PETER WEISS Direnmenin Estetiği

PETER WEISS

Direnmenin Estetiği

ÇEVİRENLER
ÇAĞLAR TANYERİ
TURGAY KURULTAY

roman

iletişim

Yapı Kredi Yayınları, 2005 (1 baskı)

Die Ästhetik des Widerstands
© 1975, 1978, 1981 Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main

İletişim Yayınları 1872 • Politika Dizisi 109
ISBN-13: 978-975-05-1177-6
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul
2. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Ekrem Buğra Büte
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Zebercet Kalender
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

PETER WEISS

Direnmenin Estetiği

Die Ästhetik des Widerstands

ÇEVİRENLER

Çağlar Tanyeri - Turgay Kurultay

PETER WEISS 8 Kasım 1916'da sonradan Hıristiyanlığı kabul eden Macar kökenli Yahudi bir tekstil fabrikatörünün ve İsviçre kökenli bir oyuncunun oğlu olarak Nowawes'te dünyaya geldi. 1935'te ailesiyle birlikte İngiltere'ye iltica etti. Burada ilk tablolarını yapmaya başladı. 1936'da Prag'a giden ve burada 1938'e kadar sanat eğitimi alan Weiss, "Gartenkonzert" (Bahçe Konseri) adlı tablosuyla Akademi Ödülü'ne layık görüldü. Ailesi Ekim 1938'de İsveç'e kaçmak zorunda kaldı. Weiss önce İsviçre'ye, sonra da İsveç'e gitti. Stockholm'e yerleşerek ölümüne kadar burada yaşadı. Bu dönemde hayatını desinatörlük ve resim öğretmenliği yaparak kazandı. 1946'da İsveç vatandaşlığına geçti. 1949'da *Rotundan/Der Turm* (Kule) adlı oyununu yazdı. 1952'de yazdığı *Der Schatten des Körpers des Kutschers* (Arabacının Gövdesinin Gölgesi) adlı romanı 1960'ta yayımlandı. 1952-1955 yılları arasında deneysel filmler çekti. 1961'de otobiyografik romanı *Abschied von den Eltern* (Anne Babaya Veda) yayımlandı. 1963'te *Fluchtpunkt* (Kaçış Noktası) adlı romanıyla İsviçre'de Charles-Veillon Edebiyat Ödülü'nü kazandı. 1964'te ilk kez Batı Berlin'de Schiller Tiyatrosu'nda sahnelenen *Marat/Sade* adlı oyunuyla büyük bir başarı kazandı. 1967'de İngiliz yönetmen Peter Brook tarafından sinemaya aktarılan bu oyun Türkiye'de de birçok kez sahnelendi. 1972'de Ülkü Tamer tarafından dilimize kazandırılan *Die Ermittlung* (Soruşturma) adlı belgesel oyunu 1965'te Almanya'nın pek çok kentinde aynı anda sahnelendi. 1965'te Lessing, 1966'da Heinrich Mann Ödülü'ne layık görüldü. 1967'de sahnelenen *Gesang vom lusitanischen Popanz* adlı oyunu 1973'te Can Yücel tarafından *Saloz'un Mavalı* olarak Türkçeye çevrildi. Bu oyunları, 1968'de *Viet Nam Diskurs* (Vietnam Tartışması), 1971'de *Trotzki im Exil* (Troçki Sürgünde) ve *Hölderlin* adlı oyunları izledi. *Die Ästhetik des Widerstands* (Direnmenin Estetiği) yazarın son yapıtıdır. Bir üçleme olan bu romanın birinci cildi 1975'te, ikinci cildi 1978'de ve üçüncü cildi 1981'de yayımlandı. 10 Mayıs 1982'de altmış beş yaşında Stockholm'de hayata gözlerini yuman Peter Weiss, ölümünden sonra Georg Büchner Ödülü'ne layık görüldü.

Çevirmenlerin Gözünden

Direnmenin Estetiği ikinci baskısını yaparken ilk baskısına yazdığımız sunuşu, kitabın Türkiye'de nasıl karşılandığına da yer vererek güncelleme gereği duyduk. İlk metnimizde işaret ettiğimiz temel noktaların yanı sıra, kitabın Türkiye'de nasıl karşılık bulabileceğine ilişkin soru ve düşüncelerimiz de bir ölçüde somutlaşarak buraya yansıdı. Bu sunuş bir önsöz, kitaba girişe hazırlayan bir metin olma amacını gütmüyor. Edebiyat metinlerinde bunun çok da sevimli ve anlamlı görülmediğinin farkındayız. Geniş anlamda bir sunuş olan bu metnin niyeti, çeviri ürüne bir şekilde eşlik eden bir bakış sunmak.

Bazı metinler çevrilmeden önce de ünleriyle bir ülkeye gelebilirler. Türkiye'de, *Direnmenin Estetiği* bu metinlerden olmadı. Almanya'da üç cildi 1975-1981 yılları arasındaki süreçte yayımlanan ve daha başlangıçta sol entelektüel ve siyasal çevrelerin kült kitabı haline gelen bu devasa metin, tüm girift-liğine ve yoğunluğuna karşın Almanya'da bir dönem çoksatarlar arasına girdi, ayrıca işçiler arasında da coşkuyla karşılandı ve kitap hakkında okuma/tartışma grupları oluşturuldu. Eleştirmen çevrelerinin, gündelik siyaset yapıyor kaygısıyla başlarda soğuk durduğu, ama zaman içerisinde kendine özgü yazınsal değeri genel kabul görmeye başlayan bu "roman", gündelik siyasetin içinden vizyon içeren bir kültür-sanat tarihi ve bir edebiyat alanı yaratıyor. Peter Weiss'ın ikinci yurdu olan İsveç'te, ayrıca başta Fransa olmak üzere daha birçok ülkede bir dönem büyük yankı bulan *Direnmenin Estetiği*, ilginç bir biçimde Anglosakson dünyada güçlü bir ilgi görmedi. İngilizcede üzerine kitaplar olmasına karşın kitabın tamamının İngilizceye çevirisi (bazı girişimler var olsa da) hâlâ yayımlanmamıştır. Metni, angaje bir yazarın bir siyasal söylemi ("söylem" kavramını, dünya algılayışının, dünya görüşünün kendini metinleştirmesi anlamında kullanıyoruz) olarak okuduğu anlaşılan

Anglosakson edebiyat çevrelerinin ilgisizliği belki de metnin Türkiye'ye daha erken girmemesinde önemli rol oynamıştır. Çağdaş Alman yazarlardan ve önemsenen edebiyat eleştirmenlerinden Walter Jens, Peter Weiss'ın bu kitabını devlerin arenasına, kitaba ruhunu veren figür olan Herakles'in kimliğinde James Joyce'un *Ulysses*'inin karşısına çıkarır. Kitabın çevirmenleri olarak biz de bu kütlesel metnin tarihsel ağırlığını sürekli hissettik. İngilizcede sadece birinci cildi yayımlanmış olan, bazı Batı dillerinde ve Rusçada bile çevirisi bulunmayan, bugüne kadar sadece 7 dile (İsveççe, Danca, İngilizce, Fransızca, Hollandaca, Norveççe, İspanyolca) çevrilen kitabı sekizinci dil olarak Türkçeye çevirmiş olmak, buradaki sorumluluk duygusunu artırıyor.

Direnmenin Estetiği, solun tarihsel yeriyle hesaplaşan sosyalist bir yazarın gözünden Batı'nın kültür tarihi olarak değerlendirilebilecek; temaları ve yapısı bakımından derinlikli ve yoğun bir belge-roman. Almanya'da politik tiyatronun bir alt başlığı olarak alınabilecek belgesel tiyatronun öncülerinden ve teorisyenlerinden biri olan Peter Weiss'ın bu romanı, 1937-1944 arasındaki anti-faşist direnişi ve bu direnişin içinde yer alan gerçek kişilerin öykülerini/yaşantılarını merkez alarak, isimsiz bir Ben Anlatıcı'nın (sınıf bilincine sahip aydın bir işçinin) bakış açısıyla, tarihi, Antik Yunan'dan bu yana sanat ve siyaset düzlemlerinde yeniden kuran bir metin. Direniş ve sınıfsal mücadele motifi çerçevesinde solun tarihinin (yazarının sözleriyle "sosyalizm adına yapılmış hatalar"ın) ve sanatın toplumsal işlevinin sorgulanması, metinde iç içe geçen iki temel düzlem. Roman, metin kişilerinin öyküleriyle sınırlı kalmayıp sanat ve siyaset tarihinin de temel sorunlarını, karakterlerin perspektifinden yansıtarak gündeme getiriyor. Bu bakımdan tarihsel/toplumsal gerçeklik, karakterleri dolayımlı olarak belirleyen bulanık bir fon gibi değil, doğrudan doğruya entelektüel bir tartışmanın konusu olarak giriyor metne. Böylece okur, anlatılan dönemin ürünü olan pek çok siyasi ve sanatsal duruşun ve bu duruşların yarattığı tartışma ortamının tanığı oluyor.

Peter Weiss'ın metin kişileri, iki düzlem üzerinden, yani siyaset ve sanat üzerinden dünyayı ve kendilerini anlamaya çalışmaktadır. Bu düşünme ve tartışmalarda siyaset ve sanat alanları, bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak, ama birbirlerine indirgenemedikleri için birbirleriyle çelişen, sadece dünyayı anlamanın araçları değil, aynı zamanda dönüştürmenin iki ayrı aracı olarak belirli. Metin kişileri bu anlama ve dönüştürme amacıyla hareket ederken kendileri de ucu açık bir süreç içinde belli tarihsel duraklardan geçmektedir.

Kaynağını tarihsel gerçeklikten alan roman, gerçeklik algısını sorgular biçimde "söylemler" arası bir yapı kuruyor; gerçekliği, daha doğrusu gerçekliği temsil iddiası içeren belli anlatıları bir yandan yansıtıyor, ama öte yandan onları kendine özgü bir biçimde yan yana, karşı karşıya getirmekle gerçekliği yeniden üretiyor. Kurulan bu yapının içinde de söylemlerin geçerlilik ta-

lepleri sorunsallaştırılıyor. Romanın merkezini, gerçekliğin tarihsel algılanma biçimleri, çeşitli söylemler, anlatılar ve onların arasındaki kurgulanmış ilişkiler oluşturuyor. Daha analitik bir bakışla metnin dokusunun ve anlatım biçimlerinin bazı ayrıntılarına girilebilir bu noktada.

Paragrafsız kütlesi ve yoğun enerjisiyle estetik ve toplumsal paradigmanın karşısına dikilen, inatla ters akıntıda kalmayı tercih eden *Direnmenin Estetiği*, içlerinde Ben Anlatıcı'nın da bulunduğu üç genç arkadaşın 22 Eylül 1937'de Berlin Pergamon Müzesi'ndeki Zeus Sunağı'nı ziyaret edişleriyle başlar ve 1944'te neredeyse tüm arkadaşlarını yitiren Ben Anlatıcı'nın bu defa yalnız başına yeniden Pergamon Müzesi'ni ziyaretiyle biter. Metnin önemli kurucu öğelerinden birisi olan Ben Anlatıcı, bir yandan –kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak– yaşadığı anti-faşist mücadeleyi, öte yandan da bu süreç içinde kendi siyasi ve sanatsal gelişimini anlatır. Anlatıcının, aktör ve aktarıcı olarak iki işlevi vardır. Romandaki diğer figürlerin temsil ettikleri farklı siyasi ve sanatsal pozisyonlar doğrudan onların bakış açısından verilir, ama bu bakış açıları da son tahlilde Ben Anlatıcı'nın dolayımıyla, onun bilincinden süzülerek okura ulaşır. Romanın birinci cildinde konu olarak seçilen siyasi ve sanatsal tartışmalarda, gözlemci ve aktarıcı işlevini taşır anlatıcı. Bir bakıma anlatıcının öğrenme sürecidir bu. Siyasi ve sanatsal tartışmalar "kendisi" için değil, içinde yaşanan dönemi anlamak için yapılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, romanın birinci cildinde, metin kişilerinin, antik sanatın bir örneği olarak Zeus Sunağı'nı, Herakles mitini, Pergamon tarihinde sanatın ve kültürün işlevini, sosyalist gerçekçiliği ve modernist sanatı, 19. yüzyıl Fransız resim sanatını, sürrealizmi, dadaizmi, Stalinizmin sanatla kurduğu ilişkiyi, Dante'nin *İlahi Komedya*'sını, Almanya'da 1918-1919 devrimini, 1920'lerde Sosyalist ve Komünist Parti arasındaki çekişmeleri, Moskova Duruşmaları'm, Kafka'nın *Dava*'sını, işçi edebiyatı ve burjuva edebiyatını, İspanya solunun gelişimini, enternasyonalizmi, Picasso ve Gericault'yu güncel bağlantıları içinde tartışmaları, Ben Anlatıcı'nın gelişiminin, öğrenme sürecinin maddi temelini (dış göndermelerini) oluşturur. Romanın ikinci cildinde öğrenme sürecinden geçmiş olan Ben Anlatıcı'nın bilinçlenme süreci, siyasi ve sanatsal kimliği, kararları ön plana geçer. Nitekim birinci ciltte pek çok kez kendini "biz" diyerek dile getiren ve kolektifin bir parçası olarak beliren Ben Anlatıcı, romanın ilerleyen bölümlerinde bireyselleşmeyi imleyen "ben"e geçer. Artık metin, onun sahip olduğu deneyimler ve bilinç süreçleriyle yapılanır. Romanın birinci cildinde yazmanın yolunu arayan Ben Anlatıcı, ikinci ciltte romanın yazarı olmaya başlar. Bu nedenle bu noktadan sonra romanın içinde yazmanın sorunları da Ben Anlatıcı tarafından konu edilmeye (temanın parçası kılınmaya) başlar. Artık Ben Anlatıcı'nın sanat ve siyaset yorumları, varoluş sorunları, yalnızlığı, içi-

ne girdiği açmazlar merkezdedir. Bu bölümde Brecht ile tanışan Ben Anlatıcı, yazar olma kararı alır ve yazma yöntemini belirler. Antifaşist direnişin kırıldığı üçüncü ciltte, yine Ben Anlatıcı'nın geri plana düştüğünü görürüz. Ben Anlatıcı, tıpkı birinci ciltte olduğu gibi, politik olaylarla arasına eleştirel bir mesafe koyar. Sürekli farklı görüş açılarını tartan tarafsız ve açık tutumu, onu tek yönlü bir öznellikten korur. Üçüncü cilt imgesel anlatımıyla, Ben Anlatıcı'nın yazarlık uygulaması, artık yazarlığının kendini göstermesi gibidir adeta. Böylece Ben Anlatıcı'nın gittikçe yazar Peter Weiss'a yaklaştığı bir süreci izleriz. Bu noktada Ben Anlatıcı'yla yazarın kısmi özdeşliğinden söz edilebilir, başka bir deyişle Ben Anlatıcı'nın hem otobiyografik hem de kurmaca özellikleri vardır. Peter Weiss'ın genel çalışma yöntemine, figür oluşturma ilkesine uygun olarak Ben Anlatıcı da "kurmaca bir otantiklik" anlayışıyla üretilmiştir. Weiss, romanda siyasi olarak aktif bir rolü olan ve işçi sınıfının bir üyesi olan Ben Anlatıcı'yı kendi deneyim alanlarıyla beslemiştir. Peter Weiss'ın doğum tarihi, yaşadığı yerler, sürgün hayatı, estetik görüşleri ve siyasi inançları Ben Anlatıcı'nın kişiliğine yansır. Burjuva kökenli bir yazar olarak Weiss, kendi deneyimlerini romanda işçi sınıfının dünyasına taşımıştır. Romanda tartışılan sanat yapıtları ve görsel betimlemeler, yazar ve ressam olarak Peter Weiss'ın gerçek yaşamına göndermeler yapmaktadır.

Romanda konunun yapılandırılabilmesi ve gerçekliğin amaçlandığı biçimde çok katmanlılığı içinde verilebilmesi için, figürler algı, anımsama ve tartışma boyutlarıyla girer metne. Metinde gerçekliğin mekansal, zamansal ve kavramsal olarak yeniden üretimi ancak, figürlerin algısı, anımsaması ve tartışmasıyla somutlaşır. Görsel algı, figürlerin sanatı alımlayışlarında, mekan, kişi ve durum betimlemelerinde önemli bir yer tutar. Çeşitli kentsel mekanlar, aynı zamanda direnişin duraklarıdır. Eylemin geçtiği sahnelerin ayrıntılı betimlemeleri, toplumsal çelişkileri görünür ve anlaşılır kılma işlevini taşır. Romanda mekan betimlemeleriyle, görsel sanat ürünlerinin betimlenmesi arasında ilkesel olarak bir fark yoktur. Duyusal algılar, düşler ve fanteziler romandaki siyasi ve sanatsal içerikler kadar önem taşır, hatta onlardan kopmaz bir biçimde onların taşıyıcılığını yapar. Durum betimlemelerinde sınıfsal özellikler vurgulanır. Mekan betimlemeleri, sözgelimi odaların darlığı ya da kendi içine kapalılığı, figürlerin iç dünyalarının, faşizmle ve sosyalizmle kurdukları ilişkinin bir bakıma görselleşmesidir. Böylece, dış koşullarla gerçekliği algılayanların psikolojileri arasında bir etkileşim kurulur. Bu etkileşim, dış koşulların metin kişileri üzerindeki etkisinden ve bu etkinin öznel algılanışından doğar. Bir yandan dış koşullar, yani içinde yaşadıkları güncellik, öznelerin görme biçimini belirler, öte yandan tam da bu görme biçiminin dış koşulları değiştirme gücüne sahip olduğu ima edilir. Böylece betimlemeler atmosfer ve estetik etki yaratmak işlevinin ötesine geçer.

Romanı biçim ve içerik açısından yapılandıran bir diğer öğe ise anımsamadır. Ben Anlatıcı'nın retrospektif işlevi ve diğer metin kişilerinin geçmişle ilişkileri metni, anımsama ilkesi üstünde temellendirir. Yine de metin kişilerinin belleği romanda zaman parçalarını, geçmişi ve şimdiyi birbirinden ayırmaya değil, tam tersine geçmişi ve şimdiyi, tarihi ve günceli senkronize etmeye yarar. Farklı zaman parçaları okuma eylemi sırasında birbirinden ayrılması zor bir bütün olarak çıkar karşımıza. Bu nedenle yakın ve uzak geçmiş hep güncelin bir parçasıdır, bir bakıma geçmiş şimdi, şimdi de geçmiştir. Çünkü geçmiş ve güncel arasındaki ilişkide özellikle, tekrarlanan toplumsal mekanizmalar vurgulanmaktadır. Görsel algı ve anımsamanın yanı sıra tartışma edimi de romanın en önemli kurucu öğelerinden birisidir. Romanın asıl gerçekliği bu tartışmalarda ve tartışmaların doğurduğu görelilikte belirir. Böylece tarihsel gerçeklik tıpkı yazarın zihninde olduğu gibi, okurun karşısına da doğruyu temsil iddiasıyla değil, tam tersine sorunsallaştırılarak çıkarılır. Fikirlerin karşı karşıya getirilmesi romana yayılmış bu yapısal özelliğe örnek olarak gösterilebilir. Yazar olarak Peter Weiss'ın zihnindeki tartışmalar yazma süreci içinde temsilî niteliği olan figürlere dağıtılmış ve bu tartışmalar Ben Anlatıcı'nın zihninde toplanarak yoğunlaştırılmıştır. Romanın iç dinamiği bu karşıtlıklardan doğar. Böylece metnin eylem/olay örgüsü roman kişilerinin algılayan, anımsayan, tartışan bilinçleriyle bütünleşir ve siyasi ya da sanatsal göndermeler metnin içinde eklektik parantezler olmaktan çıkıp güncelleşerek olay örgüsünün bir parçası haline gelir. Romanın kurucu öğeleri olan görsel algı, anımsama ve tartışma düzlemleri metinde montaj ve çağrışım teknikleriyle birleştirilir ve böylece ortaya romanın karmaşık bütünselliği çıkar. Mekansal olarak birbirinden uzak olan siyasi olaylar, geçmiş ve şimdi, bireysel öyküler ve toplumsal tarih, sanat ve siyaset tartışmaları montaj ve çağrışım tekniğiyle birbirine bağlanır. Tartışmaların ortaya koyduğu tarihsel analizler güncele bağlanır, tarih güncelleşir. Sadece sanat tarihinin olayları güncelleşmekle kalmaz, aynı zamanda metin kişileri de sanat tarihindeki figürlere benzerlikleriyle, onların çağrıştırdıklarıyla betimlenir pek çok yerde.

Peter Weiss (tarihsel anlamları şimdilik bir yana bırakılacak olursa), Marksizm tarafından bir yandan doğanın, toplumun ve bilincin genel işleyiş yasası, bir yandan çeşitli amaçlar için bir yöntem olarak tanımlanan ve öne çıkarılan diyalektiği, tanımına uygun bir biçimde metnin çeşitli düzlemlerinde bir yazma yöntemi / anlatım stratejisi olarak kullanmıştır. Denebilir ki, diyalektik hem romanın konusu hem de yazma yöntemi olarak onun kurucu öğesidir. Yazar da kendisiyle yapılan bir söyleşide bu varsayımı doğrular: "Olayları basit ve tek boyutlu bir biçimde betimlemek olanaksızdı; çok çeşitli düzlemlerde çalışılmalıydı. Kitap sürekli sentez arayışı içinde olan diyalektik bir sürecin anlatımıdır."

Bütün bu gözlemlerden de anlaşılacağı gibi romanda diyalektik anlatım stratejisiyle sanat ve siyaset iç içe geçer. Gerek metin kişilerinin bilincinde, gerekse metindeki yazma yöntemi açısından bu iki alan birbirinden kopmaz bir bütün oluşturur. Romanın adı da esasen bu bütünlüğü ima etmektedir: *Direnmenin Estetiği*, hem tarihsel ve siyasi bir gerçeklik olarak antifaşist direnişin estetik bir kategori olan romanda dile geleceğine, hem siyasetten kopuk düşünülemeyen estetikle romanın içinde hesaplaşılacağına, hem de estetiğin bir direniş aracı olacağına işaret etmektedir. Bu yazma stratejisi, metnin temalarının, konularının ve yazarın gerçeklikteki politik/sanatsal duruşunun taşıyıcılığını da yapmaktadır.

Direnmenin Estetiği'nin dünyası, sol siyasetin içindeki söylemlerle, kurumlaşmış sol iktidarın ve yeni bir dil arayan, dolayısıyla henüz kurumlaşmamış, belirsizliklere açık sol muhalefetin diliyle örülü. Bu açıdan romanın dili, kendisini oluşturan önkoşullar ve kendisinin kurduğu olası dünyalar, gönderme alanları ve amaçları açısından genel olarak gerçekliği kuran pratiğin bir parçası. Roman bizim okumamızda (bazı yorumların tersine) sol dünya görüşünün ajitasyonu olmaktan çok uzak, çok perspektifli açık bir yapı sunuyor. Taraf olma, Peter Weiss'ta ilkesel ve bilinçli bir seçim olmakla birlikte, "ortodoks" bir nitelik veya son sözü söyleme kaygısı taşımıyor; tersine, çizdiği çerçevenin içinde tartışmacı ve eleştirel bir özellik kazanıyor. Çok bildik bir sözcük olan ve kitaba ismini veren "direnme" (*Widerstand*) bilinmezleştiriliyor, bir sorgulama konusu haline getiriliyor. Bu nedenle olsa gerek, yazar kitabın içinde *Widerstand* sözcüğünü bir daha kullanmıyor. Bir dizi yakın anlamlı sözcüğü kullanırken direnme sözcüğünü kullanmaktan kaçınması, ifade ve dil arayışının bir göstergesi, insani bir olgu olarak "direnme"nin dokusunu kavrama çabası olsa gerek.

Direnmenin Estetiği, gerçekliğin verilerinden yararlandığı için belgesel ve tarihsel, yazarının gerçek yaşamına göndermeleri olduğu için otobiyografik, metne giren parçaları kendine özgü bir biçimde yorumladığı ve birleştirdiği için kurmaca, metinde belirsiz bir imkân olarak yansıyan bir kurtuluş fikri bıraktığı için ütopik, yandaşı olduğu dünya görüşü karşısında eleştirel olduğu için yeniden kurucu, kullandığı farklı anlatım biçimleriyle hem belgesel-gerçekçi hem gerçeküstücü, Batı kültürünün siyasi tarihi ve sanat tarihiyle metinler üzerinden tartıştığı için metinler arası ve kültür birikimini yeniden yorumladığı için ufuk açıcı özellikler taşıyan çok katmanlı bir derya metin.

Çevirmenler olarak kitabın başında bu tür düşüncelere yer vermemiz belli bir okuma biçimini koşullamak amacını taşımıyor. Elbette her okuma süreci metinlerin anlamını kendine göre yeniden kurar ve her okur metne kendine özgü, bireysel alımlama biçimleriyle yaklaşacağı için metni kendi yaşam dünyasında konumlandırır. Biz çevirmenler olarak bireysel okur perspektif-

lerinin önünü kesmeden, metni Türkiye'nin kültür ve edebiyat bağlamı açısından yeniden düşünmeye çalıştık. Metnin kütleselliğinin getirdiği okuma zorluğunun yanı sıra Batı kültür dünyasının yoğunlaşmış bilgisi, yerel tarihsel ve mekansal bilginin yoğunluğu, Batı (ve Alman) edebiyat geleneği içinde özel bir efekt oluşturan anlatım biçiminin/biçimlerinin örtülülüğü gibi noktalar, bu metin Türkçede (ve Türkiye'de) ne yönde okur beklentileriyle karşılanır sorusunu ister istemez sorduruyor ve bize de sordurdu.

Temel bir soru da, bu metnin Almanya'da oluşumundan 25 yıl sonra Türkçeye çevrilmiş olmasının gereği ve anlamıdır. Kuşkusuz her metin ve onun her çevirisi, çevrildiği dilde ve çevrildiği kültürel dünyada belli karşılıklar bulacaktır, bunların ne olması gerektiğini belirlemek bir çevirmen görevi olmadığı gibi, bir metnin çevirisinin okurda yarattığı etkileri izleme isteği de boşunadır. Bununla birlikte edebî iletişimin gerçekleşmesinde çevirmen de kaçınılmaz olarak anlam kurucu aktörler arasında yer aldığı için, metindeki kapalılıklara, metnin olası okunma-yorumlanma biçimlerine ilişkin verilecek çeviri kararları Türkçede *Direnmenin Estetiği*'nin şekillenmesinin bir parçasıdır.

Metni Türkçeye çevirme kararı çok rahat verilmedi. Metnin gücü ve Alman edebiyatı içindeki ağırlığı, metni çevirmemiz için yeterli bir gerekçe değildi, tersine tam da bu ağırlık yüzünden kitabı çevirme düşüncesine, Türkçede bu metnin çevirisinin iyi bir karşılık bulup bulmayacağı ve çevirinin güçlüklerinin üstesinden nasıl geleceğimiz konularına daha temkinli yaklaştık. Bu nedenle temel kaygımız, yukarıda sonuçlarını özetlemeye çalıştığımız gibi, bir metin analizi yapmaktan, *Direnmenin Estetiği*'ni üretildiği ortamda konumlandırmaktan ibaret değildi doğal olarak. Çevirmen olarak asıl derdimiz çevireceğimiz metni kendi kültür ortamımızla ve bugünümüzle ilişkilendirmekti. Çünkü metnin burada ve şimdi konumlandırılması çeviri kararlarımızı ister istemez etkileyecekti. Bu metnin çevirmenleri olarak bizi hem Türkiye'deki alımlama koşulları, hem de genel olarak çevirilerden beklentiler (çeviri normları da diyebiliriz) yönlendirdi.

Romanın alımlanmasına ilişkin soruları iki düzlemde, konu-dil (romanın malzemesi) ve anlatı-dil (romanın anlatım stratejisi) düzleminde ele aldık. Konu-dile ilişkin ortaya atılan sorular, *Direnmenin Estetiği*'nin konularının bizim kültür dünyamızda yer alıp almadığına, alıyorsa okur çevreleriyle ne türden bir ilişki kurabileceğine yanıt ararken, öncelikle üzerinde durduğumuz nokta, anlatı-dile ilişkin sorulardı; *Direnmenin Estetiği*'nin konuları ele alış biçiminin Türkçe edebiyatla ilişkisini nasıl anlamak gerekiyordu, başka bir deyişle bu ele alış biçimi bizim edebiyat geleneklerimizde/alışkanlıklarımızda karşılık bulabilecek, başka metinlerle eklemlenebilecek miydi? Ama konu-dil açısından da duruma bakmak gerekiyordu; acaba metnin konu et-

tiği sorun alanları ve dünya gerçekliği bakımından fazlasıyla uzak bir metinle mi karşı karşıyaydık?

Peter Weiss, sol idealleri terk etmemiş biri olmasına ve güçlü angajmanına karşın yüzeysellikten alabildiğine uzak bir ressam-tiyatrocu-edebiyatçı düşünürdür. Bu romanda da solu tarihsel, siyasal ve insani açılardan anlamaya, anlamlandırmaya yönelik inanılmaz boyutta bir enerji sergiliyor. *Direnmenin Estetiği*, hem sol içi gelişmeleri büyüteç altına almaya, hem de solun insanlık tarihi içindeki yerini ve insanın, tüm zamanlarda var olmuş olan mücadele yanını nasıl temsil ettiğini araştırmaya dönük, zihni zenginleştiren ve kültür ve sanat tarihini yeniden okuyan anıtsal bir yapıt. Romanın blok anlatımı içinde karşımıza çıkan sayısız perspektifin ve perspektif katmanlarının iç içe geçmesinin yarattığı giriftliğin, dahası, metnin geniş soluklu anlatımından dolayı çok büyük bir alana yayılan bağdaşıklık öğelerinin özgün metin okurunu zorladığını, çeviri okurunu daha da fazla zorlama potansiyeline sahip olduğunu gözden kaçırmamamız gerekiyordu. Zamansal fark, bu sorunu daha da artırıyordu. Metnin gönderme yaptığı temel sorunlar ve kavramlar Türkiye'de çevirinin potansiyel okurunun yabancısı olmamakla birlikte bu açıdan da tam bir bilgi ve düzey simetrisinden söz edilemez. Bu durumlarda bir can simidi olan dipnot bizim de yararlandığımız bir araç oldu; ama dipnota olabildiğince çok bilgi ikmali yapmak amacıyla değil, metnin bütünsel olarak okunmasına katkısı olduğu ölçüde ve özel önem atfettiğimiz noktalarda başvurduk; metnin izlenebilirliğini sağlamak için, okumayı zaman zaman zorlaştırabilen dipnotlara başvurmak yerine, bağlantı noktaları olabildiğince açık bir dil kullanmaya çalıştık. Çevirmen olarak, metnin kendiliğinden konuşmasını ne kadar umup ummayacağımız, nerelerde ve hangi saiklerle, metnin sesini güçlendirmemizin uygun olacağına karar verirken de müdahaleci değil kolaylaştırıcı olmaya çalıştık.

Ortaya çıkan çevirinin, yerelleştirici olmayan ama metni kendi kültürel alanımızla ilişkilendirmeyi amaçlayan bir çeviri olduğunu söyleyebiliriz. Çevirideki genel çizgimizi ifade etmek için biraz sloganlaştırarak söylersek, ne iletişimi tıkayan bir "kaynak odaklılığa", ne de metnin estetik özelliklerini indirgeyen bir "erek odaklılığa" yönelmedik. "Eksiksiz" çeviriyle "anlaşılır" çeviri genellikle karşıt etkenler gibi algılanır ve her çevirinin bu skala üzerinde belli bir yerde karar kıldığı düşünülür. Bizim için önemli olan, metnin inceliklerini verirken anlaşılırlığı da gözetmekti, bunun da bir denge ve tutarlılık sorunu olduğunu düşünüyoruz. Elinizdeki metin bir çeviri ürünü olarak bu tür bir arayışı yansıtıyor.

Metnin iki çevirmenli olmasının ilkesel bir nedeni yok; ama belli aralıklarla edebiyat ve düşünce dünyasına ait kitapları çevirmemize karşın böyle yoğun ve hacimli bir işin altına tek başımıza girme cesaretini gösteremedik.

Çevirmenlik yaşamımızın kuşkusuz köşe taşı olan bu çalışmanın altına girerken ve sorunlarıyla boğuşurken açıkçası birbirimizden cesaret aldık. Elbette iki çevirmen olarak aynı metin üzerinde çalışmamızın beraberinde getireceği bazı ek zorluklar da olacaktı. Ama çalışma sürecimiz ve işbölümümüz, bu zorlukları algılanmayacak düzeye indirdi diyebiliriz.

Çeviri sürecimizle ilgili önemli bir iki ayrıntıyı burada dile getirmek isteriz. Metnin çevirisinde ne bölümleri paylaşarak işbölümü yapma yoluna gittik, ne de belli işleri sadece birimiz, diğerlerini sadece öteki yapmış oldu. Bu işte emeğimizi esirgemediğimizi, bu sayede de yer yer birbirinin içine girecek işler yapacak şekilde çalıştığımızı söyleyebiliriz. Sözgelimi belli yerlerin ilk çevirisini paylaştık, sonra karşılıklı olarak birbirimizin metnini gözden geçirdik. İki çevirmen olarak çalışmamız, bu işte bize cesaret vermekle kalmayıp, çeviriden aldığımız keyfi de artırdı, dahası çeviri kararlarımıza güvenimizin artmasını sağladı. Aynı zamanda çeviribilim alanında akademisyen tarafımızın olması nedeniyle, gerek kendi çeviri deneyimlerimizi, gerekse gözlemlediğimiz çeviri sorunlarını sıklıkla tartışmamıza karşın, kitabın çevirisinde yakaladığımız uyumun derecesi bizi de şaşırttı. Bu çalışmanın, bizim çeviri deneyimimizde ve Türkiye'de çeviri sorunlarına bakışımızda kendi gelişimimiz açısından yeni bir yeri olduğundan kuşkumuz yok.

Metnin ayrıntısına ve izleğine yönelik gözlemlerimizde, Türkiye'nin tarihsel olarak verili kültür ve edebiyat ortamının, *Direnmenin Estetiği* ile okur arasında bir iletişimin kurulması için çeşitli bakımlardan elverişli olduğu sonucuna vardık. Romanın, bütün karmaşıklığına karşın, ne konu-dili ne de anlatı-dili açısından Türkiye'nin kültürel ortamında boşlukta sallanan bir metin olmadığı düşüncesindeyiz. Nitekim çevirinin birinci baskısından (YKY, Kasım 2005) sonra yazılan pek çok eleştiri, bu sezgilerimizin karşılıksız olmadığını gösterdi. Birkaç örnek vermek gerekirse:

> "Galiba Peter Weiss'a, 2006 Türkiyesi'nde öncelikle romanın iddialı bir tür olduğunu hatırlattığı için teşekkür etmek gerekiyor. İncir çekirdeğini doldurmaz sorunlarım roman biçiminde kamuoyuna açıklama cüretini gösterenler ile romanı, henüz televizyon dizisine dönüştürülmemiş bir hoşça vakit geçirme aracı olarak görenler keşke *Direnmenin Estetiği* ile ilgilenseler. Peter Weiss dünyaya söyleyeceği önemli şeyler olduğunu düşünen büyük romancıların geleneğini sürdürüyor. Direnme üzerine, bir yaşam boyu öğrendiklerini ve düşündüklerini ortaya koyarken, bunun gerektirdiği estetik formu titizlikle oluşturuyor. (...) Yaşamı boyunca sosyalizm mücadelesinin içinde yer almış bir yazarın, ömrünün son döneminde en çok yenilgi üzerine düşünmesi ve yenilginin nedenlerini araştırması, sosyalizmi iyice modası geçmiş ve tarihin çöp sepetine atılmış bir dünya görüşü olarak nitelendirmeyen herkesi de-

rinden ilgilendirecektir (...) *Direnmenin Estetiği* Weiss'ın direnişinin bir parçası. Yenilgisinin hikâyesini direnmeyi sürdüreceklere anlatıyor."

(Bülent Danışoğlu, "Direniş ve Yenilgi", *Virgül*, 18 Şubat 2006)

"(...) Dolayısıyla bu estetik sadece sanatsal kategorileri kapsamaz, toplumsal ve siyasal birikimleri de içerir. Weiss'ın romanında hem tarihsel ve siyasal olaylar, hem de sanat eserleri üzerinden (...) geçmişte yaşanmış dehşet, acılar ve direniş belleklere işlenir. Bu vahşete, sınıflı toplumların şiddet yapılarına, insanın insan üzerindeki tahakkümüne karşı Weiss çözüm olarak sanat, bilim ve emeğin gücünü önerir."

(Mediha Göbenli, "Estetik Meseleler Daima Politik Meselelerdir", *Cumhuriyet Kitap*, 5 Ocak 2006)

"Her ne kadar sonradan edinilmiş bir sol perspektifle yazıldığı açıkça belli olsa bile, *Direnmenin Estetiği* söz konusu hayal kırıklığını yaratan sosyalizm adına yapılmış hataları bireysel ve toplumsal etkileriyle birlikte ama bir roman kurgusu içerisinde canlandırmasıyla etkileyici."

(A. Ömer Türkeş, "Avrupa Entelektüelinin Kırılma Noktası", *Radikal Kitap*, 30 Aralık 2005)

"Weiss'ın tarihsellik kaygısıyla bilediği güçlü bir politik angajmanı da var ve bunu 'kurgusal' düzleme taşırken edebiyatta ideolojiyi açık seçik görünür kılmak isteyen kimi romancıların yaptığı gibi klişeleşmiş sloganlara başvurmuyor, birörnek karakter çizimlerinden uzak duruyor. Böylelikle dili birtakım alışıldık mesajları iletmek için işe koşulan bir araca indirgemiyor. Bu sayede roman bir bütün olarak estetik değerini koruduğu gibi bütüne tekrar dönmek üzere ondan ayrışan katmanlarıyla farklı anlatılara açılıyor."

(Barış Özkul, "Direnmemin Estetiği, Estetiğin Direnişi", *Sözcükler*, sayı 10, 2007)

"*Direnmenin Estetiği* her eve gerekli bir kitap olmasa da, her aydının kütüphanesinde bulunacak bir kitap diye düşünüyorum geçmişin terazisini iyi ayarlamak için."

(Nedim Gürsel, "Türkan Saylan – *Direnmenin Estetiği* – Soruşturma ve Evet", Kaçak Yayın, 2006, s. 48-49)

"*Direnmenin Estetiği*'ne belki bir anı-roman denebilir. Aynı zamanda bir siyasi tarih kitabı, yanı sıra da edebiyat ve sanat kuramı alanında bir başyapıt."

(Ataol Behramoğlu, "Reichstag Yangını Mahkemesi", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 2009)

"Peter Weiss, yüzeysellikten uzak gerçek bir solcu, savunduğu fikirlerden taviz vermeyen bir ressam, film yönetmeni, tiyatrocu, edebiyatçı ve düşünür. Romanı ise hem belgesel hem değil, metinler, olaylar ve yapıtlararası bir kurmaca, ütopik, eleştirel, sosyalizm açısından ufuk açıcı, çok katmanlı devasa bir metin; kalıpları, kuralları, alışkanlıkları, sıradanı altüst eden girift bir kitap, kolay okunduğu söylenemez; direnişi hissediyor, içine girmekte zorlanıyor ve yeni bir okuma terbiyesi ediniyorsunuz. (...) *Direnmenin Estetiği*'ni sol ajitasyon ya da bir tarih kitabı olarak değerlendirenler çıkmış!.. Ne kadar yazık. Biraz gayret etseler betimlemelerin büyüsüyle, olayların herkesi içine çekip bırakmayan yapısıyla karşılaşacak, kişilerin zengin hayal güçlerine dalıp ideolojilerin pratikte nasıl uygulandığını okuyacak ve yeni bir şey öğrenecekler. Milliyetçi dalganın hızla yükseldiği günümüz Türkiyesi için ayrıca önemli bir kitap olduğunu düşünüyorum. Weiss'ın da dediği gibi 'sanat, canlı varlığı yönlendirmek ve zarar gördüğünde kendini yeniden üretmek için var'. 'Bir tek sanatın yanıtları, çağın tezlerini çürütmeye cesaret edebilir.'"

(Asuman Bayrak, "Kendi İktidarımızı Yıkmaya Hazır mıyız?", *Birikim*, sayı 205/206, Mayıs/Haziran 2006)

Türkçede sol geçmişi romanlaştırmasıyla tanınan önemli yazarlarımızdan Vedat Türkali, *Direnmenin Estetiği* Türkçede yayımlandığında kitabı derinlemesine ilk değerlendirenlerden biriydi. Kitabın ve Peter Weiss'ın başka çalışmalarının ele alındığı bir toplantıda söz alan Türkali, *Direnmenin Estetiği*'ni Türkiye'de romancılığın gelişmesine katkı yapacak bir yapıt olarak anarken şöyle diyordu: "... bu kitap her kişinin düzeyine göre, algılama gücüne göre ve kazanımları ölçüsünde muhakkak bir şey söyleyecektir ve uzun süre de bir şey söylemeye devam edecektir."* Türkali, bu saptamasıyla *Direnmenin Estetiği*'ni derinlemesine okumanın kültürel birikimle ilişkisine de işaret ediyor. Sanat ve edebiyat tarihindeki çok sayıda yapıta, Antik Çağ'dan günümüze mücadele tarihi içindeki düşüncelere, olaylara ve sanat yapıtlarına ardı ardına yer veren *Direnmenin Estetiği*, kuşkusuz ki tanıtıcı bir kitap değil. Tersine, insanlığın kültür mirasını belli bir perspektiften yeniden okuyan bir çalışma. Metin, buradaki okura da bir bakıma son derece tanıdık sorunları ve söylem biçimleri sunarken, öte yandan örneği görülmemiş boyutta bir tarihsel yeniden okuma ve bir hesaplaşma içermesiyle "yabancı" duruyor. "Bilineni" yeniden düşünmeye çağırıyor, büyük bir sabırla ve tüm patikaları kat ederek; gerçek mekânların adeta gerçek zaman-mekânlı betimlenmesinden küresel bir bakışa çıkış çabası; böylesi bir hesaplaşmanın zihinsel yükünü taşımaya çağıran bir metin var karşımızda.

(*) "*Direnmenin Estetiği* – Eserleri ve Filmleriyle Peter Weiss" başlıklı toplantı, İstanbul Goethe Enstitüsü, 5-6 Mayıs 2006.

Fahri Güllüoğlu ve Nafer Ermiş, Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan ilk baskıda metnin gözden geçirilmesine emek verdiler. Kendilerine ve metnin yayımlanmış versiyonunu ikinci baskıda kullanma olanağını sağlayan Yapı Kredi Yayınları'na teşekkür ederiz. İlk baskı yayımlandıktan sonra bağlantı kurup düşüncelerini paylaşan birçok okur oldu. Kitaba özel ilgi gösterenlerden biri olan Rahmi Akdaş, titiz bir çalışmayla kitapta saptadığı yazım ve ifade sorunlarını liste halinde iletti; bu gönüllü düzeltmenlik çalışmasına özel bir teşekkür borçluyuz. Rahmi Akdaş'ın notlarının büyük çoğunluğu bu baskıdaki düzeltmelere yansıdı. Son olarak, İletişim Yayınları'ndan çıkan baskıda bizimle bağlantı kuran ve redaksiyon sürecinde emeği geçen Ekrem Buğra Büte'ye teşekkür ederiz.

Çevirisi beş yıldan fazla bir süreye yayılan bu zorlu metni Türkçede sunarken anlamlı bir iş yaptığımız umudunu ve metnin zenginliğini İletişim Yayınları aracılığıyla bir kez daha geniş bir çevreyle paylaşmanın heyecanını taşıyoruz. Kültürün ve sanatın ayrıcalıklı sınıfların ve kişilerin tekelinden kurtarılıp insanlığın ortak mirası haline getirilmesinin, özgürleşme mücadelesinin de asli unsuru olduğuna inanan Peter Weiss'ın bu ütopyasına bizim çevirimiz de bir kez daha kendi hayalleriyle katılıyor. Bu kitabın 25-30 yıl aradan sonra Türkiye'de karşılaştığı okuma ve alımlamanın da kitabın kendi yaşamı ve başka coğrafyalar açısından ayrıca önemi olabileceğini görme ve yeni baskıyı beklediğini bizimle paylaşan çok sayıda kişinin varlığını bilme sevinci de buna ekleniyor.

ÇAĞLAR TANYERİ - TURGAY KURULTAY
2013 Mayıs

BİRİNCİ CİLT

Dört bir yanımız taşın içinden kabaran insan bedenleriyle çevriliydi, bazıları öbek öbek birbirlerine sarmalanmış figürler, bazıları da varlıklarını ancak kolsuz, bacaksız ve başsız bir gövdeyle, desteklenmiş bir kolla, çatlamış bir kalçayla, dökülen bir doku parçasıyla belli eden kırık kalıntılar; geriye kaykılmışlıklarıyla, kaçmakta ve saldırmakta oluşlarıyla, birbirlerini koruyuşlarıyla, parmaklarının ucunda yükselişleri veya iki büklüm duruşlarıyla savaştıkları her hallerinden belli olan gövdeler; yere serilmiş ölülerin bile yalın ayaklarıyla, dönük sırtlarıyla, baldır konturlarıyla katıldıkları tek, ortak bir devinim. Boz duvarın içinden fırlayan, yetkinliği ve bütünlüğü ancak anılarda kalmış, taştaki biçimleri silikleşmeye yüz tutmuş devasa boyutlarda bir boğuşma. Bir şey tutmak ister gibi pütürlü yüzeyin içinden uzanan ve ancak aradaki boş kısımdan sonra omzuyla birleşen bir el; kıvırcık sakalların çevrelediği, ağzı ardına kadar açılmış, gözleri boş boş bakan kırık dökük ve derin çatlakların açıldığı bir yüz, bir giysinin kat kat kıvrımları; zamanın yıkıcı etkisiyle her şey nihayetine ermek ve kaynağına dönmek üzere. İfadelerini korumayı başarmış olan ayrıntılar, bütünün anlaşılmasını sağlayan ve dağılmaya yüz tutmuş kalıntılar, kasların ve kas liflerinin can verdiği parlak bir pürüzsüzlüğün yanı sıra ne olduğu belirsiz çıkıntılar, gerilmiş koşumlarıyla atlar, yuvarlak kalkanlar, fırlatılmaya hazır mızraklar, işlenmemiş oval bir taştan başka bir şeye benzemeyen, ortadan ikiye yarılmış bir kafa, gerilmiş kanatlar, zaferle kalkan bir kol, figürlerden birisi sıçrarken ortaya çıkan ve çevresinde giysi kumaşları dalgalanan bir topuk, artık yerinde olmayan kılıcı tutan sıkılmış bir yumruk, insanların böğürlerine ve enselerine dişlerini geçirmiş uzun tüyleri salkım saçak av köpekleri, sadece ucu kalmış parmağıyla

üstüne atlamakta olan hayvanın gözlerini gösterirken yere düşmekte olan bir adam, savaşçı kadınlardan birini korumak için saldırıya hazır pençeleriyle onun önüne atlamakta olan bir aslan, kuş pençeli eller, pörtlek alınlardan fırlayan boynuzlar, birbirlerine dolanmış, üstleri pul pul bacaklar, her yanda bellere ve boyunlara dolanmış, dillerini oynatan, keskin dişlerini göstererek çıplak göğüsleri sokan yılanlar. Bir yanda eski canlılıklarını yitirmekte olan bu insan eseri yüzler, bu parçalanmış görkemli eller, donuk kaya kütlesinin içine çekip gözlerden sakladığı bu kocaman kanatlar, bu taş bakış, çığlık atmak üzere ardına kadar açılmış bu ağızlar, bu koşuşturma, bu tepinmeler ağır silahların bu darbeleri, zırhlı tekerleklerin bu dönüşü, saçtıkları şimşekler, bu ezip geçmeler, bu şahlanışlar ve yıkılışlar, pütürlü taş kütlesinden çıkıp yükselmek için harcanan bu sonsuz çaba. Öte yanda saçların zarif bukleleri, hafif giysilerin bedenleri sarışındaki incelik, kalkan kayışlarındaki ve miğfer kenarlarındaki işlemeler, acımasız bir mücadelenin, keskin kılıçların mahşeri içine düşmüş okşanası bedenlerin yaydığı ışığın yumuşaklığı. Birbirlerini tutan, iten, ezen, boğazlayan donuk çehreli figürler, atlarından kayıp düşerken dizginlere dolananlar; bir yanda keskin kılıçlar karşısındaki korunmasız çıplak tenler, öte yanda soylu ve tanrısal bir soğukluk, bir yanda bir deniz canavarının, bir zümrüdüankanın, bir Kentauros'un yenilmezliği, öte yanda acı ve umutsuzluktan çarpılan yüzler; mahşeri bir boğuşma hali; inceleyici gözlerle baktığımız bu kabartma frizindeki bedenleri türlü şekiller alan bu figürler tanrısal bir hükmü yerine getirir gibi çılgınca bir şiddetle birbirlerine saldırırken kıpırtısız ve umursamazdılar, duyulmayan bir böğürtüyle bağırıyorlardı, hepsi acıyla başkalaşırken ürküntü halinde ve sabırla, sürgit bir boyun eğme ve sürgit bir başkaldırı içinde bir uyanışı bekliyor, üstlerine gelen tehlikeyi bertaraf etmek ve son noktayı koymak için olağanüstü bir güç harcıyorlardı. Etraftan ara sıra hafif bir tınlama ve hışırtı duyuluyor, birkaç dakika boyunca adımların yankısı ve insan sesleri çevremizi sarıyordu, sonra yeniden bu çarpışmayla baş başa kalıyorduk; bakışlarımız sandaletlerin içindeki ayak parmaklarında gezindi, sonra yere düşmüş birinin parçalanmış başından irkiltiyle uzaklaşıp can veren başka birine kaydı, ölmekte olanın takatsiz eli, onu perçeminden yakalamış bir tanrıçanın koluna dokunuyordu hafifçe okşar gibi. Kabartma frizinin bittiği yer olan şerit halindeki çıkıntı, savaşanlar için ayaklarını bastıkları zemindi, bu dar ve pürüzsüz şeritten yükselerek kendilerini bu kargaşanın içine atıyorlar, atların nalları bu şeride vuruyor, giysilerin kenar süsleri bu zemini yalıyor, yılansı bacaklar bu şeridin üstünde kıvrılıp bükülüyordu; bu zemin yalnızca bir tek yerde kırıktı, oradan toprağın cini yukarı doğru yükseliyordu; boş göz yuvalarının altındaki parçalanmış yüzüyle, ince bir giysiye sarınmış kocaman göğüsleriyle, kopan parçaları yüzünden yumruya dönüşmüş olan eliyle bir şey ararcasına ve öte-

ki eliyle teslim olduğunu belli edercesine taşın kenarından yükseliyordu; birden kaba saba bir elin parmakları pervaza doğru uzandı, sanki toprak cininin bileğine ulaşmak istiyorlardı, kabartmaların altında el yordamıyla, taşa kazınmış harflerin silik izlerini aradı parmaklar, ardından bu parmakların sahibi Coppi, tel çerçeveli gözlüğünün ardındaki miyop gözleriyle, Heilmann'ın yanında getirdiği kitabın yardımıyla söktüğü bu harflere yaklaştı. Yayvan ağızlı, ince dudaklı, büyük ve sivri burunlu Coppi daha sonra Heilmann'a dönüp pür dikkat ona kulak verdi, birlikte bu kargaşanın içindeki tarafları isimleriyle belirleyip çevremizde dalgalanmakta olan gürültü eşliğinde savaşın nedenleri üzerine konuşmaya başladık. Belirsizlikten hiç hoşlanmayan, kaynağı belirtilmemiş yorumlara katlanamayan, ama edebiyatın gereği olarak algının arada sırada bilinçli olarak serbest bırakılmasını da gerekli gören, hem bilim adamı hem kâhin olmak isteyen, kendisine Rimbaud dediğimiz on beş yaşındaki Heilmann bize, yirmi yaşına yeni girmiş, okulu bitireli dört yıl olmuş, hem iş hayatını hem de işsizliği tanımış olan iki dostuna, bana ve devlet karşıtı bildiriler dağıtmaktan bir yıl içeride yatan Coppi'ye, Zeus'un yönetimindeki tanrıların devler karşısında kazandığı zaferin ifadesi olan bu boğuşmanın anlamını açıklıyordu. Yarı bedeni topraktan fırlamış Gaia'nın önünde duruyorduk, onun oğulları olan Gigantlar küstahça tanrıların kutsallığına başkaldırmışlardı, ama Pergamon topraklarında gelmiş geçmiş bütün mücadeleler, karşımızdaki bu tasvirin altında gizliydi. Attalos hanedanının kralları yontucularından, binlerce yaşamın uğrunda harcandığı geçici varlıklarının ebedî bir boyuta taşınmasını istemiş ve kendi yüceliklerini ve ölümsüzlüklerini anıtlaştırmışlardı. Kuzeyden topraklarına sızan Galatların dize getirilmesi, soylu kavmin vahşi ve çapulcu güçler karşısında kazandığı zafer anlamına geliyordu ve taş oyucular, çelik kalemleri ve çekiçleri, tebaanın huşuyla önünde eğileceği ebedî bir düzeni resmetmişti. Tarihsel olaylar mitsel bir kılıfla seriliyordu gözler önüne, son derece somut, ürküntü ve hayranlık uyandırıcıydı, ama yine de insanoğlunun değil de insanüstü bir gücün eseri gibiydi her şey, karşısında çaresiz boyun eğilmesi gereken bu gücün bir yanında sayısız köle ve esir, öbür yanındaysa bir hareketle yazgıları belirleyen bir azınlık vardı. Halk, tören günlerinde bu yapıtın önünden gelip geçerken başını kaldırıp kendi tarihinin yansımasına bakmaya cesaret edemezdi, oysa din adamlarının yanı sıra filozoflar, şairler, oraya yolu düşen sanatçılar, tapmağı çoktandır uzman gözüyle arşınlıyorlardı ve cahiller için açıklanamaz olan bu yapıt, ehiller için nesnel ölçülerle değerlendirilebilecek bir zanaattı. İşi bilenler, uzmanlar sanattan söz edip hareketin uyumunu, bedenlerin dilinin iç içe geçişlerini göklere çıkarırken, eğitimden ve kültürden uzak kalanların gözleri, ardına kadar açılmış hayvan ağızlarına takılıyor, onların pençe vuruşlarını kendi bedenlerinde hissediyorlardı. Imtiyazlılar yapıttan

zevk alıyor, ötekilerse katı bir hiyerarşinin esiri olarak yapıtla aralarındaki kopukluğu seziyorlardı. Yine de bazı figürler, dedi Heilmann, ayrı bir simgesel anlam taşımıyordu; yenik düşen, kendi canlarına kıyan Galatlar,* gerçekte yaşananların trajikliğini doğrudan gösteriyordu. Ama yenilenler, diye araya girdi Coppi, savaş meydanlarında değil, taht salonlarındaki zafer nişanlarının arasında yerlerini almak durumundaydı, kalkanların ve miğferlerin, kılıçların ve mızrakların sırf kimin elinden koparılıp alındığını hatırlatsınlar diye. Savaşların yegâne amacı kralların egemenliğinin kanıtlanmasıydı. Devlerle, cinlerle karşı karşıya gelen tanrılar gücün kimde olduğunu hatırlatmanın ve hafızada canlı tutmanın aracıydı. Egemenlerin piyonu durumundaki isimsiz askerlerin yıllarca süren savaşlarda başka isimsiz askerlerle boğuşmasını resmeden bir yapıtın hizmetkârlara istendiği gibi davranamama, onların konumunu yüceltme tehlikesi vardı, zaferin sahibi savaşanlar değil krallardı ve yenenler tanrılarla eşdeğer tutulurken zayıflar tanrılar katında hor görülenlerdi. İmtiyazlılar tanrıların var olmadığını biliyordu, çünkü tanrı maskesi takanlar kendileriydi. Kendilerini bildikleri için de daha heybetli olmak uğruna ellerinden geleni yapıyorlardı. Sanatın işi, onların konumlarını ve yetkilerini doğaüstü güçlermiş gibi göstermekti. Yetkinliklerinden en ufak bir kuşku duyulmamalıydı. Heilmann, düzgün hatlı, kalın kaşlı, geniş alınlı aydınlık yüzünü toprağı simgeleyen Gaia'ya dönmüştü. O Uranos'u, yani Gök'ü, Pontos'u, yani Deniz'i ve bütün Dağ'ları yaratmıştı. Gigantları, Titanları, Kyklopları ve Erinysleri doğurmuştu. Bizim soyumuz buydu. Onların öykülerine bakarak dünyevi olduklarında karar kıldık. Başımızı kaldırıp topraktan fırlamış olan Gaia'ya baktık tekrar. Yüzünü çevreleyen dalgalı saçları omuzlarına dökülmüştü. Omzunda bir kâse dolusu nar taşıyordu. Ensesinden aşağıya yapraklar ve üzümler sarkıyordu. Yukarı dönmüş kırık dökük yüzünde merhamet dileyen ağzı belli belirsiz seçiliyordu. Çenesinden boğazına kadar bir yara uzanıyordu. En sevdiği oğlu Alkyoneus biraz uzağında dizlerinden birinin üstüne çökmüştü. Yumrulaşmış bir taş parçası halindeki sol elini, annesine dokunmak ister gibi ona uzatmıştı. İleriye doğru uzanmış, parçacıklar halindeki sol bacağının ucunda asılı kalan ayağıysa hafiften ona dokunuyordu. Kalçası, karın bölgesi ve göğsündeki kaslar krampla kasılmıştı. Zehirli sürüngenin kaburgasında açtığı küçük yaradan ölüm acısı fışkırıyordu. Sırtındaki ardına kadar açılmış kuş kanatları Alkyoneus'un düşüşünü yavaşlatıyordu. Onun hemen üstündeki tanınmaz hale gelmiş çehrenin konturları, boynun ve toplanıp miğferin altına sokulmuş saçların sert çizgileri, Athena'nın acımasızlığının ifadesiydi. Bedenindeki salınımla birlikte beli kemerle sıkılmış bol giysisi arkaya uçuşuyordu. Gövdesini saran kumaşın kay-

(*) Savaşta yendikleri, Galatların can verişlerini tasvir eden heykeller yapan Pergamonlular o zamana kadar görülmemiş biçimde düşmanlarını anıtsallaştırmıştı – ç.n.

masıyla sol göğsü üzerindeki pul pul zırh ve Medusa'nın küçük çehresi görünüyordu. Koluna geçirdiği yuvarlak kalkanın ağırlığını yeni kahramanlıklara atılmak üzere öne doğru vermişti. Kocaman kanatları, uçuşan ince etekleriyle havaya sıçramış olan Nike, Athena'nın başının üstünde, görünmeyen ama hareketinden rahatlıkla tahmin edilebilen bir çelenk tutuyordu. Heilmann, yılan dolu bir kabı ayaklar altına alınmış birine savurmak üzere olan gece tanrıçası Nyks'i, sırtında avcıkuşunun geniş kanatları, elinde orduları bozguna uğratan kalkanı Aigis'le üç düşmanını kovalayan Zeus'u ve doğmakta olan güneş tanrısı Helios'un çift koşumlu arabasının önünde bulut gibi süzülen şafak tanrıçası Eos'u gösterdi. Sonra yumuşak bir sesle, işte bu korkunç kıyımdan sonra yeni bir gün doğuyor, dedi, o sırada üstü cam kaplı mekânın sessizliği, pürüzsüz zeminde yankılanan ayak sesleriyle ve tapınağın batı yakasından sütunlu bölmeye çıkan dik basamaklardan duyulan adımlarla bozuldu. Sonra dönüp yeniden, her sahnesinde, her şeyin değişeceği bir noktanın bir adım öncesini ima eden ânı, yoğunlaşmış gücün getireceği savuşturulamaz sonucu sezdiğimiz o ânı gösteren kabartmalara baktık. Atılmak üzere olan mızrakları, inmek üzere olan gürzleri, sıçrayışlardan önceki yaylanmayı, darbe indirmek üzere kalkan kolları izleyen bakışlarımız bir figürden diğerine, bir durumdan ötekine sürüklendi ve çevremizi saran taş titreşmeye başladı. Ama Herakles'i göremiyorduk, söylenceye göre Gigantlarla savaşmak üzere tanrılarla işbirliği yapan bu yegâne ölümlüyü, Zeus'la Alkmene'nin oğlunu, sebatkâr uğraşları ve cesaretiyle canavarları bertaraf edebilecek fani kurtarıcıyı arıyorduk taşa gömülü bedenlerin, organ kalıntılarının arasında. Onun adını simgeleyen bir işaretten ve boynunda post olarak taşıdığı aslan pençesinden başka ondan hiçbir şeye rastlamadık, Hera'nın dört atlı arabasıyla Zeus'un atletik bedeni arasındaki alanda onunla ilgili hiçbir şey yoktu, Coppi, bizler gibi olan Herakles'in ortalıkta görünmeyişini ve eylemi temsil eden bu figürü kafamızda yaratmak durumunda kalışımızı bir işaret saydı. Salonun dar ve alçak çıkış kapısına doğru ilerlerken tapınağın çevresinde dönen ziyaretçi kalabalığının arasında kahverengi ve siyah üniformalıların gamalı haçlı kırmızı kollukları sık sık gözümüze çarpıyordu ve ben beyaz yuvarlak zemin üzerindeki bu amblemi, kendi ekseninde dönerek değdiği her şeyi kesip biçen şekli ne zaman görsem, aklıma onun Coppi'nin elinde nasıl zehirli bir örümceğe dönüştüğü geliyordu, kurşunkalem, mürekkep ve çini mürekkebi taramalarıyla yapılan sert kıllı çirkin bir örümceğe; Scharfenberg Enstitüsü'nden tanıdığım sıra arkadaşım Coppi sigara paketlerinden çıkan küçük çıkartmalardaki, gazete kesiklerindeki bu sembolü, yeni iktidarın sembolünü deforme eder, aynı şekilde üniforma yakalarından fırlayan semiz suratları siğillerle, yabandomuzunun kesici dişleriyle, kan izleriyle, kötülük ifadesi yüz kırışıklıklarıyla tanınmaz hale getirirdi. Arkadaşımız Heil-

mann da o kahverengi gömleklerden giymiş, kollarını sıvamıştı, omzundaki deri kayışıyla, kısa pantolonuna taktığı bıçağıyla onlardan bir farkı yoktu, ama o bu giysiyi kendini kamufle etmek için kullanıyordu, yeni benimsediği görüşlerden dolayı kendini, illegalitede yaşayan Coppi'yi ve İspanya'ya gitmek üzere olan beni kamufle etmek için. İşte böylece, yirmi iki Eylül bin dokuz yüz otuz yedide, İspanya'ya gideceğim tarihten birkaç gün önce, antik Pergamon kentinden sökülerek burada, müzede yeniden kurulan, bir zamanlar renkli yüzeyi ve işlenmiş metalleriyle Ege semalarının ışığını yansıtmış olan sunak frizinin karşısındaydık. Heilmann, tapınağın kum fırtınalarından, depremlerden, yağmalardan, yangınlardan zarar görmeden önceki ölçülerinden ve konumundan söz ediyordu, Smyrna'nın* yüz on kilometre kuzeyindeki, defalarca kurutulmuş olan dar yataklı Keteios ve Selinos** ırmaklarının arasındaki, bugün Pergamon adıyla bilinen o günkü başkentin akropolisindeydi tapmak, yüzü batıya dönüktü, denize uzanan Kaikos Ovası'nı ve Lesbos Adası'nı görüyordu, otuz altıya otuz dört metrelik, kare sayılabilecek bir kaide üstüne oturtulmuştu, iç avluya çıkan merdivenlerin genişliği yirmi metreydi, II. Eumenes tarafından Galatlara karşı yapılan savaşın kazanılmasında yardımlarını esirgemeyen tanrılara adanmak üzere İsa'dan önce yüz seksende yapımı başlayıp yirmi yıl sürmüş, İsa'dan sonra ikinci yüzyılda ve henüz bin yılın taş toprak yığını altında kalmadan önce Lucius Ampelius'un kitabında dünyanın harikaları arasında gösterilmişti. Yönetsel ve dinsel seremoni kültüne hizmet eden, soyluların halklar karşısında kazandığı zaferi göklere çıkaran bu taş kütlesi, şimdi onu görmeye gelenlere ait bağımsız bir değer mi, diye sordu Coppi. Ari olmayan barbarları ezip geçenler hiç kuşkusuz medeni olanlardı ve tabii ebedileştirilmek istenenler kentin aşağı sokaklarındaki değirmenciler, demirciler, esnaf değildi; pazarlarda, atölyelerde, tersanelerde çalışanlar da değildi; üç yüz metre yüksekliğindeki bir dağın tepesinde, etrafı duvarlarla çevrili ambarların, kışlaların, hamamların, tiyatroların, yönetim binalarının ve yönetici klanın oturduğu sarayların bulunduğu alandaki kutsal mekânlar da halka yalnızca tören günlerinde açılıyordu; tahmin edileceği gibi, çizimleri taşların üstüne aktaranların, pergeller ve burgularla kesim noktalarını sabitleyenlerin, saç kıvrımlarıyla ve insan bedenindeki damarlarla uğraşırken zanaat öğrenenlerin adları değil de, Menekrates, Dionysades, Orestes gibi birkaç ustanın adı kuşaktan kuşağa aktarılmıştı; mermeri kıran ve koca blokları öküzlerin çektiği arabalara sürükleyen angarya işçilerini anmaksa hiç söz konusu olamazdı; ne var ki, dedi Heilmann, bu friz yalnızca tanrılara yakın olanlara değil, gücünü henüz ortaya koymayanlara da ün sağladı, onların da bildikleri bir şey vardı, sonsuza dek

(*) İzmir – ç.n.

(**) Kestel Suyu ve Bergama Çayı – ç.n.

köle olarak yaşamak istemiyorlardı, daha o zamanlar, yapı bitmek üzereyken Aristonikos'un önderliğinde kent egemenlerine karşı ayaklandılar. Şurası açıktı ki bu yapıt var olduğu zamandan bugüne aynı çelişkiyi taşımaktaydı. Monarşik iktidarın parlaklığını yansıtmak amacına hizmet etmesi düşünülen yapıt, üslup özellikleri ve plastik etki gücü bakımından ayrıca önem taşıyordu. Pergamon, Bizans İmparatorluğu'nun yükselmesiyle birlikte yok olup gitmeden önceki parlak dönemini yaşıyordu, bilginleri, okulları, kütüphaneleriyle ünlüydü, tabaklanmış, inceltilmiş, perdahlanmış dana derisinden elde edilen parlak kâğıtlarıysa* edebî yaratıcılıklarla bilimsel araştırmaları kalıcı kılıyordu. Kaderi ayaklar altına alınmak olanların suskunluğu ve atıllığı da her zamanki gibi devam ediyordu. Onlara, yani İyon devletinin okuması yazması olmayan asıl taşıyıcılarına düşen, ayrıcalıklı küçük bir gruba zenginlik sağlamaktan, seçkinlerin ihtiyaç duyduğu boş zamanı sağlamaktan ibaretti. Göksel dünyayı temsil edenler onlar için erişilmezdi, ama dizleri üstüne çökmüş, bu hayvansılaşmış yaratıklarda kendilerini görebiliyorlardı. Kaba sabalıklarıyla, aşağılanmışlıkları ve ezilmişlikleriyle bu yaratıklar kendilerine benziyordu. Bugünkü bakış açımızla sadece bizler değil, belki o dönemin köleleri arasında da birileri, hiç dile getirmeseler de, kanatlı tanrıları ve kapıya dayanmış olan tehdit edici gücün imhasını, iyinin kötüye karşı mücadelesi olarak değil de sınıf mücadelesi olarak anlamışlardı. Ama sunağın keşfini sağlayan da yine zenginlerin girişimci ruhu olmuştu. Ön Asya'daki hâkimiyet değişimleri boyunca toprak altında gömülü kalan kalıntılar gün ışığına çıktığında değerli olandan yararlanmayı bilenler yine ayrıcalıklı eğitimliler olmuş, tapmak işçilerinin ardılları olan davar çobanlarına ve göçebelere de Pergamon'un görkeminden sadece onun tozunu yutmak kalmıştı. Heilmann'a göre bu, yakınılacak bir durum olmadığı gibi amaçlarımıza da uygundu, çünkü Hellenistik kültürün bir başyapıtının modern dünyanın mozelelerinden birinde muhafaza edilmesi Mysia'nın çakıllarının altında izi belirsiz biçimde gömülü kalmasından daha iyiydi. Amacımız adaletsizliği ortadan kaldırmak, yoksulluğa son vermek olduğu için, ülkemiz de sonsuza dek Nazilerin elinde kalmayacağı ve bir geçiş dönemi yaşadığı için gün gelip Zeus sunağını ve benzeri mekânları, burada olduğu gibi biçimin anıtsallığını ortak mülkiyetimiz olarak düşünebilirdik, Heilmann'a göre. Loş ışıkta dönüp yaralılara ve ölülere baktık. Yerde sürünenlerden birinin omzuna yırtıcı bir köpek yapışmıştı, ağzı soluk almak ister gibi yarı açıktı. Sol eli, fırtına gibi saldırmakta olan Artemis'in deri sandalet içindeki ayağının üstüne düşmüştü mecalsiz, sağ kolu kendini savunmak ister gibi havaya kalkıktı, oysa baldırları soğumaya yüz tutmuştu, bacaklarıysa süngerimsi bir kütle halindeydi. Sopa darbele-

(*) Pergamonlular, Mısır'ın kâğıt ambargosu uygulaması üzerine kendi yöntemleriyle kâğıt elde ettiler (parşömen kelimesinin kaynağının da buradan geldiği biliniyor) - ç.n.

rini, boruların tiz sesini, iniltileri ve oraya buraya sıçrayan kanın sesini duyuyorduk. Geçmişe bakıyorduk, ama geleceğe bakışımızı da hiçbir özgürlük düşüncesine izin vermeyen katliamın görüntüsü sardı bir an. Herakles yeterince silahı ve zırhı olanlara değil, onlara, ezilenlere yardım etmeliydi. Yapıt ortaya çıkmadan önce bir kütlenin parçası oluş, taşın içinde gömülmüşlük vardı. Yontu ustaları kalenin kuzeyindeki dağ yamaçlarında mermerlerin arasında dolaşarak uzun değnekleriyle en iyi blokları gösteriyor, bir yandan da boğucu sıcakta çalışan Galatyalı tutsakları gözlemliyorlardı. Hurma dallarının gölgesinde yelpazelenerek ve göz kamaştırıcı güneşin altında gözlerini kırpıştırarak kasların hareketlerini, terli bedenlerin eğilip doğrulmalarını belleklerine kaydediyorlardı. Halatlarla kaya duvarlarından sarkan, küskü ve kamalarla kristal parlaklığındaki mavi beyaz kalker tabakalarına vuran ve kocaman kesme taşları uzun tahtalardan yapılma kızakların üstünde kargacık burgacık, dönemeçli yollardan geçerek aşağı taşıyan, yenik düşmüş ve zincire vurulmuş başıbozuklar, yabanılhkları ve ilkel töreleriyle namlıydılar, efendiler akşamları maiyetleriyle onların yanından ürkeklik içinde geçip giderken leş gibi kokan, ucuz içkilerle kafayı bulan bu adamlar bir çukurun içinde üst üste yığılmış oluyordu. Buna karşılık, denizden gelen hafif bir esintinin kol gezdiği kale bahçelerinde bu kaba saba, saçı sakalı birbirine karışmış suratlar yontu ustalarının düşlerine giriyor, bu düşlerde kölelerine oldukları yerde kalmaları için emir verişlerini, gözlerini açtırıp bakışlarını, dişlerini görmek için ağızlarını açtırışlarını, şakaklarındaki damarların nasıl şiştiğini, alınlarının, burunlarının ve elmacık kemiklerinin yere vuran gölgelerinden nasıl uzaklaştıklarını anımsıyorlardı. İtme ve vurma seslerini, taşın ağırlığını yüklenen omuzların ve sırtların tok sesini, ritmik nidaları, küfürleri, kırbaç şakırtılarını, kızakların kumda çıkardığı gıcırtıyı duymaya devam ediyor ve friz figürlerinin mermer gömütlerinde uyuduklarını görüyorlardı. Sonra ağır ağır ve elleriyle hissederek taşa yetkin biçimini, biçimin son aşamasını veriyorlardı. Her şeylerini ellerinden aldıkları insanlar sayesinde enerjilerini zinde ve zengin kavrayışlı düşünme süreçlerine yönlendirebiliyorlar, böylece tahakküm ve aşağılamanın içinden sanat doğuyordu. Bir öğrenci grubunun gürültülü girdabından itiş kakış geçerek, alacakaranlığın içinden Miletos agora kapısının yükseldiği bir sonraki odaya ilerledik. Bir kıyı kenti olan Miletos'un belediye binasından açık pazaryerine geçilen yer olan kapının sütunları önünde Heilmann bize, sunağın bulunduğu salonda mekânsal işlevin nasıl tersyüz edildiğini fark edip etmediğimizi sordu, sadece ön bölümleri müzede yeniden yapılan tapınağın geri kalan kısımlarındaki dış yüzeyleri müzenin iç duvarlarına dönüşmüştü.* Yüzümüzü, buradaki rekonstrüksiyona, ya-

(*) Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde tapınağın ön merdivenleri ve kolonad (iç avlu) kısmı yeniden yapılmıştır ve tapınağın uzantısındaki frizler, müzenin iç duvarlarında sergilenmektedir – ç.n.

ni tapınağın batı merdivenlerine döndüğümüzde sırtımızı doğu cephesine, tapınağın arka yüzüne dönüyorduk, kabartmalar solumuzda kuzey şeridi boyunca devam ederken güney frizi sağımızda kaldı, ağır adımlarla biz frizlerin etrafında dönmemiz gerekirken o bizi çevreliyordu. Heilmann, bu kafa karıştırıcı mesele sonunda görelilik kuramını anlamamızı sağlayacak, diye eklediği sırada birkaç yüzyıl daha geriye gitmiştik, bir zamanlar Nabukadnezar'ın Babil Kulesi'nde bulunan kerpiç tuğla duvarların yanından geçip kendimizi birden bir açıklıkta bulduk, sonbahar yaprakları, oynaşan ışık yansımaları, iki katlı açık sarı otobüsler, gıcır gıcır arabalar, akın akın ziyaretçiler ve kabaralı çizmelerin sert adımları, artık başka bir mekânda olduğumuzu, yeni bir pozisyon almamız gerektiğini söylüyordu.

Müze, Katedral ve Alman Tarihi Müzesi arasında kalan meydanı geçmiştik; Coppi çelik miğferli askerlerin kılları kıpırdamadan nöbet tuttuğu savaş anıtını kastederek, işte dedi, bugün gönüllü ya da gönülsüz yollara düşen askerlerin, kanlarını akıtmış, üstleri başları paralanmış olarak ipek kurdeleli çelenklerin altına uzanmak için kendilerine yeterince yer bulabilecekleri mekândayız. İhlamur dallarının altına geldiğimizde duran Heilmann, kaidenin üstünde pençe ayaklı koltuklara kurulmuş, önlerindeki açık kitaplara dalmış Humboldt kardeşlerin arasından geniş avlulu üniversitenin bulunduğu yönü gösterdi, bitirme sınavlarını bir an önce verip burada siyasal bilgiler okumak istiyordu. İngilizce ve Fransızca öğrenmişti, iyi gözle bakılmayan Rus dilinin de, arkadaşlığımızın ilk başladığı akşam lisesinde ders olarak okutulması için birtakım ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Coppi'nin on altı yaşında, benim de ondan bir yıl sonra karşı kıyıdaki Tegel Ormanı'na gitmek için son kez arabalı vapura binerek Scharfenberg'ten ayrılmamızın ardından proleterlerin ve kendi sınıflarına sadakatsiz burjuvaların buluşma yeri olan akşam okulu bizim asıl eğitim ortamımız olmuştu. Burada Dostoyevski ve Turgenyev'in romanlarının ele alındığı giriş dersleri Rusya'daki devrim öncesi ortamı tartışmamıza zemin hazırlarken ekonomi-politik dersleri de planlı Sovyet ekonomisine kafa yormamızı sağlıyordu. Sosyalist Doktorlar Birliği'nin ve Coppi'nin gençlik örgütüne üye olduğu Komünist Parti'nin verdiği bir burs o zamanlar ilerici bir yönetim anlayışına sahip kurumlardan biri olan Scharfenberg'e gitmemize olanak sağlamıştı. Bizi ilk kabul eden, Reinickendorf'taki Sağlık İşleri Müdürlüğü'nün yöneticisi ve Cinsiyet Bilimleri Enstitüsü'nün başkanı Doktor Hodann olmuştu. Onunla Ernst Haeckel salonunda yapılan söyleşilerde tanışmış ve bin dokuz yüz otuz üç yılındaki tutuklanışına ve kaçışına kadar, Wiesen Caddesi'ndeki kooperatif evinde iki

haftada bir düzenlediği psikoloji, edebiyat ve siyaset söyleşilerine katılmıştık. Nasyonal sosyalist yönetimin göreve gelmesiyle –iktidarın devralınması diye tabir ediliyordu– bizler için okula devam etmek olanaksızlaşmıştı, bunun üzerine Coppi, Siemens'e çırak olarak girmiş ben de babamın montajda ustabaşı olarak çalıştığı Alfa Laval'da depo işçisi olarak çalışmaya başlamıştım. Burada, depoları, lokomotif hangarları, manevra yapan trenleriyle Lehrt yük istasyonu ve Humboldt Limanı'm Kuzey Limanı'na bağlayan kanaldaki mavnaların yoğun trafiği arasında kalan Heide Caddesi'ndeki alçak, yayvan, tuğla binalardan birinde, kısmen Hamburg'daki Bergedorf Demir Fabrikası'ndan kısmen de Stockholm'deki merkezden gelen parçaları teslim alıyor, bir taraftan da mandıralarda kullanılmak üzere üretilen santrifüjleri paketliyordum. Bin dokuz yüz otuz dörtte annem ve babam Versailles ve Trianon arasında imzalanan barış anlaşmasından sonra Çekoslovakya'ya, resmî vatandaşı olduğumuz ülkeye geri dönmeye karar vermiş, bense bitirme sınavına girebilmek için akşam kurslarına devam etmek amacıyla işimden ayrılmamıştım. Annemin ve babamın gidişinden sonra Wedding'e yakın Pflug Caddesi'ndeki tek odalı dairemizi bir aileye kiralamıştım, daha önce de yaptığım gibi ben mutfakta yatıyordum, geceleri Stettin İstasyonu'ndan gelen metal ve buhar sesleri Moabit'teki işyerimin zangırtısının yerini alıyordu. Bu arada montaja geçmiş, bin dokuz yüz otuz yedi baharında kemer sıkma politikasıyla birlikte işten çıkarılmıştım, o zamandan beri orada burada kısa sürelerle çalışmak için iş bakınıyordum, sürekli ülkeden çıkarılma ya da Alman vatandaşlığına geçirilip askerlik başvurusu yapmaya zorlanma tehlikesiyle karşı karşıyaydım, Çekoslovak Elçiliği'nden gelen bir emre göre askerlik beni bu sonbaharda tanımadığım yurdumda da bekliyordu. Ama şimdilik bütün bunlara rağmen bitirme sınavı için gerekli dersleri ve ekonomiyle tıp alanında yapmam gereken çalışmaları tamamlayabilmiştim, askerlik hizmetiyse ertelenmek zorundaydı, çünkü İspanya'da yapacağım işler vardı. Tıpkı Coppi ve pek çokları gibi benim için de mesleki planlar yapmamak doğal bir gelişim süreciydi, bizim temel görevimiz politik hareketin içinde olmaktı, girdiğim bu yol beni içinde yetiştiğim ülkenin dışına sürüklüyordu. Coppi burada kalıp yolunu bulmaya çalışacaktı, tornacılık diploması olmasına rağmen aldığı hapis cezasından sonra damgalanmış, Halensee İstasyonu'ndaki Rote Mühle sinemasının önündeki bir büfede ayakkabı bağı, gazete ve dondurmalı kâğıt helva satmıştı, illegal Komünist Parti'nin bir üyesi olan Coppi şimdi de askerliğini yaparken Spandau'nun dışında kalan bir otoyolun yapımında çalışmak zorunda kalacaktı. Heilmann'ın eğitimi daha düzenli bir çizgi izlemişti. Daha önce Dresden'deki Teknik Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olan babası Berlin Yapı İşleri Müdürlüğü'nde idari bir görev üstlendikten sonra Herderschule'ye girmişti, bizim hâlâ Reichskanzler Meydanı

olarak andığımız ve yeni isim tabelalarının önünden her geçtiğimizde yere tükürdüğümüz meydanın çok yakınındaki Hölderlin Caddesi'nde ailesiyle birlikte oturuyordu. Silahlarını omuzlarına dayamış, dipçikleri açık avuçlarının üstünde tutan mum gibi duran askerler tapınağın önünde, başka yerleri işgal için yapılan seferleri anmak için dikilmek yerine sefer emirlerinin bir daha verilmemesi için nöbet tutmalıydılar, dedi Heilmann, ve yalnızca tirana boyun eğmeyenler onurlandırılmalıydı. Hep birlikte yürüyerek Coppi'nin evine giderken Heilmann, arada bir Herakles'in yapmak istediklerine de değinerek yıllardır defterlerine notlar halinde döktüğü geleceği, bu kadar dayatma, aldatmaca, aşağılama ve her türden işkence yaşandıktan sonra alışılagelmiş düzenlerin, yasaların ve tabuların ortadan kalkacağı geleceğin toplumunu nasıl tasarladığını anlatıyordu. Otorite karşısında duyulan her türlü ürkeklik, her türlü boyun eğme, körü körüne işe bağlılık aşılacak, çarpıtmalara son verilecek, toplumun mutluluğu bireyin mutluluğuyla örtüşecek, dayatmanın yerini gönüllülük alarak tam bir ahenge ulaşılacak, payeler dağıtılmayacak, ardında gizli kararların alındığı kapalı kapılar olmayacak, her şey her zaman denetime izin verecek biçimde kamuoyunun gözü önünde gerçekleşecekti. Her eylemin, her düzenlemenin katılımcıların kendileri tarafından belirlendiği ve üretilenin üretenlere ait olduğu, herkesin ihtiyaç duyduğu biçimde kendini geliştirebileceği bu toplumun temel göstergeleri özbilinç, özgüven, onur ve hoşça vakit geçirme olacaktı. Saint Just, Babeuf ve Proudhon'un düşüncelerine dayanan böyle bir yapının, dedi Coppi, varacağı yer ancak anarşizmdir, kaostur. Senin sözünü ettiğin devlet, yani artık egemen bir sınıfa dayanma ihtiyacı hissetmediği ve ortada baskı altında tutulması gereken kimse kalmadığı için kendini gereksiz kılarak yok eden devlet, Lenin'in sözünü ettiği şu eski paçavraların tümünü bir gün üstünden atmayı başaracak kuşağı anımsatıyor, ama olabilecek en otoriter olgunun, yani devrimin gerçeklik kazandığı ve senin mitik bir karanlıkta bıraktığın hazırlık dönemini göz ardı edemeyiz. Yenenler yenilenlere iradelerini ancak silah zoruyla kabul ettirebileceklerinden, ancak korku saçan silahla kendi iktidarlarını ilan edebileceklerinden, devletin sönümlenmesini gündeme getirmeden önce yeni bir ortak yaşamın kurallarını belirleyen yeni bir devletin kurulması gerektiğinden ve ancak ondan sonra teorinin pratik değerini kanıtlayacak çabaların başlayacağından söz ediyordu Coppi. Heilmann'ın yanıtının açık seçikliğini engelleyen belki de etrafımızdaki trafik yoğunluğuydu, ama sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Coppi'nin bir yanılsama, sınırsız bir fantezinin ürünü olarak gördüğü şey Heilmann için vazgeçilemez sağlam bir zemindi. Nitekim, talimatlara bağlı olan programatik yöntemi yeterince tanıyor, tepedekilere itaat etmenin ve güvenmenin kendi yargılarımızı zayıflattığını, karar alma becerimizi edilgenleştirdiğini, güçsüzlük ve bağımlılık do-

guracağım biliyorduk. Bizim yapmamız gereken geleneksel şablonları alt etmek, dedi Heilmann. Onun gürültüde yitip giden ve yabancı yüzlere çarpan sözleri bu arada bu tartışma konusunu ardında bırakmış ve yeniden Herakles'in attığı adıma, Olimpos'la yaptığı anlaşmanın getireceği ayrıcalıktan vazgeçerek fanilerin yanında yer almasına dönmüştü, Herakles'in ne tür sapmalar yaptığını, hangi hatalara düştüğünü ve belki de yolculukları sırasında edindiği bilgileri ölçüp biçebilirdik. Onun seçmiş olduğu yön aslında başından beri onun yazgısıydı, çünkü güçlülerin entrikalarına daha bebekken başkaldırmaya başlamıştı. Zeus'un karısı ve kız kardeşi Hera, tanrıların babasından gebe kalan ve doğum sancıları içinde kıvranan Alkmene'ye Herakles'in doğumunu geciktirme işkencesi çektirmişti. Bunun geri dönülmez çatışmayı başlatan kopuş olduğunu, çünkü Alkmene'nin karnında, var olana karşı başkaldırınm prototipini taşıdığını ve gelenekseli ayakta tutmak isteyenlerin türlü dolaplar çevirdiğini söyledi Heilmann. Zeus'un tanrılara verdiği müjdeye göre, dünyanın yeni hâkimi doğacaktı o gün, umut vaat eden bir çocuk. Zeus'un bununla ne kastettiği, her zamanki gibi ölümlülerin anlayabileceği bir şey değildi, oysa göklerin kraliçesi uğursuzluğun kokusunu almıştı, çünkü kocasının çevirdiği dolapları iyi biliyordu ve burada bir anlık bir zevkin, ansızın ağızdan çıkan bir sözün tetiği çekip bütün bir yapıyı sarsabileceği bir şey var gibiydi. Olay yukarıdan alınıp fani düzleme indirilmişti. Vaat edilen çocuk Thebai'nin soylusu Amphitryon'a evlat olacaktı ve Perseus'un soyunu sürdürecekti. Hera göklerde uçarak bir solukta, Perseus'un soyundan gelen ve karısı yedi aylık hamile olan Sthenelos'un sarayına gitmiş ve yakıcı iksirler içirerek kadının erken doğum yapmasını sağlamıştı, böylece beklenen saatte Herakles yerine Eurystheus doğmuştu. Bu hile sonucunda, Zeus'un büyük işlerin kahramanı olarak belirlediği Herakles'in doğumu gecikmiş ve Hera'nın seçtiği Eurystheus'dan sonra dünyaya gelmişti. Herakles nur topu gibiydi, gözlerini hemen açıp hareket etmeye başladığında öteki henüz olduğu yerde hareketsiz, mosmor ve kaskatı yatıyordu. Bu kıskançlığın sonuçlarını ve hilkat garibesi iktidarı ele geçirirken güzel ve güçlü olanın eziyet çekip dünyanın yükünü sırtında taşımak zorunda kaldığını göreceğiz, dedi Heilmann. Hera, çok kısa zamanda yatırıldığı sepete sığmayan bu gürbüz ve sağlıklı çocuğun büyümesini izlemiş ve ambrosiayla tepeden tırnağa yıkanarak, ayağında yere değmeyen altın sandaletleri, kulağında gösterişli küpeleri ve şehvetli kollarında rakibin yaşamını söndürmek için getirdiği iki yılanla sinsice Herakles'in yanma yaklaşmıştı. Çocuk, iki yandan tuttırulmuş cibinliğin arasından iyice üzerine eğilmiş olan Hera'ya onu sevecenlikle okşayacakmış gibi ellerini uzatmış ve sonra yüzüne tükürüp engerekleri boğmuştu. Eurystheus hâlâ yastıklarına gömülmüş avazı çıktığı kadar bağırıp ağlarken ve süt annelerinin kendisini emzirmesini beklerken, Herakles

ne zamandır anasıyla babasının topraklarında koyun sürülerini koruyordu, ülke halkı arasındaki ilk ününü, kurtları açık ağızlarından tutup parçalamakla yetinmeyip, yıllardır çevrede davarı kıran yenilmez aslanı da öldürmekle edindi. Amca oğlu Eurystheus yalan yanlış çaldığı saz eşliğinde ağlamaklı sesiyle şiirleri ancak heceleyerek okumaya çalışırken Herakles, tek özgürlüğün sanattaki özgürlük olduğunu anlatmaya çalışan öğretmeni Linos'un şapkasını öyle bir şiddetle gözlerinin üstüne indirmişti ki, adamın burun direği kırılmış, sonra da sanatın yaşanan ânın karmaşalarından her zaman bağımsız olduğunu iddia etmeye kalkan üstadı kafa üstü çirkef çukuruna sokarak boğmuş ve silahsız bir güzelliğin kaba şiddet karşında nasıl da dayanıksız olduğunu kanıtlamıştı. Akrabası olan ve dans, müzik, şarkı ve edebiyat konularında ona gösteri yapmaya çalışan Mnemosyne'nin kızlarını da dövmüştü daha önce, Herakles sokaklarda söylenen şarkıları, hanlardan gelen tiz kaval seslerini, cırlak tulum ezgilerini ve trampetlerin gürültüsünü tercih ediyordu. Musaların tiksindiği kenar mahallelerde gezip dolanarak kulübelerde ve bodrum katlarında yuvalanan yoksulluğu tanıdı, yukarıdaki kalelerde et, sebze ve meyve bolluğundan geçilmezken ve şarap fıçılarıyla hazine sandıkları hiç boşalmazken, bağlanan vergilerle aç kalıp iliğine kadar sömürülenler hep uşaklar, hizmetçiler, sindirilmiş ayaktakımı, gündelikçiler ve küçük esnaftı. Anayurdu Thebai'de esen terörün sorumlusunun, şimdiye kadar hiçkimsenin görmediği Mysia prensi Erginos olduğuna inanmak istemiyordu Herakles, çünkü eğer herkesin üstünde, insanları durmadan haraca kesen zorba bir güç varsa, o zaman Kral Kreon ve saray ahalisi neden karınlarını sürekli tıka basa doyuruyor, geğirip osuruyorlar, soylu kadınlar neden her gün yeni elbiselerle boy gösteriyorlardı. Yanıltıcı yönlendirmelerle, çalışan cahil kitleyi bastırıp, önderleri ve koruyucularını şantaj yoluyla satın alarak halkı duyulmamış cezalarla tehdit edip eşek gibi çalışmaya zorlayanların soylulardan başkası olmadığını göstermek için mermer bloklarının bulunduğu adaya giden Herakles orada çevresine bir grup adam toplamıştı. Ciğerleri toz dolu, öksürerek çukurlarda oturan kölelere fazla bir açıklama yapmak gerekmiyordu. Sakallarındaki mermer parçacıkları, dişlerinin arasındaki çakıl taşları, ellerindeki kocaman bıçkı ve manivelalarıyla Herakles'i izlemişti adamlar, nöbetçileri alt edip ellerindeki silahları almışlar ve bunu neden daha önce yapmamış olduklarına şaşmışlardı. Yanındaki adamlarla Thebai'ye dönen Herakles Erginos'u kıskıvrak yakalayıp katlettiği ve cesedini kargaların önüne attığı haberini yaymıştı. Herakles henüz kralın kalesine ayak basmadan, kentte çarçabuk yazılan sözleri, uyakları ve ezgileriyle kulakta kalan, düşmanın nasıl parçalanıp organlarının dört bir yana savrulduğunu ve Thebai'nin artık sonsuza dek kurtulduğunu anlatan türküler söylenmeye başlamıştı bile. Halkın üzerinde bu kadar uzun zaman egemenlik kuran canavarı

ne Kreon ne de çevresindeki en yalancı düşünürler ve din adamları bile somutlaştırıp gösterebilmiş, bu yüzden onlar da Herakles'i kutlamak zorunda kalmışlardı, böylece Kreon kızı Megara'yı Herakles'le evlendirmiş, halka yiyecek içecek dağıtmış, ülkede üç gün üç gece şölen ilan etmiş ve bazı çalışma kamplarının kapılarını açmıştı. Kral ve soylular artık Herakles'e en iyi ve en güçlü olanın kendisi olduğunu, zayıf ve yetersiz Eurystheus'un onun elinden almış olduğu payeyi aslında kendisinin hak ettiğini söylüyorlardı, ama öte yandan Eurystheus'u Miken Krallığı'nın tahtına oturtmuşlardı, Eurystheus ağır silahlarla donattığı askerlerini dışarılara gönderiyor, köylüleri katlediyor ve kaçmaya çalışan köleleri esir alıyordu. Herakles'in cinnet geçirdiği dönemdi bu, dedi Heilmann; o sırada halden çıkan, boş sandıklarla yüklü kamyonları gördük. Kendini Megara'nın cazibesine ve cilvelerine kaptıran Herakles muhafızlarının öldürülüp çukurlara atıldığını fark etmemişti bile, hiçbir uyarı sarayın duvarlarını aşıp onun kulağına gelmiyordu, sonra bir gün yeniden ipek gömleği içinde, refah döneminin başladığını sandığı kente indiğinde etrafta dilenciler ve arkasından taş atan yabani çocuklardan başka kimseyi bulamamış, yoldan geçmekte olan birkaç zanaatçıysa onun seslenişlerine kulak asmadan sırtlarını dönüp gitmişlerdi. Tek bir dikkatsizlik ânı bile kazanılan her şeyi kaybetmeye yetebilirdi, oysa Herakles aylarca, hatta yıllarca kılını kıpırdatmadan oturmuş, düşman da bu boşluktan yararlanmıştı. Ani saldırıların tekrarlanmaması için devlet eskisinden daha hazırlıklıydı. Saray yazarları da bilgilerine bilgi katmış ve sokak dilini kullanarak Herakles'in yoksulları nasıl aldattığını, palavracılığını, kendini nasıl şişirdiğini anlatan alaycı şiirler yazmışlardı, buna karşılık Tanrı'nın lütfuyla yerini hak etmiş olan bilge Eurystheus şiirlerin dizelerinde halka gösterdiği babacan sevgisinden dolayı övülüyordu. Bir şeye inanmaya ve onu yüceltmeye ihtiyacı olduğu söylenen halk için meydanlarda gösterişli savaş arabalarıyla, tüylü miğferlerle, sancaklarla resmî geçitler düzenleniyor, yenilenmeyi engelleyen son hainlerin de bertaraf edileceğine dair konuşmalar yapılarak umut dağıtılıyor, kral aç ve yorgun insanlara onları düşündüğünü ve onlarla birlikte acı çektiğini bildiriyor ve dinleyiciler suskun bir şaşkınlık içinde üzerlerine çöken lanetin şanssızlık eseri ve geçici bir durum olduğunu öğreniyorlardı. Kanalın orada, yuvarlak topuzları kuş pisliğinden ağarmış paslı demir parmaklıklara dayandık ve Herakles'in, kendisinin başlattığı bir işi başkalarının devam ettireceğini nasıl olup da umabildiğini, kendi münferit eylemiyle bir devrimin gerçekleştiğine nasıl olup da inanabildiğini sorduk kendimize. Herakles yatak odasında tepiniyor ve öfkeyle uluyordu, dedi Heilmann, bunun nedeni kendi başına gelenlerden çok kendinden güçsüz ve etkisiz olan sayısız insanı yarı yolda bırakmış olmaktı. Etrafını saran mızraklarla savaşarak kurtulmadan hemen önce karısını ve çocuklarını öldürmüştü Herakles, onu

yukarıdakilere bağlayan her şey, bütün akrabalık bağları silinmeliydi, bundan böyle uzlaşma olamazdı, onun çılgına dönmesine biz de hak verdiğimiz sırada kasketlerinde kurukafa amblemi olan bir bölük kara leş böceği kılıklı adam böğürerek yanımızdan geçti. Ama Herakles'in daha sonra neden bir çuvalın içine girip kül içinde Miken'e gittiğini ve orada Eurystheus'un hizmetine girdiğini anlayamıyorduk. Kendini alçalttı, özürler diledi, dedi Heilmann, bütün aşağılamalara boyun eğdi, çünkü hayatta kalması için gerekliydi bu. Kendisi için hazır bekleyen işkence zindanlarına girmek yerine krala hizmet vermiş ve taltifi hak edeceği bir dizi tehlikeli görev üstlenmişti. Herakles ihmallerini ve ülkenin değişen durumunu kavramıştı, artık uzun soluklu ince bir planla kötülüğü, iktidar hırsını, alçakça cinayetleri temsil eden ve Hera'nın yardımıyla Eurystheus tarafından ayakta tutulan bu sistemi alt etmeyi denemeliydi. Yaptığı işlerle neyi amaçladığı başlangıçta anlaşılmadı, hakkındaki söylenceler bu belirsizliği bugüne kadar korudu. Bilginler kısa açıklamalarla Herakles'in, ülkenin çevresindeki ve sonra da uzak bölgelerdeki kitlesel ayaklanmaları ve düşmanlıkları ortadan kaldırmak için sevgili Eurystheus uğruna hayatını ortaya koyduğunu söylüyorlardı. Pazaryerlerindeki çığırtkanlar yiğidin yaptığı işleri ayrıntılarla süslüyorlardı. Herakles yine kuzeydoğudaki Nemea'da bir aslanı alt etmişti, sol elinin baş ve işaret parmağını onun burun deliklerine sokarak sırtüstü yatırmış, sağ yumruğunu da ardına kadar açılmış ağzına sokarak gırtlağına bastırmıştı. Canavarın postunu omzuna asıp göğsüne düşen pençelerini birbirine bağlamış, hayvanın açık kalan ağzını kafasına geçirmiş ve bu defa dokuz başlı Hydra'nın yaşadığı güneydeki Lerna bataklığına gitmek üzere yola koyulmuştu. Yılanın her kesilen kafasının yerinde iki kafanın daha çıktığı bilindiği için pazaryerlerinde artık Herakles'in işinin bittiğinden söz ediliyor, her defasında bir öncekinden daha büyük bir yılan sürüsüyle karşılaştıkça onun kocaman siyah orağının ne yararı olabilir ki deniyordu. Böyle bir işi başaracak biri varsa o da Herakles'tir diyenler vardı. Gerçekten de Herakles her vuruştan sonra Hydra'nın kafasının koptuğu yeri kor halindeki bir ağaç gövdesiyle yakarak kopan kafaların yerine yenilerinin çıkmasını engellemişti. Herakles'in işlerini dinleyenler olmaz anlamında kafa sallıyor, inanamazlık içinde söyleniyorlardı. Ancak Herakles Erymanthos Dağı'ndan arka ayaklarından bağladığı, ağzından köpükler saçan korkunç bir yabandomuzunu önüne katıp geldiğinde ve hayvanı saraya götürüp kralın huzuruna çıktığında, Tanrı'nın elçisi koskoca Eurystheus korkudan tir tir titreyerek bir fıçının içine atmıştı kendini, yoksulluktan canları burunlarındaki insanlar arasında işte o zaman büyük bir kahkaha fırtınası kopmuş ve kimileri Herakles'in ne yapmak istediğini anlamaya başlamıştı. O günden sonra Herakles, ondan umudunu kesmiş olanların arasında yeniden ünlenmişti, Herakles'in bu defa da Stymphalos

Gölü'nde afete yol açan ve yuvalarını tarlalara yapan yırtıcı kuşlarla boğuştuğu duyulur duyulmaz çocuklar çevik hareketlerle oklarını havaya fırlatıp sonra da gururla avlarını göstererek onu taklit etmeye başlamışlardı. Gerçi pek çok kişi hâlâ onun avladığı vahşi yaratıkların, getirdiği sürüyle hayvanın kendilerine değil de hep sarayın efendilerine yararı olduğu kanısındaydı, ama bazıları Herakles'e öykünüp takım adaların ötesindeki başka yerleri keşfetmek için yollara düştü. Deniz yolculuklarının, sarsıcı keşiflerin başladığı dönemdi bu. Soylular Herakles'in uzak topraklardaki eylemlerini kendi çıkarları adına kullanmak için düşünürlerinden halkı bu doğrultuda etkilemelerini istiyor, buna karşılık yoksullar onu kendilerinden sayıyor ve sahipleniyorlardı. Durmadan Herakles'in işlerini izliyor ve burnundan alevler saçan boğayı dize getirdiği, insan eti yiyen atları ehlileştirdiği, üç kafalı devleri yere yıktığı ve Atlas'ın dostluğunu kazandığı için onunla gurur duydukça, Hera'nın sinsi kışkırtmalarına uyarak durmadan kahramanın başını belaya sokmaya ve onu tökezletmeye çalışan Eurystheus'a öfkeleri bir kat daha artıyordu. Geceleri gizli bir köşede toplanan işçiler Herakles'in, çevresindeki toprak ağaları ve askerleriyle Eurystheus'tan daha üstün olduğuna kimsenin kuşkusu kalmadığı için artık onun dönmesi gerektiğini söylüyor, Amazonlarda ne yaptığını, Okeanos'un kıyısına diktiği sütunların ne anlama geldiğini, Hesperidlerin bahçesinde neden bu kadar uzun süre kaldığını öğrenmeye çalışıyorlardı. Verilen yanıtlara göre, üstün güçleri olan veya olabilecek düşmanların nerede bulunduğunu saptayabilmek için bütün dünyayı arşınlamak zorundaydı Herakles. Bu arada çalışanlar onun aralarına geri döneceği gün için hazırlık yapıyorlardı. Paralı askerlerin baskınları sırasında sükûnetlerini ve itidallerini koruyorlardı. Zamanı geldiğinde silah ve mühimmat depolarını kundaklamak için gizli mahzenlerde zift biriktiriyorlardı. Kraliyet kalesinin çevresine yeni surlar örmeleri gerektiğinde kapılarının kolay açılır olmasına özen gösteriyorlardı. Eurystheus'un sarayın gösterişli salonlarında volta atarak uykusuz geceler geçirdiğini ve bütün duvarların onun kulağına Herakles'in çok yakındaki dönüşünü fısıldadığını biliyorlardı. Yukarıdakilerin Herakles'in serbest bırakılışına yanıp yakılmaları, üstlerin astlara her an tetikte olmalarını emretmeleri, valilerin kentlerde sadaka dağıtmaları bir işe yaramayacaktı, bunun için çok geçti artık. Yayılan huzursuzluk çoktandır göz ardı edilemeyecek bir noktadaydı, soyluların güvenliğinin altı oyulmuştu bir defa, hiçbir dua ve hiçbir seferberlik halkta hürmetkârlık uyandırmayı sağlayamazdı artık. İşkenceci köleler azdıkça azıyor, hoşnutsuzluk gösterdiğinden nedenli nedensiz kuşkulanılan herkes zindanlara atılıyordu. Ancak bir sabah gündoğumundan önce Herakles yanında azman bir köpekle Thebai'ye girdiğinde asıl tutsakların kimler olduğu da ortaya çıkmıştı, köpeğin ulumasıyla birlikte güvenli evlerinde rahat rahat uyuyanlar yatakların altına kaçı-

şırken kulübelerde ya da sokaklarda yatanlar kulak kesilip sanki şen bir trombon ezgisi onları çağırıyormuş gibi sesin geldiği yöne doğru koşmaya başlamışlardı. Herakles, oldum olası kimsenin yanına bile yaklaşamayacağı söylenen cehennem bekçisi korkunç köpek Kerberos'u getirmek için bir hamlede yerin yedi kat dibine inip, onu güle oynaya toprağın derinliklerinden çekip çıkarmıştı ve yüksek rütbeli askerlerin terk ettiği pazaryerinde uşaklara, hizmetçilere, gündelikçilere, zanaatçılara, akın akın gelen çiftçilere, balıkçılara ve işsiz güçsüz ayaktakımına, kalabalığın gözleri önünde kuyruğunu kıstırıp viyaklamaya başlayan zavallı bir çomara dönüşen Kerberos'u gösteriyordu. Ayrıca Herakles'in yanında bir kafese koyduğu kartal vardı, o da yine zorba ve baskıcı sistemin yarattığı bir söylenceden ibaretti, kartalın görevi asilere, gözüpeklere, uyanmışlara işkence etmek, karşı koyanların ciğerini parçalamak, sonsuz bir işkence için yenilendikçe tekrar parçalamaktı, artık bütün bunlar sona ermişti, Thebai sakinleri görüyordu bunu. Onlar Kerberos söylencesinin nasıl şişirildiğini, söylencenin o ünlü kahramanının nasıl sıska ve uyuz bacakları üstünde ayakta durmaya çalıştığını, Prometheus'un tepesine azametle konan o kuşun tüylerinin nasıl acınası, tehlikeli pırıltılar saçması gereken gözlerinin üstündeki deri tabakasının nasıl fersiz olduğunu görmüşlerdi. Artık yenilik isteyenlerin yarası daha fazla deşilemezdi, Thebai'de, Miken'de adaletin önü açılmıştı. Yine de Thebai sakinlerinin, saraylarda, malikânelerde oturanların dizlerinin üstünde sürünerek gelip merhamet dilediklerini anlatıp çevrelerinde inandırıcı olup olamadıklarını merak ediyorduk, yoksa ufacık bir kuşku ve duraksama, ihanet olmasa da alışkanlık haline gelmiş sabır, egemenlere kendilerini savunma ve onları geri püskürtme fırsatı vermeye yetmiş miydi. Çünkü bütün bu olup bitenin ardından barış gelmediğini, seferlerin ve her zamankinden daha büyük savaşların devam ettiğini biliyorduk. Alexander Meydanı'ndan gelip Rosenthal Caddesi'ne sapan tıklım tıklım dolu bir tramvayın tekerlek gıcırtısı eşliğinde, Herakles artık her şeyi ancak kölelerin açısından düşünebilirdi, dedi Heilmann, bütün büyülü sözlere karşı çıkılabileceğini, efsanevi canavarların alt edilebileceğini açıkça göstermişti o, bunu başarmış bir faniydi. Onun öğrencilik dönemi bitmişti artık, bundan sonra yapacakları köklü değişimlere yol açabilirdi, artık güçlü müttefikleri vardı, gökkubbenin taşıyıcısı da onların arasındaydı. Beli bükük Titanların ayakta tuttuğu avlu kapısından içeri girerken, ama, dedi Heilmann kısa bir duraksamadan sonra, Herakles, korkunç acılar içinde can verdi, Nessos'un zehirli gömleğini Herakles'in derisinden ayıramadı ve acıdan deliye dönerek kendini Oite Dağı'nda yanmakta olan bir odun yığınının üstüne atmasını hiçkimse engelleyemedi. Bu arada katettiğimiz yolda, arka yollardan dolanıp mesafeyi uzatmıştık, Friedrich Caddesi'nin kalabalığını arkamızda bırakarak kubbeli pasajın çatallanan yollarına

dalmış, devletin başındaki şahsın zevkine uygun resimler yapan majestelerinin ressamının fırça darbelerinden çıkan, çıplak tenli göz kamaştıran genç kızların ve genç erkeklerin görüntülerine yansıyan büyük Alman hülyasının iğrenç yalancılığının sergilendiği vitrinlerin ve Panoptikum'un önünden geçmiş, sonra Georgen Caddesi'nde viyadükler boyunca ilerleyerek banliyö trenlerinin uğultusu eşliğinde köprüyü geçerek Minbijou Sarayı'na gelmiş, kırmızı mermer kaidenin üstündeki uzun saçlı Chamisso'nun önünden geçip borsayı arkamızda bıraktıktan sonra pazar yönüne saparak Rosenthal Caddesi'ne kadar yürümüş ve üçüncü katında Coppi'nin ailesinin oturduğu Linien Caddesi'nin köşesindeki ikinci bloğa gelmiştik.

Avluda iç içe konmuş tahta el arabalarının yanından geçip gıcırdayan ahşap basamakları arkamızda bıraktıktan sonra, üstüne siyah tenekeden yapılma eğri büğrü bir mektup kutusuyla beyaz emayeden yapılma oval bir isim levhası tutturulmuş, süslü harflerle *Der Völkische Beobachter** Okuru yazan lekeli bir kartonun raptiyelendiği, yağlı karası yer yer dökülmüş ve kazınmış, kabartma camlı kapıyı açtık ve mutfağa girdik. Pencereden giren dumanlı ışıkta ocak ve lavaboyu seçebildik, sonra da masanın başında tavandaki lambanın yeşil porselen şapkasının altında dik arkalıklı bir iskemlede oturan Coppi'nin annesini algıladı gözlerimiz. Telefunken'deki yarım günlük vardiyasından dönmüş, ayakkabılarını ve çoraplarını çıkarıp ayaklarını buharı hâlâ tüten sıcak suyun içine sokmuştu. Formika masada onun yanına oturduğumuzda, altı eşit dikdörtgene bölünmüş pencerenin önünde az önce ancak konturlarını seçebildiğimiz, net bir biçimde algılayamadığımız gövdesinin ayrıntıları belirginleşti. Topuz yaptığı kır saçlarından fırlayan ince teller yelpaze gibi alnına dökülmüştü, kaşlarının arasındaki burun köküne kadar. Burnu kemerliydi, burun deliklerinin kanatlarından başlayan derin çizgiler ağız kenarlarına inip çenesine kadar uzanıyordu, dilinin ucuyla nemlendirdiği dudakları inceydi, elinin tersiyle kapalı ve soluk göz kapaklarını siliyordu. İncecik boynu düşük omuzlarının arasından yukarı doğru uzuyordu, lacivert çizgili, beyaz yakalı açık mavi bir elbise giymişti, yakasında karşı duvardaki aynanın yakaladığı pencere görüntüsünü yansıtan bir broş vardı. O sırada gözlerini açınca gözbebeklerine de vurdu pencerenin yansıması. Pencere kanatları sıkı sıkıya kapatılmış, kapı arkadan kilitlenmiş, pirinç halkalara takılı perde çekilmişti. Sadece ayna, takvim ve yuvarlak beyaz bir guguklu saatin asılı olduğu çıplak duvarlardan mat bir yeşil akıyordu odaya. Bir kapı Coppi'nin anne ve babasının yatak odasına açılıyordu,

(*) Nazilerin yayın organı – ç.n.

Coppi ise mutfakta, sandıkla alçak bir kitaplığın arasında kalan kanepede yatıyordu, burası aynı bizim Pflug Caddesi'ndeki dairemiz gibi döşenmişti, o zaman henüz annem ve babamla yaşıyordum. Gölgeler içeriye ağır ağır düşerken lambaya takılı ampulün tellerindeki ışığın güçlendiğini izliyorduk, bu mutfak, masanın çevresinde oturan bizleri dışarıdan soyutlayarak güçlü bir yenilme ve çöküş duygusunun içine çekmek ister gibiydi. Bu hücrenin dışında, ufalanan duvarların, merdiven kirişlerinin, avlunun ardında her yeri düşman bir güç sarmıştı, orada burada kapıları sürgülü, sayıları gittikçe azalan, varlığı gittikçe daha zor hissedilen gözden ırak benzer küçük mekânlar bu güç karşısında dayanmaya çalışıyordu. Dört yılı aşkın bir süredir birbirimize iyimserlik, yaşama ve dayanma gücü aşılamak için tutturmaya çalıştığımız o avutucu tonun her sözcüğünü yorgunluğumuz ve güçsüzlüğümüzün içinden bulup çıkarmamız gerekiyordu. İster yalnız olalım, ister bizim gibilerle birlikte, yaptığımız her şey yaşadığımız felaketin tuzağına düşmemek amacını taşıyordu. Bu sıkı durma duygusu genellikle bilinçsizdi ve otomatikleşmişti, harekete geçmesi için bir anlık suskunluk yetebiliyordu. Konuşmalarımız bile ister gündelik, ister bir konu üzerine yoğunlaşmış olsun hep ölümcül bir tehlikenin yakınlığı altında eziliyordu. Son yıllarda öğrenme adına edindiğimiz her şey, bir yanda bu kaçınılmaz soyutlanma, öte yanda sınırları durmadan genişleyen karşı kamp hakkında bir an bile gevşemeden bilgi toplama arasındaki gerilimle yürüyordu. Bazen yorgun düşüyor ve geriliyor, ama bunu kaale almıyorduk, bu tür bedensel ve ruhsal yorulmaları işlevimizin bir parçası olarak açıklıyorduk. Bıçak kemiğe dayandığında bile aldırmıyor, bu duygu geçene kadar bekliyor, böyle zamanlarda hapishaneleri, dikenli tellerle çevrili işkence alanlarını, bataklıkları hiç aklımızdan çıkarmıyor ve bir süre sonra görünüşteki çaresizliğe rağmen yine de belli tutamak noktalarının ve ilkelerin var olduğu bir çerçevenin içinde buluyorduk kendimizi. Ortak hareket etme olanağının kalmadığı, örgütlerimizin dağıtıldığı bir ortamda, bu yeşile çalan loş odada aklımızı oynatmaktan bizi kurtaran şey, dışarıdan gelen talimatlarla ve haberlerle beslenen tasarılarımızın devam etmesiydi. Coppi'nin, o sırada pencerelerini karartma kâğıdıyla örtmekte olduğu mutfağın boğuculuğu bir şeylerin işareti olmakla birlikte hâlâ kaybetmediğimiz bakış açısı bizleri, dünyanın başka yerlerinde şiddetli çatışmalara ve çarpışmalara neden olan eylemlere bağlıyordu. Bize bir tutamak noktası sunan ve çalışmalarımıza devam etmemizi sağlayan direktifleri ancak, peşimizi bir an bile bırakmayan gözetimden kurtulduğumuza emin olur olmaz tartışabiliyorduk. Yasaklanmış partilerin içeri girmekten ve katledilmekten kurtulmayı başaran yönetici kadroları ülke dışında örgütlenmişlerdi, bazen ülkeye giriyorlardı, şarkıcı, sporcu, bowlingci, bahçıvan derneklerini paravan olarak kullanarak en fazla dört kişinin topla-

nabildiği küçük yasadışı gruplarda daha geniş bir çevrede karşı koyma adına alınan önlemleri öğrenebiliyorduk. Toplantıların yapıldığı yerlerin adları özellikle başka adlarla anılıyordu. Bin dokuz yüz otuz beş güzünde illegalitedeki eylemlerin yapılanması ve işçi partilerinin birleşmesi gerektiği konusunda Moskova'da yapılan görüşmelerin yeri de Brüksel olarak kodlanmıştı, yüzyılın başında Rus sosyal demokratlarının önce Birlik Kongresi olarak adlandırdıkları, ama sonra Bolşeviklerle Menşeviklerin ayrılmasına sahne olan kongrelerini gerçekleştirdikleri kentti Brüksel. Bu tarihsel çıkış noktasına yapılan göndermede diyalektik bir ironi vardı, çünkü bin dokuz yüz üç Haziranı'ndan bu yana Rus partisinin içindeki kopuşun yanı sıra Alman ve Rus sosyal demokratlarının görüşleri arasında da bir ayrışma yaşanıyordu, bu da sonunda Birinci ve İkinci Enternasyonal arasındaki bölünmeyi getirdi. Brüksel'in adının anılması bize, bunaltıcı sıcakta pireler ve sıçanların cirit attığı yeri, kalasların üstüne balık istifi dizilmiş ve içlerine sızmış bir sürü casusun arasında toplantı yapan mülteci Rus devrimcilerinin Lenin'in yönetiminde stratejilerini belirledikleri o zahire ambarını anımsatıyordu. Böylece inatla mücadelenin, kararlılığın ve görüşlerin tavizsizce savunulmasının önemi tazeleniyordu hafızalarda, ama aynı zamanda bu yer adının seçimi artık gerilerde kalmış temel ortak çizgiyi biraz olsun yeniden yakalama isteğini de dışa vuruyordu. Geride kalan otuz yıl kısa bir zamandı, ne var ki proletaryanın iki büyük partiye bölünmesi ve ondan sonra da bu birleşememenin sonucu başka parçalanmalar gelmiş, devamlı tetikte bekleyen, saldırıya geçmek için en ufak bir zaaf belirtisinden yararlanan ve şimdi ulaşmış olduğu boyutla bütün yenilenme girişimlerini boğmak isteyen felaketin önünü açmıştı. İşçi partileri arasındaki kıyasıya mücadele, dayanışmanın büyük zarar görmesi, fraksiyonlara bölünmenin yol açtığı sonuçlar, işte Brüksel anımsatması bütün bunlara dokunuyordu. İşe tam da politik çizgilerin bugüne kadar süregelen uzlaşmazlığından, görüş ayrılıklarının kaynağından başlamak ve böylece girişilen işin zorluk derecesini işaret etmek daha da büyük bir cesaretti bize göre. Komünistlerle sosyal demokratların eylem birliğiyle ilgili tartışmalar birkaç hafta önce Komintern'in yedinci dünya kongresinde alınmış olan, ülkelerde halk cephelerinin oluşturulmasını öngören kararlardan kaynaklanıyordu. Tartışmaların ayrıntıları konusundaki bilgi noksanlığımız içinde, akıbetimizi belirleyecek değerlendirmeleri yapan kişilerin en azından bulundukları yeri görmek için Komünist Enternasyonal'in toplandığı binanın resimlerine bakmıştık. Kremlin'e açılan Troçki Kapısı'nın hemen yanındaki çok pencereli bina, bir akşamüstü göğüne yayılmış bir sürü küçük bulut kümelerinin altında pembe bir parıltı saçıyordu o zamanlar, zambak gibi açılan mazgallarıyla kırmızı duvarının üstünden yükselen yarım küre altın kubbeleri de gözümüzün önüne getiriyorduk, karşı taraftaysa

devasa açık meydanın ucunda, yeryüzüne ait değilmiş duygusu veren, kübik biçimli, bulunduğu yere zor sığan siyasetin camdan kâbesi yükseliyordu. Minnacık gizli koğuşumuzu bu büyük örneğin küçük bir modeli olarak benimsemeye ve kendi deneyimlerimizle, delegelerin dile getirdiği çeşit çeşit konuların ele alındığı, karşılaştırmaların yapıldığı, tartıldığı, revize edildiği, sağlamlaştırıldığı ve tartışmanın akışı içinde işe yaramaz görüş ve sloganların elendiği ortama eklemlenmeye çalışıyorduk. Çocukluğumuz boyunca birliği kurma çabaları sürüp gitmişti, sonra bu çabalar beş yıl boyunca, faşizm iktidara gelene kadar kilitlenmişti, şimdi de yeniden bir çözüm arayışının, yapılmış hataları aşmanın yollarını zorluyorlardı. On sekiz yaşında olan biz gençlere gelen kısıtlı haberler tek konuşma ortamımız olan yeraltında tartışılabiliyor, sınanabiliyor ve sonuçları bakımından mercek altına alınabiliyordu ancak. Büyük ölçekte olup bitenlerin daima kavranabilirliğini ve saydamlığını koruması, bu soyutlanmışlığımızın asla teslimiyete yol açmaması gerektiği bizim temel şartımızdı. Dışarıdaki oluşumun güçlendiği ve karşı atağa hazırlandığı fikrine sıkı sıkı sarılıyorduk, illegalitedeki gruplaşmalardan geriye kalanların birbirleriyle ilişki kurması, yardımlaşması ve yapılan planlar konusunda birbirlerini bilgilendirmeleri zorlaştıkça sınır ötesinde yaşananlar, oradaki olayların gidişatını aydınlatabilecek her küçük ayrıntı daha çok anlam kazanıyordu. Ama gözetim altında olmamızdan dolayı daha geniş bir çevrede hareket olanaklarımızın neredeyse tamamen ortadan kalkması bir yana, son bir yıl içinde Sovyet partisinde de, dikkatli olmamız gerektiğini gösteren ve ek sıkıntı veren, derin nedenlerini bilmediğimiz ama bizden daha önce güvendiğimiz herkes karşısında daha dikkatli olmamızı talep eden bazı değişiklikler olmuştu. Ben faşistlerin iktidarı ele geçirmesinden sonra çalışmalara katıldığım için ailelerimizin politik eylemlerinde geçerli olan önkoşullar benim için söz konusu olmamıştı. Onların gündeminde, işyerlerinde, farklı parti aidiyetlerini ve ideolojik çatışmaları aşan ortak günlük çıkarları vardı. Onlarla karşılaştırıldığında değişmeyen tek şey onların da bizim de kuşaklar arası çatışmayı bir önyargı olarak görmemiz ve bu türden bir çatışmayı kabul etmeyişimizdi, yegâne ayırıcı çizginin sınıf mücadelesi tarafından belirlendiği fikri eskisinden daha da güçlüydü ve o çizgi bütün yaş gruplarını kuşatıyordu. Ortaya atılan asıl soru, cephenin hangi tarafında yer alındığı sorusuydu, sonraları bunu gösteren tek şey sessiz bir onay olsa da. Kişisel gelişimimiz korkunç bir daralma içinde gerçekleşiyordu, kültürel bir hareket özgürlüğü mümkün değildi, ne öğreniyorsak oraya buraya sessizce sızarak öğreniyorduk ancak. Bir yandan tek sesli geniş bir cephe kurma çabası, öte yandan kendi içimizdeki karşılıklı güvensizlik, kendi saflarımızdaki parçalanma bir paradokstu, bin dokuz yüz otuz yedi yılı bu paradoksa tanıklık ederken biz de bütün kıpırdanmaları kendi ölçüle-

rimize göre, sık sık da bir gelecek vizyonu içinde anlamlandırmak ve ideal tasavvurumuz içine yerleştirmek durumunda kalmıştık. İspanya hakkında, Çin'deki devrimci hareket hakkında, Güneydoğu Asya'daki ve Latin Amerika'daki kaynaşmalar ve ayaklanmalar hakkında, Fransa'da sendikaların ve işçi partilerinin işbirliği ve toplu grevler hakkında duyduklarımız bize, dünyadaki gerici güçleri alt etme fikrinin ülkemizdeki dinlediğimiz tek sesli çığırtkan safsataların yarattığı havanın aksine hiç de o kadar uzak olmadığını düşündürüyordu. Oysa işyerlerinde ve kuruluşlarda değişik bir kıpırdanmanın, bir sabotajın, bir itaatsizliğin işaretini aradığımızda, gördüğümüz genellikle kendi içine kapanmış bir uyum, sessiz bir izleyicilik oluyordu; daha ocak bin dokuz yüz otuz üçte üstü başı dökülen, soğukta titremeye aldırmadan Liebknecht binasının yolunu tutan insanlardan pek çoğunun şimdi, kırmızısında orak çekicin yerini o köşeli kıyıcı simgenin aldığı bayrakların altında uygun adım yürüdüklerini görmeyecek kadar ütopyalarımıza gömülmüş değildik. Heilmann'ın annesi ve babası oğullarının yaptıklarından haberdar olmamalıydı, onların gözünde biz Heilmann'ın Eichkamp Spor Kulübü'nden arkadaşlarıydık yalnızca, evlerine gittiğimizde yanımızda hep bir futbol topu götürüyorduk, buna karşılık Coppi'nin ailesi tıpkı daha önce benim ailemin yaptığı gibi siyasi yaşamın sorgulandığı bütün tartışmalara katılıyordu. Kafamızdaki belirsizlikleri ve hatalı akıl yürütmelerimizi tartışabilmemiz bizim ilerlememizde büyük rol oynamıştı, Heilmann da ailesine ait olmaktan çok buraya, Coppilerin mutfağına aitti. Kuşaklar arası çatışma bize göre, çökmesi için çalışıp çabaladığımız bir toplumda nasıl ki ekonomik bağımlılığın bir göstergesiyse, sınıfsal ayrıcalığın belirlediği eğitim ayrımına da şiddetle karşı çıkmış ve son vermiştik. Dönemin toplumsal, politik, bilimsel ve estetik sorunlarına karşı ilgisizlik, donuk bir eylemsizlik, zihinsel yoksullaşma ve içi boş fikirler dar görüşlülerde ve burjuvalarda o kadar baskındı ki, kültür kurumlarından dışlanan, ağır ve tekdüze çalışma koşullarında dumura uğratılan kitleler bile daha uyanık durumdaydı. Deneyimlerini karşıt güçlerin çatıştığı ortamlarda edinen, toplumsal süreçlerin bunalım ânına tanık olmakla kalmayıp onun içinde bizzat yer alan, hangi buluş ve keşiflerin egemenlerin hizmetinde, hangilerininse ortak yarara yönelik olduğunu bilmekle kalmayıp kârın üstüne oturanların hangi maskelerle, hangi isimler altında nerede bulunduklarına ve çalışanların sırtından nasıl geçindiklerine ilişkin bilgi de aktarabilen insanların, özel mülkiyet ilişkileri, ekonominin işleyişi, bilimsel araştırmanın konumu, sanatsal üretim, kendi ülkemizin, başka ülkelerin ve başka coğrafyaların içinde bulundukları durum hakkında öne sürdükleri berrak ve açıklayıcı konuşmalara ilkgençliğimden bu yana tanık olmaya alışkındım. Burada temel meseleler tartışılır, yerel ve merkezî yönetimlerde, uluslararası diplomaside, tekellerin ve tröst-

lerin yüksek kalelerinde dönen dolaplar ve işlenen suçlar hakkında bilgi edinilmeye çalışılır, basındaki tartışmalar, sanat sergileri, yeni çıkan kitaplar izlenir, parti politikasının ve dünyadaki güç dengelerinin değerlendirilmesi gündemi oluştururdu, kudurmuşluğun iktidara gelmesinden önce bizler de sendika yetkililerini, onların görüşmelerde ücret talepleri, işçinin korunması ve grev konularında savundukları görüşlerini eleştirebiliyorduk, hepimiz geri kalmış Güney Avrupa ülkelerindeki, Amerika Birleşik Devletleri'nin gettolarındaki, halkların özgürlük mücadelesine başladığı sömürgelerdeki durumları biliyorduk. Hiç kuşkusuz pek çok kişi yenilmişlik, aşağılanmışlık ve eziklik duygusuyla konuşmaktan kaçınıyordu, oysa bir kez konuşmaya başladılar mı, dahil oldukları meseleleri ne kadar iyi bildiklerini gösteriyorlardı, nereye gitsem güncel bir sorunu anlamama yardım edecek yerinde bir yargı, yeni bir atıf duyuyordum hep. Cumartesi akşamları ve pazar günleri annemin ve babamın çalışma arkadaşlarıyla, komşularla, bazen de yabancı konuklarla, Çekoslovakya'dan gelen metal işçileriyle, Strazburglu olan annemin yarım yamalak Fransızcasıyla konuşmaları izlemelerine yardım etmeye çalıştığı İtalyan ve İspanyol yoldaşlarla oturma odası yerine geçen mutfağımızda bir araya gelirdik. Gençliğinden beri sosyal demokrat olan, Avusturya İmparatorluğu'nda savaş karşıtı propaganda yaptığı gerekçesiyle, Macaristan'da doğup büyüdüğü yer olan Nagy Emöke'nin tek siyasi tutuklusu unvanını kazanan babam, bin dokuz yüz on altı baharında ağır yaralı olarak cepheden Almanya'ya götürülmüş, askerî hastaneden taburcu olup çürüğe çıktıktan sonra Bremen'e yerleşmişti. İşte ben de burada sekiz Kasım bin dokuz yüz on yedide doğmuştum. Babam Weser Tersanesi'nde iş bulmuş ve İşçi Eğitim Derneği'nde sürdürdüğü etkinlikleri aracılığıyla Spartakistler Birliği'yle yakınlığı olan *Arbeiterpolitik* gazetesiyle ilişki kurmuştu. Kasım bin dokuz yüz on sekizde Liebknecht'in Sosyalist Cumhuriyet'i ilan etmesinden sonra Berlin'e gelmiş, sonra yeniden Bremen'deki devrimci ayaklanmalara katılmış, yirmili yıllarda kendi çabası ve çalışmalarıyla mühendislik diploması almış, ancak mesleki yükselme olanağı bulamamış, işyerinde önayak olduğu teknik yeniliklerden dolayı terfi edip Berlin'e gideceğimiz zamana kadar tersanelerde işçi olarak çalışmaya devam etmişti. Siyasi radikalleşme döneminde bağımsız sosyal demokratların yanında yer aldıktan sonra Mart bin dokuz yüz yirmi birde, sendikalardaki etkinlikleri için kendisine burada daha iyi koşullar sunulacağı gerekçesiyle yeniden Sosyal Demokrat Parti'ye üye olmuştu. Berlin ve Bremen'deki mücadeleler sırasında partisinin yönetimi karşı güçlerin yanında olmasına ve daha sonra da parti politikalarıyla uzlaşmamasına rağmen partinin, tabandan gelen baskıyla sosyalist birlik cephesini kurmaya zorlanabileceği görüşünü ısrarla sürdürmüştü. Eylem birliği için gösterdiği çabaya karşın babamın anarşist ve sen-

dikalist bir tarafı vardı, o nasıl memurlara, subaylara, bürokratlara ve müdürlere güvenmiyorsa, partililer de ondan hoşlanmıyordu. Partiyi parti yapanlar onun gözünde emekçilerdi ve onların partiye ağırlıklarını koyacakları beklentisinden vazgeçmiyordu. Komünist Parti'ye girmemişti, çünkü onların merkeziyetçilik anlayışını bir türlü benimseyemiyordu. Yönetici kadroların dayatmacı ve alt kadroların itaatkâr oluşları kendi demokrasi anlayışıyla bağdaşmayan bir ilkenin eseriydi. Ayrıca mutlak bir inanca bağlanma talebini de reddediyordu, çünkü ona göre böylesi bir bağlanmanın dinsel karakteri vardı ve ona bir erkin önünde eğilmeyi anımsatıyordu. Babam, ister sosyal demokrat ister komünist olsun bütün işçiler adına çalışarak ve sendikada yükselmekte olan antikomünist eğilimlere karşı koyarken Sosyal Demokrat Parti'nin safında yer alıyordu, ama her defasında onların geri çekilme ve uzlaşma manevralarına şiddetle muhalefet ediyor, öte yandan da devleti ortadan kaldırmak yerine onu kullanarak üretimi önce kontrol altına alıp, sonra da adım adım ele geçireceklerine güveniyordu. Reform ve devrim ikilemi durmadan tartıştığımız bir konuydu, belki de babamın savaştan sonra yaşadığı ayaklanmalar onu, toplumsal değişimin cebren müdahaleler yerine işçi hareketinin zaman içinde güçlenmesi ve yaygınlaşmasıyla, silahlı mücadele yerine demokratik yollarla gerçekleşebileceğine inandırmıştı. Bu konuda ona, oportünizmin, burjuvavari iktidar anlayışındaki teslimiyetçiliğin, taleplerin ertelenmesinin zaten çoktandır mücadele isteğini ve kararlılığını kırdığı söylendiğinde, buna yanıt olarak, iki büyük partinin taşıyıcı güçlerinin eskiden beri aynı yolda yürümeye hazır olduklarını, fakat yönetimlerin henüz bu birleşmenin yolunu bulamadığını söylemekle yetiniyordu, faşizm tehdidinin hızla büyümesinin bile Komünist Parti'yle birleşmeyi sağlayamadığı otuzlu yılların başında da hâlâ proleter aklın galip geleceğini düşünmüş ve hatta ocak bin dokuz yüz otuz üçten kısa bir süre önce, işçi sınıfının yozlaşmasını engelleyecek güçlü karşı gösterilerin gerçekleşmesini beklemişti. Bu tür tartışmalarda, Bremen'deki arbedede yaralandıktan sonra hissizleşen ve ona her şeyden kuşku duyan adam havası veren sol omzunu yukarı kaldırırdı. Komünist Parti'nin Merkez Komite üyesi olan, komünist sloganlarda sosyal demokratların sosyal faşistler olarak tanımlandığı bir dönemde sendika toplantılarında birlikte hareket edilmesi gerektiğinin sözcülüğünü yapan ve sosyal demokrat grupların ülkedeki illegal çalışmalarını destekleyen Merker, babamın dostuydu. Merker, Dittbender, Münzenberg, Ackermann ve Wehner* onun, meslek kolundaki ve yabancı yoldaşlara des-

(*) Herbert Wehner (1906-1990), Alman Komünist Partisi (KPD) ve Komintern üyeliği yapmış, KPD üyeliğinden ihanet suçlamasıyla çıkarılmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne girmiş ve partinin özellikle Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkisinde ve Batı Alman devletinin dış politikasında etkili olmuş bir politikacı. Wehner'in Doğu Almanya'ya yakınlığı da kuşku uyandırmış ve kendisini "nüfuz casusluğu"yla suçlayanlar olmuştur.

tek olan komünist kuruluş Rote Hilfe bünyesindeki çalışmalarda tanıştığı pek çok komünistten yalnızca birkaçıydı, babamın parti politikalarındaki zıtlaşmaları aşmak için gösterdiği çabalarda bu isimler onu yüreklendirmiş ve desteklemişlerdi. İşçi partilerinin birbirlerine düşmesinden ve büyük çoğunluğun ürkütücü bir uyum sürecine girmesinden sonra, geride, birbirimizden kopuk da olsak bir geleneği sürdürdüğümüz birkaç isim kalmıştı, ama artık o gelenek de kırılmak üzereydi ve hiçkimse tarafından emin bir şekilde sahiplenilemiyordu. Benim annem babam ve Coppi'nin annesi babası gibi insanlara eskiden çalışan kesimde rastlanabiliyordu, onların tutumları enternasyonalistti, ister sosyal demokrat ister komünist olsunlar parti dışındaydılar, siyaset belirleyici kararlarını onları umursamadan alırken onlar ideolojik olarak bölücü öğeler yerine birleştirici öğeleri arayıp kendi inançları doğrultusunda yaşamışlardı. Babam pek çokları gibi bir yıl daha bekleyerek bir karşı gücün oluşmasını ummuş, beklemenin, bu kara günleri atlatmanın yıllar hatta onyıllar süreceğini onuru kırılarak gördükten sonra da iş aramak için Çekoslovakya'ya gitmişti. Hayatlarındaki bu değişiklik hem anneme hem de babama zor gelmişti, babam partinin ve sendikanın yardımıyla ülkenin kuzey kenti Warnsdorf'da kısa sürede bir tekstil fabrikasına yerleştirilmesine rağmen onlardan aldığım mektuplar uyum güçlüklerinden söz ediyor ve orada da her geçen gün biraz daha yaygınlaşmakta olan güvensizliği ima ediyordu. Annem ve babam, Çekoslovak vatandaşlığının hâlâ güvenli bir koruma sağladığı zamanda siyasi kovuşturmadan kurtulmayı başarmışlardı, ben de çalıştığımı kanıtlayabildiğim ve sürekli bir adres gösterebildiğim sürece Çek pasaportumla eğitimime devam edebilecektim. Baskıya dayanmak Coppi ailesi açısından daha da zordu, babası önce nasyonal sosyalist örgütlere girmeyi reddettiği için cilacı olarak çalıştığı silah fabrikasından atılmış, çözüldükten sonra da daha düşük bir işte çalışmak zorunda kalmıştı, Coppi'nin annesinin saat başına aldığı azıcık para ve babasının ücreti karın doyurmaya bile yetmiyordu. Çok sıkıştıkları zamanlarda onları kurtaran tek şey, Tegel Ormanı'nın kıyısındaki patates, havuç ve fasulye ekili küçücük toprak parçalarıydı. Bu arada, üstümüze çöken bu belirsizlik ortamı tıpkı daha önceleri olduğu gibi kültürel arayışlarımızı pek engellemiyordu. Gerçi raflarımız edebiyat yapıtlarıyla dolup taşmıyordu, her hafta kent kütüphanesinden kitap alıyorduk, Hodann'la görüştüğümüz sıralarda da eve onun bana seve seve ödünç verdiği yığınla kitap taşımıştım, ama bize ait olanlar özenle seçilmiş, yaşamımızın bir parçası haline gelmiş, annem ve babam tarafından pek çok sıkıntıya katlanılarak satın alınmıştı. Sık sık oradan oraya taşınırken yanımızda götürdüğümüz, kimileri Bremen'den alınmış bu kitaplar birkaç parça tabak çanak, yatak takımı ve giysilerin yanında değişmez demirbaşımızdı, çünkü mobilyalar bizim için yeni bir semte taşınırken

el arabasıyla ardımız sıra sürüklenen, başka bir kente giderken de çabucak satılan gelişigüzel seçilmiş kelepir mallardı. Mayakovski'nin şiir seçkisi, Mehring, Kautsky, Luxemburg, Zetkin ve Lafargue'ın bazı yazıları, Gorki, Arnold Zweig, Heinrich Mann, Rolland, Barbusse, Bredel ve Döblin'in romanlarıydı sahip olduğumuz kitaplar. Bir porselen vazo, bir dantel örtü yerine annem ve babam hep sayfalar dolusu bilginin, önerinin, kılavuzun basılı olduğu bu küçük ebatlı kitapları satın almışlardı, kıt kanaat geçindiğimiz zamanlarda bile annem ya da babamın eve elinde Toller, Tucholsky, Kisch, Ehrenburg veya Nexö'nün bir kitabıyla geldiği olur, akşamları mutfak lambasının altına oturup yüksek sesle sırayla kitaplardan bölümler okur ve okuduklarımızı tartışırdık. Bu kitapların önemi ve bizi hangi güçlere bağladıkları, polisin durmadan bizlerden birilerinin evlerini basıp yazar adlarını bize karşı delil olarak kullandıkları zaman iyice anlaşıldı. Örneğin Lenin'in bir kitabının basılan evde bulunması en büyük hainlik demekti. Bu nedenle muhafaza ettiğimiz kitapların sayısı giderek azalıyordu, Coppilerin mutfağındaki ocağın yanında duran küçük odun yığınının altındaki küçük boşlukta *Kapital'e Giriş*, Dimitrof ve Stalin'in konuşmalarının bulunduğu birkaç gazete kesiğinden, *Völkische Beobachter*'in içine sokulmuş *Rote Fahne*'nin son sayıları ve Reclam Yayınevi'nin çıkardığı Schiller'in *Wallenstein* üçlemesinin birinci cildinin kapağı arasında saklanan, elden ele dolaşmaktan parçalanmış olan *Reichstag Yangını Davası* yatıyordu. İşçi evlerinin eşyadan yoksunluğu ve yoksulluğu düşünsel yoksunluk olduğu anlamına gelmiyordu, bu yıllarda politik bilinç daha önceki tüm dönemlerin üstündeydi, devrimcilerin tümü tanınıyordu, daha önce hiçkimse parti aidiyetini bir sır olarak saklamamıştı, üyelerin listeleri Gestapo'nun elindeydi, bizler etrafa savrulmuş olarak kapıcıların, fabrika, apartman ve bölge yöneticilerinin, SA'ların ve SS'lerin gözetiminde yaşıyorduk, yakın dostlarımız ıslahevlerinde, çalışma kamplarında, cezaevlerinde ya da sürgündeydi, geride kalanlar ise, yaşayabilmeleri için gerekli asgari şeylerle yetiniyordu. Bu koşullar içinde de her şey her zamanki gibi temiz ve düzenliydi, çok sayıda insanın üst üste yaşamak zorunda kaldığı odalar hiçbir zaman çözülmeye izin vermemişti, kıt kanaat yaşamak, moral bozma ve sersemleştirme bombardımanının karşısında suskun ve güçlü bir başkaldırının ifadesiydi.

Koyu yeşil muşambanın üstündeki ıslak ayak izleri, Coppi'nin annesinin, tası lavaboya boşaltmak ve ocaktaki çaydanlıktan tekrar sıcak suyla doldurmak için geçtiği yolu gösteriyordu. Şimdi bizim müzemizde duran sunak, dedi, elindeki tasla geri gelirken, bir zamanlar kralların mülkiyetindeydi, vaktimiz varsa gidip onları görebiliriz, ama onların anlamını kavramak, ön-

celikle de onların üzerinde hak iddia etmek istiyorsak, o zaman bize okulda öğretilmeyen her şeyi oturup yeniden öğrenmek zorundayız. Yerine oturup ayaklarını tekrar suya sokarken, değil plastik sanatlarla ilgilenmek, okumayazmayı bile güç bela öğrendik, diye ekledi. Pek çoğumuz için bu mermer figürler dev boyutlardaki yaratıklardan başka bir şey ifade etmiyor, bunlar yerinden sökülüp alınacak olsa, o zamanlar başka eserlerin taşlarından yeni surlar ören işçiler kadar aldırırız ancak buna. Bu taşları yerlerinden çıkarırken pratik bir iş yapıyordu onlar, sırtlarında koca bloklarla vadiyi tırmanmak yerine bu iş için en yakın yeri kullanabilirlerdi, ayrıca hızlı davranılmalıydı, düşman yolda, kale tehdit altındaydı. Ne zaman kapı girişlerinde sütun yerine duran atlasların arasından geçsem kederleniyorum, istiyorum ki artık sırtlarındaki yükü atıp kurtulsunlar, kimse kapılarda eğilip bize kendi çektiklerimizi anımsatmasın. Onları sokaklarda barikat kurmak amacıyla kullansaydık, o zaman bizim için bir anlamları olurdu. Kaledeki işçiler için kesme taşlar yapı malzemesinden başka bir anlama gelmiyordu, taşların arka taraflarını dışarıya bakacak şekilde yerine yerleştiriyor ve bunu yapmadan önce de figürlerin kafalarını, kol ve bacaklarını parçalıyorlardı, çünkü her çıkıntı taşların yerine yerleştirilmesini engelliyordu. Onlar bizdendi, yaptıkları işin sadece eziyetten, mahrumiyetten ve onların yaptıklarını sahiplenip kendilerine pay çıkaranlara karşı duyulan bastırılmış öfkeden ibaret olduğunu nasıl göz ardı edebiliriz, diye sordu Coppi'nin annesi. Ve günümüze ulaşan bu kalıntıların bize duyarlığımızı zenginleştiren bir şey sunduğunu nasıl öne sürebiliriz. Heilmann söze girerek, Hellenistik sanat yapıtları, Pergamon'a giren ve yeni saldırılara hazırlanan Müslümanlara göre de, topraklarını savunan Bizanslılara göre de barbar kültürün ürünüydü, dedi. Arapların yapıları yerle bir etmek için hiç değilse nedenleri vardı, çünkü onlar fetih için gelmişlerdi, savaşta da yakıp yıkmak meşruydu, oysa Bizanslı kale beyleri düşmana karşı müdafaayı yapıtlardaki putperest öğelerden kurtulmak için kullandılar. Tanrıların yüzlerini yok ederken toprağın oğullarını korudular. İki taraf da, Müslümanlar da Hıristiyanlar da dinlerine aykırı düşen, onlara yabancı gelen ne var ne yoksa yok ettiler, bir tek yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşan Pergamon geçmiş kültürlere karşı duyarlıydı. Nasıl ki meşin önlüklü atletik bedenlere bakarken onların üretildikleri zaman hakkında bir fikir edinebiliyorsak ve onların durumlarına bakarak, insanları yine köleleştiren endüstrileşmenin yalancılığını görebiliyorsak, friz yontuculuğu da bizi, içinde yaşadığımız ve olgunlaşıp son aşamalarına gelmiş olan bugünkü toplumun kökenlerini görebileceğimiz geçmiş bir döneme götürüyordu. Pergamon'un anlamını, nasıl kurulduğunu, nasıl parçalanıp yerini yeni aşamalara bıraktığını anlamaya çalışıyorduk ve bu konuşmalarımızda her cümlede düşünmeyi ve konuşmayı öğrenme, bilgi ve dilselleş-

tirme sorunu arasındaki aşılması gereken uçurum da gündeme geliyordu. Ele geçirdiği güçle ikinci bir Atina olmak isteyen Pergamon, oranın tanrılarını da devralmıştı. Phidias'ın, altın ve fildişi Athena heykelinin taklidi olan dev tasvir, sütunlu geçitlerinde sahanlıkların arasına konmuş ahşap raflarda iki yüz bin rulo yazının muhafaza edildiği kitaplığın iç avlusunda yükseliyordu. Burada geleneklerin önemi kavranmış, klasik yapıtların kopyalarının ve ticaret yoluyla el değiştiren ya da fetihlerde ganimet olarak ele geçen orijinallerin toplanmasıyla bir sanat koleksiyonu oluşturulmuştu. Geri dönüp öteki yüzyılların ürünlerine bakma olanağı Pergamon elitine, yeni bir çağa ait oldukları bilincini kazandırıyordu. Komşu kent Miletos'ta yaşamış olan Anaksimandros'un ve Thales'in öğretileri materyalist bir yaşam anlayışının temel taşlarıydı. Pergamon düşünürlerinin bu iki büyük öncüsü filozof olmaktan çok mimar, doğa araştırmacısı, matematikçi, astronom ve politikacıydılar. Onlar tüccar ve gemici sınıfında yer alıyor ve araştırmaları kendilerine verilen somut görevlere dayanıyordu. Onlardan köprüler, limanlar ve istihkâmlar inşa etmeleri bekleniyordu. Görevler arasında rakiplerin saf dışı bırakılması, düşmanların yayılmasının engellenmesi vardı. Karada ve denizde ticaret yolları geliştirilmeli, hammaddeler işlenecek hale getirilmeli, yeni sömürgeler kazanılmalıydı, işte bu amaçlarla onlar elementlerin özelliklerini bilmek ve dünyayı hiçbir mistik sapmaya yer bırakmayacak biçimde açıklamak zorundaydılar. O zaman tanrıların düzeni ta eskiden beri üstyapının bir parçasıydı ve yönetenler tarafından sindirme aracı olarak kullanılıyordu, tıpkı eğitimlilerin cahilleri uyutma aracı olarak kullandığı bugünkü din gibi, dedi Coppi. Halk basit, yalın ve kolay olanla avunmalı, çektiği sıkıntıların karşılığını alacağı bir öbür dünya umuduyla, görünmeyenin iyiliğine ve yardımına duyduğu güvenle, aykırı her türlü düşünceyi kuşkuyla izleyip öfkelenme ve cezalandırma hakkını elinde tutanlar karşısındaki korkusuyla yaşamaya devam etmeliydi. Yukarıdakilerin böyle batıl inançları yoktu, aşağıdakilerin çocuksuluğu müstehzi bir gülümsemeyle karşılanıyor, âdet olduğu üzere halkın arasında dolaşıldığında ve ziyaretin gereği olarak çobanlarla, üzüm toplayıcılarıyla konuşulduğunda, okuması yazması olmayan bu insanların da edebî ifade yanlarının olduğu itiraf ediliyordu. Eğitilmişlere göre ölümden sonra yaşam yoktu, her şey burada, yaşarken edinilmeliydi. Sınıflar arasındaki uçurum farklı dünyalar halindeki kavrayışlar arasındaki uçurumdu. Onlar aynı dünyada yaşıyorlardı, aynı mavi gökyüzünü, ağaçların aynı yeşilini, aynı akarsuları, aynı yıldızları görüyorlardı, ama fark, herkese açık olmayan bilgilerden geliyordu, nesneleri değiştirmeseler de onlara luzladan değerler yükleyip işlevler yakıştıran ve ancak ayrıcalıklılara faydası olan bilgilerdi bunlar. Dünyanın Okeanos'un anaforuyla çevrili yassı bir disk olduğuna, geceleri tanrıların ışığıyla aydınlandığına, Selene'nin kâh ay-

dınlanan kâh koyulaşan ay kılığındaki aynasıyla gelecekteki felaketleri ve mutlulukları belirlediğine, Poseidon'un nefesiyle dalgaları kıyılara üflediğine ve bulutlardan gemicilere şimşekler fırlattığına inananlar yalnız başlarına uzaklara gitmeyi göze alamazlardı, onlar lidere ve silahı elinde bulundurana güvenmek zorundaydı. Ellerindeki araçlarla nesneleri işleyenlerin gözünde de, ortaya çıkan ürünü onların elinden alanlar gözünde de tahta, ateş, buğday, taşlar ve metaller bir ve aynı şeydi, ama gelirleri hesaplama işi ikinci grubun elindeydi, çünkü istenen ürünü veren toprağın sahibi de, ürünlerin satışa çıkarıldığı pazarın sahibi de onlardı. Uşak bir elinde hafif yaprağı, bir elinde ağır taş parçasını tutup birindeki damarları ve diğerindeki maden taneciklerinin pırıltısını görüyordu, bu ince doku bir daldan, bu taş parçası yarılmış kayalardan koparılıp alınmıştı, onların üstünde oynaşan ışığı toprak sahibi de görüyordu, ama o bundan başka maddenin bölünemez parçacıklardan, özellikleri ve türleri farklı olan nesnelere biçim veren atomlardan oluştuğunu biliyordu. Efendi de tıpkı yamakları gibi uzaktaki tepelere, turna sürülerine ve pusun içinde bulanıklaşan dağ sırtlarına bakarak aynı topraklarda yürüyordu, ama onun bilincinde rençperinkinden bambaşka ölçüler vardı. O, ihtiyacı olanı anlama itkisiyle mekânın dört boyutlu kavranışına doğru bir adım atmış, yeryüzü düzlemini büktükten sonra dünyanın yuvarlaklığını ve düz bir çizgiyi izlediğinde çıkış noktasına geri dönme imkânını bulmuş, başka kürelerle birlikte güneşin çevresinde ve aynı zamanda kendi çevresinde dönmekte olan bir kürede bulunduğunu keşfederek düşünme süreçlerine zaman faktörünü eklemişti. Ege Denizi'nin ve Mısır'ın berrak gecelerinde sırtüstü uzanarak, gökyüzü haritalarında yıldızların konumunu göstererek, ay ışığının azalmasına ve artmasına neden olan kurallarla tanışarak, yerkürenin kendi çevresindeki, ayın yerküre çevresindeki, yerkürenin güneşin çevresindeki dönüş süresini tam olarak hesaplayarak, güneşin gezegenleriyle birlikte birbirlerine akıl almaz uzaklıktaki milyonlarca yıldızın yoğunlaşıp dev bir sarmal oluşturduğu ve böylece sonsuzun kendi içine kapalı bir sistemin parçası olduğunu saptayarak takvimini yapmıştı. Nasıl ki neye ihtiyacı olduğunu bilmek gibi bir meziyeti varsa, onun için en basit açıklama da hakiki olandı. Eski zamanların basit ve hakiki açıklaması, dünyayı üstündeki tüm yaşamla birlikte tanrıların yaratmış olduğu fikriydi, ama bir kez dağlar ve denizler aşıldıktan, bakışlar yukarı çevrilip görüş açıları genişledikten sonra tanrıların kendi haline terk ettiği yerküreyle birlikte evrende salındığı fikrini hiçbir şey sarsamazdı artık. Nil Nehri dolaylarındaki Syene'de güneş tam tepedeyken bir kuyunun dibindeki suya yansıdığını, yere dikine saplanan sopaların gölge yapmadıklarını, buna karşılık günün aynı ânında kuzeydeki İskenderiye'de gölge olduğunu gözlemlemişti. İki bölge arasındaki mesafe uzayıp yeryüzünün eğimi genişledikçe gölge bo-

yutları arasındaki fark da büyüyordu, demek ki iki ayrı noktada yere çekül doğrultusunda dik açıyla saplanan sopalar yeryüzünün merkezine uzansa belli bir açıyla bir yerde keşişeceklerdi. Bu açı ve iki nokta arasındaki mesafe sayesinde yeryüzünün çizdiği yayın derecesi, buna bağlı olarak da çevresi neredeyse tam olarak hesaplanabilirdi. Ama o, nasıl ki vadi çukurluklarında zeytin dikimi söz konusu olduğunda ay ve güneş tutulmasının, medcezirin, fırtınaların ve yağmurların nedenlerini kendine sakladıysa, yerküre bir ateş topu olmaktan çıkıp soğuduğundan, fokurdayan suların içinden kıtalar yükseldiğinden ve balçıklı suda insana dek uzanan hayat başlayıp geliştiğinden ve bunlardan da önce bir zamanlar ilk maddeden kütlelerin kopup boşlukta birbirlerini çektiklerinden, dünyaların bunların çarpışmalarından doğup sonra yeniden yok olduklarından da söz etmiyordu hiç. Varoluşun ereği sorgulandığında, bu dinamizmin altında zorunluluk yasasının yattığı dile geldi, ve bu yasayı bir kez idrak edenler artık özgür iradeleriyle onun üzerinde egemenlik kurabilirlerdi. Özgür irade o andan sonra zorunluluğun peşine düşmekten ibaret olacaktı. Sahip olduklarını çoğaltmak güdüsüyle o, yeryüzünü kuzeydeki buzullu Thule Adası'ndan Afrika'daki Ümit Burnu'na, batıdaki Herakles sütunlarından doğudaki pek çok kola ayrılan Ganj Nehri'ne kadar araştırırken, köylü küçücük tarlasını arşınlayarak elinden geldiğince ölçmeye çalışıyordu. Köle kadırganın dibinde durmadan kürek çekmek zorundaydı, ona forsa başının vurduğu davulun temposuna uyarak hızlı hızlı bir öne bir arkaya eğilmekten başka bir şey verilmemişti, periyodik yolculuklardaki yol gösterici akıntılarıyla, musonları ve alizeleriyle açık denizlerse takımyıldızlarına göre konumlarını belirleyen güvertedeki seyir subayına aitti. Özgür olmayanın tek gerçeği dolaysız ilişki kurduğu alandı, bütün çabasını da bu alanla baş edebilmek için harcıyordu. Özgür olansa durmadan yeninin heyecanını yaşıyor, kıyı şeritlerini ve coğrafi oluşumları çiziyor, yeni deniz yolları, hammadde kaynakları, değiş tokuş olanakları keşfediyordu. Hizmet etmeye mahkûm olan, tekdüzeliğin içinde hızla solup sararırken, inisiyatifi ve çeşitliliği elinde bulunduran gençleşiyordu. O din adamlarının ayinlerinde hastalıktan korunmak ve iyileşmek için dua etmek zorunda değildi, doktorlar ona organların, nabzın, kan dolaşımının ve sinirlerin nasıl çalıştığını anlatmış, tüm ilaç çeşitlerini onun için hazırlamışlardı. Mülksüzler bolluktan biraz olsun yararlanabilmek için sunaklarında hükümdarın isimlerini bile bilmediği yer ve gök tanrılarına adak adıyorlardı. Zenginler sikkeler, bankalar, fetihler yoluyla canlarının çektiği her şeyi elde edebiliyorlardı. Almanın ve vermenin, sürgit bir ayrışmanın ve kaynaşmanın tüm canlıların özüne uygun düştüğünü söyleyenler onların düşünürleriydi, birleşme ve ayrılma, yoğunlaşma ve çözülme, çekme ve itme her şeyin temel ilkesiydi, hiçbir madde yoktu ki, karşıtlıklardan oluşmasın. Nasıl ki

dünyayı bilmek ona egemen olmak anlamına geliyordu, egemenlik de iktidar ve zor kullanma hakkıyla bağlantılıydı. Girişimciler sahip oldukları ağzına kadar dolu ambarları, mallarla yüklü gemileri, sayfiye evleri, sarayları, hazine değerindeki sanat eserleriyle izledikleri yolun doğruluğunu kanıtlıyorlardı. Onlar ilerlemeden yanaydılar, işi dağıtıyor, ihtiyacı olanı yanında tutup işe yaramayanı atıyor, atölyeler ve fabrikalar kuruyorlardı, rakip Mısır makamları papirüsün ihracatını yasakladıktan sonra teke derisinden yapılma kâğıt üretimine ağırlık verip koyun yapağını renklendirme tekniğini geliştirmişlerdi. Dokumacılar, kunduracılar, terziler ve demirciler onlar için iş başındaydı, kervanlarına Çin'den aldıkları fildişi, ipek ve porselenle, Hindistan'dan aldıkları baharat, esans, merhem ve incileri yüklüyorlardı. Tersaneleri için gerekli olan tomrukları dağ ormanlarından getirtiyor, bakır, demir cevheri, altın ve gümüşü kuyulardan çıkarttırıyor, hayvan sürülerini güttürüyor, atları ehlileştirtiyor ve ülkesine Küçük Asya'nın bol verimden dolayı tahıl ambarı unvanını kazandıran buğdayı taşıtıyorlardı. O zamanlar kazandılar, dedi Coppi, bize karşı avantajlı durumlarını, ürettiğimiz her şeyin bizim yukarılarımızda işe yaraması ve kendi ürettiğimizden bize payın yukarılardan bahşediliyor olması da yine o zamanlara dayanıyor, tıpkı iş için söylendiği gibi, işi bize veren onlar oluyor. Sanat ve edebiyatta söz sahibi olmak istiyorsak bu alanlarla aykırı bir ilişki kurmak zorundayız, yani onlarla ilintilenmiş olan tüm ayrıcalıkları devreden çıkarıp kendi taleplerimizi ortaya koymalıyız. Heilmann, kendimizi bulabilmek için, dedi, yalnızca kültürü değil araştırma alanlarını da yeniden yaratmak durumundayız. Gezegenimizin biçimi ve evrendeki konumu üzerine bilinen şeylerden söz ettik, ama bu basit bilgilerde bir tuhaflık görmeliyiz. Dünyanın yuvarlak olduğunu ve kendi çevresinde döndüğünü dile getirmek zenginlerin ve yoksulların varlığını onaylamak anlamına gelir. Fiziğin temel ilkelerinden söz ederken aynı zamanda bilim kadar eski olan ve çalışanlarla çalıştıranların ayrıldığı işbölümünden de söz etmiş oluruz. Antikçağ bilimcilerinin temellendirdiği dünya görüşünü bütünselliği içinde benimsemek, toplumsal ilişkilerin mevcut kurallarına bağlanmanın da bir ifadesidir daima. Dönmekte olan bir kürenin üstünde yaşadığımızı bilmekle birlikte, bu bilginin doğalmış gibi gösterilen bütün diğer türevlerini unuttuğumuzda düşünmemizi belirleyen şeyin dehşet verici boyutlarda olduğunu anlayabiliriz ancak. Pergamon Krallığı'nın doruk noktasına ulaşmasının üzerinden iki bin yıl geçmişti, yine de Manifesto'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra iktidarı durmadan ellerinde tutmalarına izin verdiğimiz egemenler hâlâ keşfedilmiş her şeyi kendilerine mal ediyorlardı. Çözülme Manifesto'yla birlikte başlamıştı, ama birilerinin seçilmiş olduğu ve birilerinin de uşaklığı fikri o kadar güçlüydü ki, henüz hiçbir şey çalışanların, bir sonraki toplumsal aşama için yapılan her hamlenin taşıyıcı-

sının kendileri olduğunu anlamalarını sağlayamıyordu. Mysia'nın verimli tarlalarının, Elea'nın işlek limanının üzerindeki dağda kalenin soyluları becerilerini kullanmaktan başka bir şey yapmıyorlardı, dünyanın işleyişine ilişkin temel sorular yanıtlanmıştı, yönetim sömürü ve kârın karşılıklı etkileşimini gözetim altında tutuyordu, ticaret uzmanların elindeydi, bölge valilerinin yönetiminde üretimi denetleyen bürokratlar ve memurlar vardı, küçük toprak sahiplerinden kira, köylerden vergi çoğunlukla garnizon birliklerinin baskısıyla toplanıyor, belediye meclisi kentlerdeki düzeni sağlıyor, dış politika senato tarafından yürütülüyor ve eskiden genç erkeklerin savunma eğitimi almaları için kurulmuş olan gymnasionların avlularında, sütunlu geçitlerinde ve spor alanlarında öğretmenler ve öğrenciler rahatsız edilmeden anlatı sanatlarıyla, resim ve heykelle, müzik, dans ve tiyatroyla, terennüm ve güzel yazıyla uğraşabiliyorlardı, sağlam ve katı bir örgütlenmenin içindeki bu alanlar henüz tüketilmemişti. Sanatı aşağıya, yanı başımıza indirmek istiyorsak, göz kamaştırıcı beyaz duvarlarla çevrili, etrafı çiçek tarhları ve servilerle dantel gibi örülmüş ve sanatın özerk varlığını sürdürdüğü bu doruğa yönelmek zorundaydık. Akademinin önde gelenleri kendilerine kuşkucu diyorlardı, çünkü onların görevi araştırmak, enine boyuna düşünmek ve kuşkulanmaktı, eleştirmen olarak adlandırılmaksa onlar için onurlu bir unvandı, çünkü parçalarına ayırıp çözümlemesini yapmadıkları ve değişimin kaynağı olmayan hiçbir şeyi benimsemiyorlardı. Egemenlerin dünyasında taşıdıkları sorumluluktan dolayı ele aldıkları her şeyi sorgulayabilirler, o zamana dek el atılmamış düşün ve sanat alanlarına uzanabilirlerdi, çünkü üstünde hareket ettikleri zemin istikrarlı ve dizgeliydi. Şahsı için özel olarak yapılmış bahçesinde, Krates gibi kendi yetkinliğinden emin birinin yanında olup dilin özelliklerini tanımlayışını dinleseydik, ağzından çıkan her sözü not edebilirdik, dedi Heilmann, sonra da mutfak lambasının altında defterini açtı. Edebiyat eleştirisinin Krates'e göre üç görevi vardı, birincisi diksiyonun, sözdizimin ve tümce öğelerinin incelenmesi, ikincisi seslerin, deyimlerin, biçemin ve figürlerin değerlendirilmesi, üçüncüsü fikirlerin ve imgelerin tarihsel açıdan mercek altına alınmasıydı. Onun ekolünde dilsel nitelikler, karanlıkta kalan bütün noktalara akılcı bir açıklama getirildiğinde saptanabilirdi ancak, bu nedenle öne sürülen her bildirim ampirik gözlemlerle ve pratik deneylerle sınanıyordu. Tasarımların sınırlarının genişletilmesi mantık temeli üstünde gerçekleşiyor ve meçhul olan ancak adlandırılabildiği ve biçimlendirilebildiği zaman güzel olmayı hak ediyordu. Sezginin karşısında kavramanın önceliği vardı daima, sanat bir bilimdi, tıpkı geometri ve statik gibi. Böylece Pergamon sarayının bilgeleri kendilerinden önceki doğa araştırmacıları tarafından geliştirilen bakış açılarını izlemiş oluyorlardı, bulguladıkları her şey kullanılabilirliğine göre değer kazanıyor-

du. Onlar iki bin yıl sonra hâlâ geçerliliğini koruyan kuralları koymuşlardı, kavrama gücümüz hem bu kurallar sayesinde gelişiyor hem de kavrayışımızın serpilmesine izin verenlere hizmet ediyordu. Bu zihinsel zenginliğin kaynağı zorbalıktı, sanatın ve felsefenin her bir sözcesinin temelinde zorbalık vardı. Zihinsel üretim ne kadar yüceyse şiddetin egemenliği de o kadar kudurgandı. Pergamon Krallığı'nın yükseliş dönemi yalnızca birkaç onyıl sürmüştü, bundan önceki yüzyılsa bitmek bilmeyen savaşlarla geçmişti. Bu model bugünkü devlet oluşumlarına da tekabül ediyordu hâlâ. Eski köleci toplumun yasaları hâlâ varlığını sürdürüyordu. Bütün başkaldırılara karşın halkın çoğunluğu hep elit için sefere çıkmak zorundaydı. Komutanların köylülerin silah altına alınmış oğullarım, savaş tutsaklarını Küçük Asya'nın toprakları üstünde bir oraya bir buraya ite kaka sürüklemelerinin ve bir zorbanın iktidarı çökerken bir başkasınınkinin kurulması adına muharebelerde oluk oluk kan akmasının üstünden iki bin yılı aşkın bir zaman geçmişti. Ama babalarımız da daha yirmi yıl önce böyle bir kitle katliamından ancak sıyrılabilmişti, yeni bir başlangıca işaret eden Ekim Devrimi'nden bu yana geçen zamansa kıyımların uzun tarihiyle karşılaştırıldığında çok kısaydı. Yukarıdakiler daima hakları ellerinde tutup hegemonyalarında ısrar etmişlerdi, ta ki başka güçlüler onları yerlerinden edene kadar, bizlerse bugüne kadar hep geri adım atmanın ve buyruklara uymanın ötesinde bir şey yapmamıştık, gelişini göremediğimiz ve yeniden dirilmekte olan zorbalık karşısında bir kez daha harekete geçmeden öylece bekliyorduk. Kapısı sürgülenmiş mutfağımızda İskender'in, Yunan siteleriyle, halklarıyla, kaleleriyle ardında bıraktığı topraklara baktık, efendileri için el ele verip fetihler yapan ve bir dünya imparatorluğu kuran, ama sonra birbirlerine düşman kesilen generaller buralarda artık kendi krallıklarını yönetiyor, açgözlülükle topraklarını genişletmeye bakıyor, Makedonya'dan, Trakya'dan, Bithynia'dan, Pontos'tan, Kapadokya'dan, Babil'den, Suriye ve Mısır'dan birbirlerinin üzerine birliklerini salıyorlardı. Büyük İskender'in ölümünden sonra topraklar üzerinde hak iddia eden generallerin, yani diadokların ülkeleri mutfak masasının parlak yüzeyinin üstündeydi, Coppi Çanakkale Boğazı'nın tam önünde geriye kaykılmış oturuyordu, bir zamanlar ordu komutanının muhafızı olan Lysimakhos buradan yola çıkıp Ege kıyısı boyunca güneye ilerlemiş ve Tioslu genç bir yüzbaşı olan Philetairos'u Pergamon Kalesi'nin başına getirmişti. Coppi'nin annesi, Babil Kralı Seleukos'un krallığının kuzeyde sınırlarını çizen Toros Dağları'nın üzerine doğru eğildi, Heilmann'ın eli Ptolemaios'un hüküm sürdüğü İskenderiye'den denizi aşarak Attalosların başkenti olacak merkeze doğru kaydı. Garnizonu yenilemek ve genişletmekle, valileri himaye etmekle görevlendirilen Philetairos yetkilerinin eline verdiği fırsatları çok kısa sürede görmüştü, artık Lysimakhos'a hizmet etmek yerine onun tekelci

konumunu sarsmak istiyordu. Kalenin kulesinde muhafaza edilen ve otuz iki milyon altın mark değerinde olan dokuz bin talentlik hazineyi koruması altına alıp ülkenin dört bir yanında arkasında güçlü bir destek örgütlemek için bütün araçları devreye soktu. Lysimakhos mahvolup onu yerine getirmesi gereken görevler konusunda uyardığında bu taleplerin ne anlama geldiğini sorabilecekti ona. Lysimakhos onun için tehlikeli değildi, ayrıca Phiietairos onun güneydeki rakibi Seleukos'la ittifak halindeydi, askerî dengeler bozulmadıkça bu işbirliği karşılıklı saygı çerçevesinde devam edecekti. Bunun adı dostluk anlaşmasıydı ve pazar yönetimi terminolojisine uygun olarak İskender'in Persleri geri püskürtmesinden sonra eski özgürlük haklarının bir bölümünü yeniden kazanan kıyı kentlerini himayesi altına almıştı. Büyük fetihçinin demokrasiyi yeniden kurmak istediğine ve bu konuda Yunanların bütün ırklar karşısında önceliğe sahip olmaları gerektiğine ilişkin sözleri şehir devletlerinin işine yarıyordu. İskender Asya içlerine yaptığı on yıllık seferinde İndus havzasına kadar uzanan askerî üsler ve vergi bakımından özellikle korunan Helen tüccarları için kendi adını verdiği koloniler kurmuş, bu süreçte İskender'in eski söylemi de değişmişti. Şan şöhret hırsı ve ölçüsüzlüğünün yırtıcılığıyla kurduğu dünya imparatorluğunun birliğini sağlayabilmek için ırk ayrımcılığından vazgeçmek zorundaydı. Artık uzlaşmadan, Doğu ve Batı kaynaşmasından, tek bir cemaatten ve uyumdan söz ediliyordu, oysa bu, doymak bilmez ve zaferle sonuçlanması gereken savaşma gereksiniminin, yakaladıklarında öldürene kadar işkence ettikleri düşman hükümdarları ele geçirme isteğinin, birlikleri güçlendirmek için köle olarak kullanılan savaş tutsaklarına ve subaylarla üstün hizmetleri olan askerlere sunmak için kadınlara duyulan ihtiyacın göstergesiydi yalnızca. İskender'in erken ölümünden önce hidayete erdiği ve neredeyse bir alçakgönüllülük nöbetine tutulduğu söyleniyordu, oysa o sabrı tükenen birliklerde düzenli olarak baş gösteren ayaklanmalar sırasında ileri derecede isteri nöbetleri geçiriyordu. İskender, bugün var gücüyle dünyanın efendisi mertebesine tırmanmaya çalışan o onbaşının bile başaramadığı bir tonla, umudu kırılıp yorulanları, her türlü vaatte bulunarak yeniden yanına çekiyordu. Eğer yüksek ateş bu adamı otuzunda alıp götürmeseydi, bir süre daha bu çılgınlığı sürdürür, sonra da o dev eserinin dört bir yanından ufalanan dayanıksız dokusu içinde çöküp giderdi. İskender ardında kargaşa, yıkıntı ve düşmanlık bırakmıştı. Ticari dalaveraları iyi bilen Phiietairos başlangıçta desteğine ihtiyaç duyduğu toprak sahiplerinin ve tüccarların ayrıcalıklar elde etmesini sağlamıştı, büyük toprak sahipleri arazilerini genişletebilir hale geldiler, sömürge ticareti serbest bırakıldı, yurttaşlık hakkına sahip olanlar bir süre zarara uğramadan yaşayabildiler, vergilerin ve kira faizlerinin tahsil edilmesindense küçük çiftçiler, zanaatçılar ve işçiler zarar görüyordu. Kıyı kentle-

rinde yaşayanlar zaten daha önce Isparta ya da Atina'nın askerî cuntaları, Lidyalı bir kral, Makedonyalı, Trakyalı ya da Rodoslu donanma komutanları tarafından iliklerine kadar sömürülmüşlerdi, ama Pergamon Krallığı'nın kurulması ekonomik bir canlılığın başlangıcı gibi görünüyordu, hükümdarınsa kalesinde debdebe içinde yaşamasından çıkar elde edebilirlerdi, çünkü o kendini ne kadar önemli gösterirse komşu krallıklardan o kadar saygı görecekti. Onun, sitenin etkisini her geçen gün azalttığının henüz kimse farkında değildi. Surlarla çevrili kentlerde eskiden olduğu gibi sınıfsal ayrım sürüp gitmekteydi, yurttaşlar, göçmenler, askerler, azledilenler, özel mülkiyete, kamuya ve krallığa ait köleler; yurttaşlar meclisin ve senatonun çıkardığı yasalara bağlı olan, görünüşte bu demokratik yönetim biçiminde söz sahibiydiler, belediye meclisi üyeleri halk tarafından seçilebiliyordu. Orduya bağlılıklarını kanıtlayan yabancı paralı askerler yurttaşlık hakkı kazanıyor, subaylara kendi tasarruflarında olan topraklar, savaşlarda kendilerini gösterip öne çıkan askerlere tarlalar dağıtılıyordu, Yunan şehir devletleri toplumundan mutlak Hellenistik monarşiye geçiş, zenginleşerek yaygınlaşan ve çıkarı gereği ekinini, hayvanlarını, meyve bahçelerini elinde tutmak isteyen bir katmanın ortaya çıkış süreciyle birlikte gerçekleşmişti. Philetairos bu durumu ulusal bir duyarlılığın geliştirilmesi için kullanmıştı, böylece devleti silahla savunmaya hazır bir kitleyi devamlı tetikte tutabilirdi. Kral güneydeki ve doğudaki hükümdarların açgözlülüğüyle karşı karşıyaydı, ama bunun yanı sıra kentlerin ve kırsalın desteğine asıl, kuraklığın ve Germenlerin yerlerinden edip sürdüğü, Tuna'yı takip edip Trakya'yı aşan ve boğazdan İyon kıyı bölgelerine geçen Keltleri püskürtmek için ihtiyacı vardı. İskender'in generallerinden birisi olan babasının adını vererek Attalos hanedanının temellerini atan Philetairos, silah altına aldığı çok sayıdaki askerine daha iyi söz geçirebilmek için tanrıların şefaatiyle mitosta yer almak istiyordu. Tıpkı bir zamanlar İskender'in Herakles'in ardılı olduğunu öne sürdüğü gibi, o da annesi Auge'yi bir deniz kazasında yitiren ve sonra da Pergamon Dağı'nı yurdu olarak benimseyen Herakles'in oğlu Telephos'un soyundan geldiğini beyan etti. Philetairos ve kardeşi Eumenes'in Galatlara karşı savaşmasını, onların ardılı olan Birinci Attalos'un ülkeyi düşmanlardan temizledikten sonra kendini kral ilan etmesini kapsayan elli yılın öyküsünü anlatmak bir karabasanın karmaşıklığını açıklığa kavuşturmaya benziyor, dedi Heilmann. Bir gün bu fantazmagoryanın motiflerini kaynağına inerek araştırmak istediğini söyleyerek sözlerine devam etti, tabii çağımızın son elli yılında olup bitenler de benzer bağıntılarla aynı kaynaktan geliyor ve iki bin yıl boyunca edindiğimiz kazanımları yıkmak istiyordu. Galatlar biracıydı, Helenler ise şaraba bayılıyordu, dedi Heilmann, ülke halkının gözünde topraklarına sızan bu yeni insanları kendilerinden ayıran tek fark önce buydu, borazanla-

rıyla, ailelerinin doluştuğu yük arabalarıyla oluk oluk gelen bu başıbozukların görenekleri, daha önce çalıp çırparak, yağmalayarak bölgeyi boydan boya geçen paralı askerlerinkinden daha hoyrat değildi. Bu insanlar yerleşebilecekleri ve şerbet otu ekebilecekleri topraklar arıyorlar ve kendileri nasıl yurtlarından edildilerse onlar da başkalarını meskenlerinden etmeye çalışıyorlardı. Korunaklı kentlere yaklaşmıyor, yol kesip kent sakinlerinden gümrük parası almakla yetiniyorlardı, bu yaptıkları, çektikleri sıkıntı açısından meşruydu, ayrıca despotik bir çağda âdetten olmuş yöntemlere de uygundu. Galat soylarından bazıları zengin ticaret merkezlerini kuşatıyor, onlara koruma önerip bu hizmeti, el koydukları mal karşılığı ödetiyor, orada burada ambar basıyor, limanları işgal ediyor, böylece de Küçük Asya'nın kuzeybatısında yayılıyorlardı, buna karşılık başka kollar da Frigya ve Kapadokya arasında onlara sığınak sağlayan yaylaya yönelmişlerdi, yaylaya çıkanların erkekleri Bithynia ve Pontos ordularına hizmet etmeye hazırdı. İşgüçlerini en iyi piyade ve süvari olarak satabiliyorlardı, bu kollar kuzeydoğudan Nikomedes ve Mithridates komutasında Pergamon topraklarına doğru ilerlerken, başka Galatlar da ülkenin kuzeyindeki soydaşlarıyla karşı karşıya gelmek üzere Attalosların ordusuna katılmışlardı. Galatların Galatlarla savaştıkları gibi, Makedonyalılar ve Trakyalılar, Persler ve Suriyeliler de birbirleriyle çatışıyorlardı, bütün birliklerde kimin için savaştığı hiç önemli olmayan Giritli, Rodoslu, Kıbrıslı paralı askerler, kendi kabile reisleri, tanrıları ve kültleriyle dağınık göçebe gruplar ve İskender Savaşları'ndan kalma Fıratlı Kyrtiler vardı. Bu kargaşanın içinde günde bir drahmi alan, iaşeleri karşılanan, vergiden muaf tutulan ve savaş ganimetlerine sahip olabileceklerine, ayrıca öldükten sonra da maaşlarının kesilmeyip ailelerine verileceğine dair kendilerine güvence verilen köy gençleri de yer alıyordu. Askerler için anayurt diye bir kavram yoktu. Asker olmak zorunda kalanlar, subaylar istedikleri kadar kutsal görev ve yükümlülüklerden söz etsinler, flamaları altında toplandıkları efendilerinin adını bile bilmiyorlardı. Onlar krallara toprak, yeraltı zenginliği, hammadde ve en önemli üretim aracı olan köleyi getirmek için uygun adım ilerliyorlardı. İşçiler birbirlerini boğazlayarak köleliklerini daha da pekiştiriyorlardı, mevcut durumdan yararlanan Seleukosluların ve Ptolemaioslulann de dahil oldukları amansız ticari çekişmelerin sonucunda kendilerini düşman safları içinde buluyorlardı. Pergamon'un propaganda uzmanları eylemlerin asıl amacını örtmek için vahşi ve aşağı ırklara, ayıklanması gereken barbarlara yönelik feryatlarını tekrarlamaktan geri durmuyordu, İskender'den miras fikrinin, halkların barış içinde birlikte yaşayabileceğine dayanan yanılsamanın son kalıntıları da, pazar meydanlarında yabancıların haydutlukları, yağmacılıkları, tecavüzcülükleri ve kundakçılıkları üzerine atılan nutuklarla yok olup gitmişti. Zalim işgalci imgesiyle uyuşturulan,

Pergamon'un zaferi için her şeyi feda etmezlerse toptan köleleştirilecekleri tehdidiyle ürkütülen kentliler ve toprak beyleri ellerinde kalan son parayı, hayvanlarını ve mahsullerini veriyorlardı. Yönetimde artık çoktandır söz sahibi olanlar saray memurlarıydı, vekiller seçimle işbaşına gelmek yerine kralın tavsiyesiyle atanıyor, angarya işçileri efendilerinin artan vergilerden dolayı uğradıkları zararı artık karşılayamıyorlardı, sanatsal zenginliklerle doruğuna ulaşan yüksek kültür dönemi başladığında eski sınıfsal yapı artık iyice keskinleşerek ayrışmıştı, bir yanda ayrıcalıklılardan oluşan küçük bir zümre, öte yandaysa kanı çekilmiş yurttaşları, yoksullaştırılmış tüccarları ve zanaatkârları, kökenleri farklı köleleri içinde barındıran amorf bir kitle vardı, ama kuşatıcı bir sefilleşme bu kitlenin içindeki herkesi gittikçe birbirine benzetiyordu. Pergamon monarşisi, sürekli körüklenen bir şiddetin art arda indirdiği darbelerle uygulanabilirdi ancak, dedi kapının önünde volta atan Heilmann. Bilmem kaç yüz bin kişinin hayatını kaybettiğine tarihçilerin kaynaklarında rastlanmıyordu, yine de Kaikos zaferinden sonra kırk bin Galatyalının tutsak alındığından söz ediliyordu, kılıçtan geçirilenler ve doğudaki dağlık bölgeye kaçanlar da hesaba katılırsa bu sayının katlanacağı tahmin edilebilirdi. Duvarların çevresini sarmış külçe gibi sessizliğe birkaç saniye kulak kabarttık, silah ve metal şakırtılarını, öne atılışların boğuk gürültüsünü, demirin etle çarpışmasını duymak üzereydik, sonra mutfakta bir saniye boyunca göğüs göğüse savaşın şiddetine tanık olduk, lambanın altında miğferler ve kılıçlar parıldadı, Galatyalı savaşçıların katledilen kadınları ve çocukları yere yığıldı. Daha sonraki barışsa tahmin edileceği gibi sözde bir barıştı, dedi Heilmann, çünkü yabancı kökenli kölelerin yığışması, halkın boyuna sömürülmesi kaçınılmaz olarak huzursuzluğu besliyordu. Artık arazileri ve ticarethaneleri işleten feodal ailelerden, bir subay kastından ve çürümüş bir yönetimden güç alan kurtarıcı Attalos'un hazırladığı reel politika, askeri rejimini sağlamlaştırıp oğlu İkinci Eumenes'un Pergamon'u dünya çapında üne kavuşturmasının koşullarını hazırlayacaktı. İki kuşak sonra soyunu sona erdirecek olan güneydeki hasımlarını kendinden uzak tutacak anlaşmalar yaptı. Akdeniz'deki egemenlikleri gittikçe güçlenen Romalılarla sonunda zararlı çıkabileceği düşmanca ilişkiler kurmak yerine onlarla iş anlaşmaları yapıp ticarethane açma yetkisi vermesinin yanı sıra kültürel alışveriş içine de girmiş, Pergamon krallığı, Makedonya fetihlerinde Roma'ya destek verirken Roma da Pergamon'a Suriye'de Antiokhos'un, Pontos'daysa Pharnakes'in devrilmesinde yardım etmişti. Roma'yla yapılan pakt olmasaydı, şaşırtıcı bir biçimde tersyüz olmuş frizleriyle Zeus Tapınağı da olmazdı. Müzakerelerle ve hareketli bir diplomasi oyunuyla güvence altına alınan kırk yıllık barış döneminin son yirmi yılı her şeyden soyutlanıp, insan düşüncesinin, var gücüyle yüzyılların içinden geçip gelen sanatın bir sentezini yap-

mak üzere içe kapanmaya adanmıştı. Kendine hayırsever diyen, potansiyel saldırganları sindirmek için Roma Senatosu'nun lütfuna ihtiyacı olan, buna karşılık da Çanakkale Boğazı'ndan Toroslara kadar uzanan krallığıyla Romalıları saldırgan Asya hükümdarlarına karşı koruyan, küçük bir çevreye bolluk getiren, kitlelerinse bilinçlerini bulandırarak onları kulluğa ve dermansızlığa sürükleyen iktidarını sanat yapıtlarının aurasıyla süslemek isteyen Eumenes'in emri üzerine, ona sadakatle bağlı yontucular çağın bütün verilerini aşan olağanüstü özelliklere sahip bir yapıt yaratmışlardı. Olağandışılık devletin düzenini sarsacak türden değildi elbette, yapıtın kimi yüceltip kimi alçalttığı yeterince açıktı, ama işlenmiş bu taşı düşündüğümüzde, gözümüzün önüne tanrıların yüz hatlarının donukluğu ve soğukluğu, boyutları ve dokunulmazlıkları içindeki gerçekdışılığı geliyordu, buna karşılık ezilenler bütün çirkinleştirme çabalarının yanı sıra korkuları ve acılarıyla insaniydiler. Acaba buna bakıp ustaların onlardan yana oldukları söylenebilir mi, diye sordu Coppi, kalenin aşağılarında kentlerde mayalanmakta olan karşı gücü, kırılmayı, başkaldırıyı onlar da benimsiyorlar mıydı, yoksa çevrelerini kuşatan isyanı taşı biçimlendirecek formlar, devinimler ve kontrastlar için bir esin kaynağı olarak mı görüyorlardı. Eumenes'in bir arpçının kızı olan Efesli sevgilisinden doğma, çok genç yaşlarda halkın arasına karışıp yoksulluğu öğrenen, taht ve mirastan mahrum bırakılan oğlu Aristonikos'u tanıyor olmalıydılar, dedi Heilmann. Topraksız köylülerle, halinden hoşnut olmayan askerlerle, kölelerle birlik olup dolandırıcıların ve yağmacıların egemenliğine karşı çıkmak ve daha adil bir devlet kurmak için Aristonikos'un yaptığı hazırlıkları biliyor olmalıydılar. Ama böyle bir başkaldırı onlar için yeni değildi, Hellen sömürgelerinde köleler ayaklanıp duruyordu, daha önce Kassandra'da da yoksullar ayaklanmış, İsparta'da Makedonyalı egemenler Agis ve Kleomenes isyanlarından kaçmak zorunda kalmışlardı. Hunharlık son aşamasına geldiğinde kırılmış ve Pergamon'un tüm ululuğuyla baştan beri mahkûm olduğu çöküş başlamıştı. Toplumsal kutuplaşmada zafer, sosyal ilerlemeden yana olan güçlerin değil, kendini yok etme aşamasına gelen tutuculuğun olmuştu. Romalılar uzun zamandan beri elçilerinden yürü emrini bekliyordu, ama saldırıya geçmek için uygun zamanın gelmesinden önce tahtın vârisi ve hanedanın son temsilcisi Eumenes'in oğlu Üçüncü Attalos üvey kardeşi karşısında Romalılardan yardım istemişti, çünkü bir halk egemenliğinin altında yaşamaktansa krallığı Roma'ya teslim etmeyi tercih ediyordu. Bu arada Romalı komutanlar, imparatorluk kurmaktan ne anladıklarını Korinthos ve Kartaca'da kanıtlamışlardı, gelecekteki planları açısından da Helen uygarlığının ele geçirilmesini Asya'yla bir tutuyorlardı. Askeri kuvvetlerin Pergamon'a sevkinden, valilerin ve vergi toplayıcıların ülkeye yerleştirilmesinden, doğudan ve güneyden gelen orduların ezilmesinden ve

Sulla tarafından bir istihkâm ağının örülmesinden sonra Antonius, Pergamon kitaplığında saklanan parşömen rulolardaki bilgiyi alıp Kleopatra için, Mısır tanrısı İsis'in yerine koyduğu bu kraliçelerin kraliçesi için düğün hediyesi olarak deniz yoluyla İskenderiye'ye götürmüş, kendisini tanrı olarak sunan heykeliyle Traianus ve Hadrianus'un diktirdiği anıtlar ve sütunlar, unutulmuş hükümranlardan ve idollerden kalma şeylere kısa sürede galebe çalmıştı. Roma ve Sezarlar kültüne hizmet edecek tapmaklar Attalos saraylarının temel duvarları üstünde yükselmiş, görkemli yapılar, arenalar, kaplıcalar dağı çepeçevre sarmış, yukarıdaki Caracalla hamamlarında, tiyatro oyunlarında, müzikli ve danslı gösterilerde, sanatsal yarışmalarda ve bilginlerin meclisinde yine her zamanki gibi unvan sahipleri boy göstermeye başlamıştı, buna karşılık sokaklardaki lağım oluklarında, tersanelerde, demir atölyelerinde, fabrikalarda durup dinlenmeden çalışan, kırbaç altında perişan olan Pleblerin canı çıkıyordu. Yine de Roma zorbalığı, kudurgan darbelerine, tefecilerine, örgütlenmiş militarizmine rağmen Bizans'ın sistemi yanında çok hafif kalıyordu. Romalılar en azından reform girişimlerinde bulunmuşlardı, eğitime özen gösterip öğretmenleri, doktorları, bilim adamlarını desteklemişlerdi, oysa Bizans İmparatorluğu'nda ülkenin iliklerine kadar emilmesi içi boş bir şaşaayla kutlanıyor, soylulara mevkiler sunan dinî ve dünyevi hiyerarşiler dalkavukları ve yaltakçılarıyla birlikte ezilenlerin sırtında yükseliyordu, onların azametlerine ne dokunulabilir ne de işledikleri suçların hesabı sorulabilirdi. Sanat yapıtlarının yaratılmasının bedeli acılarla ödenmişti, acaba bu durum yapıtlara her zaman için geçerli olan bir iticilik kazandırmıyor mu diye sormak lazım, diyen Coppi'nin annesinin kemikli iri elleri dizlerinin üstünde, damarları şişmiş bacakları bitişik halde su kabının içindeydi o sırada. Kireç imalatçılarının ocaklarını neden üst üste yığılmış eski kutsal kalıntıların yakınına kurduklarını da anlıyorum, diye sözlerine devam etti. Kabartmalardan ve heykellerden geride kalanlar onlar için mermer parçasından başka bir şey değildi, arada bir mermer bloklara bir yüz, bir beden, bir hayvan biçiminin verildiğini görseler de öncelikle kireci düşünmekten alamıyorlardı kendilerini. Nasıl ki duvarcılar için kesme taşlar bir yapı malzemesiydi, kireççiler için de satabilecekleri yapı harcının elde edildiği bir hammaddeydi bu taşlar. Kireç yüzyıllar boyunca mermer artıklarından elde edilmişti, ama arkeoloji eğitimi almış bir mühendisin gelişiyle bu işleme son verilmişti, tıpkı taşların kırık dökük el arabalarıyla çevre köylere taşınmasına son verildiği gibi. Coppi'nin annesi, Humann'ın Osmanlı hükümetinin verdiği görevle Küçük Asya'nın batısındaki tren yolu yapımı sırasında rastlantısal olarak dağdaki antik kalıntıları bulmasından ve işçileri kazı yerinden uzaklaştırmasından sonra kireç imalatçılarının zarar görüp görmediklerini bilmek istiyordu. Onlar Sadrazam Fuat Paşa'nın emriyle araç gereçleri-

ni alıp doğuya, söylendiği üzere geldikleri yer olan ve bir zamanlar Keltlerin yerleştiği Galatya adını taşıyan ülkenin sınırları içinde yer alan dağlara göç etmek zorunda kaldılar, dedi Heilmann. Gigantlara benzeyen o saçı sakalı birbirine karışmış adamlar bir kez daha yerlerinden edilip sürülüyordu. Taşın hayat bulabilmesi uğruna canlılar steplerde, çöllerde ve kayşatlarda feda ediliyordu. Servilerin ve dut ağaçlarının üzerindeki puslu bir gecenin ardından gelen bin sekiz yüz yetmiş bir Eylülü'nün güzel bir sabahında Alman mühendis Humann kurak toprağın içine yerleşmiş kalıntıyı çıkarmış ve Gaia'nın oğlunun kıvırcık saçlarında, göz çukurlarında, acıyla açılmış ağzında birikmiş kumları temizlemişti. Humann, bin sekiz yüz yetmiş sekiz Haziranı'nda asıl işe başlamadan önce yıllarca hazırlıklarla ve küçük çaplı kazılarla uğraşmıştı. Bu proje kaça patladı ve kim tarafından finanse edildi, diye sordu Coppi'nin annesi. Yirmi beş gün olarak hesaplanan birinci aşama için Humann'a çoğunluğu Bulgar olan yirmi işçi verildi, dedi Heilmann. Humann bu aşama için toplam sekiz yüz mark almıştı. Ustabaşının aldığı para yüz marktı. Araç gereç ve teknik donanım için beş yüz mark harcanmıştı. Humann'ın ücreti giderek bin markı aşmıştı. Yol masrafları ve diğer masraflarla birlikte toplam üç bin mark harcanmıştı. Majesteleri Veliaht Prens Friedrich Wilhelm'in bu işle ilgilenmesinden sonra kraliyetin örtülü ödeneği paranın kaynağı olarak kullanılmıştı. Fransa zaferinden, Prusya Kralı'nın imparatorluk tacı giyip Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından, sermayeyi tehdit eden Komün'ün Paris'te dağıtılmasından sonra endüstriyel yayılmacılık ve kıtaların kontrol altına alınma çağı başladı, imparatorluk başkentinin, sömürgelerin efendisi ve hükümdarın sergilenmeye değer önemini vurgulayacak hazinelere ihtiyacı vardı. Bu nedenle Pergamon Dağı'ndaki kazılara, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında patlak veren savaşa rağmen devam edilmişti. Önce yapıtların üçte birinin kazı ekibine teslim edileceği, üçte ikisinin de Osmanlı Devleti'ne kalacağına dair bir anlaşma yapılmıştı, ama daha sonra bağımlılık ilişkileri içinde olan İstanbul Sadrazamlığı Alman İlluğu'na üçte iki pay biçti, ardından kendine düşen üçte birden de vazgeçip buna karşılık hükümete yirmi bin mark ödenmesini ve aynı miktardaki paranın ülkenin yoksul halkı için hibe edilmesini talep etmişti. Dağdaki kazının sona erip kabartmalarla, sütunlarla, heykellerle dolu bini aşkın sandığın, bin sekiz yüz seksen altı yılında, mimar Schinkel tarafından yapılan müzeye götürülmesinden sonra Pergamon mermeri için örtülü ödenekten ve devletin kültür bütçesinden harcanan para üç yüz bin marktı, başka sanat eserleri için harcanan parayla ve ele geçirilmiş değerle karşılaştırıldığında aşırı bir miktar değildi bu. Ne olursa olsun gaddarlıkla yaratılan bir şeyde güzellik olamaz, dedi Coppi'nin annesi. Avlunun derinliğinden yukarı yükselen bağırışlar duyduk, pencereler hızla kapatıldı, kapılar çarptı, ka-

pıcı hava hücumlarına karşı yapmak zorunda olduğumuz karartma tatbikatları sırasında bir ışık görmüştü, merdivenlerde bir patırtı oldu, olduğumuz yerde hiç ses çıkarmadan oturup ertelenmiş öfke ve korkunun, birikmiş bıkkınlığın, bastırılmış hiddetin birden nasıl açığa çıktığını, feryat figan ederek patladığını ve sonra yine hızla söndüğünü dinledik. Birisi dışarıda sessiz adımlarla merdivenlerden iniyordu, parlaklık saçan Phoibe meşalesini geriye kaykılmış Gigantların üstüne tutuyordu, yıldızların ışığı kadar parlak olan kızı Asteria ise av köpeğinin yere yıktığı yılansı bacaklı düşmanı saçından yakalamış, kılıcını onun göğsünün derinliklerine saplıyordu, kolunu tutan yerdekinin eli Asteria'yı engellemiyordu. Tanrıların bütün devinimleri onların üstünlüğünün göstergesiydi, Leto alev saçan meşalesini yere yıkılmakta olan ve ayağını tanrıçanın kalçasına bastıran Tityos'un çığlık atan ağzına sokuyordu, o Apollon'la Artemis'in anası olma unvanını göklerde taşımaya devam ederken, bu barbar aşağıda sonsuza dek akbabalar tarafından kemirilerek cezasını çekecekti. Aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite, işlemeli ve gösterişli sandaletiyle bir ölü yığınının üstünde sırtüstü yatan Chtonios'un gövdesine sapladığı mızrağı çekip çıkarmak için var gücüyle onun alnına basıyordu, yere yıkılmış dev kokuşup bitki örtüsünü besleyecekti, oysa köpükten doğanları daha sayısız zafer ve bitmek tükenmek bilmez bir tapınma bekliyordu, yaşamın ağlarını örmek, herkesin payını belirlemek ve hayatın akışını elinde tutmak için seçilmiş olan mermer parçaları öfkeyle kurbanlarının tepesine iniyordu, yüzlerinin kıpırtısız parlaklığı bu savaş kasırgasının üstünde öylece asılıydı, avcılar korku salarken arkalarında cesetler bırakarak ilerliyorlardı, altı kollu üç başlı Hekate kocaman kalkanı, alevler saçan sopası, kılıcı ve kargısıyla, fırlatmak üzere yerden eline bir taş parçası almış olan, yüz hatları az sonraki ölümünün kaçınılmazlığını anlatan bir devin üstüne yürüyordu. Silahları elinde bulunduranların karşısında onlar kendilerini taşlarla koruyabilirler ancak, dedi Coppi'nin annesi, diz çöküp sürünürler, yarılmış kaldırımların içine düşüp tazyikli suyun, gaz bombalarının, makineli tüfeklerin şiddetine maruz kalırlar. Coppi'nin annesi karanlığın işgali altındaki kentimizde, zaptedilmiş ülkemizde süren mücadeleyi görenlerdendi ve Gaia'nın, oğlu Alkyoneus için merhamet dilemesi bir işe yaramıyordu, Athena'nın acımasızlığının karşısındaydı, yılanın Alkyoneus'u sokup göğsüne öldürücü zehrini akıtmış olması tanrıçaya yetmiyor, kalıntısı kalmayacak şekilde onun un ufak edilmesini istiyordu. Barikatların arkasında toplaşan silahsız kalabalıklar, dokunulmaz oldukları ve dünyanın düzenini kendilerinin yarattığı inancını her yerde yayan seçilmişler tarafından yok edilmeye mahkûmdu. Coppi'nin annesi tası boşalttıktan sonra bacaklarındaki havluyla sandalyede öne doğru eğilerek gözlerini gölgelerin oynaştığı duvara dikti, konuştuğumuz her şeyde zayıflar yerlerde eşelenirken za-

limlerin zafer elde edişi vardı ve o bunu biliyordu. Uzun süren bir suskunluktan sonra, Zeus Tapınağı gibi yapıtların bıkıp usanmadan yeniden yorumlanması gerektiğini söyledi Heilmann, ta ki bir dönüşüm gerçekleşene, topraktan gelenler içine düştükleri karanlıktan ve kölelikten kurtarılana ve gerçek görünümleriyle gözler önüne serilene kadar.

Bilgiye sahip olmak birebir ekonomik ayrıcalığa sahip olmakla bağlantılıydı. Hasislik varlıklıların bir özelliğiydi ve öncelikliler elden geldiğince yoksulların eğitimini kösteklemeye çalışıyorlardı. Egemenlerin ayrıcalıkları, bizim koşulları kavrayabilmemiz ve temel bilgileri edinmemizle ortadan kaldırılabilirdi ancak. Her şeyi geriden izlemek zorunda bırakılıyorduk, çünkü düşünme, ilişkilendirme ve sonuç çıkarma yeteneğimiz henüz yeterince gelişmiş değildi. Bu durum, üst sınıfların bütün gücüyle bizim bilme tutkumuza darbe indirmek istediklerini anlamamızla değişmeye başlamıştı. O gün bu gündür kendimizi eğitmemiz, bütün araçları kullanarak, fırsatları kaçırmayarak ve kendimizi aşarak, her alanda bilgilenmek bizim için en önemli şey oldu. Yüksek öğrenim yapmamız baştan beri bir karşı koymaydı. Kendimizi savunmak ve bir fethin ön hazırlığını yapmak için malzeme topluyorduk. El attığımız bir konuyla enine boyuna uğraştığımız için nadiren ve rastlantılar sonucu yeni bir konuya geçebiliyor, bir yandan yorgunluğumuza ve bildik bakış açılarına teslim olmuyor, öte yandan habire önümüze konan argümanla, iş gününden sonra bitkin düşüp kendimizi eğitmeye vakit ayıramayacağımız iddiasıyla mücadele ediyorduk. Her ne kadar uyuşmuş düşünceler her defasında önce bir boşluğun içinden sıyrılıp tekdüzeliğin ardından devingenliği öğrenmek zorunda kalıyorduysa da bizim gözettiğimiz bir diğer nokta emekçiliğin değersiz ve hor görülmemesiydi. Bizim gibilerin sanatsal ve bilimsel sorunsallarla hesaplaşmasının özel bir çaba gerektirdiğini öne süren görüşü reddetmemiz, kendimize ait olmayan bir işte ayakta kalabilme istencimizin bir parçasıydı. Coppi'nin babası fırçalanmaktan parlamış koyu renkli takımı, yakasız gömleği, iyice geriye ittiği kasketi, kolunun altındaki eski püskü evrak çantasıyla mutfağa girip masanın yanma geldiğinde hepimiz geçen günün nasıl tepemizde salındığını ve düş gücünü, zorlu bir zihinsel etkinliği ve yoğunlaşmayı harekete geçirebilmek için nasıl bir uçurumu aşmak zorunda olduğumuzu hissettik. Kitap okumanın, sanat galerilerine, konser salonlarına, tiyatrolara gitmenin bizim için aşırı bir ter dökme ve kafa patlatma demek olacağına öfkeyle karşı çıkmıştık bir kez. Bu arada dilsizliğimizden kurtulup kendi dilimizi yaratma çabaları da varoluşumuzun işlevleri arasındaydı, burada ilk dilselleştirmelerimizi buluyorduk, bunlar suskunlu-

ğumuzu aşmak ve kültürel bir alana adım atmaya cesaret etmek için temel örnekler olacaktı. Kültür anlayışımız, pek çok buluştan, parlak fikirden, zenginlikten oluştuğu söylenen o büyük birikimle pek ender olarak örtüşüyordu. Mülksüzler olarak bu kültür birikimine önce ürkek ürkek ve büyük bir saygıyla yaklaştık, ta ki bütün bu ürünlerin ancak kendi değerlendirmelerimizle anlam kazandığını anlayana kadar, kültürden ancak bizim yaşam koşullarımız, düşünme süreçlerimizdeki güçlükler ve kendine özgülükler üzerine söz söylediği sürece yararlanabileceğimizi anlayana kadar. Bu konu Troçki, Lunaçarski ve Tretyakov tarafından ele alınmıştı, onların kitaplarını okumuştuk, yirmili yıllarda gündeme gelen yazar işçilerin yetiştirilmesi inisiyatifinden de haberdardık, Marx, Engels ve Lenin'in kültürel sorunlar üzerine söylediklerini de konuyla ilgili çevrelerde tartışmıştık. Bu tartışmalar verimliydi, bizi özendiriyordu, geleceğe de göndermeler yapıyordu, ama aradığımız bütünlükten uzaktı yine de, eninde sonunda egemen dünyanın ölçülerinden kopamayan bir gelenekselliğin ifadesini taşıyordu. İlericilerse kültür denen olgudan bizim de yararlanmamız gerektiğini söylüyorlardı, pek çok yapıtın büyüklüğünü ve ağırlığını biliyorduk, toplumsal katmanların, çelişki ve çatışmaların dönemin sanat ürünlerine nasıl yansıdığını anlamaya başlamıştık, ama yine de bizi içeren bir anlayış çıkmıyordu bütün bunlardan, karşılığını bizde bulmasını istediğimiz her şey ödünç alınmış bir biçim ve üslup yığışımından ibaretti. Varolan ürünlerden hangisine bakarsak bakalım kendi dışlanmışlığımızla yüz yüze geliyorduk, zaman üstü olduğunu düşündüğümüz büyük yapıtlardaysa sınıfımızdan uzaklaşma tehlikesiyle karşılaşıyorduk. Kullandığımız yeni adlandırmalar ve çağrışımlar, entelektüel düzlemlere adım atmayı akıllarının ucundan bile geçirmeyecek kadar burjuvazinin ideolojik zorbalığı altında ezilen insanların bize kuşkuyla bakmasına yol açıyordu. Öte yandan, farkında olmadan içlerinde taşıdıkları ifade gücünü hatırlamak için onların sadece yüzlerine bakmak yetiyordu. Bin dokuz yüz otuz üçten önce öğle tatillerinde bazen babamın çalıştığı fabrikaya gider ve orada bir eğitim derneği temsilcisinin kantinde toplanmış insanlara bir konuşma yaptığına ya da şiirler okuduğuna tanık olurdum, işte o zaman düşünsel ve kültürel alanlarla ilişki kurmanın yolunun bu olmadığını anlamaya başlamıştım. İşçiler metal ve perçin çekiçlerinin keskin sesinden kulakları sağırlaşmış halde teneke sefer taslarının, termos şişelerinin, yağlı kâğıda sarılmış sandviçlerinin önünde otururlardı, kendilerine verilen yirmi dakika içinde konuşmacının yüzüne bakmak yerine masanın altına sinmeleri, alelacele yemeklerini yemek zorunda oluşlarının ötesinde, kendilerine iyi niyetle sunulanın neresinden tutacaklarını bilemedikleri için duydukları mahcubiyetten de geliyordu. Hangarlardaki işlerinin başına dönmeden önce konuşmacıyı nezaket icabı alkışlıyorlar, sanatçı her kimse onlardan bir şey alıyor,

ama onlar bomboş çıkıp gidiyorlardı. Daha o zamanlar bu durumun, tutsaklığımız devam ettiği sürece bizi dışarıdan ya da yukarıdan hiçbir şeyin etkileyemeyeceği gerçeğiyle ilgisi olduğunu anlamıştım; görüş alanımızı genişletmek için gösterilen her çaba bizim için eziyet olabilirdi ancak; böyle bir armağanı, payımıza düşeni, bizim için uygun görülen yamalı bohçayı değil bütünü istiyorduk biz; bu bütün, gelenekle bize aktarılanların toplaması olamazdı, onu kendimiz yaratmak zorundaydık. Öncelikle brifinglere, siyasi raporlara, örgüt planlarına ihtiyacımız vardı, bunları da ancak kendi saflarımızdan elde edebilirdik. Kendi aramızda bu pratik alanlar üzerine uzun uzadıya yaptığımız tartışmalar bizi eninde sonunda kültür denen yapıya götürüyordu, nitelikli arayışlar da er geç, kuşaklar boyu süren deneyimlerin, kendini beğenmişliğin ve tapınmanın tuzağına düşüyor ve bu yapının tutsağı oluyordu. Kültürel ezilmişlikten kurtulmamızın yolu siyasi ezilmişlikten kurtulmaktan geçiyordu. Şiirleri, romanları, tabloları, yontuları, besteleri, filmleri ve tiyatro oyunlarını öncelikle politik açıdan ele almalıydık. El yordamıyla ilerliyor, keşfettiklerimizin ne işe yarayacağını henüz bilmiyor, ama bir üretimin anlamlı olması için bizden gelmesi gerektiğini görüyorduk. Coppi'nin babası masaya koyduğu çantasından katlanmış ve uçları yenmiş bir kâğıt tomarı, bir şişe, çift gözlü bir sefertası çıkarıp lavaboda temizlendi, bu arada kahve yapıldı, üstünde bir tek pantolonu kalan Coppi'nin babası boynunu ve yüzünü kuruladıktan sonra, üstünde geyik başı motifleri olan yün bir kazak giydi, sonra sözü yeniden, bir gün bizim mülkiyetimize geçecek olan şeylere, kavrayıp öğrenmeye çalıştığımız yaratılara getirdik. Akşamları sanki kollarım iki metre oluyor, dedi Coppi'nin babası, yürürken ellerim yerleri yalıyor. Sanat ve edebiyatla ilgilendiğimiz yıllar boyunca kendimize yakın hissettiğimiz her şeyi özetliyordu bu imge. Coppi'nin babası fabrikanın yükleme bölümünde sekiz saat boyunca içinde ağır top parçaları olan sandıkları itiyor, çekiyor ve taşıyordu, annesiyse Telefunken'de savaş uçaklarının manevrası için gerekli olan parçaların üretiminde çalışıyordu. Sevk edilen her parçaya, her ambalaja üretimde yer alanların isimlerinin yazıldığı bir denetim listesi eşlik ediyor, böylece herkes yapılan işten sorumlu tutuluyordu. Gevşek bir vida, çarkların içine karışmış küçücük bir kum tanesi, eksik ya da yanlış bağlanmış bir tel son derece somut durumlardı, bir kitabın ya da bir tablonun değerlendirilmesinde de işte bu somutluklar ölçü olmalı diye düşünüyorduk. Okuduğumuz kitaplardaki temaların bizim yaşantılarımıza yakın olup olmadığını, bizim gibileri betimleyip betimlemediğini, tavır alıp almadıklarını ve çözüm önerileri sunup sunmadıklarını sorguluyorduk. Bizim normlarımızla doğrudan bağlantısı olmayan, ama tam da gizemli ve kapalı oldukları için ilgimizi çeken yapıtlar vardı. Bir dergide karşımıza çıkan bir metnin ya da bir müzede izlediğimiz bir tablonun genellikle politik

mücadelede işe yarayıp yaramayacağına bakıyor, eğer taraflı olduğunu açıkça belli ediyorsa onu benimsiyorduk. Ama sonra karşımıza yeniden, doğrudan politik içeriği olmayan, buna karşın yine de tedirginlik yaratan ve bize göre önemli özellikler taşıyan yapıtlar çıkıyordu. Üstelik bu tür kitaplar ya da tablolar yeni iktidar sahipleri tarafından yoz sanat oldukları gerekçesiyle alenen bir kenara atıldıkça, onları bir sabotaj eylemi, devrimci bir gösteri olarak benimseme isteğimiz daha da güçleniyordu. Haeckel Salonu'nda yapılan bir toplantıda Hodann, nevrozların, depresyonların, obsesyonların kaynağına ilişkin kendisine yöneltilen pek çok soruya karşılık verirken, toplumsal koşullarla hastalıkları güdüleyen nedenler ve rüyaların kaynağındaki itkiler arasındaki ilintiye dikkat çekip bu durumun, bilinçdışı verilerin denetimsiz akışına kendini bırakan bir sanat anlayışına nasıl yansıdığı yolundaki açıklamasını duyduğumuzda, sürrealizmden etkilenmiştik. Davranışı harekete geçiren kaynaklara inmek için mantığın ötesine geçen, yabancı ve irkiltici olan her şeye geçerlilik kazandıran böyle bir ifade biçimi kendimizi arayışımızda bizim de beklentilerimize cevap verebilirdi. Biz de belirlenmişliğe kuşkuyla bakıyor ve kurallar bütünü kisvesi altında pek çoğumuzun yok edildiği yönlendirmeleri görüyorduk. Dadaizmde de eğilimlerimizin karşılığını buluyorduk; dadaizm kibar salonlara tükürmüş, alçıdan büstleri kaidelerinden devirmiş ve küçük burjuvanın kendini yüceltmek için boynuna astığı boncukları parçalamıştı; bu bize uygundu, onurlunun alçaltılmasına, kutsalın gülünçleştirilmesine biz de katılıyor, ancak sanatın toptan yıkılması çağrısına karşı çıkıyorduk; bu sözler ancak eğitime doymuş olanların harcı olabilirdi, bizlerse kültür kurumlarını önce salimen ele geçirip öğrenme açlığımıza hizmet edebilecek ne var ne yok görmek istiyorduk. Max Ernst, Klee, Kandinsky, Schwitters, Dali ve Magritte'in tablolarında görsel önyargıların çözülüşünü, koyu bir öfkeye ve çürümüşlüğe, paniğe ve dönüşüme keskin bir ışık tutulduğunu görüyorduk; tükenmiş ve batmakta olan eski düzene düpedüz saldıranlarla onu kaale almasa da eninde sonunda pazarı onaylayanları birbirinden ayırıyorduk. Ressamlar arasında Dix ve Grosz gibi çağı, bir yanıyla çokyönlülüğü içinde, parçalanmışlığı ve karmaşası içinde betimlemeyi yeğleyen, öte yandan da dağılmayı tam ve nesnel bir biçimde yansıtan, Feininger gibi mevcut gerçekliği keskin bir biçimde unsurlarına ayıran ve ölçüp biçen ya da Nolde, Kokoschka ve Beckmann gibi yine aynı gerçekliği en harlanmış haliyle gösteren resim anlayışlarındaki farklılık ve çelişkileri enine boyuna tartışıyorduk. Yasaklar, sanatın ne olduğunu tanımlayan genelgeler, baştakilerin resim sanatında ve edebiyatta düzeni sarsıcı bir yan gördüklerini ortaya koyan sansür önlemleri bizi iyice tahrik ediyor ve şimdilerde gizlenerek çalışmalarına devam eden ya da ülkeyi terk etmiş olan öncülerin tanıklığını okuyabileceğimiz kitapların ve dergilerin peşine düşü-

yorduk. Örtük bir edebiyat dili, kapalı imgeler ve büyülü semboller karanlık ve düpedüz akıldışı olayları betimlemek için elverişli midir, yoksa bunlar zor anlaşılır oldukları için açık seçik metaforlar mı gereklidir diye kafa patlatmıştık Coppi'yle akşam okulundan dönerken; Coppi, Gleisdreieck İstasyonu'nda Rimbaud'dan çevirdiği *Une saison d'enfer*'i* okuduktan sonra Heilmann da bu tartışmaya katılmıştı. İkisi de doğru, demişti Heilmann, ayaklarımızın altındaki zemini kaybetmemize yol açan hamlemiz de, basit olguları araştırmak için sağlam bir zemin yaratma çabamız da. Pek çoğumuz bu soruların çok uzağında, dedi Coppi'nin babası, daha onlar bu sorunların tartışılmasının gerekliliğini bile göremeden sizin sözleriniz bir kulaktan girip öbür kulaktan çıkıyor. Kulaklarda dağılmayan bir uğultu vardı, Coppi'nin babasının ifadesine göre, bir tiyatro sahnesinden gelen sözler veya orkestranın yaylı ve nefesli çalgılarının nağmeleri bu uğultuyu delip kulağımıza ulaşamazdı, dahası tiyatronun açılır kapanır sandalyelerinde ağrıyan sırtlarla oturmak mümkün değildi. Siyah bir frakın içindeki kolların devinimi, piyanonun tuşlarına vuruldukça piyanonun açık kuyruğundan boşalan melodilerin kafalara çekiç vuruşları gibi inmesi, çalışanlar için eziyetten başka bir şey olamazdı. Boyalı dudaklar anlamlı jestler eşliğinde, rengârenk parıltılar saçan yapay dekorların içinde daha şarkıya başlamadan uyuklamaya öncelik verilmeliydi. Onlar fabrikalarda, katlanılamayacak noktaya gelinceye kadar akar bandın kayışlarında asılı kalıyor ve taş zeminin sürekli hissedilen soğuk sertliği ayaklarını zonklatıyordu. Sabahın üçünden ya da dördünden beri ayakta olup da turşuya dönenler kendi ortamlarından bir süreliğine uzaklaşmak istediklerinde Rembrandt ve Rubens arasına konmuş bir koltuğun minderine gömülme şansına sahip olamıyor, dedi Coppi'nin annesi, bunun yerine yataklarına koşup çaresizce yorganlarını kafalarına çekiyorlar. Koca koca ciltlerde yazılanları anlamaya çalışmak adına bizim gibilerin kütüphanelere gidip sipariş formu doldurarak ve oraya ne istediğimizi tam olarak beyan ederek ödünç kitap almak hem bize göre değildi hem de koyu cehaletimizi itiraf etmek demekti. Kendimizi, fabrika çıkışında, trenlerin, otobüslerin son duraklarında bizi bekleyen eski patika yollara vuruyor, bu yolları yarı kapalı gözlerle, robot gibi sürüklemeye çalıştığımız bacaklarımızla katediyorduk. Bizim sorunumuz sanatta bir üsluptan diğerine geçişin nasıl olduğu değil, hasta geçirilen bir günü güçsüz düşülen ertesi gün izlediğinde ne olacağıydı, çünkü üçüncü gün perişan durumda olunabilirdi. Hastalık, çalışmaktan canları çıkanları buluyordu daha çok, onların bilgilenmeye fırsatları yoktu, bakışları parmaklarıyla izledikleri satırlarda takılıp kalıyor, dudakları beyinlerinin bir saniye sonra unuttuğu bir şeyler mırıldanıyordu. Felaket artık kirası ödenemeyen odalara sızıyor ve ev sahipleri kapıyı çalmaya gerek bile duy-

(*) Cehennemde Bir Mevsim.

madan içeri dalıyordu. Bir zamanlar hayranlıkla izlenen antik tiyatronun o yüce eserlerinin başvurduğu katharsis araçları şimdi artık oyunun parçası olmaktan çıkıp alçakgönüllü bir gizlilikle, gündelik yaşam pratiğinin içine acımasızca yerleşmişti. Ara verdikten sonra işe gitmek daha da zor olur, dedi Coppi'nin annesi. Her şeye rağmen bıkıp usanmadan görevimizin ne olduğunu sorgulamalıyız, diye yanıtladı Coppi, kendimizden başka hiçkimse içine sıkıştırıldığımız ilişkileri açıklayamaz bize. İşte bizi uzak tutulmak istediğimiz meseleler hakkında konuşturan da bu gerçekti. Kurtuluşumuzun araçları ve yolları hakkında belki bir şeyler söyleyen teorileri yorumlamak için önce içinde yaşadığımız düzeni anlamak zorundaydık. Tarihin hiçbir döneminde hiç bu kadar büyük boyutlarda kimlikten yoksun olmamıştık, ama şimdiye kadar hiçbir şey elde edememiş olduğumuz da işte böyle bir dönemde su yüzüne çıkıyordu. Coppi fabrikadaki kapalılık halinden akşam okulu derslerinin sağladığı açıklığa geçişi emekçiliğin, kültür alanındaki tezahürü olarak adlandırıyordu, attığımız bu adım başarılı olmak zorundaydı, bizi engellemek isteyen tükenmişliği aşmalıydık. Bizimle birlikte derslere katılanların yarısından çoğu ilk ders saatlerinin ardından devre dışı kalıyor, on iki saat boyunca tekdüze gürültüden ambale olmuş ve akşam yedide kurşun gibi ağırlaşmış kafalar sıraların üstüne düşüyordu. Dersleri yürütenler dersten düşenleri de bu işin parçası olarak görüyor, ayakta kalmayı başaranlar parmaklarıyla gözlerini açık tutmaya çalışıyor, tahtada yazanları iyi göremiyor, kollarını çimdikliyor, defterlerini karalayıp duruyorlardı, son dersteyse dersten düşenlerin sayısı artıyordu, ev ve iş arayanların, kaza geçirenlerin ya da cesareti kırılanların bir hafta gelmemeleri kayıtlarının silinmesi için yeterliydi. Bizi bir lokmada yutmak isteyen ve bacaklarımızı sürüyerek teslim olmamaya çalıştığımız tükenmişliği umursamaz görünüp sanat üzerine konuşmayı istemek kendine fazla güvenmek demekti. Bir tabloya, bir kitaba yaklaşmak için her bir metreyi boğuşarak katediyor, sürünerek kendimizi öne doğru sürüklemeye çalışıyorduk, göz kapaklarımız düşüyor, bazen bu göz kırpıştırmalar nereye doğru gittiğimizi unutturacak kadar kahkahalara boğuyordu bizi. Sözgelimi bir tabloya bakarken parlak iplikli bir doku görüyorduk, ipliklerin şekilleri kayıyor, birbirlerine karışıyor, alacalaşıyordu, görme sinirlerinin uyarıcıları üzerimize çöken ışık noktacıkları seline deşifre edilmesi gereken iletileri ekliyordu. Hep ön hazırlık aşamasında kaldığımız, bazen bir adım bile ileri gidemediğimiz, hiçbir şey önümüze hazır gelmediği, edebî ve sanatsal konularla kurduğumuz ilişki hiçbir zaman doğallaşamadığı için, bilgi edinme yolunda ilerlemeye çalışırken anımsama bizim için önemli bir araçtı. Şimdiye kadar bir tek toplumcu gerçekçi yapıtlarda üslup ve biçim sorunlarını göz ardı etmiştik, bu yapıtlarla kurduğumuz ilişkide, onları başka sanatsal yönelimlerden ilkece ayıran içerikle ilgileniyorduk yal-

nızca. Bu tür bir resim sanatının, sırf yenilikçi ifade gücünden dolayı kabul görmeyi hak eden ilk örneklerini biliyorduk. Onlar on dokuzuncu yüzyılın meşakkatli karanlığından geliyorlardı, şimdi özgürleşip taze bir güçle ve gururla ayağa kalkanların öncüleriydi onlar. Köleleri, aciz ve sefil düşürülenleri, yüzyıllarca asla yenilmez gibi görünen o üstün gücü zorlayanları görünür kılmış olması, onların büyük çabasına ve başarısına daha da açık bir anlam kazandırıyordu. Rus gerçekçilerinin tablolarında aşağılanma, baskı ve tutsaklıktan başka bir şey yoktu, ama onlar haksızlığa maruz kalan insanları betimlemekle, yenilenmeyi planlayanların yanında yerlerini almışlardı ister istemez. İşte Repin'in kayışlara bağlanmış mavna çekicileri, Savitski'nin demir yolu yatağına toprak taşıyan işçileri, Perov'un kar fırtınasında su fıçılarını sürükleyen çocukları, işte Yarosyenko'nun, maşasını şişmiş damarlı ellerinde tutan, basık tavanın altında iki büklüm eğilmiş, korun şavkıyla kıpkırmızı kesilmiş ateşçisi. Yalınayak ya da parçalanmış sandaletleri ve saman çöpünden örülme çizmeleriyle paçavralar içinde sahilin kumunda sürüklenen, saçı sakalı birbirine karışmış kölelerin yüzlerinde en ufak bir umut ışığı yoktu. Kızakların önündeki çocuklar tükenmişti, balmumunu andıran yüzünün hatları bitkinlikten donuklaşmıştı. Yol işçileri tozlu bir yokuşta askerlerin gözetimi altında tıka basa dolu el arabalarını iterken takvim bin sekiz yüz yetmiş dördü gösteriyordu. Çorak hayatlarının değersizliği içinde yuvarlanıp giderken Fransa'daki devrimleri, Komün'ü hiç duymamışlardı, onlar hâlâ Ortaçağ'ı yaşıyordu. Gustave Courbet'nin *Taş Kırıcılar*'ı da hiç rahatlayacak gibi görünmüyordu, ama yine de onların yaptığı işe damgasını vuran şey çaresizlik değildi. Yoksulluk giysilerini aşındırmıştı, ama duruşları bin sekiz yüz kırk sekiz Şubat ve Haziran ayaklanmalarının gücünü ima ediyordu, devrimciler kanlı bir biçimde bastırılmış olsalar da, genç işçinin çevik bir hamleyle içi taş dolu sepeti yüklenmesi ve daha yaşlı olan işçinin çekicini sert bir biçimde indirmek üzere oluşu barikat kuranların, öfkeyle karşı koyanların hareketlerine benziyordu. Resme bakanlar taş kırıcıların yüzünü göremiyordu, resmin kopyasında arkalarındaki zemin, siyaha çalan koyu bir gri olarak görünüyordu, işçilerle resmin arka planı arasında bir köşeye fırlatılmış eski bir tencere vardı, etraftaki kazmalar hazırda tutulan silahları andırıyordu, geriye doğru dönseler büyük bir güçle harekete geçecek gibiydiler. Bu tür resimlerde kendi hayatımıza ilişkin pek çok şey buluyorduk, dergilerde ve kitaplarda gördüğümüz kopyalarda tamamlanmamışlık ve belirsiz bir öngörü vardı, tıpkı bizim dünyayı kavrayışımız ve eğitimimizde olduğu gibi. Onlar hakkında söyleyebileceklerimiz bir eskizden, bir taslaktan öteye gidemiyordu. Muğlak fikirleri bilgiye dönüştürmemiz için yıllar gerekiyordu. Genellikle bize çok uzak olan orijinalleri hiç göremeden el yordamıyla sanatsal bir gerçekliğin gölgesini keşfe çıkıyor, bunu yaparken tipik olanı,

hareketleri, figürler arasındaki ilişkileri, silik bir fonda ne görebiliyorsak her şeyi seçme yeteneğimizi keskinleştiriyorduk. Gustave Doré'nin *Suite*'inde Londra liman işçileri, tıpkı Dante'nin *Cehennem*'i için hazırladığı oymabaskı illüstrasyonların tasvir ettiği gibi bir uçurum karanlığındaydılar, ama bu işçiler terk edilmişlik içinde değillerdi, tam tersine buharı ve dumanıyla, ışıklar saçan ateşi ve fokur fokur kaynayan suyuyla capcanlı olduğunu belli eden bir ortamda harıl harıl çalışıyorlardı. Henüz renklerini tanımadığımız bir ressam olan Jean-Françoise Millet için günlük iş, bitmek tükenmek bilmeyen, zorunlu bir eziyetti, onun köylüleri hep bir pusun içindeydiler, o pusun içinde bedenlerdeki ter ve batmakta olan güneş ışığı iç içe geçiyordu, araç gereçleriyle sarmaş dolaştılar, saman yığınlarına karışmışlardı, hasatla boğuşuyor, fırtına öncesinin basıklığında tıpkı toprak yığıntıları gibi öylece duruyorlardı. Ama onlar da işledikleri toprağın sahibi değillerdi ve batmakta olan gün onlara terden, bedensel yıpranmadan, ertesi gün ayakta kalabilmek için karın doyurmaya yarayan birkaç kuruştan başka bir şey getirmese de yaptıkları işte bütünlüklerini yitirmiyorlardı, iş onlar için önlerine zorla konan yabancı bir şey değildi, ellerinin her bir hareketi ona katıldıklarının, yaptıkları her hamle kararlılıklarının göstergesiydi, gövdelerinde en ufak bir uyuşukluğun ve halsizliğin izi yoktu. Doğanın bir parçası olarak sunuluyordu onlar, hareketlerinin kesintisizliğiyle yan yana dizilmiş üç kadın tahıl saplarını yolmak için iyice öne eğilmişti, birinci el saplara uzanmış, ikincisi onları kavramış, üçüncüsüyse toplar haldeydi, kompozisyonda hepsi aynı ağırlığı ve aynı anlamı taşıyordu, eğilmiş bedenleriyle ağır ağır da olsa ister istemez ilerleyecekleri belli olmakla birlikte doğanın sabit bir parçasıydılar hâlâ, belli bir üretim sürecinin parçası olarak algılanmamışlardı. Kırk sekiz ayaklanmaları çalışanların devinimlerinde kendini göstermekle birlikte, onların toplumsal varoluşunu sorgulamıyordu henüz, tırpanlarına dayanarak ayakta duran, ekili toprağı kazmalarıyla çapalayan, tohum ekerken kollarını alabildiğine açan köylüler büyüklükleriyle bütün tuvali kaplasar da henüz kendilerine biçilen kaderin boyunduruğu altındaydılar. Millet de onların arasında büyümüştü, ama o bir gündelikçi değil, hali vakti yerinde bir çiftçinin oğluydu, buğdayın kokusunu solumuş, Herakles gibi koyunları gütmüş, başını kaldırıp bulut kümelerinin aldığı şekilleri izlemiş, gözlerini dikip uzun uzun yalçın kayalıklara bakarken, ciğerleri gagalanan Prometheus'u düşünmüştü, bu mitolojik enginlik onun tablolarına da yansımıştı. Devrimler ilk bakışta pek başarılı olmamıştı, üstelik kazanılabilenler de burjuvazinin zoruyla hemen yıkılmıştı, ama güç toplamak, hız almak ve sıçramak artık geri dönüşü olmayan ve reddedilemeyecek bir kazanımdı, Jean-Françoise Millet proletaryanın bu enerjisini kavrayıp yansıtmayı başarmıştı. Courbet gibi politize bir sanatçı değildi Millet, toplumsal başkaldırının gereklerine de uyum sağlamadı, ya-

şadığını yansıttı yalnızca, bir gerçekçi olarak insan davranışındaki yeni gerçeği betimliyor, ama işçilerin ütopik iktidarını göremiyordu, yine de onları onurları adına sürdürdükleri mücadele içinde gösteriyordu. Onun tablolarında bir ara durum, bir geçiş aşaması söz konusuydu, figürlerin fiziksel ifadesi devrimci deneyimlerin yansımasıydı, ama özbilinç ve sahip oldukları güç yalnızca ima ediliyordu, yine de Millet onların yaşamını salon sergilerine götürmekle, terli figürlerini topraksı hatları ve balçıksı ağırlıklarıyla o zamana kadar anonim olarak sürdürdükleri hayat ortamlarından alıp özenli portrelerin, Nymphaların ve çoban kızlarının arasına taşımakla devrimci taleplere uygun düşen bir iş yapmıştı. Bu figürlerin burjuvaziye ait ortamlarda boy göstermesi bile işbilirlere atılan bir tokattı, zira onlara göre bu insanlar dışarıda kalmalı, pislikleriyle ait oldukları yerde oturmalıydılar. Ama onları uzakta tutmak artık olanaksızdı. Kilise çanları akşam saatini vururken dua edişlerinde, mistik duruşlarında bile korkutucu bir yan vardı, kaba saba tahta ayakkabılarıyla tırpanına dayanmış, soluk almaya çalışan köylü, gökyüzünün görünmediği bir fonda, gündoğumundan önce işe başlayan, karanlık bastırana kadar da devam edecek olan ve toprak keseklerini iri adımlarla arşınlayan karanlık yüzlü tohum ekici ise açıkça tehditkârlardı. Bu etkileyici devinimler devrime aitti, uşaklar ve hizmetçiler birden akademizmin saygın mekânlarında, burjuvazinin kendini güvence altına aldığı ortamlarda boy gösterir olmuşlardı. Leon Lhermitte'nin tablolarından birinde hasat işçileri, gündeliklerini alırken görünüyordu, aralarından biri hiç ezilip büzülmeden dimdik durarak ücretini almak üzere elini öne doğru uzatmıştı, bir diğeri özenle avucundaki paraları sayıyordu, üçüncüsü gövdesinin bütün ağırlığıyla oturuyordu, önünde de kocaman keskin orağı duruyordu. Onlar akşam olduğunda aldıkları yevmiye kadar değer taşıyorlardı, önlerinde uzanan buğday başkalarına aitti, ama onlar beş kişi, toprak sahibiyse tek kişiydi, üstünlüklerini yalnızca bu güçler dengesiyle değil aynı zamanda gövdelerinin yaydığı etkiyle de belli ediyorlardı. Meunier'in maden ve liman işçileri tablolarda kıpırtısızlıkları ve derin ciddiyetleriyle yükseliyor, güçlerini belli ediyor, ama el kaldırmıyorlardı. Resim sanatında tuvallerin baş kahramanı olarak çalışanların öne çıktığı bu yüzyılda karşı koyuş ya da hücum türünden devinimlere çok nadiren rastlanıyordu. Yine de yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmaları, bütün gerçeklikleriyle şaşkın izleyicilerin karşısına dikilmeleri bile yeterdi bunların sanat olması için. Onların ardında bir devrimler ve ayaklanmalar silsilesi vardı, her seferinde bastırılmış olsalar da ders çıkarabilecekleri yeni deneyimler edinmişlerdi, bir sonraki atakta belki de daha donanımlı olacaklardı. Ressamların onlara yakınlaşmaları, tablolarında işçilerin dünyasından aldıkları motifleri kullanmaları, sanatın da eski görevlerinden kopmakta olduğunu, sınırlarının halktan gelen ve dilselleştirilmesi gereken

güçler tarafından zorlandığını gösteriyordu. Bu dilselleştirmenin öncülüğünü her zaman olduğu gibi, konuşma ve aktarma becerisine sahip olanlar üstlenebilirdi ancak. Ressamlar bu mesajı anlıyordu, onu henüz içinde yaşadıkları sistemin bütününe taşımayı beceremeseler de rahatsızlıklarını belli ediyor, yoksulluğu vurguluyor, kendilerini çalışanlara karşı sorumlu hissedip onlar adına protesto bayrağını çekiyor, bir süreliğine onlarla özdeşleşiyor, ama sonra yeniden alışkanlıkların cazibesine kapılıp onların tutsağı olarak kalıyorlardı. Buradaki her zamanki çelişki, halkta varolanın kendi başına değer bulmaması, daha yüksek bir düzlemde biçime kavuşturulmasının gerekliliği ve işi otantik bir ifadeye bırakmanın yararsızlığıydı; kaynağını halktan alan şeylerin idealize ya da dramatize edilmesi gerekmiyordu, ama bunlar biçimlerin ve renklerin dünyasında, kaynağından çıkıp ayrılmış özerk bir varlık niteliği kazanıyordu. Geçen yüzyılın gerçekçi yapıtları çalışanların yanında dolayımhlıklarıyla yer alabilmişti ancak. İşçilerin yansıları sanat alanında çoktandır yaygınlık kazanmışken, tabloların esin kaynakları yine dışarıda kalıyor, ustaların kendi yaşamlarını nasıl anlattıklarını görme olanağına sahip olamıyorlardı, buna karşılık ayrıcalıklılar bu yapıtları ele alıp onların sorunlarıyla ilgilenmeye başlamışlardı bile. Geçici olarak da olsa bundan başka bir yol mümkün görünmüyordu. Nasıl ki devrimlerin tabandan gelen eylemleri hep yukarıdakiler tarafından alınıp kullanıldıysa, yükselmek isteyenlerin düşünceleri ve umutları da yüceltilmek üzere eğitimin havuzunda toplanıyordu. Bir merhamet duygusu eşliğinde halka hep aslında onun sahip olduğu bir şey sunuluyordu. İşte biz, sürgit bir aşağılama ve cezalandırmadan ibaret olan bu döngünün kırılması için çalışmalıydık. Benim ve Coppi'nin, çalışanların ilk büyük devrimini, onların zaferini, egemenliklerinin kuruluşunu anlatan resimleri çekincesiz savunmamızın nedeni de buydu işte. Bize göre bu yapıtlar tam da olmaları gerektiği gibiydi, anlamca apaçık, doğaya sadık, olaylara uygundular; yukarıdan, sanatsal etkinliğin konumlandığı yerden değil, aksine mücadeleyi gerçekleştiren ve kendilerini sanat yapıtlarında bulmak isteyen insanların saflarından geliyorlardı. Bilinen bir resim yapma tarzını izliyor, görme alışkanlıklarının değişmesini talep etmiyorlardı, devrimci olayların betimlenişini anlayabilmek için bir de fazladan yeni üslup yönelimleriyle boğuşulmamalıydı, bundan çok daha önemli ve temel şeyler vardı. Çalışanların sessizce ve içlerine kapanarak uşaklık yaptıkları zamanları geride bırakıp kendilerine ait gereçlerle çalıştıkları, kendi makinelerini çalıştırdıkları güne büyük bir sıçrayışla geçilmişti. Gerçekçilik anlayışı kesintisiz devam etmiş, ama halkın yaşamını anlatan eski Rus tablolarının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanan despotizmin gölgesi silip süpürülmüştü, figürler artık mahkûm edilmiş olarak değil, daha önce hiçkimsenin onlarda görmediği bir kıvanç ve gülümseme içinde tasvir ediliyordu. Ama, dedi He-

ilmann, devrim olgusu, onun resim sanatına nasıl yansıdığı sorusunu sormaktan alıkoymamalı bizi. Eylemler sırasında da neyin doğru neyin yanlış olduğu, bir sonraki hamleleri neyin tehlikeye sokup neyin güvence altına alabileceği ve onların nasıl yaygınlaştırılabileceği hep düşünüp taşınarak hareket edilmişti. Heilmann'a göre bu güçlü eylemin özelliği soğukkanlılığıydı, bu nedenle insanların enerjisinin ve coşkunluğunun nasıl bir oluşuma dönüşerek sanatsal çalışmanın önem atfedeceği hangi değeri ortaya koymuş olduğunu anlamaya çalışmalıydık. Bu ayrım yapılmadığı sürece, tasvir edilen şey, dış eylem alanına ait, onun bir yan ürünü bir nesne olarak kalmaya mahkûm olacaktı. Bu sanat biçimi, diye yanıtladı Coppi bütün eski ölçütleri kırdı. Hiçbir sapma yapmadan gerçekliğin içinden doğuyor o. Daha önceki egemenlik sisteminde belki paçavralar ve prangalar daha iyi resmedilmiş, kompozisyonlar, renk kontrastları, ışık ve gölge etkileri yetkinleştirilmişti, yoksulluğun ve sefaletin yansıtılması yeni sanat yönelişlerinin habercisiydi belki, oysa burada şimdiye kadar başarılmamış bir şey dile geliyordu, o da işin sahibi olma olgusu. Heilmann söze girerek, gerçekçiliğin bu yeni koşullarda idealizasyonlar ve kahramanlaştırmalarla silindiğini, yüzyıl başında gerçekçilerin aşmış olduğu bir tavra geri dönüldüğünü, bu nedenle de resimlerde gerçek olguların inandırıcılıklarını yitirdiklerini söyledi. Burada da eskinin savaş ve alegori ressamları iş başındaydı, tek farkları içerikte yaptıkları kaydırmaydı. Geleneksel eleştirinin ölçütleriyle yaklaşamayız bu resimlere, dedi Coppi, onların gerçeği, görünür kıldıkları zaferdir. Sosyalizmin kurulmasını anlamlı bulmayanların gözünde bu sanat dekorasyondan öteye gitmeyebilir, bu ahengi içi boş bir yüceltme olarak görebilirler. Ama henüz bizim cesaret edemediğimizi yapıp özgürlüğe atılan adımı gösteren bu yüceltme gerçeklikle uygunluk içinde. Bu sanatı değerlendirirken işçi devleti karşısında duyduğumuz saygı ve hayranlık yönlendiriyor bizi, dedi Heilmann. Ama sanatsal sorunlar duygusal ve ideolojik gözetmelerle ele alınamaz. Kültürümüzü temellendirecek her şey sınanmalıdır. Bu resimler bizi yüreklendiriyor, diye araya girdi Coppi'nin annesi, şu anda böyle bir desteğe ihtiyacımız var, çünkü aramızda pek çok kişi kendini yenik düşmüş hissediyor. Ama Heilmann itirazında ısrarlıydı. Evet, resimler başarıları ve kazanımları gösteriyor, dedi, ama yeniyi yaratan çelişkili süreçleri gizliyor. Taşıdıkları içerik kendi başına bir şey olarak değerlendirilemez. Tıpkı devrim düşüncesi henüz devrim değilken ve önce eylem çağrısı yaparken, resim fikri de kendini biçimde gerçekleştirmek ister. Burada biçim ve içerik örtüşmüyor. Devrimciliğin resimlendirilmesine tüketilmiş bir üslup karışıyor. Gelecek için hayalleri olan ressamlar, romantik bir natüralizmin araçlarına başvuruyorlar. Onların natüralizmi küçük burjuvazinin bütün güzel manzaralarını yerle bir ediyor ama, dedi Coppi, tam da eski ve bildik olanla paralellik kurarak kârın ve sömürü-

nün yarattığı sahte huzur dünyalarını nasıl aştığını gösteriyor. Coppi'ye göre şu anki mevcut koşullarda zaman büyük önem taşıdığı için her şey sonuna kadar tüketilemezdi, önemli olan elde edileni ayakta tutmak için gücü ve istenci vurgulamaktı. Ahlaki açıdan da onaylayarak bu resimleri savunmalı, dahası, ulaşılanın büyüklüğüyle tam uyumlu bir sanat tarzı bulunana kadar buradaki yetersizlikleri ve eksiklikleri hoş görmeliydik. Bile bile bir yapaylığa ve yapmacıklığa boyun eğiyorsak ve önümüzde duran, çoktandır adım atmamızı bekleyen bir yol varken yerimizde sayıyorsak, o zaman bütün eğitimimiz boşa gidiyor demektir, dedi Heilmann. Bu noktada toplum anlayışımıza kültürel bir karşı devrim sızıyor. Dar görüşlülük çevremizi sarıp tasarımlarımızın altını oyuyor ve biz bunu fark etmiyoruz. Sanıyorum bunun nedeni devrimcilerin beğenilerinin intihal ve ikame arasında sıkışıp kalması. Heilmann'a göre bu anlaşılır bir şeydi, sanatsal nesnelerin var olmadığı bir ortamda küçük burjuva, duygululuk, gösteriş ve sahtelik karışımından yüksek bir şey yaratıyormuş gibi göründüğü için kendini bu yolda eğitmek isteyen pek çok kişi en yakınındaki bu verilere başvurup sanat adı altındaki bu vahameti kültürün göstergeleri sanıyor. Sanatımız için mücadele ederken, dedi, aynı zamanda küçük burjuvaya bağlılığın aşılması için de mücadele etmeliyiz. Altın çerçeveli koca koca tabloların boşu boşuna çırpınarak yakalamaya çalıştığı güzelliği görmek için Van Gogh'un elinden çıkma bir eskizin üstünkörü çizgilerine bakmamız yeter. Kendinden başka her türlü ifade biçimini bir yana iten, böylesi bir iktidar ve mutlak geçerlilik talebinde bulunan bir çizgisi olmasa bu sanattaki tek boyutlu iyimserliği kabul edebilirdim belki, diye devam etti sözlerine. Daha sonra başka alanlardan, özellikle de çöküşten önceki yıl politik inançlarımızın pekişmesinde önemli izlenimler edindiğimiz filmlerden örnekler verdi. Gorki, Ostrovski, Gladkov ve Babel'de karakterler asla şablona dönüşmüyordu, resim ve mimarideyse Ekim Devrimi'ni izleyen yıllarda devrimin özünü yansıtan konstrüktivist çözüm olanakları tasarlanmıştı. Şimdiyse neden kazanılmışın gerisine düşüldü, bir zamanlar devrimci olan bir sanat neden inkâr edilip bir kenara atıldı, çevrelerinde köklü bir biçimde değişmekte olan yaşama uygun olarak kendi dönemine deneysellik rengi kazandıran sarsıcı yapıtlar, hareketin bu gözüpek ve sürükleyici imgeleri neden hazır ürünlerle ikame edilmek istendi, bir Mayakovski, Blok, Bedniy, Yesenin, Bely, bir Maleviç, Lissitzki, Tatlin, Vachtangov, Tairov, Ayzenştayn ya da Vertov yeni bir evrensel bilinçle örtüşen bir dil bulmuşken neden algılayışın sınırları daraltıldı, diye sordu Heilmann. Ekimden önceki yıllarda ekspresyonistlerin ve kübistlerin peşine düşüp buldukları şeyler, dedi Coppi, yalnızca okulluların aşina oldukları biçimler dünyasının sınırları içindeydi. Sanatta devrim, normlar karşısında bir başkaldırıydı. Böylece toplumdaki huzursuzluk, gizli enerji, değişim itkisi dile

geliyordu, oysa bin dokuz yüz on yedi Ekimi'nin işçileri ve askerleri bu sanatsal imgelerden bir tekini bile ne görmüşler ne de duymuşlardı. Moskova'daki dadaistler ve fütüristler değişimleri, mücadele edenlerin tanımadığı bir düzlemde sürdürüyorlardı. Sanat artık onların olmalıydı. Ama bu sanat anlayışının kaynağı Batı Avrupa ülkeleriydi ve entelijansiyanın temsilcileri de izlenimlerini yerinde edinmişlerdi, kendilerine ait olmayan bir anlayış, her zaman olduğu gibi, devrimi gerçekleştirenlerin önüne konuyordu, dışarıdan gelenler ve okuryazarlar tarafından onlara enjekte ediliyordu. Biçimlerdeki devrimin yaşamın bütününü kapsayan devrimci dönüşümle birleştirilmesi gerektiğini söylemek onlar için pek anlamlı değildi, avangard edebiyatın ve resim sanatının tasarladığı şeyin Rus işçileri için anlaşılmaz olması kaçınılmazdı. Onların yaşadığı karanlık deliklerin duvarlarında resimler asılı değildi, olsa olsa bir dergiden kesilme renkli posterler olabilirdi, tıpkı bizdeki gibi. Modernist anlayış ve soyutlamalar bir süreliğine sanatsal sorunlarla uğraşanların ayrıcalığı olarak kalmak zorundaydı, bu sanatın temsilcileri devrimci bir halkın gerçek dilini konuştuklarını düşünseler de onun içinden proleter bir sanat doğamazdı. Bu geçiş aşamasında, yüksek derecede gelişmiş anlığı besleyecek şeyin mi, yoksa daha başlangıç aşamasında bulunanları geliştirecek şeyin mi daha iyi olduğu sorusu gündeme geldi. Ulusal ve uluslararası ilkeler arasındaki karşıtlık ilişkisi de bu hesaplaşmanın bir parçasıydı. Eğer devrim yayılabilseydi sanat da devrimci bir çeşitlilik kazanabilirdi. Devrimin geçici yalnızlığı, mücadeleyi tek başına sürdürme, ayakta kalabilme, kendini savunma ve dışarıdan bastıran düşman karşısında korunma zorunluluğu sanatı da her yapıtı toplumsal silah olarak kullandığı, her söylemi savunma ve üretimdeki yararlılığına göre incelediği bir konuma sürükledi. Böylece karışıklık ve çatışma doğurabilecek her şey işe yaramaz kabul edilip bir kenara atıldı, ne Sovyetler'e ne de dışarıdaki bizlere başka türlü yararlı olunabilirdi. Bizim sanatımız durmadan yeni elemanlara başvurarak resme deneyselliği, parçalanmışlığı, çözülmeyi, coşkunluğu taşıdı, ama oradaki resimlerden bu beklenemezdi, öznel algılayışa yer yoktu, tıpkı bir motor ya da yapı konstrüksiyonu gibi hakkında söz söylenebilecek somutluklar aranıyordu. Dökümhanelerdeki, fabrikalardaki, tersanelerdeki işçiler bu resimlerde kendilerini buluyordu. Önemli olan onların içinde yaşadıkları ortamın, etkinlik biçimlerinin, araçlarının kullanımının doğru olarak yansıtılmasıydı. Toplumsal ve teknik bir proje çerçevesinde resmin de işlevi vardı. Bu sanat, dedi Coppi, sanayi kombinalarının, barajların, tarım reformunun ve işçi üniversitelerinin yanında yerini aldı. Okullarda ve politik örgütlerde olduğu gibi o da amaca yönelikti. Sanat pratik taleplere cevap vermek için vardı, bireyin buluşlarıyla değil, çoğunluğun beklentileriyle ilgiliydi. Öyle de olsa bu sanat çalışanlara yetmez, diye karşılık verdi Heilmann. Her ne kadar çalışanı

olayların merkezine koysa da, sanat ona gerçekliğin yalnızca bir yüzünü göstermeye devam ettiği sürece onu küçümser, nasıl tüketileceğine önceden karar verilen temaların kendi kararlarına bir müdahale olduğunu ister istemez hissedecektir çalışanlar. Eğitim görüp okuyanlar ve yazıp çizmek isteyenler sosyalist kültüre biçilen değerin yanı sıra kendi kararlarını alabilecekleri yolların ukalı olduğunu anlarlar. Durumlar fotoğraf gerçekliğine uygun bir biçimde yansıtılıyor, ama eldeki malzeme işlenmediği ve dışsallıklardan başka bir şey içermediği için yakınlığı yakalamak yerine mesafe ve yabancılığa yol açıyor. Ayrıntıya ne kadar sadık kalınırsa kalınsın bir taklitten ve aldatmacadan öteye gidemez bu. Sanat yüzyıllar boyunca bu taklitçiliği aşmak için uğraş verdi. Empresyonistler, kübistler ve fütüristler gözün gördüğünü neden parçaladılar, elbette somut olandan uzaklaşmak için değil, tam tersine salt duyuların ötesindekini yakalamak için. Fotoğraf otantik olanı belgeleyerek tarih anlayışımızın hizmetine girdiğinden bu yana, nesnelerden yansıyan ışığın objektiften geçip odaklanarak görüntü oluşturmasından bu yana, resim sanatı da harıl harıl çalışarak mekânın belli bir kesitini tuvale gerçekliğin yansısı olarak taşıma melekesini büyük ölçüde kaybetti. Sanat ancak renklerine ve çizgilerine öznenin yaşamını kattığında inandırıcı olabiliyor. Eğer bir yerde sanatı yönlendirmeye kalkılmışsa, bu onun özündeki başına buyrukluğu doğrular. Kısıtlama ne kadar ileri gitmişse, sanatın alaşağı edici gücü karşısında duyulan korku da o kadar büyük demektir. Bunu bilmekse kısa sürede, örnek olduğunu iddia eden şeylerin her zaman olgularla örtüşmediği kuşkusunu doğurur. Kuşku bir kere başlayıp her şeye hâkim olduğu zaman, düşünen insan da, sanatsal etkinliğe biçilen hareket özgürlüğünün sınırlılığını görecektir. O zaman ister istemez, hep pos bıyığı, babacanlığı ve her şeyi bilme iddiasıyla en tepede oturup herkesi güdeni kutsayan ve on binlerce örnekte onu ikonlaştıran sanata da kuşkuyla bakacaktır. Rus işçileri, dedi Coppi'nin annesi, pazar günleri akın akın artık kendilerinin olan resim sergilerine, müzelere gittiklerinde pür dikkat kendi tarihlerini ve düşman saldırılarıyla, mücadelelerle geçen yıllardaki çatışmaları izliyor. Onlar için en önemli şey ayakta kalmış olmaları. Bir defasında Liebknecht'in evinde Kolektif üyesi Kırgız ve Türkmen köylülerinin Tretyakov Galerisi'ni ziyareti üzerine bir film izlediğini ve yüzlere yansıyan açıklığı, aydınlığı, sevinci ve şaşkınlığı hiç unutamadığını söyledi Coppi'nin annesi. Buna karşılık Heilmann, sanatın içinde oluştuğu ortamın canlılığı ancak, sanatın insani deneyimleri anlattığı çeşitlilik ve çokyönlülükte kendini gösterir, diye karşılık verdi, onun ne ölçüde sınırlandırıldığı da ülkede hüküm süren dışlamaların ve hoyratlıkların göstergesidir. Mayakovski'nin intiharı Sovyetler'in üzerine çökmekte olan uğursuzluğun öngörüsüydü, diye devam etti. Sabotaj eylemleriyle, bölücülük çabalarıyla, devirme planlarıyla ve parti yöneticilerini öl-

dürmeye yönelik suikastlarla ilgili söylentileri ve bunlarla ilgili belgeler olduğunu duymuştuk. Yirmi yıl önce devrimi gerçekleştirip Sovyet devletinin temellerini atanlar şimdi haşereler, asalaklar, insanlık düzeyine yükselememiş yaratıklar ilan ediliyordu. Güya Lenin'in silah arkadaşları sosyalizmi ayaklar altına almak, sanayiyi yok etmek, ülkenin büyük bölümünü faşistlere satmak ve yeniden kapitalizmi canlandırmak istiyorlardı. Tabii böylece, keskin zekâsını, gelecekle ilgili öngörülerini hep örnek aldığımız Lenin de korkunç bir suçlamayla karşı karşıya bırakıldı, çünkü o şimdi maskeleri düşürülen, ama ta baştan beri kazanılanı batırma niyetini bir şekilde ele vermiş olmaları gereken suçluları, halk düşmanlarını, uyuz köpekleri yakın çalışma arkadaşları olarak seçmişti, dedi Heilmann. Lenin Bolşeviklerin hassa alayı olarak tanıdığımız ayaktakımını neden göremedi, diye sordu Heilmann, neden geride Lenin'in halefi olmaya aday tek adam kaldı. Lenin'in son yıllarındaki durum ölümünden sonra ortaya çıkan durumdan farklıydı, dedi Coppi. Onun kişiliğinden gelen birleştirici güç, yakın mücadele arkadaşlarının olumlu özelliklerini geliştirmelerine imkân tanıyordu. Onların zaaflarını da görüyor, kolay kolay boyun eğmeyen kafaların bir araya gelip tamamen yeni bir şey kurmaya çalıştıkları bir ortamda ister istemez pusuda bekleyen iktidar mücadeleleri ve bölünmeler karşısında onları uyarıyordu. Yıllarını Lenin'le birlikte sürgünde geçiren, ülke dışında yönlerini çizen Enternasyonalciler halkın içinden gelen ve ülkede kalmış olanlarla çatışıyordu. Lenin'in de, kaba sabalığından, hoşgörü eksikliğinden dolayı eleştirdiği Genel Sekreter Stalin Batı'da devrimlerin gerçekleşmediği, bütün güçlerin yalnız kalan Sosyalist Devlet'i ayakta tutmak için seferber edilmesi gerektiği kritik bir ortamda yetkileri kendinde toplayan kişi oldu ve Lenin'in ölümüyle birlikte su yüzüne çıkan rekabetlerden, husumetlerden, fraksiyonlardan uzak durdu, kimin ardıl olacağı kavgası patlak verdiğinde soğukkanlılığını ve duruma hâkimiyetini kaybetmeyen, ortalığı yatıştıran, kararları alan kişi oydu. Kendi çıkarları adına mı yoksa halkın iyiliği için mi böyle davrandığını tarih gösterecek, dedi Coppi, ama onun yetkilerle donatılmasına parti karar verdi, çünkü bu ölümcül tehlike döneminde partinin birliğini güvence altına alacak ondan daha iyi bir aday yoktu. Elde edilebilecek her türlü gücü İşçi Devleti'ne karşı harekete geçirmeye hazırlanan faşizmin öfkesi ve dalavereleriyle, içerideki görüş ayrılıklarından yararlanarak sosyalist ülkedeki bireylerin ve grupların bile yönetime karşı kışkırtılması mümkündü, bu yüzden de yönetimin emrettiği ilkeleri izlemeyenlerin toptan devre dışı bırakılması meşru ve gerekliydi. Ama sadece devlet yönetimindeki, ekonomideki, ordudaki ajanlar, suikastçılar ve vatan hainleri ayıklanmadı, dedi Heilmann, devrimci olarak tanıdığımız pek çok sanatçı da birden yoz ve hastalıklı burjuva pislikleri ilan edildi, kitaplar ayaklar altına alındı, filmler tahrip edildi, tiyatrolar

kapatıldı, Babel, Mandelştam, Meyerhold gibiler tutuklandı, hatta belki asılıp tasfiye edildi. Vahşetin kol gezdiği ortamda duyduğumuz zaman kulaklarımızı tıkadığımız bu tür mahkûm edici sözleri sırf bizim saflarımızdan geldiği için sineye mi çekelim, sanatçının gerçeği arama çabasına tabularla, geçmişten kalma, akıldışı kısıtlamalarla kayıt konmasının doğru olduğunu mu kabul edelim, bu emirlerin hüküm sürdüğü ülkeye sırf yakınlık duyduğumuz için, ayakta kalması gereken, sadece eylemlerimizle değil aynı zamanda düşüncelerimizle de savunmak zorunda olduğumuz bu ülkenin varlığı tehlikeye düşmesin diye yapılanların haklı ve anlamlı olduğuna mı inanalım şimdi, dedi Heilmann. Nasıl oldu da bizim için berraklık anlamına gelen bir şeyin içine böylesine bir çarpıtma ve horgörü karışabildi, diye sorarak sözlerine devam etti, peki acılaşan bir şeyi hâlâ temsil edecek gücü nereden bulacağız. Coppi'nin babası dar mutfakta volta atıyor, gölgesi kapının ve pencerenin bulunduğu duvarlarda bir kısalıyor bir uzuyordu, bizim düşüncelerimize hâkim olan şeyse mahkemeleri bir yıldır süren davalıların eylemlerinin bütün ayrıntılarıyla kanıtlanmış olması, Feuchtwanger, Heinrich Mann, Lukacs, Rolland, Barbusse, Aragon, Brecht ve Shaw gibi yazarların da bunlara inandığı ve kanıtların onları ikna ettiğiydi. Almanya ve Japonya arasında Komintern karşıtı paktın kurulduğu böylesi bir zamanda, Çin ordularının Şangay'dan çıktığı, Nankin'in bombalanıp Pekin'in tehdit edildiği, Etiyopya'nın ilhakından sonra İtalya'nın pakta katılmak üzere olduğu, Almanlar ve İtalyanların Franco'ya yapılan yardımı güçlendirdikleri, Büyük Alman İmparatorluğu'ndan, sömürgelerden, Doğu'ya yayılmaktan gittikçe daha yüksek bir sesle söz edilen bir zamanda Moskova Duruşmaları'nın hakkaniyetinden en ufak bir kuşku duyulmamalıydı. Bütün bunlar karşısında susmak zorunda bırakılıyoruz, dedi Heilmann, diyalektiğin bir parçası olan öğrenme isteğimiz bile lanetlenmeye kurban edilmemiz için yeterli neden haline geliyor. Tam da bu ülkeyi bütün dünyanın karşısına model olarak koyduğumuz için, dedi, orada ne olup bittiğini sormak zorundayım ben, eğer daha önce tarihsel bağıntıları anlamayı istemekten vazgeçmiş olsaydım zaten öbür tarafta kalırdım. Bu olaylar karşısında tavır alıp açıklama yapmak Sovyet halkının sorunu, dedi Coppi'nin annesi. İki yüz milyon insanıyla, on beş cumhuriyetiyle bu dev ülkenin, böyle bir kara parçasının yirmi yıl içinde kökten değişiverip bu kadar mahrumiyetten sonra her şeyin hemen çok iyi olmasını mı bekliyoruz. Biz ne yaptık peki, onları yalnız bıraktık, onlar işe başlayıp bize çağrıda bulunduklarında, onların söylediğini yapmak yerine bakalım ne olacak diye beklemeyi tercih ettik. Onlara güvenelim, çünkü onlar bizden önde. Tam o anda Coppi'nin babası için mutfağın darlığı dayanılmaz bir hal aldı, hava almak zorundaydı, ışığı kapadı, karanlığın içinde ayak seslerini duyduk, pencere kilitli olsa camları kırabilir, hiç pencere olmasa parmaklarını

duvarlara sürte sürte tırnaklarını sökebilirdi, penceredeki kâğıt hışırdayarak yere indi, kanatları ardına kadar açtı, içeri giren serinliği ve nemli toz kokusunu duyduk, görüş alanımıza birkaç binanın kurşuni cephesi girdi, kare pencerelerin karanlığına bulutlar yansıyordu.

Devrim Aristonikos'tan ancak iki bin yıl sonra gerçekleşmişti. Pergamon ayaklanmasının lideri yeni devletinin yurttaşlarını adaletin simgesi olan güneşten esinlenerek Heliopolitler olarak adlandırmak istemişti. Ama bu hareket onlara toplu mezarlar ve zincirlerden başka bir şey getirmemişti. Aristonikos bir kadırganın dibine atılıp Roma'ya götürülmüştü. Düşünü kurduğu bağımsızlık hareketi, bir çarka bağlanmış halde ahalinin meraklı bakışlarına ve tükürüklere maruz kaldığı forumda son bulmuştu. Kendisi son nefesini verirken çevresinde onu alt edenlerin parıltılı tapınaklarının yükseldiğini görüyordu. Köleci toplumdan bu yana, antik, feodal ve burjuva dönemlerini kapsayan iki bin yıl geçmiş, köleliğin bir biçimde sürdüğü bu aşamalar tabiri caizse yerini tarihin sayfaları içinde almış, ilerlemeler kitlelerin sürekli baskısıyla kaydedilmişti, her iyileştirmenin temelinde çaresizliğin patlaması olmuştu, ama egemenlik sistemi aynı kalmış, kölelerin, uşakların, ücretlilerin tepkisi her defasında yeni silahlarla karşılaşmıştı, onların nefsi müdafaası ne kadar şiddetliyse onları ezmek için indirilen darbeler de o kadar hacimli olmuştu. İki bin yıl boyunca hep kendinden öncekileri devirip yüksek makamlara yerleşip iktidarı ele geçirmişler ve bir sonrakiler sabırsızlık ve hiddetle onları yerlerinden edene kadar egemenliklerini sürdürmüşler ve bu süreç betimlenirken en alttakilere sıra gelmesi için koşulların henüz olgunlaşmadığı söylenmekle yetinilmişti. Toplumsal çelişkinin henüz yeteri kadar keskinleşmediği, örgütlenmenin yetersiz, halkın cahil olduğu, alt sınıfların tersyüz etme düşüncesini kavrayamayacak kadar sefaletin altında ezildiği, alaşağı etmenin başarıya ulaşamayacağı söyleniyordu. Tarihyazımı yukarıdan geliyor ve her isyanın boğulabileceği ikna edici bir biçimde anlatılıyordu, tabii böylece tarih boyunca olan şey, bundan yarar sağlayanların yer değiştirmesiydi sadece. Her şey değişmez ilkelere göre gerçekleşiyordu, çünkü bize böyle bir dünya anlayışını aktaranlar daima kuralları belirleyenlerin tarafındaydı. Muhalifler her zaman olmuştu, tarih onlara göre bir vahşetler silsilesiydi, ama birbirini izleyen oligarşilerde onlara hiçbir zaman söz hakkı tanınmamış, papirüs rulolarından parıltılı radyolara kadar gerçek hep demagoji tarafından boğulmuştu. Bilginler, ufku geniş olanlar çalışanlara bağlanmış olsalardı eşitliğe dayanan bir yaşam vizyonunun hayata geçmesi için yüzyılımıza kadar beklemek gerekmezdi. Ama düşünce dünyası, dedi Coppi,

paraya bağımlıydı, bugün bile ondan kopup bize katılan aydınların sayısı çok düşük. Şehrin yontu ustaları aşağıdaki sokaklarda hüküm süren kaynaşmaların giderilmesi konusunda egemenlerle uzlaşmışlardı, eğer uzlaşmasalardı frize böylesi bir yücelik ve tamamlanmışlık kazandırmayı beceremezlerdi. Ulaşılmak istenen ideal, dinginlik ve azametiyle yapıtın kavuşacağı tanrısal uyumdu. Saflıktan yoksunları ve günahkârları anlatan bir yapıtta toplumsal çatışma su yüzüne çıksaydı, işlerine devam edemezdi yontucular. Ama içinde somut dünyanın gözlemlenmesi ve yansıtılmasını da taşıyan böylesi bir beceri, yapıtın içine insani kıpırtıların sızmasını beraberinde getirmişti, onlar bunu amaçlamış olmasalar bile. İşverenin isteklerine boyun eğmemek gerçek güç ilişkilerinin farkındalığıyla mümkün olabilirdi ancak. Onlarsa dış dünyadan soyutlanan ve özerkleştirilen sanatlarının içine kapanarak bu adımı ertelemişlerdi. Krallara ve para babası sanat koruyucularına minnet borçlarını, gerçekliğe ilişkin ayrıntıları duyularının süzgecinden geçirdikten sonra eksik bırakmamacasına resmetmekle ödüyorlardı. Biriken paranın getirdiği rahatlık büyük işler yapabilmelerinin güvencesiydi, kıt kanaat bir ortamda sanatın varlığını sürdürmesi düşünülemezdi, zorbalık ne kadar denetimsizse tefekkür o kadar derin, çalıp çırpma ne kadar ileri boyuttaysa sanatsal görsellik o kadar önemliydi. Aşağıdakilerle gücünü kabul ettikleri egemenlerin arasında konumlanan sanatçılar kendilerini malzemeyi biçimlendirme oyununa vermişlerdi. Çevrede terör yayılırken, ani ve kuralsız seferler planlı ve işlevsel savaş makineleri haline gelirken, cellat köleler işkencelerini yetkinleştirirken, zindanlar seri üretimi andırırcasına ardı ardına yeni mahkûmlarla dolarken ve köle pazarları özgürlük umutlarının tamamen uçup gittiği buna karşılık hakların sonuna kadar gasp edildiği uçsuz bucaksız çalışma kamplarına dönüşürken sanatçıların bitmez tükenmez zindeliği ve kendilerini işe kaptırmaları, yarattıkları şeyin özerk bir değer olduğuna inanmalarıyla açıklanabilirdi ancak. Fransa'daki devrimler onların kurmuş olduğu yapıyı sarsmıştı, kimileri proletarya aidiyetlerini keşfetmişti, bu anlayışa yine sokak mücadeleleriyle varılmıştı. Bilgileri eyleme dönüştürmek için neler yapılmadı ki, dedi Coppi'nin annesi. Bütün ayaklanmalarda ve başkaldırılarda neden hep başkalarının sıçrama tahtası olduğumuzu, kendi iktidarımızı kurmayı neden bir türlü başaramadığımızı bilimsel olarak açıklamak için iki bin yıl gerekti bize. Kendi tarihimize baktığımızda hep aşağıda kaldığımızı, bize karşı kullanılan şiddetin hiç değişmediğini düşündüğümüz zamanlar olabiliyordu, ama Ekim Devrimi, yapılan bütün hamlelerde, ağırlığı bizi şimdiye kadar bağlayan güçleri bile aşan bir gücün biriktiğini kanıtladı. Sarmal gelişim anlayışı bizi önceki yüzyılların ezilmişleriyle yakınlaştırıyor, biz de onlar gibi umutsuzca çırpınıyorduk, ama sonra çaresizliğin yerini yeni bir yöntemin ilkeleri aldı, hâlâ esirlere ve kölelere yakın dursak da ar-

tık amaçlarımızın gerçekleşmeye başladığı bir çağın içindeydik. Artık gruplar halinde değil, bir sınıf olarak ayaklanıyorduk, geçmişle ilgili edindiğimiz bilgiler bize eski kuşakların sıkıntılarını taşımakla kalmamış, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerde, sömürgelerde devam eden baskı konusunda da bilinçlendirmişti bizi. Boyunduruk her yerde aynı boyunduruktu, yalnızca ülkemiz değil taşıdığımız sorumluluk da ortaktı, böylece dayanışma ve enternasyonalizm bilinci doğmuştu. Milyonlarca çalışanın, kendi sınıfının gerektirdiği görevlerden koparıldığı ülkemizde bunlardan söz etmek belki paradoks gibi görünebilirdi. Ama sosyalizmin başlangıcını yaşadığımız bu dönemde uzlaşmazlık, rekabet, hoşgörüsüzlük ve kibir devam ediyordu, yeniyi kurmak isteyen insanların kendileri de hâlâ eskinin tutsağıydılar, herkes sırtındaki mirasın yükünü taşıyordu, geleceğe ilişkin şeyler ister istemez belirsizdi ve ancak önerilerle, taslaklarla belirginleşecekti. Ülkemizdeki yeni rejim altında siyasi eğitim kursları yapılamıyordu artık, gizlice elden ele dolaşan yasadışı broşürler aracılığıyla son durum hakkında bir yargıya varmaya çalışıyor ve kendi ölçülerimize göre bize doğru görünen şeylere sahip çıkıyorduk. Kendi deneyimlerimizden edindiğimiz inançlara yaslanan politik kararlarımızın çıkış noktası nasıl ki bölük pörçük parçalar, uyuşumsuzluklar, hipotezler, toplantı kararları ve ilkelerin bir bileşimiyse sanatı da iç sarsıntılarını, kırılmalarını ve karşıtlıklarını hesaba katmadan anlamamız mümkün değildi. Çelişkilerinden soyutlandığında sanattan geriye cansız bir kütle kalıyordu. Sanatın ta başından beri her zaman inişleri ve çıkışları olmuştu, devingen ve durağan aşamalar, verimli ve bilinçli geri dönüşlerin yanı sıra çocuksu gerilemeler, özgünlük ve taklit her çağda kendini gösteriyordu, bir üslubun diğerinden daha değersiz olduğunu söylemek pek mümkün değildi, Paleolitik Çağ'dan kalma taş yontular, kayalara kazınmış figürler, Paskalya Adası'nın dev totemleri, Afrika ve Hint maskeleri öyle iyi bir dil kullanıyorlardı ki, çağdaş sanata bile örnek olup simgesel güçlerinin üstünlüğünü koruyabilmişlerdi, Altamira ve Lascaux mağaralarının resimlerinde büyünün yerini ekspresyonist yapıtların dekoratif öğeleri almıştı, gevşek ve uçuşan tonlamaları, yumuşak konturlarıyla Girit frizleri empresyonistlerin doğa kavrayışını anımsatıyordu, Knossos çiçek desenlerinde Art Nouveau'yu görmek mümkündü, Mısır rölyefleri kübizmin öncüsüydü, sürrealizm Babil ve Aztek figürlerini güncelleştiriyor, Hinduların ve Kimerlerin resimleri, Sümerlerin biçim anlayışı modernlerin sanatında yerini alıyordu. Eskiçağ, Ortaçağ gibi adlandırmalar teorisyenlerin kategorik çekmeceleri için kullandıkları ve sanatta her şeyin yeni ve çağdaş olduğu gerçeğini saptıran terimlerdi. Sanatın tarihinde gerçeğe uygunluk ve soyutluk, ritüel ve fantastik öğe hep vardı. Berraklığa ve doğruluğa kimi zaman satıh ressamlığıyla, kimi zaman derinlik etkisiyle ulaşılmıştı, perspektif bir düzeltme ve ilerleme olarak değil

anlatım aracının değişmesi olarak değerlendirilmeliydi. Sanatta araçsallık da başına buyrukluk da, koyu bir geleneksellik de şaşırtıcı atılımlar da hep vardı. Sanatın tarihi de bir sarmala benziyor ve böylece bizi kendimizden öncekilere yakınlaştırıyor, kurucu öğelerin yeni modülasyonlarını ve çeşitlemelerini görebiliyorduk, burada bizim için önemli bir değişim varsa, o da, sanatın kaynağındaki değeri bizim yeniden keşfetmiş olmamızdı, çünkü sanat düşünme var olduğundan bu yana herkesin malıydı, itkilerimiz ve reflekslerimizle sarmaş dolaştı. Nasıl ki eğitimliler için özel olarak yaratılmış kapalı bir sanatı kabul etmiyorsak, çalışan sınıf için özel olarak biçilmiş sanatsal bir dil olması, kolay anlaşılır, sağlam ve kararlı bir dil olması gerektiği fikriyle de yetinmiyorduk. Böyle bir sanat bize göre yeterince çokyönlü ve yaratıcı olamazdı. Öğrenme çabası içindeki pek çok yoldaşla, karşıtlıkları görünür kılmayan resimlerin, onları savunma adına tüm söylenenleri dikkate alsak da, beklentilerimize yanıt vermeyeceği konusunda hemfikirdik. Sanat bizimle verimli bir diyalog mu kuruyor yoksa işimize yaramaz bir şey mi, demagogların mı hizmetinde yoksa bizi destekleyebilen bir şey mi, bütün bunları kurcalayarak kendi başımıza bulmak istiyorduk. Ressamlar, yazarlar, düşünürler kendi dönemlerinin çatışmalarına, bunalımlarına, tıkanıklıklarına ve atılımlarına tanıklık ediyorlardı. Üslup geçişlerinde, devinimin, renklerin gelenekten ani kopuş duraklarında toplumsal dönüşümler de okunuyordu, ama yine de yansımaların çeşitliliğinde, farklı görsel anlayışlarda bir birlik vardı, her şey birbirini besliyordu, aralarında bir soru cevap diyaloğu vardı, hiçbir şey anlaşılamayacak kadar uzakta da değildi. Sanatçıların saraya ve kiliseye bağımlı oluşlarının, işverenin taleplerine cevap vermek zorunda oluşlarının, yaptıkları işe, sonraki dönemlerin özerkleşmiş ve yalnızca kendinden sorumlu sanatına kıyasla daha büyük bir güvence ve dayanıklılık verip vermediğini düşünüyorduk. Geleneğe sıkı sıkıya bağlı sistemin içinde yerini alan yapıtın ağır ve telaşsız oluşum sürecinin yerini özgünlük isteği almıştı; yeni olmanın ölçütü artık yetkin bir el becerisi değil, dehaydı; bu kendine özgü bir tarz arayışı, kendini bireysel olana verme tutumu, beraberinde yalnızlığı, sınırları zorlamayı, kişisel sancının baskınlığını, birikimi ve sonunda sanatın sorgulanmasını getirmişti. Dürer'in İncil motifi Kaybolan Oğul benzetmesini konu alan oymabaskısıyla *Melancolia* oymabaskısını karşılaştırınca hiyerarşik sanatla kendi ayakları üzerinde durup kendi seçimlerini yapan sanat arasındaki ayrım açıkça görünüyordu. Özerklik talebi olan sanata yine de ilke dikte edilmesinin haklı bir yaklaşım olup olmadığını ve bu sanatın belli bir yönde işlevselleştirilmesinin onun inandırıcılığına gölge düşmeden verimli sonuçlara yol açıp açmayacağını tartışıyorduk. Buna karşı akla gelen gerekçe, üslubun dışarıdan dayatılabilecek bir şey olmadığı, kendi içinde ve organik olarak gelişeceğiydi. Çeşitliliği içinde bizim ancak yeni yeni tanıya-

bildiğimiz ürünlerin, şimdiye kadar yaratılan her şeyin bir potanın içinde eriyor olması, içinde yaşadığımız çağın bir özelliğiydi, çağımızın üslubu sürekli bir arayış ve reddediş üzerinde temelleniyordu. Peki sanatçılar geçmişte tiranların yönetimi altında, kalıcı olanı yaratmayı nasıl başarabildiler, diye sordu Coppi'nin annesi. Çünkü onlar baskının boyutlarını görmüyor ve iktidar ilişkilerini sorgulamıyorlardı, diye yanıtladı Coppi, onlar kendilerince doğru ve gerçek olanı anlatıyor, anlattıkları şeye inanıyorlardı. Bugünse diktatörlüğün hizmetindeki aydınlanmış sanatçının ikiyüzlülükten ve kendini kandırmaktan başka şansı yok. Faşizmin Yunan ve Roma yapıtlarına öykünerek diktiği anıtlar içi boş alçıdan öteye gitmiyor. İşte bu yüzden de, dedi Heilmann, gerçeğin temsilcileri, ya sürgündeler ya cezaevinde, iktidardakilere düşüncelerini açıkça söyleme cesaretini gösterenlerse bunun bedelini hayatlarıyla ödüyorlar. Yukarıdakilerden kopmaya başladığından beri sanatçının payına düşenler hapis ve işkence, çalışma yasağı, kaçma, sürgün ve ateşe atma, diyerek devam etti sözlerine. Bütün sanat, bütün edebiyat harekete geçirebileceğimiz bir tanrıçanın, Mnemosyne'nin koruması altında bizim içimizde yaşıyor. Mnemosyne'nin, sanatların anasının adı, bellek anlamına geliyor, dedi Heilmann. Bütün sanatsal ürünlerin içindeki varlığımız ve onlarda kendimizi bulmamız onun koruması altında. İçimizdeki kıpırtının ne istediğini kulağımıza fısıldayan da o. Bu zengin birikimi disiplin altına alıp cezalandırma cüretini gösterenler bize saldırarak bizim ayırt etme becerimizi mahkûm ediyorlar demektir. Ukalaca salladıkları işaret parmaklarıyla her bir yapıtın çokanlamlılığını unutan sanat tarihçileri bana bazen çok itici geliyor, buna karşılık politik nedenlerden dolayı dayatmaya başvuranlarınsa sanatın özü hakkında en ufak bir fikirleri yok. Yerlerinden indirdikleri tablolar, yaktıkları kitaplar, mücadele ettikleri aykırı düşünceler onları engizisyoncu yapıyor. İdeoloji hoyratça sanata tecavüz ediyor, oysa onunla ilişki kurup ona bağlanabilir de, ama ideoloji sanattan kendine biat etmesini istediği sürece sanat kapılarını kaçınılmaz olarak kendisine kapatır. Marx ve Engels bunun farkındaydı, Lenin de asla kendi konumundan yararlanıp sanat hakkındaki görüşlerini başkalarına dayatmaya çalışmadı. Onlar sahip oldukları güzellik anlayışı bakımından gelenekçiydiler. Sanat anlayışları kaynağını burjuva ekollerinden alıyordu. Ama yine de yapıtlarda toplumsal ilerlemeyle ilişki kuran ve sanatın ortak mülkiyet haline gelmesi yönündeki değerleri görüyorlardı. Baskı mekanizmaları devrim yoluyla ortadan kaldırıldığında bırakın sanatın zarar görmesini, tersine sanatın içsel uyumu ve büyüklüğü ancak o zaman tam bir geçerlilik kazanacaktı. Onlar Blanque, Proudhon ve Bakunin'in temsil ettiği anarşist yıkıcılığa katılmıyorlardı, aşırı radikalizme ve avangard retoriğe nasıl karşılarsa Hölderlin, Novalis, Kleist ve Büchner gibi klasisizmin huzursuz ruhlarını tercih ediyor, Fransız romancılarını Rim-

baud, Lautréamont, Verlaine ve Baudelaire'den daha çok beğeniyor, melodik anlayışı sürdüren bestecilerden hoşlanıyorlardı, atonal müzik onlar için bir işkence olsa gerekti. Lenin resim sanatının çağdaş yapıtlarını doğaya hakaret olarak algılamış, ideallerinin devrim karmaşası içinde sorunsuzca gerçekleşmesine fırsat olmamasına öfkelenmişti, ama İşçi Devleti'nin yeni doğan sanatı için de aynı idealleri güdüyordu; anatomiyi çözen, çığlıklara, fabrika sirenlerine ve türbinlerin gürültüsüne yer veren bir sanat yerine göze ve kulağa hitap eden armonik bir sanatsal üretim istemişti, ama onun taraf olma çağrısında, her sanatçının kendi açısından gözden geçirebileceği bir karakter vardı. Onun otorite ve taraf olma anlayışı ahlaki türdendi, ama aynı zamanda sanatın kendine özgü bir yaşamsallığı olduğunu teslim ediyordu, onun bu geniş yürekliliğine karşılık ardılları hasis ve sığdı, kendiliğindenlik kalıpçılığın karşısında, özgür açılım önceden belirlenmiş yöntemselliğin ve doğruluğun karşısında yenik düşmekteydi. Eğer ustalar geçmiş yüzyılların edebiyat ve sanatını öğrenmemizi öneriyorlarsa, Balzac, Stendhal ve Goethe'yi, Rembrandt, Bach ve Shakespeare'i olgunlukları, insan hakkındaki bilgileri, keskin gözlemcilikleri, dünyaya bakış açıları bakımından övgüye değer buluyorlarsa, onların yapıtlarındaki Roma asillerinde, feodal beylerde, soylularda, saray kadınlarında ve krallarda zaman üstü çatışmaların hümanist bir biçimde örneklendiğini görüyorlarsa, geç dönem burjuvasının kılı kırk yaran deneycilerinin de bize bir şeyler öğretmesi neden mümkün olmasın, sorusunu atıyorduk ortaya. Marx, Engels, Rosa Luxemburg, Lenin kültürel ifade biçimlerinin her zaman dönemlerinin maddi koşullarının sonucu olmayıp, tam tersine sıklıkla onlara karşıt yönde ortaya atılabileceği, sanatçıların ironi, kurnazlık ve inatla üretim ilişkilerinin verili dünyasını kırıp yeni bilgilerlerle bilinç değişimine katkıda bulunabilecekleri görüşünü desteklememişler miydi. Demek ki sanat sınıfsal karakterinin yanı sıra yaşamımızı belirleyen toplumsal, ekonomik ve politik süreçlere galebe çalan bir özelliğe sahipti, sanat genellikle toplumsal varlığın değiştiği eşikte konumlanıyordu, ideologları çaresiz bırakan da işte sanatın bu özelliğiydi. Onlar sanatı, yenilenmek için her yerde var olan sürekli bir güç olarak etkin kılma düşüncesini izlemeyi beceremiyor, bunun yerine sanatsal araçlardan da politikacılar için gerekli olan disiplinin aynısını bekliyorlardı. Yine de onların, vesayet adına kurallar getirerek sanata müdahale etmelerini eleştirmek zordu, çünkü bu müdahale daima iyi niyetliydi. Sosyalist sanat kapitalist kültür piyasasındaki vahşetten uzak tutulup temiz kalmalı ve savaşın, sadist zorbalığın, ırkçılığın yüceltilmesini dışlayacak her önlem onaylanmalıydı, tek sorun bu durumla mücadele etmekle düşünce özgürlüğü arasındaki kritik sınırın değerlendirilmesindeki zorluktu. Sanatta seçim özgürlüğü için ödenen bedelin çürüğe çıkarılmak olmasına karşıydık biz, kitle iletişim araçlarının çirkef çukurundan

her gün insanların üzerine boşaltılan çöpü lanetliyorduk, ama yine de edebiyat ve plastik sanatların dayatmaya gelmeyeceğini düşünüyorduk. Böylece eğitim sürecimizde gelişen düşüncelerimizle hem sınıflı toplumun koyduğu engellere, hem de sosyalist bir kültür anlayışının geçmişin ustalarına hoyrat davranan ve yirminci yüzyılın öncülerini iletişim ağından çıkaran temel ilkesine karşı çıkıyorduk. Joyce ve Kafka'nın, Schönberg ve Stravinski'nin, Klee ve Picasso'nun, bir süredir *Cehennem*'iyle uğraştığımız Dante'yle aynı saflarda yer aldıkları konusunda ısrarlıydık.

İlahi Komedya da tıpkı bir bilmece gibi önce parça parça tanışmış olduğumuz *Ulysses*'e benziyordu, tedirgin edici ve isyankârdı, biçimsel ve tematik bakımdan bilinenden çok uzaktı o da. Geçen yaz, yerin dibinde tersyüz edilmiş, daireleriyle insanı gittikçe daha derinlere çekip koca bir yaşam süresini kullanmak isteyen, ama buna karşılık dibe indikçe yine döngüsel bir çıkışla olağanüstü yükseklikleri vaat eden bu garip kubbeye adımımızı attığımızdan bu yana, burada ne oluyor diye sorup duruyorduk kendimize. Francesca da Rimini ve Paola Malatesta'dan ötesine geçememiştik, *İlahi Komedya*'nın Reclam Yayınları'ndan çıkan Gmelin ve Cotta Yayınları'ndan çıkan Borchardt çevirilerini yorumlamak, Heilmann'ın Latince ve Fransızca bilgisinin yardımıyla Latince ve İtalyancadaki üç dizeli kıtalar üzerinde yaptığımız karşılaştırmalara çok zaman harcamıştık. Dış katmanda karşılaştığımız dildeki eksiklerden, düzleştirilmiş imgelerden, ritmin ve ses akışının silikliğinden kaynaklanan engellerden geçip metnin hiç sönmeyen bir kor halindeki iç ilişkilerine girdiğimizde şimdiye kadar hiç fark etmediğimiz yaşantıların içimizde nasıl uyandığını, edebiyatın onları nasıl harekete geçirdiğini fark ettik. Yine de bu okuma deneyiminde mistik ve akıldışı bir yöne sapmak istemiyor, her tınlamayı inceden inceye bileşenlerine ayırmaya çalışıyorduk, *İlahi Komedya*'nın gezginiyle birlikte girdiğimiz orman hakkındaki konuşmalarımız bile haftalarca sürüyordu, İlahi'nin birkaç motifini ancak bilincimizle anlamış olduğumuzu neden sonra saptayabiliyorduk. Giriş kapısı ve ön avlu, hayvan sürüleriyle, topografik özellikleriyle, sızdırdığı ışığıyla tıpkı karanlık koruluk kadar somut özellikleriyle betimleniyor, duyuların dünyasında karşılığı olmayan bir yere doğru el yordamıyla ilerleyiş, bu cüretkâr gezinin anlatılmasıyla koşut gidiyordu. Daha ilk satırlardan itibaren burada anlatılacak şeylerin aslında sözler ve imgelerle ifade edilemeyeceği izlenimine kapılıyordu insan, ama sonra olanaksız gibi görünen şey satır satır, bölüm bölüm, numaralar verilmiş simetrik bir düzende dengeli, uyumlu, başka türlü olması düşünülemeyecek bir birlik halinde yapılandığında tasarım gücünün kaotik

ve mutlak bir belirsizlik karşındaki zaferi de açıklık kazanıyordu. Bir dönemin malzemesinin öznel bir vizyonda yoğunlaştığı Cehennem'in ruh dünyasına giden yol görünür kılınmakla kalmıyor, sanatsal çalışmanın işleyişine de adım atılıyordu. Ölüm düşüncesi sanata yaklaşmakla ilişkiliydi. Şiirin yazarı yaşamının ortalarındaydı, ama çalışırken kendini hem bir ölünün rehberliğine hem de ölülerle buluşmalara bırakıyordu. Yola çıktığında kendini bu ölüme yakınlık haliyle özdeşleştirmişti; hâlâ soluk alıp veriyordu, ama içi ölümle, artık hiçbir şeyi olmayanların yansımalarıyla doluydu; böylece onlardan aldıklarını, içinde yaşamaya devam eden şeyi düşündükçe, olsa olsa yalnızca kendisinden geriye kalan iskeletini bulabileceği bölgelere daldıkça kendisinin de sönüp gittiğini hissediyordu. Onun yolculuğunun başlangıcını uykuyla uyanıklık arasındaki durumla karşılaştırabilirdik; birdenbire düşer gibi olmayı, düşlerin bastırmasını, vincin ucundaki kancanın insanın kafasına çarpabileceğini, makinedeki transmisyon kayışının insanın kolunu çekip koparabileceğini, içinde bulunulan mekânın düşün bir parçası mı olduğu yoksa o mekânda mı düş kurulduğu gibi bir belirsizliği, hepimizin yaşamış olduğu gibi gecenin geç ya da sabahın erken saatlerindeki yarı uyanık hallerimizden biliyorduk; işte şair de böyle bir ara durumda, ağır bir yorgunluğun etkisinde, ama hâlâ görme ve işitme yetisini kaybetmemiş olarak karşısında belirip sezilebilenleri elle tutulur hale getirecek düşünceleri arayarak kâğıda harfler geçiriyordu. Bir kitabın, bir resmin oluşum sürecini henüz tasarlayamıyorduk, sanatla ilişkimiz şimdiye dek izleme düzeyinin ötesine geçmemiş, Heilmann'ın birkaç şiirini saymazsak iş hayatındaki deneyimlerimiz üzerine bir şeyler karalamıştık sadece; bu da her defasında bize, olaylara hâkim bir bakış edinmenin çok güç olduğunu gösteriyordu. Dante'nin kitabının bize sunduğu karmaşık bütün üzerine konuşurken de ister istemez vicdan azabı da duyuyorduk. Her ne kadar kitaplar üzerinde hakkımız olduğu konusunda ısrarlıysak da, bu okumalara utangaçlığımız eşlik ediyordu. Coppi'nin anne babası bile bu okumaya katılmıyordu, burada hazır bulduğumuz şeylerden kendimize ait olana sıçramanın imkânsızlığı kendini gösteriyordu, bizim okuduklarımızı okuyabilecek olanların, zamanında eline kitap alıp açma olanağı bulamadıkları için nasıl dışarıda kaldıkları burada iyice keskinleşiyordu. Su götürmez bir biçimde kültürel bilincimizden söz edip bu bilincin kimi gruplarda yerleştiğini, devamının da çorap söküğü gibi geleceğini biliyor olsak da, zorba iktidar aygıtının, pek çok insanın elinden, okumak için gereken inisiyatifi, boş zamanı, ön hazırlığı, merakı alıp onları atıllaştırdığını düşünüyorduk. Kütüphanelerin herkese açık olduğunun anımsatılması yetmiyordu, kuşaklar boyunca kafalara enjekte edilmiş olan, kitap sana göre bir şey değil fikrinin aşılması gerekiyordu öncelikle. Pazar günleri Pflug Caddesi'nin yakınındaki Humboldt Korusu'nda ya da Hedwig

Cemaati'nin mezarlığında oturup *İlahi Komedya*'yı kendi hayatımızla ilişkilendirmeye çalışıyorduk. Başlangıçta bedenden kurtulmanın sanatsal üretimde önkoşul olduğu, sanat yapıtını üretenin kendi dışında bir şey olmak amacıyla kendinden vazgeçtiği fikrini benimsedik. Ama bir süre sonra bunu pek de makul bulmamaya başladık, çünkü bizim inancımıza göre sanat en büyük gerçeklik temsiliydi ve ancak tüm yaşam güçlerinin ortak gerilimin-den doğabilirdi. Daha sonra, ölüm düşüncesiyle temas etmenin, ruhunda ölümle ve ölülerle yaşamanın pekâlâ sanat yapıtına götüren güdüyü harekete geçirebileceği, buna karşılık bitmiş ürünün yaşayanlar için var olduğu, dolayısıyla yaşayanların kavrayış ve düşünüş kuralları doğrultusunda tamamlanmış olması gerektiği sonucuna vardık, kompozisyonun izini bilinçli olarak planlanmış, ölçülüp biçilmiş biçimde izleyerek. Dante, gelip geçicilik karşısında duyulan ürküntüyü yine bu ürküntüyle aşabileceğimizi, bu çift katmanlı yöntemi, kendi yaşamından sonra devam edecek işaretler bırakmak suretiyle gösteriyordu, başlangıçta bu dönüştürme işlemi ancak Skolastiğe yabancı olmayanların anlayabileceği sembollerin ve alegorilerin ardında gizleniyormuş gibi görünse de, mesellerin ince ince birbirlerine örülüşünden oluşan yapıt dolayımsız bir gözlemin ürünü olan gerçekliğin dile geldiği ayrıntılarını gittikçe daha çok açıyordu okura. Söylenenleri altı yüzyıl önce düşünüldüğü biçimiyle anlamayı bir gereklilik olarak görmüyor, bunun yerine onu çağımıza taşımak gerektiğini, onun burada, çocuk bahçesinin yanındaki oturmakta olduğumuz bu parkta, Sankt Sebastian Kilisesi'nin hemen altındaki bu yeni açılmış mezarların arasında canlanması gerektiğini düşünüyorduk, çünkü onu kalıcı kılan buydu, bizim fikir yürütmelerimiz ve yanıtlarımızla yaşıyordu o. Dört bir yanımız çürümüşlükle çevrili olduğu halde, henüz başlayan yaşamımızın vaktinden önce elimizden alınabileceğini daha önce hiç düşünmemiştik, oysa şimdi kendi ölümümüz hayatın akışından kopup odağa kaymıştı, bu bir anlık bir kayma olmakla birlikte ileride bu durumun her defasında daha belirgin bir biçimde yeniden ortaya çıkacağını biliyorduk artık. Dante'nin yaşamı sönüp gitmişti, ama etrafı pars ve kurt kılığında ve nihayet gürleyen bir aslan sesi olarak kendini gösteren, tüylü, sıska, tıslayan, avının etrafında dört dönen ve Dante'yi dibe çekmek için fırsat kollayan sembollerle çevriliydi; tam da dayanma gücünün kırıldığı sırada dayanaklılığı beraberinde getiren kurtarıcı, yol gösterici ise bellekten başka bir şey değildi. Lombardiya bölgesinin Mantovalı şairi* ona yola devam etmesini söylüyordu, böylece çözülmenin pusuda beklediği sınırda kolaylıkla yitirilebilecek dünya bir kez daha durdurulamaz gücüyle, gürül gürül akarak serpilip büyüyebilir, bu süreçte de nasıl ve neden Dante'nin yazınsal ve politik etkinliğe soyunduğunu, Floransa'dan kovulup sürgüne ve yoksulluğa

(*) Vergilius.

mahkûm edildiğini, umutlarının paramparça olduğunu, aşkın ve inancın yitirilişinden sonra geride ne kaldığını tek tek şairin önüne koyabilirdi. Cehennem'in kayıkçısı Kharon'un kayığıyla Akheron Nehri'nin karşı kıyısına geçilen ve çaresizlik içinde kıvrananlarla dolu Korkaklar Avlusu'na* adım atıldığında, buranın yerin dibine doğru inen mekânın öteki dünya değil de Dante'nin on üçüncü yüzyıldan on dördüncü yüzyıla geçişteki dönüm noktası olarak bütün patırtısıyla, habisliğiyle, hasetiyle, hiddetiyle ve körleşmesiyle yaşadığı bu dünya olduğu anlaşılıyordu. Dante karşı karşıya kaldığı bu insan kalabalığının içindeki figürleri önce Vergilius'un yardımıyla tanıdıktan sonra her biri kendi tutkularının tutsağı olan bu figürleri tek tek ele alıyordu, onlar yalnızca çıplaklıklarıyla, yara izleriyle, çirkinlikleriyle, delilikleri içinde karakterize edilişleriyle değil, aynı zamanda belli sınıfsal çıkarların temsilcileri olarak çıkıyorlardı sahneye. Daha önce boğuşup mücadele etmiş olduğu insanlara baktıkça bazen duygusal olarak sarsılsa da, kendi döneminde benzeri görülmemiş, aykırı olduğu besbelli toplumsal bir model çizmeyi başarmıştı Dante. Burada imparatorlara ve papalara kadar devrin bütün büyükleri adlarıyla yer alıyor, bireysel özellikleriyle portreleri çiziliyordu; onların tutkuları sonsuza dek içinde helak olacakları bir ateşe, bir yanardağ patlamasına, bir buz tutmaya dönüşmüştü. Neden oldukları felaketlerin yazıldığı sayfalarda dolanırken bu felaketler bolluğunun sistematiğini fark ediyorduk artık. Her cinayetin ve her işkencenin suçluya geri döndüğü, her sapkınlığın ruhun kurtuluşunun kilitlenmesine dönüştüğü bu halüsinasyonlar dizisi iktidara talip olmanın beraberinde getirdiği, titizlikle hazırlanmış bir sıfatlar kataloğuydu aynı zamanda. Buna karşılık, düşmanlarını ve karşıtlarını bir bir cehennem azabına mahkûm eden bu ahlakçı şairin kendisi temiz kalıyor, dedi Coppi, yaptıklarının bedelini ödeyen insanların ıstırapları veya kendi acıları onu ağlatıp kendinden geçirebiliyor, ama bir inkâr, ihmal, suskunluk, tereddüt yüzünden kendisinin de bir başkasının gözünde suçlu duruma düşebileceği hiç aklına gelmiyor, kötüyü boydan boya katederken koruyucu meleğinin, sanatsal bilincin elini sıkı sıkı tuttuğu sürece hiçbir şeyin kendisine zarar veremeyeceğini biliyor. İşte bu, diye sordu Coppi, sanatta bizim kaçınmamız gereken bir haddini bilmezlik değil mi aynı zamanda, Heilmann da bu soruyu, bu duyarsızlık belki de bizim düşlerde yaşadığımız ve bize olup biteni zarar görmeden izleme imkânını veren duyarsızlıkla aynı şey, diye yanıtladı. Canavarlar onu gerçekten yaralasalardı, çevresini saran zebanilerin ürkütücü darbelerine maruz kalsaydı bütün bunları yazamazdı. Düşteki ve edebiyattaki azap öyle bir azaptır ki, bundan kaçmanın yolu yoktur, orada her şeye maruz kalabilir, her şeyi adeta gerçekmiş gibi yaşarız, düşte dayanılmaz bir noktaya geldiğimizde uyanırız, buna karşılık edebiyat-

(*) *İlahi Komedya*, Üçüncü Manzume.

ta dayanılmaz olandan onu ancak söze dönüştürerek kurtuluruz, dedi Heilmann. Ona göre uyuşma da katılmacı, tavır alan sanatın bir parçasıydı, çünkü onun yardımı olmadan başkalarının çektiği ıstıraplar ya da kendi yaşadığımız bir felaketten dolayı hissettiğimiz acılar karşısında merhamet duyamaz, suskunluğumuzu, elimizi kolumuzu bağlayan ürküntüyü yaşadığımız kâbusun nedenlerini ortadan kaldırmak için gerekli olan karşı saldırıya da dönüştüremezdik. Aynı şey ölüm kalım savaşımını saydamlaştıran bazı resimlerde de vardı. Ben montajda çalışırken bir dönemimizi Piero della Francesca'nın düşlemleriyle yaşayarak geçirmiştik. Burada, herhangi bir mekâna bağlı olmayan ve kendine özgü yanları istendiği gibi bir yerlere bağlanabilecek bir kitapla karşı karşıya değildik, burada bütünü ancak sezdirebilen bir dizi friz kesiti söz konusuydu; bu kesitler öyle bir gerilimle doluydu ki, insan onlara ne zaman baksa della Francesca'nın Arezzo frizlerinin gerçek boyutlarını görme isteği duyuyordu. Derinliği olmayan bir mekânda bulunan figürler gölgesizdi; silahlarıyla, savaş atları ve bayraklarıyla iç içe geçiyorlardı, ön plandakilerle en arkadaki uzak figürlerin büyüklüğü aynıydı; ister bir zincir parçası, bir kemer tokası, bir menteşe, ister bir miğfer sorgucu, ister bir askerin ya da atın gözü olsun her ayrıntı aynı değeri taşıyor, iki boyutlu resmin yasalarından başka bir yasa tanımıyordu. Kır, boz ve doru atların renklerinin katılımı, giysilerin kırmızı mor, yeşil, gri, mavi tonları, kan lekelerinin kırmızısı, kılıçların ve zırhların parıltısı, süngü kılıflarının bakır süslemeleri, kuğuların yüzdüğü çarşaf gibi bir nehrin kıvrımlı akışı, kıyıdaki beyaz kumun üstüne serpiştirilmiş otlar ve çalılar, bir kentin geometrik surları, garip bir pürüzsüzlük içindeki, hiç ayak değmemiş gibi duran toprağın gökyüzüne yansıyan yeşilimtırak mavisi; bütün bunlar her türlü heyecandan kaçman bir görme şekli sayesinde dönüşüme uğramış, biçimlerin eşit ağırlıklı oluşuyla anıtsal bir etki gücü kazanmasını sağlamıştı. Coppi bu bakışı soğuk ve kapalı buluyordu, anlatımdaki kesinlik ona göre kaderciydi. Bir yanda yıldızlı bir kubbenin altında sancakların ve silahların koruduğu egemenler, öte yanda da sonsuza dek karşılıklı imhanın tutsağı olan savaşçılar kendi içlerinde birer birimdiler. Ne atların dörtnal halindeki bacaklarının, ne fırlatılmak üzere olan kargının, ne de havada sallanmakta olan baltanın hareketi devam edecekmiş, mevcut durum değişecekmiş gibiydi. Dengesi bir kez kurulmuş duruşlarda ne öne ne geriye eğiliş, ne sağa ne de sola dönüş mümkündü artık. Her ayrıntısı gözlemlenmiş belli bir andan ibaretti her şey; duygu adına ne varsa, kılıçların, mızrakların, at başlıklarının, sancak sopalarının çizgilerinden, kalkanların, atların sağrılarının, miğferlerin yuvarlaklığından, kolların, ellerin ve yüzlerin dizilişinden, kara kaşların altındaki bakışların yönünden oluşan bu görsel ilişkiler örgüsü uğruna dışarıda bırakılmıştı. Resmin yabancılığı ve yadırgatıcılığı, figüratif tarzda olmasına karşın

öykünmeciliğe teslim olmamasından geliyordu. Kendine özgü bir ışığı vardı ve resmettiği olay aslında renklerin uyumuydu. Coppi'ye göre bu değerlendirme spekülatifti ve bizim mücadelemize bir getirisi yoktu. Ama resme getireceğimiz itirazlarımızın yargımızı keskinleştirmek açısından bir yararı vardı. Resmettiği gruplaşmaların belirlenmesinde sınıf ayrımından yola çıkan böyle bir tabloyla neden ilgilendiğimizi sorguluyorduk. Çünkü tarzında dürüstlük olan bu gibi eserler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekiyordu. Sanatın ve edebiyatın bu ayrıksı ve seçkin başarılarını, yakından tanıdığımız öteki taraftan dolayı, yoksulluğu ve zarureti temsil eden ve anıtları olmayan taraftan dolayı bildiklerimizi tamamlayacak şeylerdi. Bu durum düşmanlığı kışkırtabilirdi. Ama bizde her seferinde, bizi dışarıda bırakan, bize yokmuşuz gibi davranmak isteyen bu nesnelerle uğraşma hırsımız ağır basıyordu, onlar yalnızca öğrenme sürecimizin bir parçasıydılar sanki. Tıpkı karşılıklı bir oyun içinde bedenlere canlılık veren gölgelerin kovulmuş olduğu gibi, itişip kakışan bacak kalabalığına rağmen ayaklar ve nallar da zemine değmiyordu. Bedenler belli bir düzen içinde ağır zırhları ve kalkanlarıyla izdihamın ortasından yukarı doğru yükseliyordu, kimse gerçek ağırlığına sahip değildi. Çarpışan silahların arasında duran savaşçıların kocaman miğferleri altında kıpırtısız ve donuk yüzleri görünüyordu, bu çarpışmanın etki alanı dışındaydılar sanki. Belleğim bazen tablonun bir detayını işyerinde uğraştığım santrifüjlerin kazanlarına, silindirlerine ve pistonlarına taşıyordu. Orada gördüğüm yüzler genellikle duygu belirtisi göstermiyorlardı, ama yine de ifade güçleri yüksekti, ciddi ve suskun; gözümde canlandırdığım çarpışmanın içinde üç kişi yeşil beyaz zeminin üstünde zırh süslemelerinin, kılıçların ve mızrakların arasına sıkışmışlardı; kır sakalının çevrelediği yüzüyle biri cepheden, ötekiyse kemerli burnu, sarkık alt dudağıyla profilden çizilmişti; üçüncüsü onların arkasındaydı, açık ağzında bembeyaz dişleri ışıldıyordu, aldığı darbeden yanağı yarılmıştı, yüzü kan revan içindeydi; birbirlerine çok yakındılar ama her biri aynı dalgın bakışlarıyla ayrı bir birimdi yine de. Yüzü bütünüyle kapatan bir miğferin, borunun, topuzun ve at başının arasına sıkıştırılmış bir başkası öyle olağanüstü bir dikkatle tabloya bakanı izliyordu ki, başına gelenin farkında bile değildi, çünkü hemen arkasında bir el bir hançerin sapını kavramış onun boynunu deşiyordu. Bu hançer sahnesi aynı renk yoğunluğunu taşıyan başka bir yerde daha vardı, ama oradaki burada olduğu gibi dar bir alanı kapsamıyordu, tam tersine sanki ders verme amacı taşıyormuş gibi geniş bir alana yayılmıştı. Öne doğru gerilmiş mavi kola ait olan el oymalı zarif mızrağı hafifçe ve gevşekçe kavrayıp onun uzun, ince, keskin ucunu düşmanın geriye doğru kanırtılmış gırtlağının derinliklerine saplıyordu. Düşmanın profili geriye kaykılmış, yukarı doğru bakıyordu, kafasında çiçek motifleriyle süslenmiş bir miğfer vardı, onun gövdesine bıçağı

indirenin yüzü ise, tıpkı tablonun oluşum sürecinde ressama eşlik etmiş olması gereken özenli ve nesnel bir düşünüş ifadesi taşıyordu. Ayrıcalıklılara ve seçilmişlere adanmış olan eserlerde askerlerin, uşakların yüzlerinin nasıl hak talep ettiklerini, nasıl öne çıktıklarını, efendilerinden daha inandırıcı, güçlü ve deneyimli olduklarını da görüyorduk artık. Mantegna'da, Massacio'da, Grien'de, Grünewald'da, Dürer'de, Bosch'da, Brueghel'de ve Goya'da çalışanlar arka planda değildi artık. Dekoratif işlevlerine boyun eğmiş olan çobanlar ve balıkçılar Poussin'in tablolarında birden safdil hallerini ve yumuşak başlılıklarını yitiriyor ve tıpkı klasik tragedyalarda betimlenmiş oldukları gibi tutkularından şaşmıyorlardı. Çalışmakta olan bir demirci ve marangoz Georges de La Tour'da öylesine büyük boyutlardaydı ki, işveren ve müşteri olmadan da yalnız başlarına bütün tuvali doldurabilirlerdi. Vermeer, Chardin olgunluk ve güzellik hakkını yukarıdakiler için saklı tutmuyor, tam tersine bu hakkı terziye, çamaşırcıya, hizmetçiye de veriyordu. Belli bir çağın tarihsel olarak belirlenmiş düzenleri, iktidar ilişkileri bir defa bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı mı, karşımızda sağlam bir gerçeklik imgesi beliriyordu, böylece sanatçının gelecekteki gelişimi ne ölçüde hazırladığını ve yüzyıllardır süregelmekte olan baskının karşısında nasıl bir tutum edindiğini keşfetme olanağını buluyorduk. Prensler, din adamları, spekülasyoncu sanat koruyucuları istedikleri kadar sanat yapıtlarının kendilerine ait olduğunu iddia etsinler, pek çok yapıt kendi hakikat duygusunun izinden gidip önyargıları ve sınırlandırmaları aşarak ta başlangıçtan beri sınıfsızlık öğesini kendi içinde taşıdığını gösteriyordu. Toplumsal yeniden yapılanma, keşiflerin ve icatların egemenlerin elinden alınması, kendimize ait bir iktidarın kurulması, bize özgü bilimsel düşünmenin temellendirilmesi; işte sanat ve edebiyatta ele alınması gereken temalar bunlardı bize göre. Yine de öğrenmiş olduğumuz sayısız ifade olanaklarına baktığımızda ve kendimiz için kafamızdan geçirdiğimiz alımlama yeteneklerimizi, tepkilerimizi, hedefe gidiş çizgilerimizi etraflıca tarttığımızda, toplumcu düşünme biçimine sahip insanların arasında yeni bir sanatın serpileceği ve aynı anlayışta buluşanların kendi yollarını bulmalarının, programatik olarak dışarıdan verilen bütün talimatlardan daha güçlü bir özgüven yaratacağı kanısına varıyorduk. Devrimden yana olan deneyler başarısız da olsa sırf bu nedenle yeterince iyi sayılabilirdi, herkes, eskiden kalma olsun olmasın mevcut imkânların içinden kendi kişisel düşüncelerine uygun düşen ifade biçimini seçmeliydi. Tamamen kendi isteğimizle yaşadığımız çağın olayları hakkında bilgilenmek için uğraşan, onlardan sonuçlar çıkaran ve politik aidiyetimizi seçmiş olan bizler katıldığımız ya da sempatizanı olduğumuz partiden de kültürel alanda yapmış olduğumuz seçimlere saygı duymasını talep ediyorduk. Tıpkı savaş ve yokluk yıllarında yetişmiş olan anne ve babalarımız gibi biz genç işçilerin de sanat

ve edebiyatla uğraşması ve ezici yaşam koşullarının karşısına kendilerine ait keşiflerle çıkabilmesi gelecekteki kültürümüzün kendi içimizden çıkacağının ve bunun için de her şeyden önce kendi yeteneklerimize güvenmemiz gerektiğinin bir göstergesiydi. Bütün bunlar bir eskizdi. Coppilerin mutfağında geçen bu son günde artık başlayanın, biriktirdiklerimizin anlamını görüyordum, bu nedenle karartma tatbikatından önceki o kısa saat, kitaplarla ve yollarla, tablolarla ve işyerleriyle, müzelerle, fikirlerle ve politik gerçeklerle dolup taşmıştı. Bu ülkede geçirmiş olduğum yıllar yoğunlaşıp elle tutulur hale gelmişti, yeni bir yaşam kesitine geçeceğim bir dönüm noktasındaydım. Yine de çok yakında yapacağım yolculuk hakkında konuşurken bunun doğru bir tanımlama olup olmadığını soruyorduk kendimize, bizi bekleyen görevler her yerde aynı olduğuna ve bu görevler bizi birbirimize bağladığına göre yaşadığımız yeri değiştirmek bir anlam taşıyor muydu. Francesca öğrenme dönemimizdeki selamı tekrarlayarak, Arezzo'daki zaferden sonra, dedi Coppi ve bana ajitatif sanata başladığı zamanlarda yaptığı bir resmi uzattı. Dünya Savaşı'ndaki ordu komutanlarının ve Faşist Parti'nin önemli şahsiyetlerini gösteren bir kart destesiydi bu, Coppi onu kendi çizimleriyle tanınmaz hale getirmiş, üstüne arsız sözlerle kendilerini ele veren, halkın malını mülkünü yağmalayan hırsızlar, soykırımcılar, kitle katliamcıları, evrak sahtekârları olduklarını itiraf eden konuşma balonları çizmişti; niyetleri iyice ortaya çıksın diye de ellerine bıçak, balta ve tabanca tutuşturmuştu. Metronun ilan tahtalarına, otobüs tarifelerine, ilan kulelerine ve afişlere yapıştırdığı bu karikatürleri daha sonra kendi bastığı broşürlerde kullanmış, onları bir fabrika kapısında dağıtırken de tutuklanmıştı. Heilmann resmi elimden çekip aldı. Düşmanın şiddet aygıtını hâlâ küçümsüyorsunuz, dedi. Hem Coppi'nin çizimlerini hem de ocağın yanında saklanan yazıları kendi evinin bodrumunda saklamak için bizi ikna etmeye çalıştı ve kapıda asılı olanın yanı sıra ihtiyaten evin içine de Führer'in, her gireni farklı anlamlarda da olsa etkileyecek bir resminin asılmasını tavsiye etti.

Schwartzkopf Caddesi'ndeki metro istasyonunu geçip Chaussee Caddesi üzerinden yöneldiğim ve bir taraftan uyarı sirenleri ulurken beni çatlak sesli düdüklerinin önüne katıp en yakın sığınağa sürüklemek isteyen bekçiler tarafından karşılandığım Pflug Caddesi'ne gelene dek içimdeki soru büyümüş, arabaların ve otobüslerin sıkışan trafikte ilerleyemediği, telaşlı insanların beyaz okları izleyerek sığınak girişlerinde gözden kaybolduğu, benimse eve varmak için hızla en yakın köşeyi döndüğüm sırada benden mutlaka yanıt bekler noktaya gelmişti; kitaplarla ve tablolarla ilgilenmek bir kaçıştan

mı ibaretti acaba, bu uğraş, önüne geçilmesi çok güç olan pratik sorunlardan uzaklaşmak anlamına mı geliyordu, tıpkı şu andaki paniğim ve soluk soluğa kaçışım gibi; yağmurun kayganlaştırdığı kaldırım taşlarını çılgın gibi geçip tahta oyma desteklerin tuttuğu çift kanatlı kapıdan içeri daldım, avluya giden yol boyunca hızla ilerledim, merdivenleri üçer üçer çıkıp kendimi soğuk ve boş daireme attım. Ve sonra yoksulluğumuzu bir kez daha iliklerimde hissetmem için, gece gündüz demeden ambale olana kadar uğraştığımız şeylerin, bizler ilgilenelim diye var olmadıklarını kendime itiraf etmem için, tam tahta zeminin ölçülerine göre kesilmiş olan, eskilikten çizgiler halinde yer yer yolunmuş, ocağa, lavaboya, yan odanın kapısına giden yerleri çiğnenmekten incelmiş yer muşambasını görmem ve yatağın ayaklarının zeminin dört yerinde iz bıraktığı odaya bir göz atmam yetti de arttı bile. Ama sonra açık pencerenin önünde durup aşağıda kıvrılıp giden tren raylarına, Stettin İstasyonu'nun önünde uzanan direklere kuşbakışı baktığımda içimdeki kuşkunun öteki parçası olan savunma harekete geçti ve manevra yapan trenlerin zangırtısı eşliğinde, içinde bulunduğumuz bu sefil koşullarda saçma gibi görünen düşünsel uğraşımızın hayatta kalma mücadelesine katkıda bulunduğunu, stilize indirgemeciliğiyle Giotto di Bondone'nin resmettiği Assisi ve Padova'daki mekânlarının bizim kirli yeşil boş mekânlarımıza pekâlâ uygun düştüğünü söyledim kendime. Neden, diye sordum kendi kendime, bizden sadece kafa yormamızı isteyen şeyden bile uzak durmamıza ve ilelebet mülksüzleştiğimizin bir kez daha onaylanmasına yol açacak kuşkulara kaptırıyoruz kendimizi. Babamın, üstündeki yeşil ceketi ve kalkık sol omzuyla Arena Şapeli'nde Yoahim'in hayatından sahneler anlatan frizden fırladığını neredeyse marazi bir güdüyle gözümün önüne getirdim, annemse uzun kahverengi eteğiyle tıpkı duvarın kehanetine tanık olan Anna gibi yere, yatak olarak kullandığım tahta kerevetin önüne diz çökmüş haldeydi. Annem ve babam meskenlerinden sürülmüşlerdi, ben de buradan taşınmak üzereydim, birkaç gün önce de iki çocuklu proleter bir aile el arabasına yükledikleri eşyalarıyla sığınacak başka bir oda kiralamak üzere mutfağın yanındaki odadan ayrılmıştı. Mutfakta eski püskü bir bavuldan başka bir şey yoktu, içinde giysilerimle birkaç kitap ve not defteri vardı, duvardaysa gri zemin üzerinde güçlü hareketlerle zincirlerinden kurtulan bir işçiyi gösteren, kenarları parçalanmış, soluk bir afiş asılıydı. Silinip gitmeden önce o burada bir son çağrı olarak asılı kalmalıydı, geçmişteki hayatımızdan geride bir şey kalmalıydı, duvarlar zaten ufalanıp dökülmekten delik deşikti, iki küçük ekmek, yuvarlak tahta bir tabakta balık figürü bulunan ve tabağın tepesinde bıçağını sert bir hareketle kaldırmış olan Aziz Francesco'yu tasvir eden kabartmaların yer aldığı formika masaysa akılda uzun süre kalmayacaktı, bu kabartmaların aksine bizi hatırlatacak her şey toz toprak olup gide-

cekti. Far ışıkları daireler çizerek dumanın içinde kırılıyor, sonra da alçak bulutlara yapışıp kalıyordu. Uçak filoları geçip gitmişti, keşif uçaklarının keskin homurtusu duyuluyordu sadece, alarmın sona erdiğini belirten uzun sinyalden sonra komşu evlerin hoparlörlerinden veya istasyondan, zar zor anlaşılan bir sesle tatbikatın başarıyla gerçekleştiğini söyleyen bir spikerin anonsu duyuldu. Garın ışıkları yıldırım hızıyla peş peşe yandı, rayların, makasların, harekete geçip istasyondan ayrılan ve tabelalarında Stralsund, Rostock, Stettin adlarının belirginleştiği trenlerin üstüne gölgeler ve uzun ışık demetleri düştü. Yük vagonları düdüklerin sesini ve salınmakta olan mavi ışıklı fenerleri izleyerek servis yoluna giriyorlardı. Nemli nemli parlayan tellerin ve vargellerin arkasında, Acker Caddesi'ndeki binaların tepesinde General Elektrik'in sayaç fabrikasına ait reklam panosu yanıp sönüyor, Lazarus Hastanesi'ni çevreleyen parkın karaltılarıyla Liesen Caddesi'ndeki mezarlıkların arasından Sankt Sebastian Kilisesi'nin lokomotif buharlarıyla sarılı gri mavi kulesi yükseliyordu. Banliyö trenleri ve otobüsler harekete geçtiler, ara sokaklarda yeniden adımlar ve sesler duyulmaya başladı, mutfağın tavanındaki çıplak ampul yakılabilirdi artık, yere oturup pencerenin altındaki duvara sırtımı dayadım, bu gece ve yarın gece burada yatacak, üstümü gazete kâğıtlarıyla örtecektim, çünkü her şey toplanmış, mobilyalar satılmış, kira ödenmişti, ama ancak birkaç gün içinde gidebilecektim ve ben bu ertelemenin nedenini düşünmek zorundaydım. O anda başka ne yapmam gerektiğini bilemiyordum, polis merkezindeki başvuru formları doldurulacak, Çekoslovakya Konsolosluğu'na bir kez daha gidilecekti, bunların dışında aklıma bir şey gelmiyordu, biletim hazırdı, önümde boş bir odada boş geçecek bir zaman vardı yalnızca. Zamanı planlarken belki bir yanlışlık yapmıştım, belki de gitmeden önce bu ülkede geçirdiğim yılları yeniden gözden geçirmek için zamana ihtiyacım olduğunu düşünmüştüm. Oysa şimdi böylesi bir kesip biçmenin mümkün olmadığını, yolculuk tarihinin sonraki tarihlerden ayrılamayacağım, zamanın bölünemez bir süreklilik, gözlemlemenin ve düşünmenin her zaman bir bütün olduğunu açıkça görüyordum, bir devre, bizden ne kadar uzaklaşıyorsa geçmiş ve gelecekle o kadar bütünleşiyordu. Yaşadığım şu saat gelecek saatleri de içinde taşıyordu ve ben bir çarşambaya rastlayan yirmi iki Eylül bin dokuz yüz otuz yedi gününü, birkaç gün sonra gideceğim Warnsdorf da, birkaç hafta sonra İspanya'da, belki otuz kırk yıl sonra nerede olacaksam orada hatırlayabilmek için, iki mekânın kesiştiği aralıkta oturmuş, çivi deliklerini, mobilyaların yerde bıraktığı izleri keşfetmenin dışında ayırıcı kılacak başka bir şey var mı diye düşünüyordum. Yaşanan günü tarihsel olarak bir yere koyma çabam da kaçışın bir parçasıydı, artık ait olduğum ülke olan Çekoslovakya'nın başkanı Masaryk'in Prag yakınlarındaki Lány'de toprağa verilmesi ve Berlin'deki hava tatbikatlarıyla ay-

nı zamanda oralarda da manevraların gerçekleşmesi dışında bu günle ilgili bir şey bilmiyordum. Günlere damgasını vuran olayları elden geldiğince yakından takip etmiştim hep, ama bundan geriye kalan, kısıtlı gazete haberleri olmuştu sadece yine. Böyle korkunç bir indirgenmişliğin içinde yaşıyorduk, öte yandan kafamız durmadan pek çok düşünceyle dolup taşıyordu ve eğer bizi kavrayamadığımız bağlantılardan koparan bir kaçış içindeysek bu kaçınılmaz bir kaçıştı, bitkin düşene kadar uğraş alanlarımıza veriyorduk kendimizi, zaten bütün günümüzü yazılı ve görsel basının başında geçirsek de içinde bulunduğumuz durumla ilgili bilgi edinmemiz olanaksızdı. Gerçekleri hiçbir biçimde yansıtmayan bilgilendirmelere arkamızı dönüp saptırmalara izin vermeyen, araştırmalarımızı özgürce gerçekleştirebileceğimiz özel alanımızda kendimizi bulmaya çalıştığımızdaysa yine kendi seçimimiz olan yöntemsel verilere göre hareket etmek zorunluluğu çıkıyordu karşımıza. Gündelik gerçekliğin koşullarıyla başa çıkmanın tek yolu kararlarımız ve adımlarımızı büyük ölçüde sınırlamaktı. Her şeyin açıklanabilir, saydamlaştırılabilir olduğunu düşünüyorduk biz, oysa bu gerçeklerle çelişiyordu. Olup biteni anlayamamak geri adım atmak demekti ve bu da dünyanın olduğu gibi kalmasına yol açıyordu. İlerlemek adına yalnızca siyah beyaz karşıtlığına dayalı modeller üretiyor ve kararlarımızı evet veya hayır'ın, taraf veya karşı olmanın dar çerçevesi içinde alıyorduk. Seçmiş olduğumuz ve adına çalıştığımız parti kendi içindeki kaydırmalara rağmen sabit bir kavrama dayanıyordu. Bocalama anlarını belli bir politik duruşun mutlaklığıyla aşıyorduk. Parti yönetimi içindeki fikir ayrılıkları, ihtilaflar kulağımıza geldiğinde tabanın değişmediğini söylüyorduk kendimize. Karmaşık bir yapı karşısında ya hep ya hiç formülünü kullandığımızdan ötürü pek çok şey kendisine karşılık gelen olgu tarafından henüz denetlenemese de, aynı ölçülere ve aynı itkiye göre hareket eden bir sürü insan olduğu için tasarılarımızın ve niyetlerimizin bir gün doğruluğunun kanıtlanacağını düşünüyorduk. Ancak belli bir cepheyi seçerek faaliyetimize anlam kazandırdığımızda illegal broşürler hazırlayabilir, talimatları hücreye iletebilir, polisçe aranan yoldaşların güvenliğini sağlayabilir, İspanya'ya gidebilirdik. Lambanın ışığının vurduğu, tavana kadar çatlaklarla dolu mutfak duvarına gözlerimi dikmiş bakarken aklıma birden, Heilmann'ın duyularımızın üstünü örten ve yalnızca beynimizin işleyebileceklerini algılamamıza izin veren filtre hakkında söyledikleri geldi. Yelpazenin yalnızca minicik bir parçasıyla yetinmek durumunda kalıyorduk, sadece ihtiyacımız kadarını anlıyor, en basit açıklamayı en doğrusu kabul ediyorduk. Üstümüze boca edilen düzensiz bir yığının içinden kendi deneyimlerimize uyanları seçiyoruz, demişti Heilmann. İşin buraya kadarı anlaşılır ve doğaldı, ama başkaları bizim algılayabildiklerimizi de kuşkuyla karşılayıp, bu gibi şeyleri anlamanın bizlerin kavrayış sınırlarını-

zı aştığı tavrıyla karşımıza çıkıyorlardı. Bilgimizin genişlemesi talebimizi yönetebildiğimiz akşam okulunda bile, işlenmekte olan konuyu gerçekten kavrayıp kavramadığımız hakkında kuşkularla karşılaşıyorduk. Bizim payımıza düşen, önceden saptanmış sınırlı bir düşünsel alandı. Öğrenim gören birisi için ucuz bilgi demek olan şeyler bizler için yasak meyveydi. Öğrenmenin itici gücü olan nefreti bir akşam Kaiser Friedrich Müzesi'nde ilk kez bu denli yoğun hissetmiştim, müze turundan sonra düzenlenen bir tartışmada Coppi'nin ve benim işçi olduğumuzu öğrenince bir sanat tarihçisinin ağzı bilgilerimiz karşısında bir karış açık kalmış ve dinleyicilerin dikkatini habire bizim kökenimize çekmişti. Solumdaki köşede, eskiden sedirin durduğu yerin tam üzerinde bir süre önce kitaplarımızın dizildiği ve artık yerinde olmayan raf vardı, bir zamanlar mutfağın ortasında duran yuvarlak masayı, biçimleri birbirinden farklı olan iskemleleri, camlı vitrini, çamaşır dolabını gözümün önüne getirmeye çalıştım, yan taraftan tekrar radyonun sesi geldi, cırtlak ses bu defa arada tek bir kelime kaynamayacak şekilde niyetini açık ederek, casusluk ve sabotaj sayesinde kirli para kazandığından kuşkulanılan her yaratığın, cellatın baltasıyla cezalandırılmasını öngören vatan hainliği yasasından söz ediyordu. Assisi frizlerinde iki kızıl atın çektiği ve içinde Francesco'yu taşıyan ateşten araba, dar cepheli kutu gibi bir evin damından yeşil bir göğe doğru ağıyordu, bu tabloya bakarken, resmin altlarında kemerli ve kukuletalı kahverengi mantoları içinde büzülmüş uyuyan keşişlerle üstümde deri ceketimle yerde büzülmüş olarak yatan benim aramda bağlantı kurmanın zihin açıklığının mı yoksa bulanıklığının mı bir göstergesi olduğuna karar veremiyordum. Sonra yerden gelen hafif bir tıkırtı dikkatimi çekti, muşamba sanki oynar gibi olmuştu. Eskiden masanın durduğu yerde, tam lambanın gölgesinin düştüğü noktada birisi muşambayı itiyor, döşeme tahtalarından bir tanesi şilteme baskı yapıyordu, sonunda kalas yerinden oynayınca yerde bir yarık açıldı, muşamba ayaklarıma kadar hışırdayarak yırtıldı, ayağa kalkıp geri geri pencerenin olduğu duvara yaslandım, ellerim pencerenin pervazında, omuzlarımın yarısı dışarıdaydı. Gözümün önünde olup bitenler zor bir iş yapıldığını gösteriyor, ama ben bu işe katkıda bulunamıyordum, çünkü ileri doğru hareket edemiyordum, kollarımı öne doğru uzatmaya çalıştığımda daha beter geriye gidiyordum. İlk çatırtıdan itibaren altta birinin olduğunu anlamıştım, kırılan uzun tahta açılmaya başladığında babamın toz toprak içindeki kalın bilekli elini hemen tanıdım, kolu molozun içinden belirdi, yüzü kalasların arasına tıkıştırılmış kıtıkla kaplıydı hâlâ, ona yardım etmek istiyordum, ama pencereden dışarı doğru öylesine kaymıştım ki en ufak bir hareket beni aşağı düşürebilirdi. Toprak altında geçen bu kadar uzun zamandan sonra babam başka nasıl görünebilir ki, diye düşündüm, neredeyse üç yıl, çivilenmiş kalaslardan ve kalasların üstüne yapış-

tırılmış muşambadan kurtulabilmek için kim bilir ne büyük bir çaba göstermiş olmalıydı. Onun yüzünü gözümün önüne getirmek isterken pencereden kaydığımı ve sokağın üzerinde havada asılı kaldığımı fark etmemiştim bile, ama gördüğüm şey onun yüzü değildi, kaba saba burnu, içeri çökmüş göz yuvaları, ağız kenarlarındaki sert çizgileriyle bu biçimsiz boz topağın ısrarla neden babamın yüzüne benzemek istemediğini anlamaya çalışıyordum, oysa orada yatan babamın ta kendisiydi. Bunun bir şeyi gözünün önüne getirme, kavranabilir kılma güçlüğü olduğunu söyledim kendime. Ayaklarımla pencere kenarına abanıp kendimi ileri doğru ittiğimde ve rayların üzerinde uçmaya başladığımda, yanı başlarında yaşadığımız nesnelerden hep ne kadar da emin olduğumuzu, görünüşleri gerçek kabul ettiğimizi düşünüyordum. Çok kısa bir süre için daha, tek bir gerçeklikte uzlaştığımızı, her şeyi adlandırmak, değerlendirmek ve bilincimize katmak için böylesine eşsiz ve gözüpek bir anlaşma yaptığımızı düşünerek zafer elde etmiş duygusuna kapıldım, ama sonra bedenimi gererek sırtüstü uçarken bunun hiç de doğru olmadığını, açık seçik ve somut olanın belirsizliklerle ve tuzaklarla sarılı olduğunu gördüm, adlardan ve tanımlardan geriye yalnızca bir dil peltekliği kalıyordu. Dilimi yitirmiş olduğum için eski kesinlemelerden hiçbir şey kalmıyordu geriye. Aşağıdaki istasyonla ilgili bütün bilgilerin dışındaydım artık, bu yapıyı oluşturan ayrıntıları belleğe geri çağırmak olanaksızdı, bildiğim tek şey bu yapıyı çok sık görmüş olduğumdu, taksilerin ve faytonların durduğu oval meydan, bir sahanlık, büyük bir kapının ön yüzü, sarı tuğlalar, kemerlerdeki bezemeler ve güller, gişe salonu, turnikeler, peronlar vardı orada, vagonların tamponları birbirine vuruyor, insanlar bavullarıyla oraya buraya koşuyordu, istasyon olması muhtemel bir yapı vardı orada, ama istasyonun nerede olduğuna, oradan nereye yolculuk yapılacağına dair hiçbir ipucu yoktu, zaman bile belirsizdi, sanki eski yüzyıllardan arada bir giysiler ve taşıtlar fırlıyor gibiydiler. Seçenekler içindeki bir varoluş ne denli basit ve inandırıcıysa, durmadan kararlar almamızı sağlayıp neden sonuç ilişkilerini kurdurabiliyorsa, beklenmedik bir durumun içine de o denli hızlı ve sorgusuz girebiliyordu, yaptıklarımızın doğru olduğu, başka türlü olamayacağı duygusunu taşıyordum hâlâ, yön duygumu yitirmemiştim henüz, dönüp istasyonun karartılmış cam çatısını bedenimle yalayarak geçtiğim sırada sağ tarafımda geniş bir caddeyle karşılaşacağımı biliyordum, alçaktan uçuyordum, hemen altımda sık bir ağaçlık vardı, tarih öncesi kemiklerle, bitki ve sert kabuklu hayvan fosilleriyle dolu bir müzenin sütunlu cephesi boyunca ilerledim, pazar günleri babamla gezdiğim salonların solgun ışığına baktım, sonra tekrar mezarlıklar belirdi, yükselmek, taş anıtlara takılmamak için kollarımı iki yana germek zorundaydım, yeniden sağa döndüğümde spor alanlarının üzerinde süzüldüm, engelli koşu için konmuş engeller,

kum torbaları ve kasalar, koşu pistinde de kara gömlekliler kollarını kavuşturmuş dip dibe sıraya dizilmişlerdi, sonra ağır ağır ve birbirlerine kenetlenmiş durumda hareket etmeye başladılar, çayırın anız haline gelmiş kurumuş otları üstünde saat yönünde uygun adım yürüyorlardı, onların tam önlerinde hareket halinde bir öbek daha vardı, organlar, gövdeler, önlerine kattıkları tutsaklar birbirlerine dayanıyor, birbirlerini çekiyor ve sürüklüyorlardı, çünkü pek çoğu yaralı ya da ölüydü, hepsi de tam bir sessizlik içindeydi, alanın sonundaki hastanenin parlak bir aydınlığa bürünmüş pencerelerinin ardında da çıt çıkmıyordu, orada yatıyordu onlar, paramparça, kan revan içinde, yan yana, üst üste yere fırlatılmışlardı, aralarında çizmeli bir asker sert adımlarla dolaşıyor, uzun demir bir değnekle onlara vuruyordu, bir kez daha sağa dönüp iyice alçalarak dar bir yarığa sızdım, oturduğum blokların cephelerini kesen köşeye geri gelmiştim. Birkaç mahallenin çevresinde uçmuştum, bildiğim yerleri yakınımda hissediyordum, ama aşinalıklarını yitirmişlerdi küçük bir kaymayla, göz açıp kapayana kadar bir düzlemden ötekine geçivermiştim, iki tarafta aynı bildik şeylerin var olması, her iki düzlemin geçerli yasalarını, dayandıkları düzeni birbirinden tamamen farklı kılmayı gerektiriyordu, hâlâ her şey bizle ilgiliydi, maddiydi, burada da bir çıkış yolumuz olmadığından tek çare dünyayı kendimize yabancılaştırmaktı, bütün taleplerimizi ve maruz olduğumuz tehlikeleri içinde taşımaya devam etse de, bu kurşuni dünyanın dışında başka bir dünya olanaksızdı, her şey tanıdık bir dünyada olup bitiyordu; evler bu denli ağır ve küt, sokaklar bu denli karanlık, üstümüzde asılı gökyüzü bu denli basık olacaktı; havada süzülürken, duvarlara, direklere, yağmur oluklarına sürünerek geçecektim; saat gibi kurulmuş, ağır kanlı metal bacaklar bölüğünün, önüne katıp kürekleriyle ittirdiği ölü yığınlarını görmemek mümkün değildi; hastane de oradaydı işte, ama ne iniltilerden ne de sızlanmalardan uzaklaşmış olarak, tıpkı şakırtıları ve tik takları duyulmayan dışarıdaki mekanizma gibi sessizliğe gömülmüştü hastane de; bütün bunların nerede, ne zaman, hangi şehirde, hangi sokaklarda olup bittiğini belirleyip anlatmak olanaksızdı; yine de her bir olay doğaldı, yine bu sayede dönebildiğim mutfağın penceresinden içeri, yine sırtüstü şekilde önce ayaklarım girdi, mutfak az önce arkamda bıraktığım mutfaktı; ampul yanıyor, yerde kırılmış kalasların arasında babam yatıyordu. Yeniden konuşma yetime kavuştum; dışarıyı kolaçan edip her şeyin eskisi gibi olup olmadığından emin olmak istedim, dedim babama, çünkü mutfakta olup bitenlere inanamıyordum, çevreye göz attığımda görmüştüm ki, sokaklar, evler, meydanlar, fabrikalar yerli yerindeydi, bu yüzden mutfakta da olağandışı bir şey olamazdı, bundan emindim artık. Bütün kuşkularım silinip gittiği için ardımda bıraktığım o şekilsiz topak da artık ona uyan yüz hatlarına kavuşabilirdi. Babam olduğu yerde doğruldu. Kısa dik saçları

toz toprak içindeydi, dudakları kabuk tutmuş, burun delikleri kapanmış, kirpikleri birbirine yapışmıştı, dirseklerine dayandı, gözlerinin açılmasını ve ağzının hareket etmesini bekliyordum.

Pflug Caddesi'ni anımsıyor musun, diye sordum babama, caddenin bulunduğu bölgeyi anlatabilir misin bana. Babamın ilk aklına gelen yedi numaralı evimizin sokak kapısıydı. Demir çengellerle duvara tutturulmuş, camları kafesli, çift kanatlı ağır bir kapıydı bu. Bakışları kapının oymalı dış yüzeyinden uzaklaşıp caddenin karşı tarafındaki kırmızı kiremitli yapıya kaydı. Önünde birkaç basamak olan, pencere kenarları süslü ilkokul binasıydı bu, galiba üç katlıydı. Yan tarafta, çalılıklarının arasında bir çiçek tarhı bulunan avlunun dar bölümünün hemen önünde, taş duvarın üstüne yapılmış demir parmaklıklar vardı. Burası, binanın arka tarafını dolanan çakıllı büyük avluyla birleşiyordu. Kenarlarda okulu alçakta bırakan, okulla yan binaların müşterek duvarları yükseliyordu. Avlunun bittiği yerde atölyeler, bacaları ve isli pencereleriyle küçük fabrikalar vardı. Karşıya geçtikten sonra yüzünü yeniden bizim eve döndüğünde, evin hemen yanındaki büyük apartmanı gördü. İçerlek balkonların ve dairevi alçı süslemelerin görüldüğü cephesiyle bu bina öteki apartman bloklarından ayrılıyordu. Burada aileleriyle polisler, genellikle de Chaussee Caddesi'ndeki resmî dairelerde ve kışlalarda görev yapan orta halli memurlar oturuyordu. Bu ev bizim oturduğumuz caddeyi Wöhler Caddesi'ne bağlıyordu. Bina sakinlerinin yeşil üniformalarından esinlenerek Mayıs Böceği Apartmanı adını taşıyan bu ev bizim güvenliğimizi sağlıyordu, dedi babam, çünkü böyle bir gözetimin burnunun dibinde partili yoldaşların cirit attığı ve Nazilerin iktidara gelmesinden sonraki bir dönemde haftalarca burada saklanabilecekleri kimsenin aklına gelmiyordu. Ailemin Warnsdorf Niedergrund Caddesi'nde kiraladığı iki odalı bodrum katının mutfağında babam volta atıyor ve Berlin'deki dairemizi anımsamaya çalışıyordu. Binanın girişindeki panoda kiracıların el yazısıyla yazılmış adları vardı, sık sık eski adların üstüne yapıştırılan yeni adlar; sağda ve solda olmak üzere iki merdivenle çift kanatlı giriş kapısına çıkılıyor, avluda biz taşındığımızda tuvaletlerin de bulunduğu tahta perdenin önünde çöp tenekeleri duruyordu, her gün inip çıktığı basamakların nasıl olduğunu anımsayamadı babam, buna karşılık evin arka cephesindeki pencerelerden görünen manzarayı anımsıyordu, dördüncü kattan ray kenarlarındaki çakıl taşları, dallı budaklı rayların ötesinde makaslar, semafor kolları, dumanlı trenler görünüyor, geceleriyse sayaç fabrikasının damındaki A ve E ve G'nin ışığı odalarımıza sızıyordu. Bunları babama anlattırmamın nedeni yaşanmış bir anı mümkün olduğunca onaylatmak, fiziksel acı-

nın birkaç saniyelik bir süre için yok olup ardından ilk hareketin bedende hissedildiği ana denk gelen, her türlü özgürlüğün başlangıç ânını oluşturan ve bizi güçsüzlüğümüzden silkerek uyandıran ve bir kere hayatımıza girdikten sonra kaçınamayacağımız gerçekliği yeniden yakalamaya çalışmaktı. Gözlerimi adamakıllı açmalıydım, yaşanmışın sonuçlarını taşımak irade işiydi. Müzeye gitmek için İnvaliden Caddesi'nden geçmek gerekiyordu, Gnaden Kilisesi'nin yanında siyah beyaz damalı yeşil bir taksi görmüştük. Bir elin uzattığı parayı ona doğru uzanan el almıştı. Borsanın gümbürdemelerinin arkasında da bu para vardı. Bir elin diğer ele bıraktığı bu parayla birlikte buğday, kömür, petrol de direksiyonun üstündeki açık avuca akmıştı. Öteki el havada bir daire çizerek paltoların, ceketlerin, eteklerin arasında gözden kayboluvermişti. Bu bir anlık görüntüye belki de, Chaussee Caddesi'nden çıkıp Jeoloji Müzesi'nin önünden geçerek Doğa Müzesi'ne gittiğimiz günlerden birinde tanık olmuştuk, çünkü orayı öncelikle pazar günleri geziyorduk. Büyük kapının üstündeki figürleriyle, güllerle, sütunlarla süslenmiş klasik yapının önündeki meydanda büyük ağaçlar vardı; yolun sağında iki kayın ağacı, solunda bir kayın ve bir meşe, ağaçların arasına da Mezozoik Dönem'e ait kumlaşmış ağaç kalıntıları konmuştu. Böylece daha içeri girip kocaman dinozorların bulunduğu cam tavanlı büyük salonu görmeden önce ufalanmış haliyle ama göz kamaştıran tarih öncesi zamanlarla karşılaşmış oluyorduk. Babam bu hayvanların yirmi üç metre boyundaki en büyüğünü bilmiyordu. Tanzanya'nın Tendaguru tepelerinden getirilen iskelet bu yıl sergilenmeye başlamıştı henüz. Hayvanın tavana değen boynu, üstünde gözler, burun delikleri ve dişlerin bulunduğu kafayı taşıyan bir omurdan ibaretti, beyni dev gövdenin hareketlerine hâkim olmak için pek yeterli değildi. Brachiosaurus göl ve nehir kenarlarında yaşıyor, bir et yığını olarak balçığın içinden miskin miskin çıkıyor, eğreltiotları ve okaliptüsün yaprak ve meyvelerini koparıyor, sonra yeniden kendini çamurlu suyun içine atıyordu. Kertenkele, kaplumbağa ve köpek karışımı bu devasa yaratıkları okuldaki derslerde görmüş, nasıl hırladıklarını, dişlerini nasıl gıcırdattıklarını, arka ayakları üstüne dikilip hoplayıp zıplayabilen küçük, becerikli etoburlar onları arkadan ısırdığında kuyruğun ucundan başlayan acıyı neden sonra beyinlerinde algıladıklarında boyunlarını çaresizce arkaya doğru çevirişlerini ama bedenlerine dadanmış asalaklar üzerinde hiçbir korku etkisi yaratamadıklarını gözümüzde canlandırmaya çalışmıştık. Yüz milyonlarca yıl önce ıssızlıklarda, daha sonraki hiçbir canlının erişemediği boyutlara ulaşan, bu ölçüsüz büyüme yüzünden avcı hayvanların, kurnaz, çevik ve hareketli yırtıcıların eline düşüp soyları tükenen bu barışçıl canlılarda patetik bir yan vardı. Babamın eli iskeletlerden birine uzanıp kubbeli ve sivri sırt çizgisini izlemiş, asılı duran omuz çevresinde dolanmış, bizim hayatımızın ön aşamalarının gerçekleştiği manzara o anda

çevremizi sarmıştı. Bu dev yaratıkları sazların, step bitkilerinin, mersin ağaçlarının, palmiyelerin arasında gözümüzün önüne getirebiliyor olsak da, belleğimizde asıl yer eden hayvan, kireç taşında fosilleşmiş olan, her iki yanında birer sıra tüy bulunan uzun ve gelişmiş kuyruğuyla, bir kanada dönüşümünü henüz tamamlamamış önayaklarıyla ancak bir el büyüklüğündeki bir arkeopteriks olmuştu. Dişlerinin göründüğü dar çeneli, kertenkelemsi kafası öne doğru uzanıyordu, uzun ince kuyruğu ve ön bacaklarında kuş tüyleri vardı, evrim sürecinde, uçucu yeni bir türe geçişin olası taslaklarından birisi gibiydi, pençeler kendini az önce bir daldan aşağı bırakmış gibi gergindi, gövde bir yaşama biçiminden ötekine geçişi belirten uçma pozisyonundaydı, dinozorların soyundan gelen bu yırtıcı kuş, biyolojik gelişim tarihinin bu İkaros'u, bizim için çok çekiciydi. Columbus Oteli'nin karşısındaki köşede arkası sebze ve meyve haline bakan, isten kararmış sarı tuğlalarıyla Bremen İstasyonu'ndaki depolara benzeyen bir müze daha vardı. Müzeye varmak için Weser Köprüsü'nü, katedrali ve belediye binasını geçiyorduk, sol tarafta fidanlığa giden bir park vardı, hendek ve değirmenden sonra Hillmann Oteli'nin önünden geçip araba ve tramvayların sıkışıklığını aşıp lokomotiflerin belirginleşen buharlarına yöneliyor ve önümüze bir sürü okun çıktığı büyük salona giriyorduk, yüksek cam tavanın altındaki oklar bizi kıtaların derinliklerine götürüyordu. Yan yana dizilmiş kovaların içindeki tropik bitkilerin arkasında tahta oyma direkler ve tapmak çatıları yükseliyordu, içeri girdiğimizde, elimden tutan babamı hemen sağ tarafa, alçak kulübelerinin önünde hiç kıpırdamadan duran pigmelerin bulunduğu bölüme sürüklerdim; ayağını annesinin meşin önlüğünün kemerine dayamış olan çocuğunu sol eliyle kavrayarak kalçasında tutan, sağ eliniyse leopar dişlerinden yapılma kolyesine götürmüş olan, yarı kapalı dalgın gözlerle başını yana çevirmiş önüne bakan çıplak kadın da, bağlamak üzere samanların üstüne diziyle bastıran, ama önündeki işi unutmuşa benzeyen adam da kıllarını kıpırdatmadan öylece duruyorlardı. Adamın yanında bir maymun yatıyordu, belli ki oyun oynamak istemiş, sonra da uykusu gelmişti, adama doğru uzattığı kolu aşağı düşüvermişti. Ekvator Afrikası'nın yağmur ormanları onların yuvasıydı, avcı ve toplayıcı olarak oradan oraya sürükleniyorlardı, cangıl sabit bir yere yerleşmelerine izin vermiyordu, kulübelerinde uzun süre barınmaları olanaksızdı, araç gereçleri birkaç ok ve yaydan ibaretti ve soyları tükenmek üzereydi. Kubbe biçimli evlerini köklerin ve çalıların arasına kurmuşlardı, sarmaşıklarla örülmüş bu yuvayı yere eğilmiş bol yapraklı ağır dallar koruyordu, bir sümüklü böceğin karanlıktaki evi gibiydi burası. Çevresi uçsuz bucaksız, balta girmemiş ormanla sarılıydı, dört bir yandan gurultular, homurtular, çığlıklar geliyordu. Kulübe çoktan bitki örtüsüne karışıp gitmiş olduğu için, ormanın ortasındaki bu minnacık boş alanın temizlenmesini, karanlığın bastırmasından önce aceley-

le inşasını, nehir kenarları ve şelaleler boyunca uzanan göçebe hayatını kapsayan ânın dondurulmasıydı burası. Boyları ancak altı yaşındaki bir çocuk kadar, yani benim kadar olan bu orman sakinleri çıtırdayan sessizliğin içinde soluklarını tutup o ânın içinde donup kalmışlardı ve parmak uçlarımın donuk parıltılı kara derilerinde gezindiğini hissetmiyorlardı. Bu bölümde ayrıca çadırlarının önünde mızrakları ve oklarıyla duran Avustralya yerlileri, Salomon adalarında kazıklardan yapılma bir kulübenin bedenleri dövmeli sakinleri, sanatsal bir incelikle örülmüş Samoa kulübeleri, Japon bahçeleri, Birma, Kore ve Tibet'in tapınaklarıyla kutsal nesneleri, Eskimoların kar kulübeleri, Hintlilerin totemleri de vardı, ama yine de belleğime öncelikle bu cüce halkı temsil eden aile kazınmıştı. Babama Bremen'de oturduğumuz sokağı sordum, çünkü onun izlenimlerini, yaşamımın ilk yıllarından gelen ve Pflug Caddesi'nin bende bıraktığı resimden daha keskin, daha berrak olan kendi anılarımla karşılaştırmak istiyordum. Bunun için Weser Köprüsü'nden geçip yeniden Neustadt bölgesinin eski semtine döndük, Martini Kilisesi'nin aşağısındaki tombazların orada Hemelingen ve Delmenhorst limanlarına buradan da Vegesack'a giden buharlı gemiler demirlemişti, aralarında bir de yandan çarklı vardı. Eğimli demir putrellerin taşıdığı köprü girişlerinden geçerken sağ tarafımızda nehrin ortasındaki dilde Teerhof hangarlarının ve ambarlarının, kaleye benzeyen ve kemerleri görkemli Kaiser Köprüsü'yle birleşen yapılarına kadar uzanan, yüzyıllar öncesinden kalma bölgeyi getirdik gözümüzün önüne. Nehrin dar yan kollarından birinde kumsala mavnalar çekilmişti. Bir geçit yarımadayla kesme taşların sağlamlaştırdığı eğimli alanı birbirine bağlıyor, sonra da Braut Caddesi başlıyordu. Orada savaş sırasında bir atın çektiği tek hatlı tramvayın rayları vardı, dedi babam, Wester Caddesi'nin köşesinde de Friedrich Ebert'in,* ilk mesleği olan saraçlığı bıraktıktan sonra işletmeciliğini yaptığı lokal vardı. Daha sonra bu birahanenin adı İlk Cumhurbaşkanının Yeri oldu, dedi babam. Grünen Caddesi'ni gözümün önüne getirmeye çalıştım. Braut Caddesi'nden yukarı doğru kıvrılmıyor muydu, diye sordum. Bizim evden aşağı Wempe Bakkaliye'ye indiğimde sütunlu ilkokulun karşısına düşmüyor muydu. Babam bunu anımsayamadı, onun aklında kalan Grünen Caddesi'nin dosdoğru devam ettiğiydi, sağda Ziehm Mezbahası, Merten Süt İşletmeleri, sete doğru inen ve adı Kısa Sokak olan o dar sokak, sonra birkaç

(*) Friedrich Ebert (1871-1925), Almanya'nın ilk cumhuriyetinin (Weimar Cumhuriyeti, 1918-1933) devlet başkanı; SPD (Alman Sosyal Demokrat Parti) başkanı olmadan önce işçi hareketlerine önderlik yapan ve kendisi de işçi kökenli biridir. 1918 Kasımı'nda başlayan ve R. Luxemburg ve K. Liebknecht'in kaçırılarak yargısız infazla öldürülmeleri gibi olaylara da sahne olan iç savaşta (sovyet tipi bir sosyalizm için devrim girişiminde) ordu yönetimiyle işbirliği yaparak devrimin karşısında yer aldı. F. Ebert, solun önderlerinden sayıldığından o dönemde solun geçici bir uzlaşması sonucu "Halk Temsilcileri Konseyi"nin başkanlığına seçilmişti. P Weiss metnin çeşitli yerlerinde bu ilişkilere göndermede bulunuyor – ç.n.

birahane, antrepo ve at ahırı, Bachmann Camcılık Atölyesi, yirmi üç numaralı evimizin arkasında da arduvaz ve kahve fabrikasının duvarlarla çevrili avluları, Ölçü ve Ayar Dairesi'nin binası vardı. Grünen Caddesi'ne girmeden önce gözümün önüne Wester Caddesi'nin öbür tarafındaki at yalakları, kuyunun aşınmış kenarları, uzun tulumba sapı, faytoncuların hayvanlarının dizginlerini bağladıkları kazıklar geldi, faytoncular birahaneye girince beygirler de kafalarını koşumlarıyla birlikte suya sokarlardı. Benim kafamda yaşamaya devam eden kentin bu bölümü babamın düşündüğünden daha farklıydı. Oturmuş olduğumuz eve doğru ilerliyorduk. Kare şeklindeki bölge Häschen Caddesi, Bestenbostel Makine Fabrikası ve Haake Biracılıkla çevriliydi, Kaiser Köprüsü'ne ve sonbaharda panayır yapılan alana götüren Große Bulvarı az ilerideydi, caddenin en sonunda Neustadt İstasyonu vardı, babamın gözünün önüne burada bisiklete binişi geldi, Kaiser Biralarının, Haake Beck Biracılık'ın parmaklıkları önünden geçip tren köprüsünü aşar, yük trenlerinin yanındaki tahta köprüden sonra Weser tersanesine giderdi. Bense en üst katında oturduğumuz evde kalırdım. Dar ve dik bir merdiven sofayı yukarıdaki odaya bağlıyordu, pencereden çitler ve duvarlarla birbirlerinden ayrılan arka bahçeler, evlerin çatılarının üstünden de Teerhof'un çatı deliklerindeki makaralı palangalarıyla sivri damları görünüyordu. Çocukluğumdan geriye kalanlar pigmelerin payına düşen yerleşim alanına benziyordu. Burada yaşadığım her şey küçücük bir mekânda yoğunlaşıyordu, tıpkı bir bilmecedeki gibi ipuçlarıyla, yön ve ses izlenimleriyle dolu, ancak düşünüldüğünde canlanmaya başlayan bir mekân. Nasıl ki sık bir yaprak yığınının ötesinde çalılıklarıyla, şiddetli yağmurlarıyla, vahşi hayvanlarıyla devasa ormanların olduğu sezinleniyorsa, avlular ve köprüler, hangarlar ve sundurmalar, panayır standları ve cadde köşeleri de bir kenti ima eden tek bir dokuda birleşiyordu, bu anımsamalarda mesafe duygusu yoktu, her şey iç içe geçiyor ve bakış açısındaki küçücük bir kayma zihindeki anılarda yeni resimlerin ortaya çıkmasına yetiyordu. Dört bir yanımızda kahve ve malt kokusunun hiç eksik olmadığını, bu kokunun caddenin öbür tarafındaki sabun fabrikasından gelen kokuyla karıştığını hatırlıyordum. Akşamları, dedi babam, sabunları kâğıtlara sarıp karton kutulara yerleştirirdik, evlerde yapmak üzere aldığımız, cadde sakinleri arasında dağıtılan bir işti bu. Zihnimde birikmiş olan başlangıca ait malzemenin yığıştığı benim bu sınırlı ve durağan dünyamın üstüne babamın yaşantıları geliyordu. Tüfeklerin ve makineli tüfeklerin yaylım ateşini, havan toplarının gürültüsünü duyduğumda bir yaşlarındaydım, ama izlenimler bana sonradan anlatılanlarla bilinçli hale gelmişti ancak. Annem, kucağında da ben, dört Şubat bin dokuz yüz on dokuzda sabahın erken saatlerinde pencereden iç savaşın çatışmalarını izlemişti. Neustadt kışlasındaki askerlerin hâlâ bizim saflarımızda mı olduğunu yoksa habercilerden duyduğumuz gibi ken-

tin iç kısımlarını işgal edip Neustadt'a sızan beyaz muhafızlara mı katıldıklarını bilmiyorduk, dedi babam. Weser Köprüsü'ndeki birliklerimiz hazırdı, biz Kaiser Köprüsü üzerinden tersanedeki işçi konseyine,* ulaşmaya çalışıyorduk, Stephani Kapısı'ndan geçişi kesmek üzere askerî bir birliğin yolda olduğu söyleniyordu. Babamı dinlerken gözümün önüne kışla geldi, Exerzier Meydanı'm çevreleyen kırmızı tuğlalı yapılar, parmaklıkların önüne dizilmiş kara ağaçlar, büyük kapı, ortadaki gezi yolu, iki yanındaki tramvay raylarıyla Große Bulvarı gözümün önündeydi, çatışanları yüreklendirmek için liman bölgesindeki hiç susmayan fabrika sirenleri geldi kulağıma. Kentin iç kısımlarından gelen Serbest Birlikler** Martini Caddesi üzerinden Kaiser Köprüsü'ne ilerlemişlerdi. Sankt Pauli'nin mahallinde Johannis Caddesi'nde ateş açılmış, yan sokaklardaki ayaklanmacılar, ikmal yolları kesilmiş olan devrimciler çatıların ve bahçe duvarlarının üstüne çıkarak geri çekilmeye başlamışlardı, resim bütün berraklığıyla gözümün önündeydi artık, bir zamanlar evimizin penceresinden bakarak ne olup bittiğini anlamadan kaydetmiştim o sahneyi, babam, çatılardan sürünerek tipiye dönüşen karın altında ağaçlara atlayıp aşağı inenler arasındaydı, nasıl yavaş yavaş sahildeki kayalıklardan Große Bulvarı'na püskürtüldüklerini, tayfaların koruma ateşi altında köprünün parmaklıklarına yaslanarak ilerleyişlerini anlatırken, ben başımın üstünde köprünün altını görüyor, mayınların sesini duyuyordum, patlayan bir gaz borusundan çıkan mavi alev çizgisi hızla ilerliyordu, Weser Köprüsü'nün öbür ucundaki işçiler bozguna uğramışlardı, dedi babam, el arabalarından, sandıklardan, kalaslar ve döşeklerden yaptıkları barikatların üstünü kapkara bir duman kaplamıştı, bizler henüz Kaiser Köprüsü'nün ortasında siper almış vaziyetteyken katedral çanları karşı devrimin zaferi için çalmaya başlamıştı bile. O anda bir denizcinin kendini patlayan gaz borusunun üstüne nasıl attığını gördüm, gövdesiyle ona abanmıştı, neden diye sordum kendime, üniforması alev almıştı bile, yanıyordu, birkaç kişi onu geri çekmek için sürünerek onun yanma gitti, ama denizciyi oradan koparamıyorlardı, öyle sıkı yapışmıştı ki oraya, yapacak bir şey yoktu, babamın yüzü tiksinti ya da öfkeden değişti, bütün gün ve gece boyunca çatışmalar devam etti, dedi. Babamın içinde bulunduğu grup karşı kıyıya, Stephani Kapısı'na ve her köşesini çok iyi bildikleri rıhtıma ulaşmayı başarmıştı. Tersane düşman birliklerinin eline geçmişti, ama yeni bir saldırı için bir araya gelinirken babamı Gröpeling'de bir hangarda kurulan seyyar ilkyardım hastanesine götürmüşlerdi, geçici sosyal

(*) Burada "konsey" SSCB'de temel yönetim birimi olan ve hem yasama hem de yürütme işlevlerini yerine getiren "sovyet" anlamında kullanılmaktadır – ç.n.

(**) Serbest Birlikler (*Freikorps*), Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ordunun düzenli birliklerinin zayıflaması nedeniyle, devrim güçlerine karşı gönüllülerden oluşturulan ve ordu düzenine tümüyle bağlı olmayan askerî birlikler. Ordu ileri gelenlerince ve karşı devrimci güçlerce oluşturulan bu birlikler iç savaşta belirleyici güç olmuştur – ç.n.

demokrat yönetimin, Halk Temsilciler Konseyi'nin, asker ve işçi konseylerinin dağıtılması sürecini tamamladığı günlerde babam da başka yaralılarla birlikte orada yatıyordu. Babamın şimdi mutfakta volta atarken elleriyle kulaklarını kapatmasının nedeni, duymak istemediği Şubat çatışmalarının gürültüsünü yeniden duyar gibi olmasıydı, ama yine de sesi sokaklara taşan hoparlörlerden gelen bangırtının önceliği vardı. Dinlemek istesek de istemesek de hepimize Berlin'deki olaylar aşama aşama aktarılıyordu. Marşlar ve gürlemelerle kesintiye uğrayan bilgiler komşu pencerelerden durmaksızın üstümüze yağıyordu. Mecklenburg'daki tatbikatı izleyip dün Berlin'e gelen Duçe denen kişi Heerstraße İstasyonu'nda karşılanmıştı, bugün de yani yirmi sekiz Eylül akşamı Maifeld yolundaydı, Olimpiyat Stadyumu'nda Führer'in yanında tüm dünyaya bir konuşma yapacağı söyleniyordu. Bremen'deki Şubat günlerini düşündüğünde babamın, omuzlarında başa çıkamadığı bir yük hissettiği belli oluyordu. İşte, Neukirch Nakliyat'ın ahırdan bozma hangarı, işte işçilerden yana olan tek doktorun kurşunu çıkardığı omzundaki kanlı ve etine yapışmış bandaj. Arabasındaki çocuğuyla bir kadın, polis kordonundan geçebilmişti, annem üstümdeki battaniyenin altına birkaç havuç ve bir somun ekmek koymuştu, her akşam babamı görmeye geliyordu, babam bir hafta sonra işçiler ve denizcilerin yeniden işgal ettiği tersaneye döndü. Kentte burjuvazi gücünü yeniden sağlamlaştırmayı başarırken görev başındaki son devrimci birliği olarak burada yaklaşık iki ay daha dayandılar. Bu eşitsiz mücadele bütün açmazıyla babamın içinde yaşıyor, her defasında taşımak zorunda olduğu ağır bir yük gibi karşısına çıkıyordu. Sosyal demokrat Friedrich Ebert'le devrimci önderlerden Karl Liebknecht'in birbirlerine karşı ilan ettikleri iki ayrı cumhuriyetle birlikte çifte iktidar günlerinin yaşandığı Kasım ve Aralık tıpkı St. Petersburg'daki günler gibiydi, orada da bir yıl önce silahlı işçiler caddelerden geçerken kafalar, sinemalar, tiyatrolar tıklım tıklımdı, gördüğümüz resimlerde, yanlarında devrimin adının anılmasını dahi kendilerine hakaret gören insanlar faytonlarla geziyorlardı. Oysa bizde onların ayaklarının altındaki zemini çeken şafak vakti gelmedi, dedi babam. On ocakta Bağımsız Sosyalist Cumhuriyet ilan edilen Kızıl Kentimiz'in yanı sıra burjuvaların, tüccarların, dünya ticaretinin kenti de varlığını sürdürmeye devam ediyordu. Yetmiş beşinci piyade alayı cepheden dönüp yeni yılın ilk gününde Bremen'e girdiğinde, alay komutanı binbaşı Caspari, ayaklanmanın bastırılması ve meclisin yeniden işletilmesini sağlamakla görevlendirilmiş bulunuyordu. Bayram giysileri içindeki burjuvazinin yeni yılın gelişini kutladığı Columbus Oteli'nin pencerelerinden ve Hillmann Oteli'nin verandasından bakıldığında havada salladıkları kılıçlarıyla subayların eşlik ettiği askerlerin, kurtarıcıların geldikleri görülüyordu. İstasyon meydanından başlayarak tezahüratla karşılandılar. Nasıl ki kentin oğulları tüfeklerine takılan güllerle imparatorluk için fetihe

çıktılarsa, savaştan sağ dönenler de büyük burjuvaziyi korumaya razı oldukları için çiçek yağmuruna tutuluyordu. Komuta kademesinin, devrimcilerin elindeki kışlaya engellenmeden girmek talebi üzerine kente giren askerleri pazaryerinde, o zamana kadar ayakta kalabilen başka bir güç daha karşıladı. Otel müşterileri tarafından kendilerine sunulan şampanya kadehlerini boğazlarından aşağı boşaltmalarının hemen ardından karşılarında devrimci asker konseyini bulmuşlardı, belki dayanışma duygusuna kapılıp sınıf bilinci kıvılcımının çakacağı bir anda kışlaya gitmeden önce silahlarını devrimci birliklere verebilmişlerdi. Asilzadelerin parklarda gezindiği, tüccarların sıcak villaların keyfini çıkardığı, buna karşılık aç insanların buz gibi işçi evlerinde donarak oturduğu, devrimi sürdürmekteki sarsılmış kararlılığın karşısına gelenekselin inatçılığının çıkarıldığı bu kent artık bakanların ve generallerin planlarını kurdukları masalarda saldırının hedefiydi, dedi babam. Gerekli talimatlar, saraçlık ve birahane işletmeciliği yaptığı günlerin anısına Bremen'e gönlünde ayrı bir yer veren Ebert'ten çıkarak, bir zamanlar çocuk arabası üreten bir fabrikada sepet işlerini yapan, Orman İşçileri Birliği'nden kütük ticaretine terfi eden, Kielli denizcilerin ayaklanmasının bastırılmasından sonra Berlin'e çağırılıp Savunma Bakanlığı'na getirilen Noske'ye ulaşıyor, onun üzerinden dokuzuncu ve onuncu kolordu komutanı Lüttwitz'e geçiyor, oradan da yönetime sadık sivil kurumlara ve ayaklanmacıları çembere almak için askeri harekâtı hazırlamakla yükümlü Albay Gerstenberg'e iletilerek bir emir zinciri işletiliyordu. Caspari sendika başkanlarının yardımıyla askerleri kendi saflarına çekmeye çalışıyordu; artık seferberliğe gönderilmedikleri halde hâlâ sürüklenip talim yaptırılan, kışlalarında üstlerinin emirlerine uymak zorunda olan bu askerler de mücadele etmekte olan işçilerin belirsiz ortamına girmektense serbest birliklerden birine katılmayı tercih etmişlerdi. Hükümete sadık kalan birlikler Verden'de toplanıp yeniden savaşa gidecekmiş gibi silahlandırılmışlardı; Berlin'den gönderilen toplara, alev makinelerine, panzerlere yabancılık çekmiyorlardı. Ocak ortalarında Sosyal Demokrat Halk Temsilciler Konseyi'nin başkentte devrimci güçleri dağıtıp liderlerini katlettiği, yeni yönetimin kendisini burjuva cumhuriyetinin koruyucusu olarak onaylatmak istediği ulusal meclis seçimine gidildiği sırada sovyetik* yönetiminin hâlâ ayakta olduğu son kent olan Bremen'i de düşürme kararındaydılar. Sana bu konuda ne anlatabilirim ki, dedi babam acı içinde, olup biteni açıklamak imkânsız, her şey o kadar çabuk olup bitti ki, her şey sonradan kitaplarda yazılanlardan öyle farklıydı ki, bizimle ilgili olan her şey silinip yok edildi, gazetelerde, dergilerde, savaştaki mağlubiyetin faturasını kendi halkı karşısında

(*) Burada sovyet yönetiminden siyasi yapının "sovyet" denen konseylere dayanması anlaşılıyor. Sovyetler Birliği'nin temelinde de bilindiği gibi işçi ve asker konseylerinin etkinliği yatıyordu ve ünlü "bütün iktidar sovyetlere" sloganı "sosyalist bir demokrasi" talebinin ifadesiydi – ç.n.

kazandığı zaferle ödeyen birlikler boy gösteriyordu yalnızca. Ve yeniden kendisini öne doğru fırlatan darbeyi hissetti babam, sanki birisi omzuna vuruyormuş gibi ve omzun çıplakmış gibi, dedi, oysa üstümde kalın bir ceket vardı. Sıkıştığımız köşede olan biteni doğru algılayamıyor, ancak tahminlerde bulunabiliyorduk, tarihsel olaylar bizi silindir gibi ezip geçiyordu, bize karşı son derece kayıtsız bir şekilde. Babam köprünün üstünde sürüklenirken karanlık bina yığınlarının arasından kuleleri, Katedral'in çifte kulelerini, Liebfrauen Kilisesi'nin eğik kulesini, yükseklerdeki köşeli Ansgari Kulesi'nin üst üste yığılmış kubbelerini, Stephani Kulesi'nin yuvarlak tepesini ve ağaçların üzerinden ticarethanelerin cumbalarını, çatılarını ve zikzaklar çizen sivri damlarını görüyordu. Acıyı neden sonra, ancak Gröpeling banliyösüne giderken hissetmeye başlamıştı. Bir yoldaş Ruhr bölgesindeki madencilerin greve gittiğini, yüz bin kişinin Bremen'deki müdahalenin sona ermesini talep ettiğini söylüyordu, bu sözler babamın kulağına geldiğinde zehir gibi bir rüzgâr ötekini çekip almıştı bile, babam ancak ilkyardım hastanesinde kendine gelebilmişti. Binanın damında tekrar kızıl bayrağın dalgalandığını gördü, denizciler cephaneyi, silahları tersaneye taşımışlardı, mayın tarayıcıları ve el konan römorkörler doklara bağlanmıştı. Babam, işçi konseyinin iki ay daha Weser Tersanesi'nde dayanabilmiş olmasının kendini kandırmaktan başka bir şey olmadığını söylerken, bu olayı şimdiki bakış açısıyla, faşizmin ülkeyi esir aldığı bugünün içinden değerlendiriyordu. Onlara kimsenin destek vermeyeceğini, dayanma gücünün yavaş yavaş kırılacağını, bu sorunun fazla patırtı çıkarmadan adeta kendiliğinden çözüleceğini daha işin başında bilen yönetime karşı boyun eğmemeyi bir hayal olarak görüyordu şimdi. Ne kadar kahramanca olursa olsun bu girişim ne işe yaradı, dedi babam, başkalarını harekete geçirip kendi saflarımıza çekemedik, halk mücadele için gereken enerjisini o soğuk ilkbaharda yitirmişti. Kar fırtınası altında ölülerini mezarlara taşımışlardı, hâlâ tek tük intikam çağrıları yükseliyordu, kederli kafilelerin sokaklardan geçmesine izin verilebilirdi, nasıl olsa kentin efendileri kendilerinden emindiler. Ama bugün de hâlâ karşı koyanlar var, dedim. Sadece küçük gruplar, diye yanıtladı babam, yirmi yıl sonra hâlâ küçük gruplar, bizlerse o zamanlar biricik doğru için, toplumsal koşulların topyekûn değişmesi için bütün gücümüzle mücadele ettik, karşı saldırıya dayanma gücünü bulduk, çünkü her yerde kitlelerin aynı hedefe koşacağına inanıyorduk. On beş nisanda genel grev çağrısı yapıp işgalin kalkmasını, tutukluların serbest bırakılmasını, temel ihtiyaçlar ambargosuna son verilmesini talep ettiğimizde nasıl kentin silahlı güçlerle sarılı olduğunu görmedik, dedi babam. İsteklerimiz geri tepti, senato bütün dükkânları, eczaneleri, hastaneleri, otelleri kapattı. Zenginler kendileri için zamanında önlem almışlardı. Onların özel klinikleri, doktorları, hemşireleri, ebeleri vardı. Sonra suyu da kısmen kestiler, bizim

bölgemize su verilmiyordu. Yeni zenginler oturdukları yerde yayılıp keyif sürerken bizim kesimimizde kadınlar Weser'den su taşıyorlardı, mazotlu kirli su, birkaç patates, çocuklar için bir bardak süt bulabilmek için kilometrelerce yürümek zorunda kalıyorduk. Babam yumruğunu havaya kaldırdığında, bir Mayıs bin dokuz yüz on dokuzdan bir gün önce, grevin kırıldığı gün yenik düştüğü güçsüzlük, çaresizlik yüzünden kendini lanetlemek ister gibiydi. Tek bir müstehzi ve aşağılayıcı söz Bremen proletaryasına dil uzatmak olurdu. Babamın geçirdiği deneyim buydu, yeni bir başlangıç için gördüğüm imkânları ona söylemem o anda hiçbir işe yaramazdı. İstasyonun arkasındaki park ve spor kulübü, aralarında on altı yaşında çocukların da bulunduğu, kent babaları tarafından silahlandırılmış, üniformalar ve çelik miğferlerle donatılmış şekilde müfrezelere alınan gençlerle doluydu. Onlar birkaç yıl sonra Kara Ordu'da, Kyffhäuser ya da Escherich'in örgütlerinde, Genelkurmay'ın ilişkide olduğu gizli birliklerde yerlerini aldılar. Hızlı eğitim için Neustadt'daki kışlalara yerleştirildiler. O günlerdeki komut sesleri, marşların gümbürtüsü bugüne sızdı. Sokak hizasındaki pencerelerden içeri düşen buğulu ışıkta babamın son üç yılda nasıl yaşlanmış olduğunu gördüm, yüzü yorgundu, saçları ağarmıştı, Almanya'daki işçilerin kendi kararsızlıkları yüzünden bozguna uğradıkları, kendi körlükleri yüzünden teslim oldukları fikrini bir türlü kafasından atamıyordu. Bir makineli tüfeğin kurşunlarına hedef olan, böylece ikinci dereceden bir nişan olarak demir haç almasını sağlayan sağ bacağını sürüyerek, Kaiser Köprüsü'nde yaralandığından bu yana devlet düşmanı olarak damgalanmasına neden olan hissizleşmiş sol omzunu havaya kaldırarak mutfakta dolanıp duran babam, eli havada gözleri tozlu sokakta, o zamanlar, zafer henüz mümkünken mücadele araçlarının neden ellerinden alınmış olduğunu kendine açıklamaya çalışıyordu. Nasıl babamın dünyası beni kuşatıyorsa, onu da başka bir dünya, karar verenlerin, tasfiye memurlarının dünyası kuşatıyordu. Savaş yorgunu askerler, açlığın, pahalılığın, soygunculuğun ezdiği işçiler ayaklanmıştı, politik olarak eğitilmemişlerdi, izledikleri devrimci bir yönetim yoktu, hoşnutsuzluk, sabırsızlık halinin yarattığı bir hareket her yana yayılmıştı, pek çoğu için henüz ne anlama geldiği kavranmamış olan Rus örneği bir umuttu, patlak veren grevler, kendiliğinden ve hazırlıksız oluşan konseyler burada da proletaryanın egemenliğinin başladığına işaret eder gibiydi. Bir durum analizine gerek kalmadığı düşünülüyordu, bizzat tarih onları, yani çoğunluğu, yönetimi ele geçirmeye çağırıyordu. Halk ayaklanmasının Tanrı lütfuna dayanan monarşiyi devirmeye yeteceği ve devletin de çaresiz bir şekilde, çalışanlar tarafından ele geçirilmeyi bekleyeceği sanılıyordu. Oysa askeri fiyaskodan sonra kendi pozisyonlarını kurtarmak için monarşiyi fesh edenler başkaldıranlar değil, tam tersine Genelkurmay, toprak sahibi asiller ve büyük sermayedarlardı. Ordunun ve diplomasinin, ağır sanayinin

ve bankacılığın temsilcileri, ayaklanan işçilerden, denizcilerden ve askerlerden daha hızlı davranıp durumu görmüşler, en büyük işçi partisi olan sosyal demokratların yöneticileriyle el ele vererek sözümona bir devrimin yolunu açmışlardı. Sosyal demokratlar devrimci yönetimin makamlarına kitlelerin güçlü hamlesiyle, emperyalist savaşın bir iç savaşa dönüşmesiyle, işçi ve asker konseylerinin kararıyla değil, tam tersine eski düzenin mareşalleri ve sermaye sahipleri sayesinde yerleşmişlerdi. Ütopyalar, iyi tanımlanmamış ve dağınık idealler boş yere hâlâ sosyalist bir demokrasinin oluşumunu umarken, hükümet ayaklanmayı bastırmak için egemen sınıfların bütün kurumlarıyla anlaşmıştı bile. İşçi sınıfının kendi partisini mücadelenin aracı olarak kullanabileceği o anda, on yılı aşan bir süreden beri parti yönetiminin ön hazırlığını yapmış olduğu gibi sınıfın çıkarlarına ihaneti tamamlanmıştı. Devrime giden yolun açıldığı bir durakta hedefi toplumsal değişim olan her türlü örgütlü eylemden kaçınmakla kalınmamış, aynı zamanda reformlarla birlikte sosyalizme barışçıl yoldan geçileceğine ilişkin Bernstein ve Kautsky'nin beslediği yanılsamanın bile gerisinde kalarak, sosyal demokrat kitle partisinin kendisini karşı devrimin merkezi haline getirdiği de ortaya çıkmıştı. Savaşın patlak vermesi Kautsky ve Hilferding'in teorilerini zaten çürütmüştü, dedi babam. Onların bize sermayenin büyümesinin mali gücün emperyalistleşmesine yol açacağını söylemiş olmaları yerinde bir açıklamaydı, ama bu yayılmacılığın savaşçıl sonuçlarını dikkate almamışlardı. Yetişme çağımızda biz nasıl onların analizlerinin etkisi altında kaldıysak, onlar da para egemenliğinin engellenemez canlılığının etkisi altındaydılar ve bizim maddi manevi gelişimimizin ancak tekelcilikle sıkı bir işbirliği yaparak gerçekleşeceğini düşünüyorlardı. Babamın girdiği Bağımsız Parti'nin de radikallik kılıfı altında sol sosyal demokratları ele geçirip devrimci Spartakistler Birliği'ni etkisiz hale getirmekten başka bir niyeti yoktu, bu partinin liderleri kabine üyeleri olarak çoktandır kitlelerin her türlü inisiyatifini kırmaya hazırdılar. Sosyal demokrat liderler Ebert, Haase ve Noske ordunun en üst yönetimiyle ve polisle anlaşma yaparken, Legien özel girişimcilerle uzlaşıyor, sanayi prensleriyle ve düzenle uyumlu sendika yönetimleriyle, kuşkusuz sosyalistleşme eğilimlerinden uzak durulacağı mesajı verilerek ve işçi sınıfının bilgisi dışında ittifak kuruyordu. Cumhuriyetin kuruluşunun gereği olarak uluslararası sermayeyle de yeniden ilişkiye geçilmişti. Pazarlar uğruna yapılan emperyalist savaşta Almanya darbe yemişti, ama artık dünya ekonomisini tehdit eden yeni tehlike karşısında Almanya'nın kullanılması gerekiyordu. Sosyal demokrat Philipp Scheidemann, hükümetin daha dünkü düşmanlarını, temsil ettiği Alman hükümetinin de kendileri gibi düşündüğü konusunda ikna etti, çünkü söz konusu olan Bolşevizmle mücadele etmekti. Yaraları sarmak için çalışmak, ülkeye sırınga edilen yeni parola buydu. Proletarya devrimine vurulan darbey-

le birlikte ambargo kalkabilir ve Başkan Wilson'un Amerikası'ndan gerekli ihtiyaç maddelerinin ülkeye girişi sağlanabilirdi, antidemokratik bir Almanya'nın bunu başarması mümkün olmaz, deniyordu. Yönetimdekiler, düzen ve güvenlik tedbiri olarak öne sürülen bu ilk başarıyla halkın büyük bir çoğunluğunu yanıltmışlardı. Artık durdurulması istenen devrim, burjuva demokratik devrimi olarak adlandırılmış, işçi sınıfının taşıyıcılığını yaptığı bu devrim, duraksamalar ve şaşkınlıklar yüzünden, ilerici burjuvazinin yolunu açmak yerine, sömürgecilik deneyimiyle nasırlaşan burjuvaziye bir basamak daha yükselme fırsatı vermişti. Pek çok kişi bu gelişmeyi anlamamıştı. Devrimin bu avukatları kendilerine halk temsilcileri diyorlardı. Çalışanların karşısında olmak için ne nedenleri olabilirdi ki, onlar bu hareketin içinden gelenlerdi, kuşkucu sorular bu şekilde yanıtlanabiliyordu. Bankaların, bürokrasinin, mutlakiyetçi devletin restorasyonuna rağmen, Kasım geldiğinde hâlâ devrimin proletarya aşamasına ulaşılacağı düşünülüyordu, dedi babam. İşte biz bu noktada yanlış akıl yürüttük, diye devam etti sözlerine. İdeallerimize duyduğumuz güven içinde dokunulmaz olduğumuzu sandık. Gerçek ya da adalet olarak adlandırdığımız daha yüksek bir gücün gazabına güveniyorduk adeta, onun bütün yalanları ve yanlışları silip süpüreceğini varsaydık. Papazlardan ve büyük babalarımızdan devraldığımız çocuksu inancımızı zihnimizin zorlamalarına inat savaş boyunca taşımaya devam etmiştik. Ne bu tarihsel anda birlik olup ayakta kalmaya ne de liderlerimizi korumaya özen gösterdik. Rus devrimcileri kendilerini yakalatmamayı başarmışlar, ülke dışına çıkıp orada yıllarca hareket için hazırlanmışlar, özenle ilişkilere bakıp bunlardan sonuçlar çıkarmışlardı, onlar güç dengelerinin nasıl olduğunu tam olarak biliyorlardı, buna karşılık bizde en iyiler yozlaşmış, toplanmamız ve örgütlenmemiz gereken bir anda geri adım atmışlardı, bizlerse olup biteni aymazlık içinde öylece izledik. Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg hapisten çıktıklarında ayaklanma bütün hızıyla devam ediyordu, Liebknecht Berlin Sarayı'nın balkonundan Bağımsız Sosyalist Cumhuriyet'i ilan ederken aynı anda Scheidemann parlamentoda Alman Cumhuriyeti'nin resmen kurulduğunu açıklamıştı, akın akın yollara dökülen halk kitleleri bölünmenin ortak sokak eylemleriyle aşılacağını düşünüyordu. Bir işçi iktidarı için vermekte olduğumuz mücadele sırasında, dedi babam, parti aidiyetinin bağlayıcı olduğunu düşünmüyorduk, teori ve eylem alanları bizim için sınırlı değildi, tartışmaya açıktık, ayrıntılarla bulandırılamayacak temel ilkeleri paylaştığımız kanısındaydık. Bağımsız Parti'nin sol kanadında yer alan babam, Bolşeviklerin siyasetini benimseyen ama Spartakistlerden ayrılan *Bremen Komünistleri* gazetesinde çalışıyordu kimi zaman. Yine de babam özellikle kültür devrimi üzerine yazdığı yazılarla Luxemburg'un temsil ettiği programı destekliyordu. İdeolojik karşıtlıkları saydamlaştıran bir form, bir ifade biçimi arayışı içinde çok

sesliliği benimsemiştik, dedi babam, hepimizin ortak amacı olan ve gerçekleşmesi için uğraştığımız birliğin eninde sonunda kurulacağından emindik. Bilinçli olarak devrimci bir çizgiyi izleyenler, işçi partileri içinde azınlığı oluşturuyordu, konseylerde aktif olanlar da, çoğunluk partisi olan Sosyal Demokrat Parti'nin, sosyalist bir gelişme ancak parlamenter cumhuriyetin içten fethedilmesinden geçer teziyle yetişmişlerdi. İçlerindeki aktivistler de sosyal demokrat eğitim kurumlarında onlara öğretilen ideallerin etkisi altındaydılar, onlar hiçbir zaman karşıt güçlerin kutuplaşması yönünde değil, sınıflar arası işbirliği yönünde, hiçbir zaman devrimci disiplin yönünde değil, verili bir işbölümü disiplini yönünde eğitilmişlerdi. Babam azınlığı temsil eden Spartakistler Birliği'nin sergilediği Marksist muhalefetle tanıştıktan sonra revizyonist çoğunluktan kopmak gerektiği fikrine varmıştı. Sosyal demokrasinin bilgi güçtür diyen tarihsel parolasına yeni bir anlam verebiliyordu artık. Devrimci bir dönüşüm olmadan onun tasarladığı gibi bir kültürel etkinlik de olamıyordu. Babamın katettiği siyasi yolun bu tür düşüncelere nasıl da sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlamaya başladım, onun devrimci teoriyle yaratıcı gelişim arasındaki ilişkiye işaret ederek benim kültürel ilgilerimin uyanmasına nasıl katkıda bulunduğu da belleğimde uyanıyordu artık. Konular ve temalar işçilerin önüne hep ait oldukları parti tarafından konuyordu, dedi babam, onlar hep sözümona bilinçlerine rağmen verileni alanlardı, parti yöneticileri onların ne hissedip ne düşündüğünü asla merak etmedi. Bu açıklık ve çekincesizlik, gerçek demokratik tavır bir tek Luxemburg'da vardı babama göre. Geleneksel eğitim araçlarına sahip olmasalar da çalışanların deneyim zenginliğine sahip olduğunu ve ortaya çıkarıldığında bu zenginliğin entelijansiyanın gelişmiş ifade biçimine katkıda bulunacağını biliyordu o. Onları tanımak, onların yaşantılarını bilmek Luxemburg için her zaman önemliydi, dedi babam, çünkü yenilenme onlar tarafından gerçekleştirilecekti, sınıf egemenliğini yıkmak bir tek onların elindeydi. Bu yüzden onların kendilerine güveninin sağlanması, bilgilerine değer verilmesi, kendilerini ifade etmelerinin yolunun açılması zorunluydu. Sosyal demokrasinin sağ kanat liderlerinin nasıl bir kinizm ve vicdansızlık içinde tutuculuğun ve şovenizmin avukatlığına soyunduğunu henüz göremediğimiz dönemlerde, barışın ve burjuva kesimleriyle her türlü anlaşmanın işçi sınıfı zemini üstünde ve onun şartlarına göre kurulması gereğinden dem vuruyorduk durmadan. Yine de kendi örgütlenme biçimini iyi kavrayamamış olan Birinci Alman Sovyetleri Kongresi, Aralık ayında Berlin'de, bütün iktidarı kendi isteğiyle Halk Temsilcileri Konseyi'ne verip, silahların bütün komisyonlara hâkim hale gelmiş subaylara teslim edilmesini kararlaştırmıştı. Sosyal devrimi gerektirecek bir durum yok artık, deniyordu, bu noktada hâlâ mücadelenin devamında ısrar edenler vatan haini konumuna düşebilirdi. Babam yeniden kulak kabarttı. Maifeld Meydanı'ndaki uğultuyu

duyuyorduk. Büyük kitlelerin toplandığı bu devasa alana, elli yıldan beri işçilerin mücadele günü olarak kutlanan tarihi anımsatan bir ad vererek Maifeld demişlerdi. Orada toplanmış olan yüz binlerce insan havaya kaldırdıkları elleriyle aşağılanmaya teslim oluyordu. Badem bıyıklı ve yassı alnı perçemlinin töreni açan sesi çınladı dört bir yanda, her zaman boğuk ve cırtlak haykırabilen bu ses şimdi güvercin gibi gurulduyordu, deyim yerindeyse tarihsel bir karşılaşmanın törensel ânında denetim altına alınmıştı ses, coşup kaynayan gırtlak sesleri arasından tek bir cümle öne çıkıp odada asılı kaldı, kurdukları ittifakı kastederek, eksen artık tamamlanmakta, diyordu ses. Bu kentin caddelerinde ve Bohemya'nın çevre köylerinde, imparatorluk kentleri ve köylerinin bütün caddelerinde, evlerinde, resmî dairelerinde, lokantalarında, istasyonlarında, atölyelerinde, fabrikalarında dakikalarca bir kendinden geçiş fırtınası, bir körleşme coşkusu dalgalandı, sonra ötekisi, ayak parmaklarının üstünde yükselip kollarını kavuşturan, çenesini ve alt dudağını öne doğru uzatıp gözlerini fıldır fıldır döndüren kısa boylu olanı çıktı sahneye, iki tören büyücüsünün çevresinde birkaç saniye boyunca nefeslerin tutulduğu hissedilebiliyordu, ve İtalyanların bu kel kafalısının, içinde pek çok kez devrim nidalarının tekrarlandığı, her yinelemede nidaların bir makineli tüfeğin yaylım ateşine dönüştüğü kesik kesik gıdaklaması girdi devreye. Maifeld'de devrimden söz ediliyordu, bir İtalyan ve bir Alman devriminden; bir de tıslama geldi kulağımıza, sanki sosyalizm kelimesinden çıkan bir tıslamaydı, şaşırmaya gerek yoktu, çünkü işçiler, askerler, denizciler Kasım on sekizde aldatılmalarına izin vermişlerdi. Taleplerinden vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu bu, onlar bir Alman sovyetleri iktidarının kurulması, kapitalist girişimciliğin ve toprak mülkiyetinin devletleştirilmesi, Dışişleri'nin diplomatik ilişkileri kestiği Bolşevik Rusya'ya bağlanılması için mücadele etmişlerdi. Ama bu kitleler, kendilerini halk temsilcileri olarak adlandıranların, işçi sınıfının ayaklanmasıyla elde ettikleri konumu devrimci sloganlarla tehlikeye düşürmek yerine, kitle katliamını, ülkeyi kırıp geçirmeyi tercih edeceklerini düşünememişlerdi. Bu iyi niyet, Kautsky'nin ve Bernstein'ın mimarı olduğu Erfurt Programı'nda da dile gelen ve Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin tüzüklerinde keskinleştirilen söz karşısındaki bu saygı, kendileri için en iyisini yapacaklarına inandıkları önderliğe duydukları bu güven, kendi saflarındaki düşmanı görmelerine engel oldu. İşte babamın anlatmaya çalıştığı, onların, yani mücadele edenlerin, yönetenlerin hilelerinden ne kadar uzak oldukları, kendi sahalarında politik bir oyun tarafından nasıl başlarının ezilip tüketildikleri, çabalarının onları silip süpüren hareketten nasıl farklı olduğuydu. Lafı durmadan kendi gördüğü olaylarla egemenlerin niyetleri arasındaki orantısızlığa getiriyordu. Öte yandan doğru muhakeme gücünü kaybetmiş olanlar o ve arkadaşlarıydı, ortalığa yayılan çarpıtmaların sorumlusu onlardı, çoğunluktu, çünkü

tam da kendilerine uyar bir saflıkla kuzu kuzu uzlaşmışlardı. Seçkin ordu birliklerinin, cumhuriyetçi asker güçlerinin ve güçlendirilmiş polisin, kendi partilerinin ve sendikalarının liderleri tarafından işçi sınıfının bozguna uğratılması için kullanıldığını anlamak istemiyorlardı. Onlar ocak günlerinde, yeni düzenin kasaplığını üstlenen adamı Noske, Berlin'de Liebknecht'i, Luxemburg'u ve yüzlerce işçiyi öldürttüğünde bile proletaryanın büyük bölümünün toplandığı partinin hâlâ devrim için kazanılabileceği düşüncesinden vazgeçmediler. Berlinli yoldaşların yükünü hafifletmek için Bremen on ocakta kendi sovyet cumhuriyetini ilan etmişti. Son güne kadar, dedi babam, sosyal demokratlarla müzakereleri sürdürdük. Onlar belediye binasının renkli camlarının ardında toplanıp görüşürken, biz borsada toplanıyorduk. Üç Şubatta hâlâ, eski militarist anlayışın yalnızca baştan çıkardığını sandığımız birliklerin korunması adına kitle partisiyle birleşmeye çalıştık, öylesine kördük ki, kendilerine önderimiz Bebel'in miras bıraktığı gelenekleri hatırlatma çabası içinde olduğumuz yoldaşlarımız bu sayede her türlü engelden uzak, bizi boğmak için harekete geçebildiler. Sözgelimi şu Waigand, sosyalist ve proleter olduğunu her fırsatta vurguluyor, ortak hareket için girişimlerde bulunuyor, Ebert'in Bremen'deki işçilerin iyiliği için neler yaptığının altını çiziyor, partisinin iyi niyetini ve kendi kişisel samimiyetini göklere çıkarıyor, o arada da Verden'deki birliklerin ne zaman harekete geçeceğini Gerstenberg ve Caspari'yle görüşmek üzere telefona koşuyordu. Liebknecht ve Luxemburg katledildiklerinde, geleceğe ilişkin tasavvurlarımız birkaç dipçik darbesiyle yerle bir edildiğinde feryat figan etmiştik. Ama yine de davamızı kaybedilmiş olarak görmüyor, dünyanın başka yerlerinde ve bizde, Rusya'da olduğu gibi devamının geleceğine inanıyor, mücadelemizle, Rus Devrimi'ne ihtiyacı olan desteği verdiğimizi düşünüyor, Lenin'in, ekimin sadece bir başlangıç olduğu, bir sonraki belirleyici adımın Almanya'da gerçekleşeceği inancını paylaşıyorduk, Rus Devrimi ve bizim devrimimiz arasındaki karşılıklı etkileşimin bilincindeydik, bizi bekleyen görevlerle öylesine meşguldük ve kendimizi öylesine yalıtmıştık ki, yanı başımızdaki cesaretsizliği ve tükenmişliği algılayamıyorduk. Bizim aymazlığımız sonucunda kitle ezildi, dedi babam yeniden pencereye dönerek. Maifeld onun için, uğruna savaştığı ve pek çok arkadaşının da uğruna hayatını kaybettiği bütün değerlerin tasfiyesi anlamına geliyordu. Almanya'da zehirlenmeden inançlarına bağlı kalan az insanın olduğunu biliyordu, kendi sendikasından büyük bir grubun, bir gün içinde davullar çalıp ziller takarak Nazilerin saflarına geçiverdiklerini görmek tüylerini diken diken ediyordu, burada Warnsdorf'da da fazla kalamayacağının farkındaydı, burada da entegrasyon ve dayatma politikası egemendi; onlar dışarıdaki kumlu yolda parlak çizmeleriyle, bilenmiş bıçaklarıyla rap rap yürüyor, fabrikadaysa yoldaşlar artık politik aidiyetlerini göstermeye cesaret edemiyorlar-

dı, burada da gizli gizli buluşuluyordu, çünkü bu toprakların Alman toprağı olduğu, burada yaşayan insanların yabancıların egemenliğinden kurtarılmasının gerektiği beyan edilmişti, elli iki yaşındaki babama yine yol gözüküyordu, belki Meksika'ya, Avustralya, Kanada ya da İskandinav ülkelerine oysa onun ne etkili ilişkileri vardı ne de kendisini güvenceye alacak parası, vasıflı bir kol işçisiydi o yalnızca, bir mühendis olmasına rağmen bilgilerini hep işçi olarak uygulamaya alışmış, onu bu yaşında kim kabul edip işe alırdı ki. Bin dokuz yüz on dokuz baharında, dedi omuzlarını kaldırarak ve düşüncelerini eşer gibi, devrimle geçen o kışta neler olup bittiğini kavramaya başladık. Luxemburg'un silahlı mücadeleye itiraz ettiğini öğrendik, Kasım Devrimi'nin coşkulu günlerinde bile çekincelerin bize yansıdığını ama olayların akışına kapılıp bunları görmemeyi yeğlediğimizi anladık. Spartakist liderler hapse atıldıktan sonra oldu bittiyle karşı karşıya kalmalarına rağmen olağanüstü bir çabayla geride kalan ve kurtarılabilecek devrimci güçleri kurtarmaya çalışmışlardı. Sosyalist cumhuriyetin ilanı son bir cesaret çağrısıydı, Ulusal Meclis'te karşı devrimin inşa edildiği burjuva cumhuriyeti karşısında artık hiçbir şey yapılamayacağını biliyordu onlar. Bizim o zamanlar görmek istemediğimiz şeyin, halkın enerjisinin, iktidarını ayakta tutmak adına her türlü suçu işleyebilecek burjuvaziye satıldığının farkındaydılar. Bir sürek avı içinde saklandıkları yerleri durmadan değiştiren Luxemburg, Liebknecht, Jogiches, Radek yenilgi kesinleştiğinde patlak verecek panikle mücadele etmeye çalışıyorlardı. Fırtına öncesini durdurmak mümkün değildi artık, yapılabilecek tek şey devrimi iflasa sürükleyen sosyal demokratların tezgâhladığı katliamı önlemekti. Bu olanlar, Luxemburg'un tasavvur ettiği devrim değildi, çoğunluğun çoğunluk adına verdiği ve hedeflerine ulaşmak için terör estirmeye gerek duymayacağı, buna karşılık zamanı geldiği için kendiliğinden devreye girecek olan mücadele değildi. Bir sovyet iktidarının kurulması için zamanlama yanlış olmuştu, işçi sınıfının yalnızca küçük bir bölümü Spartakistlerin taleplerini izlemiş, buna karşılık asıl kitle, üretimin yeniden işlemeye başlamasının kendi gelişimlerini de güvenceye alacağı vaadinin tuzağına düşmüştü. Zaman, onlara ulaşıp durumu anlatamayacak kadar kısaydı. Sosyal demokratların basın organları onları propagandayla dolduruşa getiriyor, savaşanları devrim romantikleri, hükümeti devirmeye çalışan anarşist darbeciler olarak karalıyor ve Rus devrimcilerini amatörler diye alaya alıyordu. O bildik eski uyarı Demokles'in kılıcı gibi sallanıyor, herkes sükûnete ve soğukkanlılığa, dirayete ve çalışmaya davet ediliyordu. Sınıf hukuku yeniden yerine yerleşip kendini hukuk devletinin koruyucusu gibi sunarak Sovyet Rusya gibi korku saçan bir toplum haline gelmemek için ikazlara başlamıştı. İşte bu noktada Luxemburg'un Ekim sonrasında alınan önlemlere yönelik eleştirisi şimdi kendilerine ve Alman Devrimi'ne yöneliyordu. Karşı devrim onların önüne,

yoksa o çok eleştirdikleri azınlık şiddetinden mi yana oldukları ve proletaryanın üstünde bir parti diktatörlüğü mü kurmak istedikleri sorusunu koyuyordu. Luxemburg tam da Alman proletaryasına önderlik edebilecek bir parti olmadığından ister istemez bir iç savaşa dönüşecek olan devrime karşı çıkmıştı. Onun karşısında olan sosyal demokrat yöneticiler de silah gücü kendi ellerinde bulunduğu için kendi tasarladıkları savaşı başlatabilmek gerekçesiyle iç savaştan uzak durulması çağrısını yapıyorlardı. Bu, burjuvazinin işçi sınıfına açtığı savaştı, azınlığın, aklı karıştırılmış, zayıf düşmüş çoğunluğun öncülerine açtığı bir savaştı, ve biz de, dedi babam, Luxemburg'un yapmış olduğu şeyi yaptık, aramızdaki fark onun bilinçli bizimse bilinçsiz oluşumuzdu, mevcut hareketiyle yanlış bir yola girmiş ama haklılığından bir şey yitirmemiş olanların safında kaldı. Babam yirmi dört Aralıkta *Arbeiterpolitik*'in yazı işleri müdürü ve Bremen'deki radikal solun lideri olan Knief le gizlendiği yerde Radek'i* görmek ve ondan devrimci savaşın devamıyla ilgili talimatları almak için Berlin'de bir araya gelmişti. Böyle kısacık bir bilginin içinde nasıl bir yaşantı, nasıl bir tarihsel yoğunluk olabileceğini sordum kendime, ama yanıtını veremedim. Radek'le görüşülebiliyor muydu, diye sordum. Babam başıyla onaylamakla yetindi. Bakışları donuktu, içine dönmüştü. Radek o noktadan sonraki eylemlerin Marksist kurallara ters düşeceğini, keyfî ve irrasyonel olacağını söyleyip savaşa son verilmesi yolunda uyarılarda bulunmuştu, siyasi çalışmalara geri dönülmeliydi, buna karşılık Luxemburg ölümünden kısa bir süre önce hâlâ, biriken devrimci gerilimin itici gücüyle son bir içgüdüsel atılım görmeyi umuyordu, onu da, bizi de, başkalarını da ayakta tutan bu vizyondu işte, dedi babam, birkaç hafta sonraysa onun ölümünün intikamını almak için kafamızdan her şeyi atarak savaşmaya devam eder durumdaydık, devrimci eylemi boyun eğmeye yeğ tutmaktan gelen bir iç huzur arayışıydı bu. Başkalarına örnek olmak tutkusu içindeydik. Sonra bunun yanlış olduğunu görmek durumunda kaldık. Yanlış olan eylemin kendisi değil, zamanlamasıydı. Çünkü tarihsel materyalizmi ne kadar anladığımız, dedi babam, zamanlamanın doğru yapılıp yapılmamasıyla anlaşılır.

Peki devrimin karşısında yerini alan ve duruşunu hiç değiştirmeyen partiye sonra tekrar neden girdin, diye sordum. Onun açıklama arayışı içinde olması, bu zaman diliminin babamda, bin dokuz yüz on dokuzun Şubat günle-

(*) Karl Radek (1885-1939), Almanya'da da devrimci faaliyetlerde bulunmuş, SPD üyeliği yapmış, 1919 başında Alman Komünist Partisi'nin kuruluş çalışmalarına Sovyetler Birliği'ni temsilen katılmış olan politikacıdır. Lenin'in yakın çevresinden olan Radek, Komintern Yürütme Komitesi üyeliği de yapmıştır – ç.n.

ri bütün canlılığını korumasına rağmen bir bellek zayıflığı, kör bir nokta bıraktığının göstergesiydi benim için. Elbette daha önce de aramızda yirmili yılların başındaki parti mücadeleleri sık sık tartışma konusu olmuştu, ama ben bu arka planı ne kadar az bildiğimin bilincine yeni varıyordum, çünkü o dönemde bütün dikkatim güncel olaylara yönelmiş ve onların açıklığa kavuşturulması isteği her zaman daha ağır basmıştı. Şu anda da, gece bastırıp Warnsdorf'un caddeleri nihayet sessizliğe gömüldükten, trenler Maifeld'deki kalabalıkları oturdukları bölgelere taşıdıktan, Reinickendorf'da ve Wedding'de, Friedrichshain'de ve Neukölln'de enstrümanların sesleri kesilip insanlar ilk vardiyaya kadar birkaç saatliğine yorganlarını kafalarına çektikten sonra da babamın anlattıkları tuhaf kaçıyordu, duraksamaları, kafasındaki düşüncelere benim yaklaşmamın ne kadar zor olduğunu hissettiğini gösteriyordu, oysa güncel olayları anlamanın yolu bu düşünce malzemesine yaklaşmaktan geçiyordu, kökler oradaydı. Babamın gözünün önüne, sosyal demokrat liderler Ebert'in, Haase ve Noske'nin, Scheidemann ve Severing'in, Legien, Landsberg ve Wissel'in Bebel geleneğindeki sosyal demokrasinin cesedine basarak yükseldiği geliyordu. Yüz hatları, tombul yanakları, kalın enseleri, koca göbekleri silik görüntüler halinde birbirine karışıyordu. Çevreleri Kautsky ve Hilferding, Bernstein ve Wels'le sarılıydı. Aralarında mırıldanıyorlardı, babam kulak kabarttığında onların nasıl da lekelenmemiş bir dünya imajı yaratmak istediklerini işitebiliyordu, birbirlerinin sözünü keserek, fısıldaşarak tartışıyor, burjuva toplumunun çöküşünü reddedip yoksullaşma teorisini inkâr ediyor, durmadan sermayenin olgunlaşma sürecinden, emperyalizmden söz ediyor, sonunda da nurani bir vezinle herkesin sermayenin gücü altında birleşmesini göklere çıkarıyorlardı. İkinci Enternasyonal'i mezara gönderenlerin yanı başında işçi hareketinin iflasını bugüne taşıyan ikinci kuşak vardı, onların çevresinde de boğucu ve soluk bir güruh, biçimsiz suratların, bıyıkların, çarpık ağızların sahipleri Groener, Hindenburg, Seeckt, Stinnes, Hugenberg, Kapp, Sklarz, Tamschik, Lüttwitz, Epp, Escherich, Erhard, Lettow Vorbeck, Hülsen gibi eski düzenin simaları fark ediliyordu, bütün sahtekârlar, yargısız infazcılar, serbest birliklerin, kapitalist devlet aygıtındaki savaş organlarının liderleri de oradaydı, ardından Çelik Miğfer'in ve Genç Almanlar'ın safları ilerledi, beyaz bir dairenin içindeki gamalı haçların dalgalandığı bir bayrak ve sancak ormanı onlara eşlik ediyordu ve bir araya toplananların hepsinin tepesinin üstünde dumanlara bürünmüş halde Thyssen ve Krupp, Blessing ve Blohm, Ambros ve Flick, Hainels, Pfermenges ve Bütefisch, Schwerin Krosigk ve Messerschmitt ve babamın tek tek sıralayabildiği tüm diğer isimler dalgalanıyordu. Öteki isimleri, parti blokunda şiddetin de yaşandığı bir parçalanmaya neden olan isimleri de düşündü. Yalnızca isimleri anımsamak bile babama ayrışmanın kesinliğini anımsatmaya yeti-

yor olmalıydı. Bu isimler anonim mücadelenin içinde birer işaret gibi sivriliyor, ayaklananlar ancak onlarla birlikte belirginleşiyordu babamın gözünde; Frölich, Knief ve Flieg, Liebknecht, Luxemburg ve Jogiches, Levi ve Levine, Brandler, Pieck ve Zetkin, Eberlein, Enderle ve Remmele, Duncker ve Thalheimer, Eisner ve Landauer; böylece demirci atölyelerindeki, torna tezgâhlarındaki, montaj hangarlarındaki iş arkadaşlarının, dava arkadaşlarının yüzleri bir bir babamın karşısında beliriyordu. Savaş sırasındaki tutukluluğundan sonra hasta ve zayıf düşen Mehring, ocaktaki katliamdan hemen sonra son sosyalist parti lideri olarak ölmüştü, sonra Knief, Levine, Eisner ve Landauer de ölüler kervanına katıldılar, Komünist Parti'yi kuran Spartakistlerin pek çoğu da er ya da geç ihraç edilmişlerdi, aralarında bir tek Zetkin faşist iktidarın kurulmasından kısa bir süre önce öldü, Flieg ve Eberlein Moskova'da çalışmalarına devam ediyorlardı, bütün bunlar babamı Warnsdorf'daki mutfağa kadar takip etmiş, kopuşlar, bölünmeler dallanıp budaklanmıştı, babam son yıllarda, bir zamanlar öncü olup da şimdi kovuşturulanların ve lanetlenenlerin haberlerini alıyordu. Kendisini de oraya buraya savuran bu sarsıntı yirmi yılı aşkın bir süredir devam ettiği içindir ki, babam hiçbir zaman yaşananlara mesafe alıp tepeden bakamamıştı, daha önce almış olduğu kararları, kendisini nereye götüreceğini bilmeden atmış olduğu adımları ancak bugün gerekçelendirebildiğini söyledi. O zamanlar kayıtsız şartsız Rus Devrimi'nin açtığı yolu savunuyorduk, diye devam etti sözlerine. Devrimden sonra yaşanan geri gidişleri, güçler dengesinde baş gösteren orantısızlıkları, Alman devleti ve müttefiklerinin müdahalesi, sosyalist devleti boğma çabaları ve iç savaş gibi etkenlerin yol açtığı güçlüklere bağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Alman işçi sınıfının başarısızlığı olarak görüyorduk. Artık hiçkimse Luxemburg'un itirazlarını paylaşamıyordu, dedi babam. Zaten kendisi de yaşıyor olsaydı eleştirilerini revize etmek, karşı devrimle, emperyalist kuşatmayla mücadele devam etmek zorunda kaldığı sürece topluma karşı şeffaflık, toplanma ve basın özgürlüğü, genel ve özgür seçim sorunlarını geri plana atmak durumunda kalacaktı. Ne elde edebildik ki, diye sordu babam. Günlük çalışmayı sekiz saate indirmeyi bile başaramadık. Devrim girişimi bize o eski egemenlik aygıtını geri kazandırıp, o kutsal özel mülkiyet, sömürü ve kâr hakkını güvence altına aldı. Rusya'da henüz halk egemenliği hayata geçmediği için baskı ve kaba güç kullanılmak zorunda kalmıştı, bunda bizim de payımız vardı. Devrimci kazanımları kurtarmaktı önemli olan, Rusya'yı savunmak ve korumak için elimizden geleni yapmak kendi geleceğimiz için mücadele etmek demekti. Dünya Savaşı'nın ve iç savaşın yol açtığı yıkımların ve verilen kurbanların ardından bir de, Alman militaristler ve sosyal demokrat liderleri iştiyaka getiren Polonya saldırısına maruz kalan bu ülke için endişeleniyorduk. Polonya'nın Rusya'da gerçekleştirdiği işgalle Almanya'nın içinde Kapp

ve Lüttwitz'in Ebert ve Noske'yle işbirliği yaparak gerçekleştirdiği darbe aynı anda patlak verdiğinde Alman proletaryası kısa bir süre için birleşti, genel grevle birlikte faşistlerin ilk iktidar denemesi engellenebildi. O günlerde hiçbir şey bizi savaş komünizminin gerektirdiği katı otorite ve disiplinin dışına çıkaramazdı, dedi babam, yine de Sovyetler'de demokratik hakların sınırlanmasına karşılık bizde zaten pamuk ipliğine bağlı olan her türlü hak çiğnenip yok edilmişti. Merkeziyetçiliği kolektifleşmenin en yüksek mercisi olarak kabul ediyor, en tepeden gelen emir komuta zincirinin, hiyerarşiye dayalı itaatin gerekliliğine inanıyorduk, zira hareketimizin başarısızlığa sürüklenmesinin arkasındaki neden olarak hem merkezî örgütlenmeden hem de ayrıntıları planlanıp yönlendirilmiş bir stratejiden yoksun oluşumuzu, hem federalist yapılanmamızı hem de her şeyin kendiliğinden gerçekleşeceğine duyduğumuz güveni görüyorduk. Bin dokuz yüz yirminin sonuna kadar, diye devam etti babam sözlerine, Komünist Parti'ye bağlanmayı tartıştık, bu geçişe ben de sıcak bakıyor, sosyal demokrasiye geri dönmeyi düşünemiyordum. Komünist Parti'nin büyümesi, geniş bir proleter cephenin oluşturulması için uğraşıyorduk, devrimle birlikte harekete geçen güçleri birleştirmek için attığımız ilk adımdı bu. Liebknecht, Luxemburg ve Jogiches'i desteklemiş olan devrimci liderler ülkenin özel koşulları doğrultusunda genç ve henüz yapısı açık partiyi biçimlendiriyorlardı. Rusya'dan gelen talimatlarda aracılık yapan ve yıllarca bizle birlikte çalışan Radek de kendini bize, Alman komünistlerine ait hissediyordu. Bir dünya devrimi çok uzaktı artık, onun bir kerede gerçekleşecek bir eylem olmadığını, tam tersine uzun sürecek bir sınıflar arası mücadele sürecinde yenilgi ve zafer aşamalarından geçeceğini biliyorduk artık. İşçi sınıfını bu doğrultuda hazırlamak kaçınılmazdı, onun asıl mücadelesi yeni başlıyordu. Sosyal demokrat devlet memurları, baş gösteren her huzursuzluğu, her grevi, her gösteriyi bastırıyordu. Hapishaneler işçilerle dolup taşıyordu. Ama bir yanda ulusal birlikler gelişirken öte yanda da sosyalist güçler örgütlü birimlere dönüşüyordu, pek çok kişi artık kendi konumunu anlamaya, çıkarlarının yegâne taşıyıcısının Komünist Parti olduğunu görmeye başlamıştı. Yine de çoğunluk eski partide kaldı, buna bilgisizlik ya da tembellik denemezdi pek, bu bir değişiklik için adım atmayı engelleyen tükenmişlikti daha çok. Yoksulluk, işsizlik, geçici işlerin peşinde koşmak bizi bazen öylesine eziyordu ki, dedi babam, her tür politik inisiyatifi yitiriyorduk. Bu arada, bir eylem birliği için çabalar arttıkça, partiler ve fraksiyonlar arasındaki fikir ayrılıkları da keskinleşiyordu. Birlik cephesi, karşıtlıkları hasır altı etmek ya da aşmak niyetini taşımıyor, bunun yerine tek, gerekli, akılcı bir nokta bulup, o noktada birleşmeyi tercih ediyordu, birlikte hareket etme çağrısı sadece o nokta için geçerliydi, bunun dışındaki alan her zaman olduğu gibi ideolojik tartışmalara açık olacaktı. Kitleler de buna hazır olabilirdi,

oysa parti yönetimleri arasındaki en uç fikir ayrılıkları durmadan alevleniyordu, üstelik kendi aralarında da yeniden antagonizme düşerek bölünüyorlardı. Darbeden, askerî diktatörlük tehlikesinden, daha sonra da baş gösterecek faşizmden önce birlik çağrısı sırf komünistlerden geldiği için her türlü yaklaşımı olanaksız hale getiren Sosyal Demokrat Parti'nin tutumu değildi yalnızca bu, aynı zamanda devrimci saldırı taktiğine bağlı kalan ve sosyal demokrasiyle her türlü işbirliğini, oportünizmin bir ifadesi olduğu gerekçesiyle geri çeviren radikal solun da tutumuydu. Sosyal demokratlar da kendilerince birlik için mücadele ediyorlardı, ama onların birlikten anladığı sağa kaymaktı, sosyal demokratlarla komünistler arasında duran bizlerse bir parçalanma sürecinin içine düştük, bu süreç bin dokuz yüz yirmi Aralığında bir yarımızın Komünist Parti'ye geçmesi, öbür yarımızın da ana partide kalmasıyla sona erdi. Bilinçli sosyalist proletarya artık soldaydı, dedi babam, küçük burjuvazi ve orta sınıflarsa kendi alışkanlıklarıyla sağda toplanmıştı. Ertesi günün sabahındaydık, babama bir kez daha, peki sen neden Komünist Parti'ye bağlanmadın, diye sordum. Babam pencerenin tam altında ayakta duruyordu, yüzünün sol yarısına düşen gri-beyaz ışık alnındaki keskin çıkıntıyı belirginleştirip kaşlarını ve fırça gibi saçlarını aydınlatıyordu. Koyu bir gölge avurtlarına ve elmacık kemikleriyle çenesi arasındaki çukura yerleşmişti, yüzünün sol tarafı karanlıktı, yanıp sönen gözü bu karanlığı delip geçiyordu. Partiye giriş koşullarını yerine getirmeyi beceremediğim için, diyerek sorumu yanıtladı. Orada benim boyun eğmeyi beceremediğim, uğruna kendimi mutlak bir biçimde feda edemeyeceğim temel ilkeler geçerliydi. Benim benimseyemeyeceğim Darwinci bir ilke öne çıkmıştı, en güçlüler kabul görüyor, aykırılar dışlanıyordu, bu da benim görüşlerimle örtüşmüyordu. O zamanlar kuşkumu tam olarak tanımlayamıyordum daha, dedi babam, ama yine de bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar yüzünden yönetimin durmadan değişmesini izlemek, partinin ve Enternasyonal'in en etkin, en sadık ve olmazsa olmaz güçlerinin, o sıradaki doğru çizgiyi temsil etmedikleri gerekçesiyle içinde bulundukları gruplar tarafından, sosyal demokratların kullandıkları çirkin dili bile solda sıfır bırakan bir terminolojiyle ânında dönek ve bozguncu olarak tanımlanıp dışlanmasını görmek beni çok rahatsız ediyordu. Bunu yapanlar en solda olanlardı ve yalnızca sloganların sözcülüğünü yapıp proletarya diktatörlüğünü hedefliyorlardı, aralarında Maslow ve Ruth Fischer de vardı. Buna karşılık çatışmalardan uzak durulmasını, toplumu bilinçlendirme yoluyla halkın içinde bir parti tabanı oluşturulmasını savunanlar sağcı olarak nitelendiriliyordu. Levi bu taraftaydı, parlamentoda Komünist Parti'yi bir tek Levi ve Zetkin temsil etmişti. Fischer ve Maslow'un isteği doğrultusunda yeni bir devrimci adım, parlamentoda daha yeni meşruiyet kazanmış partinin karşı tarafın ezici çoğunluğu tarafından kolayca yeraltına itilmesine

neden olabilirdi. Enternasyonalizm düşüncesi partinin sağ ve sol kanatlarını birbirine bağlıyordu, ama iki tarafın enternasyonalizmden anladıkları şeyler farklıydı. Bu çelişkili durumun arkasında, Sovyet Rusya'da da içe kapanmayla birlikte zor kararlar alınmasına yol açan sorunsal yatıyordu. Dünya işçi sınıfının dayanışması ortak düsturdu, ama Levi bunun, o anki mevcut kırılma yüzünden ancak uzak bir hedef olduğu kanısındaydı, buna karşılık sol kanat dolayımlara gerek kalmadan onun ulaşılabilir olduğunu düşünüyordu. Sosyalizmi dünyadan ayırarak tek bir ülkede kurma yoluna girmiş olan Sovyet politikası doğrultusunda ulusal görevleri ön plana çıkaran parti merkezi de durmadan sol kanadın muhalefetiyle karşılaşıyor, ama aşama aşama, kısmi taleplerle ilerleyip daha geniş halk kitlelerinin de desteğini almayı tercih ederek ulusal kurtuluş mücadelesinin propagandasını yapma niyetini taşıyordu. Partinin başkanı ve Luxemburg'un düşüncesinin takipçisi olan Levi bu taktiği kısmen onaylamakla birlikte ulusal sorunun baskın çıkarak ideolojik kısıtlanmaya yol açmasını, enternasyonalizmin hasır altı edilmesini istemiyordu. Solcuların devrimci iktidar çağrısını nasıl geri çeviriyorsa, ulusal bir Bolşevizm doğrultusunda hareket etmeye de aynı şekilde yanaşmıyordu. Levi'nin bin dokuz yüz yirmi bir Martında başkanlıktan indirilmesine kadar, dedi babam, bu amansız ağız kavgalarından ders alınacağına, iki tarafın da er geç birbirlerine anlayış göstermek zorunda olduklarına hâlâ inanıyor, tartışma çıkan noktalarda sen ben kavgasına ve dogmatizme düşmeden anlaşma sağlanacağını düşünüyorduk. Oysa daha sonra bir kez daha derinleşen kopmalardan, patlak veren uzlaşmazlıklardan başka bir şey görmedik, tartışmaların ve güç dengelerinin arka planıysa bizim için yine saydam değildi. Martta Sovyet Rusya'da baş gösteren işçi muhalefetinin hemen ezilmesinden sonra Almanya'nın orta bölgelerinde askeri yönetime karşı grevlerle başlayan çatışmalar baş gösterdi, bu çatışmalar ordu ve polis tarafından kışkırtıldı, binlerce işçi vurularak öldürüldü, yaralandı, içeri atıldı. O sıralarda dünya devrimini körükleyip Sovyet Rusya'ya destek vermek için son bir umutsuz deneme daha yapıldı. Bütün oyun devrimci bir kıvılcım olasılığı üzerine oynanıyordu, Komünist Parti'nin sol kanadı, Komintern bu kıvılcımı alevlendirmeye çalışırken sağcılar uyarıları ve zorlamalarıyla onu dizginlemeye çalışıyordu. Kitlelerin eylemler sayesinde birbirine kenetleneceği, çıpası proletaryada olan bütün örgütlerin ortak bir karşı koyuşla ileri atılacağı umudu suya düştü. Sosyal demokrasi için bu yenilgi, devrim şartları olgunlaşmadıkça Komünist Parti'nin de varolma hakkına artık sahip olamayacağı anlamına geliyordu, müstehzi bir karalamaydı bu. Sonradan öğrendiğimize göre Levi, halkın katılımından emin olunmadıkça partinin çatışmalara girmemesinden yana tavır almıştı. Ama onun merkezle olan asıl sürtüşmesi Sovyetlerden gelen talimatlar karşısında gösterilen bağımlı tavrı eleştirmesiydi. Mart ayı babamın yeni-

den Sosyal Demokrat Parti'ye katılma kararını almasında belirleyici olmuştu. Ona göre Sovyetler Birliği'nde Kızıl Ordu'nun Kronstadtlı işçiler ve denizcilere saldırısıyla birlikte devrimin amaçlarından sapması tamamlanmıştı. Yine de, dedi babam, başkaldırının Menşevikler ve Beyaz Ordu tarafından kışkırtıldığı yolundaki argümanlara hâlâ inanmak istiyordum. Devrimci güçler cephede oldukları için onların yerini alan ve siyasi deneyimi olmayan ekiplerin, karşı devrimci küçük burjuva güçler tarafından kullanıldığı söyleniyordu. Bütün iktidar sovyetlerin olmalı, partinin değil diye çağrıda bulunuyordu onlar. Bu ihanetlerin en büyüğü olmalıydı, hem de hayatta kalma mücadelesinin verildiği bir anda. Sanki parti ülkedeki sovyetlerin en yüksek organı değil miydi. Partinin de tek isteği tıpkı Kronstadtlı işçiler ve denizciler gibi barıştı, ülkenin, ekonominin, üretimin inşasıydı. Onlar kontrolün işçilerin elinde olmasını istiyorlardı. Oysa devlet gücü zaten işçi sınıfının elindeydi. Yeni bir ekonomipolitiğe geçişte, sanayileşme hamlesinde yararlanılan enerjiler, devrimin zaferle sonuçlanmasını sağlayan enerjilerin aynısıydı. Herkesin olağanüstü çaba göstermesi gereken bir zamanda, aykırı fikirlerle planlamayı engelleyen gruplara hoşgörü gösterilemezdi. Karşı çıkışlar, kazanılmış mevzileri yıkma amacıyla pusuda bekleyenleri desteklemek anlamına gelirdi. Kronstadt'da aslında bir burjuva egemenliği için değil de demokratik haklar için mücadele edildiğini ancak yıllar sonra düşünmeye başladık yeniden, dedi babam, bu zaten bizim çıkış noktamızdı ve aynı noktaya yıllar sonra geri döndük. Babam her tür muhalefetin öyle bir dönemde düşmanın değirmenine su taşıyacağını gayet iyi görüyordu, ama böyle önlemler alınmış olmasını anlaması da mümkün değildi. Kuşkuculuğu her şeye rağmen onu, Sovyet devletini reddeden bir tutuma sürüklememişti, bunun altını bir kez daha çizdi. Örgütte Rusya'ya destek verilmesi gerektiğini savunup bütün tartışmalarda Rusya'nın dayanmasının önemini vurguluyordu. Yeniden eski partiye döndüm, dedi babam, çünkü orada eleştirel pozisyonumu koruyabilirdim, oysa Komünist Parti'de bu mümkün olmayacaktı. Ayrıca o hâlâ en büyük partiydi ve emekçi çoğunlukla birlikte olmamızı sağlıyordu. Bu benim için teslimiyetçilik değildi, dedi babam, kendimi aldatmıyordum, parti yeterince açık bir biçimde kendini deklare etmiş, nerede durduğunu, hangi dava için mücadele ettiğini tanımlamıştı. Onların politikalarını onaylamıyordum, ama yine de sendika üyesi olarak bilgi gerektiren durumlarda etkiliydim ve sosyalist birliğin kurulması için içeride yapabileceklerim dışarıda yapabileceklerimden daha fazlaydı. Bu konuyu önceden Radek'le de görüşmüştüm. O da Sosyal Demokrat Parti'nin içinde olup birlik cephesi fikrini besleyecek çalışmalar yapılmasından yanaydı. Tıpkı daha sonraları Merker, Wehner ve Münzenberg gibi Radek de partimizle işbirliği öngören kadrolarla, sendikalarla ilişki içinde olmayı önemsiyordu. Ama babam anılarında on beş yıllık bir sıç-

rama yaptığında, partisinin komünistler cephesinden gelen yaklaşım çabalarını toptan reddeden tutumunu görmez olmuştu, artık gördüğü, Komintern'in çektiği sınır ve sosyal demokrasiyi toptan ve kati bir biçimde sınıf düşmanı ilan etmesiydi. Kendi ağzıyla az önce yaptığı açıklamaları, yani kendisinin de içinde bulunduğu kuşağın, kurulan ilk işçi devletinin yalnız kalmasında payı olduğu ve böylece sosyalizmin tek bir ülkede yaşamaya mahkûm edildiği yolundaki açıklamalarını unuttu. Babam Alman ayaklanmasının örgütsüzlüğünü ve güçsüzlüğünü yaşayanlardandı, korunmasız kalan devrimci liderler bir avuç alçak uşak tarafından yakalanıp, yerlerde sürüklenip katledilebilirken hareketin haysiyetsizce dağılmasını yaşamıştı o, ama artık Ekim Devrimi'nin kurduğu devlette baş gösteren sapmaları ve yozlaşmaları vurguluyordu yalnızca, bu bozulma ona göre sadece Sovyetler Birliği'ni değil, aynı zamanda bütün dünyadaki işçi hareketini de dondurmuş ve uyuşturmuştu. Lenin'in istediği kolektif yönetim biçiminin yıkılması ve yetkinin tek bir kişinin elinde toplanması, proletarya demokrasisinin, özgür fikir ortamının, üretimde ve toplumsal yaşamda halkın doğrudan aktif katılımının gittikçe baskı altına alındığı bir gelişmenin son noktasını gösterir, diyordu babam, kritik bir dönemde iç krizin dışarıya da yansıtılacak kadar açık bir şekilde tartışılmasının bir güçlülük belirtisi olduğunu kabul etmiyordu. Aramıza aniden bir uzaklık girdiğini fark ettim, acaba uzun süre ayrı kaldıktan sonra biz, yani babam ve ben ayrı kamplara mı geçmiştik. Ve eğer bizim aramızda, birbirini her zaman anlamış iki insan arasında tartışma doğabiliyorsa, yirmi yıllık düşmanlıktan sonra partiler arası işbirliği mümkün olabilir miydi. Bizim için önemli olan vicdanımızın rahat olması, dedi babam. Yalan dolanla elde edilen hiçbir şey bizim için verimli olamaz. Sapı samandan ayırmak amacıyla, siyasi çabalarımızı ateşe atan hainleri ortaya çıkarmak başka, iktidarı elinde tutanların tam bir yetkiyle kendilerinden farklı her türlü iradeyi yargılayan bir davayı sürdürmeleri başka bir şey, diye ekledi. Elinde bizden daha fazla bilgi olan Komünist Enternasyonal buradaki kararları destekliyor, diye yanıtladım onu. Her zaman sakin ve soğukkanlı davranan babam öfkeyle patladı. Hamama giren terler demişler, diye bağırdı, bizi haklarımızdan men etmek isteyen sınıflara karşı yürütülen devrimci mücadelenin de bedeli var, ama burada yapılan, yeni bir toplumsal düzen için mücadele etmiş olanları parti adına yok etmekten başka bir şey değil. Eğitimin, basının, diplomasinin bizi aldatmasına, daha yüksek parti organlarının bize çocuk gibi davranmasına izin verdiğimiz için kabahat bizde. Şeytani politik aygıtın karşısına kendi mütevazı dünyamızla çıkmak bir yanıyla elimizde kalan yegâne becerimiz, ama öte yandan da bizim eksiğimiz. Hazır görüşleri hiç sorgulamadan benimsemekten ve başkalarına aktarmaktan korumalıyız kendimizi. En aptalca tepkiler bile, dua okur gibi söyleneni huşu içinde tekrarlamaktan ve-

ya kabul edemeyeceğimiz eylemler karşısında suskun kalmaktan daha iyidir. Zaten fikir kıtlığından başka ne var ki elimizde, diye sordu babam, isterse sövülüp sayılsın cehaletimize, kafa göz yaran konuşmalarımız yalan karşısındaki isyanımızın göstergesinden başka nedir ki. Bunun üzerine ona kendisinin, ahlak ve insancıllıktan dem vurup sosyalist ülkedeki her ilerlemeyi küçük düşürmek için elinden geleni ardına koymayanların, sırf kendi işleri tıkırında olması uğruna kimseyi düşünmeyip, rakiplerini ezip sonra da tüm pişkinlikleriyle ortaya idealist bir dayanışma anlayışı çıkaranların, soygun düzenini ayakta tutmak söz konusu olduğunda kültüre ve insanlık onuruna övgü yağdıran ama sosyalist devrimi hiçe sayanların karşısına her zaman dikilmiş olduğunu anımsatmak istedim. Aklıma Berlin'deki konuşmalarımız geliyordu, o sırada bütün gazeteler yine büyük bir öfkeyle Sovyet devletindeki hukuksuzluktan söz ediyordu, oysa babam oradaki mahkeme usullerini kapitalist ülkelerdeki haksız uygulamalarla karşılaştırma yoluna gitmişti. Sacco ve Vanzetti'yi asmak mı hukukun üstünlüğünün bir ifadesiydi acaba, diye sormuştu o zaman, ve ben babamın Avrupa'da, Amerika'da, sömürgelerde ve yarı sömürgelerde yüz binlerce insanın gösterilerde ve isyanlarda katledildiğinden söz edişini, Batı'nın zindanlarını, tutukluların yıllarca zincire vurulup geceleri boyunlarındaki prangalarla kazıklara bağlandığı uzak doğu hapishanelerini anlatışını hâlâ hatırlıyordum. İş arkadaşlarıyla tartışırken, devletin içinde zimmete geçirilen, el değiştiren ve rüşvet olarak dağıtılan milyarlardan söz edişi de kulaklarımdaydı hâlâ. Babamın o zamanlar dikkat çekmek istediği nokta, bu çürümüşlüğün, onun varlık nedeni olan toplumla asla bağlantısının kurulmuyor olmasıydı, skandallar sadece münferit olaylar olarak ele alınıyor, sonra tekrar unutuluyordu, böylece bütün emperyalist dünyayı kuşatan büyük vurgunlar ve sahtekârlıklar o itidalli ve kendine toz kondurmayan hoşgörü içinde dokunulmazlığını koruyordu, o zamanlar babamın dile getirdiği üzere. Oysa şimdi benim itirazlarımı duymazdan gelmekteydi. Aklı Radek'i son kez görüşündeydi o sırada, onunla son kez daha önceki seferinde olduğu gibi Berlin'de saklanırken görüşmüştü, bin dokuz yüz yirmi üç Ekiminde Hamburg ayaklanmasının bastırılmasından hemen sonra. Radek babama, yumuşak konuşma tarzıyla, yayarak telaffuz ettiği sözcüklerle ve Avusturya aksanıyla, beni suçlayacaklar, devrimci gücün zayıfladığı bir anda eylemlerin yönünü değiştirmeye çalıştığım halde beni Alman işçi sınıfının başarısızlığının günah keçisi ilan edecekler demişti. O sıralar partinin sol kanadı yine silahlı mücadeleden yanaydı. Buna karşılık Radek, Komintern'in Yürütme Komitesi'nin kararına uygun olarak, eylemleri gösterilerle, genel bir grevle sınırlamak ve önce birlik cephesini kurmak için bir taktik geliştirmek istiyordu. Ama ayaklanma artık durdurulamaz bir noktadaydı ve ordu tarafından bastırıldı. Radek babama şarkı söyler gibi çıkan o sesiyle, Lenin ölüm

döşeğinde, Politbüro beni sorumlu tutarsa artık ondan yardım bekleyemem, demişti. Sonra bir şey daha söylemiş ve babam bunu ancak yıllar sonra anlayabilmişti, Radek'e göre bu işlerde tütunmak isteyen yırtıcı olmalı, tuzaklar ve aldatmacalar karşısında tetikte beklemeliydi, oysa Radek partideki ve Enternasyonal'deki yönetici pozisyonunu yitirmiş, sürülmüş, Troçki'den kopmuş ve en sonunda da Genel Sekreter'in hizmetine girip önceden temsil ettiği her şeyi inkâr ederek partinin ulu şahsiyeti kültünün kurulmasına katkıda bulunmuş ve biricik sosyalist sanat biçimi olarak kahramanlığa dayanan gerçekçiliğin propagandasını yapmıştı. Ama şimdi, dedi babam, dönek, teslimiyetçi, hain ve halk düşmanı olarak yargılandı, çünkü onun zekâsı yeterince uyum göstermemişti. Babama göre Radek ve Pyatakov, mahkemeye verdikleri ifadelerle, kimsenin güvenip inanmadığı o ifadelerle ülkedeki sistemin nasıl bir çılgınlığa doğru gittiğini son bir kez daha göstermek istiyorladı. Babamın haklı olduğu yönler vardı elbette, olaylar çarpıtılıyor, parti yönetimine muhalif olanlar geri püskürtülürken kurunun yanında yaş da yanıyordu, nitekim emperyalist cephede durmadan bu durumun vurgulanması hiç nedensiz değildi, ama onların amacı birkaç onyıldır sürdürülmekte olan mücadelenin altını oymak, böylece onu tahrip etmekti. İngiltere, Fransa ve Amerika için Bolşevizm hâlâ faşizimden daha büyük bir tehlikeydi. Batı devletleri ağız birliği ederek Sovyetler'in yapılanma çabalarının karşısına dikiliyorlardı, buna karşılık daha çok Almanya'nın, İtalya'nın, Japonya'nın şantajlarına ve saldırganlıklarına izin verip İspanya Cumhuriyeti'nin, Çin Devrimi'nin yenilgisini beklerken diktatörlere yaltaklanıyorlardı. Sovyetler Birliği ayakta kalmayı bir ölüm kalım savaşı olarak görüyorsa, bunun nedeni vardı, bloklaşma tamamlanmış, işçi devletinin sınırları çizilmişti, her kim ki, sadece bunun sonuçları üzerinde duruyor ve en kritik noktaya gelen böyle bir savunmanın nedenlerini bıkıp usanmadan vurgulamıyorsa ateşle oynuyor ve düşmanın çıkarlarına hizmet ediyor demekti. Çünkü orada, öbür tarafta sermayenin egemenliği hüküm sürüyordu, orada baskı ve sömürünün zorbalığı gittikçe artıyordu, orada sömürgelerin mülkiyetini ele geçirmek üzere yeni savaşlara hazırlanılıyordu. Babamla konuşurken sarf ettiğimiz her sözcük artık aramızdaki yabancılığı ve birbirimize güvensizliğimizi derinleştiriyor ve daha önce uzlaştığımız bütün konulara sirayet ediyordu. Babama göre, tarihsel olarak iktidarı ele geçirmesi gereken, ilerici işçi sınıfı fikri de önümüzdeki yıllar açısından gücünü büyük ölçüde yitirmişti. Proletarya çalışma ve hayatta kalma mücadelesinin içinde hemen hiçbir şey öğrenmedi, dedi babam, onun duruma verdiği tepkiler hep yetersiz kaldı, kültürel gelişimi için gereksindiği bilgiye de ulaşamadı. Çalışanların bağımsız gücü toptan yok oldu, artık hiç seslerini çıkarmadan yakın gelecekte sürüklenecekleri seferlere katılacak duruma geldiler, bu seferberlik Rusya'ya karşı ilan edilecek bile olsa. Kit-

leler, dedi babam, faşist bombardımanın altında kölece varoluşa boyun eğdi, enternasyonalizmin fikirlerini yaşatacağına küçük burjuvanın vaatleriyle avundu. Ama benim Berlin'de yaşadıklarım onun bu görüşünü doğrulamıyordu, orada ısrarla sürdürülen eylemleri önemsememe hakkımız olmadığını, hâlâ var olan eylemlerin genel durumun içinde yeterince değerlendirilemediğini söyledim, gizlilik içinde birbirine kenetlenerek sürdürülen bu eylemler ne kadar az olursa olsun, yine de onları ülkenin gelecekteki yenilenmesinin temeli olarak görmek zorundaydık. Babamsa illegal işlerin artık Almanya'da dikkat çekemeyeceğini ve devletin silahlanmasının fabrikalarda, üstelik eski yoldaşların yardımıyla olağanüstü bir hızla ilerlediğini söyledi. Almanya'nın artık içeriden değil, sadece dışarıdan gelecek müdahalelerden etkilenebileceğini düşünüyordu babam. Yeniden başa dönmek zorundayız, diye devam etti sözlerine, Luxemburg'un planlarının suya düştüğü, fikirlerini hayata geçirmek isteyenlerin aforoz edildiği, özgür, bilinçli ve eylemci proletarya fikrinin solup gittiği, partinin, bireylerin yargı becerisini geliştirmek yerine kiliseye dönüştüğü böyle bir ortamın bizi götüreceği yer insani Ben'in yutulduğu nokta olacaktı. Ben partide ne mistik bir örgütlenme ne de irademin egemenlik altına alınmasını görüyorum, diye cevap verdim babama. Bana göre, beni partiye götürecek adım ve parti aidiyetim mutlak bir gönüllülük ilkesi üzerine kurulu olabilirdi. Partide bir baskı düzeni görmüyordum, tam tersine bir akıl kurumuydu o. Partiye üye olmak benim için, her türlü akıldışı öğeden arınmış, soğukkanlı pratik bir tartmanın sonucuydu, kendi politik niyetlerimi daha büyük bir bağlama oturtmak ve güçlendirmek amacıyla yapılmış, bilgi ve farkındalıkla beslenmiş bir eylemdi. Ama babam o anda, sanki pike yaparak üstümüze gelen ses karşısında, fanfarların ve koronun sesi karşısında tekrar kulaklarını tıkamıştı. Bu korkunç ulusal marş artık bütün kıtanın üstüne çöküyor, yoluna çıkmak isteyen her şeyi silip süpürüyordu, babam debelenir gibi ayaklarını yere vurarak Kaiser Köprüsü hakkında bir şeyler mırıldandığında anladım ki, onu içinde bulunduğu çözülme ve güvensizlik konusunda uyarmak ukalalıktan başka bir şey olmayacaktı, çünkü o elinden geleni yapmıştı, sonra birden babamın eski hali geldi gözümün önüne, kısa sakalı, yakaları kalkık lacivert ceketi, bisikletini iterek bahçeden caddeye çıkarışı, kaldırımda pedalları çevirerek Große Bulvarı'na yönelişi, köşede gözden kaybolmadan önce son bir kez arkasına dönüp el sallayışı, çıplak set yolunu geçişi, köprüyü geçip Stephani Kapısı'na varışı, sonra vinçler, raylar, ambarlar, limanlar boyunca ilerleyip tersaneye gidişi, devasa duvarların ve vargellerin altında, havayı yırtan perçin çekiçlerinin sesi, kaynak kıvılcımlarının harıltısı ve bıçkıların yaygarası eşliğinde işinin başına geçişi. Artık konuşmaya devam edebilirdik, biz aynı saftaydık, nasıl bizim aramızdaki yanlış anlamalar bir çözüme kavuşturulabiliyorsa, partiler de ide-

olojik tartışmaları aşabilir ve ihtiyacımız olan birlik cephesini kurabilirler, diye düşünüyordum.

Karşıtlıkları, çelişkileri ateşli bir şekilde tartışabilmemiz babamın ve benim ortak bir noktada buluşmamızı sağlamıştı. İtirazların, güçlüklerin yanı sıra hep tezlerin ve antitezlerin tartışılmasıyla ikimizin de benimseyebileceği bir noktaya ulaşma çabası vardı. Nasıl ki farklı düşüncelerden, çatışmalardan yeni fikirler doğuyorsa, her eylem de antagonizmlerin çarpışmasından doğuyordu. Bir arada yaşamayı ve karşılıklı saygıyı da mümkün kılan bu sürecin farkına varılması ve dile getirilmesiydi. Oysa parti yöneticilerinin tartışmalarında henüz herhangi bir uzlaşma belirtisinin izi yoktu. Sadece İspanya'da, sürekliliği belirsiz geniş tabanlı bir birleşme oluşmuştu, Alman sosyal demokratları ve komünistlerinin orada belli duruşlar ve amaçlar konusunda anlaşabilmek için attıkları adımları öğrenme çabaları şimdiye kadar sonuçsuz kalmıştı. İçinde yaşamış olduğumuz bölgenin ne kadar sınırlı olduğunu ancak şimdi algılıyordum. Orada hep bir ve aynı düşmanla karşı karşıyaydık, eylemlerimizi koşullayan düşmanla. Yeraltında belli bir çevrenin içindeydik, ve bu çevreyi çıkış noktası alan bütün yönelişler yine bu çevrenin boyutlarına bağlıydı. Üst kadrolarla bağlantımızın kopmuş olması, partinin sadece küçücük hücrelerde yaşamaya devam etmesi üzerinde durmamıştık fazla, arada bir bildirilerin ve raporların bize de iletilebilmesi, dışarıda basılan gazetenin bizim elimize de geçmesi yetiyordu bize. Dışarıda sürdürülmekte olan etkinliklere ilişkin aldığımız en ufak bir haber bizi yüreklendiriyor, kendimizi güvende hissetmemizi sağlıyordu. Ama artık birdenbire yeni bir alan açılmıştı önümüzde, kaçınılmaz olarak durmadan dağıtılan ve yeniden dengeye ulaştırılan güç dengelerinin karmaşık görünümünü gözler önüne seren bir alan. Hangi grupta olursak olalım bizim için önemli olan, hiç sorgulamaya gerek duymadan attığımız adımlardı ve bu adımlar bizi birbirimize bağlıyordu, oysa yönetici güçler her girişimi genel durumu gözden kaçırmayacak biçimde değerlendirmek, bütün ertelemeleri, kaydırmaları ve planladıkları aşamaları bu genel durumun içinde düşünmek zorundaydı. Ama öte yandan başka bir şey daha fark etmiştim, bizim düşmanın sahası içinde yapmaya çalıştıklarımız, daha kapsamlı sonuçlara yol açmış, başka alanlardaki dallı budaklı işlere katkısı olmuş, işyerlerindeki, mahallelerdeki deneyimlerimiz ulaklar tarafından alternatif taktikler olarak daha üst düzeylere taşınmıştı. Bizim temel görevimiz ele geçirilmemek, yakalanmamaktı, bu çaba içinde enerjimizin büyük bir bölümü tükeniyor, başarabildiklerimizse bize pek önemsiz geliyordu, ama şimdi meseleye birden dışarıdan bakınca, birilerinin yerlerinde kalıp ihtiyaç duyulduğunda onlardan

yararlanılabilmesi bile yeterince önemli görünüyordu. Düzenin kontrolü dışında kalma hakkımız olduğu düşüncesiyle sahip çıktığımız illegalite koşullarında hiçkimse kendini dışlanmış hissetmemişti, uzun süre bir başına kalmanın da unutulmuşlukla, tecrit edilmişlikle hiç ilgisi yoktu. Bizim saflarımızda olan on binlerce insan hapishanelerde ve kamplardayken bunu nasıl düşünebilirdik ki zaten. Kendimizi, babamın kendisini algıladığı gibi algılamamıştık hiç, biz hep karar vericilerin çok altındaydık, etkisizdik, olaylar karşısında eylemleri yönlendirenlerden çok uzaktık. O düzlemdeki yapı da belli belirsiz bir iskelet halinde görünse de gelişmeleri takip etmeyi ve ortamı değerlendirebilmeyi gerektiriyordu, ama ben henüz o noktada değildim, bildiğim sadece birkaç esastan ibaretti, faşizm karşısında geniş tabanlı ve güçlü bir muhalefet oluşturmak, bütün ilerici güçleri bir halk cephesi için kazanmak, silah yardımı ve gönüllülerin İspanya'ya ulaşabilmelerini sağlamak, tıpkı Hamburg'da ağır hapis cezası sırasında öldürülen André gibi tehdit altında olan Thälmann'ın serbest bırakılması için sürdürülen kampanyayı genişletmek için yürütülen yoğun ve yorucu çalışmaları ve Komünist Parti'nin sosyal demokrat yöneticilere yaklaşmak için tekrarlanan çabalarını biliyordum. Babam, parti politikalarında baş gösteren tartışmaları anlayıp değerlendirmedeki güçlüklerin ilkesel nitelikte olduğunu düşünüyordu. Tarihsel olaylar hakkında ne zaman bir açıklama istesek, dedi babam, hep ikinci ya da üçüncü elden bilgilere mahkûm oluyorduk. İçine karıştığımız olayların nedenlerini öğrenemiyoruz bir türlü, onları kendi bildiğimiz kadarıyla değerlendirmek zorunda kalıyoruz. Yoldaşların bize verdikleri bölük pörçük bilgiler dışında genellikle elimizde başka veriler olmuyor. Protokoller ve bildiriler yardımıyla bizim payımıza düşen, formaliteden ibaret olan ve belli bir etki gücünü amaçlayan bilgilerle hiçbir zaman yetinmedik, başkalarının bizden daha çok bilgi sahibi olması gerektiğini söyleyenlere daima karşı çıktık. Aramızda yaptığımız enine boyuna tartışmalarda sık sık kendi sezgilerimiz bizi olaylara, resmî açıklamaları okumaktan daha fazla yaklaştırıyordu, bir arkadaşımızın bize ilettikleri parti programında yazılı olanlardan daha anlamlı olabiliyordu. Peki bu nedir, doğru olan bu mu, dedi annem, annemde her zaman bize tek bir gerçek olduğunu göstermek isteyen ruhani bir tavır vardı. Şimdi belli bir eylem esasına dayanmak gerek, tıpkı önemli stratejileri gizlemek gerektiği gibi, diye cevap verdim anneme. Belki de bu işlerin içinde yer alanlar gizleyecek bir şey olmadığı halde sırf alışkanlıktan gizlermiş gibi yapıyorlardır, dedi annem, belki onlar da tıpkı bizler gibi çaresiz, bizler gibi bilgisizlerdir. Yine de kendilerini önemli göstermek istiyor olabilirler. Her şeyin bu kadar yoldan çıkmış ve bu denli perspektiften yoksun olması, küçük bir görevi olan herkesin bu görevi olduğundan daha önemliymiş gibi gösterip böbürlenmesinden ve daha yüksekler deki erişilmez yüce sırlara nailmiş gibi davranmasından geliyor. Her

yerde bu gizlilik havasını görüyoruz, diye devam etti annem sözlerine, bilimsel sosyalizmin temsilcileri belli çevrelerde, kliklerde, merkezlerde, fraksiyonlarda ve platformlarda toplaşıp bildiğimiz o pek eski klan oluşturma eğiliminin örneklerini veriyorlar. Bu kalıbı kırmanın tek yolu, bizim olaylara kendi bakış açımızla vakıf olmamızdan, yönetsel sorunlar üzerinde söz sahibi olmaktan, doğaları gereği büyümek ve egemenlik kurmak zorunda kalacakları için bizi de içine çekip hapsetmek isteyen bu gruplaşmalara ve toplaşmalara izin vermemekten geçer. Bizim üstünü örtmeye gerek duyacağımız bir şey yok. Hep en açık halimizle çıkıyoruz ortaya. Sokaklara çıkıp taleplerimizi dile getiriyoruz. Attığımız her adım bizi yaralayabilir. Yanıltıcı manevralara, tuzaklara, dekora sadece kendi çıkarını düşünenlerin ihtiyacı var, zaaflarını bu gibiler göstermezler. Ama şimdiye kadar devlet işlerinde etkili olmayı başaramadığımız için, dedi babam, kendi gücümüzün yettiği kadar bilgi edinmeliyiz. Sistem bize boyun eğdirmesi, bizi bilgisizlik ve amatörlük düzeyinde tutması gerektiğini düşünüyor, ve biz bu sisteme ulaşıp karşı çıkamıyoruz henüz. Aslında bütün düşünceler, yönlendirmeler ve kararlar bizden çıkmış olmalıydı, bir yüzyıldır bunun bilincindeyiz. Her yerde bizim yaptıklarımız ön planda olmalıydı. Oysa biz karar alma gücümüzün elimizden çekilip alınmasına izin verdik. Üretim süreçlerini yönlendireceğimiz yerde hâlâ ücretli köleleriz. Özgürleşme ve yenilenme vizyonları ancak bizden çıkar, ama egemenler ideolojiden ve ahlaktan yoksunluklarıyla bizden üstünler. İnsanları soyup soğana çevirmek için felsefeye ihtiyaçları yok onların, tem tersine ne kadar çığ ne kadar ruhsuz olurlarsa, kazançları da o kadar artar. Proleter enternasyonalizm çok parlak bir fikir, ama daha güçlü olan hâlâ sermayedarın enternasyonalizmi. Her şeye rağmen annem de babam da o eski dayanıklı modele değişimlerin sızdığını biliyordu. Emperyalizm hâlâ katledebiliyor, yakıp yıkabiliyordu, ama onun zorbalığı karşısındaki başkaldırılar pek çok farklı bölgede hâlâ devam ediyordu. Bütün yeraltı kaynaklarını ve malları satışa çıkarma hakkına karşı çıkılmış, Hindiçin'de sömürgeciliğe karşı ayaklanmalar başlamış, Çin ve İspanya silahlı mücadeleye geçmişti. Dünyanın çeşitli bölgeleri birbirleriyle dayanışma içindeydi. Baskı sisteminin işleyişini görmek konusunda dünya çapında bir uyanış yoktu henüz, eli kalem tutanların ve kanaat yayıcıların vesayet altına aldığı ve şiddete maruz kalan halklar bunun ortamını nasıl bulabilirdi ki zaten. Anarşist güdünün karşısına ilk kez çıkan bilimsel seçenek yeniydi henüz. Bilgilerini hayata geçirmek isteyen insanların kendileri de eskinin içinden geliyordu, onlar da eskiye ait özellikleri ve eğilimleri taşıyordu. Bizden yana olan beyinler vahşetle bitmek bilmeyen bir mücadele içindeydi, politik örgütlenmede güvendiğimiz kişiler de pusuda bekleyerek hayatlarını gizlilik içinde sürdürüyorlardı, bunlar düşmanla mücadelenin kaçınılmaz yöntemleriydi. Çoğu kez kendileri bile neyi nereye kadar söyleye-

ceklerini bilmiyorlardı, onların durumu bizimkinden çok daha zordu, ihanet ve yalan nerede pusu kuruyor, kim kendini düşmana nereye kadar satıyor, bundan asla emin olamıyorlardı, durmadan oto sansürle yaşamak zorundaydılar, bir an dahi uyanıklığı ve kuşkuyu elden bırakmamalı, her şeyi sorgulamalı, hangi yönde olursa olsun attıkları her adımdan emin olmalıydılar. Bütün bunlar nasıl betimlenebilir acaba, diye düşündüm, katlanma gücümü borçlu olduğum indirgemelerden sıyrılmış olarak nasıl betimlenebilir, yaşadıklarımız bizi yansıtacak biçimde nasıl anlatılabilir, diye sordum kendime, buna uygun bir biçim ancak devasa boyutlarda, baş döndürücü ve sersemleştirici olabilirdi. Her şeyi en kısa yoldan anlatmanın ne kadar yetersiz kalacağını hissettirecekti bu biçim ister istemez, çünkü anlatırken sapılan her bir yön kendi çokanlamlılığını beraberinde getiriyordu. Babamın yaşanan farklı durumlar karşısında kafa karışıklığına düşmeden yönünü nasıl çizdiği ve karmaşık politik yapının görünmeyen nedenleri konusunda nasıl bilgilendiği konuşmamızın devamında ortaya çıkıyor, tam bir yoğunlaşma ve ortalığı canlandırma ihtiyacıyla işçi sınıfının durumuyla nasıl ilgilendiği, düş kırıklığına uğrayıp geri adım attığı zamanlarda yeniden toparlanmak için ilişkiler kurmak, bilgi edinmek, şaşkınlığa düşmemek üzere nasıl çabaladığı belirginleşiyordu. Şimdilerde Merkez Komite üyesi ve Politbüro adayı olan Wehner'le birkaç kez buluşmuştu babam. Otuzlu yılların başında tanışmışlar, birlikte sendikal ve propaganda amaçlı projeler yürütmüşlerdi. Babam onunla en son geçen yılın sonbaharında Paris'te buluşmuştu, ama tam bu buluşmadan söz edecekken hep başka olaylarla ilgili anılar onu konuşmanın yönünden saptırıyordu. Bin dokuz yüz otuz birde nasyonal sosyalistlerin seçim zaferinden sonra komünistler kendilerini korumak için Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği'ni kurmuşlar, sosyal demokratlar da bir mücadele örgütü olan ve spor dernekleriyle sendikalardan oluşan Demir Cephe'de toplanmışlardı. İki işçi partisi birleşebilseydi daha güçlü bir savunma gücüne sahip olabilirlerdi, ama sosyal demokrat liderler hiçbir eylem birliğine açık değildi. Bunun yerine sendikalara bağlı derneklerin deyim yerindeyse çekiç gücünü faşistler yerine komünistlere yönelttiler. Faşistler o sıralarda sayıca üstün değildi, ortak bir programla yenilgiye uğratılabilirlerdi. Bir birlik cephesinin kurulması için girişimler her zamanki gibi yine tabandan geldi. Nasyonal sosyalist SA'lar Wedding semtine girişi denetlemek amacıyla Schwartzkopf Caddesi'ndeki bir birahanede karargâh kurduklarında, bölge sakinleri kendiliklerinden bir araya gelip ortak haklarını savunmuşlar ve politik amaçla kullanılan bu toplantı yerinin kapanmasını talep etmişlerdi. Sayaç fabrikasındaki işi dolayısıyla komünist gruplarla ve hücrelerle yakın ilişkileri olan annem o dönemi anımsamaya çalıştı. Bu önemli bir dönemdi, düşman henüz iktidara gelmemişti, onun etkisini kıracak ve inisiyatifi ele geçirerek parti yönetimlerini anlaşmaya zorlayacak bir fırsat çıkmış-

tı ortaya. Ama o günlerin enerjisi bir süre sonra yine tükenmiş ve yerini atılığa, uyuşukluğa bırakmıştı. Ortak stratejiden yoksunluk, sonra da aceleci tepkiler yüzünden atılımlar boşa gidiyordu. Bin dokuz yüz otuz iki ilkbaharında hazırlıksız bir biçimde sağa sola saldıran protesto hareketi, bir yıl sonra işçi sınıfının mutlak yenilgisine neden olacak çaresizliği daha o zamandan içinde taşıyordu. Sokak sakinlerinin girişimini Merker, Wehner, Peuke, Dittbender gibi birkaç komünistten başka kimse desteklememişti. Eylemin taşıyıcıları Schwartzkopf ve Pflug Caddesi'nde toplandılar. Fabrikalardan ve atölyelerden gelen insanlardı. Yüzleri is, toz ve yağ içindeydi. Akın akın gelip Nazilerin parti merkezi Kahverengi Ev'in küçük bayraklarla donatılmış pencerelerinin önünde toplandılar. Kapıda başparmaklarını kemerlerine sokmuş, şapkalarının bağcıklarını çenelerinde birleştirmiş nöbetçiler bekliyordu, hemen arkalarında ölümcül şarkılar çınlamaktaydı. Annem o gün, öğleden sonra saat beşte Acker Caddesi'ndeki binadan çıktığında neler olup bittiğini düşündü. Mavi yeşil eğreltiotu desenli pelüş kanepenin bir köşesinde oturmuş, kolu kanepenin kenarında, eli ağırlaşmış başında, o sırada uğultunun kesildiği sokağa bakıyordu. Schwartzkopf Caddesi'nden öbür köşeyi, Sebastian Kilisesi'nin çarpık kulesinin yanındaki kubbeli geniş pencereleri görüyordu, orada sekiz saat boyunca elektrikli araç montajı yapmıştı. O da kadınlar ve erkeklerden oluşan işçi kalabalığının arasındaydı, susuyordu, tıpkı ötekiler gibi, biz öylece, sessiz bir dayanma gücüyle bekledikçe faşistler geri çekilir zannettik, dedi annem. Orada biz çoğunluktaydık, orası kentin bize ait bölümüydü. Sonra tek tük tehditkâr sesler yükselmeye başladı. Sesler artıyor, kalabalık birahaneye doğru yürüyordu. Sonra birden kırılan camların şangırtısını duyduk, pencereler taş yağmuruna tutuldu, içeride göğüs göğüse çatışma ve silah sesleri başladı. Ama kurşunlar dışarıdan geliyordu, polis ekipleri Chaussee Caddesi'nden sızmışlar, işarcti, yani camların yere inmesini beklemişlerdi. Annem olup biteni anlatırken o zamanlar yapılmış olan heyecanlı tartışmaları anımsadım, pek çok kişinin ölümüne ve yaralanmasına neden olan silahlı çatışmaya acaba polisin provokasyonu mu yoksa Kızıl Cephe'nin sabırsızlığı mı yol açmıştı. Köpekleri ve araçlarıyla hazır bekleyen polisler caddedeki işçilerin tepesine inivermişti. Bölge sakinlerinin bir hafta boyunca boşaltılması talebinde bulunduğu Kahverengi Ev'i korumak için oradaydı onlar. Lokalin herkese açık olduğunu, kimsenin orayı işgal etme hakkının olmadığını göstermenin zamanı gelmişti artık. Ama lokale hücum etmemiş olsaydık da, dedi annem, polis yine ateş açardı. Komünist Parti, Neumann'ın gördüğünüz yerde faşistlerin kafasını ezin sloganını onaylamıyordu. Daha sonraları proleterlerin çoğunluğu, bu çağrıya uymalıydık dedi, ama artık çok geçti. Nasyonal sosyalistler kızıl yerleşim bölgelerine sızdığında komünistlerin bölgelerini korumaları kaçınılmazdı. Kızıl Cephe'de neden müdahale etmek gerektiğini bilen cesur ve güve-

nilir insanlar vardı. Biz ise, dedi annem, öteki taktiği, parti karşıtlıklarını aşmak için işçi dayanışması taktiğini daha uygun buluyorduk. Oysa bu olaydan hemen sonra sol partilerin koymuş olduğu bir araya gelme yasağı daha da sertleşti. Her iki tarafta da yürütülen nefret propagandasıyla işçiler karşı karşıya getirildi, dedi annem, aynı koridorları paylaşıyor, ama birbirimizin yanından utana sıkıla geçip gidiyorduk. Ve bizim geri çekilmemizden sonra SA'lar, polisin de koruması altında her yeri toplantı mekânı haline getirdi. İşçileri temsil eden parti kendini kamufle ederken böylece onların da yükselişi başladı, nasyonalizmi ve sosyalizmi sözümona kendilerinin birleştirdiğini öne sürüp özgüvenden yoksun, hep aldatılmış, cahilce umut besleyenleri peşleri sıra sürükledi faşistler. Önce ürkek, sonra pervasızca, dedi annem, bizim bölgenin sakinleri de onlara bağlanıp sıkılmış yumruklarını havaya kaldırmak yerine Roma selamı vermeye başladılar. Grünen Caddesi'ndeki evin penceresinde benimle birlikte durduğu günden sonra annemi bir daha hiç görmemiş olsaydım, onu şimdi gözümün önüne nasıl getirirdim acaba, diye düşündüm. Koyu ve doygun renkler onun ayrılmaz özelliğiydi. Gözleri ve saçları koyu renkti, tıpkı sesinin ardında bıraktığı doygunluk gibi. Onu o günden sonra bir daha hiç görmeseydim, alnının geniş, elmacık kemiklerinin çıkık, kaşlarının kalın olduğunu canlandırırdım hayalimde, buna karşılık ince dudaklarına ve alnıyla birleştiği noktada hiç girinti yapmadan dümdüz inen burnuna öyle alışkındım ki, onlar için başka bir form hayal edemiyordum, bildik olan onu yeniden keşfetmem için gerekli mesafeyi engelliyordu. Eğer onu hayal etmek gerekseydi, acaba düz ve kısa saçlı olarak mı hayal ederdim, saçlarını yandan mı ayırmış olurdu. Orada oturuyordu annem, eli çenesinde hafif öne eğilmişti, konuşurken ağzının hareketi neredeyse seçilmiyordu. Sesinde belki de sadece bizim duyabildiğimiz Elsass aksam kalmıştı, Kuzey Almancası ve Berlin ağzı onun memleket aksanım örteli yirmi yılı geçmişti. Strazburg'da çocuk bakıcısı olarak Alman bir ailenin yanına girmiş ve savaştan kısa bir süre önce de onlarla birlikte Bremen'e gelmişti. Asıl isteği, sıra sıra ağaçların çevrelediği Katedral Meydanı'nın yan sokaklarından birinde, fotoğrafta gördüğüm bir binada tabelacılık yapan babasının yanında çalışmak olmuştu. Babası atölye ve dükkân tabelacılığının yanı sıra arma üretimi ve kapı süslemeciliği de yapıyordu. Annemin çocukluğunu geçirdiği ve benim içini hiç görmediğim evi, mezarları Strazburg'da olan ailesi hakkında veya Bremen dışındaki Delmenhorst Rehabilitasyon Merkezi'nde hemşire olarak çalışırken babamla tanışması, küçük çiftçi ve tarla işçilerinden oluşan babamın ailesi, onun bir demirhanedeki çıraklık dönemi, bir atölyede çilingir ve Tuna'da sefer yapan bir buharlıda makinist olarak çalışması, boş saatlerini derslerine ayırıp Budapeşte'deki bir akşam okulunda olgunluk sınavını verip diploma alması, sonra öncü birliklere katılması hakkında anlatacak pek çok şeyi olurdu, gerçi evde bunlar pek ko-

nuşulmazdı, ama eğer bunlar yazılacak olsaydı, geride bırakılmış olan bu yolun, oradan oraya taşınmaların tek bir anlamı vardı, o da her bir yaşam parçasına denk gelen ayrı bir siyasi içerikti. Warnsdorf'daki bu dairede bizim hayatımızla düzenin nimetlerinden yararlanan varoluş biçimi arasındaki fark ısrarla kendini gösteriyordu, onlar paranın sağladığı renkli atmosferi hep el altında tutup mobilyalarla, aksesuarlarla, birbirine açılan odalarla, bahçelerle, yaşanılan yere bağlı hale gelirken, bizler çabucak ve kolayca terk edip unutabileceğimiz geçici yerlerde, bekleme salonlarında, bizi hep başka bir yere götürecek olan mekânlarda yaşıyorduk. Scharfenberg'deki okula artık gidemeyeceğimi on beş yaşımdayken öğrenip dünyadan kaçma eğilimine girerek içime kapandığım dönemde, annemin evini, kapının önündeki aşınmış merdivenleriyle, bodrum katının kurşun dökülmüş camlarıyla, üstünde palet ve gelişigüzel üst üste yığılmış bir sürü fırça resmi olan zincire asılmış ahşap levhasıyla Strazburg'daki o iki katlı yayvan evi görme fırsatını bulmuştum. Bu ortamın eskiliğini ve masalsılığını betimlemek ne annemin ne de herhangi bir vakanüvisin aklına gelmezdi, burası insana en ufak bir ait olma ve güvende olma duygusu vermiyordu, annem ve kız kardeşleri genç yaşta kendi ekmeklerini kazanmaya koyulmuşlar, yolları birbirlerinden ayrılmış, sonra da bir daha hiç bir araya gelmemişlerdi, durmadan değişen ortamlar, oradan oraya gitmek, yabancı kentlerde yaşamaya başlamak anlatıya dönüşebilecek izlenimler oluşturamazdı, onların bir tek sorunu vardı, o da gittikleri yerde bir iş bulup karınlarını doyurup doyuramayacakları sorunuydu. *Wilhelm Meister*'den *Buddenbrooks*'a kadar edebiyata damgasını vuran dünya, o dünyanın sahibinin gözüyle görüldüğü içindir ki, yaşanan mekânlar en ince ayrıntılarıyla, kişiler de bütün gelişim aşamalarıyla anlatılabilmiştir. Bir şeyin sahibi olmak o nesne karşısındaki tutumu da belirliyordu, oysa bizim oturduğumuz evler asla bize ait değildi, yaşadığımız bölgelerse kendi seçimimiz dışında rastlantısaldı, bizi biz yapan yoksunluk, eksiklik ve mülksüzlüktü. Ama bunlardan söz etmek pek anlamlı değildi, ayrıca şu anda, büfenin üstünde, çenesini sanki keskin bir süngü gibi ileri uzatmış bir ringa balığına benzeyen metal konserve açacağından başka, söz edecek bir eşyam yoktu benim, o da ta Bremen günlerimizden kalma bir eşyaydı, o günlerde muhakkak onunla oynamışımdır, annem de onu ağzımdan çekip almıştır. Ayrıca yoksunluk üzerine düşünmek için de vaktimiz yoktu bizim, hayatımız, bizim aramıza aldığımız değil de bizi aralarına alıp bir süreliğine katlanan eşyaları mülkiyetimize geçirip listesini çıkarmaktan çok, önümüzdeki günleri ve haftaları nasıl atlatacağımızı, kirayı nasıl ödeyeceğimizi hesaplamakla geçiyordu. Strazburg'daki evin aklıma gelmesi, kapısındaki küçük tabelayla bu evin fotoğrafına pek çok defa bakmış olmamdı, daha sonra sanatla ilgili öğrendiğim her şeyin kökü buradaydı galiba, insan kendi ailesine ilişkin tarihi ancak bu yolla, ancak yoksulluğun ve yabancılaş-

manın üstüne çıkarak kurabilirdi kafasında, bu öyle bir tarihti ki, onun kendine özgülüğü bağlanmamışlıktaydı. Böyle bir tarihin içinde beliren insanlar somuttu, özellikleri açık seçikti, onlar hakkında konuşulmuş, değerlendirmeler yapılmıştı, hiçbir şeyin sahibi olmayan bir sınıfa aitti onlar, onlara yardım etmek, onları bilgilendirmek, onlara faydalı olmak için çalışanlar engelleniyordu, bizim çevremizde coğrafi mekânlara, kentlere bağımlı olmayan, politik saptamaları ve kararlarıyla yaşayan insanlar vardı, onların içinde büyümüştük biz, bir de onların ortaya attıkları düşünceleri, soruları ve yanıtları besleyen kitaplarımız vardı, onlar da tıpkı insanlar gibi köklerinin bağımlılıklarından kurtulmuş olanlardı, onların da anlattıkları her şey yapmış oldukları seçimin sonucuydu. Bizimki öyle bir yaşamdı ki, kitaplar, insanlar ve resimler dışında kalıcı hiçbir değer taşımıyordu. İllegal işler, sahte pasaportlar, sürgünler, yabancı ülkelere kaçışlar, oldum olası hayatımızın bir parçası olan göçebeliğin son kertesiydi. Warnsdorf'da kalmakta olduğumuz ve yerleşik bir yaşam sürdürenlerin apartmanının altındaki bu oda, yersiz yurtsuzlar içindi, oradan oraya taşınmaya ve işgücünü satmaya alışık olan proleterler, çalışmaktan başka şansı olmayan, en temel ihtiyaçlarını gidermek, kimi zaman o temel ihtiyaçları gizli buluşma noktalarına götürebilmek için kuyruklarda beklemek zorunda olanlar içindi. Her an basılma tehlikesiyle karşı karşıya olan ve kesintilerle gerçekleştirdiğimiz o gizli buluşmalarda, kısıtlı da olsa kulağımıza gelen bilgilerin, ancak aracılarla başkalarının bize ulaşan algılama biçimlerinin, böylece kendimizce yapmaya çalıştığımız karşılaştırmaların, düşüncelerden bir bütün oluşturma çabamızın yardımıyla etrafımızı saran doku hakkında biraz da olsa fikir edinebiliyorduk. Babam kesik kesik konuşuyor, uygun sözcükleri arıyor, aramızdaki fikir ayrılıklarını aşmaya çalışıyordu. O sırada anlatmaya çalıştığı olay, bir Çekoslovak delegasyonunda yer alarak bin dokuz yüz otuz altı Eylülünde barış hareketinin Paris'te düzenlediği bir toplantıda Wehner'le karşılaşmasıydı. Ama istediği kadar bu karşılaşmayı kendince betimlemeye çalışıp konudan kopmamaya gayret sarf etsin laf ister istemez başka yerlere kayıyordu, bu yüzden önce, Çekoslovak Sosyal Demokrat Partisi'nin yöneticilerinden birisi olan Taub ve Bodenbach'daki dağ yolu üzerinden ülkeye girip Prag'da dostlarının yanında saklanan Peuke'yle yaptığı konuşmaları anlattı, sonra da sözü Kasım bin dokuz yüz otuz beşe, yani Alman sosyal demokrat ve komünist liderlerin Prag'daki ilk buluşmasına getirdi.

Bir yandan babamın anlattıklarını dinliyor bir yandan da, acaba bütün bunların yazılması nasıl mümkün olabilir diye soruyordum kendime. İçinde yaşadığımız politik gerçekliğin bir kesitini kaleme alma şansımız olsaydı da,

durmadan elimizin altından kayıp giden, ancak parça parça ulaşabildiğimiz bu verimsiz konuyu, bütünlüğü ve devamlılığı sağlayacak bir biçimde anlatma iddiamıza rağmen yazıya nasıl aktaracaktık. Sakin bir ortamda uzun uzadıya düşünme ve araştırma olanakları bizim menzilimizin dışındaydı. Peş peşe ortaya çıkan ve bize nefes aldırmayan olaylar bizi gerçekleri görmeye zorluyor ve bu gördüklerimiz bizde şiddetli tepkilere dönüşüyordu. Onlar sayesinde eylemde bulunabiliyorduk, ama bu kadarı kafamızda toparlayıcı, bütüncül bir resim oluşturmak için yeterli değildi. Fikirlerimiz hep yarı yolda kalıyor, ortaya çıkan yeni talepler onları silip bir kenara atıyordu. Ama her şeye rağmen, beni kendi izlediğim düşünce çizgilerinden durmadan saptırmak isteyen güçleri bir gün kurnazca alt edip kendi itkilerime, buluşlarıma, enine boyuna tartmalarımın beni götüreceği fikirlere özgürce hareket edebilecekleri bir alan açmayı başaracak olsaydım, yazarın belli bir ülkeye, sınırları kesinleşmiş bir çevreye, ulusal bir kültüre ait olmak zorunda olduğu ve yazılanın ancak böyle inandırıcı olacağı fikri beni bağlamazdı. Dergilerin gerçekçi sanat ve işçi edebiyatı çerçevesindeki öncelikli tercihleri, gündelik yaşamın yansıtılması, o yaşam içinde yer alanlara gösterilen bağlılık ve onlarla gerçekleştirilen deneyim alışverişi beni ancak dar anlamda ilgilendiriyordu. Nasıl ki babamla karşılıklı konuşmakta olduğumuz bu oda tamamen rastlantısalsa ve pekâlâ başka bir ülkede de şu anı yaşayabilirsek, ben de yazma ediminde yüzümü, kökenlerinden bağımsız olarak dünyanın her tarafında kolayca bulabileceğimiz insanlara dönerdim, benim aidiyetimin temel özelliği enternasyonalizm olurdu. Çünkü taraf olmamız dışında kendimizi hiçbir yerde evimizdeymiş gibi hissedemeyeceğimiz, daha yolculuğumun başında olmama rağmen benim açımdan kesinleşmişti. Bir ülkeye, bir kente ait olmanın sağladığı avantajları görebiliyordum elbette, ama benim niyetlerim açısından böyle bir çıkış noktası söz konusu değildi, henüz biçimlenmemiş ve bağlanmamış olandan başlamak ve devletlerin, dillerin ötesindeki bağıntıları bulmak zorunda hissederdim ben kendimi. Sanat ve edebiyat tartışmalarımızı politik olarak nitelendirirken belki de bunu kastediyorduk. Eğer bu alanda bir şeyler yapacaksak, bizim gibi bir yere ait olma imkânından koparılmış olanların çabasını yerel ayrılıkları aşmaya ve bizleri ortaklaştıracak paydaları bulmaya yönlendirmesi gerekti. Bu nedenle ulusal sorun da benim gözümde yalnızca şimdilik aciliyeti olan bir problemden başka bir şey değildi ve geçiş döneminin bir parçasıydı, amacına daha kapsamlı bir gelişmeye açık olursa ulaşabilirdi ancak. Almanya'da olup biteni Fransa'daki, İspanya'daki, Çin'deki olaylarla bağlantı içinde ele alıyorduk, ve ben Prag'daki, Paris'teki, Berlin'deki insanları, yeri belli olmayan insanları, sorgu ve işkence altında konuşmamak için belleklerden silinmiş adreslerdeki insanları, dar bir çevrede ülkelerinin gelecekteki günlerini planlayan insanları düşündükçe her defa-

sında onların sözlerini çevreleyen geniş ağı görüyordum, konuşulanlar derhal büyük uğultunun içindeki yerlerini alıyordu, her bir tartışma kaçınılmaz olarak Afrika'daki, Asya'daki, Amerika'daki tasarıların da bir parçasıydı. Tikelliğimiz içinde tümelin bir parçasıydık, bizim görevimiz mümkün olduğunca etrafımızda olup bitenin farkında olmaktı, ayrıca babamın söylediği gibi, bizi kendi içimizde vesayet altında tutmak, gereksiz yere azarlamak, istemediğimiz bir yöne sürüklemek, susturmak ve sindirmek isteyenler konusunda da uyanıklığı elden bırakmamalıydık. Ama ben çevreme göz attığımda, olan biteni daha çok göz boyamacılık ve örtbas etme olarak gören babamın tersine sürekli bir gerilim hali görüyordum. Benim kendimi sınırlamam gerekmezken politikanın içindekiler konulara nüfuz etmek zorundaydı, ben çeşitlilikle istediğim gibi içli dışlı yaşarken onlar bilgi toplamak, olayın içinden önemli olanı çekip almak, somut durumları belirlemek, tek tek görevleri gerektiği gibi belirlemek zorundaydı, ben kendime net bir hedef koymak zorunda değilken onlar sonuçları toplamak zorundaydılar, ayrıntılardan sorumlu olanlar onlardı, çünkü her biri bulunduğu yerden olaylara müdahaleyle ulaştıkları bütünlük sayesinde tarih yapıyorlardı. Bu ayrıntı çalışmasının, bu durmadan iğneyle kuyu kazmanın ve araştırmanın sonuçları bin dokuz yüz otuz beş Temmuzu ve Ağustosunda Komintern'nin dünya kongresinde yaptığı açıklamalarda dile gelmişti. Bir eylem birliği oluşturmak için atılacak bütün adımlar Halk Cephesi politikasına bağlıydı. Son yıllarda sosyal demokratların topyekûn gerici bir kitle olduğu düşüncesi yeni esaslarla birlikte revize edildi. Artık Sosyal Demokrat Parti'nin içinde sağdaki yöneticilerle emekçilerden oluşan geniş kitleyi birbirinden ayırt etmenin zamanı gelmişti. Ama bu yöndeki talimatları uygulamaya geçirmeye çalışmadan önce aradaki fikir ayrılıkları bertaraf edilmeliydi, Kasımda Prag'da gerçekleştirilen konuşmalardan iyi kötü bir şeyler çıkarabilenler, oluşturulmaya çalışılan çerçeveye kendi katkılarını yapmak ve kendilerine göre bir düzen kurmak durumundaydılar. Biz yeraltında, tereddütsüz tanımlanabilen, kendini açıkça belli eden bir düşmanla karşı karşıyaydık, onun hakkında tartışmak bile gerekmiyordu, yapmamız gereken sadece mücadele etmekti. Faşizm bizim için finans kapitalin açık diktatörlüğü, gerici güçlerin silahıydı, onların Avrupa'yı bir kez daha bölme çıkarına hizmet ediyordu. Ama bu formül, dedi babam, bin dokuz yüz otuzda işçi sınıfının büyük bir bölümünün neden nasyonal sosyalistlere oy verdiğini ve faşizmin seçmen sayısının bin dokuz yüz otuz üçte neden on yedi milyona ulaşabildiğini açıklamıyordu. Bunun sorumlusu sadece kriz yılları ve işçi sınıfının bölünmesi olamaz, diye devam etti, birleşmenin gerçekleşmemesinin asıl nedenlerini bulmak gerekiyor. Taktik nedenlerden dolayı oluşan rekabet buzdağının görünen kısmıydı ve kararsızlığın, sonunda da felakete yol açan yanlış durum değerlendirmesinin

daha derin nedenlerini gizliyordu. Komünist Parti'nin yöneticileri, faşistlerin iktidarı ele geçirmesinden sonra da, asıl tehdidin sosyal demokrasinin durmadan merkez sağla uzlaşma çabaları olduğu görüşünden vazgeçmediler. Sosyal demokratlar sosyal faşist diye nitelendirildikleri sürece ortak bir mücadele eylemine ulaşmak mümkün değildi. Mart bin dokuz yüz otuz üç seçiminde komünistler ve sosyal demokratlar, düşünme biçimlerini değiştirmeyi becerebilselerdi, on iki milyonluk proleter cepheyi harekete geçirme şansına hâlâ sahiptiler. Ama Komünist Parti devrim beklentisi içindeyken, sosyal demokrat yönetim de sessiz kalma ve uyum politikasını tercih edip kendi görevini, hukuka uygun davranacak bir yönetim karşısında dürüst muhalefet rolünü üstlenmek olarak tanımlamıştı. Komünistler nasyonal sosyalizmin artık inişe geçtiğini, buna karşılık sosyal demokratlar bin dokuz yüz otuz üç ilkbaharında Almanya'nın anayasal meşru bir zeminde yönetildiğini düşünüyordu. Böylece komünist örgütlerin dağıtılması ve Sosyal Demokrat Parti'yle sendikaların çözülmesi hiçbir engele çarpmadan gerçekleştirilebildi. Faşist terörün yakalarına yapıştığı komünistler karşı güç oluşturmak için yeraltına indiklerinde Sosyal Demokrat Parti'nin çekimser kalan yönetimi şokun etkilerine rağmen fikrinden caymamıştı. Komünistlerin yeni bir durum değerlendirmesi önerilerine onların verebildiği tek cevap kararsızlık ve atılgan. Şubat bin dokuz yüz otuz dörtte Fransa'da sayıları beş milyonu bulan sosyalist ve komünistler faşist darbe girişimleri karşısında greve gitmiş ve böylece bir halk cephesinin ilk örneğini vermişlerdi, Avusturya'da işçi sınıfı yine şubat ayında faşizme karşı dört gün süren silahlı bir mücadele yürütmüştü, ama Alman sosyal demokratlar parmaklarını bile oynatmamışlardı. Her şeye rağmen, dedi babam, işçi sınıfının eylem gücünü elinden alan sadece parti yönetimleri arasındaki anlaşmazlık olamazdı. Son yirmi yılda araya ne kadar yüksek duvarlar çekilmiş olursa olsun, işçi sınıfı kendi gücünü ve yeteneklerini görebilirdi, tabii bu yeteneklerin varlığından söz edilebildiği sürece. Devrimin gündeme geldiği o kış aylarında ölümcül tehlike karşısında içgüdülerimizin sesine kulak vermemiştik, kendimizi aldatmıştık, bizi hiçbir sonuca götürmeyecek karşılıklı suçlamaların içinde boğulmuştuk, diye devam etti babam sözlerine, bütün bu deneyimlere rağmen sonraki yıllarda da aynı hataları yapmaya devam ettik. Rusya Devrimi'ni gerçekleştirenlerin formatına sahip yönetici güçler kritik dönemde elimine edilmişti, bugün Sovyet devletinin yitirdiği kafalarla karşılaştırıldığında bizimkiler sığ, küçük burjuva alışkanlıklarına bağlı, ileri görüşten ve yaratıcılıktan yoksundu. Herkesten önce de kendi partisinin yöneticileri bu özellikte insanlardı babama göre. Babamın yirmi yıl önce sosyal demokrasinin büyük ihmali olarak düşündüğü şey, yani sendikalar içindeki geniş çaplı eğitim çalışması olanaklarının ihmal edilmesi, daha sonraları çöküşün belirleyici nedeni olarak ortaya çıkıyordu. O

zamanlar pek çok sosyal demokrat işçi bilinçlendirilmeye açıktı, ama teşvik edilip desteklenmemişlerdi. Ama öte yandan, dedi babam, inisiyatiflerini kullanmadıkları için sadece partilileri suçlayamayız, çünkü işçilerin de neden kendilerini eğitmek, ilerlemek için çaba göstermediklerini sorgulamak zorundayız. Ekonomik sorunlar hepimizi zorluyor ve engelliyordu, diye devam etti, ama o da tek başına bu pasifliğin, eyleme geçme beceriksizliğinin, kaderciliğin sorumlusu olamaz. Babam bu noktada, işçilerin neden, programının temel ilkelerini antikomünizm, devrimle mücadele, gerici toplumun desteklenmesi olarak belirleyen bir partide kaldığı sorusunu atmış oluyordu ortaya ister istemez. Ama sorunun yanıtından kaçtığını belirttim. Faşizmin, tekelci egemenliğin saldırgan, insanlık dışı, en uç biçimi olduğu görüşünü mekanik buluyordu. Uzun zamandan beri otoritenin yol açtığı deformasyonu ve özerkliğin tahrip edilmesini de hesaba katmak zorundayız, dedi. Ama bu zaten sömürü sisteminin bir parçası, diye yanıtladım. Çalışanları tebaa haline getiren, burjuva toplumunun kurumlarıydı, önlerine yem atılmasıyla istedikleri yere saldırtabilecekleri, yozlaşmış bir şürekâ yaratmaktan medet umanlar da onlardı. Faşizm bu ilişkiden doğmuş gibiydi, ama inlerinden çıkarılanlar gerçekte ne olup bittiğinin farkında değildi, zayıflıklarından kurtulamamış yaratıklardı, tek yapabildikleri aslında üstlerine ait olan iktidar hırsını haykırmak ve etrafa kuvvet gösterisi yapmaktı. Bu ordunun üçte biri, dedi babam, çalışanlardan oluştu, sadece dar görüşlüler, küçük memurlar, ne yapacağını bilemeyen ev kadınları, dar gelirliler, işsizler, sefalet çekenler katılmadı orduya, bizim arkadaşlarımız da, yoldaşlar da katıldı, onlar da içten çökmüşlerdi, kriz çıktığında boyun eğme duygularına yenik düştüler. İşçi partilerinin yöneticileri bu durumu incelemek zorundalar, dedi babam, özgür ve antiemperyalist yönelimlerin neden şovenizme, toplumsal değişim isteğinin neden mistik bir itaate dönüştüğünü, proletaryaya içinde bulunduğu durumun neden anlatılamadığını incelemek zorundalar. Böylece faşizmin o korkunç gövdesi yükseldi, ama hâlâ kafa karışıklarını ortadan kaldırmak için çok şey yapılması gerekiyordu, kavram karışıklıkları, içi boş laf yığınları, özgünlük iddiasındaki beyanlar saydamlaştırılabilir ve yeni bir yön çizerek yola devam edilebilirdi. Ama acaba yöneticiler gerçekten, kendi hatalarını gün ışığına çıkaracak bir farkındalık içinde miydi, diye sordu babam, özeleştiri yapmayı, dağılmanın nedenleriyle hesaplaşmayı becerebilecek durumdalar mıydı. Bu sorunlar çözülmedikçe işçi hareketi yeniden yapılanmayı başaramaz, Halk Cephesi çağrısı boş bir yankıdan öteye gidemezdi. Bizler de burada, sürgünde iç parçalanmayı önce kimin aşacağına ilişkin işaretleri izlemek durumundaydık. Eski sosyal demokrat ekolün öğreticileri Wels, Vogel, Ollenhauer, Stampfer ve Hilferding eskiden olduğu gibi ortak yolu reddetmeye devam ederken, daha genç sosyal demokratlar ve dağınık grupların üyeleri

Komünist Parti'yle ilişki kuruyordu. Sözgelimi eski bir örgüt olan Sosyalist İşçi Gençlik ve sosyal demokratların kurduğu Reich Bayrağı üyelerinin ve çeşitli öğrenci örgütlerinin bir araya gelerek kurduğu Kızıl Hücum Taburu partinin direktiflerine bağlı kalmayan bir hareketin öncülüğünü yapmak istiyordu. Bunun dışında Kızıl Savaşçılar, Devrimci Sosyalistler, Sosyalist Cephe, Sosyalist Enternasyonal Mücadele Birliği ve Yeni Başlangıç gibi pek çok örgüt vardı. Bu küçük grupların ideolojik hedefleri de tıpkı adları gibi iddialıydı. Kendilerine özgü inançlarıyla içe kapanarak işçi sınıfını yönetebilecek bir elit oluşturmayı düşünüyorlardı. Onlarla birleşme üzerine görüşmeler yürütmek hemen hemen imkânsızdı, ayrıca uzlaşmalara da pek açık davranmıyorlardı. Devrimci hayallerinden vazgeçmedikçe kaçınılmaz olarak gittikçe köşeye sıkışacaklar ve sonunda da polis tarafından un ufak edileceklerdi. Komünistlerin ilişki kurabildiği tek çevre Sosyalist İşçi Partisi'ydi. Babam bu partiyi özel bir dikkatle izliyordu, çünkü Bremen'den tanıdığı eski yoldaşlardan Frölich oradaydı, Frölich Komünist Parti'nin kurucularından, sonra da partiden atılanlardandı. Yaklaşma çabalarında ortaya çıkan güçlüklere dikkat çekmek için Frölich'in adının anılması yeterdi de artardı bile. Frölich'in temsil ettiği pozisyon pek çok bakımdan, sosyal demokrasiyle işbirliği yapma çabalarını, yoldan çıkmanın ve ihanetin bir ifadesi olarak görmek isteyen sol komünistlerin tutumuna denk düşüyordu. O zamana kadar sürdürülen görüş, yani faşizmin iktidarı ele geçirmesiyle proletaryanın bir yenilgi yaşamadığı, sadece geçici olarak geri çekildiği ve devrimci bir ortamın hâlâ oluşabileceği görüşü revize edilmişti. Ağustos bin dokuz yüz otuz dörtte, Merkez Komite antifaşist bir mücadele cephesinin kurulması için çağrıda bulunduğunda Sosyal Demokrat Parti yine de burjuvazinin asal desteği olarak tanımlanıyordu. Bu tanımlamadan ancak bir yıl sonra Komintern'in dünya kongresinde ve onu takip eden Brüksel Konferansı'nda yeni değerlendirmeler yapılmaya başladı. Artık sosyal demokrasinin sağcı yöneticileriyle partiye bağlanmış olan işçi kitlesi birbiriyle özdeş tutulmuyordu. Halk cephesiyle sosyalist birlik cephesi taktiği zaten pratikte komünist ve sosyal demokrat kadrolar tarafından örgüt faaliyetleri sırasında uzun süre denenmiş ve uygulanmıştı. Yeraltında karşılıklı destek doğal bir duruma dönüşmüştü. İşçilerse hâlâ bir ölçüde sendikal geleneğe bağlıydılar, temelde işbirliğine hazır oluşları onların, artık şiddetle ihtiyaç duyulan cephenin, çalışan bütün kesimleri ve bunun yanı sıra ilerici burjuva çevreleri de kapsamak zorunda olduğunu anlamalarını sağlayabilirdi. Hiçbir parti veya grup tek başına faşist rejimi yıkamazdı. Bir savaş tehlikesini savmanın öncelikli hedef olduğu netleşmişti. Geniş halk kesimlerinden oluşan cephenin ortak talebi buydu. Böyle bir halk cephesi proletaryanın kendi içinde kökleşen birlik cephesini dışlamayacaktı. Sınıflı toplum hâlâ varlığını sürdürmekteydi, bir süreliğine kurulacak ittifak, sermayenin

egemenliği karşısındaki mücadelenin devam etmesi gerektiğini unutturamazdı. Sosyal demokrat yöneticiler, reddedici tutumlarını, Komünist Enternasyonal'in faşizm karşında elde edilecek bir zafer düşüncesini bin dokuz yüz otuz beş sonbaharında da hâlâ proletarya diktatörlüğü parolasıyla ilintilendirmesine bağlıyordu. Oysa komünizmin hedefi her zaman, Halk Cephesi politikası esnasında da sınıfsız toplumdu. Komünist Parti artık bu gelişmenin ille de sosyalist bir devrimle gerçekleşmesi gerekmediğinin altını çiziyor, ama sosyal demokrat yöneticiler görüşme tekliflerini yine de geri çeviriyor ve güçlerin parçalanmış olarak kalmasında ısrar ediyordu. Onlar için öncelikli olan sorun, antifaşist mücadele zorunluluğundan çok geleceğin toplumuydu. Bu nedenle temel ideolojik farklılıkları ortak bir çıkış noktası uğruna geri plana itmek istemiyorlardı. Birlik çabalarından vazgeçmemek sorumluluk taşıyanların enerjisine, sabrına, disiplinine ve kendilerini aşmalarına bağlıydı. Ayrıca kimi komünist partililer yeni ilkelere öyle hemen razı olmayacaktı. Önce tabanda oluşup sonra daha yüksek düzeyde dile gelen önermelerin sık sık kuşku ve itiraza tosladığı biliniyordu. İllegalitede kendiliğinden gerçekleşen yakınlaşmalar sistemli kılınmalı ve daha kuşatıcı bir politikanın içinde yerini almalıydı, netleşmiş bir eylem modelinin eksikliğinin hissedildiği ortamda talimatlar da gerginliklere yol açıyordu. İşçi hareketi, deniyordu şimdilerde, yeni mücadele yöntemleri ve biçimleri, her ülkenin koşullarına uygun yeni sıçrama basamakları bulmak durumunda. Tarihsel gidişatla ilgili bir şeyler öğrenmeye çalışan bizler, Wehner, Merker, Ackermann gibi komünistlerin yanı sıra Brass, Michaelis, Kleinspehn, Petrich, Brill, Künstler gibi sendikacıların da içinde bulunduğu, gizli eylemlere yönelmiş olan cephenin, bin dokuz yüz otuz beş yazında Paris'te ilk komisyonun hazırlığını yaptığı Halk Cephesi'yle artık ilişkiye girip girmediğini bilmiyorduk. Dikkati çeken karşıtlık hâlâ, sosyalist motiflerin koşulladığı faaliyetlerle sol burjuva liberalliğinin damgasını taşıyan siyaset biçimi arasındaki çelişkiden kaynaklanıyordu. Bunlardan birisi arkasına talepte bulunmayan, suskun, gizlenen adsız işçileri almışken, öteki projektörlerin tam altındaydı ve hareketin içinde yer alanların önemli isimleriyle yaşıyordu. Mücadele sadece gizlilikle yürütülemezdi, taleplerin yaygınlaşması için kamuoyuna ulaşmak elzemdi. Dolayısıyla da tüm sorunlarına karşın bu çelişik bileşime şiddetle ihtiyaç vardı. Bir yanda yer altındaki aktivistler, birliğin her an hayatları tehlikede olan, inançlarıyla bütünden kopuk yaşayan uygulayıcıları, öte yandaysa hiçbir engelle karşılaşmadan kendini ifade edebilen, ama aşağıya gönderdikleri genelgelerde sadece zorunlu olduğu kadarını söyleyip gerisini kendilerine saklayan yukarıdaki teorisyenler. Her zaman olduğu gibi asıl taşıyıcılar yine işçiler, dedi babam, onların meseleleri dile getirme konusunda pek becerikli olmadıkları söylenir, oysa devrimci mücadeleler, grev eylemleri sırasında en iyi, en güç-

lü çağrılar onlardan geldi, ama şimdi diplomasi zamanı ve diplomaside geleneksel olarak onlara yer yok. Yine de sosyal demokrat yöneticilerden bazılarının Komünist Parti'nin davetini kabul edip Koenen ve Münzenberg'in kurdukları komiteye katılarak kendi partilerinin yönetim anlayışına tavır almış olmaları anlamlıydı. Ekim bin dokuz yüz otuz beşte Dahlem, Merker, Ulbricht, Ackermann ve Wehner partinin dış ilişkilerinde görev aldıklarında Paris'te Halk Cephesi oluşumunu destekleyen, ancak karar alma yetkileri olmayan taraftarlar buldular. Amaçları Prag'da sürgünde olan sosyal demokrat yöneticilerin nasıl harekete geçeceği konusunda sondaj yapmaktı.

Taub'a göre bunaltıcı koşullar altında olmaktan dolayı aceleci davranılıyordu. Komünist yoldaşlarımız hemen sonuca varmak istiyorlar, demişti Taub. Önce taraflar birbirini tanımalı, amaçlar ve izlenecek yollar konusunda iletişim kurulmalıydı. Buna karşılık başkaları, neyi bekleyeceğiz ki, birbirimizi yeteri kadar tanımıyor muyuz, diyorlardı. Kaybedecek vakit yoktu. Wehner, Prag'daki buluşmayı kastederek burada en azından iletişimsizlik duvarının yıkıldığını söylüyordu. Yirmi üç kasımda, komünist yetkililer Ulbricht ve Dahlem'le Sosyal Demokrat Parti yöneticileri Vogel ve Stampfer arasında yapılan üç buçuk saatlik görüşmede belki de Zimmerwald ve Kienthal'deki kongrelerin anımsandığı bir an gelmişti. Böyle bir anda, o zamanlar hapishaneden selamlarını göndermiş olan Liebknecht anılabilirdi, iki farklı Enternasyonal'e ait olan yoldaşların çoğu şimdi Almanya'da aynı hapishanelerde yatmaktaydılar. Ama henüz aktivistlerin parolası bir birliğin kurulmasını sağlayacak durumda değildi, daha çok geçmişin miras bıraktığı düş kırıklığı kendini hissettiriyordu. Sosyal demokratlar hâlâ komünistlerin bölücü olduğunu, hareketten koptuğunu, komünistlerse öteki işçi partisi yöneticilerinin devrime ihanet ettiğini düşünüyordu. Düşman aynı düşmandı, aradaki tek fark onun daha da güçlenmiş olmasıydı, karşısındaysa her zaman olduğu gibi parçalanmışlık vardı, komünistler derhal harekete geçmeyi tercih ederken ve bu noktayı zorlarken, sosyal demokratlar türlü bahanelere ve duraksamalara devam ediyordu. Onlara göre bin dokuz yüz on beş ve on altı yıllarındaki birlik fikri tükenmişti artık, emperyalizmi el ele vererek lanetlemek artık mümkün değildi. Ulbricht ve Dahlem'in önerdikleri ortak bir antifaşist mücadele sosyal demokrat yönetim tarafından kabul edilmemişti. Vogel ve Stampfer'in daha sonraki açıklamaları onların korktuğunu gösteriyordu, resmî bir açıklama, sempatizanların, sosyal demokratların komünistlerin tarafına geçtiğini sanmalarına ve sağa kaymalarına yol açabilirdi. Sosyal demokratlar komünistlerin kurulacak birliği, sosyal demokrasinin zayıflatılması yo-

lunda bir araç olarak kullanacaklarından kuşkulanıyor, ama bu arada kendileri de komünist işçileri kendi saflarına çekmeye çalışıyordu. Sosyal demokratların, demokrasinin Komünist Parti'nin umurunda olmadığı, tam tersine onun asıl isteğinin bir proletarya diktatörlüğünün koşullarını yaratmak olduğu fikrini seslendirmeleri, böyle bir birlikte komünist etkinin çok güçlü olabileceğine ilişkin korkularının bir ifadesiydi. Komünistler ülkede antifaşist eylemlere hemen destek verilmesini talep ediyor, buna karşılık sosyal demokratlar işe önce bir program çalışmasıyla başlamak istiyorlardı. Komünist Parti'nin devrimci yolu sadece bir süreliğine ertelediği görüşündeydi sosyal demokratlar. Babamın adını andığı Schubert, Schulte, Dengel, Leininger ve Maslowski gibi, sovyet örgütlenmesinin Almanya'yı yönetmesi hedefinden vazgeçmeyen ve taarruz teorisinin o zamanki öteki temsilcileri gibi sosyal demokratlara yaklaşmayı uzlaşmacılık olarak tanımlayan komünistlerin uyarılması ve partiden ihraçla tehdit edilmesi, komünistler arasında bu defa da, Taub ve Peuke'nin partide antidemokratik yöntemler kullandığı yolunda suçlamalar gündeme gelmişti. Partinin değiştirdiği pozisyonu benimsemeyen yoldaşların parti aygıtı tarafından sıkıştırılması, sigaya çekilmesi ve engellenmesi gibi önlemlerin, partiler arasındaki kaçınılmaz zıtlığın göstergesi olduğu görüşü ileri sürülüyordu. Hiç kuşkusuz sosyal demokratlar kendi partilerinde de ihraçlar olduğunu kabul ediyorlardı, ama komünistlerin kesin ve mutlak bir biçimde kişilerin üzerine gittikleri, kendilerinin öyle davranmadıkları görüşündeydiler. Bu görüşe karşı verilen yanıtta, Sosyal Demokrat Parti'nin, zaten topyekûn toplumsal bir değişim kaygısı taşımadığı için kesin eylemlere de yönelmediği söylenebiliyordu. Görüşmelerden edinilen yetersiz bilgiler, sosyal demokrat liderler için prestijin faşist yükselişle mücadele etmekten daha önemli olduğu yönündeydi. Daha önce başkalarıyla kurmuş oldukları ittifakı tehlikeye atacak ve sözlerinden vazgeçme olarak yorumlanabilecek bir adım atmaktansa beklemeyi ve çözümsüzlükte ısrar etmeyi tercih ediyorlardı. Komünistlerin parti üstü bir pozisyon alarak gerçekleştirdikleri cephe çağrıları özel bir duruma uyum sağlama taktiği olsa da ve başarılı bir mücadeleden sonra tekrar ideolojik ayrışmalar ön plana çıkacak olsa da, sosyal demokratların kaybedecekleri tek şey bu ittifaktaki müttefikleri olacaktı. Komünistler açısından bunun da birlikte hareket etme eğiliminde etkisi olmuş, hatta bu bir boy ölçüşme meselesine dönüşmüştü. Demokratik özgürlüklerin yeniden kazanılmasından sonra kararın halka bırakılması, sovyet iktidarı mı yoksa ulusal bir meclis mi istediğinin halka sorulması konusunda bize hangi güvenceleri verebilirsiniz, diye soruyordu sosyal demokratlar. Bir taraftan da sermayenin, büyük burjuvazinin, ordunun temsilcileriyle ve gittikçe uç noktalara kayıp kendine de zarar verir hale gelen şiddetin kendi çıkarlarını da tehdit ettiğini düşünen kesimlerle de görüşüyorlar ve onların

yardımıyla eski tarz bir cumhuriyete geri dönmeyi umuyorlardı. Sosyal demokratlar bin dokuz yüz on sekizde başlatmış oldukları çizgiyi izliyor, belli tereddütlerle davranıyor olsalar da, ta baştan beri bu çizginin karşısına bir alternatif çıkarmanın söz konusu bile edilemeyeceğini biliyorlardı. Yapılan bütün sondajlardan sonra geriye iki kutup kalıyordu, ya sosyalist demokrasi ya demokratik sosyalizm. Bu iki toplum biçiminden birincisinde, komünizmin ön aşaması olarak, özel mülkiyeti elinde bulunduran sınıfların iktidarı elimine edilecek ve halk egemenliği kurulacaktı, ötekindeyse kökten bir yıkılış söz konusu değildi, burada partilerin özgür bir ortamda mücadele ettikleri parlamentonun kararları doğrultusunda sermayenin hegemonyası yavaş yavaş geriletilecekti. Oysa babam yirmi yıl boyunca sosyal demokrat reformculuğun neyi nereye kadar becerebildiğini görmüştü, burjuvaziden hâlâ yardım almak geleceği yine ipotek altına almak demekti. İşçiler her ne kadar toplumsal adalete barışçıl bir yoldan ulaşmaya hazır olsalar da, üretim araçlarının mülkiyeti onların elinde değildi. Er ya da geç reformlar geri tepip kendini vuracaktı, çünkü mevcut ilişkileri koruyan ve donduran yine bu reformların kendisiydi. Gerçekleşmeyen beklentiler, oyalamalar sonucunda işçi sınıfı güçsüzleştirilip demoralize olacak ve insanlar ayrım yapma becerisini kaybedeceklerdi, böylece ilericiliğin yerini gericilik alacaktı. Oldum olası proletaryanın sabrına ve iyi niyetine seslenilmişti, ama böyle bir geri çekilmenin karşısına hep silahlı şiddet çıkmıştı. Çalışanlar kendileri için çekilen sınırın bir adım bile ötesine geçip taleplerini dile getirirken egemenlere tâbi bir tavır takınmak bir yana, tam tersine tehditkâr bir tonda konuşmaya kalktıklarında, egemenlerin askerî güçleri onların karşısında saflarını alıverirlerdi ve bu durumda yaylım ateşi asla esirgenmezdi. Eğer sosyal demokrat yönetim idealist inançlarından vazgeçmediyse ve ideolojik olarak çözülmediyse, o zaman yeniden şu soruyu sormak gerekiyordu: Bu kadar çok militanı olan bir parti, barışçıllığının kendini kandırmak olduğunu neden görmek istemiyordu. Demokratik yönetimin anlamı, dedi babam, herkesin fikrinin geçerli olmasıdır. Ordu, polis, kitle iletişim araçları ve eğitim egemen sınıfların hizmetinde oldukça, çalışan halkın talepleri ne işe yarayacaktı ki, diye sordum. Siyasi aydınlanma ve sendikal örgütlerin güçlenmesi sonucunda gün gelir, güç dengeleri üretenlerin lehine değiştirilebilir, dedi babam. Grevin ve silahsız baskı araçlarının dili eninde sonunda silahlara olan üstünlüğünü kanıtlamak zorundaydı babama göre. Argümanlarımızı karşılıklı ortaya koyduktan sonra tıkandığımız bir noktada ben, yıkıcı bir karalama ve yalan selinin her türlü protestoyu, her türlü ilerici eylemi, tıpkı sosyalist düşünceye ilişkin her şeyin tutuklamalara, tasfiyeye takılacağı gibi etkisizleştireceğinde ısrar ediyordum. Buna cevabı hazır olan babam, sosyal demokratlar bir halk cephesinin kurulması için çalışırken burjuva demokrasisindeki güçlere bağlanmayı tercih et-

mek zorundaydılar, çünkü onların gözünde Komünist Parti, Sovyetler Birliği'ndeki olaylar yüzünden kredi kaybetmişti, dedi. Böyle bir tezin altında onların kendi cesaretsizliği ve eylemsizliği yatmıyor muydu, diye sordum kendime. Yoksa sosyal demokratların tereddütlerinin gerekçesi, faşizmin ve komünizmin karşılıklı kan dökecekleri, sonra da Batılı güçlerin hem onları hem de sosyal demokrasiyi zafere götürmek için müdahale edeceği bir savaşın, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir savaşın patlak vermesi umudu muydu. Batılı değerleri vurgulamakla, kapitalist merkezlerdeki diplomatik etkinliklerle, Sovyetler Birliği'ni durmadan afişe etmekle aslında sosyal demokratlar, Komünist Parti'yle ittifak kurmaktansa Almanya'yı yıkıcı bir savaşın kucağına atma amaçlarını da anlatmış oluyorlardı. Babama göre böyle bir düşüncenin getireceği sonuçlar korkunç olurdu. Eğer bu doğruysa parti yerle bir olur, dedi babam. Komünistler öncelikli görevlerini savaş tehdidiyle mücadele olarak tanımlıyor, ama sosyal demokrat yönetimi bunun için kendi taraflarına çekemiyorlardı. Antifaşist gruplar silah sanayisinde, iş yaşamında, hava savunmasında, spor derneklerinde ve gençlik örgütlerinde var olmaya devam ederken sosyal demokrat yöneticiler, işçi sınıfının mevcut diktatörlüğe karşı ayaklanmaya hazır olmadığını ve mücadele eylemlerini güçlendirip yaygınlaştırmaya yönelik her adımın, yeni kurbanlar verme tehlikesinden dolayı sorumsuzluk olacağını söylüyorlardı. Bin dokuz yüz otuz altı ilkbaharında Fransa'daki kitlesel grevler ve çeşitli sendikaların birleşmesi Almanya'daki muhalefetin yeni bir iyimserlik dalgasına kapılmasını sağlamıştı. Dışarıda uygulanmaya karar verilen bir eylem programı moral vermek açısından etkili olabilirdi. Ama sosyal demokrat yönetim eski tutumundan vazgeçmiyordu, artık hiç kuşku yoktu ki, onlar Almanya'daki etkinliklere son vermekle kalmıyor, aynı zamanda bu etkinlikleri dışlamaya ve yok etmeye de çalışıyorlardı. Artık Peuke de, babamın söylediği gibi, yeraltı faaliyetlerine inanmıyordu. Komünist Parti'den ayrıldıktan sonra Yeni Başlangıç grubuna katılmıştı. Mevcut durumda Almanya'da Komünist Parti'yi ayakta tutmanın yanlış olduğunu dile getirdi Peuke. Ona göre, ödün vermeyen Marksistler İngiliz İşçi Partisi ya da Fransız Sosyalist Partisi gibi geniş tabanlı bir kitle partisinde çalışmalarını sürdürmeliydi. Peuke bu düşüncesiyle pek çok sol sosyal demokrat gibi Troçki'nin bakış açısını benimsemiş oluyordu, Troçki Halk Cephesi fikrini reddediyor ve Fransa'daki taraftarlarına bütünüyle sosyalistlere katılmalarını öneriyordu. Son kertede bütün bu manevraların amacı, Sovyetler Birliği'nin faşizme karşı Batılı güçlerle kurmak istediği ittifakı engellemekti. Fikir tartışmasını temsil eden, böylece ideolojik pozisyonların netleşmesini sağlayan bir bölünmeyle değil de, gittikçe büyüyen düşmanca bir içe kapanmışlık karşısında ne yapacağını bilemeyen bir bölünmeyle güçsüzlüğün ortaya çıkması isteniyordu. Ama sonra yine, örgütlü tek aygıt ola-

rak, öteki gruplaşmaların kararsızlığı ve cesaretsizliğinin karşısına dayanıklılığıyla çıkan Komünist Parti'nin gücü kendini göstermişti. Bin dokuz yüz otuz altı yazından bu yana sosyal demokrat yöneticiler gerçek anlamda bir beklemeye geçmişlerdi. Artık İspanya İç Savaşı'ndan ders çıkarmanın zamanı gelmişti. Sosyal demokratlara göre Fransız Halk Cephesi'nde dengenin korunmasını sağlayan şey, muhafazakâr güçleri durmadan Komünist Parti'nin baskısı karşısında kullanmayı ve cumhuriyetçi İspanya savaşına her türlü müdahaleden kaçınmayı bilen Blum'un politikasıydı. Her ne kadar gönüllüler Fransa'da toplansalar da, İber Yarımadası'nın sınırım ancak gizli olarak küçük gruplar halinde ya da tek tek aşabiliyorlardı. Sosyal demokratlar İspanya Cumhuriyeti'ndeki gelişmeleri dikkatle izliyordu. Oradaki Komünist Parti kısa zamanda liderliği ele geçirmişti. Patetik bir biçimde halkın iktidarından söz eden ama ülkesindeki burjuva sistemini kollayan Blum gibi Alman sosyal demokratları da Batı'nın, İspanya'nın sovyetleşmesini engelleme ve İspanya Sosyal Demokrat Parti'yi gelecekteki barışın taşıyıcısı kılma amacını güden bir diplomasi geliştirme çabalarına katılıyordu. Almanya'da gelecekte yeni bir gelişim düşüncesi içinde sosyal demokratlar için sosyalizm sözcüğünün artık sadece fosilleşmiş bir anlamı vardı, onlar işçi sınıfının artık bir daha asla başka sınıfların karşısına çıkarılamayacağını, sınıf mücadelesini anımsatan her şeyden kaçınılması gerektiğini vurguluyordu. Ama işte eğer sağ sosyal demokrat yöneticiler kapitalist ekonomi çerçevesinde varolma kararını çoktan almışlarsa ve tutumlarını hep bu karar koşulluyorsa, o zaman dönüp, birçok ülkede çalışan kitlenin neden hâlâ geleneksel reformist ideallerin, barışçıl evrim fikrinin peşinde olduğunu sormak gerekiyordu. Bunu açıklayabilecek tek şey, insanların güvene olan temel ihtiyacı, alışılmış olanın çökmesi karşısında duyulan korkuydu. Onlar maruz kaldıkları haksızlıkları, şiddet eylemlerini çok iyi biliyorlardı. Ama günlük yaşamın baskısı arttıkça kazanılması yıllarca sürmüş olan pek az şeye sıkı sıkı sarılma güdüsü daha güçlü bir şekilde kendini gösteriyordu. Toplum üzerindeki etkilerinin azalmasını sendikalara bağlı kalarak telafi ediyor, minimum taleplerini savunacak bir örgüte sahip olmakla kendilerini avutuyorlardı. Sendikalar artık özerk olma mücadelesinin aracı olmaktan çok, onları bağlayan, bastıran ve asal isteklerinden saptıran bir araca dönüşmüştü. Çalışanları pasifize etmek için yönetenlerin kullandığı bir silahtı artık sendikalar. Bu çerçevede karakteristik bir özellik oluşturuluyordu. Sosyal demokrat sendrom, sınıf aidiyeti duyarlılığının altını oyuyor, taraftarlarının ürkekliğine dayanarak onların eğitilmiş çekingenliğini anayasal düzenin parçası kılıyor, onları, küçük burjuva kesimlerine dahil etmeye, ne tam proleter ne de tam orta sınıf olabilecekleri bir yere itmeye çalışıyor ve ihtiyaç halinde gerici amaçlar için kullanabilecekleri bir noktaya getiriyordu. Bütün bunlara rağmen babamın sosyal

demokratları tercih etmesi anlaşılmaz bir davranıştı. Belki de en iyi açıklama, onun Komünist Parti'nin oluşum sürecinde yaşamış olduğu düş kırıklığıydı. Sosyal demokrat çalışmalara uyum sağlamaktan çok uzaktı babam. Israrla, aynı işyerinde çalışanlar arasında dayanışmanın hâlâ varlığını sürdürdüğü alt düzeylerde kalmayı tercih ediyordu. Küçük bir yükselme uğruna yöneticilerin, ustabaşıların emrine girenlerin peşinden asla gitmemişti babam. Kendi partisinin işçi sınıfının çıkarlarından nasıl kopmuş olduğunu görüyordu o. Bu kopma partililerin tipik özelliği olan, kişisel yükselme çıkarlarıyla ilgiliydi. Aşağıdaki işyerlerindeyse yatay düşünülüyor, başkalarının çıkarları göz önünde bulunduruluyordu, ama yukarıdakilerden birisiyle kurulan ilk ilişkide hemen otoritenin altına girme tavırları baş gösteriyor, yukarılara doğru yükseldikçe yukarıdakilerin görüşlerine ve fikirlerine de o kadar kolay uyum sağlanıyor, yukarıdakilerin takdir ve taltiflerini de kazandıktan sonra onlara ait argümanları aşağı taşıyabiliyor ve kolayca onların sözcüsü haline gelebiliyordu. Babama göre sosyal demokrat düzenden vazgeçmemek, aşamaları belirlenmiş toplumsal analize karşı olmak demek olsa da, komünistlerin pozisyonları bin dokuz yüz otuz altı ağustosundan sonra savunulabilir olmaktan çıkmıştı. İlk işçi devleti, uyguladığı bütün zorba önlemlerine rağmen, ikinci beş yıllık planın sonlarına doğru sanayide gösterdiği başarılar ve kolektif toplumun inşası sonucunda pek çok kişi için örnek oluşturuyordu, dedi babam. Ama sonra davalar başladığında kuşkular da baş gösterdi. Ama artık bu konuda konuşacak bir şeyimiz kalmamıştı pek. İki tarafın da itiraz edilecek itici tarafları vardı, ama bu bizi yine de hangisinin önerdiği yolda bir ilerleme şansı olabileceği konusunda bir karara varmaktan alıkoymamahydı. Edilgenlik, karamsarlık yönetici sosyal demokratların dışsal özellikleriydi, gizli olansa tekellerin yönetim merkezlerinde yer edinmek için kendilerini satışa çıkarmalarıydı. Partinin kararsız tavrı yüzünden müşkül durumda kalan, sıkıntı içindeki komünistler verdikleri bütün kayıplara rağmen, Avrupa'yı bütünüyle faşizme teslim etmemek için yapmak zorunda oldukları çalışmalara devam ediyorlardı. Faşizan körleşme ve yırtıcılık tutkusu gibi mistik kavramlarla komünizmin insan kültü arasında sıkışan komünistlerin sosyalist bilimselliğe güvenmekten başka seçenekleri kalmıyordu, çevrelerini saran bütün söylentilere rağmen pratik düşünmek, bağımsızlıklarını yitirme tehlikesi karşında o an yapılabilecek şeyleri yapmak zorundaydılar. Böyle bir baskı altında, belki ömür boyu peşlerini bırakmayacak bir tür inatçılık geliştirdikleri için suçlanamazdı onlar. Ayrıca bu inatçılık, bu bitmek tükenmek bilmeyen gayret, sosyal demokrat işçilere komünist kadrolarla ilişki kurmayı yasaklayan partinin temsilcileriyle görüşmeleri sürdürebilmenin de önkoşuluydu. Sadece faşist taraftaki değil, aynı zamanda sosyal demokrat tarafta da kayıtsız şartsız parti çizgisini izleyen casus ve provokatörlerle karşı karşıya

olan komünist hücreler iki kat, üç kat daha fazla bir dikkatle korunmalıydı, bu önlem gerekliliğiyse Almanya'daki çalışmaların elini kolunu bağlıyordu. Merkezde herkes geri planda kalmaya zorlanırken, Halk Cephesi'nin oluşum çabalarının sürdüğü bir anda dışarıdaki güvensizliğin bertaraf edilmesi için de çalışılmalıydı. Belki de, diyorduk kendi kendimize, komünist yetkililerin, eski sosyal demokrat başkan Breitscheid ile, Sosyal Demokrat Parti'nin Saar bölgesi eski yöneticisi Braun'la ve bir zamanların Prusya İçişleri Bakanı Grzesinski'yle görüşmeleri sosyal demokrat yönetimin tepesinde bir değişikliğe yol açma, parti içindeki sol güçlerin sağ kanadı bastırmasını sağlama amacını taşıyordu. Ama nasıl ki, Batılı güçlerin güvenini sağlamış olan ve partinin dünya piyasalarından sağladığı parasal desteğin devamı için varlığına ihtiyaç duyduğu elit Paris'te toplanan sosyal demokratların üstünde duruyordu, komünist partililer de keyfî hareketlerde bulunamazdı. Bir komünistin ve sosyal demokratın resmî değeri olmayan bir görüşme yapması bile kuşkulara ve uzun boylu sorgulara yol açabilirdi. Wehner de Breitscheid'la sürdürdüğü kişisel ilişkisinden dolayı partiden ihraç edilme tehdidiyle karşı karşıya kalmış, Paris'te babamla buluştuğunda da başına tekrar aynı şey gelmişti. Sovyetler Birliği'nden Prag'a gelmiş olan yoldaşların bildirdiğine göre, Wehner Moskova'daki parti yönetimine hesap vermek zorunda kalmıştı. Karşımızdaki resim alacalı da olsa, nelere maruz kalabileceğimiz, nasıl büyük bir güvensizlik içinde yaşadığımız açıktı. Bu dönemin ateşli gelişmeleri, düşmanın saldırı araçlarının sürekli büyümesi kaçınılmaz olarak kendi tarafımızı da etkiliyor, iç bölünmelere ve çatışmalara neden olan bir sinir harbine yol açıyordu. Faşizmin işgal ettiği ülkeyi görevli olarak boydan boya dolaşan partililer çoğunlukla politik gelişmelerden haftalarca uzak kalıyor, döndüklerinde de yeni bir durumun içine düşüp yeni taktikler geliştirmek durumunda kalıyorlardı. Kısa bir haberin iletilmesi için dolambaçlı yollar katedilmek zorundaydı. Gizlilik içinde yürütülen çalışmalar kısıtlı bilgilerin elverdiğince bütünün içinde anlam kazanır hale getirilmek durumundaydı. Belli bakış açıları edinilmeliydi, ama bu noktada yer alanlar çoğunlukla tıpkı bizim gibi bilinmezliklerden, rastlantısallıklardan ve yanlış sonuçlar çıkarmaktan kurtulamıyordu. Wehner pek çok kez Prag'a gelmiş, görüşmesi gereken aracılar her defasında gelmemiş ve ona kalacağı bir yer bulunamamıştı. Bin dokuz yüz otuz beş ilkbaharında bir otelde yapılan aramalar sırasında ele geçmişti Wehner. O zamanlar en iyi sahte belge düzenleyen merkezlerden birisi olan Treptower Sternwarte'nin hazırladığı belgeler yanında olduğu halde Çekoslovakya polisi, belki de mültecilerden birinin ihbarı üzerine Wehner'in kimliğini deşifre etmişti, onu önce iki hafta boyunca bir nezarethanede tutmuşlar, sonra da beş hafta kalacağı hapishaneye sevk etmişler, burada daha önce başka komünistlere de böyle yaptıklarını söyleyerek onu Almanya'ya geri gönder-

mekle tehdit etmişler ve sonunda , önceden hiçbir açıklama yapmaksızın Mährisch Ostrau'ya götürerek Polonya polisine teslim etmişlerdi, Polonya polisi de Wehner'i kapalı bir vagonda Sovyet sınır istasyonu Negoreloje'ye götürmüştü, Komintern'in Almanya bölümü sekreterliğinden yolculuk izni çıkana kadar birkaç gün penceresiz bir hangarda bekletmişlerdi. Bu tür yolculukların ve serüvenlerin adı anılmaya bile değmiyordu. Haftalarca, aylarca süren tutukluluk, kimi zaman kuru bir yataktan, bir battaniyeden bile yoksun olmak, yıkanamamak gündelik yaşamın bir parçasıydı. El yordamıyla yönünü bulmak, her bir bilgiyi tırnaklarıyla sökmek zorunda kalmak normal bir durumdu. Bir zamanlar vatandaşı olduğu ülkeye gelip orada yaptığı uzun tren yolculuklarında yolcu, mevcut durumun nasıl olduğunu anlayabilmek, insanlarda güçsüzlük ve yılgınlık mı yoksa öfke ve düşmanlık mı havası olduğunu yakalayabilmek için pür dikkat çevresindeki konuşmalara kulak kabartırdı. Aynı yolcu Hamburg liman semtlerindeki toplantılara, Ruhr bölgesindeki işçi toplantılarına katılır, kitlelerin kalabalığı arasına karışırdı, ama bazen de, bir birahanenin masasında otururken ya da bir kompartımanda dışarıda akıp giden manzarayı izlerken ansızın fark edilebilir, kuşkuları üstüne çekebilirdi. Başka kılıkta görünme yeteneğinin zayıfladığı veya kod isimlerin unutulduğu bu anlar en tehlikeli anlardı. Pek çoğu anlık bir dikkatsizlik yüzünden ya da ihbar sonucu hapishaneye ve işkence odalarına düşünce başkaları hemen onların boşluğunu dolduruyordu. Dağlık sınır bölgesi Erzgebirge'den her gün haberciler geçiyordu. Güvende olması gereken yoldaşlara ormanlarda ve dağ köylerinde saklanacakları yerler bulunuyor, oradan da Prag'a ulaştırılıyorlardı. Parti ve komiteler sosyal demokrat mültecilere Prag'da yardımcı oluyor, ihtiyaçlarını karşılıyor, barınacak yer sağlıyordu. Ülkede politik etkinlikte bulunmayan böyle binlerce kişi vardı ve onlara esnek davranılıyordu. Buna karşılık yabancılar polisinin enselediği komünistlere, ne zaman Çekoslovakya'nın Almanya'yla ilişkisinde bir düzelme olsa oturma izni verilmiyor ve onlar Almanya sınırındaki görevlilere teslim ediliyordu. Her yerde görülen bu sayısız olayın her biri izi sürülmesi gereken birer işaretti, ama yine de ulaşılabilen büyük resim hem bulanıktı hem de kısa süreliydi. Bütün bu eşme ve kazma, soluğunu tutarak saatlerce yatar vaziyette bekleme, el yordamıyla ilerleme, isimsiz aracıların, şifreli adreslerin peşine düşme, katillerle ansızın burun buruna gelme durumunu dile getirebilecek sözler yoktu sanki. Tıpkı Wehner'in başına geldiği gibi örgütün bir sonraki durağında bir aksama olması, herhangi bir grubun her an dağılabileceği ve yeni kararlar alınması gerektiği anlamına geliyordu. Geniş çaplı bir eylemin parçası olsa da herkes sonuçta yalnızdı, sadece kendine güvenmek ve gerektiğinde başkalarının sorumluluğunu da taşıyarak bu sorumlulukla birlikte ölmek zorundaydı. Prag'da, Paris'te belli başlı başka yerlerde belli başlı kişi-

ler bizim için de önem taşıyan görüşmeleri, uzlaşmaları, tartışmaları sürdürüyordu, geleceğimizi belirleyen bu insanlar kimdi, nasıl hareket ediyorlardı, akıllarından neler geçiyordu, hangi mekânlarda, hangi sokaklarda yaşıyorlardı. Ben bunları bilmek istiyordum, babamsa bir yıl önce Paris'teki sonuçsuz buluşmalar ve şimdi hiç tanımamış olduğunu düşündüğü bu kent üzerine neler söyleyebileceğini düşünüyordu.

Kafamdaki Paris imgesi, tanıdığım binaların fotoğraflarından, kitaplarda gördüğüm çizimlerden, renkli baskılardan ve birkaç film sahnesinden oluşuyordu. Nehri, köprüleri ve sahil yollarını gözümün önüne getirebiliyordum, kentin çekiciliğine düzülen övgülerin yankısı kulağıma geliyordu. Paris, edebiyatın, resmin ve felsefenin metropolü demekti. Paris sopalarla, tırpanlarla, manivelalarla dumanlar içindeki Bastille'i basan halk kitleleri demekti, taştan tiranlık karşısında çıplak ellerin kazandığı zafer demekti, görkemli taş bir yığışımın arasında kaybolan minicik insanların izdihamı demekti. Paris Vendôme'daki Napoleon'un diktirdiği zafer sütununun yerle bir edilmesi demekti, hayatlarında hiç operaya davet edilmemiş olanların köşedeki Rue de la Paix'de akordeonları ve nefeslileriyle artık kendi vodvillerini sahnelemeleri demekti. Paris, Versailles'a kaçan hükümdarların arkasından düzülen hiciv demekti. Dört ayrı orkestranın temposuna uygun hareketlerle halatlar anıtın etrafına çekilmiş, düşüş yönü daha önceden hesaplanmış, ters yöne düşmesi için aşağı kısmına derin bir çentik atılmış, dört bir yanına engelleyici barikatlar kurulmuştu. Napoleon'un anıtı Tuilerie semalarında batmakta olan güneşin ışığı altında, on altı mayıs bin sekiz yüz yetmiş bir günü akşamüstü saat beş buçukta, toplardan dökülme bronz levhaların çatırtısı eşliğinde devrildi. Bir taş yığını haline gelen imparator, giysisi ve defne çelengiyle artık bir toz bulutunun içinde yatıyordu. Devrime ihaneti cezasız kalmamıştı. Komünciler arasında Courbet de vardı. Kasketi, gür ve siyah sakalıyla sanki yüzünü saklıyor ve her an kaçmaya, ortadan kaybolmaya hazır gibi duruyordu. Sanatsal sorunlarda tam bir yetki sahibi olan Courbet o günkü gösterinin de sorumlusuydu. Halk için yararlı olan her şey korunmalı, onu aşağılayan her şey yok edilmeliydi. Gelgelelim daha sonra tıpkı geriye dönen bir film bobini gibi anıt yeniden yerine dikilmiş, sarmal halinde yükselen bronz levhalar eski formlarına kavuşmuştu, imparatorun parçaları birleştirilerek sütunun tepesinde Traianus benzeri görüntüsü geri kazandırıldı. Courbet bunun bedelini beş yüz bin frankla, hapis cezasıyla, hacizle ve sürgünle ödemek zorunda kalmıştı. Paris umut dolu ama hızla sona eren, geri püskürtülen bir hamle, bir zafer sarhoşluğu demekti, Paris zenginliğin bekçilerinin tüfeklerinden çıkan

ateş demekti, bankerlerin gırtlaklarını kesmeye, iyi yürekli ve barışsever olmalarından dolayı elleri gitmeyenlerin Fransız bankasını ele geçirmeyi başaramadan ölüme gönderilmeleri demekti. Paris kendi yaptıkları duvarların dibinde adeta biçilen işçiler ve zanaatçılar demekti, vurulan on bir kişi demekti, boyunlarındaki numara yazan kâğıt parçalarıyla kurşuna dizildikten sonra daracık kutulara tıkılan on birlerdi, ikisinin, bir baba ve oğulun numarası aynıydı, dört numara, kan revan içindeydiler, bazıları yarı çıplaktı bazılarıysa çuvalların içindeydi, bazılarının gözleri hâlâ açıktı, yetmiş iki günlük halk egemenliğinden sonra yeniden güçlenen burjuvazinin kurbanı olan yirmi otuz bin kişilik erkek, kadın ve çocuğun içindeki on bir kişiydiler. Paris iktidarın tapınaklarının, dikili taşlarının, savunma kulelerinin arasında dolanmak demekti, bir zamanlar hassa alayının toplarının insanları üst üste yığdığı bembeyaz parlayan Sacré Cœur Kilisesi'nden geçmek demekti. Paris kanalizasyon sularında ıslanmış paçavralar içinde taş parmaklıklarda telef olmak demekti, Paris düş gücünün sınırsız özgürlüğü demekti. Eylül bin dokuz yüz otuz altıda babam ve Wehner yaprakların gölgesinde Raspail Bulvarı'nda yürürken Moskova'dan yeni dönmüş olan Erwin Piscator'la karşılaşmışlardı, Piscator'un yüzü kararmıştı, gözlerini eliyle kapatarak pek çok insan gibi aktris Neher'den de kuşkulanıldığını anlatıyordu, bir geceyarısı Almanya'dan kaçmış olan Neher şimdi işçi devletinde kovuşturuluyordu ve sorguya alınan öteki antifaşistler gibi kendisine ulaşma çabaları da sonuçsuz kalmıştı. Ağustosta Kamenev, Sinovyev ve öteki Bolşevikler hakkında açılan davalar Wehner'e göre uyarmak ve göz korkutmak için tek kerelik bir gösteriydi. Kararların adil olup olmadığından kuşkulanmak ve bunu dile getirmek Wehner'in politik tutumuyla uyuşmazdı. Ama yine de sözü Dittbender'in tutuklanmasına bağladığında etkilendiğini gizleyememişti. Wilmersdorf'un eski bölge yöneticisi, babamla birlikte çalıştıkları Rote Hilfe örgütünde üst düzey yönetici olan Dittbender Şubat bin dokuz yüz otuz üçte ilk tutuklananlardandı ve Reichstag yangını davasında öteki komünistlerle birlikte serbest bırakılma sözü karşılığında Dimitrof aleyhine ifade vermek üzere hapishaneden çıkarılmıştı. Ama Dittbender onu suçlamak yerine savunmuş, bunun karşılığında da korkunç işkenceler görmüştü. Aldığı ağır yaraları atlattıktan üç yıl sonra Sovyetler Birliği'ne gitmiş, ama bu sefer de orada, serbest bırakılma karşılığında Alman polisinin hizmetine girdiği iddiasıyla suçlanmıştı. Dimitrof'un Alman işçi sınıfının en iyi isimlerinden birisi olarak tanımladığı, gençliğinden beri komünizm inancıyla yaşayan, adını kimsenin korkaklıkla anamayacağı Dittbender şimdi, her zaman savunduğu bu devlete komplo kurmuş olmakla suçlanıyordu. Gerek Partinin gerekse Enternasyonal'in kurulmasında ve yapılanmasında katkısı olanların şimdi de hainlikle, düşmanla işbirliği yapmakla suçlanması sıkıntılara ve vicdani çatışmalara yol açmaya başlamıştı. Bin do-

kuz yüz otuz altı sonbaharında artık herkes gözden düşme, dışlanma, tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görüyordu, artık kimse kendi konumundan emin değildi, herkes partide varoluş mücadelesi, hayatta kalma mücadelesi veriyor, ama yine de sorumluluk alanını asla bilemiyordu. Bir yıl sonra bin dokuz yüz otuz yedi Eylülünde artık herkes ne kadar uzayacağı kestirilemeyen listeye alınmıştı, Neher ajan, casus olduğu gerekçesiyle tutuklanmış, Moskova'da doğmuş olan iki yaşındaki oğlundan koparılmıştı, Neumann, Schulte, Remmele, Kippenberger, Flieg tutuklanmış ve kayıplara karışmışlardı. Bundan bir yıl önce Wehner de artık kendini tehlikede görmeye başlamıştı, pek çok kişi partinin ileri gelenlerinden Münzenberg'in de sırada olduğunu söylüyordu. Wehner, Münzenberg ve Beimler'le birlikte İspanya'da faaliyet gösteren Thälmann Milisleri'ne katılmak üzere oluşturulan ve Beimler'in yönetiminde Huesca'da harekete geçen ilk Gönüllü Birliği'ni kurmuştu. Babam Wehner'in İspanya'daki mücadele hakkında düşündüklerini anımsamaya çalışıyor, onunla yapmış olduğu konuşmaların ne kadarını anlatabileceğini, suskunluğunu nereye kadar bozabileceğini sorguluyordu. Wehner ona güvenmişti, ortamı anlayabilmek için malzeme edinmeye ihtiyaç duyuyorsa Wehner için de gizliliğin sınırı vardı. Konuşma yasağı delinerek söylenen her şeyin yaşamsal ağırlığı vardı, düşman karşısında korunması gereken gizliliğin yanı sıra bazı şeyleri ne pahasına olursa olsun bilmek zorundaydık. Babam ve Wehner birbirlerine yakındılar, farklı partilerin üyeleri olarak siyasi faaliyetlerde birbirlerini göz ardı etmemişlerdi. İş yerlerinde, oturulan semtlerde ve sokakta birlikte olabilmek ancak böyle mümkün olmuştu. Ancak Wehner şimdi Komintern'in araştırma komisyonuna hesap vermek durumundaydı. Babam onun aleyhine kullanılabilecek hiçbir şey söyleyemezdi. Babamın bana tam olarak güvenemediğini bir kez daha hissettim. Sanki buraya onun ağzından laf almak için gelip gelmediğimi düşünüyor gibi geldi bir an bana. Böyle temkinli davranmasına saygı duydum. Sonra konuşmaya başladığında duraksayarak seçtiği birkaç sınırlı söz benden bir şeyler gizlediğini anlamama yetti. Wehner'in neden İspanya'ya tayin için ısrar ettiği konusunda susuyordu babam. Gönüllü Birlikleri'nin örgütlenmesinde de ortaya çıkan güçlükleri, entrikaları ve anlaşmazlıkları çok iyi bildiği halde, Wehner yine de silahlı birliklere katılmayı partideki fikir ayrılıklarına ve kuşkulara tercih etmişti. Babama ima etttiği üzere Wehner, belki oraya gitseydi de tanımlanan bir düşmanla açık ve doğrudan bir savaş içinde olmak yerine yine güvensizliğin, suçlamaların, iftiraların içine düşecekti. Karadeniz'deki Fransız donanmasını bir zamanlar Rus devrimcilerinin tarafına geçirmiş olan ve İspanya'daki Gönüllü Birlikleri'nin yapılanmasından ve siyasi yönetiminden sorumlu olan Marty her Alman gönüllüyü sabotajcı ve Troçkist görme eğilimindeydi. İlk Alman milis gücünün eksik teçhizatla ve lojistik destekten yoksun ateşe

atılmış olmasını Marty'nin bu çekemezliğinde aramak gerekiyordu. Babam İspanya'daki savaşa katılan Enternasyonal Tugaylar'ın nasıl oluşturulduğuna ilişkin ilk bilgileri Wehner'den almış, ek haberlerse ona daha sonra ulaşmıştı. Merkez Komite'nin emri üzerine Haziranda Schreiner tarafından göreve çağrılan ve İspanya işçi milisi Carlos Marx'a katılan Thälmann Milisleri eskiden altmış adamdan oluşuyordu, bunların yarısı Olimpiyatları protesto etmek için Barcelona'ya gitmiş olan sosyalist sporculardı. Ağustos başında Paris'ten dönen Beimler de bir ekip daha kurmuştu. Farklı sayılardan söz edilmeye başlamıştı, buna göre milis seksenle doksan arası adamdan oluşuyordu, ancak iki ayrı Thälmann ekibinin olup olmadığı bilinmiyordu. Ancak Ekimde yüz kırk üç üyesi olduğu söylenen tek bir milisten söz edilmeye başlandı. Milis Tardienta'da harekete geçtiğinde ekibin siyasi komiseri Beimler, kumandanı Geisen, komutanları Wille ve Schindler'di. Babam için tipik olan ve onun kendince olayları daha yakından görmesini sağlayan bütün bu sayısal dökümler yine de Wehner'in bakış açısından etkilenmiş gibiydi. Wehner eylemlere yeterince hazırlanılmadığından, cephane, sıhhiye eri eksikliğinden ve ihtiyaçların yeterince karşılanmadığından söz etmişti. Yirmi dört Ekimde, babamın Warnsdorf'a dönüşünden bir ay sonra milisler falanjistlerin işgali altındaki Santa Quiteria Tepesi'ne hücum etmişlerdi. Manastırın ele geçirilmesi birliğe otuz dört ölü ve kırk bir yaralıya mal oldu, bunların aralarında kumandan Geisen de vardı, dedi babam. Ama bu rakamlar da güvenilir değildi, özetle Tardienta'da milisin yaklaşık yarısı kadar kayıp verdiği söylenmişti. Babamın sözlerinin ardında bir belirsizlik, bir huzursuzluk vardı. Acaba beni uyarmak, İspanya'ya gitmekten alıkoymak mı istiyor diye sordum kendime. Ama bütün bu hesaplarında ve incelemelerinde öncelikle kendi kuşkuları ve bir aidiyet hissetmemesi belirginleşiyordu. Daha sonraları Thälmann Taburu olarak anılan milisin reddi ya da mağduriyetiyle ilgili hiçbir şey gelmemişti kulağıma, aksine Tardienta'da gösterdiği cesaret yüzünden ünlenmiş ve Katalonya yönetimi tarafından şeref sancağıyla ödüllendirilmişti. Milisin verdiği kayıpları askeri eğitimin yetersizliğinde, ilk ayların doğaçlama savaş biçiminde ve merkezî bir karargâhın yokluğunda aramak gerekiyordu. Babam İspanya hakkında kaçak konuşuyor, böylece asıl sorunlara değinmemiş oluyordu. Wehner'le buluştuğunda onun parti yöneticileriyle ciddi bir çatışma içinde olduğunu hissetmişti babam. Wehner'in sonraki suskunluğu da sorgulanmaya başladığı döneme rastlıyordu. Ortaya atılan iddiaların kafa karıştırıcı ve moral bozucu yanı, kuşkuların hangi yönden geldiğinin bir türlü kesin olarak saptanamamasıydı. Tahminler kendisi de sorgulanmakta olan Münzenberg'in komisyona Wehner'in aleyhine delil sunmuş olduğu yolundaydı. Babam parti aygıtının, Wehner'in ismini yıkmaya başlamış olmasından korkuyordu, tıpkı Münzenberg'in haklarını yavaş yavaş ihlal ettiği, onun gerçek-

liğini bulandırdığı gibi. Babam Paris'teyken henüz bu davadan haberdar değildi. Almanya'da Komünist Parti'nin kurucularından, Lenin İsviçre'de sürgündeyken onun yakınındaki birkaç Alman komünistten biri olan Münzenberg'in dışarıda uyandırdığı izlenim propagandacı ve yayıncı olarak itibar sahibi olmasıydı, tek bilinen Münzenberg'in Ulbricht'in yönetimindeki parti ekibiyle anlaşamamasıydı, ama antifaşist mücadelenin hangi taktikle sürdürüleceği tartışmasından kimse uzak kalamıyordu zaten. Babam ancak bugün, bin dokuz yüz otuz yedinin sonbaharında Münzenberg imajının nasıl değiştiğini, imalarla onun geçmişiyle nasıl oynandığını, hizmetlerinin nasıl inkâr edildiğini görebiliyordu. Partinin tarihinde oynadığı önemli rol hafife alınmakla ve çarpıtılmakla kalmamış, aynı zamanda, Sovyet Rusya İçin Enternasyonal İşçi Yardımı'nın yapılanmasından ve kendi yayınevini kurmasından tutun da, Paris'te düzenlenen antifaşist yazarlar kongresine, Halk Cephesi heyetine, dünya barış hareketine kadar sayısız girişimleriyle yaptığı katkılardan artık hiç söz edilmez olmuştu. Bu tavır, onun adını silmekteki katı ve hınç dolu kararlılığın ifadesiydi. Babam bin dokuz yüz on beşte *Volkswille* gazetesinin çalışanı olarak Macar sosyal demokrasisi sayfası için, Zimmerwald solcuları arasında yer alan Münzenberg'le ilişki kurmuştu. Bremen'de *Arbeiterpolitik*'in redaktörü olarak da onunla yazışmıştı, Münzenberg o zaman Enternasyonal Sosyalist Gençlik'in yöneticisiydi. Daha sonra Berlin'de İşçi Yardımı örgütünde yine onunla çalışmış, bir süre de Münzenberg'in çıkardığı işçi dergisine yazılar yazmıştı. Bu gazete, dedi babam, fikir oluşumumuzu ciddi biçimde belirlemişti. Her hafta önemli tartışmaları buradan takip edebiliyorduk, pek çoğumuz resim sanatının, edebiyatın, bilimin sorunsallarıyla bu derginin aracılığıyla tanışıyor, Münzenberg'in Almanya'ya getirdiği Ayzenştayn, Pudovkin'in, Ek'in, Vertov'un büyük filmlerinin katkısını bu dergiden öğreniyordu. Bu desteğin de artık ne kadar azaldığı kulağıma geliyor, dedi babam. Burjuva basın tekelini kırmayı ve kitle iletişim araçlarını partinin hizmetine koşmayı başaran Münzenberg daha önce de aşağılanarak kendisine pervasızca kızıl Hugenberg* adı takılabilmişti, dedi babam, şimdilerdeyse Münzenberg'in kişisel zenginlik peşinde olduğu ve Komintern'in paralarını kötüye kullandığı için Moskova'ya çağrıldığı söyleniyor. Wehner de bin dokuz yüz otuz altı Eylülünde artık Münzenberg'e sırt çevirmiş gibiydi. Söylentilere ve kendi ifadelerine bakılırsa, Wehner onu bir üçkâğıtçı olarak görüyordu, onun ilkesiz davrandığını, taktiğini çok sık değiştirdiğini düşünüyordu. Ama babam onu savunuyordu. Tutumunun sabit olmaması, dedi babam, onun sivri gazetecilik üslubunun, polemikçi yönteminin bir parçasıydı. O güncel olgulara açıklama getirmek istiyordu, bu da ancak bakış açılarının sü-

(*) Alfred Hugenberg, Weimar Cumhuriyeti'nin aşırı sağcı medya patronu; Hitler'in iktidara gelmesinde önemli katkısı olmuştur – ç.n.

rekli değiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Hep desteklemiş olduğu fotomontaj sanatı ve deneysel politik filmler onun çok yönlülüğüne uygun düşüyordu. Gazetenin Prag'daki şimdiki yöneticileri, Münzenberg'in derginin düzenlenmesinde aslında hiçbir payı olmadığını, tersine Heartfield'in etkileyici montajlarının basılmasını engellemeye çalıştığını iddia ediyorlardı. Münzenberg sadece kendi kişisel iktidarı peşinde koştu, demişti Wehner. Elbette pek çok yeni girişimin sahibi oydu, ama yine de işleri başkaları üstlenmişti hep. Oysa babam onun bu özelliğinde olumsuz bir şey görmüyordu. Merkez Komite'nin bir üyesi olarak Münzenberg'in hep bağımsız hareket eden biri görüntüsü vermiş olması onun güçlü yanıydı babama göre. Luxemburg'un partide açık tartışma yapılması talebini yaşatan son kişiydi o, dedi babam. Her ifadenin, her niyetin kuşku uyandırdığı bir zamanda babam sıkıntıyla yargılanma sırasının Münzenberg'e geldiğini görüyordu ve hiçkimse, her an kendi başına gelebilecekleri tahmin etse de yakın çevresindekilerin maruz kaldığı bu muamele karşısında kendini koruyabilecek durumda değildi. Akıldışılık aklı gölgelemekteydi. Bilimselliğin yerini kuruntu almıştı. Babam Paris'e gittiğinde Münzenberg'i yeniden görmeyi ummuş, ama kongre oturumu sırasında onunla konuşmayı başaramamıştı. Bin dokuz yüz otuz üçten bu yana onu bir daha görmemişti, ama faaliyetlerini dikkatle izlemişti. Antisovyet kışkırtmaya karşı savunma, faşizme karşı mücadele, Çin Devrimi'nin desteklenmesi, yeryüzünün mahkûmları olarak adlandırdığı, ayaklanan sömürge halklarına yardım çağrıları hep onun adıyla birlikte anılmıştı. Münzenberg, sosyalizm konusunda kararsız kalanların, sempatizanların, hümanist burjuva entelijansiyasının büyük bölümünün tavır almasını ve ilerici tutumlarının politikleşmesini sağlamıştı. Onun çağrıları, bir dönemin edebiyatına, sanatına, tiyatrosuna, filmine çehre kazandıran herkesin desteğini almıştı, hâlâ da tıpkı o günlerdeki gibi eserleriyle birlikte onların adı anılıyordu, siyasi hareketlerin tepesindeki isimlerdi onlar, ben bu adları önceleri kendimden uzak tutmaya niyetliydim, asıl bizi ilgilendirenlerin adları bile anılmazken onlar da kim oluyor, diye düşünüyordum, ama onlar bir işaret, bir anıt gibi her taşın altından çıkıyordu, Brecht, Piscator, Dudow, Ihering, Jessner, Busch, Grosz, Dix, Kollwitz, Heartfield, Feuchtwanger, Döblin, Toller, Tucholsky, Ossietzky, Kisch, Becher, Seghers, Renn, Gorki, Gladkov, Ehrenburg, Dreiser, Shaw, Sinclair, Nexö, Barbusse, Rolland, Gropius, Taut, van der Rohe, Kerr, Jacobsohn, Pechstein, Muche, Hofer, Klee, Einstein, Freud. Peki ya Münzenberg'in Raspail Bulvarı'ndaki Lutetia Oteli'nde Eylül bin dokuz yüz otuz beşte düzenlediği ve otoriteleri davet ettiği o muazzam toplantıya ne demeliydi, sayıları elli bir kişiyken yüz on sekize çıkmıştı, toplantının amacı Alman Halk Cephesi'ne hazırlanmak için otelin adıyla anılan komitenin kurulmasıydı. Yazarlar ve yayıncılar arasında Heinrich Mann, Klaus Mann, Feuchtwanger,

Arnold Zweig, Toller, Leonhard, Olden, Ludwig Marcuse ve Schwarzhild, sosyal demokrasinin temsilcileri arasındaysa Weimar Cumhuriyeti'nde üst düzey görevler üstlenmiş olan Breitscheid, Braun, Grzesinski, Kuttner, Schiff, Hertz ve Schifrin vardı. Siyasileri ve kültür adamlarını içeren böyle heterojen bir topluluktan bir halk cephesi yönetiminin çıkıp çıkamayacağı daha o zamanlar kuşkulu olmuş olmalıydı. Ama başlangıçta sosyal demokrat yöneticilerin Koenen, Münzenberg, Dahlem, Matern ve Abusch gibi komünist yetkililerle masaya oturması, en azından karşılıklı görüşmelerin mümkün hale gelmesi, eski düşmanların değişim çabaları içinde ilk kez ortak bir çağrıda bulunmaları, böylece parti yönetimlerinin şimdiye kadar gerçekleştiremediği bir işi başarmaları bir kazanç olarak görülmüştü. Her ne kadar bu, faşizmin genel olarak yargılanması ve temel insan haklarına yeniden kavuşulması çağrısıysa da, işbirliğinin gerekliliği yeterince kendini göstermişti. Komitenin saptadığı görev ve hedeflerden söz edilmiyordu henüz, Almanya'daki muhalefet kendisiyle nasıl bir işbirliği yapılacağı konusunda bilgilendirilmiyordu. Münzenberg gerçek ve etkili bir faaliyetten ziyade bu topluluğun yaratacağı parlak etkiyi düşündü, demişti Wehner. O bir tür zihinsel muhalefet hayali kuruyordu, ünlüler düşünce yazıları ve düzeyli söylevleriyle Almanya'da hayatta kalma şansına erişip yeraltında yaşayan insanlara yöneleceklerdi. Ama bağlayıcılığı olmayan bu amaç Lutetia topluluğu üzerinden ülkedeki burjuva muhalefet akımlarını etkilemek isteyen Merkez Komite'nin niyetleriyle örtüşmüyordu. Komünistler, partiler üstü bir topluluğu parti yönetiminin yetkili organı haline getirmeye çalıştıkları yolunda suçlandılar. Oysa Almanya'daki durumla sadece dışarıdan ilgilenen ve içeride her türlü militanca eylemden uzak durmaya çalışan sosyal demokratın ve liberal komite üyelerinin tersine komünistler Almanya'nın içinde hareketlenme yaratmaya çalışıyorlardı. Az çok ilerici kişilerle gevşek de olsa bir ilişki içinde bulunmak komünistlere göre ileri adım atma, Sosyal Demokrat Parti'nin yönetimiyle uzlaşmaya varma aracından başka bir şey değildi. Eğer bu birliktelik parti politikaları düzlemine taşınabilirse ancak o zaman pratik bir değeri olabilirdi. Birlik için hazırlık çalışmaları yapan grup içinde, gelecek için tasavvur edilen devlet biçimi üzerinde durulması fikir ayrılıklarını derinleştirmeye yetmişti. Faşizmin kurbanlarına yardım çağrısı, içeridekiler için af talebi, savaş hazırlıklarının protestosu konusunda uzlaşma sağlanabilirdi, ama antifaşist mücadelenin içinden nasıl bir devlet doğacak diye sorulmaktaydı. Barışın, demokrasinin, düşünce, araştırma, öğrenme ve din özgürlüğünün hayata geçmesi gerektiğini söylemek yetmiyordu. Asıl soru iktidarın kimin elinde olacağı sorusuydu, devlet hangi temel üzerinde kurulacaktı. Haziran bin dokuz yüz otuz altıda komünistler Merkez Komite'nin yaptığı ayrıntılı bir çalışmanın ardından, halkın ekonomi, politika ve kültür konularında özgürce ka-

rar verebileceği, yönetenlerin genel, eşit, gizli ve dolaysız seçim hakkıyla belirleneceği demokratik bir cumhuriyetten söz etmeye başladılar. Bu defa da halk kavramı nasıl tanımlanacak sorusu atıldı ortaya, halk düşmanları olarak görülenlere çekilen sınır nerede başlıyordu, ayrıca burjuvazi hangi kriterlere göre bölümlenecekti. Faşizmin karşısında yer alan herkesin aynı haklara sahip olması gerekiyordu. Haklar için mücadele eden bu cephe büyük toprak mülkiyetinin, ağır sanayinin, bankaların devletleştirilmesini talep edebilirdi. Demokratik bir cumhuriyet elbette sosyalist bir devlet olmayacaktı, ama faşizmin sonunu hazırlayıp özel finans sektörünün yeniden yükselişini önleyebilirdi. Buna karşılık Sosyalist İşçi Partisi'nin temsilcileri bağımsız sendika gruplarıyla, sol burjuva çevreleriyle ilişki kurulmasını bile yasaklamıştı. Seydewitz komünist çizgiyi izlerken Frölich ve Wolfstein kendilerini geri çektiler. Onlar sosyalist birlik cephesini Halk Cephesi'ndeki yığışımdan daha çok önemsiyorlardı, onlara göre halk cephesinin amacı sınıflı toplumu ayakta tutmaktan başka bir şey değildi. Maslowski gibi onlar da bir cephenin diğerini dışlamadığını, işçi sınıfı açısından birlik mücadelesinin, halkın mümkün olduğunca büyük bölümünün ilerici kesime çekilmesi çabası kadar önemli olduğunu görmek istemiyordu. Buna karşılık Hertz ve Schwarzschild toplantıları sağdan dağıtmaya çalışanlardı. Komünist Parti'nin belirleyici bir rol oynayacağı bir halk cephesi faşizmi zayıf düşürmez, tam tersine güçlendirir, diyordu Hertz, dışarıda Hilferding ve Ollenhauer'le birlikte lobi yaparak Avrupa'da komünist partilerin tasfiye edilmesi çağrısında bulunmaya başladı, Schwarzschild onun bu çağrısına haftalık dergisi Neues Tagebuch'da destek veriyordu. İşbirliğinin taraflarından geçmişteki hataları tekrarlamamak için bu denli zahmet, bu denli değişim talep edilmesinin nedeni komünistlerin karşısında üst düzey memurlar olan, bir zamanlar onlar için vur emrini veren, olağanüstü durumdan onları sorumlu tutan ve onların derneklerini, örgütlerini, gazetelerini yasaklayan sosyal demokratların oturuyor olmasıydı. Olağanüstü bir özdenetim ve tarihsel gereklilikleri kavrayış bu koalisyon denemesinin önkoşuluydu, burada bir partinin yoğunlaşmış gücü gösteriyordu kendini, bu güç tek tek bireylerin becerilerinden daha güçlüydü ve başkalarını değersizleştirip böylece kendini yüceltmek duygusundan arınmıştı. Breitscheid, Braun, Kuttner, Grzesinski için, ait oldukları parti yönetiminin karşı çıkmasına rağmen komitenin beyanlarının altına imzalarını atmak, partilerinin kendilerine verdiği görev doğrultusunda hareket eden komünistlerin işinden daha zordu. Ama bu imzalar nereye kadar dayanabilirdi ve yeraltı hücrelerinde nasıl bir etki yaratacaktı, diye soruyordum kendime. Yeşil duvarlı mutfakta Coppi'nin ailesinin, içindeki metnin hazırlanmasına Grzesinski'nin de, Prusya İçişleri Bakanı olarak kendisine bağlı polis müdürü Zörgiebel'ın yönettiği ve bir Mayıs bin dokuz yüz yirmi dokuzda Wedding işçileri-

ne yönelik katliamın sorumlusu olan Grzesinski'nin katkıda bulunduğu broşürü okuyuşu geldi gözümün önüne. Bu tarih benim için de önemli bir tarihti. Bremen ayaklanmasını bilinçli olarak yaşamamıştım, ama daha sonra Nettelbeck Meydanı'ndaki sokak çatışmaları benim ilk siyasi tavrımı almama yol açmıştı. O zamanlar Brunnen Caddesi'nde oturuyorduk, olaylar olup bittiği sırada her şeyi hâlâ tam olarak anlamış değildim, ancak iki yıl sonra on üç yaşımdayken Pflug Caddesi'ndeki evimizde Neukrantz'ın kitabı *Wedding Barikatları*'nı okuduğumda olayların çapını anlayabildim. Eskiden başkalarının şiddetli kızgınlığını, annemin babamın bana anlattıklarını dinlemekle yetiniyordum, ama artık ben de günler boyu süren bir hiddet ve öfke içinde yaşamaya başlamıştım, inancımın kaynağı bu öfkeydi. Okuduğum bu kitap, kısa ve dar bir caddede, Wiesen Caddesi'yle birleşen ve bizim sokağa benzeyen Köslin Caddesi'nde, insan gücünün mekanik zorbalık karşısında nasıl ayaklandığını ve bu gücün taş yığınlarının arkasında silahsız olarak makineli tüfeklerin, panzerlerin, keskin nişancıların ateşine birkaç gün nasıl dayandığını anlatıyordu. Kitapta betimlenen bu vahşet soluğumu kesmişti, burjuva sınıfına hizmet edenlerin, işçi sınıfının meşru gösteri günü olan bir mayısı yerle bir ettikleri bir vahşetti bu. Köslin Caddesi'ndeki evlerin duvarlarında kabaca kapatılmaya çalışılmış kurşun izleri vardı hâlâ. Oradaki evlerin pencerelerinde kızıl bayraklar uçuşuyordu. Bizim sokakta da hep kararlılık ve isyan hüküm sürmüştü. Hafta sonları okuldan eve geldiğimde Pflug Caddesi'nden geçerken her defasında buranın yeni çatışmalara gebe olduğunu düşünürdüm. Önce sezgisel olarak, sonra da teorinin ışığı altında, bizi gittikçe köşeye sıkıştıran, sesimizi boğmak isteyen ve bir Mayıs bin dokuz yüz yirmi dokuzda, ileride daha şiddetli darbelerin ön hazırlığı olarak kurşunları üzerimize boşaltan mekanizmayı kavramaya başlamıştım. Sosyal demokrasinin sözümona anayasaya bağlılık ve çalışanların mevcut sistem içindeki kurtuluş umutları iddialarıyla, işçi sınıfına saldırıların kaynağı o sağlam kalenin inşasının tamamlanması arasındaki çelişkiyi görmüştüm. Mutfakta, pencere yarıklarından istasyon isinin içeri sızdığı, yazın ister istemez pencereyi açmak zorunda kaldığımızda bir saat geçmeden bile kara bir toz tabakasının masanın üzerini ve zemini kapladığı o mutfakta hızlı hızlı volta atışımı, annemin babamın hâlâ nasıl olup da bağlı oldukları partiden, içinde bulunduğumuz durumu düzeltmesini, üretim biçimini değiştirmesini beklediğini sorgulayışımı hatırladım. İşçiler Mayıs bin dokuz yüz yirmi dokuzda her gün kendilerini aşağılayan gazetelerin matbaalarını basıp ortalığı neden dağıtmamışlardı, onları aşağılayan sadece burjuva gazeteleri değildi, sosyal demokratların yayın organları da aynı şeyi yapıyor iftira üstüne iftira atıyorlardı, polisi tahrik ettikleri söylenerek kıyımların suçlusu olarak bizzat işçiler gösteriliyordu, şimdi neden kızmaktan başka bir şey yapmıyor ve işlerine güçlerine gitmeye

devam ediyorlardı, neden boyun eğiyor ve neden el etek öpüyorlardı, babam daha önce bu sorulara verdiği yanıtı burada, Warnsdorf da bir kez daha tekrarladı, kiramızı ödeyebilmek, her gün karnımızı doyurabilmek için çalışmaktan başka çaremiz yoktu bizim. Sosyal demokrat Breitscheid'ın bin dokuz yüz otuz altıda komünistlerle işbirliği içinde ortak bir eylem örgütleme çabası, Sovyetler'in Avrupa'nın güvenliğini sağlama yönündeki politikasını onaylaması veya Grzesinski'nin, Kuttner'in eskiden yapmış olduklarını artık yapmak istememeleri, onların partisi her şeye rağmen, kaçınılmaz olarak işçi sınıfının çıkarlarıyla çatışan güçlerle ilişkileri sürdürmeye devam ettikçe ne işe yarardı ki. Sosyal Demokrat Parti'nin yeraltındaki Alman siyasi örgütleri arasında ortak cepheyi reddetmiş olması en az yirmi yıllık bir sürecin son aşamasından başka bir şey değildi. Şimdilerde anlaşma konusunda ısrar eden Komünist Parti yirmili yılların sonlarında da, o zamanlar hedefleri henüz net olmamakla, sosyal demokrat yönetimle parti tabanı arasındaki ayrımı yeterince yapamamakla birlikte, aynı şekilde birlik çağrısında bulunmuştu. Komünist Parti bin dokuz yüz yirmi dokuzda nasyonal sosyalistler parlamentoda henüz az sandalye sayısına sahiplerken faşizmin süratli yükselişini hesaba katamamış olsa da, proletaryanın tek bir çatı altında toplanması konusunda durmadan uyarılarda bulunmuştu, buna karşılık sosyal demokrat yöneticiler sözümona liberallikleriyle burjuvazinin hizmetine girip orta sınıfın oylarını toplamak uğruna devrimci işçi sınıfını hedef alan her türlü zorbalık karşısında susmuşlardı. Parti politikasına boyun eğmemeye çalışan az sayıdaki sosyal demokrat da, sonuçta ekonominin ve ordunun egemenleriyle yapılan anlaşmanın dışına çıkamıyordu, onlar bulundukları görevler gereği yaşadıkları vatan toprağının geleneklerine özel bir bağlılık göstermek zorundaydılar. Babam Wehner'e, her şeye rağmen Münzenberg'in esasen neden suçlandığını anlayamadığını söylemişti. Sosyal Demokrat Parti'nin ve sendikaların üst düzey yetkilileriyle dostane ilişkiler kurmayı, bir halk cephesi hareketini başlatmak için uygun şartları yaratmayı başaran da, parti politikasının ilkece olumladığı hedefe ulaşan da, bu yakınlaşma girişimine ilginç bir görüntü kazandırarak daha geniş kesimlerin dikkatini çekebilen de Münzenberg'di. Komiteye Lutetia adını vermekle ona nasıl bir önem atfedilmesi gerektiğine işaret eden o değil miydi, diye sordu babam. İmalar, örtük bir alaycılık, söz oyunları Münzenberg'in çalışma biçiminin bir parçasıydı, işte Lutetia adı da, sadece Paris'in Roma İmparatorluğu dönemindeki halini, Keltlerin Seine Nehri'ndeki Cite Adası'na kurdukları yerleşim merkezini tanımlamakla kalmıyor, aynı zamanda Heine'nin komünizm çizgisini benimsediğini gösteren Paris günlüklerinin başlığını oluşturuyordu. Bu kitap Münzenberg'in en sevdiği kitaptı, yazarın Fransızca çeviriye yazdığı önsözde belirttiği gibi bin sekiz yüz kırk ile kırk üç arasını anlatmakla birlikte kırk sekiz Şubat devriminin hazırlayıcı-

sı olarak da görülebilirdi. Eğer otelde bir araya gelenler bu yapıtın girişini okumuş olsalardı, dedi babam, Münzenberg'in niyetini açıkça görebilirlerdi, gerçi belki de o zaman bazıları ürküp komiteye katılmaktan vazgeçecekti. Lutetia ismi, özgür düşünceli burjuvaların komünistlere katılmasını simgeliyordu, göklere çıkardıkları şair Heine onlara, bu ânın gerçek kahramanının kim olduğu konusunda bir ders vermekteydi, bu kahraman Toplumsal Hareket'in kendisiydi. İyi niyetle bir araya geldiklerinde kulaklarını iyice açmış olsalardı Heine'nin onlara söyleyeceği sözleri, özellikle de parlamentarizmin kaba nükteli sahtekâr komedyası ve onun figüranları üzerine ve paranın gücünü sarsmayı başaran tek öğreti olan komünizm üzerine söylediklerini işitebilirlerdi. Babam büfenin yanma gidip üstteki camekânı açtı ve rafta muhafaza ettiği kitaplardan birisini aldı. Heine'nin toplu eserlerinin on üç, on dört ve on beş numaralı cildiydi bu, Bong Yayınevi'nin çıkardığı şarap kırmızısı olan cilt. İşaretli sayfayı açıp okumaya başladı, Heine burada tıpkı Münzenberg gibi, kendine dönük bir ironiyle ürkütücü put kırıcıların, komünistlerin iktidarı ele geçirip güzelliğin simgesi olan bütün mermer heykelleri parçalayacakları, bütün parlak sanat yapıtlarını yıkıp dökecekleri, şairin defne ağaçlığını dümdüz edip orada patates yetiştirecekleri, içine kahve ve tütün koymak için şiir kitaplarından külah yapacakları bir zamanı anlatıyordu. Ah, diye sesleniyordu Heine, bütün bunları şimdiden görür gibiyim ve zafer kazanacak proletaryanın, bütün bir romantik dünyayla birlikte sonsuza dek mezara gömülecek dizelerimi tehdit edeceği bu çöküşü düşündüğümde dilin anlatmaya yetmediği bir keder sarıyor her yanımı. Geç dönem burjuva entelektüellerinin Lutetia Oteli'ndeki buluşmasına kendisinin atfettiği anlamı düşündükçe Münzenberg'in, nasıl kahkahalara boğulduğunu tahmin edebiliyorum, dedi babam. Buna karşılık Münzenberg aynı yılın eylülünde, Moskova'ya gidişinden kısa bir süre önce Wehner ve Dahlem'i, Komintern'e sunmak istediği bir çalışmayı onlara okumak için çağırdığında o her zamanki neşesinin izi bile yoktu. Metni Münzenberg'le birlikte yazan ve daha önce de Abusch'la beraber *Reichstag Yangını Davası*'nı kaleme almış olan Katz bu görüşmeye katılmamıştı. Münzenberg yoldaşların tepkilerini, değerlendirmelerini almak istiyordu, çok yakında Enternasyonal'in Yürütme Komitesi'nin karşısına çıkacak olması onu sinirli, gergin ve ürkek yapmıştı, her zaman kendine güvenen bu adam artık kendinden çok emin değildi, ikaz edilmiş olmalıydı, İspanya'da göstermesi gereken acil faaliyetleri öne sürerek Moskova'ya gidişini erteleyip ertelememesi gerektiğini sorguluyordu. Kimin kimi yanıltacağı, kimin kimi kime karşı kullanacağı belli değildi. Katz belki de başına bir şey gelmesini istemediği için Moskova'dan çıkacak sonucu beklemek üzere Münzenberg'den uzak duruyordu, Wehner ve Dahlem ise soğuk ve temkinliydiler, Münzenberg'i artık düşmüş ve gereksiz birisi olarak görüyor-

lardı. Wehner Katz'a karşı da sempati beslemiyordu. Babam o günlere geri döndükçe, Katz'ın kendini beğenmişliğini ve boş gururunu nasıl eleştirmiş olduğu geldi aklına. Katz bin dokuz yüz yirmi yediden bu yana Komünist Parti üyesiydi, zaman zaman Piscator'un tiyatrosunda yönetici olarak çalışmış, sonra da Sovyet film prodüksiyonunda görev almıştı, temsil ettiği çizgiye şaşmaz bağlılığıyla tanınıyordu, ayrıca onda bir para harcama tutkusu vardı, illegalitede basit bir hayat sürdüren Wehner, onun bu özelliğinden rahatsızlık duymuş olmalıydı. Baskın karakteriyle dikkat çeken Katz onun gözünde tekin bir adam değildi, becerileri ve yetenekleri takdire değer olmasına karşın Wehner onu işçi sınıfının sözcülüğüne soyunmuş bir snob olarak görüyor ve kendisi de işçi kökenli birisi olarak onun karşısında dikkatli olma gereği duyuyordu. Ancak Wehner, yaşama şartlarının kamufle olmayı dayattığı bir ortamda böyle bir izlenimin olası haksızlığını, bunun genel güvensizlik havasından ve hep tetikte bekleme zorunluluğundan kaynaklanıyor olabileceğini belirtmeyi de unutmuyordu. Konuşmamızda babam bir kez daha Wehner'le yaptığı görüşmenin ne kadarını anlatabileceğini düşündü. Onun kulağına gelen bilgiler de kısıtlıydı. Barış Komitesi'nin oturumunda karşılaşmışlardı. Kamuoyuna yapılması gereken açıklamalar bir hafta önce Brüksel'deki büyük kongrede yapılmıştı, şimdiyse komisyon toplantıları yapılmaktaydı. Partilerin ve sendikaların delegeleri teke tek görüşmelere başlamışlardı. Brüksel'de antifaşist mücadelenin, İspanya İç Savaşı'nın önemli sorunları gündeme gelmemiş, bu konulardan kaçınılmıştı. Sadece halkların birleşmesinin bile dünya barışının korunmasında oynayacağı rolün vurgulanması gerektiği söylenmişti ve öyle de olmuştu. Sovyetler Birliği'nin Batılı ülkelerle faşizme karşı bir ittifak kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra artık geriye, Cenevre'deki buluşmada Sovyet siyaseti için destek istemek kalmıştı. Oysa Paris'te ortak çıkarların tartışılması yerine fraksiyonlar arasındaki keskin fikir ayrılıkları gelmişti gündeme. Komünist delegasyon Halk Cephesi politikasını değil de parti politikasını temsil etmekle ve kongre üzerinde egemenlik kurmayı istemekle suçlanmıştı. Babam tanınmayan Çekoslovak bir sendika temsilcisi olarak bu hararetli tartışmanın dışındaydı. Münzenberg'in sunduğu rapor esnasında parti yöneticileri ve parlamenterler tarafından içeri alınmamış, daha sonra kalabalığın arasında şöyle bir gördüğü Wehner İngiliz ve Fransız diplomatların arasında kimsenin dikkatini çekmemişti. Peki sonra Wehner'le konuşma fırsatını ne zaman buldun, diye sordum ona. Babam Paris'e gönderilmişti, bu heybetli kentin yönetim merkezindeydi, çevresi dışişleri, savunma, sanayi, çalışma, eğitim bakanlıklarıyla çevriliydi, metro onu otelinin bulunduğu de l'est Durağı'ndan İnvaliden Durağı'na taşıyordu, hep Concorde Meydanı'nın, Champs Elysees'nin, Tuileries'nin, Notre Dame'ın altında kalan Louvre'u çok istediği halde bir türlü gö-

remiyor, buna karşılık hiç çıkmadığı Eyfel Kulesi'ni her sabah ve her akşam görüyordu. Bütün bu hareketliliğin ortasında küçük bir park alanı vardı, babam onun Rousseau Meydanı olduğunu anımsadı, Jean Jacques değil Samuel Rousseau, İsviçreli banker Aschberg'in yabancı konuklarını ağırladığı evinin bulunduğu Casimir Perier Caddesi'ndeki gotik taklidi Sancta Clotilde Kilisesi'nin hemen önündeydi bu alan. Aschberg'in evinde yapılan bir toplantıdan çıkan babam ve Wehner Ordu Bakanlığı'na doğru yürümüşler ve parka, fırtınanın ortasındaki bu sessizliğin tam kalbine girmişlerdi, bir banka oturduklarını söyledi babam, en azından somut bir şeydi bu anlattığı, çalılıkları, güvercinleri, etraflarını saran yapıları gözümün önüne getirebiliyordum, oysa aralarında geçen konuşmayla ilgili fazla bir şey söylemedi yine babam. Onun Wehner'den öğrendikleri zaten süzgeçten geçmişti, bana söylenenlerse bunun cılız bir yankısıydı. Münzenberg'in, Alman faşizminin başının ezilmesinde uygulanacak strateji hakkında bir yazı yazmış olması bugün, yani bir yıl sonra büyük ölçüde değişen koşullarda, bir sır olmaktan çıkmıştı. Wehner'in ifadesine göre Münzenberg'in iri laflarla kendi kuramı ve yön gösterici bir model olarak ortaya çıkardığı makalenin içeriğini babam da bilmiyordu, Komünist Enternasyonal ve Politbüro böyle yön çizme iddiasındaki bir modele karşı çıkmış olmalıydı. Wehner Münzenberg'in Almanya'daki mevcut durumun gerçek bir analizini yapmayı başaramadığını söylemekle yetinmişti, Münzenberg Wehner'e göre mevcut sorunları ve çatışmaları göz ardı etmiş, nasyonal sosyalistlerin başarısını öncelikle propagandaya, ajitasyona ve mitleştirmeye yormuş, insanların daha güçlü bir biçimde aydınlatılmasını talep etmişti. Ona göre parti faşist demagojinin önemini anlamak istemiyordu. Münzenberg her zamanki gibi sadece kendi çöplüğünde ötmeye çalışıyordu, demişti Wehner. Sadece dışarıdaki işlerle yetinen Münzenberg Alman sürgünlerinin kendilerini hayranlıkla seyredebilecekleri parlak bir ayna yaratmıştı. Katz zarafeti ve atikliğiyle kendini bunun dışında tutarken Münzenberg'in de yanılmazlık iddiasına itibar etmiyordu. Parktan çıktıktan sonra Wehner gözden kaybolmadan önce babama şöyle bir el sallamış, babam da o sırada Wehner'in siyasi tavrını sormuştu kendine. Onun artık Merkez Komite'nin yürüttüğü siyasetle uzlaşamayacağım düşünüyordu babam, eğer Wehner'in başına bir şey gelirse bunun nedenini, uzlaşmak adına sosyal demokrat partililerle fazlaca içli dışlı olmasında, partiler arasındaki keskin sınırları geçersiz saymak istemesinde aramak gerekirdi. Ama o zaman neden Münzenberg'e karşıydı, diye soruyordu babam, çünkü görünüşe bakılırsa Münzenberg de tıpkı onun gibi aynı hedefin peşindeydi. Münzenberg'in parti yönetiminde yükselmesine izin verilmemişti. Münzenberg Moskova'ya gider gitmez Radek'le görüşmeye çalışmış, ama onun da Piatakov, Sokolnikov ve Muralov'la birlikte tutuklandığını öğrenmişti. Yazmış olduğu yazıyı Komin-

tern'de okumak ve açıklamak fırsatını bulmak yerine, söylenenlere bakılırsa, parti içi bilgileri sızdırmaktan, devrimci dikkate özen göstermemekten, ideolojik sapmalardan ve muhalif çıkışlardan dolayı mahkemeye çıkmadan önce ön hazırlık yapması için Enternasyonal'in Soruşturma Komisyonu'na çağrılmıştı. Babam Wehner'in nerede olduğu hakkında bilgi veren yoldaşlardan, o sırada Dimitrof'u Enternasyonal'de temsil eden Togliatti'nin Münzenberg'in serbest bırakılmasında etkili olduğunu öğrenmişti. On beş Ekimde İspanya Komünist Parti'ye silah sevkıyatının gerçekleştiği haberi geldikten sonra, Paris'te Münzenberg'in vazgeçilmezliği de onaylanmış oldu. Ancak İspanya faaliyetlerinde eskisi gibi tam yetkisi yoktu artık. Onun görevine Çekoslovak bir partili olan Šmeral getirildi. Münzenberg'in ihraç süreci bin dokuz yüz otuz yedi Eylülünde başlamış bulunuyordu. Peki Lutetia grubu ne oldu, diye sordum babama. Ondan geriye hiçbir şey kalmadı, dedi babam. Aralık bin dokuz yüz otuz altıda bu grup, Florin, Dahlem, Merker, Ackermann, Dengel, Koenan, Ulbricht ve Pieck gibi pek çok komünist temsilcinin katılımıyla son çağrı metnini yayımladı, sonra komünistlerin keyfî tutumlarından, baskın olma heveslerinden şikâyetçi olan sosyal demokratlar peş peşe gruptan ayrılmaya başladı, bu süreç Breitscheid ve Braun'un da geri çekilmesinden sonra komitenin, Mayıs bin dokuz yüz otuz yedi de çözülmenin eşiğine gelmesine kadar devam etti. Gerçi İspanya eylemlerinde hâlâ tek tük ortak dayanışma çağrıları çıkarılmıştı, ama sosyal demokrat yönetim İspanya savaşı karşısındaki suskunluğuna ek olarak, giderek Alman Halk Cephesi'nin ilerideki gelişimi konusunda da suskunlaşıyordu. Sosyal Demokrat Parti yöneticilerinin tavrı en açık biçimde Wels'in açıklamalarında, faşist diktatörlüğün ancak ordu ve ekonomi çevreleri içindeki muhalefetle bertaraf edilebileceği, kendisinin de bir geçiş aşaması olarak muhafazakâr bir ordu iktidarı istediği yolundaki itirafında dile gelmişti. Böylece sosyal demokrasinin en gerici politikacılarından eski savunma bakanı Noske yeniden sesini yükseltmeye başlamıştı. Komünizme inancını koruyan, ama partinin etki alanından kendisini çeken Münzenberg, bin dokuz yüz otuz yedinin başında kurulan ve liberal sol burjuvaların toplandığı Alman Özgürlük Partisi'ne girmişti. Lutetia Cephesi ideolojik tanımlardan ve parti politikasından uzak bir şekilde burada varlığını sürdürmeli ve illegal yollardan Almanya'ya taşınmalıydı. İdealist hümanist tavrıyla ve hukuk devletinin yeniden inşası çabası içinde parti, ordu ve iş dünyasındaki antifaşist çevrelerle ilişki kuruyordu. Münzenberg'in çalışma tarzına hiç uygun olmayan sınırlı bir işleve sahip olsa da bu örgüt, deyim yerindeyse aklıselim Almanlara gönderdiği özgürlük mektuplarıyla kavganın içindekilerin yanında yerini alıyordu ve gerek toplama kamplarında gerekse darağaçlarında kayıplar vermişti. Wehner'e gelince, babam onun şimdi maruz kaldığı soruşturmalara dayanabileceği görüşündeydi, çünkü o zaten yıl-

lardır yeraltındaydı ve becerileri bu doğrultuda gelişmişti. Dimitrof ve Manuilski onu kayırıyordu, ayrıca Wehner'in, aylarca inatla ve aynı zamanda bütünselliği gözden kaçırmadan bir fikri savunmak gibi bir özelliği vardı. Bir dava uğruna çekilen zahmetler ve verilen kurbanların babamın içine nasıl oturduğunu, kişisel trajediler daha yüksek amaçların yanında ister istemez sönük kaldığı için bütün bu acıları biliyor olmanın onu nasıl da etkilediğini ve çeyrek yüzyıllık bir siyasi yaşamdan sonra, bütün eylemlerin belki de boşa gitmiş olduğu, her şeye baştan başlamak için artık gücünün kalmadığı fikrinin onu nasıl ezdiğini fark ettim. Onunla birlikte, küçük bir nehir olan ve Görlitz'te Neiße Nehri'yle birleşene kadar kenti baştan aşağı kateden Mandau suyunun kenarındaki, çalıştığı tekstil fabrikası Frölich'e kadar gittim, yolda İspanya yolculuğum üzerine konuştuk, aramızdaki o eski yakınlık tekrar ortaya çıkmıştı. Slovakya'daki sorumluluk bölgem olan Trenčin'de askerlik için başvuruda bulunmam yerine İspanya'ya gitme kararımı o da destekliyordu. Sahil yolundaki akasya ağaçlarından babamın üzerine kızıllaşmış bir yaprak düşerken, genç olsaydım ben de bir yol ayrımı için mücadele verilen cepheye koşarak giderdim, dedi.

Prag'daki İspanya Komitesi'nden Hodann'ın beni Albacete'de Cueva la Potita Hastanesi'nde beklediği haberini almadan önceki birkaç günü tıpkı Berlin'deki evimizde geçirdiğim son saatler gibi geçirdim, bu süreç gerçekten de orada başlamıştı. Bekliyordum ve bu benim için hem hareketli hem de huzursuz bir bekleyişti. Pflug Caddesi'ndeki evimizin mutfağında bir tür inzivaya çekilerek yerde oturup derin düşüncelere daldıysam, bunun nedeni içimde biriktirdiklerimin büyüdükçe büyümüş olması ve bir hesaplaşmaya, saydamlaştırılmaya gereksinim duymasıydı. Pergamon sunağını görüşümüzden bu yana konuştuğumuz her şey temel bir anlayışta, bir tezde, bundan sonraki adımlarımızı belirleyecek bir yaşama tavrında yoğunlaşmıştı. İçinde bulunduğum durumda, bu müze ziyaretinin tam bir hafta sonrasında, İspanya'daki görevlerim konusunda henüz hiçbir şey bilmiyordum, bildiğim tek şey Perpignan'a gitmek için illegal denen, ama bu bizim açımızdan her zamanki gibi tam bir yasallık anlamına gelen yollardan sınırı aşmam gerektiğiydi, bu bana Figueras yolunu açacaktı, orada örgüte ulaşacaktım ve bana yapmam gerekenler söylenecekti. Gelecek günlere dair bu bekleyiş anonim etkileşimin sağladığı bir zeminin üzerindeydi. Tıpkı benim akrabalarım ve dostlarım gibi ben de uzun zamandır, içinde bulunduğumuz durumu değiştirmesini umduğumuz gizli eylemler için kendi hazırlıklarımı yapmaktaydım. Pek çok gücün rol oynadığı devasa yapıda silinip giden sınırlı etkinlik-

lerim artık beni yeraltından çıkarıp sınıf mücadelesi aşamasına gelmiş bir halk savaşı durağına taşıyordu. Burada, yalıtılmış Warnsdorf da düşüncelerimde silahlı çatışmanın parçası haline gelmiştim. Tasavvurumuzdaki gelişmenin hayata geçmesi önce düşmanın kesin bir yenilgiye uğratılmasını gerektiriyordu. Bizi güdüleyen ve bu hedefi belirleyen gücün kaynağı sonu gelmeyen bir nefretti, açgözlülüğe ve bencilliğe, sömürüye, aşağılamaya ve işkenceye duyulan bir nefret. Başlangıçta bu nefret öznel bir biçimde dile gelmiş, kuşatıcı, belirsiz büyük bir güce, eğitimimizi, ilerlememizi engellemek isteyen bir topluma yönelmişti. Daha sonraları politik görüşler edindiğimizde nefret bir basamak daha yükselmişti, böylece bizi yerimize mıhlamak ve esir almak isteyen gücü yok etmek, ortadan kaldırmak için amaçlı bir mücadeleye başladık. Bizi yönlendiren öldürmeye iten soğuk yüzlü bir tiksintiydi. Sanat ve edebiyatta bu duygumuza pek rastlayamıyorduk, belki Grosz ve Dix'in tablolarında buna ilişkin imalar vardı, en çok da Heartfield'in kolajlarında ifade ediliyordu, en açıkça tanımlandığı yer ise Lenin'in *Nisan Tezleri*'ydi. Bize göre faşizm düşmanca olan ne varsa hepsini içeriyordu. Günlük çalışmada, toplumsal hayatta, resim, edebiyat ve bilimle uğraşırken ne öğreniyorsak hepsini öncelikle bu düşmanlığı alt etme misyonumuzla ilişkilendiriyorduk. El attığımız her konu, taşıdığımız her niyet soygunculuk, korkunç bir yıkıcılık ve yaşamımıza bir anlam veren değerler bütünü arasındaki şiddetli çatışmayı güncelleştiriyordu. Bazen bu yüksek yoğunluktaki nefret kendini yakmayı, yok etmeyi isteyecek kadar boğucu oluyor, sömürüyle ve katliamlarla dünyayı mahva sürüklemek isteyenlerin gücü gözümüzde devleşiyordu. Zaman zaman mantığımın beni tamamen terk ettiği, sadece şakaklarımın zonkladığı, başımın kurşun gibi ağırlaştığı, bizi aptala çeviren, şaşkınlaştıran güçler karşısında sadece çılgınlığın, kör bir öfkenin harekete geçirilebileceği dönemlere giriyor, ama sonra yeniden kendime geliyor, dayanışmamız ve teslim olmamamız gerektiğini düşünüyordum. Sermaye egemenliğinin yıkıldığı ve işçi sınıfının iktidara geldiği ülkeye, yeryüzündeki tek işçi devletine karşı hissettiğimiz yakınlıkla, radikal bir değişim, yeni bir varoluş biçimi isteğimiz kopmaz biçimde birbirine bağlıydı. Bütün hakaretlere, kötü niyetlere, endişelere katlanmak zorunda olan işçi devleti eğer bizim için yıkılmaz bir şeyin ifadesi olmasaydı, öfkemiz ve başkaldırımız çok umutsuz olurdu. Kendi çaresizliğimiz içinde, orada da çılgınlık anlarına kapılmanın mümkün olduğunu anlıyor, atılan sabırsız adımları destekliyorduk. Bekle gör siyasetiyle hareket edilemez, hiçbir uzlaşmaya, hiçbir ara çözüme gidilemezdi. Yanılgılardan, hatalı müdahalelerden, panikten söz edildiğinde vurulan her bir darbeye gerekçe bulmaya çalışıyorduk, bunların her biri bizim açımızdan meşruydu. Bu ülke de tıpkı bizim gibi bir yalnızlık içindeydi, ve biz bu yalnızlık içinde birbirimize bağlanmıştık. Yegâne dayanma

şansımız bu bağlanmışlıkta gösteriyordu kendini ve ekimin bizi peşinden sürükleyen eşsiz fikirlerinin yaşamasını bu dayanma gücü sağlıyordu. Hiçbir kuşku, hiçbir sorgulama bu fikirleri bulandıramazdı. Onlar her şeyin üstündeydi ve kafamızı karıştırabilecek her şeyi silip süpürüyordu. İster duygusal ve düşsel, ister hesaplı, tasarlanmış ve kurgulanmış olsun her eylemimizin, her adımımızın çıkış noktası bu fikirlerdi. Avuçlarımızın içinden kayıp giden, açıklanamaz gibi görünen her şeye akli bir belirlenmişlik, çağın şeytani baştan çıkarmalarına kapılmamızı engelleyen bir özellik kazandıran bu temel düşünce, bu yüksek ahlaki ilkeydi. Bu nedenle tetikte bekleyip bizi ele geçirmek isteyen kuşkuya, bocalamaya asla teslim olmuyorduk, kuşkulandığımız tek şey yerine yenilerini koymak adına, yapılmış eski açıklamalardı, bildiğimizi düşündüğümüz şeyler yeni açıklamalara, yeni yorumlara ihtiyaç duyabiliyor ve bu süreç böyle devam edip gidiyordu. Yaptığımız seçimde benimsediğimiz tez, bütün kapalılığına ve kesinliğine rağmen farklı öğelerin bir bileşimiydi, iddialardan, karşı iddialardan, varsayımlardan, bulgularından ve çıkarımlardan oluşan bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştı. Faşizmle mücadele, Sovyet devletiyle dayanışma, bunlar deneyimlerimizin bize gösterdiği kaçınılmazlıklardı. Coppi, Heilmann ve daha pek çok kişi kendi yerinde kalırken, ben de İspanya'da bana verilecek görevleri yapmaya hazırdım, bizim için doğru, somut ve sabit olan buydu, işte bu yüzden, arada kalan zamanda içine düştüğüm, yükümlülüklerden uzak bu günler kendimi boşlukta hissetmiyordum. Bu günlerdeki duygularımla, bir bütünün parçası olduğumdan, bizi kendi kurduğumuz bir şeyin dışında başka hiçbir şeyin yönetemeyeceğinden bir kez daha emin oldum. Belli bir ilgi alanına yoğunlaştığımızda bilincimizin bağlayıcı bir şeye çarpması, tam da bizim ihtiyaç duyduğumuz bir şeye çarpması daha önce de sık sık başıma gelmişti. Bizi kitaplara ve tablolara götüren, zamanı geldiğinde yapmamız gereken konuşmaları yapmamızı sağlayan buydu. Ait olduğumuz bize özgü kültürel alanımızda yaşarken nasıl bir evrensellik içinde olduğumuzun göstergesiydi bu, yeterli koşullar yaratılmamışsa hiçbir şey biçimlenemiyordu, içimizde biçimlenmekte olan şeyi fark ediyor, konuyu bütünün içinden seçip çıkarıyor, onu kafamıza yükledikten sonra işliyor ve zenginleştiriyorduk, bütün bunları yaparken onun giderek elle tutulur hale geldiğini fark etmiyorduk bile çoğu zaman. Nefreti her zaman ensemizde hissediyorduk, çünkü bize özgü olan ve bizi özgür kılan açıklık yok edilmek istenen bir özellikti, etrafa bakınca nicelerinin canına okunmuş olduğunu, kendilerine yapılan kötü muameleyi fark edemeyecek ölçüde tahribe uğramış olduklarını görüyorduk, *Şato* isimli romanını pazardaki kitapçıda bulduğum yazar bu durumu olağanüstü bir ayrıntı zenginliğiyle betimlemişti. Kitabı açıp şöyle bir karıştırdıktan sonra ucuz bir fiyata edinip oradan ayrılmak üzereyken kitapçının getir-

diği başka bir kitaba daha göz attım, Brueghel'in tablolarının renkli röprodüksiyonlarıydı bu, küçücük bir bavulla yola çıkanlar için değil de, yerleşik düzende güvenlik içinde yaşayanlar için bir kitaptı bu. Kitapçı, Schroll Yayınları'ndan çıkmış olan enlemesine formatlı bu kitabı bir kürsünün üstüne koydu, küçük bir şehir olan ve Bohemya sonbaharını yaşayan Warnsdorf açılı duran kitapla birlikte on altıncı yüzyılın Flaman manzaralarıyla iç içe geçmişti, tıpkı sonraki günlerde Kafka'yı okurken onun anlattığı köy ve şatonun yine aynı çevrenin, Warnsdorf'un iç karartıcı küçük burjuva ve köylü yalıtılmışlığıyla iç içe geçtiği gibi. Kafka ve Brueghel dünyadan manzaralar çizmişlerdi, hafif ve saydam ama toprak renginde ve bildiğimiz dünyayı yansıtan manzaralar, onların çizdiği tablolar hem karanlıktı hem aydınlatıcı, yapıtın bütününden gelen etki heybetli ve ağır, ayrıntılarda apaçıktı. Onların gerçekçiliği hem çok bildik hem de şimdiye kadar gördüğümüz hiçbir yere benzemeyen köylerde, mekânlarda ortaya çıkıyordu, her şey günlük hayatın sezgileri, işleri, jestleri, heyecanları ile doluydu, her şey tipikti ve önemli olana, aslolana işaret ediyordu, ama her şey tam da bu yüzden o anda bir yabancılık ve tuhaflık etkisi yaratıyordu. Kitapçı dükkânının penceresinden manavların ve tavukçuların tezgâhlarını görebiliyor, arabaların kaldırım taşlarının üstünde dönen tekerlek seslerini duyabiliyordum, siluetlerinin keskin konturlarıyla insanlar ya tek tek ya da gruplar halinde meydanın maviye çalan gri zemini üstünde ve evlerin kiremit rengi cephelerinin önünde duruyorlardı, koyu renk giysileriyle hareket halindeydiler, kadınların üstünde çokça siyah ve toprak kahverengisi vardı, erkeklerse balçık rengi derilere bürünmüştü, aralardaysa açık renkler dikkat çekiyordu, bir eşarbın beyazı ve yeşili, bir çocuğun elbisesindeki kırmızılar ve sarılar, ve hepsinin gelip geçtikleri yollar sanki bir geçit törenine hazırlanmıştı. Bu kaynaşmayı, bu öbek öbek geçişleri zihnime kaydediyordum, oysa bu bir tiyatro oyunu değildi, gerçekliğin kendisiydi, belli başlı amaçlara, karın doyurmaya, malların sunumuna, fiyatlandırılmasına ve seçimine, alış verişe yönelikti, bu hareketliliğin, bu gürültülerin ve insan seslerinin hiçbir özel yanı yoktu, her şey pazarın kurulduğu günlerdeki gibiydi, ama bu tangırtılı tungurtulu, bağırtılı çağırtılı, ellerin durmadan yiyeceklerin üstünde gezinip durduğu ritüelin içinden, örnek teşkil eden, ders kitaplarına geçen başka bir ayin doğmuştu, *Karnavalla Büyük Perhizin Kavgası.** Uzaktan bölük pörçük duyulan bir marşın nağmeleri, geçip gitmekte olan sert adımlar son gürültülerdi, onları takip eden ve zillerin, gaydaların, küçük flütlerin, davulların başı çektiği kafileler sessizdi artık, sadece kulakta kalan sedalardan, renk ve figür sanrılarından

(*) Pieter Brueghel'in son dönem yapıtlarından birisi; bu tablo, karnavalla oruç arasındaki çekişmeyi simgeleyen ve Prens Karnaval ile Bayan Oruç arasındaki kavga olarak sokak tiyatrosu tarzında sahnelenen Ortaçağ Hıristiyan geleneğini konu alıyor – ç.n.

ibaretti. Aşağı sokaktan, kemerli ve kukuletalı kahverengi giysileriyle hantal figürler saman yığınının ve dans edenlerin yanından geçerek bu tarafa geliyordu, kimileri de itiş kakış kilisenin yan kapısından çıkıyordu, bazıları kafalarına kilisenin üç ayaklı taburelerini geçirmişti. Tövbekârlar dua kitapları ve gül çelenkleriyle, başları önlerinde, yaprak demetleriyle kendilerini cezalandırarak sefahat yapanların yanından geçiyordu; her grubun peşinde çocuklar vardı, anne ve babalarının yanında bulunması gereken çocuklar, ama her defasında sırayı bozuyor, birbirleriyle itişerek, topaç çevirerek kendi aralarında ayrı bir maskara alayı kurmak istiyor, ama büyükler tarafından uslu olmaları için çekiştiriliyorlardı; öteki çocuklar kafasına bir sepet geçirmiş, kızağının üstünde dua edenlerin başını çeken, sıskalıktan kurumuş bir yaşlı kadının arkasında yarım daire yapmış, ellerindeki kaynana zırıltısını çeviriyor ya da karnaval giysileri ve boyalı yüzleriyle, bir fıçıya binmiş olan şişko karnaval prensinin peşindeki kafileye eşlik ediyorlardı; meyhaneden fırlamış olan ayyaşlar ve sefihler, göbekli karnaval prensinin bindiği mavi sandala akın etmekteydiler. Koltuk değneklerine dayanarak yürümeye çalışan sakat dilenciler kutlama yapanlardan bir şey koparamıyordu, tıpkı kuyunun yanındaki domuz gibi onlar da yerlerde ekmek ve pasta kırıntıları arıyordu. Paçavraya dönmüş giysileriyle, hastalıkları ve körlükleriyle, kesik ayakları ve kollarıyla, sepetlerde ağlayan huzursuz bebekleriyle ve tahta bir kızakta sürükledikleri ölüm döşeğindeki hastalarıyla köşedeki dilenciler biraz sadaka toplamayı başarıyordu. Ama onlar da fazla bir şey bekleyemezdi, iyi giyimliler cimriydi, onlar da nefis terbiyesi sırasında sadece ince hamurlu simit, kuru pasta gibi yiyecekler veya kirli görünüşlü Bayan Oruç'un rakibine doğru uzattığı küreğinin üstündeki çiroz ringa balığı yemelerine izin vardı, kocaman yuvarlak ekmekleriyse önlüklerinin içinde gizliydi, meyhanedeki kadına yeniden doldurtacakları şarap testileriyse boşalmıştı. Düşten ibaret acınası bir tıkınma hali damgasını vurmuştu her şeye. Pazar tezgâhlarındaki kırık yumurtalar, kemirilmiş kemiklerin, fırlatıp atılmış oyun kâğıtlarının yanında duruyordu, tahta kaşıklar uyarı sinyali gibi ya boş tencerelerin içindeydi ya da hiç gelmeyecek olan yemek saatini beklercesine kasketlere ve kemerlere takılmıştı, kalaylı taslar sopaların ucunda döndürülüyor, bıçaklar hurda demirlerde bileniyor, karınlara ve bacak aralarına sürülerek temizleniyor, küçük ekmeklere geçiriliyordu ve karnavalcıların fıçısının ucunda, zevk düşkünlüğünün içeriğini en ince ayrıntılarına kadar gösteren tütsülenmiş bir domuz kafası bütün müstehcenliğiyle görünmekteydi. Kuyunun yanındaki kadınların satışa çıkardıkları mallar pek cılızdı, bir sepet lahana, oruç tutanlar için birkaç balık, onların yanındaki köylü kadınsa çalı çırpı yığınının orada, artık sona ermekte olan kutlamanın bitkin düşmüş katılımcıları için son bir kaygana hazırlıyordu, yine de burada yoksullara, uşaklara, hiz-

metçilere, sokak serserilerine, gezgin müzisyenlere bir vizyon veriliyordu. Kafilelerin çevrelediği pazaryerinin ortasında parayla satılan, müşterilerini bekleyen şeyler vardı, kimi az kimi çok değerli, ticaret bunun dışında çevresinde olup bitene kulak asmıyordu. Resmin tam ortasında ise, sanki izleyiciyi hiç önemsemiyormuş gibi onlara sırtlarını dönmüş bir burjuva çifti yollarına devam etmekteydi, adamın kafasında kocaman bir şapka, kadının sırtındaysa sallanmakta olan bir fener vardı, giysilerinin altı tıka basa dolu, erzakları tamamdı. Halk yaşamını betimleyen tablolarda zevkten, toplumsal yaşama keyfinden en ufak bir iz yoktu. İşçiler, arabacılar, hamallar, çobanlar, oduncular, zanaatkârlar ve köylüler budalalık denecek bir kuntluk içinde gösteriliyordu, ister fırtınalı bir göğün altında çayırlardaki ağaçların dallarını keserken, ister kayanın doruğunda Babil Kulesi'nin görkemli katlarını inşa ederken, ister İsa'yı çarmıha götürürken, ister kermeslerde daire olup dans ederken gösterilsinler, hep bir değişmezliğin içinde tutsak edilmiş gibiydiler. Coşkunun ifadesi acınınkine karışıyordu. Hep açık, ama gülmeyen ağızlar vardı. Ortada bir ölenin olması bile sabanların işe ara vermesine sebep olmuyor, dedi kitapçı bir başka resimdeki bir ihtiyarın kafasını göstererek, ölmekte olan ihtiyar, köylünün işlediği tarlanın bir köşesindeki çalılığın altında upuzun yere uzanmıştı, neredeyse dikkat bile çekmiyordu, koyunların yanında değneğine dayanmış olarak duran çobansa kafasını kaldırmış, İkaros'un kimse fark etmeden düşmeden önce süzüldüğü boş göğe bakıyordu. Kitapçının söylediği motif halinde işlenmiş deyiş dünyevi işlerin sarsılmazlığına yönelikti, ama öte yandan da işin ağırlığı ve ona duyulan isteksizliği de dile getirmekteydi. Ne yapılıyorsa boyunduruk altında yapılıyordu, hiçbir değişim söz konusu değildi, balmumu kanatları erimiş olan ve tablonun bir kenarında minnacık görünen Daidalos'un oğlu denizin sularında çırpınmaktaydı, artık bir tek debelenen ayakları görünüyordu, dalgalar az sonra onların da üstünü örtecekti. Bunu saptayan göz acımasızdı ve ikna edilemezdi, ressamın gözlerini, büzmüş olduğu dudaklarını getirdim gözümün önüne, olan biteni yaklaşık olarak değil, tam bir kesinlikle yansıtıyordu, onun açısından bir rahatlama, bir çare söz konusu olamazdı. Şimdi de önümde çıplak ağaçları, karlı damları, donmuş akarsuyuyla huzurlu bir köyün resmedildiği sayfa vardı. Alçak bir köprünün üstünde etrafında adamlarıyla zırhlı bir şövalye geliyordu, kadınlardan biri kapının önünde donup kalmış gibiydi, ellerini birbirine geçirmiş öylece duruyordu, bebeğini almış olan bir asker hızla oradan uzaklaşmaktaydı. Bu noktadan dışa doğru bakıldığında kitle katliamı halka halka yayılıyordu, zırhlı süvariler kaçmaya yeltenecek olanların önünü kesecek biçimde bitişik düzen durmaktaydı, yanlarda piyadeler evlere hücum etmekteydi, yakalarından, kollarından sürüklenen, kılıç ve mızraklarla yaralanan ana babaların ellerinden çocuklarının

çekilip alınması olağanüstü ürkütücü bir canlılıktaydı, akıllarını kaçırmış olanlarsa çöküp cesetlerin başına oturmuştu. Uzaktan bakıldığında, alışılagelldiği üzere sakin, hareketsiz bir yer olan köy yakından bakan için akıl almaz bir çaresizlik sahnesine dönüşüyordu. Aralarına kırmızı ceket ve pantolonlu Wallon despotların, havaya sıçramakta olan köpeklerin karıştığı figürlerin konumlandığı koreografik düzen, yaşanan dehşeti kimseye kaçıp kurtulma imkânı vermeyen bir eylem bütünü haline getiriyordu. Köy sakinleriyle aslında onlardan farkı olmayan, ama her zamanki gibi üstlerinin emirlerini yerine getiren paralı askerlerin arasında olup bitenler dayanılır gibi değildi ve bütün bu dehşet devinimi, soğukkanlı kılıçtan geçirme eylemi sanki sonsuza dek devam edecekmiş gibi görünüyordu, beyaz zemine bir ikona gibi işlenmiş olarak. Tam başımı sokacak güvenli bir yerde yaşıyorum derken insanın neye uğradığını şaşırması, akla hayale sığmazlığın beklenmedik baskını kadastrocunun Bay K.'nın öyküsünde de kalıcılığa dönüşüyordu. Artık o noktadan sonra özgür iradenin geçerli olabileceği bir alan fikri ortadan kalkıyordu. Kadastrocunun geldiği köy hiçbir şeyi sorgulamayan insanların köyüydü. Yayvan binalarıyla, sarmaşıklarla kaplı yuvarlak kuleleriyle, çevresindeki karga sürüleriyle şato gözle görülür olmasına karşın ona yaklaşmanın hiç yolu yoktu. Asıl işkence daha baştan bu sınırın çekilmesinde, şatonun neden girilmez bir yer olduğunun hiç sorulmamasıydı. Orada, aşağıda köyde yaşayanların hepsi, köye dışarıdan gelmiş olan kadastrocu da kendi dünyalarıyla egemenlerin dünyası arasındaki dayatılmış uzaklığı aşılmaz bir şey olarak kabul edip ona boyun eğiyorlardı. Yanıma aldığım bu kitabı, İspanya yolunda Lüsas Dağları'nın arasında ve koruganlarla kontrol altına alınmış bir geçit olan Schöber hattında okuduğumda, ben ve benim gibi olanların eskiden yüzleşmek istemediğim ya da geçiştirdiğim özellikleriyle tanıştım. Kadastrocu kendisinin bir çalışan oluşundan ve bağımlılığından söz ediyordu, onun hareket noktası şatonun memurlarından birisi olmasıydı, sınıf atlayıp yükselmek gibi bir hedefi yoktu, tek isteği işini yapıp kabul görmekti. Kadastrocunun, onu uşak, iş bahşedeni de mutlak efendi kılan sisteme karşı çıkmak yerine sistem tarafından kahul edilmek istemesi, bizim gibilerin nasıl da hep kanaatkâr olmak zorunda kalışını ve dahası pek çoğumuzun en ufak bir talepte bulunmadan içinde bulundukları durumu, tutunabilmek adına nasıl savunduklarını hatırlatıyordu. Çatışmanın, başkaldırının, grevin onları ekmeklerinden edebileceği, fabrika sahibinin onlara verdiği iş karşılığında şükran duymaları gerektiği çok sık duyduğumuz sözlerdi, onlar korkuyordu, asla iktidara karşı gelemeyecekleri, hep ezilerek ve sindirilerek aşağıda, kalmaları gereken yerde kalacakları, tepki göstermenin onlara hiçbir hak kazandırmayacağı gibi daha da ezilmelerine yol açacağı onların bilinç biçimiydi. Biz böylesi bir duruma katlanmayı yargılamasına yargılıyor, ama

ondan kurtulmak için de pek bir şey yapamıyorduk. Hem şatonun amirleri hem de bizim amirlerimiz işçilerini memnun görmek istediklerini söyleyip duruyorlardı. Onlara bakılırsa kimse kimseyi ezmekten yana olmadığı gibi, her yerde nedense bizim etkileyemediğimiz yüce bir adalet uygulanıyordu. İktidarı elinde tutanların sorumluluğu çok ağırdı, köyün ekonomisini ayakta tutmak için gece gündüz kılı kırk yararak çalışıyorlardı. Ve ben geride bıraktığım yirmi yıl içinde işçilerin nasıl sefil yerlerde oturduklarını düşündüğümde, köyün sakinlerinin de gıklarını çıkarmadan yoksul barınaklarda yaşamak zorunda olduklarını görüyordum, hatta onlar kenttekilere göre daha az zarar görüyordu. Yalnız bizim zaman zaman kırmayı başardığımız bu tevekkül onlar için mutlaktı. Sefalet ve aşağılanma bizim hayatımızda köydekilerden, ricacılıktan kurtulamayan marabalardan bile daha fazla olduğu için, inanılmaz bir etkisi olan güçsüzleştirme taktiği bizi de ilgilendirecekti, hatta belki de köydekilerden bile güçlü şekilde. Bize dayatılan bu düzende yeteneklerimizin çok altında kalan bir iş yapma zorunluluğu hem köydeki yaşama biçiminin hem de bizim deneyimlerimizin ortak göstergesiydi. Yalnızca ben, ailem ve Coppi'nin ailesi değil, çeşitli iş yerlerinde birlikte çalıştığım herkes durmadan bu aşağılanmaya maruz kalıyordu. Üretim onların hizmetine birkaç el becerisinden başka bir şey vermediği içindir ki, sabahtan akşama kadar kendi özniteliklerine sırt çevirmek, gittikçe daha derin bir uyuşukluğun ve bilinçsizliğin içine düşmek zorunda kalıyorlardı. Bu atalet ve ekmek paramızın bize lütfedildiği yolundaki yaygın ve saplantı halindeki düşünce Kafka'nın kitabının çıkış noktasıydı, sorunlarımızı bütünselliği içinde güncelleştirdiğinden okurunu tedirgin ediyor, onun sınırlarını zorluyordu. Tabii siyasi anlamda aldığımız önlemlerimize atıfta bulunup kendimizi savunuyor, bizi tutsaklıktan kurtaracak açılımlardan söz edebiliyorduk, ama kadastrocunun içinde bulunduğu sınırlılığı biz de hissetmiyor değildik. Bu şatoda kimin yaşadığını, orada kusursuzluğunu besleyenin kim olduğunu daha belirgin bir biçimde dile getirmediğini öne sürerek kitabın yazarını suçlayabilir, egemenleri mistik, neredeyse dinsel bir karanlıkta gizlediğini, şatonun içini gözler önüne sermediğini ve onun yıkılması için hangi hazırlıkların gerekli olduğunu göstermediğini düşünerek onu eleştirebilirdik, oysa geçmişte dinlemiş olduğum ve şimdi aklıma gelen bu karşı çıkışlar anlamsızdı, çünkü onun betimlediği ilke yeterince berraktı ve tam da anlatım biçimiyle bizi daha da güçlü bir içsel katılıma davet ediyordu. Şato köhneydi, çatlaktı, geçmişe aitti, savunmasızdı, en ufak bir etkileyiciliği yoktu, aslında onu ele geçirmek işten bile değildi, arada bir görünen memurlarsa hastalıklı, bezgin ve düşkündüler. Bizim için kapitalizmin de yapısı tam böyleydi, çöküşü yakın, aykırı ve değersiz, ama hâlâ buradaydı işte, sahtekârlıklarıyla, soysuzluklarıyla, indirdiği küçük darbelerle yoluna devam ederek, bizi hiç-

bir inandırıcılığı olmayan elçileriyle, gümrükçüleriyle, bekçileriyle tehdit ederek buradaydı. Sosyalist çevrelerde gerçekçilik tartışmasında dekadan kabul edilen Kafka'nın defteri dürülmüştü. Ama böyle olunca, herkes kendini onun olağanüstü duyarlılıktaki gerçeklik anlayışına da kapatmıştı, oysa düzene karşı çıkma boyutuna yer vermeyen, önemsiz ayrıntılar etrafında dönüp duran, insanı dehşete düşürecek bir durum olarak kavrama ediminin esamesinin okunmadığı bu Kafka dünyası bizi, olumsuz koşulları bir daha geri gelmemek üzere ortadan kaldırmak için neden hâlâ harekete geçmemiş olduğumuz sorusuyla yüzleştiriyordu. Kafka'nın kitabında okuduklarım beni umutsuzluğa sürüklemek yerine utandırıyordu. Onun mekânlarında şatonun bir memuruyla bir köylü nasıl karşılaşıyorsa ben de Alfa Laval'da bir mühendisin ya da ustabaşının karşısında dikilmenin ne demek olduğunu yeterince biliyordum, böyle anlarda aramıza hep o, yapaylıkla örtbas edilmeye çalışılan uçurum girerdi. Fabrikayı teftişe gelen müfettişin o günümüze taşıdığı alışık olmadığımız o gıcır gıcır dostane tavırlar geldi aklıma, ama öte yandan beni görmediği, benim onun açısından var olmadığım çok açıktı, o dinlenmişti, karnı toktu, montaj hangarında sabah teftişini yaparken yeni duş almış olduğu belli oluyordu, dört saatten beri santrifüjleri monte eden bizlerse ter içinde ve uykusuzduk. O çevresine bakınırken, başıyla bize selam verirken, ustabaşıyla ayak üstü konuşurken, tek bir işçi dahi karşı bir harekette bulunmasa da daha baştan, hissedarların bize iş bahşettiğini hissettirirdi, bizlerse hiç düşünmeden bir uzlaşım içine girmiştik, hatta belki de kendimizi övgüye değer bulup bundan şeref duyuyorduk, çünkü yanaşmaların sayesinde kendimizi fabrika yönetimine yaklaşmış kabul ediyor, kovulup yoksullar evine gitmeyeceğimizi düşünerek bir an için kendimizi güvende hissediyorduk. Karar verenlerin lütfuna mazhar olmak hep pamuk ipliğine bağlıydı, kriz yıllarında bize bir güvence vermek sendikaların da başarabileceği bir şey değildi, yüksekteki yöneticilerin aracısı konumunda olanlar bizim hayata geçirdiğimiz reformları ve hakları sempatiyle anıyorlardı, buna karşılık hoşlarına gitmeyen, onlara uymayan bir şey olduğunda bu haklarımızı bizi de yatıştıracak sözlerle bir kenara itiveriyorlardı. Kafka'nın kitabında yetkilerin bu kesinkes farklılığından söz ediliyordu işte. İşverenleri, onların yüzlerini bir kez bile görmeksizin hep kendimizden üstün görmüş olmak bizim sorunumuzdu, kadastrocu için şatoya girmek ne kadar imkânsızsa bizim için de onları odalarında arayıp bulmak, karşılarına dikilip ne düşündüğümüzü açık açık söylemek üzere kapılarını pervasızca açıvermek düşüncesi o kadar imkânsızdı. Efendilerin en küçük adamı bile bizden daha değerli, daha dokunulmazdı, o bile bizim karşımızda şişinebilir, her türlü küstahlığı yapabilirdi. Her şey bizdeki gidişata uyuyordu, buyurucular kendi bölgelerinde gözden ırak kalıyorlar, hummalı faaliyetleri ancak bir uğultu, bir şarkı,

baş döndürücü bir çınlama halinde yükseliyordu, işte kadastrocunun da yorgun argın, tükenmiş bir halde şatoyla bağlantı kurmak üzere telefonun ahizesini kulağına götürdüğünde duyduğu sesler aynen bunlardı. Ve tabii işittikleri ona yukarıdakiler hakkında hiçbir bilgi vermiyordu, edinebildiği ani izlenim, ortada sonuçları bakımından ağır, önemli bir şeylerin dönüyor olmasından ibaretti, mekanizmanın minicik bir çarkı olarak bizim hizmet etmek zorunda olduğumuz olağanüstü geniş çaplı bir faaliyetti bu. Ekonomik süreçler hakkında bilgi edinmekte şimdiye kadar hep zayıf kalmış birisinin kulağına emperyalizmin sesi böyle geliyordu. Ama biz de bağlantıları gördüğümüz, kapıcı, teknisyen, hamal, arabacı olarak sistemin içinde yer aldığımız halde bu vızıltıya uzaklığımız hâlâ kadastrocununkinden farklı değildi, kendi kendimizi eğiterek kadastrocunun köyünde keşfedilmemiş olan bir güç edinmiştik biz, bu güç işi bırakma gücüydü. Kafka'nın bundan da söz etmiyor oluşu onu suçlamak için bir neden olamazdı, çünkü biz grev gibi bir silahtan bile fazlasıyla ürkekçe yararlanmış, bu silahı kullanmaya karar verdiğimiz zamanlarda ise, dönüp dolaşıp bizim önemsiz çevremizde ara sıra sesi kesilen, ama başka yerlerde gittikçe daha çok duyulan hep o eski şarkıyı söylemiştik. Kitabın derinine indikçe içinde yaşadığımız dünyaya daha da yaklaşıyordum. Sadece işle kurduğumuz ve anlamlandıramadığımız ilişkiden değil, aynı zamanda her yerde faaliyet gösteren o üstün güç karşısındaki tutumumuzdan da söz ediliyordu. Holdinglerin ve tekellerin niyetlerini etkilemeyi başaramıyorduk, aynı şekilde, piyasanın mübadele işlemlerinin nasıl fütursuzlaşıp vahşileştiğini, sömürünün nasıl bir de kıyıma dönüşebildiğini görememiştik, siyasi faaliyet içinde olan bizler de örgüt hücrelerimiz içine kapanmış yaşayarak toplumbilimin bize vaat ettiği bilgi yerine her geçen gün biraz daha bilgisizliğin içine gömülüyorduk, tıpkı Kafka'nın köyündeki gibi. Ailemin ve dostlarımın kendi hayatlarını belirleme şansı asla olmamıştı, birileri tarafından bir yerlere sürüklenmekten kurtulamamıştık hiç, üstelik başımızı sokacak bir yer bulduğumuzda bundan mutluluk duyuyorduk. Gözümün önüne annem geldi, iki büklüm kanepede oturan, fabrikanın taş zemininde yıllardır ayakta durmaktan beli ve sırtı romatizmalı olan annem, sonra şişmiş ayaklarını tasın içindeki suya sokan Coppi'nin annesi geldi gözümün önüne, ardından tekstil fabrikasının buharı içinde çalıştıktan sonra Warnsdorf'daki mutfakta belden yukarı soyunup mor mavi, kırmızı boya lekelerini ovuşturarak ellerinden çıkarmaya çalışan babam geldi, tıpkı Bremen'de akşamları katran ve metal tozu tabakasını temizlediği gibi, tanıdığım herkes köydeki insanlara benziyordu, tek bir odanın içinde üst üste, kimi battaniyesini kafasına kadar çekmiş uyuyan, kimi masada oturan, kimi çamaşır teknesinde yıkanan kadınlara, erkeklere ve çocuklara benziyordu, her şey o tek odanın içinde olup biterdi, orada konuşulur, orada eller şakaklara

dayanıp bir kitabın üzerine eğilinirdi, kırkın üzerindekilerse çoktan malul sayılırdı, ihtiyarlar işe yaramaz bir çöp yığını gibi bir köşede çömelip otururlardı. Kalabalıktan ayrılmak, bir insanla baş başa kalmak mümkün değildi. Erkeğin bir kadınla buluşması da bir büfenin arkasında bira şişelerinden akan artıkların oluşturduğu gölcüklerin arasında, kuru yerde gerçekleşebiliyordu, eskiden şato memurlarından birinin sevgilisi olan, sonradan da kadastrocuyla arkadaşlık eden ve onun açısından özel bir öneme sahip olan Frieda bile zayıftı, hasta görünüşlüydü, cildi sarı, saçları seyrekti, bunun dışında edebiyatta, filmlerde karşımıza çıkan cinsler arası ilişkiler, yakınlaşmalar bizler için olanaksızdı. Kafka'nın yazmış olduğu roman proletaryanın romanıydı. Bu romanda aşktan söz edilmiyordu, biz de hayatımızda neyin eksik olduğunu, neyi kaçırdığımızı düşünmüyorduk hiç, genç işçi kadınlar, işsiz genç kızlar tıpkı Kafka'nın köyündeki kadınlar gibi tacize uğruyordu, şatonun mübaşirleri, sekreterleri onlara istediği gibi dokunabiliyor, yanlarına çağırabiliyor, kullanıp sonra da bir kenara atabiliyorlardı, kadınlar böyle insanların ellerindeydi, buna rağmen onlar bu çiğ insanlardan birinin dikkatini çekip kendilerini ona verdiklerinde değerlerinin arttığını düşünerek avunmak istiyorlardı. Ambalajcı kadınların, ayak işlerine koşturulan kızların pek çoğu bir büro memuru tarafından keşfedilmeyi umuyordu, tıpkı bizim üstümüzde olan ve yazıhanelerde çalışan sekreter kızların yönetim binasındaki ahmak soytarıların etrafında pervane olması gibi. Frieda kendi sınıfından olan biriyle birlikte olmak üzere geri bir adım atmış ve bunun üzerine hemen işe yaramazlığı ileri sürülerek cezalandırılmıştı, kendini kötüye kullandırmama yolunda aldığı karar onun dışlanmasına neden olmuştu. Kendini satışa çıkarma yasasının egemen olduğu bir toplumda bağımsızlığı için mücadele eden birisi tutunamazdı. Sıradağların en yüksek doruğundan Almanya'ya ve sonbahar renklerinin sardığı ormanlık bölgelerin arkasında kalan köye, annemin ve babamın yaşamakta olduğu köye bakarken, Kafka'nın betimlediği bu yıkık döküklük, bu perişan beldeler acaba bizi sonuçsuz düşüncelere mi daldırıyor, müdahillikten uzak mı tutuyor, hep burnumuzun dibinde olan pisliği, yoksulluğu, alt tabakayı acıyla bir kez daha anımsamak acaba görünüşteki değişmezlik karşısında başkaldırmamızı sağlayacak gücü elimizden mi alıyor, diye sordum kendime. Ama hemen sonra bu savunmanın yine benim kendi konumumla ilgili olduğunu fark ettim, kendimi ve yakınlarımı köyün bu sakil, hasarlı, tükenmiş sakinleriyle özdeşleştirmiştim, bu sakillik, bu küflenmişlik, ufuksuzluğumuzun eseri bu yüreksizlik onlarla ortak özelliğimizdi, ilerleme ya da idealler söz konusu olduğundaysa pek çoğumuzun çabası kadastrocununkine benziyordu, yani günün birinde şato mercilerinin gözüne girip onlar tarafından onurlandırılmak. Hiç kuşkusuz orada, köye sınır çeken ağaçların ötesinde en ufak bir zaafa ve dikkatsizliğe

katlanamayan, en ufak bir uyuşukluk işaretiyle bile mücadele etme gereği duyan bir gerçekliğin varlığını sürdürdüğü öne sürülebilirdi, yine de Kafka'nın kitabı bizim toplumsal ve siyasi dünyamızı yansıtıyordu. Sadece, herkesin belli yetkilerle donatıldığı, yapması gerekenin dışında başka hiçbir şey bilmediği ve hep başkalarının emirlerini yerine getirdiği hiyerarşik bir yapısı olan şatonun değil, aynı zamanda bizim yaşama düzlemimizde olup bitenlerin de gerçek yaşantıları düşsel imgelere dönüştüren bir gücü vardı.

Şato romanının karşısına *Wedding Barikatları*'nı çıkardığımda benim için önemli olan o karşıtlık bir kez daha ortaya çıktı, bir yanda çokkatmanlı, sorunlu, ele avuca sığmayan bir gerçeklik, öte yandaysa somut, hantal, köşeli bir blok olan realite. Toprak rengi bir kapağı olan Kafka'nın yapıtı dallı budaklı düşünsel labirentlerle, ahlaki, etik, felsefi fikir bağıntılarıyla ve bunların iç içe geçişleriyle, olayların anlamının ve eylemlerin amacının sorgulanmasıyla doluydu, Klaus Neukrantz'ın Kızıl Romanlar dizisinden çıkan, bir marka satılan ve mücadeleyi anlatan küçük kitabıysa soru sormakla uğraşmıyor ve yanıtı tereddütsüz veriyordu, insanlara nihilizme düşmemeleri, çekilen acı karşısında pratik savunma araçları kullanmaları için çağrıda bulunuyor, bizi hemen harekete geçmemiz için uyarıyordu, bizim semtlerimizdeki herkes bu kitabı rahatlıkla anlayabilirdi. Yolu uzatmak, mesele üzerine uzun uzun düşünmek için vakit yoktu orada, yapılacak şey ortadaydı, Kafka'nın köyüne, kader öyle istediği için musallat olan bela Wedding sakinleri için açık seçik sınıfsal bir baskı süreciydi ve onunla korkmadan mücadele edilmeliydi. Kitaplardan birisinin kolay kolay yakalanmayan konusu okurun kafasında ancak ağır ağır biçimlenebilirken, öteki hemen burun buruna gelinebilecek bir nesneydi. Onda dolambaçlı diyaloglar, ruhsal süreç analizleri, insanı yiyip bitiren suçların ve kuşkuların eşlik ettiği, öz benliği içine çekip yutan kozmolojik araştırmalar yoktu, anlatılanlar sokakta üst üste yığılan bildiğimiz somut taşlardan, evlerin kapılarına çakılan kalaslardan, yaraların sarıldığı bez parçalarından oluşuyordu. Kafka'da şatonun özüyle ilgili sarf edilen her söz bir sorgulama aşamasında kalırken, Neukrantz'da her şey yaşanmış gerçekti. İşçiler kadastrocunun tersine, binaya adım atmaktan korkmuyordu, onlar için bu bina Alexander Meydanı'ndaki polis merkeziydi, inşaat iskelelerinden lekeli pantolonları ve önlükleriyle gelen işçiler dosdoğru oraya gidiyor, başkan odalarının bulunduğu koridoru geçip şefin bekleme odasına dalıyor, sekreterlerin onları oyalamasına izin vermeden talepleriyle temsilcinin önüne dikiliyorlardı. Neukrantz'ın kitabındaki bu küçük adam Kafka'nın kitabında olduğu gibi gözlemlenip betimlenmişti. Bedenini saran,

kol işçiliğine uygun olmayan daracık giysisiyle, laf ebeliği ve şişinmesiyle şato memurlarınınkinden farksızdı, aradaki fark karşısına dikilen delegasyonun ona en ufak bir saygı göstermiyor olmasıydı, işçiler onun önüne ricacı olarak değil, haklarını talep etmek üzere çıkmışlardı. Her ne kadar laf kaynatılıp sonuca varamadan dışarı çıkarılsalar da işçiler, düşmanın yüksek burçlu kalesinin tam yüreğine yürüyebileceklerini göstermişlerdi. Bu örnek teşkil edecek bir tutumdu, mevcut koşullarda gerçekleştirilebilecek en büyük başarıydı. Daha sonra sokaklara taşan mücadele de olağanüstü bir cesaretin kanıtıydı, çünkü ölüm ve imhadan kurtulmanın tek bir yolu vardı. Şato henüz ele geçirilebilir durumda değildi, işgal edilemezdi, üstelik onurlu bir yaşam ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılması talebi, kendilerini yetkisiz gören ve istenen şeyin ulaşılmaz olduğunu vurgulayıp duranlara çarpmakla kalıyordu. Köy sakinlerini öğüten bu donmuşluk katlanılır gibi değildi, panzerlerin öne atılmasından, mermilerin çatırtısından çok daha ürkütücüydü bu, başkaldırı ve geri püskürtme istencinin hâlâ var olduğu gözler önüne serilmeliydi, işçilerin iki üç gün dayanmış olması bile zafer elde etmek demekti. Böyle bir durumda şatonun efendileri de dışarının süt liman oluşuna güvenemeyecek, her an bu sessizliğin yırtılabileceğini düşüneceklerdi. Kafka hep konunun etrafında dönüp duruyor, bu dönüp dolaşmadan sonra da hep başlangıç noktasına geri geliyor, düşünüp taşınıp yeni hareket olanakları bulmaya çalışıyor, etrafa kulak kesiliyor, bütün gücünü toplamaya çalışıyor, yanılgıların, geri çevirmelerin, bir kenara fırlatıp atılmaların tuzağına düşüyor, asla sonuç elde edemiyor, ama hiçbir zaman da vazgeçmiyordu. Kafka'nın kitabı nasıl tamamlanmamış bir fragmansa, ileriye dönük niyetleri de öyleydi, tek bir durumla ilgilenmektense, umarsız ama yine de eylem içeren varoluşla, kendi bütünselliği içinde ilgileniyordu. Onun kahramanı anonimdi ve bir şifreydi, imgeleri geliştiren, önüne konan sınırlar yüzünden ona eziyet çektiren ve çemberi genişletip bu sınırları aşmaktan başka bir şey istemeyen sadece ve sadece düşüncelerdi. Neukrantz ise doğrudan doğruya belli bir tarihsel durumu ele alıyor ve nasıl mücadele edildiğini belgelerle nesnel bir biçimde açıklıyordu. Kullandığı dil süslü püslü değildi, çalışırken nasıl konuşuluyorsa burada da öyle konuşuluyordu. Anlığın dünyasını, yani zihinsel ürünleri işin dünyasından ayırmak anlaşılır bir şeydi elbette, ama o zaman her iki kitabın amacı da tahrif edilmiş olurdu. Sanatsal, kültürel ürünlere güvensizlikle yaklaşıp onları işe yaramaz bulanlar gibi, eskiden bana da kimi zaman, pratik görevlerle karşılaştırıldığında edebiyat ve sanatla uğraşmak bir sapma, bir kendini yalıtma gibi gelirdi. Oysa şimdi bu iki kitabı karşılaştırdığımda açıkça görüyordum ki, farklılıklar birbirlerinden bağımsız değildi, birbirlerini tamamlıyordu, biri olmadan ötekinin var olması mümkün olamazdı. Kafka'nın kitabını okumak beni günlük hayatın akışından, montaj

hangarlarından, paketleme odalarından, sabahın dört buçuğunda ve vardiya sonrasında tıklım tıklım dolan tramvay yolculuklarından uzaklaştırmıyordu, Neukrantz'ın kitabıysa nesnel şiddeti göstermesinin arkasında fikirlerin yattığı bir değer kazanıyordu. Labirentlerle dolu bir mesel bize, elimizi uzatsak anlatılanlara neredeyse dokunabileceğimiz bir metin kadar yakındı. Arayış ve mücadele bir ve aynı tutumun iki farklı yüzüydü. Burada, Warnsdorf da boş boş dolaştığım günlerde, şimdiye kadar geri çekilmenin bir işareti olarak algıladığım sanatsallık kriterleri daha büyük bir somutluk ve kendi başına bir varlık kazanmış görünüyordu benim için, okurken ya da resimleri incelerken artık yalıtılmış, sadece sanat ehilleri için ulaşılabilir alanlara yoğunlaşmıyor, önüme çıkan her şeyin gündelik deneyimlerime her geçen gün daha fazla eklemlendiğini görüyordum. Daha önce yazma eylemini bir zanaat, bir meslek olarak düşünmem Neukrantz'ın belgesel romanını okuduğum günlere denk gelmişti. Ondan önce de Cooper, Defoe, Dickens, Maryat, Melville, Swift, Poe, Conrad ve Jack London okumuştum, ama içimde bizzat bir şeyler yazma, bir şeyleri görünür kılma isteğini uyandıran ilk yapıt *Wedding Barikatları*'ydı. Ben de işe konuyu saptırmadan, taraf tutarak koyulmak, anlaşılır olmak istiyordum, bunu daha önce Scharfenberg'de yazdığım kompozisyonlarda denemiştim. *Şato* ise uzun zamandan beri birikmiş bir tedirginliğin ve bir yolun başında olmanın harekete geçirdiği bir bilme tutkusunun üstüne gelmişti. Kitap beni köşeye sıkıştırmış, zayıf taraflarımı ve kaçırdıklarımı görmeye zorlamıştı. Altı yıl önce aşılacak hiçbir şey yoktu benim için, Berlin'de Baumwerder Adası'nın karşısındaki sazlık koyda ıhlamur ağaçlarının dallarına oturuyor ve mavi defterime tek bir sözcüğü bile değiştirme ihtiyacı hissetmeden içimden geldiği gibi büyük bir süratle bir şeyler karalıyordum, sonra çalışmaya başladım, yazabilmek için bir şeyler uydurmak ne kadar kolaysa, gerçekte yaşadıklarımı yakalayıp yazıya dökmek de o kadar zahmetliydi. İfade arayışından önce bizim elimizi kolumuzu bağlayan parçalanmışlık, bölünmüşlük aşılmalıydı. Sanatta gerçek olanın ne olduğunu sorguluyorduk, bulduğumuz yanıt bunun malzeme olduğu yolundaydı, doğrudan doğruya algıladığımız, etimizde kanımızda hissettiğimiz malzeme. Ama malzemenin varoluşun bir parçası olduğunu, onun bir bağlama oturtulması ve bizim bağımsızlığımızı harekete geçirmesi gerektiğini söylerken her defasında bütün kütüphanelerin, müzelerin ve bilimlerin bizim makinelerimizle, aletlerimizle, kontrol saatlerimizle, içinde yaşadığımız tıka basa dolu odalarımızla bağlantısını hissediyor, müstehzi gülüşlere, alaylara maruz kalarak yürüdüğümüz yolda devamlılık sağlamak ve bakış açımızın genişlemesi yerine bir işe yaramayan düşüncenin ufuksuzluğuna mahkûm oluyorduk. Çok eskiden, daha okul yıllarında grevcilerin başını çektiğimi, Manifesto'yu megafondan Stettin İstasyonu'nun önündeki meydana dönerek ezbere okudu-

günü ya da Dresden Caddesi'ndeki Orien Meydanı'nda bir evin damında gördüğüm atölye pencerelerinin ardında, kurtuluşun devasa alegorilerini çizdiğimi hayal ederdim. Daha sonraları Pflug Caddesi'ne taşındığımızda bu vizyonlar eriyip gitmişti, sosyal güvenceden yoksun, ekonomik zorluklar ve siyasi şiddet içinde yaşarken insan hayal kuramıyordu, ayrıca öğrenme ve anlama çabalarımızın yol arkadaşlarımızın suskunluğu ve bezginliğinden bağımsız düşünülemeyeceğini, bin dokuz yüz otuz yedi Eylülünde kavramaya başladım ancak. Çünkü sanatı ve edebiyatı keşfetme yolunda harcadığımız çabaların, şimdiye kadar bu alanlardan koparılmış olduklarını sezmiş olanların bu alanlarla asıl ilişkilerini güçlendirmek dışında başka hiçbir amacı, hiçbir doğrusu olamazdı. Bir sanat yapıtının özerk değerine yoğunlaşmak, bizi bir vakumun içine çekilmek tehlikesiyle karşı karşıya bırakırdı, öğrenme ve inceleme sürecimiz ancak kendi yaşama alanımızın koşullarıyla, özellikleriyle, davranış biçimleriyle etkileşim halinde olursa verimli olabilirdi. Çoktandır anlamıştık ki, en az bir saati bir kitapla, bilimsel bir problemle geçmeyen bir gün doyurucu olmuyordu. Düşünmemize set çekmek isteyen bildik engellerle mücadelede öğrenme araçlarımız siyaset ve sosyoloji üzerine giriş kitapları ve akşam okulunun kurslarıydı, ama bize bu yıllarda özellikle çekici gelen ve bilincimizin sınırlarının genişlemesine katkıda bulunan, içinde yaşadığımız çelişkiler, karşıtlıklar ve ikilemlerdi, bu konuları enine boyuna tartışmaksa kendi gücümüze bağlıydı. Romanlardaki, şiirlerdeki, tablolardaki etkiyi ancak, gerçekliğin duyusal algısı söz konusu olduğu sürece kendi yaşantılarımızla, tasavvurlarımızla ilintilendirebiliyorduk, kendimizi bulmamız en çok bu noktada gerçekleşmekteydi. Düşüncelerimiz karşıtlıklar arasında gidip gelmekteydi. Bizi dışlamak isteyenlerin karşısına dayanma gücümüzle, dayatmaların karşısına düş gücümüzle çıkıyor, hareket özgürlüğümüzün sistematik olarak ihlal edilmesine kendi inisiyatifimizle yanıt veriyorduk. Güncel olaylar hakkında uygun ve nihai doğruyu temsil eden bir fikir edinme imkânsızlığını, aldığımız radikal kararlarla reddediyorduk. Zola'dan, Gorki'den Barbusse'dan ve Nexö'den sonra çağdaş işçi yazarların yapıtlarını da okumuştuk. Bu yapıtlarda yeni olan, arka avlularda, kiralık kışlalarda, karanlık ve pis atölyelerde, depolarda; makinelerin, torna tezgâhlarının, yük rampalarının başında sürdürdüğümüz hayatın betimlenmesi ve toplantıların, grev hazırlıklarının, siyasi çatışmaların anlatılmasıydı. Klâber'in, Gotsche'nin, Hoelz'ün, Bredel'in, Marchwitza'nın, Neukrantz'ın kitaplarında karşımıza çıkan proletaryanın gerçekliğiydi, bir yanda melankolik koyu bir bezginlik, diğer yanda açıkça sürdürülen mücadele kutupları arasında, gizli deliklerde yaşamakla hapishane hücrelerine kapatılmak arasında gidip gelen bir gerçeklikti bu. Bizim için sadece bu yapıtların geçerli olduğu fikrini sıkça duyuyor ve aslında biz de bu düşünceyi temsil ediyorduk, çün-

kü bizim pratiğimiz ve görevlerimiz burada betimleniyor, tek boyutluluğun baskısından kurtulup kendi güçlerimizi geliştirmek yolunda neler yapabileceğimize ilişkin basit ve herkesin anlayabileceği yönergeler burada kendini gösteriyordu. Bu yapıtların yalınkatlığının, basit röportaj üslubunun, içinde yaşadığımız baskı ortamının anlaşılması çabalarına uygun düştüğünü düşünüyorduk. Karakterlerin derinleştirilmesi, iç dünyanın ya da değişen mekânların anlatımında kullanılan sanatsal teknikler bize göre asıl konudan sapmak demekti. Kişisel olanın değil, sınıf çıkarının ifade edilmesini doğru buluyorduk. İçinde yaşadığımız bu kapalılıkta, burjuva kültürünün kurduğu kalede ardı ardına yükselen kuleler gibi karşımıza dikilen, çağrışımları zengin ve bizi ezen bireyselleşmiş romana karşı çıkılması gerektiğini düşünüyorduk. Ama Rolland, Trakl, Heym, Hauptmann, Wedekind bu görüşümüzü daha öncesinde sarsmıştı, kendimizi bilgisizlikten kurtardığımız ölçüde bizim yaşama alanımızın dışında kalan deneyimlerin belgeleri karşısında da daha esnek bir tavır geliştirmiştik, gündelik hayatımızda yapıp ettiklerimizin taşıyıcısı olan dil zenginleşmişti, öyle bir nokta gelmişti ki, envanter listelerimizle, ücret pazarlıklarımızla ve sendika toplantılarımızla görünüşte hiçbir ilişkisi olmayan şiirleri anlar olmuştuk. Böylece kısa bir sürede, Jean Christophe, Van Gogh'un mektuplarını, Gauguin'in güncelerini, Gide'in *Kalpazanlar*'ını ya da Hamsun'un *Açlık*'ını öğlen aralarında, içine sardığımız mumlu kâğıtlardan çıkarıp sandıkların arasında bir köşede okur hale gelmiştik. Nasıl ki Weinert, Becher, Renn, Plivier, Döblin, Seghers, Kisch, Weiskopf, Friedrich Wolf ve Brecht burjuva ve küçük burjuva kökenli olup düşünsel bir dönüşüm sürecinde işçi sınıfının sözcülüğüne soyundularsa, bizim de, üstelik pozisyonumuzu değiştirmemiz gerekmeden, toplumun diğer kesimlerinin sorunsallarına eğilmemiz mümkündü. Bir geçiş aşamasının çelişkilerine gömülmüş olan bizler, burjuva yazarlarının yerleşik klasik üsluptan devraldıkları keskin bir ayrıntıcılıkla ve büyük bir ustalıkla, yaşadıkları dönemin çatırtıları, düşüşü, iflası hakkında dile getirdiklerini belleğimize kaydediyorduk. Gerçi onların yapıtlarıyla ilgilenmek bize bazen iç çelişki yaşatmıyor değildi, çünkü onlara sıcak baktığımız, onlarla uzlaştığımız, saf değiştirmeye, düşmanın tarafına geçmeye hazırlandığımız yolunda suçlamalarla karşı karşıya kalıyorduk, oysa şimdi çevreme bakınırken bu alandaki her etkinliğimizin yerinde olduğunu görüyordum. Sömürü sistemi bütün toplumsal katmanları kuşatıyordu, hepimiz hiyerarşinin tutsağıydık ve hepimizin bu sınıfsal düzenin insanları kademeleştirmesinde payı vardı. Kaynaşmalara ve çürümelere, bastırmalara ve otoriter girişimlere ilişkin belgelerin çeşitliliğiyle kendimizi sınırlamaksızın tanıştıkça dünya anlayışımız da o oranda yeni ve farklı renkler kazanıyor, dilin zenginliği kendini gittikçe daha fazla gösteriyordu. İşe kekeleyerek başlamış ve her okumada, her yazma deneme-

sinde hayatımızın başladığı sıfır noktasına geri dönmüştük, karmaşık bir bağlama ilişkin edindiğimiz her bilgi, bizi ve yoldaşlarımızı kaçınılmaz olarak esir alan yoksullaşmayı bir kez daha idrak etmemizi sağlıyordu. Kitaplar bizim için yapıtaşlarıydı, buna karşılık Canetti'nin kitap kurdu Profesör Kien edebiyatın içinde ölüp gidiyordu. Bizim elimizdeki yapıtlar sayıca kıttı, binbir zahmetle edinmiştik onları, Kien ise bir kitap bolluğu içinde yaşıyordu, onun bütün bilgi hazinesi kendi elleriyle tutuşturduğu ateşlerin içinde yanıp kül oluyordu, edindiği bilgilerden sonuçlar çıkarmak yerine kitaplarını marazi bir ruh haliyle yok edip dibe vuruyordu. Bir yoksulluk ve sefalet bataklığının içinden geçerek gecenin sonuna doğru gitmekte olan Céline de düzelme imkânlarına ilişkin en ufak bir umut ışığı yakmıyordu, saldırıyı savuşturma çabası yoktu, sadece kiniklik ve lanetleme vardı, oluşmakta olan politik bir zemin yerine bize sadece çaresizliğin ve umutsuzluğun karanlık dünyasını gösteriyordu. Ama işte böyle uç noktalara vardırılan antitezler bizim kendi karşı çıkışlarımızı daha da güçlendiriyordu. Kitaplar marazilik hallerini, hastalığı belgeliyordu, bizse hastalığın sirayetinin nedenlerini ortaya çıkarmalıydık. Burjuva kökenli sanatçılar aidiyetten yoksunluklarını, bezginliklerini yapıtlarında dile getiriyorlarsa, bunun anlamı bireysel acıları içinde kıvranarak henüz kendi kökenlerinde takılıp kalmaları olmalıydı, yine de yazma edimiyle, onların bu sanat çabalarını gereksiz ve lüks bulanlara yaklaşıyorlardı. Belki sanatçılar henüz kendilerini bile anlama noktasında değillerdi, belki bu çaresizliklerinden, güçsüzlüklerinden hiçbir zaman kurtulamayacaklar, tedirginliklerini siyasi arayışlara yönelerek hiçbir zaman gideremeyecekler, sadece genel olarak kökenlerini küçümsemekle yetinecek, ama devrimci güçlere bağlanmanın yolunu bulamayacaklardı. Oysa onların içinde bulunduğu hareket, ister ağır ve zahmetli adımlarla, ister büyük bir hızla büyüsün, ister hedefe yönelik ve kararlı, ister kararsız olsun, ilerleme adına mücadelenin her yerde sürdürüldüğünü, ifadenin kuralları ve araçlarının bir değişim süreci içinde olduğunu, bunların bir yandan dağılıp yıkıldığını, öte yandan da yeniden kurulduğunu açık seçik anlayabileceğimiz kadar büyük bir hareketti. Orta sınıfın, küçük burjuvazinin insanları tam bir yolunu şaşırmışlık içinde, şartları değiştirme çabası gösteriyor, pek çoğu faşizmin peşine takılıyor, yarım fikirlerle gericilerin ucuz öğretilerinin tuzağına düşürülüyordu, kimileriyse sermayeye bağımlılıklarını kavramaya başlamışlardı, onlar zaten maaşlı işçiler, artı değer üreticileri, sömürülenlerdi, ister özel sektörün bürolarında, ister devlet dairelerinde, ister üniversitelerde, isterse de araştırma kurumlarında çalışsınlar, aralarında üretim araçlarını elinde bulunduran hiçkimse yoktu, kendilerini konumlandırma cesaretine sahip oldukları anda hepsi eninde sonunda sanayi, fabrika ve atölye çalışanlarıyla aynı durumda olduklarını görüyorlardı ve göreceklerdi, böylece işçi sınıfı

kavramı genişliyor, bir zamanlar burjuvaziye ait oldukları düşünülenler gittikçe artan bir sayıyla proletaryanın yolunu benimsiyor, hatta sıkça görüldüğü gibi teorik ve pratik katkılarıyla işçi sınıfına güç katıyorlardı. Bu tür düşünceler kriz dönemi kitaplarının pek azına doğrudan doğruya giriyordu, eğitimli elitin ürünü olan pek çok yapıt dışarıya kapalıydı, kesin ve kararlı adım henüz atılmamıştı, gelecek kendini şimdilik sadece sabırsızlıkta, mevcut durum karşısındaki hoşnutsuzlukta gösteriyordu. Eski bağlarından kurtulmuş olan yeni ve ilerici güçler bizim daha da bilinçlenmemizi sağlıyordu. Bize bağlanan öğrenciler ve akademisyenler, ressamlar ve yazarlar nasıl kendi kökenlerini mutlaklaştırmadılarsa, bizim de belli sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle kendimizi proleterlikle özdeşleştirme konusundaki dar düşünceyi aşmamız gerekiyordu. Tersine, gerçekliğin keskin gözlemiyle kendi konumumuzu bir kez daha belirlememiz ve tanımlamamız gerekiyordu. Eylemleriyle işçi sınıfından yana tavır alan herkes oraya ait demekti, nereden geldiği, kökeni hiç önemli değildi. Bu özellikle şu günlerde çok önemliydi, çünkü işçi sınıfının büyük bir bölümünün kafası karıştırılmış ve yola çıkış hedefinden uzaklaştırılmış, sonuçta geniş tabanlı proleter bir eylem birliği gerçekleşmemişti. Çalışanlar faşizm karşısında kendi sınırlarını çizmeyi beceremezlerdi. Artık savunmanın tek yolu, proletaryadan sayılmayan ama bu mücadelede onunla ortak çıkarları olan örgütleri, partileri, halk kesimlerini içine alan bir halk cephesi oluşturmaktı. İşçi sınıfı henüz kendi içinde kapalı bir bütünlük oluşturamamış olsa da, başka politik gruplarla hareket etmek uğruna bir gün üstlenmesi gereken ve Sovyet Rusya'da, İspanya'da, Çin'de zaten üstlenmiş olduğu başat rolü elden kaçırmamalıydı. Taktik nedenlerden dolayı kurulan ittifaklara rağmen sınıf çatışmaları kaçınılmaz olarak devam edecek ve gerektiğinde keskinleşecekti. Babam toplumsal güçlerin farklı bir biçimde tabakalaşmasını tarihsel bir blok olarak adlandırıyor ve bu bağlamda on yıllık tutukluluktan sonra bu yılın nisanında İtalyan faşistlerinin hapishanesinde can veren Gramsci'den söz ediyordu. Gramsci tarihsel verilere bakarak burjuva sınıfından bağlarını koparmış entelijansiyanın çalışanlarla işbirliği yapacağı bir yol önermişti. Ancak bu, şimdiye kadar sahip oldukları ayrıcalıklarla egemenlerin hizmetinde olanların ellerindeki hazır kültür değerlerini olduğu gibi alıp benimsemek olamazdı, çünkü böyle olması kültürün apolitikleşme ve sınıf mücadelesinin reddi tehlikesini de beraberinde getirirdi. Bunun yerine esas olarak, hazır ifade olanaklarıyla özgün ifade arayışı arasındaki karşılıklı etkileşim harekete geçirilmeliydi. Bir yandan kültürü kendi varlığımıza dahil ederken, öte yandan da kurucu öğelerinden birini kültürün oluşturduğu bütün bir mekanizma yok edilmeliydi. Bizi geliştirecek olanı kendimiz yaratmak zorundaydık. Edebiyatın, sanatın ve felsefenin ürünleri, ancak proletaryanın zeminine taşınıp orada yorumlan-

dıklarında yeni bir anlam kazanabilirlerdi. En alttakiler bakışlarını gelecekteki bilimsel bir çağa çevirmişti. Biz henüz sindirme ve baskı dönemini yaşıyorduk. Babamın başının üzerinde kalan dar pencerede yine uygun adım yürüyen çizmeli ve uzun beyaz çoraplı bacaklar göründü, arkalarında boynundaki ipi gerilmiş bir kurt köpeği vardı, kulağımıza düdük sesleri ve Üçüncü Reich'a, şiddetin imparatorluğuna itaat talep eden sert nidalar geldi. Akademik eğitimi olanlar bizim tamamlanmamış bilgilerimiz üzerinde etkili olmaya başladıklarında, bunun yeni ayrıcalıklara yol açmayacağından nasıl emin olabiliriz ki, diye sordum. Babamın yanıtı, hem Luxemburg'un yaratıcı etkinliğe ve özgür inisiyatife yönelik eğitim modelini hem de Gramsci'nin mekanik ve otoriter bir öğrenme modeline karşı çıkışını içinde barındırıyordu. Yirmili yılların başında sözü edilmeye başlanmış olan kültür devrimi var daha önümüzde, dedi babam. Bu yalnızca bizi değil, tarihin baskısını üstünde hisseden herkesi dönüştürecek, kendi kendinin efendisi olmaya yönelik ortak hedef ister istemez karşılıklı anlayışı da beraberinde getirecekti babama göre. Ürettiklerimizi artık başkalarının ellerine teslim etmeyip onları kendimiz değerlendirdiğimizde, kim artık sadece kol emeğinden söz edilemeyeceğini, başkalarının da, tacirlerin, taşeronların da kafa emeği verdiğini söyleyebilir, dedi babam, başkalarını ezen düzen sayesinde buldukları fırsatı planlama ve yönetim becerilerine dönüştürüp örgütleyici ve eğitici konuma gelenlere muhtaç olduğumuzu söyleyemezdi. Babamı dinlerken, zamanın onu henüz yıpratamadığını, hâlâ yeni bir başlangıca hazır olduğunu düşündüm. Berlin'de de sık sık yaptığı gibi şimdi de mutfağı atölye haline getirmiş bez baskıları düzeltmekle uğraşıyordu. Üstünde çalıştığı masada sağlamlaştırarak baskı tezgâhına hazır ettiği ahşap çerçevelerden birisi vardı, aynı zamanda metal kalıptan boyayı akıtmakta kullanılan spatülü sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Buraya taşınmış olmaları anneme daha da zor gelmiştir. Çalışmaya, her zaman ailenin geçimine katkıda bulunmaya alışmış olan annem şimdi işsizliğe mahkûmdu, ne bir fabrikaya ne de bir büroya girebilmişti, her zaman ev işlerini çarçabuk bitirmeye alışkındı o, ama şimdi huzursuzluk içinde saatlerce komodini, masayı, iskemleleri, tabak çanağı temizlemekle uğraşıp duruyordu, bunları yaparken de işine dalıp çevresini unutuyordu. Bir gün hep birlikte evin bahçesindeki bankta otururken ev sahibi Bayan Golberg bizi görmüş ve oradan kalkmamızı söylemişti, birincisi, demişti ev sahibi, sadece ev kirasını veriyorsunuz, bahçe kirasını değil, ikincisi oturduğunuz bu bank Yahudiler için değil. Öfkeyle ayağa fırlayıp cevap vermeye yeltendiğimde, annem sertçe omzumdan tutup beni durdurmuştu. Beni kolumdan tutup eve götürürken, koyu renk saçlarından dolayı onu birkaç kez Yahudi sandıklarını, onun da bunun üzerine bizzat kendini Yahudi olarak tanıttığını, ama bunun kendisi ve babam için Warnsdorf'da kalacak yeni bir

yer bulmayı zorlaştırdığını söyledi. Annem, her fırsatta kendisine burada oturabilmesinin bir lütuf olduğunu ve yakında layık olduğu muameleyi göreceğini hatırlatan ev sahibine şimdilik boyun eğmek zorunda olduğunu söyledi. Bu muamelenin nasıl olduğunu Warnsdorf da geçirdiğim son birkaç gün içinde gördüm. Kasabanın kıyısındaki Sankt Georgenthal'dan gelirken Kilise Korusu denen yerde bulunan bir çakıllığın yakınında bir grup çocuk ve gencin çığlıklarını ve kahkahalarını duydum. Önce bir savaşçılık oyunu oynadıklarını sandım, ama sonra ağır ağır yanlarından geçerken aralarında, çakılların ortasında gırtlağından hırıltılar gelen birisinin yattığını fark ettim, biraz daha yaklaştığımda onun, zararsız ve zekâ özürlü bir gündelik işçi olan köyün delisi Eger Franz olduğunu gördüm. Yerde oradan oraya savruluyordu, yüzü gözü kan içindeydi, ağzından köpükler çıkıyordu, onu tekmeleyen, sopalarla kafasına vuran çoluk çocuğun arasında kıvranıyordu. Cellatları yararak onun yanına ulaştım ve onu ayağa kaldırıp Fiala bostanlığına kadar taşıdım, orada yardıma geldiler. Sonra aldığı ağır yaralar yüzünden öldüğünü duydum. İsimleri bilinen genç katiller onun ölümünden sorumlu tutulmadı, oradan oraya dolaşan yurtsuz bir Yahudi'nin sara krizi geçirirken kafa üstü düştüğü ve öldüğü söylendi.

II

Batmakta olan güneşin kızıldan eflatuna boyadığı kat kat bulutların manzarası içinde, üstünde sıkış tepiş yolculuk ettiğimiz kamyonumuz Mancha platosuna girerken, Hodann'ın sözlerini hatırladım, benim yerim işte burası, Don Quijote'nin ülkesi, diyordu, bana gönderdiği ve Prag'daki İspanya Komitesi'nin biz Warnsdorf kasabasındayken ilettiği mektubunda. Bir hafta geçmişti Fransa sınırını aşıp Céret ile Junquera arasındaki çakıllı, çalılık ve zeytinlik arazilerden sürünerek geçtikten sonra Cumhuriyetçilerin ilk devriyesine rastladığımızdan bu yana. Tren bizi Barcelona'nın kara ve isli istasyonuna, Gerona'dan, Calella'dan geçip getirmişti, ama bu kentte edindiğimiz ilk izlenimler arasında, bulvarın uzun koridorundan çıkınca karşımızda beliren harabemsi, parçalara ayrılmış yapının, Sagrada Familia Katedrali'nin görüntüsü öne çıkıyordu hep. Rüzgârın toza buladığı ana kapının sütunları kaplumbağaların sırtında yükseliyordu, delik delik olmuş yüksek çan kulelerini ve bize yabancı bir biçimler dünyasına ait bir katedral tasavvurunu taş kubbeler çevreliyordu. Başımızı geriye doğru atmış önümüzde yükselen bu taş heyulasına bakıyorduk, gotikvari bir yapıydı, Mısır'dan Babilonya'dan esintiler taşıyan, yüksek kaleleri, Barok saraylarını ve Hint tapınaklarını, Art Neuveau'yu ve kübizmi içinde taşıyan bir gotik. Yapının yukarılarında tomurcuklanmış, kırmızı, mavi, altın sarısı renklerde konik, küresel, kübik çiçekler açan taş tasvirler, sarkıtlar, daha aşağılarda sütunlar arasında, nişlerin ve üçgen pencerelerin içinde, sarmaşık dallarının çerçevelediği camsız pencerelerin etrafında yosun ve eğrelti, kozalak ve koçan, mercan ve deniz yosunu desenleri içine yerleştirilmiş insan figürleri, geçen yüzyılın tarzına uygun bu kahramanlık timsali figürler görünüyordu. Orta kapının üstünde, sarma-

şıkların kapladığı tabletin üstünde görünen ve bu tamamlanmamış tapmağa Sagrada Familia adını veren kutsal ailenin çevresinde hindi ve tavuklar, tavuskuşları ve kazlar, eşek ve öküzler toplaşmıştı. Yahudi bir göçmenin oğlu olan ve Paris üzerinden Londra'ya, oradan da buluştuğumuz yer olan Perpignan'a gelen benden dört yaş büyük Ayschmann, *kitsch* ile mimari yaratıcılığın nasıl böyle bir araya gelebildiğini sordu. Tüm sanat akımlarının tasasızca bir arada kullanılması, belli bir üslubun, deyim yerindeyse oturmuş bir zevkin olmaması, tamamen kendi başına duran böyle bir devasa biçimler kütlesinin yapılabilmesinin de önkoşulu olmalı diye düşündük. Yusuf'u yandan hafifçe Meryem'in üzerine doğru eğilmiş, Meryem'i ise siperlik gibi öne çıkmış başörtüsüyle bebek İsa'yı kanatlarının altına almış gösteren tasvirde Yusuf'un ellerini ibadet edercesine açışı kaba çizgilerle acemice verilmişti, gerçekçi özellik gösteren metal borazanları öttüren meleklerse buna karşılık fazla gösterişliydi. Havarilere ve azizlere gelince, tek başına bakıldığında önemsiz bazı heykeltıraşların elinden çıkmış olmalılardı, ama heykeller, geometrik biçimlerdeki kirli sarı blokların arasına yerleştirilişlerine, sınırsız süslemelerle oluşturdukları kontrasta, çizgili bir yerkürenin veya çıkıntıların üzerinde denge tutturmalarına bakınca yadırgatıcı bir natüralist karakter taşıyorlardı, din büyüklerinin tevekküllü duruşları, hemen yanı başlarında dikkat çeken katılaşmış çamur, kurumuş dalga köpüğüyle bir araya gelince garipleşiyor, saçmalaşıyordu; yapının her tarafında aynı şey vardı, zırhlara bürünmüş, bir elinde kılıcı diğer elinde çekip aldığı bir çocuğu havada tutan savaşçı, savaşçılara yalvarıp yakaran kadının yanı başında kazların üstünden sarkan çocuk cesedi, kulübelerinde görünen Yahudi babaları ve hahamlar, hepsi okulda ezberletilecek türden bu basmakalıp örnekler, özelliği karma olmasından gelen bir bütünlük içinde yeni bir anlatım gücü kazanıyordu. Birbirini çevreleyen ve saran kursların taşıdığı heykellerin çağrışımları iç içe geçiyor, üst üste biniyor, tüm girinti ve çıkıntıların üzerinde süzülüyor ve yelpaze gibi açılmış palmiye yapraklarıyla, sipsivri uzanan üçgen biçimleriyle her noktasından bir hafiflik yayıyorlardı, ağırlık olarak aşağı çeken ne varsa, dalgaların, sarmaşıkların ve köklerin çizgilerinde dağılıp gidiyordu. Kuralsızlığın ve karmaşanın arkasındaki mantık, hiperbolik ve parabolik yapı sistemiydi, bu yoğun çeşitliliğin yanı başında süssüz, kaba kesimli taş bloklar yer alabiliyordu, coşkulu bir görsel ayrıntı lav ve cüruf kütlesine çatabiliyordu, kutsamak için uzanmış bir ele, tanrısal bir görev beklentisine karşılık uzun boyunlu kuşların kafaları, ileri atılmaya hazır bir enerji kendini gösterebiliyordu. Ağızları ve gözleri kapalı, ama büyük kulaklarıyla etrafı dinleyen nurlu yüzler kırılan bir dalganın üzerinden yükseliyordu, çeşit çeşit yosunların içinden, deniz yıldızlarının ve mürekkep balıklarının arasından, taşa kesmiş köpüklerin topakları arasından ağırlıklarından kurtulup öteki ta-

rafa uçabilmek için yukarı çıkmaya çalışan bedenler görünüyordu; ölüm ânı resmedilmişti burada, bir durumdan diğer duruma geçiş ânı. Hıristiyanlığın kardeş sevgisine adanmış olan orta kapının her yanında yara tasvirleri vardı, kan ve irin salkımlarının üstüne aşağıya düştü düşecek gibi duran kıvrımlı yılanlar yapışmıştı, çıkıntının yaptığı balkondan, inancın, umudun kapılarının üzerinden aşağıya doğru, duyargalarını öne uzatmış dev salyangozlar, denizkestanesi sürüleri iniyordu. Mihrabın arkasındaki yarıklardan henüz inşa edilmemiş sahanlıkların boşluğu görünüyordu, hava akımı bina cephesinin boşluklarında dolaşıyordu, cephenin en alt girintisinde filozoflar oturmuş konuşuyorlar ve bir taş ustası keskiyle iskele üzerinde çalışıyordu. Kapı kemerlerinin arasından içeriye, taş ustalarının geride bıraktığı yığın yığın granit parçalarının yattığı avluya baktık, sürüngen hayvanların kafa ve yüzlerinin yarım kalmış, kaba şekilleri fark ediliyordu taşların üzerinde; bu yapıyı karşıtlıklarıyla algıladık, yoğun çeşitliliği ve çıplaklığıyla, sert biçimlerden yumuşak biçimlere, pürüzlü yüzeylerden parlak yüzeylere geçiş çabasıyla, yarım yamalak parçaları ve eksiksiz ayrıntılarıyla, tarihin karanlıklarından gelen ve geleceği öngören yanlarıyla nereye konacağı belli olmayan bir yapı olarak; sanki fosil bitkiler, tek başlarına veya grup halinde olanlar, bir mesaj getirmekteydiler, sanki mucizeleri anlatmaktaydılar, duaya durarak değil, çığlıklarla, dansla, şamatayla; eşekler, boğalar, ejderhalar gülmeleriyle katılıyorlardı bu cümbüşe, bir uluma, bir kişneme dolduruyordu kulakları, çelik kılıçlar seğiriyordu, uzun borazanlardan keskin sesler çıkıyordu, yumrular, düğümler ve topaklar titremeye, akmaya başlamışlardı, taşa kazınmış harfler ağız olmuştu, taş konuşuyor, haykırıyor, sıva parçaları üstümüze yağıyordu, uzaktan topların sesi geliyordu. Ön kısmın dev kütlesi kaplumbağaların üstüne bindirilmişti, sabırlı kabuk sırtlar İncil'deki hikâyenin senaryosunu taşıyordu, yığının içinde kendilerine yer kalmamış dev birkaç salyangoz arkalarından ittiği için görünmeyen bir hızla hareket ediyor olmalılardı. İç taraftaysa her şey güçlü bir konstrüktivizm sergiliyordu, duvarlar bazilikanın temelinden keskin köşeli merdivenleri, yarım ay şeklindeki birbiri üstüne gelen çıkmalarıyla verev kaymalar yaparak yükseliyordu. Hangi korolar çınlardı acaba, dedi Ayschmann bir toz bulutu içinde kulak kabartıp gözlerini kısarken, yan taraflardaki basamaklı sıralarda ve yapılmamış triforyumun iki yan locayı birleştiren koridorunda dizilmiş cemaat korolarındaki binlerce gırtlaktan hangi kanonlar çınlar, hangi şarkılar söylenirdi. İşte burada, dedi Ayschmann, kilisenin mimarı, Gran Via'nın göbeğinde şu rayların üstünde, elektrikli tramvayın altında ölümünü buldu, tekerlere dolandı, parçalandı, bin dokuz yüz on altının haziranında, çıngıldayan ve tangırdayan hız aracı Gaudí'nin sessiz dünyasını altına aldı; Paseo de Gracia'da, Casa Battlö'da, Casa Milà'da onun dünyasının kumluklarıyla, oyuk yamaçlarıyla,

dalgalarıyla karşılaştık ve yolumuza devam etmeden kısa bir süre önce bir kere daha aynı mağaraya, ortasından yarılmış Sagrada Familia'ya girdik. Sanki yapıya devam edilecekmiş gibi duvarlarda iskeleler, merdivenler duruyordu. Tahtadan derme çatma kulübelerin yarıklarından alçı biçimler, büstler, birbiri üstüne atılmış gövdeler görünüyordu, demir raflardan kollar, bacaklar fırlamıştı, matematik formülleriyle dolu birtakım uçuşan kâğıt yığını içinden konstrüksiyonların modelleri kendini gösteriyordu, birbirine tutuşturulmuş, her biri tıpkı insandaki kaburgaların, kol kemiklerinin, kalça kemiklerinin yerini tutan parçalar, binanın taşıma kapasitesinin dayanaklarını gösteriyordu, yüzümüzü döndüğümüzde, dış yüzey biçimlerinin cümbüşünün gerisindeki organizmayı görebildik, iskeletiyle, lenfleri ve kaslarıyla. Uzun gri önlüklü çocuklar avluda taş höyükleri arasında oyun oynuyorlardı, alçak bir binanın yanındaki saz kulübelerden fırlamışlardı, kulübelerin içinde sınıflar vardı, mimarın arzusu böyleydi, çocukların inşa halindeki yapının içinde büyüyüp öğrenmelerini, hayal güçlerinin, oluşum halindeki çeşitlilikle birlikte gelişmesini istemişti. Barcelona'nın sokaklarını adımladığımız o gün her yerde katedrale ilişkin, yuvasından oynatılmış her şeyi içinde toplayarak anıtsallaştıran bu yapıya ilişkin işaretlere rastladık. İnsan arada bir başını kaldırıp baktığında sonunu nasıl getireceğini bilemediği uzayıp giden bulvarların her yerinde kaideler ve sütunlar üzerinde uzaklara bakan, yeşile çalan bronzdan, mermerden heykeller görüyordu, alçı kabartmalar evlerin cephelerinde tek bir şerit halinde uzanıp gidiyordu, kapı kemerlerini omuzlamış bedenler pervazları tutuyordu, şurada burada sarayların süslemelerinin üstüne afişler, dövizler asılmıştı. Konaklama yerimiz olan Victoria Oteli'nden çıkıp yemeklerimizin verildiği Colön Oteli'ne giderken, kurumuş çeşmelerin çevresinde mitolojik kahramanların ve taş bankların meydanı Plaza de Cataluña'yı geçtik, yemeğimizi yediğimiz otelin girişinin bir yanma bez afişler asılmıştı, afişlerde kızgın ifadeli bir Lenin gülümseyen genel sekreterine bakıyordu, Avenida Pi y Margall'dan yukarı tırmandık, uzaklarda yüksek bir kaide üzerinde çıplak bir kadın figürü duruyordu, parti binasının önünden geçerek yürümeye devam ettik, özgürlük tanrıçası üzerimizden kayıp geçti, kâğıtlarımızın ve seyahat talimatlarının verildiği Enternasyonal Tugaylar'ın bürosunun bulunduğu git git bitmeyen On Dört Nisan Bulvarı'nı katettik, oradan tekrar birbirini kesen uzun caddeleri geçerek ana meydana döndük, sonra telefon merkezine, mayıstaki çatışmalardan, duyduklarımıza göre Cumhuriyetçi hükümetin polis ve ordu birliklerince anarşist hareketin bastırıldığı çatışmalardan kalma kurşun deliklerinin göründüğü binaya, oradan da işportacı tezgâhlarının arasından geçerek geniş Ramblalar Bulvarı'na uzandık, beride çiçekler, çelenkler, girlandlar, ötede kafeslerin içinde muhabbetkuşları, sülünler, cam kâselerin içinde süs balıkları, beride cilalanmış

toprak, hasır çekmeceler, taraklar, şallar, ötede kırmızı siyah atkılar, kırmızı siyah kasketler, mavi önlükler; gezinti yolunun yan tarafından, üstlerine İber Federasyonu'nun kırmızı siyah renkleriyle çapraz şeritler çekilmiş tramvaylar geçiyordu yalpalayarak. Oradan, çevresi kükreyen aslanlarla sarılı ve ayaklarının altındaki bir yerkürenin üzerinden limanın gerisindeki denizin sularına bakan, bir sütun üstüne yerleştirilmiş Colombus heykeline kadar yürüdük. Güvercin sürüleri içinde şipşakçının çektiği fotoğrafımızın üç tekerlekli küçük kırmızı arabanın üstündeki kutudan çıkmasını bekledik, daha sonra da, yapışkan sarı kâğıdın üzerinde ebedîleşmiş olarak yolumuza devam edip eski kentin, duvarlarında din şehitlerinin, akbabaların, kertenkelelerin öne fırladığı dar sokaklarına daldık, sokakların arasındaki tek çıkışı bulduktan sonra insan sesleriyle çınlayan Plaza Real'in kalabalığına katıldık. Bir kenarını galerilerin oluşturduğu bir dörtgenin çevrelediği meydanda palmiyelerin altındaki bir bankta o kadar yürüyüşün ardından bacaklarımızı uzatmış, karşımıza dikilen dallı budaklı mimariyi konuşmaya başlamıştık yeniden, şimdi, aradan üç gün geçtikten sonra, sarsılıp durduğumuz kamyonun üstünde Ayschmann, belki de yapının bitirilmemesinin dinsel amacın ortadan kalkmasıyla ilgisi olabileceğini söyledi, belki boş bir fikrin çevresinde oluşturulmuştu bu ibadet mekânı ve bu yüzden böylesi bir katedral ancak yarım bir yapı olarak kalabilirdi, bütününden kopmuş bir parça olarak, değerini ancak total sanat yapıtı olarak gerçek üstü sürdürebilirdi. İçinde ayinler yapmak üzere başkaları yapıya devam etmek isteyecek olsa, bu ancak geri düşmek olur, dedi Ayschmann, yapı sahiciliğini ancak harabe olarak koruyabilir, ibadethane olursa yapaylaşmaktan kurtulamaz. O sırada üzerimizde dev gövdeleri andıran bulutlar sarkıyordu, kol ve bacak yığınları çıkıyordu aralardan, sıkılı korkunç yumruklar, mor-kızıl arası renge girmiş patlak yüzler, başta uzunken kısalıp gözden kaybolan saçlar, rüzgâra kapılan kanatlar üzerimizden süzülüyorlardı. Ertesi gün tahta bir vagonda sabahtan akşama kadar süren bir yolculukla Barcelona'dan Valencia'ya gittik. Öğlene doğru Vinaroz yakınlarında denize tekrar ulaştığımızda, bizi buraya getiren gerçek tekrar kendini gösterdi, düşman dışarıda, işaret parmaklarımızın gösterdiği yerde cisimleşiyordu, Alman filosu İspanyol sahilini abluka altına almıştı, düşman bizim anadilimizde konuşuyordu, elçileri bizimle aynı okul sıralarını paylaşmıştı, evimizin yolunda karşılaştığımız kişilerdi, fabrikalarda aynı makinelerin başında çalışmıştık, ama tekrar karşılaştığımız şu an aramızda ortak bir şey kalmamıştı, kesin bir kopuş vardı, karşımızdaki, yok edilmesi gereken boğucu soyut bir güçten başka bir şey değildi. Santander ve Gijón düşman eline geçmişti, yüz binlerce mülteci yollardaydı, Ebro'da faşistlerin birlikleri ilerliyordu, sefer birliklerini takviye etmek için gemilerle getirilen yirmi bin İtalyan şu günlerde Cádiz'e çıkarılmıştı, yaz aylarında yaşanan si-

lahlı çatışmalardan sonra kendi güçlerimizin de tahkimi gerekiyordu. Bizim Barcelona'da bulunduğumuz sırada şehirde yüzden fazla anarşistin tutuklandığını duyduk. Cumhuriyetçi hükümetin emirlerine ayak direyen anarşist sendikal hareket hakkındaki, kısaltmalı şekli söylendiğinde bir silah patlamasını andıran Birleşik Marksist Parti hakkındaki duygularımız ikircikli, şaşkındı, Aragön'da Anarko sendikalist harekete karşı yürütülen operasyon hakkında konuşmalar duyacaktık sık sık. Brunete yakınlarındaki çarpışmaların hemen ardından Belchite bölgesindeki çarpışmalar gelmişti, Alman Condor lejyonunun bombaları Zaragoza'ya düşüyordu, General Líster Halk Ordusu'nun on birinci tümeniyle, bağımsız hareketin ana karargâhını dağıtmak için Caspe'ye dayanmıştı. Anarşistlerin kurduğu Halk Komiteleri söylendiğine göre karşı koymadan dağılmışlar, devrimci işçi askerler silahsızlandırılmışlar, bunlardan birçoğu bilinç eğitiminden sonra düzenli orduya katılmış ve birliğe zarar veren güçlerden en büyüğü zararsız hale getirilerek Halk Cephesi Hükümeti egemenliğini kanıtlamıştı. Antifaşist mücadeleyle eşzamanlı yaşanan iç çatışmaları anlamaktan henüz uzak ve ne pahasına olursa olsun birliği korumak gerektiği düşüncesine sıkı sıkıya bağlılık duyguları içinde Costa del Azahar boyunca alabildiğine uzanan portakal bahçeleri içinden geçtik, köylerin yanından, savaştan habersiz gibi görünen kasabalardan, konuklarını bekleyen plajlar görünüp kayboluyordu, ülkenin içlerinde yaşanan savaş belki de bu gerçekliğin sadece bir kısmıydı, bizim ideallerimizin, adaletin gerçekleşeceğine inancımızın yanı sıra, istifini bozmayan bir gündelik hayat içinde korkaklık ve çıkarcılık sürüp gidiyordu. Belki de tepeliklerin arkasındaki plaj sefası yakında tekrar başlayacak ve bu ayların ve yılların konvoylarını ve yollara düşmüş birliklerini, didinmelerini ve fedakârlıklarını unutturacaktı. Kendi saflarımızdaki hainlere karşı nefret duyuyorduk, bu da bizi birbirimize daha çok bağlıyordu, birliğimizi ve bütünlüğümüzü hiçbir şeyin bozamayacağından emindik, ama gene de hissettiğimiz çelişkilerden dolayı uyanık duruyorduk ve o andan itibaren, dikkatimizi düşmanın karşımıza dikilmiş olan savaş makinesinden ayırabilecek herkese karşı uyanıktık. Sonra Valencia'da bir akşam geçirdik, bu kent, barokun en üst balkonlara kadar tırmandığı, meleklerin ve tanrıların birbiri üstüne binmiş devasa binaların üzerinde süzüldüğü, parmaklıklarla çevrili balkonlarının birbirini izlediği, ama gene de o daracık alanlarda seramiklere, çiçek kolyelere ve heykelciklere yer bulunabilen bir kentti. Kuzey Garı'nın yanındaki arenanın çiğnenmiş sert zemininde geçirilen bir gecenin ardından daha şafak sökmeden belediye binasının önünde üstü açık kamyonların hareket etmek üzere bizi beklediği Plaza Castelar'daydık. Orada uzun süre bizim konvoyumuza katılacak bir grubu bekleyecektik, bankların üzerinde, çiçek tezgâhlarının arasına uzanmıştık, gözlerimizi kısmış tepemizdeki meleklere,

kol kola girmiş, esrik azizlere bakıyorduk, sonra yine aynı manzarayla karşılaştık, şimdi uyanmış ve meydanın sağında solunda görünmeye başlamış olan ve tepegöz Kyklopların bekçiliğini yaptığı kapılardan içeri giren kent halkının bizim savaşımızla ilgisi yokmuş gibiydi, ferforjeli pencerelerin ardında hangi işleri kovalıyorlardı, bu işlerin kimlere yararı oluyordu. Tül perdelerin arasından görebildikleri kadarıyla aşağıya, bize bakıyorlardı, onların binalarının dibine çökmüş maceracılar, başıbozuklardık biz, gidişimizle birlikte rahat bir nefes alıyorlardı. Bizler Valencia'da, Barcelona'da gezginden, turistten başka bir şey olmamıştık. Taşın içindeki sanatsal mükemmelliği, güzelliği merakla incelemiştik, şimdi de tarlaların, tepelerin, dağların arasından geçerken, yapılardaki formasyonların neyi anlattığını sormaktan vazgeçmiş, kendi başlarına sahip oldukları değeri merak ediyorduk. Geçtiğimiz bir yerde kırmızı topraktan çamur çıkarılıp fırında tuğlaya dönüştürülüyordu, evlerin kiremitleri de aynı toprak kırmızısıydı, duvarların malzemesi beyaz kireç badananın altından pembe pembe parıldıyordu. Yamaçlarda alçak taş duvarlarla desteklenmiş taraçalardaki bağlarda olgun üzüm salkımları sarkıyordu, aralardaysa demir karışımlı toprakta yetişen sıra sıra ağaçların üstünde dolgun yeşil ve siyahi mor zeytinler; portakal bahçeleri selvi çitlerle, denizden yukarılara esen ve Albufera sahilindeki mısır tarlalarının üzerinden geçip buralara ulaşan rüzgârlara karşı korunmuştu. Yol kenarında ağaç boyunda sazlar, toza bulanmış agavlar yetişmişti, Chiva'nın yüksekleri gri bir renk almıştı, burada açılan çukurluklarda dumanların içine gömülmüş çimento fabrikaları vardı. Sıradağların üzerinde bulutlar toplanıyordu, giderek daha yükseklere doğru; üzüm bağlarının ve zeytinliklerin bolluğu bitmek bilmiyordu, ama yol yol halindeki sürülmüş tarlada pulluğun başındaki köylünün kısa naralarla sürdüğü eşeğin hali perişandı, elindeki değneği, sırtındaki deri torbasıyla koyunlarının arasında, kurumuş otların içinde bir gölgede silinmiş çobanın hali de öyle, yuvarlak taşları andıran koyunlar sanki bizimkinin dışında bir zamana aittiler. Ayschmann ilkel aletleriyle çoban ve köylüyü kastederek, Sagrada Familia'yı yapan duvarcıların soyundan onlar, dedi, onların çalışma hayatlarının basitliği, üç kuruşluk yevmiye karşılığında, heykele dönüşmüş taşları üç ayaklı palanga düzeneğiyle yukarı çekerek birbiri üstüne yerleştiren işçilerinkine benzerdi, kuşakların hiyerarşiye sabırla hizmet ettiği dönemlerde gotik katedrallerin önünde kurulu sefalet kampları da öyleydi. Öğleden sonra Requena'dan Casas İbañez'e geldiğimizde çevrenin görüntüsünde bir değişme olmuştu, burada hasat işçileri upuzun sıralar halinde çalışıyorlardı, hareketlerinde ve yüzlerinde yeni bir ifade vardı, yaptıkları işler tek tek veya küçük gruplar içinde tamamlanıp bitmiyor, birbiri içine geçiyordu, hummalı, hırslı çalışmaları omuzlarına astıkları veya yakınlarında ellerinin uzanacağı yerde birbirine çattıkları silahlarla bir-

likte daha güçlü bir anlam kazanıyordu. Gençler taburu bağ bozumunda ve zeytin toplamada yardım ediyordu, alçak ağaçların dallarına sopalarla vuruluyor, dökülenler yerden toplanıyordu veya parmakların arası açık tutularak avuçla dallardan, yaprakların arasından sıyrılarak toplanıyordu, koyu yeşil üzümler söğüt dallarından örülmüş ve sırtta taşınan sepetlere dolduruluyordu, zeytinleri yüklenen sepetler geniş ağızlı, kâse biçimindeydi, geriden savrularak arabalara yerleştiriliyordu, eşeklerin çekmesini kolaylaştırmak için ayaklar yüksek tekerlerin parmaklarına yaslanıyordu. Kumlu tepelerin ardından, bağıran komutanların emirleri ve silah patlamaları duyuluyordu, Enternasyonal Tugaylar'ın eğitim bölgesi Casas İbañez'den başlayarak yarım ay şeklinde Madrigueras'ı ve Tarazona'yı da içine alarak Villanueva de la Jara'ya kadar uzanıyordu. Burada eskiye ait, neredeyse Ortaçağ'dan kalma şeyler bulmak mümkündü, Mahora'da duvarların içindeki yontulmamış taş parçaları çamurla sıvanmıştı, kapılar çürüyüp kararmış tahtadandı, ihtiyarlar kapı eşiğinde oturuyordu, erkekler kalın atkılarını boyunlarına dolamış, siyah berelerini gözlerinin üstüne indirmişti, kadınları saçaklı siyah bezler örtüyordu, tavuklar kumlukta zahter kümelerinin arasında gıdaklıyordu, bir yıl önce buradaki her şey dış dünyadan kopuk, kendi dünyasına gömülmüştü; değişim içeri dalmasa ve buraya yerleşmese her şey aynı kalırdı. Yeni olan şey, çalışmayla silahın, üretimle uyanıklığın bir arada oluşuydu, burası Cumhuriyet'in korunaklı iç kalesiydi, bunun üzerine birden tüm tereddütler ve kuşkular kaybolmuş, bir güvence hissi gelmiş, kuzeydeki ve güneydeki cephelerin dayanacağı güveni doğmuştu. Doğu sahillerindeki kentler sıcak çatışmaların dışındaydı, oralarda, taş kütlelerin içinde, Cumhuriyet'in zaferine inanmayanlar, arzu da etmeyenler yaşıyordu, oralarda dayanma gücünün altı oyuluyordu, beşinci kollar işbaşındaydı, insanlar yiyecek maddelerinin dağıtım noktalarında kuyruklarda beklerken mallar karaborsada piyasaya sürülüyordu. Paranın iktidarının ticari trafiğin tekrar başlamasını beklediği yerde, uluslararası ilişkilerin dayanışmaya değil kâr amacına hizmet ettiği, gizli gizli hazırlıklar yaparak politik hareketler arasındaki farklılıkları uzlaşmazlığa çevirmek, kargaşa yaratmak, ikiyüzlülüğü teşvik için halk iktidarına karşı planların yürütüldüğü, çoğu kişinin kendi yolunu ve kurtuluşunu aradığı bir yerde, buradakine, bu platodakine benzer, paylaşılan bir hayat filiz veremezdi. Şimdiye kadarki her şey ülkeden ilk izlenimler, ilk sezgilerdi, birden her şey değişmiş, dilini bile bilmediğimiz ama kendi ülkemiz saydığımız bir ülkenin göbeğinde bulmuştuk kendimizi şimdi, başka bir ülkemiz de kalmamıştı zaten. Yeni türden bir ordunun içindeydik, insanları baskıdan kurtarma dışında bir amacı olmayan, bir yerleri ele geçirmeye çalışmayan, kimsenin zenginliğine zenginlik katmayan, sömürünün sonunu getirmek isteyen bir ordunun parçasıydık. Bu orduya celp emriyle gelmemiştik,

çatışmaya zorlanmamıştık, herkes kendi özgür iradesiyle, gönüllü gelmişti. Her yaptığımızı, her adımımızı sınırlayan karşı gücün etki alanının dışına çıkmıştık hayatımızda ilk defa. Karar verme hakkımızı ve bugüne kadar bizi sindiren güçlere karşı şiddete başvurmanın elzem olduğunu hiçbir zaman bu kadar açık hissetmemiştik. Bu duygularla girdik inanılmaz açıklıklar sunan platolara, birbirine paralel buğday tarlaları ve üzüm bağları arasından geçen yola, koyu kırmızı toprak yollardan ve üstlerinde düzgün pürüzsüz gövdeleri, yuvarlak taçlarıyla tek tük fıstıkçamlarının yükseldiği hattan, eflatun zahter şeritlerinden geçtik. Geniş çakıl yatağı içinde dar bir su şeridi halinde akan Jucar üzerindeki yarı yıkılmış bir taş köprüden geçtik. Yol kavşaklarındaki devriyelerin çokluğu, karşı yönden gelen emir subaylarının arabaları, konvoy halindeki birlikler askerî bir merkezin yakınlarında olduğumuzu gösteriyordu. Hızlı çöken akşamın karanlığında Albacete sarı ufukta beyaz bir çizgi olarak belirdi, mavi kurşuni bir renk almış bulutların altında, kentin Mağrip ismi olan El Basiti kelimesinin de anlattığı gibi düzlüğün kendisi, düzlüğün kalbiydi, basık bina dizilerinden oluşmuş düz bir desen halinde ve perdahlı ve taraklı yer katmanlarının bir parçası halinde karşımızda duruyordu. Kamyonlar karanlığın içinde tren yollarının üzerinden takırtılarla geçiyordu, taş dokuların içine doğru huzmeler halinde yayılan yollardan birinden geçerek yuvarlak kulelerin ve mazgalların altındaki bir kapıya, Guardia Civil garnizonunun kapısına uzandık.

Arap kervanlarının, halifelerin konaklama yeri olmuş, hanedanların ve fetihçilerin birbirini izlediği, bir dönem derebey yönetimlerini görmüş, Romalılardan kalma bu taşra kenti, kendi yirmi bin nüfusuna dar gelirken şimdi Enternasyonal Tugaylar'ın ordugâhı haline gelmişti. Burada kendini hercümerç, kabaran ve sönen bir dalga olarak gösteren yenilik, altüst oluş, devrimci hava, kentin her köşesine, hemen hepsi basık tavanlı basit evlerden oluşan, sadece merkezdeki birkaç ihtişamlı binanın diğerlerinin üzerinde yükseldiği kent siluetinin her noktasına sinmişti. Büyük toprak sahipleri düşünülerek kurulmuş ve gelişen kapitalizmin yüksek kârlarının yansıması olarak bordürlerle çevrelenmiş para kurumlarının, sigortaların ve ticari firmaların binaları, komutanlığa, kurmay heyetlerine ve yönetim birimlerine hizmet verirken, evler ve dükkânlar, bodrum katları ve samanlıklar da her türlü askeri donanıma ve mal sevkıyatını yapan görevlilere yer açmıştı. Ne var ki kentin bu şekilde doldurulması, sistemli bir süreç içinde gerçekleşmemiş, bir şey bir başka şeyin yerini almış ve her şey iç içe geçmişti, üst üste yığılmış kartonların ve varillerin yanı başında yazıcılar, bitiştirilmiş masaların

üzerine eğilmiş çalışıyorlardı, bir köşesinde ateşte demir dövülen bir atölye kamyon şoförlerine geceleme yeri olmuştu, savaş alanlarını gösteren haritalar üzerinde kurmayların çubukları geziniyordu, hemen yanı başında teknisyenler makineli tüfeklerini ve top kundaklarını onarıyorlardı, kum torbaları, un torbaları, fişek kartonları bir avluya taşınırken, oradaki sahra mutfağından dışarıya da buharı tüten çorba kazanları geliyordu. Plaza Altozano'da, cephesi balkon demirleri, üçgen çatı alınlıkları ve heykelli kuleleriyle Gran Hotel'in iki katı subay daireleri olarak ayrılmıştı, bir üstü giysi ve çamaşır yığınlarının toplandığı bir depoydu, en üst kattaysa ağır yaralılara ayrılmış kırk yatak vardı. Meydanın çaprazındaki Banco de España'da gönüllü toplama bürosunun şefi Barrio oturuyordu, diğer yerlerde kartografların, dosya dolaplarının, kasaların arasında yeni gelenlere yer açılıyordu. Mermer sütunlu, cilalı tırabzanlarla çevrilmiş geniş merdivenli Café Central ise yüksek rütbeli subaylara ayrılmıştı, buradan bombeli camdan göründüğü kadarıyla ünlü konuklardan bir esinti edinmek mümkündü, Hemingway, Ehrenburg, Louis Fischer yuvarlak bir masa etrafında oturuyorlardı, daha sonra Sovyet danışman Koltsov'un yanında Sovyet Konsolosu Antonov Ovseyenko'yu fark edebildik, on yedi kasımda kışlık saraya hücumu yönetmiş olan Ovseyenko'ya işaret etmek istedim, ama saksı bitkilerinin arasından omuzlarındaki yıldızları, kırmızı şeritleri ve armaları parlayan üniformalılar bir anda etrafını sarmıştı, dışarıya bavullar taşınıyordu, özel muhafızlar yolu kesmişti, bir araba önden gitti, konsolosun yola çıkacağı çalınıyordu kulağımıza, mesajı getiren Rosenberg'le birlikte Moskova'ya geri çağrılmıştı. Ortasında bir su birikintisi ve onun etrafında tozlu palmiyelerin bulunduğu Plaza Altozano'nun sağında solunda küçük gruplar, neler olduğunu konuşmaya durmuş, hararetli hikâyeler anlatmaya başlamışlardı, o sırada belediyeyle banka arasındaki gazinoda zeytin rengi keçeden ceketleri, geniş poturlarıyla Tugaylar'ın askerleri oturuyordu, karşı taraftaki bir zamanların Circulo Mercantil'inde başka Tugaycılar masalarda sıkışarak yerleşmişlerdi. Adliyenin ve Capitol Tiyatrosu'nun da yer aldığı bu meydanın, tüm faaliyetlerin merkezi olduğu görülüyordu, kentin tek bulvarı olan ve budanmış çınarların sıralandığı Paseo de la República'nın bağlandığı tren garının yanındaki eski Dominikan manastırında ailesi ve hizmetkârlarıyla birlikte garnizonun valisi Marty oturuyordu, iktidarın, emir gücünün odağı burasıydı, adı anıldığında efsanevi ünü karşısında duyulan derin saygı, kendini beğenmişliğin ve iktidar hırsının uyandırdığı tiksinti duygularına karışıyordu; burada Marty'den başka komutanlar da vardı, özellikle de İtalyan ve Alman komutanlar; askerî bölgede geçirdiğimiz bu ilk günde kuşkularımız yine kendini belli etmişti, Enternasyonal Tugaylar'ın organizasyon birimlerinin kaçınılmaz görüş ayrılıkları, iç gerilimler ve kopukluklar kendini hissettirmişti yeniden. Kente ge-

lişimizle birlikte yekpare bir dünyaya girmiştik, tüm çelişkileri içinde barındıran, ama her şeyde silaha davranma çözümünün ön planda bulunduğu bir dünyaya. Artık algıladıklarımızı tek başımıza algılamıyorduk, gördüğümüz her şey diğerlerinin bakışlarıyla da tamamlanarak bütünlüğe kavuşuyordu, her adımımız organik bir bütünün parçasıydı. Albacete'de bizi yönlendirecek güç hakkındaki ilk izlenimlerimizi edindik. Belirlenen yerlere, kendi birliklerimize, eğitim alanlarımıza gönderilmeden önce, bir halk ordusunun savaşı hakkındaki düşüncelerimiz sınavdan geçirildi. Çoğumuz büyük sözler bilmeyen, sadece kararlılık içinde buraya gelmiş kişiler olarak şimdi karşılaştığımız bu çok yönlü soruşturmalar kafamızdaki savaş kavramını değiştirdi, gözümüzde savaş birden kafa karıştırıcı özellikler kazandı. Birçokları bir an önce birliklerine gitmek için sıkıştırıyordu, kıskançlıkların ve düşmanlıkların mayalandığı ve kardeşliğin unutulma tehlikesine girdiği polemik yuvasından bir an önce uzaklaşmak istiyorlardı. Yaşadıklarımızdan biliyorduk ki, bize ahlaki sorumluluğumuz açısından yöneltilebilecek her türlü kuşkuyu defetmeliydik. Kararlılıkla vurguladığımız ve cephelerde vuruşanların da doğruladığı gibi enternasyonal dayanışma faşizme dur demek için bir araya gelmişti. Bu cevap tereddütsüz ve mutlaktı. Görev yerlerimize, ben Jucar Nehri kıyısındaki ve Posonubio'nun beş kilometre kuzeyindeki Cueva la Potita'ya, Ayschmann ise Posonubio yakınlarındaki eğitim kampına gönderilmeden önce, hava akımlarının çıplak ve özelliksiz sokakların köşelerinde burgaçlar yaptığı bu kentte, Barcelona'da da yaptığımız gibi, bir gün geçirmiştik. Biz kolektif bir yapının parçalarıydık, ne var ki karşılaştığımız karmaşayı ve farklı açıklamaları, kendi çabamızla bilgiler edinerek uyumlu hale getirmeye çalıştık. Bilinci örgütlemenin sürekli görevlerimizden biri olduğu belirtilmişti bize. Dünya görüşümüzden ayrılamayacak olan gönüllülüğümüz, olası terslikleri yakalamalıydı, kuşkuculuğu beslemek için değil, pusuda bekleyen bozgunculuğu boşa çıkarmak için. Yöneticiler arasındaki çatışmayı, karşıt düşüncelerin birbiriyle kavgasını kaçınılmaz bir şey olarak görüyorduk, Avrupa bir antagonizmler dünyasıydı ve tüm Avrupa'nın farklı görüşleri, başına buyruk enerjileri İspanya'da buluşmalarının sonucunda bir sentez aramak durumundaydılar. Ayrılıkları birlik haline getirmek her birimizin göreviydi. Daha önce hep kendimizi gizleyerek karşı geldiğimiz düşmanla açık bir karşılaşma için bir araya toplanıp üzerine yürümenin nasıl olacağını hep gözümüzün önüne getirmeye çalışmıştık. Buraya geldiğimiz günlerde yaz ayları olaylarının etkisi sürüyordu hâlâ, birçok kolu olan muhalefetin ana bölümü devre dışı bırakılıp hükümette değişikliğe gidilmişti. Bizim için belirleyici ve anlaşılır olan nokta, tüm güçlerin dikkatini şimdi ordunun güvenliğine vermesiydi, devrimci umutların ortaya çıkardığı bir savaş ancak askeri yoldan bir zaferle sonuçlanabilir, başından beri silah üstünlü-

güyle karşımızda kabaran bir güç ancak savaşarak alt edilebilirdi. Otorite ve disiplinin gelmesiyle, hiyerarşinin yeniden getirilmesiyle ilk heyecan bir ölçüde yitirilmişti, ama o heyecan ilk gelişigüzel haliyle hızla yenilgilere yol açabilirdi, bu nedenle de herkesin, hatta anarşist hareket içindeki bazılarının bile kabul ettiği gibi, karşımızdaki profesyonel askerlerle girişilen bir mücadelede deneyimli strateji uzmanlarına ihtiyaç vardı. Bazıları burada bir mantıksızlık görüyor, değişim mücadelesini eşitlik taleplerine ters düşen eski yapılarla yapmak zorunda kalınmasını anlamakta güçlük çekiyordu. Ama fiziki çatışmaların üstesinden gelmenin tek yolu güdümlü, kontrollü şiddetti. Fiziki donanımda geriysek, ideolojik kararlılığımızda bir an bile açık vermemek durumundaydık, toplumsal değişim isteyen irademiz büyüktü, ama bu ancak parçalanmaz bir birliğe dönüşürse ayakta kalabilirdi. Görevlerimizin önümüze koyduğu düalizm karşısında birbirimizi ve kendimizi yokluyorduk, birbirimizle sürtüşmeleri gözden geçirip birlik bütünlük adına kabahati kendimizde arıyorduk. İspanya macerasına atılan herkes doğru şeyi yaptığı duygusuyla gurur doluydu. Bu insanlar, kendilerine demokratik diyen, ama gönüllülerin yola çıkmasını engellemek için her türlü yola başvuran, oluşum halindeki birlik cephesini yok edip İspanya'daki halk savaşını tecrit etmeye çalışan ülkelerden geliyorlardı. İnandıkları için gelmişlerdi, gizlenme politikasını, kendi hükümetlerinin hilesini, şantajını geride bırakarak atmışlardı bu adımı. Hayatlarını ortaya koyma cesareti, eşit kabul edilme ve saygı görme talebini de beraberinde getiriyordu. Kararlılıkları sınıfsal bir tavırdan kaynaklanıyordu, aynı hareket içindeki herkesin onayını alan, ama ardından nereye kadar paylaşıldığı sorusunun gündeme geldiği bir fikir birliğiydi bu. Burada olmak herkese aynı payeyi verdiği için üstlerinden de ayrı tutulmak istemiyorlardı. Ne var ki şimdi bir düzene boyun eğmek zorundaydılar, daha önceleri kendi ülkelerinde askerlik yaparken belki de ayak direyecekleri bir şeye maruz kalıyorlardı şimdi burada. Birçok rapordan anlaşıldığı üzere, cephelerde farklı görevlerin verilmesi doğal karşılanıyor, herkes subayların yeteneklerine güven duyarak birbirini tamamlıyordu. Ama burada, birliklerin komuta merkezinde hiyerarşik düzen, savaşın amaçlarından bariz biçimde ayrı düşen eski bir hastalığın nüksetmesine yol açmıştı. Manastırın taş salonlarında ve koridorlarında hükmünü süren en yukarıdaki politik şefin feodal beyleri andıran keyfî bir yönetim sergilemesi ve paranoyaklığa varacak derecede kendini önemsemesi insanlarda ister istemez şaşkınlık yaratıyordu. Proletarya ordusunda insanların susturulmasına, kavgacılığa ve hilekârlığa izin verilmesine içerleyenlerin söylendikleri çalınıyordu kulağımıza. İnsanlarla marazi bir ilişki içinde olan Marty'nin ünü, belki de hareketin altını oymak için özellikle besleniyor deniyordu. Biz ise, belki onun despotluğu taşıdığı sorumluluktan geliyor diye düşünüyorduk. Fotoğ-

raflarda karşımıza çıkan pörtlek gözleriyle solgun yüzünü görmemiz yetiyordu nasıl bir paniği bastırmaya çalıştığını anlamak için. Cumhuriyet en önemli sanayi bölgeleri olan Asturya, Vizcaya, Santander'i kaybetmişti. Deniz ablukası savaş malzemelerinin limana girmesini engelliyordu. Pireneler sınırı her an kapanabilirdi. Savaşabilecek birlikleri yeni bir hücuma hazırlama çabası içinde olan Marty'nin yüzünde, içinde bulunduğu bu sıkıntılı durum okunuyordu. Planlarına karşı söylenen en küçük söz öfke patlamasına yol açıyordu. Her reddedici tavırda ihanet kokusu alıyordu. Bizler onun sertliğini, Sovyet parti yönetimi tarafından atanmış biri olarak gerekli her türlü stratejik ve taktik önlemi almaktan sorumlu olmasına bağlarken, başkaları bunu onun karakterine yoruyordu, onun iktidar saplantısına kapıldığını ve kendisini göreve getiren yüksek makamın desteğiyle eleştirilmez kılındığını söylüyorlardı. Wehner'in babama daha önce Paris'te ima ettiği şey de söyleniyordu, Marty'nin, Alman birliklerinin başardıkları işler sayesinde nüfuz ve saygınlık kazanmış olan Alman önderlerle ortak hareket etmek istemediği belirtiliyordu. Aralık otuz altıda Madrid önlerinde dava yolunda can veren Beimler'i son dönemlerinde şüpheli gibi takip ettirmiş, daha sonra da Regler, Renn, Kahle ve Zeißer gibi Alman şefleri veya Dahlem ve Mewis gibi parti yetkililerini rakipleri olarak görmüştü. Konuşanlardan biri Calle de la Concepción'daki Cizvit Kilisesi'nin dış merdivenlerini göstererek, Marty'nin orada birkaç sözde sabotajcıyı, hapsedildikleri inzibat karakolunun taş binasından dışarı çıkarıp sonra da kurşunladığını söylüyordu. Kilisenin önünden geçerken orta sahanlıktan içeri baktık, kırmızı çini döşeli zeminde sağlı sollu sahra yatakları dizilmişti, geride görülen, mihraptan ayırılmış kürsünün üstünde askerler ısınmaya çalışıyordu. Bir anlık görüntüde bu askerler, kapının önünde toplanmış, ağaç kabuğundan örme bir kılıfı ve uzun ağzı olan bir şarap testisinin elden ele dolaştığı grupla aynı ihtişamı yansıttılar, şarap içen askerlerin yüksek pencerelerden vuran ışıkla aydınlanmış yüzleri, açılmış ağızlarına huzme şeklinde dökülen şarap, turlama sırasındaki devinimleri, alevin yansımaları içindeki duruşları, boz zeminli yekpare bir mekânda canlanıyor, tüm bunlar aynı anlama işaret ediyordu. Devinimlerindeki kendine dönüklük de, sütunların ve duvar çıkıntılarının sert çizgileri de soğuğu ve bezginliği vurguluyordu, askerlerin başlarını soktukları mekânı hapishaneden, sorgu odalarından tek bir dar kapı ayırıyordu, manzara, pençelerini insanlara geçirmiş olan engizisyon, ezici yargı yöntemlerini anımsatıyordu. Başka yerlerde de, şehir parkındaki göletin başında, Jucar kenarındaki Los Yesares yakınlarında bir kayalıkta, Marty'nin kendi elleriyle ölüm cezalarını infaz ettiği söyleniyordu, bu tür sözler uydurulmuş olsa bunların dile gelmesi, bile Enternasyonal Ordu'nun en üst kademelerinde yetersiz kişilerin oturmasına, haksızlığa göz yumulmasına ve gerçeğin araştırılmamasına duyulan

öfkenin ve isyanın ifadesiydi. Bize eşlik edenlerden biri itirazını dile getirerek, sadakatimiz kendi cephemizdeki yanlışlıklara ses çıkarmamamızı getiriyorsa bunda bir yanlışlık var dedi. Anarşistlerin, zorlamayı ve özgür iradenin ezilmesini kabul etmedikleri için bastırıldıklarını söylüyordu. Bir diğeri, ama onlar özgürlükçülükleriyle savaşı yenilginin eşiğine getirmişlerdi, dedi. İktidar sorununu çözemedikleri için kaybettiklerini söyledi, devlet iktidarının ele geçirilmesi gerekiyordu, ama onlar devlete karşıydı, bireyin eylemine fazla güvenmişlerdi, merkezî planlamaları olmadığından topluluk olarak işlerlik kazanamamışlardı, üretim gerilemiş, ürünler tarlalarda çürümüştü. Ötekisi, onların yenilgisinin nedeninin bu olmadığını söyledi. Toprak ve fabrikalar eski sahiplerine geri verilmişti. Halk Ordusu, Aragonya'ya girerken kolektif çiftçilerin tarlalarına tümüyle zarar verilmişti. Savunma gücünü yok eden şey becerememe değil, halk hükümetinin dağıtılması, tarım işçilerinin silahsızlandırılması olmuştu. Ama konuştuğumuz kişilerin çoğu, disiplin altına girilmesini ve tek merkezden yönetilen birlik halindeki bir orduya uyum sağlanmasını doğru buluyordu. Katı bir organizasyon baskıcılık demek değildi. Düşmanın gücü bizlerin eksiksiz itaatini gerektiriyordu. Zaman zaman katı, hatta acımasız olmak gerekebilir dedi, Ayschmann, ama buna karşıt bir gücün ayakta kalması gerekir, yoksa içimize bir kinizm siner ve yeni dünyanın oluşumuna katkımız olmaz. Sadece dolaylı dile gelse de buradaki mesele, yanlış, eskimiş ve devrini tamamlamış kabul edilen otorite sisteminin, karşıt güçler arasındaki hesaplaşmada işin kimin daha güçlü olduğuna kaldığı bir durumda hükmünü hâlâ ne ölçüde sürdürebildiğiydi. Her yerde asılı olan ve bize ilkeleri hatırlatan buyurgan dövizler alay konusu olmuştu. Sloganları, deyişleri beynimize kazımak ve basit düşüncelerin talimini yaptırmak istiyorlardı, oysa niçin burada olduğumuzu en iyi bilen bizdik. Ama yine de bu sloganların geçerli bir gerçeği vardı. Evet, derinlik taşımıyorlardı, ama temel şeyleri vurguluyorlardı. Bunlar şiarlardı, eylemlerse bizden geliyordu. Avenida Pi y Margall'daki parti binasının girişinde asılı olan afişi düşündük. Siyasi komiser, diye yazıyordu, her zaman ileridedir, öndedir, başta dır, sloganı kelimesi kelimesine hatırlayamadık; şimdi buraya, Feria'ya, birliklerin konaklaması için düzenlenmiş bir açık hava tesisine vardığımız sırada, kemerli kapının üzerinde de, bize çok tanış gelen bir vecize gördük. Savaşın sonucunu askerî tekniğe hâkimiyetin belirleyeceği gerçeğini bir kere daha hatırlatmanın ne sakıncası vardı, her hareketin basitleştirilmesi ve derli toplu bir biçime sokulması bir ihtiyaçtı, Fransız devrimcilerinin marşı Marseillaise'in, Enternasyonal'in metni de, sıkıntıları yaşayanların ezbere bildiği sözler içeriyordu, ama yine de tekrar tekrar bu sözler duyulmak isteniyordu. Aynı şekilde Gaudí de kendisinin ve Katolik dindaşlarının hep hatırlaması için yapının duvarına, Gloria Gloria, Sanctus Sanctus sözlerini ve

Hosanna in excelsis rundum sözlerini kazıtmıştı. Ama bunlar bizim üstümüzdeki bir yönetici tabakanın bizi aşağıda tuttuğunun, bizim de kendi rüştümüzü gösterme peşinde olmadığımızın, yetersizliğimizi kabul ettiğimizin ve yukarıdakileri haklı çıkardığımızın, önderlerin peşinden gitmemizi sağlayan sözlerin yanlış bir bilincin eseri olduğunun, bizim bilimsel düşünceden hâlâ çok uzak olduğumuzun ve küçük burjuva idealizmine saplanıp kaldığımızın göstergesi değil miydi. Biz kendi değerlerimizi edinmeye çalışıyorduk, ama tepemizde bizim artık ilişkimizi kestiğimiz zamanlara özgü nesneler olan bayraklar, sancaklar, armalar, nişanlar taşıyorduk. Hayır, onlara ihtiyacımız vardı, onlar bize, geleceği, savaşsız bir dünyayı, kurtuluşu, barışı düşündürüyordu. Burada, kentin kıyısında, tarlaların bitiminde başlayan basit işçi konutlarının sıralandığı yere yakın bir noktadaki, bir zamanların bayram yeri olan, hayvan pazarının kurulduğu ve sabahları mal getiren köylülerin arabalarıyla çıkageldiği, ağaç duvarları arasında uzanan bir yürüyüş parkuruyla çevrelenmiş bu yuvarlak meydan başka bir törene sahne olmuştu, meydanın bir köşesinde, savaştan önceki halk bayramlarında panayır tezgâhlarının kurulduğu kemer altları arasında yer alan, yapma çiçeklerin ve rengârenk lambaların asılı olduğu orkestra locasını çepeçevre dolanan yolda şimdi tüm Avrupa'nın, Kuzey ve Güney Amerika'nın insanları toplanmıştı; amblemlerini ve epigramlarını önlerinde tutuyorlardı, sanki Bir Mayıs yürüyüşü öncesinde hazır bekler gibi, alanda sıkış tepiş yer tutan birliklerin isimleri mücadele tarihinin önemli kişilikleri olan Thâlmann, André, Beimler veya Vuillemin, Lincoln, Garibaldi, Dombrovski ya da Çapayev gibi isimlerden ya da Avusturya'nın On iki şubatı, Paris Komünü gibi önemli simgelerden alınmaydı. Bir an bir bayram gününün havasını algıladık, bir rahatlık, bir hafifleme hissediliyordu, sanki bizleri bekleyen zorluklar aşılmış gibi, sanki zafer kazanılmış gibi, kahkahalar, tezahüratlar duyuluyordu, ağaçlıklı yolun ortasına gerilmiş tentenin altında, La Mancha şövalyesini yüksek tahta bacakların üstünde yürürken ve kılıç sallarken gördük, karnına doldurulmuş yastıklarla şişmanlaştırılmış uşağı, onun makul davranmasını sağlamaya çalışmak durumundaydı. Asilzademiz, dünyadan uzak, irrasyonel kişiliğiyle kendini gösteriyordu, Sancho Panza ise sükûneti, halk mizahını temsil ediyordu, burada da yine bir adını koyma olayı vardı, belki basitti, ama makul ve anlaşılırdı, oynanan pantomim kahramanın hatasının fark edilmesi için küçük bir dış desteğin yeteceğini gösteriyordu, o zaman kahramanımız elbette hayal dünyasından çıkıp durumu gerçekçi biçimde değerlendirebilecek ve etkili bir karşı koyma eylemine geçebilecekti. Eserin ilk halinde La Mancha şövalyesinin anlamsız işler yapmasının nedeni, kendisine oynanan oyunlar, çarpıtmalar ve eşek şakaları yüzündendi, buradaysa kendisini izleyenlerin fütursuz alaycılığına maruz kalıyordu, bir ağaç yüksekliğinde dolaşırken sen-

deleyerek yolunu şaşırıyordu, hüzünlü ve trajik bir yanı kalmamıştı, etraftakilerin laf atmaları karşısında ne yapacağını şaşırmış görünüyordu, gezgin şarkıcıların ve düş gezginlerinin zamanından zorla çekilip o anki savaşın ortasına getirilmişti. Tiyatro grupları panayırlarda daha önce de sık sık deli kahramanın oyununu sergilemiş olmalıydılar, bu destan kötülüğü aşmak, adaleti gerçekleştirmek, insan onurunu yaşatmak için tutkuyla çabalayan, ama yanlışlar, despotluklar, hileler yüzünden hep kaybeden bir İspanya'nın eseriydi, oysa bu platformdaki oyuncular geleneğe ve klasik ihtişama saygı beslemiyorlardı, klasik eğitimin bir hayaleti olarak Don Quijote yeni sahiplerin arasına düşmüştü, onun çılgınlıklarını, gerçeği ıskalayan ideallerini hoşgörmekten uzak bu yeni insanlar onu kendi yollarına sokmuşlar ve cırlak bir sesle ona gerçeği bulduğunu söyletiyorlardı. Nasıl ki emekçilerin çalışması, burada silah kuşanmayla birlikte karakterini tümden değiştirmişse, kültür kavramı da yalıtılmışlıktan kurtarılmış ve gerillanın gündelik eyleminin içine oturtulmuştu. De Talento Taburu'nun küçük gezgin tiyatro grupları edebiyat ve sanattan kesitleri ordugâhlara, cephedeki siperlere ve köylere taşıyordu. Darmadağın edilmiş anıtsal eserlerin kırıntıları yeni kaba denemelere dönüşüyordu, bilgisizlik çölünde büyük zahmetlerle okuma öğrenilirken harfleri heceleme çabası öne çıkıyordu. Çok eski dönemlerimizde bizim hayal ettiğimiz bir şey burada kısmen gerçek olmuştu, bu öğrenme seferberliği buradaki kararlılığın sağladığı bir zaferdi. Marty hakkındaki düşüncemiz Feria Meydanı'nda dinlediğimiz konuşmasından sonra yön değiştirdi. Onun kişiliğini de anlamamıza yarar olan bu konuşmasını, De Toros Arenası'nda bir iskemlenin üstünde, İslami yapıların kulelerinin ve kemerlerinin göbeğinde bin gönüllüye hitaben yapmıştı, konuşmasının bıraktığı izler garnizon valisinin küçümsenecek biri olmadığını kanıtlıyordu. Dinleyenlere onun konuşmasının içeriği sorulacak olsa pek bir şey çıkmazdı, ama bu konuşmanın kendilerini yüreklendirdiğini söyleyebilirlerdi. Bu tür bir karizma, kuşatıcı bir bakışa ulaşamamış olan bizlerin ihtiyaç duyduğu simgelerdendi. Bizi eyleme iten, harekete katılımımızı, bağlanmamızı sağlayan karmakarışık etkiler, bir yığın simgelerin, kodların, işaretlerin kat kat altında kalmıştı; birlikteyken tek tek kişilerin kendilerine özgü bakışları merak edilmiyordu, hızlı anlaşmamızı sağlayacak simgelere ihtiyacımız vardı. Bu simgelerin altında toplandığımızda birbirimizle bağımızı hissediyorduk, bireysel açıklamaların zamanı ve yeri değildi. Sabah saatlerinde, dörtgen ahşap galerilerin çevrelediği garnizon avlusundan dışarı çıkıp caddenin karşısındaki kantine girdiğimizde bu türden bir simge daha görmüştük. Uzunlamasına yapısıyla bir ahırı andıran ve çatı kirişlerini bir dizi direğin taşıdığı bu yapının solda kalan kısa tarafında bir duvar resmi vardı. Yüksekte kalan oval pencerelerden içeri süzülen loş ışıkta, önce sadece bayrağın resmin ortaları-

na doğru uzanan kızılı seçilebiliyordu, ancak iyice yaklaştığımızda kompozisyonun ayrıntılarını görebildik. Üçü de gri mavi tulumları içinde, omzunda çapraz fişekliğiyle görünen bir adam, bir kadın ve bir işçi, tamamen stilize edilmiş, taraçalar halinde yükselen bir gelecek kentine doğru bakıyorlardı, metrosunun üstündeki büyük M harfi Moskova'yı hatırlatan, sivri kulesinin tepesindeki orak çekicin her şeyin yukarısında durduğu kurşuni bir metropoldü bu. Silahlı adam sağ eliyle bayrağın sopasını kavramıştı, yanlamasına duran sol elinin yönündeki bir liman kesitindeyse geniş kemerlerin taşıdığı ve yüksek hızın silikleştirdiği bir trenin geçmekte olduğu çaprazlama çizilmiş bir köprü, daha ileride de siluet halindeki gemi gövdeleri görünüyordu. Resmin kime ait olduğu bilinmiyordu. Ama resimdeki kişilerin bir set duvarı halinde yan yana duruşları ve vücut hareketleri, yüzlerindeki bekleyiş ve dikkat ifadesi, onların baktıkları yöndeki yapı cephelerinin hizalanışı, birbiri ardında basamak basamak, düzenli bir şekilde yükselen yapılar, ressamın adeta tek renk kullanışı, sadece bayrağın kızılının kontrast oluşturması, bu resimde özellikle güçlü bir anlatım yoğunluğunun varlığını gösteriyordu. İdareten bir barınağa dönüştürülmüş bu ahırın beyaz badanalı pürtüklü duvarına, mekânın geçiciliğini umursamadan böyle bir resim yapılmış, soğan çorbası kokusuyla siyah tütünün dumanlarının birbirine karıştığı bu mekânın parçası olmuştu; anıtsal bir duruşu vardı, sıvada görülmeye başlayan çatlaklar karşısında, ince boya tabakasının yakında çizilecek, bozulacak, nem yüzünden ve özensiz yapılmış taş duvardaki yerleşmeler yüzünden kabaracak, dökülecek olması karşısında istifini bozmayan, geçiciliğe alaycı bir meydan okuyan resim, savaş meydanındaki savaşçılar gibi yeteneklerini var gücüyle ortaya koyuyordu, sanki büyük zaman boyutu için, bizim burada, İspanya'da dev enerjilerimizi birleştirerek katetmeyi düşündüğümüz kozmik zaman boyutu için yapılmıştı, resim duvarda tüm gücüyle varlığını sürdürüyordu, bizim zaferimize veya yok oluşumuza kadar belki de ondan geriye sadece birtakım parçalar kalacaktı, en inatçı bölgeler de fırçanın en yoğun gezdirildiği yerler olduğu için yüz ve eller olacaktı. Akşam saatlerinde, yola devam etmek için uğramam gereken kentin sağlık merkezine ulaşmadan önce gördüğümüz şey, bir İspanyol klasiğine dönüşmeye başlayan ikircikliği bir kere daha yaşattı bize. Yukarılarda, halin arka kısımlarında, eski Arap mahallesinin olduğu bölgedeki Plaza Major'da, geride bırakılan kadınların su kulesinin dibinde sefilliklerini, daha doğrusu onlardan geriye kalan insan enkazlarını gördük. Dökülen duvarların arasında dar girintiler halindeki meyhanelerin yanında, minik kulübelerinin kepenk tarzı kapılarının önünde vücudunu satan, alışverişte her şeylerini ortaya döken, kendilerini hiç esirgemeyen kadınlar duruyordu, arkalarından bir kandilin ışığında kerpiç duvarda onların aşağılanmışlığının üzerinde asılı duran bir duvar kâğıdı par-

çası gözümüze yansıyordu. Sömürülenlerin kurtuluşu uğruna savaşan askerler, sanki ayaklarının altındaki zemin sallanacakmış gibi öne doğru eğilerek sokakların alacakaranlığında voltalıyorlar, içeriye, onların sömürüden pay almasına, insanın insanı insafsızca kullanmasına izin veren sistemin alanına girmeden önce etrafa kaçamak bakışlar atıyorlardı. Yeniçağ bir gelecek düşü, dedi Ayschmann, bizler henüz Ortaçağ'da yaşıyoruz, nefesimizi kesen, bizi coşturan saniyelik aydınlanmalar oluyor, sonra tekrar kıç üstü oturuyoruz. Bunun ille de böyle olması gerekmediği gösterilebilirdi, zira yaşanan zamanın en ileri uçları olduğumuz da tartışılmaz bir gerçekti, bizden önce birilerinin olduğunu bilmek, geri bakmadan, düşmekten korkmadan ilerlemeyi, kazanılanı korumak, pekiştirmek için gevşemeden çabalama konusunda bize sorumluluk yüklüyordu. Bu sözler söylendiği sırada pazaryerinin alt tarafındaki girintili köşenin kirli fayansların ortasındaydık, garnizona dönmek üzere yüzünü öte yana çevirmeden önce kısa bir an Ayschmann'ı, keskin kıvrık burnu, çıkık çenesiyle profilden gördüm. Ben kentin ana alışveriş caddesi olan Cella Major'a yöneldim, dar, kaldırımsız bu caddede ortasında oluk oluşturacak şekilde hafif meyilli döşenmiş dörtgen biçimli taş parkeler üzerinde yürüdüm. Tıp servisi eczaneyle kumaş mağazası arasındaydı. On dört numaralı, üzerinde demirden dökme bin sekiz yüz doksan altı tarihi yazan ağır ve kocaman tahta kapının arkasında mermer bir merdivenle bir salona çıkılıyordu, ortasında cam duvarlı kübik bir sütunun yükseldiği, dış duvarlarında diğer bölmelere açılan cam kapıların bulunduğu bir koridorun çevrelediği bir mekândı burası. Tavandaki alçı kabartmalar, zemindeki mozaiklerin çiçek desenleri camlarda yansıyor ve kırılıyor, kutular ve şişeler, cerrah aletleri ve masalardaki şırıngalar çift çift oluyor, diziler oluşturuyorlardı, hangi cam odada neyin durduğuna karar vermek mümkün değildi, sağa sola gönderilen sıhhiye erleri de çoğalarak hareket ediyorlardı, ellerinde sipariş pusulaları, paketler ve çantalarla dört yandaki odalara girip çıkıyorlardı, sonra küçük siyah çene sakalıyla, yuvarlaklıkları ve parlayan kısımlarıyla bir yüzün bütün yansımaları bana doğru süzüldü, giderek tek bir yüze dönüştü, Cueva la Potita Hastanesi'nin yönetim kademesinden beni bekleyen Feingold adındaki kişinin yüzüydü bu, ikimiz birlikte tıka basa dolu bir otomobille Jucar kıyısındaki hastaneye gidecektik.

Burası da bir şeylerin üst üste bindiği bir yerdi. Birtakım bulutçuklar vınlayarak, vızıldayarak meydana giriyordu, yağmur veya toz bulutu değil, minik siyalı sinek bulutları. Sinek vızıltıları sayılmazsa, nehrin vadisi içinde dip dibe kavakların yükseldiği dik yamacının yukarılarında, fıstık çamlarının altın-

da yer alan hastanenin çevresinde sessizlik hâkimdi. Çakıllı hendeğin üzerinde uzanan taş köprüde görünen uçaksavar dışında askerî bir tesisi düşündürecek bir ipucu yoktu. Binanın kulelerini örten yüksek ağaçların altında, çimento sıvanmış çeşmenin ve havuzun çevresine dizilmiş fayans kaplı banklarda buranın hastaları, istirahate ayrılmış olan askerler oturuyorlardı. Havuzun ortasındaki kurbağa bir dinozorlar çağı hayvanını andırıyordu, bir başka havuzun içinden kutsayan bir İsa figürü yükseliyordu, üçüncü bir su birikintisi içinde bir kaidenin üzerinde kollarını birbirinin omzuna atmış bir kız ve oğlan figürü önlerinde açık duran bir kitabın üzerine eğilmişti. Biri üşenmeyip, aşağılarda bulunan cinsten sarı yuvarlak taşlarla yola sınır hattı döşemişti, kıyının teras duvarlarındaki oturma yerlerinin arkalıkları ve tırabzanları da aynı bezdirici sabırla, fırınlanmış kerpiçten yapılmış, birbirine dolanmış dal biçimi verilerek yanma yöresine kaktüs ve bonzay palmiye saksıları yerleştirilmiş, sarmaşıkların ve yabangüllerinin tırmanması için kafesler ve demir çubuklar konmuş ve teller kullanılarak kubbe gibi yükselen bir kafes yapılmış, içine de baygın baygın bakan bir tavuskuşu konmuştu. Posonubio bölgesindeki askeri tatbikatın buralara uzanan makineli tüfek takırtıları, tank paletlerinin gıcırtıları tepelerin arkasında yiteli çok olmuştu. Burada, sırf zamanın geçtiği, çevreden yalıtılmış bu köşede hareket ağır bir döngüden ibaretti. Porselen tepsideki kanatlı aslanlar, evin cephesindeki Llanos Bakiresi, beyaz bebek yüzü ışıktan tacı altında parlayan Albacete'nin koruyucu azizesi, pencere önlerindeki işlemeli parmaklıklar, giriş merdivenlerindeki Dor üslubu sütunlar, bütün bunlar, kendi cenazesine katılmak dışında işi kalmamış bir uygarlığın tortularıydı. Büyük toprak sahibi Nieto, bin dokuz yüz yirmide çiftlik evini, karısına geleneksel evlilik hediyesi olarak vermişti, bu yapıda, yine patrona ait bir bina olan şehirdeki bankanın kesme taşları, sütunları, pervazları ve pencere parmaklıkları kullanılmıştı, aynı şekilde meşeden basamaklar, kalaslar, paneller ve kapılar da bu binadan gelmeydi. Sadece av için kullanılan, çevredeki bir düzine kadar benzer mülkle birlikte bölgenin en gösterişli yapılarından olan bu ev dışarıdan ne kadar huzur verici görünse de içerisi boğucu bir yalnızlık yayıyordu, yeni kullanıcılarıyla birlikte bile atılamamıştı bu iç karartıcı hava. Holdeki dev şöminenin etrafına toplanmış askerlerin eylemsizlikten duydukları sıkıntı, ev sahibinin, Nüñez de Balboa Baronu'nun halk düşmanı addedilerek Cumhuriyet'in hapishanesine yollanmasıyla da teselli bulmuyordu. Kırsal alanlarda karşımıza çıkan yeni unsur burada, feodalitenin bu iç karartıcı dinlenme mekânına adım atmak istemiyordu. Beklentilerimin aksine bir hastane görevine verilmiştim ve zihnim gidip gidip binanın ayrıntılarına takılıyordu, ama binanın özellikleri de bu kapalı bölgede olan bitenlerle bağlantılıydı. Benim savaş alanım, diğer gönüllülerinki gibi değişen araziler, karış karış ilerleme sağlanan veya savunularak geri çekilmek duru-

munda kalınan toprak parçaları değildi; benimki, binanın odalarından, haznelerinden, sahanlıklarından ve koridorlarından, dip dibe dikilmiş bir fıstıkçamı korusunun çevrelediği ve düzenli bir sıra içinde yerleştirilmiş bu mekânlardan kaçıştı. Çöküntünün, nehir yatağının, sebze tarhlarının ve tarlaların oluşturduğu bu coğrafyanın yeknesaklığı buraya yerleşmiş olanların da hareketlerinin topografyasını, karşılıklı ilişkilerini belirliyordu. İlk vardığımızda sakin ve dingin bir izlenim yaratmıştı, ama gündelik akışa girdikten kısa süre sonra, belli etmeden gelişen bunaltıcılık, kısıtlanmışlık kendini gösterdi. Hodann'ın, merdivenlerle binanın yemekhane olarak kullanılan öteki kanadı arasındaki koridorda bulunan çalışma odasında kendisiyle konuşmak üzere karşılıklı oturma fırsatı bulup ondan aydınlatıcı bazı bilgiler aldıktan sonra bile hâlâ eğitim alacağım bir kampa gönderileceğim kanısındaydım; ama Hodann sözü aklındaki konuya getirerek, kendisinin hastane yönetimi ve hastaların bakımı için bir yardımcıya ihtiyaç duyduğunu söyledi. Berlin'de birkaç yıl önce bir sıhhiye kursu görmüş olduğumdan bu iş için benim uygun olacağım kanısındaydı. O zamanlar Chaussee Caddesi'ndeki Emniyet Dairesi, mahallemizdeki gençlere bu tür bir yarı askerî eğitime katılma çağrısı yapmıştı. Esas amaç da gençleri orduya katmaktı, tebligat işlerini polis üstlenmişti, kurslarsa Döberitz garnizonunda yapılmıştı. Bu gruba ben de katıldım, öğrendiklerimi ileride hocalarımın hilafına kullanabileceğim düşüncesindeydim. O kurslarda öğrendiğim pratik bilgileri ertesi yıl akşam okulunda tıp dersleriyle genişlettiğim için Hodann benim burada kalmamı Albacete'deki komuta merkezinden gönül rahatlığıyla isteyebilmişti. Cueva la Potita üzerimde etkisini göstermeye başlamış olmalıydı, zira henüz buradaki varlığımı geçici bir durum olarak görsem de içimde bir ayak direme hissetmediğime göre, hastane kompleksinin çemberi beni içine çekmişti. Hodann sırtı pencereye dönük oturuyordu, arkada ön avlu görünüyordu, avlunun neredeyse tamamını bir sarnıç kaplıyordu, bu sarnıcı, kıvrılarak yükselen pompa koluyla göze çarpan bir tulumba tamamlıyordu. Hodann'ın geniş yüzü, alnının devamı gibi görünen kelleşmiş başı, dış tarafa doğru bakan hafif şaşı gözleri maviye çalan bir loşluğun içinde kalmıştı. Sesi nefes darlığı yüzünden kısıktı, ama doktora payesinin geri alındığını bildiren yazıyı gösterirkenki rahat haline bakınca, ufak bir soğuk algınlığından olsa gerek diye düşündüm. Alman resmî gazetesinde yayımlanan kararı, belirgin bir Berlin aksanıyla kelime kelime okudu, dokuz yüz on dokuz aralığında doktorasını yaptığı Berlin Üniversitesi'nin bin dokuz yüz otuz yedi yılının on bir Ekiminde aldığı bir kararla doktorası iptal ediliyordu. Basın servisinin kendisine az önce getirdiği gazeteyi çantasına koydu, değerli dediği bir diğer belgenin, bin dokuz yüz otuz üç yılının on dört temmuzuna ait Alman vatandaşlığından çıkarılma belgesinin yanına. Döner koltuğuyla şimdi biraz yan tarafa döndüğü için yüzünün yarısı görünmüştü, sol-

gun bir hali vardı, ıslaklık beliren alnında ter damlaları toplanmaya başladı. Çantasını kapatmıştı ki boğulma yaşamaya, bir nefes tıkanmasıyla boğuşmaya başladı. Astımı olduğunu bilmiyordum, Berlin'de onu hiç hasta görmemiştim; onu tutmak için yerimden fırladıktan sonra yardım çağırmak için kapıya yöneldiğimde bana sert hareketlerle masanın üstünde duran siyah deri kutuyu gösterdi; kutuyu açtım ve içinden şırıngayı ve ampulü çıkardım. Karnının üstüne iki kat eğilmiş otururken şiddetli bir öksürükle boğazından balgam çıkardı ve yakınında yerde duran bir kutuya tükürdü, aynı anda da adrenalin kapsülünün kapağını açtı, titreyen elleriyle şırıngayı doldurdu, üç parmağının arasında tutarak yukarı kaldırdı, yuvalarından fırlayan gözlerle şırıngadan fışkıran ilacı ayarladı ve iğneyi askerî pantolonun kumaşının üzerinden kalçasına sapladı. Ampulde iki miligram vardı, ama daha sonra söylediğine göre dört veya beş grama kadar çıktığı oluyormuş, karasal bölgelerden uzaklaşıp deniz kenarına gitmesinde yarar olduğunu, sahil ikliminin sıkıntılarını azaltabileceğini söyledi. Bronşlarındaki tıkanma bir dakika daha sürdü, nefes borusundaki krampı çözmek için acıyla karnının üstüne ve geriye doğru eğilip kalktı, ağzından tükürükler saçıyordu ve ben şırıngayı ondan aldıktan sonra, rengi kaçmış kemikli elleri koltuğun kolluklarına kenetlendi. Dışarıda pençe ayaklı taş bir masanın çevresine toplanmış askerler belli aralıklarla oyun kâğıtlarını kaldırıp indiriyorlardı. Hodann neden sonra şiddetli bir iç çekmeyle tekrar biraz nefes almaya başlayabildi ve bir süre öne doğru eğilip, zorlukla nefes alarak ve uzayıp giden hırıltılarla nefes vererek öylece oturdu, daha sonra mendille alnını ve yüzünü sildi, tekrar gülümsemeye başlamıştı. Bir zamanlar hükümet tabipliği ve Berlin Reinickendorf bölgesinin sağlık müdürlüğü görevlerinde bulunmuş olan, tabipler odası ve belediye halk sağlığı komisyonu üyesi, Sosyalist Doktorlar Birliği üyesi ve bu yılın Temmuzundan beri Cueva la Potita'nın, Thälmann Taburu'na bağlı bu rehabilitasyon hastanesinin yöneticisi olan Hodann, Almanya'yı otuz üç yılının Mayısında terk etmişti, tam on mayısta; Voltaire'in yakın dostu, askerlerin canına okuyan büyük kralımız flütçü Büyük Frederik'in heykeliyle Berlin'in Hedwig Kilisesi arasında kalan meydanında cadı yakma törenlerine özenen nasyonal sosyalistlerin aforoz ettiği yazarların kitaplarının yakıldığı günde. Hodann tıbbi alanda Hirschfeld, Forel, Havelock Ellis, Kollontai gibi isimlerle birlikte bilimsel cinsellik reformu hareketinin kurucularındandı, yirmili yılların sonlarından veya otuzlu yılların başlarından itibaren ün kazanmıştı, cinsellik konusunda özgür bilgilenmeyi savunduğu için tartışmalı ve karalanan bir isimdi; Komünist Parti'ye yakınlığıyla bilinen, bir kere ziyaret ettiği Sovyetler Birliği'ni makalelerinde ve kitaplarında örnek ülke olarak gösteren Hodann, Reichstag binası yangınının ardından tutuklanmış ve Berlin'deki Moabit Hapishanesi'ne gönderilmişti. Bir ay sonra, diğer ünlü tutuklular Ossietzky ve Mü-

hsam'ın arasında avluda volta atarken komutanın yanına çağrılmış ve eline, kendisine iyi davranıldığım onaylaması için bir kâğıt tutuşturulmuştu. Serbest bırakılmasının ardından kaçmaya teşebbüsten kurşunlanacağından emin, kendisini çıkış kapısına götürmelerine ses çıkarmamıştı, ama hiçbir engelle karşılaşmadan kapıdan çıkıp sokağa adım atmıştı. Hodann bu tür olayları aktarırken bir masalcının muzip havasına bürünüyordu. Ölüm kalım meselesi olan olayları komik ayrıntılarla süslüyordu. Çağrıldığı Alexander Meydanı'ndaki gizli polis binasında Alman kartalının açılmış dev kanatları altında, kara gözlük takmış bir SS subayının tanıdık sesini duymuştu. Bir zamanlar işsiz gezen bu kişiye karşı açılmış bir davada adam ıslahevine gönderilmek istenirken Hodann, bilirkişi hekim olarak, onun serbest bırakılmasını sağlamıştı, şimdi de bu iyiliğinin karşılığı olarak bir erkekler korosunun üyesi gibi gösterilerek Schaffhausen bölgesinden İsviçre sınırını geçmesi sağlanacaktı. Cenevre'de bin dokuz yüz otuz altıya kadar Milletler Cemiyeti'ne bağlı uluslararası bir sağlık işleri bürosunda görev yapmış ve burada tanıdığı İsveçli kadın gazeteci Lindbaek'le birlikte İsveç'e taşınmıştı. Çocukluk yıllarında kendini göstermiş olan astım rahatsızlığı orada Karl Johan'ın ürperten soğuğunda nüksetmiş ve bir daha da yakasını bırakmamıştı. Önemsiz, konuşmaya değmeyecek bir konu deyip geçiştirmek istedi, ama son kriz onu perişan etmişti, benzi hâlâ soluktu, göğsü ve sırtı sırılsıklam olmuştu, rahatmış gibi davranmak için çaba harcadığı belliydi. Daha ilk günden bana yansıdığı üzere Cueva'daki görevini, sıkıntılar yüzünden büyük baskı altında yürütüyordu, hastabakıcı sayısının ve tıbbi malzemenin yetersizliğine, yorgunluğa ve güvenceden yoksunluğa karşın, çalışmasıyla çevresine güven vermek durumundaydı. Son zamanlarda psikolojik rahatsızlıklarla gelenlerin sayısı yaralanmalar yüzünden hastaneye yatırılanlar kadar vardı. İşe yaramazlık ve hareketsizlik yüzünden askerlerin içine düştüğü psikolojik çatışmalarla uğraşmak zorundaydı ve hastaların bakımı ve yönlendirilmesi dışında, hastane sakinleri arasında çevreden yalıtılmış ve bir yere sıkıştırılmış olmaktan kaynaklanan bazı küçük sürtüşmeleri yoluna koymak da onun işiydi. Hodann'ın önemsemez göründüğü bu olayların aslında önemli olduğu söylenemese de, hastane kurallarının çiğnenmesi, malzemeleri iç etme, hırsızlık ve ihbarcılık gibi olaylar bir aya geldiğinde ortamın tadını kaçırıyor, gerilim yaratıyordu; zaman zaman olaylar üst üste geldiğinde ve bir suç derecesine yükseldiğinde Hodann'ın sağlığı bundan etkileniyordu. Nitekim bugün de, ağır hastaların rejim yemeği olarak gönderilen tavukların en etli kısımlarının ve sakatatlarının yok olduğu bildirilmişti. O ana kadarki soruşturmaya göre, avluda kesilen tavuklar mutfağa getirilmiş ve orada aşçı yamakları Koelln ile Hochkeppler tarafından parçalara ayrılmıştı. Ben kafamda hâlâ arazilerin uçsuz bucaksızlığıyla ve bizleri bekleyen görevlerin büyüklüğüyle uğraşırken, Hodann'la birlikte kori-

dordan geçip mutfağa gittik, alçak binaların çevrelediği dörtgen bir iç avluda bulunan ve yandaki bir bina içinde taştan bir bölüm olan mutfağın ortasında bir tezgâh, üzerinde bir davlumbaz bulunan iki ocak, bir lavabo, kâse ve tencerelerle dolu masalar vardı. Yamaklar başka bilgi vermiyorlardı, bizden tarafa gerçek anlamda dönmeden fırına ağaç dalı atmaya devam ettiler, tekrar aceleyle dışarı, ağaç dalı yüklü arabalara gidip geldiler. Orada duvarın içine doğru gömülmüş bir kapının eşiğinde kara giysiler içinde birkaç ihtiyar kıpırtısız oturmuş, bir tezgâhın üstünde testeresiyle odunlara girişen bir adamı izliyorlardı. Geniş ve bombeli avlu kapısı açıktı, dışarıda toprak bir zeminde koşanlar, hoplayıp zıplayanlar vardı, biri hızla aradan geçti ve futbol topunu havaya dikti. Bağrışlar, ıslıklar duyuluyordu. Ukrayna kökenli biri olan hademe Michel kurutmaya asılmış bir bez yığınının içinden çıkageldi, Hodann'ın odasının karşısındaki odasından gelen Feingold da, parmakları sakalında karşıdan göründü; Koelln ve Hochkeppler ayaklarını sürüyerek peşi sıra geliyorlardı, avlu tarafındaki yatakhanelerinde kendi dolaplarını açma emrini almışlardı. Eski bey konağının hizmetçilerine ayrılmış bu bölümde daha içeri girer girmez tükürülüp atılmış kıkırdaklar ve tavuk kemikleri görülebiliyordu, yamaklar kâselerin bulunmasını engellemeye çalıştılar, ama yataklarının altında duran ve kaybolan tavuk parçalarıyla dolu toprak da ortaya çıktı. İki yamak kabarık pantolonlarının üstünde sıkarak bağlamış oldukları önlükleriyle suçlu suçlu bir kenarda duruyordu, Feingold bir spatülü dolap kapağının aralığından içeri sokarak zorladı, açılan dolaptan bir torba çekilmemiş kahve, bir karton kondanse süt ve birkaç başka kutu ve paket çıkardı. İşte savaşın arka bahçesinde suç mahalli olan bir evdeki keşfe katılmıştım, cepheden uzaklaştırılanların dinlenme yerinde; birinci katta, aşağıdaki karanlık holün üstüne denk gelen koridorda yan yana odalar sıralanıyordu, tedavi odaları, depolar, doktorların, hastabakıcıların, yöneticilerin kaldıkları odalar; yukarıdaki bu bölümleri yeni görüyordum, aşağıda koridor, mutfak, parke taşı döşeli avlu, ama çepeçevre mekânlar gözümde bir şekil kazanmaya başlamışlardı, basık tavanlı bu bölüm hizmetçi takımının ve eskiden beri Balboa Baronu'nun topraklarını eken rençber ailenin kaldığı yerdi. Ben buraya Hochkeppler'in utançtan perişan olmuş zayıf yüzünü, Koelln'ün çaresizlik içindeki halini görmek için gelmemiştim; ama, dedi Hodann, bu tür soruşturmalar da büyük bir bütün olan savunmamızın bir parçası. İkisi de parti üyesi olan yamaklar görevlerinden alındılar ve cezalandırılmaları için Albacete'deki Tugay Komutanlığı'na teslim edildiler. Hodann'ın odasına döndüğümüzde olayın tutanağa geçirilmesine ben de katıldım, zimmete geçirilen kırk sekiz kutu Hollanda malı kondanse süt, orijinal paketinde yirmi bir ampulün ve ele geçen kahve ve şekerin tartısı kayda geçirildi. Böylesine kılı kırk yaran kayıtların, Avrupa'yı sarsan kurtuluş savaşıyla nasıl bağdaştırılabileceğini sordum, Hodann

yine gülümseyerek, bizlerin de kendimizi burada genelkurmayın bir parçası gibi görmemiz gerektiğini belirtti. Yanlış tutulan mutfak kayıtları, ilaçların ortadan kaybolması, hastaların birbiri arasındaki veya Almanca bilmeyen İspanyol Diaz'la onun yönetimindeki Alman takımları arasındaki sürtüşmelerin yoluna konması, personelin Feingold'la, otoritesini hep tehlikede gören bu yöneticiyle çatışmaları, inzibatın devreye sokulması, İspanya'ya kötü niyetlerle gelmiş olmayan, burada kendilerini unutarak veya zaaflarından dolayı yanlış yola sapan kader arkadaşlarının onur kırıcı biçimde ayrılmaları, büyük tarihi bir olayın karanlık yarıküresinde sürüp giden bir didişme, tüm bunlar bir doktorun, bir an bile yorulmaksızın her gün dayanıklılığını ve yardımseverliğini, insan tanıma becerisini ve ikna gücünü ortaya koymasını gerektiriyordu. Onu işlenen suçla dengeli olmayan sert cezalar vermeye iten tek şeyin zaman darlığı, savaşın yasaları olduğunu söyledi. O sırada yine belli ki sorunları olan bir grup içeri girdi, heyecanlarını ancak kısa bir süre bastırabildikten sonra asık suratlar yerini birbirine karışan başı sonu belirsiz açıklamalara bıraktı. Diğerlerinin koluna girerek getirdiği, benzi atmış, dudağının kenarında kan izi olan er Hornung yanındakiler tarafından öne itildi, önemli bir şeyle, belki bir cinayetle suçlanıyor olmalıydı. Ama daha sonra bir başkaldırıdan, bir isyandan dem vurulmaya başlandı, tutulup getirilen askerin, heyecan krizlerine girerek çalışma birliğini tehlikeye attığını söylediler. Hodann ne olduğunun tam olarak anlatılmasını istediğinde, tüm bu patırtının arkasında çok sıradan bir konunun, kiremitlerle ilgili bir sorunun yattığı meydana çıktı, içeriye dalışlarının abes kaçtığını sözcülerin kendileri de bir anda fark ettiler ve tutuklaşan ve öfkelerini açıklamaktan çok uzak kalan konuşmalarıyla olayı anlatmaya başladılar; Feingold onları bir samanlığın inşaatını yaparken o işi bırakmalarını söylemiş ve mutfak çatısında bir onarım işiyle görevlendirmişti, bunun üzerine daha önce de en ufak bir sorun olduğunda fevri tepki gösteren Hornung, bağırarak diğerlerinin her şeyi bırakmalarını, tek bir taşı bile yerinden kımıldatmamalarını istemişti. Suçladıkları askeri bırakmışlardı, asker ellerini karnına bastırıyordu. Oturduğu yere çökmüş görünen ve omuzları kalkık duran Hodann sakinleştirici bir sesle konuşmaya başladı, bütün bu karışıklıkları yoksunluğa bağladı. Sigara yokluğuna. Tütün geldiğinde ortalık tekrar sakinleşecek, dedi. Ayrıca Hornung'un ülserinden dolayı daha kolay etkilendiğini ekledi. Patlak veren öfkeden eser kalmamıştı. Gerektiğinde silahlarını kullanmaktan çekinmeyen bu insanlar anlayamadıkları acizlikleriyle oradan uzaklaştılar. Yalnız kaldığımızda Hodann, bu da hastalık tablosunun bir parçası, dedi. Askerler çatışma ortamından bir anda çıkıp sükûnetin içine girmişlerdi. Cephede sürekli gerginlik ve tehlike altında, karşılıklı güven ihtiyacıyla birbirlerine bağlanmışlardı. Oradaki tek görevleri düşmanı geriletmekti. Şimdi birliklerinden uzakta ve kendi başlarına kalmış oldukları

için bir tür şok yaşıyorlardı ve bunun üstesinden gelmek durumundaydılar. Düşman karşısında tereddüt, belirsizlik yoktu. İspanya'daki antifaşist mücadele bir işçiler ve entelektüeller kuşağı için mihenk taşı olmuştu. Birliklere katılarak yerlerini tüm açıklığıyla kanıtlamışlardı. Aldıkları tavırla, atıldıkları mücadeleyle kendi özel hayatlarındaki tüm eksiklikleri göz ardı etmek durumunda kalmışlardı. Ama işte burada, şu sınırlanmışlıkları içinde kendi ihtiyaçlarının yeniden baş gösterdiğini hissediyorlardı. Huzursuzluklarının nedeni sadece cinsel yoksunlukları değildi, politikanın ikircikli, çelişkiler içeren yüzü de ister istemez karşılarına çıkıyor ve yöneltmeye cesaret edemedikleri sorular kafalarını kurcalıyordu. Sonuçta düşüncelere dalıyor ve dünyadan kopuyorlardı. Dürüstlüklerinden en küçük kuşku duyulamayacak olan bu insanlar, korkakça, insana yakışmayan davranışlar ortaya koyuyorlar, mızmızlaşıyor, kendilerini de şaşırtan tepkiler vererek sık sık galeyana geliyorlardı, belki de bu çıkışlarının tek nedeni, kendilerine dur denerek, cezalandırılarak aklın yoluna getirilmeleri çabasının bir göstergesiydi. Yüzden fazla hastaya karşılık bir asistan doktor ve az sayıdaki eğitimli personelle Hodann'ın her bir kişinin talebine, onlarla konuşarak, tek tek zaman ayırarak cevap vermesi olanaksızdı. Benim görevlerimden biri, hastaları aktifleştirerek ona yardımcı olmaktı, sözgelimi okuma grupları oluşturabilir veya bir haber bülteni, bir duvar gazetesi çıkartabilirdim. Hodann'ın bakışlarını üzerimde hissederken o an verilecek kararın benim için ne ifade ettiğini anladım. Benden istenen yönetim işine uygun olup olmadığımı sordum kendime, acaba cepheden geri çekilmek üzere miydim. Hodann'ın gözleri neredeyse kapkaraydı, sağ gözü daha büyüktü, kaşları yukarı kalkmıştı. Askerî birliklere katılacağımı düşünmüş olduğumu söyledim. Bu savaşta tek cephe yok diye karşılık verdi, askeri, politik, kültürel cepheler var. Bunlar bir bütün oluştursa da askeri cephe en elle tutulanıydı, orada atılan adımlar somut sonuçlara götürüyordu, insanın kendisini ortaya koyarak ve kendi elleriyle gerçekleştirdiği bir şeydi. Bu cephe basit ve açıktı. Kalkıp İspanya'ya gelen hemen herkesin kafasında taşıdığı şeylere uyuyordu. Şimdi burada, cephenin ön saflarından dönmüş olanların yaşadıklarını yansıtan yüzlerine baktığımda, cephede hayatımın son bulması ihtimalini hazırlıklarım sırasında hiçbir zaman gerçek anlamda hesaba katmamış olduğumu anladım. Gelir gelmez silahlı birliklere verilseydim bu korkusuzluk belki sürerdi. Ama burada, geride tutulmuş biri olarak, savaşa katılmanın bir cüret işi olduğunu, korkunçluğunu ve bu mücadelenin doğal sayılmayacak şeyi barındırdığını kavradım. Eğer Hodann'ın isteğine uymaktan kaçınsaydım bunun tek nedeni, korkaklıktan iz olmadığını ya da korkuların da bu savaşa atılma kararının bir parçası olduğunu göstermek olacaktı. Ön safta çatışmaların içinde olmak, savaşan birliklerin güvenliğini sağlamaktan ille de daha kahramanca değil, dedi Hodann. En büyük fedakârlıklar ön saflarda

olur, diye itiraz ettim, organizatör veya hastabakıcının yapacağı hiçbir iş bu hizmetin yerini tutamaz. Ama, dedi Hodann, senin yerin, sana en çok ihtiyaç duyulacağı yerdir, bunları konuşurken fıstıkçamlarının gölgelediği bahçeyi geçmiş ve karşıdaki beyaz badanalı, içindeki yirmi ranzada, işlerden elini eteğini çekmiş hastaların yattığı barakaya uzanmıştık.

Yapının oluklu sacdan çatısı, ayaklar altında ezilmiş çamurlu bir toprağa çakılmış bir dizi kazığın taşıdığı kalasların üstüne oturtulmuştu, yanlardaki geniş kapıların kanatları açık duruyordu, dışarıda alçak yapılı ahırlar, saman yığınları, ahırların tahta perdeleri ve yalakları görünüyordu; ahırlara yönelmiş koyunları İspanyol rençberler güdüyordu, arada bir tavuklar çıkıyordu meydana, gıdaklayarak, öteye beriye dağılmış kavruk çayırlarda eşinerek. Sadece akşamları, batan güneşin ışığı kapının aralığından sızmaya başlayıp da kısa bir an bir iki kalasın baş kısmını aydınlattığında dikkatli birinin görebileceği ışık oyunu çıkıyordu ortaya, kızıldan sarıya dönen ve incelerek fıstıkçamları boyunca toprağın buğusu içinde dağılan bir ışık gösterisi. İçeridekilerle ilgilenmeye, hareketten uzak kalmanın acısını en çok çeken, iletişim kurabilecekleri bir dilleri olmayan, anlaşabilmenin tek yolu olarak ancak yaralarını gösterebilen, onun dışında sessizliğe gömülenlerden başlamak gerekiyordu. Birkaç Danimarkalı, İsveçli ve Yugoslav'dan oluşan bu grup, ortak etkinliklerden, gündelik spor saatlerinden, futbol, kâğıt oyunlarından, satrançtan veya ana binanın holündeki elektrikli piyanodan da uzak kalıyorlardı. Yabancılığı en çok hissedenlerle başlanmalıydı işe, ama burada herkesin derdi olan temel bir soruna, kendini ifade güçlüğüne el atılmış oluyordu. Bir dava uğruna harekete geçmek gerektiğinde herkes buna hazırdı, ama birine kendi deneyimleri, kendi eğilimleri sorulduğunda uygun kelimeler aramak zorunda kalıyordu ve gençliğinden beri yakasını bırakmayan engellenmişlikler öne çıkıyordu. Her meslekten gelen bu insanlar kendi konularında uzmandılar, ama mütevazılıkları teorik görüşler ileri sürmelerini engelliyordu. Hodann'ın ulaşmak istediği, onların hastanede kalmayı bir zaaf, bir işe yaramazlık dönemi olarak değil, yeni bir gereklilik olarak ve çatışmalara katılma doğallığı içinde yerine getirilmesi gereken bir iş olarak görmeleriydi. Cephede nasıl birbirleriyle dayanışma içine girmişlerse burada da, organize edilen sohbetlerde, tartışmalarda birbirlerinin güçlenmesine katkıda bulunmalıydılar. Merkezden eğitimci kadrolar, konuşmacılar gönderilmesi istenmişti, ama Hodann'a göre, oturup onların gelmesini beklemektense kendi aralarında eğitime başlayabilirlerdi, zira bir şeyler öğrenmiş olan herkes bilgisini diğerlerine de aktarabilmeliydi, herkes potansiyel bir eğitimciydi; üstelik aktardıklarıyla kendi bilgi-

sini sınamanın dışında dinleyenlere de güven verirdi. Ama Hodann'ın önerileri, barakada olsun veya malikânenin lambri döşeli merdiven holündeki buluşmalarda olsun, tereddütler yaratıyordu. Herkes öğrenmek, kendini geliştirmek istiyordu, ama başkalarına aktarmaya değer bir şey bilmediklerini düşünüyorlardı. Yabancı ülkelerden gelen yoldaşlar, İngilizceye çeviriler yapılarak ve Hodann'ın Norveççesinden yararlanılarak ilişkilere dahil edilmeye çalışılıyordu, ama bu zahmetli yöntem Hodann'ın tüm çabasının zorlu işlere dönük olmasına da uygun düşüyordu ve tüm girişimler suya düşme tehlikesi yaşıyordu, çünkü birçok kişi, herkesin bildiği şey olan ücretli emeği açıklamanın bir anlamı yok diyordu. Onları ilgilendiren şeyin, askeri ve politik durumdaki gelişmelerle ilgili bilgiler olduğunu belirtiyorlardı. Haftada iki kere Albacete'den bize gelen haberler durumu anlamamıza yetmiyordu, oradakiler anarşistlerle ve Marksist muhalefetle girişilen çatışmaların arka planını bilmek istiyorlardı, Halk Cephesi Hükümeti'nin ve Sosyalist Parti'nin niyetlerini, savaşın başlangıç dönemlerini, her biri ayrı bir özel bilgi gerektiren türlü türlü ayrıntıları merak ediyorlardı. Buna karşılık Hodann aynı öneriye dönerek, uzmanlar burada olana kadar, herkesin Enternasyonal Tugaylar hakkındaki fikrinin derinleşmesi için, herkesin İspanya'ya geliş nedenlerini anlatmasının işe yarayacağı düşüncesini dile getirdi. Buraya gelmelerinin tek seçenek olduğu dışında kimsenin bir neden söyleyememesi belki de bir güçlülük ifadesiydi. Ama Hodann bununla yetinmek istemiyordu ve onunla Diaz arasında ilk sürtüşmeler ortaya çıktığında bazıları onun amacını anlamaya başlamıştı. Marty'nin kurmay heyetinin buradaki temsilcisi olan Diaz'ın işi, doğru çizgiden herhangi bir sapma olup olmadığını izlemekti. Kendi kendine öğrenme düşüncesiyle ilgili zemin yoklamaları onda kuşkular uyandırıyordu. Radyo haberlerinin dinlenmesi ve işlenmesi işinin bir gruba verilmesi önerisine karşı geldi. Sen kendini, ekipleri ateşleyecek, iyimserlik empoze eden konuşmalar yapmakla görevli sayıyorsun, dedi ona Hodann. Parti disiplinini sadece emir ve itaat yoluyla ayakta tutabileceğini düşünüyorsun. Gönüllülerin birçoğunun alışkanlıklarından dolayı ters karşılamadıkları otoriter yapıya dayıyorsun sırtını, böylece de onların serbestçe görüş belirtmelerini engelliyorsun. Onlar çatışmaların içinde birbirlerinin hangi partiden olduklarını akıllarına bile getirmediler, sadece askeri yeteneklerine ve bir diğerine ne kadar güvenebileceklerine göre hareket ettiler. Halk Cephesi orada hayata geçirildi. Şimdi de burada, çatışmalar sırasındaki birlikteliğin başka bir biçimde gerçekleştirilmesi gerek. Herkesin savaş alanında taşıdığı sorumluluk burada da değişmedi, bir farkla ki, burada kayıtsız şartsız uyum ve sadece kendine düşeni yapma biçiminde davranmak gerekmiyor, henüz formüle edilmemiş bir özsorumluluk gerekli. Bir siyasi komiser, statüsü gereği askerleri değil insanları görmek durumunda olduğundan, senin de herkesin yaratıcılığını ve inisi-

yatif gücünü her yolla teşvik etmen gerekir. Siyasi sorumlunun sert karşı çıkmalarından sonra, sadece bir haber servisinin oluşturulması karara bağlanmış olsa da, şimdi iyi kötü bir hareketlilik başlamıştı. Benim asıl işim hastalarla ilgilenmek olduğundan ve buradaki tüm hastalarla temas halinde olduğumdan sağda solda dile gelen düşüncelerden haberim oluyordu. Bazıları kendi durumları hakkında soru sormaya hâlâ yanaşmıyordu, olanlar hakkında kafa yormak güven duygusunu zayıflatabilirdi, böyle bir durumun içinden nasıl çıkabilecekleri konusundaysa hazır bir yol bilmiyorlardı. Başkaları, kararlı olmasalar da, İspanya'nın sadece politik ve askeri bir mesele olmadığını, insanın ve yaşam koşullarının değişmesinin de amaçlar arasında olduğunu dile getiriyorlardı, böyle bir değişim de ancak her bireyin bilincinde gerçekleştiğinde başarılı olabilirdi. Ama bu tür düşüncelerin ne kadar kırılgan, ne kadar umarsız olduğu da kendini belli ediyordu, zira bizim sorunumuz, özellikle de burada, bu dünyadan kopuk yerde, sıkıntılar ve yoksunluklardı, benzersiz zorluklar, en gerekli şeylerin temin edilememesi karşısında, eksiklerin yerine idareten başka şeyleri bulma çabası içindeydik. Hastaların sakinleştirilmesi veya acılarının dindirilmesi için gerekli ilaçların olmadığı, birçoklarının dizanteriye yakalandığı ve hijyen için gerekli malzemelerin olmadığı yerde bireylerle ilgilenmek, ister istemez gülünç kaçıyordu. Ama Hodann'ın vurguladığı şey de buydu, her bir kişi, diyordu, gelecek için çalışan gücün bir parçasıdır. Kimsenin, karar verenlerin gerisinde kalması ve vesayet altına girmesi gerekmiyor. Cephede cesaret ve dayanıklılıklarını göstermişlerse, burada da manevi dayanma gücüyle ayakta kalmaları gerekiyor. Hodann'ın açıksözlülükten, sorgulama ve eleştiriden yana tavrıyla Diaz'ın öngörülen çizgiye kayıtsız şartsız uyulması isteği arasındaki çelişki sürüp gidiyordu ve her büyük toplantıda temkinli davranmaya ve güvensizliğe neden oluyordu. Diaz ideolojik sağlamlık şiarını dile getirirken Hodann bizim davaya bağlılığımızın, kendi tercihimiz olan politikamızı sürekli olarak gözden geçirme isteğimizden davanın zarar görmeyeceği düşüncesini ileri sürüyordu. Birisi söz alıp bir şeyler söyleme cesaretini gösterdiğinde bir dengeyi gözetme çabası içinde oluyordu, bir yandan bir konuya açıklık getirilmesi arzusunu ortaya koyuyor, diğer yandan resmî kararlara ters düşecek bir şey söylememeye çalışıyordu. Hodann gönüllülere, biz sizin samimiyetinizi biliyoruz, diye sesleniyordu, bu nedenle ille de her kelimenin doğru olması endişesiyle konuşmayın, öğrendiklerinizi gösterme çabası içinde olmanıza gerek yok, tersine, henüz belirsiz olan, kesin olmayan şeyleri konuşmaktan çekinmemelisiniz. Ama komiserin bir şikâyetine maruz kalma korkusunu, bu iç gerilimi yok etmek olanaksızdı. Gözünü dört açmak temel ilkeydi. Görüşleri temel şablonla uyumlu olmayanlar kuşkuyla karşılanıyordu. Herkes, yükümlülüklerini yerine getirdiği, geçerli sloganlara uyduğunu göstermek çabasındaydı. İsterse kendi sadaka-

tinden tümüyle emin olsun, kendisinden kuşkulanılması korkusu bazılarını yiyip bitiriyordu. Tüm bu çözümsüzlükler içinde sadece haber servisi bir süreklilik kazanmıştı. Burada düzene girmiş, elle tutulur bir iş yapılıyordu. Teknisyenlerin bir çatı antenine bağladıkları Telefunken marka bir radyo, altı kişiden oluşan, vardiyalar halinde radyoya kulak veren bir redaksiyon komitesi. Ama geceleri, haberlerden özet çıkarılması sırasında farklı görüşlerden kaynaklanan ayrılıklar ortaya çıkıyordu. Neyi seçmeliyiz, diye soruyorduk kendimize, düşmanın açıklamalarının karşısına Cumhuriyetçilerin verdiği hangi bilgiler konmalıydı, atlanan bilgiler, muğlak açıklamalar anlaşılır gerçeklere nasıl tercüme edilebilirdi, bu curcuna içinde ne önemli olabilirdi, ne işe yarar, ne yol gösterici olabilirdi. Her sabah holdeki tahtaya astığımız duvar gazetemiz için norm özelliği taşıyan haberler, kısa dalga yirmi dokuzdan çektiğimiz Tugaylar'ın radyo kanalından yayınlananlardı. Burada, Madrid'de, herkesi aynı derecede ilgilendiren haberler bize ulaşıyordu, enternasyonal yardım kampanyaları, sürdürülen birlik çabaları, Almanya'daki durum. İspanya savaşını destekleyen isimler çıkıyordu yine karşımıza, İspanya'da bulunan Neruda, Seghers, Saint-Exupéry, Renn, Uhse, Weinert, Hemingway, Bredel, Regler, Busch, Marchwitza, Kisch, Alfred Neumann, Alberti, Ivens, Ehrenburg, Malraux, Branting, Toller, Spender, Dos Passos, Siqueiros; ya da dışarıdan kamuoyuna seslenen Heinrich Mann, Thomas Mann, Arnold Zweig, Feuchtwanger, Brecht, Wolf, Piscator, Rolland, Show. Yazmadığımız şey, karşımızdaki güçlerin muazzam büyüklüğüyle karşılaştırıldığında dayanışma içindeki çevrenin ne kadar küçük olduğuydu, bir taraftan dünya savaşına doğru yol alan bu güçler bir taraftan da uyarılarında, aklın yoluna dönülmesi çağrısında bulunuyordu. Gözümüz çeşitli ülkelerin üzerindeydi, Fransa'da, İngiliz işçi hareketinde, İskandinavya'da, Birleşik Devletler'de, Hindiçin'de, ama özellikle de Çin'de sosyalist bir gelişmenin işareti olabilecek her gösteri, her huzursuzluk, her grev bizim için bir destekti. Sonra Diaz geldi, ilk itiraz ettiği şey kafa karıştırdığım söylediği çok yönlü haberler oldu, daha sonra da, çoğunluğun beğendiği duvar gazetesinin yeterli bir supap olduğunu ve başka tartışmalara gerek kalmadığını söyledi. Hayır, dedi Hodann, burada sadece bilgiler ortaya konuyor, gerçi bunlar fikir verici, yararlı şeyler, ama asıl olması gereken bu ilk bilgilerden sonuçlar çıkarılması, yorumlar yapılması. Ekim sonlarında holde bir toplantı düzenlendi. Kış fırtına ve yağmurlarıyla erken bastırmıştı, Albacete kentinin armasında yer tutmuş olan yarasalar körlemesine uçuşlarıyla hızla evin duvarlarına çarpıyordu, armadan fırlayıp çıkmışçasına, banka ve büyük toprak mülkiyetinin simbiyotik varlığının ürünü olan konağın çevresinde dolanan yarasaların merdivenlerin üst tarafındaki pencerelerin renkli camlarına toslamalarını duyuyorduk, çarpmanın çıkardığı küt sesler şöminede yanan odunların çıtırdamalarına karışıyordu. Tepedeki cam

çatıdan birinci kattaki galeriye kadar inen kızıl bayrak, hava akımıyla hafif hafif lambanın ahşap çemberi üzerinde dalgalanan bu simge, zaptedilmiş bu yapının özünde bir dönüşüm yaratma çabalarının bir parçasıydı, ama toplantının başında piyanonun kasasından içeri verilen delikli nota kâğıtlarıyla çalınan Tannhäuser'in uvertürüyle, *Cavalleria Rusticana*, Sibelius'un *Tristesse*'siyle amaçlananın aksine ortalığa ağır bir hava çökmüştü. Kanatlı aslanlar burada da küçük tablaların üstünde duvarları çepeçevre dolaşıyordu, çıplak göğüsleri ellerin temasından aşınmış melekler gövdelerini kapı sövelerinden öne doğru uzatıyordu. Fokurdayan damıtma aygıtının karşısında, içinde birkaç damla içki olan bardakların etrafa dağıtılmasıyla sıcak ve mutlu bir ortam havası doğdu, ama içimiz ürpererek duvar diplerindeki banklarda birbirimize sokulduk, müdüriyetin toplantı salonundan getirilmiş devasa masanın çevresini almış otururken ağızlarımızdan buhar çıkıyordu. Salondakilerin çoğu henüz susuyordu, sonra biri, bir tartışma nasıl mümkün olabilir ki, dedi, her konuşulan kayda geçirilip gerektiğinde insanın karşısına bir suç gibi çıkarılıyorsa. Hodann bunun üzerine, tüm konuşulanlardan kendisinin sorumlu olacağını, üst makamların buranın şefi olarak, bir subay olarak sadece kendisinden hesap sorabileceklerini söyledi. Bu sözlerine tepki geldi, kendi sorumluluklarının bilincinde İspanya'daki mücadeleye katılanların böyle bir vesayeti kabul etmelerinin meselenin özüyle çelişeceği söylendi. Herkes aynı bayrağın altında toplandığına göre herkes söylediğinden kendisi sorumluydu. Belki Hodann tepkiyi kışkırtmak amacıyla öyle konuşmuştu. Diaz'a dönerek, dogmatizmin gücünün karşısına bilimsel, felsefi birikimi koymak gerektiğini, özellikle de kritik bir zamanda fikirlerin açıklanmasının vazgeçilmez olduğunu söyledi. Diaz çevirmeni aracılığıyla bu sözlere cevap olarak, bu yolla işçi sınıfının kaosu engellemek için en sağlam organizasyona ihtiyaç duyduğu bir dönemde anarşizme davet çıkarılır, dedi. Diaz'ın ve yandaşı grubun frenlemesi bizim içinde bulunduğumuz duruma uygun düşüyordu, zira araştırma soruşturma arzusu, kayıtsız şartsız itaat ilkesinin arkasında duranların eninde sonunda tepkisini çekecekti. Sadece buradaki insanlar arasında değil, proletaryanın partisinin elindeki mevziyi korumak ve ilerletmek için mücadele ettiği her yerde durum buydu. Savaş koşullarını yaşıyorduk, bu ortamda temel çizgiden sapan yaklaşımlara ve kuşkulara yer yoktu, partinin yüksek organlarının emrettiği şeyler mutlak bağlayıcıydı ve itiraz hakkı yoktu. Bu açıdan Hodann'ın girişimi tehlikeli bir şeydi, gerçekte onun, anarşist ve burjuva liberalizmi motivasyonuyla konuşmaları yönlendirmek istediği kuşkusu doğabilirdi. Açık bir tartışmanın herhangi bir şekilde olanaklı olup olmadığı sorusu, bizim en küçük hatamızın bile tetikteki düşman karşısında büyük yıkımlara yol açabileceği gerçeğiyle ilişkilendirilebilirdi. Tekrar söze giren kocaman yüzü bir yarayla bozulmuş ve yanağına dayadığı yumruğuyla yüzü daha da ko-

camanlaşan birinci konuşmacı, ama böyle bir şey dedi, kendi saflarımızda hainler barındırdığımız düşüncesine dayanır, ben böyle bir kabulü reddediyorum, bizim sorunumuz başka, tartışmaya katılmaktan çekinmemiz demokratik olmayan bütün bir eğitimimizi ortaya koyuyor. Münzer adındaki bu konuşmacı bir mürettipti, Bremen yakınlarındaki Hemelingen kasabasındandı, Bremenli olduğunu belli eden dili bende bir yakınlık duygusu uyandırmıştı. Kendi güvenliklerini, enerjilerini ve fedakârlıklarını davanın yoluna koyan askerler, diye sürdürdü konuşmasını, sıra kendi kararlarıyla söz almaya gelince sus pus oluyorlar. Hepimiz, ben de dahil, bu uğurda bir gözümüzün çıkarılmasına razı olduk, bir kulağımız sağır, esas önemli olan şey için, sonucu belirleyecek adımlar için kendimizi hazırladık, şimdi bu adımlar üzerine kafa yormaya hakkımız ve zamanımız var. Bu yapılanlar bizi kurtuluşa götürecek eylemler, bunları başlatan da bizim sınıfımız. Kurtuluş bize dışarıdan verilemez, kurtuluşu bizim kendi ellerimizle kazanmamız gerekir. Kendi ellerimizle kazanmazsak bize bir yararı olmaz. Bizi baskı altında tutan sistemi ve bu sistemin eseri olan koşulları bertaraf etmezsek kurtulamayız. Peki ama biz sadece söylenene uymayı, yönetilmeyi ve emirleri beklemeyi öğrenirsek kurtuluş nasıl bizim eserimiz olabilir, eski koşullardan nasıl silkinebiliriz. Lenin bile bizim ancak sendikal düşünceye ulaşabileceğimizi söylemiştir ve partinin kararlarda bize öncülük edeceğini öngörmüştür. Belki bu o zamanın tarihsel koşullarında öyleydi. Parti, proletaryanın kendiliğinden hareketlerine politik bir yön veriyordu. İyi ama, dedi Münzer, bizim işimiz hep sendikal konular mı olacak, biz en alt düzeyde belli bir hareket hakkına sahip olacağız, ama kararlar partinin eliti tarafından verilecek, bu hiç değişmeyecek mi. Aşağıdan yukarıya temsilciler seçilecek, yukarıdan aşağıya emirler verilecek. Ait olduğumuz iş alanı ve hücre dışında bir etkimiz yok, kontrol olanağımız yok, talimatlara göre yapıyoruz yaptıklarımızı. Bizim çalışma hayatımız, siyasi hayatımız bu. Bize doğru yolun gösterilmesine, aşağılanmamıza rıza göstermemiz içimizde yatan bir şey. Bu özelliğimize dayanılarak bizden iş çıkartılıyor. Bizlerden çalışkan, becerikli ve itaatkâr olup bununla gururlanmamız istendi hep. Boynu büküklüğümüz disiplin idealine, parti sadakatine harç yapıldı. Ben şuna işaret etmek istiyorum, dediği sırada dinleyenler arasında huzursuzluk belirmeye başlamıştı. Kurtuluş çabalarımızın temelinde, otoriter güçlerin egemenliğini kırma ve bizim karar vereceğimiz ve olacakları belirleyeceğimiz noktaya ulaşma isteği vardı. Ama bu yolda çabalarken karşımıza çıkan yukarıdan birileri bizlerin kendimiz için neyin doğru olduğunu bilmediğimizi anlattı, bu yüzden de parti önderleri karar verecekti bizim adımıza. İşçi hareketi içinde kendi yerimi düşündüğümde görüyorum ki, önce şu üstümüze çökmüş toprak yığınını kazıp kendimi dışarı atmam gerekiyor. Bizim organizasyonlarımız toprak tabakaları gibi, üstümüzden atmadan kendimizi bulamaya-

cağımız bir kütle. Benim söylemek istediğim bu. Eşitliğin olmadığı. İstediğimiz kadar bağımsızlık için çabalayalım, hep karşımıza bize ne yapacağımızı söyleyen birilerinin çıktığı. Sürekli hizaya sokulduğumuz. Önümüze konan şeyler istediği kadar doğru olsun, bizden, benden gelmediği sürece yine de yanlıştır. Ama, dedi bir başkası, parti biziz. Böyle söyleniyor, diye karşılık verdi Münzer. Ama bunu söyleyenler genellikle yukarıdan birileri. Bunu söylerken sanki tanrısal bir gerçekten söz ediyorlar. Çıkış noktaları, kendilerinin belirleyicilik hakkı ve bizlerin kolay teslim olmamız, bulundukları mevkileriyle bizim için ulaşılmaz konumdalar. Diaz ayağa fırladı, bir süre sadece heyecanlı seslerin kargaşası duyulabildi, ardından Hodann ayağa kalktı ve beklenmedik bir kararlılıkla sesini yükselterek, Münzer'in daha sözünü bitirmediğini söyledi. Doğan sessizlikte Münzer, geleceğin insanı hakkında çok sözler söylendiğini, ama bizlerin mutlaka bugünün insanını düşünmek durumunda olduğumuzu söyledi, çünkü bugünün insanı korkak ve kendine güveni kırılmışsa, eğik bükükse geleceğin insanına pek yararı olmazdı. Hodann, İspanya'da otoriter ve merkeziyetçi yaklaşımın karşısında savunulan özgürlükçü denen çizginin aslında bir burjuva devrimi sorunu olduğunu söyledi. Politik adımları yok sayan ve bağımsız üretim birlikleri kurma çabası içinde olan Anarko-sendikalistler popülist bir çizgi izliyorlar, bireysel değerleri öne çıkararak küçük doğal çalışma cemaatlerinin ötesine geçmek istemiyorlardı. Kitle örgütlerine, partinin bürokratik aygıtlarına, devlet mekanizmasına karşı oldukları gibi, teknik gelişmeye, planlı ekonomiye de karşı çıkıyorlardı. Bu çizgiyle işçi sınıfının mücadelesini sosyalist bir ekonomiye doğru ilerleteceklerine geriye çevirip romantik, nostaljik bir zanaatkârlık dünyasına yöneltiyorlardı. Münzer ise bir kere daha aynı konuya dönerek, insanların kendilerine reddetmelerine yol açan disiplin anlayışını getiren bilinçli siyasi kısıtlamanın, komünistlerin kabuk bağlama, katılaşma tehlikesi anlamına geldiğini söyledi. Ona cevap olarak, en büyük özgürlüğün, kendini kararlılık içinde bulmak, herkesin yararına olan dava karşısında bir birey olarak kendini geride tutmak olduğu söylendi. Hodann atışmanın tansiyonunu düşürmek için, tartışmayı İspanya özelinde tutma konusundaki ısrarını vurguladı, bu akşamki tartışmada Sosyalist Gençlik Birliği'nin bir üyesinin hazır bulunduğunu da hatırlattı.

Ardından Gomez ve Hodann, bizim sorup durduğumuz konulara cevap vermek üzere İspanya'daki çatışmaların arkasında yatan temel çelişkilere geçtiler. Bu ülkede, Romalılara karşı köle ayaklanmalarından başlayarak, feodal beylere karşı köylü ayaklanmaları, topraksız köylülerin mülk sahipleri oli-

garşisine karşı mücadeleleri, Napoleon'un işgalci ordularına ve Carlistler hanedanına karşı küçük savaşlara kadar, yaşanan başkaldırmalarda halkın özelliklerine, yaşam biçimine uygun çözümler aranmıştı. Duma'nın üstün silah gücü karşısına ellerine geçen sopalar, tırpan ve yabalarla veya çakaralmaz tüfeklerle çıkan, ama her seferinde ölümüne bir istekle savaşmaya azimli emekçiler kendilerini ezenlerin üzerine yürümüşlerdi, İspanyol asillerinin paralı askerleri karşısında yıkılmayan gururları ve öfkeleri onlara yetiyordu. Ayaklanma hep aşağıdan gelmişti, kendiliğinden alevlenmişti, hiçbir zaman düzenli, derli toplu bir hareket olmamıştı, bugünün gerillası da küçük gruplardan, çetelerden, güruhlardan oluşuyordu ve yoksullara hizmet eden partizanların yanı sıra maceracıları ve gaspçıları da barındırıyordu. Birinci Enternasyonal içindeki Bakunin, kendi anladığı anlamda işçi birliklerini İspanya'ya da yaymak istediğinde ve bin sekiz yüz altmış sekizde İtalyan temsilcisi Fanelli üzerinden kendi öğretisine uygun gizli anarşist topluluk düşüncesine taraftar toplamaya başladığında, bu ülke ona, kuşaklar boyu süregelen başkaldırılarıyla elverişli bir toprak sunarken, Proudhon'un teorileri de hazır bir dayanak sunuyordu. Anarşist komünlerin kurulmasında belirleyici yere sahip kırsal bölge halkına, yaşadığı sefalet ve okuma yazma bilmemesinden dolayı ulaşılamamış olsa da, zanaatkârlar, manifaktür işçileri Fanelli'ye kulak vermişlerdi. Ordunun kraliyete karşı ayaklandığı bir dönemde İspanya'ya gelmiş olması, Fanelli'nin sermayeyi, kiliseyi ve devleti devirme çağrısının yankı bulmasını sağladı. İlk andan itibaren Fanelli ismi bir kahramanlık simgesi oldu ve onu yüceltmeye yönelik anlatımlar ileriki dönemlerde efsanevi bir insan olarak algılanmasını sağladı. Anlatımlara göre, iri cüsseli, kara sakallı, koyu gözleri çakmak gibi parlayan, heyecanla konuşmaya başladığında sesi metal gibi çınlayan biriydi. O sadece bir devrimci değil, gezgin bir hatip, insanları yeni dine çağıran bir Luther, bir sihirbazdı. İspanyolcayı iyi bilmiyordu, kelimeleri geveledeği konuşması pek anlaşılmıyordu, ama etkileyici edasıyla altını çizdiği sözlerini, toprağın ekene ait olması gerektiği, tüm atölyelerin ve fabrikaların orada çalışanlar tarafından ele geçirilmesi çağrılarını tercümeye ve daha açık anlatmaya gerek yoktu. Sosyalist düşünceler yandaş bulamamıştı, ama kendi ayakları üzerinde durma çağrıları yankı bulmuştu, yukarıdan gelecek hiçbir talimata güvenilmeyecekti, yöneten tabakalara kesinlikle güven olmazdı, değişim küçük gruplardan gelmeliydi, hiçbir şey eylemleri bir parti oluşumuna yöneltmemeliydi. Programı olanlar da, diktatörlük öngörenler de iktidara gelmemeliydi, her tür boyunduruk ve otorite yok edilmeliydi, anarşizmin öngördüğü federatif yapıdaki topluluklar sadece serbest iradeyle ve eşitlik içinde ortaya çıkabilirdi. Bin sekiz yüz yetmiş birde Londra'da yapılan, politik mücadeleye katılımla ilgili bir tartışmada, Bakunin'le Marx ve Engels arasındaki kopuş kesinleşti. Bakunin çevresindeki bazı

güçlerle birlikte yeni bir politik çizgi oluşturarak sıkı bir düzen içindeki sistemin karşısına özgürlükçü komünizmi çıkardı ve ilerleyen yıllarda modelinin geçerliliğini İspanya'da ortaya koymaya çalıştı. Henüz büyük sanayinin olmadığı bu ülkede geleneksel aile işletmelerinde çalışan işçiler mülk sahipleriyle bire bir ilişkiler içindeydiler, dolayısıyla da tahakkümü açıkça yaşadıkları için bu ülkedeki herkes tepkiye, karşı harekete her an hazırdı. Bakunin de kolektivist düşünceleriyle, yeni bir ortak yaşam projesine dayanak oluşturan elit bir kesimi hedeflemiş olsa bile, onda halkın içgüdüsüne ve birlikteliğine duyduğu idealist inanç baskındı ve henüz netameli de olsa bu temel gücün kaynağından bir özgürlük dünyasının organik olarak gelişeceği umudunu taşıyordu. İki yıl sonra, sürekli bir bastırmanın, hummalı bir kurcalamanın sonucunda kardeşlik organizasyonlarına giden yol açılmış gibi görünüyordu. Özgürlükçü güçlerin zorlamasıyla monarşi geri adım atmak durumunda kalmıştı, kral tahttan feragat etmiş, cumhuriyet ilan edilmişti, ilk Cumhurbaşkanı Pi y Margall, Proudhon'u överek federalist çağın başlangıcını müjdelemiş ve adaletsizliğin ve şiddetin maskesi görevini gören düzeni lanetlemişti; ardından da merkeziyetçi yapıyı tümüyle kaldırarak ülkeyi küçük yerel yönetimlere ayırmıştı. Birçokları için bu gelişme, kısa süre önce bastırılan Paris Komünü düşünün gerçekleşmesiydi. Devrimci ulusal muhafızların rolünü cumhuriyetçi milisler üstlenmişti, orada burada manifaktürler ve tarım arazileri ortak mülkiyete geçirildi, belediye başkanlarının görevlerine son verildi, rahipler payelerinden oldular, memurlar işten atıldı, zenginlere ceza vergileri kondu, bazı asilzadeler, kraliyet ailesinin bazı üyeleri sürgün edildi, din adamlarına ve asillere karşı, sermayeye ve devlet düzenine karşı yürütülen mücadele Avrupa'nın radikal gençliğinin hayranlığını kazandı, İspanya'da gerçekten bir devrim başlamıştı, o zamanlar vurgulandığı gibi, süreklilik içinde, devleti, bu kötülük ilkesini, insanı ezmeye yönelik tüm kurumları kökünden ve nihai olarak yok edene ve yerine özgür kooperatifleri getirene kadar sürecekti bu mücadele. Ama bilimsel sosyalizmin önderleri, bireysel teröre, fabrikaları, sarayları ve kiliseleri yakmaya, yağmacılığa ve cinayetlere dönüşebilen bu tür eylemlere karşı çıktılar. Bomba atma yerine grevin, adam boğazlama yerine eğitim ve öğretimin, akla gelenin yapılması yerine çalışanların eğitimle kendi sınıfının bilincine kavuşmasının doğru olacağını söylediler. Topraksız köylülerin, yoksul işçi kesimlerinin kurtuluşu, tek tek gelişigüzel önlemlerle, köy cemaatlerinin bağımsızlık ilanlarıyla, intikam için bir araya gelen güruhlarla, tarikatlarla ve gizli birliklerle gerçekleşemezdi, yapılması gereken, proletaryanın çıkarlarını gözeten bir partide bir araya gelinmesiydi. Ayaklanmaların baş gösterdiği yerler de sınıf bilincinin henüz oluşmadığı yerlerdi, bilgisizliğin, nefret duygularının en yoğun olduğu yerler, iktidarı devirenler yoksul ve aç tarım işçileriyle zanaatkârlardı, yani taktikten, ko-

ordinasyondan yoksun güçlerdi. Anarşist anlayışa göre gerçek değişime ulaşmanın tek yolu da zaten buydu, zira eğer değişim herkesin kendi iradesinden doğmamışsa ayakta kalamazdı. İnsanın bireysel kararı, içindeki bireysel gücü görmesi öncelikliydi, ancak bu durumda emekçi kendini bağımlı biri olarak görmekten kurtulabilir ve kurtuluşunu sağlayabilirdi. Marx, Lafargue'yi Madrid'e gönderdi, İspanya'nın anarşistleri Libertarioslar arasında sosyalist düşüncenin izlerini bulmayı ve anarşistler koalisyonunun Enternasyonal'den kesin kopuşunu engellemeyi umuyordu. Ne var ki bir yeraltı hareketinin karakterinde bir yetkiliyi, bir yönetim kadrosunu bulamamak da vardı, böylelikle Marx'ın elçisi ülkede oradan oraya savruldu durdu, neresi olduğunu bilmediği bir yerden diğerine dolaştı, birdenbire alevlenen öfkelere tanıklık etti, bulunduğu yerdeki bir sömürücünün, bir mülk sahibinin veya bir rahibin ele geçirildiğini, asıldığını gördü, küçücük zaferlerle kendilerini aldatarak büyük bir zafer kazandıklarına inandıklarını, oysa eski devletin arkasındaki güçlerin, orta tabakaların ve onların üzerindeki oligarşilerin kendi sistemlerinden pek endişeye düşmediklerini ve mülklerini elde tutmaktan vazgeçmediklerini, sadece karşı darbeyi indirmek için uygun zamanı beklediklerini saptadı. Bireysel iradelerin ortaya çıkarmış olduğu şaşırtıcı bütünlük görüntüsü aynı hızla dağılan birliklerle çözülüp gitti, plan ve organizasyon olmadığından, bütün gücüyle ayakta duran düşmanın saldırı için hazırlık yaptığı, yerelciliğin teşvik edilmesi yüzünden inisiyatifin generallerin eline geçtiği fark edilmemişti ve generaller kolayca çekidüzen verdikleri birliklerle isyancı yuvalarını birbiri ardına dağıtarak ülkeyi yeniden merkezîleştirmiş ve monarşist burjuvazinin kalesi haline getirmişlerdi. Tarihsel ve diyalektik materyalizmin kurucuları, işçi sınıfı içindeki uzlaşmazlıkları akıl yoluyla gidermeyi başaramamışlarsa da tarihin kendisi onların yardımına koşmuştu; ve Engels, anarşist Cumhuriyet kendisinin ve Marx'ın tezleri karşısında zaafa düşüp aniden dağılınca rahat bir nefes almıştı. Ama federalist gelenek aynı güçle yaşamaya devam etti. Aradan geçen yarım yüzyıllık sürede İspanya'nın sosyal durumunda fazla değişiklik olmadı. İspanya'da, Asturya'daki kömür ocakları ve Bask bölgesindeki çelik işletmeleri ve tersaneler dışında bir bütün olarak proletaryanın ortaya çıkabileceği büyük sanayi pek gelişmemişti. Hâlâ yüz işyerinden doksanında beş kişiden az işçi çalışıyordu ve işyeri sahibine yakından bağlıydılar. Bu arada sendikalaşma gereğinin farkına varılmışsa da tek başına eylemlere eğilim, Komünist Parti içinde bile ağır basıyordu, nitekim Nisan otuz birde monarşinin ve askeri diktatörlüğün devrilmesinden ve cumhuriyetin yeniden ilan edilmesinden sonra da bu partinin üye sayısı birkaç yüzü aşmıyordu. Gomez'in verdiği bir örnekte, altı komünistin buluşmasına yoldaşlardan biri her seferinde, elde yapılmış bir bombayla geliyor ve sandalyesinin altına koyuyordu. Niye bunu yanında taşıdığı sorulduğunda

da, eğer aniden bomba gerekirse elinin altında bir tane bulunsun cevabını vermişti. O dönemde parti parlamentarizme karşıydı, burjuva kesimleriyle ittifaka giren Sosyalist Parti'yle işbirliğine de. Bizim için, dedi Gomez, Cumhuriyet sovyet tipi yönetime giden yolda sadece bir geçiş aşaması. Merkez Komite üyeleri kiraladıkları birkaç faytonla Plaza Major'a, Madrid'in büyük meydanına gitmişler ve onları orada bekleyen elli yoldaşlarıyla birlikte grev, silahlı mücadele, sovyet iktidarını hazırlama çağrıları yapmışlardı. Bu eylemin düşüncesizliği ortadaydı, çevresi yüksek binalarla çevrili bu meydana sadece birkaç dar sokaktan ulaşılabiliyordu, dolayısıyla bir sıkışıklık durumunda kaçış imkânı pek yoktu, nitekim öyle de oldu ve neredeyse bu parti grubunun tümü ele geçirildi. Bir yıl boyunca politikanın dışına düşen parti ancak bu tür deneyimlerden sonra taktiklerini gerçeğe uyumlu hale getirmeye çalıştı. Üye sayısı yine çok düşük olsa da, sömürüyü en yoğun yaşayan liman bölgesinde, madenci kasabalarında, tarım işçileri arasında güç kazandı. Ama Endülüs ve Katalonya'daki ayaklanmaların arkasında anarşist ve sendikalist birlikler vardı. Bu gruplar, reformlar gerçekleşmeyince toprak taleplerini, büyük toprak sahiplerinin topraklarının ellerinden alınmasını destekleyip Valencia'da ve Barcelona'da genel grev başlattılar. Bilgiden yoksun bırakılmış proletarya için komünistlerle anarşistler arasındaki farkları ayırt etmek zordu. Kendi yaşam koşullarında temel iyileştirmeler bekleyenler için, bir organizasyonun gerekliliği veya bir hükümete katılmanın doğru olup olmadığı gibi tartışmalar pek bir şey ifade etmezdi. Gomez kendisinin de, devrimci tarım işçileri bloğundan Komünist Gençlik Birliği'ne nasıl geçtiğinin pek farkında olmadığını belirtti. Belirgin olan tek şey, Sosyalist Parti'yle ilişkiye karşı olunmasıydı, bu partide karşı devrimcilik, küçük burjuvazi, onun da arkasında feodalizm yer edinmişti. Cephenin bu tarafında ise, Asturya'da maden işçilerinin otuz dört güzündeki ayaklanmasına kadar, Anarko-sendikalist ve komünist güçler yer alıyordu. İşte bu noktadan sonra, farklı farklı bir sürü ideolojik çizgi arasındaki çelişkiler ortaya çıktı. O zamana kadar herkesin arzu ettiği işçi sınıfının birliği de kurulamadı. Bakış açılarındaki, hedeflerdeki değişimler, kaymalar önem kazandı ve bunun sonucunda Komünist Parti, kendisini iki yıllık bir sürenin ardından, belli tarihi koşullarda bu cephe içindeki hâkim güç durumuna yükseltebilecek yeni politikasını belirledi. Sendika başkanı Caballero'nun liderliğindeki bir sol sosyalist kanat, ayaklanan proleterlerden yana tavır almıştı. Birlikte yürüme çağrısına komünistler ve bölgenin sendikalistleri de uydu. Kendilerini devrimci bir elit olarak gören ve İşçi Konfederasyonu'nun liderliğini kabul etmeyen İberli anarşistler bu çağrıya karşı geldiler ve parti politikasına ait iktidar oyunlarının eseri saydıkları çatışmalarda yer almadılar. Aslında gerçekten de sorun iktidar sorunuydu, o günlere kadar uzanan bir antagonizmi içinde barındıran bir güç ve iktidar so-

runu. İspanya işçi sınıfının yarısının pasif kalmasının mimarı olan anarşistlerin tavrı Asturya'daki ayaklanmanın bastırılmasına neden oldu. Sosyalist birlik cephesi oluşturma çabaları, komünist ve anarşist ilke arasındaki karşıtlığın sonucu olarak başarısızlığa uğradı. Sıkı bir parti yapısı fikri, duruma göre tepki verme özgürlüğüyle bağdaşmıyordu. Otuz dört Ekimde, Komintern'in politikasındaki yeni yönelimden bir yıl önce, İspanya'da Halk Cephesi'nin temeli atıldı. O zamanki değerlendirmeye göre, sadece bu tür bir strateji, ilerideki sürtüşmeleri aşmayı sağlayabilirdi. Caballero, Sovyetler Birliği'ne ve Komünist Entornasyonel'e karşı hasmane bir tavır almış olsa da, Komünist Parti onunla birlik içine girerek büyüyen faşizme karşı merkez güçleri yanma çekme fikrine uygun hareket etti. Buna karşılık anarşistler, ağırlığın daha sola kayması talebini öne sürüyorlardı. Bu gelişmeler yaşanırken otuz dört güzündeki ayaklanma sırasında, diye devam etti Gomez, Komünist Parti'nin kolektivist tutumdan uzaklaştığının işaretleri henüz görünmüyordu, ayaklanan işçiler kendi askeri sovyetlerini ve devrim komitelerini kurdular ve birlik çağrıları güçlü bir sosyalist birleşmeyi amaçlıyordu, bunun da, hedeflenen daha geniş bir cephenin oluşması için gerekli bir adım olduğunu düşünüyorlardı. Geniş bir birlik ihtimalinden dehşete düşen ülkenin egemen tabakaları, ayaklanmış olan birbirinden kopuk durumdaki işçilerin üzerine askerlerini gönderdiler, Falanjist karşı devrimin ön habercisi olan bir şiddet ve gaddarlıkla saldırdılar. Tankları, ağır bataryaları olan üç ordu birliği karşısında işçiler, ordan burdan toplama tüfek ve tabancalarla karşı koymaya çalıştılar, kan banyosu burada sözü gerçek anlamda söylenmiş bir sözdür, her türlü gaddarlığın fütursuzca uygulandığı bir katliam yaşandı. İşkence ve adam boğazlamak üzere eğitilmiş yabancı lejyonerler ve Fas'tan getirilmiş Mağripli askerler bombardımandan sağ kurtulanların işini bitirdiler, Asturya'da eziyet ve işkence dönemine geçildi. Cellatların eline geçenler, kerpetenlerin, kızgın demirlerin önüne atıldılar, elleri, cinsel organları ezildi, çekiçlerle dizleri, ayakları kırıldı, ölümü defalarca yaşamak durumunda bırakıldılar, duvarlara dizildiler, darağaçlarına götürüldüler, kendi elleriyle kazdıkları çukurların önüne çöktürüldüler, idam için sandalyelere bağlandılar, kadınların ve annelerinin gözleri önünde idam edildiler, asılarak, boğazları demirle sıkılarak, kurşunlanarak ya da kazıklara oturtularak. Asturya halkına, despotizmin karşısına işçi iktidarını çıkarma girişimi, üç bin ölü, yedi bin yaralı, kırk bin esirle ödetildi. Ama bu insanlık dışı muameleler ayaklanmayı boğamadı. Devrimci bir süreç başladı, işçi sınıfının politik bilinci güçlendi ve daha iki yıl geçmeden, otuz altı şubatta sosyalist ve komünistlerin hedeflediği Halk Cephesi Hükümeti gerçek oldu. Bu durumda, diye araya girdi Hodann, ortaya çıkana bakıp bizim de kendimizce gerçeğe en yakın tarafı seçmemiz gerekiyordu. Hangi tarafın haklı olduğunu nesnel olarak ortaya koymak henüz imkân-

sızdı, bizim yapabileceğimiz şey, kendi yeteneklerimiz ölçüsünde durumu izleyip iki çizgiden hangisinin durumun gereğini daha iyi gördüğüne, ilerlemeyi sağlayacak güvenilir bir taktiği hangi tarafın izlediğine karar vermekti. Anarko-sendikalistlerle Cumhuriyetçi Cephe aynı amacı güdüyorlardı, dedi, ülkenin faşizmden kurtarılması, ne var ki kullandıkları araçlar ve hedefe nasıl gidileceği konusundaki anlayışları birleşemiyordu. Daha seçimler yapılmadan kopuş başlamıştı. Anarko-sendikalistler gelenekleri olduğu üzere seçimlere katılmayı reddediyorlardı, partilerin ve parlamentonun karşısında bağımsızlıklarını yitirmek istemiyorlardı. Onların tarafında, kendi seslerini politik örgütlerin değil, sendikaların daha iyi duyuracağını düşünen geniş kitleler vardı. Gene de birçok işçi Halk Cephesi'nden yana oy kullandı; bunun tek nedeni cephenin, sayıları hâlâ otuz bini bulan politik tutukluların serbest bırakılmasını sağlama sözü vermesi değildi, öngörülen tarım reformunun ve sanayileşmenin onların yaşam koşullarını iyileştireceğini umdukları için de seçimlere katıldılar. Anarşistler düzenle uzlaşmacı çözümlerin olsa olsa yoksulluğun sosyalleşmesini sağlayacağını, çalışanların taleplerinin ancak zor kullanarak yapılacak bir devrimle gerçekleştirilebileceğini söylüyorlardı. Komünist Parti devrime ihanetle suçlandı. Buna karşılık komünistler ülkedeki mevcut koşulların bir devrime uygun olmadığını belirtiyorlardı, sabır ve itidal propagandasına en iyi kanıt olarak da seçim sonuçlarını gösterdiler, seçimlerde verilen beş milyon oyun dört buçuk milyonu, sağ ve merkez partilere gitmişti. Bizim için, dedi Gomez, reel politik işler gerçek anlamda başladı. Biz en küçük partiydik. Sosyalistlerin seksen dokuz milletvekili ve burjuva partilerinin seksen dört temsilcisinin yanında Komünist Parti, Cortes'te on altı sandalyeyle temsil ediliyordu şimdi, otuz üçteki tek sandalyeye kıyasla bir zafer bile sayılırdı bu. İlk anda akla gelenin dışında bir ölçüyle hareket etmek durumundaydık, dedi. Partimiz üye sayısını otuz altı yılında otuz bine çıkarmıştı gerçi, ama anarko-sendikalistlerle birlikte bir milyondan fazla, sosyalist sendikalarda da bir buçuk milyon üye vardı. Bu koşullarda sosyalist ve komünist gençliğin bir araya geldiği bir organizasyon oluşturabilmemiz önemli bir gelişmeydi ve böylece iki yüz bin yeni taraftar kazanılmıştı. Bunların otuz beş bini savaşın ilk günlerinde silahlı mücadeleye katılmıştı. Birkaç yıl içinde gerçekleştirilen partinin inşası sırasında, dedi Gomez, öncelikle teorik eksiklerimizi gidermek ve gösterişli bireysel kahramanlıklara olan eğilimimizi aşmak durumundaydık, dolayısıyla da anarşistlerin çabuk kazandıkları başarılara aldanmayıp proleter çoğunluğun görüşüne rağmen hayalperestliğimizi bastırıp keskin devrimciliğimizin yerine sakin çalışmalarımızı koymak durumundaydık. Antifaşist savaşın başlarında ortalıkta dolaşan görüşe göre, iktidar sokakta hazır bekliyordu ve proletaryanın partisi bu iktidarı gidip almalıydı. Ama iktidar yere düşürülmüş bir paket sigara gibi so-

kağın ortasında yatmıyordu, ön saflarda, savaş meydanlarındaydı, güçlerimizi perişan eden çatışmalarla ele geçirilmiş olsaydı bile diplomatik girişimlerle tahkim edilmek durumundaydı. İlk hücumda halk iktidarı iradesi tüm düşünme yeteneğini yitirdi. Ekim Devrimi'nden sonra ilk defa, Avrupa'daki tüm başarısız ayaklanmalardan sonra sovyet tipi bir cumhuriyetin kurulabileceği yanılsaması herkesi sardı, bizler bile bu kanının doğmasına katkıda bulunmuştuk. Sadece sosyalistler karşısındaki çekincelerimizi aşmamız yeterli değildi, dedi Gomez, ayaklanmamız sırasında hepsinin birlikte bize karşı hasımlığını yaşadığımız ve itici bulduğumuz esnaf, küçük burjuva, orta sınıfa da yaklaşmak ve bu tabakalarla şimdi işbirliğine gitmek durumundaydık. Artık tek taraflı bir zafer öngörmeyen görüşleri anlayışla karşılıyorduk, bu sefer Cumhuriyet'in düşmanlarıyla mücadele ederken bir taraftan askerî eylemleri yürütmeli bir taraftan da sosyal devrimi ileri götürmeliydik, bunun için de yeni kazandığımız disiplinle partinin çizgisine uyum sağlamalıydık. Ama sadece disiplin gereği değil, kısa zamanda partinin isabetli değerlendirmeler yaptığını ve savunmanın hazırlanmasında organizasyon yeteneğini görerek ikna da olduk. Kısa bir süre içinde parti tüm politik ve askeri önlemlerde yerini aldı. Ama karşımızda hâlâ büyük kitleler vardı, Komünist Parti'nin devrimi neden dizginlediğini anlamayan, liberallerle, merkez güçlerle birlikteliği reddeden, bizi aldatmacılıkla, aldatıcı manevra yapmakla ve sadece Komintern'in talimatlarına uymakla suçlayan kitleler. Anarko-sendikalistler ilk aylarda elde edilen başarıları abarttıkları için proletarya diktatörlüğünün artık gerçek haline geldiği kanısındaydılar. Toprak ağalarının, büyük finans çevrelerinin ve kilisenin iktidarı etkisini yitirdikten ve işçi ve köylü komiteleri birçok fabrikayı ve tarım arazisini ellerine geçirdikten sonra sıranın İspanya'dan başlayacak bir dünya devrimine geldiği düşünü kurmaya başladılar. Karşılarındaki güçlü orduların onların kurduğu kolektif gücü kuru yaprak gibi silip süpürebileceğini, köklü bir değişimi düşünmek için henüz çok erken olduğunu, büyük faşist güçler İspanya'da bulunduğu ve İspanya'yı bir deneme tahtası gibi kullanmak istedikleri sürece bunun hayal olduğunu görmek istemiyorlardı. Daha önce de karakterimiz olduğu üzere, dedi Gomez, Don Quijote ruhuyla, aynı kör coşkunlukla her türlü önlemi ve düzeni ilkece reddederek kendilerini düşman ateşinin önüne attılar. Canından olmayıp kaçma fırsatı bulanlar da ütopyalarını yanlarında götürdüler, halka yayılmış bir anarşist ruhun düşman güçlerini eninde sonunda dize getireceği inancından şaşmadan. Biz sanayinin, bankaların, büyük arazilerin ele geçirilmesine karşı değildik, komünistler olarak böyle bir şeye nasıl karşı olabilirdik, biz sadece radikalleşmeye karşıydık. Ulaştığımız nokta, sınırlı bir toprak reformunu başlatmamıza ve eğitimin temellerini oluşturmamıza olanak veren ve o haliyle kapitalist olmayan bir devlet yapısıydı, geriye kalan tüm gücün düş-

mana karşı savunmada seferber edilmesi, Sovyetler Birliği'ne nihai darbeyi indirmek için İspanya'da deneyim kazanmak, dolayısıyla da Batı Avrupa'da kurduğumuz bu sosyalist kaleyi yıkmak isteyen düşmanla mücadelenin zaafa uğratılmaması gerekiyordu. Savunmamızın önkoşulu halkın birliğiydi. Bu nedenle küçük toprak sahiplerine, esnafa, burjuva orta sınıfına bir güvence verilmesi gerekiyordu. Parti düzen koruyuculuğu yapan muhafazakâr bir organ rolünü üzerine almak durumunda kaldı. Ilımlı bir politika, parlamentarizmin devamı, hükümet sorumluluklarının yerine getirilmesi yolunda uğraş verdi, böylece uzun vadede devrimci bir gelişmeyi olanaklı kılmak amacındaydı. Bu aşamada Münzer, anarşistlerin görüşünü savunarak, devrimden dönülmesiyle halk savaşının zaafa uğratıldığını, komünistlerin hedeflediği birliğin, militan işçiler kendilerini aldatılmış hissettikleri ve burjuvalarla ittifaka bir türlü güven duyamadıkları için oluşamadığını dile getirdi. Başarılı bir kurtuluş savaşı, tıpkı otuz altı temmuzda başarıldığı gibi, ancak proleterlerin gücüne dayanarak yapılabilirdi, ama olanlardan sonra işçilerin kafası karışmıştı, o kadar enerji yön değiştirdiği ve iç sürtüşmelerde tüketildiği için ne uğruna mücadele edeceklerini bilemez olmuşlardı. Faşizme saldırırken hepsi canını vermeye hazırdı, bir burjuva devletinin ayakta tutulması uğruna kendilerini feda etmek istemiyorlardı. Ama, dedi Gomez, devrimin devamı çağrısında bulunmamız ve mülklerin kamulaştırılmasına devam edilmesi, savaşı Cumhuriyet'in merkezine taşırdı. Parti, Halk Cephesi'nin parçalanmasını, orta sınıfların karşı tarafın saflarına geçmesini engellemek uğruna kendi içinde kayıpları göze almaya mecbur kaldı. Parti, Anarko-sendikalistlerin sol kanadına karşı, Nin, Gorkin, Andrade gibi Birleşik Marksist İşçi Partisi'nin önderlerine karşı önce mantıklı gerekçeler ileri sürdü, bu yetmediğinde de zora başvurdu, böylece adı büyük etki yaratan, ama olağanüstü aktif olsalar da topu topu üç bin kadar taraftarı bulunan bu partiye karşı önlem aldı. Bu nedenle parti, Cumhuriyet içinde bir bölünmeyle karşı karşıya kalmış olsa da bir yandan da söyledikleri giderek daha fazla yankı buldu ve otuz yedi baharında üye sayısının yarım milyona yükselmesi kitle tabanı kazandığını ortaya koydu. Ama, dedi Münzer, yeni katılanların çoğu işçi sınıfından değildi, daha çok esnaf, memur, akademisyen, subay kesimindendi, parti üyeliği sayesinde yükselme umudu besleyen kişilerdi. Sadece Komünist Parti üyesi olanların etkili mevkilere geldiği görülüyordu. Orta sınıflardan çok kişinin bize gelmesi, diye karşılık verdi Gomez, parti politikasına uyuyordu. Bunları söylerken ayağa kalkarak devlet yönetme sanatı hakkında ateşli bir konuşmaya başladı. Yalımların ışığı bayrağa vuruyor, kırmızı siyah gölgelere boyadığı insanların masaların üstündeki ellerini, yüzlerini adeta büyütüp uzatıyordu. Salonun orta direğinin gölgesi yan tarafta oturanların üzerine kapkara bir bariyer çekmişti. Halk Cephesi'nin ayakta kalması için, dedi Gomez, soğukkan-

lılık ve aldatmaca gerekiyordu. Özleri bakımından gericiliğe yakın olan güçleri kazanmak gerekiyordu, düşmanın propagandasına hep açık olan, ilerlemeyi engelleyebilecek ve eski despotluk sistemini yeniden canlandırmadan yana tavır almak isteyen bu güçleri kendi saflarımıza çekmeliydik. Bunların ikna edilmeleri, bizde bir cazibe bulmaları gerekiyordu, aralarında bilgilerine ihtiyaç duyduğumuz birçok insan vardı. Ara tabakaların saflara katılması ve kendilerine değer verildiğini görmeleri sağlandığında, siyaseten kenarda kalan, ama Falanjist General'in İspanyası'nı ana üsleri olarak gören ve tüm çevremizi sarmış olan pusudaki Avrupa'da bulunan kuvvetli bazı sağ güçler üzerinde de etkili olunmaya başlandı. Bunların tümü arasında titiz ayrımlar yapılması gerekiyordu, temsil ettikleri çıkarlar, gidişata ve doğan olasılıklara bağlı olarak sürekli kayma gösteriyordu. Bu çalışmalar, önceleri kenarda kıyıda kalmış olan Komünist Partinin birden öne çıkmasını sağladı. Parti'nin toplumsal istikrarın merkezi olduğu an gelmişti. Aklıselimin sözcüsü haline geldi, kaotik ayrışmaları engellemek için duruma el koyan bir güçtü artık. Cumhuriyet'i korumak için savaşan milislerin kuralsız savaşı güçten düşmüş, Halk Cephesi dağılma tehlikesine maruz kalmıştı. Faşizm korkusu küçük burjuvaları da sarmıştı, zira bu sınıflar da kuşaklar boyu sürüp giden, ülkeyi bağımsızlaştırma çabalarından bir şeyler edinmişlerdi. Batı güçlerinin ambargoları karşısında, İngiltere'nin ve Fransa'nın, Cumhuriyet'in yıkılmasını beklediğinin açıkça görülmesi düşmanın eline düşme korkusuyla panik havasına yol açmış olduğu sırada Komünist Parti'nin güven verici açıklamaları, yeni savunma olanaklarını gündeme getirmişti. Yurtsever bir karşı koyuşun olanakları tüketilmemişti, sadece askeri merkezi güç kurumuştu, bir de şaşaayla getirilmeye çalışılan sosyal değişimin temelsiz olduğu ortaya çıkmıştı. Savaşan güçlerin canlılıklarını hissetmeye ihtiyaçları vardı, cephe gerisinde de zora dayanan müdahalelerin aşağıya çekilmesi gerekliydi. Bunun için bir güç odağının oluşturulması şarttı ve bu da ancak elinde silah gücü bulunanlardan sağlanabilirdi, böylece gelişmelere göre gerekli olan şeyler devreye sokulabilirdi. Odessa'dan gemiler kuşatmayı yarmak üzere denize açıldılar ve cepheyi ayakta tutmak için şart olan silahları Komünist Parti'ye getirmek için harekâta başladılar. Amaç Cumhuriyet'in korunmasıydı, baştan beri komünistlerin, sosyalistlerin ve Anarko-sendikalistlerin mücadelesini verdikleri gibi. Yardımın belli bir partiye değil, Cumhuriyet'e yaramasıydı amaç. Yeni harekât bir tür kahramanlık mahiyetindeydi, ama arzularla değil, pratik beceriyle başarılabilirdi ancak. Komünizm hedefinden vazgeçilmiş değildi, parti dışarıdan bakıldığında, devrimci değişim çabalarından tümüyle uzaklaşmış gibi görünse bile. Burjuvazinin yardımı, yoldaki engellerin kaldırılması amacını taşıyordu sadece, bu yolda ilerledikçe burjuvazinin gücü de bir gün elinden alınacaktı. Şu koşullarda burjuvazi kendisini yok etme niyetini açıkça or-

taya koymuş bir düşman karşısında, tüm mülklerinin kamulaştırılması sürecini durduran Komünist Parti'yi müttefiki olarak görebilirdi şimdilik. Bu düzenlemeye gitmek ve bu arada işçi kesiminin desteğini de almak partinin karşı karşıya olduğu bir görevdi. Antagonist farkları kontrol altında tutacak yapıda bir koalisyon hükümetinin oluşturulması gerekiyordu. Otuz dört yılında partisinin tezlerini terk etmiş olan Caballero, partisinin savunduğu gibi tüm sosyalist güçleri, gelmekte olan burjuva devriminin hizmetine vermeye karşı çıkıp Asturya'daki ayaklanmadan beri reformizm yerine sermaye iktidarını devirmeyi savunan bir kişi olarak işçi sınıfı üzerinde büyük etkiye sahipti. Merkezin ciddiye almadığı özgürlükçü bir komünizmden yana yeni tavrıyla anarşistlerin ve sendikalistlerin gözünde saygın bir yeri olan Caballero, proleterlerin sempatisini kazanacak, ama liberalleri de ürkütmeyecek bir pozisyona çekilebilirdi. Gerçi başlangıçta komünistlerin ordunun yeniden inşası talebini, karşı devrimci bir adım olarak değerlendirmişti, ama askeri durumun kritikleşmesi ve lojistik sisteminin çözülmeye uğraması, kısa sürede gerçeği görmesini ve ordu yönetiminin merkezîleştirilmesiyle kalmayıp devlet yapısının da istikrara kavuşturulması gerektiğini kabul etti. Komünistlerin yürüttüğü diplomasiyle gururu okşanan Caballero İspanya'nın Lenin'i unvanıyla yükselerek başbakanlığa ve savaş bakanlığına geldi. Komünist Parti'nin hesabına göre, Caballero'nun Halk Cephesi lideri olarak taşıdığı sorumluluk onun ılımlılaşmasına, bunun sonucu olarak da burjuva tarafının ona yavaş yavaş güven duymasına yol açacaktı. Sovyetler Birliği'nden silah sevkıyatı ve enternasyonal dayanışmanın göstergesi olan Tugaylar'ın gelmesi Caballero'nun konumunu güçlendirdi. Komünist Parti'nin planlarına bağımlı olduğundan ve parti yönetiminde kurmaylık rolüne dahil olduğundan, halkın sağ kesimleri, Caballero'nun kaderini de Halk Cephesi'ne bağlayacağına ve eskiden ileri sürdüğü işçi hükümeti talebinden vazgeçeceğine güven duymaya başladılar. Parti sosyalistlere yaklaşırken güttüğü amaçta olduğu gibi, koalisyonu genişletirken ve sağlama almaya çalışırken, konumları gereği güvensizlik ve husumet içinde olabilecek güçler arasında kendine üsler edinmek istiyordu. Belki Anarko-sendikalistler savaş meydanında komünistlerin cesaretlerini ve strateji yeteneklerini gördükleri için ikna olabilirlerdi, ama her subayı, her ekonomi ve yönetim uzmanını kazanmak için onların hırslarına hitap edilmesi, kafalarının bu siyasete yatması ve kendilerine sözler verilmesi gerekiyordu. Köylüler de, alışık olmadıkları bir üretim biçimine zorlanmak yerine, arzuladıkları küçük bir toprak parçasını mülk edinebildikleri zaman, mallarını sevk etmeye daha kolay razı oluyorlardı. Bu yolun izlenmesi, insanları küçümseyen bir hesaplılık içinde olmak anlamına gelmiyordu, gerçekçi düşüncenin gereğiydi. Gomez, anarşist çizgideki birçok köylünün de kendilerine tarla verildiği zaman anarşistliklerinin yerini akılcı işletmeci-

liğin aldığını söyledi. Kaosu ve krizi devrimin akümülatörü olarak görmeye devam edenler, partinin başvurduğu, özel mülkün korunması, devlet yönetiminin kollanması yolundaki önlemleri, iktidarın sahibi olmak için kullandığını düşünüyorlardı ve parti, düşmanın gücünü dikkate alan savaş kuralları getirdiğinde, tüm hareket gücünü Sovyetler Birliği'nden aldığı suçlaması yapmışlardı. Oysa Komünist Parti, Komünist Enternasyonal'in üyesiydi, gücü de buradan geliyordu. Belirleyici konumuna, şimdi burada, İspanya'da da, böylesine etkili bir dünya hareketinin parçası olduğu için gelebilmişti. Silahların parasının, Ulusal Banka'nın kurtarılan altın rezervlerinden ödenmesi doğru bir işlemdi, dedi Gomez, Sovyet sanayisi, kendi savunması için yoğun bir üretim içinde olmasına karşın bu silahların üretimi için çalışmıştı. Bizim kasalarımızdaki paralar bir işe yaramıyor ama bu şekilde, zaferin kazanılması ve ileride ülkenin yeniden imarı için kullanılabilecek. Ortalığı bir ölüm sessizliği doldurmuş gibiydi. Sadece Münzer'in değil, tüm dinleyicilerin yüzlerindeki ifade başka sözler beklendiğini gösteriyordu, yüzlerini konuşmacıya dönmüş insanların bir gözleri ışıldarken diğer gözleri kara bir çöküntü gibi görünüyordu. Belli ki kendilerini bağlı hissettikleri olaylara daha yakın düşen başka açıklamalar, başka sözler bekliyorlardı. Soru gelmediğinden, ne duymak istediklerini kestirmek de zordu, gözlerdeki hareketsizliğe, suskunluğa, omuzların ve kolların duruşuna bakınca daha başka bir şeylerin beklendiği anlaşılıyordu sadece. Bu kararlı bekleyişin arkasında, her an yok olabileceklerini bilmeleri vardı. Ama bu gerçeğin farkında olmakta trajik bir yan yoktu, ölüm onlar için her an gelebilecek bir şey olmuştu zaten, sıradan bir şeydi bu, işin bir parçasıydı. Ama ölümün nihailiğine hazır olmaları, onların sorumluluk beklentisini, nereden gelirse gelsin gerçeği duyma isteğini bilemişti. Sorun konuşmacıya güvensizlik duymak değildi, ama o ânın içinde politika onların önemli buldukları şeylerden kopuk geliyordu. Politik çizginin geçerli kılınması için kendilerini feda etmek konusunda bir çekinceleri yoktu, bunun sözünü bile etmezlerdi. Kararların yukarılardan verilmesine de bir itirazları yoktu. İspanya'ya savaşmaya gelmişlerdi, bir kurmay heyetin onları yönetmesi gayet doğaldı. Yine de yükselen bu sessizlikte, olan biteni etkileme olanağından tümüyle uzak olduklarının bilincine vardıkları şu an, stratejinin pürüzsüz yüzeyinin altında örtülü kalan tüm çözülmemiş şeyler onlara sıkıntı vermeye başlamıştı. İçinde bulundukları yapı, onların yalıtılmışlıklarını hissetmeleri için biçilmiş kaftandı. Çalışma arkadaşlarını düşündüler, yakınlarını, memleketlerini kuşatmış olan gericiliğin iktidarını. Tekrar cepheye, ait oldukları birliğe dönmek istiyorlardı, ne kadar küçük bir birlik içinde olurlarsa olsunlar güçlerini hep hissediyorlardı orada. Şimdi de Fransa'da, İskandinavya'da neler olduğunu bilmek, işçi sınıfından haberler duymak istiyorlardı. Basit, doğrudan eylemlerden uzaklaşıp karmaşık diplomasi içinde bul-

muşlardı kendilerini. Güçleri çekilmiş hissediyorlardı kendilerini. Antifaşist savaşta neden hâlâ iç çelişkiler giderilemedi, diye soruyorlardı, neden ön saflarda ateşin içinde sağlanan birlik beraberlik yukarıda da sağlanamadı. İlk hücum harekâtının kahramanı Durruti, dizginlenemezliğin sembolü, parti çekişmelerinin dışında kalan, halk iradesinin timsali kahraman, üniversite kenti Madrid'de otuz altı Kasımda toprağa düştü, birçoğuna göre tam da zamanında, yoksa o da Marksist Birlik'in diğer liderleri gibi tasfiye edilirdi, başkalarına göre çok erken, çünkü devrim idealini, ilk zamanların coşkulu katılımını merkezî devlet yönetimiyle, etkili bir askeri aygıtla birleştirmeyi belki ancak o başarabilirdi. Hodann, Durruti'nin, elindeki güçlerin düşman karşısında yetersiz olduğunu bildiğini söyledi, ölümünden kısa süre önce askerî gücün ortak bir yönetimde birleştirilmesini istemiş ve özündeki anarşistliğinden bir şey yitirmemesine rağmen Sovyetler'den silah sevkıyatını önemli bir gelişme olarak karşılamıştı. Daha sonra anarşist liderlerden Nin'in organizasyonuyla ilgili inceleme yapıldığında kafalarda bölünmeler başladı. Partido Obrero de Unificación Marxista, Troçkizmin bir organı olarak değerlendirildi, derken Hodann da duraladı, tabu haline gelmiş bu ismi anmakta zorlandı. Camlı kapıları salona doğru ardına kadar açılmış yan bölmede ahşap duvarlara yerleştirilmiş küçük, acemice yapılmış resimler gördüm, Don Quijote'nin yaşamından sahneler resmedilmişti. Eski şatafatlı konağın yemek salonunda tavanın siyah tahta kaplamalarına kadar yükselen şömineden yansıyan ateşin ışığında hikâyenin sahneleri beliriyordu, kahramanımızın şövalye ilan edilişi, uşağıyla yola düşüşü, korkunç yel değirmenleriyle ve şarap fıçılarıyla kapışması ve diğer maceralar; ta ki Dulcinea'nın bile onu terk etmesinden ve kötü işaretlerin görünmesinden sonra köyüne dönmesine ve çılgınlıklarının itirafını vasiyetnamesine yazıp, ağlayıp dövünmeler arasında ruhunu teslim edene kadar. Ama bu duralamanın ardından Hodann, Nin ve Maurin'in İşçi Konfederasyonu'nun liderleri olarak önceleri Komünist Enternasyonal'e bağlanmadan yana olduklarını söyledi. Onlar da Komünist Parti'nin kurucularındandı, ama Kronstadt olaylarından sonra Sovyet çizgisinden ayrıldılar. Bu ayrılıştan sonra, bir sol komünist muhalefeti yapan Troçki'ye yanaştılar, ama sonra ondan da koptular; bu kararı, Troçki'nin, Fransa'daki taraftarlarına da söylediği gibi, Sosyalist Parti'ye girerek burada devrimci bir platform oluşturmaları tavsiyesinde bulunması üzerine aldılar. Nin'in çevresinde devrimci tarım köylüleri bloğu üyelerinin katılımıyla oluşan gruplaşma Troçki'nin gözünde gülünç bir girişimdi. Troçki'ye göre, böyle bir birlik, okuma yazma bile bilmeyen amorf kitlelerin eylem gücü ne kadar hayranlık uyandırırsa uyandırsın, bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli politik organizasyonu inşa etme başarısını gösteremezdi. İşin başını çeken güçlü işçi komiteleri olmadan proletarya diktatörlüğünden söz edilmesini ve sanki devri-

min tüm aşamaları katedilmiş gibi devrimin derinleştirilmesinden söz edilmesini vahim bir hata olarak görüyordu. Troçki'ye göre Marksist İşçi Partisi adındaki örgüt de, anarko-sendikalist hareket de, Sovyetler'in talimatlarıyla hareket eden Komünist Parti gibi devrimin önünde engeldi. Peki ama, diye sordu Gomez, kendisinin küçük hücreler halinde dünyaya yayılmış Troçkist Enternasyonal'in getirdiği alternatif ne. O burada Sovyet Parti yönetimine açtığı savaşla gerçekte Sovyetler Birliği'ne savaş açmış oluyor. Bizim koruyucu gücümüze yönelmiş her saldırı, İspanya'da Cumhuriyet'in mücadelesine ve bize yönelmiş bir saldırıdır. Ama öyle de olsa, Troçki'nin tezleriyle hesaplaşmak doğrudur. Karşıtımızı alt edebilmek için onun düşüncelerini, görüş ve planlarını iyi tanımamız gerekir. O yokmuş gibi davranmanın bir yararı yok. Öğrenme isteğimizin peşinden giderken ondan da bir şeyler öğrenebiliriz. Ama unutmayalım ki bu noktada bir ikilem içindeyiz, dedi Gomez. İster istemez iki ölçüyü bir arada kullanmak durumundayız. Bir taraftan ince analizler istiyoruz, ama diğer taraftan zaman baskısı, ölüm kalım mücadelesi bizi basit, tek tip bakış açılarına zorluyor. Lenin'in eski çalışma arkadaşı ve Ekim Devrimi'nin planlayıcılarından olan kişiyle tartışmak isterken, Sovyet karşıtlığının onu, başka nedenlerle de olsa faşizmin kampına ittiği gerçeğinden kaçamayız. Her düşmanın mahiyeti şu veya bu derecede farklı olabilir, ama son darbenin vurulacağı anda düşman tek vücut olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden muhalefetin sözcüsü durumundaki Nin, Gorkin, Bonet, Andrade, Gironella, Arquar ve diğer bazı kişiler mecburen tutuklanmışlardır. Münzer araya girip, onların zimmete para geçirmekle, silah kaçakçılığıyla, casuslukla, sabotajla ve ülkeyi Falanjistlere teslim etme hazırlıkları yapmakla suçlandıklarını söyledi. Onların tutumları böyle bir şeyle bağdaşmazdı. Gomez, biz gerçeği bulma, daha iyi bir gelecek yaratma mücadelesi veriyoruz, dedi. Bu yolda ilerlerken tarihsel olayları daha iyi kavramaya ve proletarya hareketiyle ilgili konularda sürekli eğitilmeye muhtacız. Ama bir taraftan da dört bir yandan düşmanın entrikalarıyla karşı karşıyayız. Bizim açıklamalarımız ve talimatlarımız, çarpıtmalarla, karşı sloganlarla bulandırılıp kafa karıştırılıyor. Neyin bizim yararımıza olduğunu, neyin zararlı olduğunu ayırt edebilmek için belli kavramlarda buluşmamız gerek. İleride, görevlerimizi hallettiğimizde oturup her şeyi net olarak tüm ayrıntılarıyla değerlendirebiliriz, ama bugün bir düşmanımıza yönelen tüm suçlamalar onları da aynen hedef alacaktır. Bu nedenle hükümetimize karşı gelenler askeri mahkeme önüne çıkarılmalı ve gerekiyorsa imha edilmeli. Münzer, bu söylenen, dedi, bağımsız ve resmî sendikalarda yer alanların çoğunluğunun görüşüne uymuyor, Nin ve arkadaşları bu çevrelerde hâlâ büyük saygıyla anılıyor ve akıbetleri hakkında duyulan endişenin yarattığı huzursuzluk yayılıyor. Bunun üzerine Hodann tekrar söze girerek, onların tek suçu, atalarının izinde bir kahramanlık düşkünlüğü,

sınırsız özgürlük rüyası içinde, kendilerini düşüncesizce İtalyan tankların paletleri ve Alman uçaklarının bombaları altına atmaları bile olsa, hareketimiz içinde bertaraf edilmelerini onaylamak durumundayız, dedi, ötesini göremedikleri amaçlara hayranlıklarıyla işçi sınıfının kurtuluşunun önünde engel oluşturuyorlar çünkü. Ne var ki Münzer o görüşte değildi.

Kendisinin savaş meydanında bulunduğunu söyledi Münzer, onların cesaretlerini gözleriyle görmüştü. Onları inciten şey, ideolojik tavırların ve parti siyasetinin sonuçlarıdır, dedi. Cephede öncelik savaşmaktı, orada dikkatimiz düşmanın hareketleri üzerinde toplanmıştı, tüm enerjimiz düşmana indirdiğimiz darbelere yoğunlaşmıştı. Ama ülkenin içlerinde, gücümüzün önemli bir bölümü, birliklerin içinde olup bitenleri izlemeye ve kontrole, onları tek tip hale getirmeye ve izlenen çizgiye çekmeye yöneliyor. Polis halk ordusu içinde bir ordu haline geldi. Gizli servis, sorgu kurumları genişleyip duruyor. Gözaltı hücrelerinin, hapishanelerin, soruşturma komisyonlarının, özel mahkemelerin sayısı günden güne artıyor. Aklımıza yatmayan, ama disiplin gereği uyduğumuz talimatlar yüzünden bilincimiz dumura uğrayacak bu gidişle, dedi. Münzer'in düşüncelerine, Kuzey Cephesi'nden dönen ve yeni bir göreve gitmeden önce Albacete kampına uğrayan ve Cueva'da bizi ziyarete gelen Ayschmann cevap verdi. Bu uyum çabası sadece politik ve askeri merkezde değil, tek tek hepimizin içinde olmalı, bu olmadan mücadelemizin yürütülmesi mümkün olmaz, kimse kendi başına bir savaşı yürütemez, yönetimin temel ilkelerini kabul etmek zorundayız. Ardından kendisinin şahsen, görüş ayrılığında ısrar edip fraksiyon oluşturmaya çalışanların bertaraf edilmesine taraftar olduğunu ekledi. Cephede ona güven veren tek şeyin arkasında ortak ve sağlam bir strateji bulunması olduğunu ve böyle bir stratejinin devamlılığı uğruna gerektiğinde zor kullanılmasını yadırgamadığını belirtti. İspanya'ya sadece güvenilir yoldaşlar gelmediğini, maceracılar, dolandırıcılar ve casusların da geldiğini söyledi. Bu durumda en ufak bir kuşku uyandığında, sabotajcıların hedeflerine doğru rahat rahat yol almasına fırsat vermeyip duruma el koymak gerekliydi. Burada, Avrupa kıtasının güney ucunda kendi başımızaydık ve çevremizi giderek güçlenen gericilik kuşatıyordu; bu durumda birliklerimiz, ülke içinde bir düzensizlik olduğu duygusuna kapılırlarsa sonuçları çok vahim olurdu. Çatışmanın içinde, dedi Münzer, kendi amacımızla hükümetin amacı arasında bir fark görmeyiz. Ön saflarda erler ve subaylar birbirlerine mutlak güvenle bağlıdırlar ve her adımlarında birbirlerine bağımlıdırlar. Verilen emirden hiçbir zaman kaçılmamıştır. Ama burada isteğimiz dışında içine düştüğümüz hareketsizlik or-

tamında çelişkiler öne çıkarılıyor, besleniyor. İçimizde farklı düşünenler, yolunu şaşıranlar, ayrılmak isteyenler olup olmadığı yoklanıp araştırılıyor. Bizim bilemediğimiz sebeplerle birden bizlerden İspanya'ya niye geldiğimize dair bilgi vermemiz isteniyor. Kuşkuculuk bizim cesaretimizi kırıp onurumuzu zedeliyor. Başımızdakilere, bizi böylesine hesap verme ve zavallı durumuna düşürme hakkını kim veriyor. İçine düştüğümüz bu çatışmanın insanları ikiye ayırdığını söylerken, bizi hep emir kulu durumuna mahkûm eden yaklaşıma dikkat çekmeye çalışıyorum. Kendi başımıza düşünebilir hale geldiğimiz günden beri bize zorla kabul ettirilmeye çalışılan her şeyi eleştirmeye, karşı durmaya çaba gösterdik. Benim Marx'ı anlayışıma göre bizim çalışmayla ilişkimizi yeniden tanımlamaya çalıştı, Marx'ın talebi uyum değil, bizi bağımlı kılan mekanizmaları dağıtmamızdı. Ama bizden istenen, üretim araçlarını ele geçirmek yerine az buçuk şeylerle yetinmemiz oldu. Biz nereye uzandıysak bizle birlikte, frenleyici olan bir başka güç de yanımız sıra geldi. Rahatladığımızı sandığımız yerde gerilemeyle karşılaştık, bizim için önemli şeyleri dile getirdiğimizde, bunların aşıldığı söylendi bize. Münzer'in bu sözlerine karşılık veren Ayschmann, temsilci konumuna gelen, yönetici olan birçok kişinin de bizim kadar bağımlı olduğunu ve doğruyu ararken aynı zorluklara maruz kaldıklarını söyledi. Onların elinden de geçici kararlar vermekten, geçiş aşamaları oluşturmaktan, ara yol bulmaktan fazlası gelmiyordu, ama bu bile az değildi, çünkü biz ilerledikçe düşman da bizi etkisiz kılmak, hareketsiz bırakmak için daha fazla bastırıyordu. Münzer, düşmanla açık çatışma içindeyiz, dedi, içinde bulunduğumuz koşulları bildiğimiz içindir ki, başımızdakilerin yetersiz kalmalarını, zoraki çözümlere başvurmalarını, yanılmalarını ve başarısızlıklarını hep sineye çekiyoruz. Ama, dedi Ayschmann, onların yerinde olsaydık, biz de daha iyisini yapamazdık. Münzer'le nehir yamacından aşağıya doğru inişimiz sırasında bir ahır kalıntısının içinden geçerken, toplantıda konuşulanların doğru olmadığını şimdi gördüğünü söyledi, bizler, dedi, sürekli kendimizden verirken ve işbölümü gereği yönetimi başkalarına bırakırken ilk hedefimiz olan baskı aygıtını ortadan kaldırma hedefimizden giderek uzaklaşmışız. Ekimden bu yana iki yıl geçmiş, şu an bize sayılan gerekçelerin arttığını görüyoruz, bizler işçi iktidarına kaç adım daha kaldığını sayarken, onlar bize, neden ataerkil devletin, konuşmamızı istemeyen memurların ve yöneticilerin, subayların varlığını kabullenmemiz, kör itaatin, en tepedeki komutanın şan ve şerefinin neden devam etmesi gerektiğini söylüyorlar. Ben İspanya'ya geldim, çünkü bu ülkede eski düzenin o yavaş ölümünü beklemeye mahkûm olmadığımı, tam da olması gerektiği gibi, bir bir darbelerle ortadan kaldırılacağım umuyordum. Burada da dar bir yolun izlendiğini ve bunun dışına çıkmaya kalkışan her şeyin dışarı atıldığını gördüm. Artık benim çabam kendimi korumaya yöneldi, be-

nim kendime hedef olarak seçtiğim şeyin, yöneticilerin bana uygun gördüğünden farklı olduğunun ortaya çıkmamasını istiyorum. Nehrin karşı yakasında bıldırcınlar kanat çırpıyordu, nehre en yakın toprak tabakası suyun etkisiyle aşınmıştı. Gövdeleri sarmaşıklarla kaplanmış kavak ağaçlarının hışırtısı duyuluyordu, rüzgâr esintisiyle yükselip alçalan, hiç bitmeyen, geceyarısında da kule çıkışının yanındaki odamdan duyulan bu ses kulaklarımızı doldurdu, çalılıkların yanından yürüdük, Kasımda olmamıza rağmen, kabarmış topraktan boz eflatun renginde yosunumsu bitkiler filiz vermişti, Romero deniyordu bunlara, ağaç köklerinin arasından yabankuşkonmazı çıkmıştı, kekremsi taddaydılar, küçük sinek bulutları yükseliyor, tepemizde asılı kalıyor, sonra birden zıpkın gibi nehrin öteki yakasına, oradan tekrar bu yakanın dal budak sarmış koruluğuna geçiyorlardı. Buz gibi suyun darboğazdaki şiddetli akıntısı üzerinden taşlara basarak geçtik, aniden yükselen sarı beyaz kum oluşumlarının alt kesimi boyunca yürüdük, Ayschmann, Münzer'in geride durmakla iyi yaptığını söyledi, Caballero'nun hükümetten indirilmesinin, üstelik de tutuklanmasının ardından eleştiri davaya ihanet sayılmaya başlanmıştı. Eski başbakanın tutuklanması haberini, radyonun da istediği gibi, onun Cumhuriyet düşmanı güçlerin safına geçtiği yorumuyla aktarmamız bekleniyordu. Salonda yaşanan tartışmada, Halk Cephesi'nin kurucularından biri olan Caballero'nun görevden ayrılışı es geçilmişti. Caballero ittifak politikasında suçlu duruma düşmüştü. Ancak bir dereceye kadar biçimlendirilebilir olduğu, işbirliğine yeterince açık biri olmadığı görülmüştü, görüş ayrılıkları başladığı sırada parti onu ve onunla birlikte hükümetteki anarşist bakanları düşürecek kadar güçlüydü. Bu birliktelik ille de kamplar arası barışı gerektirmiyordu, kararsız ve dengesiz düşüncelerin zapturapt altına alınıp üstün ve mantıklı hareketin egemen kılınmasıyla da sonuçlanabilirdi. Tarihsel gücün bir zaferiydi bu. Yönetime artık uygun düşmeyenlerin dışarı atılması gerekiyordu, daha önce hangi görevleri yapmış olurlarsa olsunlar. Halk savaşı içinde tek çizgi geçerli olabilirdi, strateji sadece bir yöne doğru olabilirdi. Ahlak kavramının politikada insanlar arası ilişkide olduğundan başka ölçüyle değerlendirilmesi gerekiyordu, burada gidilecek yolu belirleyen şey, duygular değil yararlılık derecesiydi. Düşmanla dost arasındaki ayrım önemliydi sadece. Resmî ağızlar Caballero'nun dengesiz ve zayıf olduğunu söylüyorlardı. Askeri başarısızlıklardan sorumlu olan oydu. Mayısta Nin'in örgütünün üzerine gitmeyi reddedince, davaya yeterince bağlı olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Münzer, Caballero'nun bunu yapmak istemediğini, bir işçi örgütünü fesh etmenin bir işçi lideri olarak kendi durumuyla bağdaşmayacağını ve muhalifler arasında hâlâ yurtseverlerin bulunduğunu düşündüğünü söyledi. Ama bizim politikamıza karşı bir yol izleyerek faşizme hizmet ettiler. Komünist Parti Halk Cephesi'ni ayakta tutma be-

cerisini sergilemek durumundaydı. Bu sadece İspanya için değil, faşizme karşı İngiltere ve Fransa'yla bir savunma ittifakı sağlamak isteyen Sovyet çabalarının devamı için de gerekliydi. Cumhuriyet Batı güçlerinin saygısını ve güvenini kazanmalıydı, orada devrimci bir gelişmenin kokusu bile Cenevre'deki ve Batı'nın diplomatik merkezlerindeki her an suya düşebilecek görüşmelerin sonu olabilirdi. İspanya uğruna mücadele verilirken Sovyetler Birliği'nin de kollanması gerekiyordu, Sovyetler'in tehlikeye düşmesi bizim de yenilgiye doğru gitmemiz anlamına gelirdi. Partinin politikasını kabule yanaşmadığım düşünülmesin, dedi Münzer, beni ilgilendiren daha temel bir nokta, bizim parti içindeki varoluş biçimimizle ilgili. Karşımızda, partinin tüm eksiklerini ve hatalarını önemsiz kılan bir düşman olduğu için bazı konuları dile getirmemek başka, ağızların mühürlenmesi başka, böyle bir şey zayıflığın göstergesidir. Kendimizi korumak adına biz oluşturduk çevremizdeki örgütlenmeyi. Bilincimizi güçlendirmesi gereken bir şey bu. İtaatkârlığımızı değil. Bu örgüt yapıları birlikte yol almak, birlikte hareket etmek için bizim irademizle kuruldu. İlerleme, kurtuluş adına düşünebileceğimiz ne varsa bu dayanışma fikrinden çıkıyor. Ama eski alışkanlığımız olan zayıflıklarımızla birlikte bu birlikteliğin içinde yer alırsak bunun değeri kalmaz, bağlarımız pasifliğimizle birleşirse, bu kolektiflik içinde, tek yaptığımız bize yardım edilmesini, yol gösterilmesini beklemek olursa gerçek bir birliktelik yaratmış olmayız. Tersine, dedi Münzer, birliktelik, herkesten sürekli kararlara katılmasının, birlikte yönlendirmenin beklenmesini gerektirir. Çocukluktan beri bizi ele geçirmeye çalışan aldatmacalara karşı verdiğimiz mücadelenin sonucudur seçtiğimiz konum, sendikalarda kutuplaşmayı engelleyen çabalara, her şeyi yüzeyselleştiren görüşler geliştirme sürecine kendimizi kaptırmadık, tek sorunun ücret çekişmeleri olduğu sendikalardaki çalışmalarla yetinmeyip hayatın sosyal, ekonomik, kültürel boyutlarını bir arada değerlendiren bütünsel bir bakış kazanmayı kendimize görev edindik. İlkesel sorunları kavradığımız için buradayız bizler, bizi buraya sürükleyen itki, şimdi de daha fazlasını bilmemizin engellenişine karşı duruyor. Bizden beklenen itaat ancak çekincesiz dayanışma ilişkisi içinde kabul edilebilir. Mücadelenin çetin koşullarının tam bir birlik içinde hareketi gerekli kıldığını biliyorum ve doğrusu da budur, ama bizi belirsizlikler, çarpıtmalar ve mistifikasyonlar içinde tutacak bir şeylerin olabileceği sanılmasın. Kendimizi koyverirsek memleketimizde faşist demagojinin yalanlarına kanmış, yanılsama içinde yaşayan milyonlara söyleyecek sözümüz kalmaz, diğerlerinden, milliyetçi, ırkçı, şoven safsatalara kapılıp kendilerini inkâr eden, önlerine konan sloganları, toprak ve kandan, sevincin vereceği güçten, kadınların anneliğinden, erkeklerin gücünden, çocukların minnettarlığından, bir yurttan bir imparatorluğa dönüşmekten dem vuran Nazi sloganlarını inançla tekrar eden,

çirkin bir dünyanın çekimine kapılmış, piyade kılığıyla ve tüfeğiyle, sırmalı üniformalarla ve demir kakmalı çizmelerle dolaşmaktan zevk duyanlardan ne farkımız kalır bizim. Eliyle kumlu yamacı boydan boya göstererek, işçi sınıfının çabaları da işte böyle sonlanabilir, toprak işlenmezse, kendi değerlerimizi ortaya koymazsak, işçiler dantelli yastıklara, küçük süslü bahçeleri ve bir kafeste kanaryası olmasına özenirse, huzur ve güvenden söz eden duvar sloganlarına aldanırsa işin sonu böylesi bir körleşme, sahte huzur ve refah, sahte iş güvencesi ve bu yeni düzendir. Eğer biz de kendimizi inkâr içinde olursak, belirsizlikler ve zorlamalar içinde bocalarsak, tavırlarımızı nasıl temsil eder, bu yalan düzenin üzerine nasıl gideriz. Ayschmann, otoriter bir baskı gücü gereklidir, dedi, yoksa şantaj ve körleştirmelerin egemen olduğu şu dünyada kendi içinde son derece sıkı bir mutlakiyetçi enerji toplamış olan düşmanla baş edemeyiz. Korku krallığıyla mücadelenin, diye karşılık verdi Münzer, beni bilgilenme hakkımdan, benim kullandığım araçlarla ilgili sürekli bilgilendirilmem gerektiği görüşünden uzaklaştırma düşüncesini kabul etmem. Gelecek uğruna mücadele eden bizlerin, gelecek kuşaklardan uzak kalmasını istediğimiz bir tutuma bizim girmemiz öldürücüdür. Mayakovski, dedi bağırarak, öyle bağırmıştı ki sesi nehrin iki yakasında yankılandı, bizim vizyonumuzu somut bir biçime büründürdü, o sadece kitlelerin adalet duygusuna güveniyordu, onun sözlerinde kendi duygu ve düşüncelerimizi bulduk, söylediği çoğu şey kulağa hayalci, ütopik gelse de Ekim Devrimi'nin ruhuna uygundu, zira ekimin bir özelliği de, geleceğin belirsizliğine açık olmasıydı, yirmili yılların başlarında, kendini geliştirmeye önem veren Lenin'in izinden giden bir öğrenci olarak benim kişisel gelişimim ekimle başlar, gelişmeyi hep kendi etki alanımızla bağlantılı algıladım, atölyede, sokağımızda, ancak buralarda bulabilirdik kendimize uyanı, Mayakovski hep bize ışık olmuştur. Mayakovski ismi, somut bir kişilik ve başkaları için bir çekim merkeziydi, bize verdiği mesaj, bizim de kendimizi ifade edebileceğimizdi, bizim de konuşma, yaratma yeteneğiyle donandığımız, pisliğin içinde günlerini geçiren bizlerin de, insanın üretebileceği her eserin onuruna layık olduğuydu. Nefret ediyorum, diye bağırdığı sırada, Los Yesares'deki su değirmeninin karşısına gelmiştik, ne kadar hâkimiyeti yüceleştiren şey varsa, mükemmellik, dokunulmazlık zırhına bürünmüş ne varsa hepsinden nefret ediyorum; ve Mayakovski bizim koruyucu meleğimiz ise, onun ölümü, kendini yok edişi de bizim alaşağı olmamızdır, birden gördük ki, bize vaat edilen şeye doğru dürüst başlanmış bile değildi, birden yine çalışmanın bizi nasıl bitirdiğini, hayatta kalma kaygısının bizi içimizden kemirdiğini, kendimizi geliştirme konusunda ne kadar yetersiz olduğumuzu gördük. Nehir burada değirmenin savağıyla iki kola ayrılıyordu, ama değirmenin çarkı dönmüyordu, su gri yeşil bir tondaydı, göllendiği yerde hareketsizdi, sadece yan kolda, beton

molozların ve tahta basamakların parçalanmış kalaslarının arasından incecik akmaya devam ediyordu, vardığımız bina da yıkılmış, havaya uçurulmuş, terk edilmiş bir yerdi. Burası, yanındaki samanlığa ve hayat belirtisi kalmamış eve bakılırsa bir ahırın harabesi olabilirdi, evin içinde bir iki mobilya artığı kalmıştı, duvarları nemli ve küflüydü, Münzer'e kendi hayatının yenilgisini hatırlatan bir manzaraydı, bu tek gözlü haliyle bir mürettip olarak artık işe yaramazdı, öğretmenlik yapan karısı, iki çocuğa bakabilmek için işini yitirmek istemediğinden ve muhtemelen baskı altında kaldığından mahkemeye boşanma dilekçesi vermişti. Bu da halk savaşının bir parçasıydı, insanlar savaş ortamının dışında kaldıkları anda, onların geride bıraktıkları, hayatı altüst olan yakınları, hemen yanıbaşlarında beliriyorlardı. Ailelerinin akıbeti hakkında endişelere kapılıyorlardı, ama cephede gösterilen metanetin aynısı özel yaşam için de gösterilmeliydi; aslına bakılırsa İspanya'ya gelen herkesin göstermesi gereken cesaret ve fedakârlığın asıl ölçüldüğü yer de bireysel sıkıntıların üstesinden gelme ve kendini kontrol etme mücadelesinin yaşandığı gündelik hayattı. Kahramanlığın en büyük kısmı görünmez cinstendi, göz önünde olan tek şey birliklerin şu ya da bu cephede düşmanı geriletmesiydi. Bu hareketler olurken insanların içinde yaşananlar haberlerde yoktu, yakın arkadaş çevresinde bile bu konuya değinildiğinde bir espriyle, bir gülümsemeyle, bir boşver hareketiyle geçiştiriliyordu. Bunun böyle olduğunu söylemeye de gerek yoktu, elbette böyle de olacaktı, burada olduğu gibi farklı insan gruplarını bir araya getirmenin, buradaki insan karmaşası içinde toplumsal güçlerin böylesine iç içe geçmesinin başka bir sonucu nasıl olabilirdi. Herkes kendini düşünebilirdi, ama o sadece bütünün bir parçası olarak görülüyordu, biri eksildiğinde boşluğunun hemen doldurulması gerekecektir ve mezarı gibi o da adsız kalacaktır. Olsa olsa küçük bir işaret konabilir, onun bir zamanlar var olduğunu gösteren, işte burası için de olduğu gibi, Münzer eliyle sise gömülmüş evi gösteriyordu, burada kurşunlanan Tugaylar'ın İtalyan bir üyesini kastederken aynı zamanda kendisinin ölenin karısıyla ilişkisi olduğunu da hatırlayarak. Bu sözler öylesine söylenmişti, olayın ağırlığından, sıkışmışlık ve çaresizlik duygusundan o anda söz edilemezdi. Silahın patlamasını duymuş olanlar da, fantezileriyle olayı süsleyip karmaşıklaştırarak Marty'nin Los Yesares Vadisi'ndeki yargısız infazından söz etmekle yetindiler. Bu arada patikadan yukarı tırmanmıştık, Münzer kum tepeleri boyunca yürüyerek sağlık ocağına döndü, ben Ayschmann'a bir süre daha eşlik ettim. Anlattığı şeye bakılırsa Ayschmann belki de beni bir daha görmeyeceğini düşünüyordu, bana, bu savaşta gizli tutulması gereken türden bir sırrını veriyordu. Bir yüzden söz ediyordu, benim, gözleri parlayan ince esmer o yüzü hatırlayıp hatırlamadığımı sordu, su kulesinin arkasındaki yüksek sokakta bulunan ev girişlerinden birinde beliren yüzü; onun son-

radan tekrar gittiğini söylediği kadını belli belirsiz karşımda gördüm. Sanki onun adına saklamamı ister gibi bir beyanda bulunmak istiyordu bana. Ücret konusunu aradan çıkarmak için elinde ne varsa hepsini bir kerede kadına vermişti ve kadın onu hemen anlamıştı. Böylece kadın kendini satmış olmuyordu. Özgür iradeleriyle birbirlerine muhtaç olmuşlardı. Bunu söylediğinde ortalık kararmıştı, hava pusluydu, nöbetçi koruganma çok uzak değildik, barakalar arasından, askerleri, çatışmaların sürdüğü Teruel Dağı'na doğru götüren kamyonlar geçiyordu. Başta vicdanıyla sorun yaşadığını söyledi, alçak kulübeye adım atıp arkasından kapı kapanınca, boşlukta asılı duran duvar kâğıdının altında kendine lanet yağdırıp bu ihanetinden dolayı ne kadar hastalık varsa hepsine yakalanmayı dileyecekti neredeyse. Ama sonra kadının üstündeki kara paçavraları çıkarıp kemikli omuzlarını ve kalçalarını çıplak bırakınca bütün bunları unutmuştu. Artık başka şeyleri görüyor, başka şeyleri fark ediyordu. Selülozlu bir kumaş parçasıyla sarılmış yarayı, yağ lambasının altın rengi duvar kâğıdının desenlerinde yansıyan ışığını, kâğıdın hışırtılarını ve şakırtılarını; bir kâğıt denizi içindeydiler, elleri altın tozunun, köpüklerin, tozuyan buzların içinde gezinmişti. Neden sonra sanki bana bir rüyasını anlatıp bitirmiş gibi durdu, ardından da sırtını dönüp uzaklaştı, kendi hayatının gerçeğinden bir parçayı bana emanet etmişti.

Tarihî olayı kutlamak üzere salonda toplandığımız günün tarihi benim için ayrı bir önem taşıyordu, yirmi yıl önce bu tarihte Lenin, peruk ve gözlükle, alnına indirdiği eski bir kasket ve çenesine doladığı atkıyla maskelenmiş olarak işçi Rahya'nın eşliğinde akşamın saat sekizinde Smolni'ye doğru yola çıktığında annem de Weser kıyısındaki bir hastanede doğum sancıları çekmekteydi; ve geceyarısı, zaferin müjdecisi olan altı inçlik topların gümbürtüsü altında Lenin, asillerin kızlarının eğitim aldığı enstitünün üst katında, koridorun sonunda büyük dersliğin hemen yanındaki odada, üstlerinde yırtık pırtık asker paltolarıyla sıkış tıkış toplanmış olan Sovyet Kongresi delegelerinin önünde maskesini indirdiği dakikalarda, babam bekleme odasında sabırsızlık içinde volta atmaya devam ediyordu; ikiyi on geçe, benim Albacete'deki kahvehanenin camından gördüğüm ve vaftiz babam kabul ettiğim Antonov Ovseyenko, yirmi yıl önce de aynı dar omuzları, çerçevesiz gözlükleri ve kasketiyle ayağa kalkıp, Kışlık Saray'daki geçici hükümetin üyelerinin tutuklandığını ilan ettiği esnada dünyaya gelmiştim ve tüm iktidarın sovyetlere geçtiği ve böylece gerçek bir devrimin gerçekleştiği duyurulduğu esnada ben daha yeni yıkanmış ve sarılıp sarmalanmıştım. Toplantıyı açan Hodann konuşmasında genç Sovyet devleti, bugünkü genç İspanya

Cumhuriyeti'nde olduğu gibi her şeyin kıt olduğunu söyledi. Yiyecek sıkıntısı, araç gereç sıkıntısı çekildiği zaman da görüş ayrılıkları artıyor, amansız çekişmeler kızışıyordu. Her devrimci harekette ve halk savaşında açlık ve mahrumiyet nasıl kaçınılmazsa, çekişmeler ve çatışmalar da kaçınılmazdır, dedi. Bu sorunlar mücadelenin bir parçasıydı, çünkü bir toplumsal dönüşümde sadece çıkarları kesin ayrı olan iki zıt sınıf karşı karşıya gelmiyordu, çatışmaların şiddeti mücadele veren kampların içine düştüğü uzlaşmazlıklardan da besleniyordu. Bir taraftan güçleri birleştirip dayanışma ve ortak anlayış içinde düşmana tüm şiddetimizle hücum etmek isterken bu irademiz düşünce ayrılıklarının, farklı çabaların ve hedeflerin yarattığı kızışmalardan ayrı düşünülemezdi, düşman karşısında ortak ilkelerde buluşma arzumuzla birlikte, bazılarımızın mutlak doğru saydığı ve diğerlerimizin inandığı, bir kısmımızın da gerçeğinden ayrı düşen şeyi gerçekleştirme dürtüsünden de kopamazdık. Bütün bunlar ilk girişimlerde pek önemli gibi görünmeyebilirdi, bu anlarda gerçekten devrimci atılım, yeniye, yeni insana yöneliş öne çıkabilirdi, ilk anlar fikrin maddi güç ve zora dönüştüğü anlardı ve herkes daha önce tanımadığı bir değeri yaratan bir gücü hissederdi, ama bu durum hiçbir zaman uzun ömürlü olamazdı, hemen sağlam bir temele oturtulmaya muhtaçtı, yoksa dağılıp giderdi, bu yüzden de teorik düşünceler eylemleri kuşatır ve hareketi adım adım, önceden düşünülmemiş bir şey bırakmamak üzere yönlendirmeye çalışırdı. Teori pratikten daha fazla dikkat çektiği için de başlangıç döneminin hemen ardından kriz baş gösterirdi, kendi doğrularına tereddütsüz inanç, kafa karışıklığıyla iç içe geçer, eylemlerin basitliği, birbirini ortadan kaldırmak isteyen karşılıklı düşüncelerin karmaşıklığıyla iç içe geçerdi. Giderek ortaya öyle bir paradoks çıkardı ki aynı hedefi güdenler arasında, kendi kendilerini tüketme pahasına en keskin ayrılıklar yaşanırdı. Bu durum karşısında ancak son derece sabırlı hareket eden uyanık bir lider kadrosu, geniş tarihsel ufku sayesinde, bu bir yığın eğilim arasında geçerli bir sentez çıkarma başarısını gösterebilirdi. Nitekim geçmişte de bunun örnekleri görülmedi mi, diye sordu, büyük sıkıntılardan sonra elde edilen Brest-Litovsk barışının ardından, devrimi korumak gerektiğinde sosyal devrimcilerin ayaklanması bastırılmak zorunda kalınmamış mıydı, iç savaş sona erip de işgalci güçler alt edildikten sonra Kronstadt'taki deniz erlerinin Bolşevik hükümete karşı ayaklanmasında aynı şey olmamış mıydı, ya da Sovyet devletinin inşası sırasında ortaya çıkan ve bugüne kadar gelen muhalif gruplar, çeşitli platformlar eninde sonunda güç kullanılmasına sebep olmamışlar mıydı. Böylesi karmaşık ve uzun vadeli süreçleri kendi minicik kişisel ölçülerimize vurmaya kalkmamalıyız, dedi, tarihin lokomotifinin yanında bizim esamemiz okunmaz, hatta isterse bu tarihi süreçleri benzersiz eylemlerle harekete geçiren biz olalım. Hodann, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ilk ziyaretiyle

ilgili bilgiler verdi, o sıralar henüz iç savaşın etkilerinin sürdüğünü, insanların ekonomi ve sanayi bakımından geri kalmış bu yoksul ülkede ilk beş yıllık kalkınma planını gerçekleştirmek için çabaladıklarını söyledi. Ulaşım araçlarından, uygun gereçlerden yoksun insanlar hafriyatlarda, temel atma işlerinde, inşaat iskelelerinde işe sarılıyorlardı. Çoğu artık yeni kuşaktandı, Ekim Devrimi'ni gerçekleştirenlerin kızları ve oğullarıydı; ve ister genç ister yaşlı, şimdi kendi fabrikalarını, kendi barajlarını ve teknik atölyelerini kurmak için kafa patlatarak plan çizimlerini sökmeye, ellerindeki makineleri nasıl bir araya getireceklerini anlamaya, gündelik çalışmaları içinde matematiğin, statiğin, hidroliğin, elektrodinamiğin yasalarını öğrenmeye çalışıyorlardı. Bu yılların inancı ve kararlılığı yıllar sonra bizlere de geçti; bozkırın ortasında, Urallar'ın güneydoğusunda, Magnitogorsk Dağı'nın eteklerinde at katarlarının, Amerika'da üretilmiş teçhizat parçalarını kolhoza taşıdığını gördüğümüzde, bir zamanların göçerleri ve mavna çekicileri olan inşaat işçilerinin el arabalarıyla, kazmalarla ve küreklerle toprağı kazışını ve destek iskelesi kullanarak ilk yüksek fırının temelini atışlarını, iki yıl boyunca dağın eteğinde çadırlarda kaldıklarını ve yükselen çelik fabrikasının çevresinde yavaş yavaş bir kentin oluşmasını, taşları bir bir koyarak, günün birinde dozerler, traktörler ve türbinler inşa edecek bir sanayiyi vücuda getirişlerini gördüğümüzde inanmamamız için bir neden kalmamıştı. Aynı zamanda büyük barajların da kenti olan Magnitogorsk ve Dnyepropetrovsk'in adları, sinyal etkisi yapmıştı, yeniliğin simgesi olmuşlardı, belli bir hedef uğruna tüm mahrumiyetlere rağmen başarabileceğini gösteren insana ışık tutmuşlardı. Gerçi burada meydana getirilen yapılar Batı'da ne zamandır var olanlarla karşılaştırılabilirlikten uzaktı. Münzenberg işçilerinin dergisinde çıkan fotoğraflı söyleşiler karşısında yüksek sınıflar alaycı bir tavır takınmışlardı. Orada uygarlıkçılık oynayanlar okuryazar olmayan cahillerdi, bir fabrikanın ne önemi olabilirdi, çölün ortasındaki bir enerji santrali, Avrupa'da, Kuzey Amerika'da dev alanlar boyunca yükselen bacaların karşısında neydi ki, her yerde elektrik santralleri homurduyor, üretim bantlarından otomobil ve tarım araçları boşalıyordu. İşçilerin yaptığına küçümseyerek bakıyorlardı, ama büyük kitle oluşları biraz huzur kaçırıcıydı, sabırla çalışan, yaratıcı kitleler. Bizim için orada vücuda gelenler, Detroit'tekilerden ya da Ruhr bölgesindekilerden çok daha değerliydi, çünkü ilk defa sermayeyi elinde bulunduranların değil, üretenlerin iradeleriyle bir üretim gerçekleşiyordu. Zengin ülkeler istedikleri kadar şişinebilir, Rus işçilerinin kıt kanaat yaşamlarından dem vurabilirlerdi, biz de onların karşısına kendi coğrafyalarında katbekat yoksulluk içinde yaşayan milyonları çıkarabiliyor ve kendilerinin refahını sağlayan sömürüyü hatırlatabiliyorduk. Evet birikimle zenginlik ve tekellerine aldıkları hazineler elde etmişlerdi, Sovyet devletinde yoktu bunlar, böbürlen-

dikleri şey soygun ganimetiydi ve sistemlerinin üstünlük diye gösterdikleri yanlarının, yoksul halklar ve kıtaların sırtına yüklendiğinden hiç söz etmiyorlardı. Büyük bir heyecanla izliyorduk, yolların uzanışını, demiryollarının döşenişini. Her şey henüz başlangıç koşullarındayken ve eksikleriyle, hatalarıyla gelişmeye çalışırken Batı'nın alaycı tavrı yerini rahatsızlığa bırakmaya başlamıştı; Dnyeper'in türbinleri harekete geçtiğinde ve Almanya'da faşizmin gelişinden bir yıl önce Magnitogorsk'un yüksek fırınları ateşlendiğinde ve fabrikanın çevresindeki kentin nüfusu yüz bini bulduğunda, Çarkov'dan traktör, Gorki'den kamyon konvoylarına, Kusnezk Havzası'nın kömürüyle üretilen elektrik akımına yol verildiğinde Batı'nın kültürü temsil eden çevrelerinden homurdanmalar yükselmeye başladı, böyle bir şey olmamalıydı çünkü, işçilerin onların karşısına kendi sanayi devletini çıkarıp bir de bu devleti, gizlemeyi çok istedikleri saldırganlıklarına karşı koruyacak yeteneği onlara verecek biçimde silahlanmaları hazmedilecek şey değildi. Hastanenin tüm sakinleri, taşınarak getirilmiş olan ağır hastalar da dahil salonu ve yan holü doldurmuştu, insanlar merdivenlere, kırmızı mavi camlı pencerelerin çıkıntılarına bile oturmuşlardı, yukarıdaki koridordan aşağıya tırabzan demirlerinin arasından bacaklar sarkıtılmıştı. Sessizlik anlarında oturduğumuz merdiven sahanlığından, uzun duvar saatinin tik taklarını duyuyorduk, Feingold'un her sabah anahtarla kurduğu bu kulak tırmalayıcı mekanizmadan çeyrek saatte bir gong sesi yükseliyordu, gongun salonda çınlayan yankısı o sıra sarfedilen kelimenin anlamına güç katıyordu. Yıkıntının içinden ülkenin imarına uzanan gelişmeyi dinlerken öncülerimizin gururundan bir parça, bizim içimizde de uyandı. Sovyet sanatındaki kahramanlık ve coşku, başarılan işin destansı niteliğine çok uygun düşüyordu. Dışarıdan bakan için duygusal, idealistçe görünebilecek olan şey, Sovyet işçileri gibi eğitimsiz olan bizlerde, yüz yıllık bir ütopyanın gerçekleşebileceği duygusunu uyandırıyordu. Belki bir tek Münzer, ütopyanın zamanının henüz gelmediği düşüncesinde olabilirdi, ona göre işçi devletini yükseltenler, emeklerinin karşılığı olan ücreti henüz almamışlardı, dolayısıyla da o bizim gördüğümüz şeyi sadece bir umut coşkusu olarak değerlendirecekti. Ama onun yanında oturduğum için, onun anlatılanları nasıl dinlediğini ve teknik ayrıntıları tamamlamak üzere söz alan bir madencinin, çelik fabrikasındaki fırınlarından ve hadde silsilelerinden söz ettiği sırada, sonra kendisinin de barajda biriken suyun dar borudan geçerken nasıl hız alıp spiral bir dönüşle türbinlerin çarklarını harekete geçirişini ve Sovyetler'in gücüne elektriğin gücünü kattığını açıklarken onun da salondakilerin duygularını paylaştığını ve hareketin temelini ve hedefini gözettiğini, kazanımların elde tutulmasının onun için de ne kadar önemli olduğunu görebilmiştim. Ama onun farklı yanı, her sorunun eksiksiz ele alınması talebinden vazgeçmemesi ve bu yüzden konu-

nun her yönünü dikkate alması, özellikle de yapılan hataları, yanılgıları, yanlış yönlendirmeleri dile getirmesiydi. Hodann'a yönelttiği soruda da aynı şey vardı; neden Hodann'ın Sovyetler Birliği hakkındaki kitabında olumsuz görüşlere de yer verilmişti. Ancak eleştirel bir yaklaşımla, diye cevapladı Hodann, bir şeyin hakkını daha iyi verir, saygımızı daha iyi gösteririz, peşin ve tartışmasız bir kabulle değil. Bir şeyi eksiksiz kabul etmek bir zayıflık belirtisidir, dedi. Rus işçilerinin ortaya attığı sorunları biz ele aldık ve çözümlerini gerçekleştirdik. Bu süreç, toplantının sonunda piyanodan çınlayan nağmeler eşliğinde söylenen Aida marşıyla yapılan kapanıştan sonra başlayıp sonraki haftalarda gündemimize oturmuştu. Çoğumuz hayatımızda ilk defa görüyorduk fiziksel yasaların kanıtlanma yolunu; denge sayesinde ayakta durabildiğimizi, çekül, gönye ve su terazisiyle yapılan konstrüksiyonun bu sayede ayakta kalabildiğini elbette biliyorduk, ama şimdi bize verilen bilgilerle bir kütlenin davranışını ve ayakta kalma koşullarını iç yüzüyle öğreniyorduk. Hepimiz daha önce çeşitli aletleri kullanmıştık, tornavidayla vida sıkıştırmış, kaldıraca abanmış, torna, tesviye, lehim işleri yapmış, motor monte etmiş, kömür aktarma bandını kullanmış, yol tesviyesi yapmış, Albacete'deki duvar resminde gösterilene benzer yapıları düz bloklar halinde göğe yükseltmiştik; bütün bunları yaparken, bir mukavemetin, bir yana kaymanın arkasındaki kuvvetler hakkında fikrimiz yoktu, doğanın en temel yasalarından haberimiz yoktu, bir nesnenin hareketinin, büyüklüğünün hep diğer nesnelerle ilişkisine bağlı olduğunun bile farkında değildik. Ekim Devrimi geçmişte kalmış bir olay değildi, yaşamımızın içindeydi, burada, dünyanın ücra bir köşesindeki bir arazi parçası olan Cueva de la tia Potita'yı da etkisi altına alıyordu, bu etkiyi görünce geçirdiğimiz günlerin sıkıntılı havası dağılıyor, tarla yolu üstündeki, ahırla samanlığın arasında kalan köy evine toplantılarımızı yapmak için girdiğimizde evin eski sahibi Potita Teyze'nin ruhu da sanki bizimleydi ve eski İspanya'nın bu alçak tavanlı mağaramsı odalarında yapılan tartışmalarda yaşamın değişimine ilişkin görüşlere kulak veriyordu. Konuşmalarımızın seyri içinde anlaşıldı ki aramızda bir matematikçi ve bir astronom vardı, biri inşaat işçisi, diğeri de İsveçli bir tayfaydı. İkisi de bir yandan mesleklerini yaparken diğer yandan öğrenimlerini sürdürmüştü, matematikçi zaman ve mekân hakkındaki kafa bulanıklığımızı dağıttı ve tüm biçim ve süreçlerin hesaplanabilirliğini ve aralarındaki bağıntıları önümüze serdi. İsveçli yoldaşımız Rogeby bize Galileo'nun dünyayı açıklama biçimini anlattı. Feingold'la paylaştığım odada geceler boyu kafamı meşgul eden, tüm nesnelerin konum ve hızlarını korumaya çalıştıkları ve ancak başka kuvvetlerin etkisiyle bu çabalarının kırıldığı, cümlesi üzerine düşündüm. Hodann'ın öksürüğü yan odadan çınlıyordu, duvarı tıklatacak olursa yanma koşturmak üzere hazır bekliyordum, baş ve ayak taraflarında büyük

topuzları olan pirinç çubuklu yatağı gıcırdayarak ileri geri gidiyordu, bu üst kat koridorunda da çıplak melekler, parlak alçı yüzeyli duvarlardan, kapı pervazlarının üstünden gövdelerini öne uzatıyorlardı. Hodann her seferinde uykusuz gözlerle iniyordu gıcırdayan merdivenlerden aşağıya, salonun yanındaki bölmedeki kâğıtları, defterleri, kitaplarıyla dolu olan masasına gidiyordu, sırtında paltosu ve battaniyesiyle, ve siyah tahtadan yapılma ve arkalığı başının çok üstüne çıkan sandalyesine oturuyordu. Eğer bir makale yazmakla veya güncesine not düşmekle meşgul değilse, o gecelerde Hölderlin okurdu. Boğulma nöbetlerinden birinde aşağıya, onun yanına indiğimde bana okuma notlarını gösterdi; Alman ulusunu derinden etkileyen ruh, Hölderlin'in öngörüleri olmadı, dedi, Almanlar onun Hellenizm kılığına bürünmüş Fransız Devrimi taraftarlığının değil, Fichte'nin Germenleşmeyi savunan şovenist anlayışının izinden gittiler; halkçı Luther aydın ve rasyonel Hutten'i, duygu dolu idealist Goethe coşkudan uzak bilimsel Herder'i, metafizikçi Hegel insan deneyimine dayanan spekülasyondan uzak Kant'ı kenara itmişti. Baskın gelen bu düşünürlerin kendilerine özgü önemli yanlarını reddetmiyordu, ama onlar hep soyluların safında yer almıştı, tüm ilericiliklerine rağmen gerçek demokratik güçlerin alt edilmesiyle sonuçlanacak bir sistemin korunmasından yana olmuşlardı hep. Halkın bağımsız düşünebileceğini kabul etmeyen ve halka itaati tavsiye eden bu devlerle, egemenlerin destekçileriyle, kabul görmeyen ve dışlanan Forster, Kleist, Grabbe, Büchner, Heine gibi devrimciler arasındaki güç dengesizliği Almanya'da hümanizmin yükselmesine izin vermemişti. Faşizmin, Wagner'in nağmelerine bürünmüş ve Beethoven'ı kötüye kullanmış olan kitle psikozunun arkasındaki nedenleri anlamamız için önemliydi bu. Ortalıkta başka bir sürü kâğıt parçaları vardı, kimi raporların, listelerin, hasta raporlarının arasına sıkıştırılmıştı; bir notta küçük, temiz ve akıcı yazısıyla savaş gönüllüsü yerine barış gönüllüsü denmesinin doğru olacağı yazılıydı. Hâkimiyet duygusunun yerini, kendi olma duygusu almalıydı, bu sağlıklı duygu, enternasyonalliğin gereklerini yapma yeteneğini de içeriyordu; askeri kahramanlığın yerini de barış kahramanlığı ideali almalıydı. Ama, diye soruyordu kırıştırılmış bir nottaki yazısıyla, bunun gerektirdiği yeni tutum ve istikrarlı bir çizgi nasıl sağlanacak. Bunlar onun içine kapandığı ve Don Quijote'nin fantastik dünyasının atmosferi içinde kendini kaptırdığı gizli düşünceleriydi ve bu kâğıt parçalarının üstünü hemen protokollerle örttü, gecenin bir yarısı bunları konuşmanın gereği yoktu, bunları açıp tartışacak zaman da yoktu; odamdaki sahra yatağına uzandığımda sadece kısa bir süre daha düşündüm bu notları, aynı odadaki, uyurken sağa sola dönüp duran Feingold'un horlamaları arasında. O sırada, çevrede bulunan diğer binalardaki odaları, saman döşeklere uzanmış insanlarla dolu halini de gözümün önüne getirdim, insanlar uykuya geçtiğinde iç-

lerinde resimler canlanıyordu, bazıları rüyalarına giren ateş yağmurunun ürküntüsüyle kendilerinden geçmişti. Sessizlerdi, ama dudakları kıpırdıyordu, içlerindeki çığlığı serbest bırakmak istiyorlardı, artık kendilerini güvende hissetmiyorlardı, bir yerlerde sürünmekte veya olanca hızlarıyla koşmaktaydılar, tek yapabilecekleri bağırmaktı, kurşun yağmuruna karşı bağırmak, bu çıplak şiddet karşısında bağırmaları dışında ne yapabileceklerini bilmiyorlardı, ama ağızlarından bir ses de çıkmıyordu. Bazılarıysa öylece yatıyor ve etrafa kulak kabartıyordu, toprakta yatıyorlardı, yakından veya uzaktan bu bağırışları duyuyorlardı, bunlar bir zamanlar onları doğurmuş, beslemiş, büyütmüş olan kadını çağıran bağırışlardı, döngünün sonundaki, başlangıca dönüşten önceki son bağırışlardı. Belki de Hodann barışın askerleri derken, bu türden bir şeyleri düşünmüştü. Savaş çılgınlığını, kökten yok etme çabasını, tüm yaşam olanaklarının bu şekilde erken kesintiye uğramasını. Ama, diye sordum kendime, karşı tarafta hep savaşın askerleri, yakıp yıkmanın hizmetindeki askerlerin olduğunu, bu taraftaysa zaten Hodann'ın sözünü ettiği askerlerin bulunduğunu söyleyemez miyiz; buradakiler için barış uğruna kendilerini feda etmenin dışında bir kahramanlık var mıydı. Hodann'ın tehlikede olduğunu fark ettim. Onun için endişe duymaya başlamıştım, ama bunu ona söyleyemezdim. Uykuya geçmeyi beceremediğim zamanlar sabaha karşı saat üçte veya aniden uyandığımda hep savunmasız olduğumuz anları yaşıyordum, idam mahkûmlarının da bu saatte idama götürülmeleri bundan değil miydi, Feingold iç çekti, Hodann'ın uyuşmuş soluğu alçı kabartmaların içinden geliyordu, o sırada yakalanabilen algıların çoğu, kopuk ve ilintisizdi, aklın değil duygunun alanına aitlerdi. Bu nedenle uyanıklık anlarının kabul etmeyeceği, gündüz aptalca gelecek düşünceler akla geliyordu, sözgelimi insanlar arasında onları ayırandan daha fazla birleştiren yanlar olduğu, kabalıktan daha fazla anlayış olduğu, ama yine de yıkıcılığın her şeyi ele geçirdiği gibi düşünceler bir an canlanıp kayboluyordu. Bu tür düşünceler daha sonra dile de getirilmiyordu. Bir ara Hodann bir tür sınava çekildiğinde, ondan özellikle kuşkulanıldığından değil de, öylesine bir nedenle kendisine çıkışıldığında ve kendisine açık bir soru da yöneltilmediği bir tür yoklamada, bu düşünceler hiç gündeme gelmedi.

Cueva'ya gelmek için katlandıkları zahmetlerin dışında bu ziyaretin acilliğine işaret eden bir şey yoktu. Hodann'ın kız arkadaşı Lindbaek'in sürdüğü arabanın önü sıra kar temizleme aracı yolu açıyordu. Grubun içinden önce Lindbaek, lapa lapa yağan karın içinde sırtında haki keçeden askerî üniforması, ayaklarında çizmesi ve başında kürk şapkasıyla içeri girişi, diğerlerinin

de onu izleyişi grubun gelişine mitolojik bir hava veriyordu. Lindbaek parmaklarıyla burnunu sıvazladı, başındaki şapkayı indirip topaklanmış siyah kıvırcık saçlarını savurdu. Onun yanında Hodann ufak ve sünepe kalıyordu, o öğleden sonrasında da kendini bayağı tükenmiş hissediyordu, az önce yine bir astım nöbeti geçirmiş ve kendine beş miligram adrenalin iğnesi yapmıştı. Birer bulut kümesi gibi omuzlardan geriye kayan paltoların içinden kollar havada döndü, gazeteci sıfatıyla cephede bu sefer de son iki ayını geçirmiş olan Lindbaek Hodann'ı kendi yanına çekti, sonra, kürkten bir Sibirya paltosunu havada çevirerek sandalyenin üzerine bırakan Ehrenburg eski dostunu kucaklamak için ona doğru yürüdü. Siyah saçlı, ufak tefek ama kunt yapılı Bredel, ona elini uzattı. Coppi'nin, Heilmann'ın burada olmasını isterdim, çünkü Bredel bizim için örnek biriydi, o bize içinde bulunduğumuz duruma uygun bir tavrın sergilenebileceğini, ablukanın kırılabileceğini göstermişti, aradığımız ifade biçimini bulmuş ve insanlığın kültür hazinesi içine kendi kitabını sokabilmişti. Spartakistler Birliği'nin üyesi, parti kurulduğu andan itibaren parti üyesi olan Bredel, Weimar Cumhuriyeti'nin hapishanelerinde iki yıl yatmış, bir yıl da faşizmin toplama kampında kaldıktan sonra kurtulmuştu; otuz altı yaşındaki bu adam bizim için proleter sabrının ve üstünlüğünün timsaliydi. Biraz kenarda da, politik ve askeri kurmay heyetinin temsilcileri Mewis'le Stahlmann duruyordu. Ehrenburg'un Albacete bölgesindeki askeri hastaneleri görmek amacında olduğu belirtildi, bu açıklama olaya bir ziyaret görüntüsü verdi, gelen bir komisyon değil, çevreyi dolaşan meraklı bir gruptu sanki, korlaşmış kömürle dolu pirinç mangalın çevresine yerleşerek oturdular. Mewis ilk sözü Hodann'ın sahil bölgesine tayinini isteyen dilekçesine getirdi ve sağlık durumu böyleyken Denia tesislerinde başhekimlik görevini üstlenmesinin ne kadar mümkün olduğunu sordu. O sıra göz göze gelen bu iki kişi arasında belli bir benzerlik vardı. Mewis öne doğru eğilmiş biçimde oturuyordu, sol gözbebeği yeşilimsi, sağı mavimsi bir griydi. Hodann çok daha iri olan gözlerini kıstı, sağ kaşını yukarı kaldırdı. O an, gözlerinin kendine özgülükleri dışında bir benzerlikleri kalmamıştı. Bir taburenin üzerinde iki büklüm oturan Hodann, dilekçesinin ayrılma veya dinlenmeye çekilme amacını taşımadığını söyledi, gücünü daha uygun iklim şartlarında daha iyi kullanabileceğini ve daha yararlı olacağını düşünmüştü. Bir sürtüşme doğacak gibi görünmüştü, ama hava hemen düzeldi, Ehrenburg Cueva Hastanesi hakkında övücü sözler etti, seminer gruplarının verimli eğitimleri ve hastaların faaliyetleri hakkında çok şey duyduğunu söyledi. Ama, dedi Stahlmann, bazı işlerle ilgili kaygılar var. Yanında Hodann'ın savaşta askerlerin cinsellik sorunu üzerine bir makalesinin yayımlandığı *La Voz de la Sanidad* dergisini getirmişti. Bütün konuların ele alınması, dedi Stahlmann, İspanya'daki gibi bir iç savaşın içinde uygun değildir, küçük burjuva gibi davranmak olur, cin-

sel ihtiyaçların ertelenmesi gerekir; bu zamanlarda bir doktor özel hayatın sorunlarıyla ilgilenmeye çalışmamalıdır. Bunlar şakayla karışık söylenmişti, geniş koca alınlı, gözleri yan bakan, elmacık kemikleri çıkık, ağzının üst tarafında kaslı bir çıkıntısı olan kunt yapılı Stahlmann'ın bile kaba bir hali yoktu. Hodann hafif bir ıslık gibi çıkan nefesiyle zorlanarak açıklamalara girişti ve Stahlmann'la Mewis önemsemez bir hareket yaptıklarında da konuşmasına devam etti. Her savaş, dedi, ulusal bir halk savaşı da dahil, patolojik bir ortam oluşturur, tüm bireysel yansımalarıyla birlikte. Savaşanlar, politik bilinçleri ne kadar güçlü olursa olsun, ihtiyaçlarını göz ardı ederlerse uyarılma özelliklerini yitirirler, bu da onların dayanma gücünü zayıflatırdı. Sınıf devleti, genelevler açarak askerlerin dürtülerini tatmin yoluna gitmişti, ama bir halk ordusu için bu yöntem, askerlerin ruh hallerine denge getirse de kadının aşağılanması anlamına geldiği için kabul edilemezdi. Faşistler için fuhuşun varlığı tasa değil, dedi, toplumun ve kilisenin dogmalarını ortadan kaldıracak olursak kadınla erkek eşittir. Bu bakımdan savaş aynı zamanda bu hastalıktan kurtulma sürecini de başlatmıştı. Ama özellikle de İspanyol yoldaşlar Katolik ahlak anlayışından tam kopamadıkları için cinsler arası farklılık olması gerektiği düşüncesini koruyorlardı. Bir kadının evlenmeden önce temiz kalmasını öngören ahmakça doktrin hâlâ geçerliydi ve tatilde sevgilisiyle sarılıp koklaşan erkekler, ardından geneleve gidip rahatlıyorlardı. Bizler fuhuş yapan kadınları eğitimden geçirip insanlığa yakışan bir iş yaşamına yöneltmek istediğimizden, erkeğin de kafasını değiştirmesi gerekiyordu. Ehrenburg'un araya girip Sovyet devletinin inşası sürecinde Kollontai'nin özgür aşkı savunan görüşlerinin yayıldığına, ama zamanla yine kadının işini mutfak ve çocuk doğurmak olarak gören eğiliminin kendini belli ettiğine dikkat çekmesinden destek alan Hodann, İspanya gibi bir ülkede cinsel yaşamla ilgili anlayışların değişmesinin ne kadar zor olduğunu belirtti. Kadınla erkeğin savaşta silah arkadaşı olarak yan yana yer alması, kadının saflığı kültünden kurtulma yolundaki ilk adımdı. Kendini tatmine gelince, savaş koşullarında ve bizim fuhuşu reddetmemizden dolayı mastürbasyon, sorunu önleyici doğal bir yol olarak görülmeliydi. Stahlmann aslan kafası başını kaldırdı, bir boşver hareketi yaptı ve epeydir yüzünde toplanan bir kahkaha koyverdi, Hodann ise kimilerinin püriten bir ahlakla kimilerinin de kararsızlık ve suçluluk duygularıyla karşıladığı bu sorunların bizim politik tavrımıza uyacak biçimde bilimsel açıklıkla ele alınması gerektiğini dile getirdi. Koltukta geriye doğru yaslanmış ve bacaklarını öne uzatmış olan Lindbaek kolunu Hodann'ın sırtına koymuştu. Sanki Lindbaek onu kıskıvrak tutmuş, diğerleri de ilk yoklamalardan sonra asıl sorguya geçmeye hazırlanıyorlardı. Ama içeriye kar tozuması halinde girişleri nasıl bir anlık bir olaydıysa görüşmede de aynı hava devam etti, yumuşak, belirsiz bir gezinme halinde sürüyordu konuşma-

lar, bu görüşmenin Hodann'ın sağlıklı cinsellik üzerine görüşlerinden dolayı yapılıp yapılmadığı anlaşılamıyordu, bu konudan uzaklaşmaya çalışıyordu şimdi, konuda ısrar eden Hodann'dı. İşçi sınıfının insan dürtüleri üzerinde egemen olduğu ve ideolojik disiplin sayesinde uyuma kavuştuğu görüşüne karşı çıkıyordu. Pratiğin ona gösterdiği bir gerçek, cinsel konularda proletaryada, başka toplumsal tabakalardan daha da fazla dengesizlikler, korkular, depresyonlar görüldüğüydü ve bu sorunların tedavisi toplumsal bilinçlenme kadar önemliydi. Hamilelikten korunma, çocuk aldırma veya mastürbasyon konularından söz ederken, bu sorunlarla ilgilenmenin önyargılarla ve iç baskılarla uğraşmak anlamına geldiğini, burjuva ahlakının gelenekleri olarak nitelediği bu alışkanlıklarla mücadele edilmesi gerektiğini söyledi; sömürü sistemi altında cinsel sorunlardan en fazla etkilenenler de sistemden en çok zarar görenlerdi. Hodann'ın sakin ve akıllıca açıklamalarına rağmen bu düşüncelere bir karşı koyuş hâlâ kendini hissettiriyordu. Spor, askeri eğitimler gibi bedeni geliştiren şeyler askerlerin ruh dünyasını kurcalamaktan daha yararlıdır, dedi Mewis. Hodann için insan toplumsal karşılığı olan bir varlık olarak bir bütündü ve bu bütün, psikolojik gerçeklerden ayrı düşünülemezdi. Mewis'in bir eleştirisi üzerine, kendisinin, psikanalizdeki tek kişiye uygulanan tedavi yönteminin yanlısı olmadığını söyledi. Kendisi her zaman hastayla doğrudan açıkça konuşmayı veya grup içinde tedaviyi tercih etmiş ve bireysel sorunlarda toplumsal bağlantıyı ortaya çıkarmaya çalışmıştı. Mewis onun konuları bireyin hukuku temelinde ele alarak meseleyi indirgediğini söyledi. Burada da yetki sadece partideydi, çünkü birey ancak politik birliktelik içinde kendini güçlü kılabilirdi. Stahlmann atağa geçerek, siz burada ne yapıyorsunuz, dedi, Cueva'da bir Camarilla mı yaratmaya çalışıyorsunuz, ya da anarşist sohbetler için gün davetleri mi vermeye çalışıyorsunuz; bu alaycı tutum için kendinde hak görüyordu, çünkü onun uğraştığı sorunlar Hodann'ın psikiyatrik çalışmalarıyla taban tabana zıttı. Birliğiyle düşman hattının gerisinde köprüleri ve cephanelikleri havaya uçurmuş, Portekiz sınırına kadar ilerleyebilmişti. Sözlerinde Diaz'ın vermiş olması gereken rapordan yansıyan bir şeyler vardı. Ehrenburg buna verdiği cevapta, beklenmedik bir duyarlılıkla önce katı kuralcılığa ve ezikliğe yol açan saygıya karşı çıktı. Körü körüne itaat, dedi, astığım astık bir döneme aittir, bugün böyle bir yol izlemek çağ dışılıktır. Görüşmeyi izleyen hastane sakinlerinden Rogeby elini kaldırdı. Suskun, düşünerek konuşan filozof lakaplı Rogeby ne zaman söz alsa dikkatler üzerinde toplanırdı. Jamara'da, Guadalajara'da, Brunete'de makineli tüfek eri olarak bulunmuş olan Rogeby, Prusyalılık, dedi, Alman antifaşist birlikleri içinde de, yaşamaya devam ediyor ve diğer uluslardan yoldaşların canını sıkıyor. Eğitim kamplarındaki sıkı uygulamaya karşı olduğundan değildi, onun karşı çıktığı, İspanya'daki askerlere bir yararı olmayan bir gele-

nekti. Ağır kayıplar vererek dönen İskandinavları Alman komutanlar sıraya dizip ceket düğmelerinin eksiksiz olup olmadığını kontrol etmişlerdi, çizmelerinin fırçasız olduğu uyarısına öfkelenen birkaç kişiye de birkaç gün hapis cezası verilmişti. Mewis, askeri görevler konusunu, Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rusya iç savaşından deneyimli subaylara bırakmalıyız, dedi. Her karardan önce, diye bağırdı Stahlmann, bir tartışma grubu kurmaya kalkarsak bir adım ileri gidemeyiz; şunu da rahatlıkla söyleyebilirdi, kendi partizan birliğinde körü körüne itaat söz konusu bile değildi, sıkı ve doğal bir birliktelik vardı. Ayrıca, dedi Mewis, orduda her yerde karar süreçlerine katılma hakkı var ve demokratik yollardan katkı olanağı herkese açık. Sorun, dedi Ehrenburg, buna izin veriliyor olmasında, anarşistler bunu sormazlardı bile, kendi özgürlükçü komünizm anlayışlarının doğal gereği sayarlardı. Orada kimse mücadele arkadaşlarından birinin üzerinde vesayete talip olmazdı, kimse kendisi için daha yüksek ücret de getirecek daha yüksek bir mevkiye gelmek gibi bir büyüklenmeye kalkışmazdı. Şaşkınlık içinde onun ne yapmak istediğini anlamaya çalışıyorduk, Durruti'yle yakın arkadaş olan Ehrenburg, anarşistlerin etkisi bertaraf edildikten sonra onları tekrar korumaya alacak kadar kendine güveniyor, kendisinin dokunulmaz olduğunu düşünüyor olabilir miydi. Ama tam o anda tipik diyalektik dönüşlerinden birini yaptı. Anarşistler devrimci ilkelerinin birçoğunda haklıydılar, dedi, izledikleri ahlaki tutum örnek nitelikteydi, hedefleri halkın büyük çoğunluğunun umutlarıyla uyuşuyordu. Ama bu doğru, belli bir ortamda yanlışın yerini tutacaktı. Kendini bu uğurda feda etmek anlamlı ve büyük bir hedefti, ama uzun vadede ayakta kalmaya yeterli değildi. Ahlaki açıdan doğru olan bir şey toplumsal ve siyasi ortama bağlı olarak yenilmeye mahkûmsa doğruyu temsil etmezdi, başta ideale ters gelen şey iyi düşünüldüğünde ve dayanakları sağlamlaştırıldığında üstün bir mahiyet kazanabilirdi. Mercimekli bir yemeğin sunulduğu öğün sırasında Bredel, genel bir hümanizme dayanan antifaşist yaklaşım ile, ayrıntılı planlanmış olan ve parti çizgisiyle uyum içinde bir yaklaşım arasındaki karşıtlığa değindi. Thomas Mann'ı örnek verecek olursa, onun sabırsızlığını, gerek kendi militanca hareketleri, gerekse işçilerin burjuvazinin doğal gerçekmiş gibi kullandığı kavramlara karşı yürüttüğü sürekli mücadele haklı çıkarıyordu. Mann'ın liberal bir yazarken faşist diktatörlüğün kararlı bir karşıtı durumuna gelmesi hayranlık uyandıracak bir şeydi, ama onun yolu yine de rahat bir yoldu. Günlük politik sorumluluklarının yanında bağımsız bir sanat dünyasını koruyordu. Bu yazar, bilincinde olduğu gerçeklerin gereğini yerine getirecek, kendi inandıklarını gerçekleştirecek bir parti çizgisine bağlanmaya gerek duymuyordu, aynı şekilde kendi yaratım özgürlüğünün yaşanan krizlerden etkilenmesine de izin vermiyordu. Oysa bugün politik yanımızı seçerken tüm benliğimizle yapmalıydık bunu. Kendisi sanatın, o gün

yaşanandan ayrı özerk bir yeri olduğu, bizim yaşadığımız sürekliliğin dışındaki bir zaman boyutunda yer aldığı düşüncesine katılmıyordu. Yazı yazan kişi de tıpkı savaşçı gibi cephede yer alan, tıpkı eylem içindeki kişi gibi illegal girişimlerde bulunan ve yaşananla kaçınılmaz biçimde doğrudan bağlantılı biriydi. Sanatı, hayatı belirleyici karşıt kararlar arasındaki dar çizgiye sıkıştıran tutum mevcut normlara saplanıp kalma anlamına gelmekle kalmayıp düşmana da açık hizmettir, dedi. Ehrenburg burada yine şeytanın avukatlığı rolünü alan kişiydi. Yaratıcılığın, ancak dünyanın kargaşasından uzak kalarak mutlak sessizlik içinde ve rahatsız edilmeden mümkün olduğunu söyleyen Goethe'ye katıldığını söyleyecek değildi gerçi, ama fırtınanın merkezinde, güncel gelişmelerin kapsadığı, ama açığa çıkaramadığı bir yerde sanatsal görü, yaşananlarla ilgili bazen en başarılı bir rapordan çok daha isabetli saptamalar yapabilirdi. Yazar tüm benliğiyle yaşamın içinde yer aldığında, olan biten karşısındaki tepkisini kendi elindeki olanaklarla ortaya koyardı ve onun bu rolü politik eylemin, *politeia*'nın, bireyin politika yapma hakkının en temel unsurlarındandı, toplumsallık içindeki yeri de öncelikliydi. Stahlmann sandalyesini geri iterek ayağa kalktı. Biz Teruel üstüne yürüyüşe geçtik, dedi. Orada ölüm kalım savaşı başlamış durumda. Siz burada durmuş edebiyatın karakteri üzerine sohbet ediyorsunuz. Evet, dedi, Ehrenburg, bir iki gün içinde orada olacağım, Lindbaek, Bredel ve Grieg de ve yazarlık yapan daha niceleri de. Biz oradaki savaşa, yaşananları aktararak katılıyoruz. Peki niye savaşıyoruz, diye sordu. Edebiyatın da bir parçası olduğu dünyayı çarpıklıklardan kurtarmak için. Bu savaşta başvurulan silaha yanlış gözle bakmaktan sakınmamız gerek. Bazıları cephede bulunmayabilir, ama onların önlerinde gördükleri, dile getirdikleri, gelecek umudu olarak yansıttıkları şeyler, eğer buradan sağ çıkarsak bizim tutamağımız ve gücümüz olacak. Tüm enerjilerini iç dünyanın hizmetine sunan, heyecanlarını dizginleyip bizim için öncelik taşıyan pratik taleplere kapılmayanlardan daha cesur değiliz biz. Biz olmasak onlar çaresiz, işleri bitik. Ama biz de, diye karşılık verdi Ehrenburg, onlar olmasa bir hiçiz. Belki, diye devam etti, birkaç hafta içinde tekrar kentime, Moskova'ya dönmüş olacağım, orada kimlerin işlerinin başında olduğunu, sözün gücünü sürdürdüğünü, ayakta tuttuğunu bilmek bana güç veriyor. Kimleri kastettiğini ben de biliyordum. İsimleri anmış olmasa bile kendini tehlikeye atmıştı. Babel'in, Meyerhold'un, Tayrov'un, Tretyakov'un, Mandelştam'ın, Ahmetova'nın telaffuz edilmeden anılması, onun da bu isimler gibi mahkûm edilmesine yetebilirdi. Hodann'ın burada Ehrenburg'a soru yönelterek, daha önce dönüş yolculuklarını tamamlamış olan yakın dostları Ovseyenko, Rosenberg, Koltsov'dan haber olup olmadığını sorması Ehrenburg'un sözlerinin onu da afallattığını gösteriyordu. Yeniden ayağa kalkan Ehrenburg, kim ki öne çıkmaktan çekinir, o yok olur, dedi. Cephede ön saf-

larda olanların da, savunma hatlarının gerisinde olanların da aynı derecede yüz yüze olduğu ölümcül bir tehlikeye işaret etmişti bunu söylerken. Bu ziyaretin anlamı neydi acaba, diye düşündüm, Hodann'ı sınamak mıydı, onu kışkırtmak, uyarmak ya da sadece yeni yılda Cueva'nın başına başka birisinin getirilmesine ve kendi görev yerinin değiştirilmesine hazır olmasını sağlamak mıydı. Onun Denia'ya tayini konusunda görüş birliği oluşmuş gibiydi. Oradaki hastanenin işlevi buradaki gibi nekahet dönemindeki hastaları barındırmak değildi, orası bir ilk müdahale hastanesiydi ve çok sayıda yaralının sevk edildiği bir yer olmalıydı. Mewis'in imalı sözleriyle, Cueva'dan ayrılma isteği Hodann'ın üzerinde durduğu amaç olan, hastaların zihinsel gelişimi için çalışma yapmakla ters düşmeseydi Hodann yine de bu girişime sessiz kalır mıydı. Hayır, diye karşılık verdi Hodann, önünde sadece birkaç haftalık bir süre de olsa, hastaların entelektüel yönden desteklenmesine çaba harcayacağını, çünkü iyileşmenin ancak bu yolla hızlandırılabileceğini söyledi. Klinik sakinlerinin büyük çoğunluğunun ya yakında birliklerine döneceği ya da başka toplanma bölgelerine sevk edileceği, kliniğe nekahet için yeni bir grup hasta gönderileceği açıklanınca Hodann'ın yüzüne bir gölge daha düştü, buradaki çalışmalarının Albacete'deki politik yönetimin gözünde kuşku nedeni olduğu anlaşılıyordu. Gerçi ziyaretçiler Cueva'yı boşaltmaktan memnuniyet duyacak olsalar bile onların Marty'yle aynı görüşte oldukları ileri sürülemezdi. Kendileri de Marty'nin despotluğundan rahatsızdılar. Bu kişiler talimat verdikleri zaman düşünerek ve insanları dikkate alarak yapıyorlardı bunu. Hodann'a hastalığının gerektirdiği rahatlatıcı bir olanak sunuluyordu. Ama bu arada Hodann ziyaretçiler buradan ayrılmadan onlara klinikteki çalışmaları göstermek istiyordu, tepedeki sorumlular, hastaların sessiz ve dünyadan kopuk bir ortamda pasifliğe ve kemikleşmeye yönelmemeleri talebinin gereğini yaptığını düşünen Hodann, özellikle Ehrenburg da buradaki tesisleri merak ettiği için bu öneriyi getirdi. Belki de havanın kötülüğü bu konuda ısrarlı olmasının nedeniydi. Ben, tekrar paltolarına bürünüp tekrar kar fırtınasının içine dalan grupla birlikte gitmedim, kulenin dar merdivenlerinden tırmanıp üstü kapalı gözetleme yerine gittim. Aşağıdaki salon, sayısız kapısı, kahverengi siyah arası ahşap duvarları, tavanın aşırı yüksekliğiyle ne kadar ağır ve rahatsız bir mekânsa kuleler de o kadar hafif ve sanki sadece yüzeylerden ibaretti, bir malikâneden beklenen görüntüyü vermek için yaratılmıştı sanki sadece. Dışarıdan bakıldığında büyük kesme taşlarla yapılmış, kemerli pencere açıklıkları bırakılmış olan kulelerin içi ışıklık yer bırakmayan duvarlar yüzünden karanlık ve soğuktu. Rüzgârın serbestçe dolaştığı tek yer, yukarıdaki galeriydi, ama burası da çepeçevre dolanan dar yürüme kalasıyla insanı çeken bir yer değildi. Ama buradan dört bir yanı görmek mümkündü, veda sayılabilecek bir bakışla çevreyi süzdüm, malikânenin tüm çevresi görüş alanı için-

deydi, daha ötelerde ağaç gövdelerinin ve dallarının kara izleriyle çevrelenmiş beyaz boşluklar seçiliyordu. Ziyaretçiler karda çapraz bir iz bırakarak teneke çatılı barakaya girdiler, yapının mutfak kanadı yönündeydi bu baraka. Ocağın bacasından duman çıkıyordu. Tek katlı dörtgen yapılar arasında kalan avluda her zamanki gibi testereyle odun kesiliyor, balta ağaç dalları arasına iniyordu. Barakanın sağ köşesine denk gelen ve arabaların derin izler bıraktığı yolun kenarında kalan çiftlik evi, değişik yükseklikteki çatılarıyla uzanıyordu, ötesindeki sulu gübre havuzunun ve gübre yığınlarının bulunduğu alan duvarlarla çevriliydi. Çukurluk alanda, özensizce çatılmış çitlerin birbirine bağladığı küçük küçük ahırlar ve samanlıklar görünüyordu. Amfiteatr düzeni içinde etrafa yerleştirilmiş heykelcikler ve banklar dünyayla ilgileri kesilmiş biçimde kardan bir minderin altında kalmıştı, köprüde topun başındaki nöbetçi ileri geri gidip geliyordu. Ziyaretçiler şimdi yatakhaneye girmişlerdi; zemini sıkışmış toprak olan ve zeminine çam dalları serilmiş bu yatakhanenin uzun duvarında, kerevetin karşısına gelen yerde bayrakların arasında bir ambalaj kâğıdına çizilmiş bir yıldız haritasıyla, cephe hattını gösteren, üzerinde renkli iğneler saplı bir diğer harita vardı. Askerler, izin yapanlar, nekahet dönemindeki hastalar, yanan demir sobaya rağmen bu büyük mekân buz gibi olduğu için omuzlarında battaniyeleriyle yataklarından aşağı indiler. Tavan kalaslarının altındaki direklerin arasında birbirlerine sokulmuş, ender görülen bu garip ve saygın konukların karşısında duruyorlardı. Belki kendilerine yaşadıklarıyla ilgili sorular sorulabilir, belki kendilerini dinlemeye hazır insanlar bulabilirler, belki cesaret verici sözler söylenebilir diye umutlar besleyerek elleri pantolonlarının yanlarına yapışmış hazırolda duruyorlardı, belki de sobanın etrafındaki tahta banklara oturup uzun bir sohbete başlanabilirdi, insanların birbirlerine yaklaşmak için zamana ihtiyaçları vardı. Ama ziyaretçi grup arkadaki kapıdan tekrar dışarı çıktı ve karların içinden rüzgâra karşı yürüyerek, pencerelerdeki ışıktan da anlaşıldığı gibi insanların bir kurs faaliyeti için toplandığı çiftlik evine yöneldi. Daha ileride her şey giderek yoğunlaşan bir bozluğa gömülüyordu. Karın ve donun pudraladığı kavakların üzerinden, nehir kıyısının ve yarın üzerinden ötelere doğru baktığımda bizim bu topraklardan ne kadar kopuk bir yerde yaşadığımızı, bu ülkenin insanları hakkında hâlâ ne kadar az şey bildiğimizi ayrımsadım birden. İç savaşına karıştığımız bu ülkenin adı bizim için ne kadar da simgesel bir anlam taşıyordu, buraya sadece kendi meselelerimizi, kendi eylemlerimizi getirmiştik. Ülkeden gördüğümüz sadece birkaç kent, birkaç ara sevkıyat noktasıydı, bir garnizonda, bir nakliye olayında bulunmuştuk, çatışma hatlarıyla yüz yüze gelmiştik, daracık bir alanda hareket ediyorduk. Burada yerine getirilmesi gereken işlerle sınırlamıştık kendimizi, bunun ötesindeki her eksiği, uzaklara havale ederek enternasyonal görevin parçası olarak tanımlıyorduk.

Bizim için en önemli şey, birbirine karışmış onca dilimizle, silahlarımız ve teçhizatımızla, burada bir dünya hareketinin var olduğu düşüncesini ayakta tutmaktı. Aidiyetimizi politik seçimlerimizde bulmuştuk, ama eylem alanımızı, bizim için taktik değer taşıyan bu toprakları, İspanya'nın haritasını, parçası olduğumuz bir yaşam alanına çevirmemiş, insanlarla ilişkiyi, belli türden karşılaşmaları, kendimizi ifade edip bunu yaşayacağımız bir ortam yaratmamıştık. Dimdik yükselen gözetleme kulesinin korkuluğu üzerinden yarı belime kadar sarkıp aşağıya baktığımda, dar terasın üzerinde, vazolu sütunlu yapay dekorun arasında taş bir masa, etrafında da taş oturaklar görünüyordu.

Aşağıda taş masanın orada, kafamı kaldırmış yukarılardaki kuleye doğru, ocak ayının ilk günlerinin açık ve berrak gökyüzüne bakarken bu aşamada içine gireceğim boyutların bilincine varır gibi oldum. Yarın Hodann'la birlikte Denia'ya gitmem istenecekti, Cueva'daki zamanım dolmuştu, Münzer ve Rogeby de aralarında olmak üzere buradaki dostlarımız tayin edildikleri yere gitmek üzere yola çıkmışlardı. Hodann çevredeki son turunu yakınlardaki tarlalardan kliniğe sebze, meyve ve et getiren tarım işçileriyle vedalaşmak üzere attı. Burada da köylülerle yönetim arasındaki sürtüşmeleri engellemek için çabalamak zorunda kalmıştı, Tarım Bakanlığı'nın kararnamesi gereği ürün fazlalarını Tugaylar'a vermek zorunda tutulan Compesinolar, yönetimin kontrolleri ve ziraat yöntemlerine müdahaleleri karşısında birkaç kere greve gitme tehdidinde bulunmuşlardı. Hodann, yazdığı raporunda haleflerine, halkın rızasını almak için sürekli çaba gösterilmesinin askeri başarı için de önemli olduğunu hissettirmeye çalıştı, eski bir Çin atasözünde de dendiği gibi asker halkın içinde, sudaki balık gibi olmalıydı. Ziyaret ettiğimiz son köy evinde ailenin on yedi yaşındaki oğlu askere gönderiliyordu, veda kutlamasına biz de davet edildik. Tayinini duydukları Hodann'a da saygılarını gösteriyorlardı böylece. Ev sahibinin peşi sıra yürüyüp çaprazlamasına yatırılmış tahta sopası ve zincire bağlı kovasıyla dikkatimizi çeken kuyunun önünden geçerek kerpiçten kubbesi kar yığınının içinden yükselen mahzene yöneldik. Bu yolu yürümekle törene de başlanmış bulunuyordu, tahta kapının ağır ağır açılması, yere oyulmuş derin mahzene dik ve aşınmış basamaklardan inişimiz bu törenin parçalarıydı. Köylünün oğlunun elinde tuttuğu yağ lambasının ışığında sıra sıra dizilmiş fıçılar ve elle preslenen dörtgen cendere görünüyordu. Köylü, fıçılardan birinin tıpasını çekti ve elyaf kaplı büyük bir sürahiyi doldurdu. Bu şarap oğlanın doğduğu yılın mahsulüydü ve o zamandan mühürlenmişti ve geleneğe göre fıçı, oğlan askere gitmek üzereyken açılmalıydı. Omzunda ağır sürahiyle köylü, sertleştirilmiş kerpiçten yapılma basamaklar-

dan yukarı çıktı, oğlan kubbenin üstündeki yatay duran kapının kanadını kapattı, ve şarabı içmek için beyaz badanalı mutfağa geri döndük. Karargâhın emrimize verdiği otomobille Albacete'den Denia yönüne doğru yola çıktığımızda, uzun süre bekletilmiş, rengi açık sarıya çalan şarabın konyağı andıran tadını hâlâ dilimizde ve damağımızda hissediyorduk. Köy evindeki ziyaretimizde bir yabancılık, değişiklik hissetmedim, tersine ortam bana çok tanıdık geldi. Masanın etrafındaki grup çocukluğumdan beri alışık olduğum yeri çok andırıyordu, biz de ocağın başında hep böyle otururduk, tahta sandalyelerin üzerinde. Köylünün, oturma odası görevi de gören mutfağında otururken bu ülkeye aitlik duygum, Cueva malikânesinde geçirdiğimiz ve sürekli bir başka sınıfın varlığını hissettiğim bütün o zamanlardakinden daha fazla güçlendi. Orada hissettiğim düşmanlık duvarlara sinmişti, her kapı açılışında, her merdiven çıkışında gıcırdıyordu. Yemek odasındaki dev masa etrafında saçlarına fiyonk takmış kızlar, kravatlı, beyaz gömlekli oğlanlar sırtlarını yüksek sandalyelerin arkalığına değdirmeden oturmuşlardı, şoförün bize anlattığına göre büyükbabanın, şimdi önümüz sıra akan karşıdaki Chinchilla Tepesi'ndeki kalede hapis yatan malikâne sahibinin emri böyleydi. Köylülerle geçirdiğimiz o ikindiden beri Cumhuriyet benim için sadece bir savaş alanı, ilerleyen ve gerileyen birliklerin hareketlerinin işlendiği bir harita olmaktan çıkmış, her adımımızın kaderimizle iç içe olduğu bir toprak olmuştu. İnce kar tabakası altından yükselen kısa köklü bağ kütükleri kemikli eller gibi görünüyordu, savaşta toprağa düşenler orada sıralar halinde gömülmüş olmalıydı. Askeri bir nakliyeyle her karşılaştığımızda, başında nöbet tutulan her depoyu, her topu, her zırhlı aracı gördüğümüzde savaşta yenik düşmemek için umutlanıyorduk. Cumhuriyet'in Teruel'den Castillón'a kadarki kısmının bölünme tehlikesini önlemek için bizden beklenenleri düşünüyorduk, bizim son günlerde yaptıklarımızın, hastaneyi bitlerden ve hamamböceklerinden temizlemek için böcek tozu ve sıvı sabunla yaptığımız mücadelenin ne kadar önemsiz olduğunu da. Her birimiz, dedi Hodann, buradaki varlığımızla tarihsel ölçekteki olayların ne kadar bir parçası olsak da, hangi pozisyonda bulunursak bulunalım sabahın erken saatinden başlayarak bütün enerjimizle bu sürece katılsak da, kişisel çalışmamız bize yararsız gibi geliyor. Sözgelimi ben, diye devam etti, yaz başından beri yaraları ve sinir hastalıklarını tedavi ettim, uykusuzluk çeken veya özgüvenlerini yitirmiş hastaların iyileşmeleri için bir şeyler yaptım, Lizbon'da yaptığım sunuşla, mastürbasyonun bin yedi yüz yetmiş altı korkunç zararını sıralayan Profesör Tissot'un görüşlerini çürüttüm, cinsellikte korkuya yol açan nedenleri ortaya koymak için çok çaba harcadım, görünürde önemsiz olan bilgisizlik ve davranış bozukluğuna karşı tedavi uyguladım, sayısız ıvır zıvır işle boğuştum, yumurta ve süt, sargı malzemesi, gazlı bez, pamuk, merhem ve sabun tedarikiyle uğraştım, perişan durum-

daki bu yeri bir parça yaşanır sıcak bir yuva haline getirmeye çalıştım, parti komiseriyle her ayrıntının pazarlığını yaptım ve yöneticilere buradaki köylünün, domatesini nasıl yetiştireceğini ve domuzlarının ne tür bir yem karışımını tercih ettiklerini onlardan iyi bileceğini anlatmak zorunda kaldım ve bütün bunları yaparken bronşlarımla boğuştum ve hokkayı balgamla doldurdum. Şimdi görevimi başkalarına devrettim, onlar da benim gibi bu zorlu, titizlik gerektiren yıpratıcı işi yapmak zorunda kalacaklar; bense aynı işi başka bir yerde, ama hiç değilse daha iyi iklim koşullarında yapmak üzere şimdi yollardayım. Ama bir ilerleme görmeliyiz, yoksa bütün şu günlük didinmemiz boşuna olur. Savaşın buradan, içinden anlatılması gerektiğini söyledim. Lindbaek, Ehrenburg, Bredel ve Grieg ve daha niceleri olayın görünen yanlarını, politik gelişme için önemli değişimleri anlatıyorlar, gelecekte bugünün olaylarını değerlendirirken önemli olacak noktaları kayda geçiyorlar. Ama, diye sordum, buradaki insanların çoğunun gösterdiği sabrı, kendi sorunlarının anılmaya değmeyecek olduğu düşüncesiyle kendileri için bir şey beklemeden suskun kalan bu insanların varlığını kim aktaracak dünyaya. Bu tutumun altında, dedi Hodann, belli bir sınıfsal köken yatıyor. Burjuva eğitiminden geçmiş olsaydın kendinden emin biri olurdun, karşına çıkan her şeyin seni ilgilendirdiğini, senin tavır almanı gerektirdiğini düşünürdün. Sonucu ne olursa olsun karşılaştığın her durumu kendi açından ele alırdın. Ama sen eskiden nasılsa yine öyle, kendi güçsüzlüğünü algılıyorsun, sana kimsenin kulak vermeyeceğini düşünüyorsun, senin gözlemlerinin nasıl işe yarayabileceğini, nasıl dile getirilebileceğini bilemiyorsun. Bunu, dedi, özellikle genç işçilerle yaptığım görüşmelerde hep gözlemlemişimdir, kendi bildiklerini başkalarına aktarmaktan hep korkuyorlar, çünkü başkaları onları hep hor görmüş, bilime, sanata, yöneticiliğe aday olmamışlar hiç, okullarda hep kenarda oturmuşlar, bir an önce aşağıdaki üretim çarklarının içine sokulmak üzere. Hodann'a itiraz etmek istedim, bizim ne çok kazanımlar elde ettiğimizi vurgulamak istedim, ama sonunda ona hak verdim, elde ettiklerimiz uğruna gerçekten de bize öğretilen pasifliği alt etmek için nasıl zorlu mücadeleler vermiştik, doğal ve rahat bir gelişme sürecinden yoksunduk, hep bir karşı koyuşla, karşı hücuma geçerek mevzi kazanmış, ama kararlar dünyasına adım atamamıştık. Ama yine de, dedi Hodann, çalışanların karar gücü, karar alıcılardan daha üstün. Ama bu güçlerini toplum içinde henüz kullanmadılar, ama başka bir düzlemde, ahlaki tutumlarıyla, dayanışmacı tutumlarıyla gelecekteki olası iktidarlarının da işaretlerini veriyorlar. İspanya'ya koşup gelenler öncelikle işçiler oldu, dedi, burjuva kökenliler de buraya gelirken kendi sınıflarıyla bağlarını kopardılar. Burada işçi sınıfının geleceğine işaret eden bir şey daha var, dedi Hodann, oradaki kimse kendi değerini keşfetmek için sınıfından kopmak durumunda değil, tersine, bu sınıfın içinde yatıyor tüm

potansiyel, oysa bizim gibi burjuva yanları olanlar, isyanı önce kendi kökenlerine karşı başlatmak durumundalar. Bazı açılardan, dedi, kendi sınıfını reddedenlerin gelişim süreçleri diğerlerinden, yeri gereği ilerici olan kendi sınıflarıyla barışık olarak mücadeleye katılanlardan daha zorludur. Bu yönümüzle, diye söze girdim, sınıfından uzaklaşmış burjuva kökenlilerden üstün olsak bile, onlar olaylara daha üstten bakacak görüş açısına sahipler ve yalnızlaşmış olmalarına rağmen bu özellikleriyle bazen birlik halindeki bizlerden daha fazlasını ortaya koyabilirler. Ama onların bizden birkaç bin daha fazla kelime ve kavram bilmesi bizim cesaretimizi hiçbir zaman kırmadı. Edebiyat, sanat, bilim konularında söylediklerimizi hep ödünç aldığımızın, ileride içerik kazanmaya muhtaç olduğunun farkındaydık. Her şey bir hazırlıktan ibaretti. Şu anki konuşma tutukluğumuzun günün birinde yerini düzenli, tutarlı sözler bütününe bırakacağından kuşkumuz yoktu. Bugün dile getiremediğimizi, diyorduk, on yirmi yıl sonra dile getirebileceğiz. Bu tür konuşmalarda hep uzun yaşamayı, böylece de kaçırdığımız fırsatı telafi edebilmeyi diliyorduk. Ama, dedi Hodann, şu anda saptayabileceğini ertelememelisin, eğer ortada bir geri durma varsa, ezikliğin bir sonucu bu. Ayrıca bu zamanlarda bizim ömürlerimizin pek uzun olmayabileceğini de düşünmek gerek. Aklına gelenleri hemen ve doğrudan not etmezsen, sana karşı beslenen önyargılara tutunmaktan kurtulamazsın. Ortaya çıkmasını istediğimiz işçi edebiyatı başından itibaren her türlü sınırlamanın ötesine geçmeli, burjuva edebiyatından beklediğimiz kültür düzeyine ulaşayım diye beklememeli. Bu düşüncede bir başka önyargının bulunduğu kanısını dile getirdim, bir işçinin notlarını değerlendirirken başka bir sanat yapıtının ölçütlerinin aşırı beklenti olacağı düşünülüyordu. Yakın zamana kadar İspanya'yla ilgili kafamda yanlış ve belirsiz resimler vardı, hafızamda Goya'nın *Caprichos* ve *Desastres* isimli tablolarından, Lorca'nın şiirlerinden, Buñuel'in sürrealist bir filminin görüntülerinden parçalar vardı. Ancak köy evini ziyaret ettiğimizden bu yana buradaki varlığımın gerçek anlamını kavramaya başladım. Hodann'ın kahkahaları önce bana anlaşılmaz geldi. Albacete'den ayrılmamızdan önce uğradığımız, sağlık merkezinin yanındaki eczaneden söz etti. Mermer döşeli ön bölmede kanatları açılmış zengin süslemeli bir mihrap resminin çevrelediği bir granit tezgâh vardı, bir katafalkı, otopsi masasını andıran bu tezgâhın arkasında bekleyen asık suratlı görevli, geleni tanıyıp tanımadığına göre geri gönderiyor ya da eliyle gel işareti yapıp içeriye, arka odaya alıyordu. Geceleri kepenkler kapalıyken içeri alınıp sunakta bedenin parçalara ayrılabilir, dedi Hodann. Kahkahadan öksürüğe tutulmuş konuşmaya çalışırken, bu arka oda, dedi, İspanya'da bulunuşumun anlamını bulduğum yerdir, içeride kademeli olarak tavana kadar çıkan raflardaki şişelerin, kutuların ve testilerin görüntüsünde ve ecza ustasının beni hayatta tutan karışımı masasının üstünde terkip edişinin görüntü-

sünde yazılı benim anlamım. O sırada aklıma eczanede algıladığım hoş, hafif bayıltıcı koku geldi, içerideki porselen testilerin üzerindeki ustalıkla çizilmiş çiçek ve baharat resimlerini seyre dalmışken eczacının tezgâhaltı kaplarından burnuma gelen bu koku afyon ve morfin olmalıydı; Hodann, Calle Major Caddesi on altı numaradaki dükkândan adrenalin kapsüllerinden başka bu kokunun kaynağı olan paketlerden de almıştı yanma, yolumuza devam ettiğimiz ve Almansa Kalesi'ni geride bırakıp dağlık Denia'ya yaklaştığımız şu an Hodann'ın kahkahasıyla ilgili daha fazla açıklamaya gerek kalmamıştı. Hodann da bir ara sözü egzotiklik konusuna getirdi, bir ülkenin sosyal ve ekonomik koşulları ne kadar örtülmek istenirse o ülkenin egzotikliğinden o kadar çok söz edilirdi. Bir ülke ne kadar yabancı, ne kadar gizemli geliyorsa, bilinmeliydi ki, o ülkede yoksulluk ve sefalet o derece fazlaydı, turistik kartpostallar ne kadar parlaksa o ülkenin içi o kadar kaynıyor demekti. Tüm kıtaları dolaşmış biri olarak benim bir kentle, bir bölgeyle karşılaşmamdaki gerilimi yaratan şey maddi etkenlerin bilinmesi olmuştur, dedi. İlgimi çeken şey, geleneklerdeki, efsanelerdeki, dans ve müziklerdeki farlıklıklar değil, bana tanış olan şeylerdeki benzerlikler, aynı kökenlere işaret eden bağlantılar oldu. Anlaşılmaz olan bir şeyle karşılaşmadım, garip bir halkla veya kavimle karşılaştığını söyleyen kişi sadece kendi sınırlılığını, kendi entelektüel kibirini ele verir. Bir zamanlar, işçinin vatanı olmadığı sözü böylesi bir enternasyonalist düşünceye karşılık geliyordu. Ekim on yedide Lenin Hindistan'ı, Çin'i, Latin Amerika ülkelerini, hâlâ sömürge olan Afrika'yı yakından gördü, geçen yirmi yıl içinde de emperyalizmin dev boyutlara ulaşan gücü karşısında devrimin sürekliliğinin kırıldığına ve sadece şurada buradaki başkaldırılardan söz edilebildiğine dikkat çekildi. Bu gelişme, dedi, kurtuluş savaşlarının kendi ülkesiyle sınırlı kalması, enternasyonalizm düşüncesinin geri plana düşmesi ve kaybolması tehlikesini beraberinde getiriyor, ve de devrim anlayışında birlik olmayacağı için bizler birbirimizle kapışıyor olacağız. Sovyetler'in İspanya'ya yardımı, diye ekledi Hodann, ortak temellere yeniden kavuşmayı sağlayabilecek bir girişim olarak görülebilirdi, ama bu görevin nereye kadar gerçekleştirilebileceğinden emin değildik ve belki de tüm gücünü kendi savunmasına ayırmak durumunda kalıp bu yardım son bulabilirdi. Hodann için İspanya'da bulunuşu daha önceki çalışmalarının doğrudan bir uzantısıydı. Sürgünde yaşaması onun için kökünden kopmak anlamına gelmemişti. Almanya'dan atılıp ülkesini geride bırakmıştı, ama nereye savrulduğu belli olmayan bir mülteci olmak üzere değil. Cenevre'de yapacağı görevler bulmuştu, Oslo'da, Paris'te, ya da işte İspanya'da; dostlarla, yoldaşlarla karşılaşabileceği her yerde kendine düşen işler bulurdu. Bir mülteciyle politik sürgün arasında fark var, dedi, biri kendini yabancı bir ortamda boşluğa düşmüş, ülkesinin, alışık olduğu şeylerin eksikliğini hissetmenin acısını yaşar, başına geleni anlamaktan

uzak veya anlamaya isteksizdir ve bir taraftan kişisel acılarıyla diğer taraftan yeni ülkeye uyum zorluklarıyla boğuşur, oysa diğeri ülkeden uzaklaştırılmasını hiçbir zaman kabullenmez, atılmasının nedenlerini hep göz önünde tutarak kendisinin günün birinde ülkesine dönmesini sağlayacak değişim için mücadele eder. Bu nedenle de bizler, işlevsizlik karşısında sürgünde kapılabileceğimiz yorgunluk ve psikoz belirtilerine karşı eylemsiz kalmamalı, tarihsel koşullara bağlı olarak nereye gidersek gidelim kendimizi buralarda hep aktivistler olarak görmeliyiz.

Cueva la Potita ne kadar ıssız, dünyadan ne kadar kopuk ve kendi içine kapalı bir yerdiyse Denia'daki hastane de tersine, bahçelerin ve tarlaların, çiftlik evlerinin ve zeytin bahçelerinin önünde kuzeydoğu yönünde denizin üzerinden ufka kadar, güneybatı yönündeyse ormanlık tepelere ve mavimsi buğu içindeki dağlara kadar uzanan bir açıklığa bakan o kadar geniş ufuklu bir yerdi. Buraya derin uçurumlardan ve çarşaklı bayırlardan değil, iki yanında taş sütunları bulunan, kemeri kıvrak desenlerle süslü ve malikâne sahibinin ismini taşıyan Villa Candida yazılı pastoral bir kapıdan geçerek varılıyordu. Yere yakın dallarından olgun meyveler sarkan portakal ağaçlarının arasından geçen yoldan, alçak, açık sarı bir binaya ulaşılıyordu, köşeleri ve balkonlu pencereleri çıkıntılı kırmızı tuğlalarla çerçevelenmişti. İç mekânın yapı şekli Jucar'daki binaya benziyordu, ama dörtgen salonun, tavana yakın yeşil ve beyaz örtülerin asılı olduğu yüksek pencerelerine bakınca buranın bir mezar odasını andırır yanı yoktu, her eşya, her mobilya elemanı özenle seçilmiş, bakımlıydı. Kırmızı kumtaşından yer karolarının arasına gömülmüş fayanslar, yunuslar, aslanlar, kartallar, zambaklar ve armalar usta işiydi, üst kata çıkan merdivenlerin basamaklarına döşenmiş, kırsal yaşamdan sahneleri yansıtan seramikler de ondan geri kalmazdı. Duvar lambrilerinin üstünde asılı şamdanların arasında Doğu Hint ve Çin porselen tabakları, kılıçlar, renkli gravürler asılıydı, bol oymalı Rönesans sandalyeleri, kuş pençeli sandıklar, içi çinko testi dolu dolaplar, altı kirişli ağır masalar ve açılmış yan kanatlar kocaman mekânı dolduruyordu, dört yanı çevreleyen galerinin korkulukları spiral biçimli sütunların üzerine oturtulmuştu, üzüm hasadı yapan hizmetçilerin, eşek katarlarının, müzik yapan çalgıcıların ve dans eden köylülerin, geyiklerin ve avcıların üst tarafına çıktığımızda önümüzde gruplar halinde sıralanmış bir aile hikâyesinin resimleri belirdi, yüz yıllık bir dönemi kapsayan bu gümüş fotoğraf plakaları üzerindeki ve fotoğraflardaki çerçevelenmiş görüntülerde, fırfırlı elbiseli, fraklı ve silindir şapkalı çocuklar, dantelalı şalları ve incileriyle hanımlar, göğüsleri çeşit çeşit nişanlarla dolu sakallı beyler gö-

rünüyordu. Bankacı Merle malikânenin son sahibiydi. Yatak odasının önündeki, deniz tarafına düşen terasa çıktığımızda desenli bahçe baştan sona görüş alanımızdaydı, bahçe palmiyelerle, sedirlerle, defne ağaçlarıyla, manolyalarla ve yaprakları eğreltiyi andıran jakaranda bitkileriyle doluydu. Sağda Denia Dağı yükseliyordu, tepesine de kale kondurulmuştu, koyun karşı kıyısındaki bina hastaneydi, çevresindeki diğer beş bina nekahet evi olarak düzenlenmişti, alt taraftaki dik kiremit çatılı yan binadaysa mutfak, kümesler, laboratuvar ve idare bölümü bulunuyordu. Ama laboratuvarda ne bir mikroskop vardı, ne de elektrikli su ısıtıcı; yönetim odalarında da daktilo yoktu. Araba ana karargâha geri döndü, ani hastalanmalar veya kazalar olduğunda doktorların ve sağlık personelinin araları kilometrelerce uzak olan binalar arasındaki yolu yayan gitmeleri gerekiyordu. Malikânenin binalarında yatak, havlu, sabun, küvet gibi şeylerin hiçbiri yoktu, hastalar taş zemin üzerindeki döşeklerde yatıyordu. Hastane bölümünde de en basit tıbbi malzemeler yoktu, koruyucu aşılar yapılamıyordu, sterilizasyon maddeleri bulunamıyordu. Üç yüzden fazla yaralı ve hastanın bulunduğu hastanede basit bir reçete için siparişin bir günlük yoldaki Albacete'ye gönderilmesi gerekiyor ve istenen malzemeyi getirecek ambulans bir hafta bekleniyordu. Teruel'deki çarpışmalar sürerken odaları su ve kumla temizliyorduk, Denia'da havlu, çarşaf, kova, tencere, kâğıt bulmak için yollara düşüyor ve iyod, lisol, kloramin, brom, aspirin ve klinik muayane aletleri için telefonlar ediyorduk. Mülkiyetin tekrar tanınmasıyla mülk sahiplerinin hakları koruma altına alındığı için Villa Candida'da değişiklik yapılmaması öngürülmüştü. Sadece başhekimin konutu olarak kullanılmasına izin vardı. Hodann bu imtiyazdan yararlanmak istemedi, bunun yerine binayı merkez olarak kullanabilmek için tahsisini elde etmeye çalıştı. Hastanenin düzenlenmesi plansız gerçekleşmişti. Birkaç doktor gelişigüzel bir araya gelmiş personelle çalışmalara başlamış, tıka basa dolan Alicante, Benidorm, Alcoy hastanelerinden gönderilen hastaları binalara yerleştirmişlerdi, yukarlardaki Olíva ve Gandia'ya kadar bir alanda müstakil villaları ve mülkleri barınaklar olarak, kısmen de hasta ve yetim çocuklar için yurt olarak kullanmışlardı. Bu geniş alana yayılmış sağlık tesisinin organizasyonu, doktorların ve sağlık personelinin çoğu Teruel cephesine çağrıldığı için yapılamamıştı. La Basque çiftliğinde bir bakıcı kırk sekiz çocukla tek başınaydı, İskandinav yardımıyla donanımlı bir çocuk yurdu kurulmak istenen Olíva'ya kimse gönderilememişti. İlk olarak genelin durumunu görmek, insanların kendi yardım güçlerini harekete geçirmek, buraya sevk edilenler arasında sağlık hizmetinde yararlı olabilecek gönüllüler bulmak gerekiyordu. Büyük çoğunluğu cesaretleri kırılmış olarak kötü gidişe seyirci kalmışlar, kendi hayatlarını kurtarma dışında bir çaba göstermemişlerdi. Onları ilk harekete geçiren kişi, kendisi hastalıktan bitkin düşmüş olan Hodann'dı. Niçin

bugüne kadar kimse sorunların üstüne gitmemişti, diye sordum kendime, niçin kimse inisiyatif gösterecek gücü kendinde bulmamıştı. Sanki gerekli olanı yapmak için Hodann'ın gelmesi beklenmişti. Liderlik yapısı denen ve çoğunlukla yanlış anlaşılan, kötüye kullanılan özellik Hodann'ın kişiliğinde dinginlik biçiminde, başkalarını dinleme yeteneğinde ve kendilerinin değerini onlara hissettirebilmede ortaya çıkıyordu. Önce en sıradan pratik işlerle başlandı, eldekiler belirlendi, hastane sakinleri ait oldukları gruplara göre bölündü, grup sözcüleri seçildi, ortak toplantılar düzenlendi. Cueva'da olduğu gibi Hodann buranın sakinlerine de, cepheden geri kalmakla seferberliğin dışında olmadıkları bilincini verdi. Başlarında yönetici olmayınca birçoğu bir ordunun parçası olduklarını unutmuştu. Bir kere daha görüldü ki, herkesin tek tek temsil ettiği enternasyonalizmin ortak dili bulunmuş değildi, farklı ülkelerin insanları bir arada olduğunda, kolaylıkla birbirlerinden ayrı düşülebiliyordu. Herkes birey olarak içten çöktüğü için, gruplar arası çatışmaların ve sekter tavırların nasıl aşılacağıyla kimse ilgilenmiyordu. Cueva'da küçük çapta başlama eğilimi gösteren sorunların tümü burada son aşamasına gelmişti, pedagojik bir çalışmayla yetinilmeyip her şeye sıfırdan başlanması gerekiyordu. Birçoklarının durup dururken şiddete başvurması, düzen ve disiplin adına ilk engellenmesi gereken şeydi. Deniz havası Hodann'ın nefes almasını kolaylaştırmıştı, bir taraftan çevresinde çiçek tarhlarına gömülmüş binalara, badem ve incir ağaçlarına, derin yarıklarla ayrılmış dağların tepelerdeki yüzen görüntüsüne bakarken, diğer taraftan kapılardan birini açtığında çarpılmış yüzlerle karşılaşıyordu. Yönetim bölümündeki bir büroda yazı masasının gerisinde yüzü çiziklerle kan içinde kalmış bir kadın oturuyordu, iki adam ondan uzak durmaya çalışırken biri de köşede hareketsiz bekliyordu. Gerçeğin anlaşılamadığı bu olayı aydınlatmak için rapor yazma görevi bana verildi. Sağlık merkezindeki az sayıda kadından biri olan Marcauer, dünyadan kopuk yaşayan birçok erkeğin fantezisini kışkırtmıştı ve bir Fransız taburunun üyesi olan Decourtiaux ve Gayrot, sarhoş bir şekilde büroya gelmişler ve etrafta dolaşan aşk ilişkileri hakkındaki dedikodulara yönelik kaba bir dille imalarda bulunmuşlardı. Her türlü parti eğitimini unutarak, aylarca çatışmaların içinde liyakatla hizmet ettikleri ve yaralanana kadar bağlı bulundukları tugaylarının onurunu hiçe sayarak, kendileriyle aynı üniformayı taşıyan yoldaşları bir kadına tecavüze yeltenmişlerdi ve düzen bozucu bu davranış orada bulunan ve olay karşısında sessiz kalan birinin tanıklığıyla doğrulanmıştı. Değerli zamanımızı kaybederek, durumun tuhaf kaçan havası altında hiç de keyif duymadan protokole yazılan bu olayla geçmişti ilk günümüz. Polis arabasının tentesi kapanırken, askerlerin alkolden dolayı kızarmış, tükürük ve tere batmış yüzlerindeki ifadeleri zihinlerimize kazınmıştı. Yine de Hodann'ın tavrından, bakışından sarsılmadığı, sürekli yaşadığı astım nöbeti

korkusunun gerilediği anlaşılıyordu, sıkıntısını artıran psikolojik baskı zayıflamıştı. Teruel'in Cumhuriyetçi birliklerce ele geçirilmesi, Falanjist alayın yenilmesi ve esir alınması iyimserlik havası yaratmıştı. Kuzeydeki cephede hâlâ buz gibi rüzgârlar eserken burada ılıman iklimin bölgesinde savaşın gidişinin değişeceğine inanç doğmuştu, cepheden çamura batmış kamyonlarla sevk edilen yaralı ve ağır hastalar bile bu havayı etkilemiyordu. Portakal ağaçları da bu zafer inancı gibi garip bir durum sergiliyordu, meyveleri üzerindeyken aynı zamanda gelecek yılın meyvelerinin çiçekleri açmıştı. Lindbaek ve Grieg ocak ortasında Teruel'den döndüler. Lindbaek, kullandığı araçtaki deponun içinde saklanmış olan Norveçli yazarı, karla kaplı Valverde'den yola çıkıp çatışma bölgesinin dışındaki dağlık araziden geçirerek Teruel'deki Plaza Torrija'ya götürmüştü. Bir yıldır katıldığı Thälmann Taburu'nun hikâyesini yazmayı hedeflemişti. Kitabının önsözünde çalışmasından ve bu girişimin zorluklarından söz etmişti. Kadınlar askerî operasyon birliklerine dahil edilmediklerinden Jamara'dan öteye gazeteci sıfatıyla gitmiş ve taburunun bütün çatışmalarında bulunmuştu. Gazeteci sıfatına rağmen üniforma ve silah taşımasına izin verilmişti. Olayları kaleme almasını ondan bizzat Albay Kahle istemişti, ama, diyordu şimdi, henüz olayların gelişiminin belirsiz olduğu bir devrenin verileriyle nasıl tarih yazılabilir. Evet, olayların hangi koşullarda başladığı belliydi, çarpışmaların mekân ve zaman içindeki akışı da anlatılabilirdi, ayrıca olayları yaşayanların tanıklıkları, kişilerin karakterlerinin anlatımı metne canlılık ve gerçeklik katabilirdi. Yine de burada bir şeyler yetersiz kalıyor, gündelik gelişmelerin ötesine geçen bir perspektife varılamıyordu. Politik yazarlar olarak biz kendimizi sürekli bir ikilemin içinde buluyoruz, dedi, olayları izlerken ne ölçüde kendi araştırma merakımızın peşinden gideceğiz, ne ölçüde partinin ilkeleriyle bağlı vicdanımıza uyacağız. Sanatsal ilkeler, toplumun devrimci koşullarıyla kendiliğinden ve tümüyle bir bütünlük içinde değildi, oysa Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında bu ikisi denk düşüyordu. O zamanlar her sözle birlikte, bir değişime katkıda bulunulduğu güveni vardı, ister doğrudan olgular dile getirilsin, isterse edebî simgeler kullanılsın. Şiirler ve romanlar burada bireyin sesi, orada kolektif bir iradenin sesi olarak hiçbir kısıtlanma, buyruk altında olmaksızın ilerleme fırtınasının içinde yer alıyordu. Elbette eleştiriye maruz kalıyorlardı, hatta acımasız eleştiriler gelebiliyordu, ama edebî söz, yenilik arayan ve bu yüzden deli dolu olabilen, gerektiğinde de değişen bir güç olarak görülüyordu. Bugünse kendimizi hep bir soru karşısında buluyoruz, kendi gözlemlerimizi taktık talimatların çizgisine ne kadar sokacağız. Bu nedenle senin yazdıkların sana cılız geliyor. İstediğin kadar evir çevir, ne kararsızlıktan ne iç çatışmadan kurtulabileceksin. Başlangıçların ortada olduğunu söylüyorsun, ama bu bile karanlıkta kalıyor, en azından Beimler'in gelmesinden sonraki bölümde.

Kitabında Schreiner'den hiç söz etmiyorsun. Beimler hakkında öğrendiklerimizse çok kıt, onun cephede savaştığını, Cuxhaven tayfalarından olduğunu, Nazi toplama kampı Dachau'dan, idam edileceği günün akşamında kaçmayı başardığını, Moskova'da kaldığını ve otuz altı Ağustosunun başında İspanya'ya geldiğini, Aralık ayında, yakından sıkılan bir kurşunun kalbine isabet etmesiyle savaşta can verdiğini okuyoruz. Sözgelimi onun faşistlerin kampından kaçışının ayrıntılarını yazamıyorsun, ya kendin bu konuda fazla bir şey bilmediğinden ya da senin bildiğini düşmanın bilmesini istemediğinden; onun ölümü üzerinde şimdi bir meçhul asker anıtı yükseliyor. Kaçışıyla ilgili olarak Lindbaek, bir nöbetçiyi boğarak öldürdüğünü ve onun üniformasıyla kaçtığını söyledi. Ona madalya kazandırabilecek bir eylemdi bu. Kentin Batı Parkı'nda, yanındaki tabur siyasi komiseri Schuster'le birlikte Faslı keskin nişancılar tarafından vurulduğunda, Anarşist lider Durruti için de söylendiği gibi onun bizimkiler tarafından vurulduğu söylentisi çıkarıldı. Bunun yabancısı değiliz. Bu tür söylentileri çıkaranlar, bugün de Teruel'in tekrar Falanjistlerin eline geçtiğini söyleyenlerle aynı kişiler. Onların amacı savaşçılarla ilgili kuşku uyandırmak, onların onurlarıyla oynamak, karışıklık yaratmak ve halk cephesini ve orduyu bölmek. Alman taburlarının bilinçli olarak yok olmaya itildiğini de söylüyorlar. Gönüllüler için kurbanlık koyun diyorlar. Ben bu tür çarpıtmaları kastetmiyorum, dedi Grieg, sormak istediğim, olanların çevresine hangi çapta bir çember çizebileceğimiz ve bu çemberin içinde kalıp mevcut duyarlılıklara ve günün sloganlarına uygun mu hareket edeceğimiz, yoksa sınırı zorlayıp daha kapsamlı, geçerliliği daha yüksek, ama aynı zamanda baş edilmesi zor ve çelişkilerle dolu bir görüş ufkuna mı açılacağımız. Bizler komünistiz ve kendi çizdiğimiz çemberin içinde kalıp susuyoruz. Suskunluğumuzla, partinin verdiği talimatlara uyduğumuzu gösteriyoruz. Durruti'nin tabutunun başında saygı nöbeti tutmuş olan Rosenberg'le Ovseyenko'nun çevresini sarmış olan daha derin suskunluğun nedenlerini sormuyoruz. Sayısız çatışmanın kahramanı Alman ya da Avusturyalı General Kléber'den artık niye hiç söz edilmediğini, sanki böyle biri hiç olmamış gibi ortadan kaybolduğunu sormuyoruz. Bu tür olaylar ve talimatlar için önemli nedenlerin olacağı kanısıyla susuyoruz, ileride bir gün partinin kararlarını açıklayacağından emin olarak sussak da, yazarlar olarak, sadece günümüz için değil, gerçeğin, bugünün ölçülerinin çok ötesinde bilinmek isteneceği bir geleceği de dikkate alma isteği duyduğumuz bir düşünce dünyasına dalıyoruz. Partinin uygun olduğunu düşündüğü bir gün, bugünün karmaşası içinde nedenleri açık seçik görülemeyen kararlarının arkasındaki mantığı ve düşünceyi bizlere açıklayacağını biliyoruz, çünkü attığı adımları anlaşılmazlık perdesi ardına gizlemeye kalksaydı Leninist bir parti olmazdı. Bugün içinde bulunduğumuz kriz aşıldığında parti içinde şimdilerde cereyan eden ay-

rışmalar ve değişimler hakkında bilgi sahibi olacağız, ama işte adalet kavramı partinin temel ilkeleri arasında yer aldığından, tarafsız ve bağımsız olması gereken içimizdeki tarihçi, içimizdeki diğer kişi, parti politikasına bağlı kişinin kendine koyduğu sınırlamalarla karşılaşınca bir çelişki yaşıyoruz. Bizler hümanistiz, ama kendimize karşı insani olmayan bir katılık güdüyoruz. Bir yazar için, dedi Hodann, gerçek bölünemez. Onun için gerçek bilimsel olarak belirlenebilir bir ölçüttür. Daha önemli bir strateji uğruna zaman zaman bazı düşüncelerini geriye atabilir, ama içindeki bütünsel kavrayıştan uzaklaşırsa her türlü güveni yitirir. Onun kalitesinin ölçüsü, günlük politikanın sınırlı çemberinin ötesine geçip bizlerin içinde var olduğu dünyayı yorumlamaya çalışan çağdaşlarımızın çabalarına katılmasıdır. Gerçek, değişken bir kavram, diye karşılık verdi Lindbaek. Benim için gerçek, bizim amaçlarımıza o gün en yararlı olan şeydir. Ama huzursuzsun, dedi Grieg, çünkü sallantılı bir zeminde hareket ediyorsun. Benim böyle bir güvensizliğim yok, dedi Lindbaek. Benim gerçek olarak gördüğüm şey ortak düşünceyle aynı. Bir dünya savaşı bekliyoruz, bu şartlarda söyleyeceğim sözün, stratejimizle mutlak uyum konusunda kuşku bırakmaması gerek. Kitleler halinde ölümü gördüm. Bunu açıklamaya kalktığımda kafamı kurcalayan şeyleri dile getirmemin bir yararı yok. Cephedeki herkes aynı derecede ölüm tehlikesiyle karşı karşıya. Kendini savunma kararı ölüm ihtimalini de birlikte getiriyor. Ben Tugaylar'ın önemini abartmıyorum. Paris'teki, Prag'daki mülteciler, savaşın bizim taburlarımız tarafından kazanıldığı düşüncesine kolaylıkla kapılıyorlar. Evet Thälmann, André, Beimler birlikleri sürekli ateş altında, ama en fazla beş bin kişilik bir gücü var. Gönüllülerin sayısı otuz bin, elli bin tahmin ediliyor, yedi yüz bin kişilik Halk Ordusu'nun küçük bir parçası. Enternasyonal Tugaylar'ın sayısını büyük göstermek Falanjistlerin işine geliyor. Bunlar olmasa Cumhuriyetçi İspanya'nın çoktan çökmüş olacağını duyuruyorlar. Sovyet birliklerinin yüz binleri bulduğunu iddia ediyorlar. Yabancı güçlerin, Cumhuriyet İspanyası'nı Bolşevizme götürmek için buraya doluştuğu izlenimi yaratmak istiyorlar. Bu açıklamalar Avrupa ve Amerikan basını tarafından da alınıp Milliyetçi İspanya'nın, İtalya'nın ve Almanya'nın savunma birliğini haklı çıkarmayı amaçlayan gerekçelerle birleştiriliyor. Bir komünistleştirme girişiminden söz etmek ne kadar yanlışsa, Enternasyonal Tugaylar'ın önemini küçük göstermek de o kadar yanlış. Onların yarısı savunmaya geldikleri topraklarda yatıyor şimdi. Onların saflarındaki kayıplar İspanyollar tarafından kapatıldı, hatta şimdi bazı birliklerde İspanyol yoldaşlar çoğunlukta. Sayı olarak önemsiz olsa da enternasyonal düzeyde savaşa katılım, dayanışma tavrı açısından sonsuz değerde. Otuz bin kişilik bir güç, Halk Cephesi'nin Paris'te yapacağı tek bir gösterinin karşısında çok küçük kalır. Ama yüz binler faşizmin saldırısını kırmak için yapılması gerekenlerin tümünü yapamadı-

ğından binlerin her zaman anılması gerekiyor, çünkü siyasi düşünce ve inançlarının gereğini yapma iradesini gösterenler onlar; yetersiz sayılsa da, Halk Ordusu'nun vurucu gücünün esasını oluşturan Sovyet silah yardımı gibi onların önemi de ortada. Ablukadan dolayı sevkıyatın güçlükleri düşünülürse her alayda bir makineli tüfeğimizin olması bir zafer sayılır, Brunete'de son model tanksavar toplar bile gelmişti. Ben yazar olarak kırk beşlik bir elbombasının şiddetli etkisini rahatlıkla aktarabilirim, bir olayı anlatabilirim, ama sıra her bir eylemin arkasındaki kişisel güçleri anlatmaya gelince zorluklar başlıyor. Sözgelimi, simge isimlerle anılan küçük bir birlikle ilgili veriler topladım. André idam edildi. Thälmann bütün dünyanın itirazına rağmen zindanda ve öldürülme tehdidi altında. Bu isimlerin seçimi askeri birliklerimiz için yön gösterici. Taburlara adım atmakla politik bir gruba da katılındığı gösteriliyor. Ama tek tek savaşçıların hikâyesini tanıma olanağım olmadan, gönüllüleri İrún, Katalonya cephelerine çeken itkileri bilmeden bunu nasıl belirginleştirebilirim. O zaman da çoğu anonim kalıyor. Sadece birkaç isim öne çıkabiliyor, savaşın çeşitli aşamalarında, cephenin ön saflarında karşılaştığım onca insanın yerini tutmak üzere. Beimler'le birlikte Thälmann Taburu'nun başka liderleri de öldü, Adler, Wille, Schuster isimlerini biliyorum. Santa Quiteria'ya hücum sırasında Geisen yaralandığında, takım komutanı Preuß ile Centuria'nın Pukallus adındaki sancaktarı da toprağa düştüler, onları Danimarkalı üç kardeş olan Nielsenler izledi. Bana acı veren, en yüksek özellikleri İspanya için hayatlarını feda eden bütün bu insanların kim olduklarını bilmemem. O an Lindbaek'in o kuvvetli ve geniş yüzünün donuklaşıp karardığını fark etttim. Ona, manastır tepesinin alınması sırasındaki kayıpları sordum, bunun üzerine kafasında hesaplamaya başladı, on dokuz ölü olduğunu söyledi, Gummel, Wagner, Schwindling, Hirsel, Engelmann, Pfordt, Lösch, Mayer, Baumgarten, Heras, Vigier dedikten sonra duraladı, diğerlerinin adını çıkaramıyordu, sonra elli beş yaralı olduğunu söyledi. Ben başka bir kaynaktan otuz dört ölü, kırk bir yaralı olduğunu duyduğumu söyleyince adeta yıkıldı, belki, dedi, geri çekilirken yaralıların sadece bir kısmı kurtarılabilmiştir. Hücuma yüz kırk üç kişinin mi katıldığı konusunda da emin değildi. Bir çatışmanın her anlatımı çürütülebilir, başka bir açıdan aktarılabilirdi. Eğer bir taburdaki insan sayısı, ölenlerin ve yaralananların sayısı tam olarak belirlenemiyorsa, bırakın tek tek kişilerin karakterlerini, siluetleri bile nasıl çizilebilirdi. Grieg, bu belirsizlik içinden belki üç Danimarkalı kardeşin öne çıkarılabileceğini söyledi, onlar bir tiyatroya yakışır tiplerdi, çelişkiler cereyanının, sürtüşen çıkarların, çarpıtmaların ve özlemin ürünü olan yansıtmaların ötesinde onların bireysel özellikleri örnek bir durum olarak aktarılabilirdi. Lindbaek Kopenhag'dan gönderilmiş ve Danca yazılmış bir mektup çıkardı, mektup yine Thälmann Taburu'ndan, çatışmalarda vurulan Lar-

sen adındaki bir askerin babasından geliyordu. O iyi bir evlattı, diyordu, sadece iyi şeyler söyleyebiliyorum onun hakkında ve uğruna kendini feda ettiği dava iyi bir dava. Tek bir isteğim olacak, lütfen bana oğlumun yattığı yeri bildirin. Acelesi yok, sizler dünyayı barbarlıktan kurtarmak için gece gündüz çalışıyorsunuz, ama zafer kazanıldıktan sonra oğlumun mezarına gitmek ve son girdiği çatışmanın yerini görmek istiyorum. Ne var ki, dedi Lindbaek, kimse Aage Larsen'in yattığı yeri bilmiyor. Teruel bölgesinde çok sayıda toplu mezar var. Larsen'in, Kuzey Kopenhag, Mimersgrade otuz beş numarada, birinci katta oturan işçi babası, kalkıp Teruel'e gelecektir belki bir gün. Harabe halinden yeniden ayağa kaldırılmış şehrin dağ kütleleri arasındaki manzarasını, yüksek viyadüğünü, dev arenasını, dik yamaçlarını görecektir, bense şimdi oğlunun birliğinin imha edilmeden önce son olarak nerede bulunduğunu öğrenip, eğer düşmanı alt edersek, oraya bir işaret koydurmaya çalışacağım, işçi Larsen geldiğinde etrafta aranırken dikkatini çekecek bir işaret. Ama Lindbaek birkaç hafta sonra sağnak yağmur altında tekrar Teruel'e gitmek için yola çıktığında Valencia'nın kuzeyindeki bağlantı yolları faşist ordunun takip birlikleri tarafından tutulmuştu. Aralıksız bombardımanın ardından bitkin düşmüş olan Cumhuriyetçi askerler Teruel'de düşmanın çemberine girmişti, Aragön cephesinde ve Ebro'da Falanjistler yeni bir saldırıya hazırlandığından destek birlikleri ileri sürülemiyordu, Lindbaek ve Grieg, Denia'ya geri döndüğünde Teruel düşmek üzereydi.

Bu arada Villa Candida, sağlık tesisinin ana merkezi haline gelmişti. Hodann'ın mı binaya kendi kararıyla el koyduğu yoksa sahibiyle kişisel görüşme mi yapıldığı bilinmiyordu, bununla daha fazla da ilgilenmedik, bu gelişmenin savaş hukukunun doğal yansıması olduğu kanısındaydık. Özellikle bakımları özen isteyen hastalar terasa bakan odalara yerleştirildi, galerinin çevresindeki diğer odalar da doktorlara ve personele ayrıldı. Aşağıdaki yemek salonu ve geniş camların arkasındaki misafir salonu yönetim bölümüne hizmet veriyordu, toplantılar içinse büyük salon kullanılıyordu. Yeni düzenlemeye göre yerleşilip birbirinden çok uzak binalar arasındaki bağlantı işlemeye başladığında, elimizden kaçıyor görünen zamana bakışımız da değişti. Gündelik işler yürümeye başladığında geçmişteki durumu da görmeye başladık. Bitkinliğin ve dağılmışlığın hâkim olduğu bir durumun ortasında bulmuştuk kendimizi, insanları kazanmak gerekmişti, harekete geçirilebilen her şeyde, o anki rolümüzü görüyor, kendimizi gelişmelerin başlatıcısı olarak algılıyorduk. Yavaş yavaş tek tek kişiler de görünür hale gelmeye başladılar, birlikte yapılan çalışmalarda geçmişin kırıntıları da kendini belli edi-

yordu, giderek resmin bütünü ortaya çıkmaya başlamıştı. Biz gelmeden önce burada olan bitenle ilgili bilgilendik, her yerde bir rastlantısallık hüküm sürüyordu, ancak sorun çıktıkça çareler aranmış, orada burada başlatılan organizasyon çabaları fazla ilerleyememişti. Tesisin her sağlık bölümü, her bir askerî kamp, her bir malzeme ofisi bu ritme uymuştu, her birim zaman zaman felç olmuştu. Cumhuriyet'in silah fabrikaları ablukanın engellediği sevkıyatların boşluğunu nasıl dolduramıyor idiyse diğer tüm alanlarda da üretim yetersizdi, her an sevkıyatlar durabilir, ihtiyaç malzemeleri krizi doğabilirdi, bir yerden gelen herhangi bir olumsuz sinyal, zaten içine kapanmış, pasifleşmiş insanları doğrudan etkiliyor ve her şeyin mahvolduğu havasını doğuruyordu. Ama teslimiyete karşı duran çabalar da her zaman olmuştu, küçük küçük sorunları çözen değeri bilinmeyen girişimler oluyordu, ama taleplerin de ardı arkası kesilmiyordu, şurada giysi ve cephane sevkıyatı geliyor, orada mültecilerin karınları doyurulup barınmaları sağlanıyor, bitkin düşmüşlerin şurada sükûnet ve dinlenmeye ihtiyacı oluyor, orada taze güçleriyle yeni birlikler intikal ediyordu. Öte yandan niçin Fransa'nın, İngiltere'nin, İskandinavya'nın işçilerinin, yeterince yardımda bulunmadığı soruluyordu, tek tek işçilerin ücretlerinden bağış olarak alınan paralar ihtiyacın yanında çok küçük kalıyordu, hani nerede mücadele etmesi gerekenlerin eylemleri, nerede azametli genel grev, diye soruluyordu, nasıl oluyor da Fransız işçi sınıfı giderek kendi gerici hükümetinin dümen suyuna giriyor ve Halk Cephesi'nin dağılmasına izin veriyor. Yılın ilk günlerinin parlayıp kaybolan görüntüleri art arda gelen bir sürü olaya işaret ediyordu, noelde kıyı şeridi Alman filosu tarafından bombalanmış, aynı anda tifüse yakalanan hastalar gelmiş, hastanenin yan binaları yıkılmış, yollar havaya uçurulmuştu; bir karantina istasyonu oluşturulmuş ve kendi başına ortalıkta dolaşan çocuklar bulaşıcı hastalık tehlikesi olan bölgeden uzak tutulmuştu. Hastalığa yakalanmış olanlara, gerekli donanımdan yoksun koşullarda, samanlıklarda bakılıyordu, ilk ölümler, ocak ayı başlarında, tesisler tekrar top ateşine tutulduğu sıralarda olmuştu, işte biz kendi küçük yalıtılmış alanlarımızdan çıkıp böylesi bir korunmasızlığın, amaçsız koşuşturmanın içine düşmüştük, ilk durum değerlendirmesi yaparken, kriz dönemlerinde düşülen hataya düşüldü yine, düzensizliğin suçlusu arandı, başarılanlar yok sayılıp sadece işlemeyen ve eksik olan şeylerden yakınıldı. Şimdi yeniden işbaşı yapıp burayı imar etmeye başlayan bu insanlar, gönüllü olarak, herhangi bir hazırlıktan geçirilmeden, daha önce de uğraşıyorlardı, onların karakterleri değişmiş değildi, daha öncesinde olduğu gibi, ürküp kararsız da kalabiliyorlardı, işe girişip bağımsız kararlar da verebiliyorlardı. Bizim bu insanlardan farklı olduğumuzu iddia edebilir miyiz, dedi Grieg, biz de zaman zaman eylemsizliğe düşüp, çıkış yolu bulamazken, dışımızdaki güçlerin yardımıyla ve bazen de kendi dü-

şüncelerimizin gücüyle bu çıkmazları aşmıyor muyuz. Dört bir yanımızda yapılıp edilenlerle kıyaslandığında kâğıda döktüğümüz şu düşüncelerin ne önemi var ki. Kafamızı toplayıp bir rapor kaleme alıyoruz, hümanist sorumluluğa dikkat çekiyoruz, tanık olduğumuz haksızlıklar, acılar karşısındaki itirazımızı, çaresizliğimizi dile getiriyoruz, ama burada yaralılar, can çekişenler kucaklarda taşınıp yataklara yatırılıyor, yaraların tedavisi her türlü ilaçtan, malzemeden yoksun, ama fedakârlığın, ilginin yüksek dozuyla yapılıyor. Hepimiz için savaşan şu İspanyol halkını desteklemek için Avrupa'nın desteği yetersiz olduğundan, vicdanımızı biraz olsun rahatlatmak, yetersizliğimizden dolayı özür dilemek için bu perişan ülkede dolaşıp duruyoruz ve gördüklerimizi raporlarımıza geçiriyoruz, oysa siper kazanlara, bir yarayı saranlara yardım için bir el atsak çok daha değerli bir iş yapmış olacağız. Grieg'in yapıtlarını bilmiyordum. Yüzüne bakıp ne tür şeyler yazmış olabileceğini çıkarmaya çalıştım. Aydınlık ve pürüzsüzdü yüzü, düz yapılı bir burnu, uyumlu bir ağzı vardı, gözleri canlı, alnı yüksek ve genişti, saçları da yandan ayrılmıştı. Ama bu sağlam, derli toplu hatların arkasında, kolay yakalanamayan başka bir ifade daha vardı, hayal kırıklığı, hatta hüzün. Güçlü kuvvetli bir yapısı vardı. Üzerindeki gri uzun kazak dökümlü haliyle, bir şövalye zırhı gibi duruyordu, kuvvetli görünüşüne zahmetle kazanılmış başka bir özellik katan sürekli düşünceli hali olmasa, geçmişlerden gelme bir Norveçli savaşçı olduğu düşünülebilirdi. Dingin biri etkisi yaparken bakışları birden bir hüznün gölgesini yansıtabildiği gibi, konuşurken de gerçeğin altını çizen edasına, tereddütün ve kırılganlığın hatları karışabiliyordu. Bizler hümanistiz, diye tekrar ettiğini duydum, ama insanlığımız baştan ayağa kirlenmiş bir insanlık. Hümanizm, barışçılık sözlerini ağızlarından eksik etmeyen niceleri, haksızlığı gayet iyi görseler de buna karşı bir şey yapmıyorlarsa egemen sınıfların havarileri olmaktan öteye gidemezler. Onun kendinden yakınmasını anlamıyordum. Burada olması yeterli değil mi, diye kendime sordum, cepheden aktardığı bilgilerle politik karar vericilerin aydınlatılmasına katkıda bulunarak kendi üzerine düşeni yapmış olmuyor mu. Bizim yapabileceklerimizin hep sınırı vardı, kendimizdeki ve başkalarındaki zayıflıkları eleştiriyor, aceleci sonuçlar çıkarıyorduk, çarpıtılmış bilgilerin içinden gerçeğe yaklaşmaya çalışıyorduk, özellikle Grieg gibi yazarlar, dışarıdan bakan birileri olarak bakışlarını, içinde bulunduğumuz karışıklıklara yönelttiğinde olayların bağlantısına ilişkin bir şeyler yakalayabilirlerdi. Hodann sözü haberleri veriş biçimimize getirerek, içinde bulunduğumuz zorlayıcı ve hızlı davranmamızı gerektiren koşullardan dolayı binbir zahmetle bir araya getirdiğimiz bilgileri hep aynı şablona göre işliyoruz, dedi. Teruel'in boşaltılmasından, çok kayıp verdiğimiz geri çekilmeden sorumlu tutulacak günah keçileri aranıyor. Önce anarşistler, Nin'in oraya buraya dağılmış taraftarları

gündeme getirildi, oysa onların hareket üzerindeki etkisinin kırıldığı ilan edilmişti çok önceden. Şimdi yine sahneye çıkıyorlardı, hırçınlıklarıyla, ordu komutanlığının emirlerine uymayı reddederek şehrin düşmanın eline düşmesine sebep olmuşlardı, ardından suçlamalar Savunma Bakanı Prieto'ya yöneldi ve istifası istendi. Günlük uğraşılar zemininde halk savaşının iç çelişkilerinin yeniden canlandığını gördük. Milliyetçilerin ordusunun, Teruel'in kuzeyinden denize inerek Cumhuriyet'i ortadan bölme olasılığı güçlüyken, hükümet politikası içindeki görüş ayrılıkları kriz düzeyine yükseldi, askerî birliklerimiz Caspe çevresindeki mevzileri tutmak için ellerinden geleni yaparken partiler birbirlerine karşı harekete geçtiler. Bir tarafta tüm güçlerin Cumhuriyet'i savunmak için harekete geçmesi gereği, diğer tarafta devlet yönetiminde fraksiyon çatışmaları. Bu da başka türlü değerlendirilebilir, dedi Grieg. Askerî saflarda bir gevşemeye, güven eksilmesine izin verilmemesi gerekirken, hükümet içinde bozguncu, kendi başına hareket etme eğilimindeki birine tahammül edilemezdi. Prieto'nun, Cumhuriyetçilerin zafer kazanacağına inancı kalmamıştı. İngiliz kabinesiyle birlikte barış görüşmelerine dönük hazırlıklar başlatmıştı. Mart başında bilgi alışverişi için Denia'ya gelen Mewis, Prieto'nun görevden alınmasını gerektiren daha başka nedenler sıralamıştı. Sağdaki sosyalist kanadın üyesi olan Prieto hakkında, onun tombul biri olduğundan ve kendisine kurbağa denmesinden başka bilgim yoktu. Onunla Caballero arasında ve Başbakan Negrin arasındaki çekişmelerden söz edildiğini duymuştum. Daha sonra Komünist Parti'nin gözüne girerek Caballero'dan daha avantajlı duruma geçtiği söylendi. Böylesine önemsiz bilgilerin ortalıkta dolaşıyor olması akıl alır gibi değildi, her şey yetkilerin nerede toplandığına sabitlenmişti. Bizler de konuşmalarımızda hep bu bölünmüşlüğün farkında olduğumuzu vurguluyorduk, ama bu ilgimiz, geciktirilmeden yapılması gereken işlerin baskısı altında kaybolup gidiyordu. Şimdi de, savaştan sorumlu bakanın görevlerinin tersine hareket ettiğini duyuyorduk, birliklerin başını çekmesi gereken bu kişi birliklerin bir sona doğru gittiği görüşündeydi. Beceriksizliğine, kötümserliğine bir de sosyalistlerle Komünist Parti arasındaki ittifakı parçalama girişimi eklenmişti. Halk Cephesi'nin korunması, karşıtlarının dışarı atılması gerekiyordu, onlar karşı atağa geçme hazırlığında olduklarından da değil sadece, birlik çabalarının genişletilerek tekrar gündeme getirilmesi de gerekiyordu. Fransa'da hükümetin sosyalist eğilimli bir yapıda yeniden oluşması gündemdeydi, Fransız sosyal demokratların lideri Blum daha önceleri kararsızlık zaafı sergilemiş ve sürtüşmelerin arttığı bir dönemden geçiliyor olsa da, Fransa'da yine de bir halk cephesinin canlanması beklenebilirdi. Önümüzdeki günlerde Valencia'da sosyal demokratlarla komünistler arasında bir değerlendirme toplantısı yapılacaktı, savaşın göbeğinde gerçekleşecek bu buluşma, Paris'te bir araya gele-

cek parti ileri gelenlerinin görüşmeleri açısından büyük önem taşıyordu. İspanya'daki askerî cephe, Avrupa'yı boydan boya kateden büyük bir politik cephenin parçasıydı. Bu cephe, işçi sınıfının ortak çıkarlarının kanıtı olmuştu. Bizim parçamızın ayakta kalması ve sağlamlaştırılması, sadece partiler arası görüşmelerde kendi siyasi konumumuzun güçlendirilmesine doğrudan katkıda bulunmakla kalmıyor, tüm partiler arası toplantılarda bıkmadan dile getirilen, faşizme karşı enternasyonal bir ittifak kurmak gerektiği yönündeki Sovyet tezine de destek sağlıyordu. Londra'da Hitler'in elçisi Ribbentrop, Halifax'la Almanya'nın Avusturya üzerindeki taleplerini görüştü. Berlin ve Viyana'yla iki başkentli bir Büyük Alman Reich'ı gündeme getirildi. Göhring Bohemya ve Moravya'daki Alman nüfusun kurtarılmasını istedi. Mewis, Sosyal Demokrat Parti yönetimi bir karar vermeye zorlandığını söyledi. Sosyal demokratların Tugaylar'ın içinde önde gelen isimleri Braun, Garbarini, Martens ve daha başkaları silahlı mücadeleye katılmaya karar vermiş durumdalardı. Ama, dedi Grieg, bu ilişkilerin gelişmesini engelleyen çeşitli güçlükler hep yaşanıyor. Batı diplomasisinin ve sosyal demokrat yönetiminin tek amacı Avrupa'daki bir savaşı önlemek değil, aynı zamanda Komünistlerin etkisini de önlemekti. Bu kesimler, içişlerine karışmama gerekçesiyle milliyetçi bir İspanya'yı tanımaya büyük ölçüde hazırdılar. Prieto'nun savaşı bitirme entrikası boşuna değildi. Komintern'e, Sovyet devletine karşı tavrını vurgularken sosyal demokratların yöneticileriyle danışıklı hareket etmiş olmalıydı. Nasıl Komünist Parti kendisine yararlı olduğu sürece onu desteklemişse, o da kendi yükselişine hizmet ettiği sürece partiden yararlanmıştı. Teruel'in kaybından Komünistlerin yanlış hesaplarını ve entrikalarını sorumlu tutmuştu. Sosyal demokratlar, dedi Grieg, ittifakı reddederken, Prieto'nun veya Caballero'nun komünistler tarafından kendi iktidarları yolunda taktik hesaplarla yoldaş kabul edildiğini örnek olarak ileri sürebilirler. Şimdi de değişen bir şey yok, dedi, hep prestij ve güç kazanma çabası, parsa kapma ve hükümranlık kavgası; temel görüşlerin farklılığını da düşündüğünde, bu çekişmelerin aşılamayacağını, hatta mahvolma tehlikesi karşısında bile iki partinin anlaşabileceğinden kuşku duyduğunu söyledi. Gönüllülük zamanı geride kaldı. Ancak zorlamayla, güç kullanarak sağlanabilirdi birlik. Bunlar katı kararlar, hoşgörülü olmayı biz de çok isterdik. Bu düalizm içinde bizlerin çoğu kavramı temelden değişti. Politikada, bu imkânlar sanatında duygulara yer yok, imkânsızlıklar sanatında da durum aynı, duygulanımlarımızı, biçim algılarımızı, edebî kavrayışımızı bulduğumuz yerde de her şey zorunluluklara boyun eğiyor artık. Güzel ile eylem aynı şey. Bu devasa eylemde iç uyumumuzu buluyoruz. Biz kendimize, tepeden tırnağa silahlanıp savaş meydanına çıkan Akhilleus'u örnek almışız. Burada edebiyat bize kendimizi aşmayı öğretiyor hep. Bundan dolayıdır ki, diye gülerek sürdürdü konuşmasını,

doğuştan deniz tutması olan ben denize açılıyorum, yüksekte başı dönen biriyim ama en yüksek binalara çıkıyorum, ölümden korkan biriyim, tehlikenin göbeğini arayıp buluyorum. Dahlem'in görevinin sona ermesinden sonra Barcelona'da parti komiserliğini yürüten Mewis'e göre pratik sorunlar karşısında ince ve soyut düşüncelerin yeri kalmamıştı. Yeşil mavi arası gözlerini Grieg'e çevirmişti. İnce dudaklarındaki ifade, karşısındaki bu kişiliklere küçümsemeyle, kendi iç dünyalarını eylemde yaşamak için İspanya'ya gelmiş olanlar gözüyle baktığını belli ediyordu. Bazen de sosyal demokrat kadrolarla ve Marty'yle yaşanması beklenen sürtüşmelerin endişesiyle dudaklarını birbirine bastırıyordu. İspanya'daki Alman antifaşistlerinin tüm dikkatlerini, artık kendi ülkelerindeki mücadeleye verme niyetlerinin karşısına dikilen Marty, kendi planlarını aksatacağı düşüncesiyle ikinci bir cephenin açılmasını reddediyordu, Valencia'da planlanan toplantıya sıcak bakmadığını ifade etmiş ve karşı talimatlarla delegasyonların toplantıya katılımını engellemek istemişti. Bu gelişmeler, hükümet içindeki ayrılıklar ve gerginliklerin yanı sıra Tugaylar'daki farklı ulusların insanları arasındaki çelişkileri de su yüzüne çıkarmıştı, bununla da kalmamış, bu durum kalıcılık kazanırkan bir de her birlik içinde politik düşüncedeki farklılıklar öne çıkmıştı. Şu odada aynı görevin bir araya getirdiği kişiler, oturduğu sandalyenin koçbaşlı kollarına ellerini koymuş olan Hodann, onun yanında oturan, dalga dalga siyah saçlarıyla bir falcıya, bir kara periye benzeyen Lindbaek, odayı ileri geri turlarken zemindeki armalara bakan Grieg, pencereden dışarıya bakan ve kendini almak üzere gelmesini beklediği arabayı gözleyen Mewis, masada oturmuş ve kafasını kâğıtlarından kaldırıp tutanağa geçirilecek daha başka bir şey var mı diye bakan Marcauer, bu az sayıdaki insanın bile her biri birçok noktada hiçbir zaman uzlaşamayacak ayrı görüşleri temsil ediyordu, Marcauer'in bir sürü küçük beyaz yarayla dolu alnını görüyordum, Lindbaek'in belirsiz çizgili geniş ağzını, Grieg'in hayalî bir piyanoyu sinirli hareketlerle çalan parmaklarını görüyordum, dikkatlerin odağında, ustalıkla düşünülmüş biçimiyle, deri kaplı bölümü taşıyan, işlemeli çapraz çatkılarıyla Hodann'ın sandalyesi duruyordu, Mewis'in hücumu Grieg'e yönelik değil, tüm süre boyunca Grieg'in sözleri üzerine düşünen ve hümanizmden ayrılmamak gerektiğini, sosyalist bir hümanizme sarılmak gerektiğini belirten Hodann'a karşı oldu. Yine bu paradoks, bu sabit fikirler, diye bağırdı Mewis, Grieg'in daha önceleri dile getirdiği açıklama biçimiyle uyum göstermek ister gibi, şu insani yüzlü sosyalizm lafı, dedi, şu özgürlükçü komünizm, sanki sosyalizm birlikte yaşamanın en insani biçimi değilmiş, sanki komünizm çoğunluğun kurtuluşuyla eşanlamlı değilmiş gibi. Emir subayının gelmesiyle birlikte Mewis ayrıldığından cevap verecek fırsat kalmamıştı, zaten Grieg'in veya Hodann'ın bir cevap vermek isteyip istemedikleri de pek belli de-

ğildi, çünkü değinilen konunun arkasında asıl sıkıntıların kaynağı olan ve İspanya'daki tüm bulanıklıklardan daha fazla üzerimizde ağırlığını hissettiğimiz ve şu an dile getirilemeyen başka bir şey vardı.

Bu dönemin her günü tarihsel addedilebilirdi, her bir gün insanlığı karara zorlayan, ulusların, kıtaların, tüm dünyanın geleceğinin bağlı olduğu olaylarla doluydu. Ne var ki Mart ayının ikisiyle on beşi arasında yaşanan olaylarda kuvvetlerin birbirine yağdırdığı kurşunların her şeyi bastırdığını hissediyorduk. Olayların katmanlarını birbirinden ayırmak mümkün olmuyordu, attığımız adımlara, yapıp ettiklerimize gücün ve iktidarın toplandığı merkezlerden görüntüler karışıyordu. Kendi haber servisimiz için İngiliz, Fransız, Çekoslovak ve İskandinav kısa dalga radyo yayınlarını takip ediyorduk sürekli olarak, bunların aktardıklarını ve Almanya'nın radyo istasyonlarından yankılanan ve Grieg'in sözcüklere döktüğü zafer uğultularını dikkate aldığımızda durumu anlamıştık. Bize yansıyan bilgiler, bağlantısız sinyaller, mors işaretleri, birbirimizin dikkatini çektiğimiz, açıklanmaya muhtaç ipuçlarıydı. Kremlin'in hemen önünde, bir zamanlar asillerin kulüp binası olan ve şimdi sendika binası olarak kullanılan Marx Prospekt'te tören salonunun mermer sütunları arasında ve gök mavisi duvarlarının önündeki platformda Buharin, öteki sanıklarla, Rykov, Krestini, Rakovski ve diğerleriyle birlikte ayağa kalkmış itiraflarda bulunuyordu, kendisinin karşı devrimin önderi olduğunu, Sovyet devleti içinde kapitalizmin restorasyonunu amaçladıklarını açıklıyordu. Grieg onu üç buçuk yıl önce aynı yerde kürsüde, birinci yazarlar birliği kongresinde o büyük konuşmasını yaparken görüyordu, devrimci sanatın özgürlüğünü, biçimin yeniliklere koşulsuz açıklığını vurgulayan sözlerinde bir berraklık, bir pırıltı vardı, bir vizyon taşıyorlardı, meditasyon yapma anlamında değil, ateşli bir atak, bir kapışma, bir püskürtme vardı, bu, şiddetli tartışmalardan doğmuş, dar görüşlülüğe ve dogmatizme, sanattan ideal kahramanlığı anlatmasını isteyenlere, her tür buyruğa karşı çıkan, bireyselliğin önünün açılmasına çağrı çıkaran bir vizyondu. Otuz dört Ağustosun son günlerinde yeni bir kültürün temellerinin atılmış olduğu, Ekim Devrimi'nden beri dile gelmeye çalışan arayışın şimdi tek tek cümlelere döküldüğü düşünülebilirdi, kürsüdeki konuşmacı, yön gösteren her sözünü sorumluluk içinde söylüyor, bu sözlerin arkasında Politbüro, parti duruyordu. Grieg sevinç ifadelerine, coşkun tezahürata tanık olmuştu, toplananların birbirini kucaklaması lambaların gölgeli ışığı altında binlerce resme dönüşmüştü, bir zamanlar mücevherleri ve madalyalarıyla parlayan aristokrasinin danslarını yansıtan bu ayna yüzeyler şimdi lanetlenmişlerden oluşan bir grup sefi-

lin görüntüsünü yansıtıyordu. Grieg de, Buharin'in bundan bir yıl sonra tüm nüfuzunu yitirdiğini ve ikinci bir yıldan sonra da hiçbir dayanağı kalmadığını biliyordu; ama geçen yıldan beri hapiste bulunan Buharin'in şimdi bu şekilde sahneye çıkışına inanmak istemiyordu. Onun, diye sordu kendisine, Sinovyev'e, Kamanev'e, Pyatakov'a, Radek'e, Tuhaçevski'ye karşı yürütülen davalarda gündeme gelen ve ona karşı da yöneltilen suçlamalardan kendisini aklayacağını mı ummuştum hâlâ, onun, faşizmin yarattığı ulusal paniği dağıtacağına ve sosyalist mantığı yeniden sağlayacağına mı inanmıştım. Şimdi Buharin'e, Lenin'in sağ koluna dünya kamuoyu önüne çıkıp kendisini Sovyet düşmanları bloğunun organizatörü olduğunu söyleten, ona hayatı boyunca mücadelesini verdiği her şeyi inkâr ettiren şey ne. Krestinski ufak tefek, zayıf yapılı, tel çerçeveli gözlüğü burnuna yapışmış iki büklüm haliyle mahkemenin açılış gününde büyük bir hareketi başardı, Grieg, onun bu hareketinin korkuyu dağıtabileceğini düşündü. Tutuklular arsında itirafta bulunmayı bir tek o reddetmişti, hiçbir zaman sağcıların ve Troçkistlerin bloğunda yer almadığını söyledi, bunların varlığından bile haberi yoktu ve kendisine atfedildiği gibi ne Almanların gizli servisiyle bağlantısı olmuştu ne de Japonların. Goya'nın doğum yeri Fuendetodos'a doğru ilerleyen Falanjistlerin kazandıkları zaferlerin haberleri geldiği sıralarda savcı da, etrafında olan biteni algılamayan bu inkârcının üzerine hücum ediyordu. Nasıl olur, diye bağırıyordu savcı, bunları duymadığınızı söyleyemezsiniz, bir zamanlar Sovyetler'in Berlin elçisi olan Krestinski neredeyse fısıltıyla, kendini iyi hissetmediğini söyleyerek cevap verdi. Grieg'in benzi atmıştı o çarşamba, bu olay çeşitli dillere çevrilerek dünyaya yayıldığında; birkaç kez aynı şeyi tekrar ederek, Krestinski'nin duruşmaları izleyebilmek için ilaç alışından söz etti. Krestinski'nin o güne kadarki davalar dizisinin kurallarını kırmak için gösterdiği cesaret onun bütün psikolojik enerjisini yutmuş olmalı, dedi, diğerlerinin kendisini izleyeceği umuduyla bu kararı almış olabilirdi. Bu imkân dışı değildi, o iki Mart günü, her şey tersine dönebilirdi, dünya basını toplanmıştı, davacıları birkaç dakikalık bir şaşkınlık, hareketsizlik içinde bırakarak ortak bir çağrıyla suçsuzluklarını ilan edebilirlerdi. Ama hiçbir şey olmadı, diğerleri kendi sonlarını göre göre tavırlarında ısrar etmiş, boyunları bükük öylece kalmışlardı, sorgu makinesi bu küçük arızanın üzerinden geçip gitmiş, bunu daha o anda önemsizleştirmişti, diğer sanıklar mahkemeyle işbirliğine devam etmiş ve Krestinski'yi açıklamasını geri almaya teşvik etmişlerdi. Üç Mart günü akşam oturumuna kadar Grieg umudunu yitirmemiş, Buharin'in bu sütunlu balo salonunda ayağa kalkıp, Bolşevik geçmişinin, tarihsel ve diyalektik materyalizmin verdiği güçle durumu aydınlatmasını beklemişti. Ama o arada bize adeta bir esir maddeden süzülerek gelen haberle Krestinski'nin itirafta bulunduğunu öğrendik. Haberi, ertesi gün siyah geniş çerçeve içinde duvar gazete-

sinde duyurmak üzere kelimesi kelimesine kâğıda geçtik. Kuzey cephesindeki yenilgi haberlerini vermedik, orada burada taktik geri çekilmeleri belirtmemizde sakınca yoktu, Fuendetodos ve Caspe, Quinto ve Montalban bizimkilerin elindeydi. Grieg Krestinski'nin ifadesini tekrar etti, salondaki büyük masanın arkasına geçti, benden başka sadece Hodann, Lindbaek ve Marcauer oradaydı. İtirafta bulunan Krestinski'nin yerine koymaya çalıştı kendini. Krestinski'nin sözlerini kendi sözleri gibi söyleyerek anlamlarına yaklaşmaya çalıştı. Bu sanık sandalyesine çıkmış olmanın verdiği utançla, diyordu, ayrıca sağlık durumumun kötülüğüyle daha da artan bir duyguyla gerçeği söylemekten aciz kaldım, ama şimdi mahkemeden ifademi tutanağa geçirmesini rica ediyorum, bana yöneltilen en ağır suçlamaları, güveni kötüye kullanma ve ihanet suçlarını işlediğimi tümüyle kabul ediyorum. Bir süre ellerini önündeki masaya dayamış olarak sessiz kaldı, burada da, dedi Grieg, Cueva'da olduğu gibi uzun kızıl bayrağı cam çatıdan aşağıya galerinin tabanına kadar sarkıttık. Şimdi ben, komünist olduğumu ve kendi sonum gelinceye kadar komünist kalacağımı inançla söylemek istediğimde hâkimin sözlerini işitiyorum. Siz komünist değilsiniz, diye bağırıyor bu ses, siz sefil bir düzenbazsınız, insanlığın kokuşmuş bir artığısınız. Şimdi bu sözleri bir yıl boyunca yattığım hücrede, sorgu odalarında gece gündüz duyduğumu, aklımı kullanamayacak noktaya geldiğimi düşünüyorum, ama bir şey hissetmiyorum, çok soyut geliyor bu bana, biz onları yalnız bıraktık, terk edilmişlikleri içinde bizim kavrayışımızdan uzağa düştüler, benden çok daha fazla komünizme nüfuz etmiş, eylemleriyle bunu kanıtlamış olan bu kişiler, kendilerini bırakıyorlarsa, kendilerinin eski hallerinin gölgesi bile olmamaya rıza gösteriyorlarsa, kararlılıkta onların çok gerisinde, onlardan çok daha zayıf olan ben, inancımı, iç mantığımı yitirmeyeceğimi ve davada sürekliliğimi koruyacağımı nasıl iddia edebilirim. Marksist toplumbiliminin en güçlü temsilcilerini, sosyalist düzenin en akıllı savunucularını, kendilerinin bile tanıyamayacağı hale getiren nedir, dedi. Bu artık Krestinski değil. İsimsiz biri. Bunlar artık Rykov, Rakovski değiller. Oradaki kişi, faşist bir darbe hazırladığını iddia eden adam Buharin değil. Savcı Vişinski ona, siz dolaysız, çıplak faşizmin pençesine düşmüşsünüz, diyordu. Evet, bu doğru, diyordu Buharin. Buharin otuz dört Ağustostaki konuşmasını bitirirken, dedi Grieg, cesaretimizi göstermeliyiz, seslenişiyle kastettiği, zamanın artık yeni bir hayat için olgunlaştığı, kültürel, sosyal, endüstriyel ve politik hayatın bir bütün olarak kurulabileceği, edebiyatın, sanatın herkesin katılımıyla tüm üretimin içinden doğrudan yükseleceğiydi, benim onun sözlerinden anladığım şey, komünist bir varoluş bilincinin ilk defa kendini açığa vurduğuydu. Peki sonra ne oldu, diye sordu, dikkatimiz nerede su koyuverdi, o zaman hepimizin hissettiği şeyin bir kişinin elinde parçalanıp dağılması nasıl gerçekleşebildi, her türlü itirazı

imkânsız kılan bir konumu ele geçiren birinin marifetiyle nasıl oldu da çevresindeki devasa entelektüel enerjiler silindi gitti. Ne var ki, diyerek doğruldu, hepimiz mahkemelere bizim için henüz meçhul nedenlerle uymak ve bugüne kadar güvendiğimiz o kişilerden yüz çevirmek zorunda kalıyoruz. Evet, dedi bir süre düşünceli şekilde durduktan sonra, biz onları, yargılananları yalnız bıraktık, ama onlardan da fazlasını, buradaki insanları da, İspanya davasını açan bütün bir halkı. Ümide kapılma eğilimimizle, ülkenin yöneticilerini böylesi bir şiddet uygulamaya iten olayların gelişini göremedik, şimdi kalkıp olanlara nasıl tepkili olabiliriz, seçeneği olmayan önlemlere şimdi hangi cesaretle çıkışabiliriz. Oradaki güç odağı oluşmasaydı, ülke artan baskı altında dağılıp giderdi, biz de şimdi burada olamazdık. Troçki'nin Fransa'da ve Norveç'te dolaştığı çevreleri tanıyordum, komünizmin tüm düşmanları onun yanındaydı, Batı'nın gerici basını onun Sovyet devleti aleyhindeki makalelerine açıktı. Onun tek isteği başka bir sosyalist hayatmış, bunun ne yararı vardı, kendisini sürmüş olan gücü yok etmek istiyor oluşunun, proleter devletin iyiliği için uğraştığını söylemesinin ne yararı vardı, onun arkasında onun sloganlarını da kullanan dünya çapındaki organizasyonlar sıralanmıyor muydu, hepsi Sovyetler Birliği'ni yıkma derdindeki, hümanist liberallerden tutun da kâr düşkünü faşist ittifaka varıncaya kadar herkes. İşte sizler de, diye söze girdi Marcauer, gerçek peşinde giderken böyle bir mahkemenin kararlarını onaylayıp savunacaksınız. Karşı bir açıklamada bulunmayacağım, dedi Grieg. Sovyet devleti karşısındaki tehditler öylesine büyük ki yayınlayacağımız her sözü, savunmamıza etkisi açısından tekrar tekrar gözden geçirmeliyiz. Hodann, olanların üstünü örtemeyiz, dedi, onun için bunları bugün bize gerekli olan ilkelere göre yorumlamalıyız. Huzursuzluğa meydan vermemeliyiz, birliklere, endişe edilmemesi gerektiğini, her türlü darbeci ve bozguncu hareketi izleyen güçlerin işbaşında olduğunu göstermeliyiz, Sovyetler Birliği'nin içerideki karşıtlarıyla mücadele ederek daha da güçleneceğine onları inandırmalıyız. İhanetin herkesin gözü önünde ortaya konması, insanlara yeni cesaret ve sabır kazandıran bir arınmayı sağlamalı. Mahkeme karşısındaki kişi, kendi üstündeki örtüyü atarak, en azından ben zihnimde böyle kuruyorum, bu fedakârlıkla partisine ve ülkesine, korkunç bir yoldan da olsa son bir hizmette bulunduğu inancını hissediyor olmalı. Sizler böylesi bir çarpıklığın savunucuları oluyorsunuz, sizler de erkek olarak erkekler dünyasından kopamıyorsunuz çünkü. Neden Grieg tek kişinin egemenliğini tüm sonuçlarıyla anlamak istemiyor. Bir kişinin böylesi devasa ve dokunulmaz bir gücü elinde tutamayacağını söylüyor. Ama onun kişiliğiyle bütünleştirilen kültün yaratıcısı o değil ki, kült ona hazır geliyor. Onu kutsallaştıranlar, kurdukları sistemi ayakta tutmaya çalışanlar. Sistemin yürütücüsünden başka bir şey değil o. Mahkeme karşısında sanık sandalyesinde boynunu bükenle-

rin hepsi sistemin kölesi, itaatin, saygının, disiplinin kurbanları. Onlar kendi yaptıkları yasaların elinde buluyorlar sonlarını, ama bu yasaları yazmamış olsalardı, hepsinin peşinde olduğu şeyi, emretme yetkisini de elde edemezlerdi. Bir insanın böylesine yenik, böylesine bitmiş olması için çok yükseklerden düşmesi gerekir. Şevkle kendi otoritelerinin peşinden giderken uçuruma yuvarlandılar. Onlar lider olmak istiyordu, şimdi rüştleri, onurları ellerinden alınanlar oldular. Ben bu durumda trajik bir şey göremiyorum, sadece boş hayal peşindeki çılgınlığı görüyorum. Sürünün başındaki koçun, kabile reisinin, onlara öğrettiğini tekrar ederek kendi ölüm hükümlerini veriyorlar, ağızlarındaki dil kendi dilleri değil. Grieg'e dönerek, sen büyük entelektüel enerjilerden söz ettin, dedi, ama bu enerjilerin tek hedefi vardı, daha fazla güç kazanıp, güç yarışındakilerden birinin tepeye çıkmasına çabaladılar, yükselme ilkesi onu, herkesin gıptayla baktığı ve yerinde olmayı istediği mevkiye getirdi. Kendilerini gütmesine izin verdikleri kişinin tahtında onlar oturmak isterdi, onların dünyası, itaatten, kibirden ve aşağılanmadan oluşuyor. Sizin düzeniniz, diye bağırdı, o sütunlu salonda şahikasını yaşıyor. Hüküm verici koltuklarında sahip oldukları güçle nasıl da şişiniyorlar, alaşağı edilmiş karşıtları çaresizlikleri içinde nasıl da eziliyorlar. Birbirlerini çok iyi tamamlıyorlar, bir yanda iktidarsızlar, bir yanda ibikleri kabarmış horozlar, birbirlerine bağımlılar, birbirlerine ihtiyaçları var, tıpkı patronla şamar oğlanı gibi. Grieg bu sözlere karşı çıkarak Marcauer'in anarşistler gibi konuştuğunu söyledi, Marcauer partinin sıkı yapısını anlamıyordu. Mevkilere, kişiler arası entrikalı çekişmelerle değil, demokratik merkeziyetçiliğin seçim yöntemleriyle gelinirdi. Mahkeme önündekilerin kolektif iradeden kaynaklanan kararları kabul etmesi de ancak buna dayanarak açıklanabilirdi. Sen de bunu savunuyorsun, dedi Marcauer, böylesi bir isteriye komünistlik diyebiliyorsun, bir insanı bu hale getirip kendi sonu için cellatlarına müteşekkir kılan şey, sizin icraat dünyanızın parçası olan işkenceyle sağlanır ancak. Sözü Radek'e getirdi, önce kendi postunu kurtarmak ve tekrar yükselmek için yalan ifadeler veren, sonra ataerkil lidere övgüler düzen, onun için her şeyi bilen, her şeyi gören, bilgeler bilgesi sıfatlarını sıralayan çanak yalayıcı biri oluşundan söz etti, sonra, dedi, kendisi de süprüldü ve kendi kusurlarını sırayla itiraf ederek yok oldu gitti. Burada gördüğümüz şey, yukarıdakilerden bir garnitür sadece, bunlar oyunu sonuna kadar sürdürenler; kendi kişiliklerinin aşağılanmasına izin vermeyenlerin, başlarını dik tutabilenlerin, aşağıdakilerin, gerçek komünistlerin kafalarına birer kurşun sıkıldı gözlerden ırak bir yerlerde, Krestinski'de son bir kıvılcım parıldadı, sonra onun da inandığı hiçbir şey kalmadı. Yargılananların kendilerine şantajı nasıl yaptırdığını görün artık. Gerçekten işledikleri suçların hiçbirini itiraf etmiyorlar, çocuklarını, karılarını kurtarmak için. Başta bu davranış asilce geliyor, ama sistemin de-

vamından başka yararı yok. Kendilerini karılarının koruyucusu diye sunarak bu güçsüzlüklerine karşın içlerini rahatlatmak adına son bir hizmette bulunuyorlar, böylece karılarını da işin içine çekiyorlar. Kadınlar, onların ıslahından geçtikleri bir esaret dünyasının tutsakları, kadınlar rehine görevi görebilirler veya başka erkeklere verilebilirler. Burada olanlar, dedi, sizin için ayrıntılarda anlaşılmaz olsa da özüne bakıldığında değişmez biçimiyle çok tanıdık bir şey. Erkekler dünyası, diye tekrar feryat etti, burada kurtlarını döküyor. En uyanık olanlar, uyum sağlamayı en iyi bilenler dümenin başına geçiyor, bir beklentisi olmayanlar yaya kalıyor. Kadınlar burada sadece bir artık olarak görülüyor. Siz bana anarşist diyorsanız, şu kadarıyla anarşistim, cesaretin icazete ihtiyacı yoktur diyorum, ben de sizler gibi planlamanın gereğine inanıyorum, ama bunun sınıfsız, imtiyazsız yapılmasını istiyorum, ben de düşmana karşı sonuna kadar şiddet kullanılsın diyorum, ama bunun önüne bir öküzün koşulmasına gerek yok, şiddet en çok, bir kolektifleşme varsa etkili olur. Grieg masanın önünde durmuş donuk gözlerle bakıyordu, Marcauer, komünizmin kendi nesnelliğini yakalayamadığını söyledi, sizlersiniz, dedi, onu duygusal, irrasyonel mecrada tutanlar. Bir şeyleri bilmediğiniz noktaya geldiğinizde inanca sarılmak istiyorsunuz, yoksa yuvanızın yıkılacağını sanıyorsunuz. Siz de sanık sandalyesinde otursanız, yargıçlarınızı siz de hoşgörürsünüz, onları översiniz, çünkü onlar sizin idealinizle eş anlamlı. Pederşahilikle ilgili tüm söylediklerinde sana katılıyorum, dedi Hodann. Sosyalizmin ülkesi de, erkek egemenliğinin karakteristiklerini bertaraf edemedi henüz. Erkekler kendi güçlerini gösterme yolunda kapitalist baskı sistemini geliştirdiler. Proletarya içinde de kadının ikinci sınıftan sayılması genel tavır oldu, kadının yeri tüm sınıflar içinde aynı kaldı, hep itilip korkutulan oldu, sadece kriz dönemlerinde işçilik yaparak erkek yoldaşlarına yaklaşabildi. Büyük sıkıntı veya büyük umut anlarında, grevlerde, ayaklanmalarda, devrim anlarında kadın ve erkek işçiler arasındaki sınırlar kalkabildi, sistemin kendilerine verdiği imtiyazı, ortak düşmana karşı mücadelede erkekler unutabildiler ancak, kadın bu anlarda eşit duruma gelebildi, bildik güç ilişkileri kırılmış ve kadın yeni bir temelde ve varoluşta erkeğin yanı başında yerini almıştı. Bunlar geçici anlardı, Paris Komünü'nde ve Ekim Devrimi'nde görülmüştü, bu anlara hepimiz fabrikalardaki, sokaklardaki eylemlerde tanık olmuşuzdur. Sadece bazı bireyler bundan dersler çıkarıp hepimizin, tüm toplumsal katmanlardakilerin kapitalist uygarlıkça belirlenmiş olduğunu fark edebildi, sömürü sistemi, sömürdüğü erkeğin de kanına işlemişti ve normal zamanlara tekrar dönüldüğünde eski değer yargılarımıza karşı savaşmamız gerektiğini, yoksa çok çabuk bunların da geri döndüğünü çok azımız görebilmişti. Her yükselişten sonra baskı geri döndü. Ama burada, diye devam etti, Marcauer de bir hata yapıyor ve erkeğin konumunu doğadan geliyor sayıyor. Kapitalist

erkek dünyasını belirleyen şey, herkesin herkese karşı kavga vermesi. Erkek sürüleri kendi mal varlıklarını diğerlerine karşı koruyorlar. Ama sosyalist devlet, insanlar arasındaki kabile çatışmalarına, uzlaşmaz karşıtlıklara neden olan şeyleri adım adım ortadan kaldırmaya başladı. Bu arada karşı darbeler de alındı, iş bölümü mekanizmaları yeniden kendini gösterdi, gerçek bir eşitlik henüz ortaya çıkmadı. Ama dışarıdan bakıp eksik olanlara veryansın etmek doğru değil, bizler kendi ülkemizde sosyalist bir düzenin ortaya çıkması için ne yapabildik ki, koşulların değişimine bizim ne kadar katkımız oldu ki. Tarihi değişimler süreci Sovyet devletinde başladı, sosyal hayatta, eğitim ve kültür alanında, planlayanla yürüten, kadınla erkek arasında bizim ülkelerimizde hâlâ geçerli olan sınırlar değişti ve ortadan kalktı. Marcauer yaşanan süreçlerde erkeğin dünyasını görüyor, bunda haklı da. Ama bu erkekler, bizi erkek cinsinin temsilcileri olarak ilgilendirmiyor, önemli olan onların arkalarındaki ekonomik etkenler. Büyük çabalarla ve ince hesaplarla yürütülen duruşmaların geçerli kılmaya çalıştığı şey, Lenin'in yaşadığı dönemden gelen yaklaşıma ters olan bugünkü politikanın savunulmasıdır. Buharin, kendisinin kapitalizmi getirmeye çalıştığı itirafında bulunduğunda, kastettiği, Taylorist yöntemlerle ekonomiyi canlandırmak amacıyla Lenin'in eliyle başlatılan yeni ekonomi-politik planlarının devamı olan girişimlerdi, devlet kapitalizmi geçici bir zorunluluk olarak görülmüş ve köylüleri daha fazla üretime teşvik için bundan yarar sağlayacakları düşünülmüştü, bugün de İspanya'da Komünist Parti'nin teşvik ettiği eğilimlerden farklı bir şey değildi bu. Önemli olan, bir liderin çevresini saran gözle görülür kült değil, bunu hepimiz biliyoruz, önemli olan yukarıdan aşağıya uygulanan diktatörlük. Sorun bir ülkede sosyalizmin inşası. Avrupa'nın geri kalanından kopmuş, faşizmin tehdidi altındaki bir ülkede, kolektifleşme ve sanayileşme yoktan var edilmek zorunda, milyonları bulan kitleler sosyalist birikim için, kendilerine nerede gerek varsa orada hizmete sokulmak zorundalar. Ancak aşırı bir merkezîleşmeyle elde edilebilecek bu zoraki çözümlere birçok eski Bolşevik karşı çıktı. Bizler dinamik gelişme döneminden on yıl sonra Lenin'in, bürokratizme, parti hiyararşisine, her şeye hükmeden devlet mekanizmasına karşı ve şeffaflık ve demokratik denetim, işçilerin politikaya katılımı, kültür devriminin sürdürülmesi için son kavgasının onun mücadele arkadaşlarınca verildiğini görüyoruz şimdi. Sizler de Brecht gibisiniz, dedi Marcauer, birçokları için eleştirinin vicdanı olan bu insan, hocası Tretyakov'u aşamamıştır ve süreç içinde adaletin tecelli ettiği ve devasa bir entrikanın su yüzüne çıkarılıp gereğinin yapıldığı düşüncesine bağlıdır. Eğer yeni kuşakların çıkıp başlananı sürdüreceği düşünülüyorsa, artık ömrünü tamamlamış ve dejenere olmuş şeyleri yolundan temizlemesi bekleniyorsa, o zaman sizin susmanız onay demektir. Eğer uygulanan terörün farkındaysanız her devrimdeki gelişimin böyle olduğuna sığı-

nıyorsunuz demektir. Sovyet devletini kuranların birbiri ardına yıkımına tanık oldunuz. Onların halk mahkemesi denen, ama liderin bir aracı olan mahkeme önünde aşağılanmasına rıza gösteriyorsunuz demek ki. Eğer hayatta olsaydı, Lenin de bu mahkemede yargılanırdı, Krupskaya da her tür hakarete maruz kalmadı mı. Marcauer'in ne demek istediğini ancak daha sonra anladım. Bütün bunlar, Lenin artık hayatta olmadığı için mümkün olabilmişti, şimdi hareketin kendi mahvına neden olan bu gelişmeleri durdurabilecek tek insan Lenin'di, ölümünden önceki tüm yazıları, mektupları, notları bundan söz ediyordu. Ama birden aklıma beni huzursuz eden soru takıldı, kadın ve erkeklerin birlikte dövüştüğü savaşın ilk aylarında Luxemburg Taburu'nda yer alan ve Sierra Alcubierre'de yaralanan Marcauer'i ölüme göndermek üzere ele verebilir miydim. Böyle bir düşünceyi kabul edemezdim. Ama insanların bir yoldaşlarının götürülmesine hiçbir itirazda bulunmadan seyirci kaldıklarını, bunun partinin selameti için gerekli olduğunu söylediklerini kaç kez görmüştüm. Bu tartışmanın verdiği eziklik birkaç gün sürdü, Mewis geldiğinde, Buharin yaptığı açıklamalarda sabahtan akşama büyük çelişkilere düştüğünde, Goya'nın da evinin bulunduğu Fuendetodos köyü, dağın dik yamaçlarının eteğinde yer alan herkesin ortak kullandığı bir kaynağı bulunan, duvarları kaba taştan, sokakları dar, çevresi, tek tük çayırlıkların yer aldığı kumlu bir toprağa sahip bu köy düşmanın eline geçtiğinde ve Fransa Pirene sınırını havaya uçuracağını ilan ettiğinde aynı duyguyla boğuşuyordum. Artık mücadelem kendi hayatım için değil, diyordu Buharin, Mewis on üç Mart'ta planlanan Valencia toplantısının son hazırlıklarını yapmak üzere Barcelona'ya doğru yola çıkmıştı, Buharin, benim hayatım zaten yitmiş durumda, mücadelem şimdi adım için, tarihteki yerim için, derken. Mewis bende kafamı bulandıran izlenimler bırakmıştı. Bir Hodann'ın, Grieg'in veya Münzer'in çokyönlü ve karmaşık karakterleriyle karşılaştırıldığında, soğuk kanlı, konunun gereği içinde kalan, politik göreviyle bütünleşmiş biriydi. Sadece bir an bana biraz yaklaşmıştı. Bana neden hâlâ parti üyeliği için başvurmadığımı sordu. Cevap vermekte zorlandığımı gördüğüm zaman anladım ki sözleri hedefli ve düşünerek seçilmişti. Yine kafamı, partinin çıkarları arkadaşlarımdan birinin götürülmesini gerektirse ne yapacağım sorusu meşgul etti. Partinin ilkelerine ve hedeflerine itiraz etmeyi aklımdan geçirmiyordum. Parti benim için mücadelemizin dolaysız bir aracıydı hep. Benim sınıfımın partisiydi. Üyelik kaydım olmasa da kendimi Partinin üyesi olarak görüyordum. Parti üyeliğinin getireceği, çoğunluk kararlarına tabi olmak benim için gönüllülükten ve bağımsız düşünmekten vazgeçmek demek değildi. Ama hiçbir zaman aklın ölçüsünden uzaklaşılmamalıydı, metafizik talepler gündeme gelmemeliydi. Benim mutlak bütünleşme düşünceme ters düşen belirsizlikler doğmuştu. Ama parti aynı zamanda diyalektiğin partisiydi. Gününü tüket-

miş, ortodoks unsurlar girmişti partiye, ama aynı zamanda genç, değişim potansiyeli içeren, yönünü geleceğe çevirmiş güçler de partinin içindeydi. Partide katılık, sertlik, disiplin de vardı, uyanıklık ve hayal gücü de. Karşıtlıklar bir sentezde buluşturulabilirdi. Mewis'in sanki öylesine yönelttiği sorunun cevabını ertelemek gerekiyordu. Olaylar, bizim durup değerlendirmeler yapmamıza fırsat vermeyecek bir hızla gelişiyordu. Daha başka gelişmeleri izlememiz gerekiyordu. Üstüne üstlük mahkemedeki şu karanlık, mantığı belli olmayan suçlamalar gelip duruyordu, darmadağın açıklamaların enkazı arasında belki rehabilitasyona kapı aralayabilecek dürtüler arıyorduk. Tutukluların mahkemede kullandıkları dildeki deyişlerin tuhaflığına tanık oluyorduk, bazıları pek anlaşılır olmayan, bazıları da imalar, benzetmeler içeren sözlere. Buharin sözü Hegel'e getirmişti, savcı, siz bir haydutsunuz, filozof değil, diye bağırıyordu, bunun üzerine Buharin, tamam haydut bir filozofum, demişti. Bu tabir ona çok uygun, dedi Hodann, yoldan sapan düşünce haydutluktur. Kendisini Aisopos gibi sunuyor, egemenlerin, bildiklerini yayarsa ölümle tehdit ettikleri Aisopos. Bir gün, dedi Hodann, eğer arşivler açılırsa ve inceleme yapabilirsek bu köle dilinin anahtarını buluruz. Sözleri sonraki kuşaklara yönelik onun. Parti yönetimi hakkında sert ve karalayıcı konuşmalar yaptığını kabul ederken dikkati kendi savunduğu alternatife çekiyor. Hain olarak damgalanması, kendini hain ilan etmesi Bolşevikliğiyle eşanlamlı, böylece Bolşevikliği partinin şimdiki biçiminin karşısına yerleştiriyor. Kendi eylemlerini sürekli illegal olarak niteliyor ve bu illegalliği vurgulamasındaki inatçı tutum, onun eylemlerinin sadece bir açıdan illegal olacağı, kendisi için bunun muhalefet ve legalite ifade ettiği konusunu akla getiriyor. Aynı şekilde devlet düşmanı bir bloğu hazırlama, geliştirme ve yönetme konusundaki ısrarlı vurgusu, başka bir anlayışa yönelme gereğinden kopmadığına işaret ediyor. Kendi girişimini, Vişinski'nin defalarca şiddetli karşı çıkışlarına rağmen tekrar tekrar saray devrimi olarak niteledi. Bu eski çağlara ait ve sosyalist bir devletle ilgisi olamayacak bir kavram. Ama tam da bu yüzden bu benzetmeyi kullanıyor. Kendisinin temsil ettiğini düşündüğü bilimsellikle geriliği kıyaslıyor böylece. Ama, diye sordum, bu türden anlam karmaşasıyla neyi amaçlıyor, yitireceği bir şey kalmamışken söylemek istediğini neden açık söylemiyor, anlattığı kıssaları sabırlarını yitirmek üzere olanların yorumlamasına fırsat tanıyor. Grieg, herhalde görmüş olmalı, dedi, bir mahşerin ortasında durduğunu, ona kulak veren bizim gibilerin, farklı bir anlamaya hazır olacağımızı varsaymış olmalı, bizim de ondan, ortak bir dilde, doğrudan anlaşılabilir sözler söyleyeceğini beklemediğimizi düşünmüş olmalı, yapabileceği şey, sadece bilmece ortaya atmak, çünkü aksi halde susması gerekir. Sonra o on üç Mart günü bahçede yürüyüşe çıktık, sahil boyunca yukarılardaki Ebro'ya kadar her yeri kaplamış olan portakal ağaçlarının çiçeklerinin,

Arapça ismiyle azaharların havayı dolduran bayıltıcı kokusunu içimize çekerek. Davadan kulağımızda çınlayan sözler kadar şimdi Grieg'in Buharin'in oğlundan söz etmesi de garipti. Buharin'in oğlu Yuri büyük edebiyat kongresi olurken dünyaya gelmişti. Grieg, Buharinlerin evini ziyaretten, onun genç karısından, aralarındaki ince davranışların dışa vurduğu sevecen ilişkiden söz etti, bir de oğlundan, burada kullandığı özel ifade sürekli kafamda dönüp duracaktı, oğlunu taparcasına seviyordu, dedi Grieg, bu sözcük grubunun aşinalığı, basmakalıplığı, sabitliği, o akşam üzeri bahçede dayanılmaz bir anlam kazanmıştı, cümle havada asılı kalmıştı, Grieg birden durmuş, başını iyice arkaya kaldırmış, yüzünü göğe dönmüştü, Hodann'ın yüz ifadesi gülümsemeye yakındı. Bu koku için, insanın algı yeteneğini güçlendirir denir, tüm dışsal şeyler geri plana atılıp önemli olanlar öne çıkar. Bundan dolayıdır ki, diye devam etti gülerek ve öksürerek, Ejercicios Espirituales gibi dinî görevler de özellikle bu narenciye koruluğunda eda edilir, rahiplerin cennet ve cehennem vaazlarına kulak verirsek, içinde bulunduğumuz Ejercicios Espirituales haftası tam bir suskunluk içinde geçirilmeli. Ama bizim zihinsel meditasyonlarımıza Alman ordularının Avusturya'ya girdiği haberi karıştı, Schuschnigg hükümeti istifa etmiş, ülke Almanların eline geçmişti. Viyana'da gamalı haç bayrakları dalgalanmış ve Yahudi mahallelerine saldırılarak yağmalanmıştı. Biz düşman karşısında Belchite'yi kaybettiğimiz haberini henüz vermemiş, ama kendi başarılarımızdan, Madrid'in kuzeybatısında, Guaderrama dağlarında elde edilen başarılardan söz etmiştik, Vişinski'nin, sosyalizmin en üst düzeyde savunulması gerektiği çağrısını panoya büyük bir yazı olarak astık, bu sözler bu durumda Buharin'in ensesine kurşun sıkılması anlamına geliyordu. Bu sözleri izleyen alkış tufanı Grieg'e bir kere daha otuz dört yılının yirmi sekiz Ağustosundaki tezahüratı düşündürdü. O zaman, diye sordu, Buharin bireyselliğin gelişimiyle neyi kastetmişti. Bununla kastettiği, diye devam etti, insan devrimin özünü, tüm yaşamın değişimini ancak kendi kişiliğine bütünüyle sahipse dışarıda ve iç dünyasında yakalar ve gerçekleştirebilir. Lenin'in, partinin sevgilisi dediği Buharin elindeki küçük mürekkep kalemiyle, savunması için notlar almakla meşguldü hâlâ, o sırada Quinto ve Montalban kentleri düştü, İtalyanların Kara Ok Tugayları, yabancı lejyonlar, Mağripli birlikler Cumhuriyetçilerin hatlarını yardılar, dünya basını Alman bombardıman uçaklarının attığı bambaların gümbürtüsü arasında İspanya'da iç savaşın sona yaklaşmakta olduğunu duyurdular. Buharin'in on iki Mart akşamı saat altıda söylediği son sözler Avusturya'ya giren altmış beş bin askerin postal seslerinin arasında kayboldu. Şimdi gelişmeler dakika dakika bildiriliyordu, öğleden sonra saat dörtte Avusturya kökenli şahıs Inn Nehri'ni aşıyor ve doğduğu Braunau kentinden geçip kitlelerin kendisini beklediği Linz'in pazaryerine doğru yol alıyordu. Buharin bir saat konuşmuştu, sözlerimi bitir-

meden, dedi, ülkemin, partinin, tüm halkın önünde saygıyla eğiliyorum. Belediye binasının balkonunda Himmler denen kişi görünmüştü bile, gururluyuz, diye sesini yükseltti, Führerimizi yaratan bu toprak parçası kurtarılıp Alman toprağı olarak yeniden büyük vatanın parçası haline geldiği için. Villa Candida'nın büyük salonu tıklım tıklım doluydu, karanlık bahçeye bakan pencereler açıktı, dinleyicilerin yüzleri kayış gibiydi, ağızları bıçak açmıyordu, gözler kısılmıştı. Onların çoğu Almanya, Avusturya, Çekoslovakya kökenliydi, diyalektleri farklı bu insanlar radyodan çıkan seslerin ait olduğu dili konuşuyorlardı, politik faaliyetlerini illegal yürüttükleri yıllar vardı geride, bazıları hapis yatmıştı, birçoğu uzun zamandan beri sürgündeydi ve şimdi hepsi ideolojik kavganın bu dilin ortasından çektiği ayrım çizgisini duyumsuyorlardı. Her kelimeyi anlıyorduk, ama yine de, bu sözler düşmanın ağzından döküldüğü için, sanki önce tercüme etmemiz gerekiyordu, daha önceleri kendi ülkemizde yaşadığımız dönemlerde bu cümleleri duymuştuk, aynı cümleleri önce tek kişi haykırıyor, sonra kitle böğürerek tekrar ediyordu, spikerin sesinde heyecanın verdiği iç çekmeyi duyduk ve çevresindeki hayran insanların yüzlerini gördük, eski çalıştığımız yerleri, kantinlerdeki, paydostan sonraki konuşmalarımızı düşündük, bu konuşmalarda henüz önünü arkasını düşünmediğimiz, pratik gereksinimlere dayalı sözler geçiyordu, o zamanlar henüz bizler için ortak şeyler olan aletler, makineler, evler, sokaklar vardı, belli faaliyetlerle birbirimize bağlıydık, ama sonra yeni düzenin sloganları bizim dil çevremize de girdi, konuşma ve anlaşma olanakları azaldı. Güvensizlik ortamı oluştu, konuşmalar izlenmeye başlandı ve toplum suskunlaştı, bizi ilgilendiren konuları sadece en yakın çevremizle konuşuyorduk. Yine de dildeki bu yarılma kök salmış gibi görünmüyordu bize, çevremizi gündelik sözler dolduruyordu, çocukların, komşuların konuşmalarını duyuyorduk, dükkânlara giriyorduk, kütüphaneleri, müzeleri dolaşıyorduk, her şey hâlâ çok yakındı, dildeki çarpıtılmanın insanların içine işlemediği kanısındaydık, işçiler demagogların terminolojisinden uzak kalabilmişlerdi. Ancak şimdi, dışarıdan, şimdi bulunduğumuz yerden bakınca, çirkinliklerin bir salgın hastalık gibi insanların derinine nüfuz ettiğini gördük. İnsanların içinde düşünme ihtiyacını yok eden bir boşluk oluşmuştu, kendi durumlarını görme ve müdahale gücünden yoksun olanların içindeki bu boşluk şimdi başka bir şeyle doluyor, tesellilerini orada buluyorlardı, şimdi okunan ve söylenen her şey insanların kendilerini aldatışlarını gözler önüne seriyordu. Pasifliğin ve felç olmuş bir düşüncenin belirlediği bir hayat tarzı, dilde kendini gösteriyor ve bu dille bizim yanımızsıra taşıdığımız dil arasında bir uçurum açılıyordu. Radyo muhabiri pazaryerinde çok sayıda evin penceresinde ışık yandığından söz etti, dava dostları, partililer oturuyordu bu evlerde, ama, dedi, karanlık birkaç pencere var hâlâ, buralarda halk düşmanları, Yahudiler

oturuyordu, herkes bunların adreslerini kafasına yazmalıydı. Sonra birden bir kahkaha koptu ve aşağıda bekleyen kitleye yayıldı, işaret edilen karanlık pencerelerin bazılarında da ışık yanmıştı şimdi. Boşluk girdabından çıkıp bize ulaşan bu kahkahalar, bu cehennem kahkahaları bizim kitle gösterilerinden tanıdığımız o kendini tatmin eden yaygaradan, o körleşmeden farklıydı, bu bir esriklik haliydi, başka insanların kanını ve ölümünü istedikleri bir ayindi. O an faşizmin, karşımıza dikilen faşist gücün korkunç boyutlarını, dağ gibi yükselişini ve daha da yükseleceğini gördük, bu gücün karşısında durabilmek boyutlarını şimdiden kestiremeyeceğimiz bir karşı kuvvet gerektirecekti. Bizim küçük İspanya kalemiz bir ada haline gelmişti, giderek daralan savunma hatlarında sadece kendi varlığımızı savunmakla kalmıyorduk, bunlar gelmekte olan büyük savaşın da ön çatışmalarıydı. Sekize on kala pazaryerine azgın yıkıcı gücün başındaki komutanın gelişiyle alevlenen tezahürat, onun şimdi belediye binasının balkonunda görünmesiyle yerini, kehanetin gerçekleşme ânını bekleyen kitlenin büyük sessizliğine bırakmıştı. Avusturya'nın yeni valisi Sey, Inquart, karşılama törenini Saint Germain Barış Anlaşması'nın on yediye seksen sekizinci maddesinin geçersizliğinin ilanıyla birleştirdi, böylece bin dokuz yüz on dokuzda imzalanan bu anlaşmayla Avusturya'nın güvence altına alınan bağımsızlığına son verilmiş oldu, kitlenin meydanı dolduran tezahüratının ardından badembıyıklı zat tüm dünyaya seslendi, erkek edasıyla çınlayan sesi önce iyice genizden, sonra biraz boğuk çıkarken giderek yükselerek kulak tırmalayıcı bir tonda çıkmaya başladı. Göreve hazır olma ve tavrını alma, fedakârlık ve geçmişe saygı, vizyon ve geleceği inşa, görevlendirilmiş olma, yükümlü olma, inançlı olma ve kendini feda edebilme, yaratma ve sahip çıkma, bunlar onun sentaksının sarmaladığı simge kavramlarından bazılarıydı, kitlenin en önemsiz şeyleri bile kulak patlatan bir tezahüratla karşılaması, onu üstün insan katma çıkarıyordu. Ses kutusuna elini değdiren biri azgınlığın titreşimlerini hissedebilirdi, biz o an o kalabalığın içinde sessiz duran ve yumruğunu sıkanları düşündük, ölümü içinde taşıyan bu krallığın içinde henüz güçsüz öylece duranları. Henüz kendi dillerinin parçası olan sözleri sarf etmemek ve kendilerini ele vermemek için ne kadar da dikkatli olmaları gerekiyordu, köşeye sıkıştırılmış, dile hayatiyet kazandıran kavramları kendilerine saklamak zorunda kalmışlardı. Bizlerden illegal çalışma için ülkeye dönecek olanların da sürekli dikkatli olmaları, düşüncelerinin yansıması olan dilin her an bir provokasyona dönüşebileceğinin bilincinde olmaları gerekirdi. Herhangi bir şekilde bir iletişimin olanağı hâlâ var mıdır, diye sorduk kendimize, orada Sieg Heil diye böğürenler bir gün yine düşünmeye başlayabilirler miydi, kendilerine ne olduğunu bir gün görebilirler miydi. Bu gece kavramaya başlamıştık bu mücadelenin ne denli geniş bir zamana yayılabileceğini, bugüne kadar sadece silahlı mücade-

leyi düşünmüştük, oysa düşünce alanında da aynı şiddette siper çatışmaları yapılması gerekecekti, kelimelerle, açıklamalarla şaşırtmalı yollardan düşmanın mevzileriyle sıcak temas kurmamız, askerî harekâtlardaki gibi düşmanı geri atma planları yapmamız gerekiyordu. Politik önderliğin, parti saflarından, sendikal organizasyonlardan geriye kalanlarla bağı koparmamaya, onlarla gizli köşelerde buluşup kendi görüşlerimizin ve kavrayışlarımızın ürünü olan dili konuşmaya neden böyle önem verdiğini şimdi daha iyi anlıyorduk. Bu dile hâkim olan birçokları yurt dışına çıkmıştı, oradaki çalışmalarında saldırganlığın paralamadığı, despotluğun çarpıtmadığı, ahlakı bozulmamış cümle dizileri üretmeye devam ettiler. Bir edebiyat geleneğinin korunduğu bu yapıtlar dilsel kökenin ülkesinde her yeri kanser gibi saran çılgınlığın dışında kalmıştı, ama, diye soruyorduk kendimize, şu anda içinde bulunduğu boşluk girdabında köprü kurup, algılama becerileri her gün biraz daha yıkılanlara ulaşabilecek mi. Burada tüm dış etkilere rağmen aşınmayan temel değerler fikrine başvuruyorduk, şartların değişmesi durumunda bilincin koşullara boyun eğeceğini, değişimi izleyeceğini, önemli tarihsel olayların zihinsel blokları da çözecek güce sahip oluğunu ileri sürüyor, dışarıda yalıtılmış bir varoluş sürdüren bizlerin eylemlerimizin tutarlılığına özen gösterdiğimiz gibi şu anda içeride bulunan, kuşatılmış binlerin, Coppi, Heilmann gibilerinin de yeni gelişmeler umudunu gizli de olsa yaşatmaya devam etmek için becerilerini daha da geliştireceklerini, düşüncelerimize çıkış noktası yapıyorduk. Ama düşman saldırılarına daha yeni başlamıştı, Avusturya'yı almış, yeni tehdit salvoları Çekoslovakya'ya, Danzig'e yönelmişti, Batı güçleriyse bu tiratlar karşısında uyanmıyorlardı, hatta bu tarzı anlayışla karşılıyor gibiydiler, kendi geçmişlerinden yayılma, kendine mal etme, sömürgeleştirme isteklerinin yabancısı değillerdi. İngiliz ve Fransız diplomatlarının karşısında bir çılgın yoktu, düzencilikte ve şaşırtma manevralarında onlardan bile üstün olan bir rakiple karşı karşıyaydılar, ekonominin bekçilerini ilgilendiren, bir eziyet ve cinayet rejimini durdurmak değil, kendi kârlarını güvence altına almaktı, kendi pazarlarını ellerinde tutabilseler ve Almanya'nın gasp hırsı sadece Doğu'ya, yeraltı zenginlikleri bol olan Sovyet cumhuriyetlerine yönelse her türlü tavizi vermeye hazırdılar. Bu nedenle köleleştirme ve sömürü girişimleri karşısında sadece aymazlık değil, entrika ve komplolar da bu güçlerin marifetleri arasındaydı. Bu durumda, birlik çağrısı yapanların sesleri duyulabilecek mi, diye kendimize soruyorduk. Yarın Valencia görüşmelerinde bir sonuç bildirgesi yayımlansa bile bu pek bir şey ifade etmezdi, üstelik sosyal demokrat önderler İspanya Cumhuriyeti'nin savunulmasına karşı çıkmışken ve Sovyet devleti karşısında burjuvazinin konumunu benimsemişken. Yıllardır işçi sınıfının bütünleşmesi aleyhinde çalışmış olan sosyal demokratlar, şimdi Sovyetler'de yaşanan krizle arasına mesafe koyanların temsil ettiği al-

ternatifi gönül rahatlığıyla benimseyebilirdi. Sovyetler Birliği'nin Askerî Yüce Divanı akşam saat dokuz buçukta karar için değerlendirme yapmak üzere görüşmeye çekilmişti, Blum, hükümete katılımlarını İspanya'yı desteklememe kararının devamı önkoşuluna bağlayan radikal sosyalistler[18] koalisyon görüşmelerini yürütüyordu, Blum'un desteğini almak için görüşme talebinde bulunan Negrin ise onun cevabını bekliyordu, bu arada Avusturya'nın fatihi, yeni eylemleri için güç toplamak üzere, bizde karanlık duygular uyandıran ve kurt yuvası dediğimiz Linzer Hotel'de uyuyordu. Pazar sabahı Moskova saatiyle sabah dörtte, projektörlerin sert ışığıyla aydınlatılmış sanıklara film kameralarının motor sesleri arasında kararlar okundu, çabucak olup bitti, ne bir iç çekme, ne bir çığlık, bir bayılma, kararın ardından her biri iki yanında iki askerle çıkarıldılar, son olarak da Buharin soluk benzi, aklaşmış sivri sakalıyla Lenin'i andırıyordu. İdam mahkûmları şafaktan önce soğuk karanlığın içinden geçerek Lubyanka Meydanı'ndaki şaşaalı binanın pencereleri duvarla örülmüş alt katına götürüldüler. Grieg beyaz beyaz parıldıyan denize dikmişti gözünü, Braunauer unutulmaz olayın verdiği huşuyla susarak Leonding mezarlığında anne babasının mezarı önünde duruyordu, yeni Blum hükümeti İspanya Cumhuriyeti'ne her türlü desteği reddetmişti, bizimkilerin tuttuğu Caspe'nin geri hatlarında Milliyetçi Ordu'nun takip kolları ilerliyordu ve Valencia'dan bir haber yoktu. Ancak günler sonra, Caspe düştüğünde ve Barcelona'ya yapılan hava bombardımanında binlerce insan öldüğünde ve Falanjistler Tortosa ve Vinaroz önlerine geldiğinde toplantının sonuç bildirgesi yayımlanıp birliktelik çabalarının sürdürülmesi çağrısında bulunuldu, ayrıca öğrendiğimize göre Mewis ve partinin başka yönetici kadroları Paris'e dönüp yeraltı örgütlenmesini yürütmek üzere yola çıkma talimatı almışlardı. Biz geride kalanlar bodrum katlarında kurşuna dizilenlerle daha fazla ilgilenmedik, şimdi kimse haklıyı haksızı, ölüme gidenlerin suçlu veya suçsuz oluşunu düşünmek istemiyordu, kimse yapılan yanlışları, hesap hatalarını, paranoyaları ele almak istemiyordu, dünya Avusturya'nın Almanya'ya ilhakını sessizce kabullenmişken, Sovyetler kendi savunmasına yoğunlaşacağı için silah sevkıyatını azaltmak, burada ülkemiz parçalanmak ve yıkımlara uğramak üzereyken, ilgimiz ancak bir sonraki adıma yönelebilirdi, şu anda düşüneceğimiz tek şey, son güçlerimizi seferber edip tüm Avrupa nihai çatışmanın içine sürüklenmeden önce imkânsız bir dayanma gücüyle zaman kazanmaktı.

Yaz aylarında Grieg bölgeden ayrıldı, Marcauer tutuklandı, Hodann'ın yine şiddetli nöbetleri tutmuştu, benim içimde ise, henüz adını tam koyamadığım, ancak gelecekte uğraşabileceğim bir uğraşın temelleri yer ediyordu. İçimde

uyanan bir ses, yaşadığım deneyimleri ve düşüncelerimi dile dökebileceğimi düşündürüyordu. Sözler veya resimler, hangisi uygun düşerse, ifadenin aracı olacaktı. Bu niyetimin gerektirdiği adımları şimdilik atabilecek durumda değildim, gelişmenin önü öylesine tıkalıydı ki bu konuya değinmem bile kendini bilmezlik anlamına gelirdi. Sözgelimi Cenevre'deki komisyonlarda gönüllülerin İspanya'yı terk etmesi yolunda bir karar çıkarsa nereye gideceğimi bile bilmiyordum. İçimde başlayan süreç, sürekli biri diğerinin yerini alarak bana yaklaşan insanların eseriydi. Onların sesleri, yüzlerindeki ifade, bazen tek bir bakış, bir eda, küçük bir söz, acılarına katlanışları, zayıflıktan güven verici hale geçişleri, derinlerde gizli, ancak yavaş yavaş kendini gösteren, gösterdikçe de birinden diğerine sirayet eden bir karakter, hepsinin kumaşı; tüm bunlar mükemmelliğini kendi içinde taşıyan bir dokuya dönüşüyordu ağır ağır. Bunu dile taşımak kolay görünüyordu, ben henüz boş bir kâğıttım, göstergelerin kendiliğinden birbirine eklenmesini beklemek durumundaydım, ilkgençlik yıllarımda oluşmaya başlayan bu ânın algısını yeniden duyuyordum. Karşıma çıkan bu görevi kendim için yapmayacaktım, bu benim için, başkalarının da içinde hareket halindeki bir kuvvetti ve herkesi bir aydınlığa doğru itiyordu. Bu hep birlikte sahip olduğumuz bir keskin algıydı. Bizim feda edildiğimizi biliyorduk ve inanılmaz bir teknik üstünlük karşısında ayakta kalmamızı sağlayan da bunun farkında oluşumuzdu. Fransa Başbakanı Blum'un çapsız hükümeti kendi içinde çöktü, Daldier Fransa'da Halk Cephesi'nin son girişimlerini de yok etmişti, İngiliz delegasyonu kendi ihanetlerini hazırlamak üzere Çekoslovakya sorununu inceliyordu, Chamberlain İtalya'yla Akdeniz'in korunmasını amaçlayan bir pakt imzaladı, tüm Avrupa arkasına da Birleşik Devletler'i alarak zaferi kazanacağını bekledikleri Franco'ya yanaşarak dostluk anlaşması için avantajlı koşullar elde etmeye çalışıyordu, Sovyetler'den gelen açıklamalar da Caudillo'ya karşı barışçı mesajlar veriyordu. Her şeyi kabullenmiş durumdaydık ve tüm olanlara cevap olacak hazır gerekçelerimiz vardı, İspanya satranç tahtasında, daha yüksek çıkarlar için sürülen bir figürdü, zora girmiş olan Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliği ve Fransa ve İngiltere'yle ittifak çabalarını sürdürebilmesi için İspanya'nın harcanması gerekiyordu. Ehrenburg'un bir makalesinde Falanjistlerden yurtseverler diye söz ettiğini, Litvinov'un Milletler Cemiyeti önünde İspanya sorununu İspanyolların kendi içlerinde çözeceğini açıkladığını duyduğumuzda, bundan silahları bırakmamız talebini çıkarmıyorduk, tersine düşman güçlerinin karşısında dayanmak ve Sovyetler'i zor durumda bırakmamak için bir kat daha enerji harcamamız gerektiğini anlıyorduk. Savunma irademiz ne kadar güçlüyse, Batı ülkeleri üzerine yapacağımız baskı da o kadar güçlü olacaktı, basını izleyince de, bizim her türlü dayanağımızın alındığı, ülkemizin feda edilmesine karar verildiği görülebildiği için hepimiz bu topraklara sıkı sıkıya

yapışmıştık ve Tugaylar'ın birlikleri önlerinde fazla zaman kalmadığı bir dönemde bu ülkeye gelirken umdukları zaferi yeniden önlerinde gördüler. Ebro'daki hücumumuz başladığında, savaş tüm Avrupa'yı sarana kadar düşmanı gerçekten de durdurmayı başarabileceğimiz ve böylece Alman ve İtalyan kuvvetlerinin çekilmesinin sağlanabileceği düşüncesi uyandı. Kuvvetlerimiz Villalba ve Gandesa'ya kadar ilerledikten sonra hatların sağlamlaştırılabilmiş olması bizim hâlâ yedek enerjilere sahip olduğumuzu göstermişti ve hâlâ son dakikada da olsa faşizme karşı birleşik cephenin ortaya çıkacağı düşüncesine sarılmıştık. Bunun bir yanılsama olduğunu düşünmek kendi ilkelerimize ihanetten farksızdı. Yaptığımız her şey ortaklıklar düşüncesine dayanıyordu, önümüzde bir ülkeden diğerine enternasyonalizmin yükseldiğini görüyorduk. Çevremizdeki dayanışmanın geliştiğinden böyle emin olmasak güçleri yarıya kadar azalmış taburlar ve Halk Ordusu'nun İspanyol birlikleri nehri ve düşmanın mevzilerini geçemezdi. Bu hareketlerimiz düşünce ve eylemin kaçınılmaz birliğiyle, zoraki uyumuyla birlikte yürümüştü. İnsanlar hayatlarını tereddüt etmeden ortaya koyuyordu, yaralanıp cephe gerisine düşenlerin bazıları belki uzaklardaki dayanaklarını düşünmeye başlıyorlardı, ama hemen tekrar savaş meydanındakilere bağlanıyorlardı. Biz de burada, tasfiyesi kararlaştırılmış olan bizim hastanede, bazılarının dalıp gittiklerine tanık oluyorduk, bakışları boşalıyor, yüzleri donuklaşıyordu, ama sonra birden diğerleri onları yanlarına katıp yeniden olayların içine çekiyorlardı. Herkesin Tugaylar'a katılma nedeni başka olabilirdi ya da herkesin zayıflık gösterdiği, cesaretinin kırıldığı anlar olabilir, bazıları kendilerini yollarını şaşırdıkları ya da bir kabahat işledikleri için suçlayabilir, hatta tümüyle ipin ucunu kaçırabilir, bu yüzden de bizden kopabilirlerdi, ama bütün bu insanlar burada toplanan kuvvetin bir parçasıydı. Herkes yaşadığı ortamda bir şeylere dayanamayıp kendi çevresinden kopmuştu, herkes ayrı bir nedenle belirsizlikler içine düşmüştü, ama buraya geldikleri andan itibaren de yeni bir başlangıç yapıp aynı nedenlerle yeni bir bütünün parçası olmuşlardı. Daha önce farkına varmamış olsalar bile en azından bu yaz görmüşlerdi, köklerinin birbirine ne kadar kaynadığını ve birbirlerine ne kadar yakın olduklarını. Bazen birileri ani bir sarsıntı geçirip salt kendini koruma adına gruptan kopsa, dürtülerine esir düşüp birlikte olduğu insanları aldatsa, bu yüzden kendini çekse veya gruptan ayrılmak zorunda bırakılsa bile bu durum bütünlüğün zayıf olduğu anlamına gelmiyordu, bu tür durumlar bize, insanın kendisiyle uyumlu kalmasının ne kadar güç olduğunu, her birimizin sadece kendimizi kontrol etmemizin yetmediğini, herkesin de her bireye nüfuz etmesi gerektiğini gösteriyordu. Burada değişmez bir ilkeyle birbirinden sorumlu olması gereken bizim gibiler söz konusu olduktan başka, hepimiz her yönden birtakım kötü etkilere maruz kalıyorduk, yorgunluk göstermek ve psikolojik olarak yıkılmak hepimizin yaşa-

yabileceği bir şeydi ve onların hali bize hiç de yabancı gelmiyordu. Villa Candida'da harita üzerine oklar ve kırmızı çizgiler çekerken, minik bayraklı topluiğnelerin yerlerini değiştirirken numaralı tepeler, Fayön ile Tortosa arasında kalan Ebron bölgesinin yerleşim yerleri ve yollar birbiri ardına karşıma çıkıyorlardı. Bir ay sonra, Eylül başında bu sağlık merkezi boşaltılıp yaralıların güneye sevki tamamlanınca cepheye gitmek için Valencia'da askere alma bürosuna başvurup silahlı birliklere yazılacaktım. On beş nisanda Cumhuriyet Vinaroz hattında bölündükten sonra harita üzerine düşman kuvvetlerinin ilerleyişini göstermek için cetvelle çizdiğim tarama o günden bugüne belirgin ölçüde genişleyerek Castellön'un gerisine kadar gelmişti. Sagunto yönünde gelişen ve Valencia'yı tehdit eden düşman hareketleri her seferinde püskürtülmüştü, kuzeybatı cephesinde de kabaran bir yarım ay içinde başkent elde tutuluyordu. Haritaya bakarken ülkemizin yaralı bereli, yüzü gözü şişmiş, perişan bedenini görüyorduk, göğüs kısmından sargı geçirilmiş, üst tarafta kafa ve boyun bölgesinde üst üste darbelere maruz kalmıştı. Yollar sinir iplikleri gibi Murcia, Almeria, Albacete, Cuenca yönlerine dağılıyordu, hükümet merkezi Barcelona bizim için erişilmez olmuştu, ama Madrid'in nabzı hâlâ atıyordu ve deniz yönündeki açıklığı hâlâ hissediyorduk. Gözüm çatışmaların merkezine kaydı, Denia bölgesi de suskundu, ama çekilen birliklerin gerisine yapılan top atışları duyuluyordu, nehri ilk geçen birlikler Liebknecht, Thälmann, André, Beimler Taburları oldu, onlarla birlikte Garibaldi, Gramsci, Lincoln, Dumbrovski, Dimitrof birlikleri de geldi, bir de İspanya'nın her yerinden gelen askerlerden oluşan hücum kıtaları, on iki Şubatta ise Commune de Paris birliği. Mora de Ebro, Miravet, Benisanet, Pinell, Corbera, Fatarella, Mequinenza, Pandols Dağları, tüm bu noktalar, şeritler ve alanlar, kayan ışıkların, mermi yağmurlarının, fışkıran toprağın göbeğindeki yerlerdi, bizler de hep oralardaydık, kumluk, çakıllık, kayalık zeminde köylere, tepelere doğru sürünenlerin, hücuma kalkanların arasındaydık, kum tepesinin arkasından açılan ateşle geri atılan teknelerin içindeydik, arkamızda, kıyıdan yükselen duvarlar, pencereleri, kemerleri, kuleleriyle savunma setlerini, insanı sürükleyen dizboyu suları geçtik, düşman kuzeyde hatlarımızın gerisine uzanan gedikler açmıştı, ellerimizde, bir dubanın kalaslarının tutamaklarını, bir köprünün başlarını sağlamlaştırırken, küreklerin sapını hissediyorduk. Burada, Denia'da yatanlar, yaralarıyla, geçirdikleri sarsıntılarıyla uğraşırken bir kere daha hissettiler onları bu çatışmalarda aceleyle bulan şeyi, onların sargılarını değiştiren, kesik kollarının, bacaklarının uç kısmını yıkayan bizler onların içlerinin titreyişini hissediyorduk. Bedenimiz, ülkenin bedeni, kan içinde kalmış, paralanmış tek bir acı kütlesiydi, ama her yerde yeniden bir toparlanma, yeniden bir karşı atak yaşanıyordu. Biz yukarıda, yönetim kademelerinde, delegasyonların ve kabinelerin, ekonomi merkezlerinin ve genelkurmayların

dünyasında olan biten her şeyi anladığımızı söylüyorduk, ama gerçekte sadece böyle göstermeye çalışıyorduk, sanki her yapılanın bir anlamı varmış gibi, duyuru tahtasına tebeşirle bakanlıklardan, Milletler Cemiyeti'nin salonlarından gelen haberleri çiziktiriyor, onları siliyor, üstlerine yenilerini koyuyorduk. Tarihyazımında biz yerimizi almıyorduk, tarihi başkaları yazıyordu bizim için, yığınlar halinde olayların yaratıcısıydık, yazılacak kitaplara, kütüphanelere, arşivlere malzeme sağlıyorduk, gözlerden ırak malzemelerdi bunlar, hummalı çalışmalarla notlar alınıyor, telgraf tıkırtıları birbirine karışıyor, muhabirlerin sesleri beynimizde uğulduyordu, ama bizim için hep başka şeyler önemliydi, anılmayan, gazetelerin manşetlerine yansıyan gelişmelerin çizdiği net tabloda görünmeyen şeyler. Bize kendini duyuran şeyler düzenli görüntü sergilemiyordu, daha doğrusu başka bir mantık içinde yürüyordu, kalın hatlı stratejilerin içinde yer bulamayan, damla damla süzülen, kurumuş, soyulmuş dudaklardan dökülen duyulması bile zor gerçeklerdi. Basın servisleri bizim için de önemli olan tüm yerleri ismiyle sıralıyordu, ateş altındaki yerleri, saldırı ve geri çekilmelere ilişkin bilgileri, ölü ve yaralı sayılarını, ordu komutanlarının isimlerini; ama yine de, ister basılı olsun, ister radyoda seslendirilsin bunlar bize yabancı geliyordu, öylesine söylenmiş şeylerdi, kimsenin istifini bozmasını gerektirmeyen şeyler gibi, aniden karşınıza çıkıyorlardı, kahveyle sandviç arasına girebiliyordu açıklamalar, ya da akşam biramızı içerken uğultu içinden kulağımıza çalınıyorlardı, bu haberleri verenler, bunları toplayanlar duygularıyla olayların dışındaydılar, etrafları ceset yığınlarıyla dolu olsa da, kendileri durumun ciddiyetinden söz etseler de. Birçoklarının artık bizi hesaba katmadığını bilmek İspanya'da hayatta kalmamızı sağlayan etkenler arasındaydı, bizi hatırlayanlar olsa da, bizleri daha çok, bir tür ölüm oyunu oynayan gladyatörler gibi görüyorlardı, ateşin içine henüz düşmemiş olan dünya, izlediği film şeritlerinden, bir toz bulutunun içinde yere düşen savaşçıları görüyordu. Ama bizim yaşamımızın dışında, barış koşullarında yaşayan, gündelik işlere gitmenin normal olduğu bir dünyanın var olduğu düşüncesi bir an gelip geçiyordu, bizim için mesafeli durmak diye bir şey pek kalmamıştı, dışarıda savaş meydanı denen, gözün belli belirsiz görebildiği bir parça coğrafya bizim ortaya dökülmüş etimiz kemiğimizdi, bedenimizde hendekler açılıyor, bıçak etin derinlerine kadar saplanıyor, kum havaya fışkırıyor, yere düşen savaşçıyla birlikte parmaklar kuma geçiyor, dişlerin arasında kumlar gıcırdıyordu. Aradaki birkaç sözle, birliklerin yer değiştirdiği öğreniliyordu, bu bizim için bir siperden ötekine sonsuz bir güzergâhtı, arada bir zeytin ağacının girintili çıkıntılı gövdesine, yamaçtaki kayalıklara karışıp gidiyorduk, çalılar ve çayırlar yüzümüzü kaplıyordu. Lindbaek, akşamları birçoklarının başında oturdukları krokilerin ertesi gün geçerliğinin kalmadığını söyledi, çizimlerindeki kesik çizgili yerler, bölüklerin, taburların,

tümenlerin dizili olduğu bu mızrak uçlarının da kana boyandığını görüyorlar, küçük lekecikler halinde işaretledikleri yıkıntı kulelerine gözlerini dikiyorlar ve bunu kendi hayatlarıyla bir görüyorlardı. Lindbaek'e tereddütsüz hak verdik, burada enternasyonal birliği görmeye çok hazırdık, nitekim biz de bu birliğin eseriydik, ama sonra yine kendi durumumuza döndük, bu sadece bir savaştı, bedenlerin lime lime oluşuydu, düşmandan bir saat daha kazanmak bizim zaferimizdi. Marcauer ilk uyarısını, Enternasyonal Tugaylar'ın İspanya'yı terk etmesinin bir şeyi değiştirmeyeceğini söylediğinde aldı, Tugaylarımızın son kalıntılarının burayı terk etmesi halinde Alman ve İtalyan kuvvetlerinin burada kalmaya devam etmesiyle kimse ilgilenmeyecek, dedi. Sanki Ağustosu buluncaya kadar ülkemize bir şey olmayacağının güvencesi vardı, bunun tersine yorumlanabilecek her türlü işarete karşı kördük, büyük kayıplarımız bile gerçeğe gözümüzü kapattığımızı bize göstermeye yetmiyordu. Zaferimizden söz ediyorduk ve bu inatçı duruş gerçekten de bir zaferdi. Evet, diyordu Marcauer, biz dünyaya büyük bir örnek veriyoruz, yapılması gereken şeyi yapıyoruz, ama bizimle ilgilenen kimse yoksa bunun yararı ne, partilerin ve sendikaların bizim cenazemize göndereceksi çelenkler, mezarımızın başında yapacakları konuşmalar şimdiden hazır. Bizim hâlâ geri adım atmamamız, hâlâ Villalbas'ın, Gandedas'ın yakınlarında bulunuyor oluşumuz, hâlâ Ebro Deltası'nı elimizde tutuşumuz bir zafer mi, diye soruyorduk kendimize, Ağustos sonunda Enternasyonal Tugaylar'ın, geri çekilme emri verilmeden önceki son anlarda düşmanın üstüne her zamankinden daha şiddetli bir şekilde atılması bir zafer miydi. Komuta kademesi kendi içinde kavga halindeyken, generallerin birçoğu çatışmaya son vermek isteğindeyken dayanmaya devam edip yeni darbeler almak bir zafer miydi. Burada kardeşlik duygusunun yaşadığını gördüğümüz sürece bir zaferdi. Enternasyonalizm tümüyle eriyip gitmediği sürece bir zaferdi. Sürekli birtakım isimler söyleniyordu, Kahle, Líster, Walter, Flatter, Mirales, tüm savaşanların hayatlarını bünyelerinde toplayan isimler, tereddüt yaşayanların, ihanetin peşinde olanların karşısında örnek oluşturan isimler. Modesto'dan, yirmi sekiz yaşındaki gençten pek sık söz ediliyordu. Ufak tefek, zayıf yapılı biriydi, ama cesareti diğerlerine de sıçramıştı, belki de gençliğin verdiği umursamazlıktan aldığı gücü dağıtıyordu herkese. Kahramanca cesaret. Hodann yanlış amaçlar için kullanılan bu kelimenin niçin olumsuz şeyler çağrıştırdığı üzerinde durdu. Burada Ebro'da yaşananlar kahramanca değil mi, diye sorduk ona. Eğer kahramancaysa, dedi, sadece bizim tarafımız için mi kahramanca, diğer taraf için de geçerli değil mi bu kavram, bir insanın kendi hayatını hangi amaçla ortaya koyduğu mu önemliydi, düşman da kendi kahramanlarından söz etme hakkına sahip değil miydi. Her halükârda biz kahramanlık tabirini kullanmaktan kaçınmıştık. Kavram, doğrudan proletaryanın mücadelesini onaylayan bir anlam-

da kullanılsa da, yanlış, abartılı bir coşku tonu karışıyordu işin içine. Peki ama bizimkilerin eylemleri düşmanınkilerden nasıl ayrılacaktı. Kahramanca dediğimiz şeylerin başında, her tür korunmuşluk ortamına yüz çevirebilme, bireysel ilerleme şansından vazgeçme, kolektif davanın gerektirdiği ilkeye göre yaşama geliyordu. Yani korku ve dehşet duysalar da kararlarından ve kendileri için geçerli fikirden dönmeyerek sevdikleri başka her şeyi yitirmeyi göze alanlara kahraman diyorduk. Çoğunluğun daha iyi bir hayat yaşaması için kendine yarar ummadan mücadele etmekti kahramanlık. Diğer tarafta olanlar da bizimle aynı tehlikelere atılıyorlardı kuşkusuz, ama onların ulaşmaya çalıştığı şey ne kendilerine bir yenilik getirebilirdi, ne de yakınlarındakilere. İnançla girmemişlerdi bu yola, daha çok istekleri dışında sürüklenmişlerdi, kendi kararlarını verememenin getirdiği umursamazlığın bir devamı olarak. Savaşmalarının nedeni sorulduğunda kendilerine ezberletilenin dışında söyleyecekleri bir şey yoktu. Ama şimdi onların yaptıklarını küçümsemeli miyiz, diye soruyorduk, onlar da aynı bedeli ödemiyorlar mı, aynı acılara katlanmıyorlar mı. Nihayet daha kahramanca değil miydi, birisinin kendi iradesi dışında girdiği bir savaş; gönüllü olarak, bir sınıfın geleceğini göz önünde tutanın savaşması daha kolay değil miydi. Burada verilecek tek cevap vardı, faşizmin yağma savaşı içinde yer alan kişi kendini anlamsızca feda ediyordu. Bizim zaferimiz, bizim zafer dediğimiz şey, kısa bir süre için de olsa, kurtuluş iradesini, adalet fikrini kanıtlayarak devasa fiziki gücüyle karşımızdaki düşmanı durdurmak, hatta paniğe sevk etmekti. Bu, dedi Hodann, ilericilikle gericilik arasındaki kuvvet dağılımı meselesi. Eskiyi korumak isteyen tüm güçler milliyetçilerin yanında, bizim elimizdeyse sadece, bugünkü zayıflığımızın mükâfatını bir gün alacağımız umudu vai. Tüm sermaye aynı noktada birleşip tankların, top bataryalarının ve uçak filolarının tartışılmaz gerekliliğinde karar kılmışken, Cumhuriyet'i savunanlar kendi aralarında bölünmüş durumdalar ve sempati duyanların harekete katılması için çok daha korkunç olaylarla sarsılmaları gerekiyor. Hodann'a göre Ebro'da yaşananlar yeni bir kültürün doğuşunun simgesiydi. Sen böyle görmek istiyorsun, dedi Marcauer. Bizim kahramanlığımız politika yapılan odalarda çoktandır hiçe sayılıyor. Gerçi mevzileri elimizde tutmamız bize iç rahatlığı veriyor, ama tarih için önemli olan şey, Generalissimo müttefiklere, yaklaşmakta olan savaşta hükümetinin tarafsız kalacağı güvencesi verdiği için İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'in onu tanımış olmasıydı. Sonra yine bizim daha önce karşı çıktığımız konuya değindi, mücadelenin zemini yok edildiği için çöküş eninde sonunda gelecekti, devrime sırt çevrilmesi halkın güçlerini felç etmişti. Bu noktada Hodann da öfkeyle karşı çıktı. Buna şimdiden karar verilemez, dedi, böyle bir değerlendirme geleceğin araştırmalarına bırakılmalı. Marcauer'in huzursuz olduğunu görüyorduk, Lindbaek ona önümüzdeki birkaç haftada tamamla-

nacak olan tahliye süresince itidalli olmasını tavsiye etti. Ama o sıkıntısını duyduğu şeyleri dışarı vurmak için yanıp tutuşuyor, önümüzdeki yeni zorlukların baskısıyla bizim gündemimizden çıkmış olaylara atıfta bulunup duruyordu. Bu arada yine o küçük inatla silinmeyen ve yöneticilerinin askeri mahkemeye verildiği Marksist Parti'nin adı geçti. Niçin, diye sordu, hükümet ve genelkurmay Cumhuriyet'in ölüm kalım savaşı verdiği şu günlerde, bir etkileme güçleri de kalmamış bir avuç muhalife bu kadar dikkat harcıyor, tabii bununla, ihanete uğramışlık tezini sürekli işleyip kendi politikasının hatalarını gözden kaçırmayı istiyorsa o başka. Ama Marcauer özellikle de Nin'le ilgiliydi. Onun geçen yıl polis ajanlarının eliyle yok edilmesi öfke seline neden olmak için yeterli, dedi, ama daha da affedilmez olan, böyle bir olayın kabullenilmesi ve hedeflerimizle fütursuzca alay edilmesi, buraya ülkenin savunması için gelenlerin aldatılmaları. Otuz altı ağustosta faşistlerin ele geçirdiği her kentte yaptıkları katliamların ilki olan Badajoz'u hatırlattık ona. Binlerce insan araneya götürülüp makineli tüfeklerle taranmış ve kılıçtan geçirilmişlerdi. Guernica, Bilbao, Gijón, Teruel isimleri yanında, kendi cephelerini tehlikeye attıkları için bertaraf edilmeleri gereken üç beş kişi nedir ki, dedik. İspanya'daki savaşı, dedi, kendimiz yalan dolanlarla lekelersek, nasıl kendi tarafımızın bu savaştaki adaletinden söz ederiz. Ben ne Nin'in organizasyonuna dahilim, ne de Troçkistim, gençliğimden bu yana Komünist Parti üyesiyim. Partimin, benim de bir sorumluluk sahibi olduğum tarihi nasıl biçimlendirdiğini bilmek istiyorum. Nin Zaragoza'ya kaçtı ve orada faşistler tarafından öldürüldü, diyerek onun söylediklerine karşı çıktık. Bize böyle söylendiğini belirtti. Onun tutulduğu yerden kaçma imkânı kesinlikle yoktu, götürüldüğü yerden ancak bir ölü olarak çıkabilirdi. On altı haziran otuz yedide tutuklandı, ama tutuklular listesinde adı yoktu. Fakat İspanyol yoldaşlar onun Madrid'de Parti'ye ait bir binada Sovyet gizli servisinin memurlarınca sorgulandığını biliyorlardı. Onun tutuklanmasına itiraz etmek için neden yok, dedik. Barcelona'da hükümete karşı ayaklanmaya o da katılmıştı. Bizim koruyucu gücümüzün bu olayın aydınlatılması için devreye girmesi de anlaşılır bir şeydi. Onunla ilgilenmek İspanyolların işi olmalıydı, dedi Marcauer. Ama onun serbest bırakılmasını talep eden Caballero'nun bile onunla temas imkânı yoktu. O zamanlar kamuoyunda her fırsatta, Nin nerede, Nin'e ne yaptınız, diye soruluyordu. Partinin, sendikaların, kabinenin üyeleri, Cumhuriyet'in temeli saydıkları hukuk devletinin devre dışı bırakılması karşısında hayretlerini ve tepkilerini dile getirdiler. İktidarsızlıkla suçlanan Adalet Bakanlığı'nın yapabildiği tek şey, Nin'in korunması amacıyla gözaltında tutulduğunu açıklamak oldu. Soruşturma komisyonu Rosenberg'le Antonov Ovseyenko tarafından oluşturuldu. Keyfî uygulamanın yaratılmasında pay sahibi olan bu kişilerin kendileri de şimdi aynı çarkın kurbanı oldular. Marcauer'i susturmaya, onu

kendi sözlerinden korumaya çalıştık. Ama konuşmaya devam ediyor ve siyasi komiserin önünde, eğer bizim savaşımızdan söz ediyorsak, diyordu, o zaman bir yandan da kendi saflarımız içinde sürdürülen ve kabullenemediğim silahlara başvurulan öteki savaştan da söz etmeliyiz. Nin'e işkence yapıldı. İtiraflarda bulunması isteniyordu. İfade vermeyi reddetti. Hükümet artan huzursuzluğa cevap olarak dört Ağustosta yaptığı sert açıklamayla Nin'in akıbetiyle ilgili araştırmaların sonuç vermediğini bildirdiğinde Nin, Madrid'in dışına, Alcala de Henares'e götürülüp partiye ait bir hapishaneye kapatılmış bulunuyordu. Ben orada bulundum, dedi Marcauer. Goya oradaki toprak yığınını ve tüfek namlularının ağzını gösteren bir tablo yapmıştı. Marcauer'in gözaltına alınma emri çıktığında, kimsenin onu kollamasına imkân kalmamıştı. Onu bekleyen sorgulamaların önemini azaltmaya çalıştık. Hodann'ın vereceği bir sağlık raporunun onu ağır cezalardan koruyabileceğine inanmak istedik. Onun takdire değer çabalarından söz ettik, yaptığı açıklamaları aşırı yorgunluğuna vermek gerekirdi. Ama bunları söylerken aynı zamanda biliyorduk ki Hamburg kökenli, büyük bir Musevi aileden gelme bu yoldaşımızı düşünmekten kaçınacaktık. Nitekim inzibatın gelip onu götürdüğü sabah saatlerinin görüntüsü çabucak silindi zihinlerimizden, geriye sadece onun aşağıda, Villa Candida'nın büyük salonundayken anlattığı kumluğun izleri kaldı, kenarlardaki sokak lambalarının mat bir sarıya boyadığı kumluk, iri iri açılmış gözlerin akları, dipdibe dizilmiş infaz kıtası erlerinin sırtları ve onun yan tarafında, duvarda asılı duran Bankacı Merle'ye ait, Diana Tapınağı'nın harabelerini ve Hannibal'i Ebro Nehri üzerinden filleriyle geçerken gösteren çerçeveli birkaç gravür.

Eğer Herakles, diye yazıyordu mektubunda Heilmann, tereddütsüz ve sürekli yoksulların kurtuluşunu düşünmeseydi, canavarların ve zorbaların karşısına dikilmeseydi ne olurdu, onun korku ve dehşetin pençesinde olduğunu söylemek zorunda kalsaydık ve onu Herakles yapan işleri, sadece kendi zayıflığını ve yalnızlığını yenmeye yarasaydı. Heilmann'ın önce Warnsdorf a ulaşan mektubu, daha sonra Prag'ı, Paris'i ve Albacete'yi dolaştıktan sonra Denia'da bana ulaşana kadar iki ay geçmişti. Ama belki de, diye yazıyordu, Herakles'in katettiği yol ister şevk ve atılganlık dolu olsun, isterse zahmet ve yoksunluklardan geçsin aynı kapıya çıkıyordu, önemli olan varılan sonuç ve sonucun kimin işine yaradığıydı. Biz onda, hiyerarşiyi ve irrasyonelliği geride bırakan insanı bulmuştuk, o bizim gözümüzde kendi imtiyazlarına sırt çeviren, önce kendini düşünerek eski yasaları yerle bir eden, ama sonra bu tavrını başkalarının selameti için de gösteren biri. O bizim için bu dünyanın insa-

nıydı, doğaya egemen olmayı amaçlayan, değişimlerin, daha iyi bir yaşamın burada, bu dünyada sağlanması gereğini ilk defa açıklıkla ortaya koyan, bizler için doğrudan hissetmediğimiz hiçbir şeyin yararı olmadığını vurgulayan ve olaya kararlı bir şekilde el atarak sorunları hafifleten biri. Esip gürlemesiyle, sadece aslan postunun örttüğü çıplaklığı içinde şişinmesiyle, her türlü silah donanımından uzak elindeki topuzuyla dikkatimizi çekse bile, onun kudurganlığı ve hoyrat öfkesi hep canavarlara, yok edici güçlerin karşısında ölümlüleri korumaya yöneldiği için biz onun bu halini hayranlıkla karşılıyorduk. Zeus'un oğlu olan Herakles doğumundan itibaren kötülüklere ve alçaklıklara, hilelere ve düzenbazlıklara maruz kalmış ve bunlara karşı tepkisiyle, düşman taifesini yenmek için zorun elzem olduğunu göstermişti. Ama, diye yazıyordu Heilmann, ben Dodekathlos'un, bilinenleri tekrar etmek yerine Herakles'in izlerini süren başka bir çalışmasını inceledim ve Herakles figürü benim için başka boyutlar da kazanıp biraz da kuşkulu hale geldi. Onun kapıştığı canavarlar, kaçamadığı düşlerden başka neydi ki. Onun karşısına çıkan ve hakkından geldiği yaratıklar bizleri ancak rüyalarımızda ziyaret ediyorlar. Bu aslanvari, kuşvari, yılanvari hayvanları tanıyorum, onlardan saklanıyorum, ne var ki gecenin cangılına düştüğümde üstüme çullanıyorlar, baldırlarımı ısırıyorlar, onlarla boğuşuyorum, korkunç bir saplantı halinde devam ediyor bu, beni parçalamış olacakları bir noktada uyanabiliyorum ancak, ama ne bir yara ne de acı var. Bu canavarlar bizi, derinlerimizde devasa bir gücün oyununu hissettiğimiz zaman, zayıflığımızı düşünüp içimiz titrediği zaman buluyorlar. Herakles'in de hep bu dev, ateş kusan, çokbacaklı, çokbaşlı yaratıkların hücumuna uğraması veya onları gözlerden ırak yuvalarından bulup çıkarması, onun gündelik hayattan ziyade rüyalarda dolaştığını gösteriyor. Gerçi burada algılanan tehdit çok bildik, alışıldık bir şey, ama bunları Herakles'in başından geçen şekliyle karşılaştırdığımızda çoğumuzun bilmediği değişik ve garip bir şeye dönüşüyor. Buradakinin, sanrılar halinde birden parlayan şeyin, küçük küçük her yerde yaşananın devasa boyutlarla yeniden karşımıza çıkması olduğu söylenebilir belki, Herakles'in yaşadıkları, insanlık için bir örnek haline gelip, bak eğer o başarıyorsa bizler de kendi başımızdaki belaların üstesinden gelebiliriz tesellisini veriyor olabilir. Ama işte öyle değil. Açlık çekenler, sefalet içinde yaşayanlar Herakles'in başardığı işleri gözlerinin önüne getirebilseler bile oradaki çarpışmalar düşünce düzleminden öteye geçemez, hatta kendisi için bile böyle, gözünü kendi içine çevirip seyre daldığı için o da eylemsizleşiyor. Onu böyle ünlü yapan menkıbelerindeki kutlu insan figürü bizde adeta bir yakarma eylemine yol açıyor, bu insan bizim ve bizden önceki vakanüvislerin gözünde hızır gibi insanların yardımına yetişen bir kurtarıcı, cesur eylemlerine karşılık en büyük mutlulukla ödüllendirilen bir kahraman olmuş. Ama ne türden bir mutluluk bu, diye sordum

kendime. Bu mutluluğun nedeni, daha iyi bir geleceğin gelmesi ve vahşetin ve yıkımın büyük ölçüde geride kalması mıydı. Kesinlikle hayır. Savaşlarla birlikte asıl felaketler yaşanmaya başlamış, şehirlerdeki sefalet büyümüştü. Herakles'in ölümünde de sıradanlıktan uzak, akıl almaz acılar içinde kıvranarak öldükten sonra tanrılar tarafından yine kabul görüp Olimpos'a alınması bende onunla ilgili kuşkular uyandırdı. Yüce güçler neden onu sonunda kendilerinden biri olarak görmüşlerdi, Herakles'in hiçbir yaptığı onların konumunu sarsmaya yönelik değildi, hatta asıl başarısı insanüstü olana, yani tanrısal yeteneklere inancı pekiştirmekten geliyordu. Daha önceleri de Herakles'in karakteri bende kuşkular uyandırıyordu, özellikle ani öfkesi, istediğini o an elde edemeyince gözünün bir şey görmemesi, ortalığı kırıp geçirmesi, şarap krizleri. Ama o zamanlar bu davranışlarında bir dünya insanının tepkilerini görme eğilimindeydim, şaşkınlığı, kıskançlığı, harisliği, kendini beğenmişliği bana insani özellikler gibi görünüyordu, ama sonraları karşımızda yolunu şaşırmış iflah olmaz birinin bulunduğu, onun, elindeki tüm güçlerle kötüye karşı savaşan, ama kötülüğü hiçbir zaman yok edemeyen biri olduğu düşüncesi ağır basmaya başladı. Onun arkasında bıraktığı belirsizlik sayesinde olsa gerek, bizim onun muarızları diye gördüklerimiz onu kendilerinin kahramanı olarak gösterebilmişlerdi. Tüccarların, bankacıların, kâr peşinde, başarı peşinde koşan herkesin koruyucu velisi olmuş, sefahat düşkünleri, kafasına göre yaşayanlar onu kendilerine örnek olarak görmüşler, acı çekenler Herakles'te kendileri adına pek az şey bulabilmişlerdi. Üstelik sömürgeciliğin esinini veren de oydu, Yunanların ve İyonyalıların dünyanın ucuna yaptıkları denizaşırı seferler çağı onunla başladı, yabancı ülkelerin zenginliklerini anlatan öyküleri mal mülk sahiplerini ve girişimcileri, paralarını gemi inşasına yatırmaya ve uzak ülkelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini aramaya cezbetti. Heilmann mektubunda gerçeği gördüğünü, Hera'nın Herakles'e yüklediği söylenen görevlerin onun benzersiz huzursuzluğunun marifeti olduğunu görmüştü, bu görevlerle ilgili anlatılanlardan bildiklerimizin çoğu da onun çılgınlıklarına uyuyordu; ama, diyordu Heilmann, onun yaptıklarından bir kısmı bizim açımızdan işe yarar şeyler, çünkü şu anda senin içinde bulunduğun ortama tıpatıp uyan bir yaşamın temellerini gösteriyor bize. Mektubu okurken önce ben gerilere, Berlin'den ayrılmadan önceki günlerimize gitmiştim, ama daha sonra sanki Heilmann buraya, benim yanıma gelmişti. Şimdi Herakles hakkında okuduklarım, diyordu, mitolojik türden değil, gerçi destansı tarafı gene var, ama kusurluluğun, arama ve yanılmanın, boşa çıkmaların ve yeniden başlamaların belgesi, bir yanıyla edebiyatın, rüya yorumunun karakterine uygun, diğer yanıyla kendini dünyada kanıtlama dürtüsünün gereği şeyler. Artık onu, bir yıl önce gördüğüm gibi göremiyorum, başta bundan dolayı hayal kırıklığı yaşadım, bizim temel savunumuza göre, Herakles tanrı-

larla bağını koparmış biriydi, daha sonra bizim frizlere defalarca tekrar gittim ve onun aslan postunun pençe kısmını Zeus'la onu acılar vadisindeki esaretinden kurtaran Hera'nın ileri fırlayan arabası arasında sallanırken gördüm, Herakles'in hemen altında, daha doğrusu bizim onun bulunduğunu tahmin ettiğimiz boşluğun altında bizlerden biri oturuyordu, kendisine karşı gelme cesareti gösteren herkesi cezalandıran tanrılar tanrısının bir şimşeğiyle gövdesi delinmiş bu ölümlünün başını elindeki topuzuyla ezmeye hazırlanan da, bizim kendisinden onca şey beklediğimiz kişiydi belki. Yine de ben Herakles'ten tümüyle vazgeçmiyorum, diyordu Heilmann. Egemenlerin onu tasvir ettikleri halini, demagoji araçlarına başvurup onu kendi sınıflarının içine çekmelerini kabullenmiyorum, ama onun köleleştirilmişlerin muzaffer kurtarıcısı olduğunu gösteren bir şey de bulamıyorum, zaman zaman kendini fazlasıyla aşan, ama tekrar çaresizce fantezi dünyasına düşen biri olması dışında. Onun edebiyatta ve tiyatroda çok çeşitli yorumlara konu olan ölümünden yola çıkarak ona iyice yaklaşmaya çalıştım. Deianeira olayı nasıldı, diye sordum kendime. Herakles'in, Akheloos'un sevgilisi olan Deianeira'yı elde etmek için onunla girdiği kavgada feragati ve erdemi seçme gibi bir olasılığın bulunmadığı ortadaydı. Herakles'in peşinde olduğu şeyi düşününce bende yine onun lehine duygular uyandı, ondan mazbut bir tavır hiç beklememiştik, tersine ona eylem isteği veren ve kılı kırk yaran düşüncelerden uzak tutan da güdüleriyle hareket etmesi değil miydi zaten. Tamam biz onun bu yönünü abartmıştık belki, hatta onu bir anti-entelektüel, her düşünsel açıklamayı elinin tersiyle savuşturan biri olarak görmüştük. Bu noktada yine onun travmasına dönüyorum, kendinden güçlü varlıkların karşısına çıkıp onları hileyle alt ettiği anların rüyasına. Nehir tanrısı ve kendisi de bir boğa olan Akheloos su sığırlarını güdüyordu, Deianeira'nın onunla yaşamayı, ne zaman nerede olacağı bilinmeyen, sağı solu belli olmayan Herakles'le birlikteliğe tercih ettiği düşüncesi benimsenebilir. Deianeira onun kendisini kaçırmasını hiçbir zaman affetmemiş olsa gerek, bu başından mutsuz bir izdivaçtı. Heraklcs onu kendi başına bırakmış ve hemen tekrar yolculuklarına çıkmıştı, ama bu sefer yaptığı hataların en korkuncuna ve sonuncusuna doğru yola çıkmıştı. Hep erkekliğini kanıtlama peşindeki Herakles Omphale'nin eline düşüp köle seviyesine indirilmekle kalmamış, hizmetçi bir kız gibi kadın elbiseleri içinde bir erkek bozuntusuna dönüşmüş, deriden erkek elbiseleri içindeki sahibesi tarafından aşağılanıp rezil edilmiş, onun arzularına yeterince cevap veremeyince de alaya alınmıştı. Bu rüyadan hasta, berbat, ama kadın avına çıkacak güçten de tamamen düşmemiş bir halde kurtulunca inzivaya, eşi Deianeira'ya yöneldi, ama onun tarafından pek de iyi karşılanmadı, affedilmek bir yana Deianeira'dan gördüğü şey soğukluk, hatta karşı koyuş ve nefret oldu. Yalnız bıraktığı kadın elbette bu arada boş durmamıştı, erkekteki boğayı sevmiş olan Deia-

neira bu sefer Nessos'a, atlar arasında yaşayan bir Kentauros'a âşık olmuştu, Deianeira, Herakles'ten daha güçlü olan Nessos'a nehir kenarında, sanki çamaşırdaymış izlenimi uyandırmak için şarkı söyleyerek bir kere daha teslim olduğu sırada, geri dönen koca, çıplak elleriyle öldürmeye cesaret edemediği için rakibini uzaktan zehirli okla vurdu. Ama Herakles'in ölümünün Kentauros'un zehirli kanına batırılmış gömlekten olduğu doğru değildir. Birincisi onun Kentauros'un altından çekip bir kere daha kullandığı Deianeira, bir başka kadınla dönen Herakles'in aşkını, Kentauros'un kanının sihirli etkisiyle yeniden kazanmak istemiş olamaz, ikincisi de ona kanlı gömlek vermemiş, sperme batmış halde Herakles'le birleşirken daha kolay bir yoldan, ona öldürücü bulaşıcı hastalıkları geçirmiştir. Nassos'un gömleğinin etine yapıştığını, bundan bir parça koparmak istediğinde etlerinin de kemiğe kadar birlikte geldiğini söylemesi Herakles'in son yalanıydı, yıllarca her türlü hayvan sürüsüyle iş tutan at-insanın, Ön Asya'nın tüm cinsel hastalıklarını içine boşalttığı Deianeira, bunları aynen Herakles'e geçirmişti. Bunu itiraf etmek kendinden sonraki ününü düşünen Herakles'in yapabileceği bir şey değildi. Nessos'un kanına bulanmış zehirli gömlek hikâyesinin nedeni buydu. Herakles can vermeden önce hayatının en büyük korkusu olan, daha beşikteyken yaşadığı ve hayatı boyunca öcünü almaya çalıştığı kadın korkusunu, tiksintiyi yeniden yaşadı. Ona mal edilen tenselliğe inananlar, ancak aşkın gücüyle sahip olma isteğini birbirine karıştıranlar olabilir, onca ilişkisinde hayatında bir kere bile yakınlık duyduğu biri olmamıştı, yaşadığı hep çekip almak, boyun eğdirmek, öldürmek ya da kendisinin aşağılanmasıydı. Onun bu sağa sola saldırması, Hera'nın lanetiyle, aşağı ve ikinci sınıf ilan edilmesiyle başlamıştı, tatmin bulduğu ilişkiler lolaos, Philoktet gibi yoldaşlarıyla yaşamış olabileceği eşcinsel ilişkilerdir, onun tüm böbürlenmelerinin altında derin bir psikolojik çarpıklık yatıyordu. Troya'nın frengisi, Trakya'nın belsoğukluğu, Frigya'nın iltihabı onu kıvrandırırken bile kendisini bitirenin ne olduğunu gizleme çabası içindeydi, tüm ozanlar da, Hesiodos'u, Sofokles'i, Ovidius'u, Seneca'sı, sırrını gizlemede ona destek oldular, gerçi Deianeira'nın, kocasını öldüren bir kadın olduğunu açıkça söylediler, ama bundan gerekli sonuçları çıkarmadılar, hatta onu, Herakles'in ve yanlış kurulmuş ailenin onurunu kurtarmak için, masum, sadık eş olarak gösterip kendi üstlerine düşeni yaptılar. Ama yine de, diyordu Heilmann, Herakles hayat çemberinin tamamlandığı bu anda yeniden büyük biri olur, hatta yüceliğe erişir. Yaralarının yangısını söndürmek için kendini suya atıp sessiz, nağmesiz batıp gitmez, tersine, güçlülerin en güçlüsü Herakles'i herkes görsün diye, en büyük acıların daha da artırılabileceğini görsünler diye, tüm ahaliyi bağırtısıyla başına toplar, acıyla bağırırken sürünerek yukarı tırmanır ve kendini odun yığınının içine, ateşin ortasına atar. Acının dayanılmaz noktaya çıktığı o an yüzünde vecdi bir gülümseme belirir

ve bu gülümsemeyle bedeni dağılarak ölümsüzlüğe gider. Şimdilerde Herakles'in yolculuklarıyla ilgileniyorum, diye yazıyor Heilmann mektubunda, özellikle de Argonautlarla doğuya yaptığı yolculuğun ardından onu batıya sürükleyen ve keşif, enginlere açılma adına ne varsa her şeyin buluştuğu yolculuğuyla. Yollara düşen sadece o değildi, toprak azlığını, kentlerdeki nüfus fazlalığını sorun edenler, artan ticari rekabet ve hammadde ihtiyacı karşısında yeni olanaklar arayanlar Adriyatik Denizi'ne açılıp kıyı şeridinden başlayarak içerilere doğru yeni pazarları ele geçirmeye çalıştılar. Eskiden beri zorluklara, sıkıntılı durumlara karşı ataklığıyla tanınan Herakles'in ismi Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya giren Helenlerin simgesi oldu, orada da kalmayıp Kyrenaika, Korsika ve Galya kıyılarına uzanan Helenler Massalia'yı –bugünkü Marsilya'yı– en önemli ticaret noktası haline getirdiler. Herakles efsanesi dalga dalga yayıldı, önce Peloponnessos'ta doğdu, sonra Trakya'yı, Girit'i ve Karadeniz'i sardı, kısa sürede Balear Adaları'na ve İspanya'ya, Pireneler'i aşarak aşağılara, Gadir'e kadar indi. Bu dünyayı çevreleyen Okeanos'a çıkış kapısı, sütunların yükselmesine çok uygun bir yerdi, İber Yarımadası'nın güney burnuyla kızgın kıtanın kuzey ucu dik kayalıklarıyla doğal kale oluşturuyordu. Atlas tek adımda yukarı çıkabiliyordu. Herakles'i geçmek isteyen bazıları buradan dünya denizlerine açılırken o, Hesperidlerin yanında, narenciye bahçelerinde meyvelerin altın elmalar gibi ağaçlardan sallandığı bu bölgede kalmayı tercih etti. Hesperidlerin bahçesinde ağaç gövdelerine tehlikeli yılanlar sarılmıştı, ama açılmış hazır bekleyen ocaklardan çıkarılabilecek ve savaşların gerektirdiği silahlar için paha biçilmez değerdeki metaller düşünüldüğünde, bu tehlike önemini yitiriyordu. Herakles yılanlar ülkesi Avya'da uzun süre kaldı. Atlas'ın onur verici teklifini, onun yerine gök kubbeyi tutmayı kabul etmedi, onun omzundaki yüküyle kendi yerinde durmasını istedi, Herakles'in başka işleri vardı, kendini sömürgeler, yerleşimler ve kentler kurmayla görevli sayıyordu. Zakynthos'u, şu sıralar Valencia'yı korumak için birliklerimizin elde tuttuğu Sagunto'yu onun kurduğu söylenir, Herakles, Phokaialı denizciler buralara daha ulaşmadan, Fenikeliler'in, Guadalquivir'in denize döküldüğü yerdeki ara limanlarına geldi, Pergamon'un yükselişinden çok önce buralara gelen Phokaialı denizciler kıyıya çıktıkları yere Hemeroskopeion adını verip dağın tepelerinde Artemis Tapınağı'nı inşa ettiler.

Denia'nın şato tepesini çok önceleri de görmek istemiştik, ama yapılması gereken işlerden buna fırsat olmamıştı, ancak Eylül başında, sağlık merkezinin birçok bölümü boşaltıldıktan sonra, doktor ve personelin de ayrılmasının yaklaştığı günlerde kalkıp buraya gittik. Enternasyonal Tugaylar'ın dağı-

tılması konusunda anlaşmaya varılmasıyla bizler bu ülkeden zorla koparılıyorduk. Güçlerin dağıtılması, sadece bir iç çekişmeye yoğunlaşmak, savaşı bu küçük alanda yoğunlaştırmak anlamına gelmiyor, aynı zamanda bir başka soruna yol açıyor ve İspanya'da vücut bulmuş dayanışmaya karşı da bir saldırı niteliği taşıyordu. Otuz altı güzünden bu yana otuz beş bin gönüllü cephelere ulaşmıştı. Kâğıtlarını düzenleyen Lindbaek, beş bin Alman ve Avusturyalı, on bin Fransız, altı bin İngiliz, Amerikalı, Kanadalı, üç bin İtalyan, bin İskandinavyalı, bin Yugoslav, iki bin Polonyalı hesaplamıştı. Bütün bu insanların katılması, İspanya'da bir iç savaş değil, dünya çapında ideolojik bir çarpışmanın gerçekleştiğini çoktan ortaya koymuştu. Şimdi, dedi Lindbaek, bu Halk Cephesi parçalanmak isteniyor. Yüzü tekrar mat ve kaskatı görüntüsünü aldı. Tek kişinin, suretleriyle insanların, binlerin oluşturduğu gruplar içinde kaybolmasına neden olan bu toplu hesaplamalar korkunç bir şeydi. Grupların birkaç kişi fazla veya eksik olması bir şey ifade etmiyordu. Her biri kendi içinde bilinmez bir dünya olan hayatlar rakam yuvarlamaları içinde kaybolabiliyordu. Bedenler rakamdan ibaret hale geliyordu, sayılar birbirine eklenerek takımların, bölüklerin, tabur, tugay, tümen ve orduların mevcutlarını oluşturuyorlardı. Kana bulanmış bedenlerin mahsup edildiği meblağlar. Her yeni gelen veya her kayıp, anonim bir kütle içinde gözden kayboluyordu. Ama, diye sordu Lindbaek, başka türlü bir bakışta bütünü nasıl görebiliriz. Otuz beş bin gönüllüden sadece on iki bini savaş birlikleri içinde yer alıyordu. Şimdiyse Halk Ordusu'nun içinde enternasyonal birliklerden geriye sadece tek tük gruplar kalmıştı. Verebildikleri askeri destek son derece sınırlıydı. Buna rağmen geriye kalanlar, geri çekilme emrini, İspanyol silah arkadaşlarını yalnız bırakma olarak algılıyorlardı. Son ana kadar Tugaylar'ın dağıtıldığını kabul etmek istememişlerdi. Geri çekilmelerini haklı gösterebilecek tek şey ancak savaşın daha geniş bir cepheye yayılması olabilirdi. Bu nedenle Çekoslovakya sınırında gerginliğin artması bir çıkış noktası olmuştu. Faşizme karşı tüm Avrupa'yı kapsayan bir savaş bize, sürekli manevradan ve taviz arayışından daha iyi görünüyordu. Biz beş on sıhhiyeci, önümüzdeki günlerde Valencia'ya doğru yola çıkıp silahlı birliklere katılacaktık. İspanya yurdumuz olmuştu. Kendi toprağımızdan sürülmek istemiyorduk. Yurt dışına çıkarılmamızın ardından yaşayacağımız şey, sürgün hayatı olacaktı. Doktorlar ve geride kalmış az sayıdaki hasta, İngiliz gemileriyle Marsilya'ya götürülmeyi bekliyorlardı. Hodann ve Lindbaek'in yolculuklarını oradan Norveç'e uzatma olanakları vardı, ama çoğunluğu kamplarda bir hayat bekliyordu. Az sayıdaki birkaç Belçikalı İspanya savaşına katılmalarından dolayı vatandaşlıklarından olmuşlardı, Almanlar, Avusturyalılar ve Çekoslovaklar için ülkelerinin kapıları onlara kapalıydı, bir yerlere gidebilmek üzere vize için yalvar yakar olmaları gerekiyordu, bir taraf-

tan da sürekli sınırdışı edilip düşmana teslim edilme tehlikesini yaşayarak. Bir kere daha, dedi Lindbaek, sınıf savaşı geri püskürtüldü, darmadağın edilen güçlerin yeniden toparlanıp harekete geçmeleri gerekecek. Ama bizim Denia yolunda ve kaleye çıkarken geçirdiğimiz o öğleden sonra sohbetimizin konusu geleceğin belirsizliği değildi, birkaç bin yıl önce bu kıyılardan geçip gitmiş olayları konuştuk. Mavi gri deniz, puslu ufuklarıyla sürekli önümüzde uzanıyordu, Okaliptüs, servi, badem ağaçlarından oluşan korulukların arasında portakal bahçeleri uzanıyordu, orada burada, bir dalın budanma noktasında, eflatun çiçekleri, açık eflatun renkteki körpe meyveleriyle limon sürgünleri görünüyordu. Portakal ağaçlarının aşılanınca limon vermesinden söz ettiğimiz esnada farkında olmadan tarihin içine daldık. Bu ağaç bir insanın ömrü kadar yaşıyordu, dolgun meyve verecek noktaya otuz kırk yılda geliyordu, her hasatta yetmiş seksen kilo meyve elde ediliyordu. Bir zeytin ağacı altı yüz yedi yüz yaşında olabiliyordu, çevremiz, kalın gövdeleri, dolaşık dallarıyla tarla boyunca sıralanan bu yaşlı ağaçlarla doluydu. Hafif kıvrık, uzunlamasına yaprakların alt yüzeyinin yeşili koyu ve dolgunken üst tarafları mat gümüşi bir renkteydi. Çok sayıda yoz cinsi bulunan zeytin ağacının bir dalını bir zamanlar bir güvercin Nuh'un gemisine taşımıştı, ve denizin öte yakasında, Batı Asya kıyılarının çok ötelerinde İsa'nın çarmıha çivilendiği tepenin çevresi bu ağaçlarla çevriliydi. İklim şartlarının etkisine bağlı olarak kimi ağaçların yaprakları daha kısa, kimininki daha geniş, daha sert veya daha kadifemsiydi, meyveleri başlarda beyazımsı yeşilken dolgunlaşıp yağlanınca kendi adının rengini alıyordu, yuvarlak cinslerin renkleriyse kırmızı, mavi tonda bir mordan koyu siyaha kadar değişiyordu. Colomb, Atlantik'in ötesine yolculuğa çıkarken yol kenarındaki ağaçların zeytinleri toplanmış, Avrupa'nın sömürgelerinin yükseliş ve batışı sırasındaysa dallarında zeytinler olgunlaşmış bulunuyordu. Arkeolog kökenli Lindbaek, kentin üzerinde yükselen dağdaki tapınağın mahiyetini ve Tanrıça Diana'yla ilgisini bilmek istiyordu. Yamaçtan yukarıya, yıkıntılara, ayaklarımızın altında ufalanan basamaklardan ve dar patikalardan geçerek çıkılıyordu, kalenin yapımında kullanılan kumtaşından fırınlanmış yapı taşları yosunlarla, incir ağaçlarının kökleriyle ve bodur fıstık çamlarıyla örtülmüştü. Villa Candida'da resmini gördüğümüz tapınak sütunlarından geriye bir şey kalmamış görünüyordu, Roma duvarlarından ve kulelerinden bozarak yapılmış bu sütunlarla ilgisi olmayan keşif ve fetih döneminden kubbe kalıntıları ve bir kalenin tünelimsi geçitleri duruyordu. Ön avlunun korkuluklarından aşağıya baktığımızda kent ve liman ayaklarımızın altındaydı. Solda geniş koyda kırılan dalgalar şeritler halinde kumsala doğru yuvarlanarak yaklaşıyordu, sağda denize uzanan burunda, eteği sık ağaçlıklı, sırtı çıplak, gri katmanlar halinde Mongo Tepesi yükseliyordu. Kızıl kahve çatılı, beyaz badanalı evler kıvrıla-

rak uzanan sokaklarda birbiri üstüne binmişti, denize açılan yerinde bir dönüş yapan dalgakıranın havuzunda balıkçı tekneleri yatıyordu, kızıla çalan yelkenler kimi siyah beyaz, kimi mavi boyalı teknelerin hafif kıvrımlı ve yan yatırılmış uzun seren direklerinde camadana vurulmuştu. Bu tekneler Egeli sömürgecilerin savaş gemisi olarak inşa edip buraya balık avlama sanatını taşıdıkları trieres'lerinin aynısıydı hâlâ. Sekiz ay boyunca bulunduğumuz ve beynimize kazımak istediğimiz kent şimdi ışık parıltıları içinde silikleşmişti. Sessizliği sadece çınlayan bir dizi çanın sesi bozuyordu. Rıhtımdaki, iskeledeki, silo çevresindeki ve atölyelerdeki koşuşturmaları düşündük. Katırlar iki tekerli, tepeleme yüklü arabaları limana getirirdi, hamallar, sırtlarındaki telislerin, ağır sandıkların altında iki büklüm acele hareketlerle kalasların üzerinden gemilere çıkarlardı. Taş sehpaların üzerinde balıklar tuzlanır, fıçılara yerleştirilir veya kurumak üzere kendirden iplere asılırdı. Develer ahırlarda böğürür, dökümhanelerden ve demirci dükkânlarından körüklerin ve çekiçlerin sesleri gümbürderdi. Kalay ve bakır, kervanlarla Endülüs'ten, gümüş Sierra Nevada'dan, Sierra Morene'den gelirdi, kurşun karışık cevher Almeria'dan, demir cevheri Murcia'dan, kaya tuzu Cardona'dan gelir ve burada tepeleme yığılırdı. Değerli metallerin külçeleri, ender bulunan ağır çinko, bronz kaplamalar gibi İyonya'nın silahını elinde bulunduranların bir şeye değiştirmeyeceği yükler, yuvarlak ve kunt yük gemilerinin ambarlarını doldururdu, terli bedenlerin üzerlerinde kamçılar şaklardı, durmak bilmeyen bir hareket, bir şeylerin çekilmesi veya itilmesi, çıplak tabanların şaplaması hâkimdi buraya, ötedeyse askerlerin kampında sürekli bir uyuklama, uzun boyunlu şarap testilerinin lıkırtısı hâkimdi. Herakles figürü olmasaydı, böyle bir kahramanın yaratılması kaçınılmazdı, çünkü buraya her yerden akan malları anlatmak için efsanevi öykülere ihtiyaç vardı, bir yarı tanrının çağrısına uyup bu kıyılara çıkan tahsildarlar kendilerini önemli ve seçilmiş kişiler olarak görmek isteyeceklerdi. Hellenlerde hep böyle mi olmuştu, tarihsel olayları simgesel bir düzleme taşıyarak bunların kavranmalarını zorlaştırıp, işin esrarını bilenlerle sıradan halk arasındaki ayrımı sürekli kılmaya hep özen mi göstermişlerdi. Yunan dünyası hep en yüksek kültür düzeyi olarak övülegelmiştir. Ama sağlam temeli olmasaydı, salt fikir olarak bu bir şey ifade etmezdi. Yukarıda demokrasi düşüncesi, insanlar arasında birlik ve eşitlik öğretisi ortaya çıkmıştı. Aşağıda eziyet altında çalışanlar her türlü haktan mahrum bırakılmıştı. Mülk sahibi sınıfların sütunlu yapıları ve sanat eseri heykelleri birbirine zincirlenmiş yığınlarca bedenin üstüne bindirilmişti. Küt ve çürük yığından asil unsurlar sıyrılıp çıkabilmişti. Kavimlerin başları, lafı dolandırmadan, onların ekonomik düzeninin önkoşulu olan ayrımı ortaya koyuyorlardı. Rahipler ve filozoflar buna onay veriyorlar, kitlelerin batıl korkularla hareketsiz kalmasını sağlıyorlardı, gerçeği aydınlatan bir söz söy-

lemeye cesaret eden defediliyordu. Köle sahipleri ve köleler, ilk gruptakiler göksel güçlerle ittifak içinde soygunculuklarını edebiyatla yüceltiyor, hayvan yerine konan, canlı araç gereç olan diğerleri, dünyanın ikiye bölünmüşlüğünü, bizim hâlâ ortadan kaldırmaya çabaladığımız ikiliği temsil ediyorlardı. Yunan kültürü tarifi zor bir yağmaya dayanıyordu, köle ele geçirmek için sürekli savaşlar yapılıyordu, sürüklenerek, zorla toplanan insanların böylesi seçilmiş efendilere hizmet etmeleri onlar için bir lütuf oluyordu. Kibir ve vahşetin, ırkçılık ve insana reva görülen aşağılamanın içinden, en büyük kâra ulaşmak için kendi içinde şiddetli rekabete sahne olan, birbirlerinin acımasız rakibi halindeki kent devletlerini içine alan Helen pazar ekonomisi doğmuştu. Ön Asya'nın en çok nüfuslu kenti Milet dört limanıyla Ege'deki ticareti elinde tutuyordu, metropol yayılarak küçük kale kentlerinin kara içleriyle bağlantısını kesmişti. Yapılan seferler köylülerin tarlalarını talan etmiş, genç erkekler ordu hizmetine girmeye zorlanmış, kıyı bölgesindeki büyük toprak sahipleri yeni üretim dalları arayışına girmişti. Hermos koyunda bulunan Phokaia kenti, sıkıştığı dar alan karşısında tarımcılıktan denizciliğe geçiş yaptı, daha önceleri denize açılmaya hiç yeltenmemiş olan, komşu bölgelerin hayvanlarını çalmayı ve yağmalamayı yeterli bir iş alanı olarak gören girişimciler, uzak denizlerden gelen denizcilerin anlattıklarının çekiciliğine kapılıp kendi gemilerini yaptırma ve uzak bölgelerden buralara mal taşıma düşüncesine kapıldılar. Sıkışmışlıklarını atılganlığa dönüştüren bu kavim, becerisini, daha önce Fenikelilerin geliştirdiği tüm gemi tekniklerini hayli aşan gemiler inşa ederek gösterdi. Üç sıra halinde toplam yüzden fazla kürekli gemi yapıp davulun ritmiyle çalışan bu aygıtla yola çıktılar, güvertede, çadırların içinde tüccarlar vardı, bunlar elde edecekleri hazinelerin düşüncesiyle deniz tutmasını da yendi. Aşağıda bitmeyen bir gıcırdama ve çatırdama, yukarıda dümen başında mesafe ve derinlik ölçümleri, hesaplamalar. Kadırga, kırmızı yelkenini dolduran rüzgârla, suya çarpıp, su damlalarıyla yükselen küreklerin dönüşüyle ve önündeki uzun mahmuzuyla suları yararak ok hızında ilerledi, önüne çıkan her yabancı gemiye saldırdı. Phokaialı gemi sahipleri elde ettikleri üstünlükle kısa sürede kibir sahibi oldular, küçük alandaki iç ticareti aşıp yeni dünyaların mallarına el atmış olmaları onların karakterlerini değiştirdi, daha önceleri kralların tekelinde olan şeyi, en değerli şey olan madenleri ele geçirmişlerdi, bunu elinde tutan, devlete de hâkim olurdu. Ama onların ellerindeki kaynaklar daha da tüketilmez oldukça, bunun tanrıların kendilerine bir lütfu olduğu düşüncesini daha fazla vurgular olmuşlardı. Kendileri başkasına hiçbir şeyi karşılıksız vermeyenler, tanrının kendilerini armağana boğduğunu söyleyip böbürleniyorlardı. Belki de başlangıçta onlara gerçekten cesaret vermişti gökteki güçlerin onlara yol gösterdiğini düşünmeleri, ama zenginlikler elle tutulur, ulaşılabilir hale gel-

dikçe kendilerini yönlendiren güçler konusunda da daha gerçekçi olmuşlardı, yüce duyguları pratik zekâlarının güdümüne girmiş ve sonunda tanrılarının yüzlerini paralarına basarak onlarla sadece paralarında bütünleşir olmuşlardı. Bu buluşlarıyla kudretin yer değiştirmesini anlatan mükemmel bir mecaz yaratmışlardı, parayı elinde bulunduran ilahi iradenin de sahibi oluyordu. Bundan böyle tanrısal lütfun dereceleri de hassas bir şekilde ölçülür olmuştu, tanrı kavramı, altın, gümüş sikkelere tahvil edilebiliyor, tartılabiliyor, keselere, çuvallara, kasalara doldurulabiliyordu. Malların demonlara değil, bunları cebren, korku yayarak ele geçiren kendilerine bahşedildiği bilgisiyle ve hâlâ ruhlar ve cinler dünyasına ait olan büyünün bilgisiyle hareket ederek somut olanı açıklanamaz olanla birleştirmişlerdi. Yeni doğan para ekonomisi sömürü ve baskı ilkesini gözlerden gizlediği için maddi zenginliği, kutsal güçlere inançla, görünmez cömert güçlerin varlığıyla açıklama yoluna gidilmişti. Kapitalizmin doğum yeri tapınaktı, sihirli sözler ve kurban ateşiyle kutsanmıştı. Olimposlu varlıkların en ünlü tasvirleri, bankaların kurulmasından, geniş çaplı spekülasyonların başlangıcından sonra yapılmıştı, günümüzde de murakıp odalarındaki toplantılara Zeus ve Athena başkanlık ediyor. Phokaialı denizcilerin burada dağ kütlesinin korunak sağladığı burunda yerleşmiş olmaları Lindbaek'e mantıklı geldi, ama çakılların arasında önümüze çıkan aşınmış mermer sütun parçalarına bakarak değil de, daha ziyade arazi yapısından dolayı. Bir zamanlar Milet'in saraylarının bulunduğu Palatia köyünden yukarıya Pergamon'a kadar Türkiye'nin kıyı şeridini tanıyordu. Yaklaşık Denia'yla aynı enlemde bulunan Phokaia'da, bugünkü Foça'da bulunmuştu, iki bin beş yüz yıl önce tersanelerin ve ticarethanelerin çevresinde capcanlı bir hayatın döndüğü ama şimdilerde ıssız ve cansız bir yer haline gelmiş bu yerin Lindbaek'in hafızasında canlanan anılarıyla önümüzde uzanan manzara birbirine karışıyordu. Denia'nın Hemeroskopeion'un topraklarında yükseldiğine ilişkin pek bir bulgu yoktu bugüne kadar, bu yüzden de sömürgecilerin geldikleri yerin bir kopyası halindeki koy ve kıyıdan yükselen dağlık araziyi bir delil olarak görmek istiyorduk. İber Yarımadası'nın doğu kıyısında Hemeroskopeion ismini, doğan güneşin seyredildiği yer sıfatını burası kadar hak edecek bir başka yer yoktu, kıyıya çıkanlar doğal limanın önündeki yükseltiden bakışlarını denizin ötelerindeki kentlerine, doğan güneşe doğru çevirebilirdi. Kendilerini bu şekilde yeniden bulmuş olma Phokaialı beylere ilahi bir hikmet gibi gelmiş olmalı, buraya türlü türlü ganimetler elde etmek için geldiklerinden ve yeniden doğuş, bir yükseliş önlerinde duruyor göründüğünden av ve bereket tanrıçasına bir anıt diktiler. Başlangıçta Phokaialılar, buralarda bir limanları bulunan Fenikelilerle mal değişimi yapmış olabilirlerdi, ama daha sonra mal girişini askeri güç belirlemişti, kaleler hızla inşa edilmiş ve kendileri özgürlükle ödüllendirilen

bazı İyonyalı köleler, köleleştirilen İber köylülerinin başında bekçilik yapmışlardı. Birkaç on yıl içinde İspanya'daki sömürgeci güç değişmişti, silahlı Hellen kervanlarının baskısı altında Fenikeliler sömürgelerini birbiri ardına yitirmişler ve Gadir'e, çıkardıkları madenleri gemilere yükledikleri ve krallıklarının bir zamanlar refah ve şanlarını borçlu olduğu bu kente kadar çekilmek zorunda kalmışlardı. Yeni valilere caddeleri, garnizonları, ambarları, rıhtım tesislerini bırakmakla kalmamış, özellikle de açtıkları maden ocakları, yeni emperyalistlere hazır olarak kalmış ve yeniler gençlikleri ve becerileriyle, yeni damarlar bularak madenciliği büyük boyutlara taşımışlardı. Sanayileşme çağının ilk adımları burada atılmıştı, stratejik malzemenin belirlenmesiyle, hammadde fiyatlarının sabitleştirilmesiyle, borsa işlemleriyle, yatırım sermayesinin getirdiği yüksek temettülerle ve madenlerin çıkarılması ve işlenmesi sırasında üretici güçlerde verilen büyük firelerle kendini gösteriyordu. Zira yedinci, altıncı yüzyıldaki dökümhaneleri ve metal atölyelerini gözümüzün önüne getirirsek aradan geçen zamana göre bugünün değişimleri son derece sınırlıydı. Hâlâ Afrika'da, Latin Amerika'da işçilerin, İberlilerin gümüş ve kalay döverken maruz kaldığı acımasız koşulların altında ezildiği yeterince maden işletmesi vardı, bizlerin çoğu için de, sekiz saatlik çalışma hakkını elde etmiş olmamız ve maden galerisinde çalışırken ayaklarımızda zincirler olmaması, ayakları bağlı on dört saat çalışan kölelere kıyasla önemli bir ilerleme sayılmazdı. Ciğerlerdeki toz, ıslaklık, hava cereyanı, bedensel eziyet aynıydı, bizim tek farkımız biraz daha uzun dayanmamızdı, eskiden oralardaki hayat birkaç yıl içinde tüketiliyordu. Bizlerin birkaç reformu görmüş ve birkaç hakkı almış olmamızın şurada elli yılı bile yoktu ve ikibin beş yüz yıl öncesinin çalışanlarına o kadar yakındık ki bu çaresizlik içinde biz de onlar gibi kurtarılmış bir dünya özlemini taşıyorduk. Garnizonların içinde zamanla yüksek bir sınıf ortaya çıktı, bunlar köylülerin meyvesini ve tahılını topluyorlardı, şarap yapıyorlar, sığır besliyorlardı, fıskiyeler çiftliklerin iç avlularına serinlik veriyor, mozaikler döşemeyi, cilalı tablolar duvarları süslüyordu, serflerin kerpiç kulübelerindeki ve maden ocağı kölelerinin kamplarındaki sefalet anlatılmazdı. Finans soylularının aileleri, yılanların ve altın elmaların ülkesine yerleşti, Herakles'in sütunlarının yanına yüksek kuleler halinde fenerler yapıldı, bu fenerlerde reçinelenmiş odun yakılarak çok uzaklardan ticaret gemilerinin görmesi sağlanıyordu. Ticaretin efendileri mallarının Batı Asya'da pazarlanmasıyla elbette ilgileniyorlardı, ama kafalarını daha çok denizaşırı yerleşimler meşgul ediyordu. Gerçi Phokaia küçük bir pazar alanıyken şimdi sömürgeci bir güç haline gelmişti ve Milet'i, seramikleri ve halılarıyla, altın işlemeleri ve erguvan boyalarıyla, filozofları, ozanları ve bilimcileriyle ünlü bu metropolü, metal zenginliği sayesinde geçmek üzereydi. Ama düşman saldırıları kıtayı sürekli tehdit ediyordu, geniş-

leyen Pers Krallığı'nın orduları Ege kıyılarını zorluyordu. İşadamları için İspanya ve Galya'daki büyük yatırımları ve birlikleri daha güvenceli, orada kendini koruyacak piyadeler bulmak daha kolaydı. Phokaia tarihinde ilk defa General Harpagon tarafından tümüyle yağmalandı ve yakıldı, hem de merhamet ve iyilik sahibi olarak anılan bir kralın, İkinci Kyros'un bir komutanı tarafından. O tarihten itibaren Phokaia'nın kaderi belirsizleşmiş, yolculuklarından kentlerine dönen kaptanlar kentlerinin yerinde durup durmayacağını bilemez olmuşlardı, sadece Phokaia değildi sık sık harabeye dönen ve giderek azalan güçle defalarca yeniden inşa edilen, devasa bir dış kalesi olan Miletos da güçlü Pers saldırılarına boyun eğdi. Milet'in güzel binaları ve heykelleri yıkıntılar altında kaldı, ta ki Prusyalı arkeologlar gelip kazıda onları tekrar gün ışığına çıkarıncaya kadar. Phokaia toprakta pek az sanat eseri bıraktı. Phokaia'nın sade aristokratları daha pratik anıtlar diktiler, bankalara, nakliye birliklerine ve sanayiye yaptıkları yatırımlarla ölümsüzleştirdiler kendilerini. Onlar tehlikeler karşısında gemilerinin rotasını Korsika'nın Alalia'sına, Galya'nın Nikea'sına, Massalia'sı ve Agathe'sine çevirerek kendilerini bir sığınağa atabiliyorlardı. Buna karşılık kentte kalan halk, Pers işgalcilere hizmet etmek ve ordularında sıraya girmek zorundaydı. Uzaklardaki cennetsi adalarda ölümsüz kahramanların bahtiyarlık içinde yaşadığı düşünü kuran Yunanlar bu rüyalarının dönüşümüne tanık oldular. Büyük tüccarlar için bu rüya ebedî büyümenin enkarnasyonu haline geldi, onlar yurtlarından kopmuş birileri değillerdi, yüksek kâr çabalarının karşılığını alan, kendi hırslarının itaatkâr uşaklarıydılar. Dünyevi yaşamı, vurgun düzeniyle yönetiyorlardı, Yunan cenneti Elysion onların içinde sürekli büyüyen artı değer olarak yaşıyordu. Cennetin ilk halinin izleri, o zamanlar varla yok arasında yaşayan diğerleri arasında, ölüler ülkesinin gölgelerini andıranlar arasında sürdürüyordu varlığını. Burada da mutluluğun diyarı, bu dünyada gösterilmişti, ama adalet vaadi vardı bu diyarda, adaletten her zaman mahrum kalanlara bir umut ışığı, sefaletten, kölelikten ve savaştan kurtuluş. Güçlüler, denizin içinden yükselen yeni ülkeleri fethetme savaşını, mülksüzlerse beklemeyi sürdürüyorlardı, kendilerini köleleştiren boyunduruğu kaldırıp atmalarının mümkün olduğunu, suskunluğa mahkûmiyeti kendi sesleriyle yarabileceklerini bilmiyorlardı. Serfler bahar adasına yolculuk düşlerini kurup başkaldırana kadar daha çok zaman geçecekti, Phokaialılar güçlenen Kartacalılara yenik düşecekler, Kartacalılar Romalılar karşısında buraları terk edecekler, Büyük İskender Persleri yenecek ve Pergamon güçten düşmüş Phokaia'yı işgal edecek, sonra kendisi de dağılma sürecine girecekti. Bahar adası düşünü kuran mülksüzler kendilerini Heliopolitler, güneşin çocukları diye adlandırmışlar, Sicilyalı Saturninus ve Aristonikos'un önderliğinde ayaklanmışlar, daha sonra da Spartaküs önderliğinde Romalılar'a başkaldırmışlardı.

Üzerlerinde, birleştirme takozlarının yuvaları görünen sütun kalıntıları arasında bakışımızı kumlu sahilin, korulukların ve tarlaların ötesine çevirdik, yukarılarda Ebro'da cereyan eden boy ölçüşmeyi düşününce gözümüzün önündeki kıvrımlı yollar, tepeler ve dağ silsileleri, buradaki sessizlik, gerçekdışı geliyordu. Altımızdaki Yunan yerleşimi de çabucak kaybolmuştu, şimdi Kartacalılar Limanı gözetim altında tutuyorlardı, maden cevheri çıkartıyorlar, Salinya'da deniz tuzunu ve kaya tuzunu yıkatıyorlardı, güçlü ordular yeniden harekete geçmek için toplanıyorlardı. Güney sahilindeki yeni limandan, Kartaca'dandılar, doksan bin kişilik İberli ve Kuzey Afrikalı piyade ordusu, Balearya'dan gelen özel mancınık birlikleri, on iki bin kişilik Numidyalı süvari ve külrengi kütleler halinde filler, rengârenk sancaklar altında ve muhafızların parıldayan mızraklarıyla etrafı çevrili olan Hannibal geliyordu atının üzerinde. Kartacalıların bu seferi, Romalılarla kendilerinin nüfuz bölgeleri arasındaki Ebrus sınırını yeniden tesis etmek için kuzeye yapılan akınların başlangıcıydı. Saguntum yakınlarında ilk çarpışma oldu. Romalı lejyonerler işgal altında tuttukları kentten atılmışlardı, ama Kartacalılar Ebro sınırında durmadılar. Hannibal iki yüz on sekiz yılının Temmuzunda ordusuyla Ebro Nehri'ni geçti. Kardeşi Hasdrubal'ın yanına on beş bin asker vererek İber valisi olarak orada bırakıp kendisi ordusuyla yola devam etti, Katalonya'yı geçip Pireneler üzerinde Galya'ya, oradan Alpler'e yürüdü, daha nereye kadar gideceğini, ne için gittiğini bilen yoktu, bu arada Romalılar karşı atak için yeniden toparlanmışlardı, Scipio'nun komutasında Saguntum'a bir donanma gönderdiler ve Hasdrubal aldığı yenilgi üzerine kaçtı, Romalılar Kartaca'yı, Malaca'yı ve Gades'i aldılar, çok büyük miktarlarda silah ve mancınık, ayrıca altın, gümüş ve tahılın yanı sıra on sekiz savaş gemisi ve altmış üç yük gemisi ele geçirdiler. İspanya'ya Romalılar tarafından barış getirilmiş ve Kartaca Krallığı'nın sonu gelmişti. Kölelerin ütopyalarının üzerinden kaldırılması gereken daha çok yük vardı, sefalet ve acının dünyasından çıkacak adımı atmaya daha çok yol vardı, Scipio Afrika kıyıları seferine hazırlanacaktı, Pergamon'da Birinci Attalos Roma'yla ittifak anlaşması imzalayacaktı, Hannibal son vefakâr askerleriyle İtalya'yı geçip atlarını ve fillerini öldürdükten sonra Kartaca donanmasının son gemileriyle ayrılacak ve Romalı bir komutana, adına Africanus adını da eklemiş olan Scipio'ya kendi kentinde yenilecekti. Romalılar Kartaca'yı ateşe verecekler, Hannibal Girit'e kaçacak, Bithynia kralı Prusias'a Pergamon'a karşı savaşta hizmet etmeyi teklif edecek, esir düşecek ve zehir içecek ve Romalılar bir kere daha Kartaca'ya hücum edip kenti yerle bir edeceklerdi. Hanedanlar değiştikçe daha hangi çatışmalara tanık olunacaktı. Zeytin ağaçlarının yanlara doğru açılan, insan asmaya elverişli dallarının görüntüsü önünden geçerek Villa Candida'ya ulaştık; ayaklanmalar baş göstermiş, büyümeden bastırılmıştı. Romalılara

karşı köylüler ayaklanmıştı, kavimler göçü sırasında Vandallar, Suebler ve Alanlar ülkeyi doldurmuştu, Batı Gotlar burada krallıklarını kurmuşlardı, güneyden Berberi Mağripliler akın ediyordu, Arap halifeler egemenlik kurmuşlar, sonra yerlerini Kastilya'nın, Asturya'nın, Leön'un Hıristiyan krallarına bırakmışlardı, köylü nüfus hakları için mücadele etmiş, zaman zaman özyönetim, bağımsızlık elde etmişti ve sonra Aragón'da tekrar boyunduruk altına girmişti. Sürekli ayaklanmalar, çatışmalar, bıçak, kazma, orak ete saplanıyor, toprak kana bulanıyordu; Kastilya Córdoba'yı ele geçirmişti, Aragón da Sicilya'yı, daha sonra, Ferdinand ve İsabella büyük güç haline gelen birleşmiş İspanya Krallığı dönemini başlattılar, engizisyon, Müslümanların ve Mağriplilerin kökünün kurutulması, Yahudilerin sürülmesi, Batı Hindistan'ın keşfi, İspanya'nın dünya gücü olması, Habsburg hanedanı yönetimindeki İspanya, Hollanda'nın, Belçika'nın, İtalya'nın büyük kısmının İspanya'nın eline geçmesi, İngiltere'nin yükselişinden sonra İspanya donanmasının yok edilmesi, Avrupa'da İspanya'ya tabi devletlerin elden çıkması, Katalonya'da huzursuzluklar, Napoleon'un İspanya'ya girişi, düşman kuvvetlerinin gerilla güçleri tarafından yenilgiye uğratılması, Latin Amerika'daki sömürgelerin elden çıkması, engizisyonun kaldırılması; üç yüz yıldan fazla bir süre geçtikten sonra demokratik bir anayasa için ulusal halk savaşı, bin sekiz yüz yirmi üçte halk savaşının Fransızların silah yardımı sayesinde bastırılması, otuz yıl kadar sonra İspanya işçilerinin ilk örgütü, burjuva devriminin başarısızlığı, Cumhuriyet'in ilanı, Monarşi'nin yeniden tesisi. İspanya-Amerika savaşında Küba, Porto Riko, Guam, Filipinler kaybedildi. Pasifik Okyanusu'ndaki son topraklar olan Mariana, Karolin ve Marschall Adaları Alman İmparatorluğu'na satıldı. Ama yakınlardaki Fas fethedilip şimdilere kadar manda yönetimi biçiminde de olsa elde tutulabildi. Bin dokuz yüz on yedide genel grev, bazı yerlerde silahlı ayaklanmalar. Askerî diktatörlük, ama bin dokuz yüz otuz bir seçimlerinde Cumhuriyetçilerin zaferi, Kral'ın tahttan indirilmesi, feodal düzendeki büyük toprakların dağıtılması, kilisenin devletten ayrılması, Katalonya'da, Bask ülkesinde özerk yönetim, gerici güçlerin yeniden yerleşmeleri, bin dokuz yüz otuz dörtte proleterler cephesinin ilk ortak darbesi. Onca zahmetleri, feda olan nice canları ve emekleri ve bahçelerin üzerindeki o derin sessizliği terk edecektik yakında.

Valencia Belediye Sarayı'nın avlusundan geçerken kurumuş çiçek yığını içindeki arabaların üzerinde dikilen, arkadan destekli kocaman mukavva figürler bize tepeden bakıyorlardı, Napoleon ordularına karşı sekiz yıl süren savaşların kahramanlık çağının ilk mücadele önderleri Espoz y Mina ile Ra-

hip Merino'nun figürleriydi bunlar, bu yılın on dokuz Martında karnaval zamanı geçit arabaları caddelere çıkarılmadı, karnavalı duyuran top atışlarının, trampetlerin, davulların, düdük seslerinin, çatapatların, tulum nağmelerinin, fişek vınlamalarının ortalığı sardığı kutlamalar bu yıl yapılmadı. Dar sokakların avlu içlerinde yaratılan tüm acayip figürler gürültüyle caddelerden akan fener alayının içinde sallana sallana geçip, Plaza Castelar'da kalabalık meydanı danslarıyla ve şarkılarıyla doldururken ateşe verilmedi, çünkü bu yıl başka bir fişek cayırtısı, başka patlamalar ele geçirmişti geceyi. Şimdi donuk bakan iri gözleriyle ve ileri uzattıkları kılıçları ve sancaklarıyla çökmüş ve hüzünlü bir hal vardı arabaların üzerinde, dimdik duruşlarında, görkemli ve kof, biraz da bize karşı alaycı bir halleri var gibiydi, belki de Barok tarzı salondan, askeri komisyon tarafından geri çevrilmiş olarak dışarı çıkmış olduğumuz için öyle geliyordu bize, artık yabancı gönüllüleri kayda almıyorlardı, eğitim için zaman yoktu, bir ay sonra Tugaylar ülkeyi terk edecekti. Savaşın bizim zaferimiz dışında bir son bulmasının bizim için ne kadar anlaşılmaz bir şey olduğunun bir kere daha farkına vardık. Eylülün ikinci haftasına gelindiğinde, birden bize ihtiyaç kalmadığını öğrenmiş bulunuyorduk. Her türlü işlevimizi yitirmiştik, artık başka görevlere kafa yormamız isteniyordu. Parti bürosundan, akşam sevkıyatıyla Denia'ya ulaşmamız, oradan da Marsilya'ya giden gemilerden birine binmeye çalışmamız talimatı verilmişti. Çok önceleri bir kere yaptığım gibi, kamyon katarının yola çıktığı yere gitmeden önce kentte dolaşmaya çıktım. Kentte hedefsiz dolaşırken, İspanya'da örneğini çok kereler gördüğüm bir şeye rastladım yine, geçmişte kalması gereken ve sanki tarihdışı garip bir olaydı. Plaza de Virgin'e komşu Katedral'in yan girişlerinden birinin önünde insanların yığılmış olduğunu gördüm, yaklaşıp kendime yol açtığımda kendimi perşembe günleri burada halkın önünde toplanan Su Meclisi'nin karşısında buldum. Azailerin taş figürlerinin altında, yarım ay şeklindeki yeşil bir dökme demir parmaklığın gerisinde geniş siyah gömlek yakalarıyla köylü hâkimler oturuyordu. Her sandalyenin arkalığında pirinç levhalarda su beldelerinin isimleri yazıyordu, Favara, Rovella, Pautahar ve Rascania. Görüşülen konular, Albufera Gölü'nün çevresindeki pirinç tarımı yapılan ovada su hendeklerinin ve kanallarının kullanımında çıkan sorunların nedenleriydi. Köylü hâkimler, yüzyıllar öncesinde de burada yine böyle oturmuş olmalıydılar, güneş yanığı yüzleriyle, kimi yaşlı, yüzleri kırış kırış, kimi sakallı, ama hepsi pür dikkat, bilge, deneyimli, onur sahibi, çoğu espirili, çevredekilerin gülüşleri arasında şikâyetçiye, şikâyet edilene cevaplar veren, kararlarını açıklayan kişiler. Ama üstünlükleri böylesine hissedilen bu insanlar, diye konuşmaya başladı yanı başımda biri, eski mülkiyet düzeni içinde kalmak zorundalar. Gerçi onlar arazideki her tarla sınırını, her evleği bildikleri için geleneğin gereği olarak muhakeme onlara bırakılmış, ama dev-

let, ister feodal, ister cumhuriyetçi devlet olsun, onlardan sadece mevcut düzeni sürdürmelerini istiyor. Yanımda duran Ayschmann'dı. Boynunda, omzunda ve göğsünde çapraz sargılar vardı. Önemsiz, dedi, sadece köprücük kemiği kırığı, bir iki kaburga kırığı, beyin sarsıntısı, karaciğerde bir yırtılma. Patlayan bir mayın onu beş metre havaya fırlatıp bir duvara çarpmıştı. Kolunun altında birkaç kitap ve dergi vardı. Sanki keşif sonrası konuşur gibi, koltuğundakileri bulduğu yeri belirtti, Calle Castellón'da, Plaza de toros ile Kuzey Garı'nın tuğladan uzun cephesi arasında kalan bir antikacı dükkânından söz ediyordu. Beni çekiştirerek onunla gitmemi istedi, dergilerdeki resimleri göstermek istiyordu. Yürümeye başlayarak Marquez de Dos Aguas Sarayı'nın kaymaktaşından yapılma, yunusların, aslanların ve titanların süslediği kapısının önünden, sur girişinde mazgal delikleriyle çevrelenmiş kapıdan ve kurumuş geniş nehrin üzerindeki Serranos Köprüsü'nden geçtik. Şimdi sadece su birikintileri halindeki Turia Nehri'nin yamaçlarında koyun sürüleri otluyordu, karşı tarafta, yüksek kıyı duvarlarının gerisinde tarlalar ve portakal bahçeleri uzanıyordu. Ayschmann sargılarının içinde kasılmış bir şekilde yürüyordu, uzaklardaki kentin son evlerinin gerisinde uzanan portakal ormanına gitmekti niyeti. Ağaçlar arasında bir patikadan kuytu yerlere varıncaya kadar yürüdük, bir yükseltinin önünde oturduk. Ayschmann elindeki Cahiers d'Art isimli dergiyi açtı, dergide *Guernica* tablosunun oluşumunun çeşitli aşamalarının, ön çalışmalardan son haline kadar röprodüksiyonları vardı. Resim derginin içine katlanmış bir ek olarak konduğundan, geçen yıl yapılan dünya çapındaki Paris sergisinde İspanya Cumhuriyeti pavyonunda ilk kez sergilenen üç buçuğa sekiz metre boyutlarındaki orijinalinin bir bütün olarak görülmesine izin veriyordu, dergideki resmin siyah ve gri tonları orijinalin renklerini yansıtabiliyordu. Ellerimizi ileri uzatarak tuttuğumuz resim, çevredeki portakal ağaçlarının ışık seli halindeki mavi-yeşilinden apayrı görüntüsüyle önce garip bir duygu yarattı. Yepyeni, bambaşka bir şeydi bu resim. Işık piramitleri ve gölgeler, alan kesitleri halinde birbiri içine girmiş kollar, fil boyutlarındaki bacaklar ve yüzler, sert çapraz ve düşey çizgiler, çevremizdeki kıpırtısız ve derin yoğunlukla, kaba ve zorlayıcı bir çelişki sergiliyordu. Havayı aralıksız öten ağustosböceklerinin metalik sesleri doldurmuştu. Burada kentin gürültüsü duyulmuyordu. Bir süre sonra kompozisyon, merkezdeki figürler piramidiyle, yanlardan yükselen figürlerle görüntü vermeye başlamıştı. Karşımızdaki görüntünün ne olduğunu henüz kavrayamamıştık, ama İspanya'da olan biteni görmüştük. Dövülmüş demir gibi az sayıdaki göstergeden oluşan bir dil içeren resimde parça parça ediliş ve yenilenme, çaresizlik ve umut vardı. Çıplak bedenler iç içe geçmişti, üzerlerine çullanan güçler tarafından biçimden çıkarılmışlardı. Alev dişlerinin içinden yukarıya doğru yükselen eller, upuzun bir boyun, yukarı bakan çene, dehşet

içinde tersi dönmüş yüz hatları, bir silindire sıkışmış bir beden, kömürleşmiş, fırının hararetiyle dışarı fırlatılmış. Sağ altta yanlamasına uzanan öne doğru bükülmüş kadın, karanlıktan çıkıp bir ışık piramidine giriyordu, kurşun ağırlığında birer kütle halindeki ayakları, bacakları onu kalan son gücüyle taşıyordu henüz, elleri sanki şiddetli rüzgâra tutulmuş gibi onun iradesi dışında geriye savrulmuştu, ama dik tuttuğu başı hâlâ yıkılmadığını gösteriyordu, bakışları, kabarmış bir kolun ucundaki düğümlenmiş yumruğun mekânın içine uzattığı kandil ışığına dönüktü. Soldaki kadın bir topak halindeydi, şişkin kolu aşağı sarkıyordu, kolunda bir çocuk, minicik acınası ayak parmaklarıyla, açılmış paçavralar içinde olabileceği kadar ölü yatıyordu. Ağzının içindeki yukarı bakan sipsivri diliyle bağıran bu kadının hemen üzerinde başını yana çevirmiş olan boğa duruyordu, kadın boğanın gölgesine sığınmıştı, boğa bir kütle halindeki duruşuyla, burnundan soluyarak çevreyi kolluyordu, kuyruğunu şiddetli hareketlerle yukarıya doğru şaklatıyordu, boğanın insan gözleri dimdik öne bakıyordu. Yerde yatan savaşçı anıtı alçıdan görünse de ürkütücü bir canlılıktaki ellerinden biri açılmış, avuç içi çizgileri görünüyordu, diğeri kırılmış kılıcın kabzasına sarılmıştı, savaşçının üstünde yükselen ve kas yumrularından oluşmuş at, kılıç darbesinin açtığı yarık genişliğindeki yarasıyla dizleri üstüne çökmüştü, ama hâlâ tepinen, kötülük saçan ağzından soluyan tehlikeli bir varlıktı. Atın savrulan yelesine doğru uzanan bulut benzeri kolun ucundaki yumru şeklindeki el, köylülerin kullandığı türden cılız bir gaz lambası tutuyordu, geçmişten kalma bu ışık özellikle dikkat çekiciydi, dar bir aralıktan mekânın ortasına geniş bir hareketle daldırılan gaz lambası, Yunan zafer tanrıçası Nike'yi andıran bir varlığın elindeydi, diğer eliniyse bir yıldız şeklinde göğsünün ortasında tutuyordu. Sonsuzluktan gelen göz alıcı yüzü akışkan bir madde halinde, bir binanın içinden, bir çatının kiremitleri altından çıkıp beyaz boyalı bir duvar parçasını geçerek ileri uzanıyordu, ama bu hareketi onu yine bir iç mekâna çıkarıyordu; içinde kıyamet sahnesinin canlandığı, bir mutfak avizesinin elektrikli güneşinin aydınlattığı, onun soğuk ışığının yanında, cam fanusu içinde ilk günkü gibi yanmaya devam eden gaz lambasının yumuşak ışığının görüldüğü, boyuna uzanan yoksul bir mekâna. Bunlar resmin belli belirsiz fark edilen ilk çizgileriydi, ama başka türlü de yorumlanabilirlerdi, her ayrıntı bir şiirin parçaları gibi farklı anlamlara yorulabilirdi. Ortaya doğru eğilmiş olan kadının edası kaderine boyun eğmiş gibi değil mi, diye kendimize sorduk, uçuşan elleri boş duruşlarında az önce bir ölüyü yere bıraktığını ifade etmiyor muydu, onun önünde uzanan kişinin doğranmış kollarının duruşu da çarmıhtan indirilmiş birini hatırlatmıyor muydu. Kılıca yapışmış elin içinden cılız ve silik bir çiçek filizlenmişti, geri planda, sadece konturları görünen bir masadan bir kuş kanatlanıyordu, belki bir güvercindi, biçimi belirsizdi, büyük gagası-

nı yukarı doğru atmıştı, savaşta toprağa düşenin el çizgileri bir desen olarak kadının ve çocuğun elinde yeniden görülüyordu, atın tabanındaki nalın ortasında da, her şey birbiriyle ilişki halindeydi, birbiriyle bağlantılıydı, bu samanlıktaki, mutfaktaki, olağanüstü olayların ele geçirdiği bu gündelik hayattaki sahnede aynı kaderi paylaşıyorlardı. Dergideki eskizlerden, çizimlerden, resmin ilk versiyonlarından boğanın ve aceleyle ileri uzanan acil ışığın, bu kompozisyonda hâkim figürler olduğu anlaşılıyordu, boğa giderek daha insanileştiği, at ise daha canavarlaştığı için, boğanın İspanyol halkının sebatının simgesi olduğunu düşündük, kısık gözlü at ise sert ve düz taramalarıyla faşizmin dayattığı iğrenç savaşı simgeliyordu. Duvar resminin konusuna hazırlık oluşturan bir dizi gravürde de at tiksinti uyandıran bir ucube olarak, Generalissimo'yu, General Franco'yu anımsatan yüz çizgileriyle çizilmişti, boğa ise ondan üstün bir güç olarak; at, karakalem çizimlerde giderek daha fazla orası burası yamulup canına okunmuştu, oysa boğa muzaffer olarak ayakta kalmıştı, ama dergiyi incelerken, diğer bazı eskizlerden başka bir yorum da çıkarılabiliyordu. Bunlardan birinde atın yarık karnından küçük kanatlı bir at çıkıyor, aynı at daha sonra, dizginlenmiş ve sırtına eğer vurulmuş boğanın üstünde edalı edalı otururken görünüyordu. Tabloda küçük at görünmüyordu, belki de güvercine dönüşmüştü, ama karnı delik atın köşeli bir şekille çizilen yarası öylesine büyük, hatta rahatsız ediciydi ki, dikkat ister istemez yaranın üstünde toplanıyordu. Böyle bir yaradan sonra hayvanın yerinden kalkamaması, ruhunun ondan çıkıp gitmesi gerekirdi. Pegasus'un, mitolojinin kanatlı atının insanın içine işleyen çizimlerini hatırlayarak kendimize, önemli olan, tam da resimde görünmeyen değil mi, diye sorduk, özellikle eksik bırakılmış şeyin, ürkütücü bir oyuk halinde resmin asıl motifine işaret etmiş olabileceğini düşündük. Diğer resimlerle birlikte düşündüğümüzde, burada insanların ve yaratıkların kat kat yığılan acılarının resmedilmesine bir de Pegasus'un kaçışını eklersek, bir yapıttan ajitasyon bekledikleri için Picasso'nun tablosunu içinden çıkılmaz ve tutarsız görerek eleştirenlere hak vermek durumundaydık. İki ayrı gerçekçilik anlayışı burada birbiriyle zıt düşüyor, dedi Ayschmann. İnsanın, acıların sonucunda şekilden çıkmış, dağılıp gitmiş halde gösterilmesi, savaşçının her koşulda kuvvetini ve yekvücutluğunu ayakta tutması gerektiğini savunan partinin görüşüne ters düşüyor. Resimde acayip çizgiler vardı, çocukça karalanmış gibiydiler, bunların proletaryanın davasını temsil etmeye uygun olmadığı belirtiliyordu. Resimdeki antagonist güçlerin, aynı zamanda sentezde buluşturulmaya çalışılması yüzünden başlayan şiddetli tartışma, resim üzerine düşünen kişinin Picasso'nun vermek istediğini anlamasına fırsat tanımamıştı. Gerçekliğin dış katmanı kaldırılmıştı. Baskı ve şiddet, sınıf bilinci ve bir davadan yana olmak, ölüm korkusu ve kahramanca cesaret ana kaynağında, dinamik iş-

levleriyle gösteriliyordu. Parçalananın, yeni bir bütünlükte yeniden birleşmesiyle düşmanın karşısına aşılmaz bir savunma konuyordu. Resim, kanayan ürpertici yarasıyla, yaşanan bunca acının içinde, yaşayan ne varsa saldırı altındayken, sanatın ne işe yaradığı sorusunu sorduruyorduysa da, bu onun etkisini azaltmıyordu. Picasso'nun her resmi, bir çeşitliliğin parçalarından birini oluşturuyordu, bunlar bir araya geldiğinde en küçük bir ayrıntıyı bile içeren bir bütün sergiliyorlardı. Tanrısal Musalardan geriye bir şey kalmamıştı bu azap kapısında, ressam ilk düşüncesinden uzaklaşmış, buna karşılık, olanı daha çıplak haliyle ve ona teslim olarak vermişti. Ama görünmese de Pegasus'un resmin bir parçası olduğunu, Picasso'nun bir sözü de doğruluyordu, onun çalışma biçimi, hiçbir ön çalışmasının kaybolup gitmediği, boşlanmadığı, bu sözünde apaçık ortaya çıkıyordu. Bu tablonun tasarlanmasıyla ilgili olarak yaptığı bir açıklamada, tüm yaşamının, düşünce ilkelliğine ve sanatın ölümüne karşı bir mücadeleden başka bir şey olmadığını belirtmişti, bu sözlerle İspanya'da gericiliğin halka ve özgürlüğe saldırısını kastediyordu. Sanattaki gerçek uğruna verdiği mücadeleyi demagojiye karşı verilen bir mücadele olarak görüyordu, sanatsal çaba onun için sosyal ve politik gerçeklikten ayrılamazdı. İspanya'nın üstüne çullanan yıkıcı güç sadece insanları ve kentleri değil, ifade yeteneğini de hedef alıyordu. Picasso, Franco'nun rüyası ve yalanı adını verdiği bir başka resimler dizisinde, solucan gövdesini andıran ve hortumu olan bir figür olarak çizilen Caudillo elindeki bir kazmayla önce güzel sanatlar tablosuna saldırıyor ve dikenli telle çevrili para tanrısına kurban sunuyordu, daha sonra boğa onu öfkeyle boynuzlarına takıyor ve gözyaşlarına boğulmuş insan kalabalığı, başlarını ölümle yaşam arasında gidip gelen düellonun aşamalarına çeviriyordu, geriye sadece tek bir kişi, evin yanan yıkıntısı önünde, kucağında ölü çocuğuyla yere çömelmiş kadın kalıncaya kadar. Resmin ifade ettiği çok şey henüz kapalıydı, ileride incelenmesi gerekiyordu. Bask kenti Guernica'nın bin dokuz yüz otuz yedi yılının yir mialtı Nisanında Alman lejyonu Condor'un uçakları tarafından bombalanması bir sinyaldi, alçak tavanlı, içinde kıpırdayacak yer kalmamış mutfak mekânı çok daha büyük yıkımların başlangıç yeri olabilirdi. Boğanın kuyruğunun gerisindeki kapı açık duruyordu, ateş rüzgârında ölüme yollananların yanındaki kapı da enginlere açılıyordu. Burada bir kehanetin bir parçası yatıyordu. Göz alıcı ışık ve tavandaki ampul düğümlenmiş telleriyle her an sönebileceğinden, diğer ışık, güvenilir gaz lambası içeri uzatılmıştı, bilincin, gerçeği aramanın ışığıydı bu. Eskizlerde boğa başlangıçta her şeyi kuşatırken giderek geri çekilmiş ve önce yere yığılan, sonra yeniden silkinip ayağa kalkan, ama ölümcül yarasını baştan beri taşıyan at baskın hale gelmişti. Böylece savaşın gidişatına bağlı olarak İspanyol boğası geri çekilme olasılığına daha fazla yaklaşmış, mızrakla vurulan ve her yanında okların uçuştu-

ğu at, kudurup ortalığı birbirine katmıştı. Sanat yapıtlarının yorumunda benim çok önceleri öğrendiğim bir kural burada da doğrulanmıştı, resmin yarattığı ilk izlenime dayanarak resmin öğelerini ayrıştırıp daha sonra yeniden bir araya getirerek kendimize mal edebilirdik. Bir keresinde Léger'in, ormancılar demeyip, ormanda çalışma diye adlandırdığı bir resminin incelenmesinde de yaşadığım gibi, burada keskin çizgilerle ve açılarla birbirinden ayrı duran parçalar inşa edici bir gözü, kombinasyon yeteneğini gerektiriyordu. Ormandaki ağacın, taşın, insan bedeninin gri ve mor renkler içinde küpler, piramitler ve silindirler şeklinde verilmesi ağaç gövdeleri ve kütükleri arasına çakılmış olmayı ifade ediyordu, ama burada gördüğümüz şey, zoraki çalışmadan, gövdelerin pistonu andıran kaslarından ibaret olmayan bir dünyaydı, daha doğrusu, burada yer düzeyine mahkûm olmuş Kykloplara, mitolojinin tepegözlerine bakarken kendi dünyamız, makinelerin silindirlerinin ve kollarının kapladığı dünyamız canlanıyordu zihnimizde. Benzer bir örnek olarak Feininger'in çizdiği evlerin konturlarının uzantısının yarattığı perspektif bütün bir kente açılımı sağlıyordu, mavi atlar kulesinin bir kuyruklu yıldız gibi göğe akan formları, geleneksel resmin araçlarıyla ulaşılamayan bir canlılık ifadesi kazandırıyordu. Kapalı bir bakış açısının ötesine geçip çokanlamlılığın olanak verdiği böylesi şaşırtıcı ifade biçimleri, bizim içinde yaşadığımız mekanizmaları, durağan bir düzenlemenin yapabileceğinden daha derinlemesine görmemizi sağlıyordu. Bu ifade biçimlerinin tipik özelliği, hayal gücümüzü harekete geçirip, bizi ilişkiler, benzetmeler bulmaya itmesi, böylece kavrama kapasitemizi genişletmesiydi. Picasso'nun, bir kadını ölü çocuğuyla bir merdiveni tırmanırken gösteren bir tebeşir çalışması, boğanın, atın ve uzanmış kolun tuttuğu ışığın coğrafyasına işaret ediyordu, Ayschmann, *Minotauromachie* resmini açtığında, zihnimde, Cueva la Potita'daki köylü evinin mutfağı ve yerin derinlerindeki kileri canlandı. *Guernica* tablosunun pınarı bu grafik yapıttı. Bu çizimde insan boğa, abartılı büyüklükteki kafasıyla, yere yığılmış atı koruyucu şekilde üzerine eğilmişti, atla kaynaşmış haldeki binicisi, boğa güreşçisi bir kadın, bir toreadordu, elinde kılıcıyla ölmekteydi. Karanlık duvarın oyuğunda görünen güvercin bir ışıltı halindeydi, daha sonra büyük tabloda bu ışıltı keskin bir bıçağa dönüşecekti. Duvarın önünde, elinde çiçek ve yanmakta olan bir mum tutan bir çocuk görünürken arkasındaki köylü, antik yolcu Odysseus simasıyla, kilerin dar çıkışından yukarı tırmanıyordu. Bu oyma yapıtta da iç ve dış birbirine geçiyordu, açık denizden ve gökten gelen Minotauros, kilerin karanlık derinliğine eğilmişti, köylü omuzunda şarap testisi dik merdivenlerden yukarı çıkarken genç oğlu da ona ışık tutuyordu. Guernica yıkımının karo döşemeli bir mutfakta cereyan etmesi bana hemen anlaşılır gelmişti. Gerçeğin sosyal ve politik yönüyle sanatın özünün birbirinden ayrılmayacağının farkına, ben de böyle bir

mekânda varmıştım. Ama, dedi Ayschmann, kendini sürekli okumaya verebilenler karşısında sen kendini geri bıraktırılmış hissetmedin mi. Bu sözleriyle, çoktandır kurmuş olduğumu düşündüğüm dengeli dünyamı karıştırdı. Benim eğitimim köklü değildi, düzensiz okumalardan oluşuyordu. Üniversite eğitimi yaptım diyebileceğim bir belgem yoktu benim. Benim yerim atölyeler, depolar, fabrikalardı. Bir anlığına Ayschmann'ı bana düşman bir tarafta gördüm, üniversite hayatından çok doğal biçimde yararlanabilmişti. Onun dünyasına çıkışma isteği duymuştum, ama sonra bu tepkimden utandım, zira onun sorusunun çıkış noktası birliktelik düşüncesiydi. Biz aşağılık kompleksi yaşamadık, dedim, pratik bilgilerimizle kendimizi çoğu zaman üniversite öğrencilerinden daha üstün görüyorduk, çünkü onların ders kitaplarındaki konular bizim öğrenmemize de açıktı, ama onlar bizim temel eğitimimizden hiç haberdar değillerdi. Biz entelektüel kavramını daha geniş anlamda kullanmayı öğrenmiştik,. Bizim evde entelijansiyadan söz edildiğinde kastedilen, bağımsız düşünebilen herkesti. Ayschmann'ın yine de hakkı vardı. Aramızdaki tüm eşit ilişkilere karşın derin bir uçurum vardı. Ben kendini eğitmiş biriydim. Ekonomik bakımdan daha iyi durumdaki bir aileden gelseydim, gelişimim farklı olurdu. Okuduklarını hayatın bir parçası kılabilen ailemin ortaya koyduğu çabanın değeri bu nedenle daha büyüktü. On iki yaşıma kadar baskısını yaşadığım eğitim sistemi bizi yük hayvanı olarak yetiştirmeye sabitlenmişti. Tek bir öğretmenimiz bile, her birimizde varolan yetenekleri teşvik etmek için hiçbir şey yapmadı. Proleter semtinin çocukları olarak bizler gözden çıkarılmıştık, sorgulama tutumuna işaret eden her kelime, yumruklarla ve sopalarla sindiriliyordu. Babam işten yorgun düşmüş halde eve geldiğinde elinde bir kitapla masaya oturup benimle kitabı tartışacak gücü yine de bulurdu. Kütüphaneye gitmemi sağlayan o olmuştur. Çocuklara kapalı tutulan bölümlerden kitapları kendisi ödünç alıp bize getirirdi. Okumak, sanat yapıtlarının röprodüksiyonlarına bakmak varlığımızın parçasıydı. Edebiyat bir gereklilikti. Bende onsuz yaşanamayacağı izlenimi oluşmuştu. Benim kitaplara ilgimin ne zaman başladığını bilmiyordum. Mutfağımızda her zaman birtakım kitaplar bulunurdu, gezi anıları, biyografiler, keşifleri anlatan ve tarihî olaylar üzerine kitaplar. Bunlar kendilerini bana sayfa sayfa açar, gece uykuya geçene kadar bana eşlik ederlerdi. Ayschmann bu gelişimin bir istisna olduğu kanısındaydı. Ama biz, edebiyatla, felsefeyle, sanatla uğraşının her yerde mümkün olduğunu düşünüyorduk. Herkese sorunlar üzerine düşünme yeteneği verilmişti. Bizlere iş gününün ardından entelektüel faaliyetlerin yakıştırılmamasına kızıyorduk. Bizler işçiydik ve kendimize kültürel bir temel yaratma yolundaydık. Bunun ancak özel koşullarda gerçekleşebileceği yolundaki bir açıklamayı bile bize karşı bir küçümseme, bir ayrımcılık olarak görüyorduk. Diğerlerinden hiç de daha zeki, daha iyi olma-

yan ben ve benim gibiler okuyup öğrenebildiysek, demek ki bunu herkes başarabilirdi. Eksik olan çoğunlukla motivasyondu, bu eksiklik okulda başlıyor, işçilerde, düşünen insanın sabırsızlığını değil, küçük burjuva kanaatkârlığını teşvik eden sendikalarda da devam ediyordu. Koşullar, hepimize açık olması gereken şeyi tarifsiz çabalarla ve zahmetle elde etmeye zorlamıştı bizi. Babamın kendi girişimiyle kölelikten bilim çağma geçtiğini ve bu başarısında ona güç veren tek şeyin kendi hakkının bilincinde olması olduğunu söylediğimde kastettiğim şey buydu. Sanat ve edebiyatın gerçek anlamda içine girmek istediğinden, bizim ihtiyacımıza uyarlanmış olan, popülist ürünlere itiraz ederdi, hatta buna çoğunlukla öfkelenir ve ilkelerin, basitleştirilmiş düşünce kalıplarının bizi ileri götürmeyeceğini düşünürdü. Ayschmann, bütün bunlar böyle gerekir diye mi yapılıyordu, yoksa gerçek kanılarınıza uyuyor muydu, diye sorduğunda verebildiğim tek cevap, Coppi'nin, benim ve bize yakın birkaç kişinin bunu doğru yol olarak benimsediğimiz şeklinde oldu. Ama bize destek de verilmişti, kısa bir süre için de olsa ilerici bir okula gitme imkânını bulmuştuk, ayrıcalık denebilecek bir şeydi bu. Böyle bir yardım eline muhtaç olmak doğrusu acı veriyordu. Mutfak lambasının ışığında dünya önümüzde açılıyordu, tahayyül ettiklerimiz elle tutulur hale geliyordu, biz düşüncelerimizi, mitolojik görüntülerin canlandığı bir karşılaşma noktasına kadar sürdürdük. Grafik çizimdeki atı ve onun ölü veya ölü gibi baygın yatan binicisi kadını, savaşçının atıyla ve yere düşüp parçalanmış çamurdan savaşçıyı karşılaştırdığımızda başka metamorfozlar keşfettik. Toreadorla atın birbiri içinde erimesi ve birlikte yıkılmaları gibi kompozisyon denemelerindeki atla savaşçı da, başta parçalanmış tek bir bedendiler ve atın yarasından, kucağında ölü çocuğuyla kadın çıkıyordu. Dişi ve erkek unsurlar birbirlerine geçiş yapıyordu, bu bize Medusa'yı, Pegasus'un onun karnından çıkışını hatırlattı. Medusa'nın, bakışları taş eden ürkütücü yüzü, hem atın hem savaşçının kafasında görülebiliyordu. Perseus, başını Medusa'dan öte tarafa çevirmiş olarak, onu, çirkin yüzünün aynadaki görüntüsünde yakalayarak öldürmüştü. İşte bu bakışını öte tarafa çeviriş Picasso'nun özelliğiydi. Onun resminde, saldıran güç görünmüyordu, sadece saldırıya uğrayanlar kendini gösteriyordu. Çıplak ve korumasız halde, muazzam bir gücün sahibi olan görünmez düşmanın saldırısına terk edilmişlerdi. Perseus, Dante, Picasso saldırıdan zarar görmemişlerdi, aynalarına yansıyan şeyi bize iletiyorlardı, Medusa'nın başını, infernonun çemberlerini, Guernica'nın havaya uçurulmasını. Karşı durmasını bilen insan yaşadıkça hayal gücü de yaşıyordu. Ama düşman sadece maddi yıkımı amaçlamıyor, tüm ahlaki temelleri de yok etmek istiyordu. Saldırganların bir boşlukta kalmaması, açıkça gösterilmesi gerektiği eleştirisine biz de katılıyorduk. Ama bu düşünce, sanatın bir işlevini yerine getirmesine, önemli olayların anlaşılmasındaki güçlük derece-

sine dikkat çekmesine itiraz anlamına gelmezdi. Tabloda yüzlerin ve bedenlerin üstüne çöken felaketin, bizim kavramaktan uzak olduğumuz boyutları vardı. Resmedileni kestirme yoldan açıklamaya çalışan her girişim yapıtın ışığını söndürürdü. *Guernica*'nın ve *Tauromachie*'nin sunduğu düşünme ufku, hazır yargılardan kurtularak ilgilendikçe genişliyordu. Büyük kompozisyon kaba kesimli figürleriyle toplu bir bakış olanağı sunuyordu. Burada hiçbir şeyin yeri değiştirilemezdi, tüm ilişkiler iyice basitleştirilmiş haliyle veriliyordu. Ama resim kavranabilir olmaya başlayıp da olan bitenin arkasındaki güçlere işaret edince içinde bulunduğumuz durumu da bize gösterir hale geliyordu, parti bünyesinde dava için bir araya gelmemiz, bunun dışarıya karşı birlikteliğimizin güvencesi olması, ama içeride ayrılıkların, kuşkuların, çaresizlikler ve korkuların yaşanması gözümüzde canlanıyordu. Koşulları analiz etme isteği duysak bile ulaşabildiğimiz sonuç çoğunlukla, kolayca çürütülebilen hipotezler oluyordu. Güven duyamamamız, her şeyin kaygan olduğu duygusu, geç dönem burjuva toplumuna özgü bir düşüncenin ürünüydü ve bizler politik alternatifi temsil etmemize karşın bu düşünce tarzı bizim içimize de işlemişti. Büyük bir enerji harcayarak İspanya'daki insanların mahzun ve tepkisiz halini kırmaya çalıştık. Ama sonra cepheyi dağıtma kararı alındı, daha önceleri de işçi hareketinin giriştiği mücadelelerin karşı darbelerle kesintiye uğramış olduğunu bizlere hatırlatan bir gelişme oldu bu. Bir kere daha sömürücülere karşı bir mücadele başarısız olmuştu ve belki de sömürülenlerin bağımlılığını artırmıştı. Karşı koyuşu seçenlerin sayısı hâlâ sınırlıydı ve yüz binler bu hareketi hayatlarıyla ödemek zorunda kalmışlardı. Ama burada yapılan, Madridli isyancıların bin sekiz yüz sekizde, Fransız devrimcilerin bin sekiz yüz otuzda, Komüncülerin ve Ekim Devrimi savaşçılarının başlattığının bir devamıydı. Bütün bunlar, ihtişamlı yükseliş ve yenilgi, geri çekiliş ve yeni ataklar için toparlanma, *Guernica* tablosunda yer alıyordu. Yirmi yıl kadar önce bizim ülkelerimizde emekçiler, iktidarı ellerinden kaçırmışlardı, reformistler sömürücülerin güçlenmesine hizmet etmiş, onların iktidarları korkunç ve utanç verici gelişmelere yol açmıştır. Picasso'nun çizdiği yamulmuş, dağılmış bedenler ve çarpılmış yüz hatları bu dönemin tanıklarıydı. Tablo baskıcılığın geçmişteki tüm aşamalarının feryadı ve hatırlatmasıydı. Bu tablo bir başka canlandırmaya, merkezinde paralanmış ve rüzgârda uçuşan elbiseleriyle ve elindeki kılıcı ve meşalesiyle bir kadının sürdüğü upuzun siyah bir atın yer aldığı, onun altında da vuruşmada can vermiş dağılmış çıplak bedenlerin yattığı bir resme çok benziyordu. Elli yıl kadar önce Zöllner Rousseau'nun yaptığı resimde savaşın boz bedenler ve toprak üzerinden yılanlayarak geçişi böyle resmedilmişti, ağzı açılmış duran, sert çizgilerle çevrelenmiş iri gözleri olan kadının yüzünde Guernicalıları kaskatı yapan vahşetin aynısı okunuyordu. Picasso'nun yapıtı bizi gerilere, Mantegna'nın

ve Avignonlu sanatçıların Meryem tasvirlerine, Liebanalı Beatus'un mahşerine ve Taş Devri'nin mağara resimlerine kadar götürüyordu. Dişlerini gösteren, ağlayan kadının resmedildiği örnekte de akan gözyaşlarının izi vardı, mendilin gözlere bastırılması on beşinci yüzyılın ressamlarından örnek alınmış gibi görünüyordu ve *Guernica*'nın ön planında yerde yatan kişi, Avignon cenaze resmindeki sırtüstü uzatılmış ölüye benziyordu. On birinci yüzyıl sanatçısı Beatus'un minyatürü, Picasso'nun kullandığı kompozisyon öğelerini henüz çarpılmamış ortamı içinde gösteriyordu. Ama vurulan savaşçıda, atta ve çocuklu kadında soyutlamanın, stilize resmin ilk izleri görünüyordu, üzerinde Columba yazan, umudun, ışığın, barışın simgesi güvercin zeytin ağacından kalkıp mutfak köşesinin gölgesine konuyordu. Picasso'nun resmi, kökenini belli ediyordu, ama öncülerinden farklı olarak hüznünü açıkça sergiliyordu. Burada acı göz önündeydi. Resim dayanaklarını ve ön çalışmalarını görünür kılarak daha da önem kazanıyordu. Ayschmann'ın kitaplarında ve dergilerinde sanatın tarihinin insan yaşamının tarihi, farklı dönemlerde toplumsal kararlar tarihi olarak okunabildiğini gördük. Kendi gelişimimizle ilişkiler kurulabiliyordu. Bizim düşüncemiz birçok bakımdan resimler ve edebiyat yapıtlarıyla belirlenmişti. Bilinç değişimlerinin yaşandığı dönemler sıklıkla belli sanat temalarıyla bağlantılıydı. Şimdi, politik mücadelenin karar aşamasında olduğu şu an, *Minotauromaquia* resmindeki çocuğu düşünmemiz rastlantı değildi. Çocuk, ışığını gölgenin karşısında kararlılıkla yükseğe kaldırıyordu, resmin yaptığı, dile getirmeden ibaret bir olay değildi, gerçekliğin ahtapot gibi büyüyüp saçaklanması karşısında, tüm kırılganlığına karşın insana sezgi gücü kazandırıyordu. Böylesi resimler tarihin çizgilerinin yumaklandığı dönemlerde yönümüzü şaşırmamıza yol açıyordu. Başka birkaç resme daha dikkatimizi verdik. *Guernica* gibi, Delacroix'nın resmi *Barikat*'ın kompozisyonu da, özgürlüğü temsil eden kadın figürünün tepede durduğu bir piramit düzeninde yapılmıştı. Resimde hep kurşuni renkler ve soluk kahve kullanılmıştı, üç renkli bayrağın parlak kızılı bile dumanların kararmasıyla soluklaşmıştı. Kaldırım taşlarının ve kalasların, ölülerin mumdan yapılmış gibi duran yere serilmiş bedenleri üzerinde halkın önderi olan kadın yükseliyordu, güçlü kuvvetli, yarı çıplak bir temizlikçi kadın; rüzgârda hafif hafif dalgalanan etekleri, elinde bayrak ve tüfek, yana çevirmiş olduğu başı, Picasso'nun tablosunda bitimsiz yüzünü uzatan Nike'yi andırıyordu. Dolgun gövdesiyle, keskin çizgilerle resmedilmiş tüfeği kavrayışıyla, iri kalçalarını öteye atışıyla resimdeki kadın, fikrin maddi zora dönüştüğü aşamayı temsil ediyordu. Proletaryanın gücünün üçlü temelini oluşturan işçiler, aydınlar ve gençler burada saf tutuyorlardı. Ayschmann dikkatimizi, siyah ceketli ve şapkalı, gömlek yakasını çevreleyen geniş fularlı adama çekti. Bu, Delacroix'nın kendi portresiydi. Bu biyografik ayrıntı resme farklı bir değer

yüklüyordu, çünkü günün koşullarının bastırdığı bir kararı yansıtıyordu. Özünde tutucu olan ressam, resimde kendini devrimcilerin ön saflarında göstermişti, henüz bu rolün adamı olamamıştı, dizlerinin üstüne çökmüş halde sanki arkasını yaslayacak bir destek arar gibi hafif geriye kaykılmış, tüfeği ürkek bir şekilde elinde tutmuş, parmağı beceriksizce tetiğin üstünde gösteren bu resmin, onun yaşam karşısındaki tüm halini yansıtıyordu. Burada resmettiği şey onun arzusunu yansıtıyordu sadece, bu yüzden de bir rüyanın garip halini taşıyordu, yüzüne bakınca, onun aslında buraya ait olmadığı belli oluyordu, şaşkın haliyle, kesinlikle gerçekçi çizgilerle resmedilmiş bir figür olarak, yaptığı şeyin pek de idrakinde görünmeyen ve zaten kısa süre sonra yön değiştirecek olan bu kişi burada, geleceği bilmişçesine, geleceğe ait biri olarak yerini alır. Diğerlerini kanatları altına almış olan kadının bir adım önüne kadar geçerek en öne çıkan bir genç görünüyordu, fırtına gibi sokaklardan çıkıp gelmişti, elindeki silahı hayranlıkla gezdiriyordu. Bayrağı taşıyan kadın kurşun işlemez gibi görünürken ve diğerleri dikkatli gözlerle çevreyi inceleyerek beklerken, heyecana, ani gelişmelere, kahramanlığa ilişkin ne varsa, bu yeni yetmenin üzerinde toplanmıştı, yerde yatanların üzerinden atlamak için bacağını kaldırışı, aşırı büyük cephane torbasının kalçası üzerinde hoplaması, sanki devrimin yakın olduğunu haber veriyordu. Ama aynı şeylerin içinde korkunç bir gelişme de yatıyordu, çünkü burada bu gencin tümüyle korumasız kurşunların hedefinde olması, yerdeki ceset yığınının bir sonraki saniye onu da kabul etmeye hazır hali açıkça görülüyordu, ama bundan da ötesi, biz bin sekiz yüz otuz yılının yirmi sekiz Temmuzunu izleyen gelişmeleri biliyorduk. Özgürlük ideali altında toplanan halk daha baştan aldatılmıştı, halk ayaklanmayı kırk yıl önceki araçlarla yürütmüştü, gücünü paradan alan yeni asiller şimdi de arka planda kalmışlardı, yeni monarşi atılım halindeydi. Bir dizi devrim ve karşı devrimden sonra Napoleon'un krallığı Jakoben diktatörlüğün yerini aldıktan ve krallık, imparatorluğun yıkıntıları üzerinde yeniden inşa edildikten sonra, büyük sermayenin sınırsız gücü barikatların önüne serilmişti, bundan böyle ilerki devrimci dönemlerde bu güçle mücadele edilecekti. Tarihin böyle bir sıçrayışını, muazzamlığı ve cüretkârlığı içinde gösterme peşindeki bu resimde yakalanan şey, ressamın kendisinin yeniye geçişte bir an nefesini tutmasını içeriyordu, dünyaya romantik, alegorik gözle bakan Delacroix, üzerindeki bu ağırlıklarla ancak ara bir konumda kalmıştı. Burada ateşin içinde yitip giden, sonra yine başlarını kaldıranlardan önce, daha önce bin sekiz yüz otuzda, otuz dörtte, kırk sekizde ve yetmiş birde mevzilere girilmişti, Courbet'nin, Millet'in, Daumier'nin, Van Gogh'un sanat alanındaki fetihleri de geçmişin birikimi olarak duruyordu. Delacroix isyancılar arasında boy göstermek istemişti, ama sonra birden korkmuştu. Burjuvaziye, resmettiği kahramanlarına olduğundan daha ya-

kındı, şimdiden devrime sırtını çevirmeye hazırdı. Ama barikatlardaki durumu işte tam da bu kırılganlığı içinde göstermişti. Korku ve heyecanla yerini almış, kırmızı bir kuşak bağlamış, kafasındaki silindir şapkası pervasızca yana yatmış haliyle kendi sınıfını, çatışmanın ortasında kendi yararını gözleyen sınıfı temsil ediyordu, Picasso'nun da yaptığı gibi resmiyle tarihî bir ânı görselleştirmişti, çelişkili umutların yaşandığı bir ânı, halk özgürlük tanrıçasının etekleri altında kanını akıtırken, onlara katılan kendisi hüzünlü ve melankolik görünüşü içinde rüyadan uyanmayı bekliyordu ve bu uyanma ihanet dolu olacaktı. O gün Paris'in durumu tam buydu. Emekçiler hakları için mücadeleye girişmişlerdi, ama aralarında onları sıkıştıran, engelleyen, ellerini ve ayaklarını bağlayan bir gericilik yer alıyordu, tarihin ileri bir basamağına tırmanmak sonsuz derecede zordu, sosyalizm ancak duvarın öte tarafında, taş döşeli sokakların yarılıp ayrılmasıyla doğabilecekti, ama sonraki yüzyılda tepeden tırnağa silahlı burjuvazinin saldırısına uğrayacak, aşağılanacak ve tepesine binilecekti. On iki yıl önce Géricault'nun resmi *Medusa'nın Salı* akademik sanat mekânlarına girmişti. Delacroix'nın tablosu, kendisini yurttaşların kralı diye adlandıran kişinin takdirini kazanmıştı, çünkü onu iktidara getiren yolun kutsallaştırılmasını sağlamıştı bu resim, şimdi de sanatçı yüksek bir maaşla onun hizmetindeydi. Buna karşılık Géricault'nun resmi, toplumun saygın kesimlerine tehlikeli bir saldırıydı. Her şeyden önce beş metreye yedi metrelik dev boyutlarıyla salondaki bütün diğer resimleri bastırma tehdidinde bulunuyordu, ama ressama para ödeyenler için dayanılmaz olan nokta resmin işlediği konuyla, memurların yolsuzluğunu, hükümetin kinizmini, bencilliğini açığa vurmasıydı. Bin sekiz yüz on altı yılının iki temmuzunda Fransız donanmasının sancak gemisi Medusa, Senegal'e doğru giderken gemi komutanının ve deniz kuvvetleri komutanlığının ihmali yüzünden Cap Blanc yakınlarında karaya oturdu. Gemideki yaklaşık üç yüz sömürge askerinin ve göçmenin ancak yarısını alacak filika vardı. Kaptan, yüksek rütbeli subaylar ve nüfuzlu yolcular zor kullanarak filikaları ele geçirdi. Geri kalan kazazedeler ellerine geçen direk ve kalaslardan yaptıkları bir sala sıkıştılar. Filikalar salı çekecekti, ama patlayan fırtınada halatlar kurtuldu, sal sürüklendi ve salın üstündeki yüz elli insan açlık ve susuzluk çekerek birbirleriyle mücadele etti, on iki gün sonra sadece on beşi hayattaydı. Olayın üzerinden üç yıl kadar geçmiş olmasına karşın Medusa, resim ismi olarak uygun görülmemiş ve gemi kazası resmi olarak diğer resimlerin üst tarafına kötü ışık koşullarında asılmıştı. Ressamın resmettiği an, uzaktan kurtarma gemisinin direğinin görüldüğü, saldakilerin çaresizlik ve isyan dolu olduğu bir andı ve Bourbon devrinin iktidar sahipleri bu tabloyu haklı olarak kendi rejimlerine karşı ayaklanma yönünde bir ilk adım olarak değerlendirmişlerdi. Kitaptaki zor seçilen röprodüksiyon, kendimizi, kötü ışıklandırmaya karşın,

tablonun otantikliğini okumaya çalışanların yerine koymamızı sağladı. Salın üzerinde hayatta kalanlar, ön taraftaki ölülerden kurtulmaya çalışarak toplu bir hareketle başlarını yükseğe kaldırıyorlar, daha fazla yükseğe çıkmak istiyorlardı, ta ki yukarı kaldırdıkları kişinin esmer sırtı açıklığa çıkana kadar; rüzgâr bu kişinin gemiye salladığı bezi yana atıyordu. Kompozisyon çift yönde diyagonal eksen ilkesine oturtulmuştu, böylece hem tuvalin geniş alanları sağlam bir yapıya kavuşturulmuş, hem de iki perspektif arasında bir kayma sağlanmıştı. Sol alttaki grup heyecanlı, birbirinin içine geçmiş hareketleriyle, birazdan çarpacak dalganın altında kaybolacak minik direği hedef alarak sağ üste doğru uzanıyordu, sağ alttan yukarıya, bir ölünün aşağı sarkan koluyla başlangıç noktasını oluşturduğu diğer çizgi yükseliyor, sol üstte rüzgârın şişirdiği yelkene doğru çekiliyordu, böylece figürler kütlesinin çizdiği yön salın hareket yönünü çaprazlıyordu, bu da bir baş dönmesi duygusu yaratıyordu. Sal, uzaktaki gemiye doğru değil, onun yanından geçip gidecek şekilde kayıyordu, bu algıya, salın boş olan burun tarafından gelen ve kimsenin farkına varmadığı, geri kalanları aşağı alacak kule yüksekliğindeki dev bir dalganın görüntüsünün yarattığı bir başka tedirginlik ekleniyordu. Delacroix'nın figürleri yüzlerini cepheden resme bakana dönmüşlerdi, mücadeleye katılma çağrısını zayıflatan tek şey kendisinin sergilediği biraz kararsız, biraz kırılgan tavırdı. Géricault bu dolaysız ajitasyona girmemişti, kazazedelerin büyük çoğunluğu sırtı izleyiciye dönük, kendi dünyalarındaydı, önde oturmakta olan figür bir ölüyü eliyle kavramış, bitkin ve üzüntülüydü, sal sanki boğulan birinin perspektifinden görünüyordu ve kurtarabilecek gemi o kadar uzaktaydı ki önce akla getirilmesi gerekiyor gibiydi. Ufukta beliren ve son kıpırdanan ve ağır ağır artan bir kuvvete yönelen bu yardım olanağı bir yanılsama, bir sanrı olabilirdi, geleceğin içindeydi, izleyicilerin yer aldığı dünyadan çok uzaklardaydı. Tek bir felaket insanlığın durumunun simgesi olmuştu. Düzene uyum gösterenlere aşağılamayla sırtını çevirmiş olan saldaki yitik insanlar, Bastille'in yıkılışına tanık olmuş bir kuşağın savrulmuş üyeleriydi. Hepsi birbirine dayanmış, birbirine bağlıydı, onları gemide bir araya getirmiş olan tüm farklılıkları, ayrılıkları geride kalmıştı, hayatta kalma mücadelesi, açlık, susuzluk, açık denizde ölüm, hep unutulmuştu, her birinin küçük çabasıyla ya birlikte yok olacaklar, ya birlikte kurtulacaklardı, onlar arasında en güçlü olan, gemiye işaret veren kazazedenin bir Afrikalı, belki de Medusa'ya köle olarak bindirilmiş biri olmasıysa tüm ezilenlerin kurtuluşu düşüncesini doğurmaktaydı. Ayschmann'ın birden yüzü sarardı, öne doğru sendeledi, kitap elinden düştü. Onu çimene yatırdım. Ellerini şakaklarına bastırdı, bir anlık bir zaafiyet, dedi, hemen geçer, ardından tekrar ayağa kalktı. Bizim hayatın şu ânında baktığımız resimler, hayatın son bulmasıyla noktalanabilecek hızlı ve sürükleyici olayları konu ediyorlardı. Bizim de yaptığı-

mız gibi, resimlerdeki figürler ceset yığınlarının arasından yükseliyor, üzerinde yatıyor, sürünüyor, diz çöküyordu. Ayschmann, şimdi ölümü sürekli yakınında hissettiğini söyledi. Ressamlar her şeyi silip götüren bir yıkımın içinde yaşamın henüz tutunabildiği bir ânı yakalayıp sonsuzlaştırmışlardı. Böylesi bir didinmeden geriye tanımsız bir şey, soluğun tutulduğu bir ânın sessizliği kalmalıydı. Ayschmann'a, seni hastaneye götürmemi ister misin, diye sordum, ama o, kitabı açmış ve Goya'nın isyancıların kurşuna dizilmesi resmine bakmaya başlamıştı bile. Resimdeki yüzlere, nefretle birbirine bastırılmış dudaklara, iri iri açılmış gözlere bakarken, ölümü düşünürken korkmuyorum, dedi Ayschmann, şu an böylesine içimizde hissettiğimiz şeyi geri gelmemek üzere yitirmek beni korkutmuyor, çünkü bu yaşama aitlik duygusu ancak yaşadığımız sürece olacak, ölümümüzle birlikte o da yok olacak. Demek istediğim, yaşama tutunmamız, yaşadığımızı bilmekten geliyor, yitirdiğimiz yaşamın acısını duyamayız, çünkü o zaman biz de geçip gitmiş olacağız. Sadece hayattakiler ölümden korkabilir, ama buna da gerek yok, çünkü hâlâ hayattayızdır, ölümle birlikte korku da yok olur, bu nedenle ölümden korkmak anlamsızdır. Sadece bir şeyi öğrendim, dedi, burada olduğum sürece, yaşadığımı unutmamaya dikkat etmem gerek. Bin sekiz yüz sekiz mayısında idam mahkûmlarının önünde bir anlık bir zamanları kalmıştı. Tüfekler nişan almıştı. Yandan vuran sokak lambalarının ışığında göllenmiş kanlar görünüyordu. Diz çökmüş mahkûmların önünde daha önce kurşuna dizilmiş dağınık bedenler yatıyordu. Kalabalık bir mahkûm alayı tümseğe götürülüyordu. Bazıları yumruklarını sıkmış, bazıları ellerini yüzlerine kapamıştı. Ama önde dip dibe dizilmiş, namluların ağzına bakanların, işçilerin, köylülerin, bir rahibin ateş saçan gözleri meydan okuyordu. Önü açık beyaz gömlekli biri kollarını ölümü kucaklamak için öne uzatmıştı. Kurşun yağmurunun beklendiği bu ânın gerilimi dinmek bilmediği için dayanılmazdı. Kentin öne çıkmış bir mahallesinin karanlığa gömülmüş silueti içinden, insan kusan kent kapısından mahkûmlar getiriliyordu. Gökyüzünün kahverengi yeşile çalan karanlığı, parmakları tetiğin üzerinde bükük duran muhafızların pelerinlerinin rengine karışıyordu. Şafağın alaca karanlığının bulanık görüntüsünün içine çıplak tepenin sarı ışığı bir üçgen halinde dalıyor, sarı ışıksa tüfeklerin ucundaki süngülerin çizgileriyle dilimlere kesiliyordu. Hiçbir yerden yardım ihtimali olmasa ve az sonra patlayacak tüfeklerin cayırtısı kesin olsa bile, isyancılar grubunun zaferi yüzlerinden okunuyordu ve makine düzeni içinde sıraya dizilmiş, gelmekte olan yenilginin önünde askerlerin belleri bükülmüştü. Kendi sonumuz bizi niye korkutsun ki, dedi Ayschmann, doğumdan önceki yokluğumuz da bizi panige sevk etmiyor. Kollarını açarak göstererek, bu bize göstermiyor mu, doğumla ölüm arasında her şeyin elde edilebileceğini, onun hareketi gurur ve üstünlük dolu değil mi, her şeyi

bırakıp, boşuna yaşamadığının bilinciyle kendini ölüme sunmuyor mu. Hepsinin gözlerinde aynı ifade var, dedi Ayschmann, hep bu bakışları gördüm, Teruel ve Caspe'de, Vinaroz'da, Benicasim ve Castellón'da, havaya uçtuğumda, her şey kararmadan önce herhalde ben de böyle bakmışımdır.

Madrid'in esir isyancıları, Medusa'nın kazazedeleri, Paris barikatlarındaki halk, Guernicalılar gerçekliği doğrudan yaşamışlardı, onların başına gelenler, ressamların ortaya koyduğu tanıklıkların çok uzağındaydı. Sanatçılar gerçekliğin verilerine ne kadar sadık kalsalar da gerçek yaşananları tümüyle kuşatmaları ve yansıtmaları olanaksızdı. Başkalarının yaşadığı acıların hissedilmesi hiçbir zaman mümkün değildi, insan ancak kendi deneyimlerini yansıtabilirdi. Ressamlar yaratıcılıklarını kullanarak, kendi hissettiklerini, konu olarak seçtikleri olayla buluşturarak bir örtüşme buluncaya kadar çaba harcıyorlardı. Bu örtüşme, duygu yoğunluğunun en üst düzeye çıktığı an mümkün oluyordu. Delacroix nasıl hep kendine uygun, duygusal çöküntülerle kesintiye uğrayan tutkularına denk düşen konuları aramışsa, barikatlar ânını da kendi kuşkularından, bezginliğinden hareketle sergilemişti. O zamana kadar, kabına sığmayan hayal gücünü, cehennem yolculuklarına ve kıyım tasvirlerine akıtmıştı, acımasızca bastırılan Yunan özgürlük savaşının anıları onda hâlâ tazeydi, şimdi de, o Temmuz günü kendini içinde bulduğu kalabalığın, zincirlerinden boşanmasını görünür hale getirmek istemişti. Onun yaşamını o güne kadar kısıtlamış olan idealizmin ve işe yaramazlık duygusunu da beraberinde getiren kibirin etkisi altında, yaşanan olaylar içinde, değişimi zorlayan girişimin içinde kendine yer bulmaya çalışıyordu, kaypak algılayışı ve aşırı beklentisi içinde halkın arzularıyla Orléanistlerin ve Bonapartistlerin çabalarını birbirine karıştırdı. O sıralar ancak sezgiyle görülebilecek olan ve bir yıl sonra Lyon'da emekçilerin sokaklara taşıdığı ilerici zorun yanında onu bulmak boşuna bir beklenti olurdu. Géricault'nun vizyonu da fırtınalı, huzursuz bir yaşamın yansımasıydı, dizginlenemez, sürekli kendinden kaçan bir karaktere sahip ressam iç dünyasını önceleri ordu seferlerini ve Napoleon İmparatorluğu'nun çöküşünü, yaygın ve şiddetli kahramanlık ve ölüm sahnelerini resmederek yansıtmıştı, sonraları da gemi azıya almış atlar yapmıştı. Bu ressamda bir züppelik, başına buyrukluk vardı, ama kaçma isteğini, hayat yorgunluğunu her seferinde aşıp insanı teslim alan bir renk seli, nefes kesen bir ritim ortaya koyabilmişti. Sömürgelerdeki ayaklanmalar, gemicilerin isyanı, yolsuzluğa batmış bir devletin yaptıkları, kendisinin toplumdışı varlığının, ruhsal bunalımlarının da hazırladığı motifleri işlemeye yöneltmişti onu. Hummalı bir şekilde her şeyi içine çekip ken-

di iç dünyasında fırtınaya dönüştüren, resmettiği şeyi bir tanık gözünün gördükleri haline getirmek için kendini mahvedercesine çabalayan bir ressamdı. Goya hissettiği dehşetin kendisi de bilincinde bir ressam olarak resimlerindeki somutlaştırmaları gerçekdışılık düzeyine kadar çıkarmıştı. Napoleon'un ordularına karşı on yıl süren savaşın bıraktığı tüm anlık izlenimler, idam sahnesinin vahşetinde dile gelmişti. Her ayrıntısı yaşanmış bir şeye denk gelen bir resim yaratmıştı ve olaylar hiçbir zaman tuvale yansıdığı gibi cereyan etmemişti. Yine de ressamlar, gerçek olayları sanatın katına çıkarmayı, tarihi anları anıtlaştırmayı bilmişlerdi. Tüm sıkıntılarıyla yaşanmış şeyin farkındaydılar ve resimlerde, yaşananın kristalleşmiş halini gören bizler bunu yeniden canlandırıyorduk. Olayların nereden çıktığı gösterilmiyordu yapıtlarda, bize gösterilen bir benzetme, bir temsildi, bir tefekkür ürünüydü. Geçip giden bir şeyler kalıcı kılınmış, kendi başına duran bir örneğe dönüşmüştü, gerçekliğe yakınlığı varsa da bunun nedeni bizim aniden bundan etkilenmemiz, içimizde bir şeylerin kıpırdanmasıydı. Başka insanların yaşadıklarını verebilmenin imkânsızlığını en açık dile getiren sanatçı Picasso'ydu, sadece kendi algılarını, kendi öznel çağrışımlarını esas almıştı. Picasso'nun amacı, atılan bombaların, yıkılan evlerin, yaralı ve ölülerin sayılarını aktarmak değildi, isteyen bunu gerekli yerlerden okuyup öğrenebilirdi. O, tozun dumanın dağılmasını, ağıtların ve iç çekmelerin dinmesini bekledi. Ancak ondan sonra, kendi başına kalıp tuvalin karşısına geçtiğinde Guernica'nın ne olduğunu kendine sordu, Guernica dışarıya açık bir kent, savunmasızların kenti olarak gözünün önünde belirmeye başladığında da, resme konu olan bu kent, benzerleri yaşanabilecek böylesi uğursuz baskınlara karşı muazzam bir uyarıya dönüştü. Guernica nerede biteceği bilinmeyecek bir zincirin ilk halkasıydı. Géricault ise bir bitiş ânını gösteriyordu. Resmini yapmadan önce kazadan kurtulanlarla görüşmüş, salın bir modelini inşa ettirmiş, hastanelere ve morglara girerek ruh hastalarının ve can çekişenlerin fizyonomisini ve ölülerin ten rengini incelemişti. Hapishanelerde giyotinle idam edilenlerin baş ve gövde çizimlerini yapmıştı, Atlantik kıyılarında dalgaların, dalga kırılmalarının resmini yapmıştı. Düşkünlerin, akıl hastalarının ve dışlanmışların yakınında bulundu ve Fransız sömürgeciliğinin başlangıç döneminde imparatorluğun kurbanlarını ve devam eden insan kıyımını tasvir edebilmek için ihtiyaç duyduğu ayrıntıları tanıdı. Sanatçının hayatında kuşkular ve yetersizlikler böylece birden üstünlüğe dönüşebilmişti. Gözden yitip giden salın kaygan tahtaları üzerinde henüz tüketilmemiş bir enerji yükselmişti bu sayede, kurşuna dizilmek üzere olan grubun davranışı da Madrid yakınlarındaki bu kumluğun çok ötelerine işaret ediyordu. Belirsizlik ve inanç arasındaki, zor seçilen karaltılar ve abartılı somutlaştırmalar arasındaki bu ikilem sanatsal yaratı sürecinin doğal parçasıydı. Géricault, yap-

tığı resim, Bin sekiz yüz on dokuz Güzü Salonu'nun skandalı haline geldiğinde yirmi yedi yaşındaydı. O tarihten sonra hiçbir sergiye katılmadı. Cesareti kırılmış olarak Paris'ten Londra'ya gitti. Geriye kalan dört yıllık ömrü, anlamsız koşuşturmalarla geçti, gelişigüzel giriştiği mali spekülasyonların yanı sıra binicilikle de ilgilenen Géricault engelli bir koşu sırasında attan düşerek belkemiğini kırdı. Öldüğünde otuz iki yaşındaydı, ölümü binicilik tutkusundan ziyade çağının hezeyanlarının eseriydi. *Epsom Derbisi* resminde, aynı sıçrayışla havada uçan dört atla kendi ölüm düşünü görselleştirdi. Bu resimdeki her şey, göğün karartısı önünde tepeden aşağı doğru havayı yaran sıçrayışın sesine kulak vermeye çağırıyordu insanı. Sarayın ressamı, aynı zamanda şeref lejyonunun süvarisi Delacroix, yeni barikatlar kurulduğu zaman tablosu tepki çekip Luxemburg Müzesi'nin bodrumuna gönderildiğinde karşı çıkmadı. Ancak kırk sekiz Şubatında İkinci Cumhuriyet ilan edildiğinde Delacroix'nın taşrada gözlerden uzak bir yerde sakladığı tablo çıkarılıp getirildi, ama Louis Napoleon'un darbesinden sonra yeniden kilit altına kondu. Ressam bir oportünist olabilirdi, ama yaptığı resim, farklı görüşlerin çatışma noktasını oluşturan siyasi bir çalışmaydı. Keskin gözlem yeteneği ve öfke de, kaypaklık ve körleşme de ressamların karakterinin parçası olabiliyordu. Yapıtlarında kendi kararsızlıklarının üstüne çıkıyorlar ve güvenilmez düşünce biçimlerini alt ediyorlardı. Silinip gitmeden önce kendilerini de var hissediyorlardı böylece ve bu yöndeki istekleri onları çalışmaya iten ilk nedendi belki. Fanilik karşısındaki kendilerini tartmalarından küçük duraklar, gözlem noktaları ortaya çıkıyordu, uzak diyarlarda bir Hemeroskopeion kurulup tahkim ediliyordu. Okumalarım sırasında, resimlere bakarken bazen beni bir çaresizlik duygusunun, zihnimizde meşakkat ve iğrenme imgeleri yaratan renklerin ve biçimlerin dünyası karşısında duyduğum bir güvensizliğin nasıl sardığını hatırladım. Goya'nın resminin röprodüksiyonunu önüme bir kere daha açıp ressamın alevlenen bir canlılık kattığı bu sahnenin aslını, o kumun içine oyulmuş yolda idama gidenlerin gerçekte neleri yaşadığını gözümde canlandırmaya çalıştım. Önlerinde hâlâ seğiren, kana bulanmış bedenleri seyrederken herhalde öfke, gurur ve zafer düşüncelerinden eser yoktu, hissedebildikleri ancak boğuntu, üşüme ve dehşetli bir korku olabilirdi, kim o anda gelecekten dem vurabilirdi. Tüfeklerin patlamasına kalmadan, her şey korkunç bir gerçekdışına dönüşmüş olacaktı. Benzersizliği sergileyen bu imgeler bizim ne işimize yarayacaktı, bizim çevremizdeki her şey çözümsüz, öylece duruyorsa katliamın mükemmel kompozisyonunun yapılmış olmasının bize yararı neydi. Ama o an, koyu yeşil yapraklar arasında çimenlere uzandığımızda ağustosböceklerinin dinmeyen cayırtısının içinden yeniden babamın sesini duydum. Bunlar, dedim, babam için onu araştırmaya sevk edecek şeylerdi. Mesela Géricault'nun, kendi resmine gös-

terilen tepkiyi gördüğünde neden mücadeleye daha doğrudan girişmediğini sorardı. Ya da Delacroix gerici olunca resmî değerini yitirir mi, derdi, sonra da kütüphaneden, ressamın hayatıyla ilgili ne bulduysa eve taşır, annem de Fransızca kitaplardan ona çeviriler yapardı. Babamın çok kereler, yaşlanıp da hiçbir işyerinin onu almak istemediği zamanları düşünüp, o günler gelince kendimi tümüyle bu tür okumalara vereceğim, dediğini duyardım. Bunu söylerken henüz uzaktaki bir geleceği düşünmüş olmalıydı, bizlerin bir an kaybetmeden kolları sıvayıp onun gereksindiği şeyleri elde etmesinin koşullarını yaratmak için çalışmaya başlamamız gerekiyordu. Babam kültürel ürünlerin kendisine açık olmasını talep ettiği gibi, işyerinde onu çevreleyen şeylerin de kendisine ait olduğu konusunda ısrarcıydı. Sanat ve edebiyat, aletler ve makineler gibi üretim araçlarıydı. Onun yaşamı bu bölünmeyi aşmaya adanmış bir çabaydı. Fabrikada iş arkadaşları onunla dalga geçebiliyorlar, makinelerin bakımını aşırı bir titizlikle yaparken, teknik iyileştirmelere kafa yorarken gördüklerinde, onu işgüzar ilan edebiliyorlardı. Bizlerin kullanılıyor olması, derdi, işimizi zorlama ve angaryadan ibaret görmemize neden olmamalı ve isteksizliğe kapılmamalıyız. Nasıl ki kitapların ve resimlerin içeriğinden yoksun kalmamız bizim felaketimiz olursa, aynı şekilde fabrikadaki her malzemeyi, üretilen her parçayı bugünden kendi varlığımız olarak görmediğimizde kurur gideriz. Ona kendini aldattığı, üretilenlerin bize değil başkalarına ait olduğu söylendiği zaman, önce bir şey demeden geniş ve iri kemikli yüzünü bunu söyleyene döner, sonra derinden gelen bir ikna gücüyle konuşmaya başlayarak, çevremde gördüğüm her şey iktidarı almak için çalıştığımızı gösteriyor, derdi. Tavrını korumasının, gördüğü uzun yıllar içinde tüm yenilgilerden sonra kendisiyle ne kadar büyük bir mücadele gerektirdiğini biliyordum. Usta işçi konumunu yitirip sadece yardımcı işçi olarak işe alınmaya başlandığında da yaptığı her işi tüm sorumluluk bilinciyle yapmaktan vazgeçmedi. Biz gönülsüz çalıştığımız ve yabancılaştığımız sürece koşullarımızı değiştirme gücünü bulamayız, derdi. Kimsenin onu çalışmasından dolayı takdir etmemesi onu şaşırtmıyordu, birçoklarının, bir ücretli çalışan olarak onun, sanki kamusallaştırılmış bir işletmede çalışıyor gibi davranmasını kaçıkça bulmasını da normal karşılıyordu. Onun şiarı, Marx'ın, çalışmanın insan soyunun özünü oluşturan yaratıcı ilke olduğu sözüydü. Sanatın, edebiyatın sorunlarını hep çalışmanın penceresinden ele alırdı. Bir gün, derdi babam, yeraltında sürgün vermiş bir sanatın varlığını keşfedeceğiz, çalışan insanın hayatını tasvir eden bir sanatın. Ayschmann'a babamın hatırlayabildiğim sözlerini aktarıyordum. Babamı mutfak masasında otururken gördüm, işçinin ilk kez on dokuzuncu yüzyılda sanatta varlığını gösterdiğini söylemişti. Daha önceleri tanınmış yapıtlarda işçiler görünmezdi, istisnai durumlarda da resmin bir süs elemanı olurlardı. Onun varlı-

ğını görmeyen yukarıdakiler, kendisinin ses getiremediğini söyleyebiliyorlardı. Onun inisiyatifinin eseri olan devrimci değişimler, toplumu altüst eden eylemler çabucak burjuvazinin malı haline gelmişti. Kendi üretim aygıtına sahip olmayan halk köklü değişimleri ancak büyük zorluklarla ve küçük küçük parçalar halinde görüp tanıyabilirdi. Babam, proletaryanın mücadelelerinin grafiklerde, ağaç oymalarında, tablolarda, heykellerde bulunabilecek ön habercilerini araştırmayı amaçlayan bir bilimsel çalışmanın gerektiğini söylüyordu. Bu iş de, sayısız dala ayrıldığı için ancak emeklilikteki çalışmalara bırakılabilecek konulardandı. Ama şimdiden çeşitli ipuçları bulduğunu, Sümer, Babil, Mısır frizlerinde ve Asya tapınaklarında, kroniklerde, minyatür dizilerinde, dua kitaplarında, Ortaçağ mihrap dolaplarında, toplumun taşıyıcı gücüne o kadar çok işaret ediliyordu ki, ressamların ve heykeltıraşların karşı koyamadığı devasa bir etkiden söz etmek gerekiyordu. Sanatçının gözüne kendilerini nasıl sunmuşlarsa o biçimleriyle her yerde görünüyorlardı, yontulmuş taşın, oyulmuş ağacı, kalemin ve fırça darbelerinin içinden işçiler, köylüler, zanaatkârlar gün ışığına çıkmıştı. Ama onlar yine de hep resmin hikâyesinin geri planında kalmışlardı. Yüz hatları, özgüven ve salim akıl sahibi olduklarını gösteriyordu, kendilerinin yaptıkları aletler, işlevsel olmanın getirdiği dengeyi içeriyordu, hareketlerinde rastlantısal, lüzumsuz bir şey yoktu. Onlar çalışan kesimdi, üretilen her şey onların ellerinden çıkmıştı, bu çift süren ve balık tutan, hasat toplayan ve inşaat yapanlara bakıldığında bir gerçek açıkça görünüyordu, ufak tefek, çalışkan, dikkatli görüntüleriyle bu insanlar prenslerin ve rahiplerin, ordu komutanlarının ve derebeylerinin düzenini desteklemeyi ve kollamayı bıraksalar o an tüm bu sistem çökerdi. Yine de onlar göze görünmüyordu, araziyle kaynaşmış, kentlerin, kalelerin bir köşesinde belirsiz figürler haline getirilmişlerdi, bir çalıdan, otlayan bir hayvandan farklı değillerdi, oysa saygıdeğer efendiler şatafatlı giysileri içinde onların çok üstünde duruyordu. Öyle ya da böyle, meslekleri görmek olanlar bu sürekli uğraşı görmezden gelemezlerdi. Onlar da el becerilerini kullanan insanlardı, farkları imtiyazlı durumda olmalarıydı, aletlerinin, çalıştıkları malzemenin seçiminde işçilere çok da uzak değillerdi, ama büyüklerin resmini, heykelini yapma görevinin dışına çıkamıyorlardı, büyüklerin başları yapıları taçlandırıyordu, kolları bacakları tüm heybetleriyle yapının cephelerini sarmalıyordu, onların ayaklarının altında dar bir şeritte halkın gündelik hayatının esintisine yer kalıyordu. Babamın ilgilenmek istediği şey ve izlenimlerini sistemleştirmesini gerektiren şey, her zaman başlangıç girişimleri olarak var olmuş, emekleriyle yaşayanlarla yakın ilişki kurulmuş, kompozisyonların dengesinde bir değişim yaşanarak emekçilere dikkat çekilmiş, hatta bazı durumlarda belli toplumsal ilişkiler içinde belirleyici konumlarıyla gösterilmişlerdi. Bir uşağı, rütbesiz bir askeri, bir beyden, bir sü-

variden daha önemli resmetmek tanrısal düzene küfür anlamına gelirdi ve arkasında kasıtlı bir eylem, bir şebeke aranırdı. Ama burada resmedilen, kendi haliyle görünmüyordu, sanatçının veya başka bir çevreye ait birilerinin gözünden yansıyordu. Bizler kendimizi sadece ve sadece işlerimizde ifade ettik, diyordu babam, sanatta bizden bir şeylerin yansıdığına çok ender tanık olduk. Biz kendi aletlerimizi kullanmayı biliyorduk, bizim sanatımız tarlaları ekmek, meyve ağaçlarını aşılamak, evler yapmaktı, bu yaptıklarımıza kuşaktan kuşağa sözlü aktarılan şarkılar, fabllar, masallar eşlik ediyordu, kendi ismimizi altına koyduğumuz bir iş yapmadık bugüne kadar. Tapmaklarda ve katedrallerdeki elyazmalarında ve heykellerde bizim varlığımıza işaret eden gizli sanat bizim yanımızdaydı ve bizim yaptıklarımızın zamanla değer kazanmasına da katkıda bulundu, ama yine de diyoruz ki, bizim kültürümüz dediğimizde başka bir şeyden söz ediyoruz, kırda ve kentte bizi çevreleyen ne varsa hepsinin başı bizim emekçiliğimiz. Bizim kültürümüz dediğimiz şey, taşımak, çekmek ve kaldırmak, birbirine bağlamak ve sıkılaştırmak. Birilerini kırılmış odunları istiflerken, tırpanı bilerken, ağ örerken, çatı kalaslarını birbirine bağlarken, makinenin pistonlarını parlatırken gördüğümde bu kültür canlanır gözümde. Bunu idealize etmek niyetinde değilim, diye eklerdi, ama içinde yaşadığımız çağın bilgi ve becerilerinin tümünü bir arada tutan şeyi canlandırıp açığa çıkarmanın başka yolu da yok. İlginç olan, bizlerin çalışmasının bir değer kazanması, bir terzinin, bir dantelacının, buğday biçen veya öğüten bir köylünün, bağbozumundaki bir malikâne hizmetçisinin ya da bir demircinin sanatta yer bulmasıydı. Çalışma, ancak sanat yapıtında kültürel bir değer kazanıyordu, çalışmayı yapanı kendi koşullarından ayırmadan gerçekleştirilen bir ifade biçimi söz konusuydu. Babamla yaptığımız bu konuşmayı çok iyi hatırlıyordum, çünkü bunları yine bir tabloyla, Menzel'in iki buçuk metre genişliğindeki tuvale yaptığı demir döküm fabrikası resmiyle bağlantılı konuşmuştuk. Bir renkli baskı üzerinde babam bana resimle ilgili açıklamalarda bulunmuş, bu resimde, artık bilinçli bir işçi sınıfı ortaya çıkmış olduğu için sanatta yeni bir gelişme olarak devletçe kabul gören, sanat içinde işçi sınıfının kendini ifade etmesine olanak tanıyan bir yer verildiğini ve buna paralel olarak saygın konumdakilerin lütufkâr pozlarının kendiliğinden ortadan kalktığını söylemişti. Daha sonra ulusal galeride orijinalini gördüğümüz bu tablo çoğunluk tarafından çalışmanın yüceltilmesi olarak görüldü. Büyük sanayinin atmosferi teknik ayrıntılara vâkıf olduğu belli olan sanatçı tarafından inandırıcı biçimde resmedilmişti. Buhar, çekiçlerin darbeleri, vinçlerin ve taşıma vagonlarının gıcırtısı, makinelerin silindirlerinin dönüşü, ateşin hareketi, demirin akkoru, kasların gerilmesi, tüm bunlar resimde algılanıyordu. Resmin merkezine doğru bir grup dökümcü, yükseğe kaldırılmış arabalardan demir levhaları çekip silin-

dirlerin altına veriyordu, sağda darbeyle eğilmiş bir sac levhanın gerilerinde boruların ve zincirlerin altında yere çökmüş dinlenen birkaç adam vardı, çanağı kaşıklıyorlar, bir şişeyi ağızlarına dikiyorlardı, resmin sol köşesindeyse üst tarafları çıplak birileri vardiyalarını bitirmiş saçlarını ve boyunlarını yıkıyorlardı. Boru ve çubuk yığınlarının arasına sıkışmış insanların aletlerin üzerine eğilişleri, her dönüşleri ve her hareketleri, bir köşeye yorgun çöküşleri, her şey bu dev fabrika mekânının bir parçasıydı, birkaç ışık huzmesi şeklinde uzaktan içeri vuran gün ışığı ulaşılmaz görünüyordu. Terli vücutların makinelere karıştığı bu biteviye hareketliliğin dile getirdiği tek şey, burada amansız ve itirazsız bir şekilde çalışıldığıydı. Kaldıran ve savuran düzenli ve kontrollü hareketlerdeki güç, kerpetenleri tutma ânındaki yüksek konsantrasyon ânı, silindirden çıkan parçayı alırken manivelanın başındaki sakallı ustabaşının pür dikkati, paslanmış yüzeylerin zımparalanması, kısa arada her şeyi unutuş, bütün bunlar tek bir temaya, çalışma ilkesine işaret ediyordu ve bu ilkenin mahiyeti ancak dikkatli gözlemle tanımlanabilirdi. Burada söz konusu olan çalışma, babamın söz ettiği anlamda kendini gerçekleştirme süreci anlamına gelen çalışma değildi, burada en düşük ücretle yapılan ve işgücünü satın alana en yüksek kârı kazandıran çalışma resmediliyordu. Resimde sadece, tüm benlikleriyle kendilerini işe vermiş olan işçiler göründüğünden, fabrikaya onların hâkim olduğu izlenimi doğuyordu. Güçleri gözle görünen ve ateşin şavkıyla heykelleşmiş işçiler mekânı dolduruyordu. İlk bakışta, demişti babam, sanat müzesinde tablonun önünde dururken, üretici güçlerin karşı konulmaz gücünü yansıtıyorlar. Yine de yaptıkları son noktasına kadar, işbölümünün kurallarını onaylamaktan ibaret. Kendi başlarına iş görüyor gibi duruyorlar, ama varlıkları, başkalarına ait olan makine ve aletlere bağımlı. Bu başkaları ortalıkta görünmüyordu, ama çalışanlar onların araçlarıydı. Kirli paslı bir köşede bir an için hayatları kendilerine aitmiş gibi çömeldikleri yerde dinlenenler de onları geri çağıracak sinyali bekliyordu. Güçlerini ancak işin başında ortaya koyabiliyorlardı, o zaman da kolların hareketleri tehdit edici değildi, bu güçlerini ancak üretimde kullanacakları gözle görünüyordu. Çalışmaya övgü, çalışanların bağımlılığına övgüydü. Kıvılcımlar arasında akkorlaşmış demir kütlesi çevresinde toplanan, teknede yıkanan, yorgun yorgun önlerine bakarken kumanyalarını atıştıran ve boşalan bardaklarını ürkek bakışlı bezgin kadının toplamasını izleyen adamlar, hepsi güçten, iktidardan uzaktılar. Fabrikanın derinliğinin nereye kadar uzandığını söylemek zordu, enine ve dikine demir taşıyıcılar ve çubuklar dizi dizi sonsuza giden bir ızgara halindeydi. Dumanın içinde kaybolup giden yapı, çıkış vermeyen başlı başına bir dünyaydı. Bugün fabrikalarda bir kantinimiz, duş yerimiz, giyinme odamız vardı, artık teknik aletlerle ölçümlerimizi yapabiliyorduk, ama üretim süreci Menzel'in bin sekiz yüz yetmiş beşte,

Komün'ün bastırılmasından dört yıl sonra resmettiğiyle aynıydı. İşçiler birikmiş enerjilerini raylara, top kundaklarına, top namlularına dönüşen demir bloklara akıtıyorlardı. Barışçılıklarını potada eritip, yine onların çıkarlarının karşısına dikilecek çok uzaklardan kopup gelen bir şiddetin karşısına çıkacak bir güce dönüştürüyorlardı. Göz kenarları kararmış olan sağ öndeki kadına bakınca, bodrum katında bir delikte oturduğu, çocuklarının açlık çektiği anlaşılıyordu. Ressam onun zavallı halini sergilemiş, hummalı çalışmayı, işçilerin yıkandığı ve yemeklerini yedikleri insanlık dışı koşulları yansıtmıştı, yine de resim öfkeye yol açmıyordu. Daha çok bunların kaçınılmaz bir şey olduğunu hatırlatıyordu. Çalışan insan işi yapan kişiydi, görevini büyük bir güvenle yerine getiriyordu, her hareketi, her adımı ona özgüvenin büyüklüğünü veriyordu, ama dedi babam, onun üretim gücü, görünmeyen kasaları doldurmaya yarıyor sadece. Ressam işçilerin acınası sosyal koşullarını ne kadar kendi içinde hissetmiş olsa da, aletleri sıkan elleri, akkor demirin karşısında kıstıkları gözleri ve asık yüzleriyle bu adamlar, o zamanlar bir ölçüde hayata geçmiş olan toplumsal bilgilerden, ortamlardan ve belgelerden çekilip alınmıştı. O yaşımda Alfa Laval firmasında getir götür işlerinde çalıştığım için Menzel'in ustalığını hayranlıkla seyredenlere neyin gösterildiğini biliyordum, Bismarck ve I. Wilhelm döneminin Alman işçisiydi resimdeki, *Komünist Manifesto*'nun ulaşmadığı, kendilerine tanınan alanda sadık ve dürüst kalan işçi kuşağıydı. Parıltılar ve akışkan gölgeler arasında beliren figürler, demirin uzantılarıydı. Demirde elementer bir şeyler vardı. Akkor haliyle bir metalden daha fazla bir şeydi, sanayi çağı emperyalizminin yayılmasını simgeliyordu. İşçi kazandığı ücret kadar bir değere sahipti. Malzemenin gerçeğe uygun ayrıntıları işin uzmanını memnun eden bu yapıtın ana figürü işçi değil, sermayenin birikmesini sağlamak üzere cüruf atarak silindirlerin altına giren, akkor haldeki demir külçesiydi. Müzede tablonun iki yanında aynı ressamın başka iki tablosunu görmemiş olsaydım bu yorum beni o kadar da ikna etmezdi belki. Bunlardan biri Kral I. Wilhelm'i yetmiş yılının otuz bir Temmuzunda orduya yapacağı bir ziyarete giderken vedalaşması sırasında gösteriyordu. Berlin'in Unter den Linden Caddesi'nde saygıyla öne doğru eğilen veya hazırolda bekleyen, şapkalarını sallayan, tezahürat yapan, duygularına hâkim olamayıp hüngür hüngür ağlayan halk görünüyordu, lütufkâr hükümdar at arabasından el sallıyordu ve Brandenburg Kapısı'ndan geçmek üzere olan arabası Sedan, Versailles yönüne, kendisinin imparator olacağı ve Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunu ilan edeceği yere doğru harekete geçmişti. Yetmiş dokuz yılına ait olan diğeri, sarayın ihtişamlı salonlarında verilen balolu bir daveti gösteriyordu, altın ve kristallerin ışıltısı altında, göğsü madalya dolu fraklı ve gala üniformalı beyler ellerinde bardak ve tabaklarını tartarken görkemli tuvaletler içindeki hanımlarla laflıyorlardı.

Baş döndürücü renk cümbüşü içindeki ipek ve pırlantaların ışıltısını yansıtan ve bayrakların dalgalandığı, ışıklı caddedeki yaşa seslerinin duyulduğu mekânların arasında duman içindeki demir döküm fabrikası kendini gösteriyordu. Sol tarafında, ulusun kaderini belirleyen tarihî olay, sağ tarafında meleklerin çemberi altındaki saray çevresi. Bir tarafta savaşın hayranlıkla karşılanması, insanların dalkavukluğu ve yaltakçılığı, diğer tarafta ifrata varan ihtişamın yüceltilmesi. Ortada amansız bir çalışma, sağdaki ve soldakilerin zenginliğini yaratan didinme. Yakın dönem Alman tarihi üzerine bir üçleme. Üçlünün merkezdeki resimde deri önlükleriyle, ellerindeki ağır çubuklarıyla ve kerpetenleriyle görünen adamlar, işçi sınıfına karşı tezgâhlanan tüm aldatmacayı gösteriyordu. İktidar sahiplerinin kullandığı çalışan kesim, Fransa'ya karşı başlatılan seferin yükünü sırtlanmak zorunda bırakılmıştı, böylece de kendi partilerinin önderlerinin kılavuzluğunda Dünya Savaşı'na yol açan süreci başlatmıştı ve şimdi de fabrikalarda faşizme silah yetiştiriyordu. Demir döküm fabrikası tablosunun renkli baskısı her yere yayılmıştı, bu resim, üretimi gerçekleştirenlere bir örnek sahne, gönülleri yüceltmenin bir aracı olarak sunuluyordu. Bazı işçilerin mutfaklarında rastlayabiliyordunuz ona. Büyük ebatlarda ve çerçevelenmiş olarak sendika kutlamalarında çekiliş ödülü olarak veriliyordu, daha sonraları nasyonal sosyalist örgütlerce de dağıtıldı. Arkadaşım Coppi, Menzel'in bir hapishaneye koyduğu işçileri sınıf mücadelesinden uzak tutan bu resmin üzerinde zaman zaman oynar, kerpetenin ucunda fraklı ve silindirli veya göğsü madalyalı küçük adamlar debelenirdi. Resmin röprodüksiyonunu incelerken anlamlı bir ayrıntıya rastladık. Kompozisyonun perspektif yapısının çizdiği hatta bakınca, boruların ve kirişlerin, silindir tezgâhlarının ve kerpeten tutamaklarının, arabaların üstündeki malzemelerin ve işçi gruplarının hareketlerinde görülen ağırlık merkezi kaymasının uzantıları, arka planda sol tarafta bir noktada birleşiyorlardı, birleşme noktasında taşıyıcı bir kolonun tam dibinde şapkalı ve redingotlu, yüzü atölyeden öte tarafa bakan ve elleri belinde bir bey duruyordu, dumanlı ve loş ortamdan geçen bir ışık huzmesi onun üzerine düşerek rüyamsı bir etki yaratıyordu. Onun gibi boş boş duran ve halinden memnun görüntüsüyle, özel olarak aydınlatılan ve herkesten ayrılan bir başkası yoktu. Dikkat çekmeden orada duruyor, turlarken durmuş düşünüyordu, belki bu metal ormanının tablomsu güzelliği üzerine, belki borsa endeksi üzerine veya ilgili bakanların kendisine vereceği ödüller ve her şeyin değişmeden nasıl yoluna devam edeceği üzerine. Menzel bu bulmacalı muhteşem resmine patronunu böyle yerleştirmişti. Ayschmann'a, işçi dünyasını gösteren bir başka ressam olan Koehler'in, Amerika Birleşik Devletleri'nde bin sekiz yüz seksen altıda yaptığı resimde üretim ilişkilerinin nasıl verildiğini anlattım. Tablonun adı *Grev*'di ve *Harpers Weekly* dergisinin eski bir sa-

yısından alınma bir röprodüksiyonu bizim Bremen'deki evimizde asılıydı. Bin sekiz yüz doksan dokuzda büyük Paris sergisinde yer alan bu yapıtta Menzel'in yumuşak, kaynaşan renklerinden eser yoktu, görselleştirici bir nesnellik taşıdığından resmetme tarzı ve kompozisyon gibi sorunlardan bağımsızdı ve dikkati sadece içeriğe çekiyordu. Solda fabrika sahibi, önünde sütunlu veranda bulunan evinin kapısından dışarı çıkmıştı. Merdivenin başında, süslü ferforje korkulukların gerisinde duruyordu, dik yakalı, manşetli, silindir şapkalı saygın kıyafeti içinde, ak saçlı, solgun ve öfkesini zor tutan haliyle sağ elinin parmaklarını sigara tutar gibi yukarı kaldırmıştı, ama elleri boştu, bu hareketi bir şaşkınlığı, güçten yoksun bir karşı koyuşu ifade ediyordu. Önünde duranlara tepeden bakmasına ve imtiyazlarını terk etmeyi aklına getirmeyen bir sınıfın kendinden emin duruşunu korumasına karşın, karşısındakilerde, onun geçiciliğini çok rahatlıkla gösterebilecek bir gücün birikip büyüdüğünü görmek zor değildi. Sırtını evinin kesme taşlı duvarına vermiş, arkasında onu yarı yarıya terk etmiş olan korku içindeki hizmetçileriyle, gruplaşmış heyecan içindeki işçilerin karşısında kararsız bir saygı beklentisi içinde dikiliyordu, tüm cesareti, işçilerin ona doğru hamle yapıp onu kaidesinden indirmelerini hayal bile etmemesinden geliyordu. Sayısız kereler, hatta çocukluk dönemlerimde bu resme bakmıştım ve anne ve babamla resim üzerine konuşmuştum, resim her seferinde hayal gücümüzü yeni yorumlar için harekete geçiriyordu. Evin önündeki açıklıkta toplanmış olan işçi grubu, başlayan gerginliğin her yöndeki gelişimine hazır görünüyordu. Bir yumruğu sıkılı, diğer eliyle fabrikayı gösteren, puslu ufuktaki diğer fabrikaların aksine bacası tütmeyen fabrikanın işçilerinin sözcüsü merdivenin hemen önünde patrona doğru yönelmişken farklı derecelerde tehditkâr görünen diğerleri bekleme pozisyonunda, bir yandan birbirleriyle kıyasıya tartışarak önde sürdürülen tartışmayı izliyorlardı. Bir kadın, hareketlerinden sabrının taşmış olduğu belli olan ve artık ne olacaksa olsun diyen bir işçiyi yatıştırmaya çalışırken, sağ önde kafasında katlanmış kâğıttan şapka olan bir başka işçi tozlu yerden bir taş almak üzere öne eğilmişti. Kaleyi andıran, kahverengi siyah tondaki fabrikadan çıkıp gelmişlerdi, silahsızdılar, artık itilip kakılmaya yeter diyorlardı, öfke dolu bir kalabalık olarak tepeden aşağı inip merdivenlerin önüne gelmişlerdi, geç kalmış birkaç işçi, isli binadan aceleyle dışarı çıkıyordu, arabacı da karşı tarafta balçıklı tümseğin oradaki koşumları terk etmişti. Arka planda tekrarlanan taşa uzanma hareketi artık sadece şiddete yer olduğu işaretini veriyordu. Fabrika sahibi kaskatı ve tepkisiz, yalnız başına orada dikilmişti, işçilerin üstünlüğü karşısında esamesi okunmazdı. Yine de patrona yaklaşamama hali geçerliliğini koruyordu. Taş atılamayacaktı. Mevcut durum neye gebe olursa olsun, hareket gelip merdivenin başında çakılmıştı. Uzakta duranların hareketlerinden ölçe ve kararlı-

lık okunuyordu, tuğla evin daha yakınında hareketler yumuşuyor, tereddütlü hale geliyor, beklemeye geçiyordu, ama cesareti koruyorlardı. İşçiler, bir fiskelik canı olan patrona böyle yüksekten alma cesareti veren gücü iyi tanıyorlardı. Evin arkasında resimde görünmeyen ağır silahlı ulusal muhafızlar duruyordu. Kaç kere gözümün önüne getirmeye çalıştım, dedim Ayschmann'a, portakal bahçeleri içinden geriye nehir kıyısına doğru yöneldiğimizde, merdivenlerin ne kadar kolay adımlanıp ihtiyarın işinin bir darbeyle bitirilebileceğini, ama bu düşünce kendi içinde sorunlu, çünkü merdivene doğru bu hamleye ne Amerika'da ne de bizde cesaret edilemediğini biliyorduk, merdivene çıkmak için gereken adımlar sadece Rusya'da atılmıştı. Çalışanların oluşturduğu kalabalık resme hâkimdi, güçleri elle tutulacak kadar açıktı, o âna kadarki hayat katlanılmazdı ve böyle devam edemezdi, ama yine de son hamle yapılamıyordu. Resmin anlattığı olayın, tüm huzursuzluğa karşın tek bir olasılık içerdiğini daha sonraları kavradım. Açıkça işçilerin yanında yer alan ressam bir ütopyaya kapılmamıştı, onların yaşam koşullarını biliyordu, o da Menzel gibi hareket figürlerini incelemişti, ama Prusya sarayının ressamından farklı olarak işçileri, salt bedensel ağırlıklarıyla üretimin döngüsü içinde resmetmeye yönelmemiş, onları özbilinçleri içinde göstermişti. Alevlenmiş bir mücadele sırasında sömürücünün karşısına dikilmişlerdi, oysa aynı figür demir döküm fabrikasında hâlâ gözden uzakta düşüncelere dalabiliyordu. İşçilerin merdiven önünde duraklamaları aklın buyruğuydu. Tekil bir hareket anlamsız olurdu ve ânında bertaraf edilirdi. Öfkeli bekleyiş, sıkılı yumruklar, giderek organizasyona dahil edilmesi gereken önlemlerin habercileriydiler. Merdivenin başındaki kara giysili kemikli figürü her gördüğümde beni de isyan dürtüsü sarıyordu. Ama resmi inceledikten sonra ressamın itidal sahibi ve tarihsel gerçeklerin farkında olduğunu anladık. Bin sekiz yüz altmış sekiz yılı, Birleşik Devletler'de kitlesel grevlerin yaşandığı, sekiz saatlik çalışma için gösterilerin yapıldığı ve bir mayısta Chicago'da işçilerin mitinginin polis tarafından kan dökerek bastırıldığı yıldı. Bin sekiz yüz ellide Hamburg'da doğan ve bin dokuz yüz on yedide Minneapolis'te sefalet içinde ölen Koehler'in resmi, çarpıtılmamış canlı bir tanıklığın eseri olmasını, sınıflar arasındaki antagonizmden alıyordu. Sendikalar Birliği kurulmuştu, işçi önderleri yolsuzluğa bulaşmış ve düşman tarafından satın alınmışlardı, proletarya hâlâ aynı amacın, koşullarını değiştirme çabasının peşindeydi. Köprüden ağır ağır, şehrin dip dibe dizili savunma kuleleriyle giriş kapısına doğru yürürken Ayschmann sözü tekrar babama getirdi. Önceleri her şey bana ne kolay gelirdi, dedi, bir kitabı elde etmede zorlamlabileceği aklıma bile gelmezdi, duvar raflarımız kitap doluydu, uzun sıralar halinde klasik ve modern müzik plakları dururdu, geziler yapar, sanat eserlerini görmeye giderdik, şimdi elimizde bir şey kalmadı, bir zamanlar büyük

tüccar olan babam, şimdi Londra'da elinde numune bavuluyla tekstil firmalarını kapı kapı dolaşıyor, geçimini zar zor kazanıyor. Ailem bir pansiyon odasında kalıyor, artık ne okuyorlar, ne müzik dinliyorlar, hayatları bitmiş durumda. Onlara nasıl yardım edebilirim, dedi, eğer bir gün dönersem onlara ne söyleyebilirim. Senin annenin babanın gücü nereden geliyor. Benim annem, dedim, çoğunlukla gündelik işlerin yorgunluğundan bitkin düşüyor, işe gitmek onun için çok doğal, nedeni bile sorulmayacak bir şey oldu hep, akşam eve geldiğinde bitkinlikten saatlerce kıpırdamadan oturabilirdi. Babam onu canlandırmak için bir şeyler söylediğinde gözlerinden yaşlar gelirdi. Annemin babamın şu an maruz kaldıkları dağlar gibi tehditlerle nasıl baş ettiklerini ben de bilemiyorum, dedim, ülkeleri her an saldırıya uğrayabilir. Ama bu hep böyle olmuştu. Babamın sözünü ettiği şey ne olursa olsun, istediği kadar büyük olaylar üstümüze gelsin, istediği kadar bizi ezmeye, kanımızı emmeye, un ufak etmeye çalışsın, babamın tüm çabası bu güçlere karşı koymaktı ve ulaşabileceği şeyin, sosyal ve kültürel mücadelenin gerçek boyutlarının yanında bir zerre olduğunun da gayet iyi farkındaydı. Köprünün karşısından üstlerindeki tulumları yıpranmış bir grup işçi geldi. İşçilerin görüntüsü bana aniden Munch'un bir tablosunu hatırlattı. *Yoldaki İşçiler* adlı tabloda, arkalarında uzun gölgeleriyle, bozulmayan bir ritim içinde yürüyen işçiler sabahın erken bir saatinde veya akşamüstü uzun ve çıplak caddeyi katediyorlardı. Bir yaşam yolunu anlatan bu tablo da, Koehler'in tablosunun yanı sıra benim için özel bir önem taşıyordu, çünkü grubun ortalarına denk gelen kısa sakallı, tekin olmayan gözlerle dik dik karşıya bakan, öne doğru bükülmüş adamda babamı buluyordum. Bu iki röprodüksiyonun yanı sıra, zincirlerini kıran, kurşuni görünüşlü bir işçiyi gösteren afiş mutfak duvarımızın tek süsüydü, resimlerden birinde grev, isyan dile geliyordu, diğerinde ise sürekli yürüyen kervan, çalışmaya yeniden başlama. Yaşlı ve genç işçiler günlük işlerine gidip geliyorlardı, sirenler onları çağırıyor, sonra yine serbest bırakıyordu ve onlar işyerine tüm varlıklarını veriyorlardı. Ayschmann'a bu resimden bahsettim, çünkü benim bizzat yaşadığım her şey, sabahın erken saatinde ayaklarımı sürüyerek işe gidişim, vardiya sonunda bitkin geri dönüş, işe bağımlılık, bu bağımlılıktan ve kişinin karşısına çıkan işi kabul etme mecburiyetinden nefret ve işi kaybetme korkusu bu resimde vardı. Uyuşmanın, biteviye tekrarın getirdiği yalnızlaşma vardı bu resimde, işe yaramazlık duygusu, heba edilmiş enerjiler, atıl kalmış mükemmel olanaklar vardı, ama öte yandan anlamlı ve güvenilir bir şeyleri arayış, suskunluğa, biteviyeliğin içinde yalnızlaşmaya karşın birlikte yol alma da vardı, iki tarafı yüksek duvarlarla kapatılmış yoldaki insan selini durdurulmaz hale getiren ve herkesin içinde hâlâ mevcut olan atıl gücü hatırlatan bir resimdi. Gömleklerin kıvrılmış kollarına neredeyse değerek, kulağımıza çalınan bir iki sözü işiterek, si-

garaların dumanını soluyarak bu kalabalığın içinde gidip geliyorduk, bizi işe götüren, işten getiren birbirine geçmiş yolların dünyasına aittik biz. Ayrılık ânı yaklaşmıştı, savaş devam ediyordu, burada bize ihtiyaç duyulmuyordu artık, ama İspanya büyüktü, her yer İspanya'ydı, nereye gidersek gidelim İspanya'nın davası bizle birlikte gelecekti. Daha soracak çok şey vardı, ama kamyonlar konvoyu Plaza Castelar'da bizi bekliyordu, birbirimize göndereceğimiz mektuplarımızı hangi adrese yazacağımızı bilmiyorduk, ama gittiğimiz yollar aynı olduğu için, aynı güdüyle hareket ettiğimiz için bağımız kalıcıydı. Ayschmann, kuvvetle el sıkışını hissetmemin hemen ardından uzaklaşıvermişti, çalıştırılan motorların gürültüsü içinde söylediklerini zar zor duyabildim, daha sonra tekrar karşılaşmadığı Albaceteli o kadını arayacağını söylüyordu, kamyonun kasasına bir hamleyle çıktığımda ve onu Valencia'nın dev kubbeleri ve kuleleri arasında bırakıp uzaklaştığımda son duyduğum şey gülüşüydü, aydınlık yüzündeki gülüşünü, el sallayışını gördüm, sonra tünel gibi yollar, kıyı yolu, şehirden çıkış, ova, pirinç tarlalarında ürün toplayanlar, omuzlara asılı tüfekler, parlayıp sönen oraklar, denizle göl arasında kalan dar şerit, tozuyan kum, kanalların üzerindeki köprüler ve kanal düzenekleri, fıstık çamı ormanları, portakal bahçeleri, Jucar Deltası, tepeler ve dağlar silsilesi ve bastıran karanlık.

İKİNCİ CİLT

I

Abanozdan yapılmış sakallı cücenin sıkılı avucunda tuttuğu şamdanın kolları tam tepemdeydi. Kanepelerin, kocaman cilalı koltukların, üstü ya mermer ya da işlemeli masaların yansıması parke zemine vurmuştu, Şam işi kumaşların gerildiği duvarlarda iç karartıcı tablolar asılıydı, ağır altın çerçeveler içinde deniz görüntüleri, çeşitli manzaralar arasında şöminenin çıkıntısı bir sunak gibi yükseliyordu, gotik tarzda üç bölümlü pencerenin altındaki sarmal bir merdivenle yukarı kattaki galeriye çıkılıyor, Çin süslemeciliğiyle bezenmiş bir parmaklık, aşağı katın yarısı yüksekliğindeki bu galeriyi çepeçevre dönüyordu. Uyuyanlar kanepelere serilmiş, koltuklarda büzülmüşlerdi, lime lime olmuş giysiler koltukların ve kanepelerin kolluklarına fırlatılıvermişti, çıplak bir ayak, bir örtünün altından dışarı fırlamış, gevşemiş şiş bir el, tozlu çizmelerin üstüne yığılıvermişti. Bir kez daha, hayattaki amacımızın belirleyicisi olan düalizmi bize hatırlatmaktan başka bir işe yaramıyormuş gibi görünen o büyük salonlardan birinde toplaşmıştık. Ama bu kez, bir süreliğine gücü elinden alınan finans çevrelerinin mimari yapıtına el koymak ve onu kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanmak üzere değil, herkes kendi yoluna gitmeden önce birkaç günlüğüne konağın sahibi tarafından ağırlanmak üzere gelmiştik buraya. Dağılan İspanya Cumhuriyeti'nden çıkarılıp akşam vakti Paris'te bir araya geldikten sonra karargâhımızı buraya, Casimir Périer Sokağı'ndaki Cercles des Nations'ın kütüphanesine, İkinci Cumhuriyet döneminde Estourmelle Markisi için yapılan ve şimdiki sahibi İsveçli Bankacı Aschberg'in Alman birlik cephesinin kurulması için komitenin ve dünya barış hareketinin hizmetine sunduğu bu saraya taşınmıştık. Bitkin olmama rağmen uyuyamamış, raflara uzanmış ve okumak üzere kitaplardan birisini almıştım.

Solmuş sayfalardaki cümlelerden olağanüstü sakinleştirici bir etki yayılıyordu, oysa anlatılanların gelecek bir felaketi ima ettiği açıktı. Kitapta gerilerde kalmış bir olayın anlatımı içimde açılmış çatlakları kapatıyordu sanki. Bin sekiz yüz on altı yılının on yedi haziranında sabah saat yedide ve güçlü bir rüzgârla birlikte, Senegal'e doğru yola çıkması için emir alan filo, Yarbay von Chaumareys'in yönetiminde Aix Adası'nın açıklarında demir almıştı. Bu Fransız deniz birliğinin yola çıkışından dört yüz yıl önce bir Venedikli olan Cadamosto Portekiz'den aldığı talimatla Senegal ülkesindeki nehirde yelken açmış, Portekizliler denizaşırı ticarethanelerini kurup kıyıya yerleşmiş, Hollandalılar onları yerlerinden etmiş, ama onlar da bu deltada Saint Louis kentini kuran ve kenti köle ticaretinin merkezi haline getiren Fransızlar tarafından kovulmuştu. Bundan sonra Blanc Burnu ve Gambia Nehri arasındaki yerleşim bölgeleri kimi zaman Fransız kimi zaman da İngiliz egemenliği altına girmişti, ta ki bölge bin sekiz yüz on beş Paris Anlaşmaları sonucunda Fransızlara bırakılana kadar. Uzun süren savaşlardan, Fransızların yenilgisinden, Napoleon'un Sankt Helena'ya sürülmesinden sonra, neredeyse istediği bütün sömürgeleri elde eden Büyük Britanya sağladığı güçlü konumuyla, On sekizinci Lui'yi başa getirmiş ve Fransa'ya sadece Afrika'nın en Batı ucundaki kurak steplerle ve yarısı çöllerle kaplı kara parçasını bırakmıştı. Ümit Burnu'ndan başlayarak güneyin doğal kaynaklarını değerlendiren, Gambia'nın verimli sahiline ve Bathurst Limanı'na sahip olan İngilizler buna ilaveten Fransızlarla birlikte kauçuk ticareti yapma ve bunu nakliyat limanları ve tabyalarıyla güvence altına alma hakkını kendilerine tanımışlardı. Biscaya Körfezi'ni geçmekte olan amiral gemisi Medusa'nın güvertesinde vali ve Fransa'nın yeni hükümdarlık sömürgesini yönetecek olan öteki memurlar vardı, birkaç mühendis, kadastrocu ve göçmen, hastane için beş doktor ve iki eczacı, üç bölüğe ait subaylar ve deniz erleri, garnizona katılmak üzere her bir bölük için seksen dört adam, dört depo bekçisi, altı yazıcı, iki yazıcıbaşı ve sekizi çocuk olmak üzere otuz bir hizmetli. Denizcilik Bakanlığı'nın Senegal'e gönderdiği toplam insan sayısı üç yüz altmış beşti, bunlardan yaklaşık iki yüz kırkı fırkateynde, geri kalanlar ise Echo adlı korvette, Loire adlı barkoda ve Argus adlı brikdeydiler, bu sayı Avrupa'nın Afrika kıtasında giderek büyüyen çıkarları düşünüldüğünde ve fethedilen bölgelerin paylaşımında ortaya çıkacak olası çatışmalar dikkate alındığında oldukça az görünüyordu. Bu girişimdeki hazırlıksızlık ve gevşeklik, Fransa'nın içinde bulunduğu durumla örtüşüyordu, öyle bir Fransa ki, İngiltere bankasına ödemek zorunda olduğu savaş borçlarının yükü altında ezilmiş, bunun yanı sıra devrimci kıvılcımların yeniden ortaya çıkmaması için İngiltere ve müttefikleri tarafından sözümona istikrarı yeniden sağlanmış bir Fransa. Kral yirmi yıllık bir sürgünden sonra gözde adamlarını yönetici makamlara oturtmuştu, sürgünden dönen soylular

deneyimsizdi, yeniden söz sahibi olmak ve mal mülk edinmek için yanıp tutuşuyor, bundan başka bir şey düşünmüyorlardı. Memurlar saraya kazanç sağlama görevinden çok kişisel zenginliğin yollarını arıyor, bir zamanlar Portekizlilerin sözünü ettiği üzere Senegal'in yukarı bölgelerindeki altın damarlarını bulmayı umuyorlardı. Aynı şekilde subaylar da ormanlık araziden elde edecekleri gelirin; fildişi, deri ve kürk satmanın hayalini kuruyordu, taburun askerlerine ise, Berberilere dersini verecek akınların hayatlarına bir renk katmasını ummak kalıyordu ancak. Bunun dışında yaşam küçük idareciliğin, kır hayatının sınırları içine sıkışmış gibiydi, ne zaferlere ne de trajedilere yol açacak birşeyler vardı. Ama bin sekiz yüz on yedi kasımında henüz yeni yayımlanmış olan bu kitabı eline almış olan bir okur, amiral gemisi Medusa'nın geçirdiği kazanın hikâyesine dalıp gittiğinde içinde yaşadığı dönemin gelişmelere gebe olduğunu görmüştü, dar kafalılığın, kibirin ve açgözlülüğün yönlendirdiği bir imparatorluğun taşraya seferler yaparak büyüdüğünü, kar sahiplerini ve onların kurbanlarını görmüştü bu okur. Karaya oturan geminin sala sığınan kazazedelerinin acıları pek çok kişi gibi onu da sarsmıştı, bin dokuz yüz otuz sekizin yirmi eylülünü yirmi birine bağlayan gecede Almanca çevirisinden okuduğum bu anılar, kazadan kurtulan Savigny ve Corréard'ın anıları, dönemin okurunun gözünde sahneler silsilesi olarak canlanmış, bir yıl süren bir tasarım döneminin ardından ortaya çıkan eskizler onun büyük ve görkemli tablosunda birleşmişti. Ressamın, öfkesini ifade etme arayışı içinde yaşadığı aşamalar kafamda belirginleşiyordu. Güzel bir havada ve hafif bir poyraz eşliğinde Finisterre Burnu'nu geçer geçmez yaşanan bir olay yolculuktaki uğursuzluğa dair bir işaretti. Amiral gemisinin kıçında yunus balıklarının sıçrayışlarını izleyenler bir çığlık duymuşlardı, anlatılanlara bakılırsa bir miço güverteden düşmüş, düşerken aşağı sarkan halatlardan birine zar zor tutunup orada birkaç dakika asılı kaldıktan sonra gemi hızla ilerlediği için kısa bir sürede uzaklarda yitip gitmişti. Yazarlar ta başından beri, bu seferde yer alanları sayarken ayrıntılara tam bir bağlılık kaygılarını ortaya koymuşlardı, şimdi de aynı kaygıyla, kazazede miço hakkında ellerinde fazla veri olmadığından gemiden atılan kurtarma şamandırasını betimliyorlardı tüm inceliğiyle. Ucu bir halata tutturulmuş, mantar parçalarından yapılma, küçük bir flaması olan ve ortalama bir metre uzunluğundaki bu şamandıranın anlatılan ayrıntıları Géricault'nun onu çizmesine imkân vermişti. Şamandıranın ve çevresindeki suyun boşluğu yakında onları yutacak olan kaybolmuşluğu ima ediyordu. On gün sonra vardıkları Madeira, kitabı okuyan ressamın gözünde, adeta renklendirilmiş bir gravür halinde canlanmıştı, Funchal şehri, çiçekli bahçeler, hurma, turunç ve limon ağaçlarıyla süslü ormanlar arasına serpiştirilmiş kır evleri, defnelerin ve muz ağaçlarının çevrelediği üzüm salkımları. Ertesi sabah Selvagen Adaları'na uğramışlardı, güneş batarken de Tenerife Adası'na,

adeta bir gösteri izliyorlardı ve yazarlar önce Pico de Teyde Dağı'nın huşu veren görüntüsünü, adeta alevden bir taç giymiş doruğunu betimlemeyi tercih etmişler, ancak ondan sonra dağın tam yüksekliği ve haritadaki konumuyla ilgili bilgileri vermişlerdi. Santa Cruz Körfezi'nden ve San Cristóbal Kalesi'nden söz ederken, bir avuç Fransız'ın burada İngiliz donanması karşısında Amiral Nelson'un tek kolunu kaybettiği uzun süreli bir çarpışmanın ardından elde ettiği zaferi anımsatmayı ihmal etmemişlerdi. Limana girdiğinde filo demir atmış, filikalar şarap ve meyve almak üzere kente hareket etmişti, bir de bu adadan volkanik topraktan yapılan havan biçiminde süzme kapları alacaklardı. Bu ziyarette yapılan gözlemler ressama bazı eskizlerini yapması için ilham vermişti, bu eskizlerde onun bir olayı çeşitli evrelerine ayırma eğilimi dile geliyordu. Ressam nasıl ki gemi kazası tablosu üstünde çalışmak üzere araştırmalar yaparken bir cinayete kurban giden devrimci Fualdès'in canavarca katliyle ilgilenip bir dizi kâğıda bu olayın vahşi ayrıntılarını resmettiyse, yazarların anlattıkları arasında Santa Cruz'da tutkuların çığırından çıkışını gösteren olayların da izini sürmüştü. Fualdès bir geneleve girmesi için oyuna getirilmiş, masalardan birinin üstüne yatırılıp boğazlanmış, kanı domuzlar tarafından yalanıp yutulmuş, cesedi nehre atılmıştı. Yarılmış cüruflu kayalarla, sedir ağaçları ve kardeşkanı ağaçlarının yetiştiği cangılvari bir floranın arasındaki çukurluğa kurulmuş, cayır cayır yanan göğün altındaki alçak beyaz evleriyle bu kenti Fransızların geldiği duyulduktan sonra garip bir heyecan ve şehvet duygusu sarmıştı. Kadınlar kapı önlerine çıkıp sokaklarda gördükleri yabancıların yolunu kesiyor, onları davetkâr biçimde içeri çağırıyorlar ve Paphos'un tanrıçasına adak adamalarını istiyorlardı. Olaya genellikle erkekler de eşlik ediyordu, bu duruma karşı çıkma hakları yoktu erkeklerin, çünkü Kutsal Engizisyon bir zamanlar böyle olmasını istemişti, rahiplerin çoğu da adada bu geleneği sürdürme gayreti içindeydiler. Yakıcı sıcak, korselerinin iplerini gevşetip önlerini açan, şeritlerle süslü bembeyaz eteklerini sıyırıp geriye doğru atan, bir bacağı öne çıkarıp sivri burunlu siyah rugan ayakkabılarını gösteren kadınlar, yataklarda birbirlerine dolanmış çıplak bedenler, adanın ulaşılmazlık ima eden eski isimleri Bahtiyarlık, Hesperidlerin Bahçeleri; ama bu isimlerin ölümcül tehlike uyarısını da içeren, gündüz ve bitmek bilmez gece arasındaki sınırı düşündürmesi, çıkıntılardaki bazalt sütunlar ve seslitaş blokları, krater dağının eteğindeki beyaz katırtırnaklarının yaydığı güzel koku, gri, sarı ve pas kırmızısı sünger taşından yapılma duvarlara yapışmış volkan taşlarının ziftli parlaklığı, tüf topakları, gökkuşağı tonlarını içinde taşıyarak kükürt rengi lav akıtan kraterlerin dumanı tüten yarıkları ve bacaları, doruktaki camsı koni, bütün bunlar Géricault'da düşlemler yaratmış, ona, olayın kahramanlarının yaşadığı ve kendisinin de bu süreçte içine düştüğü soyutlanmışlığı hissettirmişti. Çizdiklerini yırtıp atıyordu, ama anlatılan sah-

nenin ona acı veren huzursuzluğu ortaya çıkan resme yansıyor ve onda canlanan olay ânı somut biçimlerle belgeleniyordu. Filo yeniden açık denize çıkıp bir Temmuzda Bojodar Burnu'nu geçmiş ve sabah saat onda Yengeç Dönencesi'ne ulaşmıştı, burada gerçekleştirilen vaftiz töreni yolcuları pek mutlu etmişti, yazarların anlattıklarına bakılırsa bu geleneğin asıl amacı bu vesileyle tayfalara verilen bahşişti. İki Temmuzda donanma rotasını Barbas Burnu'ndan Saint Cyprien Körfezi'ne çevirmişti. Kara henüz top menzilinin yarısı kadar uzaklıktaydı kıyı, kumsallarıyla birlikte belirgin bir biçimde görülebiliyordu, sahil şeridinde denizin içinden yüksek ve sivri kayalıklar yükseliyor, dalgalar şiddetle bu kayalıklarda patlıyordu. Gemiler denizcilik bakanlığının emrettiği rota doğrultusunda kayalıklar silsilesinin arasında seyrediyordu, amiral gemisinin kaptanı Blanc Burnu'nu gördüğünü sanmış ve birkaç denizcinin uyarısına kulak asmamış, ama az sonra Blanc Burnu sandığı şeyin yoğun bir bulut tabakası olduğu ortaya çıkmıştı. Geceleyin Echo adlı korvet pek çok kez uyarı ateşi yakmış ve kontramikana direğine bir meşale asmıştı, ama sinyallere cevap vermek Medusa'nın gözcülerinin aklına bile gelmemişti. Gün ağarırken iskandil suyun devamlı alçaldığını gösteriyordu, öteki teknelerden uzağa düşmüş olan amiral gemisi Arguin Adası'nın uzun kumsalına doğru süzülmekteydi, deniz yolculuğunda çok az deneyimi olanlar bile dalgaların sarıya boyandığını fark etmişlerdi. Rüzgârdan olabildiğince yararlanmak ve böylelikle geri dönebilmek için büyük yelkenlere ilave olarak sancak tarafındaki bütün yelkenler açılmıştı, ama gemi dümen tarafından karaya oturmuştu, bir an için tekrar yüzer gibi olmuş, bir kez daha sarsıldıktan sonra da derinliği sadece beş metre altmış santim olan bir yerde çakılıp kalmıştı. Kitabın devamında anlatılan olaylar ressamı günlerce meşgul etmişti. Şaşkınlık ve çaresizlik, kargaşa ve dehşet öyle canlı bir biçimde betimlenmişti ki, okur kendini kazazedelerin arasında sanıyor, çığlıkları, geminin gövdesinde patlayan dalgaların gümbürtüsünü duyuyordu. Yelkenler indirilmiş, direk çanaklıkları yerlerinden sökülmüş, yelken direkleri ve pruva direği, barut fıçıları ve ahşap araç gereç suya atılmıştı, su varillerinin çarpması yüzünden ambarın zemini zarar görmüştü, hemen pompalama başlamıştı, ama gemiyi kurtarmak için artık çok geçti. Kırk dört ağır toptan kurtulunmuş olsaydı gemi önemli ölçüde hafifleyebilirdi, ama toplar, ileride geminin enkazından çıkarılabileceği umularak gemide tutulmuştu. Amiral gemisinde sadece altı küçük filika bulunduğu ve sayıları dört yüzü aşan yolcular ve tayfa bu filikalara sığamayacağı için alelacele bir sal yapılmıştı, valinin hesaplarına göre bu sal iki yüz kişiyi taşıyabilirdi. Hava kapanmış ve gökyüzünü bulutlar kaplamış, deniz tarafından bir fırtına gelmişti, amiral gemisi fena halde yalpalıyordu, gece vakti geminin tabanı yarılmış, dümen küreği kırılmış, zincirleriyle birlikte kıç tarafından sarkıyordu. Beş Temmuzda sabahın erken saatlerinde alabora olmak

üzere olan geminin hiç vakit kaybetmeden tahliyesine karar verilmişti. Askerlerin sala binmeleri emredilmişti; askerler tüfeklerini ve fişeklerini yanlarına almak istemişler, ama izin verilmemişti. Sadece kılıçlarını ve karabinalarını alabilmişlerdi, buna karşılık subaylar tabanca ve tüfeklerinden ayrılmamışlardı. Bakır baskı çizimi kitaba eklenmiş olan ve ressamın bu çizimin bir kalıbını çıkardığı sal yirmi metre uzunluğunda ve yedi metre genişliğindeydi. Çanaklık direkleri uzun kenardaydı, onların arasında pruva ve mayistra direklerinin seren ve babafingoları vardı, bunlar direk ve yelken ipleri tertibatına sıkıca bağlanmıştı. Sağ köşeye güvertenin kalasları çakılmış, bunlar kenarlardan iki üç metre taşan daha uzun kalaslarla beşe bölünmüştü, baş taraftaki babafingo direğine ait haç biçiminde çakılmış iki seren bir çeşit siperlik gibiydi. Çeşitli tahta parçalarından yapılmış yarımşar metrelik bir kalas topluluğu ise korkuluk olarak hizmet görüyordu, salı yaptıranlar bu kalas topluluğuna korkuluk demişlerdi ama ona güvenmiyorlardı. İlk bakışta sal iki yüz kişi taşıyacak gibi görünüyordu, ama sala daha elli kişinin akın etmesiyle güverte parmaklığı suya batmaya başlamıştı bile, yiyecek fıçılarının çoğu sala atılana ve geri kalanlar da saldakilere katılma kadar herkes kalçalarına kadar suya batmıştı, balık istifi gibi yığıldıklarından kimsenin kıpırdamasına imkân yoktu. Toplam yüz kırk dokuz kişiydiler, yüz yirmi asker, yirmi dokuz tayfa ve yolcu, aralarında bir de kadın vardı. Yanlarına altı fıçı şarap ve iki fıçı içme suyu almışlardı. Buna ek olarak gemiden sala bir çuval ekmek atılmıştı, birkaç tane de yelken bezi, oysa salda yelken direği yoktu, dümen küreği de. Saldaki kazazedeler kaptanın söz verdiği harita ve alet edevata kavuşamamışlardı. Bay Chaumareys alelacele kaptan filikasına atlamıştı, filika on iki kürekçinin yanı sıra kırk iki adam almıştı. On dört kürekçinin bulunduğu büyük filikaya vali ve yüksek memurlar binmişti, toplam otuz beş kişi, bunun yanı sıra da bol eşya taşıyordu. On iki kürekçinin bulunduğu üçüncü filikaya yirmi sekiz subay doluşmuştu. Küreksiz büyük sandal itiş tepiş otuz kişiyle doluydu, bir otuz kişi de Senegal'de liman hizmeti için ayrılmış olan sekiz kürekli kayığa binmişti, yelkenli sandalda ise on beş kişi vardı. Demek ki en az otuz adam ya boğulmuştu ya da Medusa'nın güvertesinde kalmıştı. Dalgalar alabora olan amiral gemisinin küpeştesini ve direk kütüklerini yıkıp geçerken, gümbürtülü darbelerin arasında gemiden sala ve filikalara geçişi gözünde canlandırmak, ip merdivenlere, halatlara tutunarak aşağı inenlerin, denize düşenlerin yardım çığlıkları, çarpılmış ağızlar, ardına kadar açılmış gözler, ileri uzanmış, parmakları açılmış eller, salı kaygan gemi duvarından uzaklaştırmak için gösterilen olağanüstü çaba, kolluklu bir sandalyede oturan valinin bir vinçle filikaya indiriliş anı, tıklım tıklım dolu sal bütün heybetiyle tuvalinde belirmeden önce bütün bu izlenimler ressamın çok vaktini almıştı. Sal en küçük ve en dayanıksız sandallara bağlanmıştı, gittikçe azgınlaşan denizle boğuşmak

zorunda olan kürekçiler valinin ve kaptanın filikalarının uzaklaştığını gördüklerinde yedeklerindekini çekmeyi bırakmış ve halatları çözmüşlerdi. Diğer tekneler kıyıya yönelmiş, buna karşılık manevra kabiliyeti olmayan sal çekilen suların akıntısına kapılarak açık denize sürüklenmişti. Salda toplaşmış olanlar terk edildiklerini düşünmek istemiyorlardı henüz. Kıyı hâlâ görünüyordu, eski Portekiz kalesinin harabeleri ve Arguin Adası da; sandalların geri geleceğini ya da Echo'nun, Loire'ın ve Argus'un onları bulacaklarını düşünüyordu kazazedeler. Oysa karanlık bastırmış, ama yardıma gelen olmamıştı. Yükselen suların güçlü dalgaları bizi altına aldı, bir ileri bir geri sürüklenirken, her defasında soluk almak için mücadele verirken, dalgaların saldan çekip aldığı insanların çığlıklarını duyarken, güneşin bir an önce doğması için dua ettik.

Herkes uyuyordu, alışıldık gündelik işlerden kopuşumu anlatabileceğim kimse yoktu. Bir asker kaçağı gibi, bomboş Casimir Périer Sokağı'nda dikiliyordum, geri dönmek, uyuyanların arasına karışmak ve bundan sonra olacakları beklemek zorunda olmak düşüncesi canımı sıkıyordu. Ama sonra o büyük salonda kapıldığım çekime bıraktım kendimi, Las Cases Sokağı'ndaki Sancta Clotilde'nin tuğla binasını geçip babamın iki yıl önce Wehner'le buluştuğu küçük parka yöneldim, parkta her zamanki gibi serçeler ötüşüyor, güvercinler kuğuruyordu. Kare biçimli parktaki kestane ağaçlarının altında kilisenin orgcusu olan César Franck mermer enstrümanının karşısında kollarını kavuşturmuş oturuyordu, bir ayağını pedala dayamış ve arka duvardan uzanan, karnının üstüne yatmış, kollarını Franck'ın omuzlarına koymuş fısıldayarak ona bir şeyler söyleyen hantal meleği pür dikkat dinliyordu. Şimdi, sabahın alacakaranlığında deniz durulmuştu, su on adamı yutmuştu, on iki adam ise tahtaların ve kalasların arasında sıkışarak can vermiş, orada öylece asılı kalmışlardı. Saint Dominique Sokağı boyunca yürüdüm, Ordu Bakanlığı'nın girişindeki nöbetçiler bana baktılar, kuşku uyandırabileceğim ve tutuklanabileceğim korkusuna kapıldım aniden, adımlarımı yavaşlattım. Solferino Sokağı'na saptığımda uzaklarda, Quai d'Orsay'daki ağaçların ötesindeki tepede Sacré Cœur'u gördüm, gazete dağıtan bir oğlan bisikletiyle bir kapıdan ötekine gidiyor, her defasında paketinden çıkardığı gazeteyi evlere götürüyordu, gazetecinin yanından geçerken baş sayfadaki manşet ilişti gözüme, Chamberlain Godesberg yolunda. De Lille Sokağı'nda birbirinin aynısı yüksek apartmanlar son buluyordu, iki katlı Légion d'honneur binası yuvarlak girişi, girişin üstündeki eğimli bayrak direğine çekilmiş Fransız Bayrağıyla ve çocuk meleklerle bezenmiş sarımtırak gri cephesindeki kapalı panjurlarıyla bura-

daydı. Kıyı yönünden gelenler vardı, ya tek başlarına ya da küçük gruplar halinde, önlerine eğilmiş acele acele yürüyorlardı, temizlikçi kadınlar olmalıydı bunlar, gecenin geç saatlerine kadar çalışılan bakanlıklarda dolu kül tablalarını ve çöp sepetlerini boşaltması, çalışma masalarının tozunu alması, yerleri silmesi gereken temizlikçiler; hükümet binalarının üstüne soluğunu tutmuş bir sessizlik, kurşun gibi bir ağırlık çökmüştü, sabah pusunda içlerinde hâlâ dinamizm taşıdıkları belli olan bu silik insanlar bana yabancı değildi, onlar, karşıma çıkan bu ilk şehir sakinleri, metropolün içlerine doğru ilerlememi kolaylaştırıyordu, görünmeyen destekçilerin bu şehre gelişi yakında beklenen seslerin başlangıcı için bir itici güç olacaktı, o andan itibaren onların hızlı ve yumuşak adımları, etraftaki taş yığınlarını titretecek olan gümbürtü altında akıp gidecekti. Yabancılığa asıl Seine'in üstündeki sahil yoluna vardığımda çarptım, bir baş dönmesi ve kafa bulanıklığı nöbeti içinde taş duvarı takip ederek sağa kıvrıldım. Salın zeminindeki sırıklardan birisi sökülmüş, dikey olarak konmuş ve yedek çekme halatına bağlanmıştı, rüzgârda çırpınan yelken bezi parçasının sesi duyuluyordu, ayrıca salın dengesizliği de hissediliyordu, fazla uzun bir tahta parçası yandan fırlamış, salı düzeltilemeyecek bir biçimde yana yatırmıştı. Tayfalara ateşli silah teslim edilmemesinin nedeni daha ikinci gün belli olmuştu. Bir şarap fıçısını parçalayan ve sonuna kadar içen müretteбat, baltalar ve bıçaklarla üstlerine saldırmış ve subaylar direğin çevresinde yerlerini tabancalarıyla korumaya çalışmışlardı, patlak veren bu isyanın ve itiş kakışın büyük bir kompozisyon doğurabileceğini görmüştü ressam. Ne var ki sah çevreleyen tahta parmaklıklara tırmananların, kafa üstü suya çakılanların sayısı hâlâ çok fazlaydı ve çok fazla kargaşa vardı, bu karşılıklı boğuşmada, küçücük bir mekândaki bu iktidar mücadelesi, bu birbirine düşmüşlük henüz bir yakınlığa dönüşmemiş, ortak sıkıntı, ortak felaket henüz onları birleştirmemişti. Lyon Garı'na geldiğimizde, geçen akşam satın aldığım şehir planını duvarın üst kenarına koyup açtım, bugün yapılacak çok şey vardı; alınacak kararların, devam etmem için atılacak önemli adımların arifesindeydim, oysa toparlayamadığım bir çokyönlülüğün içine düşmüş bulunuyordum, bu durum şimdiye kadar geçerli olan dünya kurallarının peşinden gitmemi engelliyordu. Düşüncelerim birbirine karşıt itkilerin arasında öylesine sıkışıp kalmıştı ki, sağlam ve bağlayıcı bir zeminden bir kez koptuktan sonra bütünsel bir bakış açısı edinme çabam öyle sonuçsuz kalmıştı ki, akli ve yararlı olanın ne olduğu sorusunu geri plana itmiş ve kendimi henüz anlamları belirginleşmeyen, ama içimde ağır basan ve su yüzüne çıkmak isteyen kıpırtılara teslim etmiştim. Şu anda bildiğim tek şey içimdeki birikim silsilesiyle hesaplaşmak zorunda olduğumdu; birikenler öylesine iç içe birbirlerine örülmüşlerdi ki, en ufak bir hareket adeta bir çatırtıya, bir patlamaya neden oluyordu; üstelik etrafım sadece imge ağlarıyla, olaylar yığınıyla çevrilmemişti, sanki zaman da

yarılmış gibiydi ve ben onun katmanları arasında eşelenerek zamanı dişlerimin arasında öğütmek zorundaydım. Ama bu baş döndürücü, bu büyülenmiş durumun içindeyken bile düzen ve ölçü isteğim devam ediyordu; bir hoşnutluk duygusu içinde nehrin karşı kıyısındaki yolun arkasında Tuilerien'in heykellerle dolu bahçelerinin bulunduğunu, bu bahçeleri Louvre'un enlemesine uzayan cephesinin kestiğini saptadım. Louvre'un kapılarını açmasına daha çok zaman vardı, müzeler güneşin doğuşuyla birlikte kapıya dayanacak hevesliler için düşünülmemişti, geç vakit zengin sofralarında yemek yedikten sonra kendilerini gecenin sükûnetine bırakanlara ve ertesi günü nasıl geçireceklerine kendileri karar verebilenlere aitti müzeler. Ama beklemek zorunda oluşum önemli değildi, bu gün benim için kendime ayırdığım çalıntı bir gündü, daha şimdiden kendimi orada dolaşırken hayal ediyordum, düş gücünün, yaratıcı gücün ortaya koyduğu yapıtların sıra sıra asılı olduğu, şimdiye kadar sadece duyduğum ya da flu röprodüksiyonlarını gördüğüm her şeyin orijinal renkleri ve biçimleriyle muhafaza edildiği o kocaman depoda dolaşırken hayal ediyordum kendimi. Korkmayın, diye seslenmişti biri, size yardım getirmeye gidiyorum, yakında beni yeniden göreceksiniz demiş ve vecde gelenlerin bakışları arasında denizin üstünde yürümeye başlamıştı. Kargaşada altmış altmış beş adam ölmüştü, ekmek ve içme suyu tükenmiş, geride sadece bir fıçı şarap kalmıştı. Kadına ne oldu acaba, diye sormuştu Géricault kendine. Gariptir ki yazarlar kadından bir daha hiç söz etmemişlerdi, oysa erkeklerin arasında tek bir kadının bulunuyor olması dikkate değer bir durumdu. Acaba kadın için kavgaya tutuşmuşlar mıydı, yoksa ölümcül tehlike içindeyken cinsiyet bütün önemini yitirmiş miydi. Bu soruları kendine soran Géricault kendini onun yanında yatarken hayal etmiş ve o anı resmetmişti, salın ön tarafındaydılar, çevreleri ceset doluydu. Kadın baygındı, ressam kollarından biriyle onu sarmıştı, öteki kolunda çıplak bir çocuk vardı, oysa salda bir çocuk olduğundan hiç söz edilmiyordu. Sal gittikçe ressamın kendi dünyasına dönüşüyordu. Kadının bedenine sarılmış, çocuğu bağrına basmıştı, geceyi bu pozisyonda uyuyarak geçirmişti, uyandığında kollarının boş olduğunu hissetmişti, gözlerini açabilmesi ve denizin kadını da çocuğu da götürdüğünü anlaması zaman almıştı. Saldaki insanların sayısı azaldıkça ressam resmi bitirmek için ihtiyacı olan yoğunlaşmaya daha çok yakınlaşıyordu. Patlak veren mücadeleden sonra olabildiğince uzun süre hayatta kalma isteği tuhaf bir dönüşüme uğramıştı. Etraflarım saran cesetleri bıçaklarla parçalamalar başlamıştı. Bazıları kopardıkları çiğ eti hemen yalayıp yutuyor, bazıları da daha lezzetli olsun diye güneşte kurutuyordu, bu yeni besini yemeyi içine sindiremeyenler ertesi gün açlığın zoruyla yemek zorunda kalıyorlardı. Patlak veren kargaşayı mutlak bir tecrit anlamına gelen zaman dilimi izlemişti. Dünya ile bütün ilişkilerin kopmuşluğu ressama kendi durumunun aynasını tutmuştu. Bunun nasıl

olabileceğini, insanın bir ölünün boynuna, kalçasına dişlerini nasıl geçireceğini hayal etmeye çalışmış, Ugolino'nun* kendi oğullarının etine diş geçirmesini resmederken artık olayı kabullenmişti, tıpkı saldakilerin durumu kabullenip Tanrı'nın adını anarak eti yemeye başlamaları gibi. Salın üstündeki çıplak, büzüşmüş figürler ateşli bir çılgınlığın deforme ettiği bir dünyanın içindeydiler, hayatta kalanlar ölüleri kendi bedenlerine katarak onlarla tek beden oluyordu. Bu kalas dokusunda, bulut kümelerinden farksız olan bu sularda süründüğünü hayal eden Géricault bir elin yarılmış bir göğsün içine girişini, bir gün önce vedalaşmak üzere sarıldığı birisinin kalbine dokunuşunu hissetmişti. Bir hafta sonra salın üstündekilerin sayısı otuza düşmüştü. Tuzlu su yüzünden ayakları ve bacakları su toplamış ve soyulmuştu, vücutları yara bere içindeydi. Tek yaptıkları feryat etmek ve inlemekti, hâlâ ayakta durabilenlerin sayısı en fazla yirmiydi. Kazazedeler gün saydıkça, saldaki insan topluluğu eridikçe, susuzluk, içeceğin tükenmesi, insanların küçük teneke bir kapta soğuttukları idrarı, farklı tatlardaki, kimi tatlımsı, kimi kekremsi idrarı, yoğunluğu düşük ya da yüksek olan bu sıvıyı içmeye yeltenmesi betimlendikçe, kalan şarabın içme süresini uzatmak amacıyla kuştüyünün sapından emilmesi anlatıldıkça, ölüm her geçen dakika biraz daha yaklaştıkça, saatler saatleri kovaladıkça, ressam da zamanın sonsuzlukta akıp gittiğini algılıyordu; işte resmin yaratım sürecine bu damla damla akışlar, tik taklar ve sel gibi sular eşlik etmiş olmalıydı. Géricault o on üç günü, gecelerin o eziyetini onlarla birlikte yaşamasaydı nihai âna ulaşamaz ve geride kalanların parçalanmaz tekliğini resmedemezdi. Gerçi hâlâ ayrıntıların tutsağı oluyor ve bu ayrıntılar onu tamamlanmış bir dünya konseptine doğru ilerlemekten alıkoyuyordu. Sözgelimi içine tatlı bir koku çekebilmek için herkesin birbirinin elinden kapmaya çalıştığı o boş gül yağı şişeciği. Ressam küçük parfüm şişesini kafasından atamamış, bu parfüm şişesi çoktan unutulmuş yaşantıların anılarını canlandırmıştı. Birkaç haftadır artık sadece nesneleri yansıtmakla uğraşmıyor, insanın objelere dokunduğunda oluşan duygularını ve düşlemlerini de yansıtmak istiyordu. Yerde dizlerinin üstüne çökmüştü, resim kâğıdının üstündeydi, sürgülü kapısının ardında tamamen sırlarıyla baş başaydı, birkaç gün boyunca hiçbir şey yiyip içmemiş, tahtaların üstünde oradan oraya sürünmüştü, halüsinasyonlar eşliğinde, on yaşındayken kaybettiği annesi görünmüştü ona, onun yakınlığına büyük bir özlem duymuş, hatlarına dokunduğunu hissetmişti, çizimlerinde Phaidra'yı resmetmiş, kendisini ise, deniz canavarının kayalıklara çarparak parçalamaya çalıştığı, sonra da atların sürükleyerek öldürdüğü Hippolytos olarak resmetmişti. Ressamın varoluşu vardı burada, onun için salın üstünde-

(*) "Fırtına ve Coşku" (*Sturm und Drang*) dönemi yazarlarından Wilhelm Heinrich von Gerstenberg'in (18. yüzyıl sonu) bir oyununun kahramanı. Bir baba ve üç çocuğu hapsoldukları kulede açlıktan ölürler – ç.n.

ki bu sürünmeydi işte varoluş. Annesinin yerini tutan kadın için, dayısının karısı için kendisini helak etmişti, suçluluk duygusu içinde kıvranıyordu, çünkü kendisinden hamile kalan bu kadını terk etmiş, ona ihanet etmişti. Ressam hakkında öğrenebileceğim her şeyi öğrenmek istiyordum; ve bugün, içinde bulunduğum bu çekincesizlik anlarında onun yaşamının bana açılacağı beklentisi doğmuştu. Puslu havayı güçlü ışığın zorla delip geçmesi gibi giderek artan sesler de önlenemez biçimde kendilerini duyuruyorlardı, birkaç araba sahil yolunda d'Orsay Garı'na doğru ilerliyordu, arkamda sabah trenleri hareket etmeye başlamıştı. Yüzümü döndüğüm görkemli yapı nişanlı kalkanlarıyla, miğferleriyle, taçlarıyla, pencere kenarlarına dolanmış azizleri ve tanrılarıyla, çelenklerin, meyve sepetlerinin, çiçekler ve yemişlerle dolu bolluk saçan küfelerin içine yerleştirilmiş bina saatleriyle bir rekabete girmiş, öbür köşede yükselen, tablolarla dolu, yanları arplar ve çıpalarla kuşatılmış devasa altın harfleriyle dikkat çeken saraya üstün gelmek ister gibiydi. Metalik bir uğultu, kentten yükselen keskin bir vızıltı kilisenin büyük kapısından çıkanların, çoğu koyu renk giyimli insanların ayak seslerini bastırmaya başlamıştı. Endüstri çağının şişirilmiş formlarıyla karşılaştırıldığında, Louvre'un kanatlı kapısının tepesindeki nişlere işlenmiş Titanlarda ve Musalarda, meleklerde ve yarı tanrılarda en azından iffetli ve mütevazı bir hava vardı, ama feodalizmin bu incelikleri de tıpkı dünyevi heykel sanatının şatafatı gibi övgüye değer değildi. Bu açıdan bakılırsa, üstünde yürümekte olduğum köprünün çizgilerinde daha güçlü bir yalınlık vardı. Alçak duvarları düz kesimliydi, iki parçası da aynı biçimde sivrilen orta bölüme doğru yükseliyordu, her iki yanda dört adet dökme demirden yapılma sokak lambası vardı. Ama Pont Royal bile bana içsel bir uyumun varlığını hissettiremiyordu, hissettiğim daha çok, bir ışımanın doldurduğu havanın çiğ ve hantal bir kütleye dönüşmüş olduğuydu, adım atmakta zorlanıyordum, bütün vücudum bir titremeye tutulunca sıkıca duvara tutundum. Daha birkaç gün öncesine kadar sarsılmaz bir düzene aittim ben, belli görevleri yerine getiriyordum, başkalarının eylemleriyle bir bağım vardı. Şimdi, varlığını unutmuş olduğumuz bir yaşamın sürüp gittiği bölgedeydim, unuttuğumuz tek şey bu yaşamın varlığı değildi, burada bizim hiç dikkate alınmadığımızı da unutmuştuk. Ardımızda kanlı meydanlar bırakmıştık, mücadeleler hâlâ bütün hızıyla devam ediyordu, oysa şiddetli saldırılar, geri çekilmeler, yaralıların çığlıkları, ölenlerin suskunluğu, bütün bunların burada hükmü yoktu, burada her şey öylesine farklıydı ki, kendimizi bile göremiyor, ne için çaba sarf ettiğimizi artık bilmiyorduk. Fransız topraklarına adım attığımız andan itibaren safra olarak görülmüştük, dağıtılmış ordunun askerleri, kaçaklardan oluşan kitleler dikenli tellerin çevrelediği çitlerin arkasına sürülmüştü, bunların ancak çok azı geçerli bir pasaportla gözaltından kurtulmayı başarmıştı, çölden, yıkıntıların alanından çıkmak için gizli

bir yoldu bu; bir karşılama, bir hoş geldin umudu, dayanışmaya ilişkin bir belirti beklentisi uçup gidivermişti, burada Halk Cephesi yoktu, bizi yalnızca jandarma karşılamıştı, yalnızca polis arşivlerinde yerimiz vardı, bundan sonra her gün polis müdürlüğüne başvurmak ve varoluşumuz anlamına gelen hurda kâğıt tomarını damgalanması için uzatmak durumunda kalmıştık. Şimdiye kadar önümdeki yolu hep görmüş, kararlarımı vermiştim, tüm o zamanlarda, yeraltının derinliklerinde, faşist kuşatma altındayken bile özgür kalan bir görüş açım hep olmuştu, ilk kez burada, açıklığın, ışığın başkentinde körlüğün içine itilmiştik. Paris'teki ilk akşam birdenbire birbirimize yabancı olduğumuz duygusu çökmüştü üstümüze. Birliğin çözülmesiyle birlikte aramızda oluşan doğal aidiyet de uçup gitmişti, saflarımızın parçalandığını, işe yaramaz hale getirildiğimizi görmek bizi atıllaştırmıştı. Sadece hangi partiye ait olduğumuz ya da girmeyi düşündüğümüz sorusuydu hâlâ bir sebatın varlığını sürdürdüğünü gösteren şey. Şimdiye kadar kendimi vakfettiğim tarafta işlevlerimi yerine getirmiştim, şimdiyse kendiliğinden oluşan bu cemaatin varlığını ancak dostlar ve destekçiler arasında bulunduğum sürece sürdürebileceğini ve doğal işbirliğinin yerine zorunlu bir bağın geçtiğini öğrenmek zorunda kalıyordum. İllegal, gizli örgüt üyeleri halinde çalışmanın büyük kısıtlamaları zorunlu kıldığı bir dönemde örgütlü bir birlikteliğe girmek gerekiyordu, güvenilirlik sadece burada kanıtlanabilirdi. Ama bu tür bir adım partinin merkeziyetçilikten uzaklaşmasıyla zorlaşmıştı, ben de hangi grup, hangi ülke için sorumlu olduğumu bilmiyordum. Şimdi artık sadece partinin yeniden inşası, güçlenmesi için çalışılmalıydı ve ben yeniden gelecek talimatları yerine getirmeye hazırdım. Ama öte yandan bir şey beni sfenkslerin nöbet tuttuğu parkın kapısına, köprünün arkasındaki kapıya doğru çekiyor, içimde olağanüstü bir bilgi tutkusu şahlanıyordu, taş parmaklığa dayandım, çamaşır parçalarından yapılma rengârenk flamalarıyla mavnalar altımdan geçiyordu; tam dış gerçeklikte kesin bir yönelişe ihtiyaç duyulan bir günde, tam diplomatik oyunda sahne alan baş aktörlerin belirleyici hamleleri ve darbelerinden önce kentin soluğunu tuttuğu bugün, yüksek kıyı kalesindeki kavaklara doğru, resimlerin bulunduğu depoya doğru gitmeyi arzuluyordum ben. Partiye kabul edilme fikri sınırsız keşifler yapma tutkusuyla birleşiyordu, kendimi şimdiden renkli tuvallerin önünde hayal ediyor, Géricault, Delacroix, Courbet, Millet ile buluştuğumu düşlüyordum; kendimi bir yandan kapalı örgüte, uzlaşma tanımayan mücadeleye bir yandan da fantezinin mutlak özgürlüğüne adamak istiyordum. Pont Royal'i geçerken partiye giden yolu ve yinelenemez bir olgu olan sanata giden yolu ayrılmaz bir bütün olarak tasarlıyordum; siyasi karar, düşmanla uzlaşmama, düş gücünün etkinliği, bunların hepsi tek bir bütünlükte bir araya geliyordu. Sfenkslerin yanından geçip giderken son bariyeri de geçmiş oldum. Çakıllı yolların çaprazlamasına birbirini kestiği parklara dağıl-

mış insanlar köpeklerini tasmalarından tutmuş yürüyüş yapıyorlardı. Mısırlılar ve Asurlular, Kelt rahipleri ve Galyalılar, Romalılar ve Gotlar soylu atları üzerindeki kralları onurlandırmak için buraya taşınmış, taşa oyulmuş, bronza dökülmüşlerdi, dört bir yandan muhafızlar ve hükümdarlar yükseliyordu, kılıçları ve mızraklarıyla tehditkârdılar, ozanlar, filozoflar ve sanatçılar ise kaidelerinin üstünde dönüyor, beni elden ele dolaştırıyorlardı. Bir banka oturup arkama yaslanır yaslanmaz uzun giysileri içinde kurşuni kılıklı kadınlar hayaletler gibi karşıma dikilerek öne doğru uzattıkları elleriyle beni oradan kovaladılar. Bunun ne demeye geldiğini, kendi özünden beslenen bu kenti, onun durmadan beni etkisi altına alan gücünü sorgulayacak vaktim vardı. Hep bu kente gelmeyi istemiştim; şimdi burada olduğum anda ise, sabırsızlığımın doruğunda, en alttakilerden birisi olarak onun beni dize getirmesini engellemek en önemli şey haline gelmişti. Onun yapılarının ve uzayıp giden yollarının içinde kaybolup gitmemeliydim, buralarda ikamet edenlerle ve etmiş olanlarla hayat bulan bu görkemli koleksiyonda bilincimi sağlamlaştıracak ilişkiler bulmak zorundaydım. Mimari yapılar ve büyük caddeler kenti gezen birini genişliklerinin içine çekiyordu, suyun ve bina duvarlarının kum sarısı tonlarının yansıttığı ışıksa, gezenin ayaklarının yerden kesilmesi ve o dünyanın içine çekilmesi için kendi üstüne düşeni yerine getiriyordu. Büyük kapının ortadaki kubbeli kemerinden, Austerlitz zaferinin anısına kırmızı mermerden yapılan ve Louvre'un ön avlusunda yer alan kemerden bakınca aynı hat üzerinde bulunan, Concorde Meydanı'ndaki dikili taş ve Champs Elysées'nin sonunda Napoleon ordularının büyük anıtı görünüyordu. Kenarları ağaç dizisinin yumuşak yeşiliyle süslenen bu perspektif insanın bakışını sonsuzluğa doğru bir uçuşa davet ediyor, savaşta elde edilen bir zaferin izinden diğerine uzanıyor, yetkin bir güce ulaşmak için sarf edilmiş bütün çabayı içinde taşıyordu; bu perspektifin formatı, birliklerin muharebe düzeni almak üzere ilerlemesine, azgın halk kitlelerinin varlığının görülmesine hizmet eden bu format duyguları şahlandırmalı ve emperyalizmi, muhteşem oranlara dönüşen emperyalizmi güzellik olarak duyumsatmalıydı. Barikat kurulmasını zorlaştırmak ve atış alanı açmak için kentin eski kısımlarının nasıl yerle bir edildiğini düşünürken, Paris'i kentin üst sınıflarının ipoteği altında görüyordum, bütün stratejik noktalarda zenginliğin birikiminin zanaatkârların, küçük burjuvanın ve işçilerin kendi içine kapalı bölgeleri karşısında kat kat üstünlük sağladığını görüyordum. Ama kente kişiliğini kazandıran bu motif değildi, burada olma duygusunu, bütün bu yapıların mevcudiyetini algılama duygusunu yaratan şey olayları, dört bir yandan, aşağıdan gelen ve eninde sonunda bir yol bulup ortaya çıkmış olan olayları bilmekten, kendilerine özgü bir baskı gücünün, bir iktidarın yükselmesini sağlayan ayaklanmaları, başkaldırıları bilmekten geçiyordu. Her bina hanedanların emri üzerine uygulanmış olan

baskılardan çok bu tür eylemlerin açık izini taşıyordu ve ben ne zaman dar sokaklarda taşları üst üste yığıp barikat kuran isimsizlere sanat yapıtlarıyla kentin yaşamına girenleri eklesem kaynaşan, yakıcı ve soluğumu kesen bir kargaşanın içine düşüyordum. Düşünmemi biçimlendirmeye katkısı olan hemen herkes burada ikamet etmişti, benim gördüğümü kendi bakışlarıyla görüp süzmüş olmaları, bu caddeden geçmiş olmaları bir an için benden taşıyamayacağım taleplerde bulunma hakkını verebilirdi onlara, ama sonra bu bana cesaret verdi, çünkü onların arasından da hiçbiri hemen ilk adımları aşıp sonuca ulaşamamıştı ve tam da onlar, bana yakın olanlar arkalarında çektikleri zahmetlerin, katlandıkları mahrumiyetlerin belgelerini bırakmışlardı. Yoğun trafik seslerine, işlerine koşuşan insan kalabalığına karışarak Vendôme Meydanı'ndan çıktım, orada İmparator Sütunu'nun aşağı çekilirken yana yatışını, düşüşünü ve parçalanışını gözümün önüne getirmiştim. İçinde döner merdiven bulunan kalın taş kütlenin çevresini sarmal biçimde yükselen ve sancak kartallarının, göğüs zırhlarının, flamaların, hizmetkâr gruplarının tasvir edildiği bakır levhalarla bezenmiş bu anıt yıkılışından sonra geriye sarılan bir film gibi yeniden yerine dikilmiş olsa bile, onun bir zamanlar kubbesindeki İmparator figürüyle, başında defne tacı taşıyan İmparator figürüyle birlikte yerle bir edilmiş olması gerçeği, soyluların biçimlendirdiği bu meydandan iyimserlikle ayrılmak için yeterli bir nedendi. Bir defasında, Berlin'deki Ulusal galerinin giriş kapısı önüne geldiğimizde Galeri'nin dik merdivenlerinin bizim sanatla ilişki kurmamızı zorlaştırmak istediği duygusuna kapılmıştık, esamesi okunmayan ve değersiz insanlar olarak basamakları tırmanmış, kapısını sadece seçilmişlere açmak isteyen akropole çıkmıştık, Louvre'a girmek içinse sadece eşiği geçmek yetiyordu, Alman birlikleri Çekoslovakya sınırında yerlerini alırken, Polonya ve Macaristan kendi toprak taleplerini dile getirirken ve Ren kıyısındaki Dreesen Oteli, Britanya delegasyonunu karşılamaya hazırlanırken, Louvre'un kapıları açıldı ve ben ziyaretçi akınıyla birlikte içeri, birinden diğerine geçilen salonlara daldım; başlarında kasketleri kadife kaplı sandalyelerde oturan aksi ihtiyarlara eğilip sorular sordum; attığım her adımda bir benzeri olmayan şeyler görüyordum, sağımda ve solumda, her yerde; başımı çevirmem yeterliydi, çevremi izleyerek ilerlemeye devam ettim, merdiven aşağı, merdiven yukarı, ta ki sonunda sinema perdesi gibi devasa, siyaha çalan kahverengi keten bezin önüne gelene dek.

Bu ilk karşılaşmada ziftle karıştırılmış, yoğun biçimde koyulaştırılmış, keskinliğini yitirmiş ve lekelenmiş renklerde, tablodan yansıyan ışığın gücünü ima eden işaretlerin izini sürüp onları hissetmeye çalıştım, ışığın bu gücü

Ayschmann'la yaptığımız sohbette gündeme gelmişti. Tablonun tek renk etkisi uyandıran yüzeyinde yavaş yavaş sarımsı, mavimsi ve yeşilimsi renkler kendini göstermeye başladı. Ufuktaki gemiyi keşfetmekten duyduğum olağanüstü gerilim değildi baskın olan duygum, ürküntü ve çaresizlik ağır basıyordu. Cebren zapt edilmiş kompozisyonda acı ve kaybolmuşluktan başka bir şey yoktu, sanki renklerin kabuk bağlamasından ve cüruflaşmasından sonra belgelere dayalı somut şeylerin hepsi resimden silinip gitmiş ve geride bir tek, ressamın kişisel felaketinin iletisi kalmıştı. Ama tablonun sönüp gitmesi karşısında hissettiğim hayal kırıklığı, Géricault'ya duyduğum yakınlık kadar yoğun değildi, onun çabasının zamanın tahripkârlığına ve dağılmaya terk edilmiş olması bende merhamet uyandırıyordu. Ayrıca resmin belirsizliği beni, henüz sağlam bir vizyonu olmayan sınıflara yaklaştırıyordu, tek tük ortaya çıkan bir takım kişiler sonuç verecek hazırlıklardan söz ediyorlardı ve olan biten açıklığa kavuşmadıkça görünen sadece kafaların kızışması ve gerçekten kopuş, düşsellik oluyordu. Ressam uzun bir zamanını kargaşanın içinde, sonra da ölülerin ve hayatı sönüp gidenlerin arasında geçirmişti. Aradığı çözümü, Argus göründüğünde atılan keskin çığlık ânında, yani her şeyin ansızın değişmeye yüz tuttuğu anda görmüştü o ve çürüyüp gideceklerini artık kabullenmeye hazır olan bedenler bir kez daha şaha kalkmış ve yok edici dünyanın karşısına bir kama gibi dikilmişlerdi. Géricault hikâyenin böyle son bulacağı düşüncesine yakındı, kazazedelerin dehşetin ortasında şaka yapabildiklerini, bir anlığına içinde bulundukları durumu unutup bir kahkaha fırtınası koparabildiklerini okumuştu. Eğer çift yelkenli bize gönderildiyse, demişti birisi, Tanrı ona Argus gözleri bahşetsin, medet umdukları geminin adıyla ilgili bir imaydı bu. Koşullar ne kadar zor olursa olsun, insan soluk alıp verdiği sürece yaşama isteğinin devam ettiğini görmüştü ressam. Gerçi sonunda Hades'in zorbalığının etkisi altına girmiş ve bu ateşli karşı koyma hamlesinin üstüne yanık kokan bir örtü çekilmişti, ama böylece bütün gücünü tüketmesine mal olan cesareti bir kat daha artmıştı ressamın. Géricault, hâlâ ayağa kalkıp kollarını ileri uzatmayı becerebilen son kişileri resmetme cesaretini göstermişti. Ve sal köpüren mavi yeşil sularda sürüklenirken, dalgaların üstünde durmaksızın inip çıkarken, bir dalga onu yükseltip, bir sonrakinin hızı ve şiddeti aşağı fırlatırken dışarıda yaşanmakta olan yirmi bir Eylül* içeri sızarak üstüme geldi. Birden resmi anlama çabam tıkandı, bu tablo ressamın kişisel özüne dair çok fazla şey taşıyor, onun huzursuzluğunu, kendisini yiyip bitiren hoşnutsuzluğu yansıtıyordu; Géricault sanki dışarıda, kentte bir yerlerdeydi, sanki onu bulmalı, ona çalışmasına atfetmiş olduğu anlam hakkında sorular sorma-

(*) 21 Eylül 1938. Almanya'nın yayılma politikasının ilk sonuçlarından biri gerçekleşmiş ve Çekoslovakya baskılara boyun eğerek Alman nüfusun yoğun olduğu bölgeleri (*Sudetenland*) Almanya'ya bırakmak zorunda kalmıştı – ç.n.

lıydım, bu düşüncelerle düş gücünün zenginlikleriyle dolu sarayı terk ettim. Katranlı bezdeki sahnelere yaklaşma çabam içimdeki bölünmeyi yeniden canlandırmıştı. Géricault, bu on dört Temmuzun* oğlu, dibe gitmenin, çözülmenin karşısına dikilebilecek güçleri tanıyordu, devrim onun içine işlemişti, tıpkı bir yara izi gibi; toplumsal refahın egemen olduğu bir yapının kurulmasında etkili olabilmek için bir beceriye sahip olabilmeyi istemişti, ama sahip olduğu tek şey sanatının diliydi, bir dönemin çürüyüp gitmesini anlatmaktan çok işkencecileri, kendisinin de katlanmak zorunda kaldığı ve sinirlerini yıpratan işkencecileri göstermek için kullanmıştı bu dili. Géricault'nun zanaatını geliştirdiği yıllarda yeniden eski koşullara dönülmüştü, Restorasyon döneminde artık kimse Birinci Cumhuriyet dönemiyle ilgilenmiyordu. David'in resimlerinin önünden geçerken onlara şöyle bir göz atmak, devrimin klasik ruhundan, idealist bir yüksek uçuştan hemen sonra imparatorluğun büyüklük saplantısına dair işaretlerin gözlenebileceğini doğrulamaya yetiyordu. Géricault'da canlı olan ne varsa yenilenmeye adanmıştı, temalarının seçiminde, resim tarzında, aşağıdan yukarıya vurduğu fırça darbelerinde, biçimlerin işlenişinde dile geliyordu bu, oysa yaşamında köşeye sıkıştırılmış, yalnızlığa itilmişti, toplumun azameti, boş gururu onu çöküşe sürüklemişti, sonunda sadece hapishanelerde, tımarhanelerde ve morglarda yaşadıysa bunun nedeni hayata sadece dışlanmışların arasında katlanabilmesiydi, onlarla arasında kan bağı vardı, hırsızın yalansız yüzüne baktıkça, delilerin sararmış solgun benizleri, yuvalarına çökmüş gözleri üstünde çalıştıkça onlarda kendini buluyordu ve ölümü arayışı otopsi masasındaki kesilmiş organların, gövdeden ayrılmış kanlı kafaların görüntüsünde dile geliyordu. Onun iç dünyasındaki çatlak, benim kuşağımın da maruz kaldığı dağılmayı anımsatıyordu. Sanki ağzımıza bir tıkaç tıkılmıştı da bu tıkaç İspanya hakkında söylemek isteğimiz her sözcüğü korkunç bir inlemeye dönüştürüyordu. Orada iki yılı aşkın bir süreden beri, bize sonsuzlukmuş gibi gelen bir süreden beri savaşılıyordu, oysa burada İspanya Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu sıkıntıya ilişkin her düşünce bir kayıtsızlık, duyarsız bir suskunluk içinde yok olup gidiyordu, düşmana yenik düşmemek için sarf edilen tarifsiz çaba yanıltıcı bir barış maskesiyle gizleniyordu. Bu barış mistik bir mutluluk haline gelmişti ve bu barışın korunması doğaüstü güçlerle donatılmış birkaç kişinin elindeydi. Kentin bütün dünyayı ilgilendiren bir olay karşısında heyecan içinde olduğu yadsınamazdı, her yerde insanlar akın akın toplanıyor, son gelen haberleri tartışıyorlardı, ama bu kadar heyecanla izledikleri şey kendi çaresizliklerinin öyküsünden başka bir şey değildi, sürükleyici bir olaylar zinciri gösterilmek istenerek saptırılan öyküleriydi bu onların. Herkes büyülenmiş gibi esrarengiz entrikalara takılıp kalıyordu, insanlara umut aşılanıyordu, bir çözüm bek-

(*) 14 Temmuz 1789. Fransız Devrimi'ni ateşleyen Bastille baskını – ç.n.

lentisi içinde olduklarından Çekoslovakya'nın tehlikeye düşmesinin İspanya'yı görmezden gelmenin bir sonucu olduğunu fark etmiyor, İngiltere ve Fransa'nın saygınlığına ilişkin vaazların yarattığı bulanıklık içinde, burada organize bir suç işlendiğini görmüyorlardı. İspanya hesaptan düşülmüş, Çekoslovakya'nın maruz kaldığı tehdit bağımsız bir sorun haline getirilmişti. İspanya cehenneminde hâlâ bir karar için mücadele ediliyordu, buna karşılık Batının kitle iletişim araçları halka, kahramanları diplomatlar olan sansasyonel bir oyunun hamleleri ve karşı hamlelerini yansıtmakla yetiniyor, işçi sınıfının militan öncülerinin etki gücünü elinden alıyor ve tanıyor, yönetenlerin arkasında duran büyük finans gücünün ise adını anmıyordu. Bir halk hareketinin hızını almış şekilde büyümesi muhafazakârların istikrar süreci adına savurdukları slogan dalgası tarafından bastırılıyor, köleleştirme karşısındaki meşru müdafaa saptırmaların ve yalanların tecavüzüne uğruyordu. Daha çok kısa bir süre önce akıl ve bilinç, yıkıcı güçlere üstün gelecek gibiydi, şimdiyse koyu renk takım elbiseli baylar tantanalı ve ahlakdışı yollarla ulusların akıbetini belirliyorlardı. Onlar Sovyetler Birliği'yle her türlü işbirliğini geri çevirmişler, onun çağrılarına ve uyarılarına kulak asmamışlar, ama koşa koşa faşist birliğin elebaşına gitmişlerdi, pazarların yeniden paylaşımında geri kalmamak için her fedakârlığı yapmaya hazırdılar. İspanya'da ne zaman belirsizliklerle ve başarısızlıklarla karşılaşsak, ne zaman içimize kuşku düşse veya zaaf göstermek üzere olduğumuzu hissetsek orada yapılan girişimin yolumuzu aydınlatan ışık olduğunu hatırımıza getirmiştik, bu ışık Avrupa'nın geri kalan kısmını da tutuşturmalıydı, oysa burada insanlar işporta tezgâhlarına düşmüş rezilliğin tuzağına yakalanıyordu, gözleri kamaşmış bir şekilde, ihaneti ve çapulculuğu barışın korunması uğruna yapılan yüce gönüllü eylemler olarak adlandırıyorlardı. Her köşe başında alaylı bir hesapçılık kokan övgülerle karşılaşıyorduk, aldatılmaktan duydukları öfkeyi göstermek için çalışanlar neden bayraklarıyla sokaklara dökülmedi diye soruyorduk kendimize. Belki onlar da tıpkı bizler gibi, görevlerinden koparılan bizler gibi şaşkınlık, güçsüzlük içindeydi, diyorduk kendimize, belki son yıllarda eylemlerinin nasıl sinsice altının oyulduğunu, güçsüzleştirildiğini anlamaya yeni başlıyorlardı. Sürgünün kaçınılmaz rastlantısallıklarına maruz kalmış bir halde, etrafımızı saran istikrarsızlık ve telaş içinde bu ülkeden çıkma planları yapıyorduk. Meksika'ya, Kuzey Amerika'ya, İskandinav ülkelerine gitme olanağı olanlar siyasi yasaklara çarpıyordu, hiçbir desteğimiz yoktu, insanın ne herhangi bir yerde iyice indirgenmiş taleplerle sefil bir biçimde de olsa yaşayabilmesinin garantisi vardı, ne de kendi çabasıyla sahte belgeler düzenleyip yasadışı yollarla sınırları geçerek bilmediği bir ülkeye sızmasının ve orada yeraltına inmesinin garantili bir yolu. Ayaklı şamdanların, kurşun dökülmüş pencere camlarının altındaki pahalı masalarda insanlar gruplar halinde toplanmış, el kol hareket-

leriyle tartışıyorlardı, ev sahibi insana tuhaf gelen, parlak ve halinden memnun suratıyla onların arasında dolanıyordu, bir ara Hodann göründü, İsveçli parlamenter Branting ile konuşuyordu, Hodann'a güvenmiyorlardı artık, onun Münzenberg'in arkadaşı olduğu biliniyordu ve hiçkimse Münzenberg'in neyle suçlandığını, partiden ihraç edilip edilmediğini bilmediği halde onunla ilgisi olan herkes önemini ve itibarını kaybediyordu. Evin yukarıdaki salonlarında, Heinrich Mann'ın başkanlığındaki komisyon bütün anlaşmazlıklara rağmen Halk Cephesi hazırlıklarını müzakere ediyordu. Yönetenler komünist inisiyatife ayak diredikleri için geri adım atmış küçük bir kesimin toplantılarında gerçeğe uygun olmayan bir şey vardı, öte yandan bütün heyecanlarımıza, kımıldanmalarımıza gölge düşüren felaket karşısında etkili olabilecek yegâne çaba da bu toplantılarda gösteriliyordu. Merker, Dahlem, Ackermann, Abusch Komünist Parti'nin sözcüleriydi, Mewis o sırada Çekoslovakya'daydı, sosyal demokratlardan Braun, Stampfer, Breitscheid, Hilferding Paris'teydi, ama ellerindeki tam yetkiyi ancak kararları erteleme misyonuna sahip çıktıkları sürece devam ettirebiliyorlardı. Önemli üyeleri Prag'da, Londra'da bulunan Sosyal Demokrat Parti tıpkı Fransız ve İspanyol sosyal demokrat partileri gibi kişiliksiz, sulandırılmış bir yapıya bürünmüştü. Sermayenin çıkarlarına bağımlılıkları ayakta kalmalarını sağlıyor ve sadece bu bağımlılık onları görünür kılıyordu. Komünist Parti'nin sesi onlardan da az çıkıyorsa bunun nedeni kaçınılmaz kamuflaj ve mücadelenin yeraltında sürdürülmesiydi, ama öte yandan o da, bütün ağırlığı ortak cephenin kurulması çabalarına kaydırmış olsa da içeride talihsiz bölünmeler yaşıyordu. Warnsdorf'taki mutfak geldi gözümün önüne, ailemin Prag'a gitmiş olduğunu umarak orayı boşalmış olarak düşünmeye çalıştım. Münzenberg'in eski çalışma arkadaşı Katz'a Çekoslovakya konsolosluğuna gidip orduya yazılsam mı diye sormuştum, ama o beklememi söylemişti. Paris'te yaşayan Katz'ı önce, babamın Wehner'in sözlerine dayanarak bana anlatmış olduğu gibi görmüştüm, ama kısa bir süre sonra ona başka bir gözle bakmaya başladım, giysilerinin zarafeti beni rahatsız etmiyordu, bu giysiler onu koruyor gibiydi. Komintern Katz'ı Paris'te görevlendirmişti, yapması gereken pek çok işin yanı sıra Paris'e gelen Enternasyonal Tugaylar'ın üyelerini himaye ediyordu. Açık sözlü ve deneyimli bir insandı Katz. Ona partiye katılma niyetimden söz etmiş ve bunun yanı sıra, çözülmesi gereken sorunların aciliyetini görmemin sanatsal veya bilimsel çalışmalarla ilgilenme isteğimi engellemediğini söylemiştim. Géricault onunla ortak konumuzdu. Akşam üzeri Montmartre'ın altındaki Clichy Bulvarı'nı geçip dar ama yoğun bir trafiği olan Martyr Sokağı'ndan aşağı indik ve yirmi üç numaralı evin kapısına geldik. Büyük kapıdan geçtikten sonra kaldırım taşlarıyla döşenmiş bir avlu çıktı karşımıza. Bir zamanlar şık olan bu binanın duvarları grileşmişti, sıva çatlaklarla doluydu, pencereler kapılar ve

eşikler bina cephesi içinde çarpık çurpuk duruyordu. Yan taraf kanatları bahçenin içine kadar uzanıyordu, bahçenin sınırları da birkaç büyük akasya ağacı ve akçaağaçlarla sonlanıyor, sarmaşıklara bürünmüş bir çit onu avluya bağlıyordu. Parmaklıklı bahçe kapılarının arasında bir kuyu ve atlar için yapılmış alçak bir yalak vardı, at ahırları geçen yüzyılın başlarında evin zemin katının sol yanma yerleştirilmişti. Katz iki kemerli pencereyi ve bir üst katta ortada duran kare pencereyi gösterdi, Géricault orada bin sekiz yüz on yedi kasımından bin sekiz yüz on sekiz güzüne kadar resmini tasarlamış, onun eskizlerini çizmişti, büyük tabloyu yapmak için Faubourg Roule'daki Louis le Grand Sokağı'nda bir atölyeye taşınmış, resim sergilendikten sonra da iki yıl İngiltere'de yaşamış ve tekrar bu bahçeli eve geri dönmüş, yirmi altı ocak bin sekiz yüz yirmi dörtte de ata binerken geçirdiği kazalar sonucu aldığı yaralar yüzünden ölmüştü. O zamanlar bu sokak kentin dış mahallelerinde kalıyordu, buralarda bahçeler ve tek tük villalar vardı, bu sokak hayvan pazarı ve çiftlikler boyunca uzanıyor, sonra Benedikt Manastırı'mn harabelerine, yeldeğirmenlerine, üzüm bağlarına ve Mont des Martyrs'deki kireçtaşı bloklarına kadar ulaşıyordu. Kentin tepelere kadar genişlemesi birkaç onyılı bulmuştu, ama kavisli sokaklardaki evlerle dik merdivenlerin arasında kalan minnacık bahçeli evler ve tahta kulübeler yüzyılımızın yirmili yıllarının başlarına kadar korunmuştu; çalılık yamaçlardaki, makilerdeki bu üst üste yığılmış yapılar en yoksulların cumhuriyetiydi. Géricault'nun atı Blanche Meydanı'mn yakınlarında bir engelden ürkmüş ve sahibini üstünden atmıştı. Géricault yaralanmış olmasına rağmen Champs des Mars derbisine katılmış ve orada yeniden attan düşmüş, bunun üzerine daha önce aldığı yaranın iltihabı patlamıştı. İltihap belkemiğine sıçramış, omurga kemikleri dağılmaya başlamıştı, daha yaşarken çürümeye başlamıştı Géricault. Kubbeli bir tavanı olan odada perdeleri yarı yarıya çekilmiş yatakta dümdüz uzanıp yatmıştı, etrafı tabloları ve çizimleriyle çevriliydi, çerçevesinden çıkarılmış *Medusa'nın Salı* odanın uzun duvarını kaplıyordu, yapıtı kimse satın almak istememişti, sadece bir tüccar ressama tuvali kesmesini ve parçaları birbirinden bağımsız çalışmalar olarak satmasını önermişti. Delacroix onu yirmi üç yılının Aralığında ziyaret ettiğinde Géricault'nun ağırlığı bir çocuğun kilosuna düşmüş bulunuyordu, otuz iki yaşındaki adamın yüzü bir ihtiyar gibi görünüyordu. Kendisini cezalandırmak ister gibi ölmeyi istemişti, kendini yok etme güdüsü çalışmaları hakkında kullandığı ifadelerde de ele veriyordu kendini, bir övgüyü bir deri bir kemik kalmış yüzünü kazazedelere çevirerek, pöh, minik bir süsleme işte, demişti. Ama yine de son saatlerine kadar köleliğin acıları, engizisyon kurbanlarının kurtuluşu gibi konuları ele alan büyük kompozisyonlar tasarlamaktan alıkoyamamıştı kendisini, böylece ölümü hep resimler düşünerek atlatmış ve kendisini için için yiyen hastalığı karşısında iyice kızışmış, ona meydan okumuştu. Yir-

mi iki Eylül perşembe günü bir kez daha onun yapıtının karşısına geçip siyahi hacmi altında ezilirken tek bir bütüne dönüşmüş topluluğun mimiklerinin ve jestlerinin çevrelerini saran karanlıktan nasıl sıyrılıp çıktıklarını fark ettim. Saldaki kazazedelerden hiçbiri resmi izleyenlere bakmıyor olsa da, resme bakanların kendilerini salın burnunun dibinde hissetmeleri, bu sanıya kapılmaları istenmişti, izleyici bütün gücüyle zor bela saldan fırlayan kalaslardan birine tutunduğunu sanmalı, kendini artık kurtuluş umudu besleyemeyecek kadar bitkin hissetmeliydi. Yukarıda, salın üstünde olup bitenlerle ilgisinin artık kesildiğini hissetmeliydi. Sizler, bu resmin önünde duran sizler kaybedenlersiniz, böyle diyordu ressam, umut beslemesi gerekenlerse sizin terk ettikleriniz. Resim ilk yapıldığında soldaki ölünün kolu, salın ön tarafında acılar içinde ağır ağır ölmüş olan delikanlının ayağına kadar uzanıyor olmalıydı, kolun alt kısmı ve el hâlâ seçilebiliyordu. Kaburgaların altından görünen beden yarılmış gibiydi, ya kalasların arasında sıkışmış, yarıkların arasında ezilmiş ya da ortadan ikiye ayrılmıştı. Önlerde yan yana dört ceset yatıyordu, onların arkasında ötekilere bakmayan üç figür vardı, birisi tam direğin yanındaydı, yüzünü ellerinin arasına gömmüştü, onu yarı yarıya doğrulmuş dört vücut izliyordu, geriye doğru düşmekte olan bir figür onların arkasındaydı, sonra ayakta duran dört kişi görünüyordu, birbirlerine yapışmışlardı, son olarak üç kişi daha vardı, bunlardan ikisi en arkada ayakta duran iki kişiye yaslanmıştı. Hepsinin teninde yeşile çalan sarı bir parıltı vardı. Arkadaşım Ayschmann'la Valencia'da resmin röprodüksiyonunu incelerken şimdi gördüğüm pek çok şey hakkında önceden fikir edinmiştim zaten, ama resim yapmanın nasıl bir eylem olduğu ancak yapıtın aslına bakıldığında anlaşılıyordu, çünkü böylece görgü tanığı oluyor ve olayları kaynağında algılıyordum. Biçimlerin düzeninin belli bir basamaklandırma çerçevesinde enine boyuna nasıl ölçülüp biçilmiş olduğunu ve bütünlüğün nasıl kontrastlardan oluştuğunu kavramaya başladım. Koyu renklerin açık renklerle yan yana gelişi tam olarak hesaplanmıştı, bir profilin, bir sırtın, bir baldırın ışıklandırılmış aydınlık konturundan gölgelendirilmiş kumaşa, tahtaya ya da insan etine geçiş yapılıyordu hep, ya da bir başın, elin, kalçanın karanlık kesiti parlak bir bezin, gökyüzünün ya da suyun içinde beliriyordu. Bu örgüdeki hâkimiyet ve dizginlenmişlik bir sebat duygusu yayıyordu, tablonun bu özelliği, dayanıklılığın aynı zamanda sanki koyu bir kederle kuşatılmış olmasıyla daha da güçleniyordu. Kaçınılmaz sonla bağlantısı yüzünden bütün duyguların içinde sürekliliğini en fazla koruyan, en güçlü biçimde ortaya çıkan bu duygu ön plandaki büyük figürde ifadesini buluyor, sonra da bu ifadenin yansımaları bir alında, bir şakakta, geriye kaykılmış bir yüzdeki elmacık kemiğinde kendini gösteriyordu. Bu denli yoğun bir enerjiyle hayatta kalma olasılığına yönelmiş olan ifade birden değişiyordu, korku kurtuluş beklentisine damgasını vurmuştu, bir bekle-

yiş hali ağır basıyordu, öyle bir durumun içindeydiler ki, sanki kötü bir rüyanın çektirdiği eziyet sona ermeli ve insan uyanıvermeliydi. Olacakları tahmin edenler resmi izleyenlere arkalarını dönmüşlerdi, seçilebilen birkaç yüzde ise içe dönmüş bakışların donukluğu vardı. Bütünüyle dışa yönelip, açık mekânı önüne almış olan tek kişi kara derili figürdü, Afrikalı figürün, konturlar burada da titreşiyordu, omuz çizgileri, arkadan görünen yanak çizgisi, saç çizgileri bulutlara karışmak üzere gibiydi, en dışarıdaki doruk noktasında çözülme başlıyordu, topluluğun uçup gidişi, yok oluşu. Görebildiğim kadarıyla bu yumuşak geçiş, bu silinip gitme, konturların böylesine titreşmesi tablonun başka hiçbir yerinde yoktu, bu yok oluş bilinçli olarak resmedilmiş olmalıydı, algılanabilir olanın sınırlarını aşmak için belli belirsiz bir işaret olarak. Bu aşkınlığın başladığı yerde somut olan da heykelimsi bir güce ulaşıyordu, zenci sömürge askeri Charles kazazedeler arasındaki en güçlü kuvvetli adamdı, ama yazılanlara göre Charles, Argus'un gelişinden sonra kurtarılarak Saint Louis'e götürülen ve orada hayatını kaybedecek olan adamların arasındaydı, çavuş Lozack ve Clairet, topçu eri Courtade, topçu başçavuşu Lavilette ve adı bilinmeyen Toulonlu bir tayfayla birlikte Charles da hayatını kaybetmişti. Sıcak bir yaz boyunca ön çalışmalarını bitirene kadar bu insanların arasında yaşamıştı Géricault. Tuval üzerinde çalışmaya başlamadan önce pek çok kez kendini Saint Louis'de, Senegal'in ağzındaki adanın bu küçük kentinde hissetmişti, kurtarılanlar, göz yuvarları içe çökmüş, saçı sakalı birbirine karışmış adamlar burada gemiden indirilip seyyar hastanenin bir köşesine yatırılmışlardı. Asıl başlangıç noktasının burası, yani acıların devam ettiği kara parçası olup olmaması gerektiği sorusuna kafa yormuştu ressam. Yalnızlık içinde geçen deniz yolculuğu sona ermişti, artık bir yere bağlı yaşayanların arasındaydılar, artık devamlılık vardı. Garnizonu hâlâ ellerinde tutan İngilizler onlara hiç yardım etmemişlerdi. En zayıf düşenler öldükten sonra, hayatta kalmayı başaran dokuz kişiyi, coğrafyacı Corréard ve cerrah Savigny'i, yüzbaşı Dupont ve deniz teğmeni Heureux'yu, memur Bellay ve sancaktar Coudin'i, tayfa Coste'u, gemi kılavuzu Thomas'ı ve hasta bakıcı François'yı uzun bir tutsaklık dönemi bekliyordu. Géricault onların arasındaydı, pis yerlerde sürünmüş, tökezleyerek adım atmaya çalışmış, sonra da hâlâ yürümeyi becerebilen birkaç kişiyle birlikte sokaklara çıkmıştı, dilenmek için. Anlaşmaların nasıl pamuk ipliğine bağlı olduğu bu olayla birlikte ortaya çıkmıştı. İngiliz memurlar ve subaylar bulundukları yeri terk etmek için hiçbir neden görmüyorlardı, çünkü beklenen işgal kuvvetleri, Fransızlar gelmemişti. Ancak haftalar sonra sömürgeciler, acınacak haldeki bir sömürgeci yığını kuzeyden karaya çıkmıştı, silahsız ve yarı çıplak. Géricault Saint Louis'deki var oluşu hayal ederken yine büyük bir tema, bir dönemin karışıklığı teması tasarlanmış resme damgasını vurmuştu. Birbirinin kanını akıtmaya hazır, açgözlü beyaz ırk sürüne-

rek Afrika sahillerine gelmişti, işgalciler orada burada yuvalanmıştı, gemi kazasından sonra topluluktan arta kalanlar bitap bedenlerini kumda sürüklemiş, bulaşıcı hastalıklarım yüzyıllardır köle ticaretiyle sarsılmış siyahi kültürün içine taşımışlardı. Medusa'nın karaya oturmasından sonra salı feda eden Vali ve Gemi Kaptanı tarafından aldatılan askerler, tayfalar ve yolcular ıssız alanları geçip Kral Zaide'nin ülkesine gelmişlerdi. Kervanın kralın çadırına ulaşması hakkında ressamın öğrendikleri insana yeni ve geniş bir ufuk açıyordu. Uygun adım yürümekten mecburen vazgeçmiş olan Fransızlar Kuzey Afrika kabilelerinin konukseverliğine muhtaç olmuşlardı. Onlar Napoleon'u anımsıyordu. Géricault için de düşmüş İmparatorun uzaktaki Britanya adasında hâlâ yaşadığı fikri bir sürprizdi. Acınası işgalciler onun adını anarak kökenlerine parlaklık kazandırmak istiyorlardı. Aşağılayıcı bir biçimde kralın halısının önünde diz çöküp mızraklı adamların ve deve sürücülerinin arasında kuma Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın sınırlarını, sonra da katettikleri denizaşırı yolu çizmişlerdi. Müslüman Kral Mekke'ye yaptığı hac ziyareti sırasında ordularını gördüğü General Bonaparte'ın dünyanın imparatoru Napoleon'la aynı kişi olmasını şaşkınlıkla karşılamıştı. Elba Adası'ndan yükselen ince bir çizgi Herakles'in sütunlarından geçip ekvatoru aşıyor, Atlantik'in güneyinde bir noktaya kadar uzanıyordu, orada yeni düzenin lideri ulaşılmaz bir yerde, gücünü yitirmiş ve öfke dolu bir halde çürüyüp gidiyordu. Getirdikleri efsanevi haberlere teşekkür etmek için yabancılara ekmek ve içecek ikram edilmişti. Böylece Saint Louis'e, dikkat çekici hiçbir özelliği olmayan bu kente ulaşmışlardı. Ada iki buçuk kilometre uzunluğunda, iki yüz metre enindeydi, yüksekliği bir metre bile değildi. Sokaklar dümdüz uzuyordu, evler birbirinin aynı, bahçeler bakımsızdı, bir palmiye topluluğunun arkasında havan topları ve tersanesiyle bir kale, bir dil gibi uzanan kara parçasının akarsuyla birleştiği yerde birkaç kerpiç kulübe vardı, buraya Barbarlık Burnu deniyordu. İngilizler adaya ulaşan Fransızlara garnizondan ayrılmaları için hükümetten henüz bir emir almadıklarını kibarca bildirmişlerdi. Bay de Chaumareys eğri büğrü olmuş üç köşeli şapkasını düzeltip hastanedeki hastaları ve yarı açları ziyaret etmiş, onları, daha iyi bir yerde kalacakları, daha iyi bakılacakları ve daha iyi beslenecekleri konusunda temin etmişti, tabii bunlar, içinde yüz bin frank bulunan Medusa'nın kasası getirildiğinde gerçekleşecekti ancak. Britanya'nın ayniyatçılarıyla gemideki malların paylaşılması için anlaşmıştı de Chaumareys, gemiler denize açılmış, ama yağmacılar onlardan önce enkazı eşeleyip parayı almışlardı. Paranın dışında da ne var ne yok, kentte satılmıştı. Bu kuş uçmaz kervan geçmez yer birkaç günlüğüne bir humma nöbetine dönüşmüştü. Un varilleri kalkan tozun içinde yuvarlanmış, şarap fıçılarının tıpaları açılmış, içkiler yerlerde yatanların ardına kadar açılmış ağızlarına akmıştı. Helak olmuş, yara bere içindeki Géricault ve arkadaşları çıplak

ayak bu itiş kakışın içinde sürünüyordu, önlerine haritalar, battaniyeler ve hamaklar atılmıştı. Gemicilik araçları parçalanmış ve kadınlar bu parçaları süs olarak saçlarına takmışlardı. Çocuklar ağırlığı altında ezildikleri bavulları ve sırt çantalarını çeke çeke götürüyor, kâğıtlar ve kitaplar arasında eşeleniyorlardı. Dolap kapaklarının üstündeki süslemeler sökülüp kulübelerin kapılarına takılmıştı. Yelken bezleri, yatak çarşafları parçalanmıştı, yılan gibi kıvrılan halatlar yolları kaplamıştı. Efendilerinin rolüne bürünmüştü Afrikalılar; yeleklerle, pantolonlarla, jiletlerle, kılıçlarla ve büyük gri redingotlarla donanmışlardı. Saat zincirleri, ağzı kıvrık çizmeler için birbirleriyle kapışıyor, terli derilerine apoletler, nişan kurdelaları asıyorlardı. Bu yabanıl kafilenin içinde bazıları gümüş kaplama tüfeklerle havaya ateş açıyor bazıları da dürbünlerle maymunların bulundukları fundalığı gözlüyordu. Tüccarlar bayrağı, o onurlu Fransız bayrağını valiye vermeye niyetli değillerdi, bez yırtılıp çok geçmeden bayrağın mavisi ve kırmızısı dans edenlerin kalçalarını süslediğinde vali uluyarak kendini kumlara atmıştı. Fransızlar havada uçuşan kılıçlar, kürekler, çipolar tarafından kovalanmış, sürülmüşlerdi. Sefil bir halde Dakar'a doğru ilerlemişlerdi. Sal yolculuğunda hayatta kalmayı başaranlar merhametli insanların sadakalarıyla yaşamak zorunda kalmıştı, ta ki Fransa onları anımsayıp filonun gemilerinden Loire'ı gönderene dek. Kâbuslarla geçen bu dönemde, Ağustos sonunda Géricault'nun Hippolyte adını koyduğu oğlu dünyaya gelmişti. Çocuğun gayri meşru kabul edilmesi, annenin köye sürülmesi, bebeğin evlatlık olarak verilmesi, ailenin skandalı dış dünyadan gizleme çabaları; bütün bunlar Géricault'nun içine kapanmasında, yaşama beceriksizliğinde etkili olmuştu. Roule'daki Beaujon Hastanesi'nin yakınında çalışması ölüler arasındaki yaşamının da başlangıcı olmuştu, orada, morgda ölülerin derilerini etüt etmeye dalmıştı. Resim sergilenmek üzere Louvre'a getirildiğinde, Géricault derin bir sarsıntı içindeydi. Carre Salonu'nda kimse tarafından tanınmadan, şık giyimli hanımlar ve beyler arasında, saray erkanı ve bir eleştirmen sürüsünün arasında durup etrafı izlemişti, resmin tüm geleneksel değerlere çiğ ve fütursuz bir saldırı olduğu yolundaki şaşkınlık nidalarını duyduğunda, bu çıplak umutsuzluğun yol açtığı ürküntüyü gördüğünde ve tablonun renksizliğine, balçıklı karanlığına ilişkin sarf edilen küçümseyici sözler kulağına çarptığında sevinmiş ve gurur duymuştu, tek bir noktasını bile değiştiremezdim, diye düşünmüştü, içinde ne kadar siyah taşırsa o kadar iyi. Bu siyaha bürünmüşlük, elektrik yüklü gibi duran bu koyu gri, bu bunaltıcı kahve tonları, bu renkler Géricault'nun her soluk alışında hissettiği uğursuzluğun taşıyıcısıydı, gençlik çalışmalarında bile bu renkler ağır basıyordu, yaşamın katlamlmazhğımn kök saldığı katmanlarda oluşuyordu resim yapma itkileri. İlerde Medusa'nın da yoluna çıkacak olan tufanı daha yirmi bir yaşındayken resmetmişti. Orada alçak bulutlardan yağmur boşanıyordu, alt üst

olan su yalçın kayalıklarda patlıyordu, birkaç kişi o kayalıklara tırmanmıştı, kadın devrilmekte olan saldan adama bir çocuk uzatmaya çalışıyordu, başka bir oğlan çocuk da kalasların üstünde diz çökmüştü, uzaktaki batan sandalda boğulmakta olan birinin sandala yapışmış elleri seçiliyordu, öte yanda burun deliklerinden kabarcıklar çıkararak yüzen bir at sırtında bir ölü taşıyordu. Genç ressam bu motifi Nicolas Poussin'in tablosundan, onun bir çeşitlemesini yapmak üzere almıştı. Géricault'nun öncülleri de manzara ressamlığının bütün geleneklerinden vazgeçmişler, kayaları ve ağaçları iskeletimsi çıplak formlara dönüştürmüşler, suyun gücünü, fırtınalı gökleri kıyametle ilişkilendirmişlerdi, yine de Poussin'in tablosunda hâlâ bir doğa olayının izleri vardı. Géricault'da ise sadece bir vizyon, ruhsal bir olgu vardı, onda kurtarıcı bir Nuh'un gemisi, buna karşılık Poussin'in yapıtında suyun içinden yükselen çatıların ötesinde kurtarıcı gemi kendi halinde yüzüyordu, Géricault'da fırtına ve korku duygusunu yaratan ay ve şimşek değildi, bunlar içsel bir çalkantının öğeleriydiler. Poussin tutumlu bir biçimde grileştirdiği renklerine melodik bir ton katmıştı, kayığın çevresindeki insanların üstüne yumuşak denebilecek bir ışık düşmüştü, kürekteki ihtiyarın mavisi ve beyazı, yukarı tırmanmaya çalışanların solgun kırmızısı, kızıla çalan kundaktaki çocuğu kayalıktaki mavi gömlekli adama uzatan kadının beyazı, sarısı ve mavisi; bu renk dizisi aynı kırmızıları ve mavileri taşıyan giysilerde devam ediyordu, ama renkler burada daha bulanıktı, üstlerindeki bu giysilerle insanlar atın boynuna, suda sürüklenen tahta parçalarına tutunmuşlardı. Poussin'in resmindeki bütün terk edilmişliğe, belaya rağmen izleyicilerin melankolik bir dua mırıldanmaları mümkündü, Géricault ise izleyicinin vereceği desteği feda ediyor, bizi kendi düşünün, korku dolu düşünün içine çekiyordu. Poussin'in dünyası da tuhaftı, ama yine de ondaki berraklık aklımızı başımızdan almıyordu, Géricault ise acı dolu, tutkulu bir psişik süreci izlememizi sağlayarak bizi çarpıyordu. Beyaz at başı, bir insan portresine, bir kadına benzeyen at başı aynı yılın ürünüydü, atın titreşen burun delikleri hafif pembeydi, ince tüylü derisi yumuşacıktı, yelenin yumuşak dalgaları, alına düşen bukle şöyle bir dokunarak yapılmıştı, parlak koyu gözlerinde bir sevgilinin bakışı vardı. Ve bu yüzün ardında gecelerin derin karanlığı vardı. Géricault Montmartre'da, yaşamının son yılında alçı atölyesinin resmini yapmıştı. Saint Ouen Ovası'nın yukarılarındaki yıkık dökük bina dünyanın öbür ucundaydı, dağın tepesindeki bacadan tüten duman bulutlarla birleşiyordu. Büyük kapının aralığından dışarı taşan kocaman bir el arabasının içinde çuvalların arasında yatan hizmetkâr keçe abasıyla ve geniş kenarlı yumuşak şapkasıyla ölüme benziyordu, arabadan çözülmüş, kimsenin ilgilenmediği atlar tekerleklerin ezdiği çamurlu yolda ve havadaki fırtına sıkıntısı altında öylece duruyorlardı. Yaşamını resim yapmakla değiştirememişti Géricault, yapıtlarına bakıldığında herhangi bir geliş-

me, belirleyici üslup değişiklikleri de gözlenmiyordu, on yıl içinde yaptığı çalışmalara ta başından beri hep aynı tutsaklık durumu ve yoğun bir arınma arayışı damgasını vurmuştu. Ona göre bir çare, bir kurtuluş yoktu, içinde biriktirdiği inanılmaz enerji ancak yaptığı resimlere aktığında bir süreliğine rahatlayabiliyordu, kısa yaşamında resim yapmak yoğun bir içsel baskıyla yüz yüze gelmenin aracı olmuştu, donukluğa gösterdiği bir tepki olarak delilik hayatı boyunca peşini bırakmamıştı. Sistemin baskıcılığına ve yıkıcılığına müdahale etmek istemiş, ama onun bir kurbanı olarak kendi batışının tanığı olmuştu. Ve hayatımda ben, sanatta kilitlenmişliği, kaybolmuşluğu aşan değerlerin nasıl yaratılabileceğini, melankolik halin aşılması için vizyonların nasıl biçimlendirilmeye çalışıldığını hiç bu kadar açık seçik görmemiştim. Géricault hangi güçlerin onu baskı altında tuttuğunu anlamamış olabilirdi, içinde taşıdığı derin çatlak ve kırgınlık yüzünden kendini gösteren işaretlerin yorumu için gereken anahtarı reddetmiş olabilirdi, ama resim diliyle başkaları için yolu açtığını bilecek kadar bilinçliydi zanaatinde. Nasıl ki Géricault Michelangelo'nun, Tintoretto'nun, Caravaggio'nun yarattıkları çizgileri devam ettirdiyse, Daumier, Courbet, Degas, kendine özgülüğüyle Van Gogh da fırça darbelerinde Géricault'yu taşıyorlardı. Onun yaşamındaki esrarengiz bilmeceleri çözmek için duyduğum ilgiyi yitirdim birden. Bilmek istediğim her şeyi öğrenmiştim. Géricault verdikleri ve aldıklarıyla sanatsal faaliyetin temelini oluşturan evrensel ilişkilerin içinde yerini almıştı.

Oh I am tired, demişti Chamberlain yüksek sesle ve kendini Downing Caddesi'ndeki kulübün koltuklarından birisine atmıştı, fötr şapka ve şemsiye yere düşmüş, kolalı yakasını açmıştı, Henderson ve Halifax onu yüreklendirecek sözler söylemişlerdi. Bu şekilde açığa çıkan ve sadece saniyeler süren bir sıkıntıyı polisiye romanlarda rastlandığı üzere sorumluluk isteyen büyük eylemlerin içinde bulunan figürlerin insani yanı dışa vururdu, İngiltere Başbakanı hayran kitlesine el sallamak için pencerenin kenarına çağrıldığında savaş tehlikesini bertaraf etmek için nasıl mücadele ettiğini ancak bu yorgunluğuyla belgelemiş oluyordu. Ve bu teşekkür ve güvenden sadece İngiltere'nin ve Fransa'nın yöneticileri nasibini almıyordu, Almanya'da da herkes bu krizden uygun bir biçimde çıkılacağından emindi. Bu arada Almanya'nın talepleri, perşembe günü sunulan önerilerden bu yana daha da artmıştı, hava bombardıman filosu harekâta hazırdı ve ordular ileri komutunu bekliyordu. Polonya ve Macaristan'ın feodal efendileri de taleplerini ısrarla yinelemişti, Sovyetler Birliği ise Polonya birliklerinin harekete geçmesi durumunda iki ülke arasındaki saldırmazlık paktını fesh edecekleri yolunda uyarıda bulunmuştu. Çe-

koslovakya'nın cuma günü, ayın yirmi üçünde seferberlik ilan etmesi insanların barışa olan inancını sarsmadı, yazdan kalan bu sıcak akşamda Clichy Bulvarı'ndaki kafelerin terasları ve barlar tıklım tıklımdı, yürüyüş parkurundaysa ağaçların hâlâ solmamış yeşil yaprak yığını altında herkes, kurbağaları canlı canlı yutan, sonra da içtiği suyla birlikte onları yüzünü buruşturarak kusan bir hokkabazı seyretmek için itişiyordu. Çaldığı tefi ve dansıyla bir kız gösteriye eşlik ediyordu, omzunda bir maymun vardı. Ağzından suyu fışkırtırken göstericinin dudakları arasında kurbağaların kafalarının ve titrek bacaklarının peş peşe belirdiğini izlerken Katz, burada göz yanılsaması sanatı yapıldığını, sanatçının sanki istemeden yutmuş ve mideye indirmiş gibi yaptığını, gerçekte hayvanları ağzında tuttuğunu söyledi. Katz'ın söylediklerine bakılırsa, eğer gösterici izleyicileri eğlendirmek adına inandırıcı bir oyunculukla onları tiksindirerek kurbağalardan birinin, midesinin sıcak karanlığında kalmayı tercih ettiğini söylerse daha fazla kazanıyor, paraları toplayan çocuğa verilen bozuk paraların miktarı artıyormuş. Sonra da dilinin altında sıkı sıkı tuttuğu yeşil kurbağayı çaktırmadan cam kavanoza çıkarıyormuş. Geçimini sağlamak için böyle bir iş yapanları Van Gogh'un anladığını söyledi Katz. Ressam koyun kürkü paltosuyla, tavşan kürkü kasketiyle, dağınık kızıl sakalıyla dik sokaklardan birinden inerken karşımıza çıktı, sabah saatlerinde Pigalle Meydanı'nda yaptığı, daha boyaları kurumadan kolunun altına alıp Café Tambourin'in resimden geçilmeyen duvarlarında bir yer bulup asmak için yola koyulduğu resmiyle. Bu görüntünün, içinde bir yüzün bir an belirip parladığı sonra da sönüp yok olduğu bu gölgenin peşine düştük. Pek çok insanın ifadesine göre kentin kalbi burada, Montmartre'da, atıyordu ve insan bunu hissederdi. Sivri çatıların arasında kalan küçük değirmenin pervanelerindeki kırmızı ampulleri işte görüyorduk, çevresindeki çalgılı lokallerin camlı kapıları açık duruyordu, bu kapılardan, benek benek renklerin kalabalığından oluşan figürler girip çıkıyordu, bardaklar ve şişeler ışık demeti halindeydi, gözler ve ağızlar titrekti, birkaç saniye kendilerini gösteriyor sonra da patlayan renk dalgalarının içinde siliniyorlardı. Eğer burada atan bir yürek varsa, kısır döngü içindeki, can sıkıcı, yapay kurulmuş bir pazarın yüreğiydi bu, kırık parçalardan ve çer çöpten ibaret biçimsiz bir yığına benziyordu bu yürek. İnsanlar onun en dış katmanında sürünerek ilerliyor, içeri sızıyor, arasında burasında, kulis paçavraları arasında yuvalanıyordu, alelacele süslenip püslenip piyasaya çıkıyorlardı. Van Gogh'u gözden kaybetmeyelim, dedi Katz, Clichy Bulvarı'ndaki altmış altı numaralı lokale kadar izleyelim onu, öyle yaptık ve sarının, yeşilin, mavinin, yansımaların, çinkonun, emayenin, porselenin yansımalarının içine girdik ve kalabalığa dalıp bara oturduktan sonra birer kadeh şarap istedik. Van Gogh'un hayaleti uçup gitmişti, onun çağının köpüğünü ve tortusunu göremiyorduk artık, çevremizi sadece güncellik sar-

dı, somut olan her şey o kadar hızla gelip geçiyor ve o kadar dağılmaya hazır duruyordu ki, ortamda bizim varlığımız bile sorgulanabilir, ortadan silinip unutulmaya mahkûm olabilirdik. Ama ressam sonra birden ortaya çıkıverdi, barda içmekte olan bir grup kenara çekilmişti, işte oradaydı, yuvarlak küçük bir masada oturuyordu, Japon ahşap oymalarının, parlak sarı ve turuncu çizgilerden oluşan bu natürmortların altında, sessiz sedasız oturuyordu orada, öne doğru eğilmişti, dudaklarını iyice birbirine yapıştırmıştı, pusuya yatmış gibi neredeyse kötücül bir ifade vardı yüzünde, resmi önündeydi, boya lekeleri içindeki parmaklarıyla onu tutmuş kendisinin ve yapıtının dikkat çekeceği, önemseneceği anı bekliyordu. Bu arada Lautrec, Pissarro ve Gauguin lokalin sahibesiyle, tombul ve esmer bir Roman kadınla oynaşıp şakalaşıyorlardı, sonra bir anda bir cereyan oldu, ressamın arkadaşı Bernard onun karnını doyurmuş ve elini onun omzuna atmıştı, işte o anda resim havalanıp uçmaya başlamıştı, bir itiş kakış patlak verdi, sağa sola uçuşan beyaz önlüğüyle garson kürklü adamın yakasına yapışıp onu şiddetle kapıya sürükledi, pelerinine gömülmüş olan ve geniş kenarlı şapkasının gölgede bıraktığı Gauguin başını kaldırıp bakmadı. Dışarı koştuk, bir polis düdüğünün titrek sesi geldi kulağımıza, apsentle kafayı bulmuş bir ressamın sebebiyet verdiği bir kavga yüzünden yakalanmamalı, sorgulanmamalı, tutuklanmamalı ve ülkeden atılmamalıydık. Onun aklında tek bir şey vardı, dedi Katz, kendisinin ve sevgilisinin hayatını güvence altına almak, ikisinin de üretim araçlarına sahip olabilmesi için mücadele etmek, biraz boya, bir parça tuval, birkaç fırça. Çalışma hakkının, kendi yapıtını kendi hizmetine koşma hakkının peşinde değildi artık o, sanat işçilerinin özgür bir topluluk oluşturmasını istiyor, ürünlerini her defasında el arabasıyla eskiciye götürmek zorunda kalmanın rezillik olduğunu düşünüyor, bu rezilliğe başkaldırıyordu. Eğer kentin yüreği bu ise, bu yürek, üstüne boca edilmiş toz ve çöpün altında kalmış demekti, üstünde bir tepe oluşmuştu, katman katman, yükseklerden esen bir rüzgâr oluklardan ve boşluklardan geçip çürük kokusuyla yüzümüze üfürdü. Van Gogh gelip geçmekte olan yayaların kalabalığına fırlatılmıştı, önce sersemledi, lokale geri dönmeye niyetlendi, ama sonra kendine gelip olan biteni anımsadı ve sarhoşluktan tanımadığı Corot, Monet, Seurat'nun koluna girip yalpalayarak yoluna devam etti, Blanche Meydanı'm geçip Lepic Sokağı'ndan yukarı doğru çıktı. Bu meydan, Blanche Meydanı, gece *flâneur*'lerinin bu buluşma yeri, Sue'nun, Bretonne'un, Nerval'in, Hugo'nun, Balzac'ın ve Vigny'nin, Baudelaire'in, Verlaine'in ve Rimbaud'nun buralardan gelip geçişine tanık olan bu daire, sokak aralarında işlerin ayaküstü bağlandığı ve kısa süreli beraberliklerin kurulduğu bu meydan, kireçtaşı çukurlarından gelen işçilerin yamaçtan aşağı inerken ayak izlerinin beyaza boyadığı, Blanche Sokağı'ndaki tebeşir fabrikalarından çıkıp yukarı tırmanırken sürüklenen adımların beyaza boyadığı, bir atın nal-

larının uçarcasına boydan boya katettiği, sarsıla sarsıla yol alan yeşil otobüslerin ardında gözden kaybolduğu Blanche Meydanı, işte bu meydan şimdi gürültülü pis bir çukurdu, kaçanı izlemek için bu çukura hiç girmeden yolumuzu değiştirdik. Lepic Sokağı'nın tepeye çıkmadan önce bir yay çizdiği noktada, kırk beş numaralı evin üçüncü katında erkek kardeşinin yanında oturuyordu Van Gogh. Alçak demir pervazları olan penceresinden, tahta parmaklıkların ardında çalıların, yokuştaki kulübelerin, rüzgârın eğdiği kulübelerin arasında kalan değirmenleri, Moulin de la Galette'yi görebiliyordu. Elli yıl sonra değirmenlerden sadece bir tanesi ayakta kalmıştı, avlusundaki kâğıt fenerlerin altında dans edilen bir kabarenin tahtadan duvarlarının üstünde kule süsü olarak duruyordu. Ressam eğer yukarıdaki karanlık odasında, büyük dolapla ocağın arasına çömelip oturmamışsa, du Tertre Meydanı'na çıkmış, orada kalabalığa karışıp insanlara dirsek atmış, ağaçların altındaki tahta masalarda oturup kendilerince, yemek ve içki eşliğinde bu barış akşamını ve barışın sarsılmazlığı düşüncesini kutlayan ailelerin, arkadaş gruplarının, yaşlıların, gençlerin arasına karışmış, Sacré Cœur Bazilikası'nı çevreleyen binaların arasında bir yerlere girmiş olmalıydı, onun Saint Pierre'den gelen iniltisini duyduğumuzu sandık. Kentin bu en eski kilisesinin kapısı açıktı, dua etmekte olan birkaç kişi iskemlelerin önünde diz çökmüştü, kilisenin taşlarında bin yılı aşan bir zamanın tortusu birikmişti. Mağara manastırlarda Romalılardan saklanan din şehitlerini anmak üzere, Fransa Kralı Şişman Louis ve toprakları ona komşu olan kraliçe tarafından, çatısı saman örtülü yazlık köşkü yandaki ormanlık alanda bulunan Kraliçe Adélaide tarafından yaptırılmıştı. Roma tapınağının kesme taşlarıyla, romanistik kubbeleriyle, gotik destekleriyle, büyük devrimde çıkan yangının izlerini hâlâ taşıyan duvarlarıyla yükseliyordu manastır, yetmiş bir baharında Komün günlerinde mühimmat deposu ve hastane olarak kullanılmıştı. Her ne kadar bir erkek keçiye binmiş domuz kafalı bir figür ve kentin kutsal koruyucusu Geneviève bu tepelikte harcanan çabaları aşağılasa da, her ne kadar bu tepede anısı bulunan pek çok şey küle ve çöp yığınına dönüşmüş olsa da Komünün savunma hattıydı burası. Bu döküntü yığınında kentin kalbinin attığı düşüncesi belki de, burası kaçanların sığınağı, isyancıların savunma hattı olduğu için doğmuştu. Sadece Denis, Rustique ve Eleuthère gibi azizler değil, aynı zamanda Marat ve bin sekiz yüz otuz dördün ve kırk sekizin asileri de peşlerine düşenlerden kaçıp bu manastırın yeraltı dehlizlerinde ve derinliklerinde saklanmışlardı. Bir zamanlar burada dizilmiş olan Ulusal Muhafızlar'ın topları karşısında bu pudra şekerinden yapılma katedral bir hiçti. Bu tepe daima bir sığınma yeri, düşmana inatla dayananların cephesi olmuştu, pitoresk görüntü daha sonraki kuşakların icadıydı, bohemler, dolandırıcılar ve koketler bir süreliğine egemen olan burjuvazinin bir parçasıydılar, yoksa bu tepe, kendini sessiz işlere adayanların nabzı gizli

gizli atan yurduydu. Van Gogh yok olmuştu, ama evlerde, onu geceleri sokaklarda dolanırken görmüş olan birileri hâlâ yaşıyor olmalıydı. Etrafta bir leş ve çürümüşlük kokusu vardı ve bir anda kendimizi bir tepenin üstündeki mezarlıkta bulmuştuk, burada yaşamış olanları anarken arkamıza dönüp bakmadık, onlar arkalarında işaretler bırakmışlardı, mücadelenin işaretlerini, olağanüstü bir düşünsel yoğunlaşmanın nesnelerini. Siyasi öncüler ve avangard sanat bu tepede konumlanmıştı. Bizden önce iş başında olanlarla kurduğumuz bağlantı geleceğe açılan yol demekti. Bu anlamda bizler gelenekselciyiz, dedi Katz. Eğer geçmişe saygı duymayı bilmezsek gelecekteki hiçbir şeye inanmamız mümkün olmaz. Aynı şekilde du Tertre Meydanı'nda, dünyanın alt üst olmak üzere olduğu bir anda yiyip içmekte olan insanlar da hayatın devamlılığına sıkı sıkı sarılmışlardı. Generaller ve dışişleri bakanları uçaklarla Londra ve Paris arasında mekik dokuyordu, evrak dosyalarında pazarlık yapmak ve işleri punduna getirmek üzere hazırlanmış belgeler vardı, devletlerin büyükleri ömrünü tüketmiş işlerini yapmaya devam ediyor, küçükler ise yere sabitlenmiş daracık masalarda oturuyorlardı; burada toplanarak kendilerinin içlerinde yer almadığı kötü bir söylentiyi nasıl küçümsediklerini göstermiş oluyor, ölümcül bir tehdit altındayken burada toplanarak birkaç saatliğine, barış becerisini alkışlıyorlardı. Dar bir sokaktan geçip aynı adı taşıyan meyilli bir meydanla birleşen Ravignan Sokağı'na gelmiştik. Burada bir kuyunun etrafına cılız ağaçlar dizilmişti, yeşile boyanmış dökme demirden yapılma kubbeleri olan kuyulardan kentte bol bol vardı, kuyunun çevresinde daire yaparak yanyana dizilmiş Nymphalar başlarının üstündeki kubbeyi taşıyorlardı. Sokak lambaları meydanın köşesindeki alçak ev duvarını aydınlatmıştı, sıvası dökülmüş olan duvar yoluk yoluktu, menteşeleri eğrildiği için çarpık duran kanatlarıyla büyük kapıdan girince tahta bir merdiveni ve paslı bir yalağı geçtikten sonra tek tük çalılıkların bulunduğu avluya çıkılıyordu. Yukarı katlara çıkılan çapraz seyyar merdivenleri ve kısmen kartonlarla kapatılmış kör pencereleriyle kaba bir bina Garreau Sokağı'nın kenarına kadar uzanıyordu. Basamak basamak yükselen damlarda, yüksek teneke bacaların arasında tavan pencereleri vardı. Hiçbir şey bu kulübemsi evlerden, Seine Nehri'nin yüzen çamaşırhanelerinden esinlenerek Bateau Lavoir olarak adlandırılan ve kayalıklar arasında karaya oturmuş buharlı bir gemiye benzeyen bu evlerden daha gevşek, daha köhne, daha sönük olamazdı. Burada bir defaya mahsus çok özel bir yıkama yapılmıştı, cürufundan arındırdıktan sonra çatlaklarla dolu bu tahta kaplamaların arkasında günümüz resim sanatını ve edebiyatını yaratan yüzyıl başlarının izleri gün ışığına çıkmıştı. Bu küçük odalarda yaşamanın amacı doğa özlemi olamazdı o zamanlar, yazın lirin gibi sıcak olan bu odalar kışın buz gibi soğuk ve esintiliydi. Kültürün marjinelleri bu köşeye çekiliyordu, çünkü burada oturmak ucuza mal oluyordu. Utrillo, Picasso, Gris,

Braque, Herbin, Apollinaire, Laurencin, Brancusi, Severini, Modigliani, Derain, Reverdy, Salmon, Gertrude Stein ve Max Jacob buralarda başlarını sokacak ucuz bir yer bulmuşlar ya da birileri tarafından misafir edilmişlerdi, *Avignonlu Kadınlar** en yüksekteki damın çatlak tavan camından dünyanın puslu görüntüsünü izlemişti, ve onun altında, işlenmemiş tahta kazıkların destek olarak kullanıldığı bodrum katında, ressam Henri Rousseau'ya, namı diğer Gümrükçü'ye saygı için unutulmaz bir kutlama yapılmıştı. Bir sandığın üstüne konmuş iskemlenin üstünde, en tepedeydi Rousseau, çevresi yapraklar ve bayrakçıklarla donatılmıştı, bir çocuk kemanı çalıyordu. Sanki du Tertre Meydanı'ndaki kutlamaya katılıyordu o da ve sanki yukarıdaki komüncüler anılıyordu ve ben gülen seslerin yankısı eşliğinde bu kentte yaşamış olduğumu sanıyordum. Ancak Casimir Périer Sokağı'ndaki kütüphanenin salonuna ayak bastığımda kendimi tekrar kıpırdayan bir zeminde buldum. Sovyetler Birliği, Almanların saldırıya geçmesi durumunda Çekoslovakya'ya karşı sorumluluklarını yerine getireceğini açıklamıştı. Fransa'da ihtiyatlar silah altına alınmıştı, cumartesi öğleden sonra üçte, belediye binalarının duvarlarına emirler asılıyordu, işi gücü olan on binlerce insan askerî trenleri beklemek için istasyonlara akın etmişti. General Gamelin'in eşlik ettiği Daladier basının karşısına çıkıp durumun ciddiyetini dile getirdi. Bu kalın enseli, sığır gibi güçlü kuvvetli küçük burjuva, vatan millet nidalarıyla uluyor, ablak suratını gererek kendini Fransa'nın ittifak sorumluluklarım sırtında taşıyan önemli bir adam gibi göstermeye çalışıyordu. Fransa'nın Çekoslovakya'nın yanında olup olmayacağı, savaş çıkıp çıkmayacağı sorusunun yaratacağı gerginliğe ihtiyacı vardı, çünkü o sırada kararı verilmiş olan bağlılık sözünden dönme adımını atacağı an geldiğinde, bu yöndeki açıklama büyük bir rahatlama olarak algılanmalıydı. Bir devlet adamına yaraşır biçimde akıllıca geri çekilme zamanı geldiğinde onun ne kadar onurlu, tarihsel bir eylemde ne kadar fedakâr davrandığı anımsanmalıydı. Bildik cepheleşme mantığına uygun olarak sanki silahını kaldırmış, düşmana amansızca yüklenen cesur adam rolünü oynuyordu, gerçekte bir korkaklık abidesinden başka bir şey olmasa da böyle hatırlanacaktı. Kurnazca oynanan bir çıkar oyunu sayesinde insanlar hızla umuttan korkuya sonra yeniden umuda sürüklenmişlerdi, İngiltere'de de aynı şey oluyordu, çarpık çarpık sırıtan ağzının üstündeki kalın bıyığıyla sıska ihtiyar, yeleğinden sarkan altın saat zinciriyle oynayarak yanındaki av köpeği suratlı lordla birlikte seferberlik hazırlıklarının haberini veriyordu, Hyde Park'ta, Saint James Park'ta, Green Park'ta siperler kazılmış ve sığınaklar hazırlanmıştı. Böylece yönetenler Fransa'da baş gösteren huzursuzlukla birlikte sorunla baş etmek için erkek nüfusu askerlik hizmetinin büyüsüne hazırlıyordu, basın herkesi ulusal onurlarını anımsamaya davet ediyor, böylece ola-

(*) Pablo Picasso'nun 1907 yılında yaptığı tablo (*Les Demoiselles d'Avignon*) – ç.n.

sı kafa karıştırıcı eylemler engellenmiş oluyordu. Circles des Nations'un geniş salonlarında argümanlar uçuşuyor, İskandinav sendika temsilcileri, İspanya'ya yardım örgütünün adamları, politikacılar, parti üyeleri pahalı goblenlerle donanmış salonlarda tartışıyorlardı, Pieck'in Moskova'dan geldiği söyleniyordu, Merkez Komite faşizme karşı ortak mücadele çağrısında bulunmuştu, Batılı güçlerin metafizik bir biçimde şişirilen savunma eğilimiyle isterik karalama hezeyanları aynı anda gerçekleşiyordu, Büyük Alman İmparatorluğu'nun bu karalama politikası Sudetenland'ı feda etmesi için Çekoslovakya'yı dize getirmeye odaklanmıştı. Öte yandan İngiltere ve Fransa'nın, saldırgan karşısında artık Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapacağı söylentileri dolaşıyordu. Ayın yirmi beşinde sabah saatlerinde kaldığımız sokaktaki parka bir kez daha gidip biçilerek düzeltilmiş fundalığın arasındaki banklardan birine oturdum, Sancta Clotilde'den çan sesleri geliyordu. Aileler pazar ayinine gidiyordu, çocuklar tertemiz ve pırıl pırıl giydirilerek Tanrı'nın devletine gidiliyordu, az sonra rahip kürsüden sistemin korunması için dualar okuyacaktı; devrimcilerin sistemi yıkmak için tekrar tekrar saf tutmaları hep boşa çıkmıştı. Kent olağanüstü bir güçle yükselmekteydi karşımızda, onun içinde nasıl da cüce kalıyorduk, buradaki sokaklarda barikatlar kurmuş olmak ve bu barikatların arkasında bir günlüğüne, birkaç günlüğüne dayanmak, silah ve tersane sahiplerinin karşısında dayanmak nasıl bir cüretti. Sürüden ayrılanlardan biriydim ben de, tıpkı benden öncekiler gibi, ve şimdi bir köşede oturmuş güçsüzlüğüme lanet ediyor, yoldaşlarıma yapılanların intikamını almayı düşünüyordum. Ama onların görmek istediği buydu, bizi böyle güçten düşmüş, böyle çalı ve dikenlerin arasına itilmiş görmek istiyordu onlar, kan emiciler, onların yüksek maaşlı şarlatanları milyonları sus pus olacak, spekülasyonlara ve baskılara boyun eğecek noktaya getirebilmişlerdi. Bir kez daha acele adımlarla rıhtım boyunca yürüdüm ve köprüden geçtim, özlemini duyduklarımı görebilmek için bir gün daha verilmişti bana belki de. Sığınağımı ararken bir kez daha sordum kendime, bu bir kaçış mıydı, başka önemli kararların ertelenmesi miydi, geçmişimde de partiye girmeden önceki bütün duraksamalarım, kuşkucu eğilimlerimi ya da hazır ve nihai olana tepkimi mi gösteriyordu, bu soruların hemen ardından, başka sorumlulukları üstlenmeden önce kendimi tartmam gerektiğini düşünerek tereddütlerime hak verdim. Resimler sonsuzca uzanıp gidiyordu. Ernest Meissonier'nin, sokak sakinleriyle her türlü silahın sahibi güçler arasındaki kuvvet dağılımını anlatan küçük bir tablosu, Delacroix'nın barikatın üstüne çıkmış özgürlük figürünü gösteren yapıtından daha inandırıcıydı. Meissonier'nin genişliği bir karışı geçmeyen, dekoratif hiçbir malzemenin kullanılmadığı, dikkat çekici bir kompozisyon oluşturan, bir röportaj kadar kuru bu tablosu ressamın Haziran kırk sekizde tanık olduklarını aktarıyordu, pencerelerini ve kapılarını barikatların kapattığı, dük-

kânları yerle bir olmuş bir sokak, fırlatılmış yığınla kaldırım taşları arasında isyancıların kan revan içindeki cesetlerinin yattığı bir sokak. Resim bozguna uğramanın ardından gelen sessizliği yansıtıyordu. Katiller yoktu ortada, bu alçakça elde edilen zafer ânında hemen oradan uzaklaşmışlardı, orada sadece zavallı yoksul kurbanları yatıyordu, parçalanmış giysileriyle, önlerde sırtüstü uzanmış kırmızı pantolonlu bir adam görünüyordu, ayakkabılarından birisi yoktu ayağında, bir başkası elini göğsündeki yaranın üstüne koymuştu, kaldırım taşlarının üstünde yüz üstü uzanmış bir delikanlı, hemen yanında kimin olduğu belli olmayan bir kasket, sivri kızıl sakalı yukarı bakan bir ihtiyar, önde eğri büğrü taşların üstüne düşen hafif ışık, boş sokağın fonunda güçlenen bir karanlık. Yine de tapmaktan dışarı sürülürken edindiğim son izlenim bu iddiasız resim değildi, orayı başka bir tuvali düşünerek terk ettim, o da minyatürümsüydü, Aziz Ranier havada uçuyordu bu resimde, mahzene tıkılan yoksulları kurtarmak için elini şöyle bir sallayarak bir delik açtığı pürüzsüz duvarın, hapishane duvarının önündeydi. Aziz havada salınmıyordu, tıpkı bir mermi gibi hızlıydı, bir bulutun içindeki bacakları görünmüyordu. Önünde yükseldiği duvar soğuk bir grilikti, tutuklulardan birkaçı delikten çıkmış düz zemine ayak basmışlardı, kimisi soldaki meydana, kimisi de arka planda sağa sapan bir sokağa kaçışıyordu, üstünde kemerle beli sıkılmış bir gömlek olan bir başkası da zindandan çıkmak üzereydi. Binanın dar tarafında birkaç basamakla çıkılan küçücük bir kapı vardı, bu kapıdan duvarların kalınlığı anlaşılıyordu. Bu çıplak kübik yapı tuvalin üçte ikisini kaplıyordu, grinin üç tonu kullanılmıştı, düz ve gölgesiz zeminin ışıklı grisinden merdivenlerin bulunduğu cephenin boğuk grisine geçiliyordu. Arka planda sokağın köşesindeki binanın, yarı kaleye yarı hale benzeyen binanın atış mazgalları vardı, kubbe biçimindeki bir dizi kapalı pencerenin altında küçük pencereleri kapatılmış satış odalarını gölgelendiren eğik damlar görünüyordu. Yukarıda soldaki gökyüzü parçası da, Azizin halesi de altın varaktandı. Uzaktan çıngırakların sesini duymuştum, sesler şimdi yaklaşıyordu, çıngırak seslerine nidalar, anlaşılmayan sözler ve yerleri tırmalayan ayak sesleri karıştı. Bekçiler ellerindeki çıngırakları sallayarak belirdiler, önlerinde duran ziyaretçi akınım ileri sürüyorlardı. Duraksayanlara dokunuyor, birinin omzunu sarsıyor, birinin kolunu çekiştiriyorlardı, yıllarca uyuşuk ve acı bir bekleyiş yaşamış olan bu insanlar burada yetkilerinin idrakine varabilirlerdi. Önemli bir görevleri vardı şimdi, resimlerin güvenliği için Louvre'un boşaltılması onlardan sorulurdu. Çıngıraklar keskin bir sesle on dördüncü ve on beşinci yüzyıl İtalyan sanatının içinden geçtiler, Martini'nin, Fra Angelico'nun yanından geçerken emir nidalarının öfkesi artıyor, düdüklerin, bağırmaların, el çırpmaların şiddeti artıyordu, zeytin yeşili suratıyla bekçilerden birisi uyarılarıyla yanımda dikilmişti, bir diğeri Martorelli'nin yanına gelmişti, ressamın Aziz Georg üç-

lemesinin tam yanına; Aziz üstünde sadece deri bir önlükle patika yola diz çökmüş, elleri önden bağlanmış, yarı açık ağzıyla ve biraz budala bir ifadeyle başını eğmiş gözünü yere dikmişti, dört onurlu sakallı adam düşünceli bir ifade içinde düğümlü ipler ve sopalarla ona vuruyorlardı, üçlemenin sağdaki ve soldaki tuvallerinde onun yargı makamına yerlerde sürüklenerek getirilişi ve kafasının kesilişi anlatılıyordu. Memurların beni önünden iterek uzaklaştırdıkları küçük bir resim birden içimde Géricault'nun tablosundan daha fazla yer edindi, bu resim öyle dönemle pek hesaplaşmıyor, sanatsal sürecin bir parçası olan sorgulamalara ve karmaşalara yönelmiyor, her şeyi deşmeye çalışmıyordu, ama buradaydı işte, sadece kendisi için, bin üç yüz doksan ikiyle bin dört yüz elli yılları arasında Siena'da yaşamış olan Sassetta'nın bir zamanlar imzasını atmış olduğu bir belge olarak. Resmin bana neden dokunduğunu henüz tanımlayamıyordum, ama bu etkinin, ifadenin yalınlığıyla, vizyonun canlılığı ve doğrudanlığıyla, somutla soyutun ilişkisiyle, renklerin ve biçimlerin berraklığı ve netliğiyle ilgisi vardı. Resme arkamı dönüp, bakışlarım hâlâ, yere yatay olarak uçanların üstünde onun yanından uzaklaştım, gerginliğimi atmış ve hafiflemiş olarak, daha dışarı çıkmaya fırsat kalmadan resimleri yerlerinden indirmek için merdivenler gelmişti, dışarıdaki seferberliğin, savaş beklentisinin içine fırlatıldık. Savaşın elebaşı, Çekoslovakya Devlet Başkanı Benesch'e saldırırken, ortalık her zamanki gibi hoparlörlerden gelen seslerle inledi, asm onu, asm onu sözleri yankılandı pazartesi günü. Sabrımız kalmadı artık, diye böğürüyordu o, Sudetenland artık İmparatorluğa geri verilmeli, sonra bağrından kopan bir sesle, kendisinin de cephede bulunduğunu, savaşın ne kadar korkunç bir şey olduğunu bildiğini, Alman halkını savaştan sakınmak istediğini ekledi sözlerine. Bunun ardından İngiltere Kralı'nın sözleri geldi. Cesaretinizi kaybetmeyin, hükümetinize güvenin, Tanrı'mn yardımıyla adil ve barışçıl bir çözüm bulacaktır hükümet. Büyük blöf uç noktasındaydı artık. Batılı güçler Çekoslovakya'ya yardım etmeye hazır olduklarını açıkladılar, İngiliz donanması seferberlik ilan etti, Berlin de çarşambaya seferberlik ilan edeceğinin ilk haberlerini verdi, Londra'nın büyük girişimcileriyse bu göz boyayıcı manevraların gölgesinde Çekoslovak hisse senetlerini endüstrinin kendilerine geçmesini aportta bekleyen Alman firmalara satıp kazançlarına kazanç kattılar. Çarşamba günü artık İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapmasından ve genel seferberlik uygulamasından söz edilmez olmuştu, dört büyüklerin zirve yapacağı, zatı alilerinin Münih'te yirmi iki Eylül perşembe günü kendi aralarında samimi bir akşam toplantısı yapacağı bildirildi ve ağırlık daha çok bu konuya kaydırıldı. Bütün bu tehditkâr bağırış çağırışlar, vatanperver nutuklar arasında işler bağlanmıştı, Çekoslovakya'nın kendisinden talep edilen bölgelerden çıkmasından başka bir şansı kalmıyordu. Görünen oydu ki, iki yıldır sürdürülen bir siyaset artık meyvele-

rini veriyordu. İngiltere'nin, Fransa'nın ve taraf olmama kılıfı altında onları destekleyen ülkelerin Sovyetler Birliği'ni yalnızlaştırma ve boğma isteği faşizm korkusundan daha ağır basıyordu. Batı Avrupa'yı yönetenler barıştan söz ederek kendilerinin temiz olduğunu göstermeye çalışırken barıştan anladıkları sosyalizmin felce uğratılmasıydı, Chamberlain ve Daladier ise uçağa binmelerinden önce barışı kurtarmak için hiçbir bedel ödemekten kaçınmadıklarını beyan ettiklerinde, çatışmanın Almanya'nın ve onun biricik düşmanının birbirlerine düşmesiyle sınırlı kalacağının hesabını yapıyorlardı; bu da onlara, beklemede olanlara bir avantaj olarak, geleceğin zaferi olarak geri dönebilecekti. Sovyet devleti tek başına Çekoslovakya'ya yardım edecek durumda değildi, kendi devletini savunmak için hazırlık yapmak zorundaydı. Bütün paktlar feshediliyordu. İngiliz ve Fransız yardakçılar borsa rayiçlerini görülmemiş ölçülerde yükseltmek üzere baş caniyle ve onun İtalyan mesai arkadaşıyla buluştular ve geceyarısı saat yarımda, tarihin şipşak fotoğrafını çektirmek için masaya yatırılmış, renkli kalemle daire içine alınmış Çekoslovakya haritasının arkasına dizildiler, ertesi gün her gazetenin baş sayfasından kötülük akan, hasis ve gerili suratlarıyla dik dik bize bakmak için. Onlar sadece Çekoslovakya'yı kenara itmekle kalmamışlar aynı zamanda bütün Avrupa'yı satışa çıkarmışlardı. Ama bu büyük bir sevinç, bir coşku yarattı, ağlayarak, ruhsuz bir sarhoşluk içinde birbirlerini kucakladı insanlar. Almanya'daki kalabalıklar Heil Chamberlain diye bağırdı, ve silindir şapkalı ihtiyar Croydon'a geldiğinde, everything is allright, dedi, Londra'ya giderken çağımız için barış vaat etti, artık Paris'te de herkes sokaklara dökülüyordu, akın akın Le Bourget Havaalanı'na, La Fayette Sokağı'na, Haussmann Bulvarı'na koştular, mucize adamı karşılamak ve ona çiçekler atmak için, egemen sınıfların zaferini kutlamak için. Sermaye sürekli mayalanan iflasını bir kez daha saldırgan bir iktidar genişlemesine dönüştürmüştü, holdinglerin avukatları, güneş ışınları yansıdıkça göz kırpar gibi parlayan siyah limuzinlerinden sokak köşelerinde polis kordonunu yarmak isteyen kandırılmışlara, çelme takılmışlara lütufla el sallıyorlardı. Bu insanların hepsi barış istiyordu, hepsi huzur içinde yaşamak istiyordu ve bu barışın ne tür bir barış olduğunu sorgulamaya cesareti yoktu onların, gerçekleşmesinde kendilerinin hiçbir payı olmayan, onlara armağan olarak sunulan bir şeyi hayranlıkla izliyorlardı sadece. Kalabalığı esnaf, memur, küçük burjuva oluşturuyordu, dükkânlardan, bürolardan, devlet dairelerinden gelmişlerdi koşa koşa, bir kısmı da atölyelerden, birkaç amele inşaat iskelesinde durmuş bu sahneyi izliyordu, onlar sadece izleyiciydi, bunun dışında ortalıkta işçi yok gibiydi, onlar şehir dışındaki fabrikalardaydı, metroyla kuzeye gittik, varoşlara, orada sıkıntılı bir suskunluk hâkimdi, rahatlamanın sarhoşluğu oraya sızmamıştı. Boğuk ve henüz dışa vurmayan bir öfke hissediliyordu, aynı zamanda donukluk, içe kapanma ve şaşkınlık. Buralarda

oturanlar bu huzurun, ulaşmaya çalıştıkları ve kendi özlerine uygun bir huzur olmadığını biliyorlardı. Onlar bu huzurun savaşın, tam teçhizat hazırlanmak için ertelenmesi olduğunu, daha büyük bir yağma için zaman kazanıldığını biliyorlardı. Onlarsız bir savaş yapılamazdı, ama onlar üstlerindeki vahşice baskıyı silkeleyip atmaya hazır değillerdi henüz. Savaştan nefret edenler savaş için çalışmaya zorlanmıştı. Hayatta kalabilmek için, kendilerine sadece sakatlık ve ölümden başka bir şey getirmeyecek olan malzemeyi üretmek zorundaydılar. Güçleri birleştirmeye, ödünsüzlüğe çağrı sönüp gitmişti, zenginleşme tutkusunun leş gibi kokusu yükseliyordu artık, cellatlara atılmış olan çiçekler toplanıp *Meçhul Asker* anıtına kondu, geleceğin milyonlarca kurbanını göklere çıkarmak için bir çiçek dağı oluştu. Kâr edenlerin ayakta tuttuğu ve halkları aşağılayan, uşaklaştıran sistemi sonsuza dek ortadan kaldırmak, işte bizi bekleyen görev buydu, bizden bütün gücümüzü kullanmamızı isteyen ve bizi bu yenilgi ve bitkinlik ânında düşman karşısındaki biricik silahı, birlik silahını aramaya iten görev.

Sonra sokakları uçuşan kırmızılar doldurdu. Kortejler halinde sıralandık. Bin kişiydik, beş bin, sekiz bin. Kentin üstüne ateş düşmemişti, ocağın yanmayı sürdürdüğü anlaşılmıştı sadece. Bu yürüyüş bir başlangıçtı. Eski manifestolardan hayatta kalanlardık bizler. Dar yollardan geçip ilerliyorduk. İki yanımızda ağır silahlı bekçiler vardı. Adımlarımız iki yüz yıl önce akın akın şehirlerden geçen kortejleri anımsatıyordu. Bir zamanlar bu adımlar bir sınıfın gücünü üstünde taşıyordu, koro halindeki sesler öteki bütün sesleri bastırmıştı. Şimdiyse sesler zapturapt altındaki bu kentte boğuk boğuk çıkıyordu, ses çıkaranlar parmakla sayılacak kadar azdı. Yan sokaklardan Croix de feu'nun* havayı yırtan sesleri geliyordu, polis milliyetçilerin özgürce gösteri yapmasına izin veriyordu. Sayımız az da olsa büyüyeceğimizi biliyorduk. Pek çoğumuz, uyuşmuş ve elleri kolları bağlı içeride yatıyordu, yeniden güçlerini toplayacaklardı, pek çoğumuz da mücadelenin içindeydi, uzaklarda, Çin'de, Güneydoğu Asya'daydı, yüzlercemiz bile pes etmeyeceğimizi göstermek için yeterdi. İspanya'dan gelenler safları sıklaştırmış ilerliyorlardı. Arada bir onların lime lime olmuş bayraklarına destek sesleri geliyordu. İspanya atılımını anımsadığımızda bölünmeyi, attığımız geri adımı hissettik. Kortejin her hareketinde kitlesel protestoların başlangıcını ve bitişini bütün ayrıntılarıyla hatırlıyorduk, çocukluğumuzdan beri sokaktan sokağa iletilen bu miting parolalarını, birlikte yürürken ayağımızın altında hissettiğimiz sağlam zemini,

(*) "Croix de feu" (Ateş Haçlıları): Fransa'da muhariplerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurdukları faşist ideolojiye sahip bir siyasi hareket – ç.n.

taleplerimizin dile geldiği o şiddetli gücü ve tabii sonunda dağılmayı, herkesi dayanmaya davet eden o ayrılmayı iyi biliyorduk. İfade ve ajitasyon yasağına aldırmadan birkaç saat yürüdük. Enternasyonalizm koruması altında, ister münferit ister topluca biz onlara, şarlatanlar ve vurguncular karşısında savunma çağrısı yapanlara aittik. Çalışanların taleplerinin hükümranlarca kabulünü zorlayamıyorduk henüz. Biz iyice geri plana atılmıştık. Son büyük savaş sırasında bu barış düşüncesi ortalıktaki düşmanlığı delip geçmişti. Babalarımız bunun için mücadele etmişlerdi. Bu düşünce sadece bir ülkede zafer kazanmıştı. Bizim için bu tek ülke, düşüncenin burada da boğulamayacağının teminatıydı. Clignancourt'da dağıldık. Panzerler bulvardaki kışlanın avlusuna dizilmişlerdi. Topların ağızları sadece bize, hep bize dönük olacaktı. Arkadaşlarımızın yüzleri grileşmiş ve yorgundu. Onlar da kentin bu kısmındaki binaların yoksul, kirli cephelerine benzemişti. Daha az önce, yürüyüşe başladığımızda üzerlerine bir aydınlık gelmişti. Bu kentin bir parçası da aydınlıktı ve yeniden elde edilebilirdi. Küçük gruplar sokaklara dağıldığında iç sıkıntısının yerini bir kendine güven almıştı. Son günlerde zihnime işleyen kent görüntüleri beni etkisine almıştı. Burada kalmak üzere bir yer bulabileceğime inanmıştım birden. Paris'i aklından çıkar, dedi Katz. Şu anda senin bulunduğun aşamada, bu kent korunaklı bir yaşama olanağı verecekmiş gibi geliyor sana, ama bu bir yanılsama. Dillere destan o ışığıyla gönlümüzü okşuyor, ferahlatıcı enginliğiyle bizi çekiyor, ama bütün bunlar bizi bir kez daha dışlamak için, elimizi uzatsak dokunacağımız kadar yakın, ama yine de erişilmez bir uzaklıkta. Oysa bana bir iş teklif edilmişti La Breviére'de, Aschberg'in kimsesiz İspanyol çocuklar için Compiègne Ormanı'nda kurmuş olduğu yurtta. Bizim için başka yurtlar planlandı, dedi Katz Balıkçılar Sokağı'nın girişindeki yük trenleri istasyonundan gelen uğultunun arasında. Bir savaş durumunda ve belki de bu çürümüş barış ortamında bizi bu yurtlar bekliyor olacak, eğer tabii bizi Almanya'nın ilgisine terk etmeyeceklerse. Peki nereye yönelmeliyim, diye sordum, Oslo'ya gitmeyi mi denemeliyim, Hodann gibi, yoksa Prag'a geri mi dönmeliyim. Kendisinin de ait olduğu Çekoslovakya'ya gitmenin belalı bir iş olabileceğini söyledi Katz. Ona göre Almanya Sudetenland'ı yutmakla yetinmeyecekti, en kısa zamanda Batı'nın da izniyle bütün ülkeyi kendine maledecekti. Bana her türlü hileye başvurup İsveç'e gitmemi önerdi. İsveç sendikasının aracılığıyla bir grup Çekoslovak metal işçisinin İsveç'e girmesi planlanmıştı, Katz Aschberg ve Branting ile konuşup benim de bu gruba katılmam için ricada bulunmayı düşünüyordu. Ancak bu davette yine işçi hareketi içindeki anlaşmazlıklar gündeme gelmişti ve davetin sosyal demokrat olanlarla sınırlanması isteniyordu, ayrıca İspanya'da bulunmuş olmam kabulümü fazladan zorlaştıracak bir faktördü. Hiçbir partiye üye olmaman senin için bir avantaj, dedi Katz. Baban sosyal demokrat.

Durumları doğrudan tehlikede olan annenin ve babanın da İsveç'e geçişi sağlanabilir. Sen parti aidiyeti olmayan bir antifaşistsin, bunun dışında hayatınla ilgili bilgileri şu anda gizli tutman lazım, dedi birlikte Poissoniers Sokağı'ndan aşağı inerken. Senin görevin kendini geliştirmeye devam edebilmek ve kendine ait bir faaliyet alanı bulabilmek için sağlam bir zemine ulaşmak. Casusların, sahtekârların, provokatörlerin içinde bulunduğumuz şu günlerde asıl amaçlarımızı göstermemeyi, gizlemeyi becermek zorundayız. Göze batma. Yasal yollarla İsveç'e git. Kendine bir iş bul. Kurduğun ilişkilerde dikkatli ol. Ülkenin koşullarını öğren. Daha sonra kararlarını verirsin. Demiryolu boyunca ilerleyen cadde gittikçe daralıyordu, kaldırım taşlarının bittiği noktaya geldik, sol tarafta birkaç hangar ve terk edilmiş atölye vardı, bir mezarlık duvarıyla birleşiyorlardı. Bu çok eski balıkçılar sokağı, nehrin kuzey dönemecinden getirdikleri avlarını pazarlara taşıyan balıkçıların bu sokağı, kenarlarında çöp yığınlarının yattığı kasisli bir patika haline gelmişti. Alçak köhne duvarların arkasında ot bürümüş mezarlıklar görünüyordu, sağdaki tahta çit boyunca yük vagonları ağır ağır ilerliyordu. Konuşurken laf, işimizin bütününü etkileyen parti içi bölünmelere gelmişti, sonra Katz'ın yıllarca yakın olduğu Münzenberg'den söz etmeye başladık. Katz önce konudan sapıp sorularıma cevap olarak, tam da büyük çatışmaların beklendiği bir ortamda bütün politik örgütlerin kendi eylem alanlarını gözden geçirdiğini ve ölçtüğünü, şu anda partilerin en önemli konusunun gelişmeyi yönlendirecek duruşların güçlendirilmesi olduğunu, yeni rol dağılımıyla ve ihraçlarla birlikte mücadele çizgisi için gerekli olan yoğunlaşmanın sağlanacağını anlattı. Otuz altı olaylarıyla ilgili sorduğum soru üzerine biraz o zamanki görüş ayrılıklarından ve Münzenberg'den kopuşuna neden olan yanlış anlamalardan söz etti. Komintern bin dokuz yüz otuz beşte Halk Cephesi politikası gütmeye karar verdiğinde, dedi Katz, Münzenberg hâlâ proleter birlik cephesinin savunucuları arasındaydı. Bu cephe sosyal demokrat yönetime karşı tabandan oluşturulmalıydı. Proleter cephe Komintern'in gözünde de geniş tabanlı bir antifaşist işbirliğinin temelini oluşturuyordu. İşçi sınıfının birliği olmaksızın öteki gruplarla ittifak kurmak mümkün değildi. Proleter birlik, cephenin gericilerin elinde bir araç olmasını engellemeliydi. Ama bu arada proletaryanın öncülüğü tekrar Komünist Parti'nin öncülüğüyle özdeş hale gelebilirdi. Böylece sosyal demokrasinin komünistlerle kurduğu karşıtlık ilişkisi canlı tutuldu. Fransa'nın partileri eylem birliği içinde oldukları için en başarılı partilerdi. Otuz altı Mayısında Fransa'daki Halk Cephesi'nin zaferinden sonra iki Alman partisi arasındaki çelişkilerin aşılması için gösterilen çabalar kaçınılmaz bir aciliyet kazandı. Ama Alman parti yöneticilerinin arkasında kitlesel örgütler yoktu. Aralarındaki anlaşmazlıklar işçi sınıfının taşıyıcı varlığıyla kamuoyunda tartışılamıyordu. Sürgünün gizliliği içinde olup bitiyor-

du her şey. Ortak cephe çabaları parti politikasının sınırları korunarak önce yalnızca taktik olarak gerçekleşebildi. Münzenberg, dedi Katz, proleter önceliği vurgulayarak, Komünist Parti'nin cepheyi yine kendi hegemonya emellerinin hizmetine koşmak istediğini öne sürenlerin argümanını beslemiş oldu. Ayrışma yaşamış kadroları, dağılmış grupları, toplumun her kesimindeki savaş ve nasyonal sosyalizm karşıtı olduğu düşünülebilecek insanları birleştirmenin en önemli iş haline geldiği bir zamanda, gelecekteki devlet anlayışına ilişkin zıtlaşmaların ön plana çıkması her şeyi gölgeledi. İllegalitede işbirliğine ilişkin sorunlarda da vardı aynı uzlaşmazlık. Gerçi Münzenberg Eylülde yaptığı ve Almanya'nın durumunu anlatan yazılı açıklamada ülkede sürdürülen önemli mücadelelerin kendi başlarına başarı kazanmak zorunda olduğunu, ancak muhalefet felce uğratıldığı için ideolojik etkinliklerin ve propaganda faaliyetlerinin sadece yurt dışından yönlendirilebileceğini vurguladı. Merkez Komite de aynı tarihlerde yeraltı hücrelerinin yeniden yapılanması kararını aldı, ama bunun yanı sıra ilerici grupların sayısının arttığı görüşü savunuldu. Böylece Münzenberg birden sosyal demokrat tavra yakınlaşmış oldu, bu tavra göre partiler, tamamen korunma amaçlı olarak şimdilik kendilerini ülke dışındaki girişimlerle sınırlamalıydı. Komünist Parti de Almanya'dan gelen haberlere ilişkin yorumlarını ve değerlendirmeleri sık sık değiştiriyordu, zaman zaman bir edilgenlik ve atalet ağır basıyor, sonra yeniden, otuz altı sonbaharında olduğu gibi, halkın huzursuzluğu hesaba katılıp bir canlanma içine giriliyordu. Yani Münzenberg'in değişken görüşleri ilkece Merkez Komite'nin tutumuyla çatışmıyordu, tek fark Merkez Komite'nin kararlarını Komintern'le uyum içinde alması, buna karşılık Münzenberg'in kendi kararlarında bağımsız davranmasıydı. Münzenberg'in bu hesapsızlığı, kesinlikle çizgi dışına çıkmamak gerekli olduğu için, partiyi tehlikeye atıyor ve ister istemez kendi başına da bela oluyordu. Katz'a bakılırsa Münzenberg'in eylemleri yurt dışında güçlendirme önerisi Eylülde onun sosyal demokrasiye dönüşü anlamına gelmiyordu henüz, sosyal demokratlar ve liberallerle yakın ilişkiye ancak Moskova dönüşünde girmişti. Wehner'in o zamanlar, Breitscheid, Herz, Grzesinsky, Braun, Kuttner gibi sosyal demokrat yöneticilerle iyi bir ilişkisi vardı, ancak bu, Komünist Parti'nin işbirliğine hazır gibi görünen sosyal demokratları yönetim tabakasından kopartma niyeti doğrultusunda gerçekleşiyordu, dedi Katz. Katz'ın söylediğine göre Münzenberg de yolculuğuna kadar muhalif bir sosyal demokrat grubu komünist cephe politikasına çekmek için uğraşmıştı. Tamam ama, diye sordum, sonradan Wehner ona niye düşmanca bir tavır aldı, Komintern Wehner'den de kuşkulanmamış mıydı. Eğer Wehner, tıpkı denetim komisyonunun Münzenberg için düşündüğü gibi sorgulandıysa, bunun nedeni olsa olsa onun sosyal demokrat saflarla fazla yakın ilişki kurmakla suçlanması olabilirdi. Tahkikat ancak bu yılın Hazi-

ranında sonuçlanmış ve Wehner temize çıkmıştı. Kırk iki soruyu hem yazılı olarak yanıtlamış hem de sözlü ifade vermişti; kökeniyle, tanıdığı kişilerle, sosyal demokrat yetkililerle yapmış olduğu görüşmeler, çıktığı yolculuklar, eski politik ve sendikal faaliyetleriyle ilgili sorulardı bunlar. Bir süre sustu Katz. Bu tür konuşmalar, bilgilendirmeler bu yüksek gerilim günlerinin kaçınılmaz gerçeğiydi. Bizi yakından ilgilendirdiği için bu bilgileri dikkate alıyor ve bazen yakın çevremize aktarıyorduk. Partinin tepesindeki uyumsuzluklar önemsiz gibi görünse de, dedi Katz, derin farklılıklar içeriyordu, bu farklılıklar şimdi Merkez Komite'nin ve Politbüro'nun yeniden yapılanmasıyla daha da keskinleşti. Münzenberg'in tersine Wehner gösteriye dönüşen açıklamaların peşinde değildi, önce karşılıklı güvenin oluşması için sabırlı olmayı ve gizliliği tercih ediyordu, Hodann'ın Ackermann ve Merker, Münzenberg ve Wehner arasındaki rekabete ve onların da Ulbricht'in etrafında toplanan grupla arasındaki husumete değinen sözlerini anımsadım. Almanya'da ıslahevinde bulunan Thälmann hâlâ resmî olarak parti başkanıydı, temsilcisi Schehr öldürüldükten sonra yönetime Pieck geçmişti. Politbüro'nun genç adayı Wehner hem oranın ihsanını kazanmalı, hem de Pieck'in bağımlı olduğu Sovyetler Birliği Komünist Parti'ye karşı kendisini kamtlamalıydı. Belki de şu anda sürmekte olan, Merkez Komite'nin Dahlem, Florin, Dengel, Abusch, Eisler gibi diğer üyelerinin ve Mewis, Kowalski, Knöchel gibi yönetsel görevlere aday olanların karıştığı mücadelelerin nedeni sürekli büyüyen bir korkuydu, tıpkı yoldaşları Remmele, Flieg, Neumann, Kippenberger, Eberlein gibi en yüksek sınav mercii karşısında ayakta kalamama ve tasfiye edilme korkusuydu. Veya Komünist Parti'yle Sosyal Demokrat Parti'nin iktidar boğuşmasında bu politikayı tercih edenlerin karakterine de iktidar hırsı damgasını vurmuş olmalı, diyerek kuşkumu dile getirdim. İktidardan değil, ama katılıktan söz edebileceğini söyledi Katz, birbirlerine ve kendilerine karşı katı olduklarından söz edebileceğini söyledi; bu katılık olmadan kimse ayakta kalamıyordu. Wehner Partiye bağlılığını kanıtlamak durumunda kalmıştı. Münzenberg de otuz yedide sadakatini ön plana çıkarmıştı. Wehner'i töhmet altında bırakan materyalin büyük bir bölümünü Komintern'e sunan Münzenberg'di, dedi Katz. Bir yandan Sovyet partisiyle bütünleşmiş görüntüsü veriyordu, ama öte yandan yaptığı işlerle parti arasındaki çatlak büyüyordu. Kendi gücüne güvenen kararlar almaya eğilimi olan Münzenberg'in hep dik kafalı olduğunu, ama artık kişiliğinin derinliklerine kök salmış görünen ruh hali olan yalnızlığa çekildiğini söyledi Katz. Parti sağlam bir yapı içindeyken görevlerini yerine getirebiliyordu Münzenberg, onun zengin yaratıcılığı bütün merciler nezdinde beğeni topluyordu. Örgüt dağılınca biz de sınırlandık, dedi Katz, onda eskiden enginlik ve geniş görüşlülük olarak değerlendirdiğimiz şeyler şimdi belirsizlik ve ütopya gibi gelmeye başladı bize. Bu konuşma

boyunca partideki zıtlaşmalar hakkında bir fikir edinemedim. Partiyi mutlak bir şey olarak değerlendirmenin, bütün çatışmaları görmezden gelmek gibi bir çözümün, benim amaçlarıma asla uymayacak bu yaklaşımın baskısını hissettim bir kez daha. Partiyi yeniden eylem gücüne kavuşturmak için yapılan onca işin tam da böyle bir zamanda açık seçik hedeflere ihtiyacı vardı. Uzun zamandır kafamı kurcalayan başka bir probleme daha değinmek istedim ve Katz'a Münzenberg'le on yıl süren yakın ilişkisini kesmeyi nasıl becerebildiğini sordum. Yanıtı kısa oldu, partinin çıkarlarıyla bütünleşmediği sürece kişisel arkadaşlığın anlamsızlığına değindi. Ama öte yandan Münzenberg'le ilişki içinde olmanın henüz disipline karşı gelmek anlamına gelmediğini söyledi. Katz ve Çekoslovakya partisinin kurucusu Šmeral Münzenberg'in görevlerini üstlenmişlerdi gerçi, ama Münzenberg'in henüz aforozun hışmına uğramadığı söyleniyordu. Her an beklediğimiz hızlı değişiklikler onunla ilgili hoşnutsuzluğu çok yakın bir zamanda ortadan kaldırabilirdi. Bu cadde, Ortaçağ'dan kalma bu ticaret yolu, mezarlık duvarıyla birleşip kocaman bir çöp alanında son buluyordu, tepeciklerin ve biçimsiz çıkıntıların üstünde yer yer dumanlar tütüyordu. İnsanlar topraktaki çukurlarda, tahtadan, kartondan, tenekeden yapılma kulübelerde yaşıyordu, iplerde çamaşırlar asılıydı, kadınlar ellerinde kovalarla nehirden geliyordu, bir grup işçi kollarının altında termosları ve sefer taslarıyla tepelerin arasında bata çıka yürüyordu, demiryolu setindeki çakılların ve hurda demirlerin arasında çocuklar oynuyordu. Raylar ve elektrik direkleri Saint Denis'in puslu düzlüğünde gözden kayboluyordu. Katz sanki belli bir noktayı gözüne kestirmiş gibi ilerledi. Saldırmak, saldırmak, dedi Katz, Münzenberg'in parolası hep saldırmak olmuştu. Katz'a göre devamlı mücadele içinde olan Münzenberg'in bu tutumu güç çokluğundan değil, daha çok zayıflıktan, korkudan kaynaklanıyordu. Babam geliyor, Münzenberg'in tanıştığı ilk tehlike buydu. Babasının odası kutsaldı, çocuklar asla onun odasına giremezdi. Bir lokal işleten ve sık sık sarhoş olan baba duvardan tüfeğini kapıp bütün aileyi, bu haydut çetesini vurmakla tehdit edermiş. Sizi vuracağım, bu ses gecenin geç saatlerine kadar onun peşini bırakmaz, babasının ani bir baskın yapacağı korkusuyla uyumaya cesaret edemezmiş. Babası onu sık sık bardakları ve şişeleri yıkaması için dükkâna çağırırmış. Münzenberg bana hakaret ve dayak eşliğinde tek bir bardağı dört beş kere yıkamak zorunda kaldığını, ama babasının yine de bardakta küçük bir leke keşfetmekten geri kalmadığını çok anlattı, dedi Katz. Git kendini as tembel herif, diye bağırarak ona bir ip fırlatırmış baba. Onu bu önceki dünyasında gözümün önüne getirebiliyorum, dedi Katz. İşte elinde iple duruyor orada, Nesse kıyısındaki Friemar adlı bir köyün dumanlı meyhanesinde, barın üzerinde bir gaz lambası sallanıyor, duvardaki geyik boynuzlarının iri gölgesi yere vuruyor. Masalarda karanlık yüzlü köylüler oturuyor, bıyıkları köpük

içinde. Zayıf solgun bir kadın oflaya poflaya merdivenleri çıkıyor, bir kez daha arkasına dönüp oğlana bakıyor. Yukarıdaki küçük odasında yatağına uzanıyor, ölmeye yatıyor. Sonra beş yaşındaki oğlan elinde iple merdivenleri tırmanıyor. Tavan arasında gizleniyor. Peşinden gelen yok. Bu hayatta yaşamaya değecek hiçbir şey yok, bu onun aldığı ilk ders, daha sonra bütün hayatını başkalarının hayatının değer kazanmasına adayacak. Münzenberg'i anlamak için, dedi Katz, onun kökenindeki coğrafi karışımı anlamak lazım, Saale ve Werra Nehirleri arasındaki dağlık Harz'ı ve Thüring Ormam'nı kapsayan memleketini, Sakallı Ludwig ve Demir Ludwig, Şanlı Heinrich ve Soysuz Albrecht, Özgürlükçü Friedrich ve Ciddi Friedrich, Budala Friedrich ve Despot Friedrich diye anılan küçük hükümdarları çıkaran bu ücra, ama öte yandan Hölderlin'in paraya muhtaç olduğu için asillere hocalık yaptığı yer olan Waltershausen'in bulunduğu, on sekizinci yüzyılın düşün merkezleri Weimar ve Jena'ya hiç de uzak olmayan, on dokuzuncu yüzyılda Alman sosyal demokrasisinin gerçek simgeleri olarak Gotha ve Erfurt'un sivrildiği bu toprak parçacıklarını birlikte düşünmek lazım. Münzenberg eskiden yaptığı birkaç resimde, dedi Katz, büyüdüğü lokali çizmişti. O zamanlar daha gerçekçiydi, ama yıllar geçtikçe bu çevreyle barışmak istedi, hatta babasına belli bir bağlılık ve saygı göstermeye başladı. Münzenberg çocukken narinmiş, annesine benziyormuş. Kız kardeşleri ve iki erkek kardeşi güçlü kuvvetli bir adam olan babalarına benziyorlarmış. Baba bir keresinde büyük erkek kardeşe ateş etmiş, o da pencereden kaçmış ve bir daha geri dönmemiş. O günden sonra en küçük oğlan da evden kaçma sevdasına tutulmuş. On bir yaşma geldiğinde bir sabah sırtında bir çuval dolusu ekmek parçasıyla kirişi kırmış. Niyeti Afrika'ya gidip İngilizlere karşı savaşan Hollandalı göçmen çiftçilere katılmakmış. Daha yüz kilometre uzaklaşmadan jandarmalar onu enseleyip babasına teslim etmiş. Sonra yine kötü muameleye maruz kaldığı iki yıl ani bir sonla noktalanmış, çünkü bir av fişeğinden çıkan saçmalar babasının kafasını dağıtmış. Münzenberg bunun bir intihar olabileceğini hiçbir zaman kabul etmedi, dedi Katz. İhtiyarın sadece silahını temizlemek istediğini, her zamanki gibi sarhoş olduğunu söyledi hep. Çocukluk acıları bitmişti, ama işkence devam ediyordu. Gotha'da ilk öğrencilik yılı başlamış, şimdi de babasının yerine geçen bir ustanın çırağı olmuştu. Berberlik eğitimi alıyordu Münzenberg. Kardeşlerinin görüşüne göre bu onun zayıf bünyesine uygun bir meslekti. İş günü sabahları beş buçukta başlıyor akşamları dokuzda bitiyor, pazar günleri ise yediden öğlen bire kadar sürüyordu. Boş gün ya da gün içinde ara yoktu. Bin dokuz yüz dörtte olup bitmişti bunlar. Okuma yazma öğrenecek kadar Friemar'daki ve Eberstädt'deki köy okullarına devam etmişti. Berlin'de yeni kurulmuş olan Çıraklar ve Genç İşçiler Derneği'nden haberdar olmamıştı o zamanlar henüz, aynı şekilde Eduard Bernstein'm gençliğe kendi-

lerine hocalık yapan ustalarının müdahalelerinden korunmaları için yaptığı çağrıdan da habersizdi. Toplantılara katılma cesareti göstermesinin birkaç yıl almış olması belki de babasının ona miras bıraktığı ağır kekemelik yüzündendi. Bu suskunluğu, bu içe kapanıklığı içinde taşıyordu. Kimselerin yolunun geçmediği bir yerde, hırsızların ve uğursuzların gittiği lanetlenmiş bir meyhanede uzun süre kaldıktan sonra geldiği kentte aklı karışmıştı. Gotha'nın nüfusu o zamanlar otuz bindi ve demir döküm atölyeleriyle, makine fabrikalarıyla, buharlı süthaneleriyle, porselen üretimiyle ve şişe endüstrisiyle bir işçi kentiydi. Münzenberg Gotha Programı'nın, işitilen azarlardan ve yenen tokatlardan, köpük çalkalamaktan ve yer süpürmekten çıktığını söylerdi hep. Her cumartesi berberlik dersleri canlı modeller üzerinde uygulanıyordu. Çıraklar, yaşlılar yurdunun sakinlerini, yaklaşık yüz adamı tıraş ediyorlardı. Hayatlarında itilip kakılanlar burada birkaç saatliğine güçlü taraf oluyordu. Yaşlılar onlardan kaçıyor, yakalanıyor ve yere yatırılarak ellerinden kollarından tutuluyordu. Sakal kılları tel ucu gibi sert, bıçaklarsa kördü, tıraş sırasında deri parçacıkları kopuyordu. Gotha Belediyesi, ustaya bu muameleyi yaptıkları her emekli için beş pfennig ödüyordu. Münzenberg'in kendi Erfurt Programı bin dokuz yüz altıda, Gera'da bir ayakkabı fabrikasına geldiğinde başlamıştı. On iki saatlik iş gününde, kunduracılıkta kalıp tasnifçisi olarak makinelerin ve çekiçlerin keskin sesleri arasında konuşma alıştırmaları yapıyordu, orada onu duyacak kimse yoktu, konuşmalara katılmak için hazırlık yapıyordu, hayatında bir şey olmuş, bir derneğe girmişti, Propaganda adlı bir işçi eğitim derneğine; henüz ne anlama geldiğini bilmiyordu propagandanın, sadece genç işçilerin bir araya geldiği bu dernekte hayatının değişeceğini hissetmişti. Yaklaşık yetmiş bin kişinin yaşadığı büyük kentin ne demek olduğunu öğrenmekle kalmamış, aynı zamanda kendini çalışan kitleden birisi olarak görmeye başlamıştı, artık yalnız değildi, onlardan birisiydi, ayakkabı fabrikalarında, bira fabrikalarında, demiryolu atölyelerinde, giysi fabrikalarında, iplik eğirmede, yün boyamacılıkta, lokomotif, türbin ve tarım makinelerinin üretiminde çalışanlardan biriydi, kısa sürede propaganda sözcüğünü söylemeyi başarmış, zaman zaman konuşma zorluğu onu boğsa da, tıslar gibi sesler çıkarmasına neden olsa da siyasi aydınlanmayı, toplumsal taleplerin yaygınlaşmasını yaşamıştı. Onu tanıyanlar, dedi Katz, bugün bile hâlâ kekemeliğinin izlerini görebilir, öncelikle de parti otoriteleriyle kurduğu ilişkide. Saldırmak, saldırmak derken tutukluğunu aşmak istiyordu. Kısa sürede bir hatip ve ajitasyoncu olarak ün kazanmış, Özgür Gençlik'in başkanı olmuştu, tartışmaları, eylemleri, gösterileri yönetmiş, ama kendi bağımsızlığından hiç vazgeçmemişti, efendilerden ve üstatlardan nefret ediyor, partideki fraksiyon kavgalarına girmiyor, onu sınırlamak isteyen her şeyden kaçıyordu, yaz aylarında dağ tepe yürüyerek bin dokuz yüz onda Zürih'e gel-

miş ve orada hemen gençlik örgütüne girmişti. Ben, dedi Katz, Piscator'un yanında çalışırken Münzenberg'in yirmi beş yaşındayken yazdığı oyunu çalışmıştık, o bu arada Sosyalist Gençlik'in merkez yürütme kuruluna girmişti. Bir yandan Zimmerwald Konferansı'nın hazırlıklarıyla uğraşıyor, yeni bir Enternasyonal için çalışıyor, bir yandan da iç hesaplaşmalarıyla, şiddetin ve küfürün eksik olmadığı bir kâbusla boğuşuyordu. Katz yolun basıla basıla düzleşmiş bir yerinde durdu, buraya birkaç çadır kurulmuştu. Burnu halkalı bir gösteri ayısı bir kazığa bağlanmıştı, etrafını bir sinek ordusu sarmıştı, çingeneler yaktıkları ateşin etrafında oturuyorlardı. Katz oyundaki rolleri oynamaya başladı, bu rollerde Münzenberg'in Lenin'in yanında çalıştığı sırada peşi sıra sürüklemiş olduğu bir şey dile geliyordu. Babasının gürlemesi hâlâ kulaklarında çınlıyordu. Seni geberteceğim aşağılık herif, diye bağırdı Katz, çingenelerin dikkatle kulak kabartmasına aldırmadan. Babayı oynuyor, yumruklarını havada sallıyordu. Sus, seni köpek, diye haykırdı karşı gelmek isteyen oğluna, ağzını burnunu dağıtırım senin. Çingeneler yabancıyı dinlemek için yakma geldiler. Haydi gel, dedi anne, akşam yemeği hazır. Siz oturup kendiniz ziftlenin, diye yanıtladı baba. Ben ayaktakımını yola getireceğim. Kendinden utan, dedi alçak sesle oğul, annemi ve çocuklarını böyle tehdit ettiğin için. Sonra baba yine sövüp saydı. Seni senin araçlarınla vurmak için yeterince güçlü ve hayvanlaşmış olsaydım keşke, dedi oğul. Gırtlağına yapışırdım o zaman. Katz oğulun sinmiş duruşundan çıkıp hızla babanın devasalığına büründü. Çingeneler onu şaşkınlık içinde izliyordu. Serkeş herif, diye haykırdı baba, seni öyle bir döveceğim ki, yerde bile sürünemeyeceksin. Vurma, vurma, diye yalvardı oğul. Katz oğulun kendini nasıl savunmaya çalıştığını hareketlerle gösterdi. Hayır, yapamıyorum, korkaklık senin yüzünden girdi kanıma. Bunun üzerine baba, kafanı kıracağım senin, geberteceğim seni, dedi. Katz pantomimle babanın silaha uzandığını gösterdi. Bir silah sesi. Tanrım, diye bağırdı anne. Kafasının tam ortasına. Münzenberg bu oyuna *Ivır Zıvır* adını koymuş, Piscator ona oyun üzerinde biraz daha çalışmasını söylemişti. Ama o daha fazla çalışmak istemiyordu. Oyunu canıyla kanıyla yazdığını, bunun yeterli olduğunu söylüyordu. Hemen arkasından da babasını savunmaya başlamıştı. Babasının huzur kaçırmasına ve şerrine rağmen onunla kan bağı olduğunu söylüyordu. Yine de bu dramada onun çocukluğu ve tarifsiz sıkıntıları vardı, onun Harz ve Thüring ormanlarının arasına sıkışmışlıktan kurtulup bir orman köylüsünden engin ufuklu birine dönüşmek için verdiği mücadele çok büyük olmalıydı. Ama Katz beni Saint Ouen'in bir ucundaki bu kuş uçmaz kervan geçmez yere Münzenberg'in gençlik yapıtını uygun bir dekor içinde oynamak için getirmemişti. Şimdi anlaşılıyordu ki, asıl amacı çingeneleri ziyaret etmekti. Bana beklemem söyledi. Uzun kabarık etekli genç bir kadın ona doğru gelip elini tuttu ve birlikte uçuşmakta olan

bir at sineği sürüsünün içinden geçip gittiler. Ailenin geri kalan üyeleri yeniden ateşin başına geçtiler. Kazığa bağlanmış ayı homurdandı. Katz kadınla birlikte çadıra girip gözden kayboldu.

Ya çok erken başlıyoruz, dedi Münzenberg, ya da asla başaramıyoruz. Bizim kulüpte biz çömezler tarih, politika, sanat, edebiyat öğreniyorduk ve bu son derece düzenli gidiyordu, birisi öndeki kürsüde oturuyor, elindeki çıngırağı sallıyor, genç işçilerden birisi kalkıp sunuş yapıyordu, sonra da talep olursa bu sunuş tartışılıyordu. O zamana kadar sadece Jules Verne, Cooper, Karl May okumuş ve iskambil oynamıştım, sonra zamanla Lasalle, Engels, Bebel, Mehring, Haeckel ve Forel ile tanıştım. Sıkı düzen, buluşmaların temel faktörlerinden birisiydi. On altı yaşındaydık ve kolalı yakalı pazar giysilerimizi giyerdik. Terli iş gömleğini üstümüzden çıkarıp atmakla, fabrikada geçirdiğimiz günün ardından üstümüzü değiştirmekle daha yüksek bir düzlemdeki varoluşa hazırlanırdık adeta. Yine de bin dokuz yüz altı yılı bir sel gibi gelmişti üstüme. Şenlikli bir başlangıcın ardından işyerindeki, sendikadaki, partideki durumumuzla ilgili şiddetli hesaplaşmalar başladı. Bizden yaşlılar bizi küçümsüyor, bize ayak diriyorlardı. Toplantı odasında sadece gençliğin bilgi birikimine uygun sunuşların yapılmasına izin veriyorlardı. Partinin tepesindeki fikir mücadelelerinden daha haberimiz bile yokken bir değişim sürecinin içine girmiştik. Reformizm, revizyonizm, bunlar bizim için açıkça gericilikti. Partinin bir bataklık haline gelmesine, devrimden dönülmesine, milliyetçiliğe, sermayeyle ve orduyla ittifak kuran politikalara karşı çıkıyorduk. Düzenli öğrenimimiz devam ediyordu, devrime hazır olmamızı engelleyecek bir şey değildi bu, mantığı ve hedef bilincini bir zorunluluk olarak görüyorduk, bin dokuz yüz beş olaylarından sonra Rusya'da planlandığı gibi biz de bir partinin kurulmasında kendi payımıza düşeni yapmamızı bir zorunluluk olarak görüyorduk. Kazandığımız deneyimler, bize çektirilen eziyetler birkaç yıl içinde proleter gençlik kavramını yeni bir anlayışla geliştirmemizi sağladı. Zürih'e geldiğimde Herzen'in, Kropotkin'in, Bakunin'in etkisinin hâlâ devam ettiğini gördüm, anarşizm kuşaklararası bir mücadelenin ilk basamağıydı, bizler de Plehanov ve Lenin'le, dolayısıyla İskra'yla tanışmadan ve zamanla Bolşeviklere yakınlaşmadan önce Dostoyevski, İbsen, Strindberg okumuştuk. Durum şuydu ki, dedi Münzenberg, görünüşte içimizde daima iki karşıt güç taşıyorduk, birisi sabır ve disiplin talep ediyordu bizden, öteki radikalliğimizi ortaya dökmeye çağırıyordu, donmuşluk karşısında birisi soğukkanlı ve plancıydı, öteki öfkeli ve ateşli; ama sonra ortaya çıktı ki, bunlar bir madalyonun iki yüzüydü, tam olarak etkili olmak, sözümüzü geçirmek için iki-

sini de kullanmak zorundaydık. İbsen, Strindberg yüzünden neredeyse İşçi Birliği'nden ihraç ediliyorduk, çünkü bu tür edebiyat birliğin bazı yöneticilerine göre ahlaki yozlaşmayı teşvik ediyordu. Onlara göre toplumsal gerçekçi, eleştirel romanların ve tiyatro oyunlarının okunması, Marx okumalarına başlamış olan bizlerin toplumsal dönüşümün bilimsel kılavuzundan yararlanmasından daha tehlikeliydi. Devrimin babasının adı partide henüz ayıp sayılmıyordu, ama eski kafalı sosyal demokratlar burjuvazinin kurumlarının, özellikle de ailenin çöküşünün betimlenmesinde kendi örgütsel aygıtlarına da dokunacak bir tehlikenin kokusunu alıyorlardı. Toplumsal yaşamın bu radikal analizi karşısında duyulan korku, eninde sonunda kendini ister istemez sanat ve edebiyat karşısında düşmanlık olarak gösteren korku, hep bilinçaltında kalan, tartışmaya açılmak istendiğinde hemen bastırılan bu kıpırtı, uzlaşmaktan bir türlü vazgeçmeyen, dar kafalılığa ve dogmacılığa yol açan gerici bir küçük burjuva safrası olarak işçi hareketinin peşini bırakmıyordu. Eski eğitim ideallerinin kırılması için verdiğimiz mücadelede, yeni bir yaşam biçimi bulma çabamızda, gelecekteki devrimin topyekûn olmasını isteyenlerle, bu anlamda rüyalarda kendini gösteren itkilerden tutun da pratik eylemlere kadar devrimin insanı bir bütün olarak sarıp sarmalaması gerektiğini düşünenlerle karşılaşıyorduk. Bin dokuz yüz on ikide kültürel bir başkaldırıya ait bu sinyalleri almış ve bunları hemen siyasi taarruzumuzla ilişkilendirmiştik. Kitle katliamı şevkinden kurtulabilenlerin dört yıl sonra Kabare Voltaire'de bütün şiddetiyle özetlediği şeyi ilk emarelere dahil ettik. Uluslararası gazeteler ve dergiler, ilanlar, manifestolar, oradan oraya seyahat eden gözlemciler sayesinde bir Cravan'ın, bir Picabia'nın, bir Duchamp'ın, bir Arp'ın buluşlarını biliyorduk, bu tür bir deneyciliğe açık oluşumuzun nereden geldiğini kimse açıklayacak durumda değildi, bu belki de her zamanki gibi, duyularımızın maruz kaldığımız aşağılanmalar ve yola getirme niyetleri yüzünden keskinleşmiş olmasıyla açıklanabilirdi. Müdahalecilikten, tecavüzden, dayaktan nefret ediyorum, diye bağırdı Münzenberg, ama biz yine de sıkıntı ve yoksulluk sayesinde, otoriteden kaçmış olmamız sayesinde, yersiz yurtsuzluk ve serserilik sayesinde bilimsel düşünmeyi öğrenmiş bir kuşağız. Bunu hiçbir şekilde yüceltmek istemiyorum. Öğrendiklerimizi daha iyi bir yoldan öğrenebilir, bağlantıları daha iyi bir yoldan anlayabilirdik. Ne var ki, bizim gözümüz şiddet ve terör sayesinde açıldı. Yeniliğin kaynağı her zaman olduğu gibi Paris'ti. Bir zamanlar gamlı baykuş olan ve artık kurt olması gereken biz çömezler, sermayenin şimdiye kadar görülmemiş büyüklükteki bir sömürüyü ve barbarlığı başlattığı bir zamanda kardeşlik fikrine bağlandık, bu kentte geçmişte de en vahşi kavgaların ortasında yeşeren bir şölendi bu. Bu sözleri söyledikten sonra durdu ve kollarını sonuna kadar açtı, Versailles'ın arkasında kalan, Vanves bölgesinin başladığı Expositions Parkı'ndaydık.

Gözlerinin grisi göz kamaştırıcı bir aydınlık saçıyordu. Tıknaz vücuduyla, açık alnıyla, koyu renk saçlarıyla Hodann'a benziyordu, aralarındaki akrabalık konuşma tarzında ve mimiklerde çıkıyordu daha çok ortaya. Münzenberg yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştı yine, bu tür organlara her zaman ihtiyaç duyuyordu, Münzenberg partiden kopartıldığında, Aschberg, solun bu mucizevi bilim ve sanat hamisi bir finansör olarak çıkmıştı karşısına, Ekimde derginin ilk sayısı çıkacaktı, Thomas, Heinrich ve Klaus Mann, Arnold ve Stefan Zweig, Feuchtwanger, Kerr, Döblin, Olden, Schifrin, Roth, Schickele, Werfel, Ernst Weiss, Graf gibi isimler Münzenberg'in çalışma arkadaşlarıydı, Hodann da yazılarıyla katkıda bulunuyordu, onları Münzenberg'in evine ben götürmüştüm, Voisembert Sokağı'yla kesişen Quatre Septembre Sokağı'nda, çevredeki isten kararmış kiralık kışlaların arasında göze batan yeni bir binada oturuyordu. Münzenberg konuşa konuşa bizi önce Renan Caddesi'ndeki bir bistroya götürdü, sonra hangarlar boyunca yürüdük, tren köprüsünün altından geçip sergi parkına geldik, her yer dar geliyordu ona, meydanlara, tarlalara, manzaralara ihtiyacı vardı etrafında, ayrıca bağcıklı çizmeleri ve golf pantolonuyla bir dağ tırmanışı için giyinmiş gibiydi. Düşünceleri hep dış dünyayla bağlantılı gibiydi, her sözcüğü, her imgeyi bir sınırsızlığın içinden çekip çıkarıyor gibiydi, ama yine de en sıradan sözlerine bile güçlü iç titreşimler damgasını vuruyordu. Hodann öksürüklü bir kahkahayla lafı, partide artık Münzenberg gibi bir adama yer olamayacağına getirdi. Nedeni ise senin yazman, dedi Hodann, parti için değerli olan militandır, partinin bir parçası olan üyedir, insandır. İlahi yönetime hakarettir bu. Bugünün koşullarında kalkıp düşünce özgürlüğünü nasıl savunursun, diye bağırdı. Derginin bağımsızlığını koruyacağını nasıl söyleyeceksin. Bağımsızlık, bu taraf olma yoksunluğudur, Üçüncü Enternasyonal'i, Sovyetler Birliği'ni eleştirebilmek için kaçamaktır bu. Bağımsızlık, İkinci Enternasyonal karşısında da değeri yok bunun, tam da ya öyle ya böylenin, karşı veya yandaş olmanın geçerli olduğu bir zamanda. Bunların Münzenberg'in ihracı için yeterli olup olmayacağını soruyordum kendime. Bunun açıklaması bana gücün yoğunlaşmasında, rekabette yatıyor gibi geliyordu. Değerlendirebildiğim kadarıyla gerek Münzenberg gerekse öteki parti yöneticileri aynı şeyi istiyordu. Ama bir araya gelme çağrısı onun tarafından değil, şimdi Politbüro'da oturan grup tarafından yapılmalıydı. Bu durumda Münzenberg'e, birlik düşüncesini kızıştırabileceği kendine ait bir dergi çıkarmaktan başka ne kalıyordu ki. Çıkış noktaları farklı da olsa bu birliğin kurulmasında etkili olmak susmaktan daha iyiydi. Öte yandan, Komünist Enternasyonal'in kuruluşuna katkıda bulunmuş olan Münzenberg için bu zorunlu bağımsızlık bir aidiyetsizlik, acı verici bir kopuş anlamına geliyor olmalıydı. Bin dokuz yüz on dörtte, dedi Münzenberg, savaşı destekleyen sosyal demokrat tarafa tavır aldığımızda partiden çıkarıldık, bütün genç-

lik dernekleri antimilitarist tutumlarından dolayı eski kafalı yönetim tarafından dağıtıldı. Rusya kaynaklı, yeraltından gelen ve politik gücü olan devrimci akımla ve Paris kaynaklı sanatsal devrim akımıyla Zürih'de buluştuk, ama üstümüze gelen bu akımlar bizi uyuşturmak için değil, arındırmak içindi, berraklığa kavuşmamız içindi. On dört Eylülde ilk kez Lenin'in yanında yer aldım, dedi Münzenberg. Avusturyalılar Lenin'i Krakov'da gözaltına aldıklarında, bundan birkaç hafta önce Radek ve Buharin İsviçre'de buluşmuşlardı. Ay sonunda Troçki Zürih'e ulaştı. Ne zaman o günleri düşünsem, dedi Münzenberg, savaş kışkırtıcılarının eline geçen o olağanüstü gücü ve Bern'deki daha sonra da Zürih'teki bir avuç insanı, sık sık açlıkla yüz yüze gelen, durmadan para sıkıntısı çeken, kendileri kümes gibi odalarda yaşayan, ama açgözlülüğü ortadan kaldırmayı planlayan bir avuç insanı düşünsem, onların Ekim eylemleri hâlâ inanılmaz bir şey gibi gelir bana. Lenin'in bana hemen iş vermesi, dedi Münzenberg, benim için önemli bir teşvikti, ama öte yandan belli bir huzursuzluk hissediyordum, kişiliği öyle dominant, liderlik gücü öyle tartışılmazdı ki, içimdeki bir şey ona başkaldırmak istiyordu. Troçki'yle aramızda hiçbir zaman tam bir bağlanma olmadı. Biz genç sosyalistler onun savaş ve Enternasyonal üzerine yazdığı polemik yazılarının basımı ve dağıtımında çalışmış, kışın da onları gizlice Almanya'ya sokmuştuk. Troçki'nin olduğu yerde hep macera ve anarşizm vardı, hem fanatik hem de bohemdi, ayaklanma stratejisi onu ne kadar ilgilendiriyorsa, Jarry, Kandinsky, Marinetti, Picasso, Chirico hakkında tartışmak da o kadar ilgilendiriyordu. Her ne kadar Lenin ve Troçki öncelikle yayınları aracılığıyla tartışsalar da birbirlerini tamamlıyorlardı. Lenin'e kendi düşüncesini söylemeye cesaret eden tek kişi Troçki'ydi. Zaten Lenin de ona bu bağımsızlığı yüzünden değer veriyordu. Aralarındaki şiddetli çatışmalar uzlaşmazlıktan değil, önü alınamayan diyalektik bir canlılıktan doğuyordu. Nasıl ki devrim âni zıtlaşmaların, paradoksal önkoşulların sonucuysa, sanatsal gelişim de gerilimler, çatışmalar, kopuşlar olmadan düşünülemezdi. Eskiden bu konuyu fazla tartışmamıştım, dedi Münzenberg, o zamanlar sahip olduğum siyasi düşüncelerin kültürel bir devrim imgesiyle nasıl da sıkı sıkıya bağlı olduğunu belki de ancak şimdi, karaya oturduğum bir anda açık seçik görüyorum. Zimmerwald Konferansı'ndan önceki yaz, küçük bir devrimci çevrenin katıldığı gizli toplantılarda, ateşli konuşmalarda etkinliğimizin bütününe damgasını vuracak bir yöne çekildik. Eski Erfurt Partisi'nden kopan dağınık gruplar ortak bir çizgide buluşup bin dokuz yüz on beşin beş eylülünde devrimci programlarını açıkladılar. *Özgür Gençlik* adlı dergimizin de adı *Enternasyonal Gençlik* olarak değişti, ülkelerarası ilişkiler kurulmaya başlandı, tek düşündüğümüz şey, savaşa karşı verilen mücadelenin proleter bir dünya devrimine dönüşmesi gerektiğiydi. Zimmerwald bir başlangıçtı, dedi, bütün yarını yamalıklığına rağmen. Lenin'in

Enternasyonal'ini devam ettirmek ve geliştirmek için Kienthal'daki bir sonraki toplantıya hazırlandığımız sırada da sanatsal devrim dalgası bütün gücüyle üstümüze geldi, bizim girişimlerimizden çok daha pervasız, çok daha tavizsiz görünüyordu. Sekiz şubat bi dokuz yüz on altıda Dada sözcüğünün Fransızca sözlükten tesadüfi bir biçimde seçilmesine tanık olan bu fırtına bize zaman zaman maddi devrimin zihinsel devrimden ayrılamayacağı inancımızı unutturdu. Spiegel Sokağı'nın sanatçıları asıl görevlerinin, yani siyasi devrimi sanatla bütünleştirme görevlerinin bilincinde değildi, öte yandan politikacılar da sanatın yıkıcı yeteneğine güvenmek niyetinde değildi. Kocaman davullarıyla ve bağrış çağrışlarıyla ortalığı velveleye veren Huelsenbeck, Ball, Tzara, Arp ve diğerleri, sahnede serbest çağrışımla konuşan bu şairler, bütün siyasi ve toplumsal istekleri kokuşmuş ve yozlaşmış ilan ettiler, devrimin başarıya ulaşması için gerekli olan soğukkanlılığı, plancılığı küçümsüyor, sadece kaosun verimli olduğunu düşünüyor, ama bu arada da yıkılanın yerine mistisizmin, irrasyonalizmin geçme tehlikesini göz ardı ediyorlardı. Ürettiklerine anti-sanat diyorlardı. Bizimse geçmişin yapıtlarından kopmak gibi bir niyetimiz yoktu, eski yapıtlar ve yeni toplumsal koşulların doğurduğu ürünler arasında tarihsel bir devamlılık görüyor, geçmişten kopuşun bizi havasız bir bölgeye süreceğini düşünüyorduk. Böylece pek çok siyasi program metnine bir yandan katılırken bir yandan da bunlara karşı bir tavır aldık, burada ortaya konanlara, metni yazanların amaçladıklarından farklı anlamlar yükledik. Bin dokuz yüz on altı baharından itibaren Spiegel Sokağı devrimin diğer kanadını da ağırlamaya başladı, çünkü artık Lenin de oraya taşınmıştı. İhtiyar, ona böyle diyorduk, çünkü henüz kırk beşinde olmasına rağmen kel kafasıyla yaşlı bir adama benziyordu, yerin altındaki gösterilerde dile gelen sanatçıların çılgınlıklarını, işe yaramaz şeylerin yüceltilmesini sert bir biçimde eleştiriyordu. Kasisli sokağın yukarısında planlar yapılıyor, aşağısındaysa fantastik bir akıldışılık hüküm sürüyordu. Spiegel Sokağı güçlü ve iki yönlü bir devrimin, ayık devrimin ve düş kurucu bir devrimin simgesi haline geldi. Münzenberg'e sokağın nerede olduğunu sordum. Limmat Quai'den geliyorsun, dedi, Markt Sokağı'm geçiyorsun, Münster Sokağı'na sapıyorsun, hemen solundaki yukarı giden sokak. Önünde birkaç basamak olan soldaki ilk kapı Kabare. Akşamları orada alçak kemerli pencerelerden duvarları zangırdatan bir gürültü patırtı gelir. Gözümün önüne Radek geliyor, dedi Münzenberg, dar sokağın duvarlarına dayanmak için kollarını nasıl yana açtığı geliyor gözümün önüne. İnişli çıkışlı kaldırım taşlarıyla döşeli dik yokuş Zürih Tepesi'ne doğru yükselir, sonra Napf Sokağı'na sapan meydana ve Lavater'in yaşamış olduğu eve çıkar. Sanırım bin yedi yüz yetmiş beşte Lavater Goethe'yi orada ağırlamış, genç Hölderlin de yaptığı gezilerden birinde bir Fransız Devrimi yandaşı olan Lavater'i henüz karşı devrimci olmadan önce ziyaret etmiş.

Büchner de bu meydanın müdavimlerindendi, o zamanlar Zürih Üniversitesi'nde anatomi dersleri veriyordu, ölümüne kadar birkaç adım ilerideki evde, Spiegel Sokağı'nın köşesindeki evde oturmuştu. Hemen onun yanında, on dört numaralı evin ikinci katında, sokak burada tekrar yokuş aşağı inmeye başlıyordu, Lenin ve Krupskaya ayakkabıcı Kammerer'den bir oda kiralamışlardı. Ayakkabıcının dükkânı ve atölyesi köşedeki on iki numaralı evdeydi. Geçmişi anarak onun yanında sık sık kaldım, dedikten sonra Münzenberg bir inşaat iskelesinin yanında durdu, merdiveni tırmanmak istedi, onu durdurdum. Evet, diye bağırdı, oda dört metre uzunluğunda, üç metre genişliğindeydi, yükseklikse iki metrenin biraz üstündeydi. Duvarlarda çapraz çıtalar vardı, abanoz rengi. İki pencere, perdeler genellikle kapalı olurdu. Kapının yanında birbirine eklenmiş borularıyla demir bir soba. Sobayla odanın köşesi arasına sıkışmış bir yemek masası, bir de dar bir kanepe. Pencerenin olduğu köşede lavabo tezgâhı niyetine bir masa, üstünde de küçük bir kap. Çalışma masası olarak da aynı masa kullanılıyordu. Çıtaların üstünde bir ayna asılıydı. Ortada bütün odayı kaplayan iki kişilik bir yatak. Kabarık yastıklar, kocaman çarşaflar. Birkaç iskemle, bir komodin. Başka şeye yer kalmıyordu zaten. Ancak yan yan ilerleyebiliyordu insan odanın içinde. Mutfak kullanılmıyordu. Ayda yirmi sekiz frank. Ev sahipleri dışında başkaları da oturuyordu burada. Mülteciler. Bir İtalyan, Avusturyalı birkaç oyuncu, çocuklu bir Alman. Sabahları Lenin, postacı çocuk bir sürü mektup ve gazeteyle merdivenleri çıkmak zorunda kalmasın diye, aşağıda evin kapısında beklerdi. Haberleşmeleri, Kammerer'in ona verdiği karton kutuların içinde muhafaza ederdi. Kapıda Bottines adının yazılı olduğu etiketin altında sırayla Gorki, Buharin, Sinovyev, Luxemburg, Çiçerin, Şlyapnikov, Troçki adları vardı. Evet, dedi Münzenberg, geceleri pencerelerin açıldığı saatlerde yerin altından gelen trampet sesleri buradan duyulurdu, pencereler avluya bakıyordu. Gündüzleri hiç açılmazdı bunlar, yine de kanın ve sakatatın kekre kokusu bütün yarıklardan odaya sızardı. Aşağıda bir sosis fabrikası vardı. Lenin ara ara et çekme makinesinin gürültüsünden ve et dövme seslerinden yakınırdı. Tahta basamakları tırmanmış, korkuluğa dayanmıştık, ağaçların üzerinden pavyonlara bakıyorduk. Brunnen Kulesi'nden aşağıya, bir dizi bahçeyi çevreleyen çitlerin adını verdiği yola doğru inen Spiegel Sokağı Münzenberg'in gözlerinin önündeydi hâlâ. Kammerer dükkânının önüne çıkar, geriye doğru eğilir, vitrindeki sıra sıra ayakkabıların durumunu yoklardı. Jakobsbrunnen yönündeki on dört numaralı evin bodrum katındaki restoranın önüne at arabalarıyla yanaşan biracılar sandıkları üst üste yığarlardı, sandıkların içindeki şişeler sallanıp şakır şakır ses çıkarırlardı. Orası aydınlıktı, sokak karşı yönde bir avluya uzanıyordu. On yedi ve on sekiz numaralar kasap Ruff'a aitti, sarı sarı hevenkler arasında kendi ürettiği sosislerin en iyi sosisler olduğuna dair ibare-

ler vardı. Lenin'in en zor yılıydı bu, dedi Münzenberg. Burada sürgünlüğünün üç yılını geride bırakmıştı, toplam on buçuk yıllık bir sürgünlük. Rusya'daki olayların dışında kalmak artık katlanılır gibi değildi onun için. Çalışma arkadaşları dünyanın dört bir yanına dağılmış, onlarla bağlantı kurmak zorlaşmıştı. Sağlık durumu iyi değildi. Uykusuzluk çekiyordu. Şiddetli baş ağrıları. Karaya oturduğu anların yansıdığı çöküк yüzü bizi sık sık korkuturdu. Sürekli devrim ânını kaçırma, geç kalma korkusu. Stüssihof'taki Kara Kartal'da yapılan toplantılarda bazen kendisine gelip canlanıyordu. Ama yine de bu canlılığı yapaydı, telaşlıydı. Sonra yine saatlerce kuluçkaya yatar gibi oturur, yerinden kımıldamazdı. İçinde inanılmaz bir enerji birikmişti. Her gün, sabah dokuzdan akşam altıya kadar kütüphanelerde vakit geçiriyordu. Yazıyor, yazıyordu. Emperyalizm kitabı, sayısız makale, broşür, propaganda metni. Onu evinde kimler ziyaret ederdi, diye sordum. Az insan, dedi Münzenberg. Krupskaya da hastaydı. Genellikle yalnız yaşıyorlardı. Bazen Sinovyev giderdi ona, Balabanof, Radek. Ya da toplantılarda tanıştığı ve ajite etmek için evine davet ettiği insanlar. Evdeki konuk sayısı üçü geçerse, yatağa oturulurdu. Radek savaşın proleter bir devrime yol açacağına inanmadığını söylediğinde ortalık ayağa kalkmıştı. Münzenberg'e Armand'la hiç karşılaşıp karşılaşmadığını sordum. Bir kez, dedi fazla bir açıklama yapmaktan kaçınarak. Bu adın anılması bir şeylere dokunuyor, fazla ileri gitmek anlamına geliyordu. Nasıl bir kadındı, diye üsteledim. Etrafında hep bir şeyler uçuşurdu, dedi. Büyük bir şapka, peçe, tüyler. Biz gençler Lenin'i yazarlarla, sanatçılarla tanıştırmak, onu yalnızlığından çekip çıkarmak istiyorduk. Ama o sanki her an elinde bir saatle oturup bekliyor, saniyeleri sayıyordu. Bazen onu gözden yitirirdim, dedi Münzenberg. Takılıp kaldığı bir nokta olmuyordu. Yapacak öyle çok işimiz vardı ki. Kentte oradan oraya koşturur dururduk. Münzenberg işaret parmağını burnuna bastırdı. Bu kritik aylarda olup bitenleri nasıl anlatsam ki, dedi. Devrimin iki kutbu hakkında yaptığımız konuşmalar felsefeden edindiğimiz bilgilere dayanıyordu. Sanatsal devrim politik devrimin başka bir cephesi olsa da, toplumsal değişimler için bir girişimde bulunmuyordu, olsa da tüketilmiş konvansiyonlara başkaldırışıyla ve baskıcılıkları uzun zamandır bilinen normları yerle bir etme niyetiyle bizim devrimimizle akrabaydı. Biçimlerin, devinimlerin özgürleşmesi, dilin, görme biçimlerinin yenilenmesi uğruna verdiği mücadelede duyularımızı, değişik bir varoluş arayışımızı etkilememesi düşünülemezdi. Sanatın gerçeklik üzerinde bir etkisi, gücü yok diyordu politikacılar. Ve gerçeklikten kastettikleri sadece ve sadece dış dünyanın gerçekliğiydi. Bu gerçekliğin nasıl pamuk ipliğine bağlı olduğunu görmüyorlardı. Bizim için önemli olaylar İsviçre'de garip bir korumacılık altında olup bitiyordu. Bern yakınlarındaki bir huzur yeri olan Zimmerwald orman gezintileri, dinlendirici bir tatil için çok uygundu. Kienthal,

Blümlisalp'ın sınır köylerinden birisiydi. Nereye gideceğimizi istasyona vardığımızda öğrenmiştik. Önce Lötschberg treniyle Bern'in yukarı kısımlarındaki Reichenbach'a, sonra da bir turist grubu gibi arabalarla Bären Oteli'ne gitmiştik. Spiegel Sokağı'nda eski kuşaklardan kalma evler vardı, çatıları ve kulecikleriyle pastadan yapılmış gibiydiler. Ama pencerelerin ardında patlayıcı maddeler vardı. Gerçekliği düşlerimizle, fikirlerimizle, planlarımızla işliyorduk. On altı Nisanın sonlarında buluşma yerimizi sakin ve gerilimsiz çerçeveden çıkarıp dünya tarihinin göbeğinde bir mekâna aldık. Sokağın aşağı kısmındaki sanatçılar niyetlerimizi dikkate aldıklarında da, Kienthal Bildirgesi ne işe yarayabilir ki, diye soruyorlardı; sosyalist fraksiyonlar arasındaki fikir ayrılıkları devam etmiyor muydu, Almanlar ve Rus gruplar kendi içlerinde parçalanıp birbirlerine düşman kesilmemişler miydi, şovenistler bir kez daha Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasını engellemeyi başarmamışlar mıydı, proleterler hâlâ birbirleriyle siper çarpışmalarına devam etmiyorlar mıydı, anlamlı bir iş yapan tek topluluk her türlü düzene sırt çevirenler değil miydi. Bütün mesele kuşatıcı sosyal ve sanatsal bir devrim hipotezi kurabilmek ve sonra da o zamana kadar birbirinden ayrı ele alınan bu öğelerin bağlantısını kanıtlayabilmekti. Zihinsel gerçekliği yıkmayı kendine görev edinmiş olan sanattan henüz politik bir misyon taşımasını beklememiz gerekmiyordu. Sanat araçlarını en iyi işe yarayacak biçimde kullanıyordu. Aynı şekilde siyasetin de işi sanatı peşinden sürüklemek değildi. Mesele sanatı ve siyaseti kendine özgülükleriyle ve eşit ağırlıklarıyla iki güç olarak kabul edip onları karşı karşıya getirmemekte, tam tersine onların koşut kulvarlarını, eşzamanlı yaratıcılıklarını ortak bir paydada birleştirmekte, dedi Münzenberg, bugün de hâlâ yeterince kavranmamış olan yeni bir bakış açısı bu. Devrimci sanatsal ve siyasal eylemlerin ortak tarafı ikisinin de yoğun oluşuydı, bir de uluslararası amaçları. Ama birinin alaycılığı ve ironisi ötekinin ciddiyetiyle ve sorumluluk bilinciyle hiç mi hiç uzlaşmaz görünüyordu. Bütün ülkelerin yurttaşları, öğrencileri, işçileri, yersiz yurtsuzları, amaçsızları birleşiniz, diye şakıyordu Dadaistler, Kienthal Bildirgesi'nin bütün ülkelerin işçi askerlerine yaptığı çağrıyı alaya alarak. On altı Nisanda da sanat abartılı bir jestle uzağımızdan geçip gitmiş gibi görünüyordu, dedi Münzenberg, buna karşılık bir yıl sonra işçiler kitlesel olarak Rusya'da ayaklandılar ve Lenin'in tezleri Kabare Voltaire müdavimlerinin laf galeyanını bastırdı. Henüz tanımlanması mümkün olmayan, ama sezdiğimiz, sadece ipuçlarını görebildiğimiz bir şeyin hayalini kurmuştuk biz, dedi Münzenberg. On yedide kültür devrimi kavramının temelini oluşturan düşünsel labirentleri izlemeye pek vaktimiz olmadı; ilginçtir ki bu mesele daha sonra, Spiegel Sokağı'nda sahnelenen isyanın sanatın politize olmaya başlaması anlamına geldiğini kabul etmek istemeyen, ama yine de devrimcinin düş kurma yeteneğine muhakkak sahip olması gerektiğini

söyleyen Lenin tarafından ele alındı. Lenin'in hayatının son aylarında sık sık kullandığı bu sözcük, kültür devrimi sözcüğü geri plana atılmış gibiydi, çünkü pratik günlük görevler hep daha ağır basıyordu, ama yine de Lenin'in öncelikle, bürokratikleşen, doktrinci parti aygıtının karşısında bir karşı güç olarak yorumladığı bu sözcük, içeriği gereği bizdeki etkisini sürdürmeye devam etti. O zamanlar ortaya çıkmış olan kulvarları artık bütünsel olarak değerlendirme zamanı geldiği için bugün görüyorum ki, kültürel devrimle kastettiğimiz şey öyle bir devrimdi ki, siyasi mücadele ancak onunla gerçeklik kazanabilirdi. Lenin çetin ve uzun bir süreçten söz etmişti, ben bile eski fikirlerime sırtımı döndüğüm yıllarda sanatı partinin hizmetine sokmaya, onun ideolojik aydınlanmada etkili bir rol oynamasına çalışmıştım. Ama sanat, dedi Münzenberg, siyasi kurumların katılığını çözülmeye uğratan ve bize algılarımızın çokyönlülüğünü anımsatan bir araç. Propaganda, dedi Münzenberg gülerek, o sırada Issy ve Versailles'ın girişi arasında kalan Renan Caddesi'ndeki trafik akışını görüyorduk, meydanın çevresindeki sirkülasyondan sonra trafik Victor ve Lefèbvre Bulvarı'na, bitmek bilmeyen Vaugirard Sokağı'na doğru akıyordu, kurşuni bir çatı denizinin ardında Michelet Schule Parkı'nın yeşili ve Seine'e kadar uzanan manevra alanları görülüyordu, Propaganda, dedi Münzenberg, ben bu aygıtı oluşturmakla görevlendirilmiştim, propagandanın gökten zembille inmesi bekleniyordu, yoktan var edilmesi, burjuvazinin güçlü basınıyla baş edebilecek bir silah haline getirilmesi isteniyordu, yarım yüzyıldır uyutulmuş, yalanlar ve rezilliklerle kulakları doldurulmuş milyonları yazılarımızla etkilemeli, içinde bulundukları durum hakkındaki gerçeği kitlelere yaymalıydık. O zamandan sonra, yani yirmi bir yazından itibaren, dedi Münzenberg düşünceli bir ifadeyle, sanat sorunsalıyla hemen hemen hiç ilgilenemedim, yayıncılıkta kültürel sorunlara el atıyordum elbette, ama yine de Zürih yıllarımızın tartışma konuları anılmıyordu hiç. Resim sanatı ve edebiyat siyasi propagandanın bir parçası olmalı diye düşünülüyordu sadece. Çalışmaların kalitesini partiyi güçlendirmeye, Sovyet devletinin yoksulluğunu unutturup hafifletme derecesine göre ölçüyorduk. Açlık felaketinin, iç savaşın etkilerinin üstesinden gelinmeliydi. Uluslararası İşçi Yardımı'nın kurulmasıyla ilk resimli işçi gazetesinin çıkışı aynı zamana denk geldi. Lenin beni çağırtmıştı. Savaş sırasında şu bizim *Enternasyonal Gençlik*'i çıkarmamıza katkıda bulunmuştu, devrimin yalnız kaldığı anda da benden uluslararası yardım eylemlerini başlatmamı istedi. Bu Kremlin'e ilk gidişimdi. Münzenberg yirmi bir yılının Temmuzuyla otuz sekiz yılının Ekimi arasındaki uçurumun o anda farkına varmış gibi iç geçirdiğinde, ona Lenin'le buluştuğu mekânların nasıl yerler olduğunu sordum, bir olayın gerçekleştiği çevreye ait her türlü detayı bir kez daha gözümün önünde canlandırmak istiyor, hayalî bir görüntüyü kendi başıma canlandıramadığımda, ıs-

rarla tamamlayıcı bilgilere yöneliyordum. Lenin'in dairesi bir zamanlar silah ve mühimmat deposu olan, Manege Meydanı'na ve Kızıl Meydan'a çıkan duvarın hemen kuzeydoğu ucunda bulunan, oldukça içerlek pencereli, uzunlamasına binanın en üst katında, ayak seslerinin boğuk bir gök gürültüsü gibi gümbürdediği koridorun sonundaydı. Kabul odasının yanında Lenin'in kişisel kütüphanesi vardı, Münzenberg orada Nexö'nün birkaç kitabını, Heine'nin yapıtlarının İngilizce çevirilerini, Bebel'den, Mehring'den birkaç cildi, Lenau'nun şiirlerini, Hugo'nun romanlarını, Hauptmann'ın romanı *Dokumacılar*'ı, Heinrich Mann'ın *Tebaa*'sını, her şeyden önce de sosyal demokrasiyle ilgili polemik yazılarını, Menşeviklerle Bolşevikler arasındaki atışmaları içeren yazıları gördüğünü anımsıyordu. Münzenberg toplantı odasından alınıp, kavisli kolluklarıyla hazeran koltukların büyük yeşil masanın etrafına dizildiği ve duvarlarında eski Rusya ve Batı Avrupa haritalarının asılı olduğu Bakanlar Kurulu odasından geçirildikten sonra Lenin'in küçük çalışma odasına getirilmişti. Konukların oturması için deri bir kanepe, dört tane de deri koltuk vardı, Lenin ise her zamanki gibi basit bir hazeran iskemlede oturuyordu, tam arkasında iki tane alçak ve döner kitap rafı vardı, burada başvuru kitapları ve aralarına bir yığın küçük not kâğıdını sokuşturduğu son okudukları duruyordu. Çalışma masasında iki telefon vardı, bir de bronz heykelcik, Münzenberg pencerenin önündeki palmiyeli ahşap saksıdan, bir işçinin kırmızı zemin üzerine yaptığı Marx portresinden, beyaz çini sobadan, yan odadaki sekreterlerden ve burada da lambri duvarlara asılmış soluk renkli haritalardan söz etti ve neden sonra heykelciğin bir maymun olduğu, bir elini çenesine koymuş, diğer elinde bir insan kafatası tutan, derin düşüncelere dalmış bir maymun olduğu aklına geldi. Peki ya kendi dairesi, diye sordum. O da aynı koridordaydı. Yatak odasında dar bir pirinç yatak vardı, üstünde kabarık yastıklar, yatağın yanında bir komodin, onun üstünde ipek şemsiyeli, eğilebilen küçük bir gece lambası; Krupskaya'nın odası da aynı şekilde döşenmişti, ama fazladan mavi yeşil örtülü bir çalışma masası ve aynalı bir dolap vardı. Pencereler Troçki Kapısı'nın önündeki avluya bakıyordu. Mutfağa bir fincan çay içmek, biraz ekmek yemek için geliniyordu. Israrlı sorularım üzerine Münzenberg mutfağın ayrıntılarını, üzerinde bir örtü olan masanın etrafına dizilmiş tahta sandalyeleri, demir sobayı, kömür kovasını, odun yongalarıyla ve kıymıklarla dolu sepeti, lavaboyu, içinde biri diğerinin aynısı olmayan birkaç fincanın, birkaç tabağın, küçük tencerelerin, kâselerin bulunduğu vitrinli dolabı, sobanın üstünde ısıtılan ütüyü anlattı. Neden sonra anlatmaya zorlandığı her şey ona şu anda kendisi için önem taşıyan şeylerden sapma gibi gelmiş olmalıydı; ama yine de anlattıklarının, bu anılarının onun için de, yöneldiği yeni bir arayış çabasından daha canlı olduğu görülüyordu, bu yeni arayışa, çıkaracağı dergi, umutla *Gelecek* adını verdiği dergi hizmet

edecekti. Kendisinden bu kadar çok söz etmek ona acı vermiş gibiydi. Basamaklardan aşağı atladı, bizden uzaklaşmasın diye Hodann onu kolundan tutarak durdurdu; hayır, diye bağırdı Münzenberg, onlara bu iyiliği yapmayacağım, diz üstü çöküp yalvarmayacağım, itham edilen diğer yoldaşlarla benim aramdaki fark bu işte, yaptığım her şeyin altına imzamı atmaya devam ediyorum, neysem oyum ben, eleştirilmesi gereken şeyi eleştirmeye cesaretim var. Çünkü iddia edildiği gibi eleştiri Sovyet devletine zarar vermez, tam tersine onu geliştirir. İlk işçi devletinin korunması gerektiğini bundan on beş sene önce ben yazmıştım, hâlâ da aynı şeyi yazıyorum, ve en sonunda Lenin'in ağır hastayken gelecekte ele alınması gereken bir mesele olarak gördüğü kültür devrimiyle, demokratikleşme dönemine geçişle ilgilenme fırsatını buldum. İşte o zaman bana iftira etmeye başladılar, diye bağırdı, sürüngenler, oportünistler, benim eğitmiş olduğum Katz, Habsburg monarşisinde hizmet vermiş biri olan Šmeral, Enternasyonal Gençlik'i kurduğumuzda onların riyakârlıklarına ortak olmak istemediğim için beni susturmaya çalıştılar, onları rahatsız ettiğim için beni uzaklaştırmaya çalıştılar. Katz çadırdan çıktığında gözlerini el ayasına dikmişti, ellerindeki çizgilerden, çingene kadının okuduğu geleceğine bakar gibiydi. Çakıllı yoldan geri dönerken uzun süre konuşmadı, sonra tutuk birkaç söz düküldü ağzından, sesi tanınmayacak kadar değişmişti. İplerden sakının, dedi, çingene ipten başka bir şey görmedi, sadece ip gördü, boynumuza geçirilen, ucunda sarktığımız ipleri.

Bugün gözümüzün önünde oynanan şiddet ve suç melodramını ifade etmek için Eugène Sue yüz yıl önce bir biçim geliştirmişti, yazarın karanlık, meçhul karakterleri ele alan, ayrıntıları frapan renkleri içinde betimleyen ve olan bitene dışarıdan meraklı bir gözle bakan anlatım tarzı bugün yaşanan olaylara uygundu. Sue'nun Aschberg'in kütüphanesinde bulunan romanlarını arada bir karıştırıyor, onları çelişik tepkilerle okuyordum, karanlık meyhane köşelerinin, balo salonlarının ve genelevlerin, kumarbazların ve ajanların, hırsızların ve borsa simsarlarının dünyasını ifşa eden üslubu başlangıçta itici buldum, ama sonra gördüm ki, bütün bu eksantrik, bayağı, karanlık ayrıntılar belli bir toplumsal durumu anlatmanın aracıydı. Marx ve Engels, *Mystères de Paris*'nin, *Fleur de Manie*'nin, *Juif errant*'nın yazarını tek taraflı değerlendirmiş, onun yarattığı figürlerin yanı sıra kişisel olarak da gizemciliğe, vahşete düşkün olduğunu, mucizeye, kurtuluşa ve Tanrı'nın lütfuna inandığını öne sürmüşlerdi. Onların gözünde Sue yalnız bir kördü, yaşamla dolup taşan kent Sue için bir ideden öteye gitmiyor, gördüğü her şeyi kendi halüsinasyonlarına indirgiyordu. Gerçi onlar da bu vahşileşmiş uygarlığın, eşitliği

ve adaleti hiçe sayan devletin anlatımında eleştirel bir yaklaşım görmüyor değillerdi, ama yine de yazarın çılgınlık ve intikam ateşiyle dolu sahneleri insanın kendi kendini aşağılayışından aldığı zevki tatmin etmek için yazdığını, görülmemiş vahşet eylemlerinden sonra duyulan pişmanlığı ve çekilen cezayı sergilemesinin de dünyayı göz kamaştıran şatafatlı bir yere dönüştürme amacına hizmet ettiğini ısrarla söylemişlerdi. Her ne kadar Marx ve Engels, ekonomik sefaleti tanıyan ve böylece Fourier ve Proudhon'un teorilerinden etkilenen Sue'nun siyasi yaklaşımlarına ve çıkarımlarına saygı duysalar da, yazar onların gözünde kişisel yaşamında başarısız olan, ama ahlaki yozlaşmayı anlatmakla başarıya ve zenginliğe ulaşan, kafası karışık, duygusal bir küçük burjuva olmaktan ileri gidememişti. Sue'nun yapıtları kuşkuyla karşılanabilir, spekülasyonlara açık olabilirdi, ama bu yapıtları anlamanın yolu onları Sade ve Bretonne'yle ilişkilendirmekten geçiyordu, o zaman işkence ve türlü türlü baskının içinde yatan hümanist, ahlaki amaçlar kendini görünür kılıyordu, sergilenen gizemler sadece egemenlerin daleveralarının üstünü örtüyordu, kırbaçlamanın, çocuksu bir gelişmemişliğin vurgulanması bütün bir sistemi teşhir etmek içindi. Bunun ötesinde pezevenklerin ve orospuların, hizmetkârların, kapı görevlilerinin, yoksulları savunan avukatların fantastik bir biçimde ele alınmış olması, aniden insanın karşısına, dikkat çekmeyen birtakım mekânların, örneğin bir köşede kalmış ve kimsenin önünden geçmediği kapıların, yarı karanlıkta beliren köprülerin, sütunların, kıyı duvarlarının çıkışı veya zor anlaşılan, ele gelmeyen figürlerin anlatılışı belli bir anlayışı ele veriyordu, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kendini sadece bazı edebiyat yapıtlarında göstermekle kalmamış, aynı zamanda resim sanatında, öncelikle de grafik sanatında göstermeye başlamış bir anlayış; Bibliothèque Nationale'de tanıştığım Meryon'nun çizimlerinde de kendini gösteren bu anlayış Baudelaire'in *Les Fleur du Mal*'inde doruk noktasına ulaşıyordu. Géricault'yu ve yaşamları yoksulluk ve cinnet içinde heba olmuş bazı unutulmuş ressamları ve bakır oymacılarını araştırmış olmam bana bu kentteki varoluş hakkında bazı şeyler öğretmişti, burada Marx ve Engels'in itici bulduğu yoz, dekadan eğilimlerden ziyade gerçeğin derinleştirilmesi dile geliyordu bana göre, bu derinlikte bire bir ve nesnel ayrıntıların yanı sıra düşsel özellikler de vardı. Her şeye böylesine kişisel bakmak bu kentin bir özelliğiydi, bu bakış olmaksızın Lautréamont'un ve Rimbaud'nun sanatı çıkmazdı ortaya, kültürel devrimin kaynağı Münzenberg'in de söylediği gibi ister istemez Paris olacaktı, Münzenberg'in toplumsal ve siyasi olanla edebî ve görsel olanın bir bütün olduğuna dair fikirleri belli bir düşünce dünyasına gönderme yapıyordu, bu düşünce dünyasını temsil edenler asla verili örnek ve kurallarla yetinmek istemiyor, yapıları saydamlaştırıp o yapıların içinde olup bitenleri görebiliyor, gözümüzün önünden hızla geçip giden, ancak şöyle bir bakmaya fırsat bula-

bildiğimiz bir yüzü, bir dönemin uğursuzluğunun veya bir dönemin üstüne çöken belanın aynası haline getirebiliyorlardı. Münzenberg, bizim açıklıktan, çekincesizlikten, yenilenme isteğinden anladığımız her şeyi kuşatan sanatsal bir yaşama biçimini kastetmişti, görsel devrim onun için zenginleşmiş, gerçekliğe daha fazla yaklaşmış kavramların oluşturulması için bir yoldu. Marx ve Engels Sue'yu itici bulup Balzac'a hayranlık duyarken *Comédie Humaine*'in yazarı büyük tarihçinin fazla edebî bir değeri olmayan ahlakçı yazarlar karşısındaki alaycı tavrını benimsemişlerdi. *Medusa'nın Salı*'nın ön çalışmaları sırasında Géricault'nun cesetleri model olarak kullanmasında yardımcı olan bir anatomistin oğlu olan Sue başlangıçta donanma doktoruydu ve yaptığı uzun deniz yolculuklarından sonra yazmaya başlamıştı. Sue Balzac'ın ve toplumsal çözümlemenin öteki iki ustasının gözünde izlenimleri duygulardan ayıramayan ve bu yüzden de aşırı yüklü yazmaktan kurtulamayan bir amatör olarak kalmıştı hep. Balzac'ın Sue'yu yargılaması, Sue'nun hayatını hasta koğuşlarında geçirmek zorunda kalmasıyla ilgili değildi sadece, bu yargıda Sue'nun solun vekilliğine soyunmasının, sosyalist bir devrimden yana olmasının da payı vardı. Soylu sınıfına yakın olan Balzac gericiydi, ama Marx ve Engels tarafından ilerici olarak değerlendirilmişti, çünkü kendisinin de ait olduğu sınıfı bütün çelişkileri ve dağılma alametleriyle betimlemeyi başarmıştı. Balzac'ın bu sanatsal üstünlüğü Marx ve Engels için görmezden gelinecek bir şey değildi, onlar Sue'yu Sue yapan beceriksizlik ve ne dediğinin belli olmaması gibi özelliklere açık değillerdi. Sue'nun burjuvazinin terörüne karşı tavrı en açık biçimde fahişe Marie figüründe ortaya çıkıyordu, Marie kendi yenilgisinde onurunu korumaya devam ediyor, kendini savunuyordu, ta ki toplumun en sinsi baskı aracı olan kilise tarafından kendini inkâra ve yıkıma sürüklenene kadar. Sue roman kahramanı Marie'nin kaderini içselleştirerek araştırılması için henüz hiçbir ölçüt olmayan bölgelere girmişti, burada da Restif de la Bretonne'un izlerini takip ediyordu, Bretonne bir yandan müstehcenliği ve iticiliği kullanmış, bir yandan da yeni bir materyalist dünya görüşünün temelini atmak istemiş ve daha on sekizinci yüzyılın ortalarında komünist öğretilerin habercisi olmuştu. Sue da tıpkı onun gibi en yoksulların yanında yer almış, egemen sınıfların kendi çıkarları uğruna kullandığı sanatı küçümsemiş ve şiirlerin duvarlara, köprülere kazılarak yazılması gerektiğini düşünmüş, orada burada yitip gitmeye mahkûm olanların bunları okumalarını istemişti. Paris'te geçirdiğim zaman boyunca bir adı anmak, bir temaya şöyle bir değinmek bile insanın birden çok geniş bir bütün içinde gezinmesine neden oluyordu, böylece bütün varoluş nedenlerim ruh kazanıyordu, günün birinde hep bir ağızdan sesini yükseltecek bir fihrist vardı sanki karşımda. Bu yüzden rastlantısal, kısa karşılaşmaların, ansızın başlayan ve ansızın biten diyalogların hiçbir sakıncası yokmu bence. Herhangi bir ifadede yarım

kalan bir şey, bir sonraki buluşmada devam ediyordu. Zamanın içinde katettiğim bu yol döngüseldi, insan her adımda farkına varmadan merkeze doğru ilerliyordu, böylece Paris'te konaklamak bir *saison en enfer*'e dönüşmüştü, Münzenberg'in bana, Rimbaud oku, onda hem şiiri çok katmanlı yapan hem de yerle bir eden her şeyi bulacaksın, demesi boşuna değildi. Bu sanat devrimci tavrıyla, en ateşli çelişkileri kışkırtmasıyla toplumsal varoluşun bir parçasıydı, demişti Münzenberg, öte yandan kendi zamanının ötesinde olduğu, geleceğin içinden tasarımlandığı izlenimini uyandırıyordu. O zaman sözgelimi Hölderlin'indekine benzer bir bilinçle, yaşadığı zamanın çok ötesine uzanıyordu, demişti Münzenberg, bu olgu bizi özel bir duyarlılığın içine sürüklüyor, kişisel niyetimizi keskin bir dikkatle değerlendirmemizi sağlıyor. Paris'te öğrendiğim pek çok şey esasen sezgisel bir keşifti, karşılaştığım pek çok şey hakkında ön bilgilerim eksikti, anlamak için gösterdiğim yorucu çaba bazen kafamı karıştırıyordu. Kısa buluşmalarla Münzenberg'in özünü yorumlamak benim için olanaksızdı. Bana öyle geliyordu ki, önemli bir konuya yaklaşır yaklaşmaz konudan sapıyor, konuşmayı kesiyordu, partiyi hasta eden parçalanmışlık ona da damgasını vurmuştu sanki, bağımsız davrandığını, hiçbir şeyin onu için için yiyip bitiremeyeceğini vurgulamaya bayılıyordu, ama partinin üstüne çöken ve onun da payı olan her şey Münzenberg'e de bulaşmış olmalıydı, bunalımları ve düğümleri onun kadar derinden yaşamış olan birinin kendi dönemindeki siyasetin saplantılarından etkilenmemiş olması düşünülemezdi. Onun ve Katz'ın karşıt pozisyonlardan dile getirdiklerini sessizce kabullendim, bir konudan ötekine savrulurken kutuplaşmalar oluyordu, partinin sergilediği görüntüye de damgasını vuran kutuplaşmalar; partinin sırtındaki yükü hissediyorduk, bu bizim sık sık umutsuzluğa ve çaresizliğe sürüklenmemize yol açıyordu, ama başka bir seçenek yoktu, zehir akıp gidecekti, bu arada olan insanlara olacaktı, belki de en iyilere olacaktı, bu yaşananların kurbanlar istemesi lanet edilesi bir şeydi, uykularımızdan korkuyla sıçrıyor, tedirgin bir halde oradan oraya sürükleniyorduk, çözümün ne olduğunu bilmiyorduk, ama bunun son bulması mümkün değildi, hayat devam ettikçe dur durak olmayacaktı, bu kadar çaresiz olduğumuz, un ufak olmayı durduramadığımız için kendimizi lanetliyorduk, bu kadar sınırlı bilgiye sahip olduğumuz, bundan sonra ne olacağını, ne yapmak gerektiğini kendimize ve herkese açıklayamadığımız için öfkeden kafamızı duvarlara vuruyor, nasıl körleştiğimizi hissediyor, fırtınada ayağa kalkamayacak duruma geldiğimizde yerlerde debeleniyorduk, bu sürünme, hepimiz bir salgına kapılmışız gibi elimizde olmadan devam edip gidiyordu, ve her şey bu kentte olup bitiyordu, insanın elini kolunu bağlayan parti içi kavgaların, burjuvazinin entrikalarının tanığı olan, ama aynı zamanda düşmüşlerin ansızın yerinden doğrulduğu ve kanatlanladığı bu kentte. Carré de l'Odéon'daydı, eski

bölgenin yerle bir edilmesinden ve Saint Germain Bulvarı'nın askerler tarafından yarılmasından önce de l'École de Médecine Sokağı'nın ve Carret Sokağı'nın kesiştiği ve de L'Ancienne Comédie Sokağı'na çıkıldığı yerde. Pişmiş kestaneler bugün metro merdivenlerinin başında gördüğümüz gibi o zamanlarda da el arabalarında satılıyor olmalıydı, o hoş koku da, satıcının bağırışları da değişmeden kalmıştı. Yolun kenarına çömelip oturmuş olan, sonra aniden uyarılmış gibi yerinden sıçrayan hırpaniyi Sue da görmüş olmalıydı sokaklarda dolaşırken; sonra da muhakkak uzun uzun, tıpkı kendisinden sonra Meryon'nun yaptığı gibi, köşeli bir kulesi olan eve birinci kattan yukarı doğru uzun uzun bakmış olmalıydı, Marat bu evin avlu tarafında yaşamış ve orada ölmüştü. Evin çevresindeki kendine özgü kalabalık Meryon tarafından resmedilmişti, şimdi olduğu gibi insanlar meydana koşturuyor ya da çiftler ve küçük gruplar bir süre oldukları yerde duruyorlardı, duruşlarına bakılırsa bir fesatlık düşünüyor gibiydiler, tenteli bir at arabası caddede belirdi, önde oturan iki kadından biri dizginleri tutuyordu; kalabalığın ortasında arabanın tentesi içinde gayet sakin oturan iki kadın atların ürkmesine hiç aldırmıyor gibiydiler, yüzleri birbirlerine dönük bir konuşmaya dalmışlardı. Baskı ustası kule süslemesinin altındaki taşa Marat'nın ve kendi adının başharflerini kazımıştı, sokak levhasının üstünde tanımadığım başka bir isim vardı, Cabat; soldaki dükkânın penceresinden çerezler, mezeler, baharatlar görünüyordu, yolun karşı tarafındaki fırıncının önünde birkaç kişi sırtlarında yamru yumru büyük çuvallar taşıyordu ve yukarıda bir çatı kaidesinin üstünde iki çıplak figür görünüyordu, boğuşma halindeydiler, boğuşmada biri yere yatırılmıştı, ötekisiyse öldürücü darbeyi vurmak üzereydi. Dökülmüş sıvadaki her bir yarık, her bir leke, evlerin duvarlarındaki her bir dükkân levhası tam olarak yansıtılmıştı, öte yandan tanrıçalar gökten aşağıya doğru süzülüyordu, korkunç çehresi dalgalı saçlarıyla ve peçelerle çevrelenmiş bir cadı terazi kefelerinden birine bağlanmış bir kılıçla kuleli eve doğru uçuyordu, ve güzeller güzeli bir dilber, şafak tanrıçası Aurora elinde sayfaları açık, üstünde FIAT LUX yazan bir kitap tutuyor, küçük bir koruyucu melek de kanatlarını bırakarak yukarı doğru hamle yapıyordu. Sue bin sekiz yüz altmış birde Louis Napoleon İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra Fransa'dan atılıp askeri diktatörlük ve Hindiçin'i sömürgeleştirmek üzere girişilen işgal savaşı sırasında sürgünde ölünce Meryon kendisinin de kovuşturmaya uğramasından korktuğu için halkın dostu ve devrimci Marat'nın evinin çevresini deşifre edilmesi zor simgelerle bezemişti. Şifreler Meryon'un yaşadığı korkunun izlerini taşıyordu, binaların çevresine pusunun, sinsiliğin, suikastın kokusu sinmişti. Şimdi bu bölgede Tıp Fakültesi binası uzanıyordu, saat kulesinin orada, önceden sözleşilmiş bu buluşma noktasında bir adam ve bir kadın birbirlerine sarıldılar, sokak serserisi salına salına ve şarkı söyleyerek dans ediyor, yaptığı he-

saplanmış hareketlerle, dilenmesinin sonuç vermemesine aldırmadığını ima ediyordu ve onun önündeki bir grup insan yer altına inen merdivenlerin başında tam birbirlerinden ayrılmak üzerelerken serseri onların arasına girip tokalaşan ellere kendi elini uzatıp onlarla tokalaştı, şövalye selamı verdi ve bu ayrılma ritüeline katılımı kahkahalarla ödüllendirildi. Bizi etkileyen sadece kişilerin beklenmedik yakınlığı değildi, aynı zamanda binalar da canlılık kazanmıştı. Onlara bakmak bir tabloya, bir heykele bakmaya benziyordu, aradaki fark binaların daha canlı olması, daha çok bir organizmaya benzemesiydi. Yüzyıllardır onlara bakan gözler, onlara dokunan eller sayesinde binaların dışı tıpkı insan derisi gibi duyarlı bir hale gelmiş ve içleri kuşakların soluklarıyla dolmuştu. İnsan eliyle yapılmış böyle bir ürünün karşısında sık sık onunla diyalog kuruyor olmamın nedeni buydu. Meryon, Marat'nın oturduğu bina yıkılmadan önce, caddenin köşesinden, kenarları yüksek duvarlarla çevrili dar avluya girme ve başını kaldırıp onun yaşadığı dairenin pencerelerine bakma şansına sahip olmuştu. Oysa ben Carnavalet Müzesi'nde evin yıkım aşamasındaki halini gösteren bin sekiz yüz yetmiş altı tarihli fotoğraflar bulabilmiştim sadece. Fotoğrafta kenar duvarı yıkılmış döner merdivenler, merdivenin iç tarafındaki süslü tırabzan, yukarıda bir salon, çiçek desenleriyle bezenmiş duvar kâğıtları, açık bir şömine görünüyordu, ayrıca bir eskiz bulmuştum müzede, evin yerleşim planı; Corday'in bir odayı geçip köşedeki küçük odaya varana kadar katettiği yolu gösteren bir plan, Marat'nın küvetini gösteren A harfi, Marat'yı öldüren kadının durduğu noktayı gösteren B harfi; hepsi de ince ve titrek hareketlerle çizilmiş bu şekiller, eskilikten kurumuş kâğıdın üstündeki solgun bir anıydı. Ve hayalimizde canlandırmaya çalıştıklarımız güncel olaylarla iç içeydi hep, geçmişin hayalleri gerçeklik tarafından sarmalanıyor, tarihsel ilişkiler, içinde bulunduğumuz siyasi durumun, görevlerimizin belirlediği adımlar ve duruşlarla alımlanıyordu ancak. Hodann yirmi üç ekimde, gidişinden bir gün önce bir çöküntü yaşamıştı. Aşırı ruhsal baskı yüzünden astımı azmış ve bir boğulma krizi geçirmişti. Yanına gittiğimde Branting ve Münzenberg onun yanındaydı, ben oraya İspanya'ya Yardım Bürosu'ndan çıkıp gelmiştim, büroda İspanya'dan yeni gelen kimsesiz çocukların kayıtlarını yapmıştım, bu çocukları bir sonraki sevkıyatla Compiègne'ye, La Breviérè Yurdu'na götürmem gerekiyordu; binanın yan kanadında şimdi sağlık ekibinin kaldığı odaları koşarak geçip avluya çıktım, Romalılardan kalma fıskiyeli havuzun yanından geçip ışığı duvar aynalarına çoğalarak yansıyan şamdanların aydınlattığı toplantı salonuna çıktım, Hodann dizlerini karnına çekmiş köşedeki kanepede yatıyordu. Arkadaşları çevresini sarmış ona yardım etmeye çalışıyorlardı, ama krizi atlatmak üzereydi, terden sırılsıklam kesilmiş, balmumuna dönmüş yüzüyle kendi teşhisini kendisi koydu, alt lopların emfisematik değişimi sonucu bronşit şikâyetlere bağ-

lı ekspektorasyon güçlüğü, bana balgam söktürücü bir iğne yaptırdı, önemsenecek bir şey olmadığını söyledi, yerinden doğrulup yarım kalmış konuşmaya devam etti. Konu dogmacılıktı, Fransız Komünist Partisi'nin dağılma tehlikesini bertaraf etmek için keskinleştirdiği doğmacılık; Hodann'ın bazı sözleri tahminimce Münzenberg'in tavrına yaklaştığını gösteriyordu. Hodann'a göre tam da her ülkenin kendi koşullarına uygun, geniş tabanlı, demokratik bir siyaset yapmanın gerekli olduğu bir anda Komintern'in talimatlarına bağlı kalmanın kaçınılmaz olarak yıkıcı etkileri olacaktı, Alman komünistler de, dedi Hodann, bir halk cephesi hazırlığı yapmak üzere çalışan komisyonu sadece parti çıkarları için kullanmaya başladılar. Beni sözlerinden çok, sözlerindeki ton tedirgin etti, Hodann'ın hatalara, yanlış kararlara tahammülü olmamasını, ideolojik bir sapma olarak yorumlamayacak kadar yakından tanıyordum; ama şimdi bana öyle geliyordu ki, Hodann ortaya çıkan sorunlar karşısında artık eskisi gibi, parti adına çalışmaya hazır değildi. Eleştirisinde bir düş kırıklığının ve cesaret kaybının izleri vardı, rahatsız edici bir zıtlaşma hissediliyordu. Tartışma beni bir kez daha çifte sadakat çatışmasıyla karşı karşıya getirmişti, ama yine de onun bu akşamki heyecanını Norveç'e uçmadan önceki tedirginliğine verdim. Onun görüşlerine bir yorum getirmeye çalışmaktan vazgeçtim, bir defasında Albacete ve Denia arasında yaptığımız yolculukta ondan duyduğum görüşleri geldi aklıma, köklerimizden kopmaya ilişkin her duygu belirtisinin eylem gücümüzden bir şeyler alıp götürdüğünü söylemişti. Ülke değiştirsek de politik tavrımızın devamlılığını her zaman korumak zorundaydık. Birkaç gün sonra, Ortaçağ'dan kalma bir köyün ucundaki Compiègne Ormanı'nda bulunan La Brévière şatosunun tavan arasındaki odasında, bir sokak lambasının çıplak dalların gölgesini tavana yansıttığı odada Hodann'ın son hali tekrar gözümün önüne geldi ve bende uyanmış olan kuşku konusunda yaşadığım iç hesaplaşma bana acı verdi. Tanık olduğum bu durum karşısında suskun kalmamın nedeni de yakında gidecek olmam ve uzun yıllardır Hodann'a duyduğum sempati, onun karşısında beslediğim sorumluluk duygusu olsa gerekti, ama ayrıca, söylediklerinin bana yöneldiğini düşündüğüm, korkumun ve cesaretsizliğimin bilincine varmış olduğum için de susuyordum, çünkü sosyal demokrat avukat ve parlamenter olan Branting benim İsveç'e gitme işimi halletmişti. İsveç'teki İspanya komitesinin başkanı ve antifaşist Halk Cephesi'nin sözcüsü olan Branting bana, bankacı Aschberg'in de maddi destek sözüyle birlikte, yegâne ilerleme fırsatını sunmuştu, Katz sürekli olarak bu fırsatı değerlendirmem, ama bir yandan da dikkatli olmam için uyarmıştı beni, bu yeni durumu, buradan kopuşu yönetme görevi Mewis'e verilmişti, onunla bağlantıya geçmek olasıydı. Radikal sosyal demokratlarla gerekli bulduğum işbirliği bana göre oldum olası sosyalist bir cephenin ayakta kalabilmesinin önkoşuluydu, ama bir yandan

bu gerekli işbirliği, öte yandan parti politikasının talep ettiği ilişki sınırlaması beni bir güvensizlik duygusuna sürüklüyordu, Sovyetler Birliği'ne duyduğu sempatiye rağmen Branting'in ne kadar güvenilir olduğunu bilmiyordum, Ekim Devrimi'nden bu yana Sovyet devletinin destekçisi olan, daima hümanist ve demokrat olarak tanınan Aschberg'i de, malını mülkünü ve servetini düşündüğümde ürkütücü buluyordum, evet, Aschberg'in parasının bir kısmının kaçak durumundakiler için harcandığı doğruydu, ama geri kalan asıl büyük miktarı bankalara ve sanayiye yatırılmıştı. Gönülsüzlüğümü, taktik nedenlerle kendimi geri çekişimi gördüğüm içindir ki dolambaçlara, çarpıtmalara katlanmak zorundaydım. Brévière'de, altmış odalı şatoda, Üçüncü Napoleon'un görkemli üslubuna uygun bir biçimde inşa edilmiş, harasıyla birlikte bir zamanlar av sarayı olan, şimdiyse çocuk ağlamalarının ve arada bir atılan çığlıkların doldurduğu şatoda geçirdiğim gece ateşlendim, İspanya'da hiç hasta olmamıştım, şimdi mücadeleden çok uzaklarda kan beynime çıkıyor, başım uğulduyor, boğazım ve ciğerlerim yanıyordu. Dalların gölgeleri yağmurun sesine uyarak bir aşağı bir yukarı salınıyordu, çocuklardan birisi sanki hemen yatağımın başucunda sızlanıyor gibiydi, kimsesiz İspanyol çocukların, gelip geçen delegasyonlara gösterildiği bir resmî geçit meydanı, bir gösteri alanıydı bu şato, burayı yöneten kadının katı ve adaletsiz bir yönetim anlayışı vardı, bazı talimatların iyileştirilmesini önerdiğim akşam bana bir kaçak olarak söz hakkım olmadığı söylenmişti. Yerimden sıçradım, pencereden aşağıya baktığımda tepelerden birinin üstünde bir geyik gördüm, yağmurun içinde olduğu yerde kıpırdamadan duruyordu, tüyleri pırıl pırıldı. Hodann yirmi dört Ekimde Le Bourget'den uçakla ayrılmış, alacakaranlıkta Bremen ve Hamburg'u birer ışık yığını halinde gördükten sonra akşam saatlerinde Kastrup'a inmiş, ertesi sabah da Oslo'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Havaalanına giderken korkusunu gizlememişti, tuttuğum elinin hâlâ titrediğini hissediyordum, şimdiyse geçici de olsa güvendeydi. Circles de Nations'un yukarı kattaki salonunda yaptığımız konuşma geldi aklıma, geyik başını yukarı kaldırmış, gözlerini bana dikmişti, arkasındaki parkta yapraklar yerde uçuşuyordu. Münzenberg'in bazı ifadeleri daha önce konuşulmuş bir konuya gönderme yapıyor olmalıydı, bu ifadelerin onun partiden çıkma kararını açıklamadan önceki bir hazırlığı olduğunu düşünüyordum, Merkez Komite onu atmadan önce kendi kararıyla ayrılması için. Hodann'ın yanıtı partinin bu konuda henüz bir karar almadığını ima ediyordu, çünkü Hodann bütün sorunlu noktaların tartışılması ve bir dengenin sağlanması gerektiği görüşünü temsil ediyordu yine. Hodann Münzenberg'e, Partiden ayrılmanı, demişti, ne sen kaldırabilirsin ne de parti kaldırabilir. Partinin nezdinde, diye yanıtlamıştı Münzenberg, ben çoktandır burjuvazinin safında hoş bir yaşam sürüyorum. Branting onu sakinleştirmeye çalışmıştı. Güçlerin en yüksek düzeyde bir ara-

ya toplanmasının gerektiği böyle bir zamanda kişisel çatışmaların geri planda kalması lazım, demişti Branting. Zangır zangır titreyerek yatağın içinde büzüldüm, ama tepemde Casimir Périer Sokağı'ndaki evin salonunun tavan süslemelerini görüyordum, kaidelerin üstündeki oğlan çocuk tasvirindeki melekler, tavan frizlerindeki sefa süren alegorik figürler; Münzenberg'in bizim karşımızda oluşturduğu tabloya, sessiz adımlarla kalın halıları arşınlarken tasarlayıp bize anlattığı o dehşet verici görüntüye sürekli birtakım yabancı ellerden çıkmış tablolar ve heykeller karışıyordu, Münzenberg'in çizdiği resmin içinde hayatı boyunca mücadele ettiği düşman güçler vardı. Benim içeriye girişimden önce açmış olduğunu düşündüğüm bir konuyu etraflıca ele almıştı. Fransa faşizme karşı kendini savunmayacak, demişti Münzenberg, hatta büyük burjuvazi faşistlerle işbirliği yapacak, sırf çalışanlar bir kez daha cephe oluşturmaya kalkışmasınlar diye. Uç veren grev hareketi, kitle eylemleri en vahşi araçlarla bastırılacak, herkesin eli kolu bağlanacak. Egemen sınıfların her krizden sonra konumlarını sağlamlaştırmak için kullandığı bu mekanizma kâbustan da öteydi. Münzenberg'in anlatımındaki vizyonu takip etmek güçtü, çünkü gittikçe daha fazla kekeliyordu, bütün dile getirme çabalarının temelinde bu kekemelik vardı. Münzenberg'in konuşmasını izlerken arada bir onu, memleketi Thüring Ormanı'ndaki o suçlular meyhanesinde haydutların arasındaki haliyle getirmiştim gözümün önüne, tam arkasında geyik ve yaban domuzu kafaları vardı, sallanan gaz lambasının ışığı yüzünü aydınlatıyordu. Özgürleşme isteği para yığınlarının altında kalmış, rotatif makinelerin gümbürtüsü kaynaşmanın sesini bastırmıştı, derin yarıklardan yükselen ve bir duvar oluşturan canlı bedenler, bu duvarı yarıp geçen mermi fırtınası karşısında çok güçsüzdü, bir hiçti. Zorba egemenlerin servetleri sayesinde her yerde tetikçileri vardı, ama nasıl oluyordu da, kendileri de yoksulluktan gelen bu sürüler, bu ordular güçlülerin hizmetine girmeye hazır olabiliyorlardı, silahlarını neden onlara değil de kendileri gibi aşağıda olanlara doğrultuyorlardı. Öyleydi, çünkü para onların başını döndürüyordu, çünkü paranın ürettiği yalanlar onların beyinlerini yıkıyordu, Géricault kârın küçücük bir bölümü olan maaşları onlara üstünlük duygusu veriyor, onları ateşliyor, içlerindeki maddi açgözlülüğü körüklüyordu. Vurmak üzere havaya kaldırdıkları ellerinden ötesini görmeyi beceremiyor, yükseklerdeki kumanda masaları, düğmeleri, diyafram titreşimleri tarafından yönlendiriliyorlardı. Münzenberg'in halüsinasyonları içinde en korkunç olanı mülk sahiplerinin yıkılması mümkün olmayan egemen konumlarıydı. Bizim de peşinden koştuğumuz her şey onların tekelindeydi, bütünsel bakış, örgütlenme becerisi, etkili sonuçlar; bizim ordularımız parçalanma karşısında bir şey yapamazken onların vurucu birlikleri her yerde etkin biçimde Géricault, biz binbir zahmetle müttefik bulmak zorundaydık, onlarsa birikmiş rezervlerini

kullanıyordu, biz broşürleri gizli basıyor, lanetlenmeyi göze alarak fabrika kapılarında dağıtıyor, dünya çapında bir dayanışmaya herkesin dikkatini çekmeye çalışıyorduk, onlarsa küstahça, açıkça ve uluslararası düzlemde spekülasyon yapmaya devam ediyor, yeryüzünü iliğine kadar sömürüyorlardı. Münzenberg'in gözünde, İspanya'daki, Çin'deki, Hindiçin'deki mücadelenin, ve de Fransa'da çalışanların yeniden güç kazanma umudunun hükmü yoktu, Brévière'de geçirdiğim gece sırasında neyin gerçek neyin kurgu olduğunu seçemez hale gelmiştim, canlı olan her şeye kanserli bir hücre musallat olmuştu, bilinç kendini yiyip bitiriyordu, örgütlenme umutsuz bir hastalığın pençesinde kıvranıyordu, yeryüzündeki bu eşelenme acılara neden olmaktan başka bir işe yaramıyordu, gardiyanlarımızı, işkencecilerimizi bizzat kendimiz seçiyorduk, çılgın eylemlere neden oluyor, çılgınlığı körüklüyorduk. Öyle değil, öyle olamaz, çünkü biz akılcıyız diye bağırdım Münzenberg'in kahkahaları karşısında, akıl kazanacaktır, diyen kendi sesimi duydum, Lenin'in odasına girdin sen, dedim ona, bu düşünce beni rahatlatıyordu, onu kendi gözlerinle gördün, ama Münzenberg sadece omuz silkiyor, bunun meseleyle ne ilgisi var, diye soruyordu. Münzenberg'in anlattığı harita, Lenin'in Kremlin'deki çalışma odasında asılı olan kahverengi sarı tonlardaki harita geldi gözümün önüne, ama onun görüntüsünü daha açık bir grilik bastırmıştı, onu başka bir mekândaki başka bir haritayla karıştırıyordum, şövalyenin arkasındaki duvarda asılı duran ve kat yerleri aşınmış eski bir diğer haritayla, çelenk tutan modelin tam yanında duran bu harita baştan aşağı siyahlara bürünmüş ressam Vermeer'in atölyesini renklendiriyordu, sıra sıra adaları ve savaş gemileriyle Kuzey Denizi kıyısı uzanıyordu haritada, üstündeki yazı açık seçik okunuyordu: De Noord See, Hodann Kuzey Denizi'nin üstünde uçmuştu, Weser Nehri'nin pırıldayarak akışını görmüştü, motorların susacağından, pervanelerin duracağından, uçağın zorunlu inişe geçeceğinden, cellatların onu karşılayacağından korkmuştu. Sonra bunun kimin yolculuğu olduğundan emin olamadım, Hodann'ın mı, Münzenberg'in mi, yoksa benim yolculuğum muydu bu. Münzenberg Stockholm'u ziyaretinde bir konuşma yapmıştı, bin dokuz yüz on yedi mayısında, Enternasyonal Gençlik'in delegesi olarak. Zürih'ten Stockholm'e gidişinde ve dönüş yolunda Almanya'dan geçmiş, trende tutuklanacağı kaygısını taşımıştı, Münzenberg'in bu ürpertici Germen Ülkesi tasavvuru, hem Hodann'ın savaş hazırlığı içindeki Üçüncü Reich karşısında kapıldığı panikle, hem de büyüdüğüm ve terk ettiğim ülkenin benim kafamdaki resmiyle birleşti. İsveç taşrayı andıran başkentiyle tehlikeli dünyanın ötesinde kalıyordu, Münzenberg kongre katılımcılarının istasyonda bir bando tarafından karşılandığını, her birinin inişine kısa bir melodinin eşlik ettiğini anımsamıştı. Stockholm bin dokuz yüz on yedinin ilkbaharında, Lenin'in Nisan Tezleri'nin ortaya çıkışından hemen sonra ve

Ekimden altı ay önce hâlâ kapitalizmin ideal yurduydu. Egemenler kendilerine öylesine güveniyorlardı ki, buraya gelenlerin, Balabanof, Lunaçarski, Çiçerin, Manuilski, Sokolnikov, Şlyapnikov'un, kim olduklarıyla ilgilenmiyorlardı bile, Lenin de bir ay önce yanında Sinovyev, Krupskaya, Armand ve Radek'le Petrograd'dan geçmiş ve İsveç'e vardığında istasyonda kimse onu tanımamıştı. Ama yine de, diyordu Münzenberg, akarsuların arasındaki, ormanlarla çevrili kır manzaralı bu kentte o günlerde iş bırakmalar, açlık ve sefaleti protesto yürüyüşleri, kitlesel gösteriler oluyordu ve yeni bir parti, Sosyal Demokrat Sol Parti yine o günlerde kurulmuştu. Sokaklara dökülenler bir tek bu kentte, diyordu Münzenberg, atlı polis ve asker tarafından şimşek hızıyla ablukaya alınıyor, yerlerde sürükleniyor, kan lekeleri göz açıp kapayana kadar kaldırımlardan siliniyordu, revizyonistler ise, sanki burada hiç radikaller olmamış gibi pozisyonlarını koruyorlardı, bu ülke bugün bile ılımlı reformların ilerleyişine, işgücünün satıcıları ve alıcıları arasındaki uzlaşmaya örnek gösterilebilirdi. Münzenberg'e bir şey daha sormak istiyordum, acaba o zamanlar Bremen'den geçerken babamla karşılaşmış mıydı; ama Hodann'ın ardından şimdi Münzenberg de zor seçilen bir siluet haline gelmişti, gözümün önünde canlanan kentler de iç içe geçiyor, birbirlerine karışıyorlardı, Bremen'le, Hamburg'la, Stockholm'le ne işim olduğunu sordum kendime. Bildiğim, emin olduğum tek şey bir yatakta yatıyor oluşumdu. Boylu boyunca bir yatağa uzanmıştım ve bir otel odasında olduğumu biliyordum. Biçimsiz, köşeli bir çıkıntı yerden tavana kadar uzanmıştı, duvar kâğıtları yıpranmış, yeşilimsi bir griye dönmüştü, pencerelerdeki perdeler açık duruyordu, kenarlara kalın kurdelalarla tutturulmuşlardı, dışarıda boğuk, puslu bir ışık vardı ve yanımda annem yatıyordu, yüzünü eline yaslamış bana bakıyordu. Bremen'den ayrılmış olduğumuz geldi aklıma o anda, Berlin'e giderken bir günlüğüne Hamburg'da konaklamıştık, babam bir daire kiralamak için önden gitmişti, biz de hemen arkasından limana gidecek, Elb tünelinden geçecektik, suyun derinliklerindeki, büyük gemilerin altındaki bu tünele girmeyi çok istiyordum. Şimdi cam kubbeli hangardan geçiyorduk, döner merdivenlerden inip dar yaya yolu boyunca ilerledik, taşıt şeridinde otomobillerin ve at arabalarının takırtısı duyuluyor, atların nalları yere vuruyordu. Otel odasındayken ya da daha sonra trende tünelin bir resmini yapmıştım, kurşunkalemle yaptığım resimde merdiven basamakları, dev çarklara asılmış bir asansör, asansörün içindeki arabalar, sürücüsüyle bir at arabası, borunun içinde gidip gelen küçük adamlar, onların üstünde buharlı gemiler ve kuleleri, sivri çatılarıyla bir serap gibi kıyının silueti vardı. Resme dalmış, teknik bir mucizeyi çözmeye çalışıyordum, ama doğru olmayan bir şey vardı, annemin nerede kaldığını bilmiyordum, daha demin elimden tutmuştu, aşağıdaki daracık geçitte eleleydik, korkunç bir güvensizlik duygusuna kapıldım, onu nerede

kaybetmiş olabilirdim, belki de sürükleyerek götürmüşlerdi annemi, bir çığlık ve inilti duymuştum sadece, insanlar koşturuyordu, keskin bir şangırtı oldu, cam kırılması gibi, kalabalık önünde bir kadını sürüklüyordu, boynuna bir levha asmışlardı, üstünde İbranice Yahudi yazıyordu, bu kadın belki de annemdi, kalabalığın içine daldım, ama kadın gözden kaybolmuştu, benden beklenenler gücümü aşıyordu, bir şey akıl almaz ise kavramlaşarak dile getirilmeliydi, hâlâ açıklanamaz hiçbir şey yoktur diye düşünmeye devam etmek istiyor musun, diye soruyordu Münzenberg, bütün bilmecelerin bir çözümü olduğunu mu sanıyorsun, evet, diye haykırmak istedim, ama tek bir ses bile çıkaramadım ağzımdan, bu arayışın yararı yoktu, ama yine de sanki önümde izler, ipuçları varmış gibi koşmaya devam ediyordum, çok geç kalınmış olsa da, hiçbir yararı olmasa da koşmaya devam edecektim, istasyona doğru, bir perondan ötekine geçip peşinden koştuğum trene asılıp, sonra yine aşağıya atlayacaktım, ta ki gideceğim yeri gösteren bir vagon bulana dek, bir anlam, bir amaç olmalıydı, yeter ki yorulmamalı, çabamdan vazgeçmemeliydim, nereye gitmem gerektiği belliydi, sadece kentin adını unutmuştum, eller gittiğim yönü gösteriyordu, lokomotifin dumanları arasından bana seslenmişlerdi, ama cırtlak sesler bu seslenişleri bastırıyordu, çocuk sesleri, Bask dilinde yardım isteyen sesler, dışarı çıkıp yan odaya, yatakhaneye koştum, tepeden tırnağa ıslanmış çocuklar titreyerek kollarıma atıldı.

Dar köprünün üzerinde gitmekte olan tren ağır ağır istasyona girdi, sinyal düdüğünün keskin ötüşüyle kentin güney ucundaki tünelden çıkmıştı tren; ayrım yerindeki setin üstünden geçerek balıkçılar limanından, yüzer balık pazarı platformundan, kentin eski kısmındaki sivri çatılı bitişik nizam evlerin yanından, kanal boyunca, Riddar Tepesi'nin dik duvarları boyunca ilerlemişti, Klara Rıhtımı'nda kırmızı beyaz çizgili bariyerler aşağıya indirildi, belediye binasıyla Tegelbacken arasında bir otomobil ve tramvay yığını vardı, traverten kalasları trenin tekerlekleri altında gıcırdıyor, köprünün kenarlarındaki çelik şeritler çın çın ötüyordu, rayların yanındaki dar kaldırımın üstündeki yayalar tırabzanlara dayanmış, önlerinden akan vagon pencerelerine bakıyorlardı, pencerelerin ardında Berlin'den, Hamburg'dan, Paris'ten gelen yolcular vardı, sulu sepken yağıyordu, gri bir buz tabakası fiyordu kaplamıştı, buzun kırıldığı yarıklarda ve iskeleye yanaşmış beyaz buharlı geminin etrafında buz parçaları sürükleniyordu, su kapkaraydı, kaldırım taşları pis bir çamurla kaplanmıştı, bu yol Sessiz Mari'nin evinin bulunduğu meydana çıkıyordu. Bariyerlere dayanmış iki kadın da trenin levhalarını görmüş, perondaki düdük sesini, bagaj arabalarının takırtısını, trenin uzun süren fren sesini

duymuşlardı, yakında o da, kadınlardan biri olan Lotte Bischoff da buradan yola çıkacaktı, iki sivil polis memurunun eşliğinde ters yöne hareket edecekti, acaba ona eşlik eden yanındaki diğer kadın, hapishanenin rahibesi bunun Bischoff için ne anlama geldiğini anlıyor muydu, zira onu bekleyen yolculuktan öyle sıradan bir şeymiş gibi bir söz etmişti ki, sanki ülkesine geri dönmek üzere olan bir turistti Bischoff onun gözünde. Yol tekrar açıldığında, arabalar motorlarını çalıştırdığında, tramvaylar tellerde kıvılcımlar saçarak harekete geçtiğinde kendini yan tarafa atıp kaçmalıydı, arkadaki Klara Limanı'nda pazar tezgâhlarının veya kıyıya çekilmiş sandalların arasında gözden kaybolabilirdi belki de, ama bunu yapmayacağını biliyordu, gözetimcisi rahibenin kendisini gezdirmesi karşılığında şeref sözü vermişti. Böylece, kente gelişinden kısa bir süre sonra tutuklandığı için çok az görebildiği bu kenti ülkesine teslim edilmesinden önce görme fırsatını elde etmişti. Madem ki Stockholm'e geldiniz, o zaman kentin güzelliği sizden esirgenmemeli, demişti rahibe. Berg Caddesi'ndeki hapishaneden çıkıp aşağı doğru yürümüşlerdi, hava bugün kötü, nemli bir soğuk var, ama olsun, demişti Bischoff, kenti yine de güzel buluyordu, bununla kastettiği o gün kendisine ödünç verilen, kullanmasına izin verilen özgürlüktü. Yollarda yürümek, vitrinlere bakmak, gelip geçen insanlara değmek güzeldi, ayrıca gözetimcisinin düşüncesine katılıyordu, kentin güneyindeki kayalıkların üstüne yapılmış kubbeli ve mazgallı evlerin, Ortaçağ'dan kalma kulelerin ve sarayların görüntüsü benzersizdi, üstelik gazetelerden politik durum hakkında bilgi edinebilmek ihtimali de bu güzelliklerin bir parçasıydı. Gönderilmeden önce tutukluya kenti zihnine yazma armağanı sunan rahibenin dünyadan habersiz dostluk gösterisi Bischoff'a önce çok dokunmuş, sonra buradaki iyilik ve canavarlık karışımını, o günlerde dışarıdaki sarsıntılarla hiçbir ilgileri olmadığını söyleyenlere özgü bir yan olarak almıştı. Aslında tutuklu olarak geçirdiği üç hafta boyunca arada bir ilgililerin, kaçak bir komünisti Almanya'da nelerin beklediği konusunda hiçbir fikri olmadığını düşünmüştü. Ama sonra, kendisine neredeyse yardımseverlik içinde el uzatan, öte yandan da Alman Gizli Polisi Gestapo'yla anlaşanların özündeki çelişki Bischoff'un içinde boğucu bir duygu uyandırmıştı. Hapishaneye dönüleceği güvencesini vermiş olan, öte yandan onu düşmana teslim etmeye hazır olan rahibeye verdiği sözü tutmama ve ölüm tehlikesinden kaçmak için önüne çıkan ilk fırsatı kullanma hakkına sahipti belki de. Bischoff Aralık sonunda Stockholm'e gelmiş, hemen Mälartorg'daki komünist dayanışma örgütü Rote Hilfe'ye başvurmuş ve İsveçli bir yoldaşın yanına yerleştirilmişti. İsveç'e gelişi Sovyetler Birliği'nden illegal yollarla olmuştu, buraya vardıktan sonra Almanya'ya geçip yeraltında çalışmaya devam etmek niyetindeydi. Siyasi kaçak olarak İsveç'te varlığının legal hale gelmesi durumunda hakkındaki bilgilerin Almanya'daki mercilere ulaşacağını biliyordu. Dört

ocakta illegal mücadelede deneyimsiz yoldaşlarının baskısı üzerine polise başvurmuştu. Beş gün sonra memurlar onu evinden almışlardı. İki bey geldi, seninle konuşmak istiyorlar, onu saklayan yoldaşının annesinin ona doğru gelirken söylediği bu cümle şaşırtmamıştı Bischoff'u. Bu durumlara eskiden beri alışıktı. Sorgu polis merkezine varır varmaz başlamıştı. Ülkeye nasıl geldiği sorulunca, Bischoff Kopenhag'dan Malmö'ye giden feribota bindiğini ve oradan da İskandinavların geçişini kullandığını söylemişti. Son üç yılını Sovyetler Birliği'nde geçirdiğini ise saklamıştı. Danimarka'ya hangi güzergâhtan geçtiği sorulduğunda, sınırı Schleswig Holstein'dan geçtim, diye yanıtlamıştı. İsveç'te kurumlar hızlı ve verimli çalışıyordu. Birkaç gün sonra Komiser Söderström Bischoff'un bin dokuz yüz otuzdan bu yana Alman Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'nde stenograf olduğunu, sonra propaganda bölümünde çalıştığını, otuz üçten sonra da yeraltına geçen partinin sekreterliğinde faaliyet gösterdiğini öğrenmişti. Bu bilgileri Alman polisine Komünist Gençlik Derneği'nin eski üyelerinden birisi olan Lass iletmişti. Bunun üzerine hapishanedeki sorgular Bischoff'un geçmiş beş yıl içinde neler yaptığı konusunda yoğunlaşmıştı, faşizm karşıtı olarak saklandığı yolundaki bilgileri ise reddetmişti Bischoff. Almanya'daki kurumlar onun geri verilmesini talep etmişti hiç kuşkusuz, Bischoff bekleme süresini polis merkezinin arkasındaki kaleye benzeyen, içerlek pencereleri olan, içten demir kafesli bir binada geçiriyordu, içinde açılır kapanır bir yatak, deri bir kanepe, masa ve iskemle bulunan, ama yıkanma olanağı sunmayan geniş ve temiz bir hücreye koymuşlardı onu. Yemekler bir restorandan geliyordu, hatta malt birası bile içebiliyordu. Bischoff kadınlar bölümündeki tek siyasi tutukluydu, banyoda ve herkesin bir araya toplandığı salonda fahişelikten, kürtajdan ya da dedikleri gibi serserilikten tutuklanmış kadınlara rastlamıştı yalnızca. Bu kadınlar ona yabancı değildi, dışarıya çok uyumlu bir görüntü veren bu topluma içeriden bakma fırsatı bulduğu için halinden memnundu, İsveç'teki sosyal devlette durumları Berlin'dekilerin sefaletinden geri kalmayan dostların arasındaydı. Bischoff yirmi yedi yaşındaydı ve ilkgençliğinden bu yana siyasi olarak faaldi. Bin dokuz yüz on beşte Sosyalist İşçi Gençliği'nin üyesi, sonra da komünist olmuştu. Bir sosyal demokrat olan babası da başlangıçta Luxemburg'un, Liebknecht'in yanında yer almış, ama sonra yeniden Sosyal Demokrat Parti'ye dönmüştü. Sizin şu proletarya diktatörlüğünüz yok mu, demişti bir kez babası, Bischoff da bunun üzerine, hayatta iki diktatörlük vardır, sermayenin diktatörlüğü ve proletaryanın diktatörlüğü, ben ikinciyi seçtim, diyerek yanıtlamıştı babasını. Yine de politik eğitimini babasına borçluydu. Dört Ağustos bin dokuz yüz on dörtte sosyal demokratların oylarıyla Alman meclisi savaş kredilerini onayladığında onun nasıl ağladığını ve durmadan, işçiler kendilerini koruyacaktır, dediğini anımsıyordu. Partisinin sol kanadında hep ak-

tif olarak çalışmıştı babası. Bischoff daha çocuk yaşta ev aramalarının, tutuklamaların ne demek olduğunu öğrenmişti, tehlikeli malzemeyle dolu evrak çantaları kolunun altında polis kordonlarını delip geçmişti. Geri dönüp hayatına baktığında bu hayatın partiye hizmet etmekle geçtiğini görüyordu. Stockholm'de geçirdiği bu gün de kesintisiz görevler zincirinin bir halkasıydı. Bischoff'a göre kimse kurban değildi. İllegal işler daha önceki faaliyetlerin doğal bir sonucuydu. Yerine getirmesi gereken görevler vardı ve bunlar isimsizdi, dikkat çekmemeli, gizlilik içinde yürütülmeliydi. Yaklaşık beş yıldır kocasını görmemişti. Genç Halk Sahnesi'nin ve İşçi Kültürü Cemiyeti'nin başkanı olan kocası bin dokuz yüz otuz dörtteki tutuklanmasından sonra Kassel kenti yakınlarındaki Wehlheiden'daki hapishaneye gönderilmişti. Yeniden Almanya'da görev üstlenme isteğine belki de kişisel duygularla ona yakın olma fikrinin neden olduğu düşüncesine kapılıyordu. Sovyetler Birliği'nde bıraktığı kızının resmini bile taşımıyordu yanında. On dört yaşındaki kızını her şeyiyle gözünün önüne getirebiliyor ve bunu büyük bir iç rahatlığıyla yapıyordu, kızının, İvanovo'nun yönettiği çocuk yurdunda güvende olduğuna emindi. Gözetimcisi kendi koruması altındaki tutuklunun bu denli basit görünmesine hayret etmişti, hayalindeki devrimcilere benzemiyordu hiç. Daha hapishanedeyken tutuklunun giysilerine, vücut bakımına nasıl önem verdiğini fark etmişti, bu denli aklı başında davranan bir insanın komünist olabileceğini göstererek şaşırtmıştı onu Bischoff. Oysa o komünistlerin pis, sinsi, saldırgan ve ülke için tehlikeli olduklarını duymuştu. Bischoff her zaman üstünün başının derli toplu olmasına dikkat etmişti, üç yıl önce aldığı ve sık sık kullandığı mavi takımı yepyeni görünüyordu. Bischoff bakımsızlığın kuşku uyandıracağını biliyordu elbette, ama mesele bundan ibaret değildi, bir komünist olarak çevresine örnek olması gerektiği kanısındaydı daha çok, temizlik de bunun bir parçasıydı. Soğukkanlı ve dikkatliydi, çünkü biliyordu ki, yazgısı her an karşısına çıkan durumlara vereceği tepkiye bağlıydı. Gözlerin eğitimine bir an bile ara verilmemeliydi, insan bir bakışta çevresinde olup bitenleri kavrayabilmeliydi. Hiçbir şey nedensiz değildi ve Bischoff başına gelecek hiçbir şeyden korkmamalıydı. Şu anda kaçmaya imkân tanımayan bir durumdaydı yine. Eğer görevlendirildiğini hayal edecek olursa, şu andaki görevi gözetimcisine karşı kıyısından da olsa bir eğitim işini tamamlamaktı. Rahibeyi düş kırıklığına uğratmamalı, onun komünistlerin sahtekâr ve yalancı oldukları yolundaki inancını pekiştirmemeliydi. Venedik'i kuzeye, buralara kadar taşımak ister görünen kulesiyle belediye binasını arkalarında bırakmış, Tegelbacken'a gelmişlerdi, Tysta Mari'nin evinin oradaki gazetecide açıkta duran gazetelere bakıyorlardı, Bischoff manşetlerde neler yazdığını bilmek istiyordu, ama rahibenin yapmaya başladığı açıklamaları sabırla dinlemeye koyuldu, Mari'nin soyadı Lindstörm'dü ve geçen yüz-

yılın başında Jakobs Kilisesi'ne giden caddede bir misafirhanesi vardı. Lüleli sarı saçlarıyla yumuşak, barışçıl ve sessiz birisiydi Mari. Sonra Bischoff gazetelerdeki Barcelona'yla ilgili haberleri sordu, Barcelona saldırısı başlamış, Fas birlikleri varoşları ele geçirmiş, dedi rahibe. Bischoff daha fazla bilgi edinmek istiyordu, ama rahibenin güvenini sarsmamak için önce kent gezintisini tamamlamaları gerektiğini kabul etti, rahibe bir gazete satın aldı, daha sonra belki bir kafeye gidebilirler ve rahibe ona yanlarına aldıkları gazeteden bir şeyler okuyabilirdi. Bischoff rahibenin kendi durumuna anlayış göstermesini beklemiyor, ama onu anlıyor, niyetine saygı duyuyordu, gözetimcisi için kenti gezmek önemli ve deneyim geliştirici bir olaydı, tutuklunun da bu olayı katılımla yaşamasını istiyordu. Onun yanı sıra yürüyen Bischoff, gazeteler bölgesinin yollarını arşınladıkları ve gazete binalarının önünden geçtikleri sırada, kocaman pencerelerinden içeri bakıp kâğıt rulolarının beslediği rotatiflerin delice dönüşünü gördüğünde, bu kentin burada oturan ve çalışan birisi için ne anlama geldiğini tasavvur etmeye başlamıştı. Rahibe bütün bu yapılara, bu sokaklara ve meydanlara, bütün bu levhalara, işaretlere ve anıtlara sıkı sıkıya bağlıydı, kent onun yaşamının bir parçasıydı, kendine ait bir geçmişi vardı bu kentin ve her yanı kendini sunan tarihle doluydu. Rahibe kendisine ait hissettiği bu kent hakkında genel bazı bilgilerden daha fazlasını aktarmayı beceremiyorsa, bunun nedeni belki de koruyuculuğunu yaptığı tutuklunun asla buraya yerleşemeyeceğini ve sadece elveda demek üzere ona kenti gezdirdiğini ansızın hissetmiş olmasıydı. Tedirginliğini, utanç duygusunu üstünden atmak için, her şeyin yoluna gireceğini, Alman kurumlarıyla yapılan yazışmaları kendisinin de okuduğunu, bu yazışmalarda geri dönen kaçaklara adil davranılacağının güvencesinin verildiğini söyledi rahibe. Bischoff olduğu yerde kalakalmıştı. Kendini ele vermemesi, kontrolünü kaybetmemesi gerektiğini hissetti sadece. Gözlerini rahibeden kaçırıp bu bölgede bolca rastlanan, eşyasız, renksiz ve sevimsiz meyhanelerden birisine baktı, içerideki tahta masalarda kararmış elleriyle matbaacılar ve üstü başı dökülen birkaç yaşlı adam oturuyordu, yüz ifadeleri öylesine boştu ki, sanki orada değillerdi de bir istasyonun bekleme salonundaydılar. Birahaneye girmek istedi, ama gözetimcisi onun bu isteğini geri çevirdi. Brunkeberg'e doğru giderken rahibe bir muharebeden söz etti, şimdi geçtikleri yerde İsveçli köylüler ve Danimarkalı işgal güçleri arasında olmuştu bu muharebe. Evlerin altındaki toprak, iskeletlerle, miğferlerle ve silahlarla doludur, diye düşündü Bischoff. Ordu komutanının adı, Sten Sture hiçbir şey söylemedi Bischoff'a. Buna karşılık damların üstünde yükselen telefon kulesi ve meydandaki sebze pazarı sayesinde kendini biraz olsun kente yakın hissetti ve böylece gezintinin geçiciliğini ve yüzeyselliğini unuttu. Direkleri, köşelerde metal örgülü haznelere yerleştirilmiş devasa bir çelik yapı ve onun altında, uptuzun tulumba kolları

olan kuyunun yanı başında, çiğnene çiğnene kirlenmiş karın içinde, tezgâhlarının başında kaşkollarına sarınmış kadınlar görünüyordu, Bischoff için bir kenti karakteristik yapan bir şeyleri yansıtıyordu bu, bunu rahibeye anlatmaya çalıştı. Kaba saba botlarıyla kadınlar ayaklarını yere vuruyordu, suratları kıpkırmızı kesilmişti, solukları buharlar saçarak yükseliyordu, mallarını el terazisinde bakır ağırlıklarla ölçüyor, elmaları, havuçları, patatesleri, seradan gelen taze salataları kâğıda sarıyorlardı, ve onların yükseğinde bu metal iskelet, titreşen teller sayesinde dünyanın her tarafından insan seslerini buluşturmayı beceren bu teknik simge, kentin simgesi yükseliyordu. Bischoff anlattıklarını, düşüncelerini rahibenin izleyip izleyemediğinden emin değildi. Yollarına devam ederken Bischoff ona bir örnek daha verdi, bu örnek onun kent yaşamındaki ilişkilerden ne anladığını gösteriyordu. Hapishane hücresinde ne kurşun kalem vardı, ne de kâğıt, siyasi tutuklular için geçerli olan kuralları ihlal eden bir ceza biçimiydi bu. Bir defasında inşaat işçileri tam Bischoff'un penceresinin önünde binanın cephe onarımıyla uğraşmışlardı, ona birkaç kez el sallamışlar, neden içeri girdiğini öğrenmişler ve Bischoff'un ricası üzerine ona havalandırma kapağından birkaç kâğıtla bir marangoz kalemi uzatmışlardı. Böylece eski, ucu küt, mavi bir boya kalemim oldu, dedi Bischoff, kalemi bana vermiş olmaları işçiler açısından son derece doğaldı, bürokratik düzenlemeler onların umurunda değildi, kaleme ihtiyacım vardı ve onlar da doğal bir yakınlıkla onu bana verdiler. Kar artık lapa lapa yağmaya başlamıştı, şatonun cephesi enlemesine yığılmış karanlık bir kütle gibi görünüyor, eğimli kale burçları yukarı yükseliyordu, sağdaki meclis binası ihtişamıyla İmparatorluk dönemini simgeliyordu, onun hemen arkasında devlet bankası vardı, bu iki devasa yapı çok iç içeydi, barındırdıkları kurumlar gibi sarmaş dolaş olmuşlardı. Hükümet binası ise öne doğru darlaşan bir yapıya sahipti ve sütunlu giriş kapısı Mısır tarzındaydı, üst düzey bürokratların büroları da burada, eski kentin içlerine kadar uzanan bu dar caddenin başındaki binalardaydı. Aşağıya inip dizi dizi pencerelerinde öğleden önce ışık yanan binaların önünden geçerken de, kafede insanın ağzında hemen dağılan tatlı hamur işini mideye indirirken de ne kadar az zamanı kaldığı düşüncesi Bischoff'a sıkıntı verdi. Rahibe gazeteyi açmıştı. Öncelikle Katalonya cephesinde düzenli bir geri çekilme gerçekleşmişti. Bir yandan Tarragona temizlenmiş, öte yandan da Cumhuriyet Brunete'de savunmaya geçmişti. İtalyan birlikleri geri çekilmişti, Cumhuriyetçilerin başarıları sonuç vermeye başlamıştı ki, Alman takviye güçleri devreye girmişti, panzerlerle, uçaklarla. Evet, dedi rahibe, Paris'te gösteriler olmuş, Pirene sınırının açılması talep edilmiş, İspanya'ya silah gönderilmesi için çağrıda bulunulmuş. Brüksel'deki Sosyalist Enternasyonal de ambargonun kaldırılmasını istemiş. Oysa Kasımda Paris'teki son grevin dağıtılmasından sonra işçi hareketi kan kaybetmişti. Daladier hiç-

bir engelle karşılaşmadan abluka siyasetine sarılabilirdi. Roma'daki görüşmeleri tamamlayan ve Papa'nın huzuruna çıkan Chamberlain de Daladier'i destekliyordu, üstelik Chamberlain bugün barış ödülüne aday gösterilmişti. Faşizm, Falanjistler, Vatikan, İngiliz ve Fransız finans çevreleri arasında yapılan pakt, işte barıştan anlaşılan buydu. Bischoff Barcelona hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyordu. Rahibe yüksek sesle, yağmurda ve yoğun siste yapılan ağır bombardımandan sonra halkın kenti savunmak için hazırlık yaptığını okudu. Sokaklara barikatlar kurulmuştu, Cumhuriyetçi bölgenin tümü kuşatma altındaydı. İsveç Alman Derneği'nin, Royal Oteli'nin kış bahçesinde düzenlediği ziyafetle ilgili ayrıntılı bir haber geldi. Bin kişiyi aşkın katılımcının arasında pek çok diplomat ve yüksek rütbeli subay da yer almıştı. Kahvelerini içip bitirmişlerdi, gezintiye devamdı. Havada uçuşan kar tanelerinin arasında dar sokak boyunca yürüdüler. Arada bir damlardan sesler duyuluyordu, bir görevli yayaları durduruyor, küreklerle aşağıya atılan kar sokak kenarındaki yığının üstüne düşüyordu. Kar yığınlarının arasından geçerek limandaki rıhtıma yöneldiler, tipiye dönen karda limandaki büyük birkaç gemi gövdesiyle vinçler seçilebiliyordu. Bugün manzarayı göremeyiz, dedi rahibe, yine de asansöre binip yukarı çıktılar, ayrım yerindeki trafik kalabalığı aşağı inmeye başladı, çelik kulenin yatay kirişleri önlerinden akıyordu, aşağıdaki tramvaylar, arabalar, otobüsler, yüksek bir kaidenin üstünde elini öne doğru uzatmış atlı sürücü bir süre daha seçilecek kadar göründükten sonra titreşerek biçimsiz gölgelere dönüştüler. Bischoff bu dar mekânda asansörü kullanan kadının hemen önünde duruyordu, kadının yüzünde derin kırışıklar vardı, kafasına yün bir atkı dolamıştı, topladığı parayı bozuk paraların kurşuni parlak bir griye boyadığı nemli parmaklarıyla kondüktör çantasına tıkıştırdı. Açık havada suyun ve adaların nasıl güzel göründüğünü tahmin edemezsiniz, dedi rahibe, bu arada cereyanlı geçite varmışlardı. Bischoff rahibenin bu kar kıyamette betimlemeye çalıştığı manzarayı konuşmadan dinliyordu, ikisi için de ortalık göz gözü görmez hale geldikçe, körlükleri arttıkça rahibe kendisine ait olan bu kenti daha da görkemli bir biçimde tutuklunun gözlerinin önüne sermek istiyordu. Bischoff ona teşekkür etti, rahibenin onu değil de, onun rahibeyi teselli etmesi gereken bir durum oluşmuştu sanki, evet, dedi Bischoff, her şeyi açık seçik gözümün önüne getirebiliyorum, soldaki Våster Köprüsü'nün kıvrımlarını, sağda Hammarby'nin ormanlı dağlarını, Romalılardan kalma kalenin bulunduğu tepenin ardındaki hayvanat bahçesini, Ladugårdsland'ı, Värta Gölü'nün oradaki sanayi bölgelerini, Lidingö'yü. Rahibe ona kendince merhametini göstermek amacıyla akrabalarını sorduğunda dikkat kesildi Bischoff. Bu uzun ve ayrıntılı gezintinin tek amacı beni açmak, konuşturmak, sorguyu yönetenlerden gizlediklerimi anlatmak olmasın sakın, diye düşündü. Gözetimcisine ülkeden başka bir şey hissetme-

di bir an. Yukarıda, bu kar kıyametin ortasında kimsecikler yoktu. Rahibeyi aşağıya itip kaçabilirdi. Kendisine tanınan bu özgürlük onun denetimi kaybetmesi, kendini ele vermesi için bir yem olabilir miydi. Yoksa yine safça bir hata mı yapmıştı, tıpkı bir ay önce aklının hiç yatmadığı önerilere kulak vererek yaptığı gibi. Hâlâ öğrenemediği şeyler vardı. Tutuklanışından önce göçmenlerle bağlantı kuran yine kendisi olmamış mıydı. Onların gevezelikleri yüzünden, buna emindi, polisin dikkatini çekmişti. Birkaç saatlik özgürlük uğruna tuzağa düşmüş olması kendi suçuydu. Üstelik bir insanın başka bir insana özgürlük vermesi gülünç bir hayalden başka bir şey değildi. Özgürlük, bu ancak insanın kendisinin elde edebileceği bir şeydi. Rahibenin tam karşısında duruyordu. Aşağı yukarı aynı yaştaydılar, rahibe biraz daha uzun ve yapılıydı, kumral saçları ondülalıydı, ince hatlı oval bir yüzü, yumuşak bakışları vardı, zevkli giyinmişti, giysisinin terzi elinden çıktığı belliydi, görünüşe bakılırsa iyi koşullarda yaşayan burjuva tabakasındandı bu rahibe. Yine de hafif bir donukluğu vardı, bunun nedeni elini omzundaki çantasına sıkıca bastırmış olmasıydı, çantasından her an bir silah çıkaracak gibiydi. Bischoff hapishanede onunla pek çok kez karşılaşmış, ama konuları tersyüz etme becerisini hiç fark etmemişti. Rahibe geceleri hücrede ışık yanması gerektiği ve arada bir kapıdaki kapaklı delikten içeriye bakmak zorunda kaldığı için ondan özür dilemişti, yaptığı açıklamaya bakılırsa bazı tutuklular intihar girişiminde bulunuyor ve bazen de başarılı oluyorlardı. Ayrıca Bischoff'a sadece dinî ve milliyetçi yazılar içeren hapishane kütüphanesiyle ilgili sıkıntısını da dile getirmiş, hiç değilse dil çalışmaları yapabilsin diye ona bir sözlük vermişti, çünkü tutukluların bunun dışında bir şey okumalarına izin verilmiyordu, sanki bu iyiliğin yakında sınırdışına çıkarılacak olan Bischoff'a bir faydası olacaktı. Bischoff ona Almanya'da akrabalarını yeniden görmesinin mümkün olamayacağını söyledi. Bunun üzerine rahibe kolunu Bischoff'un beline doladı, bu hareketin anlamı açık değildi, aşırı bir yakınlık gösterisi miydi yoksa tutuklunun kendini parmaklıklardan aşağıya, dibi görünmeyen uçuruma atmak istemesi tehlikesine karşı bir önlem miydi. O tür bir kaçışın kendisi için mümkün olamayacağını söylüyordu Bischoff içinden, ama tam da bunu düşündüğü için bu olasılığın aklından geçmiş olabileceğini fark etti. Sonra dik bir sokaktan aşağıya inmeye başladılar, Bischoff hapishaneye dönerken yol boyunca partinin böyle bir durumda kendisine neler önerebileceğini düşündü. Sırf sözünü tutmak adına düşmanın hizmetinde çalışan birisinden kaçmamayı, o birisi her ne kadar barışçıl özelliklere sahip olsa da, parti nasıl değerlendirirdi acaba, doğru mu yoksa yanlış mı bulurdu bunu. Ama bu kararı vermesi gereken yine kendisiydi. Soğukkanlılığın ikiyüzlülükten ayırt edilemediği bu ülkede, görmezden gelmenin örtbas etme ve gerçeği çarpıtma çabalarının bir parçası olduğu ve politik çizgilerin belirsizleştiği bu ülkede bir

kez daha hata mı yapıyordu acaba, bunu bilmiyordu Bischoff. Hapishaneye vardıklarında kendisini hafiflemiş hissetti, koridorlarda da rahibenin yönetimine teslim olarak onun peşi sıra yürüdü, ancak hücre kapısının sürgüsü gacırdayarak kapandıktan sonradır ki bir umarsızlığın içine düştü, niye buradaki rol paylaşımına razı olmuştu, bir taraf mücadelesinden geri adım atmayarak sonuna kadar zincire vurulmayı göze alıyor, diğer taraf ise teslimiyet göstererek kendi huzurunu koruyup, halinden memnun yaşayıp gidiyordu. Uzandığı deri kanepeden rahibenin ayak seslerinin uzaklaştığını duydu. Devletin güvenliğine karşı işlenen suçların soruşturulduğu bölümdeki polis memurları nasıl ki itaatkâr bir biçimde ellerindeki davaları takip ediyorlarsa, aynı şekilde rahibe de toplum için tehlikeli olduğu söylenen birisini zararsız hale getirmeyi misyonu olarak görmek zorundaydı.

Bütün bu uygulamalar her ne kadar kararsızlığın ve belirsizliğin eseri gibi görünse de, temelinde en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş planlar ve mutabakatlar vardı, anlam bulanıklığı onların bir parçasıydı gerçi, ama kararnameleri olabildiğince esnek tutmak ve o anki duruma uydurabilmek için bilinçli olarak devreye sokulan bir araçtı bu. Aygıtın dikkatlerden uzak çalışma ilkesi uluslararası bir kuraldı, etkili sonuç almayı sağlayan da buydu. Polisin topladığı ve ilettiği bilgiler sonucunda sınırlarda yakalananlar operasyon öncesinde olayın bütünü hakkında bir şey sezmemeliydi, istihbarat mekanizması onların tepesine indiği anda tüm gücü elinden alınmalıydı. Tutuklanan bir mültecinin avukata başvurma yolu kapalıydı, böylece mülteciler hukukun dışına itilmiş oluyor, daha doğrusu devletlerarası düzlemde daha üst bir meşruiyetin alanında işleme tabi tutuluyorlardı, bu tür bir meşruiyetin yegâne ölçüsü de ulusal çıkarlar olduğu için söz konusu kişi tamamen tecrit ediliyor ve yok hükmünde bir kişi oluyordu. Yabancının bu şekilde kısıtlanması gerekli bir uygulamaydı, çünkü böylece, söz konusu kişinin siyasi sürgün olup olmadığı, anayasanın imkân verdiği üzere sığınma talebinde bulunup bulunamayacağı gibi bir tartışma engellenmiş oluyordu. Otuz dokuz yılının başında, bundan iki yıl önce İsveç parlamentosunun kabul ettiği yabancılar yasasının siyasi sığınma kavramını tanımlamadığı, bunun yerine yabancıları kabul etme ya da sınırdışı etme kararını ilgili kurumlara bıraktığı ortaya çıkmıştı, siyaset açısından en uygun yol ülkeyi istenmeyen göçten uzak tutmak, Almanya'dan, Avusturya'dan, şimdi de Çekoslovakya'dan gelen ve sayıları gittikçe artan sürgünlere İsveç'in kendileri için bir sığınma devleti olabileceğine ilişkin en ufak bir umut vermemekti. Hakları elinden alınanlara destek olmak isteyenler, yani Komünist Parti ve Rote Hilfe'nin

temsilcilerinin yanında bazı sol sosyal demokratlar, özgürlükten yana olan burjuvalar, yazarlar, yayıncılar, işte bu gruplar kendini partilerüstü olarak gösteren ama yine de ırkın saf kalması ve Bolşevikleşmenin önlenmesi doğrultusunda verilen emirlere büyük ölçüde bağımlı olan bütün bir hukuk sistemiyle boğuşmak durumundaydı. Tehlikede olanlara ulaşmak ve durumlarının nasıl olduğunu öğrenmek özel bir cesaret, büyük bir sebat ve çok iyi ilişkiler gerektiriyordu. Tutukluların, yani yasal ya da yasadışı yollarla ülkeye girmiş olanlardan çok daha fazla kişi, vizeleri olmadığı ya da Yahudilik teşhisiyle kimliklerinin birinci sayfasının sol köşesinde üç santimetre büyüklüğünde kırmızı bir Y harfi olduğu, yani bizzat İsveç kurumlarının girişimiyle uygulanmaya başlanan kimlik damgasını taşıdığı için sınırdan çevriliyordu. Basın bu bitmez tükenmez akından, giriş izni uğruna yalvarıp yakarmalardan, yerleşik olanlarla gidecek yerleri olmayanların, devletin koruması altındakilerle her türlü aidiyetleri ellerinden alınmış olanların karşı karşıya gelmesinden hemen hiç söz etmiyordu. Sınırlarda her gün yaşanan bu trajediden hiç söz edilmemesi, zamanımızı uğraştıran sorunların vatan topraklarına sızdırılmaması taktiğinin gereğiydi. İsveç'in toplumsal düzeni sakınılmış oluyordu. Sermayenin egemenliğinin hiçbir engelle karşılaşmadığı, sosyal demokrasinin ise sadece sınıflar arasındaki dengeyi gözettiği bu ülkede başkaldırı isteğinin altı çoktan oyulmuştu. Ve tabii çalışanların eylem gücünün felce uğradığı yerde doğal olarak küçük burjuvazinin etkisi artıyor ve içinden siyasi katmanlar çıkarıyordu, barışın korunması adına kendilerini sorumlu gören bu katmanlar, alışılmış kanaatkârlığı ve tavırsızlığı kıracak girişimlere de açıklardı. İsveç'e hâkim bu yarı karanlık içinde şiddet uygulama eğiliminden henüz bir iz veya kanıt yoktu. Devletin kurumlarında izlenen yolların hiçbiri liberal, demokratik zihniyetin ihlali sayılamazdı. Tutuklamalar ve sevkler, kuralına uygun biçimde gerçekleştiriliyor, öteki devletlerin devlet güvenlik polisiyle kurulan ilişkilerde suçlamaya neden olabilecek en ufak bir duruma mahal verilmiyordu, sadece Berlin ve Viyana'yla iletişim kurulmakla kalınmıyor, aynı zamanda Paris, Londra ve New York'la da kriminolojik bilgiler istişare ediliyordu. İltica sorunlarıyla baş etmek üzere Haziran otuz sekizde Evian'da yapılan toplantıdan bu yana Batılı Güçler Komitesi'nin en çok önem verdiği mesele kendi yaşama alanlarına yönelen göçleri olabildiğince sınırlamak ya da engellemekti. Yasadışı yollardan ülkeye giren herkes zaten suç işlemiş sayılıyordu, ve eğer elde edilen bilgiler de bu kişilerin komünist olduklarını doğruluyorsa, Avrupa'da boydan boya kurulmuş olan ortak engelleme cephesi tarafından aforoz ediliyorlardı. Yasayla güçlendirilen kontroller ve sınırdan içeri sokmama hakkı sayesinde sınır memurları keyfî kararlar almalarına imkân veren geniş yetkiyle donatılmışlardı. Bir yabancının, yasanın dile getirdiği üzere, ondan sorumlu olan ülke-

ye geri dönmeyeceği kuşkusunu uyandırması kabul edilmeme talimatı için yeterliydi. Geri dönüşünün beraberinde hayati bir tehlike getirdiği dikkate alınmıyordu. Memurlara görevlerini yerine getirirken, bakışlarını eğitme konusunda bol bol fırsat verilmişti. Sıradaki kişiden daha belgelerini göstermesini bile istemeden, kimlerin varlıklı olduğunu, kimlerin kabul edileceğini, kimlerin gerekli izin belgesine sahip olduğunu biliyor ve onları biçarelerden ve yoksullardan, vatandaşlıktan çıkarılmış olanlardan, kaçmak zorunda bırakılmış Yahudilerden, aktif siyasilerden hemen ayırt edebiliyorlardı. Komünist bir sızma tehlikesine dair en ufak bir işaret olmadığı ve ülkenin küçük partisi sıkı bir gözetim altında tutulabildiği halde, silik, neredeyse dikkat çekmeyen bir rahatlığın kamufle ettiği koruyucu düzenlemeler aslında hesabı kitabı tam olarak yapılmış ideolojik bir tercihin eseriydi, bu yöneliş Alman İmparatorluğu'na gösterilen saygının ve duyulan görev sorumluluğunun ifadesiydi, ama doğrudan bir bağımlılık ilişkisiyle de ilgisi yokmuş gibi görünüyordu. Bir sığınmacının kabul edilmemesinin, bir tutukluya özellikle sert muamele edilmesinin nedeni herhangi bir komiserin kişisel işgüzarlığı mıydı, yoksa sosyal kurumların, adalet bakanlığının, dışişleri bakanlığının talimatına mı dayalıydı, bunu bilmek mümkün değildi, ayrıca her bir vakadan kimin sorumlu olduğu da bilinmiyordu. Eğer bir tutuklama ve bu tutuklamanın sonuçları bütünüyle karanlıkta kalmıyorsa, hep aynı kişilerden oluşan küçük bir çevre, resmî açıklamalara teslim olmayıp olaylara burnunu soktuğu içindi, bu çevre olayları izliyor ve kurtarma çalışmaları genellikle son âna bırakılıyordu. Daha önce pek çok kez yanıtlamış olduğu soruların tekrar yöneltildiği bir sorguya daha çağrılan Bischoff un hararetli bir biçimde devreye giren bu aksiyonlardan birisine ihtiyacı vardı, dilekçeler, gensorular, kefaletler, hükümet üyelerine edilen telefonlar sayesinde bazen başarılı olup tutukluların sınırdışı edilmesini erteliyor ve engelliyordu, bazen de başarısız olup bir suskunlukla sonuçlanıyordu. Adaletten, insancıl düşünceden yana olanlarla yıkıcılığın temsilcileri arasında bir yıpratma mücadelesi şekillenmeye başlamıştı, birinci grubun imza attığı her başarıda karşı taraf daha sert önlemlere başvuruyordu. Bazen öyle oluyordu ki, pek çok yüksek rütbeli askerden, iş adamından, bilimin ve kamusal yaşamın temsilcilerinden oluşan bu kampın üstün gelmesi kaçınılmaz bir durummuş gibi algılanıyordu. Aylar geçtikçe vahşileşmenin etki alanını nasıl genişlettiği belirginleşmeye başladı. Faşizmin adım adım yükselişini yaşamış olan bizler başa dönerek kendimizi bir kez daha sinsice hayatımıza sızan, tanımlanması zor o durumun içinde bulduk. Terminoloji değişiyor, baskı gören gruplar daha hoyrat bir bakışa maruz kalıyordu. Egemenler artık SS'e yeni kuvvet toplamakla uğraşmak zorunda kalmıyorlardı, vahşileşmenin motoru silahlı köleleri onların ayağına getiriyordu ve genellikle bu köleler daha önce yaşamlarında

mahrumiyet çekmiş, aşağılanmış olanların arasından çıkıyordu. Şovenizmin ve gericiliğin etkisi ve gücü arttıkça bizim de, örgütlü bir karşı koyuşun izine rastlama ve bir yolunu bulup tıpkı bizim gibi parçalanmış bir cephede bulunan gruplara katılma isteğimiz o oranda artıyordu. Yapılan açıklamalara bakılırsa, bu ülkede olup bitenler huzurun, düzenin ve ulusal bağımsızlığın korunmasına hizmet ediyordu. Mültecilere hoşgörü gösterilmemesi diplomasinin gereğiydi, Avrupa'nın merkezindeki güçlü devletin bu ülkenin tarafsız konumuna cevaz vermesinin bedeliydi bu. Kan kokusunu alıp yabancıyla ve devrimciliğinden kuşkulanılan herkesle mücadele edilmesi gereğini vurgulayan bütün güçler, tarafsızlığın korunmasının en önemli görev olduğu yolundaki argümanın ardına gizleniyordu, radikal siyasetçiler de bu argümanı benimsiyorlardı. On binlerce insan Fransa sınırında İspanya Cumhuriyeti'nden kaçarken, Barcelona'da ortalık idam komandolarının yaylım ateşiyle inlerken, İsveçli girişimciler milliyetçi İspanya ile ticaret yapmak üzere nabız yokluyor, önde gelen sanayiciler Madrid'de bir araya geliyor, gelecekte yapılacak iş anlaşmalarından umutlu olduklarını vurguluyorlardı. İngiliz ve Fransız fabrikatörlerin beklentisi de normalleşen ekonomik ilişkilerdi. İspanya'da Başkan Azaña'nın kaçışından sonra Batılı güçler Cumhuriyet'ten geride kalanı savunmayı amaçlayan Negrin'i teslim olmaya zorlamak niyetindeydiler, Menorca Adası'nda ise Britanya birlikleri Cumhuriyet'in yenilgisini hızlandırmak için harekete geçmişti. Geriye dönen son İsveçli gönüllü birliği Stockholm İstasyonu'nda İspanya Komitesi'nin üyeleri tarafından karşılanmıştı. Sloganlar zayıf, söylenen şarkılar sönüktü. Hazırda bulunan polislerin izlemeye aldığı küçük grup akşam saatlerinde garda, banliyö trenlerine koşan insan kalabalığının içinde yürüyerek tepesinde taştan bir yerküre olan ve su püskürten aslan ağızlı fıskiyeli havuzun yanından geçmişti. Çökük yüzleriyle ve Bask bereleriyle bu adamlar fazla dikkat çekmemişti. Ve eğer çevrelerindekiler Enternasyonal Tugaylar'da savaştıklarını bilselerdi de meseleye uzak oldukları için bunun bir önemi olmayacaktı. Oysa daha bir yıl önce İspanya'ya yardım için geniş bir halk hareketi söz konusuydu, kış başlayana kadar da hâlâ tek tük çağrılar sürmüştü, ama şimdi, Cumhuriyet'in dağılmasıyla birlikte müdahale isteği felce uğramış, savaşmaya devam etmenin artık bir yararı olmadığı doğrultusundaki insanın elini kolunu bağlayan görüş egemen olmuştu. Bir hafta sonra, altı Şubatta bir başka kortej görülmüştü kentin sokaklarında. Onlar kimsenin tanımadığı yürüyüşçüler değildi. Polis onları gözetim altında tutmuyor, tam tersine sıranın en önünde yer almış onlarla birlikte yürüyordu. Kendi topluluklarının simgesi olan beyaz kasketleri pervasızca başlarında taşıyan beş yüzün üstünde üniversite öğrencisi, çiçeği burnunda eczacılar, diş hekimleri, doktorlar ellerinde ulusal bayraklarla, afişlerle, meşalelerle müzik eşliğinde yürüyorlardı. Ostermalm

Meydanı'ndan yola çıkmışlardı, Norra Bantorget'teki Victoria Salonu'na kadar yürüyüp orada devletin düzenlediği gösteriye katılacaklardı. Yabancı doktorların, entelektüellerin göçünün ve Yahudi ithalinin derhal durdurulmasını istiyorlardı. Tıpla ilgili meslekler gelecek düşünülerek İsveçli akademisyenlerin uhdesinde olmalıydı. Koro halinde, İsveç İsveçlilerindir, diye bağırıyorlardı. Yol kenarları onları izleyenlerle doluydu. Bu ülkede susmak ve yine gizli bir barınak bulmak zorundaydık. Almanya'da Yahudilere saldırıldığı günde, kristal geceye denk gelen günde Paris'ten hareket etmiştik. Malmö'ye vardığımızda Yahudi olup olmadığımızı, eğer Yahudiysek ana tarafından mı yoksa baba tarafından mı olduğumuzu bildirmek zorunda kalmıştık. İsveç Metal Sendikası'nın himayesi altında ülkeye sızmıştık. Çekoslovak pasaportlarımız da bizi kurtarmıyordu. Paris'te babamın adını kullanmış, Komünist Parti'yle ilişki içinde olduğumu reddetmiş, İspanya'da geçirdiğim bir yıldan söz etmemiştim. Aschberg'in, çalışmış olduğum Alfa Laval'ın Stockholm'deki yönetimine gönderdiği bonservis sayesinde burada geçici olarak kalma ve çalışma izni verilmişti bana, Berlin'de santrifüj işinde deneyim kazanmış olmam sebebiyle santrifüj fabrikasındaki işe uygun olduğumdan söz ediliyordu bu yazışmada. Düşünülebilecek yolların en sıkıntılısıydı bu, yarı yalana, ikiyüzlülüğe dayanan sefil, ama yine de benim için açık olan tek yoldu. Böyle bir yol ne bana güven duyulmasını sağlıyor, ne de güvenlikte olacağımı vaat ediyordu. Ülkede geçirdiğim üç ay boyunca fabrikanın bulunduğu caddenin dışına çıkmadım neredeyse, fabrikadaki deneme süresinde kalay kaplama atölyesinde temizlikçi ve ateşçi olarak iş verilmişti bana, aynı caddede bulunan otuz yedi numaralı evde mobilyalı bir daire kiralamıştım. Kung Caddesi'ndeki demiryolu köprüsünden dümdüz ilerleyerek Stadshagen'in dik yamacına kadar uzanan geniş ve rüzgârlı Fleming Caddesi bana yetiyordu, orayı çoğunlukla geceleri görüyordum, çünkü vardiyam sabah dörtte başlıyor ve kantinde yemek yedikten sonra eve dönerken de kış karanlığı bastırmış oluyordu. Paris'ten ayrıldığımdan bu yana içimde taşıdığım sıkıntıyı aşmam yaklaşık üç ay sürdü. Bunun nedeni sadece Paris'tekinin aksine burada her şeyin duyarsız ve bulanık oluşu değildi, daha sınırı geçerken bende bazı izlenimler oluşmuş, sonra bu izlenimler beni etkilemeye devam etmiş ve güçlenmişlerdi. Helsingborg'a geldiğimizde binbir zorlukla Danimarka'ya gelen ve İsveç feribotuna ulaşan iki Yahudi ailenin geri çevrilmesine tanık olmuştum. Rehberimizin ağzından duyduğumuz aşağılayıcı sözler, daha sonra duyacağımız ifadelerle, Yahudileri küçümseyen, Komünist Parti'yi ya da Sovyetler Birliği'ni alaya alan ifadelerle bütünleşiyordu. Anlaşılan işçi hareketinin içindeki bölünme burada, Almanya ya da Fransa'da olduğundan daha derinlere kök salmıştı, Almanya'da ya da Fransa'da taktik nedenlerden dolayı çekilen bütün sınırlara rağmen birleşme eğilimleri hep

kendini göstermişti. İsveç'te Sosyal Demokrat Parti'nin ve Sendikalar Birliği'nin yönetimi, işçilere ait, kendi uyanış dönemimizden tanıdığımız bütün ortak faaliyetleri elimine etmiş ya da susturmuş gibiydi. İsveç'e gitmek isteyen grup oluşturulurken Komünist Parti'nin üyesi olduğu sanılan birkaç kişi daha işin başında derhal gruptan çıkarılmış ve böylece uzlaşmaz bir tavrın benimsendiği sergilenmişti. Sadece sosyal demokrat işçilerin destekleneceğini bildiğim ve gruba alınmamı planlama merkezinin babamın çizgisi hakkında edindiği bilgilere borçlu olduğum halde, aynı sendikanın, en zor durumda olanları nasıl kaderlerine terk ettiğini görmek beni çok sarsmıştı. Gidecekler kontenjanına alınırken, böyle tek taraflı bir dayanışmaya mecbur kalmış olmak fazlasıyla canımızı sıkmıştı, İsveç'teki ilk anlarımızda da kellemizi kurtarmak adına, siyasi tepkilerimize ihanet etmek zorunda kalmak iki kat daha can sıkıcıydı. Birinde bebek, ötekindeyse yaşlılar ve birkaç çocuk olan Bohemyalı iki aile önce bağırıp çağırmış, sonra çaresizlik içinde yalvarıp yakarmış ve en sonunda düşkırıklığı içinde suskunluğa gömülerek feribota geri götürülmeye razı olmaktan başka bir şey yapamamıştı, Almanya'da sinagogların yakıldığı, Yahudilerin işyerlerinin yerle bir edildiği, lanetli ırkın sokaklarda avlandığı bir dönemde geri gönderiliyorlardı. İlk aylarda bana acı çektiren sırtımızda taşıdığımız bu suskunluktu işte ve bu suskunluk politik sorumluluğun zorunlu bir sonucu değildi, kuşku uyandıracak en ufak bir sözün ülkeden atılmaya, ânında kapı dışarı edilmeye neden olabileceğinin hesabını yapan, pısırıklık biçimindeki korkunun sonucuydu. Geçerli bir pasaportum olmadan kâğıtlarımı alamayacağımın farkındaydım. Hiçbir siyasi faaliyetin içinde olmadığımı beyan eden belgeye imza attırılarak ve ev sahiplerinin talep ettiği gibi ilgili bir sendikaya girerek nötralize edilmiştim. Dilsel güçlüklere eklenen bu sınırlamalar fabrikadaki arkadaşlara mesafeli durmamı körükledi. Bu arada altı yüz elli işçinin yaklaşık yarısının Komünist Parti'ye yakın olduğunu ya da parti üyesi olduğunu öğrendim, işyerlerindeki sendika seçimlerinde komünistler çoğunluğu almıştı. Göze batmamam gerektiğini hiç aklımdan çıkarmadan yakın çevremdeki işçileri tanımaya ve kime güvenebileceğimi kestirmeye çalışıyordum. Politik olayları tartışmadaki ton, özellikle de mültecilerin sorunları söz konusu olduğunda, onların tavrını ele veriyordu. Birinin sınırdışı edilmesinden veya bundan kurtulmasından söz edildiğinde, dile getirilmediği kendini belli etmeyen mücadele bütün yapısıyla ortaya çıkıyor, ülke dışında olmakla birlikte her an tekrar Almanya'ya teslim edilmeyi bekleyenlerin ya da haklarında neye hükmedileceği belli olmadan tutuklu halde bulunanların lehine en ufak bir sonuç elde edilmesi içimizde yeni umutlar doğuruyordu. Fleming Caddesi benim için monotonluğun ve yaban ellerin adı olmuştu, öğleden sonraları başlayan alacakaranlıktaki, Pazar günlerinin tenhalığındaki ve gece saatlerindeki Fleming Caddesi,

mezarlıklarıyla, mefruşatçılarıyla, rehincileriyle ve yoksul dükkânlarıyla Fleming Caddesi, çıngırdayarak geçen, tiz çığlıklarla fren yapan mavi tramvaylarıyla Fleming Caddesi, Köprü Meydanı'na, pazaryerine, kanaldaki çıplak ağaçlara ve evlerin arasından görünen, uzak tepelere bakan manzarasıyla Fleming Caddesi, işe giderken ve eve dönerken Fleming Caddesi, bahçesindeki çitin hemen önünde, ölülerin muhafaza edildiği şapelin tam yanında doğum sancıları tutanlar için yeşil bir barakanın bulunduğu Sankt Eriks Hastanesi'ne bakan dördüncü kattaki dairemin penceresinden görünen Fleming Caddesi, eskiliği ve griliğiyle sanayi bölgesi Fleming Caddesi. Tepesindeki yarım daire biçimindeki penceresi yelpazeye benzeyen kapıdan geçip atölyenin yönetim binasına tek bir defa girmiş ve görkemli kabul salonundan sokağa ve gerisingeriye avlunun girişine gönderilmiştim, yılan gibi dolanan alçı süslemeleriyle tavan kubbesini taşıyan sütunlardaki ve duvarlardaki pırıl pırıl cilalanmış mahonu bir defa görmüş, kalem memurlarının saygıdeğer çalışma masalarının önündeki bankolardan birinde dikilip memura mektubumu uzatırken, daracık çalışma köşelerinde santrifüjlere dayanmış, ince giysilerinin altından göğüs uçları görünen genç kızlar muzaffer komutanlar edasıyla bana tepeden bakıyorlardı, bir daha da bu kuleli binayla alışverişim olmamıştı, işe yerleştirmelerden sorumlu olanlar atölye mühendisleriydi, hangi işe yerleştirileceğime dilimli avizelerin altında masaların başındaki, manşetli, kolalı yakalı, siyah takım elbiseli saygın beyler değil, ana girişin arkasındaki ikinci avluda bulunan yazıhanenin mühendisi bakıyordu. Bu eski moda devasa fabrika bir Ortaçağ kalesine benziyordu. Çevredeki yapılar labirent biçiminde inşa edilmişti, bunların arasına serpiştirilmiş ve büyük kapılardan geçilerek ulaşılan dar avlular da sundurmalarla ve çift kanatlı kapılarla birbirlerinden ayrılıyordu. Elimde kâğıtlarımla bekçi kulübelerinin arasından geçerek sürekli çatallaşan yollar boyunca yürümüştüm. Bankacının yazısı, Berlin'deki hizmet süremi gösteren belge, damgalanmış pasaportum, Metal Sendikası'nın üyelik kartı, bütün bunlar bana güvende olduğumu hissettirecek dökümanlardı, ama yine de sanki işgücümü sunmuyordum da, yükleme rampasının üstündeki karanlık bir odada gördüğüm mühendisten sadaka dileniyordum. Torna tezgâhlarında, montaj hangarlarında, paketleme bölümünde insanlara ihtiyaç vardı, ama benim, olsa olsa bunlara bağlı çalışacağım bir işe düşünüldüğüm söylenmişti. Mühendisin sözlerine bakılırsa, firma aslında yabancılara iş vermiyordu, bunun tek istisnası anonim şirketin dünyadaki şubeleriyle irtibat bürolarındaki işlerdi. Benim durumumda bir istisna yapılacaksa deneme süresine tabi tutulacağımı ekledi, evraklarıma bakışında yorgun bir yardımseverlik seziliyordu. Anladığım kadarıyla ücret olabildiğince aşağıya çekiliyordu böylelikle, mühendis benim bir talepte bulunamayacağımın farkındaydı. Saatte seksen öre alacaktım. Sözleş-

mede belirlenmiş olan asgari ücretti bu. Vasıfsız işçi olarak değerlendirilmem ve vasıfsız işçiliğe, getir götürcülüğe yeniden dönmem mantığı olan bir düzenlemeydi, bunun benzeri babamın başına da gelmişti. Mühendisin kaçamak davranması, önce işe yarayacağımı kanıtlamam gerektiğini belirtmesi ve gönülsüz onayı, tam olarak neden sorumlu olduğum konusunda beni belirsizlikte bırakan muğlak talimatları, daha önceki deneyimlerimden bildiğim bir başlangıç haliydi. Kalay kaplama atölyesinde dekovillerin itilmesi, eritme kaplarının ısıtılması işlerinde yamaklık yaptım, kürekle kömür atmakla, asit tanklarının doldurulması ve boşaltılmasıyla görevlendirildim, bir İsveçlinin pek talip olmayacağı işlere sürmüşlerdi beni. İşyerinde hep yabancı gözüyle bakılmıştı bana, iş bulmada sıranın sonunda, işten çıkarılmada sıranın en başındaydım, ama burada en çok eksikliğini çektiğim şey, benim gibilerle birlikte okuma faaliyeti yapmak, yaşanan güne bir değer katan araştırmalarda bulunmaktı, içinde bulunduğumuz ortamın güvensizliğini dengeleyen şey daha önce de hep bu olmuştu, ama burada böyle bir şeyin lafını bile edemezdik, çünkü amaçlarımızı, burada anlam verilmeyecek amaçlarımızı ele verme tehlikesi vardı. Fabrika avlularında katı bir kapalılık hissediliyordu. Günüm hep yerin altında geçiyordu, hep kararmaya yüz tutmuş kiremit duvarların, sıvaları dökülmüş kirli görünümlü öncephelerin arasında, kocaman kazan dairesinin yanındaki kömür çukurunun içinde, devasa bacanın altında, üstünde taşıma vagonlarının hareket ettiği rayların yanı başında, dolambaçlı koridorlarda ya da eritme fırınlarının, asit havuzlarının bulunduğu alçak tavanlı bölmelerde dolaşıyordum. Bizim girip çıkabildiğimiz çalışma mekânları hep fabrikanın iç kısmında kalıyordu, pencerelerden hemen hiç ışık girmiyordu içeri. Ama sonuçta her şey olması gerektiği gibiydi. Şahmerdanların iniltisi bizim nasır tutmamız için buradaydı. Bu sürgit parçalanmaya dayanıklı olduğumuzu göstermek zorundaydık. Kömür avlusundaki demirhane kara bir mağaraya benziyordu, içerideki vargeller, volanlar, direkler ve borular ampullerle benek benek aydınlatılmıştı. Pus ve metal tozu yüzünden sonu görünmeyen makine dairelerinde transmisyon kayışları vızıldıyor, torna keskisi tiz çığlıklar atıyordu. Kendimizi bulabilmek için kulakları sağır eden bu gümbürtünün, bizi ezip geçmek isteyen her şeyin ötesine geçmek zorundaydık. İşçi olmak, bunun anlamı her gün tarifsiz bir aşınmanın içinden geçmek ve buna rağmen günün birinde, eğer o gün gelirse, her şeyi ele geçirecek olan gücü muhafaza etmek demekti. Sabah dörtte eritme potalarının ısıtılmasından sonra kalayın erimesi üç saat sürüyordu. O sırada üretimden çıkan santrifüjler el arabalarıyla getiriliyordu, temizlenmek üzere, içlerine klorik asit dökülmüş fıçılara yatırılıyordu. Koruyucu maskelerimizi takmaya genellikle zaman kalmıyordu. Kazık gibi sertleşmiş kaputlarımızla ve kösele eldivenlerimizle güç bela hareket ederek parçaları peşpeşe aşağıya bı-

rakıyorduk, çıkan buhar bütün keskinliğiyle ciğerlerimize sızıyordu. İçin için yanan ıslak parçaları vinçlerle fıçılardan çekip kalay potalarının içine salarken öksürüklere kapılıyor ve gözümüzden yaşlar akıtıyorduk, parçalar nemli halde yerlerine ulaşıyor, tıslayarak kaynayan metalin içine batıyorlardı. Bazı günler tekdüze bir koşuşturma, hacıyatmaz gibi eğilip doğrulma, habire bir şeyler alıp verme içinde ve düşünmekten uzak geçiyordu, bu debelenmenin kesintiye uğradığı tek an, avlunun eşiğindeki kömür çukurunun üstünde, paravan olarak tenekelerin kullanıldığı helanın içinde dikilip dumanlı göğe bakarak su döktüğümüz zamandı. Öteki arkadaşlarla aramda henüz, ne yapacağımı gösteren el işaretleri ve bana gösterilenleri konuşmadan yapmam dışında başka bir iletişim kurulmamış olsa da, hiçbiri henüz benim geçmişimle ilgili bir şey bilmiyor gibi görünse de, kısa bir süre sonra, konuştuğumuz dillerden ve geldiğimiz kökenlerden bağımsız olarak anlaşmaya başlamıştık, bu bağın temelinde hep birlikte sürünüyor olmak, hep birlikte aynı eziyete katlanıyor olmak vardı. Babamın kurallarını anımsıyordum, işin her ayrıntısında zorunluluğun farkında olmak, hiçbir faaliyeti küçümsememek ve daima konsantrasyon içinde, kendini vererek çalışmak; bu ilkeler sayesinde ben daha mülteci konumumla siyasi eylem alanına adım atma noktasına gelemeden önce çevremle bir bütünleşme duygusu, özünü bir mimikte, bir jestte bulan bir aidiyet duygusu başladı. Evet, benim ücretim, bitmiş malların kalite kontrolünde çalışan düşük ücretli kadınlarınkinden bile daha azdı, ama kıdemli işçilerin ücretleri de ancak akord çalışmayla saat başına otuz veya elli kronu zor aşıyordu ve pek çoğu saat başı ücret almak üzere ek iş yapmak, tramvay kondüktörü ya da sinemalarda kapı görevlisi olarak çalışmak zorundaydı, aralarından biri de pazar günleri Skansen Parkı'nda güvenlik görevlisi olarak çalışıyordu. Yeni koşulların ortaya çıkacağı uygun zamanı beklediğim sıralarda çıktı Selin karşıma, kalay kaplama atölyesinde ustabaşı ve atölyenin mutemetiydi. Şubat başlarında bir cumartesi günü iş çıkışında birlikte yürümeyi teklif ettiğinde kanaatkârlığımın nedenlerini öğrenmiş olduğunu bilmiyordum henüz. Fabrikanın kapısında rastlantıymış gibi yanıma gelip benimle yürümeye başladı, Scheele Caddesi'nden yukarı yürümeye başladık, beni kuşkulandıracak tek bir söz etmiyordu, işle ilgili her zamanki sorunları konuşmak ister gibiydi. Köşedeki belediye binasının arkasında, karın içindeki karaağaçların arasındaki binanın arkasında beyaz kabartmalarıyla, parmaklıklarıyla, sütunlarıyla, legolardan yapılmış gibi duran açık yeşil sivri damlarıyla polis merkezi görünüyordu, belediye binasının miğfer biçimindeki kubbesiyle görkemli, dört köşe kulesinin karşısındaysa alçak, uzunlamasına direklerle desteklenmiş bir binanın çitle çevrilmiş ön bahçesi vardı. Kenarlardaki dar yollar araziyi sınırlayan yüksek duvara kadar uzanıyordu, soldaki merdivenlerin dibinde ilk bakışta dikkat çekmeyen bir

kafe vardı, Selin bu kafede oturmayı teklif etti ve lafın arasına, ortak bir tanıdığımızın, Rogeby'nin orada bizi beklediğini sıkıştırdı.

Bir açlık yılı olan bin dokuz yüz on yedide ayrılmıştı annesiyle babası. Yedi yaşındaki çocuğu Karlstad'daki hapishane atölyesinde marangoz olan babası almış, öteki iki kardeş hastalıklı anneye verilmişti. Sobalı bir odada yaşıyordu babası, kentin kenar mahallelerindeki ahşap evlerden birinde. Baba sabah yediden akşam yediye kadar çalıştığı için, oğlan ilkokulda geçirdiği saatlerin dışında kendi başınaydı. Babasının önüne koyduğu birkaç dilim kuru ekmeği kemirirdi. Yemek dolabı tam takır olurdu, dolapta sadece bir bardak şalgam suyu bulunurdu. Alırsam babam anlamaz diye düşünmüştü bir keresinde çocuk. Masayı kapağını açtığı dolabın önüne sürükleyip masanın üstüne bir iskemle koymuş, en üst rafa uzanmış, sonra yeniden ortalığı toparlamıştı. Daha o akşam hırsızlığı fark etmişti babası. Kırmızı renkli şalgam suyunun birkaç damlası yere damlamıştı. Babası oğlanın kafasına ve poposuna darbeler indirmişti. Oğlanın çığlıkları komşular tarafından duyulmayacak gibi değildi. O zamanlar çocukların beslenme durumunu denetlemek için evlere komisyonlar gönderiliyordu. Çocuğa vücudundaki morlukların nasıl oluştuğu sorulduğunda masadan düştüğünü söylemişti. Ama gerçek neden ortaya çıkmış, çocuk babanın elinden alınmış ve evlatlık olarak bir Protestan rahibinin yanma verilmişti. Ama burada, hali vakti yerinde rahibin yanında da babasının darbelerinden daha katı olan saldırılara maruz kalmıştı. Dayağa alışkındı, bu onun için normal bir durumdu. Rahibin verdiği cezalarla ise ilk kez adaletsizliği ve şiddeti öğrendi. Oğlan bir defasında, bir çocuk kavgasından sonra yerde bulduğu bir fulları alıp okul çantasına koymuştu, amacı onu ertesi gün sahibine geri vermekti. Fulları bulan din adamı oğlanın yaptığı açıklamaya inanmamıştı. Onu dizlerinin arasına alıp sıkıştırmıştı. Babası alt sınıftandı, kurumlar oğlanın yardımına yetişebilirdi. Ama rahip iktidarın ta kendisiydi. Rahip oğlanın fulları çaldığını söyleyince, oğlan da onu onaylamak zorundaydı. Önce kendini savunmaya çalışmış, bir itirafa yanaşmak istememişti, ama bedenini saran yağlı bacaklar onu tiksindirmiş, bu aşağılayıcı durumdan kurtulmak için yapmadığı bir hırsızlığı itiraf etmişti. Babasından bile daha aşağıda bir konumdaydı ve başkalarının lütfuyla yaşayan bir evlatlık olarak sırf varolmak suçunun kefaretini ödüyordu. Yalancı ve hırsız olarak bu dindar yuvadan kovulan oğlan ıslah edilmesi için başka bir ailenin yanına verilmişti. Umutsuz bir vakaydı o. Sonra Charlottenberg'e, Sunne'ye gönderilmişti, ucuz yardıma ihtiyacı olan küçük çiftçilerin yanına. Vârmland'ın rüzgârlı vadileri, Norveç sınırındaki ormanlar gidebileceği son noktaydı, uşaklığın

egemen olduğu yörelerdi ona uygun olan sadece. Gündelikçi köylülerin yanında geçirdiği yıllarda, insanın kendine ait bir yaşamı olması nasıl bir şey acaba, sorusu büyümüştü giderek içinde. Karlstorp'ta içinde dört inek, bir at, birkaç da kümes hayvanı bulunan bir çiftlikte yaşayan, yanma sığındığı son babalığı ise zona hastasıydı, ama hastaneye gitmek istemiyordu, çünkü insanı orada bıçaklayarak öldürüyorlardı, kendini sözde hekimlerin eline teslim ediyor, onların elinde şişiklerle, kabarcıklarla şekilsizleşmiş bedeni pis kokular yayıyordu. Oğlan kendisine karşı hiç merhamet göstermeyen çiftçinin yasını tutmamıştı hiç, ama analığını hiç unutmamıştı, babasının başrahip olduğu bir aileden gelen ve ikinci vaftizci olan bu kadın ona arada bir de olsa sıcaklık göstermişti. Ayrıca çatıda bir sepetin içinde muhafaza ettiği kitapları okumasına da izin veriyordu. *Monte Christo Kontu, Tristan ve İsolde*, bunlar yabancı bir dünyanın kapılarını açan kitap adlarıydı, ama yine de on dört yaşında bir çocuğu iş dışındaki bir alana neyin sürüklemiş olabileceğini düşündüğünde bunun düş dünyasına dalmak değil, kaba bir zorunluluk olduğunu görmüştü. Demirbaş köle olmaktan kurtulmuş, Älv'deki salcıların yanında gündelikçi olmuştu. İşi tomrukları ölçmekti, bu işte iki genç daha çalışıyordu, birisi mezurayı gövdenin alt ucunda tutuyor, öteki üst uca kadar gidiyor, ölçüyü yüksek sesle söylüyor, yazıcı da bunu listeye geçiriyordu, ölçülen parça diğerlerine bağlanmak üzere suya yuvarlanıyordu. İş sırasında yüksek sesle söylenenler hâlâ kulağındaydı, on üç kadem, on üç kadem iki, on üç kadem üç. Günde iki yirmi beş kron kazanıyordu, bu para hep aç kalmış olan birisi için fazlaydı. Enine boyuna gelişiyor, Tigerbrand marka tütün içiyordu. Bu iş bir yaz boyunca sürmüş, sonra yeniden iş aramak zorunda kalmıştı. İş bulmalıyım iş, bu cümle Demokles'in kılıcı gibi üstünde asılı duruyordu hep. Ormanda odun keserken bileğini burkmuştu, hastalık nedeniyle sigortadan, çalıştığından daha çok para almıştı. Günlük geliri üç buçuk krondu, bunun altmışını biriktirip kendine bir takım elbise ve bir çift ayakkabı almıştı, amacı ekmeğini kentte kazanmaktı. Ama orada ona iş yoktu, böylece tekrar kırsala döndü, yeniden ormana girmek istemiyordu. Bir yük gemisinde çalışmak üzere başvurmak için çok gençti, ama on altı yaşındakilerin, gemici yetiştiren eğitim gemilerine başvurabileceğini duymuştu, reşit olmadığı ve bu iş için babasının onayı gerektiği için onunla bir kez daha görüşmek zorunda kalmıştı. Babası belgeyi imzalamayı reddetmiş, delikanlı sahte imza atacağını söyleyerek babasını tehdit etmiş, marangozlukta ustabaşı olan babasının, eğer oğlu hapse girerse bunun utancını taşımak zorunda kalacağını söylemişti. Aslında ihtiyarla konuşmak, ona başından geçenleri anlatmak istemişti, on yıllık bir ayrılıktan sonra onun karşısına özgür ve bağımsız olarak çıkmaktı arzusu. Aile efradından hiçkimse kalmamıştı, zaten kalmış olsaydı bile çoktan yok sayılanlar listesine girebilirlerdi. Ama babasının tek bildiği bir zamanlar oynamış

olduğu role devam etmek, el kol hareketleriyle bağırıp çağırmaktı, ama oğlu buna izin vermemiş, belgeyi babasının önüne koyup eline bir kalem tutuşturmuştu, öfke hissetmiyordu delikanlı, daha çok merhamet duyuyordu. Hapishane marangozu sadece onu değil, öteki iki çocuğunu da kaybetmişti, ikinci bir kadın da bulamamıştı kendisine, çocuklarının annesi yıllardır bir akıl hastası olarak tecrite tâbi tutulmuştu. Delikanlı dikilmiş bekliyordu, bu dar, boğucu dünyadan kurtulma isteği öyle güçlüydü ki, babası onunla mücadele etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştı. Delikanlı onun yanından ayrıldıktan sonra bir kez daha arkasına dönüp ona bakamamıştı. Böylece on altı yaşındaki genç adam Marstrand'a, adı limanla aynı olan eğitim gemisine gelmişti. Üç direkli gemi yazın Kattegat ve Skagerak arasında gidip geliyor, kışın top bataryasının bakımı yapılıyordu. Delikanlı topçu tesviyeciliğini ve silah demirciliğini öğrendikten iki buçuk yıl sonra Stockholm marinasına vardı. Onbaşılığın yanı sıra ayda on kron karşılığında dışarıdan ortaöğrenimini tamamlamaya çalışıyordu, ama on dokuz yaşında, disipline sevk edilerek kovuldu, çünkü dolabında komünist broşürler bulunmuştu. Ülkede işsizliğin arttığı, İsveç'in de ekonomik kriz yaşadığı, Sosyal Demokrat Parti'nin ve burjuvazinin o zamana kadar saklamaya çalıştığı derin toplumsal uçurumun gün ışığına çıktığı bir dönemdi bu. Bin dokuz yüz otuz yılı gelip çattığında nasıl olup da komünist olduğunu sorgulamasına gerek yoktu, onu partiye tek bir neden götürmüştü, bu da güçlülerle güçsüzler, egemenlerle sömürülenler arasındaki karşıtlığı hayatı boyunca yaşamış olmasıydı, adı konmamış bir güdü sonradan haksızlık karşısında bilinçli bir mücadele isteğine dönüşmüştü. Finans kapital, dünya pazarlarında depresyon denen bir duruma neden olmuştu, bu gelişme öncelikle zaten güçsüz olanları olumsuz etkilemişti. Proletaryanın cesaretini kırmak ve moralini bozmak için bir işsiz ordusu üretilmişti. Üretimin durduğu yerlerde haklarını anımsatarak hemen greve gitmeye cesaret edenler, derhal karşılarına çıkarılan şiddetli önlemleri göze almak zorundaydı. İşçilerin grev kırıcılarla, polisle, askerle karşı karşıya gelmesi Ådalen'de doruğa çıkmıştı, göstericilerin kortejine ateş açılmasını, komünistlere yapılan baskılar ve sendika yönetiminin iş dünyasıyla daha sıkı fıkı olması izlemişti, bunun kanıtı otuz sekizin Aralık ayında Saltsjöbaden'de sözleşmeye atılan imzaydı. Kraliyet marinasından defedilen delikanlı yüzde otuz işsizliğin hüküm sürdüğü bir ülkede artık iş bulamıyordu. İspanya'da iç savaşın patlak vermesine kadar yasadışı yollarla işe alınıp eğitimli miço ve makinist olarak denizlerde dolaşmış, birbirinden farkı olmayan limanlar görmüş, her defasında yeni bir şeyler öğrendiği kitaplar okumuş, kendisi de öyküler, mektuplar yazmaya başlamıştı, adını bilmediği ve her yerde yaşayan insanlar için yazıyordu, yazmak da gemide kol gücüyle çalışmak kadar doğaldı, herhangi bir talebi olduğu için değil, yazmak zorunda olduğu için yazıyordu. Cueva La Po-

Tita'daki sohbetlerimizden birinde, hep bir şeyler düşünüyormuş gibi görünen bu sakin tabiatlı yol arkadaşıma kuş uçmaz kervan geçmez köylerde yaşamış bir köylü çocuğunu neyin denize sürüklediğini ve bir enternasyonalist olmasına neyin neden olduğunu sorduğumda, omuz silkerek ve gülümseyerek, herhalde tarihsel materyalizmin gücü diye yanıtlayabilmişti sorumu. Uzun deniz yolculuklarında biraz Almanca ve İngilizce öğrenmiş olan bu arkadaşım bana o zamanlar, Teruel yakınlarındaki katliamdan önceki sonbaharda çocukluğundan söz ederken, Ortaçağ'dan kalma bir cehennem azabını anımsatan bir dünyayı sadece benim gözümde değil, aynı zamanda kendi gözünde de canlandırmak istiyordu. O zamandan bu yana geçen yirmi yıl, demişti, benim için çok uzun olabilir, çünkü ben tepeden tırnağa değiştim, ama oradaki birçok köyde yaşam koşulları hâlâ aynı, oralarda hâlâ tarihöncesinde yaşayan insanlar var, onların hayatında cehaletten ve batıl inançtan başka bir şey yok. Piper ailesinin bahçeli evinin yanındaki kafede tam Rogeby'nin karşısında oturduğum için, doktora gitmeye cesaret edemeyen ve cadı gibi bir kadının hazırladığı merhemle tedavi olmayı tercih eden çiftçi ölüm döşeğindeyken arkadaşımın nasıl onun yanında beklediğini anımsıyordum, ailesiyle oturdukları odayı canlandırdım gözümde, annesi üç çocuğuyla yataktaydı, babası ise ceketini dertop edip kafasının altına koymuş, üstünde giysileriyle yerde yatıyordu, sonraları babasıyla birlikte yaşadığı oda vardı bir de, sobalı, kalın bir baca duvarı olan, çalı çırpı yığılmış oda, burada da ekşi ekşi kokan giysileriyle yatıp kalkıyorlardı, babası mutfak kerevetinin üstünde, oğlan ise dışarı çekilmiş kutulardan birinde, dar bir tabutun içinde. Rengi sarımsı kahverengiye dönmüş, aşınmış masayı, yerdeki kaba kalasları, dışarıdaki helalı avluyu, kışın genellikle donan tulumbayı bana nasıl betimlediyse, üstüne saldıran babalığının evini de aynı şekilde betimleyebilmişti. Rahip yüksek bir sandalyenin üstünde oturuyordu, ayaklı saatin sarkacı bir oraya bir buraya gidip geliyordu, masanın üstünde el örgüsü beyaz bir örtü vardı, şişmiş tül perdelerin aralığından içeri güneş ışığı vuruyordu ve duvarda İsa küçük çocukları iyileştiriyordu. Yoksunluk ve yoksulluk yüzünden hayatı zehir olan babasına ve sefaletin paramparça ettiği annesine gösterdiği anlayış ve duyduğu merhamet, egemenlere duyduğu öfke kadar güçlüydü.

Kung Caddesi'nin yukarısında bulunan parti lokalindeki bir buluşmamızda Selin lafı yaptığı işe getirmiş ve Paris'ten gelen Çekoslovak grubun içinde yer alan yardımcı bir işçiden söz etmişti. Otuz sekiz sonbaharında, Bohemya ve Mâhren'in işgalinden önce bu işçinin Enternasyonal Tugaylar'da yer aldığını söylemişti. Fabrika çıkışında Rogeby'nin gizlice beni teşhis etmesini sağ-

lamıştı Selin. Böylece Selin aramızdaki buluşmayı ayarlamadan çok önce nereden geldiğimi öğrenmiş ve beni denemek, o arada başka görevler alıp almadığımı anlamak için beklemişti. Rogeby son aylarda İspanya'da parti gazetesinin muhabirliğini yapmıştı ve hâlâ gazetenin redaksiyonunda çalışıyordu. Yine de hem Selin hem de Rogeby benim bir süreliğine partiyle ilişkiye geçmememi önerdiler. Söylediklerine bakılırsa kendimi tehlikeye atmamalı, siyasi ifadelerden kaçınmaya devam etmeliydim. Şu anda önemli olan tek şey fabrikadaki işimin sürmesiydi onlara göre. İleride uygun bir zamanda bana görev verilse bile, parti üyesi olmamam bir avantaj olacaktı. Kafeden ayrılmıştık, damlar ve Piperlere ait yüksek duvarlı evin önündeki ağaçlar kalın bir kar tabakasıyla kaplıydı, oluklardan sivri buzlar sarkıyordu. Çiğnenmekten kararmış karların arasında çit boyunca yürüyüp karşıya geçtik. Merdivenler yeni binalara ve patlatmayla düzleştirilmiş Kung Kayalığı'ndaki inşaat iskelelerine çıkıyordu, Rogeby bu merdivenin tam dibinde kiralık bir odada oturuyordu. Mobilyalı odasının penceresinden bir zamanlar Amaranten ve Coldinu hanedanına ait olan, şimdiyse restoranı ve kalacak odalarıyla özel topluluklara hizmet veren bahçeli bir bina görünüyordu. Mum ışığıyla aydınlatılmış bir salonda şık giyimli beyler ziyafet masasının başındaydı, uşaklar ellerinde tepsilerle dolaşırken konuşmalar yapılıyordu. Bu salonda toplanmış insanlar gizlenmeye gerek duymuyordu, bembeyaz parlayan fırfırlı gömlekleriyle başları dikti, bizse tıpkı suikastçılar gibi küçük burjuva zevkiyle döşenmiş bu odada saklanıyorduk. Bu akşamüstü saatlerinde, kafamızı daha Berlin'deyken, İspanya'dayken, Paris'teyken meşgul etmiş olan ve Alman partisinin çok kısa bir süre önce Bern olarak anılan uzak bir köşede verdiği konferansla yeniden güncelleşen bir konu açıldı. Zimmerwald'ı anımsatan Bern bu defa Paris'in güneyinde uzak bir köşedeydi. Şimdiye kadar alışık olduğumuz gibi bu buluşmanın özetlenen birkaç sonucuyla yetinmek zorundaydık. Ortaya atılan soru antifaşist bir cephenin hâlâ ne ölçüde mümkün olduğu, Almanya içindeki muhalefetin ne şekilde etkin kılınabileceği, gözetim ve ihbar sisteminin nasıl aşılabileceğiydi. Fransa'daki ve İspanya'daki Halk Cephesi'nin başarısızlığından ve Alman sosyal demokrat yönetimin yıllar süren inatçılığından sonra işçi partilerinin ortak eylemleri için gereken hiçbir önkoşul kalmamış gibi görünüyordu. Yine de toplantıdan çıkan sonuç parti sınırlarının ötesinde kitlelerin ortak harekete hazır olduğu yolundaydı. Almanya'da savaş çılgınlığına karşı çıkanların sayısının arttığından söz ediliyordu. Hatta halktaki hoşnutsuzluğun bir bunalıma yol açabileceği bile hesaba katılıyordu. Öte yandan bütün ilerici güçlerin birleşmesi yönünde yapılan, tekelci sermayeden kurtulmuş demokratik bir cumhuriyeti amaçlayan, sosyalizm mücadelesine devam edilmesini vurgulayan bir çağrıyla birlikte sosyal demokrasinin çekinceleri de ister istemez gündeme gelecekti. Weimar Cumhuriyeti'nin geleneklerine geri

dönüş umudu, komünistlerin önerdiği gibi bir birlik partisinin kurulmasına izin vermiyordu. Sosyal demokrat yöneticiler bu birliğin, Komünist Parti'nin hegemonyasına hizmet edeceği fikrinden vazgeçmiyorlardı. Sosyal demokrat yönetim için partinin siyasi çıkarları ortak bir cephenin geç olmadan kurulması için gösterilecek çabadan daha önemliydi. Nasyonal sosyalist diktatörlüğü tasviye edecek tek şeyin savaş olduğu iddiasındaydılar. Bir felaketi, Komünist Parti'yle birleşme durumunda belki de sosyal demokrasinin gözden düşme riskine tercih ediyorlardı. Sosyal demokrasinin kaderciliği karşısında ise komünistlerin yanılsaması yer alıyordu, onlara göre Alman işçi sınıfı bu birleşmeden sonra Sovyetler Birliği'nin barış isteğine güvenecekti. Paris'in taşrası Draveil'den bize ulaşan kararlardan önce hangi görüş ayrılıklarının tartışıldığını ancak tahminle çıkarmaya çalışıyorduk, ama biz bu kararları bir özlemin dışavurumu olarak değil, yeraltındaki hücrelere bir çağrı, onlara cesaret verme ve partinin hâlâ eylem yeteneğini kaybetmediğini gösterme girişimi olarak değerlendirmek eğilimindeydik. Coldinu merdiveninin dibindeki sığınağımızda da emperyalizm yüzünden bütün kıtaların üstüne bir bela gibi çöken tehditle burun burunaydık. Her yerde bizim konuştuklarımız konuşuluyor olmalıydı, bu konuşmalarda sınırlı güçlerimizle, ağır zaiyat vermiş gruplarımızla imha planlarına nasıl dayanabileceğimiz tartışılıyordu. Almanya'da açıkça kendini göstermiş olan sınıflararası toplumsal çelişki İsveç'de son yirmi yıldır yumuşak biçimde ve fazla da su yüzüne çıkmadan, çoğunlukla sadece refah devletinin hayata geçirilmesiyle bağlantılı olarak kendini göstermişti. Daha yaşlı işçiler yüzyıl başındaki büyük grev hareketlerinden edindikleri deneyimleri hâlâ içlerinde taşısalar da, bin dokuz yüz otuzda şiddete başvurulan hesaplaşmalar yaşanmış olsa da, günlük reformlar gelişmeyi hep törpülemişti. Haziran bin dokuz yüz on yedi gibi erken bir dönemde devrim öncesi koşullarının hâkim olmasına rağmen, o zamanlar kurulan ve sonra Komünist Parti'ye dönüşen sol parti bu ülkede hiç taban bulamamıştı. Çalışanlar sendikaların bağlı olduğu ve seçim hakkı mücadelesinden, günlük iş saatinin sekiz saate indirilmesi mücadelesinden bu yana sosyal ve ekonomik iyileştirmeleri devreye sokan eski partiye bağlıydılar. Durmadan kırılmalarla, bölünmelerle sarsılmış olan, Komintern'e sadakatla bağımsızlık isteği arasında gidip gelmiş olan Komünist Parti'nin tek yapabildiği önerilerde bulunmaktı, gerçi parti dolaylı da olsa ilerici bir gelişmeye hizmet ediyor, ama halka açılmayı sağlayacak sürekliliği olan bir program ortaya koyamıyordu. Parti egemenlerin sömürü planlarının açık seçik ortaya çıktığı bin dokuz yüz otuz sekiz seçimlerinde bile oyların yüzde dördünün altında kalmıştı. Son üç yıldır pek çok işçi duydukları güvensizlikten Sovyetler Birliği'ndeki olayları sorumlu tutuyordu. Kendi ülkelerindeki durum onların sahte bir güvene sarılmasına yol açmıştı. İşçi devletini demokrasi eksik diye eleştiriyor, ama inisiyatif

gücünün ellerinden alındığını görmüyorlardı. Zor zamanlarda güçten düşmüş olan işçiler piyasa istikrara kavuştuktan sonra sanayiciler tarafından taviz vermeye zorlanmıştı. Kendilerini Sosyal Demokrat Parti'nin pozisyonunu korumak, bununla birlikte de şimdiye kadar ulaşılmış hedefleri büyütmekle görevli görüyorlardı, ama sendika yönetimi ve İşverenler Birliği arasında birkaç ay önce imzalanan sözleşmeyle birlikte bir barış ortamı yaratılmıştı, bu sözleşmeye göre işçi ve işveren örgütleri eşit haklara sahiptiler, ama üretimle ilgili kararlarda yine de sermaye sahiplerine sınırsız hak tanınıyordu. Ortak sorumluluk kılıfıyla ekonomik istikrara ulaşılmış ve sınıf mücadelesinin araçlarını kullanmaktan vazgeçilmişti. Radikal ideoloji adına ne varsa hepsi küçümsenmiş ve apolitik bir halk eğitimi tercih edilmişti. Tığ işi bir örtüyle süslenmiş yuvarlak masada oturmuş, parşömen kaplamalı avizenin zayıf ışığında, oldum olası entelektüelleri parazit bir topluluk olarak sunmaya, onları işçi sınıfından koparmaya ve orta sınıfa tabi kılmaya çalışan anlayışı tartışıyorduk. Görünüşe bakılırsa, bizim, bağımsızlığımızı öne çıkarma niyetimizin harekete geçirdiği bu manipülasyon, yarattığı etkiyle bilimsel düşünme yolunda ilerlememizin yolunu tıkıyordu. Gençliğimizden bu yana tanıdık bir durumdu bu. Öncelikle de taşrada büyümüş olanların, dedi Rogeby, okumuşları boyuna bizi azarlamak niyeti taşıyan üstün bir insan türü olarak görmekten başka çareleri yoktu. Başrahip, öğretmen, köy doktoru, belediye başkanı ve idarenin tüm öteki memurları, bizim alt basamaklarına mahkûm olduğumuz bir hiyerarşinin parçasıydı. Daracık odalarımızda, kendi halimize terk edilmiş olarak yaşadığımız meskenlerimizde sanatın ve edebiyatın dünyasını bize tamamen yabancı ve düşman bir dünya olarak görmekten başka çaremiz yoktu. Tek başına, ana baba ve çocukların paylaşmak zorunda kaldığı tek bir odayla papazın arazisi arasındaki, bizimle mülk sahiplerinin koşulları arasındaki karşıtlık perspektifimizin kültürel boyutunu belirlemeye yetiyordu. Bu yalıtılmışlığımız ne kadar uzun sürerse, eğitimden sadece elitin yararlanabileceği inancı da o kadar kemikleşiyordu. Sadece genç yaşta kente gidenler, kütüphanelerle tanışma fırsatını bulanlar ve önce basit yazılardan başlayıp sonra da klasik yazarların yapıtlarıyla tanışanlar, kol gücüyle yapılan işin yanı sıra ona çok da yabancı olmayan entelektüel bir işin varlığını, iki faaliyetin iç içe geçtiğini, birbirine dayandığını ve birbirleri sayesinde yol aldıklarını fark ediyordu. Sadece sosyal demokrat çevrelerde değil, aynı zamanda bizim partimiz içinde de entelektüalizm düşmanlığı yaygınlaştıysa, bir şeylerin sansürlenmesi ve bizim bir şeylerden mahrum bırakılmamız gerektiği içindi. Liseyi bitirip yükseköğrenim sonrası mesleğe yönelme şansı olanların çoğunun aklının fikrinin yükselmek olduğunu, bizi dikkate almadığını, bizim mağduriyetimizi asla düşünmediğini hepimiz kabul ediyoruz, dedi Rogeby, ama öte yandan bizim mücadelemizin tarihinde fikirleri belirleyici olan pek çok insanın da on-

ların saflarından geldiğini unutmamak lazım. Onların kendilerini nasıl adlandırdıklarını, kendilerini entelektüel olarak görüp görmediklerini bilmiyorum, dedi Rogeby. Arada bazıları işçi ailelerinden çıktı, çoğunluğuysa burjuva evlerinden. Ama önemli olan, sırtlarında taşıdıkları geçmişleriyle ne yaptıkları, koşulların köklü bir biçimde değişmesi için güçlerini ne ölçüde kullandıklarıdır. Yapıtları incelendiğinde kimin tarafında oldukları da belli oluyor. İşçi kültürünün bekçileri sık sık, entelektüellerin her şeye tepeden baktıklarını, ukala olduklarını, bizi eğitmek ve yönetmek istediklerini, buna karşılık durumumuzu bizden başka kimsenin değiştiremeyeceğini söylerler. Böyle bir anlayış oluşum ve olgunlaşma fikrini dışlıyor, günün birinde bizim de yükseköğrenimle tanışmamızı talep eden bakış açısının önüne set çekiyor. Bu süreç yaşanmadan işçi sınıfının kendi görev bilincine varması mümkün değil. Bu görevler toplumun sosyal ve ekonomik açıdan değişimine katkıda bulunmaktan ibaret değil, ifade araçlarının yeniden tasarımında da etkili olmalı işçi sınıfı. Hareketimizin içine gerici, kültür düşmanı bir eğilim sızdı. Kim ki okumuşluğu, sanattan anlamayı küçümsüyor, düşünmeye de karşı demektir. Komünist partililer engel yaratıyorlar, çünkü burjuva ideolojisinin devrimci ruhu parçalayacağından korkuyorlar. Sosyal demokrat yöneticilerin yaptıklarının sonuçları daha da ağır, çünkü onlar bilinçlenmeyi teşvik edebilecekleri bir yere geldiler, arkalarında da çalışanların gücü var, ellerindeki imkânlarla onların kültür ürünleriyle rahatça tanışmalarını sağlayabilirlerdi. Ama entelektüel etkinlik, ilerici eğitim, uluslararası çatışmalar karşısında gösterilen duyarlılık, gerçek kurtuluş mücadelesinde katılımcılık onların çizdiği sınırları aşacak diye ödleri patlıyor. Hiç kuşkusuz eğitimden yanalar, ama sadece burjuvaziyle elele verip oluşturdukları karmanın ötesini göremeyen, sosyalist kalıntılarla kapitalist kâr amaçlarının karışımı olan bir ekonominin egemen olduğu bir devlet yapısının sınırlarına hapsolmuş bir eğitimden yana. Sözde bir nesnellikle getirdikleri bir açıklamayla, iktidara gelmeyi başarsalar bile, burjuvazinin hâlâ belirleyici pozisyonlara sahip olduğunu, bu yüzden de ancak yoğun bir çabayla dengeyi sağlayabildiklerini vurguluyorlar. Gizledikleri, ama pratikte her gün kanıtladıkları bir şey var, o da kapitalist üretim sistemi uğruna sanayi çağı demokrasisi fikrini çoktan bir yana bırakmış oldukları. Yine de ülkenin tarafsızlığını ayakta tuttukları her gün, onlara eylemlerinin doğruluğuna işaret etme şansı veriyor, işçilerin de onları onaylamaktan başka çareleri kalmıyor. İşçiler mahrumiyet yıllarını hâlâ çok iyi anımsıyor, bu nedenle kazanımları riske sokmak istemiyorlar. Her Allah'ın günü kovulma korkusuyla yaşamanın ne demek olduğunu biliyorlar. Hayatları birkaç kuruşluk maaşı hesaplamakla geçenler için yeni bir çatışma ortamı yenilgiyle aynı anlama geliyor. Ayrıca, dedi Rogeby, ülkemizi beklenen savaştan uzak tutmak da bizim görevlerimiz arasında. Ama bunu yaparken, yaklaşan sava-

şın nasıl engellenebileceğini de araştırıyoruz. Oysa yönetimdeki sosyal demokratlar savaş kışkırtıcıları karşısında etkili olmak için ellerinden geleni yapmak yerine savaşı kaçınılmaz görüyorlar. Kendi Enternasyonallerini bir savunma cephesinin oluşumu için harekete geçirmek üzere hiçbir inisiyatif kullanmıyorlar. Tıpkı ülkeden kaçan Alman dostları gibi, tıpkı Fransa ve İngiltere'deki dostları gibi hiçbir şey yapmadan öylece bekliyorlar. Paris'ten gelen çağrıya yanıtlarını ise çoktan verdiler. Tavırlarını bir gösteriyle ortaya koydular. Almanya'daki Kasım Devrimi'nin tasfiye memuru Scheidemann'ı Stockholm'e davet ettiler, diye ekledi Rogeby. Yedi Şubatta, yani bu akşam İşçi Cemiyeti'nin lokalinde İki Dünya Savaşı Arasında başlıklı bir konuşma yapması planlandı. Görevi sosyal demokrasinin mücadeleci geçmişini unutturmamak olan işçilerin, yakalanan iki Alman komünistin, Drogemüller'in ve Bischoff'un sınırdışı edilmelerinin gündemde olduğu bir zamanda, Cumhuriyet Almanyası'nda karşı devrime davetiye çıkarmış olan eski başbakan müsveddesini çağırmış olması açık bir düşmanlığın habercisiydi. Ama yine de, dedi Selin, diyalog çabamızı devam ettirmek zorundayız. Branting, Ström, Wigforss, Undén gibi sosyal demokratların desteğine ihtiyacımız var. Tüm yetkililer karşımıza tam bir set çekiyorlar, dedi, polis komiseri Söderström'den dışişleri bakanı Sandler'e kadar. Her şeye rağmen Halk Cephesi fikri az sayıda bile olsa demokrat ve hümanistler var oldukça gözden çıkarılmamalı, onların desteğini kazanmak için her seferinde yeniden çabalamak zorunda kalsak da. İçinde bulunduğumuz durum düşünülürse en uygun yol bu. Nitekim karanlığın bastırdığı, bahçedeki ıslak ağaçların pencerelerden sızan ışığın altında parıldadığı bu saatlerde bir kez daha ısrarla onların kurtarılması için uğraşılıyordu, belki de çok geçti, belki de tutuklular, sınırdışı edilip görevli memurlara teslim edilmiş, bir yerlerde bir trene ya da gemiye bindirilmişlerdi, ve biz gözlerimizi dikmiş dışarı bakarken ve karşıdaki balo salonunda kadehler tokuşturulmadan önce günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılırken, bizim duyularımız bütün gücünü kullanarak uzaklardan gelen ve yardım isteyen yakarışları alıyordu sanki.

Soylu Piper ailesinin bahçesi, köşkleri ve yapma sarkıtlarıyla, çiçekleriyle, limonlukları ve gizli yollarıyla ünlenmişti. Adı şimdi Scheele Caddesi olan Trädgårds Caddesi'nden gelip geçenler yüksek duvarlar yüzünden içerideki bahçeleri ve parkları göremiyordu. Zamanında çimenlik alanlarda, fıskiyeli havuzların ve heykellerin çevresinde şölenler düzenlenmiş, müzik dışarılara yayılmış, akşamlarıysa halk donanma fişeklerini seyrederek eğlenmişti. Geçen yüzyılın başına kadar süs bahçelerinin, kır köşklerinin, av alanlarının bu-

lunduğu bir ada, kent sakinleri için bir gezinti yeri olan Kungsholmen yavaş yavaş atölye sahiplerinin ve fabrikatörlerin mekânı haline gelmişti. Çok uzun yaşayan feodalizmin çöküşünden sonra dericiler, yelken ustaları, çömlekçiler ve tuğlacılar kıyılara yerleşmişler, oturdukları küçük ahşap evlerden bazıları uzun süre, büyüyüp mekanikleşen atölyelerin, döküm evlerinin, silah demircilerinin ve birahanelerin arasında kalmıştı. Kestane koruları, yolları süsleyen ıhlamurlar kesilmişti, taş bir köprünün Tegelbacken'a çıktığı köşede, Mälar sahilinin köşesinde modern endüstrinin görkemli binaları, buhar değirmeni, ateş değirmeni yükseliyordu, bunun dışındaki araziye de kışlalar, askeri hastaneler kurulmuştu. Yüzyılın sonuna doğru bacaları tüten geniş yapıların, kentin bu bölümünde çalışan işçilerin oturdukları sıra sıra kiralık evlerin arasında birkaç ağaçlı tepe, bir mezarlık, çitle çevrilmiş alanlarda biraz çalı çırpı kalmıştı. Soyluların arazisi bir proletarya bölgesine dönüşmüştü, mahrumiyet zamanlarında müreffeh yaşamın eski adasının adı Açlık Holmü olmuştu. Piper mülkünün tam kenarındaki birkaç Schreber* bahçesi ve tarla uzun süre dayanmıştı, ta ki Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda buraya belediye binası, tutukeviyle birlikte polis merkezi yapılana kadar, son değirmen ise yüzyılın başında büyütülerek maden ayrıştırma işletmesine dönüştürülen Gundberg Metal Fabrikası'nın ardındaki tepenin üstündeydi. O zamanlar Fleming Caddesi henüz asfaltlanmamıştı, enlemesine uzanan, üstü kapalı atölyelerinde işlerini yapan halatçılara öykünerek Reparebans Caddesi adıyla anılan bu eski köy yolu kamyonların tekerlekleri, atların nalları yüzünden eğri büğrüydü, sabahın erken saatlerinde ve akşamları işçi kafileleri toza ve çamura bulanarak bu yoldan geçiyordu. Kung Köprüsü'nün yanında, caddenin başladığı yerde, tahta çitlerin arkasında bugün hâlâ kalasların yığıldığı, marangozların, yakacak odun satıcılarının ve hurda demircilerinin arabalarının bulunduğu bir alan vardı, aşağıda Riddar fiyordunu Karlbergs Gölü ve Ulvsunda Gölü'ne bağlayan kanalın balçıklı sahilinde yük takalarının iskeleleri vardı. Bu mekânda barınan bizlerin uykuya teslim olmasından önceki anlarda odamda pencere pervazına dayanmış dururken, bir değişiklik yaşıyor, gün boyu gömülü kalan bir şeyi yakalamaya başlıyordum, bu saatlerde düşünme becerisi diyebileceğim bir şey harekete geçiyor, duyular kıpırdanmaya başlıyor, çevrede olup bitenlerin başka koşullarda fark edilemeyen ayrıntılarını yakalamayı başarıyorlardı. Fleming Caddesi boştu, arasıra bir tamvay geçiyordu sadece, kimse sokaklarda amaçsızca dolaşmıyordu, buralarda oturanlar ise erkenden dinlenmeye çekiliyordu. Sağ tarafta, bir kütle halinde seçilebilen fabrika binası pencerelerinde ışık yanmayan bir konut bloğunun ardında kalıyordu, bu blokta birer hazne halindeki konutlar insan soluğunun ağırlaştırdı-

(*) Büyük şehir sakinlerine küçük bahçeler temin etmek için çalışmış olan Dr Schreber'e atfen – ç.n.

ğı bir havayla, sürekli içe çekilen ve dışarı verilen havayla doluydu, orada, sersemleştirici bu darlığın içinde birbirine sokulmuş, gevşemiş, uyku sersemliği içindeki gövdeler uzanmış yatıyordu. Artık yorgunluğu üstümden attığımı, zihnimin açıldığını hissetsem de, neyin peşine düşmek istediğimi bilmiyordum henüz. Hareket özgürlüğümün sona erip dört bir yandan kuşatılmış olan bir bölgeye itilmiş olmamla ilgiliydi bu. İlişkiler ve görevlerle dolu Avrupa kıtası ufukta yitip gitmiş, yeni bağlantılar için zorlu bir arayış dönemi başlamıştı. Politik olayların ve hesaplaşmaların içinde doğrudan yer almaktan kurgusallığa yol açan bir tekdüzeliğin içine düşene kadar katettiğim yol özgüven karşısında en büyük tehlikeyi oluşturan edilgenliğin kıyısına sürüklemişti beni. Geçmişte yaşanıp tüketilmiş olanlar işyeri ortamına baskın çıkıyordu. Bazen kendimi okuma yazma bilmiyormuş gibi hissediyordum, böyle anlarda her şey bana hüzün verici bir değişmezlik, sürgit bir durağanlık içindeymiş gibi geliyordu, yapılacak her hamle bir kayıtsızlık tarafından kuşatılıyor, atılacak her adım temkinli bir düşünme tarafından öğütülüyordu sanki. Ama bu da öğreticiydi benim için, her ne kadar beni bedensel yorgunluktan daha fazla tüketiyor olsa da. İnsanın kendini sınırlamak zorunda kaldığı böyle bir durumu unutmuştum çoktandır, babam hayatı boyunca bu duruma düşmemek için mücadele etmiş, ben de Berlin'deki arkadaş çevremde aynı şeyi yapmıştım. Rogeby ve Selin'le yaptığımız sohbet beni bu sorunla bir kez daha yüz yüze getirmişti. Eskiden siyasi gerginlik, eylemlerimizin daha büyük ilişkiler içinde yer alması bizi uyuşukluktan koruyordu. Yeraltında, güçsüzlerin arasında yaşıyor olsak da işimizin bir parçası olan her şey partinin planlarıyla ilişki içindeydi. Ülkenin dilini anlar hale geldiğimde ve yetersiz kalsam da tartışmalara katılmaya başladığımda, pratik isteklerin siyasi sonuçlarından kopartılmasını hiç anlayamamıştım önce. Bizim fabrikadaki komünistler de sadece işle ilgili sorunlarla uğraşıyorlardı. İdeolojik bakış açıları tartışılmıyor, topluma radikal bir eleştiri yöneltilmiyordu. Daha sonra anladım ki, o sırada sadece ücretler, parça başı ödemeler gibi konularda, sözgelimi hijyen koşullarındaki iyileştirmeler ve benzeri konularda yapılan görüşmelerde söz geçirebiliyorlardı. Uzun vadeli bir plan doğrultusunda çalışmışlar, uzmanlık alanında etkili olmayı başarmışlardı. İşçi hareketi içinde bir azınlık olan bu topluluk için, belli başlı endüstri alanlarında sendikayı güçlü bir biçimde temsil etmek taktik açıdan önemliydi. Komünist Parti'nin taleplerinin sosyal demokrasinin sol kanadının taktik çıkarlarına uyumlu olması sağlanmalıydı, çünkü bu talepler, kısmen de olsa ancak iktidar partisi tarafından gerçekleştirilebilirdi. Gündelik ayrıntılarla hesaplaşmak bana yetmediği ve uluslararası perspektiflerin içinde yer alamamak düşüncesi beni bunalttığı zamanlarda Almanya'daki işçilerin durumunu düşünüyordum. Çoğu zaman huzur görüntüsü veren içe kapanma atmosferi, her ne kadar bu içe kapanmaya on yıllardır sü-

ren uzlaşmacılık, devrimci geleneklerden vazgeçiş damgasını vurmuş olsa da, belki de daha büyük bir dayanıklılığın ifadesiydi. İşçilerin yüzlerinden haklarını elde etmek için mücadele ettikleri okunuyordu, ama bu mücadeleyi dinginlik içinde sürdürmeleri arkalarında güçlü örgütler olduğuna inanmalarından geliyordu sanki. İçinde bulundukları sınıfın gücü kendini sendikaların gücünde gösteriyordu ve kendini gönüllü olarak sınırlayan bir güçtü bu. Burada işçilerin temel tutumu olan demokratik tutum, Almanya'da tanıştığım ve işçi hareketini felakete sürüklemiş olan ateşli düşünmenin tam karşıtıydı, buradaki işçiler parlamenter temsil sistemi zemininde koşulların ağır ağır çalışanların lehine döneceğine inanıyor, bir diktatörlüğün içine çekilmeye izin vermeyeceklerini düşünüyorlardı. Diyaloğu şiddetli çatışmalara yeğ tutuyorlardı. Sahip oldukları güçlü adalet duygusu onların komünist partililerin çabalarına saygı göstermelerini sağlıyordu. Çalışanların bu düşünceli tutumu sosyal demokrasiye genel anlamda hak verdikleri anlamına gelmiyordu yine de. Davranışlarındaki pek çok şey partilerinin yönetim katlarının karşısında yer aldığını gösteriyor, seksiyon yönetiminin talimatlarına karşı da gelebiliyorlardı. Aralarında büyüdüğüm işçilerden daha sabırlıydılar sadece, yine de ben bu akşam Fleming Caddesi'ne bakan pencere pervazına dayanmış, İspanya'da, ondan önce de Berlin'deki gizli hücrelerde yaşadığım mücadeleyi onların da içlerinde yaşattıklarını ve eski deneyimlerin tekrar su üstüne çıkarılabileceğini düşünüyordum. Onları görünüşte indirgenmiş eylem güçleriyle gözümün önüne getirdim, talepkâr değillerdi, monotonluğa uyum sağlamış gibiydiler ve anladım ki, mevcut koşullarda mümkün olan sadece küçük çaplı işler, orada burada yapılacak küçücük kaydırmalardı. Ama alnım pencere camına dayalı, düşündüğüm tek şey bu değildi. Geceleri de tüten bacasıyla köşedeki bu fabrika yüksek duvarlarla çevrilmiş heybetli bir yapıydı, içindeki labirentleri gözümün önüne getirebiliyordum, bu labirentler Piperlerin arazisindeki dolambaçlı bahçelerden daha farklıydı, ağaçlı tepelerin ve çayırların bulunduğu çevrede endüstri alanlarının nasıl büyüdüğünü tasavvur edebiliyordum, halka iş vermekle patronların nasıl ün kazandığını da; kendilerini ulusal imparatorluğun kurucusu olarak görenlerin gururu yönetim binalarının sivri çatılarına ve kulelerine yansıyordu. Yoksullar yurdu, sığınma evi, şimdi de karşıdaki hastanenin giriş binası pervazlarla ve zikzaklarla bezenmişti, saray süsler gibi davranılmıştı. Kentin büyümesi, eskinin alaşağı edilmesi, sürekli yeniden yana olma hali, artık sadece düşsel imgelerde var olan bir dünyanın yaşamaya devam etmesi ve güncel olanın kaçınılmaz egemenliği, bunların hepsi de düşünülmeye değer konulardı, ama şimdi bunlara başka bir şey daha ekleniyordu, kolay kolay dile getirilemeyen, sadece benim düşüncemin parçası olan bir şey. Pencerenin yanındaki yatağın kenarına iliştim, mutfakla öteki kiracıların uyuduğu odanın arasındaki bu dar mekândaydım,

yanımda bir masa, bir iskemle, arkamda kanal kıyısından topladığım birkaç çalı çırpının yandığı çini bir soba vardı, bunların ortasında bir şey oluşuyordu, henüz söze dökemediğim ve kendime açıklamayı arzu ettiğim bir şey. Bu kıpırtıya belki de ağaçların görüntüsü yol açmıştı. Çıplak dallar, dalların incecik uçları kentin kızıl ışığını yansıtan fondaki bulutlu gökyüzünün önünde çok belirgindiler. Toprağın altına yayılmış kökten bu garip gövdeler çıkıp yükseliyor, gövdeler de dört bir yana kollarını uzatıyordu. Yeryüzü uzayın içinde yuvarlanan bir küreydi. Ben bu kürenin sadece küçük bir bölümünü görüyordum, bir hastane bahçesi, bir çit, boş bir cadde. Ağaçlar büyümeye devam ediyordu. Özsu dalların damarlarından geçip yaprak nüvelerini içinde taşıyan tomurcuklara dönüşüyordu. Dallar titreyip hafif rüzgârda kıpırdandılar. Bu kent bir yerleşim bölgesiydi. İstasyondan yük trenlerinin boğuk sesi geliyordu. Yarın dallar aydınlığa doğru uzanacaklardı. Birkaç hafta içinde tomurcuklar patlayacaktı. Ağaçlar havayı yokluyordu, açıklıktı bu, kendi dışlarındaki dünyaya açıklardı, tıpkı gölgelik yerden aniden çıkıp yükselen ve damların arkasında gözden kaybolan kuş gibi. Belki de evrende dönmekte olan bu dünyada her şey dinlemekten, sezmekten ibaret, sayısız sinir teli ve duyarga sayesinde, en hassas maddeler ve akla gelecek bütün organlar sayesinde gerçekleşen bir dinleme ve sezmedir, belki de bütün yaşam hissetmek ve sürgit kıpırtılarla körlükten kurtulup kavramaya ulaşmak için vardır, diye düşündüm. Gezegenimizin duyarlılığını fark etmemin nedeni avludaki ağaçların, bundan sadece yirmi yıl kadar önce bu avluda, hayatın dışına atılmış ihtiyarların, çalışmaktan beli bükülmüş bu insanların, terk edilmiş bir çocuk sürüsünün arasında sendeleyerek dolaşmasına tanık olmuş ağaçların sessiz duruşundan ve morgun yanındaki basık barakada doğum yapan bir kadının ani çığlığından başka bir şey değildi aslında. Bu duyarlılığa ermek de bunları dile getirebilmek anlamına gelmezdi, anlık sezişlerdi bunlar, etrafı tarayan bakışlarım beni sadece hemen unutacağım bir düşünceye sürüklemişti, ama bu düşünce rahatlatıcıydı yine de, çünkü uzun süren bir yabancılık haline son vermişti. Artık bu yalıtılmış adanın keşmekeşinde yalnız olmadığımı, kente dalma cesaretini gösterebileceğimi görmüştüm, gece vakti içine daldığım bu koridor kendi seçtiğim bir soyutlanmışlığın son kez katedilmesiydi. Yeni bir başlangıcın içindeydim artık. Bu üç aylık dönemi düşünmeye çalıştığımda bir yankıdan, boğuk ve metalik bir vınlamadan başka bir şey algılayamadım. Gittikçe uzaklaşan bu yankı kulağımda dört merdiven aşağıya indim, en üstteki iki kattan belediye binası kulesinin savunma kalkanı görünüyordu, aşağıda duvar kenarlarında kar birikmişti, beton zeminde çöp tenekelerinin ve çamaşırhanenin arasında su birikintileri vardı. Fabrikanın önünden geçtim. Açık renk kesme taşlarla bezenmiş köşeleriyle ve pencere oyuklarıyla, süslemeli çatılarıyla yükselen içerisi karanlık yönetim binası, fabrikanın kanala kadar

uzanan kanadıyla tezat oluşturuyordu. Makine dairelerinde gece vardiyası için ışıklar yakılmıştı. Pistonların ve transmisyon kayışlarının vınıltısı meyilli yoldan duyuluyordu. Sağda çitin arkasına el arabaları ve tezgâhlar karmakarışık yığılmıştı, etrafta nemli ahşap, katranlı mukavva, küf kokusu vardı. Su daha da donmuştu, buzun içinden kazıklar yükseliyordu, yıkık dökük kayıkhaneler, ambarlar, çarpık çurpuk iskeleler kıyı boyunca dizilmişti, taş yığınını tırmanıp hastane bahçesinin altında kalan set boyunca yürüdüm. Karşı limana direksiz bir brik bağlanmıştı, içinde ikamet edilen bir gemiydi bu, ama artık çürümüştü, bir tek kıç tarafındaki eğik flama direği deniz yolculuklarına ait anılarını anlatmak ister gibiydi. Arkadaki garda vagonlar, düdükler ve sallanan işaret lambalarıyla manevra yapıyorlardı. Göz alabildiğine uzanan kurumuş çayırlardaki bir fundalığın içinden Sankt Eriks Köprüsü'nün dev ayakları yükseliyordu, yükseklerde köprünün üstünde bir otobüs vınlayarak zifiri karanlığı ve sessizliği delip geçti. Kungsholm girişindeki köprünün yanında, yalçın kayalıkların arasından yükselen kulelere benzeyen iki devasa yapı uzanıyordu, tünellerden aşağıya inip Kronoberg tesislerine, delinerek kraterler açılmış yüksek duvarların uzandığı alana geldim. Bir zamanlar uzak bir köşede, Stadshagen ormanlarının başladığı yerdeki bir güherçile madeninin yakınında yer alan eski Yahudi mezarlığı şimdi parkın bir bölümünü oluşturuyordu ve demir parmaklıklarla çevrilmişti, harap olmuş mezar taşları kalın ağaç gövdelerinin ardına gizlenmişti. Hepsi birbirinin aynı olan taş cephelerdeki deliklerden birinin içinde bir lambanın ışığı görünüyordu, yükseltinin çevresindeki yılantaşlarının içinden birbirinden ayıramadığım yollar geçiyordu, bu yollar beni polis merkezinin hapishanesine götüren caddeye kadar çıkardılar. Şubat ortalarıydı. Drögemüller'in sınırdışı edilmesini engelleme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Trenle Malmö'ye götürülmüş, Kopenhag feribotundaki Danimarkalı memurlara makbuz karşılığında teslim edilmişti. Komünist milletvekili Senander parlementoda, bu yeni icat insan nakliyesine karşı çıkmıştı. Oturum başkanının çekicinin sesleri bu milletvekilinin, Drögemüller'i krallığın kararı doğrultusunda sınırdışı eden ve ülkeye yeniden giriş yaptığı takdirde bir yıl hapis cezasına çarptırılacağını belirten belgeyi okumasını engellemişti. Drögemüller'i destekleyecek kimse bulunamamıştı. Buna karşılık Bischoff aydınlatılmış hücrelerden birinde bu gece dışarı çıkma hazırlıklarını yapıyordu. Akşam saatlerinde sorguyu yöneten memur ona serbest bırakılması durumunda ne söyleyeceğini sormuştu. Bischoff önce bu soruya yanıt vermemişti, çünkü böyle apansız gelen bir haberin bir oyun olabileceğini düşünmüştü. Ama sonra, ertesi gün hapishaneden çıkacağına ilişkin karar kendisine bir kez daha söylenmişti. Bischoff'a lütufta bulunmuş olmalarıyla öteki tutukluya layık görülen yargı aynı duyarsızlığın ürünüydü, ölüm kalım meselesinde canının istediği kararı veren bir duyarsızlı-

ğın. Üç hafta önce rahibe ona kent gezisinde rehberlik etmişti. Aslında bu gezi, kenti bir daha asla göremeyeceğinin göstergesiydi. Ama şimdi ansızın tam tersi doğrultuda bir karar alınmıştı hakkında. Bu yöntemin keyfiliği karşısında şükran borcu duyması mümkün değildi. Ama ötekiler sınırdışı edilirken neden kendisine böyle bir lütufta bulunulduğunu sormadan edemiyordu kendine. Memurla konuşması sırasında bu saklambaç oyunu bir süre daha devam etmişti. Artık yurtsuz bir insan olarak ne yapmayı düşündüğü sorusunu yöneltmişti memur Bischoff'a. Uluslararası hukukta yeri olan siyasi sığınma hakkı arayacağım, demişti Bischoff. Peki neden bu haktan yararlanmak istiyordu. Çalışabilmek, herhangi bir iş bulabilmek için. Siyasi bir iş mi olacak bu, diye sormuştu komiser. Yabancıların siyasi faaliyet gösteremeyeceklerini biliyorum, demişti Bischoff. Ülkede kalmasına izin verildiğini belirten belgeler önündeki masadaydı. Bu belgenin yanında Alman polisinin damgasını taşıyan bir mektup vardı. Mektup Bischoff'un vatandaşlıktan çıkarıldığını bildiriyordu. Memur formları onun önüne doğru itmişti. Bischoff imzalanması gereken her şeyi imzalamıştı. İkametgâh değiştirdiğinde bunu bildireceğini onaylamıştı. Siyasi faaliyetten vazgeçtiği doğrultusunda yüksek sesle açıklama yaparken son haftalarda yaşadıklarından sonra siyasi eylem gücünün daha da yükseldiğini düşünmüştü içinden. Serbest bırakılmasında kimlerin etkili olduğunu sormamıştı. Onun konumunda böyle sorular sorulmazdı. Komiser onun hiçbir sevinç belirtisi göstermemesine şaşırdığını söylemişti. Komiserin tepkisi de görünüşte tıpkı rahibeninki gibi çocuksuydu. Yüzünde kötülükten eser yoktu. Bischoff kimle karşı karşıya gelse onunla ilgili bir tür kayıt düşmeye alıştırmıştı kendini. Gözlemlediği özellikleri kafasına kaydediyordu. Polis memurunun da kenarları hafif sarkık kalın dudaklarını, yuvarlak besili yanaklarını, açık mavi sulu gözlerini, arkaya taranmış, şakaklarına doğru seyrelen kumral saçlarını kaydetmişti zihnine. Düz ve nazik bir yüzdü bu, başkalarının kaygıları, acıları karşısında kendini korumayı bilen, sorumluluk gerektirmeyen anonim görevleri yerine getiren, ülkenin tarafsızlığının ve masumiyetinin simgesi olabilecek bir yüz. Peki yarın çıktığında nereye gidecekti. Mâlartorg'daki Rote Hilfe'ye diye yapıştırmıştı cevabı Bischoff. Gizli şeylerin içinde tutulabileceği bir boş alan olduğunu biliyordu. İllegal çalışan, kendini devrimci faaliyetlere adamış birisi bir şeyler gizliyor izlenimi yaratmamalıydı asla.

On beş Martta çözülme başladı. Harekete geçmeyi ve planlar yapmayı tasarladığım geçen ay içinde aynı zamanda korkulu bir bekleyiş başlamıştı yeniden. Tıpkı bir yıl önce İspanya'daki gibi yine insanın yakasına yapışan

uğursuzluk, içimizde varlığından haberdar bile olmadığımız güçleri harekete geçiriyor ve bu güçler yıkılmanın karşısına akılcılıkla dikilmemizi sağlıyordu. Soyutlanmışlığımı aşmam, birkaç yoldaşla ilişkiye geçmiş olmam dayanma gücümü artırmıştı. Çekoslovakya'nın boyunduruk altına girmesinden hemen birkaç hafta önce, ailemin kaldığı yeri nasıl araştırabileceğimi ve onların da İsveç'e gelmesinin sağlanıp sağlanamayacağını öğrenmek için Metal Sendikası'na başvurmuştum. Ama ne Metal Sendikası ne de Stockholm'deki Mülteciler İçin Yardım Kuruluşu ve Çekoslovak İrtibat Bürosu ailemi bulmayı başaramamıştı, Alman birliklerinin Prag'a girişinden sonra annemle babamın Polonya sınırından geçmeyi başarmış olmalarını dilemekten başka bir umudum kalmamıştı. O günlerde dostlarını korumak için çaba gösterenlerle karar yetkisini elinde bulunduranlar ve durum karşısında geliştirilen tavırları geri çevirmekten başka bir şey düşünmeyenler arasında umarsız bir boy ölçüşme başlamıştı. Sıkıntının doruğa ulaştığı bir zamanda destek gösterme isteksizliği de giderek artmıştı. Uygulanması için pasaport dairelerine ve elçiliklere gönderilen sert talimatlar başarılı olmuştu. Siyasi mülteciler suçlu ilan edildikten ve istenmeyen ırklar tasfiye edildikten sonra sınırlarda bir yığılma yaşanmasının beklenmeyeceği düşünülmüştü. Bu sadece İsveç'te değil, Avrupa'nın öteki ülkelerinde de geçerliydi. Nasıl ki Almanya'daki iktidar bundan böyle önemli sayılabilecek toprak taleplerinde bulunmayacağının güvencesini veriyorsa, Batı da artık kayda değer bir mülteci sorunu olmadığı haberini yayabiliyordu. Sadece sermayelerini dışarı aktarma şansını elde etmiş olanlar, endüstri alanlarında zengin dostları, ilişkileri olanlar ya da iş adamı olarak sağlam yatırımları olanlar başka ülkeler tarafından kabul edilmeyi umabilirlerdi. Sendikalar Birliği'nin şimdiye kadar sınırlı da olsa sunduğu destek hepten ortadan kalkmıştı, ama resmî açıklamada belirtildiği gibi ekonomik olanakların eksikliğinden değil, Prag'daki parti yönetimiyle ilişkilerin kesilmesi yüzünden olmuştu bu, artık onlardan başvurular hakkında güvenilir bir bilgi alınamıyordu. Belirleyici bir önemi olan hesaplaşma yaklaştıkça, komünist olduğundan şüphe edilenlere karşı geliştirilen dışlayıcı tavır da her yerde belirgin bir biçimde kendini göstermeye başladı. İngiltere'de gönülsüz yapılan görüşmelerin ve Prag'daki Nansen Komitesi İnisiyatifi sonucunda, yüz binlerce kaçaktan sadece birkaç yüzünün çeşitli ülkelere dağıtılmasına karar verilmişti. Batı kendi topraklarını kirletmemek için bu insanları gayet nazik bir tavırla Madagaskar'a, İngiliz Guyanası'na, Rodezya'ya ve diğer denizaşırı bölgelere göndermeye çalışıyordu, ama geriye bir tek Meksika'daki ve Dominik Cumhuriyeti'ndeki birkaç küçük koloni kalmıştı. Sığınmacıların büyük bir bölümü Yahudi kökenli olduğu için İsveç Dışişleri Bakanı Sandler onların ülkeye girişinin kamuoyunu olumsuz etkileyebileceğini söyleyerek tansiyon düşürücü bir açıklama yaptı ve bu açıklaması Stockholm'deki Musevi cemaa-

ti nezdinde destek gördü, bu cemaat Avrupa'nın doğusunda yaşayan ve küçümsedikleri inançdaşlarıyla herhangi bir ilişkileri olsun istemiyordu. Ama halkın içinde biraz olsun adalet isteği baş göstermişti. Henüz tanımlanmış bir tavır alış değildi bu, genel bir merhameti düşündürüyordu sadece. Sendikaların her biri kendi iş kolunda, metal işçileri, tarım işçileri, komün işçileri ve matbaacılar ayrı ayrı olmak üzere etkili bir yardım hizmeti için devreye girerken parlamentonun ve iş dünyasının temsilcileri ve ulusal gruplaşmalar kendi aralarında, Yahudileşmenin beraberinde getireceği tehlikeden söz ediyorlardı. Böylece işgal edilmiş Çekoslovakya'da hemen amaca yönelik biçimler almaya başlayan sürek avı, izlerini özgürlükçü ve ilerici tutumuyla ünlenmiş olan kuzeydeki krallığa kadar taşıdı. Kamuoyunda ses getirecek bir tartışma gerçekleşmiyordu. İktidarın ve baskın olan partilerin felaketi görmezden gelişleri ileri boyuttaydı. Sadece komünist basın ve birkaç liberal gazete örtbas edilen sorunu ele alıyordu, ama onların da hiçbir gücü ve etkisi yoktu. On beş Martta Batı dünyasının toptan iflası kendini gösterdi, ama hisselerin zarar etmesiyle ilgili bir iflas değildi bu, borsalardaki faaliyet, öncelikle de metal pazarlarındaki hareket bütün canlılığıyla devam ediyordu, son sahnede ahlaki değerlerin çözülmesiydi bu. Namussuzluğu örtbas etmek için çaba göstermeye bile çalışılmamıştı bu defa. Diplomasinin açıklamalarına bakılırsa sürgünlerin kaderinde destekleyici ve koruyucu bir rol oynamak panikten başka bir şeye neden olmayacaktı. Önemli olan bir şey varsa, o da kendini korumaktı. Avrupa'nın üstüne çökmüş olan dehşet çığlığı susturulmuştu. Eriyen karla, başlayan ilkbaharla birlikte hepimiz ölümün egemenliği tarafından kuşatıldık. Batılı güçler Çekoslovakya'nın mahvında nasıl kıllarını kıpırdatmadılarsa, bundan birkaç gün sonra İspanya Cumhuriyeti'nin çöküşüne de aynı şekilde seyirci kaldılar. Bu iki demokrasinin yok edilmesine katkıda bulunmakla yetinmemişlerdi, bu durum bütünüyle onların eseriydi. Tarafsız iktidarların yardımıyla faşizmi desteklediklerini gizliyorlardı. Devlet adamları işgal edilen ülkelerden gelen korku ve dehşet haberleri karşısında bile her şeyin normal olduğu fikrinden vazgeçmiyorlardı. Başka ulusların meselelerine müdahale etmek için ortada bir neden olmadığı söyleniyordu. İşkence ve eziyet raporlarına masal deniyordu. Olaylar hakkında konuşmak bize yasaktı, İsviçre'den İskandinav ülkelerine kadar, kendi görüşlerini belirtme cesareti gösterip nefret dolu ev sahiplerinin gözüne batan yabancılar ya tutuklanıyor ya da sınırdışı ediliyordu. Fazlasıyla korunduğumuz düşünülüyor ve bu kafamıza kakılıyordu. Siyasi ifadeler kullanmak insanın kendi ipini çekmesi anlamına geliyordu. İçimizdeki her bir eleştiri kıpırtısında şükran borcumuzu hatırlamak zorundaydık. İsveç devletini aldığı sınırlı önlemler için suçlamaya, onun yasalarının boşlukları bizi de yutmuş olsa bile hakkımız yoktu. Burada bulunuşumuzu hâlâ geçici bir durum olarak görmek istiyorduk. Onların dilini öğ-

reniyor, kendimizi buradaki iş yaşamının bir unsuru haline getiriyor, ama burada yerleşebileceğimiz fikrini reddediyorduk. Her fırsatta bize istenmediğimizi hatırlatan bu ülkede bir aidiyet duygusu hissetmek nasıl mümkün olabilir ki, demiştim Bischoff'a. Bana şaşkın şaşkın bakıp bunun hiçbir önem taşımadığını, çünkü burada sadece başka bir yerde görevlendirilmeyi beklediğimizi söylemişti. İsveç'ten şikâyet edemeyeceğini, çünkü bu ülkenin uzun zamandır bildiğimiz bir sisteme uygun davrandığını, en ufak bir karşı çıkış imasının bile sistemin kendi temellerini sorgulamak anlamına geldiğini söylemişti. İsveç onun gözünde, ancak proleter enternasyonalizme kapıyı kapatarak ayakta kalabilen bir dünyanın küçük bir parçasıydı. Şu sıralar sadece hücrelerimizde koruyabiliriz kendimizi, demişti, ama uzun vadede gücü eline geçirecek olanlar biziz, çünkü bizim bütün kıtalarla bağımız var, oysa Batı kendi içinde parçalanmış durumda, bu bencillik çökme korkusunun eserinden başka bir şey değil. Yeryüzünün devasa bölgeleriyle, henüz bakir bölgeleriyle karşılaştırıldığında, böbürlenip duran Avrupa nedir ki, demişti, bir gün oralarda büyük bir güç baş gösterecek ve bu perişanlığımızı unutturacak. Ve bu ısrarlı bekleyiş yüzünden her sıkıntıya düştüğümüzde Sovyet devletinin karşı karşıya olduğu sorunları düşünmeliydik Bischoff'a göre. Her şey onu yok etmeye yönelikti. Faşizmin işgal ettiği ülkelerde insanların başına gelen korkunç şeylerin bile kendisini sarsmasına izin vermeyeceğini, henüz doruk noktasına ulaşmamış bu gelişimin içinde uzun zamandır yer aldığını söylüyordu Bischoff. İsveç uzak bir köşede duruyormuş gibi görünüyor, ama aslında Batı'nın geri kalan bölümüyle bütünleşmiş halde, demişti, nasıl bir ülkedeki olaylar başka ülkelerde alınan kararlara ve gerçekleşen olaylara kadar uzanıyorsa, halkların yazgısı da aynı, işkenceler ve cinayetler evrensel bir düzenin parçası, bireyin yazgısını bunun içinden çekip çıkarmak bizim için imkânsız. Acılarını öğrendiğim herhangi bir insana merhamet duyabilir miyim bilmiyorum, ortak acı öylesine kuşatıcı ki. Tüyler ürpertici cinayetlere ancak bütünde müdahale edilebilir, dedi Bischoff, ancak bir bütün olarak bertaraf edilebilir. Üstelik katlanılmaz gibi görünen, ama katlanılmak zorunda olunan ortamların içinde küçük, dikkat çekmeyecek eylemler vardı Bischoff'a göre, bu eylemler onurumuzu kırmak için elinden geleni ardına koymayan bu ülkedeki yaşamımıza bile bir anlam katıyordu. Rote Hilfe'ye yardım toplamak için elinde teneke bir kutuyla inşaatlara gittiği saatleri kastediyordu. Bu yaptığı, siyasi faaliyet olarak değerlendirilip suç oluşturamazdı, zaten bu örgütü taşıyanlar işçi partilerinin kendileriydi, Bischoff ajitasyon yapıyor bile olsa, bunu dikkat çekmeden yapıyor, insanlara İspanya deneyimini, Almanya'da öldürülenleri hatırlatmakla yetiniyordu. Kısıtlı maaşlarıyla katkıda bulunan işçiler onu tanıyor, ona ilkokul öğretmeni diyerek dostça takılıyorlardı, çünkü kısa mola sırasında Bischoff onlara faşizmin tarihi üzerine ders veriyordu,

bir casus bunu propaganda olarak değerlendiremezdi, çünkü dinleyicilere bildikleri güncel olayları aktaran, anekdotlarla süslü nesnel bir anlatımdı bu. Bunun dışında saatte seksen öre karşılığında hizmetçi olarak çalışıyordu, hatta Dışişleri Bakanlığı'nda yerleri silmiş, üstünde önemli belgelerin durduğu masaların tozunu almıştı, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun bu ihmali ortaya çıkana ve Bischoff oradan çıkarılıp evlere temizlikçi olarak gönderilene kadar sürmüştü bu. Bana bu olayı anlatırken daha rahibeyi ilk gördüğünde dikkatini çeken ve maruz kaldığı bütün düşüncesizliğe rağmen kendini bir tür masumiyet olarak gösteren bir şeyden söz etmişti. Bir iç çatışma yaşadığını, bir yandan karşısındakileri, aldıkları eğitimin bir eseri olarak gördüğünü, öte yandan da onlardan güçlülerin işbirlikçileri oldukları için tiksindiğini söylemişti. Evcilleşmişlerde ve uşaklarda hep onların bastırılmış bilinçlerini ele verebilecek birtakım işaretler arıyor ve en kaba hakaretlere maruz kaldığı bu durumun nasıl olup da ortaya çıktığını sorgularken yakalıyordu kendini. Avrupa'nın başka hangi ülkesinde, demişti Bischoff gülerek, serbest bırakılan siyasi bir mülteciyi dışişleri bakanlığının odalarında temizlikçi olarak çalıştırmak mümkün olabilir ki, üstelik bu odaların arasında rafları Rusça kitaplarla, arada Lenin'in toplu yapıtlarıyla dolu olanlar da vardı, Bischoff bütün bunların onu casusluk yaparken yakalamak için kurulmuş bir oyun olduğu kanısında değildi. Bunun daha çok olumsuz düşünmeme yolundaki temel bir özellikle, dolap çevirme beceriksizliğiyle ilgili olduğunu düşünüyordu, belki de bir yerde bu ülkeyle ilgili başka bir manzara, yoldaşların çokyönlü yardım çabalarının tamamladığı bir ülke manzarası çıkacaktı, başlangıçta oluşan ezici manzaraya ters düşecek biçimde. Göçmenlerin ürkek bakışları ve tutuk tavırlarının dikkat çektiği Riddarholm'deki yabancılar ofisinde Bischoff'la ilk kez karşılaştığımda onun bir rahatlık içinde olduğunu gördüm, bütün bu kâğıtların doldurulması, belgelerin damgalanması onu hiç etkilemiyordu sanki. İsveç'in krallık döneminden kalma büyük bir sarayın altında bulunan ve bu saraya uzun bir koridorla bağlanan, enlemesine ahşap barakaya neredeyse merak içinde, sanki eğleniyormuş gibi girmişti Bischoff. Dar ve küflü bekleme odasıyla, işlemlerimizin yapıldığı gişeleriyle, çabucak inşa edilmiş yapılara benziyordu bu hangar, sınır istasyonlarından ve toplama bölgelerinden tanıdığımız bu yapılar kirlenmiş kurulama kâğıtlarından dökme sobalara kadar bütün ayrıntılarıyla yoksulluğa ve bizim yaşamımızın taşralılığına uygun düşüyordu. Narin cepheleriyle, teraslarıyla ve Gustav Vasa Kilisesi'nin çevresine dizilip adanın kenarlarını süsleyen yuvarlak kuleleriyle on altıncı ve on yedinci yüzyıllardan kalma saygın binalar evsizler için tasarlanmış yapı üslubunu özellikle ortaya çıkarıyordu. İnsanların tahta kulübelerde üst üste yığıldığı çağdaydık, istif halindeki insanların listelere kaydedilip oraya buraya, geçici kamplara, enterne veya imha kamplarına gönderildiği çağda. Ve yukarıda-

ki pencereler içeri ışık girsin diye açılmıştı, Mälar'ın sularından yansıyan ışık bir zamanlar Sparre, Bonde, Wrangel, Rosenhane, Hessenstein, Stenbock ve Oxenstierna ailelerinin ikamet ettiği, sanatsal inceliklerle dolu odalara düşüyordu. Eskiden burada, manastırın çevresinde sadece keçilerin otlamış olmasının bizim için bir teselli kaynağı olabileceğini söyledi Bischoff, bunu söylerken Munkbro'dan gelmekte olan ve acınası bir görüntü sergileyen insan kafilesine bakıyordu. Bischoff'un yanında La Brévière'de Compiègne Ormanı'ndaki o korkunç yurtta bakıcı olarak çalışan Lindner'in olduğunu fark ettim, o da benim gibi yabancı kimliği almak üzere gelmişti, artık benim de uyruğum yoktu. Bischoff bir güney taşrası olan Aspudden'deki Hägersten Sokağı'nda onunla birlikte oturuyordu, pek çok yabancı burada ucuza buldukları evlerde yaşıyordu, mutfaklı odaların aylık kirası elli altı krondu. Bir zamanlar Komünist Gençlik Derneği'nin ve Kızıl Öğrenci Birliği'nin üyesi olan, babası otuz üçte tutukluyken kayıplara karışan ve kocası otuz sekiz Nisanda Ebro'da ölen Lindner de saat başı ücret karşılığında evlerde temizlikçi olarak çalışıyordu. Ancak barakadan ayrıldığımızda birbirimizle konuşmaya başlamıştık. Tanımadığımız insanlar arasında birbirimizi gördüğümüzde kısa bir selam verip geçmek ve bir el hareketiyle dışarıda birbirimizi bekleyeceğimiz konusunda işaretleşmek hepimiz için bir kural haline gelmişti. Lindner ve Bischoff benden önce çıkmışlardı, rıhtıma çıkan yolun sonunda durduklarını görüyordum, adanın aristokrat evlerinden bozma devlet dairelerinde çalışan kâtipler banklarda ve su kenarındaki taş basamaklarda oturuyorlardı, öğlen güneşi ortalığı ısıtıyordu, pek çoğu yanlarında getirdikleri yemeği yiyordu, liman işçileri de öğle tatillerini burada, Mälar buharlılarına aktarılmak üzere bekleyen yüklerin yanında geçiriyordu. Sanki tesadüfmüş gibi yan yana oturduğumuz yerden fiyordun karşı kıyısındaki Güney sahil yolunu görüyorduk, su seddinden Väster Köprüsü'ne kadar uzanan uzun bir yoldu bu. Kentin eski kısmındaki iç içe geçmiş sarımsı ve toprak rengi evler tepeye doğru yükseliyordu, merdiven aralıklarına, sokaklara ve ön avlulara koyu gölgeler düşmüştü, parlayan damlardan bir baca ormanı yükseliyordu, hepsi de, saraya benzeyen yüksek kuleli bir binanın altında kalmıştı. Sağ taraftaki sarp kaya duvarlarına atölyeler, kırmızı renkli, alçak ahşap evler, depolar ve sanayi tesisleri dizilmişti. Birkaç yük vagonu sahil yolunda duruyordu, küçük bir lokomotif yuvarlak buhar bulutları saçarak ağır ağır geçti, vinçler kumla, çakılla ve taş levhalarla doluyor, sonra bunlar boşaltılarak üst üste yığılıyordu. Almış olduğumuz yabancı pasaportu kadınların hizmetçi olarak ekmek parası kazanmalarını sağlayacak, benim de metal işçisi olarak çalışmama izin verecekti, kalış süremiz ancak üç ay sonra, hal ve gidişimiz kontrol edildikten sonra uzatılabilecekti. Çekoslovakya ve İspanya düşmüştü, Almanya'nın talepleri Memelland, Danzig ve Polonya'ya yönelmişti, bizse Mart güneşinde oturuyorduk,

sabah dörtte başlayan iş gününün yorgunluğu geçti geçecek gibiydi, kulaklardaki tıkanıklık da yok olmaya yüz tutmuştu, suyun üstündeki açık ve geniş manzara bizi sakinleştiriyordu, yakınlarımız ya ölmüştü ya da kayıptı, ama biz bir tür korunmuşluk duygusuna kapıldık. Bu ilk buluşmada Bischoff, burada bir avuç yoldaştan başka bir şey bulamadığımızı düşünüyorsak bu bizim eksikliğimiz olsa gerek, demişti, mevcut koşullardan daha fazlasını çıkarabilmeliydik ona göre. Başlangıçta o da her anlama çekilebilecek olaylara tanık olduğunu, her şeyin kapalı kapılar ardında olup bittiği kanısına kapıldığını söylemişti. Bir yerlere gönderilmelerde bir tuzak hazırlığı mı yapılıyordu yoksa önemsiz bir yer değiştirme mi gerçekleşiyordu, bunu asla anlayamıyordum, dedi Bischoff, sonra bu bulanıklığın ancak bu ülkeyi, onun geleneklerini ve göreneklerini tanımamakla ilgili olabileceğini düşündüm. Belki de sadece ortak mücadele içinde olduğumuz insanlara güvenebilirdik, ama limandan ve ta uzaktaki Pâlsund tersanesinden gelen gürültüler, çevremizdeki barışçıl faaliyetler herhangi birinin gözümüzün içine baka baka bize kötülük yapabileceği düşüncesini imkânsız kılıyordu, resmî daireler, devlet ofisleri her yerde aynıydı, onların amacı bize boyun eğdirmekti, ama bizim yakın olduğumuz güç sonsuz bir cesameti olan çalışanlar dünyasıydı. Öte yandan burada bulunuşumuzla ilgili olan zor ve tehlikeli şeyleri aklımıza getiren tam da bu barışçıllık, bize yansıyan bu dingin görüntü olmalıydı. Sahtekârlık Avrupa'nın üzerine çökmüşken nasıl olur da günler böylesine bir rahatlık içinde akıp gidebilir, diye soruyorduk kendimize, bu iyimserliği dehşetin boyutlarının büyüklüğü olarak açıklayabiliyorduk ancak, dehşetin boyutları öylesine büyüktü ki, henüz kavranabilir olmaktan çok uzaktı. Zaten faşizmin de önkoşulu insanın kendi sönüşünü tasavvur edemiyor oluşuydu. Herkes kendi küçük çevresinde kendini korumayı tasarlayabiliyordu, yoğunlaşan deformasyondan rahatsızlık duysa da bunun arkasında ne olduğu kavranmaktan uzaktı, günlük yaşam içindeki basit karşı koyuş girişimleri bile yüksek surlarla karşılaşıyordu ve oradan da alçaklığın her türlüsü dal budak sararak büyüyordu. İşinin, tezgâhının başındaki insanlar sıradan düzenlerin içinden çıkmış olanlar, güç sahiplerinin cinayet eğilimlerini nasıl tahmin edebilirlerdi ki, kendi hayat gaileleriyle uğraşırken despotların zihinlerinden geçen çılgınlıkları nasıl anlayabilirlerdi ki. Bu saflık sayesindedir ki, alçaklığın ve kâr hırsının dünyası zehrini damla damla her gruba, çıkar topluluğuna, örgüte akıtıyor, bağları, karşılıklı ilişkileri çözüyor, güven duygusunun altını oyuyordu, böylece süreç başarılı bir biçimde işliyordu, çünkü bunun zemini on yıllardır hazırlanmıştı. Mart sonlarında güzel bir gün, açık bir hava, suyun üstünde martılar, babalarımızın savaşından, toplumu değiştirmek için verilen başarısız mücadeleden otuz yıl sonra biz sahil duvarında oturuyorduk öylece, çevremizdeki naiflerden, aldatılmışlardan bir farkımız yoktu, tıpkı pek çok insan

gibi kısıtlı imkânlarımızla durumu düzeltmeye çalışmış, tıpkı ötekiler gibi başaramamıştık. Savunmanın son taşıyıcıları, umut bağladığımız Fransız işçileri de yenilgiye uğramışlardı. Lindner Paris'teki günlerden söz etmişti, genel grevin kırıldığı Kasım sonu ve Aralık başındaki günlerden. Gördüklerini anımsarken güçlü ışıktan korunmak için ellerini gözlerine siper etmişti, yaylım ateşi altında dağılarak oradan oraya kaçışan yığınlar, tıslayarak insanın üstüne inen coplar, sokağın ortasındaki ölüler ve yaralılar, yakalanıp polis arabalarına tıkılanlar, parçalanmış kızıl bayraklar, gazetelerin sevinçli manşetleri. Halk cephesi fikri yoktu artık, grev hakkı yoktu, toplanma hakkı ortadan kalkmıştı, öfke şaha kalkamıyordu, geride sadece bir titreme, bitkin bir inilti kalmıştı. Bischoff kolunu Lindner'in omzuna atmıştı. Canavarlar kazanamayacak, dedi.

Kesilmiş iki kafa bozarmış, kanlı, buruşuk örtünün üstündeydi. Çarşafın altına sürülmüş yastıklar sayesinde kafalar dik durabiliyordu. İnsan onların boyunlarındaki kaba kesikleri, dışarı akmış kanı göremiyor olsaydı, onları yatakta yan yana yatmış, ölümün aniden yakaladığı bir çift sanabilirdi. Resimde siyah, beyaz ve biraz da kızıl kahve tonlar hâkimdi. Kadının yüzü adama dönüktü. Ağzı hafif açılmıştı, gölgeli kirpiklerinin arasında göz akı küçük bir nokta gibi parlıyordu. Giyotinden önce kesilmiş saçların arasından fırlamış olan kulak tuhaf çıplaklığıyla göze batıyordu. Adamın aşağı sarkmış hafif sakallı yüzü hâlâ dehşet doluydu. Yuvalarına iyice çökmüş gözleri açıktı, ağzı da aynı şekilde açık duruyordu, dudakları, dişleri ve dili hâlâ son çığlığın sesini taşıyor gibiydi. Onu giyotine sürükleyerek götürmüş olmalıydılar, kadınsa ölümü kabullenmişti. Yüzündeki sönüp gidişi huzurla bir tutmak yanılmak olurdu, çünkü sonsuz rahatlığa ulaştıktan sonra bile huzur fikri onun yaşamıyla nasıl bağdaşabilirdi ki. Ama yine de yüz hatlarında, solgun bir ışığın düştüğü şakaklarında, elmacık kemiklerinde, burnunda ve çenesinde bir yumuşaklık vardı, başı iyice olgunlaştıktan sonra düşmüş bir meyveye benziyordu. Adamın hayatı zorla elinden alınmıştı. Çene kasları, oldukça kemerli burnu, kel kafasının girintili çıkıntılı konturu hâlâ enerjinin yarattığı gerginliği taşıyordu. Kadın bütünüyle teslim olmuş, adamsa son nefesine kadar şiddetle karşı koymuştu. Resim ulusal müzenin küçük odalarından birinde asılıydı. Pencereden bakıldığında insan selinin ötesindeki saray ve Obelisk'e giden geniş cadde görünüyordu. Skeppsbro'da trafik akıp duruyordu. İnsan yeniden tuvale döndüğünde oraya kazınmış acıyı daha da yoğun hissediyordu. Bir kez daha Géricault'ya geri dönmüştüm. Mayısın ilk günlerinden birisi olan bu pazar gününde, Stockholm'e gelişimden altı ay sonra Paris ani bir

atakla içimde yeniden canlanıyordu. Bir kez daha Géricault'nun peşine düşmüş, kentin kenar mahallerinden birisi olan Roule'daki Beaujon Hastanesi'nde, Salpêtrière'de, morgda onun izini sürmeye başlamıştım, ressam kaçınılmaz sonu incelemek için buralara sürüklenmişti. Ölüm karşısında duyduğu hayranlık, her şeyin sona erdiği anla yüz yüze gelmek güdüsünün etkisiydi. Faaliyet gösterebilmek için neden bu karşı kutba özlem duyduğunu anlamaya başlıyordum. Böyle yapmakla hakikate duyduğu özlemi sınıyordu. Yapıtı kapanış ânına, geri dönüşü olmayan âna karşı dayanıklı olmalıydı. Ölülere bakarken kendini aldatışının ve boş gururun son kalıntıları da yok olup gidiyordu. Sahilde Saint Michel ve Petit köprüleri arasında kalan setin altındaki dar yol boyunca yürümüştüm. Rıhtımın üstünde dik bir merdivenin yanında yer alan ve dikdörtgen bir yapı olan morgun bulunduğu yerde, Marché Neuf Limanı'nda şimdi emniyet müdürlüğünün büyük sarayı yükseliyordu. Géricault'nun yaşadığı zamanlarda Petit Köprüsü henüz yüksek istihkâm duvarlarının arasındaydı ve iri kesme taşlardan yapılma kemerlerin tuttuğu köprü büyük bir kapıyla uzun ince bir ev kalabalığına çıkıyordu, katedral bunların arasındaki en yüksek yapıydı. Charles Meryon en dikkat çekici bakır oymalarından birinde pazaryerinde bir zamanlar mezbaha olan morg binasını resmetmişti. Bu bina ona da çekici gelmişti, çünkü içerisi soğuk atmosferiyle kenti görkemli kılan uygarlığın tüyler ürpertici karşıtıydı. Ön kenarında ölüler evinin bulunduğu bölgeyi çevresinden soyutlamış ve kendi içine kapalı bir dünya olarak göstermişti. Ölüler evinin iki bacasından kara dumanlar tütüyordu, sanki içeride ocaklarda paçavralar, nemli giysiler ve belki de dağılmış beden parçaları, gövdeler yakılıyordu. Tuvalin alt köşesinde Seine Nehri bir çizgi gibi görünüyordu. Uzun ve yassı çamaşır teknelerinden birisi kıyıdaki kazıklara bağlanmıştı. Kadınlar güverte parmaklığına dayanmış, bezleri duruluyor ve sıkıyorlardı. Kalaslardan yapılma eğimli damın altına kurumaları için gömlekler ve yatak takımları asılmıştı. Bordadaki merdiveniyle, güvertedeki halatlarıyla mavna sahil şeridini enlemesine kaplamıştı, burada çalışılıyor ve çevrede olup bitenlere aldırış edilmiyordu. Solda, geminin arkasında, rıhtım ayağının köşesinde suyun içinden merdivenler çıkmıştı, buradan itibaren devinimlerin ve jestlerin iç içe geçtiği sudan ölü çıkarma sahnesi başlıyor, yukarıya doğru hareketin devamını ima ediyordu. Kadınların çamaşır yıkadığı nehirden boğulmuş biri çıkartılmıştı, kendisini taşıyan iki kişinin kollarında sırtüstü yatıyordu, uzun giysili, saçları çözülüp dağılmış, sıska bir kadın çaresizlik içinde öyle bir geriye doğru kaykılmıştı ki, sırtı neredeyse yere doksan derecelik bir açı yapıyordu, elleriyle yüzünü kapatmış, bir grup insanın önünde duruyordu, arkasında küçük, çıplak bir ağaca benzeyen bir çocuk vardı. Kılıcı ve üç köşeli şapkasıyla bir polis memuru taş setin üstünde durmuş yolu gösteriyor, bir lağım borusunun ötesindeki merdiveni, duvarın or-

tasındaki merdiveni işaret ediyordu. Telaş içinde merdivenlerden inmekte olan birkaç kadın bir bekçi tarafından durdurulmuştu. Solda, önünde ölünün ellerinin yerleri yalayarak taşındığı, aydınlatılmış duvar yüzeyi, sağda ise öne fırlamış kalın lombar deliklerinin yarı yarıya gizlediği, içerlek pencereleriyle morg. Yarıklarından çimlerin fışkırdığı bir çatı oluğu setteki kaldırım taşlarına doğru uzanmıştı. Resmin üst kısmını kaplayan, fonda yığıntı halinde duran ev kütlesinin ve boylamasına bölünmüş geniş duvar bandının altındaki sol köşede gölgelerin eşiğinde hafifçe beliren küçük figürler zor seçiliyorlardı. Duvarın üstüne oturmuş ya da çömelmiş izleyiciler görünüyordu, bazıları da kenarlara yaslanmıştı, öylesine toplaşmışlardı oraya, adeta bir tiyatronun sıralarına dizilmiş gibiydiler, bazı meraklılar da uzaklardaki pencerelerin korkuluklarına yaslanmıştı. Resmin farklı katmanlarını oluşturan su, mavna, set, duvar, evlerin cepheleri, duman bulutları, çatı katlarına yansıyan olay ilk bakışta sıradan bir kent manzarasına yedirilmiş gibi görünüyor, karmaşık dramatik yapı kendini ancak yavaş yavaş ele veriyordu. Gemi gövdesindeki uzunlamasına oyuğun önünde toplanmış olan çalışanların yüzü öne dönüktü, setin üstü bir pantomim sahnesi olmuştu. Yoldan gelip geçenler ve pazardaki tezgâhlarının başından ayrılan satıcılar talihsiz bir olayın uyandırdığı merakla rıhtım duvarının oraya gelmişlerdi, ama şaşkınlık ve duygusal katılım gösterenler tek tüktü, bunların dışındakiler bu bedava ve her gün gerçekleşen sıradan gösteriyi bir kayıtsızlık içinde izliyordu. Yüksek duvarın arkasında kalan pazaryeri görünmüyordu. Bacalardan birinden çıkan duman bulutu rüzgârın etkisiyle yana kaymış ve pazaryerinin üstüne çökmüştü, evlerin arasındaki duman, yangın dumanına benzeyen bu duman hiç eksik değildi. Sağdaki kalın bacadan çıkan duman birbirlerinin üzerine yığılmış damlara doğru yükseliyordu, tuvalin üst kenarındaki bu damların üstündeyse kargaların kanat çırptığı bir gökyüzü parçası görünüyordu. Bütün bunların arasında resmin ana motifi olan morg resmin esin kaynağı olmaktan çok uzakmış gibi yapayalnızdı. Orada bir yerlerde bir depo olmalıydı, bodrum katında çıpanın etrafında kayık çubukları vardı, duvara naylon bir ip gerilmişti, üstünde yelken bezleri asılıydı. İçerisinin nasıl göründüğünü Meryon ve Géricault biliyordu. Ölü az sonra hangardaki taş masalardan birisine yatırılacaktı, diğer ölülerin arasına, intihar eden isimsizlerin, açlıktan ölenlerin, uyuşturucuyla zehirlenenlerin, asılanların arasına, sonra insanlar duvarın yanından ayrılacaklar, alışverişlerine devam edeceklerdi. Ağır eğik gölgeler, kare pencere boşluklarıyla bina cephelerinin aydınlık yüzeyleri, dikey ve yatay çizgiler, bunların arasında minnacık figürler, hayatı sönüp gitmiş olan bir ölü, umutları yıkılmış bir kadın, çaresiz bir çocuk; kesin sınırlar içinde bir kent manzarasıydı bu, cehennem kapısına, bilginin yolundan geçme iradesi gösterenlerin eşiğinden içeri girmesi gereken cehennem kapısına bir bakıştı. Meryon'un ba-

kır oymasıyla uzunca bir süre uğraşmış, hatta, röprodüksiyonun olası bütün eksikliklere rağmen, bir kopyasını yapmıştım. Bu pazar gününün ikindi saatlerinde Fleming Caddesi'ndeki odamda Paris'te tamamlamış olduğum bu kopyanın üzerine eğilmiş, *İlahi Komedya*'da *Cehennem*'in ikinci ve üçüncü manzumesi hakkında yapmış olduğumuz, şimdi çok gerilerde kalmış konuşmaları anımsamaya çalışıyordum. Son ayların boşluğu yetmiyormuş gibi bir de dostlarım Coppi ve Heilmann'ın eksikliğini çekiyordum. Kendime gelmek için gereksindiğim zamanı şimdi de kullanabilirdim, gün bitiminden sonra hep bir iki saate ihtiyacım oluyordu. Ama eskiden kendi çevremizde birbirimizle öylesine uyum içindeydik ki, ağzımızdan çıkan her söz karşımızdakinin katkısıyla hemen zenginleşiyor, her soru düşünmemizi keskinleştiren bir yanıt buluyor ya da yeni sorular açıyordu. Düşüncelerimle yalnız kalmak beni çoğunlukla yılgınlığa sürüklüyordu. Heilmann'ın sesini hayal etmeye çalışıyordum, terzinleri, üçlü kıtaları şairane bir söyleyişle okuyan sesini. Yüzü, dudaklarım oynatışı gözümün önüne geldi. Ama kulağım anlayamadığım seslerle doluydu, onları kendi düşüncelerimle birleştiremiyordum. O zamanlar Hedwig Cemaati'nin mezarlığında tartışmalarımızla öngördüğümüz bir şeyi, ilk giriş cümlelerinden sonra işe girişir girişmez bocalamaya ve dağılmaya başladığımız o anı yaşıyordum şimdi. Dik bir patikayla inilen karanlık bir yamaçtaydık o sırada. Heilmann, Coppi ve ben orada oturmuştuk, Ayschmann, Géricault ve Meryon'la da orada tanışmıştım. Düz yoldan saptığımızı fark ettiğimiz bir durumdu bu, aslında bizim yaptığımız hep buydu, düz yol, bu belki de bizim için hiç olmamıştı. Tek bildiğimiz geri dönüşün mümkün olmadığı ve ilerlemekten artık korkmamamız gerektiğiydi. Yeşermekte olan hastane bahçesinin üstündeki açık penceremden Heilmann'a ve Coppi'ye sesleniyordum. Serpilen çalılıkların arasında hamile bir kadın volta atıyordu. O sırada geçmekte olan bir tramvayın sürücüsü tramvayın tam önünde raylara doğru koşturan birine çıngırak çaldı. Hangi sözler söyleniyordu, diye çığırdım, hani anlatıcı yeraltı dünyasına, Cehennem'e açılan kente girdiğinde söylenen sözler neydi. İşte o anda kulağımdaki uğultuların içinde bir şey duyar gibi oldum, bütün yitmişliği, bütün sürgünü içinde taşıyan birkaç dizeydi bu. Daha Paris'teyken de bulmuştu bu ezgi beni, ama bunun kaynağını bir türlü çıkaramamıştım, şimdiyse tomurcuklanmış ağaçlara bakarak havadaki ses titreşimlerinin ayrıntılarını seçebiliyordum. Demir tekerlerin çıngırtısının, tramvay çıngırağının silinmekte olan sesinin, araba motorlarının homurtusunun, sert adımların içinden bir inilti, pek çok benzer ses tek iç çekiş olarak yükseliyordu, tıpkı kitlesel ve bitimsiz bir sürüklenişteki gibi bir kazınma ve sürtünme sesi; dudakların nasıl açıldığı, dillerin nasıl kıpırdandığı, dişlerin nasıl gıcırdadığı ve takırdadığı duyuluyordu, bütün dillerdeki sözler homurtunun içinden yükselmeye çalışıyordu, bir düdük sesi, bir el çırpma, acılı ve öfkeli bir

çığlık, kesik kesik konuşmalarla, mırıltılar ve şarkılarla kesişiyordu. İşte bu hengâmede ilerliyordu işi bitenler, sınırdaki nehre, duyularımızı felce uğratacak kadar korkunç görünüşlü salcının karşı tarafa geçireceği Akheron Nehri'ne. Ama aniden bastıran bir uykuya dalar gibi buna kapılmadım, aksine binanın döner merdivenlerinden hızla aşağıya indim, açık gümüş rengi duvarlarda incecik çatlaklar bir ağ oluşturmuştu, bu ağın içinde yer yer delikler ve derinlemesine kazınmış şeritler vardı. Katları indikçe damların büyüdüğünü ve belediye binasının kulesini gizlediğini görüyordum, Fleming Caddesi boyunca yürüdüm, bisikletçinin, vitrinleri çuvallarla dolu kömürcülerin, lekeli masalarında insanların put gibi oturduğu gri yeşil birahanenin, fabrikanın, tahta çitin önünden geçip Kung Köprüsü'nden büyük bir alana yayılmış rayları, elektrik direği ormanını gördüm. Akşamüstü güneşi tam Kung Caddesi'ne düşmüştü, arkamda yolun sonundaki karanlık blokların arasından belediye binasının kulesi göründü yeniden, karşıdan gelen ışıkta sanki saydam bir maddeden yapılmış gibi görünüyordu kule. Gelip geçenler uzun gölgeleriyle anacaddeden yan sokaklara sapıyor, birbirlerinin yanı sıra akıyor, dalgalar, girdaplar oluşturuyor, arada bir akış tıkanıyor, kendi çevresinde turluyor ve gerisingeri dönüyorlardı, ortada iki şerit halinde parıldayan arabalar süzülüyordu, onların arasında da göz kamaştıran ön panelleriyle tramvaylar ve tepelerindeki gözlerinin içinde, birinde iki diğerinde on bir rakamı. Akmakta olan, çalkalanan bu pazar kalabalığının arasında, tabelaların altında yürüyerek Kung Caddesi'nden aşağıya inerken yanlara doğru kaçarak yürüdüm, vitrinlerin önünde toplanmış, üstlerine ışık düşmüş bedenlerin arasından yarım daireler çizerek geçtim. Vitrinlerdeki erkeklerin, özgüvenlerinden en ufak bir kuşkuları olmayan erkeklerin üstünde bol pantolonlar, spor ceketler, dökümlü gömlekler, renkli kravatlar, hafif ayakkabılar ve sandaletler, yağmurluklar, yazlık siperlikli kasketler ve hasır şapkalar vardı, plastikten yapılmış kadınlar da vecd içindeki bedenlerinin kıvrımlarıyla baştan çıkarıcı bir biçimde gülümsüyor, kareli döpiyeslerini ve ipek bluzlarını, açık renk iç çamaşırlarını, çiçekli mayolarını, yapraklardan ve köpükten yapılma saç tuvaletlerini sergiliyorlardı, Svea Sokağı'nı geçip köşedeki ofise geldim, Hodann Norveç'ten geldikten sonra bu binanın bodrum katma yerleştirilmişti.

Zeminin üç kat altındaki, küçük ve insanı boğacak kadar sıcak bir odada sarı bir kanepeye uzanmıştı Hodann, ellerini başının altına koymuştu. Evraklar ve tıbbi preparatlarla dolu kütüphane rafları tavandaki borulara kadar uzanıyordu, duvarlardan birini kafesler kaplamıştı, kafeslerin içinde tavşanlar yeri koklayarak ve eşinerek dolanıyorlardı. Lavabo tezgâhında bir kadın elek-

trikli ısıtıcının üstündeki laboratuvar gereçleriyle kahve yapıyordu. İsveç'te doktor olarak çalışma izni alamamıştı Hodann. Çalışmaya başladığından bu yana Berlin'den tanıdığı ve evinin üst katında bir cinsiyet enstitüsü bulunan meslektaşı Ottesen Jensen, Hodann'ı, kendisine hastalara danışmanlık yaparak yardımcı olması için yanına almıştı. Praglı bir mülteci olan ve Hodann'la birlikte Oslo'dan gelen kadın, kaynar suyu filtreden geçirip kaba döktüğünde kahvenin kokusu, üzerlerinde gebelik deneylerinin ve başka araştırmaların yapıldığı tavşanların keskin buhar kokusunu kısa bir süreliğine bastırdı. Bu üstünde yattığım kanepe, dedi Hodann bana elini uzatarak, bizim düğün yatağımız. Kadın başını kaldırdı, imbikten içecek doldurdu ona. Boğuk bir tıslamayla memnuniyetini gösterdi Hodann. Benim, dedi gülümsemeyle, İsveç Hekimler Odası'nın talimatını delerek, malum deneyimli sayılırım, gizlice bir istihbarat ağı kurmam planlandı. Kadın gidip yüksek metal bir tabureye oturmuştu, put gibi olduğu yerde oturuyor ve pür dikkat bizleri izliyordu. Kafeslerden tavşanların hımırtıları geliyordu, pembe burunlarını kafes tellerine bastırıyor, kulaklarını oynatıyor, ön dişlerini gösteriyor, patilerinin arasında kuru ot topakları tutuyorlardı. Münzenberg'e gelince, dedi Hodann dirseklerinin üzerinde doğrularak, Abusch'la, Eisler'le ve Dahlem'le sürekli çatışmasından dolayı partiyle ilişkisi sınıra dayanmıştı. Pieck, Dimitrof, Manuilski başlangıçta ondan yanaydılar, Moskova'da Ulbricht'in grubu ise ona karşı çalışıyordu. Parti'nin yurt dışı yönetiminin kıskanç ve ben haklıyım tutumu işte. Eisler Merkez Komite'nin gazetesi *Die Internationale*'yi çıkarıyordu, Abusch *Rote Fahne*'nin baş redaktörüydü. Yeraltı hücrelerini yönlendirmek için gizlice Almanya'ya sokuluyordu bunlar. Münzenberg onlar için büyük bir rakipti. Onları, Alman işçi sınıfının gücünü abarttıkları yolunda uyarmıştı. Kitlelerin kendiliğinden faşist diktatörlüğü devireceklerine inanmıyordu. Otuz üçün hatalı değerlendirmelerinden hâlâ hiçbir şey öğrenmediniz, diyebiliyordu Münzenberg onlara. O zaman Troçkist olmakla suçlandı, çünkü o zamanlar tehlikenin boyutlarını fark eden tek kişi Troçki olmuştu. Münzenberg'in geçmişini karalamaya çalıştılar. Partiye hiçkimsenin sağlayamadığı kadar para sağlayan Münzenberg kapitalizmin müttefiki ilan edildi. Halk cephesi taktiğinin başarısızlığını onun üzerine attılar, çünkü proleter birlik cephesinde ısrar etmesiyle Münzenberg'in sosyal demokratlara sırt çevirdiği düşünülüyordu. Bu arada Partideki hiçkimse onun kadar, bir işbirliği için bütün katmanların sözcülüğünü yapmaya uygun değildi. Münzenberg Goebbels'inkiyle aşık atabilecek bir propaganda aygıtı kurmak için ısrar etmişti. Ama aldığı yanıt faşizmi abarttığı yolundaydı. Proletaryaya inancını kaybedip küçük burjuva bir duruşu temsil ettiği düşünülüyordu. Önüne konan argümanlar çelişkili, akıldışı ve bulanıktı. Münzenberg devamlı Almanya'daki işçilerin mücadele becerisine duyulan güven konusunda uyarılarda bulunuyordu. Çalışan-

ların sınıf bilinciyle değil etkin propagandanın güdümünde hareket ettiği çok açıktı ona göre. Zihin bulanıklığını ve takıntıları, insanları kışkırtan ve onları savaş yanlısı hale getirecek olan gerici zehirleme sürecini kırmaya yarayacak araçlar bulunmalıydı. Gerekli aydınlanmayı devreye sokacak güçte görüyordu kendini. Liderlik talebi olmakla, kibirli olmakla suçlandı. Hodann'a göre Sovyet koruması altındaki grubun ayakta kalması içindi yapılan her şey. Bu grup kendini korumak adına, kendilerininki dışında bir görüşü temsil eden herkesi yok ediyordu. Sovyetler Birliği'nin korunmasında nasıl ısrarlı olduğumuzu biliyorsun, dedi Hodann, onlarsız faşizmin asla üstesinden gelemeyeceğimizin farkındayız. Bugüne kadar hiçkimse Münzenberg'i Sovyet düşmanı ifadeler kullanmaya zorlayamadı, yoldaşlarının maruz kaldığı yargılara kendisi de maruz kaldığı halde. Paris'teki en güçlü muarızı Dahlem'di. Otuz sekiz yazının sonlarına doğru Dahlem ona ültimatom çekti, Münzenberg ya özür dilemeli ya da partiden ihraç edilmeliydi. Münzenberg, Buharin'in Paris ziyaretinden sonra yaptığını yapmadı, duruma boyun eğerek denetleme komisyonunun karşısına çıkmak için Moskova'ya geri dönmedi. O zamandan beri de sürekli izleme altında. Mektupları okundu. Eski çalışma arkadaşları ona karşı kışkırtıldı. Wehner sakin ve temkinli bir bekleyiş içindeydi. Hırslı biriydi, otuz iki yaşındaydı. Yükselişi ancak kendini güvence altına almakla mümkün olabilirdi. İçlerinde en suskun olan oydu. Katz da karşı tavrını sürdürüyordu hâlâ. Münzenberg'in kafasına bu fikirleri onun soktuğu yolunda etkilemeye çalıştılar Katz'ı. Katz buna inanmayacak kadar akıllıydı, Münzenberg'in yirmi yıllık başarılarını gayet iyi biliyordu. Yine de partinin sistematik baskısına dayanmak için insanın gücü nereye kadar yetebilir ki, dedi Hodann doğrularak, Paris'te başladığına tanık olduğum şeyin Hodann'ın da iç dünyasında egemenlik kurduğunu fark ettim. Katz'ı anlıyordum, dedi, onun eninde sonunda bağlılığını beyan etmekten ya da ensesine bir kurşun yemekten başka şansı yoktu. Münzenberg'in hayatı tehlikedeydi, dedi Hodann. Sadakatsizlik gösterenler yurt dışında öldürülmüşlerdi. Onun affedilebileceğini düşünmek için hiçbir neden yoktu ortada. Bunun üzerine, dedi, dergisinde on Martta yayımladığı bir yazıyla Parti'den ayrıldığını açıkladı. Hodann Münzenberg'in sözlerini aktarırken onu gözümün önüne getirdim, hafifçe öne eğilmiş, sol eli masanın üstünde, sağ eli kalkık, havaya parmağıyla bir şeyler yazıyordu, bütün cüssesiyle gözümün önündeydi, konuştuğu Thüring ağzı Hodann'ın Berlin vurgusuna karışıyordu. Hodann Münzenberg'in açıklamasını benimsemişti. Son iki yılda edindiğim deneyimler, dedi, bana gösterdi ki, bugünkü partinin içinde politik görüş ayrılıklarını saydamlaştırmak ve barındırmak mümkün değil. Benim yönetimle çatışıyor olmamın kaynağında parti programında, propaganda yöntemlerinde, parti içi demokraside ve partinin üyeleriyle kurduğu ilişki anlayışında ortaya çıkan sorunlar var. Başta hepimiz demokratik

merkeziyetçilik, azınlık haklarının ve yapıcı eleştiri hakkının korunması, parti örgütlerinin özerkliği, seçilme hakkı, yetkililerin gerektiğinde görevden alınması ve hesap vermeleri ilkesinde birleşiyorduk. Ne zaman ki bu temel ilkelere yeniden döneriz, parti ancak tekrar o zaman üyeleriyle doğru bir ilişki kurabilir. Parti bireylerden oluşuyor. Gelecekteki devrimci mücadele zaferle sonuçlanacaksa, bunu emir komuta zinciriyle yönetilenler değil, sadece özdisiplini olan insanlar başarabilir. Parti dediğin nedir ki, üyelerdir, politik fikirleri olan insandır, serpilip gelişen, yaratıcı düşünebilen insandır parti, aygıt değil. Bu insanların çoğunluğu yönetimin uyguladığı strateji ve taktiklerin doğruluğuna inanmıyorsa, o zaman disipline yönelik her çaba ucube bir hayalden öteye gitmez. Parti biziz, onu düşünerek hep yeniden kuran biz, yoksa yukarıdaki idol, bizleri belirleme hakkını talep eden öfkeli bir Tanrı değil. Yönetimden, parti aygıtından ayrılsam da, demişti Münzenberg, hukuka aykırı olarak, yöntemsiz ve savunma olanağından yoksun bir biçimde anonim güçler tarafından dışlanan binlerce insandan ayrılmıyorum. Hodann öne doğru eğilip, elini yüzünde gezdirdi. Kadın oturduğu yerden fırladı, Hodann'ı tutmak için yanına dikildi ve onun daha fazla konuşmasını engellemeye çalıştı. Münzenberg'in ne Sovyetler Birliği'nden kopmayı ne de parti içinde kendi fraksiyonunu kurmayı düşündüğünü söyledi Hodann, faaliyetini tek bir grupla da sınırlamak istemiyordu, büyük ve kuşatıcı bir birlik partisi kurulmasına katkıda bulunmak için yola devam edecekti. Ama böyle bir sesin ne değeri olabilirdi ki, diye soruyordum kendi kendime Hodann yeniden kanepeye uzanırken, arkasında hiçbir örgüt olmayan, partiyi yolundan döndürmeyi asla başaramayacak olan, inatla kendi inancını ifade ediyor olsa da son kertede yalnızlığından başka gündeme getirecek bir şeyi olmayan Paris'teki yalnız bir sesin ne değeri olabilirdi ki. Yine de ona hak veriyordum. Onu değerlendirişim onunla tanışmama benziyordu. Onun hakkında farklı anlamlara çekilebilecek şeyler duymuştum, ama yine de onun bakış açılarının, yoldaşlarının merkez kararlara mutlak uyum gösteren, dar düşünme biçimiyle uzlaşamayacak kadar geniş olduğunu düşünebiliyordum. Onun temsil ettiği görüş güçlülerin görüşü karşısında önemsiz kalıyordu. Onların görevi tehlikede olan partiyi ayakta tutmaktı. Onun suçlandığı gibi bencil ve kendini beğenmiş olup olmadığını bilmiyordum, bunu değerlendirebilecek durumda değildim, ayrıca en yakın çalışma arkadaşlarının iddia ettiği gibi onun sadece hırslarının kurbanı olup olmadığını da bilmiyordum. Bu durumun bir açıklaması olmalıydı. Ama böyle bir açıklama hiçbir zaman gelmeyecekti. Bütün bunlar benim açımdan geri adım atmak anlamına geliyordu. Henüz kendi olanaklarım hakkında söz söyleyebilecek durumda değildim, yasadışı siyasi faaliyet becerim olup olmadığını göstermiş değildim, ama açık olan bir şey vardı, o da siyasi mücadeleye katılmadığım takdirde hiçbir geleceğimin olma-

dığıydı. Birkaç hafta önce Rogeby aracılığıyla Mewis'le buluşmuştum. Malmö'deki karargâhından birkaç günlüğüne Stockholm'e gelmişti Mewis. Akşamüstü saatlerinde kentin yeni kurulmakta olan kısmı Gârdet'nin kıyısındaki Ladugârd'dan geçmiştik. Aslında bu buluşmadan fazla bir sonuç çıkmamıştı, yaz sonuna doğru çıkarılması düşünülen bir dergi için malzeme toplayabileceğimi ima etmişti Mewis sadece. Bunun dışında konuşulan her şey, fazla düşünülmeden söylenmiş bir söz tepki çekiyordu, konuşulanlar o sırada üstümde fazla bir etki yapmamıştı, ama bu sözler ancak günler sonra etkisini göstermeye başlamış ve bana bir kez daha yeraltında sürdürülen faaliyetlerin dışarıya ne denli sıkı sıkıya kapalı olduğunu anımsatmıştı. Tıpkı Villa Candida'daki buluşmada olduğu gibi üzerime dikilmiş yeşil mavi bakışlarla birkaç soruya muhatap olmuştum, Mewis beni bir kez daha yadırgatmıştı, kişiliklerini gizlemeyen Hodann ve Münzenberg gibi insanlardan çok farklıydı o. Hodann'ın yanında oturmuş gizli, illegal dünyayı düşünüyordum, bu dünyada altı haftada bir, sahte İsveç pasaportlarıyla Trelleborg'dan Sassnitz'e yapılacak yolculuklar özenle planlanıp gerçekleştiriliyor, aracılar Berlin'deki, Hamburg'daki, Bremen'deki bağlantı noktalarını arayıp buluyor, sanayi alanlarının, kitle örgütlerinin, yerleşim bölgelerinin içindeki hücreler yenilenip geliştiriliyor, sadece Berlin'de hâlâ üç bin komünist gündelik faaliyetlerini sürdürüyor, üye sayısı üçü dördü geçmeyen gruplar arasında haberleşme sağlanıyor, basılan raporlar değiş tokuş ediliyordu. Bir aracın diyaframıyla, bir motorun menteşesiyle gizlice oynayanların, trenlere, uçaklara, obüslere, toplara hatalı parçaları yerleştirenlerin dünyasına, Coppi ve Heilmann'ın da içinde yaşadığı bu dünyayı yakınımda hissettim. Almanya'dan dönen parti temsilcileri tekrar İsveç'teki gizli barınaklarına yerleşiyordu, kimse onların adını sormuyordu, işçilerin, denizcilerin yanında barınıyorlardı, yeraltının derinliklerinde dayanışma devam ediyordu, oralardaki ilkel atölyelerde sahte kimlikler oluşturuluyor, fotoğraflar değiştiriliyor, damgalar, üzerlerinde fazla pişirilmemiş ve soyulmuş yumurta yuvarlanarak kopyalanıyordu, yeraltının derinliklerinde düşmanın muazzam yapılarına karşı verilen bitmek bilmez mücadelede lüzumsuz sözler sarf edilmiyordu. Her ne kadar tıpkı Münzenberg gibi önemsiz bir konuma düşmüş olsa da Hodann bile başladığı işi sürdürüyordu. Faşizmin düşmanı olarak hâlâ Komünist Parti'yle aynı cephedeydi ve bütün uzlaşmazlıklara rağmen bu cephenin oluşturduğu birliğe hâlâ ihtiyaç olduğu kanısındaydı. Ocak sonundaki Paris Konferansı'nda yönetimin tepesinde bulunanlar birlikten söz etmişlerdi. Bunun nedeni belki de, çatlakların organik bir bütünleşmeyi sağlayamayacak kadar derin olduğunun ve birliğin ancak yukarıdan gelecek talimatlarla oluşturulabileceğinin farkına varılmasıydı. Benimse önümde sağlam şekillenmeler yoktu, daha kendi yolumu bile çizemiyordum, bu yüzden birlik çağrısı tutunabileceğim tek daldı. Hodann tıpkı

Cueva la Potita'da ve Denia'daki sıhhiye bölüğünde olduğu gibi Stockholm'deki yeraltı mezarlığında da yaşanan kaygıları ve depresyonları, faaliyet içinde bulunarak aşmaya hazırdı. Hıristiyanlığın bir sonucu olarak küçümsediği merhamet türlerinin içinde en berbat olanı kendine acımaktı ona göre. Mutsuz bir insana aynı mutsuzluğu içinde hissederek yardım edilemezdi, bu duygu daha çok insanın kendi eylem zafiyetini onaylamaya yarıyordu. Duygu paylaşımı ancak doğrudan pratik bir yardıma dönüştüğünde ve bu yardım her türlü duygunun önüne geçtiğinde değerli olabilirdi. Görünüşe bakılırsa Hodann'ın kendisinden beklediği güç ve dayanıklılık normal ölçüyü aşıyordu, zira enerjisinin büyük bir kısmını hastalığıyla mücadeleye harcıyordu. Hodann'ın korkusu astım krizleri şeklinde kendini gösteriyordu, ama dışarıya karşı sadece güven duygusu yansıtma sorumluluğu duyuyordu. Yaşadığı boğuntunun nedenleri hakkında konuşmayı reddetmişti hep. Başkalarının hastalıklarının psişik arka planı konusunda bu denli anlayışlı olan bir insan kendi üstündeki baskıya son derece ilgisiz ve yok sayıcı davranıyordu. Oysa ne zaman bir şey gizlemeye çalışsa, ne zaman bir çatışma, genellikle de siyasi bir çatışma çözümsüz kalsa astım krizine tutuluyordu. İspanya'daki birlikteliğimiz sırasında pek çok kez onun kendine bu denli hâkim olmayı bir kenara bırakıp başkalarından destek talep etmesini arzu etmiştim, ama o soğukkanlılığı hiç elden bırakmamıştı. Boğazdan hırıldamaya başlamıştı. Kadının ona uzattığı kâğıt bir külaha tükürdü. Bir anlığına yüz hatları korkuyla gerildi, gözleri kararadı, ama sonra hemen gülümsedi, kadın onun yüzünü ıslatıp kurularken Hodann kendisine yönelik bir ironiyle bana baktı. Kadının bana yönelik kıskançlığını hissediyordum, tıpkı eski yol arkadaşı Lindbaek gibi o da sahiplenme duygusunu dışavuruyordu, ama Lindbaek talepkâr, neredeyse zorbaydı, bu kadın ise koruyucuydu, fedakârca kendini adıyordu. Çevremi saran kafeslerdeki koklama ve çiğneme, kulaklarımda sürekli bir kımırtıya dönüştüğü sıra, her zaman evlilikteki ikili ilişkiden küçümseyerek söz eden Hodann'ı bu kadının yanma neyin sürüklemiş olabileceğini düşünüyordum. Belki de yalnızlığı o denli büyümüştü ki, bu kadının ona verdiği sıcaklığı ve güveni aramaya başlamıştı. Kadın yakında taşınacaklarını, kentin dışında Kristineberg'de onlara küçük bir daire tahsis edildiğini, göçmenlere yardım organizasyonunda mobilya bakındığını söyledi, masalardan, sandalyelerden, tabak çanaktan, perdelerden söz etti, kirayı düşünce Hodann'ın maaşından ellerine ne kalacağını hesap etti, sürgündeki kısıtlı başlangıç koşullarından kurtulmayı ve daha geniş mesleki olanaklar elde etmeyi uman Hodann da ilerici İsveçli doktorların kendisiyle, tanınmış bir uzmanla çalışmaya muhakkak istekli olacaklarını söyledi, kendisini bir kez daha ele geçirmek isteyen hastalıklı güçsüzlüğünü bastırdı, harekete geçme isteğini göstermek üzere doğruldu, eliyle yukarıyı işaret etti, oraya baktık, neredeyse unutmak üzere olduğu-

muz kent tepemizden aşağı geçiyor gibiydi, sonra birden büyük Kautsky'nin oğlu ve okuldan arkadaşı olan Kautsky'nin adını andı, Brecht'in adını andı, ikisi de bir okul yurdunda konuk olarak kent dışındaki Viggbyholm'de oturuyordu, Kautsky de doktordu ve İsveç'teki çalışma yasağından o da payını almıştı, Birleşik Devletler'e gitmek için vizesini bekliyordu, Brecht ailesiyle birlikte Danimarka'dan gelmişti, ona yakında bir ev tahsis edilecekti, Hodann onları hemen bugün ziyaret etmemizi önerdi, kadın itiraz etmeye yeltendi, ama Hodann eşelenme ve çıtırtı seslerinin arasında onun yanından geçip gitti, onun canlanmayı başarmasıyla birlikte odanın ilk baştaki havası da değişiverdi, oda artık bir zindana benzemiyordu, her yerde bulunabilecek, içinde planlar yapılabilecek geçici barınaklardan biri haline geliverdi.

Çamlıktaki okula çıkan yolun kenarında, çiftlik avlusundaki ağılların yanına konmuş, süt kovalarının yanyana dizilip doldurulduğu tahta masanın üstünde Karl Ossietzky'nin kızı oturuyordu. Solda, mezarların ve çitin arkasında otlaklar uzanıyordu, sağda boylu boyunca yeni sürülmüş tarlanın üstündeki saban izleri görünüyordu. Ossietzky'nin kızı, babasına destek vermek üzere kurulan İsveç komitesinin girişimleriyle bin dokuz yüz otuz altıda Viggbyholm'e gelmişti, bundan önceki üç yılını, Almanya'dan gelen ilk siyasi çocuk mülteci olarak Südengland'daki Dartington Hall yurdunda geçirmişti. Onun kim olduğunu öğrenmeden önce ilk dikkatimi çeken şey mutlak bir yalnızlık içinde olmasıydı. Kautsky ve ailesi tarafından istasyondan alınan ve okul binasına yönelen Hodann'ın ve karısının ardısıra gitmeyip orada oyalandım. Uzun bir suskunluktan sonra benim de öğrenci olarak okula gelip gelmediğimi sordu kız, ama sonra okul dönemini arkamda bıraktığımı tahmin etti. Burada oturduğunu, ama hafta içi kentte, Enebyberg'de bir evde yardımcı olarak çalıştığını söyledi. Bardak kırmaktan zevk alıp almadığımı, hiç bu zevki tadıp tatmadığımı sordu. Ne zaman vitrinden eline bir bardak alsa, onu yere atmaktan alıkoyamıyordu kendisini, üstelik evin, bir muhasebecinin karısı olan hanımının bardağın parasını maaşından keseceğini biliyordu. Ayrıca kadın bardağın nadir bulunan bir parça olduğunu söyleyip ortalığı velveleye veriyordu, oysa kırdığı bardak pek de değerli takımlardan olmuyordu. Geniş ağzına, ince dudaklarına yayılan gülüş çocuksu, ama aynı zamanda isyankârdı. Siyah, uzun ve düz saçları omuzlarına dökülmüştü. Dizlerine koyduğu esmer elleri kendine özgü güçlü bir forma sahipti. Anne tarafının Hintli bir prensesin ailesinden geldiği yolunda bir açıklama yaptı, baba tarafının da Metternich döneminde ülkesinin özgürlüğü için savaşmış Polonyalı bir şövalye ailesinden geldiğini söyledi. Bir masal dinlemeye hazırlanırmış gibi tahta

masanın kenarında onun yanına iliştiğimde sesi acı ve çatlak bir tona büründü, yeşil gri gözleri bana güvensizlikle bakıyordu, anlattıkları karşısında en ufak bir inanmama belirtisinin onu hemen kaçıracağını hissettim. İngiltere'de önce Russellların evinde yaşadığını, sonra Devon'a, Russellların ve Huxleylerin çocuklarının gittiği okula, Exeter'deki deneme okuluna gönderildiğini söyledi. Rüzgârın esintisi saçlarını yüzüne düşürüyordu. Yarı İsveççe, yarı İngilizce konuşuyordu yüzüne düşen saç tellerinin arasından. Britanya İmparatorluğu'nu ayakta tutma sorumluluğunu taşıyan bir elitin içinde büyümüş, kendisine özel bir eğitim biçildiği fikriyle yetişmişti. Bu arada Toller gibi ayrıksı bir insan onun koruyucularından olmuş, dansa ve tiyatroya duyduğu ilgiyi desteklemiş ve okulu bitirmeden önce Old Vic'deki oyuncu okulunun sınavına girmesinde ona yardımcı olmuştu, on altı yaşındayken İsveç'e gelmeden önce bu sınavı kazanmıştı. İlk kez o anda babasının adını andı. Babası otuz altı Kasımında Nobel Barış Ödülü'nü aldığında ve kendisi İsveç'teki önde gelen Alman tutuklulardan birisinin kızı olarak ülkeye kabul edilip okul müdürü Sundberg tarafından okula davet edildiğinde, babasının isteğine uyularak ödülden kazanılan paranın yüz bin marklık bir bölümünün tiyatro eğitimine verileceğinin hesabını yapabiliyordu hâlâ. Paranın Alman devlet güvenlik polisi tarafından gasp edilmesinin ayrıntılarından fazla söz etmek istemediğini söyledi. Ayda seksen mark babasının bakımı için harcanmıştı, babasının yaşamının son aylarında ise annesinin eline günde bir mark geçmişti, paranın geri kalanı üçkâğıtçıların cebine giriyordu. Yıllarca gördüğü işkencelerden sonra babası ağır hasta olarak uluslararası kamuoyunun baskısı üzerine Esterwegen bataklığındaki kamptan alınıp Berlin'e götürülmüş ve orada Hitler'in mareşaliyle yakın ilişki içinde olan Dosquet adında bir doktorun yönettiği kliniğe yatırılmıştı. Ellerini masanın kenarına koyup doğruldu ve yüzünü yukarı kaldırıp, bir yıl önce otuz sekizdeki Paskalya'dan kısa bir süre sonra bana gizlice iletilen bir mektupla onun nasıl öldüğünü öğrendim, dedi. Tüberkülozdan, kalp yetmezliğinden öldüğü söylenmişti. Ama akciğerlerinden hiç hasta olmamıştı, bedence güçlü bir yapısı vardı, dedi. Uygun bir bakımla kurtarılabilirdi. Ama beyaz general üniformalı dolandırıcı şişko, devletin ikinci adamı onun öldürülmesine karar vermişti. İnsan Hakları Birliği'nin Paris'ten gönderdiği altmış frankla aylık ödemesi karşılanan Niederschönhausen'deki Nordend Sanatoryumu'nda kalıyordu, dedi. Bahçedeki depo gibi bir binanın küçük odalarından birisine yatırılmıştı hasta, oda, yüksekliğinin yarısı uzunluğunda tahta bir perdeyle bölünmüştü. Bir bavul, birkaç karton kutu, üstünde birkaç kitabın bulunduğu bir raf, sahip oldukları bunlardan ibaretti. Akciğer hastalığı kampta geçirdiği yıllar boyunca ona küçük dozlar halinde enjekte edilmişti, dedi. Ağır ağır ilerleyen bedensel yıpranma resmî olarak koruma altında bulunan babasını intihar etmeye sürüklemeliydi, plan

buydu. Ama hâlâ teslim olmadığı ve bilindiği üzere ölü bir siyasi tutuklu uluslararası kamuoyunu hâlâ nefes alıp vermekte olan bir tutukludan daha az harekete geçireceği için onun ortadan kaldırılması planlanmıştı. Mareşalin bir ziyaretinden hemen sonra tutuklunun durumunun nasıl gözle görülür biçimde kötüye gittiğini haber vermişti kızına ondan haber getiren biri, hastanın yüksek dozda tüberkül bakterisi aldığından emin olduğunu söylüyordu, bu bakteriler genel fiziksel zayıflık da varsa ölümcül olabiliyordu. Bu arada enjekte etme kelimesi sarfedilmişti. Bu cereyanlı ve nemli odada yatan babasının battaniye istediğini ama son günlerinde hastabakıcının ona battaniye de vermediğini söyledi. Babası için artık yapılacak bir şey kalmadığında ve dünya kamuoyunun protestoları hızını kaybettiğinde kendisine gösterilen ilgi de azalmıştı, gerçi hâlâ okul vakfının konuğuydu, ama oyunculuğu ya da dansçılığı meslek edinmek fikrini kafasından çıkarması gerektiğini ve önce çalışmayı öğrenmek zorunda olduğunu daha sık duyar olmaya başlamıştı, özellikle de vakfın kadın başkanı Kronheimer'den. Babası Nobel Ödülü'nü aldığında kendisi de ünlü bir kişi olarak öne çıkartılmış, fotoğrafçıların ve gazetecilerin gözbebeği olmuştu, o sıralar Stockholm'deki Hâkonssons Tiyatro Okulu'na girme izni almak için koşulları zorlamıştı, Komite masrafları karşılayacaktı, ama Toller otuz sekiz sonbaharında birkaç günlüğüne Stockholm'e gelmiş ve ona Dramatik Tiyatro'nun yöneticisi Brunius'u görmesini tavsiye etmişti, oysa Brunius onu kaba bir biçimde geri çevirmişti, yöneticinin ilk gerekçesi bir yabancı olarak onun devlet okuluna alınamayacağı yolundaydı, ikinci gerekçesi ise bu aksanıyla sahne dilini asla öğrenemeyeceği olmuştu. Oturduğu yerden aşağıya atladı. Bir an ortadan kayboluvereceğini sandım, ama sonra benimle birlikte okul avlusuna doğru yürümeye başladı. İlkgençliğinden beri yatılı okullarda kalmanın kendisi için normal bir şey olduğunu bilmem gerektiğini söyledi, genç soylular ve militaristlerle olan mücadelesinde babası önce faşistler tarafından değil, Weimar iktidarı tarafından hapse atılmıştı, böylece babası Tegel'deyken o da Gri Manastır'a, Breite Caddesi'ndeki Bismarck'ın eski okuluna gitmiş, en yüksek düzeyde bir vatan haininin kızı olarak orada eziyet çekmiş, sonra da ulusal selamı vermeyi reddettiği için oradan atılmıştı. Son yıllarda olup biten olayların mahiyetini ancak otuz sekiz Ekiminde, on sekiz yaşıma geldiğimde, dedi, Toller sayesinde öğrenebildim. Babama ıslahevlerinde ve kamplarda nasıl muamele edildiğini bildiğim halde bir yıl öncesine kadar, annem aracılığıyla bana gönderdiği sevecen mektuplar, ona destek olan bütün yazılar, çağrılar ve eylemler nasıl ki içimde onun serbest kalacağı inancını beslediyse, onun ölümünden sonra da hâlâ bunun bir bedeli olmalı, bir arınma olmalı diye düşünüyordum. On üç yaşımdayken Almanya'dan ayrılmış, oradan oraya gitsem de korunmuştum, hiç uyruğum olmamıştı, dünya vatandaşıydım, ancak şimdi, Toller bana kendisine yapılanla-

rı da gösterdikten sonradır ki, bu imha hırsının menzilini kavradım. Barışçılığa inanan Toller kısmen babamın yerini tutmuştu, bu ılımlı, sıcak insana Oslo'ya gitmeden kısa bir süre önce Norveç gazetesi *Fritt Folk* tarafından kitle katliamcısı sıfatı yakıştırıldı, gazete, onun gezgin Yahudi ırkının bir üyesi olduğu imasıyla Germen kültürünün başdüşmanı olarak bir o ülkede bir bu ülkede göründüğü, komünizmin paralı askerî olarak yağmacılık ve savaş hazırlığı yaptığı söylendi. Almanca konuşabilseydin, dedim ona, seni daha iyi anlayabilirdim. Olduğu yerde kalakaldı, dehşet içinde bana baktı, yüzü dağılacak gibi oldu. Söylesene kimsin sen, dedi, birden peltek peltek konuşmaya başlamıştı, seni İsveçli sandım. İnce, yıpranmış elbisesinin içinde karşımda dikiliyordu, bu elbiseyi ona birileri vermiş olmalıydı, oysa çoktan küçülmüştü, saçları şimdi hiç gücü kalmamış gibi aşağıya dökülmüştü. Bu dili konuşamıyorum artık, dedi. Annem babam işçi, dedim, Sudeten bölgesinin işgalinden sonra onların oturdukları yerden sürüldüğünü, şimdi nerede kaldıklarını bilmediğimi, santrifüj fabrikasında kalay kaplamada çalıştığımı, saat başına bir kron aldığımı, Fleming Caddesi'ndeki odamın aylık kirasının kırk kron olduğunu söyledim. Ona bu açıklamaları niye yaptığımı bilmiyordum, belki de mahcubiyetten. Elimi tutup beni geriye doğru çekti, tam karşımızdaki okula ait binaların önünden uzaklaştırdı. Birlikte Hodann'a gidebileceğimizi söyledi, onu bir kez ziyaret ettim, dedi, bir yol gösterici o, insana yardımcı oluyor, ama ötekiler öyle değil. Karısı beni kanatlarının altına almak istiyor, ve de Kautskyler, bu görmüş geçirmiş ve kültürlü insanlar, ve ev sahibim Sundberg, bu öylesine efendi ve paylaşımcı, dinsel hümanizm ölçülerinde alabildiğine serbest düşünceli insan, ben hiçbirinin gözünün içine bakamıyorum, onların iyilikleri karşısında bütünüyle ihanet duygusu içindeyim, beni evlatlıkları gibi görmelerine katlanamıyorum. Burada, okulda doğa yaşantısını öğretmeye çalışıyorlar bana, dedi, bunun benim duyumsamalarıma yumuşaklık getireceğini düşünüyorlar, ben de gerçekten denedim, tezekli tarlaların karşısında, kazıkların arasına gerilmiş hafif elektrik yüklü tellerin, çamurlu derenin karşısında, köylünün tarlasından ayıklayıp attığı taş yığınları karşısında bir şeyler hissetmeye çalıştım, gözümü dikip göğe, bulutlara baktım, ama tek hissettiğim buraya ait olmadığımdı. Bunları söylediğinde aklıma Brecht geldi, ama o Brecht'in de adını duymak istemiyordu, onun sadece etkili kişilerle tanışmak peşinde olduğunu söyledi. Yeniden caddeye çıkmıştık, villaların bulunduğu tepeye doğru hızlı adımlarla yürüyordu, babamı en son yedi yıl önce gördüm, dedi, Tegel'deki cezaevine, ne yapılmadan deniyordu, o cezaevine nakledilmeden önce henüz iyi besleniyordu, paltosu, şapkası, kolalı yakası ve boyun bağı vardı, o zamandan bu yana, tıpkı bir filmdeki gibi üst üste binen görüntüler görüp duruyorum, bu görüntüler zaman içinde korkunçlaştı, maskelere dönüştü, onu Sonnenburg kampındaki haliyle, tam kal-

binin üstüne dikilmiş büyük yamayla görüyordum, numarası beş yüz altmış ikiydi, sonra üstünden dökülen giysileri içinde görmeye başladım, gözleri çukura kaçmış, burnunun büyüklüğü iyice ortaya çıkmış, ağzı büzüşmüştü, yaslandığı kürekle zor bela ayakta duruyordu, doğu kapısı, beşinci istasyon, sonra Papenburg Esterwegen, Ems, Hollanda sınırı yakınlarında, iki büklüm olmuş patates doğruyordu, sonra otuz dört sonlarında bir deri bir kemik kalmış halde bir kerevete uzanmış olarak gördüm onu, sonra iki siyah üniformalının arasında ayakta güçlükle dururken, tebeşir gibi bembeyazdı rengi, bir gözü şişmiş, dişleri dökülmüştü, kırılmış ve iyi kaynamamış bacağını sürüklüyordu, sonra o çifte fotoğraf, onun ölü suratının karşısında Hamsun'un, tutukluyu aşağılayan, ona küfürler savuran ünlü yazarın yanaklarından kan damlayan yüzü, ödülün ona verilmemesi için aylarca sürdürülen mücadelenin başını çekenlerden birisiydi o, bir zamanlar o çok sevdiğim kitaplarına tükürdüm, üzerlerine kustum, dedi, *Açlık*'ı, *Pan*'ı, *Victoria*'yı yırtıp parçaladım, sonra Şubat otuz sekizde bir kez daha sivil olarak giydirilmiş yaşayan cesedin Berlin'deki jürili mahkemesinin önünde ortada duruşu, profilden görünüyordu, başını zar zor dik tutabiliyordu, sonra o son görüntüler, deponun pis bir köşesinde, tahta perdenin arkasında nöbetçi hastabakıcının gözetiminde yatarken, açmakta olan karadikenlerle kaplı hastane bahçesinde; dört Mayıs otuz sekizde Katolik bir rahibe onun üzerine eğilerek dualarımızı iletti, gece vakti babamın tanımadığı bir heykeltıraş ölüm odasına gizlice girip onun alçı yüzünün kalıbını yapıp yurt dışına çıkarabildi, yabancı ve soğuk bir maske, tıpkı Schiller'in ve Blake'in ölü maskı gibi. Caddede yukarı doğru yürüyorduk, ve şimdi, dedi, kimse beni ne yapacağını bilemediği için, okulumuzun Yahudi amiri, Almanya'da geçirdiğim çocukluğumdan en büyük sinsilik olarak gördüğüm her şeyi yapıyor bana, otorite, zor yoluyla disipline sokma, bu utanç verici ülkeden kaçmış birisi olarak ağzından salyalar akıtarak bana çalışmazsam yemek yiyemeyeceğimi söylüyor, ve etrafımdaki efendi insanlar da bu sözleri onaylayıp kafalarını sallıyorlar, bir hiç olan, bir dilenci olan benim aldığım sadakalardan mutlu olmam gerektiğini ima ediyorlar. Banliyö tren istasyonuna kadar gelmiştik, benimle birlikte kente gitmek istediğini söyledi. Ona Hodann'ın bizi beklediğini anımsatınca, onu telefonla haberdar edebileceğimizi söyledi yalnızca. İlk kez birisi benimle birlikte evin kapısından giriyor ve odama giderken bana eşlik ediyordu. Öteki kiracılar mutfakta akşam yemeği yiyorlar ve gürültü patırtı yapıyorlardı, içkilerini kendi damıtma aygıtlarıyla hazırlamışlardı, sarhoş şarkıları duvarı delip geçiyordu. Barınağımı konuğun gözleriyle gördüm. Bir hücreye benziyordu. Dar karyola, masa, sandalye, komodin, çini soba. Kitap yoktu, masanın üzerinde birkaç kâğıt vardı sadece. Ona ikram edecek hiçbir şeyim yoktu, mutfağa gitmek istemiyordum. Lambayı kapatmamı söyledi. Duvarları ve tavanı sadece soluk ilkbahar göğü

ve caddeden gelen ışıklar aydınlatıyordu, gelip geçen araba farlarının yansıları odayı boydan boya yalıyordu. Hiç değilse park manzarası, dedi. Bu ülkede ilk kez yaptığım şeylerden birisi de İspanya'da yaşadıklarım hakkında konuşmaktı. Hava kararıyordu, ziyaretçim yatağa uzanmıştı, ben pencerenin yanında oturuyordum. Giderek mutfaktaki ve yan odadaki sesler kesildi, ertesi gün iş günüydü, erken kalkacaktım, saniyenin onda biri kadar kısa bir süre için, sabahın dördünde kartımı vardiya saatinin aralığına itip kolu indirdiğim geldi gözümün önüne. Nasıl olup da buraya uyum sağladığımı sordu. Yaklaşık üç senedir bu ülkede olduğunu ve şimdiye kadar hayatta kalabilmek için büyük bir uğraş vermekten başka bir şey yaşamadığını söyledi. Tiyatro okumak için gösterdiği çabanın sona ermesinden sonra eğitime devam etme umudunu kaybetmişti, bitkisel hayat yaşıyordu. Aidiyetsizlik duygusunun göç etmekten kaynaklanmadığını söyledi, sürekli ülkelere gitmiş, ülkelerden ayrılmış, oraya buraya sürüklenmişti, göçebelik ailesinin kanında vardı. Babamın büyükannesi ve büyükbabası, dedi, Lehçe konuşuyorlarmış, annem Hindistan'da doğmuş, İngiltere'de büyümüş, babamın annesi ve babası Yukarı Şilezya'dan göç etmiş Hamburg'a, savaştan önce babam orada bir Pankhurst* yanlısı ve kadın hakları savunucusu olan annemle tanışmış, bin dokuz yüz on üçte Essex'in bir köyünde evlenmişler, sonra tekrar Almanya'ya dönüp Hamburg'da, Berlin'de yaşamışlar, çıkardıkları dergi uğruna, savaş karşıtı hareket uğruna hayatları yollarda geçti. Onların içinde yetiştikleri enternasyonalizme başkaldırı hep darkafalı, küçük düşünen kesimlerden geldi, dedi. Berlin'de ona esmer teni, koyu renk saçları yüzünden yabancı, Yahudi diye küfür ettiklerini söyledi, Viggbyholm'deki okulda çocuklar onun arkasından Hintli, Kızılderili diye bağırıyorlarmış. İngiltere'de bir süre bir kökene sahip olma düşleri kurmuş. Lisedeki çocukların arasında onlara sunabileceğim bir şeyim olsun istemiştim. Ve büyük büyükbabam Palmer'in mezarından çıkardım, bir kıyımın hemen ardından Hindistan'daki soylu bir aileyi korumak üzere görevlendirildikten sonra Haydarabad'da bir Maharadşa'nın kızıyla evlenen ve kraliçenin hassa generali olan Palmer'i. Onun malının mülkünün, topraklarının, kurduğu bankanın resimlerini etrafımdan eksik etmiyordum, Palmer'in arkasında Doğu Hindistan Şirketi'nin, sömürgeciliğin gücü vardı. Anneme gelince, onu Hyde Park'ta ajitasyon konuşmaları yapan, hapishanelerde açlık grevlerine katılan bir süfrajet** olarak görmüyordum, o benim gözümde palmiyelerin arasındaki mermer saraylarla, anıt mezarlarla, hizmetkârlarla, kölelerle, Hint fakirleriyle dolu bir geçmişin içinde yer alıyordu, bu görüntülerin

(*) Emmeline Pankhurst (1858-1928); radikal İngiliz kadın hakları savunucusu, süfrajet hareketinin kurucularından – ç.n.

(**) 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandırmak için çalışan İngiliz kadın hareketine ve üyelerine verilen ad – ç.n.

içinde bana özellikle en resimsel geleni, yılların yıpratmasıyla dal gibi olmuş bir Hint fakirinin, sakatlanıp kol olmaktan çıkmış uzvuyla bir duvara dayanmış duruşuydu. Bu efsanevi dünya, babamın soyundan gelen askerlerle, feodal beylerle ve aristokratlarla ilişki içindeydi, böylece kendime olan güvensizliğimi maskeleyecek bir aile hikâyesi uydurmuştum. Belki de yabancı ülkeler beni babamın hatırı için kabul etmeselerdi daha iyi olurdu, dedi, gerçeğim olan yoksulluğumla başa çıkmaya zorlanmış olsaydım daha iyi olurdu. Ağzının nasıl hareket ettiğini görüyor, sözlerini duyuyor, kendi dışlanmışlığım içinde ona yanıt vermeyi beceremiyordum, onun karşısında kendi yoksunluklarımı dile getirsem söyleyeceklerimin içi boşalacak ya da ahlaki bir derse dönüşecekti. Ayrıca bugünün onun günü olduğunun, beni dinlemeye hazır olmadığının, bana anlayış gösteremeyeceğinin farkındaydım, bana bir iş olanağı verildiği için buradaki hayatla başa çıkabildiğimi, geri kalan her şeyi ertelediğimi söyledim yalnızca. Kendine siyasi bir yol çizmiş olman seni ayakta tutmuş, dedi, hiçbir gençlik grubu beni içine almadı, ben hep bir tür istisna olarak kaldım, hep bir yerlere götürüldüm. Annemden bir şeyler öğrenebilirdim, dedi, ama annem yanımda değildi hiç, pazar günleri onun konuğu oluyordum, babamı ise idealize edip sonunda ondan bir kahraman yarattım, konuşulacak ya da sarılınacak birisi değildi o, ona tapılabilirdi ancak. Bütün bunlar sonbahardan beri, Toller'in Amerika'ya gidişinden bu yana dağ gibi üstüme yıkıldı. Aslında galiba pratik bir insanım ben, bir materyalistim. Kendimi bir Avrupalı, bir kozmopolitan olarak görmek istiyordum. Ama gelişimim için koşullardan yararlanmayı bilemedim, bana sürgün rolünün dayatılmasına izin verdim, bir de bir başka rolün daha, kadın rolünün. Yerinde doğrulup dimdik oturdu. Sürgün olmak ve kadın olmak, dedi, çifte bir indirgenme bu. Bir sürgün insan değil, sadece insan rolü yapan bir gölge. Kadın olmak ise talepleri olmamak demek. İkisine aynı anda katlanmak gücümün sınırlarını aştı. Bardakları parçaladığım zaman biliyorum ki, kendim parçalanıyorum. Viggbyholm'de kimse buna anlayış göstermiyor, içinde bulunduğum zorlukları ima etmek boş bir çabadan ibaret, konuşmaya kalksam bana önce şaşkın şaşkın sonra da kızgın kızgın bakıyorlar. Bana yardım edildiğini nasıl unutabilirmişim, herkes bana babam gibi davranmış. Bu sitem haklı bir sitem, ama öte yandan bizi kaçmaya zorlayan, babamı ve daha pek çok insanı imha eden şeyden uzağız burada. İçinden çıkıp geldiğimiz şu Avrupa'nın bir kişiliği yok. Yabancı olarak kalıyorum her yerde. Biraz olsun bağımsızlığımı göstermeye kalksam herkes bana kapılarını kapatıyor, tıpkı korkunç ve dayanılmaz bir çatışmayla karşı karşıya gelmiş gibi davranıyor. Ev işleri yap diye tavsiyede bulunuyor bana bakanlar, stenografi öğren diyorlar, o zaman bir büroda iş bulabilirmişim. Yeniden yatağa uzandı. Uyum sağlamaya çalıştım, dedi, insan bir yere ait olmalı diye telkin ettim kendime. Ama sonra bu İsveç üstüme yı-

kıldı. İsveç devasa ormanlarıyla, kırları ve gölleriyle, tepeleri ve dağlarıyla, oraya buraya serpiştirilmiş kırmızı kulübeleriyle bir ada. Avrupa çok uzak ve egzotik. Orayı hâlâ gözünün önüne getirebiliyor musun, diye sordu, hayal etmek istesen bile bu uzun, bitmek bilmeyen kıyı şeritleri senin çevreni de sarmıyor mu. Sustu, uykuya daldığını sandım. Sonra birden güldüğünü duydum. Biliyor musun, dedi, ben geri dönüşü olmayacak biçimde en yüksek kattan en aşağı düşüp tiksinilen sınıftan oldum.

Uykusuzdum, fıçıların, buharların arasında onun adını tekrarlıyordum kendi kendime. Aidiyetsizliğini aşmak için birkaç yıl boyunca yaşamını nasıl gizli, fantastik bir düşle süslediyse, şimdi de ailesinin ona armağan ettiği bir düşü, savaş sonrasının istikrarsızlığında annesine ve babasına yasaklanmış olan her şeyi içeren bir ismi, anne ve babasının çocukla ilgili sevincini, umutlarını, huzur ve barışı dile getiren, çiçeği andıran bir ismi peşisıra sürüklüyordu. Annesi ve babası kaçma ve kovalama içinde geçen militan bir yaşam sürerken onun adını Rosalinde koymuşlardı, bu isim babasının çektiği acılara ve annesinin siyasi polisin gözetimi altında her gün katlanmak zorunda olduklarına özel bir acı daha katıyordu, isteneni gerçekleştirememiş olmanın acısını, bütünüyle başarısızlığa uğrayan bir atılımın acısını, bu konuda tek bir söz söylememiş olsa da hayali kurulan bir mucizeden bu acı kopuşun onu nasıl etkilediğini ve kendini ister istemez nasıl suçlu hissedebileceğini tahmin edebiliyordum, çünkü o kurtulurken, rüzgâr gibi uçup giderken annesi ve babası işkence hücrelerinde kalmışlardı. Ben de annemi babamı ardımda bırakmıştım, onlardan da hiçbir iz yoktu. Ossietzkylerin kızı için de benim için de şu anda önemli olan tek şey ayakta kalabilmenin bir yolunu bulmak, engellenmiş amaçlarımızı ve isteklerimizi görmezden gelmekti. Sınırlanmış hayatından kurtulmak onun için daha zordu. On dokuz yaşındaki bu kız bir çatışmanın içindeydi, bu çatışma onu çaresiz ve dünyaya ilgisiz bir hale getirebilirdi, beni ayakta tutansa bir yıl boyunca Enternasyonal Tugaylar'da bulunmuş olmamdı, İspanya şu anda korkunç bir saldırıyla karşı karşıya olsa da Tugaylar hâlâ varlığını sürdürüyordu. Sonraki haftalarda hep orada olup bitenleri, çözülmenin nedenlerini düşündüm. Siyasi dağılma Rosalinde'nin varlığına yansıyor, bu dağılmanın birey üzerindeki etkileri kendini onun varlığında görünür kılıyordu, yirmi üç Mayısta Toller'in öldüğü haberini aldı, Toller'in ölümü basında küçük bir haber olarak çıkmış ve ben günün önemli olaylarıyla ilgilenirken bu haberi gözden kaçırmıştım. Toller'in bir önceki gün Mayflower Oteli'ndeki odasının yanında bulunan duş kabininde kendini bornozunun kuşağıyla nasıl astığını ruhsuz bir sesle anlattığında, önce bunu

kendisinin uydurduğunu sandım, ama bu sahne onun için Rogeby, Bischoff ve Lindner'le birlikte bölük pörçük haberlerden çıkarmaya çalıştığımız sahneden daha gerçekti. Gazetelerin manşetleri İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'nden gelen ittifak önerisini kabul ettiği ve olası her saldırıda askeri yardımlaşmaya hazır oldukları haberini vermişti. Polonya ve Romanya'nın da ittifaka katılacağı bekleniyordu. Ama ertesi gün bu haberleri pazarlıklar izledi, Britanya tarafından gelen küçük değişiklik önerilerinin ne anlama geldiğini soruyorduk kendimize. Otuz Mayısta artık imzalanacak anlaşma hazırdı, ama bir Haziranda Baltık Ülkeleri'ne ve Finlandiya'ya Sovyetler tarafından yeterince garanti verilmediği gerekçesiyle anlaşmaya karşı çıkıldı. Durumu büyük ve bulanık bir örüntü olarak algılıyorduk, sadece bu örüntünün orasından burasından sarkan ince iplikleri görebiliyorduk. Yedi Martta, Prag'ın işgalinden iki gün sonra Sovyet yönetimi İngiltere, Fransa, Polonya ve Romanya'yı ortak bir eylem programının sorunlarını tartışmak üzere acil bir konferansa çağırdı. Almanya'nın Polonya'ya yönelttiği toprak taleplerinin baskısı altında İngiltere ve Fransa Polonya karşısında taşıdıkları sorumluluk nedeniyle en sonunda kaçak oynamaktan vazgeçip güvence görüşmelerine başlamaya zorlanmıştı. Almanya Danzig'in verilmesini ve Polonya koridoruna girmeyi talep ettiği halde ittifaktan söz edilmiyordu henüz. Britanya'nın anlaşmayı ertelemek üzere çevirdiği entrikanın nedeni Birleşik Devletler tarafından desteklenen Batılı güçlerin Almanya'yı Sovyetler Birliği karşısında tek taraflı bir savaşa sürükleme taktiğinde ısrar etmesiydi. Daha sonra öğrendiğimize göre, Alman yönetimi Britanya'nın onayıyla Polonya'ya bedeli Sovyetler'den karşılanmak üzere bir tazminat önermişti. Rogeby'nin odasında yaptığımız tartışmalarda diplomatik oyunun sapmalarını ve kopuşları daha sağlam bir zeminde görebilmek için, fotoğrafçı titizliğiyle çalışır gibi bir harita koymuştuk önümüze. Memelland'ın yirmi üç Marttaki ilhakından ve Polonya'ya karşı yürütülen, günbegün güçlenen kışkırtmalardan sonra Britanya'dan, Almanya'nın Baltıklar'a saldırısı durumunda yardım edilmeyeceği açıklaması geldi, ittifakı reddetmeye eşdeğer bir açıklamaydı bu. Almanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin ortak sınırı yoktu. Bir Alman saldırısı Polonya, Litvanya ve Letonya üzerinden gerçekleştirilebilirdi ancak. Finlandiya'dan bakıldığında Leningrad bir top atımlık menzilin içinde kalıyordu. Küçük Baltık devletlerinin yanı sıra Polonya ve Romanya da gerici, yarı faşist iktidarların egemenliği altındaydı, bu iktidarlar hem Almanya karşısında ulusal bağımsızlıklarını korumaya çalışıyor hem de Sovyetler Birliği'yle ittifak kurmaya gönüllü görünmüyorlardı. Bu rejimlerle işbirliği yapan Batılı güçler, Sovyetler'in Almanya'nın doğuya doğru ilerlemesi durumunda Polonya ve Baltık topraklarına asker sokma talebini geri çeviriyordu. Sovyetler Birliği'nin Polonya ve Baltıklar'a el atmasını onaylayarak Sovyet devletini güçlendirmekten

kaçınıyorlardı. Siyasi formülasyonlar ve kıvrak hamleler doğrudan bir saldırı durumunda İngiltere ve Fransa'nın askerî bir ittifaka hazır olduğunu gösteriyordu. Ama zaten doğrudan bir saldırı olmayacaktı. Dolaylı bir saldırıda ise destek verilmeyecekti. Sovyetler Birliği'nin dolaylı bir saldırıdan anladığı şey o sırada Danzig'de olduğu gibi Alman vatandaşlarının içeri sızdırılarak alttan alta bir harekât yürütülmesiydi. Britanya'nın belirsiz tutumunun anlamı Sovyetler Birliği'nin batı ve kuzeybatı sınırlarını tek başına savunması gerektiğinden ibaretti. İngiltere ittifak fikrini bütünüyle reddetmeden, ama aynı zamanda Alman yönetimiyle alt düzeyde görüşmeleri de ihmal etmeden kendini korumaya çalışıyordu. Britanya on beş nisanda Sovyetler Birliği'ne yaptığı çağrıda tavrını açıkça ortaya koymuştu, bu çağrı Sovyetler'in bir savaş durumunda komşularına güvence vermesi yolundaydı. Bu alaycı ve aşağılayıcı açıklamayla birlikte görüşmeler de son bulmuş gibiydi. Ama iki gün sonra Sovyetler Birliği İngiltere'yi bir kez daha askeri bir pakt kurma yolunda uyarmıştı. İngiltere'nin yanıtından Batılı güçlerin de küçük devletlere doğrudan bir saldırıyı Sovyetler Birliği'ne karşı sadece dolaylı bir tehdit olarak algıladıkları ve böyle bir durumda paktı harekete geçirme sorumluluğunu taşımaya niyetli olmadıkları anlaşılıyordu. İngiltere'de manipülasyona başta ayak uydurmuş olan kamuoyunun yön değiştirmesi, sonra da Churchill'in başını çektiği bir muhalefetin oluşması Mayıs başında Britanya yönetimini etkili bir Doğu Cephesi kurulması yolundaki baskıya boyun eğmeye zorladı ya da en azından İngiltere kendi inisiyatifiyle buna yönelmiş olduğu görüntüsünü yarattı. Sovyetler Birliği'nde de siyasi değişimler olmuştu, bu değişimlerin sonuçları ancak Haziran ayında çıktı ortaya. *Pravda*'nın arka sayfasındaki minnacık bir habere göre demokratik bir birlik cephesinin sözcüsü olan Litvanov iki Mayısta dışişlerinden sorumlu halk komiserliği görevinden alınmış ve yerine Molotov geçmişti. Britanya'nın Mayıs ortasında gerçekleştirdiği manevra, görüşmelerin yeniden başlatılmasına yönelik manevra, burjuva basını tarafından barışın korunması yolunda büyük bir adım olarak sunuldu, buna karşılık Sovyetler Birliği'nin tutumu isteksizlik olarak yorumlandı. Artık İngiltere bir ittifakın kurulması yolunda gösterdiği çabalardan dolayı övülebilir, buna karşılık inatçılığı yüzünden Sovyetler Birliği'nin sorumsuz davrandığı öne sürülebilirdi. Britanya yönetiminin ittifaka pek de niyetli olmadığı görüşmeleri en üst düzeyde yürütmüyor oluşundan belliydi. Sovyet tarafının istediği gibi Dışişleri Bakanı değil, bunun yerine daha küçük bir memur olan Strang sekiz Haziranda Moskova'ya gidip burada birkaç hafta kaldı ama basının bildirdiğine göre Molotov onunla ilgilenmedi. Bu sırada Alman birlikleri Siegfried hattında talim yapmaya devam ediyordu, gamalı haç bayraklarıyla bezenmiş Danzig ise bir şölen sarhoşluğundaydı. On sekiz Temmuz pazar günü Danzig'de Goebbels'in sesi çınladı ve Führer'in çok yakında, Üçüncü Reich'a

katılan bu Alman kentini ziyaret edeceğini müjdeledi. Radyo kutusundan gelen bu tanış gürleme, Almanya'nın gözü dönmüşlerin aralarında paylaşamadıkları ülke olduğunu tüm kesinliğiyle bağırıyordu. Halifax Britanya ve Alman halklarının birbirlerine anlayış göstermesi yolundaki isteğini ifade etmiş, İngiliz ekonomi gözlemcileri sözleşmeler imzalamak üzere Almanya'ya gitmiş ve Reich iktidarını bir anlaşmaya çekmek için yem olarak sömürgeler sunulmuştu.Ve şimdi birden Sovyetler'in Almanya karşısında değişen yaklaşımı gelmişti gündeme, her zamanki gibi olayların sadece sonuç halini görebiliyorduk. Molotov'un Britanya'nın tekliflerini geri çevirmesinin hemen ardından, yirmi üç Haziranda Moskova'da Alman elçi Schulenburg'la görüşmeler başlamıştı. Bir sonuca bağlanamayan ittifak tartışmaları boyunca önce Sovyetler'in Almanya'ya yakınlaşmasının bir araç olarak kullanıldığını, bağlayıcı bir sonuca ulaşmak için Batılı güçlere baskı yapmak amacını taşıyan bir araç olduğunu düşündük. Sonra, yaz ayları ilerledikçe ve Temmuz başında ittifaka hâlâ imza atılmamışken Avrupa garip bir sükûnete büründüğünde Sovyetler'le Almanya arasında milyarlar değerinde on yıllık ticari bir anlaşma yapıldığını öğrendik. Bir anda bütün güç dengeleri değişivermişti. İngiltere ve Fransa yalnız kalmıştı. Sovyetler Birliği'yle Almanya arasındaki gerginliğin giderildiğinden söz ediliyordu. Faşizme karşı şimdiye kadar yürütülmüş tavizsiz mücadeleyle çelişen, anlayamadığımız bu sonuç üzerine uzun süre kafa yormak zorunda kaldık. İspanya'da cumhuriyetçi tutsakların kitleler halinde katledilmesini aklımızdan çıkarmıyor ve barışı korumak için daha ne kadar bedel ödeneceğini sorguluyorduk. Sovyet devletiyle Almanya arasındaki ticari işbirliği, demişti Rogeby, siyasi hedeflerimizi daraltacağımız anlamına gelmez. Rogeby'e göre Batı'nın düşmanca tavrı Sovyetler Birliği'ni yeni koruyucu önlemler almaya zorlamıştı. Devasa bir manzarayla karşı karşıyaydık. Bu manzara uzaktan bir peyzaja, Patinier ya da Altdorfer'in muharebe tablolarına benziyordu, ama yine de bu manzaranın parçaları bizim bilmediğimiz şifrelerden, biçimlerden ve figürlerden oluşuyordu, onlar üzerinde durmadan çalışarak, karşılaştırmalar yaparak parça parça çözmeye çalışıyorduk. Yaz ortalarının yağmurlu havalarından sonra kentin caddeleri boşalmış, insanların çoğu tatil için kırsal bölgelere gitmişti. Biz geride kalanlar uğursuz sessizliğin eşliğinde bir tür ataletin içine düşmüştük. Bir kez daha kopartılmışlığımızı ve teşvik eksikliğini, günlerimizin korkunç tekdüzeliğini hissediyorduk. Belki bu tekinsiz durgunluğun arka planına ilişkin açıklamalar duyarız diye pek çok kez Brecht'e gitmekten söz etmiş ama bu ziyareti hep ertelemiştik. Buluşma, sonunda sık sık Brecht'e konuk olan Hodann sayesinde değil, bir habercinin, pek tekin olmayan serseri bir tipin aracılığıyla gerçekleşti. Hodann benim de onunla birlikte Brecht'i ziyaret etme ısrarıma pek olumlu yaklaşmamış, beni yanında taşımaktan kaçınmıştı, bunun nedeni belki daha

önceki anlaşmamız konusunda fikir değiştirmiş olmasıydı, belki de Brecht'in bu konuda kesin talimatlarına uymak durumundaydı. Hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve bize Brecht'in davetini ileten gezgin elçi, ressam Tombrock'tu. Her gördüğüm yerde kirli ve dağınık saçlarıyla, delici bakışlarıyla bu sıska adamdan kaçmaya çalışmıştım, ama o beni yakalayıp esir almıştı. Kendisini dinlemek istemeyen herkesi lanetleyen bir iblis gibi Rosalinde'ye de yanaşmıştı, Lindner'le ilişki içindeydi, hep hesaplı kitaplı davranan Bischoff'u bile etkisi altına almıştı. İsveç onun için yaban el değil, yavaşça avlarına yaklaştığı bir av vadisiydi. Vestfalyalı bir işçi ailesinin çocuğu olan kırk beş yaşındaki bu adama sıskalığı yüzünden çocukluğundan beri çiroz denmiş, on altı yaşma geldiğinde kısa boylu, zayıf insanların çalıştırıldığı çukurlara inmişti. Yeraltında beygirlerin yanı sıra yürümüş, kömür yüklü arabaları sürmüş, tomrukları peşi sıra sürüklemiş, sonra da tayfa olarak denize açılmıştı. Bir defasında bana ve eskizleriyle suluboya resimlerini taşımakta olan Rosalinde'ye anlattıklarına bakılırsa orada da Benninghofen'da olduğu gibi haydutların elinde kalmıştı, orada hakarete uğruyorsun, itilip kakılıyorsun, eziliyorsun, patates soymak, tabakları yıkamak ve yerleri silmek zorunda kalıyorsun, demişti. Bu dünyada güzel ve yüce olan ne varsa zenginlere ait, diyordu. Bunun benim için yeni bir şey olmayışı onun canını sıkmıştı. Boğaz tokluğuna fabrikada çalışıyor olmamı, böylece sermayedarlara artı değer yaratmamı küçümsüyor, işi bırakmamı, serserilik yapmamı, dilenmemi, isteklerime uygun yaşamamı, resim yapmamı ve yazı yazmamı öneriyordu. Ancak böyle yaptığın zaman proleterim diyebilirsin, demişti tumturaklı bir küfür sallayarak. Söylediklerine bakılırsa, Dünya Savaşı'ndan önce Braker'in balıkçı teknesi Gut Heil'a tayfa olarak yazılıp anasından emdiği süt burnundan geldikten sonra artık kendini kandırmaktan sonsuza dek vazgeçmişti. Ruhr'daki devrime karışmış, önce hapishaneye, ıslahevine sonra da sokaklara düşmüştü. Gerçek eğitimi orada, en yoksulların arasında alıyorsun, ona buna yağ çekerek, el etek öperek girebildiğin akademilerde değil, diyordu. Kalın çizgileriyle, deformasyonlarıyla, beceriksizce yapılmış perspektifleriyle bu kendini eğitmiş adamın kaba çizimleri inandırıcı bir etki yaratıyordu, ama bu çizimlerin arasında kötü işler, kitsch olanlar, çabuk satılsın diye yapılanlar da vardı. Çalıştırdığı kadınlar ürünlerinin satışını üstleniyordu. Evliydi, birkaç çocuğu vardı, Râsunda yakınlarında oturuyordu, orada burada da evleri vardı. Terzi olan karısını halk evlerine, işçi kulüplerine gönderiyordu, karısı yeterince resmi elden çıkaramayınca, onun dikişlerini parçalayıp yırtıyor, gururla itiraf ettiği gibi onu bir güzel pataklıyordu. Peki Ossietzky'nin kızı neden onun kendi ismini kullanıp yarar sağlamasına izin veriyor, diye soruyordum kendime, ayrıca Bischoff'un, ressamın darbelerinden kaynaklanan yüzündeki, kollarındaki morluklarla hâlâ onun resimlerine koleksiyon-

cu bulmaya çalışması daha da anlaşılmaz bir durumdu. Brecht'le kurduğu dostluğu ballandıra ballandıra anlatan bu dilenci serseri Brecht'in evinde yapılacak bir toplantıya katılmamız için davette bulunmuştu. Birbirimizden ayrı olarak ve farklı zamanlarda Humlegärden'dan yola çıkan Lidingö trenine binecek, yaya ya da bisikletle Vasavägen İstasyonu'na, oradan da Riddar Sokağı üzerinden Lövstig'deki bir numaralı eve gidecektik. Koyu kırmızıya boyanmış ahşap evin bahçesine orman tarafından ve yolda bizi görecek kimse olmadığına kanaat getirince girecektik. Ressamın talimatları insana gevezelik gibi geliyordu, ama bu önlemler gerekliydi, çünkü gözetim altında olan sadece Brecht değildi, illegal buluşmalar hepimiz için yasaktı, aynı toplantıya gizlilik içinde yaşayan bazı partililerin de gelmesi bekleniyordu.

Kahverengi banliyö treni Hollanda tuğlasından örülme, kuleli stadyum ve serbest limanın çitlerle çevrilmiş geniş arazisi boyunca ilerliyordu. Havuzlarda Baltık Denizi'nin gemileri duruyordu, yolun öbür tarafında kömür yüklü dekovil vagonları havagazı fabrikasının çevresindeki tesislere aktarılıyordu, fabrikaların bacalarından asitli yoğun bir duman çıkıyor ve adanın ormanlık kıyılarına doğru ilerliyordu, demir kemerli dar köprüden geçerek adaya yaklaşıyorduk. Värtan'ın ötesindeki Lidingö'nün kırsal bir görünümü vardı. Yamaçlarda, koruların kıyılarında villalar görünüyordu, darboğazlardan ve tarlalardan geçip bir köy görüntüsü sergileyen durağa geldik. Riddar Sokağı'na vardığımızda heykeltıraş Santesson'un Brecht'in hizmetine sunduğu evi uzaktan görebildik, kayalıkların arkasında, çamların ve birkaç kayının arasındaydı, enlemesine fazla genişlemeyen yüksekçe bir evdi, ama çalılıklar evin kaba ve orantısız biçimini kısmen gizliyordu. Büyük kapının beyaz direklerindeki yasemin öbeklerinin kokusuna mürver ağaçlarının kokusu karışmıştı. Bir yaprak, çimen ve güneş ışını parıldaması koridorundan geçip eve doğru yöneldim, yosunlu zeminden, yarı beline kadar gömülmüş filler gibi görünen gri taş yumrular yükseliyordu. Arka tarafa inşa edilmiş atölyenin girişini ararken yapraklar yüzümü yaladı. Bir dizi meyve ağacının arkasındaki iki basamakla çalışma odasının açık kapısına çıkılıyordu. İçeri girerken Tombrock'un adımı söylediğini duydum. Beyaz kireç duvarlara ve yüksek pencerelere rağmen atölye alacakaranlıktı, çünkü etraftaki ağaçlar ışığı kesiyordu. Odanın büyüklüğü etrafta duran birçok masa yüzünden pek kestirilemiyordu. Salona açılan kapının yanındaki köşede tahta kazıkların üstünde bir parmaklık vardı, buraya dar bir merdivenle çıkılıyordu, yukarıda kitap rafı da olan bir çekyat duruyordu. Odadakiler yarım ay şeklinde taburelerin ve yastıkların üstüne dizilmişlerdi, galerinin altındaki bir köşede sırtını pencereye vermiş dar

omuzlu bir adam deri bir koltuğun içine gömülmüştü. Bischoff'un yanındaki yüksek bir tabureye iliştim. Başka birkaç konuğun daha gelmesi bekleniyordu. Gözlerim boğuk ışığa alıştıktan sonra atölyenin büyüklüğünün yaklaşık yediye beş metre olduğunu düşündüm. Tahta kazıkların üstüne konmuş, çalışma masası olarak iş gören bir kalas uzun duvarın pencerelerinin altında boylu boyunca uzanıyordu, kâğıt tomarları ve gazete kesikleriyle doluydu kalas, uzun bacaklı ve büyük bir başka masa kalasa doksan derece açıyla dayandırılmıştı, müsveddelerle ve kitaplarla dolu olan masada bir de şeridi parçalanmış eski moda bir daktilo vardı. Biraz ileride tasarım yapmak için kullanılan yatak altlığı, kürsüler ve düzenekler vardı, bunlardan birinde küçük tahta parçalarından, kartonlardan, minik kutulardan ve bez parçalarından yapılmış bir sahne tasarımı vardı. Deri koltuğun yanında kısa saçlı sarışın bir kadın çuval gibi uzun bir giysinin içinde dimdik oturmuş, aniden başlayan konuşmaları stenoyla not alıyordu, kadın genellikle yanında oturan adamın el ya da baş işareti üzerine harekete geçiyordu. Brecht düşündüğümden daha kısa boylu ve zayıftı. Yüzü kireç gibi bembeyazdı. Üstünde yakasız, kahverengi, yumuşak deriden yapılma bir ceket vardı. Bağa gözlüğünün kalın camları ardından görünen kızarık ve birbirinden oldukça uzak gözleri donuk bakışlıydı, her an gözleri sulanacak gibi bir izlenim yaratıyordu, bu bakışların arasına güçlü göz kırpmalar giriyordu. Ağzında emdiği ve çiğnediği purosunun külünü büyük bakır bir kabın içine silkiyordu. Buna benzer kaplar odadaki masaların arasına da serpiştirilmişti. Konuklardan birisi Perpignan'daki kampların durumundan söz ediyordu. Branting'i ilk anda tanıyamamıştım. Yeni döndüğü Güney Fransa'da çocukların tahliye olanaklarını araştırmaktaydı. Konuşması yorgun ve tutuktu. Akıl almaz bir şeyi anlatmaya çalışır gibiydi. Dinleyenler kıllarını kıpırdatmıyordu. Sözleri her birinin kendi algı alanına sızıyordu. Pek çoğumuzun, Pireneler'in eteklerindeki çukurluk ovada bulunan, güneşin ışıttığı toprak sarısı köye ait anıları vardı. Akdeniz kıyısı buraya yürüyerek yarım saat uzaklıktaydı. Bir günlük bir yürüyüşle tepelerdeki ve dağlardaki geçiş bölgelerine ulaşılabiliyordu. Binlerce kişi Cumhuriyetçi Ordu'ya ulaşmak için sınır bekçilerine rağmen buralardan içeri sızmayı başarmıştı. Çeşitli açılardan kenti tabyalarıyla birlikte görebiliyorduk, bunların arasında Roma kalıntıları da vardı, ve de daha sonraki yüzyıllardan kalma kaleler ve iç kaleler. Şimdi yaklaşık yüz elli bin kişi dikenli tellerin ardına konmuştu, kimileri açıkta, kimileri de alelacele inşa edilmiş barakalarda yatıp kalkıyordu. Toplanma yerleri kentten birkaç kilometre uzakta, kurumuş tarlaların kenarlarındaydı. Barcelona'ya yapılan hava saldırıları altında perişan olan insanlar ilkbaharda, soğukta, sağnakta günlerce kuzeye doğru ilerlemişlerdi. Yol kenarlarında cesetler yatıyordu, bazı kadınlar ölmüş çocuklarını yanlarında taşıyordu. Köylerde yiyecek bulmak hemen hemen imkânsızdı, ancak Figueras'ın

karargâhlarında kısıtlı yiyecek bulunabiliyordu. Sömürgelerden gelen Falanjist birliklerin sokaklarda uyguladığı kıyımı akıllarından çıkaramayan, korkudan titreyen, aç bilaç, bitkin düşmüş sürgünler dağları aştıktan sonra Senegalli muhafız kıtası tarafından karşılanmış, dipçik derbeleriyle sığır kamyonlarına tıkılmışlardı. Eski köle sömürgesinde yaşayan, zorla orduya alınan Afrikalılar kendilerine yapılanların aynısını bu insanlara yapıyordu. Gümrük ödemedikleri bahanesiyle sığınmacıların ellerinde ne kaldıysa alınıyordu. Saatler, ziynet eşyaları, dolmakalemler, hatta gözlükler, eşarplar, taraklar bile. Perpignan'a gelenler kadınlar ve erkekler olarak ayrılıyor, çocuklar annelerinin elinden alınıyordu. Gece gündüz istasyondan yükselen çığlıklar, yakarışlar, ağlamalar duyuluyordu. Tren hatlarında hâlâ Fransız yönetimi tarafından İspanya'ya sokulmayan, makineli tüfeklerle, mermilerle, uçaksavar toplarıyla dolu yük vagonları diziliydi, Sovyetler'den gönderilen cephaneydi bu. İnsan kitleleri Saint Jean Katedrali'nin ve Mağrip tarzı kalenin hâkimiyetindeki kentten çıkarılıp arazilere sürülmüştü. En korkunç olanı çocuk kampıydı, dedi Branting, köy halkına yaptığımız çağrılar bile sıkıntıyı hafifletmedi, sayıları kısıtlı olan yardımseverler zaafiyetin ve veremin yol açtığı ölümleri engelleyemiyordu. Birbirleriyle sarmaş dolaş olmuş çocuklar gruplar halinde yerlerde yatıyordu. Sivillerin geri çekilişinin hemen ardından Cumhuriyetçi Ordu buraya geldiğinde birkaç gün süren yeni bir umut doğdu, ama sonra bu umut daha büyük bir cesaretsizliğe dönüştü. Askerler düzenli kıtalar halinde sınırı aşmışlardı, yenilgiye uğradıklarını kabul etmiyorlardı, tutumlarına hâlâ haklı mücadeleleri damgasını vuruyordu. Kadınlar oğullarını bulmak, kocalarına kavuşmak için kampın sınırlarını aşmış, dışarı koşmuşlardı. Yaylım ateşiyle yeniden kamp arazisine geri dönmeye mecbur kalmışlardı. Arabalarıyla Perpignan'a ulaşmayı ve otellerde ya da yakınlarının yanında kalacak yer bulmayı başarabilenler de yakalanmış, ellerinden paraları alınmış ve kampa kapatılmışlardı. Cumhuriyetçi birlikler silahlarını teslim ettikleri, kabul edilmeyi ve destek görmeyi bekledikleri Fransız ekiplerinin hakaretine maruz kalmış, onlar tarafından alaya alınmışlardı. İlk kez Brecht'in sesi duyuldu. *Carrar Ana* oyununu İsveç'te yeniden sahneye koyan ve Brecht'ten değişen duruma uygun yeni bir prolog ve epilog yazmasını isteyen yönetmen Trepte'ye dönerek keskin ve çınlayan bir sesle olay örgüsünün içinde bulunulan koşullara artık uygun olmadığını ve yeniden yazılması gerektiğini söyledi. Bu versiyonda Carrar Ana, oğlu ve erkek kardeşiyle Fransız kampındaydı. Birkaç nöbetçi onlara vakit öldürmek için kaybedilmiş savaş hakkında sorular soruyordu, onlar da bu soruları oyundaki eylemle yanıtlamış oluyorlardı. Oyunun sonunda izleyiciler, o anki yenilgiye rağmen mücadelenin devam etmesi gerektiği konusunda ikna edilmeliydi. Brecht bu yolla, figürlerin yıkılmazlığını anlatabileceğine inanmıştı. Fransız askerleriyle İspanyol işçilerin nöbetçiler ve

tutuklular olarak birbirleriyle konuşabilecekleri izlenimi uyandırılıyordu. Sınıf temelli bu hipotezi ayakta tutmak önemliydi belki de. Eğer hâlâ bazı değişimler olacaksa bunlar bu dayanışma zemini üstünde gerçekleşecekti. Ancak Branting'in anlattıklarından sonra bu çözüm artık gerçekle örtüşmüyordu. Görünen oydu ki, ön savaşlar bir dönüm noktasından geçerek bütün kıtayı, bütün gezegeni kapsayacak büyük bir imha savaşına doğru evriliyordu. İşe bireysel tepkilerin yerle bir edilmesiyle başlanmış ve bu zaten ardında yeterince derin izler bırakmıştı. Daha kısa bir süre öncesine kadar tasarlanabilecek yalın dramatik bir fabl yıkılıp giden bir dünyanın parçası haline gelmişti ansızın. Fransız işçiler Blum'un Halk Cephesi'ni parçalamasına ve Daladier'nin bir terör rejimi kurmasına izin vermişti. İspanya faşizminden kaçanları Fransız faşizmi bekliyordu. Brecht'e göre bu başlangıç artık bir oda tiyatrosunun mekânının bir parçası olamazdı, olsa olsa Brueghel'in resmetmiş olduğu gibi *Dullen Griet*'teki ya da *Ölümün Zaferi*'ndeki korkunç manzaraların bir parçası olabilirdi. Brecht masalardan birinde duran, sayfaları açık büyük bir kitaba uzandı. O anda sanki Brecht'in ilgilendiği tek şey bu resimlerdi, donuk bakışlarla, ardına kadar açılmış ağzıyla resme bakarken ondan başka bir şey görmüyordu, önlüğünün üstünde bir göğüs zırhı ve bir çuval ganimet taşıyan, dumanların ve ateşlerin içinde kılıcını sallayarak şehvetli, ağzından salyalar akan, hortumlu, balığımsı, sürüngenimsi yaratıkların işgal ettiği bozguna uğramış kentlerden koşarak geçmekte olan bu kemik torbası kadına, bu köylü intikam ilahesine ya da zillerin, fanfarların, fıçıdan davulların gürültüsü eşliğinde, amfibilerin ve diğer zırhlı taşıtların içinde hareket eden, yüksek kalkanların ardına saklanarak dörtgen hücum kıtaları oluşturarak, koruğanlardan fırlayarak tırpanlarla, çengellerle, ateş maşalarıyla, ziftli meşalelerle, değirmen taşlarıyla, ağlarla insanlara saldıran, onları tepe üstü su birikintilerinin içine fırlatan, kafeslere, oyuklara tıkan ve ıssız tepelere süren, onları yerlerde yuvarlayan, kafalarını kesen ve yanyana dizilmiş darağaçlarına çeken iskelet ordularının doldurduğu kızıl bir kumsala kapılmış gibiydi. Ama sonra birden İspanyol savaş bölgelerinde Halk Cephesi'nin nasıl ayakta kalabildiğini öğrenmek istedi. Daha sonra konuşulanlardan anlaşılıyordu ki, Brecht farklı siyasi grupların fikirlerini almak istemişti, amacı bu karşıt fikirlere dayanarak Cumhuriyet'in çöküş nedenlerine ilişkin sonuçlar çıkarabilmekti. Kendisini diğerlerinden ayıran koltuğu, salondakiler karşısında temsil ettiği sertliğe ve soğukluğuna uygun düşüyordu. Çevresinde gezdirdiği bakışları soğuktu, ama son derece dikkatliydi. Konudan sapanları sabırsız bir biçimde, omuzlarını sinirli sinirli silkerek yeniden konuya geri dönmeye davet ediyordu. Sosyalistlerden, anarşistlerden, sosyal demokratlardan ve komünistlerden oluşan bir birlikten söz edildiğinde, demek gerçekten bir uzlaşmaya vardınız, öyle mi, diye sordu. Brecht'in yoğunlaşmış dikkati bilgi veren farklı anlayışla-

rın odak noktasını oluşturuyordu. Öğrenme isteğindeki en ufak bir gevşeme çevresindekileri birbirine düşürebilirdi. Gerilla savaşından, devrimci halk savaşından yararlanmamış olmanın yenilgiye yol açtığı görüşünü temsil edenlerle, düşmanın maddi üstünlüğünden dolayı zafer getirmeyecek olsa bile mevzi savaşını yegâne olasılık olarak savunan diğerleri arasında anlaşmazlık baş göstermeye başlamıştı zaten. Odada bulunanların çoğu, hem sosyal demokrat yönetimin kendini geri çekmekle hem de Fransa ve İngiltere'deki yönetimlerin duruma müdahale etmemek kararıyla Cumhuriyet'i sabote ederek bu iflasta başrol oynadıklarını Brecht'in önünde onaylıyorlardı. Alman Komünist Partisi'nin yönetimini Warnke, Verner ve Mewis temsil ediyordu. Verner Enternasyonal Tugaylar'ın dağıtılma kararından sonra da mücadele iradesinin hiçbir şekilde kırılmadığını söylüyordu. Ona göre Şubatta bile, Casado'nun darbesinden önce* geleceğe hâlâ öylesine bir güvenle bakılıyordu ki, Barcelona düştükten sonra, birliklerini Barcelona'dan çıkararak önce Fransa'ya çekilen Modesto yeni bir savunma cephesi kurmak için yeniden ülkeye dönmüştü. Almanya ve İtalya birliklerin geri çekilmesi anlaşmasına bağlı kalmamış olmalarına rağmen, sırf Fransa'nın silahlara geçiş izni vermemesi yüzünden geniş çaplı eylemler sürdürülememişti. Sovyetler Birliği Batılı güçlerin kendisine askeri yardım konusunda baskı yapmasına asla izin vermedi, dedi birisi. İspanya'daki dağılmanın sorumlusunun Sovyet partisi içindeki çatışmalar olduğunu öne süren bir konuşmacıyla, Sovyetler Birliği'nin politikasında barışın korunmasının önkoşulunu gören Warnke arasında bir tartışma başladı. Brecht kitabı tekrar, saçları kül rengine çalan sarılıktaki kadına teslim etti, o sırada kitabın içindeki tablo yüzeylerinin kıpırtılı parıldayışları beni yerimden kaldırıp pencerenin kenarındaki masaya çekmişti, sayfaları açık olarak masaya konmuş kitabı kendime çevirdim ve röprodüksiyonlara bakmaya başladım. Yaklaşık iki yıl önce Warnsdorf taki kitapçı dükkânında bu resimleri görmüştüm, İspanya'da geçirilen deneyimlerden sonra yeni bir etki yayıyordu şimdi onlar. Savaş izlenimlerinin nasıl anlatılması gerektiğini sık sık sormuştum kendime, bu izlenimler ne kadar eksiksiz betimlenirse betimlensin özünden bir şeyler yitiriyordu hep. Aktarılan yaşantılarda yadırgatıcı bir şey vardı, gerçekçi betimlemeler küçücük bir kesiti verebiliyordu ancak, karabasansı korku, paniğe sürüklenmiş bir çaresizlik çözülmemiş olarak bir alt katmandaydı. Ama burada dipteki her şey Megâre figürü sayesinde su yüzüne çıkıyordu. Burada ateş tozu vardı, çatlamış toprak vardı, ağacın sıcaktan kavrulmuş dalları, yarılmış duvarlar, çatı pencerelerinin arkasında gözcülerin miğferli başları vardı, büyük kapıların girişinde ve yerlerdeki çukurlarda kıyım, kaya bloklarının altında sığınacak bir yerlerin arayışı vardı, her bir ayrın-

(*) Segismundo Casado: İspanya İç Savaşı'nın komutanlarından. Daha sonra Cumhuriyetçi hükümete karşı darbe yapmıştır – ç.n.

tıda iyice açık seçik hale gelen gerçekliğin kendisi vardı, ve burada bunaltı, kumpas vardı, burada ihanetin, utanmazlığın, rezilliklerin fantazmagoryaları vardı, bu karmaşada her şey aynı derecede somuttu. Çılgınlığın gulyabanileriyle sindirilen, işkence edilen insanların jestlerinin ve devinimlerinin ilişkilendirilmiş olması, bizlerin bazen bir anlığına hissettiğimiz doğaüstü görüye, aklını oynatma durumuna benzer bir durum yaratıyordu. Nitekim kumullara ve taş yığınlarına bakarken yarıklardan ve deliklerden yüzler beliriyordu, ağaç kökleri, kömürleşmiş kalaslar pusuya yatmış bedenlere dönüşüyordu, yol kenarındaki toza bulanmış çalılıklar silah namlusu oluyordu; ve anlık izlenimlerle yanılsamalar arasındaki bu geçişten başka görüntüler fışkırıyordu, durmadan korkuya dönüşen bir tiksintinin damgasını vurduğu görüntüler. Kendini koruma güdüsüyle öldürmek zorunda kalan bizler aklımızı korumak için mücadele etmiştik, bu tablodaki doğal olmayan şey fütursuzca üstümüze boca ediliyor, bize dokunuyor, bizi dehşete düşürüp tüylerimizi diken diken ediyor, bize kılları, hortumları, emici organları, köpek dişlerini, pençeleri gösteriyordu. Burada entrikaya, düzmece yaymaya, sahterkârlığa teslim olmuş her şey vardı, bütün küstahlığı ve keskinliğiyle, havada asılı kalmış kabarcıkların içinde, camdan çanların altında, içi oyuk, boş dev yumurtaların içinde, maymunumsu, tüylü ayak takımı oturmuş bas bas bağırıyordu, gagalarını açmışlardı, safra ve zift tükürmeye, aşağıya kurşun mermileri göndermeye hazırdılar, damlardan birinde iki yana açılmış bacaklarıyla iğrenç bir yaratık oturuyordu, giysisi yukarı sıyrılmıştı, kıçı açıktı, öne doğru akan dışkıyı bir kaşıkla karıştırıyordu. Bu kıpır kıpır kıpırdanan cerahat fıçıları, bu şapkalı ve oltalı böcekler, avı yakalamak için ipliklerini germiş bu örümcekler, balık ve kurtçuk arası, böcek ve kemirgen arası bu yaratıklar, bize kendini göstermeyen, hep iş başında olan güruh buydu işte, parazitler, veba taşıyıcılar bunlardı, semiz rahip bozuntuları olarak rahatça ortada dolaşabiliyorlardı, tuzu kuruydu onların, yayılıp yatabiliyorlardı, ama hiç zarar görmeden ortadan da yok olabiliyorlardı aynı zamanda, onları ezmeye kalkışanlar ve bunu başaranlar, onları ayaklar altında ezdikçe nasıl çoğaldıklarını, her bir patlayışlarında içlerinden yüzlerce yeni canavarın ortaya çıktığını görüyordu. Cehennemsi egemenliğin baş göstermesini en iyi bilenler yaralananlar, ateşler içinde kıvrananlardı, gözlerini kaybetmiş olanların, kolları bacakları kopmuş olanların yakarışlarını çok duymuştuk, etraflarında dolaşan bir hayvanı, sözgelimi bir keçiyi ya da bir baykuşu veya solumaya çalışan bir sazan balığını ya da başka bir yaratığı yataklarından uzaklaştırmamız, at sineklerini kovmamız için yalvarırlardı. Eşik aşılıp bir kez gerçekdışı alana geçildi mi, görüntüler tıpkı Brueghel'in yansıttığı gibi dolayımsız bir somutluk kazanıyordu. Büyük pullu surat biri boş, biri kapkara parlayan iki gözle, pencere kepenkleri gibi kapanmış kirpiklerle, burun deliklerinin birinden çıkan kıvrım kıvrım iğrenç

bir sıçan kuyruğuyla, taştan bir gözetleme kulesi cesametine ulaşan bir alınla, içinden fokurdayan bir lağımın aktığı ortadan yarılmış bir gırtlakta somutlaştırılmıştı, tiran oydu işte, mücadelenin yürütüldüğü, boğulduğu, sonra yeniden canlandığı bütün ülkelerde şaha kalkan tiran oydu, iktidar, delik deşik edilmiş duvarların içinden yükseliyordu, arazinin her tarafında çarpışmalar sürüp gidiyor, her yandan yangın alevleri yükseliyor, yakalananlar gruplar halinde yerlerde yatıyordu, uzaklarda, uçurumların ötesinde, ulaşılmaz bir yerlerde, kızıl göğün önündeki dağlarda devasa bir testi vardı, serinlik, yumuşama, iyileşme vaat eden bir testi. Bir ordu kantincisine benzeyen Dullet Griet yöreyi tarıyordu, çalıntı malların bulunduğu bohça, demir mahfazalı elindeydi, savaşla besleniyordu o, savaştan kâr sağlıyordu, etek uçları bir kadın grubunu savurmaktaydı, kadınlar, ellerindeki dövenlerle ve tavalarla başlarını gösteren piçlere vuran, onların karnını deşen, iç organlarını çekip çıkaran, kaçarken bir dükkânı yağmalayan, un çuvallarıyla, yuvarlak ekmeklerle, domuz etleriyle oradan kaçan, ama hemen bir sonraki köşede başka canavarların eline düşecek olan kadınlar. Bu yüzler gözümün ağ tabakasına henüz işlemişti ki, Mewis benden cephe gerisindeki faaliyetleri anlatmamı istedi. Daha şimdiden, savaşın sona ermesinden sadece üç ay sonra anılarımızdan pek çoğundan kuşku duyulur hale gelmişti, aklımızda tutmak istediklerimiz yalanlarla dolu bir tarihyazımının yoğun dokusuyla kuşatılmıştı bile, olaylar mitlerin arasında yok olmak üzereydi, üstelik bu her iki taraf için de, hem bizim saflarımız hem düşman safları için de geçerliydi. Elimizi neye atsak çarpıtılmış buluyorduk, somut olanı yeniden yakalayabilmemizi sadece yukarının belirlemiş olduğu bir gerçeğe çarpma korkusu değil, aynı zamanda kendi başarısızlığımızı unutma isteği de engelliyordu. Herkesin sonsuz sabrı, cesareti, harcadığı çaba dikkate alınınca Cumhuriyet'in parçalanması açıklanamaz hale geliyordu. Yenilgi olasılığı hiç düşünülmemişti, sadece sebat ve coşku vardı, onca kurbanın boşu boşuna verilmiş olması, böyle bir suçlama katlanılır gibi değildi. Ama şimdi söz konusu olan dağılmanın nedenlerini anlatmaksa, o zaman bu nedenler bizim hayal gücümüzün yetersizliğinde aranmalıydı. Bizler çevremizdeki etkili yeraltı örgüt çalışmalarına yeterince dahil olmamış, kendi sessiz köşelerimizde beklemiş, iyi niyetimizi, adalet idealimizi çıkış noktası yapmış, çevremizdeki yönlendirmeleri görmekte yetersiz kalmıştık, asıl önemlisi içerideki çekişmeler, yanlış yönlendirmeler, parti düşmanlığının patlak vermesi, propagandanın körleştirici gücü, diplomasinin ikiyüzlülüğü, kendi zayıflığımızın kanıtları ve örgütsüzleşme bizim üstümüzde baskı oluşturmuş, biz ise ayakta kalmak için ürkütücü olanı görmek istememiştik. Yanıltıcı bir emin olma hali, eylemlerimizin sarsılıp bükülmezliğine karşı geliştirdiğimiz inanç, o çok övülen, örnek gösterilen inanç, başımıza bir lanet gibi çökmüştü. Ama başka ne yapabilirdik ki, diye soruyordum kendime, üstesin-

den gelinmesi gereken bir gün vardı hep önümüzde, hareketin başındaki askerî ve siyasi yönetime güvenmekten başka çaremiz yoktu, bu yönetim de tıpkı bizim gibi ayakta kalma çabası içindeydi. Ve ben bütün bu düşüncelerimi dile getirmeye çalışırken pencereden, çalılıkların arkasında zayıf, siyah saçlı, dudaklarının arasında uzun filtreli bir sigara tutan bir kadının kalaylı bir çamaşır teknesinin içinde çamaşır yıkadığını gördüm. Yaz sıcağında sadece pembe bir jüpon giymekle yetinmişti, her bir parçayı özenle duruluyor, sıkıyor, elma ve armut ağaçlarının arasına gerilmiş naylon iplere asıyordu, ve sonra köpüren sabunlu suyun içine girip arkasına yaslandı ve orada öylece oturdu, dizlerini karnına çekmişti, yeni yakılmış sigarasını tüttürüyor, yukarıda titreşen yapraklara bakıyordu. Daha sonra diğerleri söz aldığında ve bakışlarım bahçedeki kadından tekrar genç kız yüzlü, ürkek sekretere, ondan da üçüncü bir kadına, Brecht'in ayaklarının dibinde oturan yapılı bir kadına kaydığında bir şey yakaladığımı düşündüm, Tombrock, bu korsan, benim yakaladığım şeyi kendisinin Brecht'e bağlılığı olarak tanımlamıştı. Hatları Kollwitz'in desenlerinden birini hatırlatan sarışın sekreter sabırla Brecht'in talimatlarını bekliyordu, dışarıdaki düş kırıklığına uğramış kadın kendi yalnızlığı içinde oyalanıyordu, Brecht'ten özel bir talebi olduğunu belli etmek istercesine kolunu onun dizine dayamış olan öteki kadın da gösterdiği ilgiyle, gözünü ondan ayırmamasıyla onun emrine amade olmaya hazır olduğunu ima ediyordu. Ressamın kadınlarla olan ilişkisi beceriksizce ve ilkelce çiziktirilmiş ürünleriyle uyum içindeydi, Brecht'in ataerkil tarzı ise kendini ele vermiyor, mutlak bir kendine güvenden tam olarak ayırt edilemiyordu. Kişiliğini henüz yakından tanımasam da koltuktaki oturuşundan ve soğuk, buyurgan sesinden yola çıkarak onunla ilgili bir izlenim edindim, galiba Brecht başarılarına dayanarak bir işaretiyle çağırdığı herkesin ayağına gelmesini, ona yardım etmesini ve desteklemesini, onu can kulağıyla dinlemesini ve ihtiyaçlarını sağlamasını bir hak olarak görüyordu. Onun evine girebilmiş olmanın yeterince bir lütuf olduğu düşüncesine karşı çıkıyor ve bize en azından birer bardak su ikram etmesini istiyordum. Basık ve boğucu hava yüzünden, bütün bu bilgili insanların önünde çelişkili, tehlikeli sorulara cevap vereceğim diye içine düştüğüm gerginlik yüzünden ter içinde kalmıştım. Dışarıdaki yeşil tıpkı bir kurtuluş gibi çekiciydi.

Bu yeşil. Lorca'nın göklere çıkardığı bu yeşil, dedi Gallego, bakışlarını kayıp gitmekte olan İsveç sahiline yöneltmişti. Yeşil rüzgâr, yeşil dallar. Su yüzeyinde üç direkli ticaret gemileri. Stahlmann Gallego'nun yanında duruyordu, Le Havre'den gelen ve onları Leningrad'a götürecek olan geminin güver-

te korkuluğuna dayanmıştı. Düşünü kurduğumuz bu yoğun, akışkan yeşil, kayalık zeminde, Endülüs'ün kızıl kahve toz toprağında ve sonra çölde, Bogari'deki göz kamaştırıcı kumlarda. Gallego, savaş sırasında bir partizan birliğini yönetmiş olan Alman yoldaşına geride kalan günlerden, haftalardan, dağılmadan bu yana akıp geçen yaklaşık beş aylık bir zaman diliminden kesitler anlatmaya çalışıyordu. Birliğiyle birlikte yirmi dört Marta kadar kaldığı Pardo Sarayı aklına geldiği için daha da geriye, Jaen yakınındaki Siles köyünde tarla işçilerinin çocuğu olarak verimsiz dağlık arazide çobanlık yaptığı çocukluğuna geri döndü ister istemez. İlk ayakkabılarını annem beni babamın ölümünden sonra on altı yaşımdayken okuma yazma ve bir zanaat öğreneyim diye kente gönderdiğinde edinebilmiştim ancak, dedi. Önce ayakkabıları giyememişti, tabanları dağlarda, kuru yamaçlarda dolaşmaktan nasır tutmuştu, okula gitmenin dışında yine davar gütmekten başka bir şey yaptığı yoktu. Partinin ve gençlik örgütünün üyeleri olan otuz adamıyla birlikte üst katta kum torbalarının yerleştirildiği pencerelerin ardında Pardo'yu savunurken sık sık geçmişini, savaş patlak verene kadar katettiği yolu düşünmeden edememişti. Üç hafta boyunca dayanmış olmaları, olağanüstü bir durum değildi, on yedi yaşındayken Gençlik Derneği'ne girişiyle başlayan bir yolculuğun doğal sonucuydu. Meleklerle süslenmiş tavandaki avizelere, içinde bulunduğu salonun duvarlarına yaslanmış altın işlemeli iskemlelere bakarken son yıllarını birbirinden kopmaz bir bütün olarak algılamaya başlamıştı. Sanki köyünden çıkıp dosdoğru buraya gelmişti; bu ileri noktada kenti ve ülkeyi savunmak üzere. Duvar kaplamasında Goya'nın bir zamanlar orada duran duvar halılarının bıraktığı izler olarak geniş karartılar görünüyordu. Yerdeki mozaiklerin çiçekli desenlerinin üstü fişek kovanlarıyla kaplıydı. Uyuyanlar sırma işlemeli perdelerin altına dizilmişlerdi, diğerleri ise atış mazgallarının başında nöbet tutuyordu. Bizim için, dedi, otuz altı Temmuzu bütün yoksulluğun, bütün sefaletin sonuydu, artık özgürlüğümüz için savaşmaya başlamıştık. Zamansız ölen çocukların, hastaların, işsizlerin ve dilencilerin arasında büyümüştüm ben. Kentte de geçim koşulları en alt sınırdaydı. Parasızdı, mesleği yoktu, ama burada ülkede devrim hazırlığı yapan genç insanlarla tanışmıştı. Akşam kurslarına, gece çalışmalarına katıldıktan, birkaç yıl okula gittikten ve siyasi eğitim aldıktan sonra taşranın gençlik önderi olmuş ve otuz dört Ekimindeki genel grevde ve ayaklanmalarda yer aldığı için on binlerce insanla birlikte hapse girmişti. Savaş başladığında yirmi bir yaşındaydı, bir taburda daha kaç adamın olduğunu bile bilmeyen köylü çocuğu çoban, halk ordusunda binbaşı olmuştu. Ama savaşın adaletsizliği, yoksulluğu ortadan kaldıracağı inancı herkese önceden kestirilemeyen bir güç kazandırmıştı, dedi. Dünden bugüne yüzler değişivermişti. Yüz hatlarındaki acı ve kederin yerini neşeli bir güven ifadesi almıştı. Muci-

zeler yarattığımız söylenemezdi, dedi, uzun süredir hazırlığını yaptığımız eylemleri hayata geçiriyorduk sadece. Zor zamanları geride bırakmıştık. Silaha sarılmak rahatlatmıştı bizi. Bu nedenle dağılma kimsenin aklına gelmiyordu. Gerçi Pardo'da birbirimizden kopartıldığımızın farkındaydık, ama özgürlük bekleyişimiz kesintisiz sürüyordu. Bizden birkaç metre uzaklıktaki çitin arkasında Falanjist nişancılar vardı. Tanklar yerlerini almıştı. Teslim olmamız için bize sesleniyor, Casado'nun birliklerinin Madrid'i işgal ettiğini söylüyorlardı. Ama ben, bütün hayatım kendimden üstün güçlerle mücadele ederek geçtiğinden, dedi, Martın üçüncü haftasına girdiğimizde bile hâlâ savaşın devam edeceğine, zaferin kazanılacağına inanıyordum. Yalnız olduğumuz aklımızın ucundan geçer miydi. Böyle bir düşünce bugüne kadar öğrendiğimiz her şeyi inkâr etmek olurdu. Bizim yerleşmiş olduğumuz ve daha sonra Caudillo'nun hizmet verebilmesi için ağır topların zarar vermekten kaçındığı saraya artık yardım gelmeyeceğini düşünmek kendimizi lanetlemek anlamına gelirdi. Makineli tüfeğin yanma çömeldiği zamanlarda Enternasyonal Tugaylar'ın gelişinden nasıl etkilenmiş olduğunu anımsamıştı. Hayatında ilk kez yabancı ülkelerden gelen insanları görüyordu. Yabancılar onunla aynı üniformayı taşıyor, onlarla birlikte kendisi de aynı orduda yer alıyordu. Birbirleriyle konuşamıyor olmaları aidiyet duygusunu daha da güçlendirmişti. Ortak bir dile gereksinim duymayan bir dayanışmayla tanışmıştı. Ve faşistler tam önümüzde mevzi almış durumdalardı, dedi düşünceli bir ifadeyle. Erzağımız tükenmek üzereydi. Son mermimize kadar dayanmaya kararlıydık. Doktorumuz herkesi yedi kez ameliyat edebileceğine güvenmemizi istemişti. Bizimkilerden biri yakalanmadan düşman hatlarını geçip geri çekil emrinin verildiğini bize iletmeseydi El Pardo'dan ayrılmazdık. Madrid'in düştüğünü hâlâ kabul etmek istemiyorduk. Pek çok kent düşmüş ama savaş devam etmişti. Kuzey kaybedilmişti, ancak Modesto karşı saldırı için birlikler topluyordu. Dışarıdan izleyenlere çok saçma gelebilirdi bu. Ama bize göre doğrusu buydu. Ebro muharebesinde de sadece birkaç saate ihtiyacımız vardı, düşman geri çekilebilirdi. Ama destek gelmemişti. Destek bu defa niye gelmesin ki, diye soruyorduk kendimize. Düşman cephesi nicedir dağınıktı, moralleri bozuktu. Halkın gösterdiği olağanüstü çabalardan sonra zafer gericiliğin olmamalıydı. İçinde bulunduğumuz bina, dedi, herhangi bir saray değildi, o hep feodalizmin ana yerleşim yerlerinden birisi olmuştu, Ortaçağ'dan bu yana krallık sarayıydı, Üçüncü Carlos tarafından genişletilmiş, içi Dördüncü Carlos tarafından Velâzques'in, Murillo'nun, Goya'nın başyapıtlarıyla doldurulmuştu. Goya'nın o tablosunu bilirsin, dedi Stahlmann'a, hani şu on dört kişilik kraliyet ailesinin bulunduğu tabloyu, hepsi de parlak giysilerinin, görkemli üniformalarının içinde ablak suratlıdır, cadıya benzer, kukla gibidir, bön ve yağ tulumudur. Sarayın bizim olması, iktidarı ellerinde bu-

lundurduğu salt parıltılı, kalıp gibi giysilerinden bile anlaşılan Kretinlerin bir daha asla bu odalara geri dönemeyecek olmalarından gurur duyuyorduk. Ama elimizi çabuk tutmamız yolunda uyarılmıştık. Madrid'de İngiltere ve Fransa'nın tanımayı kabul ettiği ordular zafer geçidi yapmak üzere hazırlanıyordu. Birliğimi güvenceye almak yükümlülüğüyle devrimci savaşı sürdürmek isteği arasında kalmıştım. Bu çelişki yoldaşların hayatını kurtarma görevinin ağır basmasıyla çözüldü. Kısmi bir yenilgi kabul edilmek zorundaydı. Savaşı başka bir yerde sürdürmek üzere çekilmek zorundaydık. Bunun ardından olup biten her şey sözümona rastlantısal ve doğaçlamaydı, ama bu bana bir şey öğretti, çözümsüz hiçbir durum olmadığını ve herhangi bir başarısızlık varsa, aslında var olan bir çözümün o an için bulunamadığını. Yeşil İsveç sahili gözden uzaklaşırken ve pruvanın kestiği dalgalar köpürüp bordaya vururken şimşek hızıyla gelip geçen izlenimleriyle Pardo'dan geri çekilişin sözlere nasıl sığdırılabileceğini düşündü. Gün ağarmadan az önce büyük kapının orada bir patırtı duymuşlardı, demir kanatlar açılmıştı, girişten bir ambulans geçmişti. Casado'nun muhafız kıtalarına dahil olan anarşistlerden olduğunu belirten bir kimlik gösteren arabanın sürücüsü sesini yükselterek nöbetçileri, Cumhuriyetçileri saraydan almak üzere emir aldığı yolunda ikna etmişti. Gallego kendini, şamdanların titreştirdiği, açık şöminenin üstündeki aynada kaskatı olmuş saçlarını düzeltirken görebiliyordu hâlâ. Sonra mermer merdivenlerden hızla aşağıya inmişler, arabanın kapı kanatları üstlerine kapanıvermiş, vınlayarak caddeyi katetmiş, ovayı geçmiş, Guadarrama'nın karla kaplı mavimsi tepelerinin uzaklarından geçerek, Falanjistlerin kışlasına varmışlardı, şoför yine bağırarak ve elindeki belgeleri sallayarak benzin istemişti, üstelik benzini, tüm yavuzluğuyla, kendini onlardan, Falanjistlerden biri gibi göstermeyi başararak almıştı. Madrid civarındaki kontrol noktalarını da aşıp yollarına devam etmişler, Cartagena yakınlarındaki Mazarrön'a kadar ülkeyi boydan boya katetmişlerdi. Bütün bunlar, şimdi Baltık Denizi'ni geçerken, her şeyi geride bıraktığı bu yolculuğunda ancak böyle anlatılabilirdi, ama gerçek şimdi kahkahaların arasında algılandığı gibi pikaresk değildi. Bizi kuşatan duygu daha çok korku ve panikti, dedi. Ambulansın penceresinden delik deşik olmuş kentleri, kaçmakta olan insan yığınlarını, İtalyan tanklarını, yağma yapan faşist birlikleri görüyorlardı. Tutuklanan Cumhuriyetçi askerlerin bulunduğu bir trenin yanından ağır ağır geçmişlerdi bir ara. Yanan bir köyde küçük bir çocuk habire aynı dairenin etrafında dönerek koşuyordu. Bir ağacın dallarında asılmış insanlar. Bir tarlanın ortasında ellerinde on beşinci yüzyıldan kalma çakaralmazlarıyla bir asker yığını. Sallanan arabada üst üste yığılmışlardı. Yolun kenarında durduk. Ambulansın kapıları ardına kadar açılmış, aşağıya atlamışlardı, şoför onları selamlayıp dönüş manevrası yapmış, araba bir toz bulutu-

nun içinde gözden kaybolmuştu. Görevini tamamlamıştı şoför, dedi Gallego, bundan sonra yalnız devam etmek zorundaydık. Otuz adam, otuz siyasi hedef kafa kafaya verip ne yapmamız gerektiğini tartıştık. Kıyı kentlerinin girişleri gözetim altındaydı. Limanlar insan kaynıyordu, herkes kendini Afrika'ya götürebilecek yük gemilerinin, balıkçı kayıklarının peşindeydi. Açıklarda İtalyan donanması vardı. Mazarrón'da bir kayık bulabilmek için yola düştüm, dedi. Ötekiler bir zeytinlikteki toprak siperin arkasında bekliyordu. Henüz ne olduğunu bilmediğim bir çıkış yolu ararken köy yolunun ortasında hava kuvvetlerimizden tanıdığım bir pilota rastladım. Pilot bizi yakınlardaki askeri bir havaalanına götürdü. Tabancası üzerimize doğrultulmuş halde Casado'nun emrindeki ekiplerine bizi ülke dışına çıkarmak görevinin verildiğini söyledi. Genel çözülmenin şaşkınlığı içinde olan pilotlar on bir uçağın, hafif bombardıman uçakları olan küçük Nataşaların motorlarını çalıştırdılar, kısa bir süre sonra kalkışa hazır hale gelmiştik. Gallego sözü tekrar rastlantısal gibi görünen şeylere getirdi. Rastlantı diye bir şeyin olmadığını söyledi, ona göre imkânsız diye bir şey de yoktu, çünkü onlar imkânsız gibi görünen şeylerle baş edebilmişlerdi hep. Henüz belirsiz olan bir şeyin peşine düşmemiş olsaydım, dedi, pilotla da karşılaşmazdım, ve onun ortaya çıkışının kaçınılmazlığına güvenimiz olmasaydı, kuvvetlerimizi kuşkularından arındıramazdık. Cahil cesareti diye bir şey de yoktu ona göre. Her şey son yıllarda tehlikeli bir iş haline gelmişti, buna alışıktık, bir durumun değiştirilme zorunluluğu varsa orada hiç duraksamıyorduk. Daha sonra imdadımıza yetişen adamın Carrasco olduğunu, bir Cumhuriyet kahramanı olduğunu öğrendik. Bizi vurmak için peşimizden gönderilen uçakları kullananlar komünistlerdi, bize karşı göstermelik birkaç manevra yapmışlar, sonra da Afrika'ya ulaşmak için yeterli yakıtları olmadığından geri dönmüşlerdi. Bizi Cezayir'in Oran kentine getiren pilotlar bizimle birlikte kalmaya karar verdiler. Ve sonra, oraya iner inmez halk savaşının yeni bir aşaması başladı, sürgünde silahsız mücadele. Karşımızdakiler bu defa Fransızlardı. Liman kentinin kalesine hapsedilmiştik. İspanyol sığınmacıların Güney Fransa'da başlarına gelenler hakkında duyduklarımız Cezayir'de tekrarlanıyordu. Deniz engelini aşıp Oran'a varmayı başaran insanlar sömürge birlikleri tarafından gemilerden alınıp kamplara tıkılıyordu. Bize yapılan muameleyi protesto ettik. Fransa ile savaşmıyorduk, bu nedenle de savaş tutsakları için geçerli olan geleneklerin yerine getirilmesini talep etmek istemiyorduk. Ama zaten bize savaş tutsağı gözüyle bakılmıyordu, nerde kaldı tutsak subaylar sayılmamız. Fransız makamları Cumhuriyetçi ordunun varlığını kabul etmiyordu. Sadece faşistlerin ordusuyla diplomatik ilişkiye giriyorlardı. Vardiyalar halinde durmaksızın serbest bırakılma talebimizi dile getiriyor, bağırıyor, ıslık çalıyor, hücrelerin parmaklıklarına vuruyorduk. Gallego, Oran'ı, bu parlak be-

yaz kenti getirdi gözünün önüne. İç kalenin çevresindeki eski İspanyol mahallesi dik sokakları ve merdivenleriyle Cebel Murcaco'ya doğru yükseliyordu. Bunun altında, körfezin batısında büyük ticaret limanı vardı, karşı tarafta yığın halindeki Arap yapıları, onun ardındaki geniş caddeleriyle kentin modern Fransız bölümü bir amfiteatr gibi uzanıyordu. Bütün enerjimizi, dedi, serbest bırakılmamız için onları zorlamaya vermiştik. Bizi bir gözaltı kampına götürmek için kaleden çıkardıklarında, bunu bir zafer olarak algıladık. Yaptığımız baskıyla bir sonuç elde etmiştik, ülkenin iç kısımlarından daha kolay kaçabileceğimize inanıyorduk. Birinci kural, verilenlerle asla yetinmemek olmalıydı. Önce Sahara'daki yüksek platonun altında kalan ve üç yüz kilometre uzaktaki Bogari garnizonuna götürüldük, gücümüzü devam ettirdiğimizin bir kanıtıydı bu. Ama bir süre sonra çöldeki yaşama katlanmanın kaledeki tutsaklıktan daha zor olduğu çıktı ortaya. Kampın üstüne güneyden toz ve kum bulutları yağıyordu. Gündüzleri sıcaklık elli dereceye kadar çıkıyordu, geceleri ise dondurucu bir soğuk oluyordu. Ama başkent Cezayir'den sadece altmış yetmiş kilometre kadar uzaktaydık, ve eğer Madrid'den kaçmayı başardıysak kışlayı çevreleyen duvarları da aşabilirdik. Burada bir Fransız alayı vardı ve lejyonerlerden oluşuyordu. Birliklerin büyük bir bölümü ya Bedevileri gözetim altında tutmak ya da dağlarda maymun avlamak için yollardaydı. Geriye kalan askerler günlerini aylaklıkla geçiriyor ya da birkaç hurma ağacının bulunduğu ve yakındaki tütün ektikleri vahaya gidip vakit öldürüyorlardı. Kaçmak her tutsağın görevi olduğu için, dedi Gallego, durmadan kaçma planları yapıyorduk, her an gerçekleşebilirdi bu, ama bunu nasıl yapacağımız henüz belli değildi. Kaçmaya karar verişimiz İspanya'dan ayrılışımızın üçüncü ayına denk gelmişti. Sabırsızlığımız yüzünden yanlış seçeneğe yönelmiştik, eğer bu seçeneği izleseydik şimdiye kadar çölde ölüp gitmiş olurduk. Bir taraftan da artık inanmadığımız diğer seçeneği düşünüyorduk, bu seçenek karşı karşıya kaldığımız hukuka aykırı muameleyi durmadan protesto ederek Fransız sömürge makamlarını bizi yeni bir yere sevk etmeleri için zorlamaktı, böylece kışlanın ucunda bulunan hamamın duvarını tırmanıp kaçma fırsatını, bu yanlış fırsatı değerlendirmeden önce, bizi çölden geçirip Cezayir kentine götüren bir kamyon kafilesi sayesinde kurtulduk. Bu olay, İspanyol sığınmacıların Sovyetler Birliği'ne gönderilmesiyle ilgili Paris'te Mayıs ve Haziran aylarında sürdürülen görüşmelerin bir sonucuydu. Cumhuriyetçi ordunun üç yüz kişilik kontenjanı içinde önce Marsilya'ya gönderildik. Bindirildiğimiz geminin kamaraları dünya çapında bir kongreye giden rahiplerle dolu olduğu için bizi bir yük ambarına, koyunların ve katırların arasına koydular. Pek çoğumuzu burada, geminin dibinde pis kokuların içinde deniz tuttu, gövdesinin belli bir noktasında yalpalamanın en aza indiğini duymuştuk, geceyi, bulamadığımız bu noktayı ara-

makla geçirdik, sonra da davarın yanına geri döndük, en azından ben küçüklüğümden bu yana davara yabancı değildim. Fransa'ya geldiğimizde de, üstümüze kapanan sürgülü kapılarıyla davar kamyonlarına bindirilmiştik, yolda duvardaki bir vana deliğinden bakınca, onca göklere çıkarılan ve bize onca acılar yaşatmış olan ülkeyi görüyordum. Paris'te bir saat mola. Bu düşünce bir sıcaklık duygusu vermişti. İnanmaktan hiç vazgeçmediği uluslararası aidiyet duygusu, onları karşılayan, onlara yemek, şarap, sigara ikram eden Fransız metal işçilerinin sıcak karşılamasıyla doğrulanmıştı. De l'Est Garı'nın peronunda bir saat, Le Havre'a devam etmeden önce girmeleri yasak olan bu Paris kentinde geçen bir saat. Ve sonra Pireneler'i geçtikten sonra yasadışı yollarla Paris'e gelen, orada yoldaşlar tarafından karşılanan ve aylarca gizlenen Stahlmann'la birlikte iskeleden geçip Sovyet gemisine binmeleri. Gallego ve onunla birlikte ülkeden çıkan pek çok başka İspanyol için Sovyet toprağına adım atmak eski bir düşün gerçekleşmesi demekti. Şu meltemin, yeşil rüzgârın altında her şeyi yeni baştan anlatması gerekiyormuş, az önce anlattıkları uçup gidivermiş gibi geldi ona, Pardo'daki anarşistin yüzünü, köy yolunda karşısına çıkan pilotun yüzünü, bütün dostların ve kurtarıcıların yüzlerini ve düşmanların nefret edilen yüzlerini anlatabilecek sözler arıyordu.

Sahil şeridi göz alıcı bir boşluk olarak uzanıyordu karşısında, Mälar Gölü'nün suları çarşaf gibiydi, limanların çevresine üç direkli ticaret gemileri, mavnalar ve küçük buharlılar dizilmişti. Kastellholm'dan az önce yükselen güneş belediye binasının kulesine, kubbelerine, körfezin kuzey tarafına düşen ve kara yarıklarla birbirlerinden ayrılan evlerin cephelerine vuruyordu. Demiryolu setinin arkasında kalan kentin eski kısmı puslu bir gölgenin içindeydi. Bischoff erkenden yola çıkmış, tramvayla Väster Köprüsü'ne kadar gelmiş, sonra aşağıya, Pälsund'a inmiş, parkın içinden ve tersanenin, kulübelerin ve depoların önünden geçip su savağına doğru ilerlemişti. Sağda yamaca doğru Münih Biracılık'ın tuğla yapıları dizilmişti, merdiven çatıları, geniş çıkmaları, zikzaklı duvarları, fabrikanın katedrali, kazan dairesi ve devasa bacası göze çarpıyordu. Solda, beyaz kum tepelerinin arasında rayların üstünde vinçler duruyordu, geniş açılmış ayakları ve uzanmış boyunlarıyla. Duvar kenarındaki demir kazıklara tutturulmuş halatlar gerilmiş biçimde sıkıca gemilerin başlarına ve kıçlarına bağlanmıştı. Bischoff her perşembe sabahı olduğu gibi bugün de, yirmi dört ağustos günü de Rote Hilfe adına para toplamak üzere Kung Kayalığı'ndaki inşaatlara yönelmişti. Şimdi muhatap olacağı soruları nasıl yanıtlayacağını henüz bilmiyordu, kendisine de bir açıklama bulmuş değildi, ama yine de işçilerle karşılaşmadan kaçınmak istemiyordu. Onların karşısına çıkmam gereken gün asıl bugündür, diye düşündü. Sağ tarafında taban suyunun yer yer nemlendirdiği, kurşuni kaya duvarı dimdik yükseliyordu, kayanın içine doğru Meryem Ana Şapeli yapılmıştı, bu yapı da sivri kemerli pencerelerle, sütunlu kemerlerle, cumbalarla ve kuleciklerle bezenmişti. Bunun üstünde, dağın tepesindeki yeşilin içinden saraya benzeyen ve güney ya-

macındaki eski bölgeyi taçlandıran bina yükseliyordu. Bischoff cephelerdeki yazıları okudu. Ortasındaki pencereden bir palanga kolunun öne fırladığı üçgen duvarın üstündeki Makine Atölyesi yazısı altta kalmış eski bir yazıdan dolayı zor okunuyordu, altındaki harf kalıntılarından burada bir zamanlar bir demir atölyesi ve araba fabrikası olduğu çıkarılabiliyordu, onun altındaki daha eski gölgemsi bir yazı katmanından da Stockholm Elektro Kazan Temizleme Şirketi yazısı kendini belli ediyordu. Ön avlulara çıkan dar ahşap merdivenler Firma Ernström ve Ortakları, İnşaat Malzemeleri adlı şirketin binasıyla birleşiyordu, daha gerilerde, keskin gölgelerin, aydınlık duvar kenarlarının arasından, bir sekinin istinat duvarının ardında çamaşırhanenin ve hamamın müşterek duvarı görünüyordu. Bütün bu yazıların okunmasından bir mukavemet anlamı çıkıyormuş gibi geldi ona. Büyük harflerle üstüne ÇİMENTO yazılmış tahta perdenin önünde durdu bir an. Nakledilmek üzere bekleyen, güneş ışığının keskin çizgilerle kestiği tentelerin altındaki yük blokları kaya mezarlarını andırıyordu. Yıkılmış duvarların molozlarının oluşturduğu setler, Horns Caddesi'ne doğru yükseliyordu, caddenin çapraz yollarından limanın ilk işçileri görünmüştü. Tam o sırada bir tren keskin düdüğüyle tünelden çıktı ve tepeden inip köprünün üstünden yoluna devam etti. Seddin çevresindeki dolambaçlı yollarda trafik artmıştı, Meryem Ana Kilisesi'ndeki kulenin saat göstergeleri altıya yaklaşıyordu. Hiçbir şey durdurulamıyordu. Bischoff az sonra adım adım sedde yaklaşacak, balıkçıların, zerzevatçıların tezgâhlarını kurduğu pazaryerine varacak, yeni durumla ilgili bilgi almak üzere Mâlartorg'daki büroya girecekti. Üç saat sonra marangozların ve duvarcıların karşısındaydı. Kendisini her zaman dostça karşılamış olan yaşlı cilacı kollarını kavuşturmuş, susuyordu. Birkaç genç işçi taşlara uzanmıştı bile. Aralarından birisi nazi komünist diye bağırdı ona. Onlara biraz daha yaklaştı Bischoff. Rote Hilfe'nin lokalinde daha önce yapılan bir tartışma birbiriyle çatışan görüşlerle sonuçlanmıştı. Lenin'in, komünist siyasetin herkesin anlayabileceği şekilde yürütülmesi gerektiği doğrultusundaki ilkesi hatırlatılmıştı. Ama şimdiki durum öylesine karmaşık ve tehlikeliydi ki, güvence verebilmek için eldeki her şey kullanılmalıydı, bunlar hemen açıklanmaya uygun olmasalar da. Dün parti gazetesi, Sovyetler Birliği'yle Almanya arasında saldırmazlık paktının imzalanmasını Sovyet diplomasisinin bir zaferi olarak göstermişti. Bir yılı aşkın bir süredir faşizme karşı ittifak önerileri İngiltere ve Fransa tarafından geri çevriliyordu. Bunun da ötesinde Chamberlain ve Daladier Almanya'yı Sovyetler Birliği'ne savaş açmaya kışkırtma taktiğini izlemişlerdi, artık kendini korumanın zamanı gelmişti. Anlaşma anti-Komintern paktın tasfiyesi anlamına geliyordu. Ama Polonya'ya ne olacağı hâlâ belirsizdi. Anlaşma üçüncü bir ülkeye saldırı durumunda karşılıklı olarak verilen güvencelerin düşeceği yolundaki her zamanki çekinceyi neden beraberinde getirmiyor, diye soruldu.

Her ne kadar pakt Batılı güçlerle ittifakı zorlayan son bir çare gibi görünüyorsa da, hiçbir argüman Alman İmparatorluğu'na yapılan dostluk gösterisini açıklamaya yetmezdi. İnşaatta toplanmış olanlardan birisi, faşistlerle anlaştınız, diye bağırdı Bischoff'a ve tam yetkili zatları Moskova'daki resmî ziyarette kadehler tokuşturulmadan önce yapılan konuşmalar esnasında gösteren bir gazete resmine işaret etti. Posbıyık, kısa kesimli bıyık, monokl, kelebekgözlük, ağız kenarlarında donmuş gülümsemeler. Bu bir saldırmazlık paktı, dedi Bischoff, bir ittifak değil. Almanya'yı böyle bir anlaşmaya zorlamak ve bunu başarmak antifaşist mücadelenin bir parçası olabilirdi ona göre. Dünyanın kapitalizm tarafından paylaşılması fesadına bir darbe indiriyordu pakt. Gazeteyi elinde tutan işçi, bırak bu yalanları, diye bağırdı, taraflar arasında nasıl sağlam bir anlaşma yapıldığını okudum ben burada. Paktın barışın korunmasına hizmet ettiğini söyledi Bischoff, bir başkası ise paktın barışa değil, Polonya'nın parçalanmasına hizmet ettiğini söyledi, aynı adam Bischoff'a atmak üzere bir taş almıştı yerden. İyisi mi sen git, dedi cilacı, seni artık koruyamam. Sovyetler Birliği'nin Alman saldırısına maruz kalma tehlikesiyle savaş kışkırtıcılığı yaptığı yolunda yanlış anlaşılma olasılığı arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını söyledi Bischoff, Sovyetler kötünün iyisini tercih etmişti. İngiltere ve Fransa'nın Alman militarizmini nasıl beslediğine, Avusturya'nın, Çekoslovakya'nın ve Memelland'ın ilhakını, İspanya Cumhuriyeti'nin dağılmasını nasıl desteklediğine bir baksanıza, dedi Bischoff, kendilerini korumak için nasıl her yolu denediklerine bir baksanıza. Taş tam kafasına isabet etti, kan alnına doğru akmaya başladı, öğleden sonra Tombrock'un çağrısı üzerine Brecht'in evindeki buluşmaya geldiğinde başındaki morarmış şişkinlikle göze batıyordu. Yine dumanaltı odada masaların arasında oturuyorduk, ama bu defa herkesin dikkati tedirgin edici gerilime yönelmişti. Paktın Fransa'daki komünistleri ve Almanya'daki muhalefeti nasıl etkileyeceğini sorguluyordu Brecht. Mewis ve Warnke de toplantıya gelmişlerdi. Fısıldayarak birbirleriyle konuşuyorlardı. Parti örgütlerimiz, dedi Warnke, anlaşmayı tehlikeye atmamak için geri planda kalmalı. Çıkış noktamız Almanya'nın barış isteği olmalı. Gerçi faşizm ilerleyişini durduracak gibi görünmüyordu Warnke'ye göre, ama yine de Sovyetler Birliği'nin kendisini ilgilendiren bölgelere zarar verilmemesi için güvenceler elde ettiği hesaba katılabilirdi. Bu defa Warnke'ye karşı çıkan Hodann, çıkar bölgelerinin paylaşılmasının Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği enternasyonalizmle nasıl olup da uyuşabileceğini sordu. Sovyetler Birliği o an doğru gibi görünen bir adımla uzun vadede bütün ülkelerin çalışanlarını feda edip onları temel ilkelerinden ve yeni eylem çizgilerinden mahrum etmiyor muydu. Mewis birden ölkelendi. Yeni eylem çizgisini paktın belirlediğini söyledi. Sovyet halkıyla Alman işçi sınıfını yakınlaştırma çabasında somutlaşıyordu bu. Bu da sosyalizm için büyük bir kazançtı. Diyelim

ki, dedi Brecht, Almanya Polonya ve Baltıklara saldırdı, bu Kızıl Ordu'nun mecburen bu ülkelere girmesine neden olacaktır. Dünya proletaryasının önünde böyle bir adımın sorumluluğu nasıl alınabilir, diye sordu. Eğer böyle olursa, dedi Mewis, o zaman bu haklı bir karar olur, çünkü bu karar sadece savaşı önlemek için alınacaktır. Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın şimdiye kadarki emperyalist müdahalelerine neden karşı çıkmadığı soruldu. Batılı güçler onun kendisini kurban etmesini beklerken bunu nasıl yapabilirdi ki, diye bağırdı Mewis. Hayır, dedi, eğer Versailles Anlaşması'nın adaletsizliğini ortadan kaldırma konusunda Almanya'yı onaylamak durumundayız. Öfke ve karşı çıkış nidaları yükseldi. Sovyetler Birliği yalnız, dedi Mewis. Karşı karşıya kaldığı tehlikeler ortadan kalkmış değil. Güvenliğin sağlama alınması için sınırlarda kaydırmalar gerekli olabilir. Ama biz asıl düşmanı Almanya'da değil, İngiliz ve Fransız hükümetlerinde görüyoruz, çünkü savaşı kışkırtmak isteyenler onlar. Brecht'in bu açıklamalara kuşkuyla yaklaştığı gayet açıktı. Sosyal demokratlar artık savaşçı bir tutuma girebilirler, dedi. Komünistlerin Halk Cephesi'ni nasıl feda ettiğini görüyorsunuz diye bağırıyorlar. Eğer sosyal demokratlar Sovyet siyasetine öfkeleniyorlarsa, bunun nedeni beklediklerinden farklı bir tutumla karşılaşmaları, dedi Warnke. Sovyetler Birliği'nin Batılı güçlerle ittifak kurmak için giriştiği olağanüstü çaba hakkında destekleyici tek bir söz söylemediler. Buna karşılık Britanya'nın, Moskova'nın isteklerini yerine getirmenin mümkün olmadığı yolundaki sahtekârlığını benimsediler. Ortak bir güvenlik programının geri çevrilmesine katkıda bulunduktan sonra, şimdi kalkmış dürüst sosyalist numarası yapıyorlar, ve özgürlükçü demokrasi maskesi altında da yanıbaşlarında burjuvazi yer alıyor. Bir kuşku, bir karşılıklı birbirini kollama atmosferi doğmuştu bu toplantıda. Atölye oradaki sinmiş ve suskun konuklarıyla, dağınık düzenekleriyle bir tür sorgu odasına benziyordu. Brecht yeniden Fransız komünistlerinin ve Almanya'da yeraltındaki antifaşistlerin durumuyla ilgili bilgilere yöneldi. Fransa'ya gelince, dedi Mewis hafif azarlayıcı bir tonda, Parti'nin gerici güçlerle uzlaşması söz konusu değil. Saldırmazlık paktı Fransa'da ideolojik bir adım olarak değil, siyasi, askeri bir adım olarak görülücekti. Almanya'da da hiçbir komünist faşizmle uzlaşmış değildi. Yine de rejim karşısında bir tavır geliştirmek, gerici Çan Kay Şek diktatörlüğünde Çin komünistlerinin tavrına benzeyen bir tavır geliştirmek ve meşruiyetimizi yeniden elde etmek için çalışmaktır bizim için geçerli olan. Brecht'in yinelediği bir soruyu, tutukluların hemen serbest bırakılacağını hesaba katmak için henüz çok erken, yine de ülkede dozu gittikçe artan hoşnutsuzluk, ordudaki ve kitle örgütlerindeki ahlaki çözülme bizim işimize yarayacaktır, diye yanıtladı. Ribbentrop'un Moskova'yı ziyaretinden bu yana Almanya'daki durumun aşılmazlığı düşüncesi değişti. Warnke'nin söylediklerine bakılırsa, elde edilen bilgiler kısıtlı yiyeceğin, savaş korkusu-

nun ayaklanmalara neden olabileceği doğrultusundaydı. Kapının yanında oturan bir grupta heyecanlı bir tartışma başlamıştı. Pakt faşizmle birlikte Alman işçilerinin yozlaşmasını derinleştirmekten başka bir işe yaramaz, diye bağırdı bir kadın. Sonra Lindner'in sesi geldi. Fransız Komünist Partisi'nin zayıflatılmasından, güçten düşürülmesinden söz ediyordu Lindner. Anlaşmanın Almanya'nın barış niyeti olarak yorumlanması Fransız komünistlerini kurtarmaz pek, dedi. Faşizm karşısındaki zorlama tarafsızlık ellerinde kalan son gücü de alacaktır. Onları dikkate alınır olmaktan çıkaran tek şey Fransa ve İngiltere'nin dayanma gücü ve milliyetçiliği değil, Sovyetler Birliği'ne bağımlı olan partileri de yasaklanma tehdidi altında. Arkada oturan koyu renk saçlı kadın, Weigel, Sovyetler'in talimatlarıyla kafası karışan işçi sınıfı silahlarını doğrultmalı, diye bağırdı. Ortalığı sakinleştirmeye çalışan Mewis, proletaryanın ortak eylemi yakında yeni özelliklerle bir yeniden doğuş yaşayacak, dedi. Brecht'in koltuğun gölgesinde kalan ince uzun yüzü maskeli bir şaşkınlık ifadesi taşıyordu. Fikir ayrılıklarının ötesine geçemiyorduk. Sadece partinin sözcüleri, mevcut koşullarda hiçbir tereddüt göstermemesi gereken Sovyetler Birliği'nin kararının yegâne doğruyu temsil ettiğini düşünüyorlardı. Her ne kadar ötekiler de bu görüşü desteklemek isteseler de, bir belirsizlik içine düşüyorlardı, bu belirsizlik bir yanda kararın gerçekten akılcı olmasını istemeleriyle, diğer yanda karşı oldukları halde disiplin gereği karara boyun eğme eğiliminin çatışmasından doğuyordu. Etkileyemediğimiz ve bireysel düşünceleri bastıran bir siyaset karşısındaki çaresizliğimizi hissediyorduk. Meseleyi karabasan haline getiren şey, gerçekdışı gibi görünen bir yapının tek geçerli gerçeği temsil ettiği iddiasının kabulünün beklenmesiydi. Aslında bu anlar devlet işlerinin parçası olan her şeyden ne denli uzak olduğumuz gerçeğiyle bir kez daha yüzleştiriyordu bizi. Deforme olanı benimsemeye alışmıştık, bu da bizim kendi sınırlılığımızın ve düşünme güçsüzlüğümüzün yansımasından başka bir şey değildi. Parti ileri gelenleri birbiriyle uzlaşmaz öğelerin bir araya getirilmesinde bir zorunluluk görecek bir bakışa sahiplerdi, çarpık ve dayanıksız yapılanmaları, geçici olanaklar olarak benimsiyor ve bunu bizim kavrama kapasitemizi aşan bir alanda ayakta kalmanın aracı olarak görüyorlardı. Yıkıcı güçler öylesine güçlüydü ki, onlarla ancak gizli ve dolambaçlı yollardan, koşulları zorlayarak başedilebilirdi, dayanmak ve ayakta kalmak isteyenlerin nasırlaşmaktan başka çareleri yoktu. Yanıltıcı olduğunu düşündüğümüz bir sistem kendini normal durum olarak dayatıyordu. Kadehler tokuşturulurken yapılan konuşmalar birbirine doğrultulmuş silahların gölgesinde gerçekleşiyordu. Bilinçli davranmak hesaplı davranmaktan başka bir şey değildi. Yetkiyi elinde bulunduranların yüzlerine damgasını vurmuştu bu. Yüz hatları kasılmış, bakışlar güvensiz, dudaklar gergindi. Bir zamanlar övünülecek karakterler vardı, sözgelimi Bebel, Liebknecht, Luxemburg, Le-

nin, Troçki, Antonov Ovseyenko, Buharin, Şlyapnikov, Tretyakov gibi, ama bütün bu eşinme ve kurcalama sürecinde böyle karakterler gösterilebilir mi, diye soruyorduk kendimize. Bataklıkta sürünürken tutunacak bir dal bulmak bile bir mutluluktu bizim için. Ulaşabildiklerimiz ustaların niyetleriyle karşılaştırılamazdı bile. Bizler akıntıyla sahile sürüklenmiş denizanalarıydık, yabancı oluşumların içinde debelenirken kütüklerin, kesici köşelerin arasında küçücük bir adım atabilmek bile bir zaferdi. Brecht koltuğuna gömülmüş oturuyordu, eli kulağının arkasında, Venedik stili kahverengi ceketinin dikine siyah kat yerleri koyu kırmızı deri koltuğun konturlarıyla karışıyordu. Gömüldüğü çukurluğun içinden yassı kasketinin altındaki yüzü soluk soluk parlıyordu. Omuzları sert bir inişle aşağıya sarkmıştı. Kafasını ince boynu taşıyordu. Çalışma arkadaşı Steffin arkasına yaslanmıştı, oyunda feda edilmiş bir satranç figürü gibi salonun bir kenarında yana kaykılmış duruyordu. Konuklar yan yana taburelerde, dirseklerini dizlerine dayamış oturuyorlardı. Büyük odanın aydınlık derinliği içinde topuz saçlı bir başka grup vardı. Brecht kendi tutumunu sergilemekten kaçınıyordu. Ortaya sadece sorular atmakla yetiniyordu. Onun düşüncelerinden bir şeyler yakalamaya çalışıyordum. Geçmişte Grieg'le tanıştığımda politikayla edebiyat arasındaki çatışmaya ilişkin bir imaya tanık olmuştum. Şimdiyse bir sarsılma içindeydim, ve çatışmanın bilincine varmak isimsizliğimden kurtulma talebimi de beraberinde getiriyordu. Ama anlatıldığında başkalarının ilgisini uyandırabilecek bir şey yoktu elimde. Ardımda kâğıtlarla dolup taşan masa yüzeyleri yüzmekteydi, onların arasından sütunlar ve kaideler yükseliyordu. Bu alandaki üretimin mekanizmasını tanımıyordum henüz. Brecht'in soğukluğuyla çektiği koruyucu duvarın arkasına saklanıyor olması önemli değildi, önemli olan sadece yapıtlarıydı, en küçük şiirine kadar olayların içinde olduğunu belli eden ve benim de varoluşumu doğrudan doğruya ilgilendiren yapıtları. İşi bilenine sormak, kulağını dışarı verip dinlemede beklemek, hızlı bilgi toplamak, verileri kaynaştırma süreci, galiba bütün bunlar onun çalışma yönteminin bir parçasıydı. Edindiği kolektif bilgi, yazdığı her şeye genelgeçer, politik bir anlam kazandırıyordu. Ama burada politik olanı başka türlü anlamak gerekiyordu, politik etki insanların ortak yaşama alanından çıkıyordu. Kibirli olduğu belli olan Brecht farklı görüşlerin içindeki zayıflıkları yakalıyor ve sesini neredeyse duyabildiğim çekiciyle karşıtlıklardan bir çıkarım zinciri yapıyordu. Bu politik beceri nasıl olur da bu ölçüde edebiyata aktarılabilir ve böylece edebiyat bir araç olarak bir yandan bütünüyle güncelliğini korurken öte yandan özerkliğinden hiç taviz vermez diye soruyordum kendime. Ulusların kaderini tayin eden politikanın, sanatsal dile ait olan her şeyi, ister istemez geri plana attığını kabul etme eğilimindeydik. Doğrudan doğruya güncel sorunlara ilişkin ifade biçimlerinin dışında başka ifade biçimlerinin tartışılması barışın korunma-

sı yolundaki olağanüstü boy ölçüşmenin önemsizleştirilmesi demek olurdu. Ama ben yine de pek çok hazırlıktan sonra görevim olarak gördüğüm şeye yöneliyordum. Profesyonel yazar olmak, bu niteleme profesyonel devrimci gibi geliyordu kulağa. Devrimin taşıyıcılığını yapan devrimcilerin arkasında duran kitle aynı zamanda yazanların da arkasında duruyordu, onların sadece kendileri için tasarladıklarını sınıyor, düşüncelerini yoğunlaştırmakla onların sözlerine can katıyorlardı. Her şeyi birlikte planlıyor, buluşları hepimiz birlikte yapıyorduk. Kendimize en uygun araçları bulmak düşüyordu bize sadece. Brecht'le başbaşa kalma şansım olsaydı, ona şimdiye kadar gözüme eşdeğer gibi görünen iki aracın çatıştığını ve birden bunlardan birini, sanatsal olanı tercih ettiğimi söylerdim. Bu tercih beni siyasi yolumdan, bir kez girmiş olduğum angajmanlardan, temel tutumumdan uzaklaştırmıyordu, bütün bunlar devam ediyordu, ama yine de kendi deneyimlerimin öğrencisi olma, onları daha fazla ihmal etmeme, bunun yerine onları olabildiğince bir kesinlikle ifade etme isteğimin büyük ölçüde ağır bastığının farkına varmıştım. Ayağa kalktım, bakışlar bana döndü, ama bir şey söylemediğim için hemen benden ayrıldı. Bir atölyedeydim, daha doğrusu araçları ve mekanizmaları tanıma gerginliği beni kendimden geçmenin eşiğine getirdiği için bir işkence hücresindeydim. Brecht bu tehditkâr tezgâhların ve sıraların arasında bu mekânla bütünleşmiş olarak yaşıyordu. Kurnaz bir ifadeyle deriden koruma çukurunun içinde kemikli ellerini kavuşturmuş oturuyordu. Bizlerin durdurmaktan âciz olduğu bir dağılmadan kendini kurtaran bir dil dokusu içinde yolunu bulmayı başarabiliyordu. Cinnet içinde atılan çığlık, eziyetlerin karşısında söyleyebileceğim bir cümleden daha yakındı bana. Bir sonraki gelişim aşamalarına ilişkin teşhisler müsveddelerin, not kâğıtlarının, sahne tasarımlarının üstünde uğulduyordu. Mümkün olan bir ifade seslilerden ve sessizlerden oluşan bir konuşma dalgasına dönüşüyor, üzerime gelip bana çarpıyordu, oysa benim fabrikalarda ve atölyelerde bitmek bilmeyen günler sırasında biriktirdiğim ve içimde taşıdığım her şey birbirinin üstüne istiflenmiş, iç içe geçmişti. Vermek istediğim yanıtlar ömür boyu sürmüş bir baskıdan kurtarılmalıydı. Makineler odada uğulduyordu. Mewis, Warnke ve adlarını bilmediğim birkaç kişi daha dağılmanın, felaketin karşısına koydukları bir yapı iskeleti oluşturuyorlardı. Her defasında savunmanın yeni biçimlerini tasarlamayı becerebiliyorlardı. Brecht de başka bir yoldan sürekliliği olanla ilgileniyordu. Gözlük camlarındaki ışık yansımaları kor halinde iki gözbebeği yanılsaması yaratıyordu. Burnu bütün sivriliğiyle öne doğru çıkmıştı. Dudak kenarları çiğnediği purodan dolayı kahverengileşmişti. Yaklaşık sekiz yaşlarındaki bir kız, Brecht'in kızı, oturanların arasında dolaşıp onların ayaklarına basıyordu. Brecht azarladı onu. Çocuk yerdeki her şeye doğal olarak basılacağını söyledi Danca. Konuşmalar beklenmedik bir anda gevşemişti. Son cümleler arada

kaynayıp gitmişti. Ara ara bazı fısıldaşmalar, mırıldanmalar olmuştu sadece. Gölgelerin arasında yazarlığın asaletini temsil eder gibi davranan bir figür belirdi, gergin bir bedeni, aslan yelesi gibi saçları vardı, yüz hatları iriydi ama nezaketten kırılıyordu, Brecht'in üzerine eğilip işgüzar bir tavırla ona bir şeyler söyledi. Brecht başını çevirip sıçrayan tükürüklerden kaçtı. İsveçli yazarlar Matthis ve Ljungdal gibi Greid da Brecht'in asistanları ve danışmanlarından birisiydi. Mülteciler arasında Greid'a gösterişli bir konum sağlayan sadece bankacı Aschberg'in kız kardeşiyle evli oluşu değildi, almış olduğu oyunculuk eğitimi de ağzından çıkan her sözün önemli ve törensel olmasını sağlıyordu. Bazı ifadelerine bakılırsa Brecht'e bir özdeyişler seçkisi yapma fikrini vermişti. Greid'ın İsveçli arkadaşları da Brecht'in yanına yaklaşmışlardı, Brecht iki büklüm olmuş yorgun bir yüzle onların edebî tasarımlarını dinliyordu. Salon kapısının girişinde Rosalinde'nin sarımsı yüzünü fark ettim. Weigel yıkanmaktan rengi atmış mavi önlüğüyle konukların uzaklaşmasını sabırsızlıkla bekliyordu. Bischoff ve Lindner gitmek üzere yola koyuldular. Öteki gruplar da ağır ağır ayaklanıyor, masaların ve taburelerin arasında salınıyorlardı, bacaklar karanlık çukurların içinde kalmıştı. Dışarıdaki çam gövdelerine batmakta olan güneşin yansıları vurmuştu. Az önce beni yeni olanaklar düşünmeye neyin götürdüğünü anımsamaya çalıştım, ama bir boşlukla karşılaştım. Brecht'in yanına yaklaşmak artık pek mümkün değildi. Kimse birbirine veda etmiyordu. Konuklar birbirlerinden uzaklaşmış halde birer birer bahçeden ayrılıyordu. Çevresindekilerle birlikte bekleyen Mewis el ederek beni yanına çağırdı. Birbirimizden ayrılmadan önce bana bir görev verdi. Kapıdan çıkarken Steffin yanıma geldi. Elini hafifçe koluma koydu. İleriki günlerde kendisine bir öğleden sonra ziyareti yapabileceğimi söyledi.

Rosalinde'yle, Brecht'in yanında geçirdiğimiz saatleri tartışırken bana verilen görevi suskunlukla çevrili bir kütle halinde içimde taşıyordum. Gizli bir örgütsel faaliyete katılmanın basit, doğal bir yanı vardı ve tehlikeli değilmiş gibi görünüyordu. Bischoff'un kuralına uygun biçimde, görevi tam bir güvenle yerine getiriyordum, istifini bozmadan ve akla gelebilecek tereddütler karşısında tamamen meşru davrandığından emin, etrafta dolaşır gibi. Yapmam gerekeni adeta gündelik hayatın içine yediriyordum. Ama belki de Rosalinde'yle konuşurken bende bir yenilik olduğu çok hafif de olsa kendini belli ediyordu, ama böyle bir seziyi destekleyecek nokta benim böyle bir durumda bir şey açık etmeyeceğimin biliniyor olmasıydı. Bu görev bende başta bir tedirginlik yarattıysa bunun nedeni kendimi tekrar daha büyük ilintilerin içinde bulmamdı. Son Ağustos günlerinin sıcağında kentte yürüyorduk.

Drott Caddesi'nin aşağısındaki polis karakolunun kayıp eşya bürosundan on krona aldığım bisikletim yanımdaydı. Rosalinde benim görüşüme, içinde yaşadığımız, belirsizliklerle dolu günleri soğukkanlılıkla değerlendirmemiz, dehşeti, hatalı adımları ve şok etkileri sıradan olaylarmış gibi analiz etmemiz gerektiği yolundaki açıklamama karşı çıktı. Bu karışık döneme uyum sağlama becerisi onun için istenmeye değer bir şey değildi. Bu durumu geçerli bir şeymiş gibi ele almak, vazgeçmek, düşünme becerisinin terörize edilmesi karşısında çözülmek demekti. Eğer bir savaş çıkacaksa, dedi, yalanların suyuna gitmeyi yeterince başaramadığımız için değil, onları fazlasıyla kurcaladığımız için çıkacak. Sözü babasının sürdürmüş olduğu mücadeleye getirdim. Onun barışçılığı, dedim, onyıllar boyunca militaristlerin ve şovenistlerin üzerine gitmesi, yok etme güdüsünü aşma çabasının, o büyük çabanın bir parçasıydı. On binlerce insan onun yanında yer aldı, ama yeterince güçlü değillerdi. Yanıltıcı dünya resmi, içine akıl sızdığında alaşağı edilebilirdi ancak. Hasta düzenlerle sürekli uğraşmanın bizi de ister istemez yozlaştırdığını kabul ediyordum, ama eğer bir karşı hareket gerçekleşecekse bu ödemek zorunda olduğumuz bir bedeldi. Mesele faşizmle mücadele etmekten ibaret değildi, zorbalık en açık biçimde faşizmde ifadesini bulsa da, faşizm dünya çapındaki bir yıkım planının bir parçasıydı sadece. Bütün kıtalarda soygunculuk, köleleştirme, sömürü hâkimdi, ve bizi korkutan, bizi felce uğratan güçler hayalet değildi, hepsi ismiyle cismiyle belliydi. Bizden yana en ufak bir teslimiyet belirtisi onların ekmeğine yağ sürer, onları beslerdi, ama bizim bilgilerimiz onların dozu sürekli artan yağmacılıklarına karşı koymaya yetmiyordu. Muhtemel bir savaşın dehşet verici olmasının nedeni bu savaşın bir adalet savaşı değil, iş dünyasının devleri arasında gerçekleşecek bir savaş olması, sömürenlerin yıkılması için yapılacak devrimci bir savaş değil, kapitalist pazara hammadde sağlamak için yapılacak bir savaş olmasıydı. O zaman da milyonlarca insan cinnetin içine çekilecek, dedi Rosalinde, çünkü kendilerini ilerici olarak adlandıran politikacılar onlara içinde bulundukları durumu anlatmayı beceremediler, zira yirmi yıldır sahip olmaları gereken bilgilerden yararlanmak yerine birbirleriyle didiştiler ve karşılıklı birbirlerini gagalamakla vakit kaybettiler. O çok sözünü ettikleri birliği aslında hiçbir zaman istemediler, onlar için önemli olan kendi konumlarını korumaktı hep. Partilerin tepesindeki tekelcilerdir onlar, tıpkı ekonominin liderleri gibi. Borsa spekülatörlerinden hiçbir farkları yok, sadece adları ideolog. Onların dünyasından yeni bir şey çıkamaz, çünkü ömrünü tamamlamış mizanlarını bırakmamak için direniyorlar, önceliklerine, ukalalıklarına, kıskançlıklarına, söz sahibi olma hırslarına sıkı sıkıya bağlılar. Söylediklerime tepki göstererek, ne biçim analizler bunlar böyle, dedi. Korumaya çalıştığım kuşkularım yükseliyordu içimde. Komünist Parti'nin savaş tehlikesinden Bri-

tanyalı finans lordlarım, Fransız bankacı aileleri sorumlu tutması ezbere laf değil mi, diye soruyordum kendime, kendilerine hizmet etmeyen herkesi ıslahevlerine ve kamplara kapatan faşistlerin ve komünistlerin birbirinden ne farkı vardı, ağızlarından çıkan son söz hep tasfiye emri olmuyor muydu, iki taraf da vesayet altında bir toplum istedikleri için eninde sonunda savaşta, ortak dillerinin en etkili argümanında karar kılmıyorlar mıydı. Ama Rosalinde'ye, bizim saflarımızın hâlâ savaşa karşı olduğunu söyledim, pek çok insan durumun değişmesi için hâlâ yeraltında mücadeleye devam ediyordu. İspanya'yı anımsattım, ama Rosalinde, geride kalan başkaldırı iradesinin başı tam da İspanya'da ezildi, dedi, büyüklerin hileleri sayesinde. Perspektiflerin değişmesinin, yürüttüğümüz siyasetin görünüşteki sonuçsuzluğunun zorunlu olduğunu açıklamaya çalışıyordum, ama Rosalinde retorikle ve sahte tavırlarla hiçbir yere varılamayacağı konusunda ısrarlıydı. Benim ama'larımı kabul etmiyordu. Bizi çıkmaz sokağa sürüklemiş olan bir siyasetin bize daha nereye kadar yararı olabilir ki, dedi. Ona cevap vermek istediğimde bir kez daha sözümü kesti. Akla bir mucizeymiş gibi inanıyorsun, dedi, sanki akıl bir çılgınlık döneminin sonunda ansızın ortaya çıkabilecek bir şeymiş gibi. Evet, dedi, görüşler konusunda eksiklerim olabilir, ama yine de senin aklın siyaseti olarak adlandırdığın şeyin yanıltıcı bir manevradan ibaret olduğunu görmekten alıkoyamıyorum kendimi, bu da bizi kendimizi inkâr edeceğimiz noktaya zorluyor. Bizim için değeri olan her şeyin üstü sloganlar yığınıyla örtülü durumda. Kişisel tepkilerimizin hiçbir etkisi yok artık, dedi. Tamamlanmamış bir şeyin içinden amaçlarımıza en uygun olabilecek kırıntıları çekip çıkarmaktan başka seçeneğimiz yok. Nasıl olup da benim bu türden bir indirgemeye razı olduğumu anlamadığını, çünkü böyle bir indirgemenin ona şimdiye dek anlattığım bütün çalışma planlarımla çeliştiğini söyledi. Politik alandaki sınırlanmaları kabul etmemin sanatsal çalışmada yetkinlik ve tamamlanmışlık talebini dışlamadığını söyledim. Hayatımız hakkında karar verenlerin bu türden bir bağımsızlık talebini olsa olsa alaya alacaklarını söyleyerek karşılık verdi bana. Söylediklerimin eksik yanlarını ben de hissediyordum, çünkü sanat ve politikayla kurulan ilişkinin birbirinden koparılamayacağını ve politik alanda süregelen belirsizliklerin sanatsal amaçlarımın belirginleşmesini engellediğini biliyordum. Kendimi bulma çabamda her zamanki gibi geçmişimi bir yük gibi taşıyordum sırtımda, dönüp dolaşıp hep bu temel belirlenmişliğe, haklarından mahrum bırakılmışlığa, söz hakkının olmayışına çarpıyordum. Rosalinde artık Toller'den söz etmeye başladıysa, bunun nedeni ihtiyacı olan yardımı benden beklemediğini açıkça göstermek içindi. İdeal bir figür olarak artık hayatta olmayan bu adama sıkı sıkıya bağlıydı, fantezisi onun sıcaklığıyla, iyi yürekliliğiyle, doğallıyla, yardıma ihtiyacı olanlara gösterdiği anlayışla doluydu. İdeal baba kılığına bürünmüş bir

sevgili gibi anlatıyordu onu bana, ama kendine yardım edemedi, dedim, siyasi bir çıkış yolu göremediği için intihar etti. Beceriksizliğimiz karşısında, olayların akıl almazlığı karşısında duyduğumuz keder yüzünden telef olmak bir yol mu, diye sordum. Onun devrim için yaşadığını, bu uğurda en güzel beş yılını hapishanede geçirdiğini, parti politikasının sekterliğiyle mücadele ettiğini söyledi Rosalinde öfkeyle. Onun bütün işinin bireyin güçten düşürülmesine karşı gelmek olduğunu, hasta ve ruhsal açıdan sarsılmış haliyle güçsüzlerin sözcülüğünü yaptığını, bir gün bile kendisini düşünmediğini, ara çözümlere, yarım yamalaklıklara asla uyum sağlamaya çalışmadığını söyledi, evet, dedi, kendini paralamak zorunda kaldı, ama o, meydandaki korunmasızlığı içinde soğukkanlılığın arkasına saklananlardan daha dürüsttü. Eğer o zamanı görebilirsek eminim ki günün birinde o ve onun gibi olanların en geniş ufuklu insanlar olduğunu anlayacağız. Şimdi, araya tekrar bir inleme gibi çıkan evet'i soktu, şimdi onları kayıp kişiler olarak görüyorsunuz, çünkü kendilerini astılar zehirlediler, şakaklarına mermi boşalttılar, ama belki bir süre sonra bunu her şeyi kuşatan baskıya verilen onurlu bir yanıt olarak göreceksiniz. Onların umutsuzluğunun, onların kaçışının bize ne yararı var, dedim. Ama Rosalinde'nin yüzündeki solgunluk korkuttu beni. Kung Caddesi'nin köşesinde durduk, Sture Meydanı'nın karşısında, mavi tramvaylar çıngırdayarak önümüzden geçiyordu. Onların sayısı daha fazla olsaydı, dedi, ve sözlerine kulak verilseydi, sadece çiğnene çiğnene eskimiş sözlerle ortaya atılanların değil de biraz da onların sözlerine kulak verilmiş olsaydı dünya bugün başka türlü olurdu. Ama deyişimin içi boş geliyordu kulağa, kendime sakladım. Birkaç saat önce yanından ayrılmış olduğum diğerini düşündüm, Uppland Caddesi'nde bir küçük odadaki kır saçlı, cüce ve uzun sakallı cini. Çekilmiş perdelerin ardında oturmuş, baskı örneklerini hışırdatarak kükrüyor, arada bir ayağa kalkıyor, yazdığını okurken ince perdeden Viyana şarkıları mırıldanıyordu. Komintern'in sekreterliğinde çalışıyordu, gizli yollardan İsveç'e sokulmuş, ilk sayısı Eylülde çıkacak olan haftalık dergiyi hazırlamak üzere Dimitrof tarafından görevlendirilmişti. Parti gazetesi *Ny Dag*'ın yayıncısı, Politbüro üyesi Lager bana görevlerimin ne olduğunu anlatmıştı. İstasyondan aldığım Almanca ve İsveççe gazetelerle Rosner'e gitmiş, zili parola şeklinde çalmış, ona İsveççe haberleri çevirmiş, eksiklerini tamamlamış, çıkarken eski gazeteleri, küçük gruplar halinde ayrılmış gazete kesiklerini yolda gördüğüm çöp kutularına rastgele atmak üzere yanıma almıştım. Rosner'in cüceye benzeyen bedeni ve kocaman kafası pencerenin önüne konmuş masanın üstündeki kâğıt tomarlarının arkasında kaybolmuştu. Yaşadığı odanın boyu en fazla üç buçuk metre, eni de iki metreydi. Mutfağın hemen yanındaydı oda, kapılar camlıydı. Ön köşede, koridora çıkan kapının yanında beyaz bir çini soba duruyordu, yeşilimsi duvar kâğıdıyla

kaplanmış duvarlarda kenarları yenmiş eski Avrupa haritaları asılıydı. Gazeteler, kitaplar, yerde, sandalyelerde, koltukta üst üste yığılıydı. Rosner'e saklanması için yerlerini açan iki yoldaş gündüzleri burada olmuyordu, adam taksi şoförü, kadın hemen aşağıdaki Oden Meydanı'nda bulunan Café Tranan'da garsondu. Perdenin aralığından arka avluya bakarken çekilmiş perdelerin komşuların dikkatini çekip çekmediğini sormuştum. Olsa olsa ilk hafta dikkat çekmiş olabileceğini, sonra buna alıştıklarını söylemişti. Daire zemin katındaydı, sol tarafta kule gibi öne uzanan merdiven boşluğu vardı, uzakta duvarların arkasında kalan yüksek cepheler görüş alanını sınırlıyordu, karşı evlerin duvarlarındaki sarmaşıklarda serçeler ötüyordu. Sağ tarafta da alet edevatın konduğu el arabalarıyla, halı dövmek için kurulmuş düzenekleriyle, bisikletler için ayrılmış yerleriyle ve çamaşırhaneleriyle avlular uzanıyordu. Sivri uçlu mızraklarıyla dökme demir bir parmaklık yandaki tenekeci atölyesinin hırdavat deposunu bir sonraki avludan ayırıyordu. Her şey boz bulanıktı, hiç bitmeyecekmiş gibi sıra sıra dizilmiş pencereler, dört beş katlı binaların üst üste dizilmiş pencereleri kör gibiydiler. Ta aşağıda, burada, çiçekli perdelerin arkasında, amacı Komünist Enternasyonal'in talimatlarını yaymak olan bir dergi redaktörünün yaşadığını tahmin edemezdi kimse. Bu yayın organının adıyla, *Die Welt* gibi bir adla, Uppland Caddesi'ndeki bu izbe binanın bu daracık odası kadar uyumsuz bir yer daha olamazdı. Ama Rosner derginin adını büyük bir gururla telaffuz ediyordu. Bütün dünya dışarıdaydı, Rosner'in bu dünyayla bağlantısını yazdığı satırlar kuruyordu. Yirmi üç sayfalık dergi partinin matbaasında bin adet basılacaktı. İşiltılar saçan gözleriyle kalın camlı gözlüklerinin ardından bana bakarken, basılmış sözün gücüne duvarlar yetmez, bu gücün sızmayı becerebileceği bir yarık her zaman vardır, demişti. Telefon rehberinden Yahudi isimlerini bulmamı ve bunları derginin deneme sayılarının gönderileceği listeye eklememi istemişti. Jacobssonların, Danielssonların, Rosengrenlerin kadim İsveç kökenli olduklarına inanmak istemiyordu. Bildiğimiz Jakobsohn, Danielsohn, Rosenzweig değil mi bunlar, demişti dağılmış saçlarıyla başını sallayarak, ya da Lewinler, Blumenbergler, bu ülkenin Hıristiyanları mı oluyordu. Rosner daha onu ilk ziyaretimde bana güvenmişti. Malzeme getirmek ve derginin son provalarını almak üzere Parti'nin ona gönderdiği kişilerin kuşku götürmez güvenilirliğini düstur edinmişti kendine. Bu birbirine muhtaçlık benim içimde de güven duygusu uyandırıyordu. İşin bana bir sınama sonucu verilişini kabullenmiştim, bu tür bir sınamanın başlangıcı Coppi ve Heilmann'la kurduğum ilişkiye kadar uzanıyordu. Rosalinde'yle Humlegården'a giderken, Dünya basınından özetler yaptığım Kraliyet Kütüphanesi'yle okuma odasında uluslararası yeni yayınların karıştırılabildiği Sandberg Kitabevi'nin arasında kalan stratejik köşeyi dönerken Rosner'in gülen yüzü, mi-

yop bakışları gözümün önüne gelmiş, ayrık dişlerinin arasından düşlerindeki kenti anlatan şarkıyı mırıldandığını duyar gibi olmuştum. Rosalinde kendisini Viggbyholm'e götürecek banliyö trenine gidiyordu, orada akşamüstleri okul yurdunun çamaşırhanesinde çalışıyordu. Ona destek olamıyor, onu teselli edecek sözler bulup söyleyemiyordum. Ona Rosner'den söz edebilmeyi isterdim. Ama bu konuda konuşmam yasaktı ve bu bizi birbirimizden daha çok uzaklaştırıyordu. Rosner kendisine takma diş yapabilecek bir diş hekimi bulmamı rica etmişti benden. Bir de radyo sağlamalıydım ona, daracık kulübesinde müzik dinlemek istiyordu. Wolff adında bir doktordan randevu alındı, Rosner aynı inancı paylaştığı Yahudi bir doktorun yanında kendini güvende hissedeceğini düşünüyordu. Ona barınak sağlayan yoldaş Petterson Rosner'i bir akşam muayene saatlerinin bitiminde götürüp getirecekti. Rosner'in yanından ayrıldıktan sonra bisikletle dümdüz ve uzun Uppland Caddesi'nden aşağıya kayışım geldi aklıma, kentin kuzeyinde neredeyse bomboş bir caddeydi burası, Sibirya deniyordu buraya, bu caddenin birbirinden farksız eşbiçimli evlerini illegalitedekiler gizlenebilmek için tercih ediyordu. Karlberg Sokağı'nı hızla geçip, Tegnérlund'daki Oden Meydanı'm, yüksekte bir yerde Strindberg'in kaslı çıplak bedeniyle ellerini arkasına kavuşturmuş bir pozisyonda oturduğu meydanı ardımda bırakıp Norra Bantorg'un üstünde kalan bakır yeşili damlara ve kubbelere yaklaşırken yüzümü yalayan havayı hissetmiştim. Brecht'i ziyaret edecek kadar vaktim olup olmadığını hesap ediyordum. Saat dörttü. Sabah vardiyasının başlamasının üzerinden on iki saat geçmişti. Sekiz saatlik mesai, Rosner'le ve Rosalinde'yle birlikte geçirdiğim saatler, bunların hepsi kendi içine kapalı birimlerdi. Lidingö'ye kadar yarım saatlik bir yol vardı önümde. Brecht'in atölyesinde iki üç saat. Yarım saatlik dönüş yolu. En geç saat sekizde evde olabilirdim. Mutfakta alelacele yemek. Patates, konserve et, bir bardak süt. Bir sonraki günü taşıyabilmek için en az yedi saatlik bir uykuya ihtiyacım vardı. Sağ elim bisikletin gidonunda, sol elim Rosalinde'nin elindeydi. Engelbrekt Caddesi'ndeki durağa gelmiştik. Rosalinde trenin penceresinden sarkıp bitkin bir halde, yakında Toller'in izinden gitmekten başka bir çaresi kalmayacağını söylediğinde yoksunluğunu çektiğimiz her şey hissedilir olmuştu.

Bugünlük, dedi Brecht madeni bir sesle tane tane konuşarak, konunun erbabının açıklamalarıyla yetinelim ve savaşın çıkmayacağını düşünelim. Bu sözler oyunlarından birinin prologu izlenimini uyandırsa da iki haftadır sürüncemede kalmış bir çalışmaya yeniden giriş konuşmasıydı. Epeyce ayrıntılı planların ortaya çıkmasını sağlayan araştırma yeni tasarladığı Engelb-

rekt* projesi üretimle sonuçlanmadıysa bunun nedeni Brecht'in Eylül ortasında *Cesaret Ana* üzerinde çalışmaya ve onu yazmaya başlamasından, Ekimde de İsveç Radyosu tarafından ısmarlanan radyo oyunu *Lukullus'un Soruşturması*'nı kaleme almak zorunda kalmasından ziyade, Engelbrekt döneminde geçen konunun henüz uygun bir oyun formu bulunamayacak kadar geniş olmasıydı. Bir oyunun tasarımı ve gösterime girmesi için bu zaman hiç de kısa değildi, *Cesaret* bir ayda, *Lukullus* on dört günde çıkmıştı ortaya, sanki her şeyi kafasında bitirdikten sonra işe koyuluyor, geriye bir tek onu gün ışığına çıkarmak kalıyordu. Ama Engelbrekt'in öyküsü onun istediği fablın ortaya çıkmasına izin vermemişti, bu talebini doğrusu anlayamamıştım. Temayı kâh kafasında evirip çeviriyor, kâh ondan uzaklaşıyor, sonra çetrefil, bölük pörçük, çelişkili ve çokanlamlı olaylara uygun düşebilecek dramatik bir anlatı tasarlamak için işe koyulacak gibi oluyordu. İçeri girdiğimde duyduğum sözlerin anlamı, tehditkâr savaş tehlikesi altında, hatta savaşın patlak vermesi durumunda da faaliyetin devam etmesi gerektiği yolundaydı. Yazma zanaati her koşulda politik olaylarla eş değerdi. Otuz bir Ağustos gününün akşamüstü saatlerinde ve bir Eylülde yapılan saat başı radyo yayınları sırasında da Brecht dünyadaki durumla ilgili yaptığı kısa ek açıklamalardan sonra tartışmayı yeniden konuşmak istediği konuya getirmişti. Zorlayıcı dış güçler ağırlık kazandıkça kendi gücüyle ürettiklerine sarılmakta ısrar ediyordu Brecht. Matthis ve Ljungdal'in ona sağladığı malzemeyle içli dışlı olma süreci genellikle döngüsel hareketlerle, geriye dönüşlerle, belli bir motifin yeniden alımlanması, yorumlanması ve derinleştirilmesiyle somutlaşıyordu. Brecht'in alıp geliştirmesini bildiği dış itkilere duyduğu sürekli ihtiyaç bu defa kendini Matthis'in aktardığı bir olayda göstermişti. Masaların arasındaki patikaları izleyerek, sağa sola saparak küçük adımlarla odada volta atıyordu. Kent kütüphanesindeki işinden dönmüş olan ve yanında getirdiği kitaplardan alıntılar yapan Ljungdal'in sözünü kesti ve Matthis'e oyunun ilhamını borçlu olduğu olayı bir kez daha anlattırdı. O kadın da kim oluyor, diye bağırdı. Kimle muhatap olduğunun farkında değil mi. Benim yapıtıma böyle muamele demek. O binayı yerle bir etmeliydik. Sahnenin sahibiymiş gibi davranmak da ne demek. O yüksek kalesinde nasıl taht kurduğunu öğrenmek istiyordu onun. Matthis, Dramatik Tiyatro'nun yöneticisi Bayan Brunius'a *Galilei*'nin elyazmasını iletmişti, onun cevabıysa, dinî oyunlar oynamıyoruz biz, olmuştu. Matthis oyunun konusunun İncil'de anılan Galilealılar olmadığını, Rönesans döneminde yaşayan İtalyan bir bilim adamını ele aldığını söylemişti. Bunun üzerine Brunius bunun da pek ilgi çekici olmadı-

(*) Engelbrekt, İsveç tarihinin önemli simalarından biridir. 15. yüzyılda önce maden işçilerinin ayaklanmasına öncülük etmiş, sonra Alman krala karşı İsveç asilleriyle uzlaşmış, Danimarka Kraliçesi Margareta'nın da desteğiyle kısa bir dönem ülkenin yöneticisi olmuştur – ç.n.

ğım söylemiş ve dosyayı yirmi yıl boyunca okunmayacak olan öteki yazıların yanına koymuştu. Bu ilk haberden sonra Brecht kin ve öfke içinde Matthis'e İsveç'te egemenler karşısında yer alan özgürlük savaşçılarının, halk liderlerinin kimler olduğunu sormuştu. Engelbrekt ya da Brecht'in başlangıçta Almanca ismine uygun olarak adlandırdığı Engelbrecht adının anılması onu ânında etkilemiş, şedidliğini, öfkesini bu figüre ekmiş, karakteriyle ve onun önemiyle ilgili ayrıntıları henüz öğrenmeden onu kafasında yaratmaya başlamıştı. Engelbrekt'i ele alarak, sürüklenmiş olduğu bu ülkenin tarihi karşısında da bir tavır alabilirdi. Görünüşe bakılırsa burası yabancılara, farklı olanlara karşı acımasızlığın egemen olduğu bir yerdi. Düşünmenin indirgenmesine teslim olma eğilimi, onu Almanya'dan da kaçıran bu açık eğilim Brecht için yıkıcıydı. Ama yine de İsveç'te kalmak istiyordu. Ona burada, tıpkı Fyn Adası'ndaki Skovsbo sahilinde olduğu gibi çalışabileceği bir ev tahsis edilmişti, ayrıca demokratik ve gerici güçler arasındaki boğuşmanın ne yöne gideceğini gözlemlemek de ilgisini çekiyordu. Yine de faaliyetini kesmeye ve başka bir yere gitmeye hazır olduğunu söylemesi, sürgün yaşamının getirdiği bir yöntemin nitelenmesi anlamına geliyordu. Daha önceki altı yıl içinde Danimarka'da olduğu gibi İsveç'te de Almanya'ya yakındı, fırsat doğarsa en hızlı yoldan geri dönebilmeyi istiyordu. Ama bu fırsat gittikçe uzaklaşıyordu, Brecht tedbirli davranarak dostlarından, daha önce geri çevirdiği, sonra yeniden almak için başvurduğu Amerikan vizesi için uğraşmalarını istemişti. Ljungdal on dördüncü yüzyıl manzarasını kuşatmak ister gibi bir hareket yaptı, ama Brecht'in aklı hâlâ Kraliyet Tiyatrosu'ndaydı, Matthis ise yeniden yerel betimlemelere başlamak zorunda kalmıştı. Şefin odası öyle ahım şahım değildi, sıradan olduğu söylenebilirdi, duvarlar mat griydi, ahşap desteklerle bölmelere ayrılmıştı. Alçak kitap rafları, Nybro Caddesi'ne bakan iki pencerede yeşil peluş perdeler, köşedeki klasik çalışma masasının karşısında yeşil kanepe, yaklaşık iki buçuk metre uzunluğunda kızıl maundan bir toplantı masası, şarap kırmızısı kumaşla kaplanmış koltuklar. Onun kaçıncı katta olduğunu ve ona nasıl ulaşılabildiğini sordu Brecht. Büro girişinden geniş merdivenlerle ikinci kata çıkılıyordu, sonra bir döner merdiven ve bekleme odası. Görüşme talebi ve uzun bir bekleyişten sonra lambrili bir kapıdan geçiliyordu. İçeride pencereler açıktı. Birger Jarl Caddesi'nin köşesindeki Fylgia Sigorta Şirketi'nin kulesi uçuşan bayrağıyla görülebiliyordu. Beyaz zemin üstünde kırmızı harflerle firmanın adı yazılıydı. Rüzgâr Berzelii Parkı'ndan esiyor ve beraberinde akasyaların hoş kokusunu taşıyordu. Nybro Limanı'ndaki yuvarlak meydanda trafik uğuldayarak akıyordu, İskandinav resiflerinin buharlılarından birisi tıslayarak kalkışını haber veriyordu. Yeşil başlıklı pirinç abajurun arkasındaydı tiyatronun patronu. Matthis ona oyunu uzatmıştı. Elyazmasının kahverengimsi kâğıdı, büyük formatı bile yabancıydı

ona ve hoşuna gitmemişti. Önce elinde tartmıştı. Brecht'i *Üç Kuruşluk Opera*'nın yazarı olarak tanıyordu. Onu eski oyunları değiştirerek yeniden kaleme alan bir yazar olarak görüyordu öncelikle. Sjöberg'in yönettiği *Gustav Vasa* en üstte olmak üzere yanındaki duvarda asılı tiyatro afişleri hışırdıyordu. Nasıl bir yüzü var, diye sordu Brecht. Geniş, soğuk, dedi Matthis. Güzel denemezdi bu yüze, çünkü bir kişiliği yoktu. Daha çok maskeyi andırıyordu. Sanki bir kraliçe rolü oynar gibiydi. Açık bir alın. Arkaya doğru taranmış düz saçlar. Kulaklarında beyaz inciler. Boynunda beyaz inciler. Engelbrekt'i ve bin dokuz yüz otuz dört devrimini anlamak için, dedi Ljungdal, önce Margareta dönemini, Kalmar Birliği'ni ele almalıyız. Brecht Ljungdal'ın sözlerini duymamış gibi açık pencereleriyle şefin odasını gözünün önüne getirerek, demek ki insan rüzgârın hangi yönden estiğini anlıyor, dedi. Başka herhangi bir şeyin Matthis'in dikkatini çekip çekmediğini sordu. Sol tarafta camlı bir kapı vardı, yarısı bir perdeyle örtülüydü, dedi Matthis. Art Nouveau tarzında asma dallarıyla bezenmiş camların arasından ikinci kat koridorunun bir bölümü görünüyordu. Brecht'in oyununun geri çevrildiği odanın kapalılığı camlı kapı sayesinde kırılıyordu. Doğrudan izleyici salonuna, sahneye geçiş, bu tiyatroya hiç gitmemiş olan Brecht'in ilgisini çekmişti anlaşılan. Sjöberg'i kendimize çekmeye çalışmalıyız, dedi Matthis. Brecht hemen buna karşı olduğunu belirten bir el hareketi yaptı. Tiyatronun yöneticisinin anlayışsızlığı karşısında o da bu cemaatin diğer temsilcilerini nasıl küçümsediğini gösteriyordu. Oyun ancak biz yönetirsek koyulur sahneye, dedi. Buradaki yönetmenler bizim teorilerimizi tanımıyor. Biz derken ortak çalışmaya hep hazır olduğunu, çeşitli önerilere açık olduğunu kastediyordu, onun görevi ise öneriler arasından seçim yapmak ve sonra yeniden sahneleri, çatışmaları, eylem akışlarını tartışmaya açmaktı. Konudan sapması, onun başkalarında katlanamadığı bir ilgisizlik, bir kopuş gibi görünse de bu sapma yeniden tartışmaların bir parçası haline geliyordu. En başından itibaren yapıtın modeli kafamızda oluşmuştu. Oyun iki bölüm olacaktı, her bölüm çelişkilerle doluydu, ama birinci bölümde egemen güçler öne çıkarken ikinci bölümde bastırılan güçler öne çıkıyordu. Ticareti geliştiren ve kentler kuran erken dönem burjuvazisi, şatolarda ve kiliselerde oturan derebeyleri ve üst düzey ruhbanlar toplumuna başkaldırıyordu. Yeni bir sınıfın yükselişi yüz yıl sürmüştü, bu sürecin açık belirtileri olmamıştı, yeni sınıf yerli aristokrasiden bağımsızdı ve yabancı girişimcilikle işbirliği içindeydi, hareketli sermaye toprak mülkiyeti karşısında avantaj sağlamıştı. İki dünya çarpışıyordu, bunlardan birisi eski güç araçlarını kaybetmekle birlikte diplomasi ve askerî üstünlük sayesinde hâlâ imtiyazlarını elinde tutabiliyordu, diğeri sömürünün feodal biçimlerini ortadan kaldırarak ilerici bir güç haline gelmişti, ama aynı zamanda ekonomik açıdan yeni bir yağmacılık düzeni kurmaktaydı. Onların altın-

da ise asıl geniş taban, köylü sınıf vardı, bu kesim ilk dönemlerin serbest köylüsünün devamıydı ve ellerinin altındaki serfleri koruyabilmişlerdi. Yaygın güç işte buradaydı, köy cemaatlerinde bağımsız çiftçiliğin kalıntıları korunabilmişti. Tek tek toprak sahipleri genç derebeyleri ve genç şövalye statüsünü elde ediyor, radikal değişimlerin zorlamasıyla iyi gelir getiren maden işletmeciliğine yöneliyorlardı, buna karşılık küçük çiftçiler düşüş içindeydi, her geçen gün vergi yükü altında biraz daha eziliyorlardı. Hiçbir hakkı olmayan serfler aşağılanmaktan kurtulacak imkâna henüz sahip değillerdi, maden ocaklarına yaptıkları mekân değişimiyle sanayileşme sürecinin ilk aşamasında gündelikçi ve maaşlı işçi olarak çalışmaya başlayarak ayaklanacak kitlelerin ilk oluşumunu da hazırlamışlardı. Kral önce kendisine baskı yapan soyluların, sonra da orta sınıfların büyümesi yüzünden despotizminden taviz vermek zorunda kalmıştı, artık iktidarını korumak için hem soyluların lütfuna, hem de zanaatçilerin ve esnafın yandaşlığına ihtiyacı vardı. İsveç kral soyundan İsveç'in büyük azizesi ve kâhin Birgitta'nın kızı Maereta tarafından yetiştirilen, Danimarka Kralı Atterdag'ın kızı olan ve on yaşındayken Norveç Kralı Hâkon'la evlendirilen Margareta, hanedan ailesinin konumunu yeniden yüceltmek ve Danimarka ile Norveç'in birleşmesinden sonra İsveç'i de yanma çekmek, böylece üç Nordik Krallığı Danimarka yönetiminde büyük bir güç olarak birleştirmek için seçilmişti. Birinci bölümde geleceği ima edecek biçimde çocuğun kraliçe gibi giydirilmesi sahnesi vardı. Oda hizmetçileri tarafından bedeni kremlerle ovulan, saçları taranan çocuk altın pırıltıları saçan sırma işlemeli kumaştan dikilmiş uzun giysisiyle, omuzlarına dökülen duvağın içinde küçücük kalan yüzüyle, değerli taşlarla süslenmiş kocaman bir broşun iki yakasını birleştirdiği çan biçimindeki kaftanıyla, kunt bir görüntü veren saray erkânının karşısında oyuncak bebek gibi duruyordu. Balta taşıyan aslan desenleriyle süslenmiş, beli kemerle sıkılan dar bir etek giymiş, kemerinin ortasına bir hançer sıkıştırmış, eteğinin altına iki renkli pantolon çorabı ve ayaklarına incilerle süslenmiş uzun burunlu ayakkabılar geçirmiş olan, omuzları kakım kürküyle beslenmiş vatkalar yüzünden daha da geniş görünen, ağır tacının altında kafasını zorlukla dik tutan, gevşek ellerini kıza doğru uzatan krala sunuluyordu bu çocuk. Burnu koruyan viziyerli sivri miğferleriyle, yüksek zincir yakalarıyla, parlak göğüs kalkanlarıyla, deriden önlükleriyle, kol ve bacak zırhlarıyla, ağır kılıçlarıyla etrafta şövalyeler dolaşıyordu. Margareta davulların, trombonların, çıngırakların eşlik ettiği uzun dualar ve ilahilerle Paskalya'dan sonraki pazar günü, dokuz Nisan bin üç yüz altmış üçte başpiskopos ve piskoposlar tarafından Hâkon'la evlendiriliyordu. Aynı yılın sonbaharında Albrecht von Mecklenburg İsveç Kralı ilan edilmek üzere Stockholm'e geliyordu. Brecht Ortaçağ tiyatrosunun tarzından esinlenerek eşzamanlı bir sahne tasarlıyordu, bu sahnede Marga-

reta'nın rakipleri tanıtılacaktı. Tarihsel verilerin karşı karşıya getirilmesi ister istemez kontrast bir etki yaratacaktı. İsveç soylu aileleri arasında yıllarca süren düşmanlıklar, babayı oğula, kardeşi kardeşe düşüren taht kavgaları, kaleler ve tımar uğruna yapılan savaşlar, Kuzey'in üç krallığında durmadan sınırların değişmesi, kundaklamalar ve baskınlar, eyaletlerin ve seyir yollarının elden çıkarılması ve rehin verilmesi, verimli toprakların yakılıp yıkılması, haraçlarla halkın soyulup soğana çevrilmesi, açlık, Folkunga hanedanının başarısız seferleri ve nihayet alçakça katliamların damgasını vurduğu tarihsel bir zaman dilimi, bütün bu betimlemeler ve bilgiler sayesinde Brecht, Albrecht'in ortaya çıktığı tarihsel arka planı görebiliyordu. Nüfusun üçte birinden fazlasını silip süpüren ve tarımın, maden işletmeciliğinin büyük bir bölümünü felce uğratan Büyük Salgın'ın etkileri ülkenin dilini bilmeyen, bu bağımsız bölgenin parasal çıkarlarını temsil eden ve lejyonerlerini Alman tarikatlardan alan Mecklenburglu'nun ülkeye gelişinden daha önemliydi. Egemen sınıfların tahta geçirmek üzere, birbirleriyle rekabet eden ve taht iddiası uğruna dönen entrikalar yüzünden birbirlerine düşman kesilmiş klanların kavgasının dışında duran bir diktatöre ihtiyaçları vardı, diktatörden hoşnutsuzlukları terör estirerek çözmesi, ama öte yandan egemenlerin aracı olarak kalması bekleniyordu, Albrecht von Mecklenburg lehine kararın beraberinde getireceği risklerin ve kazandıracaklarının hesabı, güçlü kıyı kentlerinin bu hükümdarının Danimarka'dan gelebilecek atağı engelleyeceği ve iktidarlarını ayakta tutabileceği yolunda yukarıdakilerin beslediği umut, toprak sahiplerinin, maden işletmecilerinin ve tüccarların kuzey Almanya'nın Hansa Birliği'yle ilişkilerin sağlamlaştırılarak sermaye birikimi oluşturulması beklentileri, ekonomide büyümenin sağlanması, üretimin artırılabilmesi, yerlilerin çokyönlü çıkarları uğruna yabancı hükümdara gösterdikleri yaltaklanma, öte yandan küçük çiftçilerin yükselen faiz ve vergiler karşısındaki korkusu, çıkmaza giren küçük toprak sahiplerinin huzursuzluğu, işte bütün bunlar yeni kral sunulurken dile gelmeliydi. On yaşındaki kız öylece bekliyor, olacakları ima ediyordu. Buna karşılık Alman hükümdar bütün egemenlik talebiyle kasım kasım kasılabiliyor, Nowgorod'dan Brugge'e kadar uzanan ilişkileriyle övünebiliyordu, yandaşları da Stockholm'de çoktan etkili hale gelmişler, ustaca faaliyetleri, maharetleri sayesinde nakliye limanlarını, esnafı, loncaları ellerine geçirmişlerdi, limanlarda Kuzey Almanya kentleri Lübeck'den, Wismar'dan, Rostock'dan, Stralsund'dan gelen gemiler demirliydi, başkentin en itibarlı aileleri büyük ölçüde Alman kökenliydi. Kral değişim çağından bir esinti getiriyordu beraberinde, kendi iş alanının açılmasını ve kâr etmesini isteyen bu kukla temsilci, efendiler sınıfının bu temsilcisi aynı zamanda Avrupa'nın toplumsal değişimlerine açıktı, Avrupa'da feodal egemenlik köylü ayaklanmalarıyla sarsılıyor, burjuvalar krallık saraylarına söz

geçirebiliyor, imparator ve Papa'nın otoritesi zayıflıyor, devlet yönetimi merkezîleşiyor ve zanaat, meta ekonomisi, para dolaşımı gittikçe örgütlenip güçleniyordu. Savaş uzmanlarının, tüccar temsilcilerinin, bankaların ve gemi teçhizat şirkelerinin yanı sıra Dalarna'da demir işletmeciliğini teşvik etmek için çalışması gereken madencilik uzmanlarını da kurmay danışmanları arasında görüyordu. Maden işletmelerinde ve dökümhanelerde hisseleri olan Almanlar oldum olası, vergilerden ve gümrükten muaf tutulmak konusunda imtiyazlıydılar. Bakır ve yüksek değerli demir üretimi artan ihracatın temelini oluşturuyordu. Avrupa'nın kilise yönetimleri tarafından sürekli talep edilen mum ve kürk dışında İsveç'in sunacağı mal yoktu pek. Albrecht'e davetiye çıkaranlar büyük tüccarlarla işbirliği içinde olan, ileriyi gören, girişimci toprak sahipleriydi. Çöküş ve işgücü eksikliği döneminde çoğunluğa maden kuyularına sahip olma güvencesini veren onlar olmuştu, maden cevheri yatakları zengin, hatta tükenmezdi, burada ağırlığı olanlar, krallığın yönetici konumlarına gelmekle kalmayıp uluslararası ticarete gireceklerinden de emin olabilirlerdi. Çiftçilerin çiftliklerini peşpeşe ellerinden alan, Dalarna'nın çoğunu eline geçirmiş olan en güçlü toprak sahibi Jonsson Grip artık senatonun önde gelenlerinden birisiydi ve dük tarafından kabul edilmeye hazırdı. Sahnede hem kraliyet çocuğunun yaldızlarla süslenmesinin hem de Mecklenburglu kralın dinî törenle takdis edilmesinin asıl amacı, o dönemde büyük güç olmak yolundaki birliğe simgesel bir varlık kazandırmaktı. Onların arkasındaki güçler aşağıdaki kesimleri peşleri sıra sürükleyerek ve onlara bu süreç içinde başkaldırı zemini hazırlayarak birbirleriyle boy ölçüşeceklerdi. Kurumlar hep aynı özelliği taşıyordu, hepsi de çatışmalarla yüklüydüler, kendi iç çelişkileri çöküşü de içinde taşıyordu. Özerk kentlerin elçisi, toplarla donatılmış Warnemünde donanmasının, ağır silahlarla teçhiz edilmiş paralı askerlerin kendisine verdiği güçle İsveç soylularına küçümseyerek bakıyordu. Bunlar ne okuma yazma biliyor ne de kendilerini elçinin konuştuğu dünya dilinde ifade edebiliyorlardı, ayrıca ticaretin modern kurallarıyla da başa çıkamıyorlardı. Devasa tarlalara, ormanlara, maden ocaklarına sahip oldukları halde hepsi de onun gözünde leş gibi kokan kumaşlara ve kürklere sarınmış pis çiftçilerden başka bir şey değildi, ona ifadelerini belirsizlikte bırakma fırsatını veren bir çevirmen eşliğinde ricacı olarak onun önüne çıkıyorlardı. Teçhizatı ve savaş atıyla her yıl yapılan silah gösterisine çıkamayacak ve kraliyet ordusunun hizmetine giremeyecek kadar cimri olduğu için asla şövalye unvanı almamış olan Grip yine de yüksek bir soylu olarak, bir para soylusu olarak vekilharç unvanını taşıyordu, asalet armasında gagasında bir kan damlası olan bir akbaba vardı. Her türlü dolabı çevirmekte ustalaşmış olan Grip Mecklenburglu'yla başedebileceğine ve onu istediği gibi yönlendirebileceğine inanıyordu. Avcuna düşecek olan mevkilerin,

çiftliklerin, kalelerin, dağ gibi tahılın, davar sürülerinin, demir külçelerinin hayaliyle karşılıyordu onu. Saflar halindeki parlak metalik zırhların, kilise babalarının üstündeki tavşan kırmızısının ve morun boy gösterdiği düğündeki katı hiyerarşinin yerini ani bir geçişle cesetlerle dolu, pislik içindeki ve gıcırdayan el arabalarının peşpeşe geçitleri alıyordu, arkalarında ölü gömücüler, inleyen kadınlar ve papazlarla birlikte. Kirişlerden birinin dibinde aşağı sınıftan olanlar ve yoksullar, koltuk değnekleriyle topallayan veya yerde sürünen sakat dilenciler itişip kakışıyordu, boyunduruğa vurulmuş küçük günahkârlar, aforoz edilenler oturuyordu, boyunlarına ip geçirilmiş başka tutuklular, yardakçılar tarafından tekmelerle, mızrak darbeleriyle sürükleniyordu, hokkabazların ve akrobatların etrafında izleyici grupları toplanmıştı, geleneksel giysileri içindeki bir başka grup, kemerlerinde bir bıçak ve baltayla müşteri bekliyordu. O zamanki Stockholm'ün, bu kazıklı kentin karakterini nasıl yansıtabileceğimizi tartışıyorduk. Kalın kalaslar, küçük kazıklar adacığı, Holm'ü çevreliyordu, kabaca budanmış gövdelerle birbirine bağlanmış çift sıra kazıklar dalgalardan ve saldırgan denizcilerden korunmak için kent surunun karşısında suya çakılmıştı. Eski resimlerden edinilen izlenimler bir araya getiriliyordu. Brecht dramatik olay çizgisinin tasarımından önce sahne tasarımına karar veriyordu. Figürler ancak mekân somutlaştığında belli bir düzen, dağılım ve ilişkiler ağı içinde elle tutulur hale gelebiliyorlardı. Temel konsept aşağıdakiler ve yukarıdakilerdi. Ama farklı alt grupları, sürekli baş gösteren çeşitli karşıtlıkları da içeriyordu. Sahnedeki ahşap platform aynı anda hem dalgakıran, hem geçit hem de saraydı, iç ve dışı birleştiriyordu. Brecht çoban kavalları, küçük flütler, uyduruk kemanlar eşliğinde tırpanlarını sallayan, iskelet adam kostümleri içinde, en başta en yoksulların etkilendiği uğursuzluğu anımsatan jonglörler tarafından oynanabilecek bir Ortaçağ oyunu tasarlıyordu, buna karşılık zenginler uğursuzluktan kendilerini korumakla kalmayıp çevreleri korku ve perişanlıkla sarılmışken yaşamdan zevk almaya da devam edebiliyorlardı. Ondördüncü yüzyılın sonundan özgürlük mücadelelerine kadar olayların şarkılarla sunulmasından söz edilince, oyunun basit, inişli çıkışlı dizelerle yazılması, en azından araya monte edilen bölümlerde bu tür dizelere yer verilmesi fikrini doğurmuştu. Doğallık açısından sokak tiyatrosundan yararlanılabilirdi. Sokak tiyatrosunun aktörleri sahneye çıkan soylular tarafından söz sahiplerinin kim olduğunu kanıtlarcasına aşağıya doğru itilecekti. Aşağıda bir debelenme, bir itiş kakış, pisliğin içinde sürünme, yukarıdaysa hiyerarşik, görkemli, basamak basamak yükselen bir geçit resmi. Dışarıdaki limanda, yüksek bordalı, yelkenli savaş gemilerinin flamalarla bezenmiş direklerinin karşısında tilki kuyruğu kürkler, tüy demetleri, şemsiyeler sallanıyordu. Aşağıda toprak bozluğu, siyah, kahverengi, yukarıda kırmızı, beyaz, gümüş ve altın rengi. Kornoların ve

trampetlerin tiz sesleri eşliğinde sahnenin yan taraflarından şölen giysileriyle burjuvazi çıkıyor, geniş etekli paltolarıyla, geniş kenarlı şapkalarıyla çamurumsu renkleri kısmen kapatıyorlardı. Albrecht ev sahiplerinin ortasında maiyetiyle ayağa kalktığında herkes dizlerinin üstüne çöktü. Sadece köylü takımının sözcüsü bir fıçının üstüne çıkıyor, yakarmak ister gibi başını dikleştirip elini kaldırıyordu. Ama onun üstünde yer alan zırhlı askerler hemen gürültüyle mızraklarını ve arbaletlerini ayaklarıyla geriyorlardı. Köylü boyun eğip uzaklaşıyordu. Albrecht'in üstünde kolsuz, işlenmemiş yakut ve zümrütlerle bezenmiş bir pelerin vardı, birkaç İsveç soylusu bu pelerine öyle hayran kalıyordu ki, bir oğlan hizmetkâr onu Albrecht'in sırtından aldıktan sonra ona dokunup okşuyorlardı. Elinde tuttuğu ve sürdüğü parfümün şişeciği de öyle merak uyandırıyordu ki, Albrecht sonunda onu bir jestle genç soylulara bahşediyor, onlar da parfümü birbirlerine sıktıktan sonra şişeyi koklamaya doyamıyorlardı. Albrecht kalçasına kadar uzanan tavuskuşu tüyleriyle süslenmiş kısa ceketiyle ve ipek çorap konçlarıyla tahta oturuyordu, tahtın arkasından Mecklenburg arması, altın işlemeli zeminin üstünde gümüş boynuzlarıyla siyah boğa başı görünüyordu. Küçük bir grup olan, halkın çalışmasından yarar sağlayan, çok eskilerden kalma geleneği sürdürüp çalışanlarını iliğine kadar sömüren özgür toprak beyleri, üretenlerin yaşam koşullarında bazı düzeltmelere gidildiğinde kârın yükseleceğini düşünen kentli kültürün yüksek tabakasıyla yukarıda karşılaşıyordu. Yukarıda aynı düzeyde olan, sınırsız yetkilerle donatılmış, ama yine de farklı ilkelere göre davranan sınıflar yer alıyordu, pratik davranma, dünya pazarından haberdar spekülasyon da oradaydı, barbar ve soyguncu şövalyelik de orada, dar görüşlü tefecilik de, birikimci planlama da oradaydı, ilkel ve doğal bir ekonominin imalathaneleri de, büyük çaplı dökümhaneler de oradaydı. Yukarıda olanlar arasında, seyrek nüfuslu hükümranlık alanlarını krizin baskısıyla, büyüyen yabancı bir dünyaya açmak zorunda kalan dünyevi ve ruhani efendiler, ayrıca nüfusu yoğun, bakir olmayan bölgelerden gelen deneyimli gezginler vardı. Onların altında, büyümekte olan ve yakında yukarıdaki podyumda yerini alacak olan burjuvazi, loncaların temsilcileri, meclis üyeleri vardı. Bu düzlemde de hem aynı bütünün parçaları olma hem de düşmanlık söz konusuydu. Yukarıdakilerin mutlak egemenliğine birlikte karşı çıkıyorlardı, ama zanaatkârların kendine güveniyle, maddi birikimleri sayesinde kendilerini diğerlerinden üstün gören zengin kentlilerin kibiri çatışma halindeydi. Yukarıda unvan ve mevki, toprak hakkı, tımar ve arpalık, vergiden muaf tutulma ve ticaret yollarının kullanımı için pazarlıklar dönüyordu, aşağıda ise zümreler birbirleriyle sürtüşüyor, büyük ve küçük burjuvalar tarih sahnesine çıkıyor, zanaatkârlarla proletarya öncesi kitleler ayrışarak derin çatışmaların zemini hazırlanıyordu. Kürsüdeki temsilciler şûrası Albrecht'in

İsveç soylularının isteğine uygun bir yönetim uygulayacağına dair yemini sonucunda kral ilan edildiğini bildiriyordu. Albrecht sadece isim itibariyle en üst mevkiyi temsil edecekti, ama devlet işlerinin idaresi soyluların elinde olacaktı. Yukarıdakiler arasında bir sağırlar diyaloğudur gidiyordu, görünürde bir çatışma daha önce uzlaşılmış konuya uzanıyordu. Aşağıda yankesicilerin elçabuklukları daha büyük ölçekte yukarıdaki komplocular tarafından tumturaklı lafazanlıklarla uygulanıyordu. Orada geleceğin patronları, valileri, idare memurları ve yargıçları egzersiz yaparken öte tarafın ganimeti sadece küçük bir para kesesi oluyordu. Mecklenburglu kendi dilinde bir konuşma yapıyordu. Albrecht kendisinden istenen güvenceyi veriyordu. Kendisinin ve çevresindekilerin zaten çoktandır yurdu olarak gördüğü ülkede yaşayabileceği için müteşekkirdi. Aşağıya doğru bir dönüşle sözlerine devam ederek, ibadethanelerini, manastırlarını, ticarethane ve limanlarını Almanların kurduğu, kendisinin de çevredeki adacıkları da imar ederek genişletmek istediği bu kentte herkesin yararına çalışması için ne yapması gerektiğini bildiğini söyledi. Sözlerinin aşağıda övgüyle yukarıdaysa suskunlukla karşılanması kentle ülkenin bütünü arasındaki çelişkileri gösteriyordu. Ellerinde tuttukları ve havaya kaldırdıkları Mecklenburg amblemiyle ve Lübeck'in iki başlı kartalıyla, Alman kökenli, parlak renkli lonca tabelalarıyla yurttaşlar ve zanaatçılar aidiyetlerini nerede gördüklerini açıklamış oluyorlardı, senatörler Hansa denen birlikte toplanmış ticaret kentlerinin en itibarlı kralına itaat yemini ederek sürpriz bir tezahüratta bulunuyorlardı. Kilisenin ve şövalyelerin oluşturduğu senatoda yapılacak taç giyme töreninden önce böyle yapmaları gelenekleri kaba bir biçimde ihlal etmekti, burjuva zümrelerinin temsilcileri onlara fikirlerini sormayan mutlakiyetçilerden önce konuşmak ister gibiydiler. Köylü bir kez daha fıçının üstüne çıkmak için bu karışıklığı fırsat biliyordu, haşmetmeap, diye sesleniyordu iki yandaki uzantılarıyla kulaklarını kapatan başlığını çıkarırken, tebaanız olarak sizden ricamız şudur ki, ama daha sözünü tamamlayamadan bir asker serf tarafından aşağıya itiliveriyordu. Süregelen karşılıklı itiş kakışı somutlaştırmalıyız, dedi Brecht. Aristokratların kralı bağlama ve kendi çıkarlarına tâbi kılma çabaları onun ince manevralarıyla boşa çıkarılıyordu. Sözgelimi laf maden ocakları üzerindeki egemenliğin ülke içinde ağırlık kazanmasının gerekliliğine geldi mi, Albrecht çevirmeninden verimin yükselmesi için Almanya'nın Harz ocaklarından bir gemi dolusu deneyimli madenciyi beraberinde getirdiğini anlatmasını istiyordu. Bu yabancının kendisine oyun edeceği kokusunu alan Grip onu, yanında getirdiği Alman kökenli sancağı İsveç egemenliğini yansıtan başka bir armayla değiştirmeye zorluyordu, Albrecht ise, bana, dedi, istediğiniz gibi bir üç taçlı sancak verin, önünüz sıra onu taşıyayım. Töreni belki kilisenin sesiyle bitirebiliriz, dedi Brecht, Vadaterra piskoposu tarafından, Azize Bir-

gitta'nın Roma elçisi tarafından verilecek bir vaazla. O âna dek dünyevi güçler ön plandaydı, şimdi de yıpratılmasına karar verilmiş olan ama yine de yüzyıllar boyunca galeyana getirmeye, ceza vermeye, ortalığı bulandırmaya, karışıklığa ve savaşlara sebebiyet vermeye devam ederek sözünü geçirecek olan güç kendini ifade etmeliydi. Bu güç, bir taraftan servet birikimi yapılırken yoksulluğun erdeminden dem vuruyordu. İsyanları bastırarak insanları sabra davet ediyor, bu dünyada çekilen acıların öbür dünyada ödüllendirileceğini söyleyerek onları etkisine alıyordu. Tarla ve orman, maden ocakları ve eritme fırınları, saraylar ve kaleler, vergiler ve gümrükler uğruna yapılan pazarlıklar kutsal kitabın mesajı aktarılırken yerini çarpık bir dinselliğin ve suçluluk duygusunun jestlerine bırakıyordu. Azizenin sırrına ermiş olan papaz, cübbesi ve üçgen önlüğüyle kalabalığa Birgitta'nın İsa'nın ölümüyle ilgili vizyonlarını ağdalı bir dille aktarıyordu. Eğer Birgitta kendini İsa'nın nişanlısı olarak adlandırıyorsa, dedi Brecht Ljungdal'in vahiy hakkında verdiği bilgiler sırasında, o zaman azizeye daha fazla itiraz etmeli. Nasıl bir nefrettir adama yansıtılan, yapılan işkenceleri ve aşağılamayı anlatırken nasıl bir hazdır alınan. Demek ki Birgitta, eti kırbaçla kaburgalarına kadar parçalanmış sevgilisini karşısında çırılçıplak görüyordu. Brecht Birgitta'yı İsa'ya dua sırasında gözünün önüne getiriyordu. Onun taş zemine nasıl diz çöktüğünü, çarmıha gerilmiş ondan bihaber adamın soluk mavi tenine bakarken ona nasıl saygısızca dokunduğunu. İsa'nın yüzü tükürüklerden sırılsıklamdı, açık ağzının içindeki dili kan revan içindeydi, iç organlarındaki bütün sıvı tükendiği için karnı omurgasına yapışmıştı, çivilenmiş elleri ve ayakları gerilmekten kopacak gibiydi, delikler ölüm anında bedenin ağırlığından dolayı daha da genişlemişti, kürek kemikleri son bir seğirmeyle ahşaba sertçe yüklenmişti. Almanlar Polonya'ya girip büyük bir hızla ilerlerken biz peygamer hakkında, insanın lime lime edilmesinden ve bu durum karşısındaki duygusal katılımdan söz eden tüyler ürpertici bir nutuk hakkında kafa yoruyorduk, onun ağzını kendi ellerimle kapadım, diye haykırıyordu cin çarpmışa dönmüş kadın bize, sonra gözlerini kapadım, ama haçtan indirildiğinde kaskatı kesilmiş kollarını bükemedim, ne kadar bastırırsam bastırayım dizleri de gevşemiyordu. Kentin soyluları ve ileri gelenleri kendi içlerine dönmeleri ve onların yerine acı çeken İsa'yı anmaları yolunda uyarıldıktan hemen sonra ilk sahneden bağlantılı bir geçiş yaparak genç Margareta'nın dinî eğitimiyle ilgili sahnenin başlayabileceğini düşünüyordu Brecht. On altı yaşma gelmiş olan Margareta kalın bir kuşakla beli sıkılmış, uzun, çuval gibi rahibe giysisinin içinde, kafası kazınmış olarak, solgun rengi ve ince bedeniyle dadısının önünde diz çökmüş dua ediyordu. Kralla birleşmek üzere onun yatağına yatırılmadan önce, gelecekteki görevlerinde hiç gevşemeden nefsine hâkim olabilmesi için düzenli olarak gerçekleştirilen seremonilerde ince uzun değ-

neğin terbiyesinden nasibini alıyordu, tahta bir masanın üstüne yüzüstü yatıp mantosunu kaldırıyor, vecd içinde ellerini kavuşturup kıpırtısız yüzündeki gözlerini ardına kadar açıyor ve değneğe teslim oluyordu. Ceza veren elin öpülmesi. Oda hizmetçilerinin tekrar öne çıkışı. Kenevir elyafından yapılma çuvalın çıkarılması, peruğun takılması, yuvarlak kesimli, göğüs kısmı dar, belden aşağısı fazla kabarık, sırma işlemeli, erguvan rengi zemin üzerinde nar desenli giysinin giydirilmesi. Onun büyük bir hızla renksiz bir rahibeden gururlu bir kraliçeye dönüşmesi retinada öyle görsel bir izlenim bırakmalı ki, dedi Brecht, sonraki sahnelere adeta ışığı kalmalı, ta ki Margareta, Nordik bağımsızlığın yeniden inşası, üç krallığın birleşmesi için Kalmar'da yeniden ortaya çıkana dek.

Almanların zaferler elde ettiği, İngiltere ve Fransa'nın savaşa girdiği yolundaki haberler arasında Margareta'nın ortaya çıkışını kapsayan zamanı zihnimizde canlandırıyorduk. Albrecht iktidara gelir gelmez hazırlıklarını güvence altına almak üzere Järnbäraland'daki, bu eski demir ülkesindeki maden ocaklarını genişletip yeniden yapılandırmaya başlamıştı. Maden ocakları ve demirhane sahiplerine imtiyaz mektupları dağıtılıyordu, hepsinin başını haznedar Jonsson Grip çekiyordu. Eritme tesisleriyle birlikte ellinin üstünde maden ocağı içeren işletmelerde üretimi artırmak için öncelikle işgücü cezbedilmeli ve onlara çıkarları konusunda vaatlerde bulunulmalıydı. Böylece açlıktan sürünen, oradan oraya savrulan uşaklar ve hizmetçiler, serbest bırakılan tutuklular, maceracılar, serseriler, Kopparberg ve Norberg bölgesine akın etmeye başlamışlardı, onlara ücret olarak tahıldan, tereyağından, etten, ringa balığından, tuzdan pay alacakları konusunda söz verilmekle kalınmamış, aynı zamanda her yıl bir defa tüccarlardan üç mark değerinde herhangi bir malı para vermeden alabilecekleri de söylenmişti. Suçlular sığınma hakkı elde ediyordu, hırsızlık ve cinayetten yargılananlar bile iş bulabiliyordu, işçi bulmayla görevlendirilenler olayı fazla kurcalamıyorlardı, başa konan para işçi bulma karşılığında elde ettikleri ikramiyeden daha azdı. Ama yine de tek başına bu avantajlar kısa süre sonra gönüllü işçilik için yetmemeye başlamıştı, yamakların sayıca eksik kaldığı durumlarda küçük çiftçilere işbaşı yaptırılıyordu, bir çiftliğin verimliliği hakkında idare memurları karar veriyordu, çiftlik yeterince verimli değilse memurlar erkek, kadın ve çocukları topraklarından sürüyor ve onları altı aylığına ya da bir yıllığına maden ocaklarında kalmaya zorluyorlardı. Maden ocakları kurmak ve orada çalışmak Alman madencilerin faaliyet alanıydı, ocakların ölçümünde, drenajında ve havalandırılmasında, cevherin işlemeye hazırlanmasında ve işlenmesinde uzmandılar,

onların erzak tayını vasıfsız işçiler ve getir götürcülerinkinin iki katıydı, üstelik ücret olarak nakit para alıyorlardı. Alman tüccarlar da ellerindeki sermayeyi teşvik için kullanıyordu, yerli girişimciler maden hisselerini gözetim altında tutuyordu, kendi başlarına mesleki bilgi edinmiş olanlar ise gruplararası sert rekabet ortamında kendi kooperatiflerinin başarısını yükseltiyordu. Bu ilk anonim şirketlerin rekabeti sonucunda holdingler oluşmaya başlamıştı, sanayicilerden, para tüccarlarından, zanaatçılardan ve henüz yeni kölelikten kurtulmuş kitlelerden oluşan yeni bir sınıfsal katman varlığını hissettiriyordu artık. Yeni kâr olanakları gözetimcilerin güçlendirilmesini gerektiriyordu, ücretli köleler paralı askerler tarafından baskı altında tutulmalı, sürekli bir tehditle, korkutucu cezalarla burun buruna yaşamak zorunda kalmalıydılar. Ortaçağ'da maden ocaklarındaki ustalar ve ameleler işbirliği çerçevesinde karşılıklı olarak uzlaşıyor, faaliyetlerini birlikte sürdürüyorlardı, yeni işbölümü kökenleri büyük çiftçilik olan maden sahipleriyle talepkâr aristokratlar arasında, krallığın kontrol memurlarıyla hissedarlar arasında, ustabaşlarıyla yük arabacıları arasında, hamallarla kömürcüler arasında şiddetli karşıtlıklara yol açmıştı, ve onların altında, ocakların ve eritme tesislerinin çevresindeki sefil kulübelerde üst üste yığılmış beş parasız halkın husumeti mayalanıyordu. Silah taşıma hakkı sadece arazi ölçme bilgisi olan ustalarındı, bir tek müdürler zırh ve miğfer giyebiliyordu, ayaktakımından birisinin üstünde bıçak ya da hançer bulunursa kırbaçlanıyordu. Buna rağmen Dalarna'da köylü toplumundan kalma belli bazı kurallar yaşamaya devam ediyordu, cemaatlerin kendi Thingleri* vardı, orman mülkiyeti dokunulmazdı, toprak sahipleri saray karşısında bağımsızlıklarını muhafaza ediyorlardı. Ama öncelikler hep yüksek zümrelere ait olduğundan ezilenlerin hoşnutsuzluğu giderek büyüyordu, onlar hayvan gibi sürdürdükleri eski yaşamlarından bir adım uzaklaşmış, böylece kendi kendilerinin bilincine biraz daha yaklaşmışlardı. Radyo haberlerini dinlerken, Almanların ilerleyişi karşısında Sovyetler neden tavır almıyor diye soruyorduk kendimize, ve Batılı güçler Polonya üzerindeki baskının kalkması için neden kıllarını kıpırdatmıyorlardı. Sovyetler Birliği gafil avlanmış olmalıydı, ya da Alman saldırısını destekliyordu, İngiltere ve Fransa belki de sözümona yardıma hazır olma görüntüsü veriyor, ama Alman birlikleriyle Kızıl Ordu arasındaki çatışmayı bekliyordu, görünüşe bakılırsa parti de bizim gibi bilgiden yoksundu, kendi basın organında savaşın emperyalist karakterini vurgulamaktan başka bir şey yaptığı yoktu partinin, İsveç böyle bir savaşta tarafsızlığını, ulusal bağımsızlığını korumaktan başka bir şey düşünmüyordu. Albrecht donanmasını harekete geçirip Danimarka kıyılarını yerle bir etmişti, Mecklenburg ve İsveç birlikleri Norveç'e girmişlerdi, Hâkon bir karşı saldırı için toparlanamıyordu, Atterdag silah bırakmak zorunda kal-

(*) Eski Germenlerin halk ve adalet meclisi – ç.n.

mıştı, bin üç yüz yetmişte Stralsund'da barış ilan edildi, bu barış yenilmiş iki ülkeyi önemli limanları ve kaleleri terk etmeye ve deniz yollarının Hansa kontrolüne girmesini kabul etmeye zorluyordu. Nasıl ki günümüz Almanyası kendini aşılamaz bir güç olarak gösteriyorsa, yetmiş yedi kenti kapsayan Hansa Birliği de o dönemde gücünün doruğundaydı. Gotland'daki Visby ve eskiden Danimarka egemenliğinde olan Güney İsveç'in pek çok ticaret beldesi artık Birlik'in elindeydi, Stockholm de bir Hansa kenti olmuştu. Margareta'nın rolünün önem kazanmasından önceki yılların olaylarını ele alırken Brecht bir biçim arayışına yöneldi, seçilecek biçim kafiyeli olmalı ve bir dizeden diğerine ani ve pervasız bir geçişle yeni bir olayı betimlemeliydi. Aşamaları birbiri ardına geçilen bir geçit töreni düşünüyordu, laternaların ve gaydaların müziği eşliğinde panayır şarkıcıları, korolar, pantomimler ve danslar yer alacaktı bu törende. Tarihsel yığının içinden ayrıntılar seçiliyor ve taslaklar hazırlanıyordu, Albrecht'in ve İsveç şövalyelerinin Danimarkalı krallarla mücadeleleri, kaybedilmiş mülklerin yeniden fethi için Danimarka'nın yaptığı hazırlıklar, İsveç soylu çevrelerinde Hansa hegemonyasına ve kralın büyüklenmesine karşı baş gösteren tepki, ülkenin gerçekleşmeyen beklentileri, başlangıçtaki savaşın sağladığı kısa süreli mutluluğun ardından ticarette istikrar yerine artan silahlanma ve yeni seferler yüzünden süregelen huzursuzluk, sermaye yatırımının güvence altına alınması yerine büyük tüccarları bile bağlayan vergi yükleri, yoksulluğun azalması yerine halkın yine açlıktan kırılması, tarım ekonomisinin yeniden inşası yerine çapulcu sürüleri halinde dolaşan askerlerin yaptığı soygunlar ve kundaklamalar, güçlü bir ulusal birlik yerine bütün zümrelere yayılan düşmanlıkların keskinleşmesi. Polonya'da yerle bir olan şehirlerin ve yakıp yıkılan alanların, tutuklanıp esir alınan kitlelerin, tanınmaz haldeki cesetlerin, bitmek bilmeyen ağıtların fotoğrafları ve yanı sıra Alman birlikleri Sovyetler'in çıkar bölgelerine girerse ne olur düşüncesinin yarattığı ürküntü. Bir Mecklenburg sömürgesi haline gelmiş olan İsveç'in tarihi üzerine çalışıyorduk, yabancı derebeyleri ve idare memurları yerleşik toprak sahiplerini soyup soğana çeviriyordu, çünkü onların pek çoğu, artık iki bin çiftliğin mülkiyetini eline geçirmiş olan ve zenginlikte başını alıp giden Grip gibi az sayıdaki ayrıcalıklılardan değillerdi. Stockholm Kilisesi'nin sunağının önünde bile rakipleri bıçaklayabilen ve cezalandırılmayan, tahıl ve takı ticaretinde, mum üretiminde tekel olan, darphaneyi egemenliği altına alan ve en nihayet fazlasıyla güçlenip kralın gözünden düşen, raşitik bedenli bu soyguncu vekilharç ve yüksek yargıçtan Brecht çok etkilenmişti. Savaşa sürüklediği ve kendi saldırıları için kalkan olarak kullandığı Albrecht onun kaptığı malların bir kısmını elinden almak istediği ve kendisine ağır bir şekilde borçlanan kral tarafından öldürülmek korkusu peşini bırakmadığı için, Grip bir kez daha imparatorluk şûrasında fesatçıları toplantıya çağırıyordu,

tabii bu defa amacı yabancıdan kurtulmaktı. Ama Grip, Mecklenburglu'ya başkaldırı zamanı henüz gelmeden önce açgözlülüğü yüzünden ölecekti. Grip'in ölümünden sonra Albrecht onun gayrimenkullerinin ve maden ocaklarının üstüne oturmuştu, bu hareketi, artık karunun kıskanılacak dönemi geçtiği için, İsveç soylularımn isyan etmesine yol açacaktı. İki yüz yıllık bir zamana yayılan ve güç dengelerini saydamlaştırabilecek yoğun bir oyun biçimi gerektiren bu dönemin betimlenmesine Brecht defalarca geri döndü. Ama bu çokkatmanlılık bir türlü basitleştirilip bir çerçeveye indirgenemiyordu, her olgu her defasında yeni nedenler doğuruyor, gelişim çizgisinde yeni damarlar çıkıyordu ortaya. Kuzey Alman yayılmacılığı, İsveç soylu sınıfının ve büyük ticaretin ayrışması, bir yanda Hansa finansıyla iç içelik, öte yanda kendine ait İsveç kartelleri kurmak isteğiyle yanıp tutuşmak, soylu ailelerin taht üzerindeki tasarruf mücadeleleri, soyluların yönetimde giderek daha etkili olmaları, kent zenginlerinin ve zanaatkârların ilerleyişi, kentsel ve kırsal bölgelerde işçilerin sabırlarının tükenmesi, bütün bunlar eski devlet biçiminin altının oyulduğuna, devrimci bir hareketin baş göstereceğine dair belirtilerdi. Grip geleneksel ataerkil egemenliğin yerine paranın olağanüstü gücünün egemenliğini koymuş, kendi sınıfının ayrıcalıklarını korumak için bütün ekonomik şiddet araçlarını kullanmış, devleti askerileştirmiş, tahta oturttuğu ve zenginlerin koruyucu kalkanı olan kral güçlenip kendisini aşar hale geldiğinde hep karalayageldiği oligarşileri bir araya toplamış ve diktatör krala karşı bir ittifak çağrısı yapmak üzere daha kısa bir süre önce savaş açılan Danimarka'ya yönelmişti. Vurguncuların ve alçak katillerin sinsice birbirlerinin etrafında dolandıkları bu için için yanan, karışık, henüz tamamlanmamış kesitten sonra on üç Temmuz bin üç yüz seksen altıda, Hâkon'un ölümünden sonra Danimarka'nın ve Norveç'in Kraliçesi olan Margareta ile Kral Albrecht Hansa gününde Lübeck'te bir araya geliyordu. Margareta beraberinde on altı yaşındaki oğlu veliaht prens Olav'ı getiriyordu. Bu buluşmayı harekete geçiren nedenler enine boyuna düşünülüp tartışılmalıydı. Ülkedeki muhalafetin güçten düşürdüğü Albrecht kasasını doldurmak, ordusunu, donanmasını güçlendirmek için Alman prenslere yanaşmak peşindeydi. Margareta iş ilişkileri bağlamayı, denizlerde barışın sağlanmasını, eskiden Hansa'ya rehin olarak verilmiş ve geri kazanılmış mülklerin güvence altına alınmasını düşünüyordu. İsveçlilerin yıkıcı planlarından haberdar olan Albrecht, senatörler topluluğunu yaydığı ışıkla geride bırakan kadını kendine çekmeye çalışıyordu, ortalıkta ona talip olduğu söylentileri dolanıyordu. Her halükârda durum teatral anlatım olanakları açısından uygundu, Albrecht'in Margareta'ya talip olması, İsveç soylularına üstün gelme ve Margareta'yı bir Mecklenburg Danimarka birleşmesinin yararına ikna etme çabaları. Margareta'nın onu soğuk biçimde geri çevirmesi. Sadece maddi bir çekişmenin değil, aynı zamanda cinsler arası

mücadelenin de dile getirildiği bir antagonizm. Shakespeareyen anlamda bir krallık draması. Albrecht bir birleşmenin avantajlarını tutkuyla sayıp dökerken, Margareta İsveç soylularıyla yapılacak bir işbirliğinden ne elde edeceğinin hesabını yapıyordu. Savaşın masrafı çıkarılmak zorundaydı. Ama Danimarka hâlâ nüfus ve tarım üretimi bakımından Kuzey'in en zengin ülkesiydi. Bir yıl boyunca ikiye katlanan vergiler askerî teçhizatın masraflarını karşılayabilirdi. İsveç ajanları Margareta'ya silah yardımına karşılık sadece taht sözü vermekle kalmamış, aynı zamanda bir sürü toprak parçası, saray ve kale sözü de vermişlerdi. Dalarna'daki maden ocaklarını üzerine geçirmenin gizlice pazarlığını yapıyordu Margareta. İsveçli girişimciler için terazinin bir kefesinde Margareta'nın koşulları, öbür kefesinde de Albrecht'in gücünü yeniden tesis etme çabaları vardı ve bunları iyi tartmak zorundaydılar. Her iki durumda da endüstri sermayesinin aslan payı Hansa bankacılarının elinde kalacaktı. Margareta'nın egemenliğini tercih ediyorlardı, çünkü kraliçe Danimarka'yı yönettiği için onların çok uzağında olacak ve onlar da böylece işlerini pek göze batmadan sürdürebileceklerdi, bu durum Stockholm'de yaşayan kralın yönetimi altında olmaktan daha rahattı. Margareta kuzey Almanya'nın senatörleriyle yaptığı görüşmelerde maden işletmelerinde ortaklığı da güvence altına almak isteğini dile getirmişti. Onların desteğini kazanırsa Batıda Burgund rekabetinin, Doğuda Polonya Litvanya Birliği'nin yükselişe geçtiği, hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin ticari haklarını genişletmeye çalıştığı bir zamanda Danimarka'yla blok oluşturmak onların da işine gelirdi. Bu nedenlerle para tüccarları Margareta'yla iyi geçiniyor, ama aynı zamanda olabildiğince uzun bir zaman Albrecht'in sırtından da geçinmek istiyorlardı. İsveç'te zaferi kimin elde edeceğine karar verilmeden önce ikisini de destekleme siyaseti güdüyorlardı. Margareta sırtını Hansa'ya dayamak gerektiğinin bilincinde tekrar Danimarka'ya dönmek üzere yola çıkıyor, Albrecht ise Brandenburg markisinin hizmetine sunduğu savaşçılarla dolu bir donanmayla Stockholm'e geri dönüyor, kent fethedilemez bir kale haline gelecek vaadinde bulunuyordu. Alacaklısı geberip gittikten ve bütün borç senetlerini yırtıp atma şansına kavuştuktan sonra, beklenen Danimarka istilasından önce kendisine karşı içeriden gelecek planlı bir saldırının önünü kesecek bir kargaşa yaratmak maksadıyla yardakçılarını fütursuzca ülkeyi yağmalamaları için harekete geçiriyordu. Margareta birliklerine ileri emrini vermeden önce bir kez daha klasik bir tema olarak kraliyet iktidarına ilişkin bir vizyon gösteriyordu kendini, kendi klanının üyelerine karşı duygudan arınmışlıkla gerekirse iktidar uğruna onların cesetlerini çiğneme kararlılığıydı bu. Değnekle eğitilen, nefsini köreltmek için kendine işkence eden, ama aynı zamanda babasına üstün gelmek ve hasta kocasının ulaşamadıklarına ulaşmak hırsını taşıyan Margareta oğluna, genç veliahta o kadar sert davranmıştı ki, prens bu sertliğin altında ezilip mahvol-

muştu. Olav on yedi yaşında ölüyordu. Bu tarihsel verinin sunduğu konu Brecht'in bir sahne tasarlamasına zemin hazırladı, bu sahnede mutlak egemenin sapkınlığı çıkıyordu ortaya. Dünyevi ve ruhani güçlerin iç içe geçtiği bir ilkeyi temsil eden Margareta iktidarına ya dinsel bir aşk ateşi ya da ulusal amaçlılık görüntüsü veriyordu. Şimdi ortaya kraliyet armaları taşıyan yas giysileri içinde çıkıyordu, yüzü tebeşir beyazına boyanmıştı, kaşları görünmüyordu, ağzı siyah bir çizgiye dönüşmüştü. Birgitta kültüyle büyümüş birisi olarak azizeyi taklit edebilirdi, orada öylece hayalet gibi durup kollarında geriye doğru düşmüş ölüyü tutuyordu, oğlunu katafalk üzerinde teşhir edilmek üzere papazlara vermemişti, komutanlarını bir el hareketiyle yanma çağırıyor, haritaların açılmasını istiyor, gerçekleştirilecek saldırıların yönünü tayin ediyordu. Sahne üstünde muharebe, böyle bir şey artık bağrışmalarla, kılıç darbeleriyle, yere yıkılarak ölenlerle sahneye konulamazdı. Sahne üstünde yürüyen, üstlerinde birliklerin sayılarının, türlerinin ve aidiyetlerinin yazılı olduğu levhalar biçimindeki soyutlamalar ise Haftaya Bakış filmlerinin şimdilerde göstermekte olduğu savaş olayları dikkate alındığında kuşkusuz meseleyi hafife almak olurdu. Bir kıyımın her türlü taklidi küstahlık anlamına gelecekti, öte yandan da izleyicilerin olağanüstü bir güç gösterisinin içine çekilmesi söz konusu bile olamazdı. Ortada bir savaş varken savaş hakkında ancak onun nedenlerini araştırarak, ortaya koyarak konuşulabilir, dedi Brecht. Savaş hep halkların tepesine inmişti. Bugün de insanlar bir körlük içinde son âna kadar mistik bir kurtuluş umuduyla yukarıdaki güçlerin kendilerini felaketin içine sürüklemelerine izin vermişlerdi. Parti bile savaştan bir önceki akşam hâlâ savaşın patlak vereceğine inanmıyordu. Sovyetler kendi basın organını açıklamalardan mahrum bıraktığı için bu basın Almanya'ya savaşın yolunu açan Batılı güçlerin saldırganlığı ve üç Eylülde Wistula'ya giren, dokuz eylülde Varşova önlerine varan, on bir eylülde San'ı geçen ve Curzon Hattı'na yaklaşan Alman ordularının barış niyeti hakkında spekülasyonlar döktürmeye devam etmişti. Sonra köşe yazılarında ilk imalar belirmeye başladı, bu imalar Polonya'nın varolma hakkının kuşkulu olduğu, zaten batısını Alman İmparatorluğu'ndan ve doğusunu Rusya'dan kopardığı yolundaydı. Ülkenin parçalanmasına karar verildi, buna hazırlıklı olmalıyız, dedi Brecht. Yirmi beş Şubat bin üç yüz seksen dokuzda Vâstergötland'daki Falan Ovası'nda zırhlı süvariler kare düzende birbirlerine doğru yaklaşıyorlardı, onları karın içinde bata çıka ilerleyen piyadeler izliyordu. Ama savaşçıların çarpışması ne görülebiliyor ne de duyulabiliyordu. Ortalıkta dehşet verici bir sessizlik ve pus vardı. Ön planda şövalyelerin omuzları üstünde arkası dönük olarak oturan Margareta. Brecht sayısız isimsizi imhanın içine atanın, her iki tarafta da tek bir kişi olduğunu göstermek istiyordu. Brecht'in amacı oyunun birinci bölümünde tarih sahnesinden silinip gidenlerle tarihe yön veren krallar arasındaki müthiş uçu-

rumu gözler önüne sermekti. Tarihi, hükümdarların tarihi olarak algılayan tarih imgesi izleyicinin kafasında tersyüz olmalıydı, ikinci bölüm bunu amaçlıyordu. Ama yine de bugünkü durumumuza baktığımızda bir kez daha kandırılmış, tuzağa düşürülmüş olarak içinde yaşadığımız dönemin de ne kadar karanlık ve tartışmalı olacağını seziyorduk. Hâlâ bir tek kişi kaderimizi tayin edebiliyordu. Brecht savaşın aşağıdakiler ve onların davranışları üzerindeki etkisini betimlemeye geçmeden önce onlara önderlik edip onları yönetenlerin ne türden insanlar olduklarını gösteriyordu. İki figürün bencilliğini ve birbirlerini aşağılamalarını vurguluyordu. Arbede sahnelerini, kırmızıya dönüşen karı göstermek yerine tasarımlanmış iki ânı, boy ölçüşmenin başlangıcını ve sonunu gösteriyordu. Margareta öylece beklerken, etrafı gözlerken ona bir yastık üstünde bir biley taşı gönderiliyordu, biley taşını alan kişinin yönetimi bırakması ve iyisi mi dikiş makaslarını dikiş iğnelerini bileylemesi dileğiyle Albrecht'in Pantolonsuz Kral'a gönderdiği bir armağan. Kraliçenin birliklerinin elde ettiği zaferden ve tutuklanan düşmanın yanma getirilmesinden sonra Margareta onu on beş arşın uzunluğunda bir deli paltosu dikmeye, kafasına renkli bir kuyruğu olan bir takke giymeye ve elleriyle ayakları kelepçeli olduğu halde kendi çadırındaki döşeğe yatmaya zorluyordu. Kocalığa talip olmuş bir adamın aşağılanması düğün sevinci yaşamaktan çok daha önemliydi Margareta için. Margareta'ya gücün yeni bir simgesi, İsveç'in İmparatorluk sancağı veriliyordu. Albrecht için hazırlanmış olan armada mavi zemin üstünde üç altın taç vardı. Birincisi yüceliği, ikincisi onuru, üçüncüsü ülkenin zenginliklerini simgeleyen üç taç. Yabancı krala boyun eğdirilmesinden sonra ülkelerarası alışverişler sözleşmelerle güvence altına alınmış olarak başlıyordu. İsveç soyluları Margareta'yı kraliçeleri ilan edip ona sadakatla hizmet edecekleri sözü veriyorlardı. Batı kıyısındaki bir dizi kale ve istihkâm edilmiş liman, ona sunulan Kattegat ve Öresund üzerindeki egemenlik hakkının belgesi olarak ona veriliyordu. Margareta, Jonsson Grip'in Kalmar ve Öresten'den başlayıp İsveç'in yarısını kapsayan, Falun, Kopparberg, Norberg çevresindeki maden ocaklarına ve Finlandiya'nın doğusundaki Viborg'a kadar uzanan mülklerinin büyük bir bölümünü elde ediyordu. Bu arada Stockholm ona kapılarını kapatıyordu, Albrecht ve oğlunun Falköping Kalesi'nin zindanına atılmasıyla da savaş sona ermemiş, yaklaşık on yıl boyunca devam etmişti, ta ki başkent garnizonu düşene ve İsveç Mecklenburglulardan arındırılana dek. Kütüphanelerden getirdiğimiz ve göz attığımız malzemenin toparlanmasından ana başlıklar halinde bilgiler çıkarılıyordu. Ruppin'deki, Stargard'daki, Schwerin'deki tutuklu soyluların kendilerine verilmesini zorlamak için Hansa'nın aldığı karşı önlemler. Rostock'tan seferi bir kuvvetin harekete geçmesi. Ticareti belirleyenin hâlâ Hansa olduğunu açıkça göstermek için denizyollarının abluka altına alınması. Ülkenin soyguncu ekonomi, savaş yüzünden ha-

rap olması. Mecklenburg'a ait korsan gemileri yüzünden kıyı güvenliğinin ortadan kalkması. Kraliçeye karşı koyan Stockholm'de Albrecht yandaşı olmayan herkesin öldürülmesi ya da sürülmesi. Margareta'nın ateşkesle ve Albrecht'le oğlunun serbest bırakılma koşullarıyla ilgili yaptığı görüşmeler. Altmış bin gümüş marklık bir anlaşma yapılması. Bu miktarın yatırılmasına kadar Stockholm'ün rehineliği. Mecklenburglulann Alman Tarikatı'nm Başüstadı'nı istenen fidyeyi kabule ikna etme çabaları. Stockholm'ün bu defa da Albrecht yandaşlarının yemi haline gelmesi. Albrecht'in serbest bırakılması, Hansa Birliği'nin Stockholm'ün tarafsız garantörü haline gelmesi. Lübeck, Stralsund, Greifswald, Danzig, Elbing ve Thorn'dan işgal birliklerinin yola çıkışı. Bir sancak ormanı, törensel konuşmalar, yurttaşların gösterileri. Albrecht'in ve Tarikat Prensi'nin intikam düşünceleri. Savaş hazırlıkları, mübadelenin yeniden başlamasını isteyen Hansa tüccarlarıyla çekişmeler. En nihayet Margareta'nın evlatlık olarak aldığı ve vârisi ilan ettiği yeğeni genç Erik von Pommern'in taç giyme törenine bağlı olarak on yedi haziran bin üç yüz doksan yedide Trinitatis şöleninde Kalmar Birliği'nin kurulması. Brecht, biley taşının Kraliçe'ye sunuluşu ve yenik kralın aşağılanması sırasında aktörlerin duruşlarını ve devinimlerini nasıl ince eleyip sık dokuduysa bu sahnenin de hareket akışını anbean büyük bir titizlikle belirliyordu. Sahne alanların davranışları ve jestleri, sahne üzerindeki dağılımları; tek başına olanlarla gruplar halinde toplanmış olanlar arasındaki ilişkiler öylesine etkili olmalıydı ki, sözlere pek gerek kalmamalıydı. Repliklerin sınırlı oluşu eylemi yorumlayan ya da özetleyen epik şarkıcıya ya da koroya verilen ağırlıkla uyum içindeydi. Margareta'nın kurtarıcı rolünde ne şekilde halkın karşısına çıkabileceğini tartışıyorduk. Yoksullara bağışta bulunuyordu. Son sözü söyleme hakkını hiçbir zaman elde edememiş olan yoksullar birkaç kuruş, bir çuval un, bir lokma ekmeğe kavuşmalarını sağlayan hayırseveri kurtarıcı olarak görüyorlardı ister istemez. Margareta kendini bir dindar ve tövbekâr olarak sunuyor, önü sıra Birgitta'nın resmini taşıtıyordu. Koro onun Vadstena'ya, Azizler manastırına yaptığı hac yolculuğundan söz ediyordu. Rahibeler ve rahipler orada Margareta'nın kendilerinin ayaklarını öptüğünü açıklıyordu. Ruhani liderler Margareta'nın onlara dağıttığı rüşvetleri keselerine atıyor, onun onuruna bir Kudas ayini yapıyorlardı. Küçük insanlar ona ülkenin koruyucu anası olarak bakıyorlardı. Nihayet bir huzur ve barış umudu. Yukarıdakiler de Margareta'nın yönetiminden barış bekliyorlardı, ve konumlarını sağlamlaştırmak için ihtiyaçları olan bir barıştı bu. Yukarıdakilerin onu yüceltmesi Margareta'nın kendisine yönelik değil, yeni bir zenginleşmeye zemin hazırlama fırsatına yönelikti. Daha aşağıdakilerin gösterdiği hürmet hiç bitmeyen bir yoksulluğun yol açtığı şükür duası gibiydi. Sadece köylülerdi her zamanki gibi sessiz olan, tehdit oluşturma alametleri gösterseler de, dağ gibi yükselen gücün karşısında

taleplerini dile getiremiyorlardı. Ruhani ve dünyevi efendiler senatosu onları yönetecek başı hep kendi çıkarları doğrultusunda seçmişti. Albrecht'te yaşadıkları gibi bir kez daha kandırılmak istemiyorlardı. Artık ortak hedefleri, hâlâ ülkede bulunan, çapulculuk yapan Mecklenburglu paralı askerleri yenilgiye uğratmak, deniz korsanlarını zararsız hale getirmek ve Hansa karşısında bağımsızlık kazanmaktı. Üç Nordik krallığın birleşmesinin çıkarları hanedanlık çıkarları uğruna soylu aileler arasında süregiden çekişmeleri geride bırakıyordu. İskandinav Birliği kuzey Almanlarının işgal çabalarına karşı koyabilirdi. İttifak çerçevesinde her üç devlet de öne çıkarak iktidar olma isteğini koruyordu, İsveç aristokratlarının Danimarkalı Kraliçe'nin iradesine boyun eğme nedeni onunla yaptıkları anlaşmadan çok Margareta'nın elindeki kara ve deniz kuvvetlerinin üstünlüğüydü. Margareta birliğin kurucusu ve kahramanı olarak birlikten ve bütünlükten söz edebiliyordu, ama gerek kendisi gerekse kendisine yakın saray çevresi önceliği kendi ülkesine vereceğini gayet iyi biliyordu. Bu buluşmadan öncelikle katılımcılar hoşnuttu, çünkü bir kez daha kendilerini üst sınıf olarak gösterip sürekliliklerini kanıtlamış oluyorlardı. Burada sadece soylulara gün doğuyordu. Burjuvazinin ilerleyişi duraklamış ve gerisingeriye kent ekonomisindeki yerine gönderilmişti. Nordik bir birlik gereğinin özel bir önemi vardı, çünkü Gotland bölgesi, Alman Tarikatı'nın bir ordusu tarafından işgal edilmişti. Kırk iki savaş gemisinin Visby'de demir attığı haberi taç giyme ritüelinin hengâmesine karışıyordu. Buna karşılık Kalmar Sarayı'nda Upsala başpiskoposu, ayrıca on piskopos, başka yüksek rütbeli dört kilise mensubu ve önde gelen ailelerin elliden fazla temsilcisi, yüz otuz üç efendi Erik tarafından şövalye ilan ediliyordu. Erik ancak Margareta'nın ölümünden sonra yönetimi ele geçirebileceğini biliyordu. Ayrıca kraliçenin kişisel mülkiyetine geçen bütün mallar ve sanayi alanları da dokunulmazdı. Tıpkı daha önce, oğlunun hayatta olduğu zamanlardaki gibi asıl taç sahibinin yerine o yönetiyordu her şeyi. Diplomatik becerisi sayesinde İskandinav Birliği'nin yaratıcısı olan Margareta'ya, tahta oturtulan kralın üstünde olma hakkı bahşediliyordu. Güçlü anne ve zayıf oğul arasındaki çatışmanın geliştirilmesi önerisini geri çevirdi Brecht. Derinlemesine bir trajediye saplanmaktan çekiniyordu, oyunun balad karakterini alıp götürebilirdi bu. Margareta'nın neredeyse modernizmi çağrıştıran tasavvurlarının geleneksel bencillikle nasıl çarpıtıldığını ve zaafa uğratıldığını göstermek Brecht'i daha çok ilgilendiriyordu. Ljungdal'in okuduğu Kalmar'da kaleme alınmış sözleşme etkiledi onu. Margareta'nın başkanlığında bu metni hazırlayan insanların çoğu hâlâ Ortaçağ'a değil de, Yeniçağ'a ait olsalardı bu birlik kalıcı bir birlik olabilirdi. Eşitlik ve adalet ideallerinin seslendirildiği dokuz anamaddeden oluşan belge yukarıdakilerin karar verme gücünden yola çıkıyor ve halkın taleplerini dikkate almıyordu. Devletlerin yetki ve sorumluluklarını ileri görüşlülük

içinde ele alsa da, nüfusun büyük çoğunluğunun yazgısıyla ilgilenmiyordu. Bir bilincin nasıl geleceğe yöneldiği ama yine de toplumsal verilerin ötesine geçemediği açıkça görülüyordu. Merkezîleşme düşüncesi, üç krallığın sonsuza kadar tek bir kralın yönetiminde yaşaması buyruğuyla dile getiriliyordu. Barışın korunmasına ve uyumluluğa hizmet eden bu yükümlülüğün yanı sıra her bir krallığın kendi içindeki bütünlüğü de kendi yasasını ve hukukunu koruma hakkıyla güvence altına alınıyordu. İttifakın askerî politikası kendini, krallıklardan herhangi birine bir dış saldırı durumunda ötekilerin bütün gücüyle ona yardım etmek zorunda olduğunu belirleyen maddede gösteriyordu. Yine de bir krallıkta tard edilenin öteki krallıklarda da tard edilmiş sayılacağını ve sözleşmeye başkaldıranlar karşısında hepsinin ağız birliği ederek hükümdarın yanında yer almak zorunda olduğunu söyleyen cümlede kimin korunma talebinde bulunduğu dile geliyordu. Krallıkların birleşmesi ve ulusal sınırların ötesine geçen bir savunmanın güvence altına alınması tarihin haberciliğini yapan bir eylemdi. Yine de, dünya ticaretinin hızla büyümesinin devlet gücünün yoğunlaşmasını gerektirdiğine ilişkin kavrayıştan da, azınlıktaki yöneticilerin taşıyıcılığını çalışan halkın yaptığı saptamasından da henüz çok uzaktı bu dönem. Margareta birlik fikrinin mimarlığını yaptıktan hemen sonra pratikte bu fikri çürütmeye soyunuyordu. Üstüne atladığı makamları kendi ülkesinin gözdelerine teslim ediyor ve onları yönetici olarak saraylara ve kalelere yerleştiriyordu. Hoşnutsuzluğu dizginlemek için görevlerin bir kısmını İsveç senatolarına bırakıyordu gerçi, ama feodal beyler ve idare memurları vergileri kraliçe için topluyordu. Daha Kalmar mektubunun mührü kurumadan İsveç'in bir kez daha yabancı egemenliğine gireceği, ülke barışının isyanı da içinde barındırdığı kendini belli ediyordu. Dünyevi ve ruhani aristokrasinin kutlanan birliği, dedi Brecht, bütün bu parlaklıktan gözleri kamaşan ve bu izlenimle artık gündelik meşakkatlerine dönen köylülerin bir hareketiyle sona erecekti. Bu günlerde on beş Eylülle ilgili olarak öyle bir baskı altındaydık ki, Brecht'in oyunun konseptini geliştirmek yolundaki hatırlatmalarına pek kulak verecek durumda değildik. Artık bütün kaygılar gerçeğe dönüşüyordu. Molotov iki hafta sürecek bir savaşın Polonya'nın kararsızlığını ve çürümüşlüğünü göstereceği yolunda açıklama, yaptı. Kızıl Ordu Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın batısındaki halkı korumak için ülkeye girme emrini almıştı. Yapılan ortak bir açıklama, dağılan Polonya'ya barış ve düzen getirmenin Sovyet ve Alman kuvvetlerinin görevi olduğunu bildiriyordu. Hem partinin basın organında hem de Komintern dergisinde Rosner Sovyetler'in kararını barış meselesine aktif bir müdahale olduğu gerekçesiyle alkışlıyor ve feodal Polonya rejiminin ezdiği köylülerle işçilerin kurtuluşundan söz ediyordu. Buna karşılık Brecht Sovyetler'le Almanların niyetleri arasında bir fark olmamasına hayıflanıyor, bir zamanlar Rus İmparatorluğu'na ait olan toprakların

işgal edilmiş olduğunu iddia eden ulusçu konuşmalarda kendini ele veren bir ortaklık buluyordu. İşte yine, dedi Brecht, halk değil, iktidar karar veriyor halk adına. Faşist ordunun sosyalist orduyla karşı karşıya gelmesi beklentisini yaşarken Steffin malzemenin toparlayabildiğimiz kadarını not etmekle meşguldu, bu arada ben de not defterimi, aklımda tutup akşamları tamamladığım önerilerle dolduruyordum. Birinci bölümün bitiminden önceki ana tema bir yüzyıl süren savaşlardan sonra ulaşılan ateşkes dönemiydi. Margareta Stockholm'ü krallığın bir parçası haline getirmiş, denizleri korsanlardan temizlemiş ve Gotland'ı Alman Tarikatı'na sekiz bin Lübeck markı karşılığında satmıştı. Tarımın ve ticaretin iyileştirilmesi, maden ocaklarında üretimin yoluna girmesi, ortak bir ordunun ve donanmanın kurulması, kraliçenin güçlenen ünü, bütün bunlar Nordik Birlik'in ülkelerine güvenlik ve yeni bir yükseliş sağlıyordu. Yoksulluk henüz bertaraf edilememiş olsa da, İsveç'te geniş kapsamlı ulusal bir gelişim baş gösteriyordu. Artık sadece büyük toprak sahipleri ve sanayiciler kâr hesabı yapamayacaktı, tüccarlar, zanaatçılar ve sanat erbabı da yeniden sözlerini geçirme olanağına kavuşuyordu. Hem aristokratlar hem de burjuvalar Danimarkalı kraliçenin egemenliğini tanımayı öğreniyordu, Margareta üç devletli krallığın başını çektiği sürece soylu aileler arasındaki anlaşmazlıklar geri planda kalıyordu. Yaşamının son on yılı boyunca barışa kefil oluyordu Margareta ve sağladığı barış kuşkulu olsa da bu yolda edindiği ünü onun bir parçası haline geliyordu. Margareta'nın onu Flensburg Limanı'nda gemisinin güvertesinde yakalayan ölümü sadece kendi çıkarları için ona bağlılık gösteren yüksek sınıflar tarafından değil, hiç değilse savaştan kurtulmayı ister istemez bir rahatlama olarak algılayan halk tarafından da üzüntüyle karşılanıyordu, buna karşılık Kral Erik ve danışmanları artık onun kurmuş olduğu iktidarın katlanarak büyümesini bekliyorlardı. Margareta Nordik Devletler Birliği'nin kurulmasından sonra baş gösteren çatışmalara diyalogla çözüm bulmaya çalışmıştı. Seferler dönemi ona, diplomasinin, en iyi şövalyelerin çoğunu kaybettiği askeri harekâtlardan daha fazla kazanç sağlayabildiğini öğretmişti. Güçlü bir orduyu taleplerinin etkili olabilmesi için muhafaza etmişti. Onun Birlik Krallığı Avrupa'nın huzursuzluklarla parçalanan geri kalan bölümünden ayrılıyordu. Birlik kapışmaları Pirene Yarımadası'nda gerçekleşiyordu, bir taraftan İngiltere Fransa'yla savaşıyor, aynı zamanda halk ayaklanmalarıyla uğraşıyordu, Bohemya'da isyanlar başlamış, Lübeck'te zanaatkârlar soylulara karşı ayaklanmıştı, Margareta kendi yönetimindeki ülkelerde var olan karşıt güçlere ancak ince ayarla dengelenmiş bir tehdit ve taltif politikasıyla, saldırı ve geri çekilme arasında kurduğu dengeyle hâkim olabileceğini görüyordu. Ellerinden aldığı malları geri vererek aristokratları ödüllendiriyor, koparıp aldığı hazineleri geri vererek piskoposlara yağ çekiyor, gümrük kolaylıkları sağlayarak büyük tüccarları yanına çekiyor,

maden ocakları hissedarlarına yeniden imtiyaz mektupları gönderiyor, borçlarda indirim yaparak serbest çiftçilerin minnettarlığını besliyor, işine son verilmiş küçük rütbeli askerlere küçük topraklar dağıtıyordu. Ama en alttakileri umursamıyordu, ancak son saati geldiğinde karanlık, isimsiz kitleleri hatırlayacaktı. Flensburg'a gitmesinin nedeni Schleswig'i talep eden ve kısa bir süre önce Danimarka topraklarına süvari sınıfları gönderen Holstein soylularıyla anlaşmazlıkları halletmekti. Silahlı çatışmalara bir son vermek için Südjylland'ın bir bölümünden geri çekilmeye razıydı, ama müzakereler sırasında kentte salgın olan vebaya yakalanacaktı. Biz uzunca bir süreliğine çalışmamızı durdurmadan önce Brecht son sahneyi anlattı. Cuma, yirmi sekiz ekim bin dört yüz on iki. Margareta devletin yüksek bordalı yelkenli gemisinin kamarasında ateşler içindeydi. Peruksuz kel kafasıyla bir kez daha mürit görünümüyle. Brecht onu bütün aksesuarlarından soyunmuş olarak görmek istiyordu. Pahalı giysileri, mücevherleri, güç ve paye nişanları bir ayaklığın üzerine konmuş, Margareta geceliği içinde tere batmış, yüzündeki mavi lekelerle yatakta oturuyordu, yanında birkaç yakını vardı. Artık çok geç olduğu için, güttüğü devlet siyasetiyle yürütmeyi başaramadığı birlik düşüyle bir kez daha yüzleşmeliydi. Güçsüzken, ölüme teslim olmuş haldeyken kaçırdıklarını fark etmeye zorlanmalıydı. Hayalî vaatleriyle kendini ve tebaasını aldatışı arasındaki çelişki bütün acımasızlığıyla kendini göstermeliydi. Ardından gelen pek çok hükümdardan ileride olmasının artık ona hiçbir yararı olamazdı, içinde yaşadığı zamanın sonucu olan eksiklikler onun mutlak egemenliğini kolaylaştırmıyordu. Göçüp giderken hâlâ ayağa fırlayıp gücünü toplamaya çalışıyor, bütün bedeni ürpererek dişleri birbirine vuruyordu. Yolculukta kendisine eşlik eden Söro ve Esrom rahipleri, Roskilde'deki Meryem Ana Manastırı'nın piskoposu ve başrahibesi gül çelenklerinin üzerinde mırıldanıyorlardı. Artık boyutları tanınmaz hale gelmiş bir dünyanın tasalarından kopmamak için Prusyalı danışmanı ve haznedarı Kröpeline'e emrindeki serveti kalem kalem saydırıyordu, toplam yirmi altı bin üç yüz otuz yedi Lübeck markı. Arada bir gırtlağından gelen bir hırıltının, bir boğulma duygusunun etkisi altında hesap kitap yapıyor, kiliselere ve manastırlara dağıtılacak, Kudüs'e, Beytüllahim'e, Roma ve Assisi'ye yapılacak haç yolculuklarında harcanacak, mahşer gününde ruhunun kurtulması için düzenlenen kilise ayinlerine gerekecek miktarları saptıyordu. Ruhbanlar onun talimatlarına kâh aminle, kâh haleluyayla karşılık veriyorlardı. Sonra birtakım varlıklar onun tepesine iniyordu, sürünerek pencerelerden, tavan arası pencerelerinden, giriyorlar, tavan kalaslarına tutunup salınarak aşağıya süzülüyorlar, kılavuz direklerinin arkasında beliriyorlardı, solgun, kirli bir görünümleri vardı, bazıları kanlı bandajları sarkan sakatlardı, aralarında tarla işçileri, madenlerdeki hamallar, açlıktan ölmek üzere olan çocukları kucaklarında taşıyan paçavralar içindeki kadınlar,

dilenciler, deliler, zincire vurulmuş tutsaklar vardı. Hizmetçiler kraliçenin terli yüzünü kuruluyor, altın bir tükürük hokkasını hazırda tutuyorlardı. Kale ve tımar tevcih etmek istediği saray mensuplarının adını andığında adamlar onun yatağının çevresine üşüşüyordu. Kröpelin'e dönerek, hizmetleri karşılığında artık Bohus'u ve Stockholm'ü onun yönetmesini istediğini söylüyor, Kröpelin ise saray komutanı ilan edilme isteğini belirtiyordu. O sırada yatak örtüsünün üstüne, tam karşısına cesetler yatırılıyor, arkadan boynuna eller dokunuyordu, hayır, diye bağırıyordu, araziler, ormanlar ve kentler orda yaşayanların olmalı. Kilise mensupları daha yüksek sesle dua etmeye başlıyordu, kraliçe kendini ellerden zor bela kurtarıp, gümrük gelirleri, diye bağırıyordu, Öresund'dan, Kalmarsund'dan, Kattegat'dan gelen gümrük gelirleri Danimarka'nın olmalı, sonra eller bir daha gırtlağına sarılıyordu, kusuyordu, yanlış yaptık, diye haykırıyordu, üstünlüğümüzde ısrar etmek yanlıştı, prenslerimizi yönetici konumlara getirmek yanlıştı, adaleti özgür seçimle işbaşına gelecek meclislerin ve yargıçların eline bırakmamak yanlıştı, köylüleri, zanaatçıları hep duymazlıktan gelmek yanlıştı, egemenliğimizin sarsılmazlığına duyduğumuz inanç baştan sona yanlıştı. Kilise büyükleri şeytan çıkarma ayinine başlıyor, kraliçenin üstüne haç tutuyor, kutsal su serpiyor, uzun dualar ve ilahilerle onun çığlıklarını bastırmaya çalışıyorlardı. Ölüm döşeğindeki kraliçenin çevresini artık bütünüyle halk sarıyordu. Bana bakın, diye bağırıyordu, ve kürsüdeki yazıcının tüy kalemi kâğıdı tırmalayarak onun hızla akıp giden sözlerini yazıya geçiyordu, ben en yoksullardan birisiyim, onların en altındakiyim, ve öyle ölüp gitmek istiyorum. Sahip olduğum her şey onlara, bütün eyaletlerimde benim yüzümden onuru kırılan, aşağılanan insanlara dağıtılsın. Evlerim başını sokacak yeri olmayanlara, giysilerim paçavralardan başka giyecek bir şeyi olmayanlara verilsin. İstiyorum, istiyorum, istedim, diye haykırıyor, sesi yüksek rütbeli ruhbanların tekdüze ayininin içinde çınlıyordu, yeryüzünde bir barış imparatorluğu kurmak istedim, ama artık kimse dinlemiyordu onu, geride bir tek ilahilerin uğultusu kalıyordu, böylece kraliçe doğrularak ona en az yardımı dokunabilecek olana dönüyor, kendisini bağışlaması, kabul etmesi için ona yalvarıyor, sırtüstü yatağa gömülüyordu, artık çürümüş bir et yığınından başka bir şey değildi.

Sonra kargalar geldi. Geceleri başlayan donla birlikte sürüler halinde Humlegården'da toplanıyor, çığlıklar atarak Berzelii Parkı'na uçuyor, orada kümeler halinde ağaçlara diziliyor, fırtınayla uçuşan sararmış yaprakların arasından havalanıyor, kanat çırpan kara bulutlar misali karşı taraftaki saraya doğru akıyor, orada uzun ve tehditkâr bir sıra oluşturarak dam saçağına yerleşi-

yorlardı. Kuşlar her akşam günbatımından sonra acı ve keskin çığlıklar atarak bir saat boyunca yer değiştirip duruyor, fırtınada sarayın cephesinden tekrar havalanıp geceyi geçirmek üzere kestane ağaçlarının her gün biraz daha çıplaklaşan dallarına geri dönüyorlardı. Rosalinde'ye postayla bir paket gelmiş, içinden babasının kazandığı Nobel ödülü çıkmıştı, gazete kâğıdına sarılmış altın bir madalya, bunun dışında bir mektup, bir açıklama yoktu. Madalya, kenarları yenmiş kahverengi zarfın üstünde, kanatlarını germiş kartal damgalarının arasında parlıyordu, odasındaki küçük masanın üstünü süslemişti ödül. Rosalinde çamaşırhanenin sıcak buharlarından tarlaya çıkıyor, önlüğü, gömleği ve tahta ayakkabıları üstünden atıyor, topraktaki soğuk evleklere yatıyordu. Şefin gözüne gireceğim diye çamaşır teknelerinin ve silindirlerin başında eşek gibi çalıştıktan sonra her akşam karanlığa koşuyor ve öksürmeye, ateşlenmeye bunca zaman sonra başlamış olmasına hayret ediyordu. Tarlada kendi kendine konuşuyor, gülerek güçlü yapısını babasından aldığını, tıpkı onun gibi öyle kolay kolay katledilemeyeceğini söylüyordu. Bitkinliği ve çürümeyi kendi bedeninde yaşıyordu, sonunda yorgunluktan bayılacak hale geldiğinde boylu boyunca yere uzanıp dişlerini gösterecek ölçüde gülerek yukarıya bakıyor ve insanlığın eskiden beri bildiği soğuk sonsuzluğu algılamasına izin veren yıldızlı kubbeye umutla dalıp gidebiliyordu. İşyerinde kan tüküreerek yere yıkıldığında bölge valisi tarafından önce numara yapmakla suçlanmış, okul doktorunun çağrılıp gelmesinden sonra da Mörby Hastanesi'ne kaldırılmıştı, Ekim sonunda onu bu hastanede ziyaret ettim. Onu bir ayı aşkın bir zamandır görmemiştim. Ürkütücü bir biçimde babasına benzeyen küçülmüş, solgun yüzüne bakarken ona bütün vaktimi alan yazarlık faaliyetinden söz etmek anlamsız geldi. Aramızda bir yabancılık oluşmamıştı, rahatlıkla onun gerçeğine yakınlaşabilirdim, yüz hatlarına damgasını vuran gurur ifadesini anlıyordum, ama siyasi sürgünlük içimden bir şeyler alıp götürmüştü, illegal görevimin bir parçası olan suskunluğu bütün insani ilişkilere yaymak zorundaymışım gibi hissediyordum kendimi. Uzun zamandır Hodann'la da buluşmamıştım, onun karşısında yalan söylemek zorunda kalmamak için yapıyordum bunu. Rosalinde'nin dermansız yüzüne bakarken içine girdiğim kısıtlanmayı hissediyor, ama günlerimi belirleyen yapıyı kırmanın bir yolunu göremiyordum. Uğraştığım şey bu olmadan gerçekleştirilemezdi. Rosalinde ağzını açmıyordu, ama gözlerinden kafasındaki soruyu okuyabiliyordum, acaba girdiğim yol beni hoşnut etmekten çok kafa karışıklığına yol açmayacak mıydı. Gerçekten öğleden sonralarının sıkı disiplin gerektiren etkinliği bazen beni de zorlamıyor değildi. Sadece Rogeby ve Bischoff'la bir araya geldiğimde kısa süreliğine rahatlama fırsatı buluyordum. Onlarla birlikte olduğumda soruların ertelenmesi, birbirimize kapalı duruşumuz aynı zamanda uzlaşma ve anlayış anlamına geliyordu. Bu tutum, işlerin sorumluluğunu tek

başıma taşımamın önkoşuluydu. Destek almayı aklımdan geçirmemeliydim, partiyle her türlü ilişkiyi inkâr etmek zorundaydım. Sürekli tarafsızlık rolü oynayarak adeta var olmayan bir dünyanın hedef noktalarını izliyordum. Santrifüj fabrikasının birimleri silahlanma sanayisine bağlandığından bu yana bir yabancı olarak işten çıkarılabileceğimi hesaba katmak zorundaydım. Sermayesi seksen iki milyon kronu bulan ve net kârı bu yıl sekiz milyon krona ulaşan üretimin en alt basamağında hâlâ sürünüyor olabilmemi, yedeklerin askere çağrılması yüzünden ortaya çıkan işgücü eksikliğine ve belki biraz da aldığım düşük ücrete borçluydum sadece. Böylece aslında sürülmeye yargılı kişiliksiz bir yabancı olmama rağmen aşağıdaki kalay atölyesinde ucuz işgücü olarak hâlâ İsveç'in ekonomik büyümesine katkıda bulunuyordum. Yine de sallantılı durumumu sürgünlerin güvencesiz yaşamına yeğliyordum. Ben hamalsam onlar safraydı. Benim bağımsızlığım hayalî bir bağımsızlıksa, onlar külçeliğe mahkûm edilmişlerdi. Günlerini sadece bekleyerek geçiriyorlardı, yardım paralarının, yemek kuponlarının, eski püskü giysilerin, onları başka ülkelere sokacak vizelerin dağıtılmasını bekleyerek. Västerlång Caddesi'ndeki göçmenlerin uğrak yerinde oturuyor, orada parasız dağıtılan çörekleri kemiriyor, eski gazeteleri okuyor, bazen de küçük gruplar halinde bir fincan kahve, bir bardak su eşliğinde birkaç saat sohbet edebildikleri Kung Caddesi'ndeki Café Ogo'da, Sture Meydanı'ndaki mahzende, Brända Tomten'in mahzeninde oluyorlardı. Sokaklarda onları kent sakinlerinden hemen ayırmak mümkündü, amaçsız bakışlarla kendilerini sürüklüyor, boş yüzlerle aniden sokak ortasında duruveriyorlardı. Brecht'in beni kabul etmesini belki de Berlinli bir işçi çocuğu olarak bende kendi geçmişini gören Steffin'e borçluydum. Ama yine de bunun ne Brecht ne de Steffin açısından kişisel sorunlarla bir ilgisi olsa gerekti, onun atölyesine girebiliyor, bir köşede oturup konuşulanları dinleyebiliyordum, ayrıca onların bana gösterdiği kayıtsızlık ürkekliğimi artırıyordu, zaten neden beni davet etmiş olduklarını anlamıyordum. Onun çalışma mekânına adım atmak başlangıçta hep içimi ürpertiyordu. Brecht'in bütün hareketliliğine rağmen garip bir sıkıntı ve atalet atmosferi vardı orada. Belki de Weigel'in yansıttığı görüntüyle ilgiliydi bu, mesleğinden kopartılmış olan Weigel evin yüksek duvarları arasında bir hayalet gibi dolaşıp gürültü patırtı ediyor, bezginlik ve kendini sorumlu tutma ifadesinden başka bir ifadeye ihtiyacı olan yüz hatlarına atölyenin kapısında göründüğünde bazen acı bir öfke yerleşiyordu. Brecht kızgınlık içinde dönüp ona bakıyor, sonra da omuz silkiyordu. Buna karşılık çalışırken Steffin'i ucu açılmış kurşunkalemiyle kâğıda notlar alması için yanı başında istiyor, en çok da özel dostu Berlau'yu, deri giysileri içinde motosikletinin üstünde pedala basıp egzoz dumanı çıkartırken seyretmekten hoşlanıyordu. Bir defasında Brecht'in ansızın benden ortaya atılan birkaç dramatik sorunla ilgili görüşümü söylememi iste-

mesiyle ve ben de artık burada bana kimsenin daha fazla katlanmak istemediği fikrine kapıldığım için bu fabla ilgi duymadığımı söyleyerek tepkimi dile getirmiş olmam ve eylemi sadece içeriden, tarihsel güçlerin çatışmasından yola çıkarak geliştirmeyi ve figürleri sıçramalı bir biçimde karşıtına dönüşen durumların içine yerleştirmeyi önermemle, tam da Brecht'in bakışına uygun belli belirsiz alaya alınarak planlamanın içine çekilivermiştim. Aynı zamanda bana bir iş günü süresinde kaynak malzemesi sağlamak görevi verilmişti, ama iş günü kavramı Brecht'in yaşamına uygun olsa da benim bunu halledebilmem için gecelerimi kullanmam gerekiyordu. Kalay eritme potalarının başında çalışırken, bisikletle giderken okuyordum okuyacaklarımı, bir bakışta bir sayfanın içinden işe yarar bir cümleyi çekip çıkarmayı öğreniyordum, bulunmuş bir resmi hızla elimizdeki başka parçalarla ilintilendirmeyi öğreniyordum, ve Brecht, elde edilen her malzemenin sonuçta kendisine sunulacağı düşüncesiyle hareket etse de, ben bu çalışmalarda keşfetmekle, ilişkilendirmekle, ayıklamakla kendimi eğitmiş oluyordum, not aldığım her şey Brecht içindi, yaratıcısı zaten belli olan yapıt içindi, ama aynı zamanda, başımıza gelebilecek felakette küçücük de olsa elimde başkalarına iletebileceğim birkaç belge bulunsun diye yapıyordum bütün bunları. Birinci bölümün taslağının yoğun bir çalışmayla ortaya çıkmasından sonra işin kesintiye uğraması olabildiğince hızlı bir biçimde taslakları ayrıntılandırma niyetimi güçlendirmişti ve notlarımı düşerken sık sık karşımda bir başkasının yapıtı olduğunu unutuyordum. Bu da yine ulak olarak, aracı olarak, hizmetli olarak içinde yaşadığım koşulların bir parçasıydı, bunun yanı sıra sık sık kendimi, hiçkimsenin önemsemediği çabalarımın yine de günün birinde, kendime ait diyebileceğim işlerin kapısını açabileceği düşüncesine de kapılmıyor değildim. Brecht bir süreliğine benim işime son vermiş, kaçamak bir tavırla daha sonra yeniden çalışmaya dönebileceğimi ima etmişti, projeye katkı sağlayan birisi olarak artık bana ihtiyaç yoktu, Brecht bu projede kafasına koyduğu deneysel çalışmayı bütün suratsızlığı, heyecanı, zorbalığıyla yapıp bitirmiş, yeniden başkalarıyla arasına duvar örmüş, başka konulara yönelmişti, artık ona sadece Steffin, bazen de Matthis ve Ljungdal yardım ediyorlardı. Onun arkadaş çevresine ait değildim ben. Hiçbir zaman onun konuğu olmamıştım, onun konukları İsveç'e giriş izni sağladıkları için kendini borçlu hissettiği sosyal demokrat parlamenterler Branting ve Ström'dü, doktorlar Hodann ve Goldschmidt'ti, yazarlar Blomberg ve Edfelt'di, oyuncular Greid ve Wifstrand'dı, bilim adamları Steinitz, Scholz ve Ziedorn'du, politikacılar Enderle ve Plenikowski'ydi. Brecht'in benim bir fabrikada çalıştığımdan bile haberdar olmadığını tahmin ediyordum, ona bundan söz etme fırsatı geçmemişti elime hiç. Tartışmaya yaptığım katkıların doğal olarak ona düşündürtebileceği gibi ben onun gözünde, İspanya Cumhuriyeti'nin mücadelesinde yer almış olmaktan dolayı güvenilir addedilen,

ama bunun dışında önemsenmeyen, entelektüel seçkinlere ait başka görevlerinin yanı sıra antifaşist bir derneğin planlanması ve kurulması misyonuyla ilgili toplantılara katılmayı hak edecek özellikleri olmayan genç mültecilerden birisiydim. Gerçi Brecht'in entelektüelleri küçümsemesine tanık olmuştum, onlara güven olmaz diyecek kadar ileri gidebiliyordu, ama görüşmeyi istediği insanlar öncelikle, akademik eğitim almış, siyasi açıdan etkili kişiliklerdi. Bir defasında Matthis'le karşılaştığımda bana bu düşün cephesinin, bu Voltaire Kulübü'nün düzeninden söz etmişti biraz. İsveçli profesörlerin, yayıncıların, bilim ve sanat erbabının özgürlükçü koruyucularının katılımıyla ortaya çıkan bu heyet bir nasyonal sosyalizm ansiklopedisi oluşturmak, bunun yanı sıra da sürgün sorunsalını ele alıp ortaya koymak istiyordu, Brecht'in uzun yıllardan beri düşündüğü ve Münzenberg'in bir projesiyle büyük benzerlikler taşıdığından, böylece Brecht ve Münzenberg'in bu konuda fikir alışverişi içinde oldukları varsayıldığından dolayı Parti yöneticilerinin güvensizliğine toslayan bir girişimdi bu. Taşınan niyetin çok uzun soluklu olması da kamuoyuna açılmayı ve organizasyonu engelleyen nedenlerden birisiydi. Matthis'in bana *Cesaret Ana* ve *Lukullus* hakkında anlattıklarından sonra Brecht'in bizimle yaptığı konuşmalardan çıkan motifleri bu oyunlarda ele alıp işlediğini gördüm. Ordu bakkalını yorumlayışı Birlik kraliçesini yorumlayışına benziyor ve bu yorumlar tuhaf bir çelişkinin izini taşıyor gibi görünüyordu. Margareta içten içe karikatürize tasarımına rağmen yüceleşebildiyse, Brecht ürkütücü bir figür olarak çizmek istediği Cesaret Ana'dan da sonunda etkilenmişti. Aşağıdakilerin ve acı çekenlerin kurduğu ve ölmekte olan kraliçenin sanrılarında beliren dünyevi mahkeme, radyo oyununda davacıların komutanların karşısına çıkmasıyla onun daha basit bir versiyonu olarak gösteriyordu kendini. Artık sadece Rosner'e gidiyor olmam beni rahatlatmıştı. Rosalinde'yi gördükten sonra Komintern'in Hieronymus'una daha cömertçe adayabilirdim kendimi artık. Ben giderken Rosalinde'nin uyuyakalmış olması bir anlığına, tamamlanmış bir veda işareti gibi geldi bana. Bekleyebilmeyi istiyordum, ama tedirginliğim beni dışarıya sürükledi. Soğuk Ekim havasında bisikletle yolculuk, istasyon, her zamanki gibi ıssız Uppland Caddesi'nde yokuş yukarı tırmanış, Rosner'in oturduğu evin önünden geçiş, bisikleti koyduğum yer olan Vanadis Sokağı, zahmetsiz bir yürüyüş, tenekeye inen çekiç darbeleri, atölye bodrumunda kaynak cihazlarının tıslaması, yetmiş yedi numaralı evin kemerli kapısı, kapının üstünde cılız ve fakirane kabartmalar, birkaç basamak, açılır kapanır camlı bir kapı, bir sahanlık, sahanlığın dibinde orta direğin çevresinde dönen bir merdiven, sağda kapının zili, parola, içeride baston tıkırtılarının eşliğinde topallayan adımların sesi, bekleyiş, atölyenin gürültüsü, daha önceden kararlaştırıldığı gibi bir kez daha parolalı zil, gözleri parlayarak, neşeyle ıslık çalarak Rosner'in kapıyı açışı, sol tarafta açık mutfak kapısı, karşıda ta-

bak çanak dolabının yanında ve caddeye bakan tarafta ailenin yaşadığı odaların kapalı kapıları, ev sahibinin ona yemek ve bir termos kahve hazırlamış olduğu mutfağa yöneliş. Binanın merdiven tarafının bombe yapmış duvarına dayanmış masaya oturmuştu, bana yeni yaptırdığı takma dişlerini göstererek diş hekimine götürülmek için nasıl arabanın bagajına konduğunu, hekimin gece vakti bir defada hastalıklı dişleri nasıl çektiğini ve protezi nasıl yerleştirdiğini anlattı. Bir hümanist olarak gördüğü hekimin ve inanç kardeşinin ondan istediği ücrete numaradan kederlenmesini ve bu kederin yerini hemen bir sırıtmanın alışını, bin beş yüz kron gibi yüksek bir miktarı Komünist Enternasyonal'in karşılamak zorunda oluşunu. Gazetelerle dolu olan mutfak masasının başında bana Polonya'nın paylaşımından sonraki durumu açıkladı. Sığınağı bir dünya hareketinin temsilcisi olarak bu hareketin devamlılığı ve menziliyle çelişiyor gibiydi, ama yine de, dedi, yıllarını hapishanelerde geçirmiş ve işini gizli saklı mekânlarda yürütmüş olanlar için lavabosuyla, ocağıyla, yakacak odun kasasıyla bu mutfak, bir dolaptan pek büyük olmayan bu oda hareket özgürlüğü demektir. Ayrıca Rosner'e göre burası, tarihin diyalektiğinin kanıtıydı, tarihsel akış içinde gizli eylem, gereken yerde açık bir stratejinin gerisinde kalmaz, hatta onun ötesine geçerdi. Saldırmazlık paktının Almanya'yla bir dostluk paktı olarak genişletilmesini, bir önceki savaşın sonunda ortaya çıkan devrimci olasılıkların güncelleştirilmesi olarak anlamak gerektiğini söylüyordu Rosner. Sovyet ve Alman halklarının birbirini anlaması daha sonraki ideolojik işbirliğinin zeminini oluşturacaktı. Dostluk açıklamasıyla, hiçbir ülkede çalışan halkın savaşı istemediğinin kastedildiğini söyledi, dostluğa davet edilenler çalışanlardı. Bir kardeşliğin ortaya çıkacağı anlamına gelmiyordu bu, çünkü faşizm daima savaşı içinde taşıyan bir ideolojiydi. Şu anda önemli olan tek şey, Alman işçi sınıfının yeni ilişkiyi ne ölçüde değerlendirebileceğiydi. Ayrıca uluslararası proletaryaya da Sovyet politikasına güvenmek, anlaşmayı bir hile olarak sunan burjuva propagandasından etkilenmemek gibi önemli görevler düşüyordu. Rosner kahveyi termostan fincanlara doldururken, Kızıl Ordu'nun ilerleyişi sayesinde, son haftalarda yapılan görüşmelere uygun olarak Sovyetler Birliği ve Almanya arasında bir sınır oluşacağını söyledi. Batılı güçler Sovyetler'in hareket özgürlüğüne karşı tavır almıştı, çünkü Alman işgali sayesinde Polonya'nın bütününe göz dikmişlerdi. İngiltere ve Fransa tarafından geri çevrilen Sovyetler Birliği kendi toprağını korumak için gereken adımı atmış, Almanya'nın savaş niyetini bertaraf etmiş ve bir ateşkese ulaşılmasını sağlamıştı. Savaşın devamını isteyen, Alman saldırısının Sovyet devletine yöneleceği umudunu taşıyan Batı'ydı. Rosner tabak çanağı kenara iterek, halkların birliği yolunda gerilimi ortadan kaldırmaya çalışanın, Batılı güçler tarafından yalnız bırakılan Sovyetler Birliği olduğunun açıkça ortaya çıkarılması gerektiğini söyledi. Kendi çıkarlarının peşinde ko-

şan burjuva iktidarları kışkırtıcı bir biçimde Sovyetler Birliği'ne sırt çevirmiş, onu barışı koruma ve saldırganlık politikasını sürdürmekle suçlamışlardı, ayrıca sosyal demokrat hareket de Sovyet sendikalarını uluslararası sendikalar birliğinden çıkarmakla son işbirliği fırsatını ortadan kaldırmıştı. Önemli olan, dedi Rosner haftalık değerlendirme makalesini yazmaya başladığında, Komünist partilerin maruz kaldıkları karalamalara rağmen duruşumuzu etkili kılmak. Büyük kemerli burnuyla, çakmak çakmak köstebek gözleriyle Rosner, ağzını şapırdatan ve hızlı hızlı soluyan Rosner, yaban ellerde konaklayan, ama inancını hiç değiştirmeyen Rosner, sokaklarda özgürce dolaşma olanağı olmayan Rosner gazete yığınları arasında eşeleniyor, çiziktirilmiş kâğıtları temize çekmem için bana veriyordu. Çalışırken çoğunlukla, partinin tahsis ettiği radyonun boğuk sesi ona eşlik ediyordu. Bir müzik hoşuna gittiğinde birden, dur, diyor, başını arkaya atıp sağa sola sallıyordu, şimdi de aynı şeyi halk şarkılarını, özellikle sevdiği Skåne'li Edvard Persson'un sesini duyduğunda yaptı. Yerel ağızla sulandırılmış bu duygulu şarkı, iş kollarının başındakiler tarafından, bütün sanayide yapıldığı gibi komünistlerin baskı altına alındığı santrifüj fabrikasındaki durumu anlatan makaleme fon müziği olmuştu. Metal İşçileri Sendikası, Komünist Parti üyelerini güvenilir kişilerin yapması gereken görevlerden almayı öneriyordu. Partinin Komintern bağlantısı yüzünden demokrasi çerçevesi içinde daha fazla kalamayacağı söyleniyordu. Fransa'da yürürlüğe konduğu gibi bir parti yasağı getirilmesi için çalışmalar yapılıyordu. Persson bir huzur ortamının, bir yerliliğin içinde dünyadan habersiz eriyip gitme mesajını iletirken, birçok fabrikada yoldaşların artık her gün nasıl iftiralara, tecavüzlere maruz kaldıklarını dile getirdim. Tezgâhlarına sabotajlar yapılıyor, sonra da zarardan, üretimi durdurmaktan sorumlu tutulanlar onlar oluyordu. Rosner ağlamaklı, yaygaracı melodiye eşlik ederken, burada önce zararsız öncü kuvvetlerle uğraşacağımızı, yakında çok farklı boyutlarda çatışmalarla karşılaşacağımızı beklediği yolunda yanıt verdi. Yakınımızda, Finlandiya'da büyümekte olan tehlikelerden söz ediyordu. Sovyet Alman dostluğu üzerine ne söylersek söyleyelim, barışın aslında silahlı çatışmaların ertelenmesinden başka bir şey olmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız, dedi. İsveç'te komünizme karşı kışkırtma hareketi öncelikle askerî yönetim tarafından değil, görevleri Finlandiya ve Sovyetler Birliği arasında bir savaşa yol açmak olan çevreler tarafından yürütüldü. Faşizm öncesi Finlandiya hükümetine askerî yardım sözü verip sınır düzenlemelerinde hükümetin Sovyet önerilerini reddetmesini desteklediler. Leningrad'ın tehlikeli bir konumda olmasından dolayı kuzeydoğu Finlandiya sınırının geriye kaydırılması ve Hangö'nün kiralanması, Finlandiya körfezlerine giriş karşılığında Karelya'daki Sovyet bölgelerinin devredilmesi teklifi burjuva basınında Sovyet saldırı planlarının bir göstergesi olarak yorumlandı. Faaliyete geçmek isteyen generaller

Finlandiya'nın mücadelesinin aynı zamanda İsveç'in meselesi olduğunu ilan ettiler. Akşam saatlerinde evden alınıp özel önlemler eşliğinde matbaaya götürülecek olan sayfaları düzenliyor ve numaralandırıyorduk. Parti merkezinin binalarına çıkan, Kung Caddesi'ndeki seksen dört numaralı büyük kapı girişi polis ajanları tarafından gözetim altına alınmıştı. Komünist parti tamamen meşru olduğu ve parlamentoda temsil edildiği halde, ani tutuklamaların, ev aramalarının, malzemeye el koymaların olabileceği hesaba katılmalıydı. Şarkıcının yatıştırıcı, baygın sesi, Rosner'i İskandinav haritasını masaya yaymaktan alıkoyamamıştı. Hiç Lappland'a gidip gitmediğimi sordu, sonra yamru yumru işaret parmağını dağlardan Botniya Denizi'ne inen nehirlerde gezdirdi. Mutfak kapısının yanında duran boğumlu bastonu gösterip, bohçamızda demire kesmiş erzakla dağlık arazi üstünden İnari Denizi'ne ve Petsamo'ya yürümeye hazır olmalıyız, dedi. İtalya'ya kadar inmekten pek farkı olmayan bu olağanüstü uzun yol mutfak masasının başındayken onun gözünde bir gezintiden başka bir şey değildi sanki. Ayrıca kentin kıyısındaki ilk nöbetçi nasıl olsa onu yakalayacaktı, çünkü kamburunda Enternasyonal'i taşıyan bu saçları darmadağınık yurtsuz Yahudi, bu Ahasverus kadar kuşku uyandıracak bir başkasını düşünemiyordum. Fabrikada geçirdiğim günler hakkında daha fazla şey bilmek istiyordu. Çalışanların mekanik düşünme biçiminden nasıl kurtarılıp yeni bir yönlendirmeyle taarruza hazır hale getirilebileceklerini sordu. İşçi sınıfının uluslararası eylem birliği devam etmektedir, diye yazdı tashih kâğıdına. Yerel gidişatı bilmeye ihtiyacım var, dedi, fabrikada, kantinde, sendika oturumunda neler olup bittiğini hissetmek ve koklamak istiyorum. Benim açmış olduğum küçük bir ışık aralığını zorluyordu sanki, dumanı ve gürültüsüyle bütün bir fabrikayı kendine, bu küçücük mutfağa çekmek ister gibiydi. Artık genellikle yer kömürüyle ısıtıyoruz, dedim, avluların üstüne topraksı bir buhar çöküyor. Kalay eksiği var, hammaddenin geri kazanılması, eritilmesi için tıka basa hurda demir yüklü kamyonlar homurdayarak gelip gidiyor. Kalay külçelerinin çalınma olayı yaşandı ve kanaldaki hangarlardan birinde karaborsa satış yapmak üzere hazırlanmış bir depoda bulundu. Santrifüjler artık sadece mandıralar için üretiliyor, köylülerin ihtiyacı için değil. Daha büyük makine dairelerindeki torna tezgâhları mermi üretimi için yeniden düzenlendi. Parçaların sevkıyatı Kuzey'deki demir işletmeleri tarafından yapılıyor, yedi kalibrelik ve on buçuk santimlik kurşunlar üretiliyor. İleri yaştaki ihtiyatlar paketleme bölümlerini gözetim altında tutuyor. Kimse beni fark etmeden izliyor, görüyorum. Duyuyor ve susuyorum. Uzmanların toplantılarına katılıyorum. Sosyal demokrat bir gelenekten geldiğimi göstermeye çalışıyorum. Sendika görevlileri babamı ismen tanıyor. Sendika üyesi olarak ben de Sosyal Demokrat Parti'ye girdim. Gerçi partiye giriş bin sekiz yüz doksan sekizde örgütün kuruluş kongresinde alınan karar doğrultusun-

da olduğu gibi artık zorunlu değil, ama yine de partiye girmeme hakkını kullananlar komünist olduklarını belli ediyor ya da en azından Komünist Parti sempatizanı oldukları kuşkusunu uyandırıyorlar. Böylece komünistler aynı anda hem Sosyal Demokrat Parti'nin hem de kendi partilerinin bir parçası haline gelebiliyor. İsveç işçi hareketinin yürüttüğü mücadele sendikal mücadele demek. Mücadele hedeflerini hayata geçirmek için sendikaların iktidar olan bir Sosyal Demokrat Parti'ye ihtiyacı var. Parti karşılıklı çıkarlar çerçevesinde gücünü sendikalardan alırken sendikalar da gücünü partiden alıyor. Partinin mutlak çoğunluğa ulaşması zorunlu. Sürekli dengede tutulmaya çalışılan bir güç dağılımında ağırlık burjuva partilerinde olursa sendikal talepler yerine getirilmez. İdeolojik düşman olarak ayıplanan küçük Komünist Parti yine de, ucu ucuna sosyalist çoğunluğu elde etmek için Sosyal Demokrat Parti'nin işine yarıyor. Çatışmalara rağmen komünistler hâlâ sendikalar içinde tutunabiliyor, iş kollarına ait sendika seçimlerinde desteklenebiliyorlar. Sendika ve parti üyeliğim sayesinde oylamalara katılma hakkım var. Benim uzmanlığım metal, bunun için ayda beş kron ödüyorum. Bunun dört kronu her yıl Sosyal Demokrat Parti'ye aktarılıyor. Bizim grupta iş kolu içinden gelen inisiyatiflerin çoğu Selin'den ve diğer güvenilir komünistlerden geçmekle ve işyerinde dayanışma ağır basmakla birlikte, Metal İşçileri Sendikası'nın yönetim kadrosu tarafından atılan iftiralar da geçerliliğini ve etkisini koruyor. Antifaşist mücadele aynı zamanda Bolşevik faşistlere karşı mücadele olarak tanımlanıyordu. Sendikalar komünist basının söylemediklerini öne çıkararak militanca kazanımlar elde ediyorlardı. Komünistlerin gerekçe ürettiği Alman işgalleri teşhir ediliyor. Komünist Parti'nin olan biteni örtbas etmesi yüzünden kaybettikleri, görünüşteki açıklığı, güven uyandırıcılığı sayesinde sosyal demokrasinin hanesine kazanç olarak yazılıyor. İşçilerin birliği ve bütünlüğü devamlı işbaşında olan entrikacılık yüzünden parçalanıyor. Herkes işini kaybetmekten korktuğu için her gün biraz daha dikkatli, biraz daha edilgen hale geliyor. İş koluna özgü sorunların ele alınmasında bile bir mahcubiyet, bir suskunluk baş gösterebiliyor. Tehditler ve baskılar, ama bunun yanı sıra siyasi talimatların istikrarsızlığı da pek çok insanın Komünist Parti'den ayrılmasına yol açıyor. Uzun vadede tezgâhlara, donukluğa, öğütülmeye temelden bir bağlanış görülüyor. Her zamanki gibi, ulusal birliğin üretilmesi ve korunması için işçilerin siyaset dışına itilmesi lazım. Kısa vadeli çıkarlara dönüş demek bu. Sorunumuz çamaşırhanelerde sabun olmaması. Sıvı sabun miktarlarının işe yaramaması. Sorunumuz duşlardan sıcak su akmaması. Yemeklerin kötüleşmesi, laf ebeliği, kurtlanmış patates. Cebimizden verdiğimiz bir buçuk kronun karşılığında kantinde daha iyi yemek çıkmasını istememiz. Artık fabrika doktorunun bakmadığı çok sayıda iş kazası. Hemşirenin kopan bir parmaktan dolayı kararmış bir cle, yarılmış bir bacağa, trans-

misyon kayışlarının parçaladığı bir alına sadece bir yara bandı yapıştırıyor olması. Bu tür kötü koşullar tartışılıyor. Dilekçeler teknik müdür Forssberg'e gidiyor, müdür bu sorunlarla uğraşmıyor, üretimi, sürümü ayakta tutabilme sorunlarından söz ediyor, ücret artışları kurbanlar gerektirir diye bağırıyor. Savaş zamanında ücretlerin artışını değil, ücretlerin aşağıya çekilmesini beklememiz gerektiği söyleniyor. İşgücünü satın alanlar ve sendika ağaları hakkında kısa süreli ortak bir değerlendirme. Sonra yine yorgunluk. Taktik nedenlerden dolayı ağzını açamıyorsun. Başarıyla sınanmış eski model uygulanarak bizi nasıl karşı karşıya getirdiklerine bir baksanıza demeyi istiyorsun. Fokurdayan kalay kazanlarının başında ajitasyon yapabiliyorsun sadece. Bütün bunların yanı sıra da, dedim, konusu Engelbrekt olan bir oyunun planlanmasına katkıda bulunmaya çalışıyorum, Engelbrekt on beşinci yüzyılın otuzlu yıllarında yaşamış olan bir lider, İsveç özgürlük mücadelesinin lideri, Rosner heyecanla irkildi, işçi sınıfını harekete geçirebilecek bir konu olabilir bu, diye bağırdı, dergide bununla ilgili bir yazı yazmalıyız, henüz bunun için erken olduğunu söyledim, Brecht'in oyunu bu, malzemeyi onun için topluyorum, oyunu kışın sahnelemek istiyor, dedim ve ansızın üstümde bir güçsüzlük hissettim.

Fin-Sovyet anlaşmazlığı açık savaş eylemlerine dönmeye yüz tuttuğunda, yani Kasım sonunda yeniden başlangıç yaptık. Hedefimiz her geçen gün biraz daha baskı altına giriyordu, her düşünce, her sahne, her sözcük kendi varoluş hakkını zorluyor gibiydi. Yazdığımız her şey korkunç bir reddedilmeyle karşı karşıyaydı. Brecht baskıyı, sıkıntıyı çalışmak için bir meydan okuma olarak görse de, bu defa malzeme toplama sorunlarına bir de temanın inatçılığı ekleniyordu. Engelbrekt tarih kitaplarına göre zamanı geldiğinde ansızın karanlığın içinden çıkagelmiş, bir döneme damgasını vurduktan sonra da ardında hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştu. Bir geçmişinin yokluğu, bin do kuz yüz otuz dörtten yirmi yedi nisan bin dokuz yüz otuz altıya kadar devam eden bir yıl on aylık kısa süreli etkisi, baltayla öldürülüp gömüldüğü yerin belirsizliği; çeşitli nedenlerden dolayı, ya onun etkisini sınırlamak, örnek teşkil etmesine engel olmak, onu öykünülecek birisi olarak değil de, başarısız birisi olarak göstermek için ya da etrafını saran sırrın da yardımıyla onu idealize edebilmek, bir aziz olarak gösterebilmek için hayatını karanlıkta bırakma eğilimi, işte bütün bu olumsuzluklarla başlamak durumundaydık. Böyle bir adam yoktan var olmaz, diyordu Brecht. Soruların kuşattığı bu figürün içinde bulunacağı tarihsel gerçekler ortaya çıkarılmalı, henüz kişiliği belirmemiş bu adamı harekete geçirmiş, eyleme ve çöküşe sürüklemiş olan mekanizmalar araş-

tırılmalıydı. Matthis ilk kez Engelbrekt hakkında bilgi verdikten ve çalışmalar sırasında Grimberg'in yapıtından bu konuda yüksek sesle bir şeyler okuduktan sonra Brecht'in, bu bilgiler doğrultusunda hazırladığı birkaç taslak Eylüldeki buluşmalarda hatalı değerlendirmeler olarak sonradan bir kenara atılmıştı. Engelbrekt, Brecht'in o sırada düşündüğü gibi köylü kökenli bir halk lideri olarak ele alınamazdı. Piskopos Thomas von Strängnäs'ın şiirinde *then litzla man* olarak betimleniyordu Engelbrekt, bu onun ufak tefek olduğunun bir göstergesi olsa gerekti, on beşinci yüzyılın İsveçli tarihçileri Ericus Olai ve Olaus Petri tarafından da kullanılmıştı bu veri, öte yandan bu tanımlama, nazım Şarlken Tarihi esas alındığında da Engelbrekt hakkında bilinenlerin sınırlı olduğunun göstergesi olabilirdi. Gerçi bu yazı esasen, Engelbrekt'in rakibi ve takipçisi olan, şövalye soyu Bonde'den gelen, kendini kral olarak seçtirmeden önce unvanını Engelbrekt'le paylaşmak zorunda kalan yüce Karl Knutsson hakkında bir övgü yazısı olduğu için ve Norberg bölgesindeki madenlerin sahibi olan Thomas bu konumundan dolayı Engelbrekt'in çapını bildiği için, bu ufak tefek madenci tasavvurunu inandırıcı buluyorduk. Brecht *then litzla man* ifadesiyle Alman masallarındaki cüce cin, orman hayaleti imgesini birleştiriyordu, ona Engelbrekt'in ünlü gücü ve güçlü sesiyle çelişen küçük adamcık sıfatı çekici geliyordu. Eylüldeki faaliyetimiz geniş bir doküman sağlamıştı. Geriye dönüp baktığımızda, Margareta ve onun birliği hakkında üretilen destan kolay bir üretim gibi geliyordu bize, saraylar ve krallar keskin hatlarıyla çıkmıştı karşımıza, oysa şimdi, ülkeyi yabancılara karşı isyan etmeye çağırdığı söylenen bu ufak tefek figürü gölgelerin, toprağın, balçığın arasından yoğurarak çekip çıkarmak hemen hemen olanaksızdı. Öte yandan aidiyetimizi, kavrayışımızı el yordamıyla hissetmek zorunda olduğumuz nokta tam da buydu. Çağın gelişmeleri bizi öylesine deforme etmiş, gücümüzü elimizden çekip alan olaylar dizisi yüzünden kendimize öylesine yabancılaşmıştık ki, en ufak bir başkaldırı işaretini kuşkularla karşılıyor, ne zaman harekete geçecek gibi olsak kandırılmış olabileceğimizi düşünüyorduk. Demir madenlerinde artık kaybedecek hiçbir şeyi olmayanlar arasında huzursuzluklar baş gösteriyor, maden işçileri, köylüler soygunculuk karşısında ayaklanıyor, bir halk ordusu harekete geçiyordu, üstelik kısa bir süre sonra tüccarlar, büyük toprak sahipleri, şövalyeler, ruhbanlar da onlara katılıyordu, devrimci mücadele ulusal bir savaşa dönüşüyor ve bu ortak çabadan sonra zaferden payını sadece soylu sınıfı ve burjuvazi alıyordu. Zaten başka türlü olamayacağını bilerek, bir kez daha dünya çapındaki büyük güçten tokat yemiş, onun tarafından kuşatılmış olarak geçmişin ve bugünün deneyimlerinin etkileşimi çerçevesinde bugün hâlâ geçerli olan olayların köklerine inip bir şeyler yakalamak üzere bu tarihsel döneme yöneliyorduk. Yine de parçalanan cephesiyle ihanete uğramış o zamanki birlik hareketini yaşadığı-

mız günlerle karşılaştırmaktan ziyade, bu hareketin kendine özgülüklerini ve özel koşullarını gün ışığına çıkarmak daha önemliydi bizim için. Sonra da başka yollarla henüz belirsizliğini koruyan, bulanık olan günümüz başarısızlıklarından ders çıkarmak zorundaydık. Bu kış olduğu gibi, bir sanatsal problemin ele alınıp işlenmesi bu denli acımasız bir antagonizmin gölgesi altında gerçekleşmemişti hiç hayatımda, sanatsal eylemin asıl toplumsal güçlerin şiddetle çatıştığı noktada ortaya çıktığına bu kadar açık bir biçimde tanık olmamıştım hiç. Uzlaşmazlıkların merkezinde duran sanatsal eylem öğütülmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı, buna karşılık bu eylemin itici gücü kaba güce karşı durmaktı. İşimize, hep yeni bir başlangıç için yarım bırakılan, tamamen durana kadar sık sık bölünen bir işe sıkı sıkı sarılıyorduk, çünkü her şey bizi yok etmeye yönelmişti. Ani sarsıntılar, dengesizlikler Eylülde öğrenmiş olduğumuz gibi, sadece dış olayların eğrilerini değil, aynı zamanda bizimle Brecht arasındaki karşıtlıkları da yansıtan bu faaliyetin özünde vardı. Aynı anda kendimi proje dışındaki başka işlere vermem benim için imkânsızdı, Ljungdal kaynakların başına oturup Marksizmin dünya anlayışı üzerine bir kitabın hazırlığı ve tanıtımların kaleme alınması gibi aynı anda birçok konuyla uğraşabiliyordu, Matthis de makaleler yazıyor ve bir film çekmeyi tasarlıyordu, ama fikir yoğunluğuyla en çok ve sürekli karşı karşıya olan kişi Brecht'ti, yine de çeşitli temaları düzenlemeyi, rayına oturtmayı, belli bir sistematiğe göre ele almayı becerebiliyordu. Dumanı tüten fabrikasında oraya buraya koşturup bütün bölümleri denetliyor, arada bir kısa talimatlar veriyor, çeşitli ürünlerin izlediği yolu takip ediyor, sonuçları sınıyor ve daha sonraki değerlendirmeler ve ayıklamalar için bu sonuçları hep el altında tutuyordu. Sonradan anladığım üzere Engelbrekt oyununda onu en çok üslup egzersizleri, dramatik biçim araştırmaları ilgilendiriyordu, bu arada dümdüz açık sarı saçlarını hızlı hızlı okşadığı Steffin'e geceleyin dikte etmiş olduğu notlarını, gözlemlerini ya da mültecilerle konuşurken yazdıklarını, edebiyatta gerçekçilik hakkında yeni başladığı bir makalenin tezlerini yüksek sesle okutuyordu, söylediğine bakılırsa dinlenmek için arada bir de Sezar hakkında bir roman üzerine çalışıyordu. Greid'ın ona taşıdığı düşünceleri, her ne kadar oyuncunun arkasından onun amatörlüğüyle alenen dalga geçse de, *Deyişler Kitabı* olarak adlandırdığı bir kompozisyon için ayıklıyor ve kullanıyordu. Doğal olarak işini İsveç'te icra edemeyen, Karoliner Hastanesi'nde askeri bir doktorun yanında röntgenlerin analizinde yardımcı olmaktan başka bir şey yapamayan Viyanalı ünlü cerrah Brecht'e işiyle ilgili anekdotlar aktarıyor, o da anlatılanları, çoğunlukla değiştirmeden Ziffel ve Kalle figürlerinin diyaloglarında kullanıyordu. Onu çeken, anlatılanların yansıttığı havaydı. Yakınmak için Goldschmidt'in bir sürü haklı nedeni olsa da anlattıklarında mültecilerin o alışılmış uzun yakınmalarından eser yoktu. Brecht, Goldschmidt'in Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-

ya'daki tutukluluğu sırasındaki anılarını dinlemek istiyordu öncelikle. Bunlar yarı Slav, yarı Hasidi tarzında gülünç maskaralıklardı. O zamanlar ordu cerrahı olan hekimin karargâhtaki yaşamına şakacı buluşları, iyi niyetli kurnazlığı ve açıkgözlülüğü sayesinde renk katan, Juan adlı bir oğlandan, Romen bir çingeneden söz ediliyordu. Tıpkı Şvayk gibi, dedi Brecht ve hemen yeni bir oyun tasarlamaya başladı, bu tasarıda Goldschmidt de yer almalıydı. Bir takma isim aramak Brecht için ayrı bir sahneleme gibiydi. Ortaya bir oyun çıkarmanın zorlukları dikkate alındığında bu isim bir Yahudi ismini çağrıştırmamalıydı. Erzhauer ismi önerildi, sonra Steinklopfer, Schmied, Maurer ve nihayet Koch. Brecht'in, atölyede üretilen her şeyden kendisinin yararlanacağına dair hiçbir kuşkuya yer bırakmayan üstünlüğünü sergilediği yönetiminde, kendime karşı sorumluymuş gibi görünsem de bir tür memur, aslında hayatını nasıl kazandığı kendisine hiç sorulmayan bir memur olarak kalmaya mahkûmdum ben. Bu durumun yarattığı hoşnutsuzluğu, bir yapıtın kurulmasında çalıştığım için o yapıtın bana da ait olduğu düşüncesiyle aşmaya çalışıyordum. Zaman çizelgeme tam olarak planlayıp sıkıştırmak zorunda kaldığım çalışmaları kendim için, ilerlemek için, yazarlık mesleğinde pişmek için yapıyordum. Bu arada Brecht'in, ayağına gelen konuya nasıl bir rahatlık içinde sahip çıktığını görmezden gelemiyordum, buna karşılık ben bütün araştırmalarımı telaş içinde, arkamdan kovalanıyormuşum gibi yapmak zorundaydım. Dergilerden ve kitaplardan çevirdiklerimizi ona iletmek onun açısından sohbet etmekti. Deri olmayan, ama kirliliğinden dolayı deri izlenimi veren kumaş kasketini iyice alnına indirip bir dedektife yaraşır mimikleriyle raporların içinden kanıtları çekip çıkarıyor ve İsveç tarihinde yer alan bir vakanın aydınlanması için adım adım ilerliyordu. Elinde kalan çıkar bölgelerini artık güvence altına almayı ve bu nedenle Finlandiya'ya saldırmayı planladığı söylenen Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen basın kampanyası onu kaygılandırmıyordu. Batılı güçlerin Finlandiya'ya yardım etmek ya da İsveç'in Almanya'ya maden cevheri sevketmesinin yolunu kesmek maksadıyla kuzey İskandinavya'da bir cephe kuracağına inanmıyordu Brecht. Onun korktuğu tek şey bir Sovyet-Alman askerî ittifakıydı, bu ittifakın Molotov'un iki halk arasında kan bağıyla oluşmuş dostluğu içeren beyanında ima edildiğini düşünüyordu. Brecht Sovyetler Birliği'nin korunması için sınır düzenlemesinden yanaydı, ama özgürleşmesi gereken Finlandiya proletaryasıyla ilgili sarf edilen sözleri yargılıyordu. Ljungdal yakında, Almanya'nın teçhizat için gerek duyacağı demir cevherinin önem kazanacağını, İngilizler Narvik ve Tromsö üzerinden İsveç'e girmezlerse, gerekli hammaddeleri güvence altına almak maksadıyla Alman ordularının oraya gireceğini söylüyordu. Bin dört yüz otuz iki güzünde Dalarna'da ilk huzursuzluklar baş gösterdiğinde de cevher ilgi odağıydı. Oyunun ikinci bölümü maden bölgelerinde başlamalıydı, çünkü

Engelbrekt'in ataları on üçüncü yüzyıldan beri bu topraklarda yaşıyordu. Bin iki yüz doksan altıda Birger Jarl'ın iktidarı sırasında Alman kökenli bir yurttaşın, İngilbertus'un adı Uppsala kentinin devlet dairelerindeki kayıtlara geçmişti. Bin üç yüz yirmi birin belgelerinde bu defa Engilbertus ismi geçiyordu, armasında yarım zambak yapraklarından yapılma bir üçgen vardı. Engelbrekt'in ataları önce zanaatkâr olarak faaliyet göstermiş, Västerås civarındaki topraklara, sonra Dalarna'ya yerleşmiş, toprak sahibi olmuş ve demir cevheri hissedarları arasına girmişlerdi. On dördüncü yüzyılın başlarında tapu sicilinde Englika, Englike ya da Engliko isimleri geçiyordu. Englikolardan birisi Norberg yakınına, en büyük demir madeninin yakınına yerleşiyor, Engliko çiftliğini kuruyor, bir maden ocağı satın alıyor ve bir dökümhane kuruyordu. Bin üç yüz yetmiş altı kayıtlarında, Albrecht'in vergi zorunluluğunu kaldırmasıyla birlikte Engliko'nun oğlunun, soylu statüsüne geçtiği görülüyordu. Engelbrekt Englikosson'un armasının solunda aşağıya sarkmış bir kanat, sağ yanında ise yarım bir zambak vardı. Englikosson bin üç yüz doksan dokuzda ölüyor ve ardında iki oğul bırakıyordu, bunlardan büyük olanı, Engelbrekt Engelbrektsson tarihsel kayıtlarda ilk kez, Norberg beldesine ait bir belgede görünen yarım zambaklardan oluşan üçgen mührünü bastıktan sonra anılıyordu. Bir dağlı, bir madenci olarak anılan Engelbrekt o zamanlar kırkını çoktan geçmiş olmalıydı. Norberg madenleri ve dökümhanelerinde hisse sahibiydi ve erkek kardeşiyle birlikte dört ayrı mülkün mirasçısıydı, Engliko çiftliği ve Tjurbo, Snåfringe ve Siende'deki çiftlikler. Taşıdığı soyluluk unvanı aşağı bir basamağı temsil ediyordu, belki de bir madenci olarak bir soylunun hizmetindeydi. Bu soy ağacını ortaya çıkarabilmenin başlıbaşına çok büyük bir iş olduğunu düşünüyordu Brecht, çünkü isimlerin sıralanması sadece İncil'in üfürükçü tonunu anımsatmakla kalmıyor, aynı zamanda oyun içinde daha önce sunulmuş birbirini izleyen tarihsel gerçeklerin bağlamına da oturuyordu. Gerçi olgunlaşan Engelbrekt'in katettiği yol ve uyanışı hakkında hiçbir şey bilmiyorduk, yine de soyu sopuyla ilgili verilerden ve tarih sahnesine adım atma tarzıyla ilgili bilgilerden yola çıkarak kişisel özellikleri ve davranış biçimleri hakkında sonuçlar çıkarabiliyorduk. Soylu statüsünün kazanılmış olduğu bilgisi Engelbrekt ailesinin refaha kavuşmuş ve etki kazanmış olmasını açıklıyordu. İsimlerini Almanca okunuşa göre değil de, İsveççe okunuşa göre yazmış olmaları kendilerini nereye ait hissettiklerini açıkça gösteriyordu. En önemli üretim dallarından birinde faaliyet gösteriyorlardı, dış ticarete bağımlı değillerdi, ama yine de Hansa kentlerinin büyük tüccarlarıyla ilişki içindeydiler ve maden şirketlerine pekâlâ ortak sermaye yatırıyorlardı. Englikosson Kral Albrecht'in ayrıcalık tanıdığı kişilerden birisi olduğu için Mecklenburglu'nun taraftarı olarak kabul görebiliyordu. Bağlılığını göstererek ya da borç vererek kralın lütfunu kazanmanın bütün gereklerini yerine

getirmiş olmalıydı, çünkü Johnsson Grip'in gücünün Dalarna'da büyüdüğü dönemde de Englikosson topraklarını, maden ocaklarını ve dökümhanelerini korumayı başarmıştı. İş yapmaktaki becerisi, ne Albrecht'in sürülmesinden ne de Danimarkalı valilerin iş başına gelmesinden hiç zarar görmemiş olmasından belli oluyordu. O zamana kadarki ayrıcalıkları ilk kez, ölümünden kısa bir süre önce, bin üç yüz doksan altıda Margareta maden ocağı bölgelerinin büyük bir bölümünü kişisel olarak yönetmeye başladığında sınırlandırılıyordu. Artık Hansa'yla serbest ticaret yapamıyor, kraliçenin ihracat işlerini üstlenmeleri için gönderdiği ajanların emrine girmek zorunda kalıyordu. Maden ocaklarının efendileri eğer ocakları ellerinde tutmak istiyorlarsa bundan böyle bir maden hissesi için üretim kapasitesine bağlı olarak yirmi altı gemi poundu kadar demir vermek zorundaydılar. Bin dört yüz ikide Holstein'la savaş halinde olan Danimarkalı kraliçe bu yasalara hile karıştırıyor ve en verimli bazı madenlere el koyuyordu. Genç Engelbrekt hakları tehlikeye giren, ocaklarının bir kısmını ellerinde tutabilmek için devamlı taviz vermek, rüşvet ödemek zorunda kalan madenciler arasındaydı, yavaş yavaş içinde onu daha sonra isyana sürükleyecek olan bir isteksizlik birikiyordu. Ama hâlâ himaye edilen, arma sahibi bir adamdı o. Eğitim görme şansına sahip olmuştu. Aristokratlarla olan dostluğu büyük çiftliklerde eğitilmiş olabileceği ihtimalini güçlendiriyordu, Rossvik'de, şövalye Gustafsson Bât'ın çiftliğinde eğitim görmüş olabilirdi, Bât'ın onunla aynı yaşta olan oğlu Puke özgürlük mücadeleleri sırasında Engelbrekt'in en yakın yol arkadaşı olacaktı. Engelbrekt maden ocağı sahibi olarak demirin nehri aşarak Västerâs'a, oradan da Mälar üzerinden Stockholm'e nakliyesini denetlemekten sorumluydu. Burada, eklüzün hemen arkasındaki nakliye limanlarında Hansa kentleri için hazırlanmış yükler tartılıyor ve büyük savaş gemilerine yükleniyordu. Ticari ortaklarını ziyaret etmek üzere bu gemilerle Lübeck'e, Wismar'a ya da Rostock'a gitmiş olmalıydı, bu kentlerdeyken Orta Avrupa'da giderek büyüyen toplumsal mücadeleler, öncelikle de etkileri kıyı kentlerine kadar ulaşan Bohemyalı köylülerin ayaklanmaları hakkında bilgi edinmiş olabilirdi. Serbest ticaretin korunmasına, yabancı saldırıları karşısında güvenliği sağlamaya hizmet ettiği sürece bir birlikten yanaydı Engelbrekt, ancak iktidara Erik'in gelmesiyle birlikte isyanın patlak vermesine kadar süren bir kuşku ve huzursuzluk dönemine girmiş gibi görünüyordu. Belki de başlangıçta, Margareta'nın vârisi Erik'in yönetiminde Birlik Krallığı'nda uygun bir pozisyon elde edebileceğini ummuştu. Atlı ordunun mensubu olarak, Alman Tarikatı'nın Polonya-Litvanya birliğiyle yaptığı savaş yüzünden zayıf düştüğü bir dönemde Erik'in seferlerine, Holstein ve Hansa'ya açtığı savaşlara katıldığına ilişkin ipuçları vardı. Ama bu onu çelişkili bir durumun içine sürüklemiş olmalıydı, çünkü Danimarka'nın deniz gücü olarak elde edeceği avantajlar onun açısından değerli iş bağlantıları-

nı kaybetmek anlamına geliyordu. Daha sonraki yaşamını adalet duygusunun belirlediği Engelbrekt Hansa'ya güveni kırıldığı için ahlaki bir çatışmanın içine düşmekle birlikte yine de, halk ordusunun örgütlenmesi ve yönetilmesinde işine yarayacak olan askerî pratiğinden vazgeçmiyordu. Neden sonra Erik İsveç'in bağımsızlığı vaadini yerine getirmeyince, bütün önemli görevlere kendi vasallerini yerleştirince, valilerini, idare memurlarını ve paralı asker yığınlarını Dalarna'ya gönderince, vergileri iki katma çıkarınca, demir fiyatlarını aşağıya çekince, kurduğu soygunculuk sistemiyle halka korku salmaya devam edince Engelbrekt Danimarkalı Kral'a karşı koymaya başlamıştı. Yavaş yavaş belli bir sınıfın belirlediği girişimci ve finansmancı tutumu değişmeye başlıyor, kişisel çıkarlarının zarar görmesi karşısında duyduğu öfke daha geniş kapsamlı, çıkarcı olmayan bir anlayışa dönüşüyordu. Tahmin edileceği kadarıyla herkesin desteğini almış olarak ona verilen yüksek görevlerden ve bunları üstlenir üstlenmez kendinden emin bir şekilde işlere koyulmasından yola çıkarak zaten uzun zamandır yeteneklerini gösterdiğini ve madencilerin saygısını kazandığını tahmin edebilirdik. Onun ansızın ortaya çıkışının nedeni o zamana dek etkili olduğu dar çevrenin küçük bir yarıkken büyümesi ve yeni bir menzile ulaşmasıydı. Fazla önemli birisi değilken bir anda lider figür olması Engelbrekt'in kendisiyle ilgili değildi, buna karşılık tarih onun çoktan seçilmiş olduğu çalışma alanını bir anda aydınlatmıştı. Attığı ilk adımların ne ölçüde, özel amaçlardan çok genel çıkarlara hizmet ettiği saptanamıyor, ayrıca kendi kararıyla mı yoksa halkın baskısı yüzünden mi silahlı mücadeleye geçtiği sorusu da yanıtsız kalıyordu. Başlangıçta onu sadece kendi işini tekrar hareketlendirmek, ticareti normalleştirmek ilgilendirmiş olsa da, köylülerin ve maden işçilerinin sözcüsü olarak ün kazanıyordu, bu insanlar ülkedeki kötü koşullarla ilgili şikâyetlerini krala iletmek için onu seçmişlerdi. Seferberlik ilan etmek için henüz uygun bir zaman değildi. Ama taktikçi Engelbrekt devrim öncesi bir durumun içinde bulunulduğunun farkındaydı. Kendi amaçlarını gerçekleştirmek için halka ihtiyacı vardı, öte yandan halkın öfkesi de onu içine çekmiş olmalıydı. O zamana kadar bütün kararlar dışarıya kapalı bir ritüelle Yüksek Vekiller Komitesi'nin elinden çıkıyordu, ama artık halk arasında baş gösteren açık bir güç büyümeye yüz tutmuştu. Devrimci güç çalışanların değişen tutumunda, alet edevata sanki silahmış gibi sarılmalarında gösteriyordu kendini. Oyunun birinci bölümünde efendilerin sahneleri ağır basıyordu. Şimdiyse hareket noktası aşağıdakiler olacaktı. Ama sahneleri tasarlarken egemen figürler bir kez daha musallat oluyordu başımıza, çünkü bütün tarih onlarla doluydu, statüleriyle aşağıda, toprak ve kayalık zeminde olup bitenleri ve nadiren sözü edilmeye değer bulunan olayları gölgeliyorlardı. Savaşlar yüzünden barışın bir kez daha sona erdiği ve İsveç'in zorluklarla ve kurbanlar vererek kazandığı her şeyi silip süpüren zorba bir rejim altına gir-

diği bir dönemin keskin başlangıcında güçlerin harekete geçip yer değiştirmesinin nasıl dile getirilebileceğini tartışıyorduk. Olup bitenler yukarısının dikte ettiği gibi olduğu, insafsızlık ve haksızlık halkın tepesine hep yukarıdan indiği için, tarihçileri de bakışlarını yukarıya çevirmeye zorlayan, onların gözünü kamaştıran bu yüksek doruk ürkütücü bir çekim gücüne sahipti. Onların belirleyiciliğinden kaçınmak mümkün değildi, tıpkı bugün, bin dokuz yüz otuz dokuz kasımında olduğu gibi o zaman da gündelik yaşamımızı onlar belirliyordu. Bugün içimizde taşıdığımız sıkıntıyı o zamanki verilerin doğurduğu hesaplaşmaya öyle bir biçimde taşımaya çalışmalıyız ki, onun içinde bizim kendi yenilgimiz, sınırlı bakış açımız, bir türlü vazgeçemediğimiz itaatimiz okunsun, dedi Brecht. Boyumuzu aşan ağır müdahaleler gerçekleşiyor dünyada, bazen kısmen uzağımızda oluyor bunlar, ama bunların etkilerini burnumuzun dibinde hissediyoruz, bize yönelik tecavüze itiraz ediyoruz, ciddi kafa karışıklıklarına neden olan ve bizi içinde bulunduğumuz durumu mümkün olduğunca bağımsız bir biçimde yorumlamaya zorlayan kararların içine çekiliyoruz. Kendimize yaptığımız açıklamalar doğru olmayabiliyor ve bu halleriyle de Engelbrekt'in yaşadığı dönemde düşünülen, karar verilen ve inkâr edilen pek çok şeye uyuyor. Önemli olan biz çalışanların, sömürülenlerin kendini gösterebilmesi, kendi zeminini oluşturabilmesi ve bu zeminde ittifak aramasıydı, buna karşılık düşmanlar önemsenmeden geri plana itilmeli ve sadece belli bir mesafe içinde onlarla hesaplaşılmalıydı. Belli bir oturmuşluktan yola çıkıyor oluşumuz, oyunun bu bölümünün, öfkenin bir zavallılık içinde eriyip gitmesiyle sonuçlanacak bir güçsüzlükle başlamıyor oluşu anlamlıydı. Haftaya Bakış filmleri ve gazetelerimizdeki fotoğraflar ünlü yöneticilerin buluşmalarının, üstünlükleri tartışılmaz, sırıtkan ve kindar suratlarının karanlık görüntülerini yansıtıyordu, onların son derece soyut ama bizim varoluşumuza yönelik oldukları için bizi doğrudan tehdit eden demeçlerini okuyorduk, işte oyunda yer alan yüce varlıklar da tıpkı bizim edindiğimiz bu izlenimler yönünde yansıtılmalıydı. Margareta'nın, yaşamının son yıllarında kurmak için büyük çaba harcadığı birliğin altını oyan ve onu mahveden Erik ortaya çıkmadan önce sahnede Norberg ortamı tanıtılmalıydı. Brecht'in ayrıntıları tam olarak bilme isteği Ljungdal, Matthis ve benim için, kütüphanelerde araştırma yapmak, zor bulunur yapıtlardan alıntılar toplamak, o zamanın araç gereçlerini, konstrüksiyonlarını, mekanizmalarını çizmek anlamına geliyordu. Brecht yüksek bacaklı masanın üstünde kartondan, tahtadan, oyun hamurundan bir model üretiyordu, yazılı ve grafik olarak elde edilenlerden izler taşıyordu bu model. Taşların önüne odunlar yığılıyor ve yakılıyor, ısınan maden yataklarına su dökülüyor ve patlatılıyor, kamalar, çekiçler ve demirlerle bloklar dağdan sökülüyor ve parçalanıyor, sonra da doldurulan sepetler dolaplı bucurgatla yukarıya gönderiliyordu. Topraktan kova kova su

çekiliyor, halatlara bağlanan kazıklar aşağıya sarkıtılıp bunlardan destekler yapılıyordu, çalışmaya katılanların, kadastroculuğun, kazıcıların, taşıyıcıların, karıları ve çocuklarıyla birlikte çalışan yamakların, ham parçaları eritme fırınına taşıyan arabacıların ve sürücülerin bütün devinimleri güvenli ve temkinli bir düzen içinde birbirine ekleniyor, iç içe geçiyordu. Su çarkının körükleri harekete geçirdiği, eriyen metalin temizlenip arıtılmak üzere akıtıldığı ve sonunda demirciler tarafından işlendiği koni biçimindeki, odun kömürüyle ısıtılan döküm fırınının çevresindeki faaliyetler de aynı şekilde yürüyordu. Brecht'in maden ocağı inşasının tartışılması ve görselleştirilmesinde dilsel malzeme olarak kullanmak istediği basit dizelerin tersine evrensel bir tiyatroya yönelmek istediği belli oluyordu. Bunu belki de ülkede kendisine küçücük bir sahne bile verilmemesine inat yapıyordu. Sorularımıza verdiği yanıtlar farklıydı. Sınırlamalara geçmeden önce karmaşık mekanizmanın bütününü tanımamız gerektiğini söylüyordu başlangıçta. Gelecekteki, yani üretim güçlerinin egemen olduğu bir gelecekteki iş yaşamından benzer sahnelerin teatral anlamda gösterilmesinin mümkün olabileceğini söyledi sonra. Üretimde yer alanların ön planda oluşları ve bedensellikleri, araç gereci kullanışlarındaki, ortak etkinliklerindeki güç ve bilinç, dünya varlığını taşıyanların kendileri olduklarına dair yarattıkları izlenim, bütün bunlar eylem akışında belirleyici olmalıydı. Ateşin çıtırtısı, çekiç vuruşları, çarkların takırtısı ve ahşap düzeneklerin gıcırtısı, tırmanma ve sürükleme, isli yüzler, paslı vidalar, kirli çizmeler, meşin önlükler; bunlar içine yabancı ve tacizkâr bir varlığın sızdığı bir bütünün parçalarıydı. Daha önce, sancaklarında siyah boğa başı olan Mecklenburglu paralı askerler köylülerin tepesine inmiş, onların tahılını ve hayvanını ellerinden almıştı, şimdiyse armalarında gümüş zemin üstünde Pommer'in kırmızı anka kuşunu, bedenleri gerilmiş mavi Danimarka leoparlarını taşıyan ağır silahlı askerler çıkıyordu sahneye. Bölge yöneticisinin tahsilata yolladığı bu askerlerin yanlarında elleri kolları bağlı birkaç kadın vardı, askerlerden birisi ölü bir çocuğu bacağından tutmuş sağa sola sallıyordu, arkalarında da onları siper almış tahsildar görünüyordu. Parlak dizaltı zırhlarını kirletmemeye özen göstererek hareket ediyordu zırhlılar. Bir ara öne çıkıp kendini gösteren memur da mahmuzlu ayakkabılarıyla su birikintilerine basmamaya çalışıyordu. Atları için saman istiyorlardı, bir seyis ahırlardan saman demeti getiriyordu. Maden ocağındaki faaliyet henüz sona ermemişti. Birkaç köylü çağrılıp ayaklarına getiriliyordu. Bu efendi vergileri toplamak için gelmişti, elçinin muhasebecisi ödemelerini yapmamış olanların adlarını okuyordu. Köylülerden birisi yumruk yaptığı elleri belinde öne çıkıyor, bölge valisinin bir önceki vergi için on iki örelik borcuna karşılık elinden aldığı öküzünü yine bu memurdan geçerli fiyat olan dört mark karşılığında geri satın almak zorunda kaldığını, bu nedenle parası olmadığını bildiriyor ve borcunun ertelen-

mesini rica ediyordu. Öküzü getir, diyordu sayman. Öküz olmadan tarlamı süremem, diye yanıt veriyordu köylü, ama iki asker hemen onun kollarına yapışıp onu sürüklüyorlardı. Memur yasanın belirlediği miktarları toplamakla görevlendirildiğini ve itiraz olursa hayvanları ve çiftliği rehin alma yetkisi olduğunu söylüyordu. Daha önce tahıllarını, meyve, tavuk, kürklerini verenlerin artık bir de paraya çevirerek verecekleri bir şeyleri kalmadığı, üstelik birliklerin kalacak yer ve iaşe masraflarının da köylülerin sırtında olduğu, buna ilaveten her yıl kale inşaatlarında çalışmak zorunda kaldıkları yanıtları veriliyordu memura. Etrafta bir sessizlik, bir kulak kabartma. Sepetler hareket etmiyor, el arabaları yere bırakılıyordu. Elçi ocağın sahibini çağırtıyordu. Memur Jösse Eriksson'un demir külçelerinin teslimatını beklediği söyleniyordu. Ortalığı kaplayan sessizlik sırasında köylülerden birisi, bir yıldan bu yana hizmetlerinin karşılığı olan maaşının ödenmesini memurdan rica ettiğini, ama sırf hakkını aradığı için kürek cezasına çarptırıldığım söyleme cesaretini gösteriyordu. Memurun el işareti üzerine köylü dövülüp yerde sürükleniyordu. İşçiler o sırada maden kuyularından gelmeye başlıyordu. Okçular öne sıçrayıp tatar yaylarını geriyorlardı. İşçiler ellerinde araç gereçleriyle tehditkâr birliğin karşısına dikiliyordu. Toprak setin üstüne tıknaz, ufak tefek bir figür tırmanıyordu, üstünde kalın bir hırka, başında püsküllü bir takke vardı. Ne oluyor, diye soruyordu. Maden sahibini görmek istiyorum, diyordu resmî görevli. Tam karşınızda, diye yanıt veriyor ve üstündeki tozları silkeliyordu ortaya çıkan bu adam. Memur nasıl davranacağını bilemiyordu, bu adam bir maden ya da toprak sahibinden ziyade gündelikçi işçiye benziyordu, ama yine de hafifçe eğilip selam vermeyi uygun görüyordu, çünkü Birlik'in kralı Pommerli Erik, Vrastislav Dükü'nün ve büyük Valdemar'ın kız torununun soyundan gelen, Danimarka'dan üç krallığı yöneten ünlü Margareta'nın evlatlığı olan kral söylenenlere bakılırsa Engelbrekt'i önemsiyordu, dolayısıyla Erik'in iş başına getirdiği Danimarkalının atadığı yöneticinin tahsildarı da ona saygı göstermek zorundaydı. Askerlere silahlarını indirmeleri için emir veriyordu. Yirmi gemi poundu miktarında dökme demir, diyordu Engelbrekt, toplamda dört yüz Livonya poundu eder, demek ki mahkemenin belirlediği miktar gemilere yüklenmiş oluyor, bu miktar daha fazla olabilirdi, tabii eğer huzur içinde çalışıyor olabilseydik ve eziyetlerden dolayı işçilerimiz kaçıp gitmeseydi. Peki neden demir hâlâ Vâsterâs'a ulaşmadı, diye soruyordu resmî görevli. Postalar yolda, diyordu Engelbrekt, ama yollar o kadar kötü durumda ki, ilerleyemiyorlar. Peki niye yaptırmıyorsunuz yolları, diye soruyordu memur. Çünkü bunun için ihtiyacımız olan insanlar ordunun seferlerinde telef oldular, diyordu Engelbrekt. Sayın Eriksson belki de henüz halkın çektiği açlığın farkında değilse bile, sofrasına konan etin yeterince tuzlu olmamasına sinirleniyor olmalıydı, ama bu soruna bir çare bulunabilirdi, savaşın sonuna erip

Lübeck Limanı'nda bekleyen yüklerin içeri sokulması gerekirdi. Peki köylüler ne olacak, diye bağırıyordu tahsildar, yükümlülüklerini henüz yerine getirmedi onlar. Evet, köylüler, diyordu Engelbrekt, onları ben de haydutlardan kaçıp sığındıkları ormanlardan çekip çıkarmak istiyorum, gündelikçi işçim olmadığı için tarlalarım zarar gördü. Efendimize bütün bunları ileteceğim ve sonra buraya tekrar geleceğim, diyordu elçi.

Rosner'in mutfak masasının başında geçirilen saatler araya sıkıştırılan saatlerdi. Başımıza musallat olan her şeyin nasıl sistematize edilebileceği ve yazılabileceği hakkında kafa yoruyorduk. Bunlardan kaçmak istediğimizde karşımıza listeler, tabelalar dikiliyor, kayıtlar ve raporlar insanı hayallerinden koparıyordu. İstediğimiz gibi ilişki kurabileceğimiz bir tarihselliğe geçiş yapmak mümkün değildi artık, haberleşmeler, telgraflar ve talimatlar, gazetelerdeki küçük gri resimler kayıtsız şartsız belirlenmiş olana dahil olmayı bekliyordu bizden. Norberg'in maden kuyuları bölgesi bugünkü olayların olup bittiği yerlerden daha yakın hale gelmişti bizim için, beş yüzyıl öncesi yorumlamayı mümkün kılıyor ve içine girebildiğimiz bir gerçeklik duygusu veriyordu, buna karşılık her gün, doğrudan içinde yaşadığımız güncel olaylar hakkındaki tahminlerimizin mesnetsiz kalışına ve dağılışına tanık oluyorduk. Rosner tarihsel benzetmelerin peşinde olan biri değildi, onun açısından somut olan etrafında olup bitenlerdi, kuşatılması zor konularla ilgili şeyleri çekmecelere, kutucuklara yerleştiriyor, farklı karmaşık durumların birbiriyle ilişkisini kuruyor, mutfağın solgun ışığında bağlantıları kâğıda çiziyor ve rakamlara ve güç yoğunlaşmalarına bakarak önümüzdeki günlerde olası durum değişikliklerini hesaplıyordu. Hazırladığı sayfalar, sadece önemli kişiler arasından tek tük ismin toplumsal güçlerden yana olduğu, hisse senetlerinin, ekonomik spekülasyonların birliklerin, donanmaların, hava kuvvetlerinin harekâtlarına yansıdığı, ayrıca dünyadan soyutlanmış gibi görünen bir tasarımın farklı çevrelerle doğrudan ilişki içine sokulabileceği bir gerçekliği yansıtıyordu. Onun masasına koyduğu her şey rasyoneldi, şifre dizileri deşifre edildiklerinde ortaya somut açıklamalar çıkıyordu. Daha büyük veri gruplarına geçmeden önce, karmaşanın içinde yer alan küçük bir olayı gözümüzün önüne getirdi, yukarıdan gelen emirlere bağlı olarak derlediği bir malzemeydi bu. Berg Caddesi'ndeki sorgu hapishanesinde iki hücre görünüyordu. Kerevetlerde Warnke ve Verner. İkişer polis memuru onların ellerini ve ayaklarını tutuyordu, birisi kafalarını geriye bastırırken öteki burun deliklerine soktukları cam boruların içine süt döküyordu. İki Alman komünist, partinin yurt dışı yönetiminin bu iki üyesi açlık grevine girmişti, çünkü resmî makamlar onların siyasi mülteci haklarından yararlanma talebini geri çevirmişti. Almanya'ya demir cevhe-

ri götüren gemilere sabotaj eylemleri planlamış olmalarından kuşkulanılıyordu. Belgelerde elebaşı ve terörist olarak tanımlanıyorlardı. Sıvının yarısı dışarı akıyordu, çatlayan mukozadan akan kanla karışmıştı. Polis bürosunun kontrol bölüm şefi Paulsson sert sorgularda uzmandı, Alman Gizli Polisi'yle yakın ilişki içindeydi ve bir itirafname alabilmek için onların üstüne gidiyordu. İsveç devlet binasında iki küçük işkence odası. Yüzlercesi arasından iki siyasi tutuklu, haftalar sürecek sonuçsuz bir sorgulamanın ardından Långmora kampına, Falun ıslahevine, Kalmar'daki hapishaneye sevkedilecek iki tutuklu. Tarafsız, demokratik bir devlet. Doğu'daki komşusunda savaş. Finlandiya Sovyetler'in sınır düzenlemesine ilişkin taleplerini geri çevirmişti. Almanya'yla imzalanan paktın Sovyet yönetimi için taşıdığı değer, Sovyetler'in kuzeybatısının güvence altına alınmasına yönelik çabada gösteriyordu kendini. Fin ordusunun başında, yirmi yıl önce kendi ülkesindeki devrimcilere ve Rusya'ya karşı Beyaz Muhafızlar'ın komutanlığını yapan kişi olan Mannerheim vardı. İsveç militarizminin temsilcieri o zamanlar da onun komutasında birleşmişlerdi ve şimdi yine vatanseverlik duygularının arkasına gizlenerek Finlandiya'dan yardımını esirgemiyordu. Onların baskısı ve beklentisi doğrultusunda, kuzeyde çıkacak bir savaşın Almanya'ya Polonya'da ilerlemesi için işaret olacağı fikri üzerine Finlandiya kendini çatışmaya hazırlamıştı. Her şey büyük bir gücün tehditleri karşısında savunmaya geçen küçük devletin lehineydi. Hangö'nün Sovyetler Birliği'ne kiralanması, toprak değiş tokuşu; bu talepler, Finlandiya'nın pekâlâ düşman bölge ilan edilme olasılığı düşünüldüğünde sınırlı kalıyordu. İsveçli generaller için Finlandiya komünist tehlikeyle mücadelede ön bölgeydi. Aralık bin dokuz yüz otuz dokuzda Alman-Sovyet anlaşmasını nasıl gördüklerini eylemleriyle değerlendirmiş olanlar onlardı, bu eylemler kamuoyunun ulusal sarhoşluk tepkisinden başka tepkilere yol açmıştı ister istemez. Almanya'nın yükünü hafifletme ve Finlandiya'nın askeri potansiyelinin büyük bir bölümünden yararlanma hevesleri saldırmazlık paktının sürekliliğine inanmadıklarını gösteriyordu. Ama Almanya İsveçli ve Finlandiyalı generallerin niyetine düşünüldüğü gibi karşılık vermedi, bu savaş Alman ordusuna, kendisi bir zarar görmeden, Kızıl Ordu'nun vurucu gücü hakkında keşif yapabileceği bir alan açtı daha çok. İlk çatışmalar kış savaşı için yeterince teçhizatı olmayan ve verilecek kayıplara aldırış edilmeden savaşın içine atılan Sovyet askerleri karşısında Finlandiyalı birliklerin üstün olduğu izlenimini uyandırıyordu. Burjuvazinin, liberalizmin ve sosyal demokrasinin basını saldırganların artık belli olan yenilgisinden duydukları sevinci anlata anlata bitiremiyordu. Finlandiyalı işçi sınıfını koruma amacı alaya alınıyor, Kuusinen'in Moskova'da bir Finlandiya sürgün yönetimi kurmasının Finlandiya için bir iç savaşın başlaması anlamına geldiği tezi küçümseniyordu. *Ny Dag*'ın baş redaktörü Lager, Kuusinen'in programını yayımladığı

için tutuklanmıştı. Buna karşılık Finlandiya'daki Lappo faşizmi sansüre uğramıyordu, İsveç ordusunun yöneticileri savaşa katılmanın sözcülüğünü yaparak rahatça ortalıkta dolaşıyordu. Rosner'in çıkardığı kâğıt üzerindeki şemada kenarları kalın çizilmiş kareler finans kapitalin merkezleriydi. Onun altında müdahaleden yana olan bloğunun piramidi. En tepede başkomutan General Thörnell. Sonra sırayla Amiral Tamm, Tuğgeneral Rappe, başkomutanın en yakın çalışma arkadaşı General Douglas, Norrbotten'deki ikinci kolordunun komutanı General Ehrensvärd, savunma kurmayının başkanı Albay Adlercreutz, istihbarat şefi, ve General Törngren, hepsi de eski Beyaz Muhafızlar'da yer almış Finlandiyalılar. Araya giren, bu yılın Nisanına ait bir haberde, Thörnell ve Tamm'ın Alman diktatörü ellinci doğum günü vesilesiyle ziyaretleri ve ona bağlılıklarını göstermek amacıyla İsveçli Rus düşmanı On İkinci Karl'ın bir heykelini armağan olarak sunmaları. Rosner'in masaya serdikleri arasında, propaganda görevi üstlenmiş olan, işgal kuvvetleri için gönüllü toplayan, savaş malzemesinin toplanması ve nakliyesiyle ilgili pek çok subayın ismen ardarda sıralanışı. Aktif politika girişimlerinin arkasında para kurumlarının ve ekonominin tekellerinin bulunması. Büyük bir bölümü topu topu on beş ailenin elinde bulunan holdinglerin büyük bankalarla bağlantısı. İçeride en sert rekabet ortamında yaşayan, serbest girişimciliğin korunması esası sayesinde ayakta tutulan bir imparatorluk. Wallenberg grubunun karışık ilişkilerine dair bilgiler. Almanya'yla iş ilişkileri komisyonunun başkanı Jacob Wallenberg, İsveç Britanya ticaret odasında Marcus Wallenberg. Bu ikisinin ülke ekonomisinin denetimini elinde tutması. Özel bankaları üzerinden büyük sanayiye uzanan hattın içinde, LM Ericsson, Atlas Copco, Asea, Separator. Santrifüj üreten sonuncusundan benim kalay ittiğim kazan dairesine, Rosner'in kırmızı yuvarlak içine aldığı mekâna uzanan ince hat. Ve yüzlerce başka firma. Bütün branşlardaki devasa isimlerin, demir çelikten kimya kombinalarına, kibrit fabrikalarından, nakliye ve Batı Hindistan ve Doğu Asya şirketlerine kadar bütün branşlardaki isimlerin anlık titreşmesi. Aristokratlar için çalışan aradaki yüz binlercesi. Generallerle doğrudan bağlantıları olanlar. Bir yandakilerin planlar yapıp gücü ele geçirmeye çalışması, diğer yandakilerin onlara silahlı koruma sunması. Askeri güç ilişkileri meselesinde, özel olarak da Büyük Britanya'yla olan ilişkilerde kurmayların komutanı Tuğgeneral Jung'un danışmanlığı. Mermi stoklarının ve maden cevherlerinin gemilerle Almanya'ya gönderilmesi meselesinde Kont Douglas'dan yardım alınması. Krupp'un birinci adamı, Bochum Çelik Döküm'ün hissedarı Wennergren'in Bahama Adaları'nın ötesindeki merkez ofisinden Ticaret Bankası'nın denetleme kurulu başkanı Malm'a yol göstermesi. Askerlerin ve sanayicilerin dalaveralarıyla Finlandiya Komitesi'nin kurulması, komünizme karşı haçlı seferleri. Sermayenin deposundan gelen anlaşılmaz sesler, bu seslerin İşverenler Birliği

etrafında biraz daha belirginleşmesi, Genelkurmay'da, burjuvazi partilerinin başkanlık odalarında titreşim yapması, muhafazakâr eğitim sistemine, ulusal birliklere yayılması, ve basın organlarında tam kıvamını bulması. Kısmen yukarıdaki işverenlere bağlı olan, kısmen de kendi dokunulmazlığı için mücadele eden iktidar. Terazinin durmadan bir o yana bir bu yana salınması, bir yandan eski gelenekten gelen ve bir süreliğine ağırlık kazanan Almanya dostluğu, sonra liberal çabalarla Batı Avrupalı güçlerden yana olmanın tekrar ağırlık kazanması. Yirmi beş yıldır sağ kanat sosyal demokrasinin tepesinde oturan Dışişleri Bakanı Sandler, Ticaret Bakanı Möller, Savunma Bakanı Sköld, ordu yönetiminin hedeflerini destekliyorlardı. Çiftçi Birliği'nden gelen Adalet Bakanı Westman ve Sağ Parti'nin yöneticileri Bagge ve Domö onlarla ittifak halindeydi. Parlamentodaki sosyal demokratların grubundaki çoğunluk da Finlandiya'ya askerî yardım yapılmasından yanaydı. Rosner'in parmağı bir isimden diğerine kayıp duruyordu. Parlamenter Branting, Halk Partisi üyesi Andersson i Rasjön, sosyal demokrat Maliye Bakanı Wigforss, Tarım Bakanı Bramstorp, sosyal demokrat müsteşar Eriksson ve bağımsız Quensel muhalif tarafı temsil ediyorlardı. Hâkim politikaya karşı ve ondan yana olanlar bütün farklı siyasi formasyonlardan çıkabiliyordu. Sağdan da soldan da hem müdahale talebinden hem tarafsızlığın korunmasından yana tavır alanlar vardı. Siyasetin ataerkil şeflerinin reisi Per Albin Hansson'un görevi dengeyi kurmaktı. Savaşı isteyenlerin ortak noktası, ister nasyonal sosyalizme sempati duysunlar ister İngiliz yanlılığının koruyucu kalkanına sığınsınlar, Sovyetler Birliği'nin parçalanması umuduydu. Bir yanda Almanya'yı bu işe memur görenler, öte yanda İngiltere'nin Kuzey İsveç üzerinden Finlandiya'ya girme talebini desteklemek isteyenler vardı. Tek sorun hangi ittifakın gelecek açısından en iyi manzarayı ortaya çıkaracağına karar verilmesiydi. Sonra tarafsız kalma ve Finlandiya'yı kendi koyacağı ölçülere göre destekleme eğiliminin ağır basması. On üç aralık, hükümette değişiklikler, diye yazdı Rosner. Hansson başbakan olarak kalıyordu. İsveç birliklerini Åland'a göndermek konusunda ısrar eden Sandler'in yerine Alman kökenli, Berlinli, aynı zamanda kıvırtma diplomasisinin gereklerini iyi bilen Günther geçiyordu. Müller Sosyal İşler Bakanı, siyasi muhalefeti gözetim altında tutacak Emniyet Bakanı, Bagge Kültür Bakanı, Domö Ticaret Bakanı oluyordu, böylece ticari işlerin yönetimi uç muhafazakârların elinde kalıyordu. Andersson İletişim Bakanlığı, Eriksson Hazine Bakanlığı görevini üstlenmiş, buna karşılık Sköld, Wigforss, Westman, Bramstorp ve Quensel yerlerinde kalmıştı. Müdahil olunmayacak, ama kapsamlı bir silah yardımına gidilecek ve gönüllüler toplanacaktı. Baron Mannerheim'ın savaşma katılamamış olmak yüzünden hayal kırıklığına uğrayan İsveçli generaller, Kızıl Ordu karşısında kazanılacak zafere hiç değilse maddi katkıda bulunmak üzere mühimmat depolarını boşaltıyordu. Eski ge-

neraller muharebe alanında kişisel zaferlere imza atamadıkları için kendi ülkelerinde Bolşevik nefretini kışkırtıyordu. Onların arasında en çok Kont Douglas göze batıyordu, Mareşal olan babası Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almayı savunmuştu. Rosner'in yanındayken, tepemize inmek üzere tek yumruk haline gelen şiddetli güce, ama aynı zamanda dayanma gücünün, demokratik temelleri koruma çabalarının göstergelerine tanık oluyorduk. Brecht'in yanındayken yaklaşmakta olan apokaliptik fırtınanın göstergelerini canlandırıyorduk, Karelya'nın karında donmuş cesetlerin fotoğraflarının gerisinde, kulübelerinin bacalarına asılan, kazıklara bağlanan, prangalara vurulup kırbaçlanan Dalarna köylülerini görüyorduk, karasabanların önüne bağlanmış kadınların iniltisini, bir başına kalmış çocukların ağlamasını duyuyorduk.

Maden ocağı sahibi, tüccar loncası mensubu Engelbrekt Engelbrektsson bölge valisi Jösse Eriksson'un huzuruna çağrılmıştı. Yüksek sandalyenin üstünde oturan, uzun ipek bir tünik giymiş olan, her tarafından zilli, çıngıraklı bantlar sarkan Danimarkalı, Engelbrektsson'un neden daha önce gelmediğini, onu yanma çağırmak zorunda kaldığını soruyordu. En ufak bir hareketinde her tarafından ziller çıngırdıyordu. Engelbrekt de ziyaret için giyinip kuşanmıştı, üstünde yere kadar uzanan, geniş kollu, yanları kürkle süslenmiş bir palto, başında da geniş kenarlı bir şapka vardı. Adeta hayranlıkla aşağıya sarkan kumaş parçalarından birini tutuyor ve sallıyordu. Yüzünde gülümsemeyle, son moda, diyordu. Jyllândlı onu genizden gelen sesiyle onaylıyor, bu modanın cadı Johanna'nın yakılmasından sonra çalan kilise çanlarını hatırlattığını söylüyordu. Sonra bu kadın imajına, Lothringen'in bir köyünde yaşayan, ailesinden kaçan ve isyanın başını çeken bu keçi çobanı kadına sövüp sayıyordu. Ancak ata bindiği zaman boyunu bosunu gösterebilen el kadar bir hatun kişi işte, diyordu küçümseyici bakışlarını karşısındaki tıknaz, paltosuna gömülmüş figüre yönelterek, ve ata da hep Compiègne Ormanı'nda tam yakalanmak üzereyken biniyordu, iğrenç bir yaratıktı o, haklı olarak da Rouen'da kibiri yüzünden cezalandırıldı. Ama Fransa halkı, diyordu Engelbrekt, onun kahramanca İngilizlerin karşısına dikildiğini düşünüyor. Büyücü bir cadıydı o, diye yanıt veriyordu Eriksson, onu yargılayanlar bunu bilmez miydi, mahkemesinde yüzlerce insan vardı, en önemli kilise adamları, din âlimleri, felsefe doktorları, sonra şiddetli bir çıngırtı eşliğinde Engelbrekt'in uyumlu davranmamasının nedenlerini bildiğini, yabancı gümüş ve altınlarını yasaya karşı gelerek kraldan kaçırmaya çalıştığını söylüyordu. Engelbrekt şaşırmış gibi yapıyordu. Ama benim paramı siz kendi ellerinizle değersiz sikkeleriniz-

le değiş tokuş ettiniz, diyordu, üstelik bu paradan elime bir şey kalmış olsaydı da, Hansa'ya açtığımız, yakında yirmi yılını dolduracak savaşların zaferle sonuçlanması için yetmezdi. Adam Schleswig'i gözden çıkarsaydı keşke. Adam da kim, diye soruyordu yönetici. Majesteleri, diyordu Engelbrekt. Artık ona bağlılık göstermiyor musunuz, diye soruyordu Bay Eriksson. Ona her zaman sadakatle hizmet ettim, diyordu Engelbrekt. Ama sesinde isteksiz bir ton gördüğünü söylüyordu öteki. İsyancılara katılmaya niyeti olup olmadığı soruluyordu Engelbrekt'e. Ben birlikten yanaydım, diyordu Engelbrekt, ama şimdiki koşullarda Birlik daha fazla ayakta kalmaya dayanamaz, dirlik düzenlik sağlanmalı, iş ve ticaret teşvik edilmeli. Sonra saraydaki odadan yırtık pırtık giysileriyle köylüler ve maden işçilerinin doldurduğu Västerås'a geçiş yapılıyordu. Maden ocağının bucurgat çarkları sessizdi, galeriler yıkıktı, eritme fırınlarından ve demirhanelerden alevler yükselmiyordu. Paltosunun açıklığından içindeki göğüs zırhı ve kılıcı görünen Engelbrekt'in çevresi sarılmıştı. Eziyetlerden yakınılmıyordu artık, sadece öfke patlıyor, Danimarka'daki krala halkın sabrının taştığının iletilmesi isteniyordu. Konuşmayı ve nasıl davranacağını bilen birisi olarak köylülerin isteği üzerine Kopenhag'a gitmeye ve orada onların sorununu temsil etmeye hazır olup olmadığı soruluyordu Engelbrekt'e. Bin dokuz yüz otuz ikinin sonbaharı. Engelbrekt'in, demir ülkesinin liderinin hükümdarla buluşması gerçekleşiyordu. Bu sahne, dedi Brecht, çılgın hareketli kantolara benzemeli biraz, ama içine dehşet romanlarının ve boyalı sansasyon basınının öğeleri sokularak karikatürize de edilmeli. Paj kesimli, beyaza çalan sarı saçlarıyla, dantelalı gömleğinin açık düğmeleriyle, bir ayağı çıplak, öteki ipek terliğinin içinde, çok yaşlı bir adam gibi görünen genç Erik, etrafta yarı çıplak fahişeler, tıkınan ve höpürdeten birkaç saraylı ve bir piskopos. Kafesteki papağanların çığlıkları eşliğinde soytarı taçlar ve asalarla oyunlar yapıyor, kilise adamı ortalığı velveleye veriyordu. Şimdi ne olacak bana, diyordu kilise adamı, çünkü Piskopos Gerekesson ve Johannes Jerechini onu artık İzlanda'da da istemiyorlar ve boğmakla tehdit ediyorlardı. Kaç o zaman, diye bağırıyordu Erik. Yanıt hemen geliyordu, Uppsala'daki cevher işimi elimden almalarına izin veren sensin, oysa bana yardım etmek zorundaydın, senin için neler yapmadım ki ben, savaş gemilerimizle sana getirdiğim servetler olmasaydı bir hiç olurdun sen. Skalholt'a geri dön, diye haykırıyordu Erik, seni kaynar sularda haşlamalılar. Kendini yastıkların arasına atıyor, hıçkırıyordu, kadınlar onu okşuyor ve yüzünde tüy yelpazelerini gezdiriyorlardı. Benim Filippam, diye uluyordu, beni nasıl bırakabilirsin böyle. O sırada Engelbrekt adamlarıyla görünüyordu. Üstünde seyahat giysileri, ayağında çamur içinde kalmış mahmuzlu çizmeler. Dalarna halkının elçisi olarak geldiğini söylüyor, tebaası olarak onun yüce yönetimindeki ülkede yaşanan kötü koşulların incelenmesiyle ilgilenmesini rica ediyordu ondan. Acı çektiğimi

görmüyor musun, diyordu kral ve bir kez daha uluyordu, Filippa sana hiç vurmuş olabilir miyim ben. Cam yanıyor, diye fısıldıyordu soytarı Engelbrekt'in kulağına, çünkü karısını öldürene kadar dövmüştü, ama kral yine, acı çekiyorum, acı çekiyorum, diye inliyordu. Benim geldiğim yerde bir sürü insan acı çekiyor, diyordu Engelbrekt. Yardıma, rahatlamaya ihtiyaçları var. Onların acıları benimkiyle boy ölçüşemez asla, diye karşılık veriyordu kral, ama yine de lütufta bulunup senatoya bu sorunu araştırmaları ve çözmeleri için talimat vereceğim. Bir parşömene bir şeyler yazıyor, damgalıyor ve Engelbrekt'e uzatıyordu, sonra elini sallayarak onu uzaklaştırıyor, yeniden sızlanmaya başlayıp yumuşak bedenlerin arasına uzanıyordu. Artık otuz dört ilkbaharını anlatmaya geçmeliyiz, dedi Brecht, çeşitli grupların seslendirdiği bir şarkıyla ya da diyalog parçalarıyla anlatılabilirdi belki bu dönem, böylece aşağıdakiler yukarıdaki durumların anlatımına kulak kabartacaktı. Bu arada araştırma komisyonu bölge valisi Jösse Eriksson'un yanı sıra at üstünde gelmiş, atların onları engebeli araziden en tepeye çıkaramamalarına öfkelenmiş, aç insanların arasında burunları havada dolanmış, kulübelerden gelen leş gibi koku karşısında burunlarını tıkamış, başlarını bir aşağıya bir yukarıya sallayıp durmuş ve sonra geldikleri gibi gitmişlerdi. Biz nasıl sözleşmeler, anlaşmalar, ittifaklar, saldırmazlık paktları, sınır güvenceleri, sınır saldırıları, savunma önlemleri, savunma savaşları çevresinde dönen satrancı izliyorsak, aynı şekilde pislik içindeki köylüler ve maden işçileri, şamanların içindeki tutuklular, ormandaki ilkelleşmiş adamlar da başlarına gelebileceklere kafa yormak zorundalar ister istemez, dedi Brecht. Horsens'de barış yapıldığı söylenmiyor muydu, orası nerde ki, Jylländ'da, artık kimse askere gitmek zorunda kalmayacak, oysa Danimarka ordusu yeniden Hansa'ya saldırıyordu, neden, çünkü Erik Baltık Denizi üzerindeki egemenliğinin sona ermesindense Nordland'ın çökmesini tercih ediyordu, ama sonra yine ateşkes, peki nerede, Svendborg'da, Fyn'de, orada toplanmış ve uzlaşmışlardı, nihayet barış mı, hayır, Erik açgözlü Holsteinlıların Südjylland'ı almak istemesine katlanamıyordu, süvarilerin yeniden yola düşüşü, yeni katliamlar, yinelenen vergi şantajı, ama artık Vordingborg'da büyük konferans, şerefli konuşmalar ve vaadler, orada kimler yoktu ki, Lübeck'den, Wismar'dan, Hamburg'dan, Lüneburg'dan, Flensburg'dan elçiler, Danimarkalı ve İsveçli soylular, piskoposlar Sigge von Skara ve Thomas von Strängnäs, peki Erik'in maiyeti neden bu kadar küçüktü, çünkü şövalyelerinin bir çoğu henüz yollardaydı, saldırılar düzenleyerek kendi lehlerine daha iyi barış koşulları çıkarabilmek için. Şarkının, kanonun temposu giderek artıyordu, Engelbrekt yine Kopenhag'a gitmişti, bitmeyen şikâyetlerinle cehenneme kadar yolun var, diye bağırmıştı kral, bir daha gözüm görmesin seni, son bir kez daha geleceğim diye yanıt veriyordu Engelbrekt. Bu bir özgürlük mücadelesi, bir halk savaşı olduğu için

yapılan her şey elle tutulur bir olay olarak gösterilmeliydi. Artık mesafeli bir yükseklikten görünen manzaralar, ulvi ve donuk bakışlar değil, somut devinimler, zift dökülmüş kazıkların birbirine bağlanarak hücum silahı inşa edilmesi ve kalelerin önüne itilmesi serilecekti göz önüne. Köylü ve işçi ordusu siper kazıklarının, baltaların, çekiçlerin, yabaların, topuzların, ganimet olarak toplanmış kılıçların ve mızrakların koruyuculuğunda düşmanın kalelerine doğru ilerliyordu. Nasıl ki daha önce sadece efendiler sahne aldıysa, şimdi de sadece halk sahne alıyordu, tanrısallardan eser yoktu artık. Tarlaları aşıp gelen kalabalığı görünce tabanları yağlıyorlardı. Borganäs'e doğru ilerliyordu kalabalık. Alevler, kazmaların çatırdattığı surlar. Bin dört yüz otuz dört yaz ortası şöleniydi bu. Çanlar artık ilk halk zaferinin kazanıldığını müjdeliyordu. Köylerde müzisyenler keman çalıyor, kavallarına kendilerinden olanlar için üflüyorlardı. Yola devam ediliyordu, Västmanland'a, dosdoğru Köping ve Västerås'a. Borganäs bir hamlede alınıvermişti, Köping kalesinin istihkâmı daha güçlüydü. Buna rağmen asıl adı Giovanni Franco olan ama Johan Vale olarak anılan İtalyan saray sahibi yanma hiçbir şey almaya fırsat bulamadan atına atlayıp Stäkeborg'a kaçarken Köping Kalesi yakılarak yerle bir edilmiş bulunuyordu, bu arada Johan Vale sorguya çekilip ağzından laf alınabilir, dedi Brecht. Ordu cebri yürüyüşle kıyı kenti Västerâs'a ulaşıyordu. Büyük kapıların önünde Engelbrekt kalabalığın içinden omuzlara yükseliyordu, böylece ufak tefek sakallı adam ellerini ağzının kenarlarında huni gibi yaparak konuşmasını uzaklara ulaştırıyordu. Kent sakinlerine kendisini izlemeleri için çağrıda bulunuyor, sonra soylu sınıfın temsilcilerine ortaya çıkmalarını ve halk iktidarına boyun eğmelerini emrediyor, aksi takdirde mallarından ve canlarından olacakları yolunda onları tehdit ediyordu. Gittikçe yükselen surlar silsilesi. İçlerindeki büyük giriş kapıları tek tek ve ağır ağır açılıyordu. Jösse Eriksson uzaklarda bir yerlerde bir sur deliğinden sıvışırken bölge valisinin yardımcısı Melchior Görtz korku içinde yerlere kadar eğilerek ortaya çıkıyor ve Engelbrekt'e kentin anahtarını uzatıyordu, bunun üzerine Engelbrekt önceden planlanmış olduğu üzere şövalye Gustafsson Bät'ı Västerâs'ın efendisi ilan ediyordu. Böylece Dalarna harekâtının üstünden daha bir hafta bile geçmemişken devrim, aristokratların katılımı ve ülke halkının yanında yer almasıyla çehresini değiştirmeye başlıyordu. Tepeden inmeci bir tarih dersi izlenimi yaratılmamalı, dedi Brecht, biz çeşitli bağlantı noktalarını vurgulamakla yetinmeliydik, şiddetli tarihsel değişimler bu noktalardan yola çıkarak okunabilmeliydi. Bir ay içinde gerçekleşen ve Dalarna'yı, Västmanland'ı, krallığın merkezi Uppland'ı elli bin kişiye ulaşan halk ordusunun ele geçirdiği devrime ilişkin yığınla belge vardı. Erik pek çok ayrıcalıklarını ellerinden almış olmasına rağmen soylular Danimarka egemenliğiyle bir mücadeleye girişmeye uzun zaman yanaşmamışlardı. Dikbaşlı bir halk hareketinin işaretleri Birlik

Kralı'nın zorbalıklarından daha çok rahatsız ediyordu onları. Bütün uyarılara rağmen yoksulluğun azalması için hiçbir girişimde bulunmamışlar, bunun yerine Danimarka sarayında uzlaşma yoluna giderek Kalmar'da garanti edilen haklarını geri alabilmek için kapalı kapılar ardında pazarlıklara girişmişlerdi. Engelbrekt'in bin dört yüz otuz üçte Erik'i ikinci ziyareti de sonuçsuz kaldığı gibi kepazelikler daha da ayyuka çıktığı için Engelbrekt bu defa bir orduyla bölge valisini devirmek üzere Västarås'a girmişti. Burada şövalyeler ve ruhbanlar onun yolunu kesmiş, ülkedeki durumu derhal düzeltecekleri yolunda söz vermiş, bunun üzerine Engelbrekt de bir dalaşı önlemek amacıyla geri çekilmişti. Yukarıdakilere itaat ettiği anlamına gelmiyordu bu, gösterdiği dikkat daha çok zaten devrimci bir planı tasarlamış olduğunun, bu planı tehlikeye atmak istemediğinin ve vurmak için uygun zamanı beklediğinin kanıtı gibiydi. Bu hareketin bir çarpışmayla, soylularla köprülerin atılmasıyla sonuçlanmasını istemiyordu, asıl isteği onları halkın yanma çekmekti, onlarsız zafer elde edilemeyeceğini biliyordu, hareketin ta en başından sonuna kadar bir birliğin kurulması ilgilendirmişti onu, özgürlük mücadelesinin bir iç savaşa dönüşmesini engellemek için her türlü uzlaşıya açıktı. Şövalyeleri kurnazlıkla, ikna yoluyla kendi tarafına çekmeliydi, en ikna edici unsursa artık arkasına aldığı ordunun büyüklüğüydü. Ahalinin bir araya gelmesi, silahlanması, alayların oluşturulması için köyden köye parolalar iletiliyordu. Halkın galeyanı durdurulacak gibi değildi. Harekât hasat bayramının başladığı güne denk getirilmişti. Köylüler, maden işçileri akın akın bir araya geldiğinde soylular da sırayla bu orduya katılmanın avantajlarını görmeye başlamışlardı. Yabancı kontların el koyduğu mallarını ve saraylarını kitlelerin koruyuculuğunda geri alma imkânı doğabilirdi. Çalışanlar hayatta kalma mücadelesi verirken onlar zenginleşmenin peşindeydi. Birçok kuşak yabancı efendilerin saldırısını yaşamış olsa da aşağıdakilere fazla bir şey söylemiyordu bu, onlar için efendilerin Alman ya da Danimarkalı olması önemli değildi, onların tek bildiği baskıcıların varlığıydı. Yerli krallar tarafından yönetilseler de oldum olası yurtsuzdu onlar. Ulus fikri, ulusal birlik düşüncesi çok sonra yukarıdan empoze edilmişti onların kafalarına. Engelbrekt'in Alman kökenli olması ilgilendirmiyordu onları, onların gözünde bu topraklara kök salmış birisiydi Engelbrekt. Albrecht döneminde tohumları atılan Alman nefreti böyle bir durumda onun ün salmış dürüstlüğüne leke sürmez, olsa olsa onu güçlendirirdi. Engelbrekt'in halka ihtiyacı olduğu ve devrimci bir ortamı eyleme yönelttiği kadar, isyan inisiyatifi onun elinde olduğuna göre halkın da bu deneyimli, görmüş geçirmiş madenciye ihtiyacı vardı. Çalışanların artık boyunduruktan kurtulup ayaklandıkları ve Engelbrekt'in misyonunun giderek büyüdüğü kesindi. Kendisini bir halk adamı olarak görüyor olması da mümkündü. Maden sahibi olarak kendisiyle ve maden işçileriyle arasındaki sınır iç içe geçmiş

gibiydi, bizzat işe katılıyor, zanaatkârların ve demircilerin yanında yerini alıyor, bölge valilerinin karşısında ücretli adamlarını temsil ediyordu. Ama bir sonraki adımda soylular da onun maiyetine katılıyordu. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Şövalyeler teçhizat ve at sahibiydi, silah yapımında bilgiliydiler. Engelbrekt süvari sınıfını daha hızlı ilerleyebilmek ve düşmanın ikamet ettiği mekânları ani baskınlarla alabilmek için kullanıyordu. Danimarka hâlâ gücünü koruyordu, ana kalelerde Stockholm önlerinde olduğu gibi ağır silahlı garnizonlar vardı. Doğal bir biçimde ayaklanan ülke halkı disiplinli bir muharebe düzenine sokulmalıydı. Böylece Engelbrekt meslekten askerleri kendi yanına çekiyordu, her ne kadar bunlar devrimin ilk aşamasını biçimlendirenlerle karşılaştırıldığında başka zümrelerden geliyor olsalar da. Engelbrekt bütün bunların ardında tüm kesimlerin ve sınıfların birlikte hareket etmesi hayalini, hukukun yeniden inşası, tüm kesimlerin temsil edildiği bir konseyin kurulması umudunu taşıyordu hep. Soyluları kendi yanına çekmeye çalışıyor, uzlaşma gerektiren böyle bir geçiş döneminde onlara yüksek pozisyonlar vaat ediyor, onların hırsını kışkırtıyor, ayak diredikleri zaman da hareketin elde edeceği başarıların onları ister istemez bağlılığa zorlayacağını hesap ederek onları tehdit ediyordu. Öte yandan böyle yapmakla başına bela almış oluyordu. Çünkü Engelbrekt ülkeyi özgürleştirmenin unvan sahiplerinin de görevi olduğunu söylüyor, buna karşılık onlar sırf bir halk iktidarına karşı koymanın hazırlığını yapmak üzere bağlılık gösterisinde bulunuyorlardı. Engelbrekt halkın yanında yürüyor, ama son büyük kararları halkla birlikte almıyor, soyluları kullanırken onların etki alanlarını kısıtlamıyor, burjuvaziyi teşvik ederek onlara daha yüksek bir konumun güvencesini veriyordu. Gerçi ülke halkının bütün yörelerde ona katıldığı, onu savunduğu, buna karşılık soyluların onunla mücadele ettiği, onu yerinden etmek istediği konuşuluyordu, ama mücadelenin büyümesiyle birlikte halk gölgede kalıyor ve seçkinlerin bu işten kazancı arttıkça artıyordu. Engelbrekt'in geliştirdiği strateji pek çok açıdan, şiddetli ve ani saldırılarıyla, hemen geri çekilmeleriyle ve yandan vurulan darbelerle bir gerilla yönetimine benziyordu, ama kazanımlar hiç de halk tarafından derinleştirilemiyordu. Engelbrekt köylerde konsey toplantıları yapıyor olsa da gözü hep henüz düşmanın elinde bulunan bir sonraki kalede oluyordu, bu kale de düşer düşmez içine İsveçli soylu bir yönetici oturtuluveriyordu. Halka kalsa, iktidarın sembolleri olan ve bütün ülkeyi kaplayan kaleleri yerle bir ederdi. Engelbrekt'in kendilerinden yana olan şövalyelerle mücadelenin devamı için dayanak noktaları oluşturulacağını söylemesi yanıltıcıydı. Kalelerin, sarayların, istihkâm edilmiş çiftliklerin çalışanların mülkiyetine geçebileceğini Engelbrekt'in kendisi de düşünemiyordu henüz. Yine de aristokratlara gelecekte bir kamulaştırmanın gerçekleşebileceğini söyleyecek kadar cüret göstermişti, ama onun gözünde geleceğin yetkilileri sadece arma

sahibi olanlardı. Feodalizmin dokusu bilincin derinliklerine öylesine damgasını vurmuştu ki, onun çöküşüyle ilgili belirtiler bile henüz sistemi bütünüyle silip atma isteğini ve iradesini uyandırmıyordu. İsyan kendini en temel biçimiyle göstermiş, önce bir kitleyi dayanılmaz bir baskıdan kurtarmaya yönelmişti. Etrafı kırıp dökerek ilerlemek beraberinde bir rahatlama getiriyordu. Toprakları ya da idari işleri ele geçirmek isyancıların aklının ucundan bile geçmiyordu, küçük bir toprak parçasından, kürek cezasının kaldırılmasından, vergilerin indirilmesinden daha fazlasını istemiyordu onlar. Engelbrekt onlara isteklerinin gerçekleşeceği vaadinde bulunduğunda onu yeni bir Aziz Erik olarak algılamışlardı, onun egemen olduğu efsanevi ve çok eski zamanlarda bir özgürlük ve kardeşlik krallığının hüküm sürmüş olduğu inancı geliştirmişlerdi. Belki de Engelbrekt böyle bir kral olmak istiyordu. Oysa Engelbrekt bütün komutanlık becerisine, sahip olduğu yeni bir devlet sanatına ilişkin bakış açılarına, çağdaşları tarafından teslim edilen etkileme gücüne rağmen yukarıdakilerin komplolarıyla boy ölçüşebilecek güçte değildi, onun açıklığı hiçbir ihanetten, hiçbir alçakça katliamdan kaçınmayan fesatçılar karşısında ister istemez zayıflığa dönüşecekti. Onun çok geç fark ettiği şey bugün bizim için araştırmalarımız sırasında ön plana çıkıyordu. Engelbrekt Haziranda Stockholm önlerine geldiğinde düşmanları planlarını hazırlamışlardı bile. Kuryeler Vordinborg'da Hansa temsilcileriyle barış görüşmeleri yürüten krallık danışmanlarına isyan haberini ulaştırmış, pleblerin iktidarı ele geçirme tehlikesi yukarıdakilerin uzlaşma sürecini hızlandırmıştı, İsveçli efendiler egemenlik taleplerinden vazgeçiyor, Danimarka'nın yardımına ihtiyaç duydukları için Erik'e sadakat güvencesi veriyorlardı, Erik'in İsveç üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırabilmek için artık Hansa'yla bir ittifak yapmaya ihtiyacı vardı, Hansa ise Stockholm'un kendi bayrağı altında kalmaya devam edeceği güvencesini elde ediyordu. Engelbrekt karargâhını Norrmalm'da, Stockholm'un önlerindeki istihkâmlı Helgeands Adası'nda kurduğunda, İsveçli ve Danimarkalı aristokratlar birlik belgesinin ilkeleri uyarınca isyancılara karşı yürütülen savaşta birbirlerini desteklemek yolunda uzlaşıyorlardı. Ortaçağ İsveçi'ndeki köylü askerlerin cesaretini, coşkusunu düşünürken İspanya yenilgisi hâlâ çok tazeydi bizim için. Engelbrekt'in kentin kuzeyinde kurduğu karargâhtan ayrılıp onun son saatlerine yöneldik, Hjälmaren'deki küçük adada halk neredeydi diye sorduk kendimize. Güç gösterisinin nasıl güç kaybına dönüştüğüne, olayın nasıl çöküşle sonuçlandığına ilişkin bir araştırma yapmakla yetinip böylece dünya devrimi sürecindeki düzensizliklerin, sapmaların, kırılmaların ve sıçramaların gün ışığına çıkarılması için katkıda bulunabiliriz, dedi Brecht. Engelbrekt Heiligengeist Adası'nın kuzey kapısından içeri alınmıştı. Adamlarıyla manastırın ön avlusunda duruyor, belediye başkanıyla görüşmeyi bekliyordu. Akıntının ince kolunun ardında kale-

nin yüksek surları yükseliyordu. Kare şeklindeki iki savunma kulesinin arasındaki köprüden kente çıkılıyordu. Her ne kadar egemenler yukarıda oturmaktalarsa da, aşağıdakiler kalenin hemen önündeydiler ve silahlıydılar. Öbür yandan yükselen kahkahalar, alaycı nidalar. Kenti halk ordusuna bırakma çağrısı pervasızca çınlıyordu. Köprü kulesinin atış mazgallarından birinde bir zamanlar Margareta'nın hizmetinde çalışan, şimdilerde Stockholm'un hisar beyi olan Alman asıllı Kröpelin beliriyordu. Engelbrekt'in isteğini geri çeviriyor, böylece Erik'e bağlılık yemini doğrultusunda başkent sakinleri karşısında belediye başkanı olarak görevlerini yerine getireceğini kanıtlamış oluyordu. Bu sözler pek onurluymuş gibi görünse de aslında bütünüyle sefilceydi. Sonra Engelbrekt ve adamlarının durumu müzareke etmeleri. Kaale alınacak gibi değildi, çünkü donanma yoktu ellerinde. Kuşatma da pek anlamlı olmazdı, çünkü kentte yeterince yiyecek stoğu vardı. Batı'da bir Danimarka istilasına yönelmek zaman kaybıydı. İlerlemenin kesintiye uğramaması için hemen başka kalelere saldırı gerekiyordu. Kış başına kadar kentin kendi haline bırakılması önerildi. Ülkenin kurtuluşundan sonra kent nasıl olsa düşecekti, düşmese bile kışın beklenen buzlanma onun alınmasını kolaylaştıracaktı. Ateşkes kararı. On bir Kasıma, Aziz Martin Günü'ne kadar ateşkes, diye bağırıyordu Engelbrekt. O halde sarayda kızarmış kaz yiyelim, diyordu aşağıdakiler. Hızla alınan karar köylü ordusuyla soyluların bekçileri arasındaki ilişkiyi değiştiriyordu. Henüz küçük, önemsiz gibi görünenler üstünlüğü elde edecek, surların üstündeki zırhlılar da teslim olacaklardı. Kimse bu işin bir başarısızlıkla sonuçlanacağını sezmiyordu, herkes yeni bir döneme girileceğini sezinliyordu. Puke bir orduyla Norrland ve Finlandiya'ya girmiş, Botniya kıyısındaki Faxaholm yakılıp yıkılmış, Åland'daki Kastellholm savaşmadan teslim olmuştu, Ağustos başında Puke tekrar Uppsala ve Gripsholm'u almış olan Engelbrekt'le birleşmişti. İstihkâmı güçlü olan Nyköping kuşatma altına alınmıştı, yeni hedef Ringstadaholm iken Engelbrekt Danimarka'dan gelen krallık danışmanlarının ve kilise prenslerinin Vadstena'da toplandıklarını öğreniyordu. Brecht, ta çalışmaların başlangıcında Engelbrekt'in soyluların oturumuna katılma sahnesi üzerinde çok çalışmıştı, bu sahne şimdi bir kez daha tasarlanıyordu. Ataların önce şişirilmiş büyüklükleri içinde kendilerini göstermelerinde sakınca yoktu, nasıl olsa aşağıdakiler çizmeleriyle hemen onların yanı başında belirecekti, öyle bir belireceklerdi ki, ötekilerin dili tutulacaktı. Strângnâs ve Skara piskoposlarının düet yaparak, Prag'ın doğusundaki Lipau'da hakkından gelinen Hussitlerin şefi Prokopius'un temsil ettiği belanın yakında kendi ülkelerinde de ortaya çıkacağını söyleyerek lanet okumaktaydılar hâlâ, şövalyelerin korosu eşliğinde Bohemya Kralı'nın zaferini kutlamaya vakit bulsalar da dövenler ve sopalarla silahlanmış köylüler onların etrafını saracaktı sonunda. Linköping piskoposu, bu ne cüret böyle, diye inliyor,

haç çıkarıyor, şimdiye kadar hep boyun eğmiş olanları akla geri dönmeleri yolunda uyarıyordu, tam o sırada Engelbrekt onun oturduğu koltuğun yanı başında beliriyor, cüppesinin yakasından tutup onu yukarı kaldırıyor, halkla birleştiklerini hemen açıklamazlarsa onu ve diğerlerini köylülerin önüne atacağını söylüyordu. Cebinden bir kâğıt çıkarıyor, krala bütün görevlerinden alındığını bildiren bir yazı yazmalarını emrediyordu onlara. Sonra kilise babaları Thomas von Strångnäs'in, Sigge von Skara'nın, Knut von Linköping'in, şövalyeler Bo Stensson'un ve Natt och Dag soyundan Bengt Stensson'un, Båt'dan Magnus Birgersson'un ve Guse Nilsson'un, Hammarstad'dan Erengisle Nilsson'un ve Nils Erengislesson'un, Eka ailesinden Karl Magnusson'un ve Greger Magnusson'un, Sture hanedanından Gustaf Algotsson'un ve adları her neyse ötekilerin masaya eğilmeleri, kalemin kâğıdı tırmalayışı, mırıldanılan yarım yamalak cümleler, cümlelerin arasına giren nidalar, Majesteleri, saygıdeğer Kralımız, hayır majesteye, saygıdeğere gerek yok, toplandık, hayır baskına uğrayıp dövülüp sövüldük, Majesteleri'nin iyiliği için, hayır iyiliğe gerek yok, özgür irademizle, hayır silahlı ellerin zoruyla, en yüksek devlet makamlarının yöneticileri olarak, hayır Engelbrekt ve köylülerin maiyetine katılarak, yeminimize karşı sorumluluğumuzun kalmadığını, Danimarkalı'nın yeminini çoktan bozduğunu bildiririz, ama yine de biz size karşı herhangi bir girişimde bulunmayacağız, hayır sizi İsveç tahtından indireceğiz, içinde çektiğimiz sıkıntılardan kurtulmak için duamızı okuyor, silahlarımızı temizliyor, atlarımızı eyerliyoruz, çektiklerimizin karşılığını istiyoruz, ülkeyi sizin ayaktakımınızdan temizleyeceğiz. Kâğıdın yapıştırılması, mühürlenmesi ve üstüne parmak basılması. Engelbrekt'in Vadstena oturumundan sonraki davranışı, ancak bir ulus kurma niyetiyle açıklanabilirdi, yaptıkları bir körleşme içinde olduğunu göstermekle birlikte mutlak bir meşruiyet talebinin ifadesiydi aynı zamanda. Her ne kadar koltuklarını kişisel zorbalıkla elde etmiş olsalar da, ruhbanlar ve şövalyeler onun gözünde hâlâ krallığın yüksek mercileriydi, herkesin lehine çalışacak bir devleti onları karşısına alarak değil, onlarla birlikte kurmak istiyordu. Onurlu Engelbrekt Vadstena'da zafer dolu jestlerle yetiniyordu. Güvenini göstermek ve ittifakı bağlayıcı kılmak için yukarıdaki efendileri ordularının en tepesine yerleştiriyordu. Gerçekten bundan sonra olup bitenler de soyluların bu ufak tefek madencinin üstünlüğüne inandıklarını izlenimini uyandırıyordu ilk elde. Engelbrekt bir kolorduyu Stäkeholm'a ilerlemek üzere Bo Stensson ve Erengisle Nilsson'un komutasına bırakıyordu, bir diğerini genç derebeyi Herman Berman'ın komutasında Rumlaborg, Trolleborg ve Piksborg'un alınması için Småland'a gönderiyordu. Kendisi de Nils Erengislesson'la birlikte Ringstadaholm Kalesi'ne geri dönüyor, burayı hızlı bir zaferle aldıktan sonra yardımcısına teslim ediyordu. Hiç vakit kaybetmeden birlikleriyle Stäkeborg'a ilerliyor, Giovanni Franco'yu bir kez de buradan

atıyor ve Natt och Dag soyundan gelen Piskopos Knut'u kale beyi olarak buraya oturtuyordu. Knut ayrıca Rönö'yü de ele geçiriyor ve burası bir diğer aile üyesinin, Erik Stensson'un gözetimine bırakılıyordu. Soyluların artık çok ucuza saray sahibi olabildikleri söylentisi yayıldıktan sonra, bütün kontluklaların şövalyeleri alelacele yola düşüyordu, bunların arasında Magnus Gren, güçlü vekilharç Bo Jonsson'un värisi Bo Knutsson Grip ve yakında Engelbrekt'in en güçlü düşmanı haline gelecek olan genç Karl Knutsson Bonde de vardı. Engelbrekt ülkenin en güçlü kalelerinden birisi olan Örebro Kalesi'ni bin marklık fidye karşılığında alıp kardeşini oranın komutanı ilan ediyordu, buna karşılık Stäkeholm önlerindeki soyluların şansı yaver gitmiyordu, birkaç saldırının ardından Kalmar'a doğru yollarına devam ediyor, ama orayı da alamıyorlardı. Berman Småland'daki kaleleri fethediyor, Engelbrekt Puke ile birlikte Värmland ve Västergötland'a gitmek üzere yola düşüyor, gittiği her yerde ülke halkından yardım görüyor, Vänern, Agneholm, Edsholm, Dalaborg civarındaki kalelerde duman attırıyor, Puke'ye Axvall'i kuşatmasını söylüyor, Opensten ve Öresten'i zaptediyor, Halland'a giriyor, ticaret ayrıcalıkları vaadinde bulunarak Varberglileri yanına çekiyor, kentin kalesindeki bölge valisini yerinden etmiyor, Falkenberg'e, Halmstadt'a ilerliyor, burada ordusu Berman'ın ordusuyla birleşiyor, çökmekte olan Laholm'la barış yapıyor, Skåne'yi de krallığa katıp, son ziyaret sözünü yerine getirmek üzere Danimarka'ya geçmek istiyordu, ama Erik'in donanmasıyla Stockholm'e gitmek üzere yola çıktığı söylendiği ve bunun da ötesinde Aziz Martin Günü yaklaştığı için, dört ay gibi bir sürede, teslim olmayan birkaç kale hariç bütün ülkeyi kurtardıktan sonra hızla başkente dönüyordu. Geldiğinde Danimarka savaş gemileri körfezi kaplamış, Belediye Başkanı Hans Kröpelin'in başkanlığında İsveç kurulları ve kurmaylarıyla birlikte kral toplantı yapmak üzere Kutsal Ruh Manastırı'nda bir araya gelmişti. Engelbrekt bu toplantıya alınmıyordu, surların atış mazgallarında zırhlılar nöbet tutuyordu, köprüler yukarı çekilmiş, kapılar kazıklarla kapatılmıştı. Ordu komutanı ikinci kez adalar kentinin karşısında kalıyordu öylece. Artık hiç kuşku yoktu ki, soylular onu ve halkı kandırmıştı. Artık Engelbrekt'in duraksaması ve soylulara savaş açmaması için hiçbir neden görünmüyordu. Kuşatmaya başlayabilir ve kışın gemiler, tabii eğer donda mahsur kalmazlarsa, körfezden ayrıldıktan sonra kente saldırı emrini verebilirdi. Ordulardan birini güney kapısının önünde toplamış, diğerini kuzey burçlarının önüne çekmişti, kendisi de Langholm Adası'nda konuşlanmıştı, tam Väster Köprüsü'nün bugün Mälar üzerinde güçlü bir eğimle yükseldiği yerde. Köylü askerlerin sayısı kaledeki birkaç bin paralı askerden çok daha fazlaydı. Engelbrekt aristokratlarla hükümdarın, bütün çekişmeleri sona erdirmek ve bir sonraki yılın sonbaharında bir mahkeme oturumunda sözleşmeyi onaylatmak yolunda uzlaştıkları haberine neden hiçbir ya-

nıt vermedi diye soruyorduk kendimize. Yılbaşına kadar, devrimin ilk aşamasının nasıl sonlandığının gösterilmesi gereken bu sahne üzerinde çalıştık. Bakalım kızarmış kazın sonunda neler olacak, diye bağırıyordu askerlerden birisi. Ve civardaki terk edilmiş çiftliklerin birinden bir kaz getiriliyordu, buralardaki kaleler kentin savunucuları tarafından yakılıp yıkılmıştı. Kaz ateşin üstüne tutulup yolunuyordu. Yemek esnasında, buharların tüttüğü tencerelerin arasında bizim de tahmin edebileceğimiz şeyler konuşuluyordu. Önce öfke, ateşkesin geçersizleştiğine ilişkin bir açıklama yapılması talebi. Savaşın yükünü bizler taşıdık, şövalyeler değil. Zaferi biz kazandık, ödülümüzü isteriz. İçerideki efendilerin bizi daha fazla yönetmesine izin vermeyelim. Ulaklar anlaşmanın ayrıntılarını Helgeandsholm'a iletiyorlardı. Gelen haberlere göre Erik şimdiye kadar elinde bulundurduğu bütün yetkilerden vazgeçmiş, atadığı valilerini geri çekmeye ve krallığın bütün yönetimini ülkenin soylularına bırakmaya söz vermişti. İsveç'in özerkliği onaylanmıştı. Erik, birliğin başı olarak sembolik anlamda tacını taşımaya devam edecek, ama pratikte hiçbir hakkı olmayacaktı. Kurullar sözleşmeyi büyük bir başarı olarak adlandırıyordu, bu arada, kendini kurban etmeye hazır bir halkla birlikte bir barış dönemini başlattığı için lider Engelbrekt'e de şükran ve övgülerini sunmayı ihmal etmiyorlardı. Bu durumda Engelbrekt madencileriyle birlikte maden kuyularına geri dönmeli, köylüleri köylerine göndermeli ve şövalyelerle tüccarların elde ettiklerini onlara çok görmemeliydi. Engelbrekt'in seçimi mevcut koşullara uygundu, bunu böyle görmek durumundaydık. Onun döneminde ne kadar devrimci olunabilirse o kadar devrimciydi o, Engelbrekt'in, yaşadığı zamanın ilerisinde olduğu, ama sert toplumsal gelişimin onu engellediği, geri adım atmaya zorladığı anlamına geliyordu bu. Margareta'nın vardığı noktanın çok daha ötesine geçmişti Engelbrekt, ama bugünkü bilgilerimize dayanarak ondan beklediğimiz ileriye atılışın gerçekleşmesi için daha yaklaşık dört yüz yıl geçmesi gerekecekti. Eğer Engelbrekt devrimci değil de maceracı olsaydı, aristokrasiye patlayan nefretin tuzağına düşer, yorgun düşmüş birlikleri kente saldırtır, ayrıca kenti de pekâlâ alabilir, bir iç savaş başlatabilir, Danimarka ordusunu, İsveç şövalyelerini, Hansa'yı ve Alman Tarikatı'nı karşısına alabilirdi. Aldatılmış olması hiçbir durumda değişmezdi. Başka türlü olması mümkün değildi, yüksek sınıflar kaypak Birlik Kralı'nı dikbaşlı lidere tercih edeceklerdi elbette, çünkü ancak Erik'in yönetiminden çıkar sağlayabileceklerini bal gibi biliyorlardı. Ama onların arasında Engelbrekt'in ileriye yönelik çabalarını anlamayanlar da yok değildi, sözgelimi Nils Gustafsson Bât ve Thomas von Strângnäs bunların arasındaydı. Puke, Berman, Bengt Gotskalksson, Gotskalk Bengtsson, Johan Karlsson Färla, Claus Plata ve diğer şövalyelerle derebeyleri onu destekliyorlardı, isyan ilerici bir hareket olarak yüksek zümrelerde de kendini göstermişti, Engelbrekt'in niyeti ise bu itici gücü yenilen-

me için, genel gelişme için kullanabilmek olmuştu hep. Birçok mücadele arkadaşının ısrarına rağmen, ne kadar zor ulaşılır olsa da ulusal birlik hedefini kısa sürecek, coşkulu bir zafer uğruna riske atmaktan kaçınmıştı Engelbrekt. Onlar onun bu tutumunu zayıflık olarak, cesaret eksikliği olarak adlandırmış olabilirlerdi, ama biz onun, tarih sahnesinde göründüğü kısa süre içinde bu bölgelerde kendisinden önce hiçbir devlet adamının göstermemiş olduğu bir dirayet ve kararlılık sergilemiş olduğu konusunda ısrarlıydık. Engelbrekt çekirdek bir orduyu muhafaza ediyor, geri kalan herkesi düzenli birimler halinde işlerinin başına dönmek, kendilerine başkanlık edecek kimseleri seçmek, kendi kurullarını oluşturmak, kendisiyle de sürekli bağlantı içinde kalmak, yeni bir hareket gerekirse hazır olmak üzere topraklarına gönderiyordu. Ocakta, ürperten geceler bittikten sonra, Üç Aziz Kral Yortusu'nda bütün zümrelerin temsilcilerinin krallığın kaderini belirleyecekleri bir toplantı düzenlemeyi düşünüyordu.

Brecht ocakta hasta düştü, ipliklenmiş bornozuyla ve boynuna sardığı yün bir atkıyla çoğu zaman kanepede yatıyordu. Yerden, pencerelerden esiyordu, demir şöminede yanan ateşe rağmen oda soğuktu. İş durmuştu, bütün duyularımızda bir donma vardı. Yeni bir yasa çıkarılmıştı, bu yasa polise mektupları açma, telefon konuşmalarını dinleme, evleri arama, üst araması yapma, keyfî bir biçimde kuşkulanılan herkesi tutuklama ve savunma olanağı tanımadan altmış güne kadar nezarethanede tutma yetkisi veriyordu. Arboga'daki toplantı ve Engelbrekt'in sonuyla ilgili malzeme toplamıştık, bu malzemenin dramatik özelliği tıpkı dışarıdaki hava gibi dondurucuydu. Donukluğumuzu aşmaya ve son sahneleri tasarlamak üzere harekete geçmeye çalışıyorduk, oysa Brecht oyunla ilişkisini kesmiş gibiydi. Gerçi bize hâlâ tarih kitaplarından parçalar okutuyor ve çatışmalı durumların taslaklarını hazırlatıyor, ama bizi dinlemiyordu. Bir defasında Greid iki yana açtığı kolları, karla kaplanmış paltosu ve yele gibi saçlarıyla yanımıza gelip, Tanrı'yla karşılaştım, diye bağırdı, ahlaki ve etik el kitaplarında bir karakter yakaladığını söylüyordu, Marksizmi de etkileyip materyalizm içinde yozlaşmamasını sağladığını düşündüğü bir karakter çizgisi. Kentin bütün atmosferi de bu oyuncunun ve amatör filozofun görüntüsü gibi hayaleti andırıyordu. Sendika yönetimi on bire kırk dört numaralı genelgeyi fabrikalara göndermişti, bu genelge komünistleri sendika temsilciliklerinden uzaklaştırma talimatını veriyordu. Bütün birimler Finlandiya'nın ulusal birliğini desteklemek zorundaydı. Çalışanların, ücretlerini Finlandiya halkının mücadelesine bağışlamak zorunda oldukları belli günler konmuştu. On Şubatta üç binin üzerinde polis Komünist Parti'nin lokallerine

ve yazı işlerine yapılan bir baskında yer aldı. Kung Caddesi'nde bulunan ve el konan merkezden çuvallar ve sandıklar dolusu doküman alınıp güvenlik polisinin karargâhına taşındı. Parti gazetelerinin satışı ve dağıtımı, sevk pusulalarının asılması yasaklandı. Nakil yasağıyla birlikte yüz yıldan fazla bir zamandır anayasada yeri olan basın özgürlüğü yasası çiğnenmiş oldu. Yazı yazılabiliyor, ama dağıtılamıyordu. Daha önceleri kendileri burjuvazinin önlemlerine maruz kalmış olan sosyal demokratların bu müdahalesi mutlak sansüre eşdeğerdi. Branting gibi parlamenterler bile parlamento kararını desteklemişlerdi. Gazetelerin dağıtımını kişisel olarak üstlenen İsveçli komünistler de illegal mücadeleye adım atmış oluyordu ister istemez. El konan kayıtlarda adresleri görünen pek çok parti üyesi devlet düşmanı olarak tutuklanmaktan ve sorgulanmaktan kurtulamıyordu. Rosner'in yanlarında saklanan yoldaşların kapısı henüz çalınmamıştı. Ya onlardan kuşkulanılmamıştı ya da ev özel bir gözetim altında tutuluyordu. Ben de artık Komintern'in temsilcisini Uppland Caddesi'nin paralelindeki Västmann Caddesi'nden geçerek, avluların bulunduğu yolu aşarak ve bir evin arkasından dolanarak ziyaret ediyordum. Rosner başmakalelerini şimdiye kadar Franz Lang adıyla imzalamıştı. Aralıktan bu yana ise adını Hauser olarak değiştirmişti, belki de yabani çocuğu* düşünerek yapmıştı bunu. Onun takma adı pek çok ünlü ismin arasında yer alıyordu, bunların arasında Dimitrof, Marty, Pieck, Florin, Ulbricht, Thorez, Cachin, Šmeral, Andersen Nexö, Pasionaria ve Mao Tse Tung vardı. Linderot, Sillén, Hagberg gibi parti yöneticileri de Västermalm parti matbaasında meşru yollardan çıkarılan dergiye yazılar yazıyorlardı. Dışarıya karşı güvenlik kusursuzdu. Dergi İsveç yayını olarak iki yıl boyunca varlığını korumuştu. Ama artık sadece Almanca olarak basılıyordu. Derginin içeriğinden Komünist Parti sorumluydu. Bir baş redaktör adı geçmiyordu. Eskiden de malzemenin büyük bir kısmı Komintern tarafından sağlanmaktaydı. Komintern'in temsilcisinin şu anda Stockholm'de bulunduğuna dair hiçbir kanıt yoktu. Polis takma isimleri ortaya çıkarabilir, yeraltında yaşayan işbirlikçilerini kovuşturabilirdi, ama uluslararası siyasi ve ekonomik sorunları ele alarak Alman göçmenleriyle ilgili yayın yapan bu dergiye itiraz için neden yoktu. Ancak sevk yasağından sonra gönderilmiş pek çok sayı merkez postanenin bodrum katında kalmıştı. Kamuoyuyla ilişkinin kilitlenmesi partinin Eylülden beri içine düştüğü yalnızlığın doğrulanması gibiydi. Partinin verdiği talimatlar üyelerinin bir çoğu üzerinde kafa karıştırıcı bir etki yapmış olmalıydı. Parti doğrudan bir faşizm eleştirisinden kaçınarak, bunun da ötesinde Batılı güçleri asıl düşman olarak gösterip onları savaşın devam etmesinden sorumlu tutarak, daha önce kendisini bir mücadele partisi kılan inisiyatif gücünü bağlamış oluyordu. Bu aylar boyunca

(*) 19. yüzyılda bilim dünyasını etkileyen bir olay olarak 16 yaşına kadar insanlardan uzak büyümüş ve bulunduktan sonra bir kule zindanına kapatılmış olan vahşi çocuk, Kasper Hauser – ç.n.

on dokuz bin üyesinin yedi binini kaybetmişti. Öte yandan dolaylı da olsa, Kızıl Ordu'nun ilerleyişini haklı çıkararak parti, Finlandiya çatışmasının altında yatan asıl nedeni ima ediyordu. Hiçbir pakt, Sovyetler'in daha önce Polonya'ya karşı yaptığı gibi birliklerini diğer ülkenin üzerine göndermesinin, sadece ve sadece Almanya'yla olası bir çatışmayı engellemeye veya ertelemeye hizmet ettiği konusunda inandırıcı olamazdı. İngiltere ve Fransa ise, iki güç arasında savaşın patlak vermesi umudunu taşıyordu, Maginot Hattı'nın gerisinde Fransızlardaki hareketsizlik bunun kanıtıydı. Ama yine de İsveç Komünist Partisi, Sovyetler Birliği'nin barışçı siyasetini vurgulayıp Komintern bağlantısı içinde tarafsızlığın korunmasını savunduğunda ve İsveç'in Finlandiya krizine müdahaleden elde edeceği çıkarları teşhir ettiğinde, basın bunu küçümseyerek bir kenara fırlatıp atıyordu. Faşizm karşıtlığı yapmak artık sadece sosyal demokrasinin, ilerici burjuvazinin, hatta liberal aristokrasinin hakkıydı. Prensler, kontlar, banka yöneticileri, profesörler, avukatlar, yayıncılar Yahudi olan ve komünist olmayan mültecilere şefkat ve yardımseverlik gösteriyordu, buna karşılık Komünist Parti'ye olağanüstü bir durumu başına bir bela olarak almaktan başka bir şey kalmıyordu. Komiteler, platformlar ve organizasyonlar işgüzarlıklarıyla, kültürel cemaat vurgularıyla, akşam toplantıları ve kurdukları pazarlarla, eğitim kurslarıyla, iş bulma ve barınak sağlama çabalarıyla örnek bir hümanizm sergiliyorlardı. Bin dokuz yüz otuz dokuz eylülüne kadar tek tük durumlarda Rote Hilfe'yle işbirliği yapmak mümkün olmuştu. Ama artık bu kurumun faaliyeti büyük ölçüde sınırlanmıştı, yaptığı yardımlar sadece yeraltında gerçekleşebiliyordu. Hodann özgürlük ve hukuk kavramının komünizmin yargılanması anlamına gelen tarafa bağlanmış gibi görünüyordu. Hodann'a Brecht'in kız arkadaşı Berlau'yla birlikte gittim, Berlau Hodann'ın birinci evliliğinden olma kızı Sonja'yı Danimarka'da uzun süre yanında barındırmıştı. Sokaklardaki kar yığınları yüzünden bisiklete binmek mümkün olmadığı için Berlau beni, daha önce de pek çok kez Lidingö'ye götürdüğü gibi, motosikletiyle almıştı. Hodann karısıyla ve yaklaşık bir ay önce doğan oğluyla birlikte Kristineberg'deki Lindner Meydanı'nda, Traneberg Köprüsü'nün üstlerinde kalan yeni binalardan birinde oturuyordu. Zayıflamış ve süzülmüştü, yorgun görünüyordu, çocuk bezlerinin kokusu o çok iyi tanıdığım balgam kokusuyla karışmıştı. Tramvay yolculuğu, uzayıp giden Drottningholm Sokağı, Hantverkar Caddesi, Tegelbacken'da araç değiştirmek, sonra Vasa Caddesi, işyerinin bulunduğu Kung Caddesi ve tekrar dönüş yolu, onun enerjisini çekip alıyordu. Bu küçük dairenin kirası yüz on beş krondu, danışman olarak aldığı maaşın yaklaşık yarısı. Onu İspanya Cumhuriyetçi Ordusu'nun üniforması içinde gözümün önüne getirmeye çalıştım, eski konuşmalarımızı anımsamaya çalıştım, ama Cueva la Potita'da ve Denia'daki yaşadıklarlarımızı canlandıramıyordum. Geçen yıl ona bir şey olmuştu, onu sarsan

bir şey, ama yine de hâlâ dostane davranmak için mücadele ediyordu kendisiyle. Hodann dağılmanın eşiğindeydi, ama hâlâ, gelişimim için bana nasıl yardımcı olunabileceğini düşünüyordu. Mülteciler Komitesinin başkanı Profesör Tegen'le, Halk Yüksek Okulu Birkagârden'in yöneticisi Gillis Hammar'la konuşmak istiyor, Vanadis Sokağı'ndaki Yardım Bürosu'ndan Bayan Hellner'e beni tavsiye etmek istiyordu, eğer mevcut yükümlülüklerimden dolayı fazla yüküm olmasaydı ve Hodann da, kendisi dağılmanın eşiğindeyken bu tür girişimlerin yararsızlığını sergilemiyor olsaydı, bütün bunları kabul edebilirdim. Berlau ve Hodann'ın Praglı karısı çok fazla mobilyayla doldurulmuş oturma odasında otururken biz banyoda oturuyorduk, Hodann klozetin üstünde, ben de bir taburede, belki artık birbirimizle konuşabiliriz diye düşünüyordum. Siyasi ve siyasi olmayan mülteciler arasındaki ayrımdan, Rote Hilfe'nin devre dışı bırakılmasından söz ettim. Ekonomik olarak güçsüz sol kuruluşlara karşılık burjuvazinin ve sosyal demokrasinin inisiyatifleri sürgünlere yegâne güvenlik olanağını sağlıyor, dedi Hodann. Ona göre, faşist saldırganlığı resmî olarak destekleyen Komünist Parti'ye artık güvenilemezdi. Ayrıca Alman işçilerinin gelecekte sosyalizm mücadelesini sürdüreceklerini söyleyenler değerlendirme becerilerini tümden kaybetmişler demekti. Sovyetler Birliği'nin Alman iktidarı karşısında diplomatik bir zafer kazandığı açıklaması kabul edilemezdi. Sovyetler Birliği'nin öncü kuşağı tümden silip atmasının ardından şimdi de komünist dünya hareketini feda etmesinde en ufak bir güçlülük işareti görmüyordu Hodann. Daha önce olduğu gibi bugün de asıl düşman, halkın büyük bir kısmının özdeşleştiği faşist Almanya'ydı. Sovyetler Birliği, sadece Batılı güçleri karşısına almaktaki ısrarıyla ve Finlandiya'ya yönelttiği saldırıyla, Almanya'yla kol kola girerek Avrupa'nın bölüşülmesine odaklandığı görüntüsünü veriyordu. Eğer İngiltere Finlandiya'nın yükünü hafifletmek üzere İskandinavya'nın kuzeyinde harekete geçerse bunun yıkıcı sonuçları olabilirdi. Komünist Parti'nin yaptığı gibi, Finlandiya işçi sınıfıyla Kızıl Ordu arasında bir kardeşliğin oluşacağını ve Finlandiya'da devrimci bir yönetimin işbaşına geleceğini hesaba katmanın bir yanılsama olduğunu söylüyordu Hodann. Kritik bir durumda nasıl davranacağımız sorusu bir kez daha önem kazanıyordu, partinin talimatlarına ayak direyen herkese sırtımızı mı dönecektik, yoksa bu boy ölçüşmenin karmaşıklığını etki altında kalmadan kafamızda düzenlemek ve bağımsız bir resim oluşturabilmek için başka bakış açılarını da dikkate mi alacaktık. Ben kendi adıma karşıt bir pozisyonu temsil eden, ama eleştiri talebi ve özgür fikir alışverişi açısından aynı eğilimleri paylaştığım bir dostla ilişkimi kesemeyeceğimi biliyordum. Hareket noktam her zaman, taraf olmanın dogmaya dönüşmemesi, öz sınamadan vazgeçilmemesi, hiçbir şeyi hazır ve nihai olarak benimsememek olmuştu. Eğer burjuvazi ilericiliği öne sürüp bir yandan da kendi sınıf hukukunu uyguluyorsa, o zaman

biz de bütün gücümüzle insan hakları kavramının yeniden üretilmesi için çalışmalıydık. Parti mevcut biçimiyle var olmaya devam ettikçe bu hedefe ulaşmanın imkânsız olduğunu düşünüyordu Hodann. Sonra Berlau'yla birlikte tekerlerin altında buz parçacıklarını sıçrata sıçrata kentin içinden geçerek geri döndük, dönüş yolunda kollarımı onun hışırdayan deri ceketine doladım. Motosikleti dik yamaç boyunca çamların arasındaki kırmızı ahşap eve doğru ittik. On üç ocak, bin dört yüz otuz beşin Arbogası. Pencereleri ve kemerli yuvarlak kapısıyla kiremit bir cephe, önünde araç gereçleriyle, el arabalarıyla köylüler, bazıları zırh ve kılıç kuşanmış, şişkin ceketleriyle mumyalanmış gibi, kürklü kasketleriyle kulaklarını örtmüş, kollarını kavuşturmuş, kalın kar tabakasının içinde bata çıka volta atıyorlardı. Halkın dışarıda tutulduğu oturumun sahnesi bu, demişti Brecht, bu yüzden sağda solda burunlarını çekerek dolanıyorlardı, bu durumda oturumu dışarıya taşımalı, içerideki konuşmacıları değil, dışarıdaki yorumlayanları göstermeliydik. Bu sahnede önce büyük değişikliklere işaret edilmeliydi. Dinleyin, toplantıda sadece papazlar ve şövalyeler yok, başkaları da var. Kim var, diye soruluyordu. Haberleri kapı nöbetçisi iletiyordu, o da yukarıda olup bitenleri merdiven boşluğunda nöbet tutan görevliden öğreniyordu, görevliye de bu bilgileri içerideki hademe sızdırıyordu. Evet, orada her zaman olduğu gibi aristokrasinin kurulları yoktu sadece, aynı zamanda daha aşağıdaki eşrafın, ticaretin, serbest çiftçiliğin temsilcileri de vardı. Meclis daha önceki oturumlarındaki gibi on iki kişiden değil, tam otuz iki kişiden oluşuyordu. Bir yönetim ve onun da başına birisi seçilecekti, Stockholm'deki soyluları hedef alan bir hareketti bu. İçeride olup bitenler artık Stockholm'deki efendilerle uzlaşarak gerçekleşmiyor, tam tersine onları hedef alıyordu. Krala bağlı seçkinler devre dışı bırakılmışlardı, çoğunluk kendi kararlarını verecekti şimdi. Peki yaptı mı bunu gerçekten, diye soruyorduk kendimize. Dışarıdakiler de bunların ne menem kararlar olduğunu sorguluyordu doğal olarak. Tabii bizim bugün yaptığımız gibi değil, içinde yaşadıkları döneme uygun olarak yapıyorlardı bunu. İçerideki salonda neden bir tek işçinin, bir tek ücretli kölenin yer almadığını sorgulamayı becerebilmiş olsalardı, devrimi kendiliğinden bir kez daha başlatmış olurlardı. Ama halkın içindeki çoğunluğu oluştursalar da, o güne kadar yönetimi aşağıdan ele geçiremedikleri için, aksine nadiren kendi sınıflarından çıkan ve kendilerine ne yapmaları gerektiğini söyleyen temsilcilere güvendikleri için bu defa da beklemekten başka bir şey yapamıyorlardı. Gerçi sorularıyla talepkârdılar, hangi noktada olduklarını bilmek istiyorlardı, ama yine de Engelbrekt'in içeride silah arkadaşları Puke, Berman, Gotskalksson, Bengtsson, Färla ve Plata'yla birlikte olduğu haberi ağızdan ağıza yayıldığında kendilerini güvende hissetmişlerdi. Piskoposlar Thomas, Sigge ve Knut'un, şövalyeler Magnus Birgersson ve Nils Gustafsson Bât'ın, Nils Erengislesson Hammarstad, Gustaf Algotsson Stu-

re, Gereger Magnusson Eka, Bo Knutsson Grip, Knut Karlsson Örnfot, Bo Stensson ve Nils Stensson Natt och Dag'ın, onların yanı sıra da büyük toprak sahiplerinin, maden işletmecilerinin içeride oldukları söylendiğinde, bunu kendi çıkarları adına iyi bir durum olarak yorumladılar, eğer bu kişiler açıkça Engelbrekt'i tanırlarsa, diye düşünüyorlardı, o zaman toprakları paylaşmaya, vergileri indirmeye, idare memurlarının dayattıkları önlemleri kaldırmaya da hazırlardır demekti. Ama buna rağmen onların küçük sorunlarından söz edildiği haberi gelmiyordu, yukarıda daha önemli görüşmeler yürütülüyordu. Ayrıca şu da bir gerçekti ki, içeride alman kararlar yeterince dikkatle izlenmiyordu, çünkü ortalık Engelbrekt'in İmparatorluk Başefendisi unvanını aldığı haberiyle çalkalanıyordu. Bu yeni bir unvandı. Kral olmak anlamına mı geliyor bu, diye soruluyordu. Kral değil, ama mareşal. Ülkedeki koşulların şimdi nasıl değişeceği yorumlarının arasına büyük kapıdan dışarıya, eyaletlerin kimin yönetiminde olacağını sızdıran sesler geliyordu. Engelbrekt Uppland'ı alıyordu, Nils Erengislesson Östergötland'ı, Piskopos Sigge Västergötland'ı, Nils Stensson Småland'ı, Bo Knutson Tjust'u, Knut Karlsson Södermanland'ı. Birileri toprakların başına getirilmek zorundaydı eninde sonunda. Ve başa getirilenler artık Erik'le işlerinin bittiğini kanıtlayanlardı. Ama anlaşılmayan bir nokta vardı ki, o da aşağıdakilerin silahlarını teslim etmek zorunda olmalarıydı. Emir nöbetçiden gelmişti. Yükselen sesler, silahları vermeyin, babalarımız bu emre uydu, babalarımızın babaları da uydu, uymamalıydılar. Ama emir böyle, çünkü artık barış zamanı, deniyordu. Henüz barış yapılmadı, diyorlardı. Engelbrekt'in kendi ağzından duymak istiyoruz bunu. Engelbrekt pencerede görünüyordu. Yükselen sesler, silahlarımızı vermek istemiyoruz. Silahların teslim edilmesi ve mühimmat depolarında muhafaza edilmesi yolunda karar aldık, diyordu Engelbrekt. Silahları vermeyiz, diye geliyordu yanıt. Krallık silahları koruma altına alacak, diyordu Engelbrekt. O zaman gözetimi biz yaparız, oluyordu yanıt. Nöbetçiler seçimle iş başına gelecek, diyordu Engelbrekt, silahlara ulaşabilir durumda olacaksınız. Şimdi önemli olan tek şey, bizi hâlâ tanımak istemeyen şövalyeleri de yanımıza çekip onlara barışçıl amaçlar güttüğümüzü göstermek, diyordu Engelbrekt. Brecht, Engelbrekt'in bin dört yüz otuz beş yılı boyunca soylularla bir birlik kurma çabalarına itibar etmiyordu. Sigtuna, Vadstena, Halmstad'da yapılan oturumlara aşağı zümrelerin temsilcileri alınmıyordu, yönetim işleriyle ilgili her şey yine yukarıdakilerin elinde toplanmış gibiydi. Engelbrekt ne zaman bir başarıya imza atmak istese, bunun bedeli, Erik'e yetkilerini geri vermek için bin türlü dalavera çevirmeye devam eden soylu gruplara taviz vermek oluyordu hep. Arada bir, ülkenin Engelbrekt'in ve adamlarının elinde olduğu izlenimi uyansa da, büyümekte olan bir uğursuzluk havası kendini açıkça belli ediyordu. Hâlâ Danimarka'nın elinde bulunan Kalmar, Nyköping, Stäkeholm ve Axvall kaleleri krallığın içinde

birer tehdit unsuruydu, Stockholm de hâlâ Birlik Kralı'na bağlıydı ve Engelbrekt'in halkına kapılarını açmıyordu. Ne zaman ki nazım tarih kitabında Engelbrekt'in kanal inşasına değinen birkaç satırdan söz ettik, o zaman kulak kesildi Brecht. İmparatorluk Başefendisi, aklı fikri kendisini ortadan kaldırmak olan bir düşmanıyla sert diplomatik görüşmeler yaptığı bir sırada niyetini ortaya atıyordu, bu niyet geleceğe yönelik bir barış siyasetinde Engelbrekt'in ne kadar becerikli olduğunun kanıtıydı. Stockholm'deki şövalyelerin ve büyük burjuvaların düşmanca yaklaşımı yüzünden Mälar Gölü'nden açık denize çıkış yolu kesikti. Cevher ticareti durmuştu, ayrıca ülkeye mal ithali de engelleniyordu. Savaşla geçen bir önceki yılın ardından kıtlık baş göstermişti, birliğin aristokratlar klanı, bir kez daha sefalete itilen halkı çiğneyip ezmeyi hedefliyordu. Engelbrekt soylu sınıfıyla çatışmaktan kaçınarak bir kuşatma savaşına, uzun sürecek toplumsal bir boy ölçüşmeye hazırlanıyordu, bu hazırlığın çıkış noktası yiyecek ihtiyacını karşılama ve demir satışıyla sermaye edinme zorunluluğuydu, böylece savaşın yol açtığı sıkıntılardan ekonomik yapılanmaya geçişin bir göstergesi olan projeyi başlatıyordu. Engelbrekt'in hâlâ bağlantı içinde olduğu ve ticari ilişkilerin yeniden başlamasını bir misyon olarak algılayan bazı Hansa kentleri onun bu girişimini desteklemiş olabilirdi. Arboga oturumunun üstünden daha iki ay geçmemişti ki, Engelbrekt Tälje'ye bir ordu gönderdi, silahları bu defa çapalar ve kürekler olan bir ordu. Västerås'dan gelen şilepler el arabalarıyla, kovalarla, sepetlerle, siper kazıklarıyla doluydu. Gemi yolu buraya kazılacaktı, eskiden bir nehir kolunun denize aktığı ve o sıralarda suya açılana kadar boydan boya bataklık alanlarla kaplanmış Stockholm'un Güney Batı ucuna. Gri taş evlerin Sankta Ragnhild Kilisesi'nin etrafında sıra sıra dizildiği kentin önündeki boğazda, Natt och Dag soyundan gelen ve karşı tarafın liderlerinden Bengt Stensson'a ait olan ve setlerin çevrelediği kale vardı. Puke bir birlikle müstahkem adayı gözetim altında tutarken, işçiler, daha sonra Mälar'in ilkbaharda yükselen sularından yararlanarak akıntıyı kuzey yönünden kanala yönlendirebilmek için güney vadisindeki kumu ve çamuru temizlemeye koyuluyorlardı. Bu kanal inşasının başlı başına ayrı bir oyun yazmaya değer olduğunu düşünüyordu Brecht. Ortak çalışma ilkesi burada açıkça bireyciliği ve kâr etme hırsının gücünü alt ediyordu. Özgürlük savaşı halkta kendine ait bir güç bilinci uyandırmış gibi görünüyorsa da, kısa bir süre sonra baskıcı şiddetin sürekliliği bir kez daha kendini gösteriyordu. Doğaya egemen olma mücadelesi kitlelerin olağanüstü çabasıyla kazanılabilirdi. Maden kuyusu kazmakta deneyimli işçiler, binlerce köylü gevşek zemini kazıyor, taş taşıyor, kazıkları yan yana diziyor, onları ağaç dallarıyla birbirine bağlıyor, sürekli su çıkan zemini gece gündüz demeden kürekliyor, suyun yukarı ucuna bir set kurmak üzere duvar örüyor, sular yükseldiğinde gırtlaklarına kadar battıkları suların içinde çalışıyorlardı, yolun ne bahara ne de yaza yetişmesi

mümkün değildi, ama bir sonraki yıl tamamlanabilirdi yol, Lübeck'den gelen ve Hansa'ya ait birkaç gemi dış limanda konuşlanmıştı bile, yassı kayıklara yükleme yapılıyor, bunlar tomrukların üzerinde karadan Mâlar Nehri'ne yuvarlanıyor, ters yönde de ham cevherle dolu fıçılar ticaret gemilerine gönderiliyordu. Bir çekme ve sürükleme, kölece bir çalışma, ama gönüllü olarak yapılan bir iş, tıpkı zafere ulaşan devrimden sonraki gibi anlamlı bir iş. Ama her yerde mantar gibi biten, oturduğu yere yayılan, yapılanları yıkmak için fırsat kollayan düşmanı kovmayı başarmak teknik beceriyle zorlukların üstesinden gelmeye benzemiyordu. Temmuz sonunda aniden, Birlik Kralı'nın Stockholm'deki soyluların daveti üzerine başkente gelmek üzere yola çıkma hazırlığı yaptığı söylentisi yayılıyordu, bu yolculuğun amacı Temsilciler Meclisi'nin krala Mayıs ayında Halmstad'da yapılan görüşmeler sonucunda söz vermiş oldukları gibi, kralın taht üzerindeki hakkının ve elinden alınan kalelerin, sarayların, kentlerin ve eyaletlerin geri verilmesinin onaylanmasıydı. Devrimin geçersiz olduğu açıklanacaktı. Bu durumda Engelbrekt kendi kurduğu yönetime karşı tavır almak ve bir karar vermek zorundaydı, halk arkasındaydı ve yeni bir seferberliğe hazırdı. Böylece başlatılan büyük girişim duracak ve işçi ordusu yine asker ordusu haline gelecekti ister istemez. Puke kanalı korumak üzere Tâlje'de kalıyordu, kısa bir süre sonra da Bengt Stensson'la çekişmeye başlıyordu burada. Bengt Stensson Lübeck gemilerinden birisini yağmalamış, Puke de bunun üzerine birliklerini kaleye salmış ve şövalyeyi oradan atmıştı. Ağustos başında Engelbrekt üçüncü kez Stockholm önlerinde konuşlanıyordu, karargâhını yine Langholm Adası'na kurmuştu, buna karşılık şövalyeler ve kilise babaları Kutsal Ruh Manastırı'nda toplanmıştı. Kent Kral'ı karşılamak üzere hazırlık yapıyordu. Aristokratlar Stockholm'de, ülkedeki saraylarında oturup hukuka uygun olarak krallığın başına seçilmiş olan Başefendi'ye boyun eğer gibi görünüp öte yandan da ona bu barış toplantısının amacının aslında Erik'i devirmek olduğunu söyleyerek onu aldatmaya çalışıyor, böylece ikili oynamaya devam ediyorlardı. Söylediklerine bakılırsa, kral eski mülklerinden bazılarını geri alacak, ama İsveç'in yönetimine karışamayacaktı, Birlik de Nordik ülkelerin dokunulmazlığını güvence altına alıyordu. Ayrıca Bengt Stensson'un da maiyetiyle gelip Knutsson Bonde, Krister Nilsson Vasa ve bu arada temsilciler meclisine seçilen Magnus Gren'e katılması Danimarkalı Kral'ın karşısında hangi çıkarların temsil edileceğini açıkça gösteriyordu, buna karşılık Engelbrekt'in güvendiği adamlar, toplantıya katılacak olan Piskopos Thomas ve Nils Gustafsson Bât'tı. Engelbrekt onlara halk adına bir mektup veriyordu. Mektupta Erik'in ülkede düzen ve adaleti sağlamaktaki beceriksizliği, onu devirmek için halkın tek yumruk halinde ayaklandığı, zorba Kral karşısında zafer elde edildiği halde krallığın henüz huzura kavuşamadığı, eski koşullara dönmek için bazı çabaların sarfedildiği, halkın buna

katlanamayacağı, bölge valilerinin terör estirmesine bir daha asla izin verilmeyeceği, vergilerle halkın bir daha asla küstahça soyulmayacağı, köylülere işkence edilmesine ve onların zincire vurulmasına bir daha asla izin verilmeyeceği, onursuz bir ittifaka derhal son verilmesi ve sahtekâr kral bozuntusundan kurtulunması gerektiği dile getiriliyordu. Fos Kral Erik gecikmeli olarak Eylül başında bütün çalımıyla Stockholm'e geliyordu. Kale surlarının ardında, önce Kröpelin'in başkanlığında pazarlıklar başlıyordu. Ama belediye başkanının İsveç tarafına fazlasıyla yaklaştığı ortaya çıktığı için görevinden alınıyor ve yerine kralın gözdelerinden birisi oturtuluyordu. Yine sadece kendi çıkarlarının peşinde olan egemenler ve yine dışarıda bekleşen halk. İçeride, kimsenin ne olup bittiğini göremeyeceği bir biçimde anlaşmalar yapılıyordu, bu anlaşmalar eninde sonunda içeridekilerin çıkarları içindi. Bu şantaj ve hile ustaları, birbirlerini de yolup birbirlerinden para sızdıran bu hükümranlar, kıyıcı rejimlerinin elverdiği sonuç ne olursa olsun her seferinde bunu zafere dönüştürebiliyorlardı. Halland, Stockholm, Kalmar, Nyköping yine Erik'in hizmetine sunuluyordu. Buna karşılık geri kalan eyaletler ve saraylar İsveçli efendiler tarafından yönetilecekti. Onlar da krala bağlılık yemini ediyor, kral ise onlara, Hansa zindanlarında hâlâ tutuklu bulunan İsveçli savaşçıların serbest kalacaklarına dair söz veriyordu. Bundan böyle mahkemeler ülkenin yasalarına göre karar verecekti. Buna karşılık halkın ödeyeceği vergilere Erik karar verecek ve vergilerden Erik'in sarayı yararlanacaktı. Kraliyet mevkilerini işgal etmeye hakkı olan ruhani ve dünyevi soylu sınıfı ise vergilerden muaf tutulacaktı. Ayrıca kralın vekilharçları ve mareşalleri seçme hakkı saklı kalacaktı. Senato onaylarsa kralın yaptığı atama yürürlüğe girecekti. Erik'in adamı Krister Nilsson Vasa'nın vekilharç olması ve onun karşısında soylu tarafın sözcüsü Karl Knutsson Bonde'nin mareşal olarak yer almasıyla uzlaşma sağlanmış oluyordu. İkisi de Engelbrekt'in yeminli düşmanları olarak egemenlerin işine geliyordu, öte yandan rakip olarak birbirleriyle savaşacakları da kesindi. Böylece Erik'in taviz vererek tacını satın aldığı, aristokratların da eski ayrıcalıklarına kavuştukları uzlaşma şöleni aynı zamanda bir çatışmayı gösteriyordu. Manastır ve kiliselerdeki çanların eşliğinde Kral Krister Nilsson'a gümüş bir asa ve Karl Knutsson'a bir kılıç veriyordu. Bir tek Nils Gustafsson Bât sözleşmeye mührünü basmamıştı. Engelbrekt'in adı anılmamıştı. Atmış gemiden oluşan Danimarka donanmasının gidişinden sonra Engelbrekt ordusunu topluyor, Kasımda da ikinci devrim çağrısı yapıyordu.

İki cepheli bir savaşın içindeydik, kar fırtınasının içinde Engelbrekt'i takip ediyor, kuşatılmış kentimizde kendimizi koruyorduk. Her sabah fabrikaya

gittiğimde, bugün kovulabilirim, diye düşünüyordum. Her akşamüstü Rosner'in oturduğu eve girerken polis memurları tarafından yolumun kesilebileceğini düşünüyordum. Her akşam uyumadan önce, yaşamımı değişterecek bir şeylerin olması gerektiği düşüncesinin üstünü güçsüzlük ve çaresizlik örtüyordu. Sendika yöneticileri komünistler üzerinde terör estirmeye devam ediyor, genelge üstüne genelge yayımlayarak onların yolunu kesmeye çalışıyorlardı. Yine de tek tek iş kolu sendikaları talimatlara karşı çıkıyordu. Gerici güçler üstünlük elde ediyor gibi görünüyorken demokratik geleneklerin temsilcileri savunma amacıyla bir araya geliyordu. Engelbrekt Dalarna'dan, Hälsingland'dan, Ångermanland'dan topladığı bir köylü ordusuyla dördüncü kez Stockholm'e gitmişti, güneydoğudan gelirken Erik'in denizcilerinin yağmaladığı kafileler de ona katılıyordu. Kentin güney kapısının yukarılarındaki tepelerde mevzileniyorlardı. Halkın gücü kendini bir kez daha gösterdiği, öfkeli başkaldırı ülkenin her yerini sardığı içindir ki, soylular da İmparatorluk Başefendisi'ne destek vermek üzere dört bir yandan geliyorlardı. Parşömene attıkları hiçbir imzanın değeri yoktu onlar için, o an işlerine öyle geliyorsa göz açıp kapayana kadar başkasına söz verebilir, başkasıyla ittifaka girebilirlerdi. Stockholm karlı tepelerde mevzilenmiş olan on binlerin karşısında dayanamazdı. Onları surların arkasında karşılamaktansa kente onlarla birlikte girmek daha iyiydi. Ve eğer onların daha sonraki ilerleyişine katılırlarsa sorumluluğu halkın üstüne atarak Birlik Kralı'yla köprüleri atmaya gerek kalmadan geride kalan kale kentlerine de sahip olabilirlerdi. Nasıl olup da Engelbrekt'in bir kez daha onları kabul ettiğini sorguluyorduk, Nils kardeşlere, Natt och Dag'dan Bengt ve Bo Stensson'a, Bo Knutsson Grip'e, Magnus Gren'e, dahası Kral'ın Mareşali Karl Knutsson'a bir kez daha kapılarını açıyordu Engelbrekt, bunu ancak Engelbrekt'in eninde sonunda egemen sınıfların adamı olarak kalmasıyla, onların çıkarları için savaşmasıyla ve halkı yarı yolda bırakmasıyla açıklayabilirdik bir tek. Bir yorum yapabilmek için onun sonunun nasıl olduğuna yönelmiş olsak da, işlerine yaradığı sürece aristokratların onu kullandığı, görevini tamamladıktan sonra da onu yok etmeyi planladığı düşüncesi peşimizi bırakmıyordu. Bu yerinde bir düşünceydi, ama yine de ortaya atılan sorunu çözmeye yetmiyordu henüz. İsyanla birlikte harekete geçen şey tek bir noktadan yorumlanamayacak kadar çok katmanlı ve çelişkilerle doluydu. Tarihçiler Engelbrekt'i soylu sınıfın, burjuvazinin, Hansa'nın, ülke halkının temsilcisi, bir aziz, bir ulus kurucusu olarak görmüşlerdi. Bizim hareket noktamız onun elde ettiği somut kazanımlar olabilirdi ancak. Engelbrekt talancı bir şövalyelik döneminin çocuğuydu. Hansa kentleriyle yapılan ticarete bağımlıydı. İsveçli ve Danimarkalı efendilerin çevirdikleri işler onun üretim alanını zarara sokuyordu. Barışı ekonomik nedenlerden dolayı istiyordu Engelbrekt. Yüksek soylu sınıfı kendi içinde parçalanmıştı, iktidar pozis-

yonlarını sağlamlaştırmak için aşağı sınıfların desteğine ihtiyacı vardı, bir yabancı kraldan, bir Engelbrekt'den yana oluyordu, çünkü onunla olan bağlantısını kendi ülkesindeki rakiplerine karşı kullanabiliyordu böylece. Albrecht'in iktidarından bu yana işler böyle yürümüştü. Hiç bitmeyen bir kavga insanların başına bela olmuş, işlerini elinden almış, hayatlarını zehir etmişti. Madenci Engelbrekt maden ocaklarını dağılmanın karşısında korumak istiyordu. Girişimci Engelbrekt Hansa'yla kesilmiş iş ilişkilerini yeniden kurmak istiyordu. Soylu Engelbrekt yağmacılık seferlerine karşı koymak için etkili grupları yanına çekmek üzere soylu çevrelerle anlaşma arayışı içindeydi. Burjuva Engelbrekt parazit bir soylu sınıfın karşısında büyük tüccarları güçlendirmek istiyordu. Köylü Engelbrekt halkın yanında olmak istiyordu, çünkü bir devrimin ancak onların gücüyle gerçekleşebileceğinin farkındaydı. Büyük köylü ordularının taşıdığı devrimin başlaması küçük hesapların yapıldığı, soyguncu niyetlerin hayata geçirildiği bir dönemin kapandığını gösteriyordu, seferberlik ilan edenler haraca kesen adamlarıyla soylular değil, sefaletten bunalmış halk kitleleriydi. Engelbrekt başta hangi hedeflerin peşine düşmüş olursa olsun, ortaya çıkardığı ve sonra da yönetmeyi çok iyi becerdiği güç baskıdan kurtulmayı, hakça bir düzenin kurulmasını hedefliyordu. Kurmak istediği birlik ulusal ve belki de demokratik türden bir birlik değildi, ama pratik nitelikteydi. Yoksulluğun ortadan kalkması için olabildiğince çok insan bir araya gelmeliydi, çoğunluğun iradesi ne kadar güçlü olursa gerici güçler sözünü o kadar az geçirebilirdi. Şövalyeleri kabul etmesinin nedeni iyi niyet ya da anlayış değildi, ordusunun üstünlüğüne onların mecburen saygı göstermek zorunda kalacaklarını bekliyordu Engelbrekt. Çıkardığı sonuçların yanlışlığı, katledilirken kendini gösteriyor, acımasızlık fırsatını, devrimci şiddet fırsatını kaçırmış olduğu ölüm ânında kendini belli ediyordu. Kendisini hep sırtından vurmuş olanları gerçekte ait oldukları uçuruma itmemişti, çünkü kendisinin yanında Erik Nilsson Puke, Herman Berman, Gotskalk Bengtsson Ulv, Nils Jönsson Oxenstierna, Johan Karlsson Färla ve Claus Plata gibi kendisini bütün darbelerden koruyacaklarına inandığı, çok güvendiği mücadeleciler vardı hep. Böylece köprüye çıkan yola gitmek üzere öncü bölüğüyle birlikte dağın kenarına doğru yola düşüyordu. Norrbotten'da Kont Archibald Douglas ve generalleri Nordqvist, Högberg ve Nygren taşradaki komünist kaleleri yıkmak üzere hazırlık yapıyorlardı. Tuğgeneral ilk toplama kamplarını Morjârv'in doğusundaki Storsien'de, kutup enlemi yakınlarına kurdurmuştu. Parti lokaline ve Norrskensflamman gazetesinin basıldığı matbaaya yönelik temizlik harekâtı kontun emir subayı Yüzbaşı Svanbom tarafından planlanmıştı. Eyaletin bölge valisi Danielsson'la, Luleâ'daki Devlet Güvenlik Polisi Hallberg'le ve Belediye Başkanı Meyerhöffer'le müzakereler yürütülüyordu. Yahudilere karşı harekât, sağcı gazete *Norbottens Kuriren*'in gazetecileri He-

denström, Lindberg ve Moberg, ayrıca sosyal demokrat gazete *Norrländskan*'ın gazetecileri Holmberg ve Ericsson tarafından tahrik ve teşvik ediliyordu. Suikastın gerçekleştirilmesi ikinci kolordunun öncü birliklerinde yer alan dört ordu mensubuna, subay namzetleri Borgström, Norström ve Krendel'e ve er Palmqvist'e bırakılmıştı. Cinayet planının işlemesini sağlayan devasa aygıt içinde, asker ve polisin yanı sıra Finlandiya Komitesi'nin başkanı Profesör Lindholm, Nordik Müze ve Ulusal Park Skansen'in müdürü, Stockholm'deki Halk Partisi'nin yöneticisi mühendis Wretlind ve Almanya dostu olan, bin dokuz yüz on dörtte ultra gerici iktidarda yer alan ve şimdi de ülkede komünizmle mücadeleden sorumlu olan Adalet Bakanı Westman arasında doğrudan bağlantılar vardı. Yine isimler, ölümcül bir soğuklukla peşpeşe sıralanan isimler, yoğun ilişkiler ağının içinde beliren isimler. Suçun izleri güçlü ittifaklar tarafından, yukarıdan başlayarak, daima yukarıdan başlatılan girişimle aşağıya doğru kademe kademe silinip yok ediliyordu. Yukarıda kral oluyordu, genelkurmay oluyordu, yukarıda devlet memurları, partililer, parlamenterler, sanayiciler oluyordu, yukarıda büyük kültür kurumları oluyordu, aşağılardan da parlak yüzlü, idealist, vatansever bazı genç adamlar seçiliyordu. On beş ocak bin dört yüz otuz altı. Kent tepedeki armalılardan gizleniyordu, tipide kar yığınları savruluyordu, kazıkların ardındaki buzlarda bir tek iki köprü kulesinin, birkaç surun silüeti görünüyordu arada bir. Ama Brecht ısrarla, bizim tasarımında takıldığımız sahne üzerinde çalışıyordu, güneşin yansılarının yarattığı astronomik oluşumlarıyla Ortaçağ kentinin görüntüsü üzerinde. Uzun masanın üzerindeki sahne tasarımında Stockholm bir mücevher gibi duruyordu, parlak ve olağanüstü belirginliği içinde zarafetle köpüren dalgalar, çevreyi saran yemyeşil adalar, açık gökyüzünde güneş halkaları ve yansımaların yarattığı yalancı güneşler, yörüngelerin çizdiği çemberler, kuyruklu yıldızların arkalarında bıraktığı izler ve kuzey ışımalarına benzeyen göksel kuşaklar. Brecht kozmik fenomenlerden vazgeçmek istemiyordu, bunlar büyük ölçekli uzay zamanları göstermek ve böylece devrimci anla karşıtlık oluşturmak, ama bu anı aynı zamanda bir sürekliliğin içine yerleştirmek açısından önemliydi. Belki kentin yıldızlı bir manzarasını, pusun üstündeki kuzey ışığını gösterebiliriz, diyordu. İsyancıların ön kalelerle, setlerle, köprülerle ve surlarla mücadele etmeden içerideki güzel yapıları ele geçirmeleri mümkün olmamıştı hiçbir zaman. Geniş ilintilere yakın plan bakmanın yolunu arıyordu Brecht, bunun için sahne perspektifi de bir dürbünden bakar gibi öyle bir yakınlaştırılmalıydı ki, kentin surları ve onun ardında ateş böceği gibi yanıp sönen ev cepheleri bir düzlemin üstündeymiş gibi görünmeliydi, onların önündeki kocaman kule satıh resmi gibi görünmeli, bu kule de aralarında bir mesafe yokmuş gibi öndeki istihkâm kulesine yapışık gösterilmeli, bu kulenin hemen önünde Engelbrekt'in ve milyetinin indiği kubbemsi ka-

yalık yükselmeliydi. Kemerli kapıya ilerleyen birlik önce aşağıdaki derinliklerde gözden kayboluyor, sonra yeniden kalın kalasların önünde beliriyordu. Bunu zırhlı, gri yelekli, deri miğferli, dağınık duran silahlı askerlerin görüntüsü izliyordu. Yukarıdaki atış mazgallarında da okçular ve kalenin komutanı Danimarkalı Erik Nilsson. Kapıların açılması talebinin ancak kralın talimatıyla karşılanabileceği söyleniyordu. Kent teslim olsun diye bağırıyordu İmparatorluk Konseyi Üyesi Karl Knutsson. Mareşalin sesini tanımışlardı. Stockholm'un Erik'in elinde kalmasına siz kendiniz izin verdiniz, deniyordu. Bu kararın artık geçersiz olduğu yanıtı veriliyordu. Komutan Nilsson bu konuyu o sırada kentte bulunan Bay Kröpelin'le konuşmak zorunda olduğunu söylüyordu. Ama baltalar büyük kapıya inmeye başlıyordu bu arada. Erik Nilsson kalede beş bin silahlı adamın bulunduğu yolunda uyarıyordu onları, beş yüz kişi bile değiller, diye sesleniliyordu gerideki kuleden, ayrıca dışarı çıkmaya cesaretleri yok. O sırada arka tarafta kalan kentin kapısı açılmaya başlıyordu, açılan sürgülerin, indirilen kalasların gacırtıları, köprüden gelen ayak sesleri, kentin çalışanları köylü askerleri selamlayarak karşılıyordu. Luleå'daki parti binasında patlama olmuştu. Beş kişi hayatını kaybetmişti, bölge valisi Hellberg ve karısı, Gençlik Birliği'nin veznedarı Granberg ve iki çocuğu. Polis kordonu altında kenar sokaklardan taşınarak götürülmüşlerdi gömülmeye. Gazetelerde ölüm ilanları çıkmamış, yaslılara hiçbir toplantı yeri tahsis edilmemişti. Aynı anda insan kalabalıkları Finlandiya'da şehit düşmüş milliyetçi gönüllülerin tabutlarıyla Stockholm'un ana caddelerinde yürüyüş yapıyordu. Suikastla ilgili elimize geçirebildiğimiz her belgeyi yüksek sesle okutuyordu Brecht. Mahkemeler Nisan sonunda yapılacaktı. Düşmanı sadece uyarmak, korkutmak istediklerini, bir cephe gazetesi çıkarmak için matbaayı ele geçirmek isteyen tuğgeneral için çalıştıklarını söyleyen katiller yumuşak cezalar alacağa benziyordu. Brecht'in duymak istedikleri, ordu birlikleri içindeki organize faaliyet, tetikçilerin seçimi, patlayıcı maddelerin depolardan nasıl sağlandığı, tutuklananların, kendilerinin verilen emirleri yerine getirdikleri yolundaki itirafları, perde arkasındakilerin ve taşeronların kaçamak ifadeleri, hepsinin konuyu cinayetten saptırıp komünistlerin illegal faaliyetlerine çekmesi ve Başpiskopos Hultgren, Piskopos Cullberg ve diğer kilise babalarının, eski sosyalistler Ström, Höglund, Kilbom, Nerman, Lindhagen'in, işçi sınıfı kökenli yazarlar Vilhelm Moberg, Eyvind Jonsson ve Harry Martinson'un oyları sayesinde etkili bir destek bulan temizlik harekâtıydı. Engelbrekt'e geri dönmeye çalışıyorduk, ama Brecht mahkeme duruşmaları formunda yeni bir belgesel oyunun hazırlığına soyunmuştu, *Perde Arkasındakiler*. Olmayacak bir oyundu bu, sahnelenmesi durumunda devletin savunma refleksiyle harekete geçeceği bir oyun. Oyunun yeni adı *Brecht'in Sınırdışı Edilmesi* olabilirdi. Yukarıdaki karanlıkta ülkeyi tehlikeli unsurlardan temizleye-

ceğine söz vermiş olan kahraman Douglas beliriyordu. Uzun vatansever bir nutuk çekiyordu. Çevresi kızıl bayraklarla çevrili sendika şefi Lindberg onu destekliyordu. Engelbrekt'in onlar için kurtardığı Stockholm'de şövalyeler ve yüksek rütbeli ruhbanlar hiç vakit kaybetmeden gizli toplantılar yapmak üzere bir araya geliyordu. Kröpelin ve büyük tüccarlarla anlaşarak Danimarka'dan, bağımsız bir yönetim için görev dağılımı yapıyorlardı. Engelbrekt limanları ve ambarları ilkbahar ticareti için doldurup nakliye yollarının genişletilmesi emrini veriyor, sonra da ordularıyla Nyköping'e gitmek üzere yola çıkıyordu. Henüz kaleleri kuşatmaya bile fırsat bulamadan senatonun başkentte toplandığı haberini alıyordu. Engelbrekt tarafından Stockholm'u yönetmekle ve kaleyi almakla görevlendirilen Karl Knutsson Bonde'nin İmparatorluğun Başefendisi unvanını alacağı söyleniyordu. Engelbrekt Nyköping kuşatmasını Puke, Berman, Färla ve Plata'ya bırakarak alelacele geri dönüyor ve komploculları Kara Kardeşlik Manastırı'nda toplantı halinde buluyordu. Uppsala Başpiskoposu Olof, piskoposlar Knut von Linköping ve Sigge von Skara ve toplantının diğer katılımcıları, yani toplam otuz kişi Engelbrekt'in unvanını elinden almış ve şövalye Bonde'ye vermişlerdi. Sadece üç oy Engelbrekt'ten yana kullanılmıştı. Kent isyan halindeydi, işçiler, zanaatkârlar, köylüler Järntorg üstlerindeki dik sokakta bulunan binayı çevirmiş, Başefendilik payesini ancak Engelbrekt taşıyabilir, diye bağırıyorlardı. Yine de aristokratlar durumu doğru değerlendirmişlerdi, halk onlara saldırmaya hazır olduğu halde Engelbrekt'in yürüttüğü seferin tam da son aşamasında onlarla açık bir düşmanlığa girmeyeceğini ve böylece bir iç savaşa izin vermeyeceğini biliyorlardı. Ayrıca Engelbrekt'in unvanlara aldırış etmediğinin de farkındaydılar, Başefendilik payesinin Engelbrekt ile Karl Knutsson arasında paylaşılma olasılığını da hesaba katmışlardı önceden. Onun askeri becerilerini övgüyle karşılıyor, devlet işlerinin dışında da onun başka onur unvanlarına sahip olabileceğini göstererek durumu ona yutturmaya çalışıyorlardı. Ordunun başının onun yeri olduğunu, şövalyelere düşen şeyin zafer yürüyüşünde onu izlemek olduğunu söylüyorlardı. Ve böylece her şey bekledikleri gibi oluyordu, Engelbrekt mücadele sona erene kadar en yüksek iktidar pozisyonunu Karl Knutsson Bonde'yle paylaşmaya hazır olduğunu açıklıyordu. Soylular onun bu unvanı bir daha asla sadece kendisi için talep etmeyeceği düşüncesinden hareket ediyordu, çünkü görevini tamamladığında yaşamının da sonuna gelmiş olacak, halk da ülkenin kurtuluş mücadelesinde yorgun düşmüş olacaktı. Böylece Engelbrekt kent çalışanlarını yatıştırdıktan sonra yine Nyköping'e gitmek üzere yola düşüyor, orada kalenin kuşatılmasını Färla ve Plata'ya bırakıp diğer silah arkadaşlarıyla birlikte Östergötland'a yöneliyor, Erengisle Nilsson'u Stäkeborg'u kuşatmakla ve Tjust'da bulunan Bo Knutsson Grip'i Stäkeholm'a saldırmakla görevlendiriyor, Natt och Dag'dan Nils Stensson'un

almış olması gereken Kalmar'a ilerliyor, oradan Blekinge'ye geçiyor, Claus Lange'yi kale beyi olarak oturttuğu Ronneby'i alıyor, Batı kıyısına ulaşıp düşmüş Laholm'u öncü Arvid Svans'a teslim ediyor, Halmstad'ı Bo Stensson'un, Varberg'i de Herman Berman'ın gözetimine bırakıyor, Älvsborg'la bir barış anlaşması yapıyor ve sonunda Puke'yle birlikte ağır teçhizatla donatılmış Axvall'e varıyordu. Engelbrekt'in katettiği yol, Doğu kıyılarından aşağıya inerek, Skane'den Batı'ya saparak, Danimarka topraklarında kalan Halland'dan yukarı çıkarak katettiği yol, gittiği her köyde meşalelerle, davetlerle karşılandığı bu yol, ülkenin ve halk egemenliğinin çevresini saran her bir çemberi yardığını gösteren bu yol aynı zamanda tükenişin, çöküşün yoluydu. Engelbrekt'in sağlığı kışın ve soğuk ilkbaharda durmadan at sürmek, dışarıda gecelemek yüzünden iyice bozulmuştu, kas ağrıları yüzünden kıvrandığı, ateşler içinde yandığı, doğru düzgün ayakta bile duramadığı bir zamanda, Stockholm'e gitmeden önce Örebro'daki kalesinde kısa bir süre dinlenmek üzere Puke'nin gözetimindeki Axvall'den ayrılıyordu. Şubat sonunda, hasta ve yaşlanmış Engelbrekt'in son saatlerini izlemeye yoğunlaştığımız bir sırada çalışmaya ara vermek zorunda kaldık, çünkü Brecht'in tam olarak iyileşmeyen gribi nüksetmişti. Tälje'den atıldıktan sonra Örebro'nun komşusu olan ve Hjälmar'ın Güney kıyısında bulunan Göksholm sarayına yerleşen Natt och Dag'lı Bengt Stensson bir anlaşma yapmak üzere Engelbrekt'i kalesinde ziyaret etmişti. Yanında oğlu Måns Bengtsson da vardı, seferlerinde Engelbrekt'in güvenini kazanacak ve onun yamaklığını yapacaktı. Gut hastalığı yüzünden vücudunun biçimi bozulan, koltuk değneklerine tutunarak topallayan Başefendi barış yapmak üzere şövalyeyle anlaştıktan sonra onları kalesinde ağırlıyordu. Genç Måns'ın varlığı Engelbrekt'in kuşkuculuğunu alıp götürmüştü. Oysa efendilerin aklında fikrinde bir tek, halk liderinin ne durumda olduğunu görmek vardı. Kendini savunmak için kılıcını bile kaldıramayacak durumda olduğunu, Stockholm'deki senatonun karar verdiği üzere onu uygun bir fırsatta öldürmenin kolay olacağını gördüler. Bu fırsatın çıkması uzun sürmeyecekti. Engelbrekt Stensson'lara ertesi gün fazla güç harcamamak için bir kayıkla Stockholm'e gideceğini söylüyordu. Ayrıca en uygun yol hakkında onların fikrini alıyor, onlar da Engelbrekt'e Hem Fiyordu'nu ve Äss Boğazı'nı geçip sonra da Mellan Fiyordu'ndan Björk Boğazı'na ve bir süre dinlenebileceği Sundholm'e yönelmesini öneriyorlardı. Ama geceleri hâlâ soğuk oluyor, diyordu Bengt Stensson ve adalar Göksholm yakınlarında olduğu için onu kalesinde konaklamak üzere davet ediyordu. Engelbrekt teşekkür edip vakit kaybetmek istemediğini, ertesi akşam Hjälmar'ın doğu ucundaki Rossvik'e ulaşabilmek için erkenden yola çıkmak zorunda olduğunu, orada Nils Gustafsson Bât'ın kendisini beklediğini söylüyordu. O zaman kamp yeri olarak daha büyük bir yer seçebileceğini, çünkü orada ateş yakmak için bol bol odun olacağını söylü-

yordu Måns. Daha sonra anlattıklarımıza Brecht itiraz edip durmaya başladı. Onu tabir yerindeyse bir mumya gibi donduran sadece hastalığı değil, aynı zamanda Engelbrekt'in katlanılmaz sonunun karanlıkta kalmasıydı, bu da çalışmaya devam etmeyi olanaksızlaştırıyordu. Brecht bir yandan havlar gibi öksürürken, bir yandan da paradoks gibi görünen tarihsel bir koşulun üzerinde duruyordu, Engelbrekt halkla birlikte zafere doğru yürüdüğü halde yönetici pozisyonları asla halka bırakmamış ve halk da başı çektiği halde sanki kendi karar alma yeteneklerine güvenmiyormuş gibi yönetimi başkalarının eline teslim etmişti. Brecht'in projeyle ilgili son düşüncesini defterime not ettim, Brecht, Natt och Dag'ın bizim metnimizde Nacht und Tag* olarak geçmesini istiyordu, on iki Marttan, Sovyetler Birliği'yle Finlandiya arasındaki kış savaşının sona ermesinden kısa bir süre sonra düşmüştüm bu notu.

Brecht'in yanında entelektüel bir özgürlük edinmiştik, bu özgürlük sayesinde güncel baskıyı aşabiliyor ve tarihsel bakış açılarına açılabiliyorduk. Fabrikadan çıkıp Rogeby ile buluştuğumda güncelin egemenliği altında oluyordum, daha geniş yorumların ve kombinasyonların dünyasına açılım yapabilecek yollar kapalı oluyordu, bizi baskı altında tutan ve yakınımızda olan şey açıklanmayı ve temellendirilmeyi talep ediyordu. Engelbrekt oyunuyla uğraşırken içimde bu ülkeye aidiyet gibi bir şeyler hissetmiştim, İsveç'e yerleşebileceğimi hayal ediyordum, Almanya'nın artık benim kökenimle hiçbir ilgisi kalmamıştı, yeraltında birkaç dost vardı sadece orada, vatandaşı olduğum Çekoslovakya bana yabancı, Paris uzak, İspanya yıkıktı. Annemin ve babamın nerede olduklarını bilmiyordum. Etrafımı kuşatan siyasi gerçeklik, hayatımı uyumlamaya çalıştığım koşullar hakkında bir fikir oluşturmak istediğimde iki kutup arasında kalıyor gibiydim, iki bakış açısı arasında sürekli gidip geldiğimi hissediyordum, Brecht'in bölgesi aydınlıktı, orada sınırsız bir düş gücü egemendi, Rogeby'nin bana aktardıkları günlük koşuşturmanın ağırlığının, sisinin altında kalıyordu. Karşıtlıklar üst üste biniyor, iç içe geçiyordu, mevcut varoluşuma bir arka plan oluşturabilecek bir doku meydana geliyordu. Doğum tarihimle örtüşen bir andan itibaren ülkenin geçmişini öğrenme isteği doğdu içimde. Ortaçağ'a ya da daha önceleri Antik Çağ'a bakarken evrensel ilintilerle ilgili bir fikir oluşmuştu kafamda, yıkama kazanlarının ve eritme fırınlarının başında, cereyanlı bodrumlarda ve koridorlarda, kol tertibatları, boruları ve kayışlarıyla sarmaşık ormanları gibi uzanan makine dairelerinde geçirdiğim saatlerden sonra artık sadece gözlemci olarak kalmamak, son yüzyılların deneyimleriyle dolu olan bir şimdiye adımı atmak arzusu yeşe-

(*) Almancada gece ve gündüz – ç.n.

riyordu içimde. Ulusal bir aidiyet arayışı içinde değildim, bir yurt edinmek kavramı geçerli değildi benim için, beni ilgilendiren daha çok, bir bütünden beslenen ilişkiler sayesinde kendi işlevlerimi sağlamlaştırmaktı. Bir yıldan uzun bir süredir ücrete bağımlı birisi olarak belli bir işyerinde bulunuyor, onlarla iş kolunun pratik sorunlarını paylaşıyordum, ama fabrikadaki gündelik işten sonra içinde yer aldığım faaliyetler beni yoldaşlardan ayırıyordu. Kolektif yolda ister istemez sosyal demokrasinin bir üyesi haline getirilmiş, bizzat iktidar partisi tarafından koruma altına alınmıştım, bir yabancı olarak Komünist Parti'ye girmem yasaktı. Alman komünistlerle illegal buluşmalarımın ortaya çıkma tehlikesi fikirdaşlarım karşısında bile devamlı uyanık olmamı ve geride durmamı gerektiriyordu. Komintern'in hizmetindeki bir ulak olmama rağmen hiçbir örgüte bağlı değildim. Antifaşist mücadelede kullanılan malzemeyi sağlamaya katkıda bulunduğum, Parti'nin Almanya'daki illegal dayanak noktalarını genişletme çabalarını bildiğim halde Almanya'ya dönmeyi düşünmüyordum. Böylesi bir varoluş, kısmen havasız bir mekânda, kısmen de çokyönlü, somut güncelliklerin arasında geçen bu varoluş bütünlenmeliydi. Uyruksuzdum, ancak üç ay için geçerli olan bir yabancı pasaportum vardı sadece ve bir buçuk yıl öncesine kadar aklımın ucundan geçmeyen yabancı bir ülkede geleceğe içsel bir hazırlık yapıyordum. Yeni çevreye uyumumu bir tek, sürgüne beraberimde taşıdığım dil, yazarken ve okurken, Brecht'le, Hodann'la Bischoff'la birlikteyken biçimlenen bu dil engelliyordu, günün birinde kendimi bir İsveçli gibi ifade etmeyi becersem de bu ayırıcı unsur var olmaya devam edecekti belki de. İçimde başka bir dilin varlığını kabul etmek zorundaydım. İçimde yerleşik olan bu dil sahip olduğum tek şeydi, onu ayakta tutmak benim varlığımı sürdürebilmemin bir parçasıydı, bu önkoşul Brecht'in sergilediği doğallıktan, bu tamamlanmış ve kendi içinde kendini var edebilen insanın yaban ellerde çevreyle ilişkisini kendi bireysel diliyle kurmasından çok farklıydı. Devlet sınırlarının geçersiz kaldığı ve sadece insanları birleştiren bir ortaklaşalığın devinimlerinin geçerli olduğu bölgelerden geçerken edindiğim kavrayışlarından yararlanarak dilimi iş yapmanın bir gereci olarak kullanmaya başlamıştım. Bugüne tarihsel bir taşıma gücü kazandırmaya çalışmayı ilk kez Brecht'in yanında öğreniyordum. Belediye meclisinin başkanı, bir zamanlar Sol Parti'nin, Komünist Parti'nin kurucusu olan, ama sonra sosyal demokrasiye geri dönen Ström'ü Brecht'e yaptığı bir ziyaret sırasında görmüştüm. Milletvekilinin bir sözü üzerine laf Brecht'in Sezar hakkındaki kitabına gelmişti. Bin dokuz yüz on altı sonbaharında Meclisin Birinci Kamarası üyeliğine seçildiğinde sağ basının kendisini Catilina'ya benzettiğini söylemişti Ström. Fesatçı özel bir törenle senatoya teşrif etti, deniyordu. Faşist dönemin ortaya çıkışından önceki zamanı benzetiyle anlatmak için Brecht'in malzeme olarak kullandığı Catilina usulü fesatçılık Ström tarafından

bir önceki savaş dönemine taşınmıştı böylece, bunun üzerine Brecht aniden, eylemleriyle bugünün çatışmalarına ışık tutabilecek Engelbrekt'in ve Sezar'ın birer figür olarak kullanılıp kullanılamayacağından kuşkulanmıştı. Maruz kaldığımız felakete bir açıklama getirmekte zorluk çekerken bilgi edinebileceğimiz modelleri içinde barındırır gibi görünen olayların peşine düşmüştü Brecht. Mart ortalarında hem Sezar'la ilgili romanını hem de Engelbrekt oyununu bir kenara bırakmasının nedeni, söz konusu modellerin sadece içinde doğdukları tarihsel zorunlulukları açıklama gücüne sahip olmalarının ve onların bizim yaşamakta olduğumuz krizli duruma bir faydası olmayacağının farkına varmasıyla ilgiliydi belki de. Ström gençliğinde Brecht'in de bildiği bir kitabı, Danimarkalı bir tarihçi olan Bang'ın kitabını okumuştu, bu kitap Catilina'yı burjuva tarihyazımının onu bir zorba ve demagog olarak göstermesinin aksine sosyal bir reformcu olarak çiziyordu. Romalı sermayedarlarla yoksul halk arasındaki çatışma bu yapıtın ana motifiydi. Brecht'in de romanında olduğu gibi, ağır borçları olan hırslı Sezar'ın başkaldıran güçlere eklemlenme çabası vurgulanıyordu, Sezar'ın asıl amacı onların ezilmesinden sonra tek başına iktidara gelmekti. Kendisinin Catilina olarak adlandırılmasının yerinde olduğunu, çünkü Sosyal Demokrat Parti'nin sekreteri ve Sosyal Demokrat Sol Birlik'in yöneticisi olarak kendisinin de tıpkı köle birliklerinin başı ve sokak kulüplerinin fikir babası olan kişi gibi varlıklı bir aileden geldiğini söylüyordu Ström, ayrıca bütün siyasi entrikaların ötesinde eninde sonunda onun ekonomik koşulları yerine getiriyor olması, otuz beş yaşını da doldurmasıyla Meclis'in Birinci Kamarası üyeliğine adaylık hakkını almasını sağlamıştı. Elli bin kronun üstünde değeri olan arazilere sahip olması ve yıllık en az üç bin kronluk gelirinin vergilendirilmesi demekti bu, o zamanki parasal değerler bakımından bu miktar sadece küçük bir azınlığın eline geçiyordu. Ström genel seçimler sayesinde değil, belediye meclisi üyelerinin arasındaki gizli anlaşmalar sonucunda seçkinlerin forumuna adım atmıştı. Yüksek meclisin seçicileri daha önce yerel yönetimlerde rol alan kişiler oluyordu, bu mevkilere gelmeleri de, mülk sahibi sınıfların belirlediği, zira ancak en az dört yüz elli kron geliri olanlar, maddi olarak kimse tarafından desteklenmeyen, borcu olmayan ve sabit bir adresi olanlar arasından yirmi sekiz yaşını doldurmuş olanların katılma hakkı olduğu bir seçimle gerçekleşiyordu. Dahası yerel seçimler kırk baremli bir seçmen skalasına göre belirleniyordu, bu sistemde varlıklıların oyları, birinci basamağa daha yeni ulaşmayı başaranların oylarına göre kırk kat daha değerliydi. Bin dokuz yüz dokuzda ortaya atılan ve sermayenin, gayrimenkul mülkiyetinin, sahip olunan üretim tesislerinin sayısı ve hacminin yanı sıra, davar mevcudunun ve çalıştırılan işgücünün çokluğunun da gözetildiği bu kırk kat yapılanması daha önceki beşbin derecelik, bazı yönetenlere hakları elinden alınmış halk üzerinde egemenlik kurma güven-

cesini veren skalaya göre bir ilerlemeydi yine de. İkinci Kamara seçiminde bir adam bir oy ilkesi geçerliydi, ama sadece yılda sekiz yüz kronluk vergilendirilmiş geliri olanlar, topraklarının ve evlerinin değeri altı bin kronun altında olmayanlar seçilmeye hak kazanabiliyordu. Böylece burada da sabit bir işi olmayan, sık sık ikametgâh değiştiren çalışanlar, bunların arasında da özellikle genç olanlar dışlanmış oluyordu. Kitle eylemlerinin, bin dokuz yüz iki ve bin dokuz yüz dokuz büyük grevlerinin baskısı, Demokrat Parti'nin büyüyen etkisi sayesinde, servete göre değerlendirme ölçüsü kaldırılmış, yaş sınırı aşağıya çekilmiş ve sadece son üç yılda vergilerin ödenmiş olması koşulu aranmaya başlamıştı. Bin dokuz yüz on birde yeni kararnameler çıkarılmıştı. Kadınların oy hakkı kazanmasına daha on yıl vardı. Çalışanlar partilerini İkinci Kamara'da Sağ Birlik'in sandalyesi kadar bir büyüklüğe ulaştırmayı başarmış olsalar da, buradaki büyük parlamenter grubunu oluşturan Liberal Parti de ait olduğu burjuvalar cephesinde sayılınca karşılarında onların üç katı bir güç oluyor, egemen oldukları Lordlar Kamarası'nda aşağıdan gelen bütün talepleri reddedebiliyorlardı. Brecht seçme ve seçilme hakkının tarihinde sınıf mücadelesinin en sert biçimini görüyordu, burada yasal olarak temellendirilmiş kale burçları da, parlamentonun toplanma dönemlerindeki gericilik de aşikârdı, radikal fikirleri ima eden her şeye karşı burada durmadan stratejiler geliştirilebiliyordu. Brecht Ström'ün bize İsveç parlamentarizmi hakkında daha fazla şey anlatmasını istiyordu, önce demokrasinin çöküşü olarak adlandırılan bin dokuz yüz on bire kadar parlamentarizmin katettiği yolu, sonra bin dokuz yüz yirmide sosyal demokratların ilk kez iktidara gelişini, ve daha sonra da otuzlu yıllara kadar yaşanan, burjuvazinin konumunu ve işçi hareketinin özünü belirleyen süreci. İsveç toplumunda sosyal demokrasinin etkisini anlamak için, onu burjuvazinin liberalleşmesiyle ilişkilendirmek zorundaydık. İlk sosyalist hücrelerden başlayıp sendikaların ve partinin oluşumuna kadar geçen süreçte liberalizmin gelişimi de gerçekleşmişti, liberalizm yenilenme baskıları karşısında uyum gösterme yeteneğine sahipti, olacakları önceden izliyor, henüz billurlaşmamış oluşumları yakalıyor, onlardan kendi çıkarımlarını yapıyor ve kendi ilgileriyle bağlantılandırıyordu. Burjuvazinin ilerici kanadı yönetici sosyal demokrat gruplarla işbirliği yapıyor, sağ kanadı üretim araçlarının mülkiyetini polis ve asker sayesinde güvence altına alıyor, böylece burjuvazi egemenliğini ayakta tutuyordu. Değişimlerin barışçıl ve parlamenter yoldan hayata geçirilmesi ilkesinin yönlendirdiği sosyal demokrasi yaptığı her hamlede ideolojik düşmanıyla kurduğu bağımlılık ilişkisini hiç koparmıyordu, böyle yapmakla kazandıklarının bedelini eski hedeflerinden uzaklaşarak ödüyordu. Seçmen çoğunluğunun taşıyıcılığını yaptığı sosyalizm, kapitalizmin içine ağır ağır sızmıyordu, tam tersine kapitalizm sosyal hareketi kendine entegre ediyordu. Devrimci düşün mirası neredeyse hiç his-

sedilmeksizin pragmatik reformist biçimini alıyordu. İleriye atılan, devrime yönelik gücünü gösteren halkın mücadele örgütleri revizyonizmin araçları haline geliyordu. Bir huzursuzluk odağı baş gösterdiğinde hemen harekete geçen burjuvazinin koruma birlikleri değildi sadece, proleter talepleri geri çeviren, aynı şeyi akılcı bir sabrın gerekliliğini öne sürerek kendi partilerinin yöneticileri de yapıyordu. Ström, içinde bulunduğumuz ayın birkaç öğleden sonrasını alan konuşmalarda, bu denge sürecinin, adil, özgürlükçü ve demokratik bir düzen kurmakta tek yol olduğunu savunmuştu, Ström'e göre onun görüşlerini doğrulayan dönemler tam da bu sapma yılları, daha hızlı elde edilebilecek bir alternatifin arandığı yıllar olmuştu. Kendi partisinin politikasında sosyalist ideallerin inkârını değil, daha çok tarihsel verilerin izlenmesini görüyordu. Bireyin yaşamının değerinden yola çıkarak oy vermekle güvence altına alınan değişim vizyonunda ısrar ediyordu, her ne kadar burjuvazinin zorbalığı yüzünden sözü edilen şu komünal toplumun, özgür dayanışma devletinin hayata geçemiyor oluşu her defasında kanıtlanıyor olsa da. Bin sekiz yüz kırk beşte Paris'ten gelen ve orada Cabet'nin, Proudhon'un ve Blanc'ın öğretilerini öğrenmiş olan zanaatkârlar tarafından ilk okuma çevreleri kurulduğunda, burjuva çevrelerinin kurduğu reform dostları toplulukları da kendini göstermeye başlıyordu. Birisi bir halk parlamentosu, genel seçme ve seçilme hakkı, on altı saate kadar çıkabilen günlük mesainin kısaltılması mücadelesinde inisiyatifi ele alırken, ötekisi loncaların kapatılmasından sonra ustaların eğitiminden mahrum kalan çırak ve kalfaları eğitim derneklerinde yeniden himaye altına almak üzere yanına çekmek istiyordu. Fransa'dan yayılan rüzgârlar Stockholm'e de bir Adiller Derneği taşımıştı, ama Cabet'nin romanı İkarya'yı, matbaacı Götrek'in savunuculuğunu yaptığı her şeyin herkese ait olduğu, tam bir eşitliğin hüküm sürdüğü, bizzat halkın toplumun asilleri olduğu, herkesin her pozisyona seçilebileceği, gerçek Hıristiyanlıkta vaz'edilen kardeşliğin hayata geçtiği barışçıl bir komünizm ülkesi fazlasıyla ütopikti ve liberallerin önerdikleri temellere karşı tehlike oluşturmaktan uzaktı. Götrek, hâlâ yarı feodal olan bir tarım ülkesinde ne kadar yapabilirse, bin sekiz yüz kırk sekizde Avrupa'yı sarsan devrimlere yakınlaşmaya çalışıyordu, o yıl *Komünist Manifesto*'yu çeviren ve yayımlayan Götrek olmuştu, tipografların ilk iş kolu toplantılarını yapma fikri ondan çıkmıştı, işçi sınıfının hakları için mücadele vermesi yüzünden polisin darbelerine ve hapis cezasına maruz kalan ilk kişi yine Götrek olmuştu. Eski kastlar meclisinden iki kamaralı Temsilciler Meclisi'ne geçişin hazırlıkları burjuvaların etkisiyle gerçekleşmişti, çalışanların henüz kuşatıcı örgütleri yoktu ve bu yüzden de inisiyatif sahibi değildiler. Ülke ekonomisini yönlendiren, endüstriyel gelişimi başlatan, içten içe kaynaşan toplumsal çatışmaları görmezden gelip anayasa reformunu hızla gerçekleştiren burjuvazi bunları yaparak kendini ilerici bir

güç olarak gösterebiliyordu. Burjuva devriminin son aşaması gecikmeli olarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleşmişti. Feodal egemenlik sisteminden kapitalist egemenlik sistemine geçişe yüksek sınıfların kendi aralarındaki uzlaşmalar ve baskıcı anlaşmalar eşlik etmişti. Ekonomik devrimin ardından, gücün soylu sınıfın hakkı olmaktan çıkıp finans ekonomisinde toplanmasının ardından, çalışanların taleplerinin itici gücüyle bilinç de devrimci bir değişimden geçiyordu, burjuvazi en yukarıdaki kesim olarak parayı silah olarak kullanıp daha fazla kâr etmeye yönelerek daha güçlü sömürü olanaklarına yelken açıyor, onun altında yeni çağı içinde barındıran güçlerin hareketi yer alıyordu. Sermayedarlar üretim biçiminde devrim yaparak, servetin etkili kullanımına yönelerek çalışan kitlelere, onların gücünden korktukları için onların sorunlarına ilgi göstermek ve hayırperver olmak zorunda kalmışlardı, ama bu çabaları aldatıcıydı ve tepkilerin şiddete dönüşmesini tekrar tekrar önlüyordu. Özgürlükçülük oyununun ikiyüzlülüğü krala, ataerkil Oscar'a kadar uzanıyordu, kral, Fransa ve Almanya'da baş gösteren huzursuzluklar yüzünden İşçi Eğitim Dernekleri'nin geliştirilmesi için her yıl beş yüz Taler fon ayırıyordu, öte yandan soylulara ve nüfuzlu burjuvalara bu derneklerde siyasi ve toplumsal sorunların tartışılmamasını, sadece etik ve ahlaki içerikli konuşmalar yapılmasını sağlamaları yolunda talimat veriyordu. Almqvist'den Blanche'e ve elli yıl sonra Strindberg'e kadar en iyi kafalar demokratik hareketin solunda yer almışlardı, işçilerin partisi de sosyalist liberal bir kaynaşmanın eşliğinde ta başından beri eleştirel sol kanada sahip olmuştu. Sağın isyancılara karşı daha sonraki mücadelesi, bu mücadelenin Sosyal Demokrat Parti'nin muhafazakârlık karşısında zafer elde etmesiyle sonuçlanması, sınıfları uzlaştırma eğilimlerinin eskiden beri ağır bastığını yansıtıyordu. Burjuvaların bin sekiz yüz atmış altıda parlamentoda reform yapmaları, o zamana kadar geçerliliğini koruyan kayırıcılıkla karşılaştırıldığında demokrasi yolunda atılan önemli bir adım izlenimi uyandırıyordu. Merkezî bir yönetimden yoksun olan, Birinci Enternasyonal'in kuruluşundan sonra güçlenen gözetim yüzünden siyasi toplantılarını paravan dernekler altında yapmak zorunda kalan çalışanlar, burjuvazinin iradesine boyun eğmek zorundaydı, bu itaatin başka bir nedeni de burjuvazinin onlara halk temsilcilerinden oluşacak bir İkinci Kamara vaadinde bulunmuş olmasıydı. Daha önce dört kastın temsilcileri ayrı ayrı toplanıyordu. On bin kişiyi kapsayan birinci sınıf, şövalyeler sarayında toplanıyordu. İkinci sınıfta, yani ruhban sınıfında on dört bin kişi vardı, altmış altı bin kişiyle burjuva sınıfı üçüncü sınıf, iki milyon kişiyle çiftçiler dördüncü sınıftı. Beşinci sınıf olan proleter sınıf hiçbir yerde temsil edilmiyordu. Ancak dört yönetici sınıfın karar gücü büyüklükleriyle orantılı değildi, toplamın dörtte biri kadardı her birinde. Her bir çevrede ele alınan sorunlar daha sonra, şövalyelerin ve ruhbanların çıkarlarını destekleyecek bi-

çimde ortak toplantılara taşınıyor ve siyasi kombinasyonlara ve ittifaklara gidilmek yoluyla karara bağlanıyordu. Sınıfsal egemenliğin boyunduruğundaki oyların orantısız dağılımının ortadan kaldırılması ve liberal, reform heveslisi örgütlerin hızlı yükselişi yukarıdaki kesimlerin hegemonyasının kırıldığı izlenimini uyandırıyordu, ama aslında büyük çiftçilerle işbirliği yapan ve aristokratlarla uzlaşan burjuvalar, proleter bir sınıfsal formasyonun ortaya çıkması yönündeki ilk atılımı bastırmayı ve yukarıdan yaptıkları devrimle köyden kente, zanaatten fabrikaya akan ve henüz heterojen olan işçi kitlelerinin itici gücünü bastırmayı başarmıştı. Burjuvazi oy hakkını yasal zeminde mülkiyet ilişkilerine bağlayarak, sosyalizm belasının yaklaştığını hisseden ve ayakta kalabilmek için burjuvaziyle ittifak yapması gerektiğini fark eden soylu sınıfın ayrıcalıklarını da koruyordu. Bugüne kadar sosyal demokrat siyasetin temelini oluşturmuş olan toplumsal yenilikler, bankacı, sanayici, toprak sahibi olarak yüksek aristokrasiden gelen ve böylece egemen sınıfların ittifakını kendi kimliğinde simgeleştiren Devlet Bakanı De Geer'in yönetimi altında gerçekleşiyordu. Kısmen demokratik yaklaşımları olan, kısmen de kendi seçilmişliğini açık bir biçimde sergileyen bir kültür eliti işçilerin eğitim derneklerinde ve bu derneklerde yapılan toplantılarda bir sızma harekâtı gerçekleştirmiş, Sosyal Demokrat Parti'den yaklaşık yirmi yıl önce, bin sekiz yüz altmış sekizde kurulmuş olan Liberal Parti idealist havadaki temalarıyla pek çok işçi klübüne kendi karakterini enjekte etmişti. Tasarruf sandığı faaliyetleri ve sigortacılık, tüketim birlikleri, istikrar ve ahlak sorunları diğer talepleri, genel ve eşit seçme ve seçilme hakkı, çalışma süresinin kısaltılması taleplerini unutturmalıydı, Paris Komünü'nün yenilgisinden sonra en zengin burjuvalar konsorsiyumu çalışanlara derneklerinin teşvik edilmesi için bir birlik armağan ediyordu. Sözümona bir hamilik üstlenerek burada, genellikle de sağcı işçi liderleriyle ele ele vererek devrimci eğilimlere yönelik bir istihbaratı hedefleyen bir aygıt kurulabildi. Bin sekiz yüz seksenlerde İsveç'in Bebel'i Üstat Palm ilk sosyalist toplantıları örgütlediğinde önde gelen işçi örgütlerinin üzerinde Liberal Parti'nin egemenliği hüküm sürüyordu, Liberal Parti Enternasyonal'e bağlı olan Sosyalist Kulüp'ün karşısına yöneticileri sosyalizmle mücadele eden Genel İşçi Birliği'ni çıkarıyordu. Seçimlere katılamayan işçiler ifade özgürlüğüne, grev eylemlerine, kitlesel gösterilere yöneliyordu; böylece de içinden daha sonra Sosyal Demokrat Parti'nin doğacağı hareket bölünüyordu, bir taraf tek kamaralı parlamentonun kurulmasını, ordunun lağvedilmesini, halkın silahlanmasını, sosyalist topluma devrimci geçişi talep ediyor, öbür taraf devletin parlamenter yollardan ele geçirilmesini savunuyordu. Reformizm ve devrim birbiriyle çatışıyor, parti içindeki kamplaşmalar burjuva bloğunun ekmeğine yağ sürüyordu. Branting liberal kamptandı. Kısa sürede bir manevrayla Palm'ı bertaraf eden, liberallerle sıkı fıkı bağlantıları canlı tutan Branting

radikal parolalarla proletaryayı da yanına çekmeyi biliyordu, enternasyonalizmin kızıl bayrağı altında, ezilenlerin ve sömürülenlerin kurtuluşundan, partinin devrimciliğinden söz ediyordu. Ayrıca ona devrimci de denebilirdi, çünkü hakaret içerdiği iddia edilen bir makalesinden dolayı hapis cezasına çarptırılmıştı, ama ilerici burjuvalar yine de onun yönetimine izin veriyor, hesaplarında onun da yeri olduğunu biliyorlardı, çünkü Branting, sol liderler Palm, Wermelin, Danielsson'un devre dışı bırakılarak sürgüne gönderilmesiyle bizzat ilgilenmişti. Ström bize, kendi geçmişindeki komünist ara döneminden henüz söz etmemişken, Branting'in seçtiği yolun doğru olduğunu düşünüyordu, reel politikacı Branting burjuva devletinin yadsınmasından yana değildi, tam tersine yegâne iktidar aracı olabilecek devletten yanaydı, anarşinin ve halkın çoğunluğunun desteğini kazanamayan eylemlerin yol açtığı infilak manzaralarını eleştiriyor, en acil görevlere, oy hakkının, sekiz saatlik iş günü hakkının kazanılmasına yöneliyor, henüz krizlerle sarsılmamış, sağlıklı kapitalist sistemin çerçevesi içinde elde edilebilir olan şeylerin mücadelesini veriyor ve böylece çoğunluğu yanına çekebilmek adına, halkın haklarının genişletilmesinin savunuculuğunu yapmak isteyen işçi sınıfının dışında kalan gruplarla ittifaklara giriyordu. Kitle partisinin ortaya çıkmasıyla, oluşan bu araç sayesinde taleplerin giderek kendini daha güçlü bir sesle ortaya koymasıyla, burjuvazinin parlamento reformundan yana olan grubu da daha olgunlaşmıştı, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'yle rekabet eden Genel Oy Hakkı Derneği'nde de parlamentoda iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi yönünde çalışmalar yapılıyordu. Sayısal üstünlüğün Liberal Parti'de ve sağ gruplarda olduğu Birinci Kamara'yı arkasına alan burjuva iktidarı toplumu tehlikeye atacak değişikliklerin gerçekleşmeyeceğinden emin olabilirdi. Sosyal demokrasi, İkinci Kamara'daki sandalye sayısını artırabilmek için kendi içindeki temel ayrışmayı saklamak, birlik ve bütünlük görüntüsü sergilemek zorundaydı, revizyonist umutlarla devrimci yanılsamalar arasında gidip gelen işçi sınıfı seçimlerde kendi partisinin hizmetindeydi, ama ara dönemlerde parlamento dışı eylemlere gittikçe daha fazla yöneliyordu. Burjuvalar nasıl ki İş Kolları Komitesi'nin karşısına, iş bulurak, bireysel ücret anlaşmalarına giderek hemen bir işçi birliği çıkardılarsa, sendika örgütlerinin partiye bağlanmalarına yanıt olarak da kendi işçi derneklerini kurmuşlardı ve tırmanma eğilimi gösteren sorunlar yaşandığında buralardan, özel çalışma haklarıyla donanmış grev kırıcıları gönderiyorlardı. Burjuvalar çalışanların önüne koymak istedikleri şeyi hâlâ halk parlamentosu olarak adlandırmak istiyordu, buna karşılık işçiler, egemenler devletinin genel grevle felç edilmesi çağrısında bulunuyordu. Bin dokuz yüz iki nisanında gerçekleştirilen bu ilk büyük eylem aynı zamanda proleter dayanışmanın ve partinin sağ kanadından kopuşun habercisiydi, artık anlayışlar arasındaki çelişkiler açıkça kendini gösteriyordu, polis birlikle-

rini grevcilerin üstüne salan burjuvaziyle işbirliğini reddedenlerle, düşmanla işbirliği yapmaya hâlâ hazır olan Branting taraftarları arasındaki husumet artık uzlaşmanın imkânsızlaştığı bir noktaya geliyordu. O günlerde halk parti üzerinde bir egemenlik kurmuştu, kentin sokaklarında ve meydanlarında sosyal demokrat gücü hayata geçiriyor ve böylece parlamentodaki oy hakkı müzakerelerinin önem kazanmasını sağlıyordu. Geçici ve eksik bir seçim reformunun anayasaya girmesi daha yedi yıl alacaktı, ama buna karşılık parti, sol ideologlar, radikal gençlik dernekleri ve sabrı tükenmiş işçi sınıfı tarafından gittikçe daha devrimci bir çizgiye sürüklenirken sermayedarlar da kendi örgütlerini güçlendiriyorlardı. Grevden hemen sonra sermaye sahipleri İşverenler Birliği'yle birleşip çalışanların onlara şimdiye kadar yönelttikleri eylemlerden daha sert ve kararlı önlemler almaya başlamışlardı. Grev liderleri işten atılıyor, isimleri kara listeye alınıyordu, greve katılan işçilerin çoğu fabrika barakalarındaki ikametgâhlarından oluyor ve böylece evsiz barksız kalarak serserilikten dolayı hukuki kovuşturmaya maruz kalıyor ve ikametgâh gösteremedikleri için tüm seçme haklarını yitiriyorlardı, bundan böyle grev kırıcıların kıtaları coplarla ve tabancalarla donatılacaktı. İş adamları ekonomiyi düzenleme çerçevesinde kendi statülerini belirleyen yirmi üçüncü paragrafla kendilerine işgücünün yönetimi ve dağıtımı konusunda sınırsız haklar tanıyarak işçilerin keyiflerince işe alınması ve işten çıkarılması olanağına kavuşuyorlar ve bundan otuz beş yıl sonra sosyal demokratların iktidarı sırasında sendikalarla imzalanan Saltsjöbaden Anlaşması'nda sendika sözcülerinin hâlâ aşamadıkları bu düzenlemeler otuz ikinci paragrafta yerini alıyordu. Buna karşılık, Aralık bin dokuz yüz otuz sekizde olduğu gibi, çalışanların mesleki örgütlerini rahatça yapılandırmalarına ve genişletmelerine izin veriyorlardı, ama şimdiki seçimler gösteriyordu ki, burjuvazi ekonomik dayatmalarıyla işçi sınıfını hançerlemeyi ve yüzyıl başında varlıklı bir kesimle ücretli köle yığınları arasında ortaya çıkan karşıtlığı derinleştirmeyi başarmıştı. Servet bareminin altında kalıp şiddet yöntemlerine yönelebileceklerin karşısına reformist yolu savunan elitler çıkarılabiliyordu. Böylece işçi aristokrasisi denen kesim, kazanımları muhafaza etmek ve kapitalizmin izin verdiği iyileştirmeleri daha da genişletmek eğilimiyle sol mecraya karşı en güçlü bekçiler haline geliyordu. Branting Bernstein'in, kapitalist devletin hızlı sanayileşme ve üretimi artırma olanaklarıyla demokrasinin oluşmasında gerekli olan maddi güvenceyi yarattığı doğrultusundaki tezini izleyerek kafasında bir seçim ittifakıyla Liberal Parti'yle ilişkilerini güçlendiriyor ve itidal, barışçıllık, kanaatkârlık çağrısıyla, yeni bir genel grev için bir kez daha toplanmaya niyetlenen dalgayı savuşturmaya çalışıyordu. Branting'in o dönemde en çok, parlamentoda sosyal demokrasinin sandalye sayısını artırmayı önemsemesinin anlaşılır bir şey olduğunu söylüyordu Ström, Alt Meclis'te partisinin hizmetinde

henüz sadece kırk üç vekil vardı, buna karşılık burada Liberal Parti'nin yüz temsilcisi ve altmış sağcı burjuva vardı, halkın çoğunluğunun oyunu kullanamadığını söylemenin bir yararı yoktu, adalet yasalara uygun bir biçimde gerçekleşmek zorundaydı ve böyle bir umut da yok değildi, tabii herkes çalışkanlık, yerleşiklik, sabit iş, vergilerin zamanında ödenmesi gibi seçilme koşullarını yerine getirdiği sürece. Sokak eylemleri Parti'nin itibarını zedelemekten başka bir işe yaramazdı. Ama yine de, Branting burjuvazinin taleplerine teslim olduktan ve İkinci Kamara'nın seçimlerine katılma hakkı için önerilen yirmi üç yaş sınırı yerine doldurulmak kaydıyla yirmi dört yaş sınırını, ayrıca eskiden de olduğu gibi kadınların seçimlerde devre dışı bırakılmasını kabul ettikten sonra bin dokuz yüz dokuz yılının ağustosunda ikinci büyük grev gerçekleşmişti. Disiplinli ve sebatlı kitleler yine yalnız bırakılmıştı. Parti ve sendika yönetimi grevle ilgileri olmadığını açıklayınca işçi hareketini genel küçümsemenin, gösterileri kaale almayan korkunç tavrın kurbanı yapmışlardı. Kral, Särö'ye tenis oynamaya, sağcı lider Başbakan Lindman Hälsingland'daki yazlık evine, Liberal Parti'nin Başkanı Staaff Furusund kaplıcalarına, Branting ise tatil yapmak için Almanya'ya gidiyordu. Hepsi de polis birliklerinin ve İşverenler Birliği Başkanı Sydow'un örgütlediği korumaların yüzbinlere hâkim olabileceklerine güveniyordu. Sadece bir tek kişi, liberal bir milletvekili acıma ve korkuyla karışık bir duygu içinde, olağanüstü bir dikkatle olayları izliyordu. Yoksulluk ve açlığın işçi sınıfının ruhunu hasta ettiğine bütün kalbiyle inanıyordu, ama iyi bir beslenmeyle, düzenli ve yerleşik bir barınmayla, stabil bir eğitimle vatansever bir çizgiye getirilebilirlerdi. Soylu ve sofu bir ailenin mensubu olan, subayların, saraylıların ve diplomatların arasında büyüyen, katı bir disiplinle yetiştirilen, kendisi istemediği halde on iki yaşındayken denizcilik okuluna gönderilen, daha sonra denizcilik yüksek okuluna geçen, sanata meraklı olan, ahlak terbiyesinden geçirilmiş bir İncil okuru ve skolastikçi olan Palmstierna rüştünü ispat edip ikinci kaptan olarak denizcilik okulundan ayrıldıktan ve kendini hayır işlerine verdikten sonra ailesinin itirazlarına rağmen Sosyal İşler Derneği'nin sekreterliğini, Yoksullara Yardım Kongresi'nin başkanlığını ve liberallerin belediye meclisi üyeliğini üstlenmişti. Yaz mevsiminin bu son aylarından birinde halkın güçsüzlüğünü ve mağduriyetini izliyordu. İş adamları tam zamanında bankaların uzun vadeli krediler vermesini sağlamıştı, çalışanlar maaşlarını kaybettikten dört hafta sonra perişan duruma düşüyorlardı. Palmstierna işçi ailelerinin küçük ve yoksul odalarını tanıyordu, oralara sık sık girip göz atmış, pis kokular midesini bulandırmış, gençlik yıllarında uğradığı deniz tutmasını aşamadığı gibi bu mide bulantısını da asla aşamamıştı, ama yine de Sosyal Yardım'ın karavana arabasına eşlik ederek, bir süre sonra kendini dışarı atmak zorunda kalsa da, bu yabancı insanların yanına gitmekten vazgeçmiyordu, garip bir biçimde

bu insanların kendisini çektiğini hissediyor, onların kurtarıcısı olacağını, onları din düşmanlığı tehlikesinden, vahşi devrimci düşünce tehlikesinden koruyacağını biliyordu, işte artık bu büyük fırsat ayağına gelmişti, grevciler cezalandırılmıştı, sendika liderleri onlardan habersiz işverenlerle müzakerelere başlamıştı, yeniden işe başlamaktan, fabrikalara dönmekten başka şansları yoktu, Palmstierna onların kendilerini nasıl aşağılanmış hissetiklerini anlayabiliyordu, fırkateynde o da eziyet görmüştü, eğer sahtekârlıktan, fanatizmden arınmayı başarabilirse geleceği olan partisinde artık onlar için bir şeyler yapmak istiyordu Palmstierna, uzun zamandan beri Branting'in yalnızlığının farkındaydı, ona, bu büyük öncüye destek vermek istiyordu, şöyle diyecekti ona, siz ve ben akraba dehalarız, ikimiz de acıya, sefalete son vermek istiyoruz, karşılıklı bir güven ortamı yaratıp insan onurunu yeniden inşa etmek istiyoruz, ama çevreniz eğitimsizlikle, vasatlıkla kuşatılmış, bu yüzden acı çekiyorsunuz, partinin zihinsel düzeyini yükseltmekte, partiyi gerçek bir demokratik parti haline getirmekte size yardım etmek istiyorum. Ve böylece Branting onu yanma alıyordu, Palmstierna'nın partiye girmesiyle birlikte sosyal demokrasiyle liberalizm arasındaki ittifak tescillenmiş oluyordu. Artık sosyal demokratların bakanlık görevlerine gelecekleri liberal bir iktidar olasıydı. Bakanlık sosyalizmi düşüncesinin belirlediği bu koalisyonun iki yıl sonra, koltuğu bırakmak zorunda kalan Lindman'ın yerine Staaff geçtiğinde hâlâ gerçekleşmemesinin nedeni, oyunbozan solcuların liberal burjuvaziyle her türlü uzlaşmayı geri çevirmeleriydi. Sosyal demokrasinin İkinci Kamara'da sandalye sayısını ikiye katladığı, korumacı ve serbest ticaretten yana grupların bir arada olduğu, Tarım Partisi'nin ve Ulusal İlerleme Partisi'nin oluşturdukları sağ blokla eşit ağırlığa ulaştığı bir zamanda parti içi muhalefetin partiden atılması için önlemler almak gerekiyordu. Bu görevi üstlenmeye uygun kişi Palmstierna'ydı. Kısa süre içinde parti yönetimine, parlamento grubuna giren Palmstierna hizmetlerini ortaya koyabilirdi. Çalışanların taleplerini bundan sonra kötü ekonomik koşullarda ortaya atıp partinin başarısını ister istemez engellemek yerine, ekonominin yükseliş dönemlerinde ortaya koymaları yolunda, onların yaşam mücadelesini kolaylaştırmak, masraflarını azaltmak, ücretlerini yükseltmek adına elinden gelen her şeyi yapıyordu Palmstierna, onları yüzleri solmuş, belleri bükülmüş bir halde fabrikalardan çıkarken görünce kendini çok kötü hissediyor, kendi idealizmini onlara aşılamak istiyor, onları kaba ve ilkel bir protestoya sürüklemek isteyen kışkırtıcılardan nefret ediyor, onlardan kendini aşma ve itidal bekliyordu, o arada başına gelen bir olayı, gece vakti bir direğin tepesinde asılı kalışının, sonra da aşağıya uçuşunun kötü anısını unutmaya çalışarak. Kendini yeterince güçlü göstermek, kendi sınıfının mirasını güncel politikalara taşımak için sürekli baskı altında olan Palmstierna katılığını sadece halkın büyük hareketini temizlemekte, bu hare-

keti yola getirmekte ve evcilleştirmekte kullanıyordu. Kentin sokaklarındaki ve meydanlarındaki kitlelerin görüntüleri peşini bırakmıyordu, üstündeki gerginliği atmak için arada bir Dalarna'daki çiftliğine gidiyor, ormanların ve Siljan Gölü'nün güzelliğinin tadını çıkarıyor, bu dinlendirici gezilerden sonra parti içinde ayrı bir birlik kurmuş olan solcu kanada karşı yürüttüğü mücadeleyi yeniden başlatıyordu. Antimilitaristlere yönelik saldırıyı artık dışarıdan değil, daha büyük bir etki vaat ettiği için İşçi Partisi'nin içinden yürütüyor, savunma bütçesinin büyütülmesinin sözcülüğünü yapıyor, Bolşevizmin kökünden kazınmasının en temel mesele olduğunu beyan ediyor ve böylece güç siyasetine adım atmanın nelere bağlı olduğunu sergiliyordu. Fedakârlık onun yaradılışında vardı, sırtını döndüğü soylu sınıfın hakaretine katlanmak, sağ basının adını karalamasına, büyük burjuvazinin ailesini tehdit etmesine dayanmak zorunda kalmıştı, ama kendini adadığı davanın haklılığından kuşkusu yoktu, çalışan kitleler ona kulak asmasalar da, o yine de onların iyiliği için elinden geleni yapıyordu, önünde onu bekleyen bir misyon vardı, pos bıyıklı Branting'in yanında yer alarak koyu renk gözleriyle Avrupa'ya baktığında çağının büyük misyonunu, iş ve sermaye arasındaki dayanışmanın toplumsal temel haline getirilmesi misyonunu görüyordu.

Sendika yönetiminin grevi kaldırmasından sonra işçilerin kendi örgütlerine karşı ilk güven bunalımı baş göstermişti. Üç yıl içinde sendika üyelerinin sayısı yüz seksen altı binden seksen bine düşmüştü. Partinin mücadele eylemlerini yargılaması, işverenlerin ezici önlemleri ülkede çalışma olanakları kalmayan aktivistlerin çoğunu siyasi göçe zorluyordu. Geçen yüzyılın sonuna doğru öncelikle yoksullaşmış proletarya İsveç'i terk etmişti, şimdi de devrimci bir gelişimin geleceğe taşınmasında yararlanılabilecek olan en vasıflı sanayi işçileri ülke dışına çıkıyordu. Bu kayıp ve yaygınlaşan bir cesaretsizlik savaşın patlak vermesine kadar geçen yıllara damgasını vuruyordu. Sosyal demokrasinin bin dokuz yüz on dört ağustosunda Kralcı Hammarskjöld'ün yeni iktidara gelmiş sağ rejimiyle girdiği kutsal ittifak İsveç için de İkinci Enternasyonal'in dağılması demekti, bu iktidarda Bankacı Wallenberg Dışişleri Bakanı, gemi işletme şirketleri sahibi Broström Denizcilik Bakanı, sanayi aristokratı Vennersten Maliye Bakanı, büyük toprak sahibi Beck Friis Tarım Bakanı, İşverenler Birliği Başkanı Sydow, İçişleri Bakanı ve Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girme propagandası yapan Westman Kültür Bakanı oluyordu. Yine de sol kanat kopuş yolunu tercih etmiyor, parti içinde sosyalist ilkeleri etkili kılma haklarında ısrar ediyordu, onlar partiyi burjuvaziye karşı genel bir saldırı için güçlendirmek isterken, sağ sosyal demokratlar parti üzerin-

den ülkeyi huzursuzluk ve ekonomik bir kriz karşısında korumayı amaçlıyordu. Parti büyüyebilirdi, çünkü işçi hareketi içindeki bütün grupların çıkarlarını temsil ediyordu, o zamanlar sol kanadın yöneticileri partiye henüz söz geçirebiliyordu, bin dokuz yüz on ikide sol ittifakın kuruluşunda yer almış olan Ström parti sekreterliği görevine getiriliyordu, ayrıca yönetimde Palmstierna, Per Albin Hansson gibi sağ sosyal demokratların yanında Wigforss, Möller, Schlyter, Undén gibi yeni güçler yer alıyordu, bu isimler Branting'i destekleseler de yine ilerici görüşleri temsil ediyorlardı. Sahip oldukları fikir zenginlikleriyle, bir zamanlar Sandler'in de içinde bulunduğu solcuların sözcüleri Branting'in çevresindeki ekibe göre daha üstündü, ama onlar hâlâ eylem biçimleri arayışını sürdürürken, sağcılar kitleleri kendi yanlarına çektikleri bir taktik geliştiriyordu. Branting, ulusu bir arada tutarak, tarafsızlığı güvence altına alarak, aynı zamanda toplumsal reform mücadelesi vererek bin dokuz yüz on yedi sonbaharında işçi partisini parlamentonun en büyük partisi haline getirmeyi başarıyordu. Bir bölünmeyi başlatmak için parti içi sol muhaliflere yönelik ataklar bir sonraki yıl, sol gruptan bir delegasyon İsviçre'deki uluslararası Zimmerwald toplantısına katıldıktan sonra artırılıyordu. Çalışanların çoğunluğunun, tüm tahminlere göre parti liderini desteklediklerini söylüyordu Ström. Sol kanadın gericilerin safına geçmekle suçladığı parti lideri, parti içinde keskinleşen antimilitarizme uyarak savaşı artık kapitalist güçlerin kendi aralarındaki bir çatışma olarak karakterize ediyor ve silahlanma yarışını lanetliyordu. Kendisini eleştirenlerin çağrılarına, kendini bağlamayan ama yine de radikal bir izlenim uyandıran yanıtlar veriyordu. Üçüncü Enternasyonal çağrısını işçi sınıfına ihanet olarak adlandırıyor ve bu arada da partinin çatlaması durumunda suçu Bolşeviklerin baştan çıkardığı solcuların üstüne atma hazırlığı yapıyordu. Genç Sosyalistler ve Sol İttifak hâlâ meşruiyetini ayakta tutmaya çalışıyordu, ama emperyalist savaşın aslında ezilenlerle ezenler arasındaki bir savaş olduğu sloganına sarıldıklarında sağ kanat onları halkın önünde şiddete de başvurarak hedef gösterme yoluna gittiler. Otoriter sosyal demokrat Hansson gençliğin düşünme biçiminde yaygınlaşan inanılmaz bir sığlıktan söz ediyor, Branting ise Zimmerwald çizgisini köklerinden kopmuş mültecilerin devrim romantikliği olarak adlandırıyordu. Küçük burjuvazinin tutumuna uygun düşen ani öfke patlamaları işçileri tedirgin etmiyordu, devrimci broşürlerden çok Branting'in tehditkâr karışıklığın karşısına kararlılık ve akılla çıkma yolundaki çabasına inanıyordu onlar. Solcuların bir kez daha başkaldırmadan önce sağlıklı parti yaşamına geri dönmeye ve bağlılıklarını kanıtlamaya niyetleri yoksa, o zaman kızağa çekilmeyi de göze almalılar, deniyordu. Ström'ün Birinci Kamara'da görevlendirilmesi bu döneme denk geliyordu. Branting liberallerle anlaşarak onu öne itmişti, Ström'ü pasifize etmeyi ve yol arkadaşlarına yabancılaştırmayı amaçlıyordu, işlerine yara-

yacağı için meclisteki sosyal demokrat muhalefetin parçalanmasını isteyen Sağ Parti çevreleri onların işini kolaylaştırma yoluna gidiyordu. Zimmerwald grubunun sözcüsü Ström Üst Kamara'da, sol ittifakın bir başka üyesi olan, Palmstierna gibi Liberal Parti'den gelen, aşırı bireyci, erkekler ve kadınlar için seçme ve seçilme hakkı mücadelesi sırasında Stockholm Belediye Başkanı olan Lindhagen'la yan yana geliyordu böylece. Bu pozisyonlara radikal sosyalistlerin getirilmesi, partinin artık devlet yönetimini parlamenter yoldan üstlendiğini gösteriyordu Ström'e göre. Ayrıca partinin solcuları da toplumsal değişimlerin zeminini parlamentarizmde görüyordu. Gerçi hareket noktası burjuvalarla uzlaşmak olan ve Branting'in çevresinde yer alan grubun aksine onlar burjuvazinin kendini savunacağını hesaba katıyor, ama yine de böyle bir durum için hiçbir strateji geliştirmiyor, tam tersine kaderci bir yaklaşımla demokratik yollardan sosyalizme geçiş inancından vazgeçmiyorlardı. Ayrıca sosyalist bir düzene ilişkin tasarımları da belirsiz ve çeşitliydi. Marksist bir eğitimden geçmiş olan, modernist şair Nerman'la birlikte Zimmerwald'de Lenin'in Enternasyonal'ine biat eden Höglund bile kendi özgürlük kavramıyla yarı anarşist eğilimleri birleştiriyor, yeni bir partinin en ateşli sözcüsü olan Ström ise daha o zamanlarda bile maddi güçlerden çok zihinsel güçlerin önemini öne çıkarıyordu. Yayıncılar Vennerström ve Carleson genel hümanist düşün mirasına sahip çıkıyorlardı, buna karşılık Fabian Månsson doğallık ve kendiliğindenlik sergileyen, bürokrasi karşıtı, popülist bir çizgi izliyordu. Månsson gibi sevilen ajitasyoncu Kollontay'ın ve Balabanof'un arkadaşı Kata Dalström de Hıristiyanlık'ın kaynaklarına gönderme yapan kutsal öğretisini vaz'ediyor, kendini açıkça komünist olarak adlandırıyordu, ama bu arada birkaç yıl içinde mistitizme varacak teosofist bir düşünsel eşelenmenin tuzağına düşüyordu. Bu solcu kişiliklerin amaçları ister idealist, ütopik, felsefi, ister edebî imgesel türden olsun, Branting onların bastığı zemini çekip alma amacında olsa gerekti, çünkü onlar, pratik ve mesleki çalışma biçimini yakından tanıyan Kilbom ve Linderot'un da liderleri arasında bulunduğu devrimci Gençlik Birliği tarafından kitle partisini her geçen gün biraz daha çatışmacı siyasetin bir aracı kılmaya doğru itiliyorlardı. Liberallerle birlikte iktidara gelmek isteyen Branting artık solcuların bütün inisiyatiflerini parti bütünlüğünü korumak adına geri çeviriyordu. Eleştirel platformu ayakta tutmak üzere reformizmin açılımlar yapması artık daha fazla mümkün değildi. Spartakistlerin ilk mektuplarının yayımlandığı Almanya'daki gelişmeler karşısında uyarılarda bulunan Branting parti içi muhaliflere karşı bir basın kampanyası başlatıyordu. Onlara ültimatom çekmeden önce işçi sınıfına verdiği sözleri daha güçlü bir biçimde vurguluyordu, amacı, İşçi Birliği ve Sol İttifak'ın eşit seçme ve seçilme hakkı, sekiz saatlik iş günü, toplumsal refah mücadelesini engelledikleri konusunda kitleleri ikna edip kendisine verecekleri destekten emin

olmaktı. Branting polisi, Genç Sosyalistler'in silahsızlanma ve dünya barışı için düzenledikleri kongreyi dağıtmak üzere çağırdıktan ve vatan haini ve halk düşmanı olduğu gerekçesiyle kongre başkanı Höglund'un tutuklanmasını sağladıktan sonra şubat bin dokuz yüz on yedide kopuş için gereken kışkırtmayı yapmış oluyordu. Bütün gücümüzle parti içinde iyi niyetli bir ayrışmanın mücadelesini vermiştik, dedi Ström, ama sağ kanadın çizgisine uyulması talebini içeren Yönetim Kurulu bildirgesi bizim ihraç edilmemize yol açacaktı ister istemez. Branting'in uluslararası konjonktürün keskinleştiği bir zamanda, partisini yok edebilecek bir riske atıldığını söylüyordu. Gençlik Birliği'nin bütününü, radikal kadroları, en ünlü teorisyenleri kaybediyordu, yine de Ström onun böyle yapmaktan başka bir seçeneği olmadığı kanısındaydı, çünkü aksi takdirde partinin sola sürüklenmesi riskini göze almak zorundaydı. Ström'ün söylediğine bakılırsa sol kanattakiler Rus Şubat Devrimi'nden aldıkları esinle sosyalist bir halk partisinin kurulması çağrısında bulunmuşlardı. Ström sözü isimlere getirip, bugün hâlâ partiyi yöneten ve hükümetteki idari pozisyonları ellerinde tutan sağ sosyal demokratların ve birkaç istisna hariç yeniden sosyal demokrasiye bağlanan solcuların isimlerini anmıştı, bu bilgi benim gözümde siyasi devamlılığa, aynı zamanda Ekim Devrimi'nin altı ay öncesinde kurulan ve daha sonra komünist partiye dönüşen enternasyonalci bir partiyi var eden iradeyle, aynı partinin kurucularının birbiri ardına kendi yapıtlarından kopuşu arasındaki çelişkiye ışık tutmuştu. Yine de onların davranış biçimi çok katmanlı bir malzemeyi kavrayarak ortaya çıkarılmalıydı. Onlardaki sapmanın nedenlerini ele verir gibi görünen belirtileri ve eğilimleri izlediğimizde, bizim amaçlarımıza kuşkuyla bakılması anlamına gelen çelişkilere ulaşıyorduk. Ayrıca Ström ve Brecht'in sohbeti de bir kez daha yazmanın mekanizmalarıyla ilgili yeni perspektifler açıyordu. Çelişik konuların ele alınmasında, perspektiflerin hızla yer değiştirmesinde, karşıt itkilerin peşine düşülmesinde Brecht'in çalışma tekniğini ele veren bir şeyler vardı. Brecht romanının altyapısını kurmakta kullandığı bir yığın yazar ismi sayıyordu. Alıntıların hazırlanmasından sonra yazmanın kendiliğinden geleceğini, bunun bir tür montaj olduğunu söylüyordu. Kendi metni karşısında da takındığı aynı horgörüyle Engelbrekt oyunu için Grimberg, Schück, Lönnroth, Kumlien, Carlsson ya da Nyström gibi tarihçilerin aktardıklarını geliştirmekten ve sahne diline dönüştürmekten başka bir şey yapmadığını belirtiyordu. Hep kendinden öncekilerin çalışmalarına ihtiyaç duyan, laboratuvarında elementlerden kimyasal bileşikler kurarak yeni ürünler elde eden bir bilim adamına benzetiyordu kendini. Yeni ürünün kullanılan malzemeden temelde nasıl ayrıldığı konusunda bir şey söylemiyordu. Her bir müsvedde kâğıdına gösterdiği özenle, pek çok kez düzeltilmiş, silinmiş, açık seçik hale gelene kadar düzenlenmiş olanı bir kerelik, özgün bir sonuç olarak gördüğü-

nü vurguluyordu sadece. Bunun dışında onu büyüleyen, bitmiş bir yapıtla uğraşmaktan ziyade deneyselcilikti. Başarısızlık onun defterinde yazmıyor gibiydi. Her bir parçanın, her bir kısmi sonucun kendine ait bir değeri vardı. Ström'e söylediklerine bakılırsa, Sezar'ın Roması'nı, borsa spekülasyonlarıyla, ahlaken yozlaşmış senatosuyla, tarafların çekişmeleriyle, seçim sahtekârlıklarıyla, terör estiren aristokrat sınıfıyla ve fetihlere katılmaları için kolayca baştan çıkarılan plebleriyle betimlerken bugünü geçmişte fazlasıyla arıyor, fazlasıyla tarihselciliğe teslim oluyor, bu yüzden de asıl tarihsel olandan bir şeyler yitip gidiyordu, oysa tarihsel olan daha öğretici olabilirdi belki de. Sanki tarih tekerrürden ibaretmiş gibi Sezar'ın dönemini faşistleşmiş burjuva toplumuyla karşılaştırdığını söylüyordu Brecht. İsyan bastırılmış, Catilina sürülmüş ve bir muharebede öldürülmüştü, despotun uşakları onun yandaşlarını yakalamış ve Milattan önce altmış üçte altı kasımı yedisine bağlayan gece zindanlarda boğmuşlardı. Sezar sermayedarların teşvikiyle diktatör olmuştu ve devletin içindeki bütün çelişkileri bir hamlede çözeceği düşünülen savaşı kışkırtıyordu. Galya ve Britanya'nın da boyunduruk altına gireceğinin habercisi olan İspanya seferi bugünkü modele hâlâ uyuyordu. Ama sonra analojiler yok oluyordu. Bugünkü savaş bir önceki emperyalist savaşın başlattığı şeyi sürdüyordu, ama o zamanlar inanılmaz boyutlardaki imhanın içinden devrim doğarken şimdiki çatışmaların ardında ta baştan beri karşı devrim vardı, savaşın içine itilen insan kitleleri öylesine körleştirilmişti ki, isyan inisiyatifi olanaksız hale getirilmişti. Ström sözü tekrar kendisinin oynadığı Catilina rolüne getirdi. Ona göre Romalı iş adamları ve askerler, rüşvetçi memurlar ve demagoglar, köle birlikleri ve cenaze masraflarını karşılayan kurumlar bin dokuz yüz on yedinin sefalete sürüklenmiş Stockholmü'ne taşınabilirdi rahatlıkla. Senatoda Cicero'yu temsil eden Branting Catilina'yı temsil eden Ström'e karşı büyük bir mücadele yürütüyordu. Konsül sadece hakaretlerle yetinmiyor, aynı zamanda isyancıyı hayatına kastetmekle de suçluyordu gizliden gizliye. Lindhagen ılımlılığı ve vicdanıyla, felsefi eğilimleri ve cumhuriyetçi samimiyetiyle Cato'ya benzetilebilirdi, buna karşılık Cinna'yı temsil edebilecek Nerman Catullus'un çevresindeki Neoteroslardan* sayılabilirdi. Kilbom da Sulla'ya benziyordu, böylece dört komplocu on üç nisan bin dokuz yüz on yedi sabahı Zürih'den gelen Lenin'i karşılamak üzere Stockholm İstasyonu'na gidiyordu. Onu ve arkadaşlarını Vasa Caddesi üzerinden Drottning Caddesi'ne götürüyorlardı, Ström Regina Oteli'nde konuklar için oda tutmuştu. Yirmi kişinin içinde sadece Krupskaya'yı, İnessa'yı, Armand'ı, Sinovyev'i, Sokolnikov'u ve Radek'i tanımıştı milletvekili. Lenin'in çok kısa boylu oluşu şaşırtmıştı onu, üstünde eski püskü, etek uçları neredeyse yerleri yalayan bir palto, başında

(*) İskenderiyeli Yunan şairleri örnek alarak didaktik yurtsever Latin şiir geleneğinden kopmayı amaçlayan şairlere verilen ad – ç.n

yıpranmış bir fötr şapka, elinde bir şemsiye ve ayağında kaba botlar vardı. Lenin acele ediyor, akşam da yola devam etmek istiyordu, grup dikkat çekmiyordu, ekmek verilen, çocuklar için süt dağıtılan bir yerlere giden, açlık yürüyüşüne çıkmış insan sürülerini sokaklarda görmeye alışıktı herkes, bir tek otelin kapıcısı kuşkuyla süzmüştü onları, bohçalarına, eski moda bavullarına şöyle bir bakıp parayı önceden istemişti, Lenin'in üstünde para yoktu, parayı Ström ödemiş, partiyi alarma geçirip Finlandiya sınırına gitmek için gereken biletleri satın almak üzere birkaç yüz kron toplamış, konukları kahvaltıya davet etmiş, sonra da Bolşeviklerin lideriyle küçük odada başbaşa konuşmuştu. Ström önce neler konuşulduğunu anımsamaya yanaşmadı, konuyu değiştirip Bergström mağazasına gittiklerinden bitpazarından giysi aldıklarından söz etti, Lenin'in parlamış pantolonunu, bağcıklı delik çizmelerini anlattı, Brecht işin peşini bırakmıyor, Lenin'le aralarında geçen sohbeti anlatmaya zorluyordu. Lenin'in kendi partisini kurmak üzere olan İsveç solunu o sırada nasıl değerlendirdiğini bilmek istiyordu Brecht. Birkaç gün önce Gotha'da Almanya'nın Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştu, Spartakistler de ona bağlanmıştı. Herhalde Lenin'i Sol Parti'nin içindeki bileşim ilgilendiriyordu, dedi Brecht. Lenin'in Rusya'daki olayların Batı Avrupa ülkelerindeki devrimlerin öncüsü olacağı doğrultusundaki teorisi doğrulanmışa benziyordu, ama Lenin yine de burada karşı devrimin ayaklanmalara Rusya'da olduğundan daha güçlü tepkiler göstereceğinin farkındaydı. Almanya'daki Bağımsız Parti çelişkiyi daha şimdiden içinde taşıyordu. Onun görevi Sosyal Demokrat Parti'den kopmaktan ziyade sol güçleri nötralize etmek ve onların Bolşevizme kaymasını engellemekti. Gelişmeyi devrimci yöne çekmeye çalışan Spartakistler Birliği er ya da geç devre dışı bırakılmaya mahkûmdu. Eğer Lenin artık yeni partinin yöneticilerinden birisiyle tartışıyorsa, onun Almanya'da baş gösteren tehlikelerin İsveç'te nasıl önlenebileceği sorununa da el attığını gösterdiğini söyledi Brecht. Lenin bizi burjuvaların işçi eylemlerini kendilerine mal edebilecekleri konusunda uyarıyordu, dedi Ström. Rusya'da işçi hareketi içindeki sağcı güçlerin, milliyetçilerin, askeriye öğrencilerinin proleter bir devrimi engellemek için toprak sahiplerinin ve burjuvazinin yanında yer aldığını söylemişti Lenin ona. İçinde işçilerin, askerlerin ve köylülerin yer aldığı bir konsey oluşturulmalıydı ona göre. Toplumun kamplara bölünmesi devrimci bir duruma yol açmaz mı, sorusunu sormuştu Ström Lenin'e. Eyleme geçmezsek ve yönetimi ele geçirmezsek parçalanan devrim olur, diye yanıtlamıştı Lenin. Küçük burjuva devrimleri kapitalizmin, emperyalizmin aracı haline gelir. Sosyal demokrasinin sağındaki partili dostlarımız bunu anlamak istemiyor, kendi çağlarına ve tarihe karşı körler. Partinin karakteri hakkında tartışırken anlayışlarımızdaki karşıtlıklar da gün ışığına çıkıyordu, dedi Ström. Lenin sıkı bir biçimde disipline edilmiş bir seçkinler partisi istiyordu,

buna karşılık bizim için partinin, çalışan halkın bütün katmanlarıyla sıkı bir bağlantı içinde olduğu sürece işlevsel bir yararlılığı olabilirdi. Lenin de partinin kitlelerin bir aracı olduğundan, sınıf bilincine sahip proletaryanın iktidara gelmesinden söz ediyordu, ama ben yine de, dedi Ström, demokratik merkeziyetçilik lafı edildiğinde bunun, boyunduruk altına alma talebini, işçi sınıfının devrimci bilince ancak bir yönetimin liderliğinde sahip olabileceği düşüncesini beraberinde getireceğini görmezden gelemiyordum. İsveç solcularının tıpkı Spartakistler gibi Bolşeviklerle aynı çatışmaya düşeceğini anlamış olmalıydı Lenin, dedi Brecht, bunun üzerine Ström demokrasi kavramının tartışılmasında Luxemburg ve Lenin arasındaki kavganın alevlenip yeniden canlandığını doğruladı. Ström Lenin'e partiyi parti yapanın devrimin öncüleri olduğu fikrinden uzaklaştığını söylemiş, bütün liderler karşısındaki güvensizliğini dile getirmişti. Belki de, dedi Ström, barış dostları, bireysel hareket özgürlüğü dostları olduğumuz iddiasındaydım, çünkü Lenin'in bana verdiği karşılık hâlâ kulaklarımda çınlıyor, sizler barışperestsiniz, en solda olanlarınız bile küçük burjuva barışçısı, demişti Lenin, barışı seviyorsunuz, ama barış için mücadele etmeye hazır değilsiniz. Çarlığın egemen olduğu bir Rusya İskandinav halkları için de bir tehlike oluşturuyor. Çarın ordusunu temennilerle yenemezsiniz. Rus devrimi silahlı olacak. Ancak silahlanma sürekli canlı kalan savaş tehdidini yok edebilir ve Finlandiya'ya da yeniden bağımsızlığını kazandırır. Devrim beraberinde askerî bir diktatörlüğü getirmeyecek miydi peki. Evet, diye yanıtlamıştı Lenin Ström'ün bu sorusunu, askerler ve işçiler orduya el koyup onun işlevini üstlenmezlerse, ordu generallerin ve tröst yöneticilerinin egemenliğinde kalırsa, o zaman zaferi kazanan burjuva askerî diktatörlüğü olur ve bu durum sırayla bütün ülkelere yayılır. Lenin'in parti programı hakkındaki sorusunu Ström henüz bir programa sahip olmadıklarını, programın ülkedeki koşullar doğrultusunda bizzat halk tarafından hazırlanması gerektiğini söyleyerek yanıtlamıştı. Lenin bizim kararsızlığımıza ve anlayış kıtlığımıza kızıyordu, dedi Ström. Lenin'e göre bizim görevimiz öngörmek, Rus Devrimi'nin birinci aşamasındaki deneyimlerden yararlanmak, kitleleri aydınlatmak ve onlara yol göstermekti. Kendilerinin hâlâ çok azınlıkta oldukları yolunda yanıtlamıştı bunu Ström. O zaman neyin partiyi azınlıkta tuttuğunun tanımlanması ve çalışanları çekmek gerektiğini söylemişti Lenin, bu da kötü koşulları inandırıcı bir biçimde sergilemekle ve onların düşünsel düzeyini yükseltecek önerilerle gerçekleşebilirdi ancak. Bizler demokratik bir düşünme geleneği içinde yetiştik, demişti Ström ona. Partinin demokratik tabanı deyince onun anladığı şey, partinin tabandan yönetilmesi, yani partiyi üyelerin yönetmesiydi, kararlar onlara tepeden inme dayatılamazdı. Bütün Avrupa ülkeleri içinde demokrasinin en çok İsveç'te ilerleme kaydettiği konusunda onunla mutabıktı Lenin. Ama hemen bunun ardından

Höglund'un durumunu gündeme getirmişti, hapiste değil miydi Höglund, tıpkı Almanya'da Liebknecht'in, İngiltere'de MacDonald'ın hapiste oldukları gibi. O zaman demokrasi, söz hakkı, kişisel güvenlik nerede kalıyordu. İsveç'te bütün işçilerin oy hakkı var mı, diye soruyordu. Yok. Branting'le köprüleri attınız, ama hâlâ anlamadığınız bir şey var, o da gerçek demokrasiye ve özgürlüğe ancak devrimci bir yoldan ulaşılabileceği. Ström, bunun garantisi var mı ki, diye sormuş, Lenin, bunun garantisi üretim araçlarının işçi sınıfının eline geçmesidir, diye yanıtlamıştı. Proletarya diktatörlüğü ilkesi bizim için geçerli olamazdı, dedi Ström, devrimci misyonu sadece proletaryaya atfetmek için bir nedenimiz yoktu, ta başından beri demokratik hareket, farklı kökenden insanlar tarafından destekleniyordu. Proletarya diktatörlüğünün, üretici sınıfın kısa sürecek bir geçiş döneminde devrimi korumak için tam yetkiyle donatılması demek olduğunu söylemişti Lenin. Proletarya diktatörlüğü güçlerin merkezde toplanmasını sağlayacaktı. Bizim Branting'den uzaklaşma nedenimiz tam da bu, yani onun merkeziyetçiliği ve antidemokratik önlemleri, demişti Ström. Branting sizlerden daha akıllı, diye yanıtlamıştı Lenin. Ama politikanın yanlış tarafında. O bir menşevik, sırtını işçi sınıfına dayayacağına itilaf devletlerine dayıyor. Devrimci ruha sahip olduğunuzdan dem vuruyorsunuz. Ne ruhuymuş. Sizin ihtiyacınız olan şey yöntem. Belki tarih size doğru yöntemi öğretir. Daha o zamanlar Lenin'in devrimci hedeflerinden ne kadar uzak olduğumuzu, Bolşeviklerin fikirlerinin parti için geliştirdiğimiz ilkelerle nasıl uzlaşmaz olduğunu görüyordum, dedi Ström. Demokratik kurumların temelinin atılmış olduğu ve yüz yıllık bir barış geleneğine sahip olan ülkemizde, feodalizme ve mutlakiyetçiliğe karşı burjuva devriminin daha yeni gerçekleştiği, geri kalmış, tecrit edilmiş Rusya'dakinden farklı adımlar atılmalıydı. Bizim ülkemizde demokratik ve sendikal eğitimden geçmiş bir sanayi proletaryası, daha az politize ama büyük bir kesim olan köylüler, geniş tabanlı, kısmen ilerici bir orta sınıf ve radikal olsalar da hümanist bir ruha sahip birçok aydın varken, profesyonel ve gizlilik içinde çalışan bir öncü devrimci birlikle taarruza geçemeyeceğimizi biliyorduk, bunun yerine baskının her türlüsüyle mücadele etmek konusunda hemfikir olan çok sayıda grubu bir araya getirebilecek bir kitle partisine ihtiyacımız vardı bizim. Eğer tarihten bir şey öğrendiysek, bu, bağımsızlığımızdan, bizim verili sınıfsal özelliklerimizden asla uzaklaşmamamız gerekliliğiydi, dedi Ström. Lenin'le başbaşa yaptığımız konuşmada ve bunu takiben daha büyük bir çevrede gerçekleştirilip belgelenen tartışmada Lenin'in o zamanlar ciddiye almadığı, daha sonra da Sovyetler'in partisiyle Komintern'i anlaşmazlığa sürükleyecek sorunlara değinildi, dedi Ström. Biz ülkemiz çalışanlarının sorunlarını ele almaya uygun bir parti tasarlıyorduk, kendimizi henüz bağlamak istemiyorduk, halka yaklaşmakta kendimize özgü bir tarzımız vardı, sayıları az olma-

yan Yararcı Akım yanlılarının ve Good Templar müritlerinin eğilimlerini kolayca benimsiyorduk, İsa'nın Dağ Meseli'ni *Komünist Manifesto*'yla birleştiren Fabian Månsson'un ve Dalström'ün etkisini yadsımıyorduk, halkın otoriter talepler karşısındaki tepkisinin farkındaydık, kendimiz de partinin katı bir disiplinle boy göstermesi yerine romantik kardeşlik gösterilerini tercih ediyorduk, kendi yolumuzu kendimiz bulabilirdik, yeni bir parti ihtiyacı geniş bir talebe denk düşüyordu, bir grev hareketi gelecek gibiydi, eşit oy hakkının, sekiz saatlik iş gününün yanı sıra işçiler için tayın miktarının artırılması, ekmek ve süt fiyatlarının düşürülmesi, yasal düzenlemelerle kira vurgunculuğunun kökünün kazınması, siyasi tutuklular için af talep ediliyordu, bu noktada partimiz öncülük yapabilir ve seçmenlere acil sorunların ele alınmasının artık sadece sağ sosyal demokrat propagandacıların tekelinde olmadığını gösterebilirdi. Bin dokuz yüz on yedi nisanında, dedi Ström, umut doluyduk, sonra, belki de Lenin'in kişiliğinden yayılan gücün bir sonucu olarak, genç Sovyet devletine duyduğumuz hayranlığa kapılıp kendi kaderimizi belirleme hakkından vazgeçtik, bu da partiyi başarısızlıktan başarısızlığa sürüklemeye başladı. Sosyal Demokrat Sol Parti'nin on iki mayıstaki kuruluş kongresi için Münzenberg'le birlikte Stockholm'de kalan Radek on yıl sonra, Lenin'in onuruna yapılmış olan ve kendisinin de katıldığı bu toplantının bir karikatürünü yapıyordu, bu karikatür Bolşeviklerin Ström'e ve onun arkadaşlarına pek fazla güvenmediklerini vurguluyordu. Tutumlardaki bütün yansımaları, kuşkunun, duraksamanın bütün belirtilerini gören ve kendisi de şimdi tıpkı Sinovyev ve Sokolnikov'un başına geldiği gibi bizzat kendi kliği tarafından tasfiye edilen hicivci Radek, Lenin'e ev sahipliği yapanların nereye doğru sürükleneceğini betimliyordu. Yemeklerle donatılmış ziyafet masasında ne Lenin ne de onun yanındaki Ruslar olmadığı gibi, Lenin'in yakınındaki kadın kişiliklerden İnes Armand da yoktu, hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen Armand hakkında acaba kim bir gün bir kitap yazacak, dedi Brecht. Sol radikal aydınlar onlarla bir ittifak arayışı içinde değillerdi, çevrelerinde başka katılımcıların olmasına bakıyorlardı, demek istiyordu Radek. Kadehlerini devrime değil, bir burjuva partisi olan Sağ Parti'nin liderlerine, Lindman'a, Trygger'e ve Hederstierna'ya kaldırıyorlardı. Radek'in bu çizimi, diyerek sayfayı bize gösteren Ström, Bolşeviklerin Batı Avrupa'daki politik durumu anlamaya yanaşmadığını dile getiriyor. İsveç'teki parti kurucularının asla komünist olamayacaklarını göstermek istemişti Radek. Bizim partiden ayrılışımızın nedeni, dedi Ström, Radek'e göre oldum olası var olan bir gericilikti. Böylece bize layık görülen önlemler haklı çıkıyordu. Geri adım atan bizler değildik aslında, Komintern'in desteklediği klikler sürekli çevirdikleri dalaverelerle bizi partiden atmıştı. Suçlu duruma düşürüldük, çünkü biz imkânlarımızı göz önünde bulundurarak kendimize uygun bir parti kurmak istiyor, İşçi Devle-

ti'nin kahramanlık dönemine tutunarak onların talebi doğrultusunda kayıtsız şartsız ve akıldışı bir biçimde Sovyet talimatlarına boyun eğmek istemiyorduk. Bir fanatizm ve totalitarizm düşmanı olduğunu söyledi Ström ağarmış bıyıklarıyla oynayarak. Düş kırıklığı yaratan, yanılsamaları yıkan, acı veren, yaralar açan bu mücadelede, yeni bir parti kurma mücadelesinde geçerliliği olan yegâne şey hümanist değerlerdi ona göre. Brecht alaycı bakışlarla dinliyordu Ström'ü. Milletvekilinin ilk fırsatta makalelerinde ve konuşmalarında Sovyetler Birliği'ne saldıracağını biliyordu Brecht. Ström siyasi mültecileri desteklemeye hazırdı hiç kuşkusuz, Höglund ve Branting'le birlikte sığınma hakkının kısıtlanmasına karşı çıkmıştı, ama yine de illegal işler yapan antifaşistlerin koruyucusu durumuna düşüp kuşkuları üstüne çekmekten sakınıyordu. Brecht'in komünizm anlayışını görmezden geliyordu, Brecht onun gözünde partiler üstü birisiydi. Brecht de onun bu inancına ses çıkarmıyordu, çünkü ona ihtiyacı vardı. Ström, Höglund, Branting ona vizesinin uzatılmasında ve eğer gerekirse ülkeden çıkış belgelerinin sağlanmasında yardımcı olabilirlerdi. Ström biletleri Lenin'e uzatıyordu. Onu Haparanda'da Finlandiyalı yoldaşlar karşılayacak ve Petersburg'a götüreceklerdi. Ama Lenin ve yanındakiler kuzeye doğru yola çıktıklarında Sosyal Demokrat Parti'nin kurmayları hummalı bir faaliyet içindeydiler. Branting on dört Nisanda Petrograd'dan geri dönmüş, orada Kerenski'den Lenin'in yola çıktığı haberini almıştı. Rusya'da kimse dış dünyadan haberdar değildi ve herkes Almanya'da da bir burjuva devriminin gerçekleşeceğini sanıyordu. Branting henüz barışa gidilemeyeceğini söylemiş ve Kerenski'ye, itilaf devletlerinin yükünü hafifletmek maksadıyla Rusya'yı savaş durumunda tutması için baskı yapmıştı. Ayrıca bu amaçla işçi konseyleriyle geçici hükümet arasında aracılık yapmayı başardığını da söylüyordu. Peki asıl hedefimiz gerçekleşebilecek mi, diye sormuştu Palmstierna Branting'e, Palmstierna Lenin'in Rusya'nın başkentine giderken öldürülme fırsatını Kerenski'nn aklma sokma görevini Branting'e havale etmişti. Ama Kerenski devrim liderinin gelişini pek önemsemiyor gibiydi. Rusya'da demokrasinin varlığını göstermek istiyordu Kerenski daha çok, Branting ise bu konuda destekliyordu onu. Lenin'in gelişinden korkacak birileri varsa o da, özgürlüğüne yeni kavuşmuş halkın kendisiydi. Halkın çok küçük bir kısmını temsil eden işçi konseylerini ilgilendiren tek şey örgütlerinin ayakta kalmasıydı, iktidarı ele geçirmekle ilgilenmiyordu onlar, devirmek işlevini üstlenmiş olan ama yeni bir şey kurmayı beceremeyenler zaten iktidarı hiç itirazsız burjuvaziye bırakmışlardı. İzleyiciler tarafından alkışlandığı ve kendisinin de başarılı devrim için onları kutladığı opera binasının imparatorluk locasında geçirdiği akşamın coşkusunu hâlâ üstünden atmamış olan Branting Rus örneğini izlemeyi ve solcuların eylemlerinin karşısına demokratikleşme silahıyla çıkmayı öneriyordu. Nasıl ki Rusya'daki Yurtsuzlar Hareke-

ti hiçbir şey elde edemediyse İsveç isyancılarının partisi de güçsüz kalmaya mahkûmdu ona göre. Palmstierna iki gün daha Kerenski'ye yıldırım telgrafları çekmeye devam etmişti. Kerenski size yaklaşmakta olanı iyi düşününüz. Kerenski tehlikeyi küçümsemeyiniz. Kerenski bizim ısrarlı talebimizi iyi düşününüz. Palmstierna yıllar sonra bile, Londra elçisiyken, hâlâ kaçırılmış fırsattan söz ediyordu. O zamanlar ortaya attığı öneriye kulak verilseydi her şeyin başka türlü olabileceğini söylüyordu. Ne var ki Lenin on yedi Nisan sabahı Tauri Sarayı'nda on tezini okuyordu.

Aslında Palmstierna düş kırıklığı ve nedamet içinde ana partinin kucağına dönen isyancılardan daha açık yürekliydi, dedi Rogeby, nitekim baş gösteren devrimci huzursuzlukları boğma amacından asla dönmedi, partiyi hep Bolşevizme karşı bir kale olarak gördü. Savaş sırasında okul kitaplarında okutulan bir ders ünitesinin fikir babası Palmstierna'ydı, bu ünitede seçim reformundan sonra büyük halk kitlesinin bu yeni haktan kendiliğinden yararlanmadığını, ancak özenli bir eğitimden sonra yurttaşlık haklarına sahip çıkabildiklerini öğretiyordu. Yoksul bir çocukluk geçiren, salcıların loncalarında yardımcı işçi olarak çalışan Rogeby kendi güçsüzlüğü içinde boğulan öfkeye tanık olmuştu, aynı öfkeyi partideki dönüşüm sürecine tanıklık etmiş olan daha yaşlılar iyi biliyorlardı. Yaşlıların pek çoğu yüzyıl başında örgütlerin sağlam bir zemin kazanmasının sonucunda kendini gösteren beklentilerden söz ediyordu. Yenilgiden en çok pay alanlar Palm'ı, Danielsson'u, Wermelin'i tanımış olanlardı. Terzilik öğrenmek için Almanya'ya giden, ama terziliğin yanı sıra sosyalist ajitasyonu da öğrenen ve bunun üzerine oradan kovulan August Palm partideki çekişmenin kurbanı olmuştu. Bütün proleterlerin tanıdığı bu topal terzi daha sonraları Almancayı, Dancayı ve İsveççeyi katıştırdığı karma diliyle Eski Ahit havasında ahlaki çöküşe, alkolizme şiddetle karşı çıkmaktan başka bir şey yapmamıştı. Buna karşılık Branting'in devre dışı bıraktığı Danielsson ve Wermelin devrimci inançlarından vazgeçmemişlerdi. Konuşmaları sırasında Ström'ün çok fazla söz etmediği Wermelin ve Danielsson, Rogeby'nin gözünde işçi hareketinin öncüleriydi. İhtiraslılar arasında varlık gösteremeyecek kadar dobra ve dürüsttü onlar. Partinin ideolojik ilkelerini belirleyen kişi Danielsson'du, Branting liberallerle yaptığı işbirliği çerçevesinde diplomatik dengeler için gereken şeyleri ondan almıştı. Branting kendini korumayı biliyordu, buna karşılık Danielsson saldırılara açıktı, korunmayı önemsemiyordu. Emekçiler, kapitalist merkezîleşmenin özünü ondan öğrenmişti, Branting onu parti gazetesinin yönetiminden attıktan sonra *Arbetet* adlı kendi gazetesinde Marat imzasıyla sosyalist hedefleri okurlara iletmekle

kalmamış, aynı zamanda İsveç işçi edebiyatının ürünlerini kullanarak halkın içinde yaşadığı koşulları da anlatmıştı Danielsson. Bin sekiz yüz seksen sekizde yirmi beş yaşındayken hükümeti tahkirden yaklaşık bir buçuk yıllık bir hapis cezasına çarptırılmış, bu da partiyi kurmak üzere olan Branting'in işine yaramıştı, orada bu güçlü ve boylu boslu adamın sağlığı bozulmuştu, hapisten çıktıktan sonra önünde on yılı kalmıştı, hastanelerde yatmanın, gazetesine yöneltilen sürekli saldırıların, parti liderlerinin hakaretlerinin yıprattığı Danielsson yeni yüzyılın başlamasından iki gün önce hayata veda etmişti. Onun bir egemenlik aygıtı olarak gördüğü devleti reddetmesi, Branting'in devletin parlamenter yoldan ele geçirilmesi, bir devlet sosyalizminin yerleştirilmesi çabasıyla çelişiyordu ister istemez. Onun iddiası, devletin mevcut kurumlarının işçi sınıfının eline geçemeyeceği yolundaydı, tüketilmiş olanın yeniyi ezmemesi için bu kurumlar sosyalist bir toplumun inşasından önce yıkılmalıydı. Öte yandan bir devrimin, ancak halkın çoğunluğu tarafından taşındığı ve uluslararası düzeyde gerçekleştiği sürece başarılı olabileceğini söylüyordu. Paris Komünü'nü inceledikten sonra proleter şiddet sorununun, burjuvazinin işçilere karşı kullandığı şiddetinin bir parçası olduğu sonucuna varmıştı. Gençliğinde onu Marksist yazılarla tanıştıran en yakın mücadele arkadaşı Wermelin ülkeden çıkarılmıştı, Amerika'dan gelen yuvarlak, solgun yüzlü şair, Danielsson'u bir kez sürüldüğü yer olan Malmö'de ziyaret etme fırsatını bulmuştu, ah o Malmö, dar görüşlü küçük burjuvaların insanın aklını felce uğrattığı o kent, kayıtsızların ve atalet içindekilerin arasında insanın batıp gittiği o kent, Rogeby onları gözünün önüne getirdi, bu iki sürgünü, birisi kapı gibi, öteki ufacık tefecik, puslu, kösele gibi bir ortamın bu iki özgün düşünürü, aynı ortam dönemin başka sanatçılarını da, Fröding'i, Josephson'u, Hill'i, Strindberg'i delirtmekten geri kalmamıştı, Öresund'dan esen nemli rüzgârın eşliğinde limanda yürüyüş yaparken neler konuştular acaba, diye sordu Rogeby, hastalıktan, aşağılanmaktan, sürülmekten söz etmemişlerdir herhalde, barbarlaşmaya karşı aklın mücadelesi olarak adlandırdıkları şeyden söz etmişlerdir, düş gücünün sterilliğe karşı yürüttüğü mücadeleden, dedi Rogeby, belki de şimdi yeniden güncelleşen bir konuyu ortaya atmışlardır o gün, sınıf kavramının, zihinsel ve bedensel çalışma arasındaki sınırların ortadan kaldırılması anlamında yeniden tanımlanması, geçmişte yatan kültürel değerleri yaratanların, ama yarattıklarının bilincinde olmayanların yarattıkları kültürel değerleri yeniden keşfetmesi, yine tarihte kaynağını bulan ittifaklara sahip çıkılması tezini, Götrek'in, Cabet'nin ortaya attığı biçimiyle tartışmışlardır, Cabet'nin adının geçmesi bana birden Meryon'nun tablosunu, Marat'nın evini resmettiği tabloyu, o tablodaki bina köşesi üzerinde yazılı Cabat ismini hatırlattı, Marat ve Cabet isimlerinin bağlantısını ancak şimdi kurabildiğimi düşündüm. Rogeby'nin sözünü ettiği pek çok şey tıpkı o eski

oyma baskı gibi şifreliydi. Eski şehirde Järntorg'un yanından geçerken birşeyler mırıldanarak bir zamanlar İkaryacıların kullandığını söylediği birkaç alçak pencereye işaret eden Rogeby Nehre vardığımızda bu kez eliyle yarım daire çizerek karşıdaki adayı, sarayın önündeki köprünün altında kalan lokantayı, Kraliyet Bahçesi içindeki Alice'i gösterdi, bin dokuz yüz on yedi haziranında kitlesel gösteriler sırasında subaylar mangalarını orada toplamışlar, ama askerler işçilere ateş açmak istememişti. Rogeby'nin anlattıklarından elde ettiğim ipuçları sayesinde siyasi gelişimin bütünü ağır ağır kafamda şekilleniyordu, onun anlattıkları bazen Ström'ün anlattıklarını tamamlıyor bazen de onlarla birbirini tutmuyordu. Alçaklık ve eziyet karşısında şikâyet edilse de, bu baskıya daha fazla katlanılamayacağı dile getirilse de, sonra yeniden duyarsızlık ve tükenmişlik baş gösterse de işçilerin hiçbir zaman içgüdülerini kaybetmediğini söylüyordu Rogeby, gerçi hep aldatılmalarına izin verdikleri söyleniyordu, ama onlar ellerinden geleni yapmışlardı, ihtiyaçları için engel tanımamaları gerektiğini söylemek kolaydı, ama stratejik bir yere konuşlandırılmış bir makineli tüfek karşısında ne yapabilirlerdi ki, diye soruyordu Rogeby. Parayı, askeri gücü ellerinde bulunduranlar için her şey mümkündü, devasa yapı varlıklılara açıktı, daha ilk adımlarda kimin aşağıda kalması, kimin yukarıya ulaşması gerektiğine karar verilmişti, okullardaki, kışlalardaki ayrım çoktan gerçekleşmişti, şu kişiler güvenli görevlere, bu kişiler tezgâh başına, mülksüzlerin ulaşmak istedikleri şey bütünüyle bambaşkaydı, alışılmış olan her şeyin, bütün yaşama biçimlerinin silinip süpürülmesiydi, verdikleri kurbanların ve çektikleri sıkıntıların her defasında karşı tarafın ayakta kalmak için kullandığı enerjileri kat kat aştığı bir durumda onların vazgeçtiklerini, boyun eğdiklerini söylemek ucuz bir saptamaydı. Ström hesap kitap yaparak, uzun vadeli düşünerek elde edilebilir olan şeylere yönelen ve böylece reel politikanın avukatlığını yapanlardan söz etmişti, evet onların bazı kazanımlara imza attığı yadsınamazdı, bu da yüksek hedeflerin peşine düştükten sonra yenilgiyi sineye çekmekten daha iyiydi, Rogeby ise aşağılanmışlığın, susturulmuşluğun, biriktirilmiş huzursuz bir zihinsel eşelenmenin içinden gelen seslerden, insanların nasıl uyuşturulduklarını tanıyan marjinallerden söz ediyordu, Ström yönetsel pozisyonları ele geçiren, burjuvaziyle sürekli bir çekişme içinde bu pozisyonları kaybeden, sonra yeniden elde eden, onları bir süre elde tuttuktan sonra bir kere daha vermek zorunda kalanların yolundan gidiyordu, Rogeby ise anonimliğin aşıldığı noktaları, bireysellik çabalarını, zar zor edinilen bir yazma becerisi sayesinde ortaya çıkmış olan ürünleri izliyordu. Medyum misali etraflarında biriken güçleri kavrayan ve dile getiren şairlerin ve hatiplerin arasında artık proleter kökenli konuşmacılar da vardı, mürettip Menander, gündelikçi işçi Gabrielsson, sayfa kalıpçısı Hellborg, terzi Maria Sandel, bıçkıcı Östman, salcı ve demiryolu işçisi Heden-

vind Eriksson, teknisyen Larsson, kadın tarla işçisi Mao Martinsson. Eğitim kavramı değişmeye başlamıştı, gerçekliğin okulu her yerdeydi ve her yerde vizyonlar oluşuyordu, bütün deneyimler ortak bir seste buluşmaya başlamıştı, zenginleştirici bireysel deneyimlerle kolektif bilgi, ülkenin diliyle dünya dili iç içe geçiyor, ağır ağır sınıfsız bir toplum tasavvurunun zemini hazırlanıyordu. Otuzlu yılların başındaki grev hareketine kadar çalışanların arasından dahi konuşmacılar çıkmaya devam etti, dedi Rogeby, ayrıca bugün de, mevcut baskının altında bile her fabrikada durumu bütün ayrıntılarıyla bilen bir sürü insan vardı, peki finans egemenliğinin kırılamaması kimin suçu o zaman, diye soruyorduk kendimize, emekçiler devrimi gerçekleştirmeyi neden beceremişlerdi. Branting'in ilk iktidara gelişinden bu yana ücretli işçilerin durumunda ve sınıflar arası ilişkilerde önemli değişiklikler olmamasını sadece sosyal demokrasinin uzlaşmacılığına bağlamak doğru değildi Rogeby'e göre, bunda Komünist Parti'nin inandırıcı siyasi bir alternatif yaratma yetersizliği de rol oynuyordu. Bin dokuz yüz on yedi haziranında devrimci bir ortamın oluşması için gereken nesnel koşulların mevcut olduğunu söyledi Rogeby. Sol sosyalistler genel grev çağrısında bulunmuş, çalışanlar taşradan kalkıp parlamento binasına gelmiş, işçiler ve ordunun tabanını oluşturan askerler birbirlerine yaklaşmışlardı, sosyal demokrat siyasetin iktidardan indirilmesi fırsatı doğmuştu, ama yeni parti daha ilk güç denemesinde başarısızlığa uğruyordu. Kitleler eyleme hazırdı, eksik olan tek şey itkileri koordine etmeyi, grevci işçilerle birliklerinden ayrılan genç askerlerin arasında kendiliğinden ortaya çıkan ittifakı sağlamlaştırmayı bilen ve isyan için kaçınılmaz olan silahların halkın eline geçmesini sağlayabilecek bir yönetimdi. Helgeandsholm'de ve onun çevresindeki caddelerde ve meydanlarda koro halinde Birinci Kamara'nın ve monarşinin ortadan kaldırılmasını ve işçi konseylerinin kurulmasını talep eden on binlerce insan toplanmıştı. Ama Branting Sol Parti'nin kuruluşundan sonra, ne kadar azimli olduğunu göstermek için hiç vakit kaybetmeden bir işçi komitesi kurmuştu, adı İşçi Komitesi olan bu oluşumun görevi grev eğilimlerini yolundan saptırıp faaliyetleri seçim hazırlıklarına yönlendirmekti, harbiyeli birlikler süngülerini takıp kitleyi bölmüş, Gustav Adolf Meydanı'ndaki köprüyü kapatmışlardı, yukarıda, sarayın avlusunda bin dokuz yüz dokuzda bölük komutanı olarak yedekleri hazırda tutmuş olan Kont Douglas savaşa gider gibi teçhiz edilmiş birliklerle bekliyordu, buna ek olarak atlı polis devreye girmiş ve kalabalığı yarıp içine dalmıştı. Beş Haziran gününün o anları, aşağıya doğru inerken sesleri sönüp giden o kılıç şakırtıları, bir an bile yerinde durmayan kısa kuyruklu o atlar, sağa sola kaçışan o yığınlar, dışişleri bakanlığının izleyicilerle dolan ön pencereleri, jandarmanın boşaltıp temizlediği kaldırımda yere düşüp bacaklarını karnına çekmiş, hâlâ korunmak istercesine başını ellerinin arasına alınış, artık kimsenin

ilgilenmediği o adam, köprü parmaklıklarındaki o itiş kakış, sokak lambalarından birinin direğine tırmanmış, az sonra kamçı darbelerine maruz kalacak bir delikanlı ve iki üniformalının arasında yürüyen, tutuklanarak elleri arkadan bağlanmış bir işçi, sağında ve solunda uzun paltolar, parlak düğmeler, uçları püsküllü pırıl pırıl kılıçlar, sivri tepeli miğferlerin altında öfkeden kararmış yüzler, çenelerde miğferlerin deri kayışları, ve onların ortasında başını eğmeyen aydınlık yüz, yakası açık gömlekten uzanmış boyun, hatlarda soluk kesen baskını alt eden bir gurur ifadesi. Herkesin gözünde halkın çıkarlarının koruyucusu rolüne, parlamentonun balkonundan kitleye seslenip sokağı parlamento ilan eden Höglund değil, dışarı koşup kalabalığı kendi arkasına takan ve onları Barnhus Caddesi'ndeki halkevine gitmeleri için yönlendiren Branting soyunmasını bildi. Daha önce solcuların yaptığı birlik çağrısını artık Branting'in partisi üstleniyor, sendika yöneticileri yetkisiz tarafın yol açtığı grevin sona ermesi için uyarılarda bulunuyor, sonbaharda yapılacak seçim sosyal demokratların başarısını vaat ediyor, sadece vekillerin sayısının çoğalması değil, aynı zamanda bakanlık görevlerinin üstlenilebileceği olasılığı vurgulanıyordu, bir sonraki adım şiddet kullanmadan iktidara gelmek olacaktı. İsveç işçi sınıfı iktidarın ancak sermayenin yıkılmasıyla ele geçirilebileceği yolundaki karşı sloganıyla birkaç gün boyunca Batı Avrupa'daki gelişmenin çok önüne geçmişti. Burjuvazi ilk kez özgüvenin sarsılmasının ne demek olduğunu öğreniyordu. Sonra duraksama, şaşkınlık baş göstermişti. Sendikalardan çıkarılma tehdidi, çalışanları, sol fraksiyonun çağrısıyla başlayan greve son vermeye zorluyordu. İşçiler beş Haziranda her ne kadar tek yumruk haline geldilerse de, örgütlerinden ayrılmayı istemiyorlardı. Sendikal üyelikten yoksun kalırlarsa yalnız kalan tövbekârlar olurlardı. Muhafazakâr parti yönetimiyle sendika yönetimi arasındaki yakınlaşmanın bir kez daha, kitlelerin devrime yönelen ve yoğunlaşan iradesinden daha güçlü olduğu görünüyordu. Deneyimsiz Sol Parti yerleşik sosyal demokrasi karşısında tutunamıyordu. İşçi sınıfının düş kırıklığı birkaç hafta daha devam ediyor, ama kısa bir süre sonra Branting'in tavsiye ettiği geri çekilme ve temkinli davranma isyancı hareketin itkisi karşısında ağır basıyordu. Sendika yöneticileri tıpkı bin dokuz yüz dokuzdaki büyük grevden sonra olduğu gibi bin dokuz yüz on yedi haziranında da kendi ellerine aldıkları işçi sınıfının eylemlerini belirleme hakkını pekiştiriyorlardı. Haddi bildirilenler, genel grevin merkezi inisiyatif ve yönetime ihtiyaç duyduğu gerçeğine boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Ayrıca çalışma huzuru da yeniden kurulmalıydı, huzur ortamı olmadan sözleşmelerde belirtilen İşverenler Birliği'yle yürütülecek müzakereler gerçekleşemezdi. İşçilerin fabrikalara dönmesinden sonra Branting'in işçi komitesi dağılıyordu. Artık ona ihtiyaç yoktu. Almanya'nın Sosyal Demokrat Partisi İsveç'teki olayları endişe ve heyecanla izlemişti, bir yıl sonra da bu olaylardan

çıkardığı derslerden yararlanmıştı. Görülen oydu ki, halk şiddeti, güçlü bir parti ve ileri görüşlü yönetim kadroları olmadan bir işe yaramıyordu, bu nedenle Alman devriminin önde gelen figürlerinin öldürülmesinin, sosyal demokrat burjuva ittifakının öncelikli meselesi haline gelmesi bundandı. İsveç'te devrimci ortamın oluşmadığını söyleyen Ström doğru bir sonuca varmakla birlikte sol sosyalistlerin, böyle bir ortamın doğmasını desteklemek konusundaki kararsızlığını da doğrulamış oluyordu. Birleşmiş olsaydık da, Branting gibi birinin, Alman sosyal demokratlarının kült haline getirdiği bu kişiliğin yanında başarılı olamazdık, dedi Ström. Ekim bin dokuz yüz on yedide liberal Eden'in başkanlığındaki yeni karma hükümette dört sosyal demokrat yer alıyordu, Maliye bakanı olarak Branting, Deniz Bakanı olarak Palmstierna, Kültür Bakanı olarak Rydén ve portföysüz bakan olarak Undén. Bir sonraki hükümetin başına Branting geçecekti, bu durumu hem işçiler hem de Sosyal Demokrat Parti'yle seçim ittifakı yapan Sol Parti'nin mensupları tercih etmiş olmalıydı. Örgütsel zayıflığına rağmen solcuların partisinde yirmi bin üye vardı, İkinci Kamara'da on bir sandalye kazanmışlardı. Sokak mücadelesine uygun olmayan lider grubu mücadeleyi daha fazla başarı vaat eden parlamentoya taşıyordu. Emekçilerin radikalleşmesi durdurulacak gibi değildi. Artık sadece genel seçim hakkıyla, sekiz saatlik iş günüyle yetinilmiyor, sosyalist bir cumhuriyetin kurulması, işçi sınıfının ülkenin üretim araçlarına ve özel mülkiyete el koyması isteniyordu. Yine de solun yükselişi değil, sağ sosyal demokrasinin ölçülülüğü bir güçlülük belirtisi sayılmaya başlıyordu. İçindeki muhalefetten kurtulan Sosyal Demokrat Parti çalışanlara öncelikli hedeflere yönelen bir program sunma şansına sahip oluyordu, buna karşılık Sol Parti'nin içindeki duruş çeşitliliği, mevcut durumun karmaşıklığına uygun olmakla birlikte teorik mahiyeti yüzünden kitleleri kendine çekmeyi beceremiyordu. Seçmenler için iki partinin ortak anlayışa sahip olmaları, sol sosyalistlerin programında yer alan, iktidar felsefesinin, otorite inancının, Sosyal Demokrat Parti içindeki bürokratikleşme tehlikesinin tartışılmasından daha önemliydi ve bu noktada onlar seksenin üstünde vekiliyle İkinci Kamara'da en büyük fraksiyonu oluşturan ve onların çıkarlarını gözetmeye en uygun parti olarak gördükleri Sosyal Demokrat Parti'yi tercih ediyorlardı. O zamanki egemen inanca göre, gerçek oy hakkı nihayet kazanılabilse, toplumsal adalet de hayata geçebilecekti. Kendi içlerinde vekillerin rekabetine rağmen, iki işçi partisi seçim koalisyonu sayesinde karşılıklı bağımlılığı ve serbestiyi öngören bloğu kurmuşlardı, bu blok olmadan bugüne kadar burjuva hegemonyasının karşısında tutunamamışlardı. Çeşitli gruplardan oluşan Sağ Parti'yle, Liberal Parti'yle, yeni kurulan Çiftçiler Birliği'yle mücadele eden sosyalistlerin partisi ve daha sonraki Komünist Parti etkili olmaya başlıyordu, böylece kurucularının kaçınmak istemesine rağmen kendilerini avangard

bir konumda buluyorlardı, bu konum içinde iç anlaşmazlıkları yüzünden işçi sınıfında devrimci bir bilincin oluşmasını sağlamaktan ziyade reformizmin itici gücü haline geliyorlardı. Yayvan yüzlü, yassı burunlu Rogeby ellerini çenesin altına dayayıp gözlerini karanlığa dikti, bu karanlıkta çocukluğu ve siyasi dönüm noktası vardı. Gençliğinde ailesinin boğucu mutfağındaki hali geldi gözünün önüne, başarısızlığa uğrayan isyanın tortuları yüzünden zorluklarla yürüyen hareket yıllarını anımsadı. Lenin altı Kasımı yedisine bağlayan gece, devrimi başlatmanın zamanlamaya bağlı olduğunu kanıtlamıştı, İsveç tarihsel ânı kaçırmıştı artık. Güç karşısındaki kararlılık sadece Rusya'da gösterdi kendini, dedi Rogeby. Alman devriminin yenilgisi, Avrupa proletaryasının başarısızlığı, sermayenin kudurgan işgali, dayanma gücü göstermiş olmanın ne büyük bir başarı olduğunu gösteriyordu. Bizde Sosyal Demokrat parti burjuvazi ve orduyla uzlaşarak Finlandiya müdahalesinin sözcülüğünü yaptı, dedi Rogeby, ulusal bağımsızlık deklarasyonundan sonra Finlandiya'da Mannerheim'ın Beyaz Muhafızları ve Almanya'daki militarizm halk iktidarını ilan eden işçilerin karşısına dikildi. Palmstierna özgürlüğü, burjuva egemenliğinin özgürlüğünü korumak adına Mannerheim'a silah sağladı, Palmstierna'nın Finlandiya halkı karşısında dile getirmeyi ihmal etmediği merhamet ve şefkat duygusu tarafsızlık kurallarını ihlal etmesini affettiriyordu, Douglas ise Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann'la yaptığı gizli görüşmelerden sonra bir işgal ordusu kuruyordu. İsveç Genelkurmayı'nın bir kuşak subayı Finlandiyalı sosyalistleri boğazlamakla deneyim kazanıyor ve bugün de bu deneyimleri aynı sahneye taşıyıp kullanabiliyordu. İsveç'in Finlandiya müdahalesini yargılayan, Rus ve Finlandiyalı devrimcilerle dayanışma içinde olduğunu açıklayan, derhal ateşkes çağrısında bulunan Sol Parti enternasyonalist tutumunu sergilemiş oluyordu. Finlandiya'da karşı devrimin zaferi birçok işçiyi sindirmeyi başarmış, işçiler Sosyal Demokrat Parti'nin, Bolşevik devriminin bölücü olduğu, felakete yol açtığı yolundaki kışkırtıcılığına ve karşı devrim kışkırtmasına kapılmışlardı, ama yine de başka ülkelerde, Almanya'da yaşanan Kasım günleri sayesinde solun sloganlarına karşı duyarlılık oluşmuştu. Burjuvazi bir kez daha, emekçi kitlelerin, konseylerin kurulması, kralın devrilmesi, ordunun lağvedilmesi, üretim kontrolünün ele alınması talepleriyle buluşacağından korkuyordu, evler barikatlarla korunuyor, paralar yurt dışına aktarılıyor, bavullar hazırlanıyordu. Sosyal Demokrasi bin dokuz yüz on dört ağustosunda olduğu gibi savaş sona ermek üzereyken de mevcut toplumun ayakta kalması için çalışıyordu. Palmstierna'nın tankları harekete geçmişti, mermiler işçilere yönelecekti. Bir kez daha sarsıntı, bir kez daha sineye çekme. Almanya'da bir devrimin başlayıp başlamayacağı belli değildi, proletarya orada da gerici güçlere teslim olmuş gibiydi, Almanya'da güçlü bir işçi sınıfının başaramadığını İsveç hiç başaramazdı. Almanya'daki kanlı ocak-

tan sonra kent sakinleri kepenklerini yeniden açabilmişlerdi. Finans oligarşisi geçirdiği korkudan sonra hızla toparlanıyordu, uzun süredir dünya ekonomisinde yerini alan finans oligarşisinin ardında itilaf devletleri vardı, itilaf devletleri atlatmış olduğu tehlikelerin bir de İsveç'e girmesine izin vermeyecekti. Bin dokuz yüz on dokuz Martında Komünist Enternasyonal kurulduğunda, sermayedarlarla, generallerle yaptığı anlaşmalar sayesinde güçlenen İkinci Enternasyonal de yeni döneme adım atmaya hazırdı. Çalışanların ortak bir cephe kuracağını son ana kadar umut etmiş olanlar kendilerini aldatılmış hissediyorlardı ister istemez, bundan sonraki yirmi yıl içinde birlik düşüncesine bağlanmak adına gösterilen her çaba bu aldatılmışlığa çarpıp parçalanacaktı. Monarşinin ve Birinci Kamara'nın ayakta kalması için güvence veren Sosyal Demokrat Parti iktidara geliyordu, buna karşılık Sol Parti Haziranda Üçüncü Enternasyonal'e girdikten sonra bir kadro partisine dönüşüyor ve bir daha hiçbir zaman ilk yıllarındaki üye sayısına ulaşamıyordu. Bin dokuz yüz yirmide, dedi Rogeby, sınırlamalarla da olsa genel ve eşit seçme ve seçilme hakkının, sekiz saatlik iş gününün kazanılmasıyla, demokrasinin biçimsel olarak yerleştirilmesiyle birlikte gerçek bir halk iktidarına giden yol kapanmıştı. Emekçiler kitle partilerini iktidara taşıdıktan sonra hiçbir şeyi sınıf mücadelesiyle elde etmemişlerdi, artık onlara her şey yukarıdan, partiden, devletten veriliyor, yenilgiler artık dayanışmacı büyük eylemlere yol açmıyor, bunun yerine yukarıdaki başarısız müzakerelere, parlamentoya ya da sendika yönetimiyle İşverenler Birliği arasındaki görüşme platformlarına taşınıyordu. Pek çoğumuz, dedi Rogeby, sömürünün oy pusulasıyla kaldırılmasının amaçlandığı yirmili yılları kayıp yıllar olarak görüyoruz.

Ama sosyal demokrasi azınlık olarak iktidardaydı, dedi Ström. İkinci Kamara'da seksen altı sosyal demokrat ve on bir sol sosyalist karşısında burjuva partilerinin yüz otuz üç temsilcisi vardı, Birinci Kamara'da burjuvalar iki kat daha üstündü. Sosyal Demokrat Parti yüz yıllık bir baskıdan sonra elde edilen başarıyı elle tutulur hale getirmek yerine patronların iflasa sürüklediği bir devleti yönetmek zorunda kalmıştı. Ne yapıp edip bu işin altından kalkın, deniyordu yönetenlere, oysa kısa bir süre sonra pes etmek zorunda kalacakları aşikârdı. Savaştan sonraki yüksek konjonktür sanayicilere yüksek kâr getirmişti. Çalışanlar iliklerine kadar sömürülmüştü, bir süreliğine kendi başlarının çaresine bakmak üzere yedekte tutulabilirlerdi, böylece o dönemde işverene mali külfetleri olmazdı, işçiler koşullara razı olmak durumundaydılar. Ardından kurların düşmesiyle ve fabrikaların üretimi durdurmasıyla birlikte ücretler, pek çok yerde yüzde elli oranında düşmüştü. Talepkâr sendika bi-

rimleri lokavtla yüz yüze geliyordu. Grevlerle krizin aşılamayacağı söyleniyordu. Kısa bir süre içinde işsizlerin sayısı yüz bine çıkmıştı. Sadece metal endüstrisinde on binin üstünde işçi işten çıkarılmıştı. Sosyal reformları düşünecek zaman değildi, bütün başvurular geri çevriliyordu, artık önemli olan tek şey yoksullaşan ailelere parasal destek sağlayabilmekti. Daha sonra Sosyal Demokrat Parti'nin, dedi Ström, baskılara maruz kalmasına rağmen demokratik ilkelerde ısrar ederek gelişim sürecini ileri doğru taşıdığını kabul etmek zorunda kaldık. Biz de Sosyal Demokrat Parti gibi, programımıza almış olduğumuz proletarya diktatörlüğünden ziyade şiddetin reddine, devletin güç kullanarak ele geçirilmesinin eleştirilmesine daha yakındık. Sovyet devletiyle kurduğumuz ilişki daha çok ahlaki türdendi, bir inanç öğretisi şeklindeki bir sosyalizmin karşısına sosyalist evrim fikrini koyan Branting'e itirazlar getirirken aslında kendi kendimizle mücadele ediyorduk, onun, Luxemburg yandaşları olan bizlere, Luxemburg'un yegâne korkusunu, proletarya diktatörlüğünün proletaryanın üstünde egemenlik kuran bir parti diktatörlüğüne dönüşebileceğini hatırlatan Branting'e karşı gene de Sovyetler'i savunuyorduk. Bütün güçleri, dedi Ström, Sovyet Rusya'nın savunulması için harekete geçirmek görevimizdi, ama öte yandan partimizin eylem ilkelerini ulusal bir zemin üzerinde kurmak zorunda olduğumuzun da farkındaydık, içimizde yaşadığımız bu çatışma bizi bir eylemsizlik durumuna sürüklüyordu. Sovyet partisinin bize ilettiği devrimci sloganlar ülkedeki güç ilişkileriyle şimdiye kadar hiç bu kadar uyumsuz hale gelmemişti, ama yine de onlardan vazgeçemezdik, çünkü bunu yaparsak Komintern'den çıkarılırdık. Ancak Sovyet partisi tarafından yönetilen bir dünya örgütünün parçası olarak kaldığımız sürece varlığımızı sürdürebileceğimize ilişkin bakış açısı, ancak özerkliğimizi ortaya koyabilirsek yaşayabileceğimize dair görüşle çatışıyordu, ama bunların ikisi de doğruydu, Sovyet düzeninin imhası bizim de imhamız demekti, öte yandan güncel sorunlara pratik çözüm önerileri getirememek, mitlerin değil, ekmek ve işin peşinde koşan halkın nezdinde inandırıcılığımızı yıpratıyordu. Bu iki uç zorunluluğu birleştirmeye çalışıyorduk. Lindhagen, Höglund, Kilbom ve bankacı Aschberg Sovyet Rusya'yla diplomatik ilişkilerini kesen hükümete karşı çıkarak yardımcı eylemleri yönetmek ve eylem yollarını açmak için defalarca Moskova'ya gidip geldiler, aynı zamanda bir sosyalist parti tasavvurumuzu bir kez daha belirginleştirmek için çalışmaya koyulmuştuk, hümanist bir zemin üzerinde, bütün demokratik hakları göz önünde bulundurarak yapmak istiyorduk bunu, bizim aramızda egemen olan amaçları gerçekleştirebilmiş olsaydık, dedi Ström, geleceği olan bir parti çıkabilirdi ortaya, ama bin dokuz yüz yirmide Komintern'in, İkinci Enternasyonal'den farkını vurgulamak için yayımladığı tezlerde bizler sekter, oportünist, küçük burjuva unsurları olarak damgalanmış, Komünist Enternasyonal'in seksiyonlarından bi-

rinin Merkez Komite'sinde yer alabilecek vasıftan uzak olarak nitelenmiş durumdaydık. Tıpkı bir zamanlar erken dönem sosyalistlerinin öğretilerine yapıldığı gibi, bizim de isteklerimiz ve niyetlerimiz çarpıtılıp aşağılanıyordu. Katı bir disipline sahip, hiyerarşik yapılı bir partinin yükselişinden sonra Babeuf, Buonarotti, Owen, Blanc, Cabet gibi düşünürlerin bilimsel olmadıkları iddiası atılmıştı ortaya, onlar olsa olsa birer esin kaynağıydı, ama bunun dışında onların ütopyacı, hayalci oldukları ilan edildi. Bizler hâlâ onların ütopyalarını peşinde koşmaya değer buluyorduk, ekonomik bilgilerle tamamlandıklarında bizim görüşlerimize ve ülkedeki geleneklere, boyun eğmemiz gereken otoriter bir modelden daha çok uyan toplumsal bir tasavvurun potasında eritilmeye uygundu onlar. Ama Sovyet partisi, dedi Rogeby, iç savaşın olduğu bir zamanda, itilaf devletlerinin abluka önlemleri aldığı ve saldırı planları yaptığı bir dönemde dış ülkelerdeki partilere güvenmek zorundaydı, tutunabileceği dallara ihtiyacı vardı, bunların sosyal demokrat çıkarlar karşısında ezilmeyeceğinden emin olmak zorundaydı. Rusya'da sağlanan ve dışarıdan zorlamalara maruz kalan başarılı sonuç, Batı ülkelerinde de alınmalı ve hayata geçirilmeliydi, ama işte proletarya, militarist ve ekonomik kurumların karşısında, onların yanı sıra, işçi hareketinin sadece kendisine tabi olmasını doğal hak sayan sosyal demokrasi karşısında yetersiz kalıyordu sürekli. Biçimsel bir radikallik gösterisi yapan Sosyal Demokrat Parti yönetimi ise, yeni programında iş ve sermaye arasındaki antagonist çatışmanın tanımına geri dönüyor, denge ve uzlaşmadan değil, sömürü sistemini ortadan kaldıracak yegâne araç olan sınıf mücadelesinden söz ediyordu. Ama aynı zamanda kapitalizmin büyüyen üretim güçlerinden bir noktadan sonra yararlanamaz hale geleceği iddiasıyla bu militan tutum geri alınıyordu. Sermaye birikimi doruk noktasına ulaştığında kapitalizm kendi üretici gücünü artık daha fazla taşıyamayacak ve yerini sanayi demokrasisine bırakmak zorunda kalacaktı. Böylece Sosyal Demokrat Parti kendi çöküşü sırasında, sermayedarların yol açtığı krizin bir toplumun demokratik ve sosyal olgunlaşmasında ön aşama olduğu izlenimi uyandırıyordu. Sosyal demokrasi, tıpkı daha sonraki yıllarda olduğu gibi, sol tarafın ortaya attığı fikirleri kendine mal ediyordu. Sosyal demokrat finans uzmanı Wigforss, üretim üzerinde etkili olmanın ve işi satın alanların baskıcı önlemleri karşısında yürütülen ekonomik mücadelenin Sol Parti tarafından ortaya atılan sorunlarını, bu analizle birlikte talep edilen işçi konseyleri türünden bir yapıyı devre dışı bırakarak reformist çizgiyle uyumlamayı iyi biliyordu. Komünist hareketin aktivistleri Kilbom ve Linderot, sendikalarda faaliyet gösteriyor ve onları aşağıdan harekete geçirmeye çalışıyorlardı, buna karşılık sosyal demokratlar, gerçekte işyerindeki olayların kontrolüne hizmet eden bir araç olan, ama işçilerin kararlara katılmasına olanak veren bir platformmuş gibi gösterilen fabrika konseylerinin kurulması için propaganda ya-

pıyorlardı. Sol Parti burjuvazinin restorasyon çalışmalarına karşı ve işçi sınıfının silahlanması için parlamento dışı eylemler yapma çağrısında bulunduğunda, Sosyal Demokrat Parti sessiz sessiz yürüttüğü deneysel girişimlerinin hatırlanmasını istemişti. Taarruzcu çizgiye en çok karşı çıkanlar da Sol Parti'nin içinde liberal ve barışçı tutumu temsil edenlerdi. Lindhagen'ın çevresindeki grup *Komünist Manifesto*'nun alternatifi olan *Hümanist Manifesto*'yu hazırlamıştı, Budizmi benimsemiş olan Kata Dalström din özgürlüğü için propaganda yapıyor, parti başkanı Höglund ve parti sekreteri Ström ise proletaryanın silahlanmasından değil, sadece burjuvazinin silahsızlanmasından söz etmeyi tercih ediyorlardı. Zamana ihtiyacımız vardı, dedi Ström. Ama zaman yoktu, dedi Rogeby. Lenin'in yazıları bizde henüz yayımlanmamıştı bile, dedi Ström, politik bir strateji, bir devlet teorisi tasarımlıyor, Sosyal Demokrat Parti'yle ittifak kurmanın bir yolunu arıyor, ama Rus savaş komünizmine uyumlanmış yönergelerden başka bir şey çıkaramıyorduk, Radek ve Sinovyev ise revizyonist olarak gördükleri bizlerle Komintern'e tâbi olmaya karar vermiş olanlar arasındaki bölünmeyi kışkırtıyorlardı. Görüş ayrılıklarını sentezleyebilir ve gelişimi birleşmiş bir partiyle ülkemizdeki özgül koşullara uygun bir biçimde sola çevirebilirdik, ama küstah tavırlara karşı sonunda parçalanmaya giden yolu seçmek zorunda kaldık. Sosyal Demokrat Parti ülkedeki yoksullaşmayı ortadan kaldırmaktaki yetersizliğini gösterdikten sonra, çalışma koşullarını düzenlemek için burjuvaların tekrar bakanlıklara geçmesi gerektiği talebi yaygınlaşma fırsatını bulabilmişti, böylece hemen Ekimde, sosyal demokratların on bir vekil kaybettiği İkinci Kamara seçimlerinin ardından on beş sandalye daha kazanan Sağ Parti, hükümeti kurmak üzere kral tarafından görevlendiriliyordu. Rogeby gençlik yıllarını düşündüğünde işçi sınıfının payına düşen çaresizliği ve eli kolu bağlanmışlığı hissediyordu. Ülkede gericilik diz boyuydu, sekiz saatlik iş günü geçersizdi, insanlar on iki saatten on dört saate kadar, hatta bazen daha uzun bir süre boğaz tokluğuna çalıştırılıyordu. Seçme ve seçilme hakkına gelince, dedi Rogeby, İkinci Kamara seçimlerinde erkekler ancak yirmi dört yaşından sonra sandık başına gidebiliyor, kadınlar hiç gidemiyordu, yerel seçimlerde ise yaş sınırı yirmi yediydi, bu da iki seçim arasında geçen zamanda yaş açısından büyük ölçüde gecikme ve pek çok genç ve aktif işçinin devre dışı bırakılması demekti. Bin dokuz yüz yirmi bir Martında, dedi Ström, Komintern'e üye olabilmek için şart koşulan yirmi bir tezin benimsenmesi tartışmasında partimizi parçalayarak sosyalist bloğun daha da zayıflamasına katkıda bulunduk. Ansızın temizlik eylemleri diye adlandırılan şeyin içinde buluverdik kendimizi, dedi, aynı durum Alman partisinde de başlamıştı. Özgür bir parti isteyen Lindhagen'ı, Vennerström'ü ve Fabian Månsson'u, Komintern'e bağlanmanın nereye varabileceğini daha fark edemeden bizler ihraç ettik. Bu arada üye sayısı on altı bine düşmüş olan parti al-

tı bin kayıp daha verdi. Parti milletvekillerinin yaklaşık yarısını kaybetti. Lindhagen'ın başkanlığında eski partinin adı altında iki yıl daha sürdürülen ve sonra Sosyal Demokrat Parti'nin içinde eriyip giden fraksiyonunun beş vekili vardı, buna karşılık artık Komünist Parti olarak anılan partinin İkinci Kamara'da sadece iki sözcüsü bulunuyordu. Bin dokuz yüz yirmi bir sonbaharında, kadınlar da seçme ve seçilme hakkını kazandıktan sonra sosyal demokrasi sandalye sayısını yetmiş beşten doksan üçe çıkarmayı başarabiliyor ve sayıların salımmımn dile geldiği bu baladda, yönetsel pozisyonları, yetmiş iki vekilden onunu kaybeden Sağ Parti'den bir kez daha devralıyordu. İş adamları hiç vakit kaybetmeden taarruza geçiyordu. Bin dokuz yüz yirmi ikinin ocağında gençler de içinde olmak üzere işsiz sayısı iki yüz bin olarak saptanıyordu, bu çalışabilecek durumda olanların yaklaşık yüzde yirmisiydi. Sosyal Demokrat Parti şimdi radikal bir muhalefet partisi olarak çıkıyordu ortaya. Palmstierna'nın Londra'ya elçi olarak gönderilmesiyle ve ekonomi-politikçi Wigforss'un öne çıkarılmasıyla birlikte eski, ataerkil liberal tutumun yerini modern, akılcı bir üretim biçimine uygun düşen bir çizgi almış gibiydi. Sovyetler'de Kronstadt isyanının çıktığı, Almanya'daki ayaklanmaların başarısızlığa uğradığı, dünya devriminden vazgeçildiği, sosyalizmin inşası için Yeni Ekonomi Politiğin tek bir ülkede uygulanmaya başladığı, Lenin'in hastalığıyla birlikte ardıllık mücadelelerinin başladığı ve parçalanmışlığımızın içinde yeni bir parçalanışın baş gösterdiği bir zamanda, dedi Ström, Sosyal Demokrat Parti, hiç yolundan şaşmayan parlamenter faaliyetiyle, yıllardır aynı olan ve daha sonraki yıllarda da aynı kalacak olan yönetimiyle ne denli dayanıklı olduğu izlenimini uyandırmıştı ister istemez. Sovyet partisi şimdi kapitalist çalışma koşullarının gerisinde kalmamaya çalışıyor, endüstri ve tarıma imtiyaz ve kâr teşvikleri sağlıyor, böylece devlet kapitalizminden devlet sosyalizmine geçmek için sosyal demokrasinin de izlediği yöntemlere yaklaşıyordu, dedi Ström. Sosyal demokrat ideologların işine gelen bu durum seçim propagandalarında kullanılabilir, diktatörlüğün şiddetinin karşısına barışçıl alternatif çıkarılabilirdi. Bir Mayısta, on binlerce sosyal demokrat işçi, dedi Rogeby, Ladugårdsfeld'de toplanmak üzere kızıl bayrakların altında yüksek burjuvazinin semtlerinden geçerek Karla Sokağı boyunca yürürken, pencerelerden gelen yuhalamalar eşliğinde hep bir ağızdan Enternasyonal'i söylerken sanki işçi partilerinin hedefleri arasındaki farklar ortadan kalkıyor, ama tekrar işe koyulunduğunda karşıtlıklar öne çıkıyordu. Her ne kadar mücadele marşları ortak da olsa, komünistler gösterdikleri çabanın başka ülkelerdeki olaylarla birlikte ele alınması gerektiğini düşünüyor ve kapitalizmin karşısında yer alan cephenin güçlendirilmesine çalışıyorlardı, buna karşılık taviz verme politikasının, uzlaşmaların etkisi altında olan, sık sık güçten düşen, ama sonra yeniden toparlanan, bin dokuz yüz yirmi üç Nisanında hezimete uğra-

yan, ama yirmi dört sonbaharında partilerini yeniden iktidara taşıyan ve büyük çoğunluğu oluşturan diğerleri herkes için refah vaat eden güncel reformların yolundan sapmıyordu, bu yolda önemli olan tek şey partiyi yeterince güçlü kılmaktı. Ama işçi hareketinin zemini sendikalardı, partiler orada çalışanları yönlendirebilmek için birbirleriyle mücadele ediyordu. Sanki hep, onların sendikal düşünme biçiminin ötesine kendiliğinden geçemeyecekleri tezi kanıtlanmak isteniyordu. Sosyal Demokrat yöneticiler kendi revizyonist çizgileri için bir zemin olarak kullanmayı amaçladıkları sendikaları kitle partisi olarak kendilerine zorunlu bir aidiyet bağı içinde tutmaya çalışıyordu, komünist kadroların amacı ise onları devrimci eylemlere hazırlamaktı. Partiler arasındaki düşmanlığın keskinleşmesine ve Komünist Parti içindeki ikinci kırılmaya yol açan çelişkiler iki partinin sanayi işçileriyle köylü proletaryası arasında bir ittifak kurma çabasında da gösteriyordu kendini. Höglund ve Ström ortak bir cephenin kurulması için sosyal demokrat yönetimle birlikte çalışmak istiyorlardı, ama Komintern'in talimatı parti politikaları arasındaki kopuş yönündeydi. Tekelci kapitalizmin karşısında etkili bir cephe oluşturabilmek için birlik cephesi Komünist Parti'nin yönetiminde olmalıydı. Emekçiler bu cepheye çekilmeliydi. Partinin yüksek kurullarında yine ilkesel sorunlar tartışılıyor, kılı kırk yaran sorular atılıyordu ortaya, acaba kapitalizm çöküş dönemine girmiş ve böylece proleter devriminin zamanı gelmiş miydi, yoksa geri çekilme taktiğine ihtiyaç duyulan bir istikrar dönemi miydi bu. Partinin alt kademeleri için tartışmanın nedenleri anlaşılır değildi, sosyal demokrat işçilerle işbirliği yapmayı bekleyen, sayıları şimdi dokuz bin dört yüze gerilemiş olan üyeler, kendi içlerindeki bölünmenin şaşkınlığı içindeydi. Lenin'in ölümünden sonra, dedi Ström, Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi sadece sorgulamaları yürüten, ceza veren, insanlardan yalvarmalarını, itiraf etmelerini, günah çıkarmalarını bekleyen bir merci haline geldi. Troçki'den yana tavır alan Höglund Moskova'da Sinovyev'in ve Buharin'in hışmına uğradı, ben de, dedi Ström, Marksist ve devrimci bir tutum sergilememekle suçlandım, çünkü bir kitapta Sovyet partisinden daha yeni atılan Balabanof tan söz etmiştim, böylece sosyal demokrasinin halkı arkasında topladığı seçimlerden kısa bir süre önce kendimizi tek doğru inanç kavgasının içinde bulduk. Parti içindeki gruplardan birisi Enternasyonal'den kopmayı, eylem özgürlüğünün yeniden inşasını talep ediyor, öteki ise yalnızlığa itilmiş Sovyetler Birliği'ni korumayı asal görevi olarak kabul ediyordu, iki grup da seçimler bitene kadar partiyi ayakta tutmaya özen gösterdi. Bir önceki yıl kazanmış oldukları yedi vekilin ikisini kaybettiler, dağılmış Sol Parti'nin güçlendirdiği sosyal demokrasi İkinci Kamara'da on bir yeni sandalye kazandı. Kasımdaki kongrede iki ayrı komünist partinin kurulmasına yol açan bölünme gerçekleşti. Merkez Komite'nin ve üyelerin çoğunluğu şimdiye kadar baş-

kan olan Höglund'u ve parti sekreteri Ström'ü destekliyordu. Partinin meşru yönetimine sahip olmayı isteyen Höglund ve Ström, Parti gazetesinin yayın kurulunda çoğunluğu elinde tutan Kilbom, Linderot, Sillén ve Nerman'ı devre dışı bırakıyorlardı. Onlar da Höglund'un grubunu dışlıyordu, Komintern'in talimatı doğrultusunda partiye sahip çıkma hakkını kendilerinde görenlerdi onlar. *Folkets Dagblad* gazetesi uğruna yapılan mücadeleyi azınlık kazanıyordu, bağımsızlar rakip bir gazete, *Nya Folkets Dagblad*'ı çıkarmak için işe koyuluyordu. İki grup da gerçek Komünist Parti'yi kendilerinin temsil ettiği iddiasıyla bir yıl boyunca çalışanların kafasını karıştırıyordu, ama sonra Höglund ve Ström'ü izleyenlerin çoğu Komintern'in partisine geri dönüyordu Rogeby'nin söylediğine göre. Bağımsız Parti'nin içindeki reformist eğilimler giderek daha ağır basmıştı, bir proletarya partisinin gerekliliği kendini kabul ettiriyordu, Komintern'in sosyal demokrasiye yönelttiği saldırılar da inandırıcı olmaya başlamıştı. Lenin'in söylediği gibi bir geçiş dönemi için proletarya diktatörlüğü ilkesini benimsemiştik önce, dedi Ström, kararlarımızı da aşağıdan yukarıya gerçekleştiği sürece demokratik merkeziyetçilik doğrultusunda almaya hazırdık, ama sonra Sovyet merkeziyetçiliği bizim kararlarımızı belirlemeye başladığında kavramlarımızın kaynağına geri dönmek zorunda hissettik kendimizi. Komintern'le yakın ilişkilerde kalınmasını teklif ettik, dedi Ström. Onların doktrini buna izin vermiyordu. Hainler olarak lanetlendik, ama bizim ülkemize özgü bir parti kurma isteğimizi güçlendirmekten başka bir işe yaramadı bu. Ancak neden sonra bin dokuz yüz yirmi altıda, Branting'in ölümünün ve Sandler'in kısa bir süreliğine yönetimi devralmasının ardından, küçük partiyle hiçbir yere varamayacağımızın, geri çevrilen ya da sosyal demokrasinin eninde sonunda kendine mal ettiği önerilerin ötesine asla geçemeyeceğimizin, kitle partisine ihtiyacımız olduğunun farkına vardık, çünkü çalışanların bütününe ulaşmamız ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. Başlangıçta geri döndüğümüz için aşağılanmış hissettik kendimizi, ama o yıl Sosyal Demokrat Parti de bir yenilgi yaşamış ve iktidarı yeniden burjuvalara devretmek zorunda kalmıştı, gerici bir dalganın yeniden yükselişe geçtiği bir dönemde her türlü destek önemliydi onlar için. Rogeby'e göre Ström hiç vakit kaybetmeden eski yoldaşlarına sokulmaya ve yazılarında babaların babası Branting'i yüceltmeye başlamıştı. Reformistlerin ayıklanması Komünist Parti için bir kazançtı ona göre. Bin dokuz yüz yirmi sekizde üye sayısı dört binden on sekiz bine fırlamıştı. Aynı yıl yapılan seçimlerde Komünist Parti oyların yüzde altı buçuğunu alarak en yüksek başarısını elde etmiş, vekillerinin sayısını sekize çıkarmıştı. O zamanlar komünizmi benimsemiş olan bizler için, dedi Rogeby, partinin, Batılı güçlerin tehdit ettiği sosyalist devletle uyumlu hareket etmeye özen göstermesi gayet doğaldı. Sovyetler Birliği'ndeki insanlık dışı düzenlemelerden çok sanayileşme ve kolektifleşmede

elde edilen başarıları görüyorduk. Burjuva hükümeti yine, sağın lideri Lindmann'ın başbakanlığında, dış politikada Batılı güçlerin Sovyet inşasını yıkma niyetini destekliyordu. İçeride iş kolları sendikalarıyla mücadele ediyor, grev kırıcı komandoların gücünü pekiştiriyor ve komünist kışkırtıcılara hapis cezası verilmesini sağlıyordu. Wigforss'un parti programına koyduğu sanayi demokrasisi gittikçe, işçilerle işverenlerin anlaşmasının aracı haline gelmişti. Tam da ilerici olarak tanımlandığı için Wigforss çalışanları kandırmayı en iyi başaranlardan birisiydi. Toplumu devrimci yoldan değiştirme gücünün onlarda bulunmadığını, ayrıca sanayide ve devlette yüksek pozisyonlara gelmekte onların yetersizliklerini vurguluyordu. Yine de sosyalizasyon planlarına tamamen sırtını dönmemiş olmak için okulları ve başka kurumları sendikanın yönetimine bırakıyordu, işçiler orada geleceğin yöneticileri olarak eğitilmeliydi onun gelecek tasavvuruna göre. Sanayi demokrasisi denen şey bir tek girişimcilerin işine yarıyordu, çünkü kararlara katılma hakkı vermeksizin bir tek söz hakkı vererek işçilerin teknik deneyimleri ve görüşleri üretimde başarının yükseltilmesi için kullanılabilirdi. Maden bölgelerinde altı ay boyunca süren grev, Komintern'in analizine göre İsveç'te artık emperyalist aşamaya ulaşmış olan finans kapital karşısında büyük ve ortak mücadele eylemleriyle değil, işçi örgütlerinin güçsüzlüğünü bir kez daha vurgulayan bir uzlaşmayla sonuçlanıyordu. Sendika bürokratları ve İşverenler Birliği, aralarında anlaşarak bin dokuz yüz ikideki genel grevin ardından gelen kapitülasyondan beri geçerli olan sözleşmeleri yasal yoldan sağlama bağlıyor ve on yıl sonra Saltsjöbaden'da onaylanacak ek tasarılar hazırlıyorlardı. İşverenlerin şartlarına uygun ücret sözleşmeleri iş kollarına dayatılıyordu. Bu sözleşme dönemindeki grev yasağıyla birlikte de iş huzuru sağlanmış oluyordu. Girişimcilere kendi ölçüleri doğrultusunda işçi alma ve çıkarma, işletmeleri birleştirme ya da kapatma ayrıcalığı tanınıyordu. Grev kırıcılar çatışma ortamlarında işlerini yapma serbestisine sahiptiler. Sadece iş kolları değil, bireysel olarak işçiler de artık yönetmeliklere uymak zorundaydı. Kuralların çiğnenmesi bir iş mahkemesi tarafından cezalandırılıyordu. Üretim araçlarını elinde bulunduranların işine yarayacak her şey doğru, çalışanların kendi çabalarıyla yaptıkları her şey yanlıştı, dedi Rogeby. Ström bu dönemden söz ederken sanki sosyal demokrasinin argümanlarını temsil ediyormuş gibi bir izlenim uyandırıyordu. Sosyal Demokrat Parti'nin dokusu öylesine dayanıklıydı ki, bütün sapmalar sanki kazara olmuş gibi onun içinde eriyip gidiyordu. Sendika yönetiminin işbirlikçi politikasını bir hainlik olarak görmüyordu Ström. Koşullar ne gerektiriyorsa ona göre davranılıyordu sadece. Üretim araçları kapitalistlerin elindeydi, ekonomi yükselme dönemindeydi, mevcut topluma yöneltilecek saldırılar kendi kazanç olanaklarına saldırmak anlamına gelecekti. İkinci Kamara'da doksan sosyal demokrat ve sekiz komünistin karşısında sağın yet-

miş üç temsilcisi yer alıyordu, Çiftçiler Birliği'nin yirmi yedi üyesi ve yirmi üç liberal, Birinci Kamara'da ise elli iki sosyal demokrat ve bir komünistin karşısında doksan yedi burjuva vardı. Gerçekleştirilmiş toplumsal reformları yıkmak istemiyorsak, dedi Ström, ekonomik sorunlarda taviz vermek zorundaydık. Komintern'in hem sermayedarları hem de sosyal demokrasiyi karşısına alan, Sınıfa Karşı Sınıf sloganının haklı olduğunu söyledi Rogeby. Eğer emperyalizme savaş ilan edilecekse, kendini emperyalizmin yardımcı gücü haline getiren sosyal demokrasiyle de mücadele edilmeliydi. Ama sosyal demokratların sosyal faşistler olarak adlandırılması sendikalardaki atmosferi zehirliyordu. İş kollarına ait örgütlerdeki çalışmanın nasıl yürütüleceğine dair görüş ayrılıkları beliriyordu yine parti içinde. Komintern'in değerlendirmesine göre kapitalizm, üretim fazlasının, denetimsiz spekülasyonların bir sonucu olarak dünya çapında bir krize doğru gidiyordu. Devrimci fırsatları kullanmanın zamanı gelmişti. İşçi sınıfının kuracağı bir birlik cephesi, zayıf düşmüş emperyalizmi yıkabilirdi. Yine de sosyal demokrasiye yöneltilen saldırılarda işçi sınıfıyla yönetim arasında keskin bir ayrım yapmak gerekiyordu. Linderot ve Sillén sendika üyelerini harekete geçirmesi amaçlanan bir birlik komitesi kurmuşlardı. Flyg ve Kilbom'un çevresindeki grup da konjonktürün bu şekilde devam edeceğini bekliyordu. Onlar da sosyal demokrat muhalefetin partilerinden gelecek karşı önlemlerine göğüs gerecek güçte olmadığı kanısındaydılar. Komitede yönetici konumdaki komünistler derhal işten çıkarılmışlardı, komiteye girmek isteyen ya da sempati duyan herkes sendikalardan çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kilbom'un ve onunla birlikte olan iş kolu temsilcilerinin çoğunluğunun beklentisi, birlik cephesinin ancak Sosyal Demokrat Parti'yle bir işbirliği içinde kurulabileceği yolundaydı. Sendikalar faaliyetlerine devam etmek zorundaydı. Komünist kadrolar kendilerini öteki işçi partisinin üyelerinden yalıtmamalıydı. Açmazları çözülecek gibi değildi. Sosyal demokrat yönetim hiçbir ittifaka hazır değildi, ayrıca Komintern de bir birlik cephesinin yukarıdan, Sosyal Demokrat Parti yönetimiyle ittifaka gidilerek kurulması önerisini barışçılık ve oportünistlik olduğu gerekçesiyle geri çevirmişti. Birlik Komitesi'nin niyeti, dedi Ström, birlik kurmak değil, ülke örgütlenmesini parçalamaktı. Komintern'e bağlı grup, çalışanların tabandan oluşturulacak bir cepheye katılacakları beklentisi içindeydi. Oysa muhalefete geçerek dışlanmayı ve iş kolu sendikasından çıkarılmayı göze alacak kişilerin sayısı çok azdı. Komintern ayrımlaşmaların ve hesaplaşmaların keskinleşmesinde ısrar ediyor, Kilbom'un grubu ise sendikal düzenin korunmasını talep ediyordu. Yine hiçkimse, dedi Rogeby, partinin çatışmalarla parçalanacağını aklına getirmiyordu. Merkez Komite'nin güçlenmiş partiyi bir inatlaşma uğruna riske atma sorumluluğunu almayacağını düşünüyordu üyeler. Ama iş kollarına ait örgütleri güçlendirmek yerine, dedi Ström, parti kendi tabanını

parçaladı. Bin dokuz yüz yirmi dokuzun Ekim günlerinde olup bitenlerin Marksist bilimsellikle, disiplinle, proleter sorumlulukla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktu ona göre. Parti başkanı Flyg ve parti gazetesinin baş sorumlusu Kilbom Merkez Komite'nin, milletvekillerinin, sendikacıların çoğunluğunun desteğini alarak Sillén'i, Linderot'u ve onların yandaşlarını üyelikten çıkardılar. Bu arada onlar da çoğunluğu oluşturan grubu parti üyeliğinden atıyordu, Komintern'in Manuilski ve Ulbricht başkanlığındaki bir komisyonu partiyi yönetme hakkını azınlık gruba tanımıştı. Beş yıl önce Komintern'in talimatıyla gerçekleşen şey tekrarlandı, dedi Ström, ama bu defa ortalığı saran çılgınlığın içinde Sovyet partisindeki siyasi yozlaşmalar da kendini belli etmeye, farklı düşünenlerin kovuşturulması metafizik boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Dokuz Ekimde, dedi Ström, komünistler sopalarla tabancalarla, parti lokalleri, gazeteleri, arşivleri, kasaları, sicil defterleri uğruna birbirleriyle çatışırken bu ülkedeki işçilerin neden Sosyal Demokrat Parti'ye bağlı olduklarını anladım. Ama bu uzlaşmazlığın bir nedeni vardı, dedi Rogeby. Sosyal demokratlar ve onlarla birlikte sosyal demokrat ideolojiye eğilimi olan komünistler kapitalist ekonominin istikrarlı olduğu inancından sonuna kadar vazgeçmemişlerdi. Böylece kaçınılmaz felaketle sonuçlanacak gelişmenin yolunu açmışlardı. Proleter cephenin oluşturulması engellenmişti. Birileri süratle, şiddet kullanarak inisiyatifi ele geçirmek istedikleri için, dedi Ström. Ötekiler hâlâ burjuvaziyle müzakerelerin yürütülebileceğine inandığı için, dedi Rogeby. Sosyal demokratlar kendilerini, Per Albin Hansson'un çözülmemiş bütün sorunları örtbas etmek maksadıyla çıkardığı kararnameye verirken ve komünistler kendi partilerini parçalamakla uğraşırken, bunun sonucunda da Kilbom'un grubu Luntmakar Caddesi'ndeki *Folkets Dagblad*'ın matbaasını, Sillén'in bölüğü de Tor Caddesi'ndeki parti merkezini ele geçirirmişti, yedi bin üye Bağımsız Parti'de toplanırken sadece dört bin üye de Komintern yanlısı partide kalmış ve geriye kalan yedi bin kişi de birkaç yıl için parti yaşamlarına veda etmişti, sermayenin büyümesi Komintern'in öngörüsüne göre doruk noktasına ulaşmış ve bir kez daha yeniden dağılım savaşına doğru adım atmıştı. Bir kez daha işçi sınıfını zayıf düşürmenin, taleplerde bulunma olanağını onun elinden almanın zamanı gelmişti. Madem Sovyetler Birliği'ni imha etmek başarılamamıştı, o zaman hiç değilse yoksulluk ve sefalete yol açarak çalışanlara ve onların örgütlerine zarar verilebilirdi. Bunu yaparken anarşist para egemenliği kendi saflarını da ateşin içine atabiliyordu. Sistemini ayakta tutmak uğruna çok büyük zararları göze alıyordu. Üç Ekimde Wall Street'te, borsanın olağanüstü düşüşüyle güçsüzleri mahvedecek ve devlerin nihai zaferiyle sonuçlanacak manevralar yapıldı. Bu durum öncelikle mülksüzleri etkiliyordu. İşsizlik onları hızla ezecek ve boyun eğmek zorunda bırakacaktı. Küçük ve orta boy tüccarlarla tasarruf sahipleri perişan oluyor, firmalar fir-

malarla, tekeller tekellerle, holdingler holdinglerle, tröstler tröstlerle mücadele ediyordu, ta ki geride sadece, iflas eden firmaları satın alarak ayakta kalmayı başaran en güçlüler kalana dek.

İkinci bir komünist partinin kurulmuş olmasından dolayı kaygılanmadığını söyledi Rogeby. Kendisinin bin dokuz yüz otuz Ağustosunda girdiği Linderot ve Sillén'in partisinin küçük olması önemli değildi, önemli olan partinin dünya çapında bir hareketin parçası olmasıydı. Rogeby'e göre, yoksulla zengin arasındaki çatışma uluslararası düzlemde gerçekleşiyordu. Nitekim, Alman partisi paramparça olduğunda, Sovyet partisi de bölünmelere teslim olduğunda, Çin'de, Hindiçin'de, İspanya'da neler olduğunu görmüş, proleter dayanışmanın devamlılığı konusunda çok şey öğrenmişti, şimdi de sosyal demokratların burjuvalarla iktidar olduğu bir zamanda İsveç'te sessiz, gizli ve geleceğe yönelik yeraltı faaliyetleri olduğunu düşünüyordu. Bin dokuz yüz otuzda parti baştan aşağı yenilendi, dedi Rogeby. Hâlâ pek çok kişi Flyg ve Kilbom'un önerisi yönünde ulusal komünizm gibi bir orta yoldan vazgeçmemekle birlikte, pek çok kişi de tekrar Komintern'in partisine katılıyordu. Bunlar sonbahar seçimlerinde oyların sadece yüzde birini aldılar, buna karşılık Kilbom'un partisi yüzde üçe ulaştı, ama yine de Alman faşizminin yükselişi, İsveç'te Ulusal Tugaylar'ın kurulması, ekonomik krizin baş gösteren etkileri, radikal işçilerin kovuşturulmasında devlet polisinin özel birimleri, grevcilere yönelen askerî eylemler, büyüyen işsiz sayısı, ücret düşüşleri ve işten çıkarmalar karşısında mücadeleyi örgütleyecek bir partiye ihtiyaç vardı. Bütün komünist partililerin Kilbom'u desteklediği sendikalarda da yeniden işe koyulmalıydı. Farklı iş kollarında ortaya çıkan muhalefetle hem reformist yönetim, hem de sendikaya bağlı komünist partiler mücadele ediyordu. Buna rağmen, dedi Rogeby, kendimizi sık sık ortak eylemlerin içinde buluyorduk. Ådalen'deki kıyımı düşündü. Bu görüntü, Madrid devrimcilerinin vuruluşunun kıyısında, Guernica'nın kıyısında bir parlıyor bir sönüyordu. Vahşet kendini Goya'nın ve Picasso'nun olayla bütünleşen tüyler ürpertici kasvetli fonunda değil, İsveç'in açık yeşil ilkbaharıyla kontrast içinde gösteriyordu. Ortada bir savaş kudurganlığı yoktu, ülkeyi yabancı ordular işgal etmemişti, olan sadece, Ångerman Nehri'nin ağzındaki Marma, Graninge, Utansjö, ve Sandviken kereste ve kâğıt fabrikalarında iş bırakılmasıydı, ve holding müdürü Versteegh grev kırıcıları iş başına çağırmıştı. On dört Mayıs bin dokuz yüz otuz bir perşembe günü sekiz bin grevci işçi, sosyal demokratlar ve komünistler, bütün sendika üyeleri öğlen saat on ikide bir protesto yürüyüşü yapmak üzere Frânö'deki halkevinin önünde toplanıyordu. Kafile

parlak güneşin altında Lunde'ye doğru, grev kırıcıların gemilerinin beklediği limana doğru hareket ediyordu. Kortejde yer alan pek çok orta yaşlı kişi yirmi otuz yıl öncesinin büyük gösterilerinde de yer almıştı. Üstlerinde pazar giysileri, ellerinde farklı iş kollarına ait sendikaların bayrakları ve armalarıyla işçiler bir üflemeliler orkestrasının ardında, güneşin altında yanıp sönen nehrin ve köylerin kırmızı ahşap evli tepelerinin, tomurcuklanmış elma ağaçlarının arasında kalan yol boyunca ilerliyorlardı. Ulaşmaları gereken hedeften biraz önce, süvariler ve fabrika yönetiminin girişimiyle alelacele toplanan ihtiyat birlikleri yolda onları bekliyordu. Kol kola girmiş sanayiciler ve ordu, emekçilerin birleşik gücünün karşısına çıkıyordu, emekçiler her zamanki gibi silahsızdı, sayı üstünlüklerine güveniyorlardı sadece, oysa birkaç düzine silah onların gücünü kat be kat aşıyordu. Göstericilerin kafilesi yaklaşık iki saat sonra Yüzbaşı Mesterton'un görüş alanına giriyordu, insanlar sakin bir biçimde ilerliyordu, istedikleri devrim değil, iş ve geçimini sağlama hakkıydı, kendilerine doğrultulmuş olan namluları görmüyorlardı. Orkestranın enstrümanları karşıdan gelen dur komutunu bastırıyor, bunun üzerine Yüzbaşı vur emrini veriyordu. Vurulanlar yolun tozuna kapaklanıyor, oluk oluk kan akıyordu, saliseler sonra duyulabiliyordu barışçıl bahar gününü yırtan çatırtılar. Beş işçi öldürülmüştü. Meşruiyetin saflarında düzenin ayakta kalmasını sağlamak zorunda olan Yüzbaşı vardı. Meşruiyetin saflarında emirlere uymak zorunda olan askerler vardı. Meşruiyetin saflarında işlerini serbestçe icra etme hakkına sahip olan grev kırıcılar vardı. Meşruiyetin saflarında misyonu çoğunluğun iyiliği için ekonomik aksaklıkları engellemek zorunda olan fabrika sahipleri vardı. Eira Söderberg'in, Erik Bergström'ün, Viktor Eriksson'un, Evert Nygren'in ve Sture Larsson'un hayatlarını ellerinden alan kapitalist üretim koşulları meşruiyet demekti. Komünist ajitasyoncular Nordström, Sjödin, Forssman ve protesto yürüyüşünü düzenlediği için Komünist Parti'nin başkanı Linderot uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyordu. Sendika yönetimi sınıf hukukunun bir parçası oluyor ve işçilerin keyfî eylemlerini suça dönüştürüyordu. Ama iş yerlerindeki öfkeli başkaldırı boğulamıyor, sendika hareketi içinde ikinci büyük güven krizi baş gösteriyordu. Ådalen'de genel grev ilan edilmiş, Stockholm'de yüz elli bin işçi, öldürülen arkadaşlarının cenaze töreninde gösteri yapmıştı. Tek tek iş kolları ülkenin dört bir yanında, sendika merkezinin isteği ve iradesine rağmen greve gidiyordu. Ama öte yandan, dedi Rogeby, çalışanlar Sosyal Demokrat Parti'yi yeniden iktidara getirmek zorunda olduklarını görüyorlardı. Bin dokuz yüz otuz ikideki sosyal demokrat seçim mücadelesini yozlaşmanın büyük gedikler açtığı burjuvazi cephesine taarruz değil, sadece birbirleriyle mücadele eden iki komünist partinin karşılıklı hakaretleri belirliyordu. Kilbom sosyal demokrasiyle ittifak kurma çabalarını sürdürüyor, buna kar-

şılık Linderot'un partisi hâlâ asıl düşman olarak gördüğü sosyal demokrasiye saldırmaya devam ediyor ve böylece boş yere enerji sarf ediliyordu, çünkü Hansson'un partisi hem karşı tarafa parsa vermeye asla yanaşmıyor hem de karşı tarafa daha güçlü darbeler indirebilmek için kendisi bütün araçları kullanıyordu. İki komünist grupta da sekter çatışmaların ağır basması, fabrikalarda hâlâ birlik oluşturabilen işçilerin tavır almasını zorlaştırıyordu, elbette bu birlik sınıfın doğal birliğinden başka bir şey değildi ama parti yönetimlerinin katı tutuculuğu yüzünden etkili hale getirilemiyordu. Böyle bir ortamda burjuvalar terör estirerek dört dönem iktidarda kalmayı başarmış, ama bin dokuz yüz otuz iki eylülünde Kreuger hanedanının yıkılışından sonra ellerinde tuttukları erki yeni ticari bağlantılarla pekiştirmeyi başaramayınca geri adım atmak zorunda kalmış ve kabineyi kurma işini seçmenlerin güçlü desteğiyle vekillerinin sayısını yeniden yüz dörde çıkaran sosyal demokrasiye devretmişlerdi. Oyların yüzde üçünü elde eden Komintern partisinin iki sandalyesi ve oyların yüzde beşini alan Kilbom'un partisinin altı sandalyesiyle birlikte bile Sosyal Demokrat Parti İkinci Kamara'daki burjuva fraksiyonlarından hâlâ üç vekil gerideydi. O yıl yüz altmış bin kişi işsizdi, Almanya'da faşizmin hüküm sürmeye başladığı yıl ise bu sayı yüz seksen altı bine çıkıyordu, yakınlarıyla birlikte bir milyon kişilik bir mağdurlar ordusu ortaya çıkmıştı. Çalışanların iş güvencesi talebiyle işverenlerin daha yüksek kâr marjı isteği arasında manevra yapmak ve onları dengelemekten başka şansımız yoktu, dedi Ström. Uluslararası finans baskısıyla karşı karşıyaydık, Alman faşizminin ve kendi ülkemizdeki şovenist eğilimlerin tehdidi altındaydık, işsizlik oranının düşmesi için endüstri alanlarını sübvanse etmek ve pazarın istikrara kavuşması için sendikalarla işverenler arasında yürütülen müzakereleri bir sonuca ulaştırmak zorundaydık. Bu koşullar altında ancak temkinli reformlar mümkündü. Yine de sosyal demokrat iktidar, işçilerin taleplerini dikkate almayı zorunlu gören bir bütünlük sağlıyordu kendi içinde, dedi Ström, Başbakan Hansson ise, Branting'in sözleriyle anlatmak gerekirse ülkenin egemen figürü, kralı haline gelmişti bile. Dışişleri Bakanı Sandler İşçi Eğitim Derneği'nin kurucusu olarak tanınıyordu. Savunma Bakanı Vennerström, Sosyal İşler Bakanı Möller ve Adalet Bakanı Schlyter ilerici hümanistler olarak saygı görüyorlardı. Sköld Tarım Bakanı olarak tarım işçilerinin yaşam koşullarının düzelmesi için uğraşıyor, Maliye Bakanı Wigforss ise sosyalist bilimselliği temsil ediyordu. Sandler bütün iş kollarına, dedi Rogeby, sendikaları komünistlerden temizleme uyarısında bulunan bir genelge gönderdi, geleceğin fabrika yöneticilerini eğiten okulların ve Wigforss'un vaat ettiği sosyalizasyon adımlarının yerini devlet gücünün yayılması alıyordu. Sanayide kararlara katılma hakkından söz edebilmek için, dedi Ström, sendikal ve devlet fonları biçimindeki ekonomik altyapıyı kurmak zorundaydık

önce. Sosyal demokratlar uzlaşmaya sürekli açık oluşları yüzünden, dedi Rogeby, burjuvaları güçlendirerek otuz altı Haziranında bir kez daha iktidarı ele geçirmelerini sağladılar. Ama sadece Eylüle kadar sürdü bu, diye karşılık verdi Ström, Eylülde iktidarı ilk kez parlamenter çoğunlukla ele geçirdik ve şimdiye kadar da sürdürdük. Komintern'in partisinin yeni yükselişini önemsemiyordu Ström, on sekiz bin üye Sosyal Demokrat Parti'nin sahip olduğu yüz binler karşısında eriyip gidiyordu. Burjuva partilerine beş sandalye üstünlük sağlayan sosyal demokratların yüz on iki vekilin yanında, dedi Ström, kendilerinin beş sandalyesinin ve Kilbom'un altı sandalyesinin ne değeri vardı ki. İşçi partilerinin kendi içinde düşman kesilmiş bloğu on altı sandalyesiyle mecliste burjuva partilerinin önündeydi, ne var ki bu güç ekonomik ilişkileri değiştirmekten uzaktı. Üretim araçları sermayedarların elindeydi ve Birinci Kamara'daki vekil sayısı dengelense bile yine onların elinde kalacaktı. Yine de, dedi Ström, işsizlik sigortası, emeklilik yasası, tarım işçilerinin çalışma saatlerinin düzenlenmesi, annelik yardımı, çok çocuklu aileler için kira yardımı, yaşlılar yurdu, çalışanlara iki hafta izin verme mecburiyeti gibi mücadeleler gerektirmiş reformlarla sosyal devlet olma yolunda ilerliyorduk. Hansson'un otuzlu yılların başındaki kriz dönemi programı, dedi Rogeby, işçi sınıfının Sosyal Demokrat Parti'ye daha da sıkı bağlanmasını sağlamıştı. Sosyal demokrat devlet aygıtının tekelci sermayeyle iç içe geçmesi otuz sekiz Aralığında, Saltsjöbaden'da ücretli işçilerle işverenler arasındaki işbirliğinin tesciliyle açıkça kendini gösteriyordu. Temel sorunlarda yasaların devreye girmesinden kaçınılması bu işbirliğiyle çelişmiyordu, aksine buradaki yaklaşım işverenler ile işçiler arasında bundan böyle geçerli olması istenen uyumlu ilişkiyi öne çıkarıyordu, artık iki taraf, baş gösteren çelişkili durumları ele almak için, görünüşte gönüllü olarak ve eşit pozisyonda aynı masaya oturacaktı. Sosyal demokratlarla burjuvaların oluşturduğu karma ekonomi iş barışının güvencesiydi. Emeği satın alanlar artık daha önce yaptıkları gibi işçileri istedikleri zaman kapının önüne koymuyor, işçi çıkarma durumunda onlara süre tanıma lütfunda bulunuyor, artık grev kırıcıları kullanmıyor, bunun dışında her zamanki gibi iş yönetimi ve dağıtımı, üretim yerlerinin açılması ve kapatılması konularında tek başına karar veriyorlardı. Bir ücret sözleşmesi dönemi boyunca geçerli olan ve üçüncü kişilerin, tüketicilerin taleplerini güvence altına alma adına getirilen grev yasağı işverenin işine geliyordu, böylece işverenler işletmeleri yeniden yapılandırmak ve verimli hale getirmek istediklerinde kalıcı bir işgücünü sağlama almış oluyorlardı. Refah yolu açılmaktaydı, işveren işçiye iş veriyor, buna karşılık işçi kuruş kuruş artıyor, ama yine de akord çalışmada üretim hızının artışının gerisinde kalıyordu, Sosyal Demokrat Parti artık maksimum oy oranına ulaşmıştı, İkinci Kamara'da yüz otuz dört, Birinci Kamara'da yetmiş dört sandalyesi

vardı, Birinci Kamara'da da bir komünist vekilin desteğiyle burjuva fraksiyonları kadar güçlenmişti, otuz dörtten bu yana adı Sosyalist Parti olan Kilbom'un partisi, otuz yedi ilkbaharında yaşanan iç çekişmeden, sosyal demokrasiye geri dönmeyi aklına koymuş olan Kilbom'la Flyg'ın köprüleri atmasından sonra on beş bin üyesinin on binini kaybetmişti, Flyg'ın temsil ettiği ulusal komünizm Almanya'nın finanse ettiği bir nasyonal sosyalizme dönüşmüştü. Komintern'e bağlı komünistler hâlâ oyların yüzde üçünü ellerinde tutuyordu. Ström bu küçücük oranını düşünerek kendi kararını hoşnutlukla anabiliyordu. Yüzünde bir sevecenlik ve iyilik düşüncesi okunuyordu. Kendi zengin ülkesinin sınırlarının ötesine bakmasının nedeni sosyalist vizyonun izlerini aramak değil, Fransız-İngiliz bloğunun yaşama gücü konusunda umut verici işaretler aramaktı. Bu iki ülkeyle, günün birinde sömürgeci baskıdan kurtulacak ve dünya pazarındaki mallardan payını talep edecek ülkeler arasında bir çatışmayı düşünmüyordu. Bir zamanlar devrimci fikirlere yönelmiş olan Ström, bin dokuz yüz on beşlerin burjuvazisinin doğru değerlendirdiği gibi, toplumu ayakta tutan güçlere geri dönmek üzere ünlü İsveç refah devletine çıkan kapıda eski muhafız kıtasıyla birlikte yerini yüksünmeden alıyordu. Rogeby'nin, Coldinu Merdiveni'nin köşesindeki odasında onunla çıplak Piper'lerin arazilerine bakarken sosyal demokrat sendromu gördüm, her ne pahasına olursa olsun sebatkârlığın ruhu vardı orada, radikal bir değişim olasılığı karşısında dehşete düşmenin ruhu. Ström olsa, pek çok sosyal adaletsizliğin üstesinden gelen şeyin bu sabır olduğunu söylerdi. Sovyet düzeninin karşısına kendi ülkesindeki demokratik özgürlükleri çıkarırdı. Faşizmin insanların düşünme biçimine daha büyük boyutlarda sızmasını partisindeki hümanist geleneklerin engellediğini iddia eder ve pek çok sınavdan geçmiş olan barışçı tutumu tarafsızlığın korunmasının teminatı olarak görürdü. Rogeby bunlara yanıt olarak, hiçbir reformun eğitimde ve iş kolu sendikası seçiminde fırsat eşitliğini getirmediğini söyleyecek olsa Ström Parti'nin, burjuvazinin üniversitelerdeki mevcut üstünlüğünü dengelemeye çalıştığını söylerdi. Halk yüksek okullarından söz ederdi, sanki bunlar geçiş sürecine uyumlanmış ve sınıflı toplumun ayakta kalmasını sağlayan kurumlar değilmiş gibi, proleter kökenli pek çok yazar ve sanatçı sayesinde kültürel değerlerin zaten çoktan herkesin malı haline getirildiğini söylerdi. Çalışanların özel hedeflerine ulaşıp ulaşamadıkları sorusuna Ström'ün yanıtı, partinin sınıf kavramının sınırlarını genişletmeye katkıda bulunduğu yolunda olurdu. Ström'e göre partinin başarısı entelektüellerin, akademisyenlerin, memurların geniş bir kesimini yanına çekebilmek ve daha önce burjuvaziye bağımlı bu kesimlere yeni bir toplumsal aidiyet kazandırmak olurdu. Rogeby'de belli bir anlamda katılırdı buna, çünkü devrimci değişiklikler bugün artık sadece devrimci rolüyle belirlenmiş işçi sınıfı saye-

sinde değil, halkın bütün ilerici güçlerinin işbirliği sayesinde hayata geçirilebilirdi. Ama sosyal demokrasinin, üretimin bütün dallarında çalışanların yönetime katılma hakkı konusunda ısrarlı olmayı ihmal ettiğini söylüyordu Rogeby. Sosyal demokrasi radikalliği kaldırıp bir yana attığı ve mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı için muhafazakâr bir güce dönüşmüştü. Parti tabanında öyle işçiler vardı ki, dedi Rogeby, sosyal demokrat örgütler onların özellikleri sayesinde biçimlenmişti. Ama küçük hırsların kovalayıcısı küçük burjuvazi tepeden inmeci bir tavırla durmadan açılımlara müdahalede bulunuyor ve aktifleşerek duruma el koymak, kendi araştırmalarını ve bilgilerini genişletmek isteyenleri eziyordu. Bu insanlar, artık işverenlerin çıkarlarını korumaktan başka bir işlevi olmayan sosyal demokrat çerçevenin içinde söz geçiremedikleri için Komünist Parti'de yer alıyorlardı Rogeby'e göre. Ama burada da kendi gelişimleriyle çelişen sınırlar çıkıyordu onların karşısına. Sosyal demokrasi üyelerinin apolitikleşmesini teşvik ederken, Komünist Parti kural haline gelmiş eski ilkeleriyle inanç talep ederek kendi mensuplarının olası atılımlarını engelliyordu. Biz proletarya diktatörlüğünün yerine bir ittifak politikası koymuştuk. Hem Almanya'da hem de İspanya'da yeraltında yürütülen faaliyet, mücadele cephesinin karakterinin belli bir sınıf aidiyetine göre değil, ortaya konan tavır alışa göre ölçülebileceğini göstermişti bize. Sınıf bilincinden söz ederken, en çok ezilenlere bağlılığımızı, sömürü mekanizmalarına karşı ortak başkaldırı içinde oluşumuzu kastediyorduk. Bütün yetersizliklere, teorik kavgalara, Alman faşizminin yanlış değerlendirilmesinin ardından gelen özeleştiri yoksunluğuna, Komintern'in doktrinlerine bağlanılmasına rağmen Rogeby'e göre iki parti arasında önemli fark vardı, komünistler tarihsel bilinci uyanık tutarken sosyal demokratlar çalışanları, onları sınıf mücadelesinden kopartmak yoluyla tarihsizleştiriyordu. Rogeby'e ve yalnızlıklarına rağmen diğer komünistlere canlılık veren şey içlerinde taşıdıkları etkili geleneklerdi. Burjuva uygarlığının atık ürünleriyle beslenenlerin tersine görevlerine sıkı sıkıya bağlıydı onlar. Kendilerini yaptıkları işe yabancılaşmaktan koruyorlardı, itaatkâr yardakçılara sahip olabilmek için kapitalizmin istediği tam da bu yabancılaşmaydı. Çalışanların aidiyetsizliği, bir zamanlar sahip çıktıkları amaçların felce uğraması her fabrikada hissediliyordu. Makinelerin başındaki yüzlere bir donukluk ve boşluk ifadesi damgasını vurmuştu. Brecht'in yanında yapılan konuşmaların hareket noktası özgürleşmesini gerçekleştirmiş bir kültürdü, oysa benle Rogeby'nin bulunduğumuz yerden bakıldığında, kültür deyince anladığımız şeye ulaşabilmek için önümüzde daha katetmemiz gereken uzun bir yol vardı, kendilerini parlak ve sorumluluk sahibi planlamacılar, koruyucular ve velinimetler, tuzu kuru lafazanlar ve halk dostları olarak görenler için, çevremizi sarmış bu kesim için, başkalarının bacaklarını yorduğu, kemiklerini sızlattığı,

nefes nefese kaldığı bölgelerden geçen bir yoldu bu. Belli bir yol almıştık, denetlemecilere çağrıda bulunuyorduk, çok sayıda güçsüzün ve az sayıda güçlünün varlığını gerektiren maksimum kâr ilkesinin yuvalandığı en üst basamaklar ise silik bir siluet olarak kalıyordu bizim için.

Bu konuşmalarla ilgili notların düzenlenmesi sanki bir koro tarafından dikte ediliyordu. Sadece Rogeby'nin, Ström'ün seslerini duymuyor, aynı zamanda adı anılan, bu süreç içinde beliren ve somut bir varlık kazanan herkesin sesini duyuyordum. Ortak düşünceyi kaleme alıp anlatan bir vakanüvis olarak yeni bir faaliyete başlamıştım. Kütüphaneden topladığım kitaplar masamın üstünde yığılmış halde duruyordu, elde ettiğim ipuçlarını tamamlıyordum. Başlangıçta cangılın içinden yükselen, neredeyse görünmez yol işaretlerinden başka bir şey bulamamıştım, ama yine de onların izinden giderek ölçümler yapılabiliyor, bağlantılar kurulabiliyordu, bunlar da bana alabildiğine geniş, şimdiye kadar tanımadığım alanlarla ilgili belli bir fikir kazandırıyordu. Artık bilincim yazma süreciyle dopdoluydu, itkisel düşüncelerin, ifadelerin, anılardaki görüntülerin, eylem uğraklarının kaydedilmesi bunun bir parçasıydı, şimdiye kadar yaptığım her şey bir ön alıştırma olmuştu, yalpalayan, parçalanıp dağılan, çok anlamlı olan her şey, fokur fokur kaynayan monologlar, benim kendi düşüncelerimin ve refleksiyonlarımın üzerinde yükseldiği titreşen bir zemindi. Süzen, damıtan, görünüşteki bağlantısızlıkları yapılandıran, başkalarından dinlenmiş ve edinilmiş şeyleri önermeler ve tümceler şeklinde düzenleyen, devamlı dilselleştirilmeye ihtiyaç duyan, saydamlaştırılmayı bekleyen bir mekanizmanın içine bakıyor, somutlaşmanın yeni katmanlarına doğru ilerliyordum. Sabahın erken saatlerinde uyanır uyanmaz ve sonra fabrikada geçirdiğim saatler boyunca da sözcüklerin kombinasyonlarıyla doluydu kafam hep, odama döndükten sonra, karın eridiği günlerde onları kaleme alıyordum. Kontrol saatine bağımlı olan bizlerle bağımsızlıkları içinde edebiyata, sanata yönelebilenlerin arasındaki aşılmaz uçurum artık acı vermiyordu, dile getirmek istediklerime gerçek koşulların baskısı sayesinde yaklaşmışım gibi geliyordu bana daha çok. Bu ülkenin diline kök salmış malzemeyi kendi dilime çevirmekle genel geçer olanı yakalıyordum, diller arasındaki uçurum yok olup gidiyordu, kullandığım dil dünyada kendini kanıtlamış bir bilim dili olarak sadece bir araçtı benim için. Bir yandan kalay külçelerini taşıyor, fırınları ısıtıyor, santrifüjleri asit banyosuna yatırıyor, bir yandan da İsveç'in yakın tarihine ait parçaları birleştiriyor, Engelbrekt'in hissettiklerini hissetmeye çalışıyor ve her ne kadar Brecht'i artık ilgilendirmese de destanın son sahnelerini tasarlıyordum. Engelbrekt yolculuğuna çıkmak zorundaydı. Geniş bir akarsuyun ortasında bulunan, dört yuvarlak kuleli saraydan terasa ve

iskele merdivenlerine taşınmış ve orada bağlı duran katranlı, uzun ince kürekli kayığa yerleştirilmiş olmalıydı. Kayık Örebro'da kalamazdı, taştan kuvvet alarak açığa itilmeli, köprünün altından geçirilerek ve Svartå boyunca ilerleyerek Hjälmar Gölü'ne çıkmalıydı. Yirmi yedi nisan bin dört yüz otuz altının sabah saatleriydi. Tarihçilerin anlattıklarına göre, Engelbrekt'in yanında birkaç sadık adamının dışında adı bilinmeyen ve başka herhangi bir olayda da hiç geçmeyen karısı vardı. Kayık yük gemilerinin demirlediği kıyıların önünden küreklerin tempolu vuruşlarıyla kayıp geçiyordu. Engelbrekt kalesinde kalacak kadar hasta düşmemişti, ama yine de yolculuğunun amacını, Stockholm'de temsilciler meclisiyle buluşacağını düşündüğünde bir tedirginlik, bir ürperti hissetmeyecek kadar güçlü de değildi. Kayık geri dönemezdi, açıklara doğru yol almalıydı. İlkbahar başlangıcıydı, ağaçların iskeletleri sarı yeşil bir ışıkla çevrelenmişti. Kayık akşam saatlerinde Sund'daki adalardan birine yanaşıyordu, Våstra Sundholm, Valen ya da öteki küçük tümseklerden birisi olabilirdi burası. Dimdik bir kayalık yükseliyordu burada, arkada Engelbrekt'i bir sedyede taşıyan kürekçiler beliriyordu. Çam dallarından bir kamp yeri hazırlanıyor, Engelbrekt buraya yerleştiriliyor, ateş yakılıyordu. Adamlardan birisi arka tarafta kalan karanlığı gösteriyor, orada, güney kıyısında, Gece ve Gündüz'e* ait Göksholm sarayının bulunduğu, yerde ışıklar gördüğünü söylüyordu. Az sonra, yemeklerini yerlerken nöbetçi seslenerek kara tarafından bir kayığın yaklaştığını bildiriyordu. Benim konukseverliğime karşılık vermek için, diyordu Engelbrekt, bizi davet etmek isteyecekler, onları buraya getirin. Demir atan kayığın çıkardığı sesler, küreklerin gürültüsü, sonra uğursuz tıkırtılarıyla ayak sesleri. Måns Bengtsson görünüyordu, zırhlıydı, elinde bir balta, arkasında korumaları vardı. Engelbrekt zorlukla doğrulup ayağa kalkıyor, koltuk değneklerine tutunup hafifçe öne eğiliyordu, yetiştirmesini dostça selamlamaya hazırdı. Bengtsson hiçbir şey söylemediği için Engelbrekt bu ziyareti için ona teşekkür ediyor, ertesi sabah vaktinde yola koyulacağı için onun ve babasının yanında konaklayamayacağını bir kez daha söylüyordu. Ben senin yolculuğuna son vermek için geldim, diyordu Bengtsson ve gözlerini dikmiş ona bakan Engelbrekt'in karısı dehşet içinde elini ağzına götürüyordu. Aksi takdirde seninle asla barış olmayacak, diye bağırıyordu Bengtsson ve baltayı kaldırıyordu. Barış, demeye fırsat bulabiliyordu Engelbrekt hiç bitmeyecekmiş gibi uzun süren o son saniyede, barış yaptık zaten biz, tam o sırada zaman balta darbesiyle yarılıyordu. Engelbrekt kendini korumak için koltuk değneğini kaldırıyor, bileylenmiş demir eline isabet ediyor, üç parmağını koparıyordu. Engelbrekt çığlıklar atan karısına dönüp bakıyordu, Måns Bengtsson yeni bir vuruşa hazırlanıyordu, silah vınlayarak Engelbrekt'in boynuna iniyordu. Yere kapaklanırken üçüncü darbe açık olan başına

(*) Gece ve Gündüz (*Natt och Dag*) soyu – ç.n.

isabet ediyordu. Bengtsson'un adamları küçük grubu ok yağmuruna tutuyordu, oklar Engelbrekt'in bedenini de delip geçmişti. Ölenler ve aralarında Engelbrekt'in karısı da bulunmak üzere henüz yaşayanlar sürüklenerek yukarıya, bir eli koltuk değneğinin sapma yapışmış, kanlar içindeki Engelbrekt'in ayaklarının dibine taşınıyor, oradan da aşağıya götürülüyorlardı. Ve bu ağır düşüşün ardından halkın hiç görünmediği, sadece yukarıdakilerin bütün güçleriyle belirdiği son sahnenin yükselişi çıkıyordu ön plana. Geniş podyumun tam ortasında üç piskopos, ışıldayan cüppeleri ve salınan buhur kâselerinden tüten dumanın içinde Thomas von Strångnäs, Sigge von Skara ve Knut Bosson, Gece ve Gündüz'den von Linköping, parşömene yazılmış ve onlarla dünyevi efendilerin paylarına düşen ayrıcalıklar listesini içeren mektubu havaya kaldırıyorlardı. Mektupta mührün kalın ipi sallanıyordu. Piskoposların sağında Krallık Mareşali Karl Knutsson Bonde, Gece ve Gündüz'den Nils, Bo ve Bengt Stensson kardeşler, Gece ve Gündüz'den Måns Bengtsson, Nils Erengislesson ve Eringisle Nilsson Hammarstad, Bo Knutsson Grip ve Magnus Gren, solunda ise Krister Nilsson Vasa, Knut Karlsson Örnfot, Gustaf Algotsson Sture, Knut Jonsson Tre Rosor, Karl Magnusson ve Greger Magnusson Eka, Magnus Birgersson ve Guse Nilsson Båt ve Nils Jönsson Oxenstierna yer alıyordu. Onların arasında Engelbrekt'in silah arkadaşları Herman Berman, Gotskalk Bengtsson ve Bengt Gotskalkson Ulv, Johan Karlsson Färla, Claus Lange ve Arvid Svan da vardı. Bir tek Plata ve Puke yoktu. Demir ve gümüşün, erguvan rengi kaftanların içinde kendilerini en yüksek birlik olarak gösterenler kendi içlerinde kıskançlıkla, açgözlülükle, katletme hazzıyla sarsılıyor, en büyük araziler, en güçlü kaleler, en önemli payeler uğruna, taht uğruna ruhlarında en yakıcı düşmanlıkları taşıyorlardı, onların arkasında ise, sivri çatılı evlerin pencerelerinde ipek ve kürklere bürünmüş büyük burjuvalar ganimetten kendilerine düşecek payı bekliyordu. O sırada bir tutuklu sürüklenerek onların ayaklarının dibine getiriliyordu, elleri ve kolları halatlarla bağlanmış bir köylüydü bu, onu bir başkası takip ediyordu. İşte bunlar, geride kalanlar, diye bağırıyordu Gece ve Gündüz'den Bengt Stensson, biz şövalye Nils Erengislesson'u ziyaret ettiğimiz sırada onlar Göksholm'u ateşe verip Engelbrekt denen birinin intikamını almak istediler. Engelbrekt de kimmiş, diye bağırıyordu Karl Knutsson kaba kahkahalar eşliğinde. Engelbrekt adını hiç duymadım. Tutukluları gösterip, bunları ne kadar tanımıyorsam onu da o kadar tanımıyorum, diyordu Karl Knutsson. Tutuklulardan birisi doğruluyordu. Benim adım Hans Mårtensson. Aşağıdaki askerlerden birisi mızrağıyla vuruyordu ona. Sen isimsizsin, diye bağırıyordu Karl Knutsson. Benim adım, diyordu köylü bir kez daha ve maruz kaldığı yeni bir darbeyle yeniden yere yapışıyordu. Benim adım, diyordu öteki tutuklu da, senin adın yok, diye bağırıyordu Karl Knutsson ve mızraklar üst üste köylünün üstüne iniyordu.

Hepsinin de bir eli ve bir ayağı kesilsin, diye emrediyordu mareşal. Hans Mårtensson doğruluyordu. Şövalye Erengislesson'a sığınarak, Engelbrekt'in katilleri, diye bağırıyordu. İki ayağı ve iki eli, diye emrediyordu Karl Knutsson. Halk nerede, diye bağırıyordu Krister Nilsson Vasa, kendinden çok söz ettiren halk nerede. Halk biziz, diyordu Mårtensson ağzından ve burnundan kanlar akarken. Kükreyen kahkahalar. Götürün onları, diye bağırıyordu piskoposlar Sigge, Knut ve Thomas. Köylüler sürüklenerek götürülüyor, Engelbrekt'in karısı öne doğru itiliyordu, elleri arkadan bağlıydı. Bu Engelbrekt'in karısı, diye bağırıyordu Färla. Kadın ona tükürüyordu. Paralı askerlerden birisi ona bir tokat indiriyordu. Onu kuleye götürün, diye bağırıyordu Färla. Hayır, bırakın gitsin, diye bağırıyordu Bengt Stensson, ülkede oradan oraya savrulsun, huzur bulamadan ve aforoz olsun, sığınacak hiçbir yer bulamaz nasıl olsa, ben Engliko Çiftliği'ne el koydum. Ben de Tjurbo'yu aldım, diye bağırıyordu Knutsson Grip. O zaman bana da, diyordu Karlsson Örnfot, Snåfringe ve Siende kalıyor. Hayır, diye bağırıyordu Grip, onlar da benim. Hayır, benim, diye bağırıyordu Örnfot. Karl Knutsson kadının götürülmesi için sabırsız bir el hareketi yapıyordu. Onu önce askerlerin kışlasına götürün, diye bağırıyordu Berman. Çirkin kahkahalar. O sırada Claus Plata ve Erik Puke öne doğru itiliyordu, zincire vurulmuşlardı. Sessizlik. Demek bize karşı örgütlenmek istiyordunuz, diyordu Karl Knutsson. Kastellholm ve Tålje, Rekarne'deki Rasbo Hundare ve Rossvik sana yetmedi mi Puke, daha ne istiyordun. Beni duyuyor musun Puke. Puke'nin başı öne eğikti. Askerlerden birisi vurarak onun çenesini yukarıya kaldırıyordu. Bizi saf dışı bırakmak istiyordunuz, diye bağırıyordu Karl Knutsson. Sen ve baban, adı her neyse şu sakatı karşılayıp ağırlamaya ve onunla Stockholm'e gitmeye hazırdınız. Rekarne'deki köylülere mücadele çağrısında bulunmuştunuz. Ama o gelmedi, diye bağırıyordu. Rossvik benim, diye bağırıyordu Guse Nilsson Båt. Tålje'yi de ben geri alıyorum, diye bağırıyordu Gece ve Gündüz'den Bengt Stensson. Ben de Kastellholm'u alıyorum, diye bağırıyordu Karl Knutsson Bonde. Güç sizin elinizden alınacak, diyordu Claus Plata. Cırılak kahkahalar. Onu çarka bağlayın, bağırsaklarını çıkarın, dört parçaya ayırın, diye bağırıyorlardı Svan, Berman ve Färla hep bir ağızdan. Öyle olacak, diyordu Kari Knutsson. Bu da, diyordu Puke'yi göstererek, ayrıcalıklarına uygun muamele görecek. Doğuştan gelen ayrıcalıklarımdan feragat ediyorum, diye bağırıyordu Puke. Adı Bonde olan, köylü olan sen, diyordu Puke, ve en büyük köylü kasabı olan sen, bırak da bir köylü gibi öleyim, ya çarkta, ya yakılarak. İdam sehpası, diyordu Knutsson. Bu adamın gösterisi için herkes şölen gününe davetli, gerektiği gibi düşünmemekte ısrar eden bir kafanın kılıç darbesiyle nasıl düşürüldüğünü gösterecek size o. Sonra bir el hareketi yapıyor, bunun üzerine Plata ve Puke itilip kakılarak uzaklaştırılıyorlardı. Halk tarafından zafere taşınan aristokrat-

lar geriniyor, arkalarında yerlerini almış olan para babalarıyla, her zaman nasıl kasım kasım kasılırlarsa onlar da öyle kasılıyor, dişlerini sıkıp pis pis gülümsüyorlardı. Hepsinin bacakları iki yana açılmıştı, bastıkları yer sağlamdı, uzun süre de gevşeyeceğe benzemiyordu. Toprağın, onun üstüne dikilenlerin ve göğün sahipleri göz kamaştırıcı bir biçimde doğruluyorlardı, çevrelerini bir yınlama ve değnek vuruşları sarıyordu, bir de inlemeler ve yakarmalar, Karl Knutsson Bonde yeniden sesini yükseltiyordu, yaşasın adalet, ülke isyancılardan temizlenmeli. Bunlardan yana olanlar görüldükleri yerde köpek gibi öldürülsün. Barış bizimle olsun. Soyluların ve burjuvaların zafer korosu, özgürlük ve barış ve değneklerin araya giren vuruşları, acı çığlıkları, barış, darbeler ve çığlıklar, ve barış, özgürlük ve barış.

İsveç köylüleri bundan böyle özgürleşiyordu. Yenilgiye uğramış olsalar da, feodalizm son şiddetini onlar üzerine uygulayamıyordu. Engelbrekt'in büyük seferinden önce geçerli olan aşağılanmanın içine bir daha asla geri gönderilemiyorlardı. Unutulan, üstü örtülen, yeni mücadelelerle geride kalan şey zaman zaman bir güvence, bilincin güçlendirilmesi olarak yeniden canlanıyordu, ta ki işçi hareketinin temeli oluşana kadar. Brecht beni dinlemiyordu. Masaların arasında volta atıp duruyordu. Steffin müsveddeleri, günceleri, not defterlerini, gazete kupürlerini, yığınlarca küçük kâğıdı düzenliyordu. Weigel, arkadaşı Lazar, Santesson ve çocuklar evin içinde mobilyalarla oynayarak gürültü ediyorlardı, çekmeceler açılıyor, tıklım tıklım dolu sırt çantaları, bavullar merdivenden aşağıya taşınıyordu. Brecht bütün soğukkanlılığını kaybetmişti. Hızlı kopuşların gerekliliğini her zaman kabul edebilme becerisine sahip olan, kırk iki yaşındaki Brecht'in düştüğü dehşet Hodann, Goldschmidt, Ljungdal, Matthis ve Branting'i çaresiz bırakmıştı. Bu felaket sanki bir tek onun başına geliyor, takip edilmenin ağırlığını sanki bir tek o taşıyordu. Yine de meselenin yapıtlarıyla ilgili olması önemli bir noktaydı. Yedi yıllık sürgünde yazmış olduğu her şey buradaydı, bunların çoğu yayımlanmamıştı. Edebiyattaki varoluşunu doğrulamaya yarayacak değer buradaydı. Tanınmayan birisiydi neredeyse, önemsenmeyen birisi, koruduğu partide bile, onu anlayanların sayısı azdı, Sovyetler'deki sözcüleri olan Tretyakov ve Koltsov'un tasfiyesinden sonra ilk işçi devleti ona güvenmemiş, onu yadsımıştı. Düşüncelerinin edebî zanaatın gelişimi için önemli olduğunu kanıtlamak zorundaydı hâlâ. Bu devasa malzeme kurtarılmalıydı. Dokuz Nisan Salı. Sabah saat yedide haberleri dinlemiştik. Alman Birlikleri Kopenhag'a girmiş, kent teslim olmuştu. Norveç kıyısında savaş vardı. Bombardıman uçakları Oslo üzerinde uçuyordu. İsveç'e bir Alman saldırısı bekleniyordu. Alman kruvazörleri kara

sularının sınırında hazır bekliyordu. Nehrin limanlarında içine giriş izni olmayan Alman yük gemileri vardı, belki de gemilerde egemenlik hakkı kapsamında aranması mümkün olmayan savaş malzemesi vardı. İsveç henüz harekete geçmiyordu, sadece alarmdaydı, Ama Branting parlamentonun ve hükümetin diğer üyeleri gibi her an yola çıkmaya hazırdı, tehlikede olanlar için bir uçağın hazırda bekletildiği söyleniyordu. Brecht haftalar önce, kendisi ve ailesi için Amerikan vizesi henüz hazır değilken, Finlandiya'da yaşayan yazar Woulijoki'den bir davet almıştı, Branting ve Ström gerekli belgeler için ona yardım etmişlerdi, ama Helsingfors'a gitmek üzere bir geminin yola çıkıp çıkamayacağı belli değildi. Brecht İsveç'ten ayrılma kararını Mart ayında almıştı, ev sahibesi ona devlet güvenlik memurlarının geldiğini soluk soluğa haber verdiğinde. Memurlar Brecht'in yanında Rosenbaum adlı bir komünisti saklayıp saklamadığını öğrenmek istemişlerdi. Ancak bu kişinin, daha önce evlilik soyadı Rosenbaum'u taşıyan Steffin olduğu ortaya çıktıktan ve hem İsveçli dostların ona kefil olmasından, hem de geçirdiği akciğer hastalığının tıbbi olarak belgelenmesinden sonra tutuklama emri geri alınmıştı. Polis memurları Brecht'in yabancılara yasak olan bir faaliyette bulunup Steffin'in kirasını ödeyip ödemediğini, böylece Steffin'in de suçlu duruma düşüp düşmediğini soruşturduktan, onun aile üyelerinden birisi olduğunu, geliri olmadığını, evin mobilyalı bir odasında oturduğunu ve kira sorumluluğunu Brecht'in üstlendiğini öğrendikten, böylece Steffin'in Brecht'in evinde ne aradığı sorusu açıklığa kavuştuktan sonra, kütüphanelerdeki kitaplarla, etrafa yayılmış gazeteler ve yazılarla ilgilenmişlerdi, bu açıdan da bir daha gelecekleri beklenebilirdi. Brecht bu nedenle politik edebiyatın bir kısmını kutulara kaldırtmış ve Lövstig'in karşı tarafında oturan, tehlikeli malzemeyi bodrum katında muhafaza etmeye hazır olan tenekeci Andersson'un dükkânına taşıtmıştı. Geri kalan kitapların ne olacağı da tartışılmıştı. Ljungdal Kraliyet Kütüphanesi'ne telefon etmiş ve Brecht'in koleksiyonunu onlara vermeyi teklif etmiş, ama bu teklif geri çevrilmişti. Ben kitaplardan yapılan bir seçmeyi paketleme ve Brecht eğer Finlandiya'ya gidebilirse, onları daha sonra oraya gönderme görevini üstlenmiştim, geriye kalanlarla Santesson ve yakında oturan genç doktor Ek ilgilenecekti. Gece vakti Brecht'in telefonla çağırdığı, çözülmüş bir halde saçını başını yolan ve bu arada istemeden Brecht'in bir karikatürü haline gelen Greid artık her şeyin bittiğini söyleyerek sızlanıyordu. Bu arada Ljungdal'le birlikte Brecht'e yolculuğunda eşlik etmek istiyordu. Kısa bir süre önce bir tiyatro işi için Danimarka'ya gitmiş olan Berlau, oradan İsveç'e kaçmayı başarabilirse Finlandiya'da onlarla buluşacaktı. Planlanan yolculuk, Brecht'i afakanların basmasına neden olan bir güzergâhtan, Sovyetler Birliği üzerinden Birleşik Devletler'e geçiyordu, eğer bu mümkün olmazsa ikinci seçenek Meksika'ya, Haiti'ye gitmekti. Bizlere, başka gözaltındakilere, illegal bir yaşam sü-

renlere ne olacağının önemi yoktu. O anda sadece, Brecht'in yola çıkarken yanına ne alabileceği düşünülüyordu. Siyah bir denizci sandığının içine en önemli elyazmaları, not kâğıtları, dergiler ve iyi bir ayıklamadan geçirilerek sayıları iyice indirgenen kitaplar kondu. Voss'un Publius Vergilius Maro'dan çevirdiği *Tarım Şarkıları*, Knebel'in Titus Lucretius Carus'dan alıp yeniden yazdığı bin sekiz yüz yirmi bir tarihli destan *Doğa Üstüne*, Ovidius ve Catullus'un okullar için hazırlanmış, bin sekiz yüz seksen ikide Leipzig'de Teubner'den çıkmış birer şiir seçkisi, Publius Ovidius Naso'nun Mylius tarafından Berlin'de bin yedi yüz doksan birde basılan *Metamorfozlar*'ı, Langen Müller Yayınevi'nin deri bir cilt olarak bin dokuz yüz on üçte çıkardığı Plutarkhos'un *Yaşam Betimlemeleri*, Juvenalis'in Langenscheidt'dan çıkan hicivleri, Pindaros'un Diederichs'den bin dokuz yüz on ikide yayımlanan *Zafer Şarkıları*, Plinius Secundus'un bin yedi yüz doksan altıda Leipzig'de çıkan *Traianus'a Övgü Nutku*, Plinius'un bin sekiz yüz yirmi dokuz tarihli *Mektuplar*'ı, Langen Müller'in bin dokuz yüz on ikide çıkardığı Cicero'nun *Mektuplar*'ı, Langenscheidt'dan çıkan birer cilt Aisopos, Hesiodos ve Quintus, Quintus Horatius Flaccus'dan iki cilt hiciv ve kasideler, Tacitus'dan vakayinameler, Cotta Yayınevi'nin çıkardığı Homeros'tan ciltsiz, okunmaktan parçalanmış iki defter, Waley'in İngilizceye çevirdiği bir Konfüçyüs seçkisi, yine Waley'in aktardığı Li Po şiirleri ve bir Çin şiiri antolojisi, Cotta'dan çıkan bir Hölderlin, Shelley'in şiirleri, Sterne'den *Tristram Shandy*, Joyce'tan, Paris bin dokuz yüz otuz dokuz tarihli Odyssey Press'ten iki ciltlik *Ulysses*, Haşek'ten üç ciltlik *Birinci Dünya Savaşı'nda Aslan Asker Şvayk'ın Maceraları*, Grieg'in Paris Komünü üzerine yazdığı *Nederlaget* oyununa ait, kapağında oyun adının altının çizildiği ve yanma bir ünlem işaretinin konduğu kitap, Margueritte'nin *Komün*'ü, Jellinek'in *Paris Komün*'ü, Lissagary'nin *L'Histoire de la Commune*'ü, Berlin'de bin dokuz yüz otuz birde yayımlanan ve çağdaşların gözlemleriyle topladıkları belgeleri içeren *Paris Komün*'ü listede işaretlediğim kitaplardı. Brecht'in vazgeçemeyeceğini düşündüğü birkaç kitap başka bavullara konacaktı, fazla ağır olmasın diye denizci sandığında sadece küçük radyoya, üç parlak Japon maskesine, fotoğraf makinesine, gümüş bir mataraya, bir bıçak koleksiyonuna ve iki tarafından bambularla tutturulmuş bir Çin parşömenine yer kalmıştı. Parşömenin üstündeki kabarık sakallı, oturduğu yerde paltosu kıvrım kıvrım sıyrılmış, kötü ama canlı bakışları olan kuşkucu rulo haline getirildi. Aziz Augustinus'un deri ciltli *İtiraflar*'ını, de Coster'in Borngräber Yayınevi'nden çıkan *Ulenspiegel*'i, Rousseau'nun Reclam'dan çıkan *Toplum Sözleşmesi*'ni, Descartes, Kant ve Taine'nin birkaç ucuz kitabını, Herodotos'un Ullstein'dan çıkan *Orient'ten Kral Öyküleri*'ni, Bong Yayınevi'nden çıkan Kleist yapıtlarını, Poe'nun öykülerini, Kipling'in *Asker Türküleri*'ni, Fischer'den bin dokuz yüz yirmi sekizde çıkan *Maurois'in Disraeli*'sini, Emil Ludwig'in Querido Yayıne-

vi'nden bin dokuz yüz otuz beşte çıkan Hindenburg hakkındaki *Alman Cumhuriyeti Efsanesi* adlı kitabını, Dufresne'nin *Satranç Öğrenme Kitabı*'nı, Cudell'in Neuerburg Yayınevi'nden bin dokuz yüz yirmi yedide çıkan, pahalı olan, Tütünün Avrupa'ya Girişi ve Tütün Zevki Kültürü bölümlerinden oluşan Tütün'ün Kitabı'nı Weigel'in ve çocukların yarısını giysilerle doldurdukları bavullardan birine koydu Brecht. Sigara tüttürmenin gerekliliğini hatırlatan kitabın üstüne de Batavia marka iki puro paketi yerleştirdi, her bir paket yirmi beşerlikti ve fiyatı yedi buçuk krondu, benim günlük ücretime denk geliyordu bu. Helsingfors'a götürülmek üzere ayrılmış olan ve Weigel'in bakır kâselerle, çay fincanlarıyla, tencerelerle ve tavalarla doldurduğu bavulların ve karton kutuların içinde boş bulduğu yerlere hâlâ, çevremizi saran yığının içinden ayırıp çektiği kitapları tıkıyordu Brecht. Kütüphaneyi boşaltırken kitapların ne alfabetik ne de konuya göre düzenlenmemiş olması dikkatimi çekmişti, ama bütünüyle de kuralsız yerleştirilmemişlerdi, akrabalık ilişkilerine, tartışmalardaki karşılıklı bir sempati ya da aidiyetlik sistemine göre dizilmişlerdi, güçlü bir karşıtlık oluşturanlar yan yanaydı, ama bu daha sonra gizli uzlaşmalara da yol açabiliyordu. Brecht Kafka'ya önem veriyordu, çünkü Kafka bir kitabın bitip bitmemesiyle ilgilenmemiş, ardında bıraktıklarını genellikle tamamlamamış, ama aslında fragmana tamamlanmışlık kazandırmıştı. Elindeki *Dava*'yı ve *Amerika*'yı kendi yüzünün alçı ve demirden yapılma maskelerinin arasına sokuştururken, aslında hakikiliğin tamamlanmamış olanda kendini gösterdiğini söyledi, çünkü üretmenin en içsel işlevine en yakın olan durumdu bu, soluk alıp vermeye, hayatın kendisine en uygun, gelip geçici bir bilinç dönemine ifade kazandırabilen bir üretim biçimiydi. Kafka'nın bir yanında Goldsmith'in bin dokuz yüz otuz dokuzda Erfurt'ta yayımlanan *Wakefield Vaizi*, Thackeray'nin Reclam'dan çıkan *Snobun Kitabı*'nı, Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri*'ni, Verlaine'nin *Benim Hapishanelerim* ve *Benim Hastanelerim*'i, Wilde'ın Schölermann çevirisi *Reading Zindanı Baladı*, Byron'ın Seubert çevirisi dramatik şiiri *Manfred*'i, Rilke'nin *Malte Laurids Brigge*'si ve *Saatler Kitabı*, Kraus'un Fackel Yayınevi'nden çıkan *İnsanlığın Son Günleri*, Mühsam'ın *Yanan Toprak* adlı şiir kitabı, Bezru č'un Kurt Wolff Yayınevi'nden çıkan *Çek Bir Madencinin Türküleri*, öbür yanındaysa Locke'un iki ciltlik *İnsan Aklı Üzerine Deneme*'si, Francis Bacon'un *Yeni Organon*'u, Spinoza'nın aklın düzeltilmesi hakkında yazdığı bir makalesi, Herder'in hümanizmin teşvik edilmesi için yazdığı mektupları, Mendelssohn'un *Phaidon ya da Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine*'si, Darwin'in bin sekiz yüz yetmiş yedide Stuttgart'ta yayımlanan *İnsanlarda ve Hayvanlarda Heyecan İfadesi* ve Freud'un *Psikanaliz Tekniği* yer alıyordu. Bütün bu yapıtlar aslında not kitaplarıydı, altları çizilmiş, içlerine notlar düşülmüştü, Brecht bir süreliğine paniğini unutup okumaya başladı, bize Goncourt'un Gavarni hakkında yazdığı kitabı, Brueg-

hel resimlerinin bulunduğu iki büyük cildi, Viyanalı oyuncu Alexander Girardi'nin yaşamöyküsünü gösterdi. Taşra sahnelerinden gelen ve oralarda operetlerde ve farslarda oynayan bu komedyenden ayrılamıyordu. *Dava*'daki ressam Titorelli karakteri için Kafka onun *Sanatçı Kanı* müzikalinde oynadığı Torelli'yi örnek almış olmalı, dedi. Bin dokuz yüzbeşte çıkan ince kitap denizci sandığının içinde yerini almalıydı, tıpkı Eliasberg'in bin dokuz yüz on dokuz tarihli *Yahudi Tiyatrosu*'nun, Schwab'ın *Klasik Antikçağın Efsaneleri*'nin ve Reclam'dan çıkan Goethe'den önce *Halk Şiiri*'nin sandıkta yerlerini aldığı gibi. Sezar romanına ait notlar ve roman için kullanılan kaynaklar ayrı bir kutuya konuyordu. Bunların içinde Mommsen'in iki ciltlik ve bin sekiz yüz elli yedi tarihli *Roma Tarihi*, Brecht'in bin dokuz yüz on dokuzda içine kendi adını yazdığı Meyer'in *Sezar Monarşisi ve Pompei İlkesi*, Ferrero'nun bin dokuz yüz yirmi bir tarihli üç ciltlik *Roma'nın Büyüklüğü ve Çöküşü*, Brande'nin Danca yazılmış, Svendborg kent kütüphanesinin damgasını taşıyan Gaius Iulius Caesar'ı, Bang'ın Strøm'ün de adını anmış olduğu yapıtı *Catilina, en portraetskitse paa kulturhistorisk baggrund*, Weinstock'un Sallust'dan çevirdiği bin dokuz yüz otuz dokuz tarihli *Devrim Yüzyılı*, Sueton'un Stahr çevirisi *On İki Sezar*'ı, Appianus'un bin dokuz yüz on birde Langen Müler Yayınevi'nden çıkan *Roma Tarihi*, Weber'in *Roma Tarım Tarihi*, Bardt tarafından yayına hazırlanan ve bin dokuz yüz otuzda Leipzig'de yayımlanan *Cicero Döneminin Mektupları*, Zielinski'nin bin sekiz yüz doksan yedi tarihli *Yüzyılların Dönüşümünde Cicero*'su ve İbsen'in Kopenhag Kütüphanesi'nden alınmış *Catilina* adlı oyunu vardı. Elimizde politikacıların, generallerin, sanayicilerin listeleri vardı, bütün bu listeler bize düşünmemizi tehdit eden şiddetle ilgili bir şeyler öğretmişti, buna karşılık kitaplar, her bir kitap farklı yönlere giden bir yol açıyordu, kitaplar düşman güçlerle olan mücadelemizde bizim müttefiklerimizdi. Öte yandan onları gömmenin zamanı gelmişti. Sandıklara girmeliydi onlar. Bu kitapların bir çoğu Brecht'e gençliğinden beri eşlik etmişti. Brecht her seferinde duraksıyor, Grosz'un bir yapıtını, *Egemen Sınıfın Çehresi*'ni, Mirabaud'nun *Doğanın Sistemi*'ni, Hegel ciltlerini, Leibniz'i, Lichtenberg'i, eline alıp bakıyor, onu bu kitaplara neyin bağladığını açıklamak istiyor, içlerinden alıntılar okumaya niyetleniyor, ama etrafındaki herkes onu uyarıp acele etmesini söylüyordu. Zehirli dolabın yapıtları tenekecinin dükkânındaydı, Troçki'den *Rusya'nın Gerçek Durumu*, *Rus Devriminin Tarihi*, *Yaşamöyküm*, *Edebiyat ve Devrim*, *Faşizm Gerçekten Zafere Ulaşacak mı*, *Dördüncü Enternasyonal ve Sovyetler Birliği*, *Stalinizm ve Bolşevizm*, Sinovyev'den *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Tarihi*, Buharin'den *Emperyalizm ve Sermaye Birikimi*, *Komünizmin ABC'si*, Rosa Luxemburg'un yazıları, Thalheimer'dan *Spinoza ve Diyalektik Materyalizm*, Korsch'un bütün çalışmaları, Moskova duruşmalarının raporları, bunların yanı sıra Marx, Engels, Lassalle ve Bebel, Lenin'den

Seçme Yapıtlar ve Stalin'den birkaç cilt. Brecht elinde Grimm'in kalın *Almanca Sözlüğü*'yle geldi, bunu muhakkak yanına alması gerekiyordu, bir de sırf iki sandık gereken *Encyclopedia Britanicca*'yı, en azından kabı kırmızı ve siyah olan Almanca-İngilizce ve İngilizce-Almanca sözlüğü sonradan göndermeye söz vermek zorundaydım. O sırada, bu karışıklığın ortasında kapıda o iki gizli polis belirdi, ellerinde arama emri vardı. Bizim meşruiyetimizi sorgularken, İsveç ordusunun sağcıları darbeyi nihayet yaptı mı diye alaycı bir ifadeyle soran Branting'le karşılaşmaları onları afallatmıştı Benimle ilgili kişisel bilgileri, adresimi, işyerimi not ettiler, yakında sorgulanabileceğime dair bir imaydı bu. Tehlikeyle doğrudan doğruya burun buruna geldiğim anlarda bütün korkularımdan kurtuluyordum, bu da böyle anlardan birisiydi, Rosner'le konuştuğumuz gibi Lappland'a gittiğimi hayal ettim, orada orman işçisi olarak çalışabilirdim, orada sınırlı düzeyde İsveççe konuşacağım için kimse benim yabancı olabileceğimi tahmin etmezdi, orada yanıma almak istediklerim topu topu bir bohçaya ya da ceketimin ceplerine sığardı nasıl olsa. Memurlar siyasi yayınlarla ilgili soru soruyordu. Brecht heyecanla sesini yükselterek onlara burada sadece sanatsal çalışmalarının bulunduğunu söyledi. Vücudunu kalkan olarak kullanmak ister gibi kitap yığınının önüne geçti, tiksintiyle çarpılan yüzünün beyazı yeşile çalıyordu. Kitapları karıştıran ellerin her bir hareketini izliyordu, ne hakla onlara dokunuyorsunuz, diye bağırdı Danca ve İsveççeden oluşan karma diliyle, yalamayın parmaklarınızı, Matthis onu sakinleştirmeye çalışıyordu, Matthis'i itti, bu ülkede artık sıranın edebiyat barbarlığına da geldiğini söyledi Almanca olarak. Hodann ve Goldschmidt köşedeki nişin altına çekilmişlerdi, Goldschmidt Brecht'e değil de, Steffin'e ait olan deri koltuğun içine gömülmüştü, yorgundu, bu koltuk ve Danimarka'dan gelen sandalyeler, masalar ve tabureler Santesson'la Hodann arasında paylaşılacaktı. Lazar ve Weigel birbirlerine sarılmış ayakta dikiliyorlardı, yanlarında çocuklar duruyordu. Lazar memurların onun yazar olarak kullandığı ismi, Esther Grenen'i tanımamış olmasına öfkeliydi hâlâ, Strindberg'in ve Frieda Uhl'un oğullarından birisiyle evliydim ben, diye bağırmış ama polislerden birisi umursamaz bir el hareketi yapmakla yetinmişti. Bir tek Steffin sükûnetle işini yapmaya devam ediyor, öbekler halinde bağlanmış kâğıtları numaralandırılmış gri dosyalara yerleştiriyordu. Polisler kuşkulanabilecekleri bir şey bulamıyordu. Sandström'ün yediden yetmişe herkese yazılmış, kuzeyin ilk büyük imparatorluk dönemine ait kitabının sayfalarını da karıştırdıktan sonra nihayet durdular, biz o sırada Grimmelshausen ve Cervantes'in, Petronius'un, Benedetto Croce'nin ve Machiavelli'nin ortak mezarına eğilmiştik, çukurda Boccaccio, Savanarola ve Erasmus'la dipdibelerdi. Karanlıkta kımıldanıp kikirdeyen bir kalabalık, onlara Marlowe, Ben Jonson ve Shakespeare de katılıyordu, beşli vezinleri peş peşe nasıl da yuvarlanıyor, yarattıkları figürler nasıl

da şaha kalkıyordu, çevreleri nasıl bir güçle ve cehennem uçurumlarıyla sarılıydı, onların üstündeyse Villon ve Rabelais ve Swift oluyordu, tüyler ürpertirici hayalet kahkahalarının, darağacı gürültülerinin, yabanıl düşlerin sonu gelmiyordu, ve Goethe küstah Schiller'in yanında alıyordu yerini, sonra Schiller'in üstüne Novalis, Grabbe, Lenz ve Büchner kapaklanıyor, Goethe gözden kayboluyordu, Blake bir kez daha yukarı çıkarılıyordu, hiçbir mezara layık görülemezdi o, ama Yeats, Burns ve Quincey onu teselli ediyordu, sonra sırayla Diderot, Voltaire ve Stendahl geliyor, melankolik serüvenlerini anımsayarak Hoffmann, Kierkegaard ve Heine'nin yanına gerinerek uzanıyorlardı, Hugo, Balzac ve Zola güçlü bir gürültüyle aşağıya, onların yanına iniyordu, Sue'nun da onlara eşlik etmesine katlanmak zorunda kalıyorlardı, ve Lesage ve ahlaki çöküş içindeki Bretonne ve kendini bir sokak lambasına asan zavallı yoksul Nerval, ayrıca çölün tozu içindeki Rimbaud'nun da parlaklıkta onları aştığını kabul etmek zorundaydılar. Stevenson ve Melville'le birlikte bir dönem akıp geçiyor, bu dönemin soluğu bizim çağımıza sızıyordu, bu dönem Defoe, Maryat ve Conrad'ı da içinde taşıyan bir deryaydı. Gogol, Gonçarov, Puşkin, Tolstoy ve Gorki vardı sırada, onların yanına Yesenin, Blok ve Mandelştam düşüyordu, ve gürleyen, kendini paramparça eden Mayakovski, şimdi Ehrenburg indiriliyordu aşağıya, yanındaki hemen herkesin düştüğünü gören, ama kendisi hayatta kalmayı bilen ikiyüzlü Ehrenburg övgüye layıktı, ama bir ölü olarak değersizdi, yaşarken tanıklıklarını kâğıda dökebilirdi bir kereliğine. Artık hepsi birden dört bir yandan geliyordu, koro yöneticileri Hauptmann, Nexö, Rolland ve Wedekind, trombonculer Heym, Trakl ve Loerke, fifreciler ve trompetçiler Dehmel, Mombert ve Werfel, Kantrowicz, Kaiser, Pinthus ve Sternheim, eski bir çağın ölümünü ve yeni bir çağın doğumunu haber veriyorlardı, ve Brecht de onların arasındaydı, hayatta kalmayı başarmıştı, çok yakınındaki Toller'in, Ossietzky'nin, Tucholsky'nin ve boğdukları, Oranienburg'ta tuvalete astıkları Mühsam'ın çevresini saran sessizlik tüyler ürperticiydi. Ve işte Lorca geliyordu, kan revan içinde, Granada'daki Viznar köyünün kıyısındaki bir kum çukurunun içinden çıkageliyordu, otellerde bütün merdivenleri tırmanmaya razı olacak kadar asansörden korkan ve Champ Elysse'de güpegündüz hafif bir rüzgârda ağaçlardan birinden düşen bir dal yüzünden kafası kopan Horvath geliyordu, ve işte umutsuzluk ve içki yüzünden Paris'in bir köşesinde ölen Roth, Döblin, Feuchtwanger ve Arnold Zweig, Heinrich Mann ve Benjamin, Polgar, Neumann ve Frank ve bütün diğer yersiz yurtsuzlar ve savrulanlar, sürülenler ve suçlananlar da Paris'in bir köşesinde herhangi bir yere gidebilmek için vize bekliyorlardı, New York'ta yoksulluk ödeneğiyle hayatını sürdürmeye çalışan Broch, Kudüs'teki ağlama duvarında dans eden tuhaf Laske Schüler, Ingolstadt'da saklanan Fleisser, Almanların Danimarkalı bir köylü olarak gördükleri, Bornholm'de org çalan

Jahnn, ve Zürih'de açlık çeken yapayalnız Musil, ve Haiti'ye, Meksika'ya gitmek üzere yola çıkanlar, Kisch, Olden ve Graf, Bredel ve Renn, Regler, Klaus Mann, Seghers ve Uhse. Arada bir karşımıza aykırılar da çıkıyordu, hiçbir kategoriye koyulamayanlar, Cabet'nin komünist ütopya ülkesi İkarya hakkındaki Dreiländer Yayınevi'nin bastığı kitabı, Zürih'de bin dokuz yüz yirmide Rascher'in yayımladığı *Ütopya*'sıyla Thomas More, Tower'da yatmış, kafası orada kesilmiş olan kâfir More, komünizmin ilk Alman teorisyenlerinden olan, Aforoz Edilenler Birliği'nin sonra da Adiller Birliği'nin üyesi, *İşçilerin Cumhuriyeti* adlı derginin kurucusu, eskimiş birkaç defterin, zindan şiirlerinin ve *İnsanlık*'ın yazarı, insanlığın nasıl olduğunu ve nasıl olması gerektiğini anlatan Weitling, bin dokuz yüz yirmi sekiz tarihli küçük bir kitapla temsil edilen Gregor Gog'un *Otoyol Felsefesi İçin Ön Oyun*'u. Yeniçağ, bin sekiz yüz seksen üçten bin dokuz yüz on yediye kadar, *Mahşer Günü, Meşale, Dünya Sahnesi, Sol Dönemeç, Koleksiyon, Gelecek, Söz*, son elli yılın bu yazıtlarıyla nereye böyle, bu basılmış yazılarla, geleceğin habercisi bu uyarıcılarla nereye, artık yeni bir yüzyıl başlıyordu, köklerden mutlak bir kopuş yüzyılı, Deinon başlıyor, Brecht'in korkudan dişleri takırdıyordu. Az önce *İlahi Komedya*'nın ince, yeşil deri cildini açmıştım, Cotta'dan çıkan bu baskı, Heilmann ve Coppi'yle Berlin'de okuduğumuz baskıyla aynıydı, artık dizelerden yükselen gürültüden, iniltiden, yakarıştan ve havada yankılanan ulumadan emindim, farklı diller, korkunç bir dil sürçmesi, acı ve öfke nidaları, çığlıklar, çatırtılar ve el şakırtıları, sonra Brecht'in keskin bir kahkaha attığını duydum, memurları müsveddelerinin bulunduğu dosyalara yaklaştırmamıştı, Steffin kapaklardan birkaçını açmış, Branting bu kâğıtların güzel edebiyatla dolu olduğuna dair memurlara garanti vermişti, evet, diye, bağırıyordu Brecht, neredeyse hıçkırıklara boğulacaktı, güzel şiirler, şarkılar, törpülenmiş düz yazılar. Polisler ayrılmadan önce bir süre daha kararsız bir biçimde masaların arasında tavuskuşu gibi kabara kabara dolandılar. Polisiye romanlar, diye bağırdı Brecht, polisiye romanları unuttunuz, merdivenleri koşarak çıkıp yatağına gitti, sonra bir koşu elinde geceleri okuduğu ucuz ve ciltsiz birkaç kitapla geri geldi, pencereyi ardına kadar açıp onları polislerin arkasından fırlattı, Wallace, Doyle, Christie, Chandler, Carr, Carter, Quentin, Sayers ve adları her neyse diğerleri bahçenin sağına soluna yayıldılar, su birikintilerinin içine, çürümüş yaprakların üstüne düştüler. Atölyede Brecht ve bu durumdan komünist siyaseti sorumlu tutan sosyal demokrat Maria Lazar arasında bir kavga kopmuştu. Sizin parti gazeteniz, diye bağırdı Lazar, İngiliz mayın hattını bir meydan okuma diye niteledi ve daha baştan Alman saldırısını savunmuş oldu. Almanya, Danimarka ve Norveç'i korumak için gelmek zorunda, diyorsunuz, neden bu kadar ürkek olduğunuzu anlamıyorum, Sovyetler Birliği'nin dostları ve müttefikleri geliyorlar ya. Brecht sanki ona vurmak ister gibi üstüne yürüdü,

Lazar'a ikiz kardeşi gibi benzeyen Weigel onu korumaya çalıştı, Brecht'i tersledi, ama mesele zaten başkaydı, Weigel Berlau'nun onlarla birlikte gelmesini istemedi, bu Danimarkalı kadına daha fazla katlanmak istemiyordu, o sırada Branting telefonun başından geldi telaşla, Dışişleri Bakanlığı'ndan bir sonraki gemide yer olduğu haberini almıştı, ne zaman peki, on yedi nisan, daha bir hafta var o zamana, kimbilir bir haftada neler olup biter. Brecht'in yanındaki faaliyetim nasıl bağlayıcı olmadan başladıysa, o bir hafta da öyle geçip gitti, bir tek Steffin sarıldı bana, Brecht aceleyle elini uzattı, basil paranoyasına kapılmış olan Greid benden elini geri çekti, Weigel bana, içi ev eşyalarıyla dolu sandıkları ve bavulları olabildiğince çabuk Helsingfors'a göndermemi hatırlattı, işte adres, Havsgatan yedi A on bir, Hodann'a son bir el sallayış, açık pencerenin kenarında duran, yumuşak ve artık ilkbahar kokusu taşıyan havayı derin derin içine çeken Hodann, karanlık ve kimsenin bozmayı başaramadığı gülümseyişiyle bana döndü, sonra dışarı çıktık. Artık akşamüstleri makineli tüfekleriyle askerlerin nöbet tuttukları köprüde yine kimliğimi göstermek zorundaydım. Adayı ziyaret nedenim. Bir arkadaşa veda için, tam arkadaşım değil de, öğretmenim olan birisi.

Aralarında büyüdüğüm insanlar yanı başımızdaydı, orada doğmuştum, aynı sokaklardan geçmiştik, aynı kentleri ve dönemleri tanıyor, aynı dili konuşuyor ve düşlüyorduk. Hepimiz kuzeye davetsiz gelmiştik, görünmemeye çalışarak, kimileri saklanacak bir yer bulmak için, kimileri ilkgençliğimizden beri tanıdığımız çizme gıcırtılarıyla, ama iki taraf da yanılgılar içinde. İyileşme umudu olmayan bir ülke bizleri dışarı kusmuştu, bir tarafı gizli işlerin getirdiği bir suskunluğun içine, bir tarafı da yağmacılığın ve cinayetin içine. Ardımızda aynı tehditler, emirler ve cezalar, aynı alçı ve bronz figürler, ardımızda pantolonlarımızı parlattığımız aynı sıralar, ardımızda yüzlerimize ve devinimlerimize damgasını vurmuş bir tarih. Kimse beni onlardan ayırt edemezdi, Bremen'den, Berlin'den gelenlerin arasında onlar beni kendilerinden sanabilir, aramızda korkunç tanışıklıklar çıkabilirdi. Buraya nakliye gemilerini getirmişlerdi, çoğu batmış, hava bombardımanına, torpidolara yakalanmıştı, bir zamanlar solukları benim soluklarıma karışmış olanlardan birçoğu karaya vuruyordu, çuval gibi sürükleniyor, sırılsıklam, kumlarda, çakılların üstünde, hissetmedikleri istiridyelerin arasında yatıyorlardı öylece, geri kalanların hepsi uygun adım yürümeye devam ediyordu, Oslo'da Karl Johan boyunca, Kopenhag'da Belediye Meydanı'nda uygun adım yürüyor, görev alıyor, işgal ediyor, sahip oluyor, ölülerine serenat yapmak için üflemeliler orkestrasının arkasına sıra sıra diziliyorlardı, çocuklar onlara şaş-

kın saşkın bakıyordu, başkalarıysa bakışlarını çeviriyordu onlardan, sözlere sığmayacak kadar donuk, kurşuni maskelerden başka bir şey değildi artık onlar. Geçtikleri yerlerde onların kol hareketlerini hissediyor, kahkahalarını, ıslıklarını, aralarında gidip gelen sözlerin vızıltısını duyuyordum, yanı başımızdaydılar, kalabilirdim, Almanya'yı terk eden, onlardan uzaklaşan bendim, beni onlar sürmemişlerdi, ama artık onların arasında kalınamazdı, gereken dersi almıştım, seni silmek istiyorlar, silme işinden ne anladıklarını İspanya'da öğrenmiştim, onlar da doğuştan böyle değildi, bu zanaatın içine her geçen gün biraz daha, her geçen gün daha acımasız bir biçimde itilmişlerdi, muhtemelen aralarında dizlerinin bağı çözülenler, yüreği ağzına gelenler vardı, aralarında Heilmann ve Coppi gibi olanlar da vardı muhtemelen. Ve burada, bizim saflarımızda birisi vardı, adı Rosner'di, onlardan kaçan ufak tefek bir Yahudi, yakalasalar onu hemen vururlar, pencereden aşağı atarlardı, ve işte bu adam akşamları, dokuz Nisanda radyodan gelen Mahler bestesi *Toprağın Şarkısı* eşliğinde, gariplik eseri sergileyerek onları öven bir şeyler karalıyordu kâğıda, başını sallıyor, fısıldıyor, gürlüyordu, İsveç tehlikede değildi artık, İskandinav ülkelerini korumak için gelmişti onlar, ve bugünkü koşullarda Danimarka'nın ve Norveç'in işgali Sovyetler Birliği için güvenlik bölgesi oluşması anlamına da geliyordu. Komintern'in gizli elçisi Rosner gazetelerin arkasında, geceliğinin içinde topallayarak mevcut durumun nasıl görülmesi gerektiğini açıklıyordu bana. Takma dişlerinin arasından peltek peltek Almanya İngilizlerin ve Fransızların kuzeyde bir cephe açma planından önce davrandı, dediğini duyuyordum. Finlandiya'ya yardım etme amacını güttükleri kıştan bu yana müttefiklerin politikası boş bir umut, bir fırsat kaçırma politikası olmuştu Rosner'e göre. Savaşın kurallarına göre davranmıştı Almanya. Olup bitenlerden Batılı güçler sorumluydu. Norveç kıyısındaki mayın hattı Almanya'nın işgal hazırlıklarına yönelmiyor mu, diye soruyordum, ayrıca akşamüstü baskısı yapan ve savaşın emperyalist bir savaş olduğu ifadesini kullanan parti gazetesine dikkat çektim. Emperyalist güçlerdi karşı karşıya gelenler. Böylece müttefiklerin Almanya'yı Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa sürükledikleri tezinden vazgeçilmiş oluyordu. Almanya'nın eylemlerini Sovyetler'in onaylaması kaçınılmaz bir önkoşuldu. Sovyetler Birliği paktı yapmakla savaşın önünü almaya çalıştı, diye mırıldandığını duydum Rosner'in. Savaşın boyutları İngiltere ve Fransa'nın provokasyonu yüzünden büyümüştü. Pakt geçerliği olduğu sürece Sovyetler Birliği savaşa son verme çabasına devam edecekti Rosner'e göre. Rosner soluk almakta zorlanıyordu, iskemleden kalktığında ufak tefekliği daha çok çıktı ortaya, gazete yığınlarının arasından bir şişe çekip çıkardı, iki bardağa şarap doldurdu. Savaşın bu aşamasında meselenin demir cevheri olduğunu söyledi tekrar yerine otururken, İngilizler Almanya'ya Narvik'ten cevher girişini kesmek is-

tiyorlardı, Almanlar da İsveç cevherinin İngiltere'ye girmesini istemiyorlardı, İsveç'in artık Almanya'ya öncelik tanımaktan başka şansı yoktu. Bardağını gürültüyle kaldırdı Rosner, kadeh tokuşturduk. Kirli sakalıyla kaplı yüzü tam karşımdaydı, saçları karmakarışıktı, merceklerin ardındaki gözleri neredeyse kördü. Mahler de onun gibi Viyana'ya aitti, bestecinin duyguları ve düşünceleri orada biçimlenmişti, ordan oraya savrulmanın, yerinde duramamanın ve de düşmanlarının darmadağın iç dünyalarının kendisine yön verdiği, düşmanlarının birçoğunun sınırın öte yakasında ona kulak kabarttığı, belki de göz yaşlarını tutamadıkları, eğer hâlâ yaşıyorsa, yerdeki parke taşlarına ağzını ezene kadar taşlara sürtmek istedikleri besteci. Eğer hayat sadece bir düşse, sözlerini mırıldanarak şarkıya katıldı Rosner, ardında bir yaygara kopuyordu, o zaman bu zahmet ve eziyet niye. Odasında kendine bir dünya kurmuştu Rosner, her şeyin dağılmaya yüz tuttuğu böyle bir dönemde insanın tutunabileceği bir sistem kurması kaçınılmazdı. İsveç'in neden zarar görmeyeceğini bana hemen açıklamak istediğini söyledi. Sovyetler Birliği'nin taktiği sayesinde gerçekleşiyordu bu. Bu taktik gücünü kanıtlamıştı Rosner'e göre. Benimle aynı sınıfsal kökenden gelenleri getirdim gözümün önüne, parmakları silahlarının horozundaydı, İskandinav topraklarında konuşlanmışlardı, nereye çağrılırlarsa oraya gitmeye hazırdılar, doğuda ise bir körlük içinde kendi ülkelerinin askeri önderlerinin büyük bir kısmını öldürmüş olan Ekim Devrimi'nin patronları, taş kesmiş dört köşe figürler halinde Lenin mozelesinin üstünde yükseliyorlardı, Tuna monarşisinde emzirilmiş ve pışpışlanmış cüce onların sözcüsüydü. Finlandiya çatışması sona ermişti. Batı Karelya'nın Sovyetler'e geçmesiyle birlikte Leningrad'ın savunulması için ihtiyaç duyulan koşullar kazanılmıştı. Başka taleplere gerek yoktu. Kaybedenler İsveç'teki savaş kışkırtıcıları olmuştu. Rosner listeleri eşeleyerek Finlandiya'ya giden askerî teçhizatı sayıp döküyordu. Seksen dört bin tüfek, dört yüz elli makineli tüfek, bin iki yüz on altı tabanca, seksen beş toplu tank, yüz on iki ağır top, kırk beş milyon mermi, on yedi bin beş yüz obüs, elli telsiz istasyonu, yedi topçu tümenine ait kamyon ve diğer teçhizat. Hava sınıfının yüzde yirmi üçü, hava savunmasının yüzde yetmiş ikisi ve İsveç'te monte edilmiş yüzlerce Amerikan uçağı Finlandiya'ya ulaşmıştı. Buna ilaveten dört yüz milyon kron gelmişti. Kadehimi yeniden doldurup bir dikişte içtim. İsveç'teki mühimmatın zayıf düşmesi Almanya'da memnuniyetle izlendi, Rosner'in çıtırtılı, tozlu, boğuk müziğin fon olduğu kekelemesinin içinden bu sözleri duydum. Ülke herhangi bir saldırıya dayanacak durumda değildi. Ama tam da bu olgu saldırıyı gereksiz hale getirmişti. Artık tehdit ortadan kalkmıştı, Almanya İsveç'ten istediğini alabilirdi. Askerî bir müdahale olsaydı maden ocakları havaya uçurulabilirdi. Ama Almanya'yı çatışmasız bir cevher sevkıyatı ilgilendiriyordu. Cevher üretimi Almanya'nın savunma

sanayisinde işe yarayacaktı. Demir, yüksek değerli çelik, rulman. Büyük patronlardan bir kısmı Batılı güçlerle flört etse de, Kral ve ordu yönetimi de Almanya'nın yanına geçerdi. Bu anlaşma, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin İsveç'in tarafsızlığını korumasından elde edeceği çıkarın yanı sıra doğrudan bir işgali de önlemişti. Artık günlerdir şantajlara maruz kalan hükümet kolaylık göstereceğine dair kanıtlar sunmak zorundaydı. Tümgeneral Douglas Norbotten'daki maden bölgelerinde, olası bir İngiliz müdahalesi durumunda yüz bin kişilik bir orduyu hazır tutuyordu, kabine sözcüsü Boheman İsveç'in pozisyonunu açıklığa kavuşturmak için İngiltere'ye gitmişti, bir seferberlik hali söz konusu değildi, bütün bunlar, dedi Rosner, mevcut durumun devam edeceğini, İsveç'in dışarıya karşı tarafsızlığını koruyacağını, ama öte yandan manda altındaki bir devlet olarak yükümlülüklerini de yerine getirmek durumunda olunduğunu ifadeye yönelikti. Savaşın korkulduğu gibi İsveç'e sıçramayacağı konusunda rahatlayan hükümetin ve Berlin'e elçi olarak gönderilecek Büyük Alman İmparatorluğu dostu olan Amiral Tamm'ın sertleşebilecek taleplere itiraz etmesine gerek kalmamıştı artık. Bu nedenle, dedi Rosner, biz de işimize devam edebileceğiz, ayrıca Brecht'in de cevher sayesinde İsveç'te kalabileceğini söyledi Rosner. Kâğıtların arasında debeleniyordu, ilkbahar kimin umurunda, diye şakıdı şarkı sözlerini tekrarlayarak, sarhoş kalayım bırakın da. Yeni bir gün geliyordu. Kalay fokurduyordu. Yapılan resmî açıklamalardan leş kokusu yükseliyordu. Gücü elinde bulunduranların, fedakârlık yapılmalı, kemerler daha çok sıkılmalı diye bağırıp çağırmalarının anlamı işçiler için ücretlerin durdurulması, eşek gibi daha çok çalışmak, mülklüler içinse daha fazla kârdı. Bütün güçler kavganın içindeydi. Parti basını Almanya'nın peşinen emperyalist bir güç olarak tanımlanmasını yumuşatmak için İngiltere ve Fransa'nın saldırganlığını vurgularken, Komünist İşçi Komünü komşu İskandinav ülkelerine yapılan Alman saldırısını eleştiriyordu, bu koşullarda bir yandan burjuvazi çevreleri Almanya'ya bağlanmayı pekiştirme ve Finlandiya'nın intikamı için ortak sefer yapılmasını, bir diğer grup ise Sovyetler Birliği'nin korunması adına İngiltere'yle ittifak yapılmasını önermekteyken, Komünist Parti bizi, emperyalist savaşın içinden, Sovyetler Birliği'nin etkisi sayesinde sosyalizmin zaferiyle sonuçlanacak antikapitalist bir savaş doğabileceği konusunda ikna etmeye çalışıyor, onun karşısında ise kapitalizmle mücadelenin faşizm karşıtlığının ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri süren düşünce biçimi yer alıyordu, sonra yine Norveç savunmasının ilk belirtileri kendini gösterdiğinde, Komintern paktın tarafları arasında bir ayrışma olduğu izlenimini yaratmamak için Falkenhorst'un Alman birliklerinin Norveç Krallığı'nın varlığına saygı göstereceği ve Norveç halkının özgürlüğüne zarar vermeyeceği yolundaki mesajına güvenilmesi yolunda emir veriyordu. Ama Kral ve hükümet kaçma hazırlığı içindeydi,

Quisling'e ise sadece tiksintiyle bakılıyordu. Peki komünistler ve sosyalistler işgal altındaki ülkelerde neleri göze almak durumundaydılar. Pakt çerçevesinde onlara dokunulmazlık garantisi verildiğine inanmamız olanaksızdı. Thâlmann ve on binlerce insan Almanya'da hâlâ zindanlardaydı. Lindner Danimarka'da da tutuklamaların başladığına dair haberler vermişti. Paktın ayakta kalması için muhalifler kurban ediliyor, diyordu Lindner. Böylece Kızıl Ordu'ya girmek isteyen Polonya komünistleri de geri çevrilmiş ve tıpkı Sovyetler Birliği'ne kaçan antifaşistler gibi Almanya'ya teslim edilmişlerdi. Bu durumu Rosner, Polonya partisinin Komintern'in çizgisini izlemediği ve varoluş mücadelesi veren Sovyetler Birliği'nin, sadakatinden kuşkulandığı herkesi ülkeden sürmek zorunda olduğu şeklinde açıklayabiliyordu ancak. Fransa'da da hükümetin, savaş kisvesi altında siyasi muhaliflerini hallettiğini söylüyordu Lindner. Daladier yasaklanmış Komünist Parti'nin liderlerine, eski parlamento mensuplarına uzun hapis cezaları verilmesini sağlamış, mültecilerin neredeyse tamamını toplama kamplarına kapattırmış, cumhuriyetçi İspanyolları Caudillo'nun İspanya'sına teslim etmekle tehdit etmişti. Daha büyük kayıpları önlemek için insan hayatlarını saymanın bir matematik probleminden ibaret olduğunu söyledi Rosner gazete yığınlarının arkasından kafasını göstererek. Norveç Komünist Partisi Sovyetler'in talimatları doğrultusunda tarafsız olduğunu ve işgal gücüyle işbirliği yapmaya hazır olduğunu açıklamıştı. Parti, karşı durmaması için halka çağrıda bulunuyordu. Nygaardsvold'un kaçan hükümeti meşru değildi artık. Gerçi Quisling hükümetinin istifası isteniyordu, ama bunun nedeni Sovyet Alman paktının ulusal düzleme taşınması gibiydi daha çok, Komünist Parti'yle Alman işgalcileri arasında bir ittifak olasılığından söz ediliyordu. Komünistlerin mecbur bırakıldığı edilgenlik yüzünden varılan bu hatalı çıkarım İsveç Komünist Partisi'ne yöneltilen daha güçlü saldırılara yol açıyordu. Bir kez daha yasaklanmaları isteniyordu. Norveç'in önde gelen sosyal demokratları, ülkelerinin özgürlük mücadelesinin hazırlıklarını yapmak üzere İngiltere'ye yollanırken, Komünist Parti Norveç'i savaşa sürükleyebilecek her şeyden kaçınılması gerektiği yolunda uyarıda bulunuyordu. Ama resmî olarak açıklanan geride durma tavrı yazar ve komünist Grieg'in girişimini engellemiyordu, Hodann'dan öğrendiğime göre Grieg Norveç Kraliyet Bankası'nın altınlarını bir araştırma grubunun kamuflajı altında deniz yoluyla İngiltere'ye geçiriyordu. Norveç alayının hareketini gizleyen Britanya birlikleri Narvik'de savaşıyorlardı. İsveç'e ulaşan mülteciler göz altına alınıyor, komünist olduğundan kuşkulanılanlar Långmora ve Smedsbo kamplarında çok sıkı gözetim altında tutuluyor, Alman firariler divanı harp kararıyla kurşuna dizilmeleri için sınırın öbür tarafına gönderiliyordu. Yine de ayın on birinde harekât emri verilmesi ve ertesi gün Per Albin Hansson'un Almanya'nın İsveç topraklarını

kullanarak hareket etme taleplerinin geri çevrileceğine ilişkin bir konuşma yapması, Berlin'de görüşmeleri yürüten İsveçli gözlemcinin pozisyonunun güçlendirilmesini amaçlıyordu belki de, ama Almanya'nın nezdinde bunun bir hükmü yoktu, çünkü Güney İsveç'te General Peyron'un yanında sadece bir süvari tugayı vardı, Amiral Tamm'ın ise Şansölye'ye duyduğu derin saygı yüzünden dili tutulmuştu, Tamm Alman ordusunun vurucu gücü karşısında duyduğu hayranlığı dile getiriyor ve kendini Karinhall'de Waidmann'ın kollarına atıyordu. Dışişleri Bakanı Günther bakım ve sıhhiye malzemelerinin transit geçişi için güvence vermişti, hasta bakıcıların ve izinlilerin geçiş sorununda sadece nicelik, bunların haftalık mı yoksa günlük mü olduğu önemliydi, çok yakında akaryakıt, savaş teçhizatı ve destek birliklerin geçişleri de sorgulanmayacaktı. Sonuçta harekât esas olarak halka yöneliyordu, amaç onları durumun ciddiyetine, yani yaşam standartlarının düşürülmesi gerektiğine, tasarrufa, üretimin artırılmasına ikna etmekti. Rosner İsveç hükümetinin politikasını akılcı, pratik buluyordu, intihara kalkışan bir kahramanlık gösterisini tercih etmiyordu hükümet. Selin de onunla aynı fikirdeydi. İşçi Birliği'nin baskısı altında olmasına rağmen, bana fabrikanın kalay bodrumunda Komünist Parti'nin anlayışını açıklıyordu. Böyle bir dönemde barışın korunması çabası özgürlüklerin daralmış olmasından daha önemliydi Selin'e bakılırsa. Norveç'te ve Danimarka'da başlayan mücadeleyi desteklemek zorunda değil miyiz sorusunu, ordu halkın kontrolünde olmadıkça ne savunmanın, ne silahlanmanın, ne de savaşa girmenin bir yararı olmayacağı yolunda yanıtlıyordu. Savaşa yönelik çatışmaların bizim lehimize olmayacağını söylüyordu, böylece Norveç Komünist Partisi'nin emperyalist çıkarlar uğruna kan dökülmemesi gerektiği yolundaki önerisi de anlaşılır bir durumdu. Eğer bugün bir barış politikasını imkânsızı gerçekleştirme sanatı olarak görürsek, diyordu Selin, o zaman Sovyetler Birliği'nin tutumunu pek çok kişinin gözünde kuşkulu kılan çıkış ve çözüm arayışlarını da anlayabiliriz. Bir dünya savaşını engellemek isteyen bütün araçlar mubahtı. Peki sınırın öte yanında bulunan, gazete sayfalarındaki gri fotoğraflardan bize dik dik bakanlar için ne yapılabilirdi, onlara ne olacaktı, kendiliklerinden nasıl değişebilirlerdi ki, aldıkları ilk işaretle karşılarındakini ezip geçmeye hazırdılar, içlerinde taşıdıkları bu ezip geçme güdüsüne karşı durabilecek kişiler değillerdi, onların eylemlerine son vermenin tek yolu onların içlerindeki güdüyle birlikte alaşağı edilmesiydi. Çoktan kopmuştuk onlardan, artık deneyimlerimiz aynı değildi, ben de tıpkı Heilmann ve Coppi gibi kendini yıkmaya karşı koyanların içindeydim, aramızdaki ortak noktalar artık sadece biçimseldi, nasıl olup da boyun eğmemiş olmanın başarıldığını ben de bilmiyordum artık, onlar yanı başımızdaydı, ben de onlardan birisi olabilirdim, ama farklı yargılardan ve kararlardan dolayı onlardan değildim. Onlarla barışın müm-

kün olamayacağını biliyordum, onlarla nihai boy ölçüşme yakında başlayacaktı, siyah üniformalıların da aralarında olduğu grup sanki her şeyi ele geçirmiş de, iş birkaç küçük çarpışmaya kalmış gibi bir sükûnet kaplamıştı ortalığı, bu süt liman durum olağanüstü bir patlamanın habercisiydi. On yedi Nisanda Stockholm'den Helsingfors'a yola çıkan geminin hareket etmesine izin veren yine bu sessiz bekleyişti. Santesson, Lazar ve Goldschmidt'le birlikte Brecht'e ve yanındakilere limana kadar eşlik eden Matthis bana gemiye biniş anlarını anlatmıştı. Sol tarafta, Blasieholm'daki Alman Elçiliği'nde, sağ tarafta, Stadsgård Limanı'ndaki Alman yük gemilerinde gamalı haçlı bayraklar uçuşuyordu, Brecht iskelede çözülmüştü, onu kollarından tutmak ve gemiye taşımak zorunda kalmışlardı.

ÜÇÜNCÜ CİLT

Kara diz çökmüştü, ama üşümüyordu. Belki de beyaz, yumuşak kumdu bu. Elleri gittikçe daha derine gömülüyordu, gökyüzü örtülmüş olduğu halde ışık göz kamaştırıcıydı. Dirseklere kadar gömülmüş kollar yukarı kalktı, avuçlardan tanecikler uçuştu. Kollar düzenli bir devinim içinde durmadan kalkıp iniyordu. Önünde başka diz çökenler de vardı, onların gri paçavralara sarınmış sırtlarını görüyordu, çıplak ayaklar görüyordu, yarı yarıya kar beyazına gömülmüş tabanları ve ayak parmaklarını görüyordu, ve eller gittikçe daha derine gömülüyordu. Diz çöktükleri yer sahil olmalıydı, sırtları denize dönük, hemen arkalarında denizin köpüğü, ama dalga şapırtısı duyulmuyordu. Ortalıkta çıt çıkmıyordu. Kumda çukur kazan çocuklar gibiydiler, onun önünde diz çökmüş kadınların arasında çocuklar da vardı. Sıcağın altında bazıları giysilerinin bir kısmını çıkarıp atmıştı, gövdeleri eğilip doğruldukça omuz ve kalça derileri parlıyordu, bu devinimler sürüp gidiyordu, durup dinlenme yoktu. Annemin ifadesi boş ve donuktu, ağzı yarı açıktı, boş gözlerle bakıyor, beni tanımıyordu. Babam konuşmadan onun yanında oturuyordu, annemin eli onun avucundaydı. Dışarıda, pencerenin ardında, okulun avlusundaki budanmış ağaçlar çiçek açıyordu. Annem bu eşelenmenin sonsuza kadar devam edemeyeceğini biliyordu, ama yine de olacakları düşünmek istemiyordu, figürlerin buğulu görüntülerinin nedeni yaz gününün sıcaklığı, gövdelerin ısınmışlığıydı, kış olması imkânsızdı. Yine de arkasında deriden bir şeyin, metalik bir şeyin varlığını hissediyordu, pusuya yatmış bekleyen bir şey, annemin onu hissedişi güçlendikçe, arkasına dönüp bakması da o derece imkânsızlaşıyordu. Yine de o şeyin kafaları ve pençeleri olduğunu ve onları yok etmek için onlara dokunmasına bile gerek olmadığını biliyordu. Küçü-

cük bir hareket, bir nefes hepsinin birden doğrulmasına yetmişti, annemin de adeta teselli bulduğu çukur kazmayı bırakmıştı ister istemez. Ve sonra dizlerinin üstüne çöktüler, sırtların nasıl gerildiğini, çocukların ayaklarının, ayak parmaklarının kumu nasıl deldiğini görüyordu annem, ve kimse etrafına bakınmıyordu. Babam ayağa kalkıp pencerenin yanına gitti. Eliyle beni yanına çağırdı ve yolun karşısında bulunan, okulun çaprazında uzanan fabrikanın yeni boyanmış açık gri cephesini gösterdi. Evin odasından iş bulduğu fabrikaya uzanan bu hat onun hayatında bir dayanaktı, sanki hiç öyle anne ve babamın Warnsdorf'dan ayrılışıyla Batı İsveç'in küçük sanayi kentine gelişi arasında oradan oraya savrulduklarını kapkaranlık bir yıl geçmemişti. İstasyondan gelirken bana, Bohemya'nın işgalinden hemen sonra Warnsdorf'daki atölye sahiplerinin kendisine, İsveç'te kurulacak olan tekstil basmahanesinde iş güvencesi sağlandığını anlatmıştı. Issız peron boyunca, mavi gri alçak bulutların altında yürümüştük, güneş ışınları bütün keskinliğiyle bulutların arasındaki yarıklardan sızıyor ve bulutlar sadece batıda böyle bir renk alıyordu. Babamın beni almaya tek başına gelmiş olması, göz kamaştıran akşamüstü ışığında, yüzündeki sarsılma belirtilerini okumuş olsam da beni henüz çok tedirgin etmemişti. Ondan haber alır almaz hafta sonunu onlarla birlikte geçirmek istemiştim. İstasyon şefi, kırmızı sinyal levhasıyla bir kuleciğin taçlandırdığı istasyon binasındaki odasına geri dönmüştü, rampanın kenarlarındaki yük vagonlarından ağır ağır ve uykulu gözlerle sandıklar indiriliyordu, tren yanımızdan geçip gitmiş, dümdüz hat üzerinde gittikçe küçülmüş ve uzakta titreşen ormanlarla çarşaf gibi bir gölün arasında gözden kaybolmuştu. İstasyonun önünde gruplar halinde bisikletlerinde bekleyen gençler duruyordu, gidonlardan birindeki zil çıngırdayıp duruyordu. Kent Oteli'nin verandasındaki açık pencerelerden müzik sesi geliyordu, ve güneş yol kenarındaki kestane ağaçlarına düşüp onları yol yol aydınlatıyor, hâlâ sarımsı olan, kozasından yeni çıkmış böceklerin kıvrımlı, yapışkan kanatlarına benzeyen yaprak tomurcuklarının çeşitliliğini ortaya çıkarıyor ve kara gölgeleri, ışık noktalarının sızdığı yerlerde gittikçe azalan dalların derinliklerine itiyordu. Caddenin arka tarafında, pazaryerinin tam ortasında demirden dökülmüş bir figür yükseliyordu, sağ tarafta ise bir dizi sundurma temsilciler meclisinin toplandığı ahşap bir yapıyla birleşiyordu, yapının cumbalı üst katı beyaz sütunlar üstünde duruyordu. Demiryolunun alt kısmındaki birahaneden çıkan ve içinde garip bir yapay görüntüye sahip kuğuların köpük topakları arasında yüzdüğü küçük bir göl haline gelen derenin çevresindeki parka doğru inerken babam, Warnsdorf'daki makinelerin ve baskı tesislerinin sökülmesinden ve ambalajlanmasından, boyahanenin ve apre atölyesinin yeniden kurulması için çizimlerin hazırlanmasından söz etmişti. Yağlı yağlı parlayan akarsuyun üstündeki bombeli taş köprülerden birindeydik, o zamanlar, diyordu babam, Çekoslo-

vak devletinin bir kısmı hâlâ mevcuttu, oranın yurttaşı olarak işin durdurulduğu fabrikada kalmasına, Alman istihbarat servisi memurlarının gözetiminde olmak kaydıyla izin verilmişti. Onun çalıştığı, ilkbaharda taşan Mandau'nun nehir yatağının kenarlarındaki yüksek setlerin orada bulunan kadife basmahanesine yabancı sermaye yatırım yapmıştı, döviz işgal gücünün işine geldiği için İngiltere'ye göç eden mülk sahipleri el konan envanteri geri satın alabilmişler ve ihracat izni elde edebilmişlerdi. Babam Şubat otuz dokuzda ihracata başlamıştı, mühendislerin ve yöneticilerin de yurt dışına çıkışları ayarlanmıştı, işletmenin yeniden açılmasında mesleki bilgisine ihtiyaç duyulan babamsa on beş Martta annemle birlikte sendika bürosundan ve İsveç Konsolosluğu'ndan belgeleri almak için Prag'a gittiğinde Alman işgaline yakalanmıştı. Uzun bir cadde olan Plan Caddesi'ne gelmiştik, babamın eliyle gösterdiği fabrika bu caddenin sonundaydı, bu fabrikayı da tıpkı Warnsdorf'da olduğu gibi kendisine aitmiş gibi görüyordu, sanatsal incelikteki süslemelerle bezenmiş bir evin, annemle babamın geldikleri ilk günlerde bir odasını kiraladıkları yer olan Beth'in Pansiyonu'nun önünden geçmiştik, ama sonra annemin hastalığı yüzünden burada barındırılmamışlardı, nihayet şu sıralar oturdukları uzunlamasına ahşap eve ulaşmıştık. Babam bana işimle ilgili sorular sormuş, basmahanede kendisinin üstlendiği görevleri anlatmış, İsveç'teki ücretlerden ve sendikaların konumundan söz etmiş, bunları yapmakla da, annemin rahatsızlığını dile getirmeden ve bana onun hâlâ yaşananların etkisi altında olduğunu açıklamadan önce pratikteki ortak noktalarımızdan emin olmak istemişti. Büyük avlu kapısından geçip eve doğru ilerlerken geniş solgun yüzünde gözyaşlarının izini görmüştüm. Pencerede ikimiz yan yana dururken, huzur ve güven uzun sürebilse, dedi, o zaman bu kapanıklığı aşabilir, gözlerini açıp bizi yeniden görebilir ve yeniden bizimle konuşabilirdi. Son görüşmemizden bu yana iki buçuk yılı aşkın bir zaman geçmişti. Masanın başına, annemin yanma oturduk, sallanan koltuktaki annem hiç kıpırdamadan öylece oturuyordu. Stockholm'den söz ettim, İspanya'dan, Paris'ten, ve bir sürü olayla ilgili anlattıklarım çok kısıtlı da olsa, annemin suskunluğu karşısında sesim düğümlense de, babam devam etmemi rica etti, sözlerimi tıpkı babamın yaptığı gibi, sanki o da neler söylediğimizi anlıyormuşçasına anneme de yöneltmeyi öğreniyordum. Sol eli kırılmış gibi, avucu dışarıya bakan bir biçimde kucağına düşmüştü, destekli sağ kolunun ucunda uzanan eli sanki kendisine yaklaşan bir şeyi durdurmak ister gibi havaya kalkmıştı. Odadaki yeşil duvar kâğıdının, Wedding'de, Pflug Caddesi'nde bulunan evimizin mutfağındaki duvar kâğıdıyla aynı renk olduğu dikkatimi çekti. Berlin'deki mutfaktan, Bremen'de Grünen Caddesi'ndeki çatı katından, Warnsdorf'daki bodrum katından söz edildikçe, henüz konuşulmayanların ağırlığını hafifleten bir yakınlık duygusu doğuyordu. Uzun süre birbirimizden haber alamamış ve hâlâ ha-

yatta olduğumuzu bile birbirimize bildirememiş oluşumuz bir sürü başka insanla paylaştığımız koşullardı. Peronda babamla kucaklaşırken onun sıkıntılı olduğunu fark etmiştim, ama şimdi hastanın yanında kendini kontrol ediyor ve ona güven duygusu veriyordu. Annemi ve babamı bin dokuz yüz kırk ayısındaki bu cumartesi akşamından önce hiç bu denli birbirlerine bağlı görmemiştim, o gün Almanya'nın Belçika, Hollanda ve Fransa'ya taarruza geçtiğini öğrenmiştik. Babam, her bir sözcüğü annemin kafasına kazımak istercesine yavaş konuşuyordu. Düşünceli ve sevecen konuşma biçimi olayları sıradan bir şeymiş gibi yansıtıyordu. Annemin ve babamın yola düşüşü büyük göçün bir parçasıydı, bakışlar denizaşırı bölgelere yönelmişti, başka kıtalara, Marsilya, Cenova, Rotterdam, Lizbon, Odessa, İstanbul limanları kehanetin, büyülü bir umudun bölgeleriydi, konsolosluklar ve elçilikler sığınacak tapınaklar haline gelmişlerdi, kapı eşikleri öpücüklerin ve gözyaşlarının nemiyle dolmuştu. İzin belgeleri, pasaport vizeleri, listelerde bir yer uğruna yalvarıp yakarmalar doğal ve normal şeylerdi, bir vize günah çıkarma anlamına geliyordu, ve vizeler sadece inayet satın alabilecek paraya sahip olanlara kısmet oluyordu. Çaresizliklerinden başka sunacak hiçbir şeyi olmayan kitleler gittikçe büyüyordu, ve çaresizlik, lazım gelmeyenler arasında en değersiz olanıydı, ve daha dün refah içinde yaşayanlar da, haklarına el konanların arasına katılmaya başlamıştı, ve artık tepetaklak belirsizliğin içine düşmekten ibaretti her şey, ne bir çıkış yolu ne de başını sokacak bir yer. Cumhuriyetin parçalanmasından sonra babam, sendika bürosunun toparlanma telaşı içinde benim İsveç'te olduğumu önemsiz bir haber olarak öğrenmiş ve Prag'daki son saatlerin anlatımı bu haberi ânında silivermişti. Babamın eline İsveç örgütüne tavsiye edildiğini bildiren bir kâğıt tutuşturulurken, Stockholm'den Prag'a gönderdiğim ve evrakların arasında kalmış mektuplarımdan birisi cereyanda uçuşmuştu. Parti lokalinde babamın hâlâ Taub'la, Alman sosyal demokratlarının Çekoslovakya'daki yöneticisiyle ilişkisi vardı. Yönetimdeki diğer üyelerle birlikte mühürlü bir vagonla Varşova'ya gitmek üzere olan ve oradan da İsveç'e uçacak olan Taub İsveç'e gider gitmez babamın ve annemin yolculuk işlemleriyle ilgileneceğine dair söz vermişti. Biz de bu arada Varşova'ya ulaşmaya çalışacak, orada İsveç elçiliğinin yolunu tutacaktık, dedi babam, Taub oraya bizim için bazı talimatlar bırakacaktı. Babam, ama nüfuzdan yoksunlar ordusunun neferleri olarak Polonya'dan nasıl geçeceğimizi ve sorunumuzu İsveç elçisinin önüne nasıl koyacağımızı bilmiyorduk, derken kahve fincanını annemin ağzına doğru uzattı. Annem sırtlar görüyordu, çıplak ya da paçavralara sarınmış sırtlar, geniş yuvarlak ya da küçük narin, görünmez gücün sarstığı ve ileri doğru fırlattığı sırtlar, sırtlar sarsılıp fırlatıldıkça etin içinden karaltılı bir ışık çıkıyordu, ve onların çukurun içinde nasıl gözden kaybolduklarını görüyordu annem, eller derin derin çukurlar kazıyordu. Babam annemi

başının arkasından tutup ağzına özenle bir lokma ekmek verdi ve ağzının kenarlarını sildi. Annem ve babam otuz dokuz martında, Şilezya, Çek bölgesi ve Polonya'nın kesiştiği, üçgene ulaşmayı başarmışlardı. Yükleri yoktu, yanlarına aldıkları tek şey babamın ceketinin kenarına dikilmiş olan, Polonya parası olarak yanına aldığı ve masraflar için gereken paraydı. İçine itildikleri kuralsız hareketin karşısında sinirleri yıpratan, onları önüne katan, peşi sıra sürükleyen, ince hesaplarla, plan dahilinde hareket eden başka ezici bir güç yer alıyordu, kaçanlar hâlâ sınırları aşabileceklerini, ülkeleri geçebileceklerini, hedeflere ulaşabileceklerini düşünüyor, buna karşılık bütün yollar, onları bölen, birbirlerinden ayıran, sayıya vuran, bir hamlede veya yavaş yavaş hayatın dışına iten bildik bir aygıtın çarklarına çıkıyordu. Kendilerine ve geçtikleri bölgeleri hâlâ adlarıyla anadursunlar kendileri numaralara dönüşmüş bulunuyorlardı, ülkedeki bölgelerin adları değişmişti, Çekoslovakya'nın parçalanmış kadavrasından Bohemya ve Moravya protektorası ve özerk bir Slovak devleti doğmuş, Sudetenland bölgesi Üçüncü Reich'ın parçası olmuş, Polonya ve Macaristan artakalan kırıntıların peşine düşmüştü. Sınır istasyonlarının yerleri değişmişti, bastıkları toprağın kime ait olduğu belirsizdi, eskiden kendilerini bir ırka değil de bir ulusa ait hissetmiş, baskı ve zulmün ilk belirtileri görülmeye başladığında kendilerine zarar gelmeyeceğini düşünmüş olanlar da artık kendilerini, yurtlarından kovulmuşlar ve yurtsuzlar arasında görmek durumundaydılar. Kendilerine ait olan bir yaşamın anılarını hâlâ peşleri sıra sürükleyen bu insanlar, körler gibi tökezlemeye başlamışlardı, onlar gizli gözlemcilerin gözünde en ucuz yoldan bertaraf edilmeleri gereken bir sürüden başka bir şey değildi artık. Dilleri dışarıda sürünerek, tomurcuklanan yeşilliklerin arasından geçip bozarmış ayakkabılarının kaldırdığı toz dumanı geride bırakarak doğuya ilerleyen bu insanların akını, doğudan gelen insan seliyle, yapraklarla bayraklarla bezenmiş kamyon sürüleriyle karşılaşıyordu, bir yanda Reich'ın topraklarına yönelmiş olanların Heil çığlıkları, zafer sarhoşluğu, diğer yanda önüne geleni altına alan bu selin önünden çekilen, ayak sürüyerek ilerleyen, dağılmaya yüz tutan, grupları şekilden çıkmış, bitap düşmüş yayaların akını, sonra bir kere daha yeniden can havliyle ileri atılış, zamanı geldiğinde avcıların eline düşmelerini ya da kendiliklerinden tuzağa düşmelerini kolaylaştırsa da durup dinlenmeden devam etme çabası. Ama annem ve babam daha sınırı bile aşamadan Yahudi tüccarlar ve zanaatçılarla birlikte tutuklanmış ve Mährisch Ostrau hapishanesine gönderilmişlerdi. Alman halkına mensup oluşları onları kurtarabilirdi, ama annem sürgünlerin yanında kalmak istemişti. Odanın köşelerine vuran alacakaranlıkta annemin dudaklarının kıpırdandığını gördüm, birkaç saniye boyunca gözleri sanki bir şey arar gibi bize takıldı. Babamın konuşması, eskiden mutfak masasının başında geçirdiğimiz akşam saatlerini hatırlattı bana, bir kez daha, Stettin İstasyonu'nun

raylarına yüksekten baktığımız Pflug Caddesi'nde ya da Warnsdorf da Niedergrunder Caddesi'ndeki villanın bodrum katında hissettiğim o tanıdık duygu belirdi. Babam daracık bir hücreden söz ediyordu. Annemin parmakları bir şey yoklar gibi hareket etti. Taş bir duvarın pütürlerine, yarıklarına dokunuyorlardı. Talaşla kaplı çamurlu zeminden bir çürük kokusu yükseliyordu. Hücrede yüzden fazla insan balık istifi gibi dizilmişti. Oturmak için birkaç kereveti saat başı değişerek paylaşıyorlardı. Aralarında çocuklar, bebekli kadınlar, hastalar vardı. İhtiyaç için kullanılan kova taşmıştı. Yaşlılardan bazıları ölmüş, ayakta dikilenlerin bacakları arasından akarak kapının eşiğine kadar uzanmıştı. Uyanık ve uyuyan bedenler birbirlerine yaslanmışlardı. Annem bu yoğun sıcaklığı hissediyordu, terleyen bu gövdelere aitti o, sıcak ellerden birini tutmuş, onun parmaklarını kavramıştı, nasıl ki eller birbirine kenetliyse, yüzü de nemli bir yanağa değiyordu. Kollar, göğüsler, kalçalar, kirli sakallardan, organlar, atan kalpler, öten soluklardan oluşan bir kalabalık; onların arasında olmak anneme güç veriyordu. Bedenlerden yükselen kötü koku onun için çiçeğin açması gibiydi, bu kokuyu derin derin içine çekiyordu, annem bu organizmanın içinde yaşıyor, bu yekvücutluktan hiçbir zaman çıkmak istemiyordu, onlardan kopmak annemin sonu, çöküşü demekti. Bu zindanda bir hafta geçirdik, dediğini duydum babamın. Alman kökenli olduklarını belgeleyebilen bir sürüye katılmak üzere bir kampa gönderilmek için itilip kakılarak avluya çıkarılıp sıraya sokulduklarında, babam onu peşinden sürüklemeseydi annem orada kalırdı. Babam vurgular yaparak konuşuyor, düşmanın sözlüğündeki kelimelerin üstüne özenle basıyordu. Birkaç çocuğun futbol oynadığı okul avlusuna bakan yeşil odada babam elini cebine soktu, sonra çıkarıp avcunu açtı. Elinde bin dokuz yüz on altıda Galiçya'da ona verdikleri ikinci sınıf demir haç vardı. Bu haçı ve savaşta yaralandığını kanıtlayan belgeyi sahip olduğu tek şey olarak yanma almıştı. Böylece birden genç nöbetçilerle yakınlaşma fırsatı geçmişti eline. Neden bunu daha önce söylemediğini sormuşlardı ona. Annem babam levazım dairesine götürülmüşlerdi, onlara bir seyahat belgesi hazırlanmış ve Slovakya'da onlardan sorumlu olan bölge Trenčin'e gitmeleri için bilet verilmişti, ayrıca yanlarına iaşe de verilmişti. Böylece Varşova'ya gitmek yerine güneye doğru yola çıkmışlar, yazı orada tarla işçiliği yaparak geçirmişlerdi. Yeniden Varşova'ya gitmeyi denemek için bir miktar para biriktirmek zorundaydılar. Okulun avlusundan boğuk top sesleri gelirken, Ağustos ortasında sınırı bilen birisi gece vakti bizi dağların arasından Polonya'ya geçirdi, dedi babam. Dikkatli bir şekilde sürünerek ilerlemişler, yamaçtaki küçük taşları yerinden oynatmamaya özen göstermişlerdi, çakılların arasında pek çok kez kaydıkları olmuştu, sonra bir taş çığı gürültüyle vadiye düşmüş, ortalık yeniden sessizliğe bürünene kadar soluklarını tutup beklemişlerdi. Birkaç hafta boyunca Çek ve Slovak Yahudi gruplarıyla birlik-

te Oswiecim yönünde, demiryollarının birleştiği noktaya doğru durmadan yürümüşlerdi, orada Varşova'ya giden bir trene binmekti niyetleri. Nihayet Bielsko Biala'ya yaklaşmışlardı, Avusturya Macaristan ordusundayken babam burayı Bielitz olarak biliyordu. Sabahın erken bir saatinde tarlaların arasındaki yolda ilerlerken bir uçak sesi duymuşlardı. Uçaktan koyu bir karaltı düşmüştü. Birisi atladı, demişti annem. Sivri bir kütleydi bu, düştüğü toprağı dağıtmıştı. Kendilerini söğüt ağaçlarının altındaki kurumuş hendeklerin içine atmışlar ve orada uzun süre kalmışlardı, vızıltı duyuluyordu, ses sanki daha büyük ve daha uzaktaki bombardıman uçaklarının motorlarından geliyordu, garip bir biçimde ağır ağır yaklaşan ve gittikçe uğultuya dönüşen bir sesten ibaretti bu. Buğday tarlaları sabah güneşinin altında parlıyordu, gökyüzünde tek bir bulut yoktu, başaklar tamamen kıpırtısızdı, ama aşağılarda, başak saplarının, haşhaş çiçeklerinin arasında bir hışırtı ve hızlı bir hareket vardı, küçük hayvanlar geçip duruyordu, kertenkeleler, fareler, tavşanlar, ayrıca da yılanlar. Sesler giderek bir çıngırtıya ve uğultuya dönüşmeye yüz tutmuştu, sanki bir fırtına ve dolu sağanağı geliyordu, ama gökyüzü hâlâ açık ve boştu. Kulaklarını elleriyle kapatmışlardı korkudan, kaynağı hâlâ belli olmayan bu gümbürtü kulak zarlarını patlatabilirdi, ve artık titremeye başlayan yerin, altlarında yarılacağım sanmışlardı. Sanki bir orak darbesi yemiş gibi tahıllar yere inmişti, ve kurşuni birtakım yaratıklar dönen paletlerinin üzerinde kubbeli zırhlı sırtlarıyla yuvarlana yuvarlana yaklaşıyordu, yoğun bir sürü halindeydiler, annem kendini ufalanan toprağa atmıştı, otların arasından ileri uzatılmış demir boruların onun üzerindeki tahılı yarışını, çelik gövdelerin tahılı biçişini ve uzaklaşmasını görmüştü. Dişlerin arasında kumlar gıcırdıyordu, hemen önündeki toprak parçası evlekler ve yarıklarla doluydu, ölü bir karıncayı taşıyan başka bir karınca çukurlardan birinin üstünde duyargalarıyla kürek çekiyordu, sonra da önayaklarını iyice gererek oturmuştu, kara bir böcek bir saman sapına tırmanıyor, sapı ağırlığıyla eğiyor ve sonra tekrar aşağıya doğru sürünüyordu. Ama babam ilk savaş sabahından sonraki iki ayı anlatmaya geçti birden. Küçük kent Alingsâs'da çalışma dünyasına yeniden adım atarak yaşamını teknik ve ekonomik açıdan nasıl güvence altına almaya çalıştıysa, kendisinin ve annemin içine sürüklendiği olayları da matematiksel bir hesaplamayla anlamaya çalışıyordu. Olağan yaşamlarından koparılan insanların sayısının bir gün tam olarak ortaya çıkacağı düşüncesinden hareketle farklı kafilelere sayısal değerler biçiyordu. Başlangıçta on binleri, yüz binleri somutlaştırmaya kalkışmıştı, onlar belli kentlerden geliyordu, her biri ardında belli adresler bırakıyordu, her yerde hâlâ onların yaptıkları işlerin izi vardı, ama sonra kitlelerin içinde özelliklerini yitiriyorlardı. Hâlâ bir yerlerde kendilerini koruyabileceklerine ilişkin belirsiz bir umutla, imha edileceklerini bilmeden, insanüstü bir güç tarafından sürüklenerek, ülkelerini terk etmelerine yol aça-

cak doğal afetler, açlık veya kıtlık yüzünden değil, işleyecekleri yeni topraklar aramak için değil, hiçbir aklın kabul edemeyeceği bir şiddet yüzünden bir zamanlar yaşamlarını oluşturan her şeyden vazgeçerek, hicret ettikleri ya da öncülük yaptıkları için değil, bir gecede aşağının en aşağısına itildikleri, bütün taleplerinden mahrum bırakıldıkları ve bütün onurlarından edildikleri, sevkıyat meydanlarından, aktarma hatlarından, nakliye limanlarından, toplama kamplarından ibaret bir dünyanın içine sıkıştıkları için doğuya doğru akıyor, Almanya'nın bin dokuz yüz on sekizde Polonya'ya bırakmak zorunda kaldığı, ama şimdi yeniden ele geçirdiği bölgelerden geçiyorlardı. Ve yerlerinden edilen Polonya Yahudileriyle birleşip sayıları milyonlara ulaştıkça daha da anonimleşiyorlar, yolları Almanya'ya gönderilen işgücüyle, Yahudilerden temizlenmiş bölgelere yerleşecek olan, Baltıklar'dan ve Beyaz Rusya'dan toplanan Alman kökenli kafilelerle kesişiyordu. Ancak Ekim ayında kaçanların durumu biraz olsun belli olmaya başlar gibi olmuştu, Weichsel Nehri ve Bug arasındaki alanın, belli bir halk grubu olarak onlara tahsis edileceği söyleniyordu. Annem, babamın anlattıklarından hiçbir şey anlamıyor gibiydi, oysa üstüne basa basa konuşuyordu babam. Yıpranmış yeşil kadife bir kumaşla kaplı sallanan koltukta oturuyordu öylece, ona ulaşmak imkânsız gibiydi. Tam karşısında, puslu uzaklıklara kadar bir kayın ağacı korusunun dimdik beyaz gövdeleri uzanıyordu, gövdelerin arasında yürüyordu, bazen düz bir yol izleyerek, bazen zikzaklar çizerek, dokunup okşadığı ağaç kabuğu ipek gibi dümdüzdü, ve yerleri çiğneyen adımlar, soluklar ve takırtılar yaklaşıyordu, yine bir sürü insanın arasındaydı, yosunların ve çatırdayan dalların üstünde yürüyordu, ve sağında solunda yürüyen başka insanlar vardı, yatak takımları, sepetler, alet edevat, tencereler taşınıyordu, tıkırtılar ve tıslamalar, uçuşan etekler, aralarında çocuklar, at üstünde birkaç kişi, terli atlar, miğfersiz ve silahsız askerler, inekler, kuzular, kümes hayvanları, ortalığı bir böğürme, meleme, gaklama kaplamıştı, ve yine aynı şey oluyordu, arkalarında bir şey vardı, çok güçlü bir şey gittikçe yaklaşıyordu, onların üstüne çullandı çullanacaktı, ama bir türlü de bitmiyordu bu kovalamaca, kuma dizüstü çökmek gibiydi, zindandaki kalabalık gibi, hendekte yatmak gibi, her şey aynı anda olup bitiyordu, annem olup bitenlerin içindeydi, ve oradan çıkış yoktu. Yol boyunca, dedi babam, bir el arabasını peşimiz sıra çektik, içinde çocuklar, yaşlılar ve hastalar vardı. Tepelerden ve dağlardan geçiliyordu, eski Avusturya Şilezya taşrasındaydılar, karma bir halkın yaşadığı taşrada, burada Lehçe, Rusça, Almanca, Ukraynaca bir arada konuşuluyordu, bir de Yidiş, köylerdeki zanaatkârların, küçük tüccarların, otelcilerin hepsi Yahudi'ydi, çiftçiler ve köylüler ise Polonyalı'ydı, sığınacak bir yer arayanların üstüne köpeklerini salıyordu Polonyalılar. Babam yaşanan yadırgatıcı olayların içinde eriyip gitmek üzere olan şeyleri tekrar tanınabilir şeylerle ilişkilendirmeye çalıştıktan sonra

soluklanmak için ara verdi konuşmasına. Bin dokuz yüz otuz dokuz sonbaharında kendisinin ve annemin başına çöken felaketi, tam olarak belirlenebilir güçlerin yaydığı etkinin bir sonucu olarak görüyordu. Polonyalı büyük toprak sahipleri kendi cemaatlerinde bir yıl önce demir cevheri bölgesiyle Bohemya Ormanı arasında kalan sanayi bölgesinde yapılan düzenlemeleri sürdürmekten başka bir şey yapmıyorlardı, barışçıl taşra yaşamı birdenbire her türlü güce sahip olan birilerinin başkalarına öfke kusabildiği bir alan haline gelmişti. Babamın Warnsdorf'da gördükleri, işçilerin Yahudi fabrikatörleri at arabalarının atlarına bağlayıp yuhalamalar eşliğinde sokaklarda sürüklemeleri ya da tüccarların dükkânlarından yaka paça çıkarılıp boyunlarına asılan levhalarla pazaryerinde teşhir edilmeleri o aşamada öyle bir boyut kazanmıştı ki, ardından dünya ölçeğinde bir yıkım hareketinin geleceği belliydi. Babam tek başına, kendisini ve kendisi gibi olanları oldum olası yıldırmak ve felce uğratmak isteyen sisteme isyan ediyordu. Onu pisliğin içine itmelerine izin vermemişti. Volta atıyordu, yüzü kararmıştı. Bir sınıf adına başka sınıfları hizmetine koşan şiddet ne zaman karşısına dikilse yerinde durup oturamazdı, ne Wedding'de, ne de Warnsdorf'da Niedergrunder Caddesi'nde. Şimdi sözünü ettiği şiddet salgın bir hastalık halindeydi, ve babam bu salgının adını anarak annemin maruz kaldığı hastalığı teşhis etmiş oluyordu. Bunun otuz kırk yılda bir sarsıntılara yol açmak üzere hiçliğin, açıklanamaz olanın içinden çıkıp geldiği iddia edilmişti hep, ama nasıl oluyorsa bütün ayrıntılarıyla planlanmış oluyordu. Hastalığın ateşi zirvede olmadığı zamanlarda da hiç düşmüyor, kendini pek belli etmese de bir şekilde dehşeti ve ölüm korkusunu beraberinde getiriyordu. Kaynağı tüyler ürpertici, doymak bilmez bir iktidar olan salgın sayısız biçimlere bürünüyor, sahtekâr bir öpücükten ölümcül bir tecavüze kadar uzanıyordu, ve daha şimdiden her türlü vebanın başarabileceğinden daha fazla yaşamı silip süpürmeyi başarmıştı. Bu durdurulmadığı sürece annemin iyileşme umudu da olamazdı. Annemin içinde uyanacak bir çığlığa hiçbir canlı dayanamazdı. Oysa bu çığlık, tıpkı onunla birlikte yürüyen herkesin çığlığı gibi çoktan boğulmuştu. Zehir yayıcılar onlara önce susmayı öğretmişti, dehşetin dışa vurması zaptedilemez olduğunda da tek bir darbeyle susturuluvermişti. Şimdi yine, ömür boyu beni lime lime edenler adına çalışıyorum, dedi babam, ve üstelik, birbirlerini yiyen bu güçlere, varlıklarını sürdürmeleri yolunda küçük bir katkıda bulunma şansına eriştiğim için teşekkür borçluyum, çünkü bu benim kıt kanaat geçinmemi sağlıyor. Babamın, mantığa vurulabilir, sayılara dökülebilir, düzene sokulabilir gerçeklikten vazgeçmemesi karşısında, annem de bizi kuşatan her şeyden olabildiğince uzaklaşmıştı. Yoksa o bizim bildiğimizden, aklı başında olanlardan daha fazlasını mı biliyordu, yoksa düşünmenin yıkıma doğru gitmesi yüzünden bizim normlarımıza göre açıklanabilir olan her şey asılsız hale mi geliyordu, bizi te-

dirgin ediyordu bu soru. Ayakta olduğu yerde duran babam yeniden Polonya'da geçirdikleri sonbahar sonunu anlatmaya koyuldu, annemse görüntülerin arasında geziniyor, ama bu görüntüler karşısında, ani bir çarpılmaya işaret olabilecek en ufak bir ses çıkmıyordu, bildik yaşamının anılarından öylesine uzaktı. Bir defasında, dedi babam, bir Katolik Kilisesi'ne geldik, geceyi orada geçirmeyi düşünüyorduk, öfkeden kendinden geçmiş haldeki papaz bize engel çıkardı, çocuklar yalvararak kendilerini onun kollarına attılar, onlara elindeki haçı dokundurdu. Sadece hâlâ Krakov civarında oturan Yahudiler sahip oldukları pek az şeyi başkalarıyla paylaşabiliyordu, onlar da doğuya, Kızıl Ordu'nun geldiği yöne doğru yola çıkmak istiyorlardı. Alman birlikleri onların bulunduğu yerlerden gelip geçiyor, ayakta kalmış olan kulübeleri ve ahırları ateşe veriyor, tahıl çuvallarını, hindileri, domuz yavrularını alıp götürüyorlardı, sonra Karpatlar'ın eteklerindeki Gorlice yakınlarına varmışlardı, babam bin dokuz yüz on beş mayısında burada yapılan muharebelerde yer almıştı, Alman birlikleri çarın ordusunu burada geri püskürtmüştü, daha sonra onun alayı buradan Przemsyl ve Lemberg'e ilerlemişti, şimdi askerler bir araya toplanan Yahudileri bir Şabat gününde itip kakıyordu, haham duanın başından kalkmak istememişti, askerler Tevrat'ı çekip almışlardı elinden, hahamsa ilahisini söylemeye devam etmişti, erkeklerin başından geniş kenarlı siyah şapkaları çekilip alınmış, saçlarından sürüklenen adamlar yerlere fırlatılmıştı, ve söyledikleri şarkının sonu gelmiyordu, sonra bir kamyonun içine itilmişlerdi, erkekler ve kadınlar, yaşlılar ve çocuklar, babam yine annemi yanına çekmiş, kâğıtlarını göstermişti, bir Slovak'tı o, eski bir Macar, demir haçla ödüllendirilen bir savaş gazisi, yara almıştı, işte kurşunun içinde saplı kaldığı dizindeki yara izi, ve dostça onun sırtını sıvazlamışlar, yanlış yerde olduğunu, evine dönmesi gerektiğini söyleyip ona bir yolculuk belgesi, erzak vermişler ve başvuracağı makamlara gerekli talimatları göndermişlerdi. Ama annem babam geri dönmemişti, Galiçya'ya doğru yollarına devam etmişler, babamın bin dokuz yüz on altıda sahra hastanesinde yattığı Przemsyl'e varmışlardı. Kentin çevresinden dolaşmışlardı, babam tepelerle çevrili, balçıklı bölgede bulunan eski muharebe alanlarını ve cephe gerisinin yük vagonları istasyonunu, sarı tuğlalardan yapılma lokomotif hangarlarını tanımıştı, oradan samanlarla dolu bir davar vagonuyla Bremen'e hareket etmişti. Annem ve babam bir avuç Çek Yahudisi'yle doğuya doğru ilerledikçe kamyonların ve tankların gürültüsü yoğunlaşıyordu, gözlerinin önünde köyler vuruluyor, yakılıp yıkılıyordu, birlikler, gerekmediği halde olabildiğince fazla yol almak istiyorlardı, yakında doğudan yaklaşan orduyla karşı karşıya gelip çarpışacaklardı. Kafile pus ve dumanın içinde ilerliyordu, bir çiftliğin yıkıntılarına ulaşmışlar, ahırın kömürleşmiş pencere pervazından içeriye bakınca, ayaklarını bir kalasa, sırtını yıkıntılara dayamış, bacaklarını iki yana açmış, ellerini kar-

nına bastıran bir kadının oturduğunu görmüşlerdi, karnındaki çocuğu dışarı doğru itiyordu, etrafında siyah is tanecikleri uçuşuyordu. Ekim sonunda Dnyester Nehri'nin kollarından birinin kıyısında bulunan bir köyde kafalarını sokacak bir yer bulmuşlardı, Yahudi bir fırıncı onları yanına almayı kabul etmiş, burada kalabilirsiniz, yakında Ruslar gelip bizi korur, demişti. Bizi nasıl koruyacaklar ki, diye sormuştu annem Rus askerlerinin gelişinden sonra, onların motorize öncüleri yoktu, yayaydılar, üniformaları yamalıydı, silahları eskiydi, ellerindeki her yanı dökülen birkaç kamyoneti atlar çekiyordu, bunlar Almanları nasıl durduracaklar ki, diye sormuştu annem. Ruslar siper kazıp çukurlara giriyorlardı, hani aylardır sözü edilen şu Alman-Sovyet paktı vardı, pakt artık geçersiz miydi yoksa, hayır geçerliydi, peki o zaman niye mevzileniyorlardı, çünkü pakt eninde sonunda bitecekti, çünkü Almanlar Ukrayna'yı istiyordu, ve Beyaz Rusya'yı ve Kafkaslar'ı, çünkü bu böyle sürüp gidecekti. Yüz binlerce insan Lwow'a akın etmekteydi, annem babam Kasımda onlarla birlikte bir zamanların zengin ve nezih kentine gelmişti. Babam tekstil alanında, Lemberg'de varlığını bildiği çok sayıdaki örme, baskı, boya atölyelerinden birinde bir iş bulmayı ummuştu, ama işletmeler kapanmıştı, hâlâ çalışan yerler ise fazlasıyla insan doluydu. Mülteciler sokaklarda yatıp kalkıyor, Sovyet ordusu onların iaşesini karşılayamıyordu. Bizi tedirgin eden başka bir şey daha vardı, dedi babam, sürgünlerin arasında pek çok Polonyalı ve Çek komünist vardı, ellerinde parti kitapçıkları hemen askere yazılmak için başvuruyorlardı. Bunlar toplanıyordu, ne var ki askere alınmak üzere değil, Alman hükümetine teslim edilmek üzere. Yıllar önce Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne kaçmış olan komünistlerin bunu sineye çekmekten başka çareleri yoktu. Alman İmparatorluğu'na geri gönderilecek birkaçıyla karşılaştık, dedi babam. İçinde bulundukları kafileden kaçmışlardı, bu arada pek çoğu Almanların eline düşmüştü. Büyüyen korku sadece yaklaşmakta olan kış karşısında duyulan korku değildi, herkes başka nereye gidebileceği, geçimini nasıl sağlayabileceği sorunuyla boğuşuyordu bir taraftan da. Kuzeye doğru yola çıktıklarında Alman işgal bölgesine girmişlerdi. O zaman Yahudiler için kurulmuş olan sığınaklardan söz edildiğini duymuşlar ve nihayet bir yurt bulmanın rehaveti içinde gözü bağlanan ve Lublin'e doğru ilerleyen pek çok insan görmüşlerdi. Bir defasında annemin günlerce ortadan kaybolduğunu söyledi babam, onu karların içinde, yakınlarını kaybeden Yahudilerin arasında bulmuştu. O zamandan beri dalgınlığının arttığını söyledi, ama babam onun suskunluğunu, yaklaşık dört ay süren Beyaz Rusya yürüyüşünün yol açtığı bitkinliğe vermişti. Martta Letonya'a gelmişler ve Riga'daki İsveç Konsolosluğu'ndan onları İsveç'e götürecek vizeyi ve uçak biletlerini almışlardı. Babam pek çok zorlukların beraberinde yaşanmış olması gereken bu olaydan bir kez daha öylesine söz etti, annemin dikkatini çekmeyi amaçlıyor, ona acı çektiren

her şeyin geçmişte kaldığını, artık güvende olduklarını anlatmak istiyor olsa gerekti. Akşam saatlerinde annemi yatırdıktan sonra, daha uzunca bir süre lambanın altındaki masada oturduk ve babam sendikanın annem için bir dinlenme yurdunda yer ayarladığından söz etti, ama annemin orada kalmasının bir işe yarayacağına inanmıyordu, bakımı ne kadar iyi yapılırsa yapılsın, tanımadığı insanların arasında yalnız bırakılırsa zihninin, bir daha geri dönüşü olmayacak biçimde iyice bulanacağını düşünüyordu. Babama göre annemin iyileşmesinin yegâne yolu durumun değiştiğinin bilincine varmasından ve bastırıp söyleyemediklerinin dışında kendini başka bir şeye vermesinden geçiyordu. Fabrikada geçirmek zorunda olduğu saatlerin dışında babam her an onun yanındaydı, sürekli ona bir güven duygusu aşılamaya çalışıyordu. Sanki tedirgin olmak için artık en ufak bir neden kalmamış gibi, yumuşak bir dille onu ikna etmeye çalışıyordu. Annemin kendi tarzıyla ona karşılık verdiğini ve uyuşukluktan uyanıklığa geçişin ağır ağır gerçekleşeceğini söylüyordu. Annemin onu beklemek için pencere kenarında durup sokağa bakması bile bir iyileşme umudunun göstergesiydi babama göre, ayrıca Hodann'ın dostu olan ve onları birkaç kez ziyaret eden ve daha sonra da ziyaret edeceğini söylemiş olan bir psikiyatr da babamla aynı fikirdeydi. Annemi hayatta tutan aralarındaki anlaşma, babamın onun bu uzak hallerini, diplerde dolaşmasını kalenderlikle kabul edişiydi. Gece, mutfağın yanındaki küçük odada yatarken annemin ağladığını duydum, sesi sanki başka birisinin sesiydi. Ama ertesi gün, onu ilk gördüğüm andan daha farklı görmeye başladım, çünkü başlangıçta onu bütünüyle sönüp gitmiş gibi görmüştüm, ona her zaman olduğu ve bundan sonra da olacağı gibi anne diye hitap ettim. Öğleden sonra, babam Beth'in pansiyonundan yemek getirip anneme yemek sırasında yardım ederken, babamın Riga kentinin adını anışından bu yana kafamı meşgul eden bir şeyi anlattım ona. Riga adı bir şeyleri harekete geçirmişti, tıpkı babamın oradan ayrılışlarından öylesine söz edişi gibi belirsiz bir etkiydi bu önce, ama artık anneme yönelip, düşüncelerimin ne anlama geldiğini tam bilemeden onunla konuşuyordum, böylece annemin belki de ilişki kurabileceği katmanlara dokunuyormuşum gibi geliyordu bana. Hareket noktam, adı anıldığında aklıma İsveçli bir yazar ve bilim adamı olan Hjärne'yi getiren ama gerçekte tanımadığım bu kentti, Hjärne on yedinci yüzyılın ortalarında Livlandlı İsveç valisinin özel doktoru olarak bu kentte yaşamıştı. Hjärne Brecht'in üzerinde çalışmak istediği tiyatro oyunlarından biri olan *Rosimunda*'yı yazmıştı, kitabı Nisanda sandıklardan birinin içine, diğer kitapların yanına koymuştum. O sıralarda, iktidardan başı dönmüş, erotizm tutkunu Lombardiya kraliçesinin öyküsünü anlatan, dinî halk şarkılarıyla süslenmiş, koroların, entrikaların ve soytarıların yer aldığı bu kafiyeli dramanın yanı sıra, Hjärne'nin bin altı yüz altmış yedide Ulspegel'in mezarına yer verdiği Mölln üzerinden Riga'ya, ora-

dan Bremen'e yaptığı yolculuğu anlatan güncesini nasıl okuduğumuzu anımsadım. Birden bunu neden anlattığımı anladım, aramızda oluşan ve yıllardır birbirimizi anlayabilmemizi sağlayan gizli bağların bir parçasıydı bu. Hjärne Delmenhorst'da, Bremen yakınlarındaki bir köyde mola vermişti, ve bu köy bizim için özel bir anlam taşıdığından o sıralarda aldığım notlar beni öylesine ilgilendirmişti ki, onları sözcüğü sözcüğüne alıntılayabilirdim. Yazar, benim çocukluk günlerinden tanıdığım bu manzaraya bakınca, kendi deyişiyle içinde bir uyanış hissetmişti, içimde bir titreme, vecdi bir kıpırtı, güçlü bir sevinç, bir yazarlık sevinci uyandı, diye yazıyordu. Bu satırları okurken kavak ağaçlarıyla, ağaçların ardındaki otlaklarıyla ve değirmenleriyle Delmenhorst'un köy yolu gelmişti gözümün önüne, annem babamla buradaki dinlenme yurdunda tanışmıştı, beni Şubat bin dokuz yüz on altıda burada dünyaya getirmişti. Etrafımızı saran anı dokusu birkaç saniyeliğine hissedilir olmuştu, ama sonra hemen kayboldu, annemin yüzünde söylediklerimin bir kelimesini bile anladığına dair en ufak bir belirti yoktu. Trende Stockholm'e geri dönerken bu yüz vardı gözümün önünde, röprodüksiyonların amansızca kullanıp eskittiği, büyük, karanlık yüz, gözleri taşın kırığına denk gelen kör bir maske. Gaia'nın, toprak tanrıçasının yüzüydü bu, sol eli çatlamış parmaklarıyla havaya kalkmıştı, yanımdan akşam manzaraları akıp geçiyordu, yılanın göğsünden soktuğu Alkyoneus onun uzağında boylu boyunca yere uzanmıştı.

Okulun avlusunda yemyeşiliyle, sararıp yaprak dökeni, karla kaplananı ve yeniden tomurcuklananıyla ağaçlara bakmak, annemin bedeninde küçücük bir hareketin, bir sinir titreşiminin ve biraz olsun gevşeyen bir cildin, annemin yüz hatlarını zaman nehrinin dışında tutmaya çalışan kasların ve kirişlerin rahatlamasının bekleyişi içinde olmak, açık, kurumuş dudakların belli belirsiz kıpırtısını, onu gezdirmek için kaldırdığımızda kendini tekrar salışım, kollarından tutup yönlendirdiğimizde ayaklarını sürüyerek bize uyuşunu izlemek, bütün bunlar, ayda bir kere hafta sonları yaptığım ziyaretlerde geçirdiğim saatler esnasında canlı olan her şeyin tüm kıpırtılarına karşı duyarlılığımı güçlendiriyordu, ve ilgim dış görünüşlerden ziyade içeride olan bitenlere yönelikti. Dünyadan kopmuşluğun maskesi altında annemin ruhunda bir şeyler olup bittiği seziliyordu, olup bitenleri kavramak bizim açımızdan bir bilinç değişikliği gerektiriyordu, aramızdaki anlaşmayı yeni bir algı becerisi düzenliyordu. Sözcüklerin ulaşmayı başaramadığı şey bir kulak kabartmada ve dokunuşta belki de körlerin bildiği ilişki biçimlerine dönüşüyordu. Uzunlamasına ahşap evin avlusunu geçip büyük giriş kapısından caddeye çıktığımızda bazen annem olduğu yerde kalıyor ve sanki karşısına korkunç bir şey

çıkmış gibi çakılıp kalıyordu. O zaman, içinde yeniden bir hareket itkisi uyanana ve bir ayağını ötekinin önüne itene kadar bekliyorduk. Bazen geniş pencerelerinin ardında, kurumaları için baskı masalarının üstüne asılmış renkli kumaşların göründüğü fabrika boyunca, hat bekçisinin oturduğu evle, tek tük birkaç villanın ve bahçenin, tarlaların ve koruların sınırına dayandığı demiryolu geçişine kadar yürüyor, bazen de tam aksi yöne, hendeğe gidiyor, ağaçların altındaki küçük gölün kenarında bir bankta oturup dinleniyorduk. Ekşi bir kokunun yükseldiği kararmış suyun karşısında oturmuş, arada bir istasyondan gelen tren sesine kulak verirken, konuşmadan oturan annemin üzerinden birbirimize seslenerek babamla sohbet ediyor ve annemi de sohbetimize dahil etmiş oluyorduk. Kuğular ağır hareketlerle köpüklerin ve yağ birikintilerinin arasında süzülüyordu. Dönüş yolunda, hamamın ve eski yoksullar yurdunun önünden geçip, kaba kesme taşların üzerinde duran köprünün, az ilerideki Beth'in pansiyonunun ve en ucunda annemin babamın oturduğu, basamak basamak alçalan blokların oralara vardığımızda, ayak sesleri, arada bir kulağımıza çarpan sözcükler ve nidalar ya da gelip geçenlerin kahkahalarını duyuyor, annemin olduğu yerde çakıldığı anlarda da ilerlemesi için onu ortamıza almaya çalışıyorduk. Babam ve ben anneme karşı davranış biçimimizin yerinde olduğu konusunda bizi ikna eden yabancının ziyaretinden daha önce anneme karşı bu davranışı alışkanlık haline getirmiştik. Bu kadın ilk karşılaşmamızda doktorla birlikte gelmişti, onun sık sık annemi gören Doktor Bratt'ın asistanı olduğunu düşünmüştüm. İlerici çevrelerde öncü olarak kabul edilen, ama geleneksel psikolojinin temsilcilerince şarlatan ilan edilen Bratt'a göre, uyguladığı tedavinin anlamı hastaya biraz olsun kendi neşemizi bulaştırmaktı. Psikanalizci ve köy doktoru Bratt, Hjärne'nin güncesinde anlattığı o naif yazar sevincini içinde taşıyor ve hastaya yanında getirdiği gitarıyla kendi bestelerini çalıp söylemeyi ihmal etmiyordu, yeni bıyık bırakan doktorun şarkıları iyimserdi, olayları, Belçika'ya, Hollanda'ya ve Fransa'ya yönelen taarruzları, Britanya birliklerinin denize dökülüşlerini, İngiltere'ye yönelen hava saldırılarını gereğince yansıtmasalar da, babamın düşüncesine bakılırsa annemi sakinleştiriyorlardı. Açık alınlı, yuvarlak, aydınlık yüzünü şarkı söylerken geriye atan doktorun bestelediği eserler kederin üstünden kayıp gidiyordu, ve eğer acıyı derinleştirmiyorlarsa bunun nedeni, annemin yanı başında duran kadının yaydığı garip ışığın bu acıyı durdurucu bir etki yapmasıydı. Bu narin, ufak tefek, genç kadın erkek çocuğuna benzeyen dar çehresiyle sessizce annemin yanında oturup onu gözlüyor ve arada bir onun ellerini okşuyordu. Onun, Bratt'ın konukevinde kalan yazar Boye olduğunu öğrendim. Çekingenliği yüzünden uzunca bir süre aramızda hiçbir konuşma olmamıştı, ama kendini anneme neredeyse fedakârca adıyordu, bir defasında sonbaharda bize yalnız geldiğinde ve dönerken caddeye kadar ona eşlik ettiğim-

de biraz konuşmuştuk, sonra da onunla başta biraz tutuk giden, ama zamanla ayrıntılara inen, bin dokuz yüz kırk bir martına kadar süren, arada da bir ay kesintiye uğrayan bir diyaloğun içine girmiştik. Konuşmalarımızın dönüp dolaşıp geldiği konu ölüm olmasına rağmen, ortaya çıkarılması gereken bir güçten söz edişini anlayamıyordum, bu nedenle de zihinsel arayışına taktığı öteki adlandırmaya, hakikat arayışı dediği şeye dikkatimi vermeyi tercih ediyordum. Bütün çabaların çözülmekte oluşu düşüncesini imgesel anlamda kullanıyor gibiydi, çünkü kısa bir süre önce büyük bir çalışmasını tamamlamıştı. Sözünü ettiği içsel boşluğu, içine düştüğü dağılmayı ölüm isteğinin göstergesi olarak değil, zihinsel gerginliğin bir sonucu olarak anlıyordum. Dayanıklılığın yok oluşundan o sıralar çok söz ediliyordu, ama yine de, artık sık sık buluştuğum Hodann ne zaman bunun nedenini, siyasi yenilgiye, birleşme çabasının başarısızlığına bağlasa, Boye kişisel yaşam cesaretinin yitirilmesinden, artık daha fazla dayanmanın mümkün olmayışından söz ediyordu. Koşullar karşısında boyun eğmeye zorlanma tehlikesi benim ruhumda savunma tepkisine yol açıyordu, buna karşılık Boye kendini bir vazgeçişe teslim ediyor ve bu vazgeçiş onun edebî becerisini inkâr ediyordu. Boye bir zamanlar devrimci gelişmelerden etkilenmiş, yirmili yılların sonunda Sovyetler Birliği'ne yaptığı bir gezi onun radikal devrim umudunu düş kırıklığına uğratmış ve bin dokuz yüz otuz ikide Almanya'da yaşadıkları daha iyi bir ortak yaşamla ilgili beklentilerini bütünüyle silmişti. Sonra bu sıkıntısı yaklaşık on yıl boyunca devam etmiş, yaptığı her işin ardından kendi yetersizliğinden başka bir şey hissetmemişti, Münzenberg'in ölüm haberinden kısa bir süre sonra yayımlanan *Kallocain* adlı romanında, yaşadıklarını anlatmak üzere bir kez daha toparlanana kadar sürmüştü bu durum. Ekim sonunda, gazetelerde başında kanlı bir bandajla, burun deliğindeki kanülle, şişmiş ve morarmış gözleriyle Troçki'nin yüzünü gördükten iki ay sonra Münzenberg de Güney Fransa'da, Saint Marcellin yakınlarındaki Caugnet Ormanı'nda öldürülmüştü. Dağda dolaşan iki avcı yaprakların arasında, bir meşeden kopmuş bir dalın altında yarı yarıya çürümüş gövdeyi bulmuştu, boynunda tel bir halat vardı. Önce onun intihar ettiği söylendi, sonra Fransız Komünist Partisi, onun bir casus olarak yoldaşlara ihanet etmenin bedelini ödediği söylentisini yaydı. Bir süre sonra baş gösteren ve onu faşistlerin öldürdüğünü iddia eden teoriyi Hodann reddediyordu. Onun Fransız ya da Alman ajanı olduğu suçlaması gibi, Almanlar tarafından idam edildiği iddiası da inandırıcı değildi, çünkü Almanlar onu yakaladıktan sonra ya bir kampa götürürlerdi ya da Sovyetler Birliği'ne teslim ederlerdi. Hodann adli tıptan bilgi aldığını söylemişti, bu bilgiler onun intihar etmediğini, ölüm nedenin maruz kaldığı şiddet olduğunu doğrular nitelikteydi, omuriliğinin durumu birisinin onun bacaklarına asılmış ve onu aşağıya çekmiş olabileceğini gösteriyordu. Hodann'a Münzenberg'in ço-

cukluk günlerinden söz edip, babasının emri üzerine kendini asmak için elinde iple çatı katına çıkışını anlattığımda da intihar olasılığına karşı çıktı, ama o sırada yaşanan bu travma, bütün ucubeliğiyle harici bir şiddet olarak yeniden karşısına çıkana kadar yıllarca onun peşini bırakmamış olabileceğini kabul etti. Münzenberg'in ölümü hakkında konuşurken lafı annemin hastalığına, dolayısıyla da ruhsal olayların beden üzerindeki etkisine getirmiştik, Lenin'in Zürih'te ortaya çıkan hastalığı hakkında Münzenberg'in anlattıklarını hatırlatmıştı bana bu. Kasımda yaptığımız bir yürüyüş sırasında Boye'ye söz etmiştim bundan. Hodann'ın da söylediği gibi Münzenberg'in doğa güzelliği anlayışına böylesine uygun düşecek bir yer olan ve onda ancak ve ancak özgürlük duygusu ve gezinti keyfi uyandırmış olması gereken, Rhône Nehri'yle Isère Nehri arasında uzanan tepelere yayılmış olan bu ormanda onun kendini asması düşüncesi aklıma takıldıkça, o ânı tasavvur etmeye çalışıyordum, Münzenberg'in boynundaki ipin sıkıldığı ânı, asıldığı ağaçta, beynindeki bellek keseciklerinin patladığı ve gri maddenin içindeki kendisine ait biricik yoğun dünyanın havaya uçtuğu ânı; o anda Spiegel Sokağı'na ait anı parçaları da uçuşmuş olmalıydı kafasında, beklentilerle dolu genç devrimciye kucak açmış olan Lenin onunla birlikte bir kez daha ölmüş, acıdan kaskatı kesilmiş olmalıydı, çünkü o sıralar Lenin'in gövdesini kalın bir şerit halinde kırmızı bir egzama, bir kemer gibi, yakıcı bir gül tarhı gibi sarmıştı. Bana morfin bulun, diye yalvarmıştı Lenin ona, artık dayanamıyorum, ne oturabiliyorum ne de kalkabiliyorum, bir haftadır uyku girmedi gözüme, ve Münzenberg anarşist işçi doktoru Brupbacher'in yardımıyla ona uyuşturucu bulmuştu. Göğüs kemiğinden, sol kaburganın altından omurgaya kadar uzanıyordu iltihaplanmış sinirlerin yol açtığı bu yangı, Nessos'un zehiri vücudunu kapladığında Herakles de böyle hissetmiş olmalı, demişti Lenin, göğüs kafesinin sağındaki küçük bir alanın üstüne yatabiliyordu ancak, bu pozisyona da yarım saatten fazla dayanamıyordu, ayrıca sağ kalçası da romatizmalıydı. Morfinin etkisiyle, büyük yastıkları sırtına destek yaparak, avludaki sarmaşıklardan gelen tatlı kokuyu içine çekerek bir süreliğine sakinleşip dinlenebiliyordu, ve bu onun bilgi evrenine nakşolmuş küçücük bir nokta, ardında hiçbir iz bırakmayacak bir hücre çekirdeğiydi sadece, kocaman tek bir yanık kabarcığı, diyordu Lenin, Münzenberg'in anlattıklarına göre, dört hafta boyunca bu kabarcığı her yere yanında taşımış, o halde kendini kütüphaneye sürüklemiş, sokaklarda yürümüş, öğle yemeğine tam vaktinde yetişmek için dik merdiveni tırmanmıştı, geceleri acıdan kükrediğini söylüyordu Krupskaya, çünkü aklını bulandırdığı için kısa bir süre sonra morfini bırakmıştı, inliyor ve bağırıyor, ama yine de titreyerek yazdığı tümceleri toparlayabilmek için mücadele ediyordu, üşüme ve yanma krizleri içinde yazılmış bu tümcelerden çığır açıcı bir belge doğmuştu, ve nasıl ki Münzenberg'in beyninde her şey bir anda kan kırmızısına

bulanıp, karanlığa gömüldüyse, Lenin'in beyninin çalışan son kısmı da belgenin bitmesine doğru karanlığa gömülmüştü. Belki de Münzenberg'i ölüme götüren yaşama sevinciydi, demişti Boye, belki de ormanda dolaşırken yüksek sesle şarkı söylüyordu ve bu yüzden onu takip ettiklerini duymadı, böylece varlığıyla bütünleşip ormanı arşınlarken düşmanlar ona arkadan saldırdılar. Boye bunun nasıl bir şey olduğunu tasavvur edebiliyordu, çünkü o da böyle bir duygu taşıyordu, bir şeye ulaştığını sandığı anlarda hep bir şeyler yitirmiş gibi gelmişti ona, isteklerini yerine getirme arayışında karşısına hep yoksunluklar çıkmıştı. Bu durum kitabının aldığı övgüyle çelişmiyordu, yapılan taltifi yalanlarla beslenen bir çarkın sonucu olarak görmüş olmalıydı, çünkü totaliter bir dünyadaki barbarlığın, hunharlığın varlığı göz kamaştırıcı bu ünü boşa çıkaracaktı. Dediğine göre, görür görmez annemi kendisine yakın hissetmişti, çünkü annem de bütün yanlış anlamalara ve kaypaklıklara, bütün uzlaşmalara ve sınırlamalara sırtını dönmüştü. Annemin şu an yaptığı kendi düşünme biçiminin bir parçasıydı, annem hasta değildi, tersine ilkellerin tanımladıkları anlamda aydınlanmıştı. Bratt ona annemden söz ettiğinde hemen etkilenmişti, annemin yaşadığını o da, kendisini cinnete sürükleyebilecek bir dehşet fırtınası olarak yaşamıştı. Boye'ye göre annem belli bir noktada bizim tasarım gücümüzün sınırlarının ötesine geçmişti. Babamın sayıları sayesinde kendinden zar zor uzak tutabildiği şey, annemin iliklerine kadar işleyip can kazanmıştı. Böyle bir bilgiyle, bilinen her şeyin dışındaki bir şeyin hükmü altındayken bizim aramızda yaşayamazdı artık o. Annem dışarıdaydı, ama akıl hastası değildi Boye'ye göre, çünkü içinde taşıdığı şey bir hakikatti, dehşet verici, bizim henüz anlayamayacağımız bir hakikat, ve bu noktada da bir kâhindi o, ama merhamet dağıtmak anlamında bir kâhin değil, korkunç bir belanın kâhiniydi. Boye ayrıca son haftalarda kendisinin de, alışılmış her şeyin çözüldüğü, bütün yolların yitip gittiği, yön duygusunu dışlayan bir duruma sürüklendiğini, ama umarsızlık dünyasını gören anneme karşılık kendisinin, kişisel bir güçsüzlüğün içine gömüldüğünü söylüyordu. Dilimizin ötesindeki bir şeyi nasıl dillendirebiliriz ki, diye soruyordu Boye, annem gözlerinin önünde kötürümleşen bir gerçeklikle nasıl yeniden bağdaşabilirdi ki, onu şimdi içinde yaşadığı dünyadan çekip çıkarmaya yönelen her çaba, düşlerinde birlikte yaşadığı insanlara ihanet edip yalanı kabullenmesine çağrı olmayacak mıydı. Onun arada bir eskiden de gerçeği tüm çıplaklığıyla görüşünden ve söyledikleri karşısındaki çaresizliğimizden söz ettiğimde, Boye konuyu Bratt'la konuştuğunu söylemişti, Bratt babamın annemi götürdüğü klinikte onunla ilgilendiği saatlerin dışında annemin gündelik yaşamında kendini ifade isteği yönünde belirtiler gösterip göstermediğini merak ediyordu. Ayrıca Boye'nin dediğine göre, Bratt'ın, daha aylarca sürebilecek bakıma devam etmeyi babamdan beklemenin doğru olup olmayacağı konusunda kuşkuları

vardı, çünkü annem acısıyla edilgenliğin içine gömülmüşken babam fabrikadaki ağır işin yanı sıra bir de pratik görevleri yerine getirmesi gereken ve sonu gelmeyen bir endişeyle karşı karşıyaydı. Boye'nin söylediğine göre, Bratt babamın sadece bu sorumluluğu taşıyıp taşıyamayacağını değil, aynı zamanda katlandığı zahmeti belli edip etmeyeceğini de sorguluyordu, evet bir de bazı durumlarda psişik kilitlenmeyi açabilecek bir elektroterapi seçeneği de vardı, Bratt bu iki durumu tartıyordu. Ama babam bu tür bir tedaviyi tartışmak bile istememişti, onun ve onun gibi dışarıda kalanlar için bu tedavinin bir rahatlama yanılsamasından başka bir şey olmadığını söylüyordu, annem için de böyle bir müdahale bir vahşet eyleminden başka bir şey olamazdı babama göre, onu bu duruma sürükleyen zaten tam da bu vahşetti, elektroşok onu daha da ulaşılmaz kılmaktan başka bir işe yaramazdı. Boye annemi Mayıs ayında gördüğümden bu yana onda bazı değişiklikler gözlemleyip gözlemlemediğimi sormuştu, bu soru üzerine annemin durumuna alışmamın beni dikkatsizleştirdiğini fark ettim, ve annemin yanma dönüp onun yüz hatlarını daha eski izlenimsel anılarımla karşılaştırmaya çalıştığımda bu süreç içinde ne olup bittiğini görebildim. Bizim yüzümüze bakmasa da, bizimle konuşmasa da tek başına ayağa kalkıyor, giyinebiliyor, yıkanabiliyor, mekanik hareketlerle de olsa yemeğini koyabiliyordu, ve bazen ne yapmak istediğini unutuyor, o zaman babam onu yönlendiriyordu, ama dışarıdan bakıldığında günlük akışın içindeydi ve yapması gerekenleri yapabiliyordu. Annem eski evin oturma odasındaki pencereye yaslanıp okulun avlusuna bakıyor, orada bir çocuk görüyordu, çocuk ne konuşabiliyor, ne de bağırabiliyordu, üstünde ona dişlerini geçirmiş iki sıçan vardı. Babam mutfakta akşam yemeklerini hazırlıyor, cumartesi ve pazar günleri ev işleriyle ilgileniyordu, hafta içi ise evi toplamak ve yemek hazırlamak için bir yardımcı geliyordu. Acaba çürümüş ahşap kokan bu karanlık ve alçak mekânlar annemi teselli edebiliyor muydu, acaba burası onun içine düştüğü halüsinasyonların dokunulmazlığı için gereken bir çerçeve miydi, yoksa onlar bu kapalılık içinde annemi daha mı çok korkutuyordu, bu sorulara verecek cevabım yoktu. Onunla birlikte masaya oturduğumuzda, bazen uzakta bir şeyler konuşuluyormuş gibi kulak kesiliyordu. Dehşet duygusunu uyandıran bizim dünyamızda var olan şeyler değildi, babam sanki düşüncelerimi okumuş gibi Bratt'ın kliniğinde yapılan muayeneler sonucunda beyinde bir hasar bulunmadığını söylemişti. Doktor konuşma yetisi ve eylem inisiyatifi kaybının psikiyatride tipik bir durum olduğunu, hastanın günün birinde kendiliğinden konuşmaya başlayacağını söylemişti. Bunları söyledikten sonra babam yine ona dönmüş, yüksek sesle gazeteden haberleri okuyup onları yorumlamıştı. Berlin yağmurlu, demiş ve anneme ayna gibi parlayan asfaltı gözünün önüne getirip getiremediğini, Sovyet Elçiliği'nin önünden geçen arabaları, Molotov'un Berlin'e geldiğinde Şehitler Anıtı'nm

önündeki nöbetçilerin ona selam duruşunu gözünde canlandırıp canlandıramadığım sormuştu. Leipzig Caddesi'ni, Wilhelm Caddesi'ni gözünün önüne getirebiliyor musun, demişti, Reich Başbakanlık Binası'nda ayrıntılı müzakereler yapılmıştı, Romanya'nın Almanya'ya bağlanması tartışmaları, Ribbentrop'un Romanya ve Bulgaristan'ın işgal edilmesi hedefine ilişkin yaptığı açıklamalar Molotov'un güçlü itirazlarıyla karşılaşmış olmalıydı, çünkü bu ülkelere yöneltilecek taarruzlar Sovyetler Birliği'nin çıkar bölgesine zarar verirdi. Rus siyasetçinin olumsuz tavrı karşısında Alman Ordusu'nun da başı olan zatın koca salonda yankılanan boğuk sesiyle, İngiltere'nin yenilgisi kesin, ada krallığının işgalinden önce geriye bir tek, güneydoğuda yapılacak harekâtlar kalıyor, derken gösterdiği öfke patlamasını tasavvur edebildiğini söylüyordu babam. Sovyetler Birliği Almanya'yı Avrupa'nın efendisi olarak kabul edemezdi, babam bu toplantıyı anlaşmanın tarafları arasındaki açık bir ön savaş olarak görüyordu ve bu durum ister istemez askerî bir çarpışmaya yol açacaktı. Boye'yle sürdürdüğümüz, ama giderek azalan, yine de haftalarca görüşmediğimiz halde kaldığı yerden devam eden, hiç değişmeyen bir ortamda sürdürüldüğü için daha da önem kazanan diyaloglar esnasında kış aylarında ve ilkbaharda Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan olayları gerçekleşti. Ama Boye'yle birlikte annemin babamın evinden çıktığımızda ya da onu Bratt'ın muayenehanesinin bulunduğu, pazaryerine çıkan bulvardaki binanın yanındaki konukevinden almaya gittiğimde, patates ithal eden, tütün ve keten yetiştirmenin öncülüğünü yapan ve kentin ilk imalathanelerini kurmuş olan Alström'ün önünden geçtiğimizde, sarayın bahçesine ya da batıdaki tepeli ve ormanlı araziye yönelip de yolda düşüncelerimizi paylaşırken savaş bölgeleri önemini yitiriyordu. Boye annemin hayatıyla ilgili daha fazla şey bilmek istiyordu, ona oturduğumuz evi, Berlin'deki mahallenin yollarını anlatıyordum bunun üzerine, Boye de orada bir yıl yaşamış, Mommsen Caddesi'nde bir oda kiralamıştı, haftada üç saat psikanaliz, önce Schindler'le, sonra Lampl'la, ardından da doktorların ücretini ödeyebilmek için zor bir iş olan Etzel Andergast çevirisi gelmişti, depresyonlar, bohem çevrelerde takılma. Anlattığı bin dokuz yüz otuz iki yılının Berlini'yle, eğitim yıllarımın geçtiği kent arasında ortak bir şey bulamamıştım. Boye'nin psikanalizcinin koltuğunda duyduğu korkularıyla, tutsağı olduğu ama hemen açık etmemeye çalıştığı tutkularıyla, Romanistik Café'deki fısıldaşmalarla, bir taraftan ayak işlerinde çalışırken bir taraftan da akşam okuluna da devam eden oğlanın zaten benden kaçmaya çalışan hayatı arasında bağlantı kurmak pek mümkün değildi. Darbeler, asfalttaki kan lekeleri, titrek sesli düdüklerin cırlak çınlayışı, peşlerinde polislerle sokaklarda koşan yaralılar, Liebknecht'in evinin önündeki mitingler, Sovyet filmlerinin afişleri, ajitasyon konuşmaları, daracık lokallerdeki buluşmalar, Hodann'ın Reinickendorf'daki konferansları, geceleri

mutfakta kitapların okunması, dünya devrimi umutları, SA'ların gürültülü yürüyüşleri, Boye mitik bir felaketin yaklaşmakta olduğundan söz ederken, bütün bunlar şimşek gibi gözümün önünden geçiyordu. Nasyonal sosyalist bir kitle gösterisinin yapıldığı spor sarayının önünde komünist broşürler dağıtmış, hızla işimizi yapıp sonra saldırıya uğramamak için hemen dağılmıştık, Boye ise içerideki kalabalıkta en hunhar barbarlık kehanetini karanlık, egzotik bir ritüel olarak yaşamıştı. O sırada Yahudilerin uğradığı zulmün nerelere uzanabileceğini tam olarak anlayamadığını söylemişti. Schindler Yahudi kökenli, kadın doktor Lampl bir Yahudi'yle evli olduğu ve sevgilisi Margot'nun annesi Yahudi olduğu halde bir ırkın böylesine bir sürek avına maruz kalması onun için anlaşılır bir şey değildi, asla dinler arasında bir fark gözetmemiş, hangi halk olursa olsun inancın kendisinde şiirsel bir güç görmüştü. Çoğunluğu azınlığın üstüne körlemesine salan ırkçı fikrin insanların düşünme biçimi üzerinde egemenlik kurabileceğine itiraz ettiğini, iktidarın darbeyle ele geçirilmesinden bir akşam önce hâlâ ülke çapında bir ayaklanmanın gerçekleşeceğine inandığını söyledi, ama olayların göz kamaştırıcı seyri onun da gözünü kamaştırmıştı. Yine de onun kitabını okurken, kendisinin sözünü ettiği körleşmeye rağmen dünyanın ikiye bölünmüşlüğünü anlatmasıyla o zamanki döneme kesinlikle isabetli baktığı kanısını edinmiştim, ama Boye, romanın esin kaynağının Berlin'de yaşadıkları olduğundan kuşkuluydu, ona göre asıl kaynak daha eskiden beri var olan bir güçsüzlük duygusuydu. Berlin'de kalmış olmasının, tıpkı psikanaliz gibi kendisine bir yararı olmadığını söylüyordu, bir başarısızlık duygusu içinde geri dönmüştü. Onunla çalışma koşullarımızı karşılaştırıyorduk, onun için yazmak, öncelikle de şiir yazmak oldum olası onu aşağıya çekmeye çalışan güçleri aşma çabasıydı, hastalıklı bir durumun beraberinde getirdiği hayallerle boğuşmak zorunda kalmıştı hep. Bir yapıtı tamamlamayı başarmak onun gözünde şiirin bir gücü olduğunu kanıtlamaktı, bu güç kısa bir süreliğine olsa da, dış dünyanın bağlayıcı, boğucu, öldürücü düzenleri karşısındaki üstünlüğünü gösteriyordu. Bense daha başlangıç aşamasında olduğum halde kişinin kendini ifadesi sorunuyla ilgilenmiyordum, benim için önemli olan malzeme toplamaktı, böylece günün birinde yaşamımda bir tavır geliştirebileceğimi düşünüyordum. Benim çalışmalarım hiçbir zaman destek görmemiş, hep engeller aşmak zorunda kalmıştı, buna karşılık Boye, Viggbyholm Okulu'nda öğretmen olarak çalıştığı otuz altı ve otuz sekiz yılları arasında da yazarlığını geliştirme fırsatı bulmuştu, huzursuzluğun ve korkuların ifadesinden başka bir şey olmayan edebiyata tutulduğunu söylüyordu. Rosalinde'yi ziyarete gittiğimde onu Viggbyholm'de bir defa gördüğüm gelmişti aklıma, galiba onu hastanede Rosalinde'nin yatağının başında da görmüştüm, yarı karanlıkta kazağının üstüne taktığı sarı kravat parlıyordu. Rosalinde Ossietzky'yle arkadaşlığını doğrulamıştı, Boye Rosalin-

de'nin köy okulundaki öğretmenlerden birisiyle yaptığı evlilik sayesinde artık köksüzlüğünü, aidiyetsizliğini aştığını düşünüyordu. İntihar etmeye çalışmış olan bir hastanın başucunda ona rastlamış olmam da garip bir durumdu. Boye, aslında karakteri gereği neşeli bir insan olduğunu, kendisini yaşama bağlı hissettiğini, varoluşu değerli bulma becerisine sahip olduğunu söylüyordu. Okuldaki ders saatleri, şiirlerini genç dinleyicilere okumak, edebiyat ve sanat sorunlarını tartışmak onun kendini güvende hissetmesini sağlamıştı hep, çevresinin gittikçe karanlığa gömülmesini her geçen gün biraz daha zor taşır hale geliyordu. Sokaklarda yürürken ve gelip geçenler fısıldayarak iki yabancıya dönüp bakarken, yaptığım iş çerçevesinde şiirsel tasavvurun benim için belirsizlikler taşıdığını söylemiştim, yazmayı olağanüstü geniş sınırları olan, baştan biçimlenmemiş bir şey olarak düşünebiliyordum ancak, bildiğim tek şey sonu gelmeyen bir sürece adım attığımdı, henüz çözemediğim zorluklar içindeydim, çünkü yazmak için günün ancak birkaç saati kalıyordu bana. Bir defa başlanmış bir işin her defasında kesintiye uğraması bir tür tecavüze uğramaktı, ücretli iş saatini kısaltmanın bir yolunu bulmak zorundaydım, bunun nasıl olduğunu, maddi kilitlenmişlik içindeki hayatı ancak yazarak tam olarak kavrayabilirdim. Ürettiğim şeylerin hiçbirisine sahip olmamıştım şimdiye kadar, böyle birisi olarak yazmak eyleminde kendime ait bir değerin ortaya çıktığını görüyordum, ama aynı zamanda kendimden emin değildim, Boye bu duygumu yaratıcı çalışmanın temel özelliklerinden birisi olarak görüyordu, buna karşılık ben bu duyguyu sürekli çekilen ekonomik sıkıntının eseri olarak düşünüyordum. Hiçbir şeyin son tahlilde dondurulamayacağından söz ediyordu, akıp giden şeylerin içinden ancak kalıcılığı olmayan şeyleri seçerek, temel özelliği kırılganlık olan yapılar kurabildiğinden söz edip duruyordu. Tek tek hayallerin ancak üslup araçlarıyla zaptedilebileceğini söylüyordu, içinde devamlı kayıp gittiği üslup ona, bir şey bulmuş ve ardında bir şey bırakmış yanılsamasını yaşatabiliyordu. Bense üslup hakkında, farklı motiflere göre değişim olmasından başka bir şey bilmiyordum, kuru olabilen, bazen nesnel, sonra hareketli, bütünüyle şaşırtıcı olabilen bir şey, entelektüel uğraşın, örste demir işlemenin ürünü bir şey, sanırım bunu Brecht'e yaptığım ilk ziyaretlerden birisinde duymuştum. Yazdıklarımın serbest bir buluş seli olması yerine bir makale gibi olmasını istiyordum, Boye bunu da kabul etmiyordu, çünkü anlamlı bir izlenim aktarmak istiyorsak ancak bütünüyle bağımsız bir dünya yaratmak gerektiğini söylüyordu, oysa görünür olanın sağlam bir yeri vardı ve onu taklit etmek için gösterilen her çaba ister istemez sanata aykırıydı. Ama zaten ben de, kendini bana doğrudan açan dünya hakkında değil, benim çevremde ifade edilebildiği kadarıyla bilinçlilikle ve kültürel varlıklarla dolu olacak bir durumu yaratma mücadelesini yazmayı düşünüyordum. Şimdi Boye'yle konuşurken, aşağılanmışlığımız içinde kendimize

mal etmiş olduğumuz ve adeta kendimize hedef yaptığımız bu kavramlar bana sloganlaşmış gibi geliyordu. Bütün hayatı eğitimin içinde geçmiş olan Boye burada mücadelelerle ne kastettiğimi anlayamıyordu. Onun için yazmak, bir teselli arayışı olmasının yanı sıra, hep doğal bir şey olmuştu. İlkgençliğinden bu yana şairlerle, müzisyenlerle, düşünürlerle yakın ilişkisi olmuştu, düşüncelerini not etmiş, şiirler yazmıştı, *Kallocain* romanı dilin içinde katettiği uzun bir yolun son noktasıydı. Bu tamamlanmışlığın bedeli bir yetersizliğin içine düşüş olsa da, görevi olarak gördüğü şeyden asla sapmadığını söyleyebiliyordu. Karşımızda sanat olarak adlandırdığımız bir olay vardı, onu tanımlamak zor olduğu gibi eskimiş tanımlara da gelmiyordu, çok eski zamanlardan beri özel bir ifade biçimiydi sanat ve onun ışığı acı dolu yaşamımızın her yerine sızmıştı. Boye hafif İsveç aksanıyla konuştuğu harika Almancasıyla, bazen kendini vahiy aracının hizmetindeki bir rahibe gibi gördüğünü söylüyor ve vermek zorunda olduğu sınavları, yazmaya dinî bir görev gibi yaklaşmasıyla ilişkilendiriyordu. Sanat onun için ilahi bir şeydi, bense sanatı kuru bir biçimde yararlanılabilecek bir zanaat olarak görüyordum. Onun melankolisinin kaynağı iç çelişkileriydi, bense işgücümü ucuz fiyata endüstriye satmak zorunda olduğum için baskı altındaydım. Edebiyatın özerkliğinin temeli olan bağımsızlığa nasıl ulaşabiliriz ki diye soruyor ve ona kendi çıkış noktamı anlatmaya çalışıyordum. Babamla ortak noktamız bir fabrikaya zincirlenmiş olmamızdı. Bu mekanizmanın bir parçasıydık, ondan nefret ediyorduk ve ona bağımlıydık, o bizi kayıtsızlıkla ezip geçerken biz ona sıkı sıkıya sarılıyorduk. Nasıl ki ben sürekli olarak, santrifüj fabrikasının bağırsaklarında debeleniyorsam ve her an bir çöp gibi kenara atılma korkusuyla yaşıyorsam, babam da tekstil basmahanesinde çalışıp çabalıyor, kıvamlı boyayı spatülle şablonun üzerine döküyor, metal örgülü geçirgen yerlere boyayı yayıyor, ağrıyan sırtıyla çerçeveyi kaldırıp sıkıştırma deliklerini merdanenin üzerine bastırıyor, kırk metre uzunluğundaki masanın üzerinde duran kumaş sayısız tonlamaları yiyene ve desen çıkana kadar presleme yapıyor, sonra aynı şeyi tekrar ediyordu. Bu ileri ve geri, bu aşağı ve yukarı, masa boyunca soldan sağa bu ritmik adımlar ve bunların tekrarı onun gününün bütün içeriğini oluşturuyordu, bir tek paydoslarda alçak, yeşilimsi, boğucu odada annemin ne yaptığına bakmak için dışarı çıkıp eve koşuyordu. Anneme gelince, bitmek bilmeyen sıkıntı ve yoksulluğun onun donukluğunu daha da artırdığını söylüyordum Boye'ye. Annem bir ömür boyu, gündelik tersliklere aldırmadan bir tür saflığı, saydam, samimi bir eylem biçimini korumaya çalışmış, ama sonra maruz kaldığı aşağılanmalar katlanılır olmaktan çıkmıştı. Devam etmenin kendisi için imkânsız olduğunu görmüş olmalıydı, şimdi onun başına gelen şeyin tohumları elli yıl önce atılmıştı, çünkü zaten deforme bir dünyanın içine doğmuştu o. Dilini yitirmeden önce çözülmemek için büyük bir çaba harcamıştı,

çocukluğumda bana kendime inanmayı öğretmiş ve yoksunluklarla mücadele edebilmek için düş gücünün yolunu açmıştı. Boye'yle yaptığımız turlardan birinde Dalberg Caddesi'ne gitmiştik, yüksekte, kentin kuzey sınırında bir caddeydi bu, caddenin ardında ormanlık ve kayalık bir tepe vardı, Boye'nin yüzü ansızın şaşkın bir ifadeye bürünmüştü, yukarıdan kente, göllere ve tepelere bakarak, algı kapasitesinin bir sınırı olduğunu ve bu sınıra dayanınca insanın vazgeçmek, bütün umudu bir kenara bırakmak zorunda olduğunu söylemişti, çünkü insan bu noktada hâlâ umut besliyorsa yitip giderdi. Daha sonraki haftalarda sık sık onun sözlerini düşünmüştüm, onu Mart sonunda yeniden gördüğümde heyecanlı bir hareketlilik içindeydi, annemin dizi dibinde durmadan onun kulağına bir şeyler fısıldamış, bu arada da hastayı bir çocuğunkine benzeyen küçük eliyle okşamıştı, sonra da sazlarla kaplı Mjörn Körfezi'ne yaptığımız yürüyüş sırasında, oradan da tren hattı boyunca Västra Bodarne'ye giderken o zamana kadar bana açmadığı şeylerden söz etmişti, Berlin'deki genç kızla yaşadıkları aşk ilişkisinden, Margot'yu Stockholm'e yanına aldırdıktan sonra ona nasıl yük olduğundan, Bratt'ın kliniğinde psikolog olarak çalışmış olan ve o sırada ölümcül bir hastalıkla boğuşan kadın şair Nathorst'a düşkünlüğünden. Margot yaşça kendisinden büyük kız arkadaşının yanma sığındıktan sonra daha da kötüye gitmişti ve onu güçsüz hale getiren Boye'nin ona karşı hissettiği suçluluk duygusuydu. Gerçi Boye Margot'yu yıllar önce kurtarmıştı, ama bunu kendi yararını düşünürken farkında olmadan yapmıştı, o zamanlar Yahudi kızın karşı karşıya olduğu yok edilme tehlikesinden haberdar değildi. Kıza duyduğu arzu bir süre sonra azalmıştı, Margot bağımlı olduğu için ona yük olmaya, onu rahatsız etmeye başlamıştı, çalışmak için yalnızlığa, kendi deyimiyle ölümün verdiği huzura benzeyen bir yalnızlığa ihtiyacı vardı Boye'nin. Margot'yu Fransa'ya göndermiş, ama Margot birkaç hafta sonra korkudan geri dönmüş, bunun üzerine Boye ona bir ev tutup döşemiş, yükseköğrenimini görmesi için yardımcı olmuş, korkunç bir çocukluk geçirmiş olan ve sonunda kendisinin bir kopyası haline gelen Margot'yu kendinden uzaklaştırmak, ondan kaçmak zorunda kalmış, dünyadan uzak Alingsås'a gitmişti. Orada geçen yılın yazında aralıksız bir çalışmayla, yoğun bir kendini veriş içinde kitabını yazmıştı. Bir kez daha yüzüne yerleşen şaşkın bir ifadeyle, belki de yaşamın son uğrağı hakkındaki bu kitap Margot'yu katledişimin savunusundan başka bir şey değil, demişti. Ayrıca, diye eklemişti, hepimizi saran soğuğu inandırıcı bir biçimde betimlemeyi başarıp başaramadığımı bile bilmiyorum. Annemin söylenecek şeyleri bildiğini, ama bunları anlatmaya uygun bir dilimiz olmadığını söylüyordu. Boye annemin iç dünyasına girmeye çalışmıştı, her şey orada açıklıkla görünüyordu, ama annem gördüklerini bir türlü avcunun içine alamadığı için davranışı delilik olarak dışavuruyordu. Anneme iyi bakmak zorunda olduğunu, onun gerçeğin

tanığı olduğunu, hakiki çöküşün ne olduğunu anladığı için belki de hiçbir zaman bizim yaşadığımız varoluşa dönemeyeceğini, çünkü bunu yaparsa sırrına erdiği şeye sırt çevirmek, onu inkâr etmek durumunda kalacağını söylüyordu. Annem kendi bilgileriyle bizim dünyamızda tutunamayacağı için kendi dalgınlığı içinde yaşamaya mecburdu. Onu kendi dünyasında rahat bırakmamız gerektiğini, çünkü onu uyandırırsak onun ruhuna acı çektireceğimizi, o zaman deliliği felaket olarak yaşayacağını söylüyordu. Boye'nin kendi sonuna doğru ilerlediğinin hâlâ farkında değildim, daha çok onun yeni durumun yarattığı bir sarsıntı içinde olduğunu sanıyordum, sanki benimle değil de, kendi kendine konuşuyordu, bana açılmasına imkân veren şey ona yakın olmayışım ve benim hemen ortadan kaybolabileceğimi bilmesiydi. Kendisine sadece kendisinin yardım edebileceğini bildiğini, dışarıdan gelecek herhangi bir destekten artık medet ummadığını, şimdiye kadarki eylemlerinde hep sanki kendini inkâra mecburmuş gibi davrandığını söylüyordu. Berlin'e gitmeden önce, istekleri karşısında duyduğu utançtan kurtulması gerektiğinin farkına varmıştı, ama oraya gittiğinde kendine çektirdiği acı daha da derinleşmişti. Yirmi sekiz ve yirmi dokuz yıllarında *Büyülü Dağ*'ı çevirmişti, onu önce bu kitaptaki düşündürücü aşk hikâyesi etkilemiş, ama sonra tümcelerin son kertede içerdiklerini inceledikçe içi bulanmıştı. Aşkın işlevleri bir kez daha erkek bakış açısından anlatılıyor, ayrıca da sevecenliğin ve hayranlığın ansızın tersine dönmesiyle kadın aşağılanıyor, önemsizleştiriliyordu. Romanın sonuna doğru eski ve yeni sevgili bir araya gelerek aşklarının objesini yargılıyor, başarısız oldukları halde erkeksi üstünlüklerini ayakta tutarak aslında birlikte yedikleri haltın suçunu kadının üstüne atıyor, kadının kendisini inisiyatif kullanamayan, edilgen bir yaratık olarak hissettiğini, kadınsı bir rüşvetçilikle erkeğin seçim hakkına teslim olduğunu iddia ediyorlardı. Boye aniden erkekle birlikte yaşamanın beraberinde getirdiği bütün kepazeliği, kadın imgesini, birçok kadının da benimsemeye hazır olduğu imgeyi yaratan horlayıcı akıl almaz düşünceyi açıkça görmüştü. İsteksizlik içinde kitabın çevirisini tamamlamış, sonra da erkek baskısından kurtulmak için çabalamış, böylece evliliğinde de kırılmalar yaşamıştı. Berlin'deki analiz bütün yetersizliğine rağmen, onun uzun süredir var olan, ama devamlı olarak bastırdığı eğilimlerini, bir kadınla teslimiyeti paylaşmaya hazır olduğunu ortaya çıkarmayı başarmıştı, bu teslimiyet yaşantısı erkeklerle birlikteliğinde kaçırmış olduğu bir şeydi. Ama sonra yine iç çelişkiler onun elini kolunu bağlamış, Margot'yla, dayakla yetiştirilmiş ve boyun eğmek üzere eğitilmiş bu hasta kızla önyargıların ötesinde bir ilişki kurmayı başaramamıştı, ikisi de çifte bir çaresizliğin ve kırılganlığın pençesine düşmüş insanlardı. Azgın erkek dünyasıyla, onların silah şakırtılarıyla, komut sesleriyle kuşatılmıştık, demişti. Ve her ne kadar kaynağını bu dünyada bulan ruhsal tahribatları romanında anlatmış olsa da,

bu dünya onun da gözünü kamaştırmıştı, çürümüşlüğün hipnozuna teslim olduğu ânı, spor salonundaki kalabalığın içinde, yukarı uzatılmış kol ormanına kendisinin de kolunu uzatarak katıldığı ânı unutamıyordu, alnına düşen perçemi hafif bir el hareketiyle geriye atan kürsüdeki adamın yüzüne tutuluşunu, hayranlık sarhoşluğunu her düşünüşünde utancından ölesi geliyordu. Küçük köy Västra Boderne'nin alt tarafında kalan gölün kıyısındaydık, kar henüz erimemişti, yol kenarlarında buz topakları birikmişti, Berlin burnumuzun dibindeydi, büyük dönüşümden önceki Berlin, her köşede bir tıslama ve inilti, metalik şakırtılar, yumuşak bir şeye indirilen darbeler, yaklaşan ve uzaklaşan hızlı soluklar, gölge gibi hızla gelip geçmeler, ve sonra çığlık, seslerin birbirine karışması, kükreme, önce kesik kesik, sonra bir ulumaya, uğultulu bir fırtınaya dönüşen bir kükreme. İkimiz de kendimizi bunun içinden çekip çıkarmıştık, ve çevremizdeki mutlak sessizlikte kulaklarımızda kanın dolaşmasını dinliyorduk. Boye aşkın sonucunda değil de, arzunun tatmininden sonra ortaya çıkan yavan duygunun esiri olduğunu söylemiş, yüzü tiksintiyle çarpılmıştı. Beden zihinsel güçle yaratılan hiçbir şeye aldırmıyor, alaycılığıyla şiirsel keşifleri paçavraya çeviriyordu. Kitabıyla bu uçurumu aşmaya çalışmış, çabası başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu kitap yazarlık yaşamına son noktayı koymuştu. Belki de ona en zor gelen şeyin Anita Nathorst'u terk etmek olacağını söylemişti, ama yakında bunu da yapması gerekecekti, ben onun sözlerinin nerelere uzandığını anlamıyordum. Elinden uçup giden mükemmel bir kadın portresi çiziyordu, ama aynı zamanda sesinde intikamcı bir ton vardı. Erkek iktidarını kırmayı başaramadığı için Nathorst'u da yüceltip erkeksi bir otorite haline getirdiğini söylüyordu. Nathorst'un güzelliğiyle ilgili söylediği şeyler benim edindiğim izlenimlere ters düşüyordu. Nathorst'u birkaç kere görmüştüm, uzun boylu, iriyarıydı, suratını da Boye'nin söylediği gibi narin ve anlamlı değil, ifadesiz ve düz bulmuştum. Üstünde uzun bir ceket, bol paçalı bir pantolon ve kaba çizmeler vardı, Bratt'ın karşısında el pençe duran herhangi bir hizmetçiye ya da uşağa benziyordu. Kemikli hafif kambur vücudu, Boye'nin zarif lüleler olarak tanımladığı seyrek saçları, Bratt'ın hastanesini yoksullar eviyle birleştiren avluda dikkatimi çekmişti, burası daha sonra bir su tesisatı atölyesi olmuştu, caddeye çıkan yüksek tahta çitteki giriş kapısı, eğik çatılı garajın yuvarlak kapısıyla yan yanaydı, doktor uzaktaki hastalara garajda duran arabayla gidiyordu, her tarafı dökülen üstü açık bir arabaydı bu, binmeden önce ön tarafa geçip motorunun elle çalıştırılması gerekiyordu, garajda bir de köy yollarında gidip gelmekten tekerlekleri kabuk kabuk dökülen eski bir payton vardı. Ahırda at yoktu artık, ama yemliğin çevresinde hâlâ gübre duruyordu, duvarda da tozlu bir koşum takımı asılıydı. Buradan bir merdivenle Bratt'ın psikanaliz seanslarını yaptığı odaya çıkılıyordu, aşağıdaki bir tahta bölmede tavuklar gıdaklıyordu, ortalık etrafa yayılmış

araç gereçlerle doluydu, bir kütüğün üstünde yakacak odun kesiliyordu testereyle, yeniden kente dönüp çamurlu avluya girdiğimizde gördüğümüz, birbirlerinin yanından hayalet gibi geçen, bir saatlerini ruh doktorunun odasında geçiren, sonra umutsuzca oradan çıkıp amaçsızca zaman öldüren sürgünlerin bekleştiği binanın önüne geldiğimizde Boye kederlenmişti. Bu avluda dikilirken Boye'ye bakmıştım, hırkasının içinde ufak tefek, incecik görünüyordu, testerenin sürtünüşlerinin, ağaç kütüğüne inen balta darbelerinin, kesime giden tavukların bağırtılarının ortasında öylece dikilmiş duruyordu, yüzleri kapalı garip figürlerin arasındaydı, bir pilici ellerinin arasına almıştı, iriyarı bir delikanlı üzerinde kemersiz pis bir yağmurluk ve kolunun altında bir baltayla ona doğru yaklaşıyordu. Yirmi altı Nisan cumartesi günü annemi ziyaret ettiğimde, onu şiddetli bir hezeyan içinde buldum. Babam, Boye'nin üç gün önce onlara kısa bir ziyarette bulunduğunu, annemle efsunlarcasına konuştuğunu, onunla öpüşüp vedalaştığını, o günden sonra da hiç görünmediğini söyledi. Polis ve gönüllüler kentin çevresindeki ormanları tarıyor, kaybolan Boye'yi arıyorlardı. Annem olduğu yerde dimdik oturuyordu, dudakları kıpırdıyordu, arada bir ağzından bir fısıltı, bir inilti çıkıyordu. Pazar günü, Boye'yle dolaştığımız bütün yollardan bir kez daha geçip onun sapabileceği patikalara girip çıktım. Bir defasında da Dalberg Caddesi'ne, dimdik yükselen arazinin kenarında oturduğumuz yere gittim, ve Boye aynı gün öğleden sonra kent sınırındaki bu caddenin yakınında, dağın tepesinde bir köylü tarafından bulundu. Meşelerin altındaki yosunlu taşların arasına çömelmişti, üstünde gri yün elbisesi, başında el örgüsü gri yün şapkası vardı, çalılıkların çıplak dalları arasından aşağıdaki kente bakmış, onu kızıl akşam ışığında, sonra mor pusun içinde, nihayet karanlık bastırınca da ışıkların parlaklığında izlemişti, ve lambalar teker teker sönmeye başladığında hapları almış, şişedeki suyun yardımıyla midesine indirmişti, bir iki haptan fazlasını yutamamış, boğulacak gibi olmuştu, gittikçe üzerine daha fazla bir yorgunluk çökerken şişeyi bitirmişti, kar kalıntılarının içindeki ayakları üşümeye başlamıştı, yirmi üç Nisanı yirmi dördüne bağlayan gece, Yunan birliklerinin Selanik'te bozguna uğradıkları gece hava don yapmıştı, kollarını göğsünün üstünde çaprazlamasına birleştirirken şişenin içinde buz kristallerinin nasıl oluştuğunu izlemeye fırsat bulabilmişti. Son günlerdeki dondan sonra ilkbahar ansızın gelmişti, odamızın penceresi açık duruyordu. Stockholm'e akşam treniyle geri dönecek ve istasyondan dosdoğru ilk vardiyaya gidecektim. Boye'nin ölüm haberini aldıktan sonra babam ve ben ağlamaya başlayan annemin iki yanma oturduk, oysa ağlaması için bir neden yoktu, çünkü Karin Boye'nin hâlâ yaşadığını görüyordu annem, kaya parçalarının arasındaki toprak kabarıp yarılmış, kırmızı yaban mersinlerinin nemli sapları arasında Boye'nin başı belirmişti, saçlarında yapraklar vardı, kapalı gözleriyle, titreşen kirpikleriyle yüzü yukarı doğru

dönmüştü, giderek ince beyaz boynu, omuzları, köprücük kemikleri de görünmeye başlamıştı, köklerle örülmüş topraktan hızla yükseliyordu şimdi, elleri eğreltiotlarına, çalılıkların damlayan dallarına uzanıp çukurun kenarına dayandı, kendini kayarak yukarı çekti, bedeni gerilmişti, annem onun dişlerinin takırdadığını, bütün gövdesinin titrediğini görüyordu, ama yüzü huzurluydu, annem dirilenin gri ceketiyle, gri eteğiyle bir an yanından geçip gittiğini gördü, etrafına bakındığında her tarafta aynı şeyin olduğunu görüyordu annem, her tarafta yarılan ve içinden kafalar çıkan küçük tepecikler vardı, ve omuzlar, ve kollarını ileri doğru uzatan, kalçaları ve bacakları peşleri sıra sürükleyen gövdeler, bütün bunlar için ağlıyordu annem, gözün gördüğü sınıra kadar toprağın içinden, tomurcuklanan, çiçek açan dalların arasından yükselen sayısız insan için ağlıyordu, yüzler solgun, tenler yara bere içindeydi, çıplak mıydılar yoksa üstlerinde bir bez parçası mı vardı, pek anlaşılmıyordu, ve onların hepsi yaşıyordu, hepsinin dişleri takırdıyordu, ızgara yaparken çıkan cızırtıya benziyordu, bitmek bilmeyen tiz bir ses, bir de soluk hırıltıları vardı, annemin gözyaşlarıyla ıslanmış yüzünü serinletiyordu bu ses, arkadaşı onun başının üzerinde uçmuştu, aşağıya doğru sarkan çıplak ayak parmaklarını görmüştü onun, ama artık uzaklaşmıştı ve şimdi o da diğerlerine karışmıştı, toprağın içinden başlarını kaldıranların hepsi nasıl yaşamaya devam ediyorsa o da yaşamaya devam ediyordu, giysilerini üstünden atmış ya da örtünmüş bütün bu kadınlar, bu kaburgaları görünen, sıska bacaklı çıplak çocuklar, üstlerinde uçuşan paçavralarla yara bere içindeki bu erkekler, yüz hatları seçilmeyen, gözleri kapalı, sakallı ya da sakalsız bütün bu yüzler, hepsi de canlıydı, hepsi de soluk alıp veriyordu, yola koyulma vaktim geldiğinde annem hâlâ ağlıyordu.

Boye'yi ancak ölümünden sonra, kitaplarını incelerken ve Hodann'la onun hakkında konuşurken tanımaya başladım, altı ayı aşkın bir süre boyunca yakınında bulunduğum, ama canlılardan her geçen gün biraz daha uzaklaştığı kuşkusuna hiç kapılmadığım Boye'nin kişiliğini yeniden kurguluyordum. Onun pek çok kez intihar girişiminde bulunduğunu söyledi Hodann, aslında uzun bir süreden beri dostlarıyla bu tür bir ilişki biçimi geliştirmiş ve bunu sürdürmüştü, arkadaşlarını, onu tutmazlarsa gideceği tehdidiyle kendisine çekiyordu, Hodann bunu şantaj olarak adlandırmak istemiyordu, aşırı uçlarda dolaşan bir yaşama tutumuydu bu, bu yaşama tutumu içinde yakınlarından veremeyecekleri bir şey istiyordu. Hodann'ın onu her akşam aldığı uyku haplarından uzaklaştırma çabaları başarısız olmuştu, eskiden okuldayken de bir arkadaşı, Boye uyuyana kadar yatağının başında beklemek zorunda kal-

mıştı, Nathorst ve Bratt da sürekli onun aldığı ilaçları takip etmişlerdi, yine de başlangıçta imdat çığlığı olan şey onu her defasında nihai sona biraz daha itmişti. Ölümün kışkırtıcılığının bir alışkanlık, bir bağımlılık haline gelebileceğini söyledi Hodann, Boye kendini günün birinde, onca kez yaklaştığı ölümün kollarına atacaktı. Son noktayı koyma özlemi kurtuluş umudundan daha baskın çıkmıştı. Sohbetlerimiz sırasında onun dile getirdiği şeyleri biraz olsun yorumlamayı başaramamış olduğum düşüncesi aklımdan çıkmıyordu. Birlikteliğimiz sırasında görünenlerle yetinmiştim sadece, beden diliyle, yüz ifadesiyle, bana yönelme tarzıyla, onda bıraktığım izlenimin bana yansıyışıyla ve iletişim aracı olarak dilin bilgi, ses tonu, aralardaki duraklar gibi somut verileriyle. Bütün bunlar benim arkadaşlarımla kurduğum ilişkide belirleyiciydi, onlarla paylaştığım şey belli bir dış dünyanın içinde oluşumuzdu, bu dünyayı aydınlatmanın yollarını ve araçlarını bulmaya çalışmıştık birlikte. Annemin varoluşunu da hep kendi yaşam çevremizden saymıştım, her ne kadar onun içinde olup bitenlere ulaşmak mümkün değildiyse de, onun nereden geldiğini biliyordum, o hâlâ benim hayatımın bir parçasıydı, onun bize yakın olması gerektiğinden başka bir şey düşünemiyordum. Ama Boye'yle konuşmalarımda gittikçe daha fazla uzaklara çekilen birisini buluyordum karşımda. Benim hiç elden bırakmadığım ve yaşamamın parçası olarak görmeyi bir görev haline getirdiğim aklı, Boye daraltıcı ve yıkıcı olduğu gerekçesiyle reddettiğini defalarca göstermişti, ama onun akıldan anladığı politikacıların bize akıl olarak sunduğu sahte akıldı, gerçekte bu tür bir akıl politikacıların hizmetinde boyun eğmeyi kabul ettirmekten başka bir şeye hizmet etmiyordu. İnsanın kendine özgü içsel kıpırtılarını boğan, dış bir egemenlik yapısını ayakta tutan bu tür bir akıl, elbette edebiyatın da kaynağındaki her şeye karşı pozisyon alacaktı. Boye bir zamanlar Clarté öğrenci hareketine katılmış, toplumsal mücadelelerin içindekilerin arasında yer almış, çağrılara destek vermişti, ama sonra parti erkinin sonuçlarıyla yüzleştiğinde iç dünyasının hâlâ bozulmamış bölgelerine geri dönüp içine kapanmış, bu noktadan sonra da geride kalan enerjisiyle en kişisel düşüncelerini ve duygularını yok etmek isteyen müdahalelere başkaldırmıştı. Boye'nin kitabında gerçekliğin ayrıntılarıyla dolu bir malzeme gördüğüm için ister istemez onun bir labirentte kaybolacağını, zamanın, onun bu malzeme karmaşası içinden çıkış yolunu görmesine engel olacağını düşünmüştüm, oysa Boye kitabı *Kallocain*'de, zaten derinden deforme olmuş bir realitenin nerelere kadar yayılabileceğini düşünüp sınırları zorlamış ve bizim, kendimizi koruma güdüsüyle bakmaya cesaret edemediğimiz bir sonraki aşamayı algılayabilmişti. Boye, belirsiz yaşı ve görünüşüyle bu narin varlık, gecelerin bu Ben'i, iki karşı güce bölünmüş acımasız bir dünyayı anlatmakla, yazar olmak isteyen genç işçinin teori üzerine kurulmuş varoluşunu ezip geçmişti. Onun ifadelerinde bazen ruhsal, aşırı bir

biçimde duygu yüklü bulduğum şeyler benim rasyonel sistemimi sarsıyordu, yazmak üzerine konuşurken birbirimizi anlamamış, birbirimize teğet geçmiştik, İsveç'te kendisinin de içinde yer aldığı kuşağın edebiyat yapıtlarını onun sayesinde okumuş, bu yapıtlarda Boye'ye yakın pek çok şey bulmuştum, ama yine de onun söylemek istediklerini ancak onun son kitabını birkaç kez okuyunca anlamaya başlamıştım. Anlattıkları benim sandığım gibi ütopya değildi, Boye şimdiyi inceliyor, görünüşte bizi içinde yaşadığımız gerçeklikten uzaklaştıran zaman kaydırmaları gerçekte şu an yaşadıklarımıza işaret ediyordu. İçinde taşıdığı suçluluk duygusunun kaynağı cinsel çatışmalardan çok, onun başkalarıyla ortak yanı olan bir beceriksizliğiydi, devleti cinayet aracına dönüştüren gelişimin durdurulamamasına sebep gördüğü beceriksizlik. Kitabında iki büyük güç olan Dünya Devleti'nde ve Evrensel Devlet'te* artık ideolojiler konu edilmiyordu. Gerçi uzun savaşlardan sonra bu iki krallık sözümona farklılıklarıyla yan yana yaşıyordu, ama fark sadece askerî güç avantajının birinden diğerine geçip durmasındadır, bu gösterişli rekabet, sürekli güç artırımına hizmet etmekten başka bir şey yapmıyordu. İki yönetim merkezi de, düşman dediği bir diğerini ezip geçeceği ânı kollamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Teyakkuz halinde karşılıklı birbirini kollamanın yol açtığı bu gerilimli durum, içinde bulunduğumuz duruma çok iyi uyuyordu, ama öyküde, bizim tercih ettiğimiz bir tarafın kazanma umudunu besleme şansı ortadan kaldırılmıştı. Kendine bir bakış açısı seçme şansının, hatta ayırt etmenin taşıdığı anlamın bütünüyle yitirileceği bir geleceği anlatıyordu kitap, karşılıklı korkunç bir terör her türlü düşünce kıpırtısını karanlığa götürüyordu. Ve kendi çaresizliği içinde yaşayan vakanüvis, özgürlüğe ilişkin anılardan geriye kalanların asla söndürülemeyeceğine inanmış olsa da, komşu devletin bir yıldırım savaşıyla iki imparatorluğu tek bir güçte birleştirmesinden sonra vahşetin ikiye katlanmasıyla bu düş kıvılcımının da sönüp gittiğini görecekti. Hodann yazarın, en dehşet verici korkularımızı ifade etme yeteneğini inkâr etmeye yanaşmamakla birlikte, acı verici hakikat arayışının vardığı bu sonun bizim hedeflerimizle çeliştiğini düşünüyordu. Pratiğe uygun eylemlerde bulunmayı öğrenmiş olan bizler, dedi Hodann, insanlarla ilişkimizi etkileme, değiştirme şansımız olan siyasi bir çerçevede düşünmeye alışık olduğumuzu, ama bize tümüyle yabancı, hiçbir kural tanımayan ortamlarda karşılaşmaların da gerçek olduğunu söyledi. Bu dipsiz boşluklarla ilgili bir şey bilmek istemiyoruz, çünkü orada güçlerimiz tükenecektir, bilgisine ulaşabileceğimiz şeylere sarılıyoruz, acelemiz var, güncel sorunlarla ilgili kararlarımızı hızla görü-

(*) Karin Boye'nin kitabı dünyada birbirine düşman iki hâkim devletin bulunduğu fantastik bir kurguya yer veriyor. Bu iki devlet de totaliterdir ve düşmanlıklarına rağmen birbirine alternatif özellikler taşımazlar. Romanın kahramanı Kall, Dünya Devleti'nin hizmetinde bir kimyacıdır ve gerçeği söyleten Kallocain ilacını bularak devletine hizmet etmek isteyecek, ama insanların devlete karşı komplo içinde olmadıklarını, inançsız bir şekilde itaat ettiklerini görecektir – ç.n

şüp bir sonuca varmak zorundayız, burnumuzun dibindeki tehlikelere karşı koyabilmek için yüzeysel sloganlarla yetinmek durumunda kalıyoruz, bu arada ortaya çıkabilecek yanlış anlamaları da göze alıyoruz. Becerimiz güncel sorunlarla ilgili tavrımızı düzenlemeye yetiyor sadece, duygusal dünyamızda ise yalnız kalıyoruz. Etiği dışsal ilişkiler düzlemine yerleştiriyor ve böylece yapıp ettiklerimize sorumluluk görüntüsü kazandırıyoruz, işler altüst olduğunda da suçu birbirimizin üstüne atıyoruz, çaresizler, cahiller, azap çekenler ve deforme edilmişler olarak bize hareket alanı kalmıyor. Boye, dedi Hodann, haklıydı. Her şeyi umarsız bir akla bağlayan bu sahtekâr hayatı sürdürmek istemiyordu o, çaresizlik içinde dağılmak da bunun için ödediği bedeldi. Bu etiğin gereğini yapıyoruz biz, dedi Hodann öksürüğe karışan bir kahkahayla, çünkü kendimize güvensizliğimiz ve kuşkularımız içinde kıvranırken elimizdeki en yüce şey bu. Hareket ettiğimiz yüzey incecik de olsa, oradaki paylaşımı güdülerin ve özlemlerin karanlık derinliklerine tercih ediyoruz. Yapabildiğimiz tek şey, İspanya'ya gitmek, illegaliteye geçmek, yeraltında yaşamak, böylece başkalarına yardım edeceğimizi düşünüyoruz, ve sözcüklere, uzlaşmalara tutunmanın yitip gittiği yerde hesaba katılmamış olanlar, vardığımız hatalı sonuçlar, keder ve acı çıkıyor karşımıza. Hedeflerimizi gerçekleştirmek için aslında bizim hizmetimizde olması gereken örgütlere güvenmeyen Boye'yi anladığını söyledi Hodann, o da artık bir ortak zemin çabalarının boşa kürek çekmek olduğunu düşünüyordu. Boye'nin bana anlattıklarını, onun tıklım tıklım spor salonunda, isterik birinin kireçsi suratına sahip zatı dinleyişini, konuşmalarındaki hamaseti zamanında göremediğini söylediğini düşünüyordu. Pek çoğumuzun hâlâ, özellikle de önemli meselelerde çocuk gibi olduğumuzu söyledi Hodann, bizi umutlarımız yönetiyordu ve bu umutların kaynağında ana kucağıyla ilgili anılarımız, çoktan yitirilmiş bir uyum vardı. Boye de hepimiz gibi içindeki anayı ve babayı aramış, onların yokluğunu gittikçe daha fazla hissetmiş ve yerlerini başkalarıyla doldurmuş olmalıydı. Bir başına kalmış pek çok kişiye o sıralar bir vahiy gibi görünen şeyin etkisi altına girmişti o da, ve bu durumu büyük bir vaadin yanıltıcı olduğunu fark ettikten sonra yaşamıştı. Benim iddiam şudur ki, dedi Hodann, bizim kuşağı faşizmin tahribatlarından çok, Sovyetler Birliği'nin pençesine düştüğü felaket çökertti, çünkü işçi devletine bütün çocuksu inancımızla sıkı sıkı sarıldık, buna karşılık Almanya'da gelmekte olanın ne olduğunu başından beri biliyorduk. Bu güç karşısında hazırlık yapabilir, kendimizi ondan koruyabilirdik, ayrıca onun bizi kaçmaya sürükleyeceği de açıktı, ama Almanya'yla çatışmanın gittikçe kaçınılmaz bir hal aldığı bir zamanda Sovyetler Birliği'nin yanında yer aldık ve almaya da devam edeceğiz. Boye Sovyetler Birliği'yle ilgili idealist beklentilerinde düş kırıklığına uğradıktan sonra denetim aygıtının kuşatıcı baskısından kurtulmuş ve hiç düşünmeden kendini yeni cemaatin haya-

letinin kollarına atıvermişti. Buna karşı duramamış, taşkınlığa katılmak zorunda kalmış, kitleyle bütünleşmek istemişti, ve onu bu duruma yaşama isteği değil, ölümde yok olmak isteği sürüklemişti. Çünkü kitlenin içinde yok olmak ölümde yok olmak gibi bir şeydi, insanlar ölümde buluşuyor, bütün çağların içinden gelen sayısız insan ölümde bir araya geliyor, insan yaşamının sınırsızlığı ancak ölümde kavranabiliyordu. Ve ben artık annemin Boye için taşımış olduğu anlamı keşfediyordum, annem ona bir sınırsızlık ve zamandışılık duygusunu tattırmıştı, bu zamandışılığın içinde yaşamış ve yaşayacak olan her şey mevcuttu, onda hayata veda etme dürtüsünü uyandıran da buydu işte. Yapacak başka bir şeyi kalmamıştı. Boye bütün çözüm olanaklarını araştırmıştı. Bu durumda insanlara yaklaşımı doğallığını yitiriyor, her birini canlı hayvan olarak teşrih masasına yatırmaya dönüşüyordu, insana eğilmek, ilgi duymak imkânsızdı artık, çünkü kimseye güvenilemiyordu, en yakınındaki bile hain olabilirdi, kim olursa olsun herkesin yanında tetikte olmak, en ufak bir düşünce kırıntısını bile ele vermemek gerekiyordu. Boye'nin duvara çarparcasına farkına vardığı devlet, herkesin elinden son sırları da almayı başaran doğruyu söyletme serumu *Kallocain*'i elde etmesiyle, insanların içlerinde kalan son sırlar da ortaya çıkarılacaktı. Serumun insanlara uygulanması için gerekli yasal düzenlemeler sağlanmıştı, ürkütücü nokta kitaptaki Ben anlatıcının, aslında Boye'nin bu yeşil yeşil parlayan çözümü bulan kişi olmasıydı. Boye, gerçeği öğrenme merakından vazgeçemediği için, tek tip düşünmeye karşı durduğu ve iç dünyasında eski dilin izlerini yaşattığı için kendini ölüme mahkûm etmişti. Çünkü devletin tek erk haline geldiği ve mutlak bir uyum talep ettiği bir dünyada artık özgün bilgilere yelken açmak isteyen itkilerin var olması yasaktı, başka yaşama biçimlerini anımsamak bile insanın yargılanmasıyla sonuçlanıyordu. Sahtekârlık ve yalanın en yüksek hakikat haline geldiği bir ortamda tek hakiki eylem intihar olabilirdi ancak. Bulunup yakalanmak tehlikesiyle sürekli karşı karşıya olan bir avuç insan devletin egemenliğinden kaçma suçunu işlemeye ve büyük savaşlar çağından sonra mahvolmuş bir kültürü anmak için ıssız yerlerde yaşamaya karar vermişlerdi. Boye, sanatsal ifade arayışıyla aynı anlama gelen hakikat arayışını, iç dünyasında bir bölünmeye uğradıktan sonra son bir yıl içinde acaba nasıl yaşamak zorunda kalmıştı, diye soruyordum kendime. Kendisine karşı duyduğu korkuyu acımasız bir dış dünyanın eline terk etmişti. İçindeki hakikat dayanılmaz hale gelmiş, inkâr edilen bir hakikate dönüşmüştü. Dört Numaralı Kimya Kentindeki Gönüllü Fedakârlık Hizmetleri hakkında bilgi aktarırken kendisi sistemin gazabına uğramıştı. Gerçeği öğrenme mücadelesi içinde intihar etme kararına gittikçe daha çok yaklaşıyordu. Bütün bir gece kendini, birlikte olduğu bir dünya devleti askerinin yanında yatarken bulmuştu, serum sayesinde gerçeği ondan zorla öğrenmek düşüncesiyle doluydu, böylece kendini gerçeğin

ellerine bırakacaktı. Görünmezliği maske haline gelmişti. Onun dünyasında farklı bir bakışın, herkesinkinden daha değişik bir yüz ifadesinin dikkat çekeceğini biliyordu, en ufak bir huzursuzluk belirtisi bile onun tutuklanmasına yol açabilecek kadar tehlikeliydi. Bu çocuksu kadın öyle bir noktaya gelmişti ki, edebiyatın iç dili artık dışsal yaşam biçimleriyle bütünleşemiyor, sanatta mutlak özgürlük talebi, varoluşu dikte eden bir tamamlanmamışlık haline çarparak dağılıp gidiyordu ister istemez. İnsanın yetkinleşmesinin aracı olarak düşünülen parti, ideolojik ve politik bir örgüt olarak devletin kendisi haline gelmiş, bir değişmezlik, kesinlik, donmuşluk idealine, bir ilkeye dönüşmüştü, bu ilke sanatsal ilkenin tam karşıtıydı ve yerleşik hale geldikçe ister istemez daha ölümcül oluyor, her şeyi yok ediyor, iç dünyada edebiyatı yaratmak isteyen her şeyi talan ediyordu. Daha önce, bir daha hiç uyanmayacak ölçüde ilaç almamıştı, artık kimsenin kendisini bulamayacağından emindi, ve bu defasında uykuya bir hazla dalmıştı, içinde uyanan bu son eylem isteğiyle burada, buzul çağı taşlarının arasında rahatsız edilmeden sönebilirdi şimdi. İnsan davranışıyla ilgili anlayışımızı derinleştirmek için belki hâlâ, onun seçimiyle ilgili ipuçları verebilecek bazı karakter özelliklerini ortaya çıkarabiliriz, dedi Hodann. Boye için güdüsel olan bağımlılık demekti. Erkeksilikle kadınsılığın sınırları onun iç dünyasında belirsizleşmişti, Anita ise annelik tarafını temsil ediyor, ama öte yandan da ondan kaçarak, onu reddederek, ona sertlik göstererek erkeksi bir figür haline gelebiliyordu. Anita bir yönüyle de, kendisini terk etmiş olan karısını yeniden kazanmaya çalışan Bratt'a talip olan ve Boye'nin kıskançlıkla gözetlediği sevgiliydi, Anita ve doktor arasındaki aşk ilişkisinin arkasında Boye'nin kurgusu yatıyordu. Öte yandan Boye'ye Yahudi genç kız Margot umarsızca bağımlıydı. Boye'nin arkaik modele uygun olarak içinde hareket ettiği bir daireydi bu. Cinsel yaşamı bozulmuştu, bir kadın olarak, dişi bir organizma olarak artık yoktu. Aklının ortaya koyduğu çözümler dönüp dolaşıp duygularının karşısına engel olarak dikiliyordu, kendini tanımlamayı başaramıyordu. Berlin'deki analiz, fazlasıyla şiddetli bazı güçleri harekete geçirdikten sonra günahkârlığının bilincinde olan Boye bir daha asla eski dengesine kavuşamamıştı. Olmak istediği ve aslında olduğu kişi olmak ona nasip olmasın diye kendisine lanet okumuştu, dedi Hodann. Kendini bütünüyle özlemlerine teslim edeceği yerde normalliğin delilik olarak gördüğü şeyin içinde dağılıp yok oldu. Ve geride bir tek artık ona yardım edilemeyeceği görüşü kalmıştı, Nathorst bütün soğukkanlılığıyla herkesin kendi yaşamı hakkında karar verme hakkına sahip olduğunu söylemiş, köy doktoru neşeyle ve budalaca ıslığını çalmıştı. Birden Boye'yi konukevinde bulamadığım günlerden birinde onunla nasıl karşılaştığımı anımsadım. Bir cumartesi akşamı Plan Caddesi'ne çıkan yan sokaklardan birinde bulunan dans lokalinin avlusunda dikilmiş duruyordu, toprak zeminine çakıl dökülmüş bir avluydu

bu, insanlar içeriye girmek için merdivenlerde itişip kakışıyordu, Boye uzakta bir kenarda duruyordu, yüzünde o her zamanki kaybolmuşluk ifadesi vardı, çok dalgındı, beni fark etmemişti, etseydi de tanımazdı zaten, ona laf atmamış, ona görünmemiş, avlu kapısında durup onu izlemiştim, uzunca bir süre öylece dikilmişti orada. Bütün bunları nasıl yazabilirim, dedim Hodann'a, Hodann güldü yine, çalışmak için senin sadece bir kurşun kaleme ve bir parça kâğıda ihtiyacın var, diye yanıtladı beni, benimse kapsamlı, tıbbi, klinik bir aygıta ihtiyacım var, üstelik senin mesleki eylemini engelleyecek kimse yok karşında, buna karşılık devlet bana çalışma izni vermiyor. Hodann'nın, Lindner Meydanı'ndaki yeni binalardan birinde bulunan dairesinde, ayaklarının dibinde gözlerinin siyahı tıpkı babasına benzeyen bir yaşındaki oğluyla karşımdaki oturuş biçimi, bana onun Cueva la Potita Hastanesi'nde ve Villa Candida'da yaralı ya da bitkin bir askerin başucundaki halini anımsattı, orada onlara gösterdiği özen ve dikkat hem merhametten uzak hem de sakinleştiriciydi. Hodann belirsizlikleri, ortaya attığı bir fikirle ya da bir soruyla yerli yerine oturturdu hep, onun ortaya koyduğu ilintiler insana bir üst bakış imkânının ipuçlarını veriyordu. Dağılan insanları yeniden yüreklendirmeyi, onların kendilerini kaybetmesini önlemeyi, korkuları ve çelişkileri yüzünden savrulanları sakinleştirmeyi her zaman çok iyi becermişti. Cephedeki en iyi öncü kuvvetlerin soğukkanlılık ve inançla başardıklarını Hodann cephe gerisinde insani zaaflar ve kuşkular hakkındaki bilgisiyle başarmıştı. Otuz sekiz yazında başına gelenlere tanık olduğumuz Marcauer'den söz etti, o sıralar kendisinin de ipinin çekilmesine ramak kalmıştı, Paris'te Münzenberg'in ipini çeken ve içlerinden en az birinin şimdi Stockholm'de kaçak yaşadığı yoldaşların marifetiyle. Yerde oturan çocuk doğruldu, dengesini kaybedip düşecek gibi olduğunda annesi tuttu onu, anlaşılmayan sözcükler döküldü ağzından, annesinin ve babasının katkısıyla kendi dünyasını geliştirecek, keşiflerle dolduracaktı. Çocuğu kucağına alıp uzaklaşan kadının arkasından sevecenlikle baktı Hodann, o anda bana öylesine uzaktı ki, sanki ona bakmamam gerekiyormuş gibi geldi, başımı çevirdiğim sırada, kadının çıkmasıyla birlikte Hodann'ın etrafını çeviren oda kalmıştı geriye, Oslo'nun Pile Sokağı'nda bulunan mobilyalı bir odaydı bu, duvarlar bol çiçekli duvar kâğıdının dalları ve yapraklarıyla kaplıydı, perdenin aralığından sabah güneşi bir şerit halinde içeriye düşmüştü, kadının ruhundan bir parça sanki hâlâ odadaydı, dağılan toplulukların ardından, iki yıl önce Şubatta bir kez daha evlenmek istemişti Hodann, bundan kısa bir süre önce tanışmış olduğu karısı Stockholm'e gitmek üzere istasyon yolundaydı, Hodann onun peşinden gitmek istemiş, ama kentin uyanmakta olan sesleri yükselirken ve cangıla benzeyen odanın içinde yalnız başınayken geceleyin unutmuş olduğu hastalığının bir kez daha üstüne çullandığını hissetmişti, neredeyse boğulmak üzereydi, iğnesinin bulunduğu masaya zor be-

la ulaşabilmiş, iğneyi bacağına saplamıştı, ve ben üçüncü katın penceresinden genç kayınlarla çınarların rüzgârda sallandığı meydana, ardında görkemli ayaklarıyla Traneberg Köprüsü'nün yükseldiği dik yokuşlu caddeye, yeni apartman bloklarının taçlandırdığı Drottingholm yolunun öte yanındaki çayırlara ve ağaçlıklara, Stora Essingen'den Mâlar ağzının güney kıyılarında pusun içinde gözden kaybolan sanayi bölgelerine kadar uzanan ve parıldayan titremelerle akıp giden akarsulara bakıyordum. Hodann'ın, yeniden işe yarar politik fikirler edinmemiz yıllar sürdü, dediğini duydum. İspanya'da geleceğe duyduğumuz güvenin doruk noktasına ulaşmıştık, buradaysa benzersiz bir coşkunun ardından bizi bir arada tutan yapıda ağır ağır ilerleyen bir ufalanma başlamıştı. Dağılmasına engel olamadığımız Cumhuriyet'te geçirdiğimiz son bir yıl içinde Halk Cephesi'nin olanaksızlığını açıkça görmüştüm, tek seste buluşmak demek olan bu cephe belki gelmekte gecikmişti, belki zamanı henüz gelmemişti, çünkü onun taşıyıcılığını yapacak insanlar eski parti düşüncesinden kopmamışlardı. Onların katılığının nedeni başlangıçta sandığım gibi savaşın acımasızlığı değil, bencillik, kibir ve intikam tutkusuydu. Bizim dağılmamıza neden olan buydu, yoksa askerî üstünlüğe sahip olmamamız değildi. Güç kaybımızın nedeni artık birbirimize güvenemiyor oluşumuzdu. Kaçışımızdan sonra Paris'te yine birlikte hareket etmeninin gerekliliğinden söz edilmişti, ama bunun nedeni, açık bir parti politikası talep edenlerin tutuklanışını, sürüklenişini görmemizi engellemekti. Durumu bu şekilde gördüğünü söyledi Hodann, ve ben yeniden onun yüzüne bakma cesaretini gösterdim. Almanya'yla yapılan bütün anlaşmalardan sonra, İsveç'in faşist bir Avrupa'nın parçası olma tehlikesi büyüdüğünden bu yana geride bir tek İngiltere'ye gitme umudunun kaldığını söylüyordu Hodann. Zaten bir ay önce vatandaşlık hakkı elde etmek için Londra'daki Norveç Sürgün İdaresine bir dilekçe göndermişti. Uzun bir süredir Norveç İşçi Partisi'yle yakın ilişki içinde olduğunu, resmî makamların kendisine sürekli manevi eziyet ettiği, Hekimler Odası'nın kendisini aşağıladığı, yeteneklerine rağmen Ottosen Jensen'in bürosunda ismini bile kullanamadan ancak danışmanlık yapabildiği bir yer olan İsveç'te yerleşemeyeceğini söylüyordu. Bütün bunlara rağmen kırk bir Nisanının sonlarında dengeli bir ruh hali içinde görünüyordu, bunun nedeni belki de İngiltere'den gelmesini umduğu olumlu yanıt ya da yeni doğan çocuğun beraberinde getirdiği sevinçti. Ama İspanya'da da hep böyle görünmeyi başarmış, sonra da ortadan kaybolup odasında geçirdiği boğulma krizleriyle baş başa kalmıştı. İşim hakkında şimdi daha fazla bilgi edinmek istiyordu. Sabahları işbaşı yaptığım fabrika dönüşünden sonra içim boşalmış olarak yazmak üzere nasıl masanın başına geçtiğimden ve bir önceki günün uçup gitmek üzere olan tümcelerini toparlamaya çalıştığımdan söz ettiğimde, konuyu dışarıdan gelebilecek bütün saldırılar karşısında koruyan sağlam bir düzlemin sanatsal

faaliyet için olmazsa olmaz olduğunu söyledi, hayatları sürekli sıkıntı ve sefalet içinde geçenlerin yarattıklarını başka türlü nasıl açıklayabilirdik ki. Genellikle bize sanat yapmanın, edebiyat yapmanın olanaksızlığı olarak görünen şey aslında çalışmanın önkoşuluydu, yaşamı olanaklı hale getiren de çalışmaydı. Bunu ben de hissetmiş olmalıydım, çünkü haftalarca hiçbir şey üretememek, yazdıklarımı durmadan yırtıp atmak, baştan başlamak asla cesaretimi kırmıyordu, henüz fazla egzersiz yapmış sayılmazdım, Hodann'ın sözünü ettiği basamağa henüz ulaşmamıştım, atık ve çamur akıntısının içinde malzeme aramak zorundaydım hâlâ. Belki de, dedi Hodann, henüz yazmakta yeterince cesur değilsin, böyle yaparak iş arkadaşlarını inciteceğini sanıyorsun. Haklıydı, yanımda taşıdığım not defterimi fabrikada gizli gizli alıyordum elime, mola sırasında, beş dakikamızı aldığı için rampanın arkasındaki binanın en üst katındaki kantine gitmekten vazgeçip de, termos şişelerimizle, sefer taslarımızla bir taraftan yakıcı asit kokusunu duyarken yıkama kazanının kenarına iliştiğimizde, defterime kısa notlar düşmek kendini beğenmişlik ya da sevimsiz bir şey gibi geliyordu bana. Öte yandan oldum olası bedensel faaliyetle entelektüel faaliyet arasında bir uçurum oluşmaması için çabalamış, atölyelerde ve montaj hangarlarında olup bitenleri bilinçli bir biçimde algılamak konusunda ısrarcı olmuştum. Sindirildiğimiz, susturulduğumuz içindir ki, işçi sınıfı kökenli yazarların kitaplarından cesaret alarak, diğerlerinin yanı sıra işyerimizi de, elde bir not defterinin olmasının doğal olduğu bir eğitim kurumu olarak kabul etmek istemiştim. Ama yine de böyle bir deftere ne yazdığımın sorulacağı düşüncesi beni ürkütüyordu, araştırmak, kendini geliştirmek isteyen birisi suçlamalara maruz kalacakmış, kendini bir şey sandığı kanısı uyandıracakmış gibi geliyordu bana, üstelik bu soruyu bir ustabaşının, bir mühendisin yöneltmesi kurallara aykırı davranmaktan dolayı kovulmak ya da sanayi casusluğundan dolayı tutuklanmak anlamına gelebilirdi. Ama kendime güvenerek not almaktan çekinmemin nedeni öncelikle alışkanlıkta, bir defa sağlanmış bir uyumda ısrardı, bu noktada her zamanki kendiliğinden devinimlerimiz, gündelik halimiz olan birbirine kendini bırakma davranışımız güvende olma duygusu uyandırıyordu, ve biz bu duyguyu riske atmak istemiyorduk. Bu tuhaf atalet, sendika toplantılarında gündeme gelen, kalay eritme işlemindeki işyeri güvenliği ya da saat ücretleri gibi sorunlarda yaşanan tartışmaların şiddetiyle çelişiyor ve bu ataletin yenildiği tek durum, sadece futbol oluyor, işte ancak o zaman uyuşukluğa karşı bütün başkaldırı, başka bir yaşamsallık tutkuyla bu çeviklik sanatında kendini bulabiliyor, bütün bağımsızlık ve keşif talebi, izin verilen bu kısa özgürlük anında şaha kalkıyor, ondan da geriye karşı konulmaz bir uyku isteğinden başka bir şey kalmıyordu. Ama yine de küreklerle, kerpetenlerle ve el arabalarıyla gerçekleştirilen bedensel devinimlerin arasına gizlenmiş öyle çok öykü vardı ki, pistonların,

kayışların, çarkların, kaldıraçların, çubukların, boruların, lombarların ve dar geçitlerin arasındaki tekdüze hareketlerde öyle çok öykü birikmişti ki. Bütün bunlar yazacaklarımın konusu haline gelebilirdi, ama bizlere aşılanan cesaretsizlik uzun zaman önce, bunların söz edilmeye değer olmadığını öğretmişti bize, aslında herkes onlardaki değiştirici gücü fark edebilirdi, bu derin katmanları eşelemek için yeterli zamanı hiç bulamıyorduk, acelecilik benim açımdan da, yine benim hissettiğim çekingenlik ve panik yüzünden alaycı ya da umursamaz bir tavırla karşılanmaya yol açabiliyordu. Onların üstüne gitmekten ya da casus sanılmaktan korktuğum için kendimi sorular karşısında koruyordum, oysa tıkanmış bakış açısını açmak için gerekliydi bu sorular, işyerindeki bu varoluş biçiminden başka bir şey yoktu elimizde, Rogeby'le, Selin'le sadece, yeni koşullar altında siyasi güçlerini tekrar kazanabilecek kuşakların deneyimleri hakkında konuşuyorduk. Böylece bir şey hazırlıyor, bir şey deniyor ya da deneniyordum, bu iş içinse ne bir model ne de bir kullanım kılavuzu vardı. Hodann'a göre içimizde yeni bir insan tipi doğuyordu, onu kabul etmek zorundaydım, kaçışından önce Berlin'de bize sözünü ettiği şey değil miydi bu. Oda mobilyalarla tıklım tıklım doluydu, ama her şey tertemiz ve pırıl pırıldı, masaların üstü örtülerle, kanepeler yastıklarla, komodinler vazolarla, biblolarla, çerçevelenmiş fotoğraflarla, duvarlar resimlerle doluydu, Hodann bunların arasından doğrulup çıtırdayan hasır koltuktan kalktı, paltosunu sırtına alıp kasketini taktı, evin arkasındaki dağın yamacında bir yürüyüş yapmak üzere benimle Linders Meydanı'na geldi. Rüzgârda uçuşan leylak fidanlıklarının arasındaki patikadan yukarı doğru çıkarken yine Boye'den söz ettik, ama inşaat alanlarının hemen yanında spor meydanının ve otobüs hangarlarının bulunduğu, batı kıyısına Ulvsunda Gölü'nün köpüklü dalgalarının vurduğu vadiyi şiddetli rüzgâr yüzünden izlemekten vazgeçmek ve üst üste yığılmış kübik evlerin arkasına sığınmak zorunda kaldık. Aralarına yer yer kuleler serpiştirilmiş dört katlı beyaz evler boyunca yürürken bir kez daha Boye'nin yapıp ettiklerinden, gerçekliğin betimlenmesinde işe yarayabilecek belli sonuçlar çıkarmaya çalışıyorduk. Görünen oydu ki, birileri için sanat ve siyasi yaşam arasında aşılmaz bir uçurum söz konusuyken, birileri içinse sanat siyasetin ayrılmaz bir parçasıydı. Belki de bunlar bir ve aynı olgunun farklı yorumlarıydı, ve başarısızlığın, dış koşulların sanata uyguladığı baskıdan değil, sanatı, yani bağımsız düşünme biçimini sarsılmaz gibi görünen gerçeklik üzerinde etkili kılmak beceriksizliğinden kaynaklandığını düşünenler batmamak için can simidine sarılmaktan başka bir şey yapmıyorlardı, buna karşılık Boye olabildiğince derinlere dalmaktan kendini alıkoyamamıştı. Hakikat arayışı nasıl bir arayıştı acaba, diye sordu Hodann, çelişkinin sürekli provokasyonuyla sentezi gözden kaçırıp, içinde dağıldığı trajik bir paradoksun girdabına düşmemiş miydi. Hodann bir öksürük kriziyle sarsılarak kapılardan

birinin altına kaçtı, mendiline tükürüp ciğerinden gelen hırıltılarla Boye'nin kaderini annemin kaderiyle birleştirerek, korkunçluk, dehşete kapılmış yüzlere yansıyan bir şey değil, dedi, korku dolu yüzler, akla hayale sığmaz hunharlıkları da yansıtacak kadar çok çeşitli biçimleriyle birbiri ardına dizilebilirdi, asıl korkunçluk, varlığı sürekli ve değişmez biçimde karşımızda duran şeyde, bütün sükûnetiyle duran devasa ve yanına yaklaşılmaz düzendeydi, tüm doğallığıyla yerinde duran, her şeyi belirleyen ve gerektiğinde de çok dolambaçlı yollardan boğan ve yok eden şeydi. Hodann merdivenlerin duvarına dayanarak tekrar etti, korkunç olan, çaba sarf ettiğimizde gördüğümüz hunharlık değil, banal, yekvücut değişmezliği fark etmekteki yeteneksizliğimiz. Çünkü dedi, çocukların rüzgâra karşı pedal çevirdikleri yeni açılmış caddeye bakarak, kafamızı böylesine karıştıran sayılar, sayıları bitmek tükenmek bilmez yığınlar, yeryüzünün dört bir yanında kendi ölümlerine doğru yol alan insanlar öteden beri dünyanın düzeni olmamış mı, çok uzun bir zamandan beri genetik bir alışkanlık kazandığımız için bu kitlelerin yaşadıkları karşısında duyduğumuz anlayamama değil de kayıtsızlık değil mi. İnsanlığın tarihi katletmenin tarihi değil miydi, on binlerce, milyonlarca insan güçlülerin güçsüzleri düzenli aralıklarla kurşuna dizdiği, yok ettiği bu ezme süreci içinde oldum olası yüzbinler, milyonlar köleleştirilip asılıp kesilmemiş miydi, Asur, Mısır, Helen, Maya uygarlıkları en yüksek iktidar hakkını, en kutsal liderlik taleplerini kullanarak, en çok da Tanrıların onuruna hep aynı şeyi tekrarlamamış mıydı, dönemlerin hümanist, demokratik dünya görüşleri değersiz ve yetersiz olmakla yargılanmamış mıydı, Hıristiyanların peşine düşen Romalılar, Babillileri yok eden Persler, Pers ülkesine saldıran Araplar, Hinduları yenilgiye uğratan Müslümanlar, Mağriplilerin ve Müslümanların kökünü kazıyan İspanyollar, engizisyon mahkemeleri, sömürgeciliğin halkları kurban eden ve olağanüstü boyutlara varan yağmacılık seferleri hep adaletten söz edip bir ırkın ya da dinin, varlığına son verilmeyi hak eden bir diğeri karşısındaki üstünlüğünü sureti haktan görmemişler miydi, katiller korku, pişmanlık duymadan, güçsüzlerin elemleri ve acıları karşısında en ufak bir duyarlılık göstermeden davranmamışlar mıydı her zaman, onlar hep sezarların, kralların ve prenslerin, korsanların, yeni mezheplerin ve parti yöneticilerimize kadar uzanan paranoyak maceracıların emrettiklerini seve seve uygulamamışlar mıydı, on binlerce, milyonlarca insanı, onlardan nefret ettikleri için değil öyle olmak zorunda olduğu için, yok etmek üzere her yerde ve her zaman hazır ve nazır olmamışlar mıydı. Sıradan, gündelik düzenin bir parçası olan savaşlar ve başarılı ya da başarısız devrimlerden sonraki tasfiyeler bir yana bırakıldığında, bu kibir kabarması hayatımızın bir parçası değil miydi, şimdi de Ortaçağ'dan bu yana inançsızlar ve günah keçileri olarak görülen Yahudilerin tasfiye edilmesi gerektiği bizi hayrete düşürebilir miydi. İlerleme anlamında

bir gelişmeden söz edilemezdi Hodann'a göre, teknik kazanım ise sözü edilmeye değmeyecek kadar önemsizdi, yol yordam değişiyordu sadece, suçlular aslanların önüne atılmak, yangın meşalesi haline getirilmek, göğüsleri yarılmak ve hâlâ atmakta olan kalpleri çıkarılmak, kazığa geçirilmek, çarka bağlanıp parçalarına ayrılmak, saman yığınlarının üstünde yakılmak yerine enselerine bıçak iniyor ya da makineli tüfeklerle öldürülüyorlardı, şimdi her şey daha hızlı olup bitiyordu, ama eninde sonunda sonuç aynıydı, belirlenen sayıların işi bitirilene kadar bir hafta ya da bir gün, birkaç yıl ya da bir ay geçmesi önemli değildi. Hodann ters yöne dönmemiz gerektiğini ima eden bir el hareketi yaparken, toprağın böylesine kana bulanmasının anlamı, egemenlerin maiyetlerini, birlikte işledikleri suç sayesinde kendilerine daha da sıkı bağlamaları, dedi. Ve beton yığınları arasında yolumuzu bulup tekrar Hodann'ın evinin önündeki kare meydana çıkıp evin kapısına vardığımızda, bir otokratın marifetiyle gerçekleştirilen insan kıyımlarının gölgesinde yaşadık son yıllarda, dedi, kayınların yansıdığı camlı kapının arkasında gözden kaybolmadan önce ekledi, şimdi de kendinden önce yapılan her şeyi geride bırakmaya namzet olan bir diğerinin cinayetlerini sayıyoruz.

Her şeye rağmen asıl önemli olan, düşman güçlerin iş başında olması, insanları yığınlar halinde katletmesi değil, bazılarının yapılanlara karşı gelmiş olmalarıydı, bu noktada düşünmeye değer olan da onların seslerini duyuramıyor olmaları, etkisiz olmaları değil, onların var olmaları, baskı ve zulme karşı gelmiş, tuzağa düşmemiş olmaları, birbirleriyle iletişim kurabiliyor ve ortak planlar yapmak üzere birbirlerine gizli yollardan ulaşabiliyor olmalarıydı. Asıl önemli olan o anda yüzlerce insanın bir çukura düşüyor olması değildi, onlar zaten o anda yararsızlaşmış oluyorlardı, bir avuç insanın elinde bir örgütün ve yaygınlaştırılabilecekleri küçük hücrelerin varlığı her şeyi gölgede bırakıyordu. Önemli olan, sürgit bir çatlama ve dağılma değil, bu uğultunun, çığlıkların ve gırtlaktan kopup gelen böğürtülerin ortasında gösterilen olağanüstü dayanma çabasıydı. Her defasında moloz yığınlarının kenarlara itelenmesi, minnacık hareket alanlarının yaratılması gerekiyordu, ve bu girişim çığlar düştüğünde, yer sarsıldığında asla anlamsız bir girişim olarak görülmemeliydi, aksi takdirde imha güçleri içimize sızar, bize diz çöktürürdü. İnsanın kendine, ortamın hiçbir zaman bu denli uygun olmadığını, büyük kayıplar da verse düşmanı eninde sonunda alt edeceğini telkin etmesi bir zorunluluktu. Ne var ki pek çok şey her şeyin başı olması gereken akılla çelişiyordu. Kaldığı yerde Svensson adıyla bilinen ve gerçek adı sadece yeraltındaki en yakın yoldaşları tarafından bilinen biriydi o, ve kente taşındığından bu yana, yapılmış hatalar-

la yüz yüze gelmek ve hesaplaşmak durumunda kalmıştı. Ama herkesin gücü yettiğince bir şeyler yaptığını da teslim etmek gerekiyordu. İster istemez eksiklikler ve yetersizlikler olacaktı, çünkü zaaflarıyla ve yetersizlikleriyle de olsa, düşmanı devirmek için başkaldıranlar dışarıda gizlenenlerle ülkede koşullara dayanan bir avuç insandı ve onlar her hareketlerinde birbirlerine muhtaçtılar. Ama içinde bulundukları çember daraldıkça bir arada idare edebilmek de o denli zorlaşıyordu. Svensson masasında, önündeki kâğıtları okuması için pek de işe yaramayan loş bir ışığın altında oturmuş, son karşılaşmadan beri içinde taşıdığı öfkeyi bastırmaya çalışıyordu. Damağında, şakaklarında o boğucu, ağır his vardı, bir konuşma sonuçsuz kaldığında bu hissi algılıyordu hep, başı kurşun gibi ağırdı, yan odada da çocuk bağırıyor, sesler alabildiğine birbirine karışıyordu, oda kapısını kapatamıyor olmak onu öfkeli yapıyordu, etrafına kendisi bir sis perdesi çekmek zorundaydı, içi oyuk tahta parçasının ağız kısmını emiyor, acı bir tat bırakan ve onu öksürten dumanı üflüyor, etrafı yoğun bir dumanla kaplanana kadar kendinden geçercesine püfürdetiyordu. Betimleyici ve açıklayıcı sözleri bulup çıkarmakta zorlanıyor, fikirler beyninin deposundan, harfler solgun parmaklarında tuttuğu kalemin ucundan kaçıp gidiyordu, kaslı kolunun ve elinin ani ve seri hareketlerinin nasıl da çengel, zikzak gibi çeşitli işaretlere dönüşen çizgiler ürettiğini görüyordu, yazdıklarını kibirli ve abartılı bulmuyordu, oysa bu soyutlanmışlığı içinde, lambanın şapkasından düşen boğuk ışık konisi eşliğinde yazdıkları koca bir halka yönelikti, üstelik de bu halkın diktatörlüğü yıkıp barış uğruna mücadele verebilecek güçte olduğu umuduna yaslanıyordu. Kafasından eline, elinden de kalemi sayesinde kâğıda dökülen sözler ona önce ne kadar yadırgatıcı gelse de, onları duygusal bir katılımla okuyor, hatta piposunu sıkan dişlerinin arasından çıkan ıslıksı bir sesle bu sözleri neredeyse huşu içinde tekrarlıyordu. Sarımsı kâğıdın üstünde bir çağrıya dönüşenler öğrenilmiş düşüncelerin izini taşıyordu. Yıllardır partinin dilini kullanmış, sloganları ve alınan kararları formüle etmiş, Merkez Komite'nin toplantılarından çıkan talimatlara kendine özgü düşüncelerini yontarak uyum göstermiş, içeride kullanılacaklarla kamuoyuna sunulacaklar arasındaki ayrımı gözetmişti. Ama şimdi, doğrudan bir kontrolün kalktığı şu anda, talimatlara harfiyen uymayı emreden sorumluluk duygusunun, insanı kişisel düşüncelerinden vazgeçmeye yöneltip, nasıl da huzursuz edici, hilekârlığa varan bir aldanışa dönüştüğünü hissediyordu. En vahşi şiddete maruz kalan ve yaklaşık on yıldır eğitimden, siyasetten uzaklaştırılıp sindirilen bir halkın şiddete karşı koyabileceği düşüncesini savunabilmek için önce bu halkın düşünme becerisinde bir değişimin varlığının ve bu değişimin uzun ve zorlu bir aydınlanma sürecinden geçmeksizin mümkün olduğunun ipuçlarını göstermek gerekiyordu. Taktik nedenlerden dolayı söylenmeyen şey, yani partinin Almanya-Sovyetler paktını, bu dostluk anlaşma-

sına rağmen faşizmle mücadeleden asla vazgeçmediği, belki de yakında açıkça söylenecekti, ama bunun da inandırıcı dayanakları gösterilmeliydi, çünkü ne otuz üçten önce ne de sürgün yıllarında parti bu mücadeleyi başarıyla sürdürememiş, bunun yerine kaçırdığı fırsatlarla kendi yenilgisine zemin hazırlamıştı. Parti bu durumda halkın arkasında bir güç olduğunu nasıl iddia edebilirdi ki, illegalitede sürdürdüğü varlığına rağmen yardıma muhtaç olan asıl kendisiydi. Önce yeni bir partinin zeminini hazırlamak, geçmişteki yanılgılardan arınmak, ulaşılmış ve ulaşılabilir olanın sınanabilirliği dışında kalan her şeyden vazgeçmek gerekmiyor muydu. Svensson Dimitrof'u, savaşın doğuya doğru yayılacağına ilişkin belirtilerin yoğunlaştığı bir zamanda, böyle bir yapılanmanın acilen gerekli olduğu konusunda ikna etmişti. Ancak Sovyet Parti yönetimi bir Alman saldırısını hesaba katmamakta hâlâ ısrar ediyor ve mevcut ilişkileri zedeleyebilecek her şeyden kaçınıyordu. Ülkede eylem gücünü elinde bulunduranların sayıca çok az olduğu düşüncesini temel alan ve bu nedenle terörün alt edilmesi için tek yolun askerî yol olduğu kanısındaki Svensson Sovyetler Birliği'nin belirleyici çarpışma için henüz hazır olmadığını, aradaki açık farkı kapatarak kendini yeterince silahlanmış görmesi gerektiğini de kabul ediyordu; bu düşünceleriyle kendini, otuzlu yılların sonunda başlayan ve o zamandan beri keskinleşen o bildik çekişmenin içinde bulmuştu, bu kavganın vardığı nokta, kişilerin kendi vicdanını susturması, herkesin birbirini gözetim altında tutması ve sadece en tepedekilerin görüşüne kulak verilmesiydi. Dışarıdan gelen havayla hemen dağılıveren duman bulutunun içinde Svensson, Komintern'in odalarındaki tartışmaları, dışarıda pencerelerin ardındaki Kremlin'in taçı andıran mazgal şekillerini, kırmızı duvarlarını, ve orada aldığı ve buraya gelir gelmez anlaşmazlıklara yol açan görevini düşündü. Alman ulusal sorununda sorumluluk almak ve bunu parti çıkarlarına uygun düşecek bir biçime sokmaya girişmek, tıpkı öteki parti yetkilileri gibi uzaklaşmış olduğu, herkesin ortak bir paydadan uzak, farklı bir biçimde gördüğü bir ulus hakkında fikir beyan etmek ne büyük bir cüretti. Ülkeye hata yapmayacak haberciler göndermek gerekiyordu, güvenilir durum raporlarına, belirsizlik içinde yaşayan gruplarla ilgili bilgilere ihtiyaç vardı. Güneydeki ülke masif bir kütle halindeydi, hâlâ aktif olan kadroların kaybolduğu bu ülkede, gece gündüz silah yapımcıları, yalan değirmenleri gürültüyle çalışıyordu, orada devasa boyutlarda, ezip geçen, öğüten, dehşet salan bir mekanizma iş başındaydı. Svensson'un oraya gitmesi henüz yasaktı. Onun Paris'te işe yarayacağı gerekçesiyle İspanya'ya gitmesi nasıl istenmediyse, şimdi de bulunduğu yerden, içeride mevcut dayanak noktalarına hâkim konumda kalmak ve doğuya yönelecek bir saldırı durumunda bu bağlantıları güvence altına almak üzere dışarıda kalma emrini almıştı. Avurt ve şakaklarındaki baskı artıyordu. Emrindeki yardımcıları geldi gözünün önüne. Ne türden bağlantıların kurulacağını

değerlendirirken bile bu aşamada her bir sözcük tartarak söylenmek zorundaydı. Örgütlenme biçiminde bir yenilik düşündüğünü ima ederse, bu güvensizlik uyandırabilir ve kendini hemen teşhir edebilirdi. Muhalif gruplarla ittifaka girmek ayrı bir şey, işçi partilerinin ortak cephesini amaçlamak, dahası işçi hareketini bir birlik partisine dönüştürecek biçimde aynı potanın içinde eritmek ayrı bir şeydi. Partinin artık, yaşadığı parçalanma döneminden ders almak zorunda olduğu, emperyalizme ancak bir birlik partisiyle hücum edilebileceği ve böyle bir partinin kurulamaması durumunda sermayenin bir kez daha bu savaştan üstünlük sağlayarak çıkacağı saptamasını güvendiği kişilerle sohbetinde bile dile getiremiyordu, Komintern iki partinin birbirinden net sınırlarla ayrılması konusunda çok ısrarlıydı, nitekim yeniden yakın ilişkiler kurmak üzere kullanılacak her inisiyatif bir ihanet olarak yorumlanıyordu. Bütün emekçilerin çıkarları doğrultusunda böyle bir partinin kurulması Svensson'un önemsediği ülkenin bağımsızlığıyla aynı anlama geliyordu. Boğulur gibi oluyor, içini bir uyuşma duygusu sarıyordu. Düşünceleri Svensson'un görüşlerine benzeyen pek çok kişi tasfiye edilmişti. Parti artık tepedekilerin dışarıdaki temsilcisinden başka bir şey olamaz, onlarsız varlığını sürdüremez, bütün enerjisini onların güçlenmesine yöneltmezse asla ayakları yere basamazdı. Svensson'un kaleminden evrak dili, Parti sorumlusu dili dökülüyordu. Dimitrof onu, İsveç bölge yöneticisini eleştirirken samimiyet sergilememesi yolunda uyarmıştı. Bu nedenle Svensson onu sadece kod adı Arndt'la andı. Merkez Komite'deki muarızına aceleciliğinin neden olduğu başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerinden sorumlu tutulmakla kalmıyor, ondan aynı zamanda Komintern dergisi için kaleme almış olduğu makalelerindeki ulusalcı havanın açıklamasını yapması da bekleniyordu. Derginin yayın sorumlusu Rosner'in bu makalelerin yetersizliğini fark etmesi beklenirdi. Ama Rosner yeterince dikkatli olmamakla suçlanamazdı. Bir buçuk yıldır gizlilik içinde Enternasyonal'in yegâne etkili yayın organını çıkarabilmek bile yeterince büyük bir işti. Bu münzevinin yaşadığı, kitaplarla ve gazetelerle dolu daracık odaya yaptığı ziyaretler Svensson'da bir yakınlık ve güven duygusu uyandırmıştı. Arndt'ın Alman birliklerinin Berlin Brandenburg Kapısı'ndan geçişini betimleyişinin altında, batıdaki zaferin ardından Prusyacılık taraftarı haline geldiği okunuyordu. Her ne kadar emperyalist savaşa verip veriştiriyor olsa da, askerî düzen karşısında, kıtaların hiç şaşmayan, güçlü uygun adım yürüyüşü karşısında duyduğu hayranlığı gizleyemiyordu. Tıpkı olayın canlı bir tanığı gibi askerlerin öfkeli, karanlık yüzlerini betimlemiş, sonra da savaşın devamı durumunda onlar için bıçağın kemiğe dayanacağından ve yabancı köle işçilerle aralarındaki kardeşlikten söz etmişti. Oysa üniforma içindeki işçilerden hiçbir şey beklenemezdi, onlar tıpkı bin dokuz yüz on dört, on sekiz, otuz dokuzda olduğu gibi emirlere uyuyor, tüfekleri onları yönetenlere doğrultmak yerine

en iyi olasılıkla bir kenara atıyorlardı. Svensson bildiri için düşünülmüş metnin ilk satırlarının altını çizdi. O da hayale, partinin temel tezlerinde sürekli kendini gösteren bir akıldışılığa kapılmıştı, belki tam da bu yüzden bu denli sert bir biçimde birbirlerine girmişlerdi, belki de stratejinin bütün araçlarını tartma, onlardan yararlanacak biçimde araştırma yapma, mevcut duruma uygun olmayanlardan vazgeçme, o anda yararlanılabilir olanı seçme becerisi ikisinde de eksikti. Ellerini alnına ve şakaklarına bastırıp makam rekabetiyle geçen bunca yıldan, ayakta kalma güdüsü uğruna yapılan bunca kavgadan sonra kopan ilişkilerin yeniden kurulmasına çalışıyordu. Ve işte Arndt, iyice geriye kaykılmış duruyordu, böyle tam bir kalas gibi upuzun nasıl durabiliyordu, sonra tekrar hızla öne doğru geliyor, yeşile çalan mavi gözleriyle ona bakıyordu, kimse ona karşı, kendi sözleriyle dediği gibi, hariçten gazel okuyamazdı, kimse Almanya'daki durumu ondan iyi bilmiyordu. Birisi bahaneleriyle ve saldırılarıyla onun karşısına dikilirken, kendine Stahlmann adını takmış olan diğerinin İspanya'daki savaştan bu yana partizanların bu liderine yafta olmuş kahramanlığı gözler önüne serecek deliller bulması engellenmeliydi. Pervasız cesaret denemelerini itici buluyor, özellikle de bu tavır parti kasasının idaresini, yeraltında yaşayanların sorumluluğunu üstlenmiş birisi tarafından sergilendiğinde bundan hiç hoşlanmıyordu, ama yine de, cephede bütün birlikleri bir arada tutmayı başarmış olan, ama yazı yazmaya kalktığında iki kelimeyi bir araya getiremeyen, tek bir mantıklı cümle kuramayan bu kumandanı diğerine, Politbüro'da lağvedilene kadar bir koltuk uğruna kendisiyle rekabet etmiş olan şimdiye kadarki örgütçüye tercih ediyordu yine de. Rosner'in odasında, çiçekli perdelerin arkasındaki pencerelerin yarı açık durduğu ve avluyu çevreleyen sarmaşıklardaki serçelerin ötüşlerinin duyulduğu bu odada gerginlikten uzak bir konuşma gerçekleşmişti, Svensson'un işini zorlaştıran çatışmalardan hemen hiç söz edilmemiş, ama Moskova'da birlikte geçirilen dönem hakkında açıkça konuşulmuştu. Birbirinin ağzından laf almak için değil, ezici sorunların varlığını karşılıklı doğrulamak için yavaş yavaş yakınlaşmak ilişki biçiminin bir parçasıydı, ve Rosner çok ince imalardan oluşan bir dile hâkim olmaya yetecek kadar Komintern'de bulunmuştu, işin içinde olanlar bu dil sayesinde farklı görüşleri yüzünden suçlamalara maruz kalmıyorlardı. Odalarda içi daralan, casusların kendilerini daha kolay belli ettikleri dış mekânlarda buluşmayı tercih eden Stahlmann'la genellikle dışarıda buluşuyordu Svensson, Stahlmann birlikte bir şeyler yapacaklarını düşündüğü için buluşma noktalarına neşeyle gelip onu kent merkezine, vitrinlerini şaşkınlıkla izlediği moda dükkânlarının karşısına sürüklüyor, Hamn Caddesi'ndeki büyük alışveriş merkezinde dolaşmaktan kendini alamıyor ve Svensson onun, işadamlarının ve siyasetçilerin girip çıktığı restorana davetini geri çevirdiğinde düş kırıklığına uğruyordu. Eline bol bol yemek karnesi geçtiği için ziyaret

etme şansına sahip olduğu bu lokaller onun gözünde vahşi ve heyecanlarla dolu kentin bir parçasıydı, kocaman kafası, aslan yelesine benzeyen hafif kırlaşmış koyu renk saçları, geniş ve güçlü omuzlarıyla buraların en kalabalık olduğu saatlerde dolaşırken dikkat çekmeyeceğinden de emindi, Moskova'dan gelen bir yolcu boş parkların birinde daha fazla göze batardı. Cüretkâr karakterli, partiyi kurtarmak için son nefesine kadar mücadele etmeye hazır biri olan Svensson Berlin'de yeni bir parti merkezi kurmak için uygun kişi olup olmadığını yine de soruyordu kendisine, bu iş için kendini geri planda tutan, fazla görünmeyen bir stratejist daha uygun olmaz mıydı, ancak kendisi gibi birisinin böyle bir misyonu üstlenebileceğini içinden onaylayıp başını salladı. Oysa kendisine Parti temsilcisi olarak bölge yönetiminin gözetimi görevi verilmişti. Dimitrof ve Pieck'in desteğiyle Arndt'ın işini bozmuştu, Merkez Komite'de hâlâ müttefikleri bulunan Arnt bazı dikkatsizlikler yapmış olabileceğini kabul ederek, hemen ardından parti bölge temsilcisinin planlarındaki hataları aramaya koyuluyordu. Kenardaki kâğıt yığınlarının arasından, varlığı tahmin edilen parti hücrelerine ilişkin bilgilerin bulunduğu sayfaları çekip çıkardı, onları daire biçiminde düşen ışığın altına tuttu ve şifreli isimleri veri alarak gelecekteki eylemlerin altyapısı için bir taslak oluşturmaya başladı. Büyük kâğıdın tepesine kendi ikinci takma adı olan Funk'u yazdı ve çevresine cetvelle bir kutu çizdi. Kutudan aşağıya doğru oklar çekti. Bir yıldır yapılan çalışmaları sırayla yazıp hepsini çerçeve içine aldı. Kâğıda Ernst olarak yazdığı Emmerlich ve Walter kod adlı Hallmeyer bin dokuz yüz kırk martında Kopenhag'a gelmişlerdi. İşgal yüzünden yollarına devam edememişlerdi. Bu dörtgenlerden de oklar çıkıyordu. Hallmeyer Haziranda Danimarka bandıralı bir balıkçı teknesiyle gizlice Kiel'e götürülmüştü. Hallmeyer Berlin'de, bir parti merkezi kurmakla görevlendirilen ve bin dokuz yüz otuz dokuz Aralığında tutuklanan Gall'in yerine geçmişti. Gall'in yuvarlak, geniş alınlı yüzü geldi gözünün önüne, onunla Almanya'da yaptığı illegal yolculuğu sırasında, Paris'te, Prag'da sık sık karşılaşmıştı. Tornacı Gall'in yanı sıra, yine bir metal işçisi olan ve yıllarca hapishanede gördüğü işkenceye rağmen hayatta kalan Nelte de parti yönetiminde yer almıştı. O da Gall'le birlikte tutuklanmıştı. Nelte'nin saçsız geniş alnının altında çukura düşmüş gözlerinde beliren bakışlar geldi gözünün önüne. İkisinin adının bulunduğu kutucuk bir okla daha büyük bir kutucuğa bağlanıyordu, oraya onların yazgılarını kaydedecekti. Boru döşeyicisi Hallmeyer, karışık saçlar, kepçe kulaklar, yakalanma tarihi yirmi dört Ağustos bin dokuz yüz kırk, onun adından çıkan bir ok Plötzensee hapishanesini gösteren başka bir bölgeye yöneliyordu. Emmerlich Temmuzda Friesland sınırını geçip Flensburg'a, oradan da Berlin'e gelmişti, orada Steffelbauer, Gloger ve Grünberg'in bulunduğu bir grupla çalışmıştı. Katip Steffelbauer'i Berlin'den tanıyordu. Orta yaşlı, ağırbaşlı, küçük bıyıklı, kelebek gözlüklü bu

adam Wedding okullarında ve Oberschöneweide'de öğretmenlik yapmıştı, düzenli koşullarda yaşayan bu memurun evi yıllarca parti temsilcilerinin ve gözlemcilerinin sığınağı olmuştu. Harry kod adlı Schmeer de Emmerlich'le aynı anda İsveç yük gemisi Nestor'la Göteborg'dan Bremen'e getirilmişti gizlice, nerede kaldığına dair hiçbir bilgi edinilememişti. Merkez Komite üyesi Weber kod adlı Wiatrek bin dokuz yüz kırk ilkbaharından bu yana Kopenhag'da gizleniyor ve ülke dışına çıkmayı bekliyordu. Arndt'ın ona, parti çizgisinden saptığı suçlamasıyla gösterdiği tepki onun pakttan hoşlanmadığına işaret ediyordu. Üst sıradaki bir sonraki, kod adı Jakob olan Welter Nisan bin dokuz yüz kırkta yola çıkacaktı. Ama İsveç Polisi onu yakalamış ve Långmora kampına kapatmıştı. Svensson Saar bölgesindeki seçim mücadelelerinden beri tanıdığı Welter'in kurtarılmasını planlıyordu. Welter'in yüzü, yontulmuş gibi duran sert yüz hatları geldi gözünün önüne. Sabrı ve cesaretiyle göreve uygun olabilirdi. Ancak onun deşifre olması durumunda Almanya'da kalan ailesinin başına kötü şeyler gelebilirdi. Svensson onun annesine, babasına, kardeşlerine, karısına ve küçük oğluna ne kadar bağlı olduğunu biliyordu. Sırada Sven kod adlı Henke vardı, Ağustos başında İsveçli denizci Wahlström'ün yönetimindeki Fredman adlı yük gemisiyle Lübeck'e götürülmüştü. Yaklaşık bir ay Berlin'de kalmıştı. Berlin'i göstermek üzere büyük bir dikdörtgen çizdi. Dikdörtgenin içi yavaş yavaş caddelerin telaşıyla doluyordu, binalar, meydanlar, istasyonlar, akarsular belirmeye başladı. Resimler baskınlaşmadan önce Svensson gerginlik içinde hafiften titreyerek bazı mutlak gerekli şifreler yazdı. Eylülde İsveç'e geri dönmeyi başaran Henke ona hâlâ aktif olan kadrolar hakkında bilgi vermişti. Kâtiple aynı yaşlarda olan teknisyen Uhrig, onun dostça tutumunu, açıklığını anımsadı Svensson, Uhrig bin dokuz yüz otuz altı yazında Luckau hapishaneden çıktıktan sonra hücreleri örgütlemeye başlamıştı. Makine teknisyeni Saefkow Fuhlsbüttel ve Dachau toplama kamplarında geçirdiği beş yıldan sonra Haziran otuz dokuzda ona katılmıştı. AEG türbin fabrikasında, kablo fabrikası Oberspree'de, Osram'da, Bamag'da ve Brandenburg Motorlu Taşıt Fabrikasında onların yakın çalışma arkadaşlarının, kadın ve erkek işçilerin yanı sıra Mett, Plön, Rietze, Siedentopf, Schmirgal ve Tygör ve ayrıca sosyal demokrat sendikacılar da vardı. Bunlardan biri olan Tomschick adı oklarla yönetici sosyal demokratlara bağlanıyordu. Onlar için eylem birliğini gösteren işareti koydu. Dört yılını Wolfenbüttel hapishanesinde ve Esterwegen ve Sachsenhausen toplama kamplarında geçirmiş olan eski parlamenter Leber, zamanında Kapp hükümet darbesinin karşısına dikilmiş ve iki buçuk yıl Esterwegen'de kalmış olan antimilitarist Haubach, bir zamanlar Hessen'de içişleri bakanlığı yapmış olan ve bir yılını Rockenburg Hapishanesi'nde ve Börgermoor ve Lichtenberg kamplarında geçirmiş olan Leuschner, Jena'daki halk eğitim merkezinin yöneticisi olarak tanıdığı ve şimdi Berlin'de-

ki devlet müzelerinde çalışan Reichwein, Maas ve Mierendorff gibi diğer isimler. Öğretmen ve gazeteci olan, *Rote Fahne* dergisine yazılar yazan Sieg'le de Berlin'de karşılaşmıştı Svensson, Sieg şimdi bir yeraltı gazetesi çıkarma hazırlığı içindeydi, Svensson ona malzeme göndermek istiyordu, ayrıca gazetenin adını da Svensson koymuştu, *İç Cephe*. Kentte hepsi legalitede bir yaşam sürüyordu. Devlet tiyatrosunun eski yönetmenlerinden Kuckhoff, daha bin dokuz yüz on sekizde partiye giren, yirmili yılların sonunda ihraç edilen, sonra yeniden parti için çalışmaya başlayan, dokuz ay kaldığı Sonnenburg kampında ciğerleri hastalanan Küchenmeister, Svensson'un planlı Sovyet ekonomisi hakkında tartışmalar yaptığı ekonomist Harnack, Harnack'ın İngiliz edebiyatbilimci olan ve Svensson'la Goethe'nin şiirlerini tartışan karısı, ağır koşulları olan hapishanelerde ve kamplarda geçirdiği beş yılın ardından ciddi olarak hastalanmış olan dil araştırmacısı Guddorf da onlardan biriydi, Guddorf'un ağın merkezindeki kişiyle yakın ilişkisi vardı, Svensson bu kişiyi sadece bir yıldızla gösterdi, bu yıldızdan çıkan oklar bakanlıklarla, komutanlarla, diplomatlarla, yüksek rütbeli subaylarla birleşiyordu. Henke'nin raporuna göre ilişkiler parti sınırlarının dışına taşıyordu, ortak bir cephenin belirtileri vardı, bu cesaret verici bir haber olmuştu, ama birlik fikrinin hangi boyutlarda benimsendiği belli değildi. Svensson'un çektiği bu çizgiler ve attığı düğümler kentin için için kaynayan organizmasıyla karşılaştırıldığında cılız kalıyor ve fazla bir şey söylemiyordu, bu insanlar hakkındaki tasavvurları şematikti ama ne çıkacaksa bu insanlardan çıkacaktı sonuçta, onlar hakkında iki satırdan fazla söyleyebileceği bir şey yoktu, yine de sınırlı satırların ve bağlantıların arasına yüzler sızıyordu. Hatları açık seçik ortaya çıkmasa da hayatta kalmayı başaran en iyi kadrolardı onlar. Henke'nin izlenimleri Arndt'ın varsayımıyla çelişiyordu, bu varsayım halkın bir savaş yorgunluğu içinde olduğu yolundaydı. Acaba Svensson yakın gelecekte içeride bir devrim olacağı umuduyla mı onlara yolculuk yapabilecekleri, ama güvenliği sınanmamış yollar öneriyor ve Henke'ye kesinlikle düşmanın kontrolünde olan adresler tavsiye ediyordu. Ama güvenilir sığınakların olmadığı, kendisine gelen haberlerin kuşkulu olduğu, habercilerin ve yardımcıların davranışlarının hesaplanamadığı bir ortamda bütün ayrıntıları önceden nasıl görebilirdi ki. Düşüncelerinde bir kez daha Arndt'la tartışmaya girişti. Arndt onu, Henke'ye Scholz'u ziyaret etme görevi verdiği için suçluyordu, Scholz tutuklandıktan sonra düşmanın safına geçmiş olabilirdi. Henke'nin kız arkadaşıyla buluşmasına neden izin vermişti, kız izleniyor olabilirdi. Ama sonra Henke'yle Vanadis Parkı'nda yaptığı konuşmayı anımsadı, uzun zamandır kendisine yakın olan Henke'nin yaşadıklarını sükûnetle anlatmasından etkilenmişti, bu anımsama yeni sorular açıyordu, ama öyle her şey hesaba kitaba gelebilir miydi, önlemler o anda önleme başvuran kişinin sezgisiyle ve psikolojisiyle sınırlı değil miydi zaten. Henke'nin bin dokuz yüz

kırkın yaz sonunda gittiği Berlin giriyordu araya, onlar yan yana yürürken, Berlin'in görüntüsü içinde gözünün önünden karla örtülmüş yollar, içini göstermeyen cam duvarlarıyla kaya sırtında bir buz kütlesi gibi duran büyük havuz geçiyordu. Kentle ilgili izlenimlerini aktaran bu becerikli, sağlam yapılı, bakımlı anlatıcının bir yük gemisinin makine dairesinde yolculuklar yapmış olabileceğini düşünemiyordu insan, kızaklı çocuklar dinleyiciye Moskova'yı anımsatıyordu, oysa Moskova çok çok uzaklardaydı ve bu düşünce bir tokat gibi inmişti, Svensson Stockholm'deydi, parkın aşağı kısmındaki geniş cadde bir göle çıkıyordu, çıplak ağaçların ardındaki tepenin üstünde dört kuleli bir yapı vardı, Henke'nin bahsettiği sular idaresi. Kendisine kalacak bir yer tahsis edilmeden önce ilk birkaç gün Friedrich Caddesi İstasyonu'nun yakınlarındaki Albrecht Caddesi'nde bulunan Hıristiyan Konukevi'nde kalmıştı, yemekleri demiryolu köprüsünün altındaki Aschinger'de yiyordu, otomattan sosis ve patates salatası alıyor, yuvarlak masada işçilerle, memurlarla, üniformalılarla dirsek dirseğe yiyordu yemeğini, kendisini ele geçirmek isteyenlerin arasına sızıyordu fark ettirmeden. Her an kaçmaya hazırken gösterilen bu sükûnet, yadırganıp kendini ele verme korkusu yanı başındaki arkadaşına da bulaşıyor, onun düşman bölgesinde gerçekleştirdiği yolculuk yaşantılarına karışıyordu, Henke yanlardan kendisine laf atıldığında yorgunluk, dalgınlık numarası yapıyordu, gece vardiyası, diyordu, hardallı sosisten aceleci ısırıklar alıp son bir yudum daha bira alıyor, sonra oradan ayrılıyordu, haydi hoşçakalın, iki katlı otobüsler gürültüyle gelip geçiyordu, sonra hızla duruma alışıyordu, hatta bazen bu alışma çok hızlı gerçekleşiyordu, insan kendinden emin olmaya başlıyordu, kendini çabucak dilin içinde buluyordu, ne de olsa buralı sayılırdı, buranın yerel ağzı kendi diliydi, sonra birden sesi sanki başkasına aitmiş gibi ürküyordu. Bu bölünme tehlikeliydi, etrafı kollamayı bir an bile elden bırakmamalı, görevde olduğunu bir an bile unutmamalıydı, karın içindeki çocuklar gibi ilerlemeli, sonra her an süratli dönüşlere kendini hazırlayarak bir hamleyle yokuş aşağı kayabilmeliydi. Rummelsburg'da küçük bahçeli bir arazide Scholz'la buluşmuş, ona Schmeer ve Hallmeyer'i sormuştu. Schmeer gözlendiğini fark ettikten sonra kent dışında kalmaya başlamıştı, ama ona Hallmeyer ve Emmerlich'le bağlantı kurabileceği bir adres verilmişti. Tutukluluğu sırasında ağır işkence gören Scholz'un muhbir olduğunu öğrendikten sonra hemen yer değiştirmişti. Günlerce kız arkadaşını izlemiş, sonunda onunla işyerinin yakınlarında, Mohren Caddesi'nin köşesindeki Charlotten Caddesi'nde buluşmuştu, hayal kırıklığı, dehşet, hemen kaçmalıydı, kız arkadaşı sorguya alınmıştı, ona Schmeer'in resmi gösterilmiş, bu adamı tanıyıp tanımadığı sorulmuş, eski nişanlısından söz edilmişti, belki de burada olduğunu biliyorlardı. Kız arkadaşını bir kez daha görme isteğine kapılmış, birbirine benzeyen katedrallerin önünden geçmiş, kızı bir kez daha uzaktan görmüştü, mavi şapka-

sının altındaki yüzü balmumu bir maske gibiydi, sonra trenle Britz'e, Malchin Caddesi'ne gitmişti, bir oğlan çocuğuyla Schmeer'i tanıyan birisinin evine mektup yollamış, ama bu kişinin orada oturmadığı ortaya çıkmıştı, metal işçisi Nelte'yi de aramıştı, Nelte de bin dokuz yüz otuz üçte hapse atılanların, öldüresiye dövülen ve daha sonra serbest bırakılanların arasındaydı, onun oturduğu caddeye gitmişti, burayı biliyordu, evin kapısını tanımıştı, merdivenleri çıkmış, isminin hâlâ kapıda yazılı olduğunu görmüş, kapıyı çalmıştı, kapı açılmış, kadın ardına kadar açtığı ağzını eliyle kapatmış, hemen gitmesi gerektiğini, Nelte'nin Aralıktan beri yine hapishanede olduğunu söylemişti, sonra bir kere daha Rummelsburg'a gitmiş, Scholz huzursuzlanıp hemen uzaklaşması gerektiği konusunda onu uyarmış, Schmeer'in yakalandığını söylemişti. Bütün bunlar körü körüne bir koşuşturma gibi görünüyorsa da, belli koşullara göre düzenlenmiş bir bilgi edinme biçimiydi, demişti Henke. Partinin sürekli kaygan bir zeminde hareket eden yapısını, Berlin'in semtleri Moabit, Neukölln, Charlottenburg, Lichtenberg, Prenzlauer Berg'de bulunan hücreler arasındaki bağlantıları görebilmiş, Jacob ve Bâstlein'ı bulabileceği Hamburg bağlantısına yönelmiş, ayrıca Stahlmann'ın bulunduğu adreslerden emin olmak için Königsberg'de bulunmuş, orada bir üniversite öğrencisinin belgeleriyle daha önceden kararlaştırıldığı üzere İsveçli aracıyla buluşmak için Lübeck'e gitmişti, ona Stockholm'deki bölge yönetimine iletmesi için geçici bir rapor vermesi gerekiyordu, yeniden Berlin'e döndüğünde artık daha fazla başkentte kalamayacağını, artık kimsenin onu yanında barındırmaya cesaret edemeyeceğini, herkesin kaçmak üzere hazırlık yapıp kendisine bir sığınak aradığını anlamıştı, Hallmeyer ortadan kaybolmuştu, Emmerlich'in tavsiyesine uyarak Lübeck'e geri dönmüş, orada günlerce dolanıp durmuş, İsveçli denizcilerin barakasında kahve içmiş, geceleri inşaatlarda, harabelerde yatıp kalkmış, Wahlström'le yük limanındaki gemide buluşmak üzere Memel üzerinden dolaşarak gelecek olan Fredman'ın gelişini beklemişti. Asıl adını neredeyse unutmuş olan Svensson, Stockholm Limanı'na varışından kısa bir süre sonra Şubat sonunda kendisine verilen, kapısı kapanmayan odasındaki masadan kalkıp, çocuk mızırdanmaları arasında mutfaktan, koridordan sesleri gelen kavgaya sıkıntıyla kulak kabarttı, kulağına gelenler hastalık ve yoksullukla ilgili sızlanmalardan başka bir şey değildi. Yabancıya yardımseverlik gösteren ev sahipleri kendi hayatlarını doğru düzgün idame ettiremiyorlardı artık. Bulaşıkçılık yaparak ailenin geçimini sağlayan kadınla Alman hapishanelerindeki dört yıllık tutukluluktan sonra serbest bırakılan, ana yurdu İsveç'te adı komüniste çıkan adam birbirleriyle kavga etmiyorlardı, sadece çaresizlik ve umutsuzluk içindeydiler, Svensson parmaklarını daha büyük bir güçle şakaklarına bastırdı, dumanın içinden adamın sırtını görebiliyordu şimdi, çavuş darbelerinin açtığı derin yara izleri vardı sırtında. Daha ilk konuşmalarında Svensson'a her

şeyi anlatmış, açıkyüreklilikle davranmıştı, otuzlu yaşlarının ortalarındaydı, ama sarkık yanaklarıyla, çukur gözleriyle, seyrek saçlarıyla çok daha yaşlı gösteriyordu. Acı çeken bu adamın anlattıklarını dinlemek Svensson'a işkence gibi gelmişti, adamın Almanya'da başlayan ağır ağır öldürülme süreci İsveç'te de devam etmişti, Svensson ezilen ve kötüye kullanılan çok insan görmüştü, bu yüzden bu çökmüş gövdedeki işkence izleri onu sarsacak bir şey olamazdı. Moskova'da her gün yakın arkadaşlarının götürülüşüne tanık olmuş ve onların nasıl doğru yola getirildiğine ya da hain ilan edildiğine ilişkin raporlar karşısında susmak zorunda kalmış olan Svensson için Mineur'un anlattıkları bir mahkeme sürecinden çok hayatın kendisine uygun sayısız sefil olaylardan birisiydi sadece. Herhangi birinin herhangi bir çıkarı uğruna tesadüfen oradan geçmekte olan bu denizci deliğe tıkılıvermişti, piyango bu yabancıya vurmuştu, birkaç saniye önce olsa aynı şey başka birisinin başına da gelebilirdi rahatlıkla, Mineur kendini, kayıtsızlık içinde işleyen o bildik prosedürlerden birinin içinde bulmuş, düzene uygun davranmak üzere eğitim almış İsveç Konsolosu ve denizcilerin papazı olayla ilgilenmemişti bile. Bir kez küçük bir polis memurunun yoluna çıkmıştı ya, artık şüpheli bir kişiydi, bir kez hücreye atılmıştı ya, artık davalıydı, ya yasak broşür dağıtmıştır ya da siyasi propaganda ve casusluk yapmıştır, komünistler için savunma hakkı kalmamıştı, masum olduğunu kanıtlamak için gösterilecek her çaba kendini daha beter ele vermek anlamına geliyordu. Ayrıca hiçbir formaliteye uyulmadan işten kovulmuş olması, uzun süre işsiz dolaşmış olması, sonra da bir gemide boş bir yer olduğu söylentisinin peşine takılıp kendini tayfa olarak yazdırmış olması da onun bir serseri ve bir kızıl olduğunu gösteriyordu, evet o doğru adamdı, onu yakalayan polis memurunu uyaracak, ona dur bakalım dedirtecek bir şey vardı herhalde bakışlarında, uygun adam oydu, hapse girmekten kurtulamazdı, kederli yüzünden açıkça okunuyordu bu, yargılanması bir kez hâkim önüne çıkarılmasına bakardı. Onu sorgulayanlar kanıt aramıyor, karnını tekmeleyenler, kurşun uçlu kırbaçları onun sırtına indirenler ondan itiraf beklemiyorlardı, bu izbeliklerde olanlar can sıkıntısındandı, bu yapılanlar sırasında ölüp gitse kimse ondan haber alamayacaktı. Eğer birkaç işçi kendilerinden birinin, bu canına okunmuş, yerlerde süründürülen birinin Almanya'daki Fuhlsbüttel kampında olduğunu öğrenmiş olmasaydı, kimse onun başına gelenlerin kendilerinin de başına gelebileceğini biliyor olmayacaktı ve eğer onlar bir komite kurarak gürültü patırtı çıkarmamış ve bu durumu bir mesele haline getirmemiş olsalardı ve onların sayesinde bu durum birkaç gazetede gündeme gelmemiş olsaydı, Berlin'deki şu Richert denen İsveç elçisi, bu arada tutuklunun sevk edildiği ve Bremen'de bulunan Kammerberg hapishanesine gitmek zahmetinden kurtulmuş olacaktı. Ve tabii oldum olası beyler uşaklarına nasıl davrandılarsa, elçisi de hücrede yere uzanmış insan yığınına öyle hitap etmiş,

tutuklunun ayağa kalkabileceğini, artık serbest olduğunu, evine dönebileceğini söylemişti, iyi yolculuklar vesaire, ve ağzındaki bütün dişleri sökülmüş olan, ölümün kıyısına gelmiş olan adam sallanarak ayağa kalkmış, içeri atıldığı hızla dışarı sepetlenmiş, bir trene yerleştirilip İsveç'e yollanmıştı. Bir tazminat söz konusu değildi elbette, itibarını geri vermek ne kelime, ona lütufta bulunulmuştu, serbest bırakılmış bir suçluydu o, onun gibi birisinin bir talepte bulunma hakkı olamazdı, kendi köşesinde susup oturmak zorundaydı, arkadaşları onun dönüşünü kutladıktan sonra kurumlar devreye girmiş ve onun hayatını mahvetmeye devam etmişlerdi, işlemler bu defa kamçı ve hücre hapsi yöntemiyle değil, rahat koşullarda, bürokratik yoldan yürütülüyordu, işsizlik parası, sağlık ve gıda yardımı kesilmiş, deniz işletmecilerinin kara listesine alınmış, polis gözetiminde tutulmuş, altı ay önceki vergi borçlarını ödemesi istenmişti, bütün bunlar onu bir kez daha, birkaç işçinin çabasıyla kurtulduğu bataklığın içine sürüklemek içindi. Açık kapının eşiğinde yan yana dururlarken dinleyicinin aklı Mineur'un anlattıklarını dinlemekten çok Lux Otel'de Flieg, Remmele, Eberlein'le geçirdiği saatlerdeydi, Svensson pek çok kez çalışma masasına gitmek üzere hamle yapmış, ama Mineur anlatmaya devam etmiş, Svensson da onun anlattıkları karşısında isteksizce ona ilgi gösteriyor gibi yapmıştı, bu sahte ilginin nedeni anlatanın hatırına değil, Halk Yurdu denen İsveç hakkında bilgi almak içindi. Alman hapishanesinden çıkan Mineur yıpranmış sinirleriyle, bu kurum olmadan hiçbir işyerinin kapısından bile geçemezdi, onun ait olduğu, ama savaşın patlak vermesinden sonra aşağılanan ve etkisiz hale gelen kendi partisinin milletvekilleri de ona ihtiyacı olan yardımı yapamıyordu. Almanya'dan dönüşünde Mineur'e gösterilen kısa süreli ilgi çoktan sönüp gitmişti, artık gazeteler onunla ilgilenmiyordu, ilk savaş kışında köprülerin altındaki yakacak odun yığınlarının arasında gecelemek zorunda kalmış, sonra günün birinde parti lokalinde onu yanma alan bir kadın yoldaşla tanışmıştı. Aynı katmanlardan gelenlerin aralarındaki kendiliğinden anlaşmayı doğrulayan örneklerden birisiydi bu da, ama burada bir başkasının içine düştüğü sefalete gösterilen anlayış da vardı. Onun yanında en azından dinlenebildiğini söylemişti Mineur. Politbüro üyesi Remmele kampta aklını kaybetmişti, işçi konseylerinin kurulmasından bu yana parti üyesi olan birisinin zihin ağlarını böyle darmadağın etmişlerdi. Merkez Komite'nin örgütlenme sekreteri Flieg de yine böyle çözülmüştü, Rose Luxemburg'un arkadaşı, Komintern'in daha ilk kongresinde yer almış olan Eberlein da aynı şekilde saf dışı bırakılmıştı. Sabahın erken saatlerinde ağır hastanın odasından çıkarılıp sürüklenerek insanı ezip geçen sorgulara götürülüşünü anımsadı. Aralarında Neumann, Schulte, Schubert ve Münzenberg'in bulunduğu eski tüfekler karşısında içini bir korku sarmıştı. Partinin birlik bütünlüğü saplantısıyla onları sapkınlar, sekterler, oportünistler olarak damgalamış ve onların tasfiye süre-

cine katkıda bulunmuştu. Hiç fark etmeden ne biçim bir sistemin içine sürüklenmiş olduğunu düşünüyor ve Reichstag Yangını davasında bütün işkencelere dayanmış olan Dittbender'i de, sonu kurşuna dizilmek olan bir suçla ithama, casusluk, ihanet, döneklikle suçlamaya hâlâ hakkı olup olmadığını sorguluyordu. Eğer kalsaydı onun da başına aynı şey gelecekti, bundan emindi, çünkü yeterince düşmanı vardı, onlar da tıpkı kendisi gibi parti doğrusundan başka bir şey görmek istemiyorlardı, o nasıl başkalarına kariyerist diye saldırdıysa, ötekilerin de kendisini suçlamak için bir sürü neden bulacaklarını, bedelini ancak ölümle ödeyebileceği suçlar yükleyeceklerini düşünüyordu. Hiçbir şeyin aslında böyle olmasını istememiş olduğunu kendisine söylemesinin artık bir faydası yoktu, onun istediği sadece, parti için ölümcül bir tehlikenin söz konusu olduğu bir zamanda uzağı göremeyenleri, itaatsizlik gösterenleri sorumluluğa davet etmek, onlara özeleştiri için çağrıda bulunmak olmuştu, ama onların aleyhindeki en küçük ifadenin nasıl sonuç vereceğini biliyordu. Kendisi ve arkadaşları bilinçlendirme eğitiminin sonucunda yıkılmışlardı, Mineur de bir eğitimden geçmişti, ama çok farklı türden bir eğitimdi bu, Mineur İsveç'e döndükten sonra Söder İstasyonu'nun yukarısındaki Fatburs Caddesi'nde bulunan eski fabrikada bir kaynakçılık kursuna gitmiş ve sonunda Jungfru Caddesi'ndeki otomobil parçaları üreten bir atölyede iş bulmuştu. Svensson adıyla ülkeye yeni gelmiş olan Alman Komünist Partisi görevlisi ise ona cesaret verici birkaç söz söylemişti sadece. Onun terk ettiği dünyada, zulme uğrayanlar yakınlarından kopartılıyor ve bilinmeyen yerlerde imha ediliyorlardı, buna karşılık Mineur'un yaşamında hâlâ sabit adresler, bir barınak, bir eş, bir çocuk vardı, gerçi Mineur şimdilerde, Mayıs ayında yine işsiz kalmıştı ve Norrland'da odun kesmesi için aldığı davete uymadığı için işsizlik yardımı almaya bile gidemiyordu. Öfkeyle Svensson'a ağır iş yapamayacağını belgeleyen doktor raporunu göstermişti. Duman içinde yüzen masasının başında yandaki seslerden kopmuş olmak birdenbire ona garip bir rahatlama duygusu verdi. Üç ay önce bu ülkeye geldiği âna geri gitti. Serbest limana girmişlerdi, Tallinn'den gelen geminin gümrük kontrolünden sonra gizlendiği yerden çıkmış, Sovyet Ticaret Delegasyonu'nun temsilcileri tarafından karşılanmış ve gemide kalan memurlardan birisinin paltosunu giyip kendisini bekleyen arabaya götürülmüştü. Kar fırtınasında spor alanlarının ve stadyumun oradan geçerek kısa bir süre sonra Vallhalla Sokağı'na gelmişlerdi, onları bulvarın ortasındaki tramvay durağında Söderman bekliyordu, Söderman Gustav kod adıyla İsveç partisinin yabancı yoldaşlardan sorumlu görevlisiydi. Kentte katettikleri yolu tam olarak yeniden gözünde canlandırmak bu akşam saatlerinde Svensson için önemliydi, bir bellek egzersizi yapar gibi Dört Numara'ya binişini gözünün önüne getirdi, bunu yaparken birbirleriyle tek kelime konuşmamışlar ve Dört Numara onları Oden Caddesi'nin kurşuni koridorundan ge-

çirerek yüksek Sankt Erik Köprüsü ve Friedhem Meydanı üzerinden Vâsterbro'ya getirmişti. Birbirleriyle konuşmaya neden sonra, ancak Lilla Essingen'in karşısındaki Marieberg'in tepeciklerle dolu arazisinde bata çıka yürürlerken başlamışlardı. Sivri çatılı bir evi çevreleyen karın içinden, pastoral bir karşılama yapmak üzere hazırlanmış gibi görünen, ama hâlâ kış uykusunda olan kilden yapılma cüceler ve orman hayvanları yükseliyordu. Sanki kentin ortasında kırsal bir bölgeye girmiş gibiydiler, rüzgâr eski garnizon binasının çevresinde kar tabyaları oluşturmuştu, kargalar kara ağaçlardan havalanıp uçuyorlardı, çok aşağılarda, çatlayan buzun kabuk bağlamış oluklar oluşturduğu fiyordun kıyısında kayıkhaneler ve küçük tersaneler vardı, uzun boylu, kızıl saçlı Söderman, kocaman iki yay çizen Vâster Köprüsü'nü, Högalid Kilisesi'nin kulelerini, kentin kuzey ve güney bölümlerinde yer alan ve eski kente çıkan kıyı yollarını, Långholmen'deki hapishanenin değişik yönlere doğru açılan binalarını ve Essinge Adaları'nı göstermek için kayalık tepelerden birinde durmuştu. O zamanlar ilk kez bir kurtulmuşluk duygusu kaplamıştı içini, ve yol arkadaşı ona yeni semtindeki bağlantı noktalarıyla ilgili bilgi verdiği sırada, onu bekleyen zorlu görevlere rağmen, korkunç bir tehlikeyi atlatmış olma duygusu uçup gitmemişti. Varmış oldukları dar köprünün hemen üst kısmında bulunan, beyaz pencere süslemeleriyle, bahçesindeki sütunlu eğlence köşküyle açık sarı, ahşap, teraslı villaya bakarken uzun zamandır unutmuş olduğu bir huzur duymuştu, şimdiyse dönüp dolaşıp bu kentte kalmaya başladığı günleri neden özlediğini biliyordu artık, baskısını duyduğu sorular yüzünden duyuyordu bu özlemi, acaba onun için bir geri dönüş söz konusu olabilecek miydi, yoksa burada yeni bir hayata mı başlıyordu, parti aidiyetinden hiç kuşku duymaksızın bu partinin değişiminde etkili olabilecek miydi. Elleriyle masaya dayanıp ayağa kalktı. Sürekli suçlamalarla, sınamalarla ve savunmalarla geçen yıllar bir kez daha canlanıyordu, masaya dayadığı elleriyle sanki mahkemede parmaklıklara dayanmış gibiydi, yüzü Manuilski, Dimitrof, Ulbricht'e dönüktü. Piposu sönmüştü, onu yeniden doldurmak istedi, ama markası Riksblandning olan kahverengi tütün paketi boştu, içindeki kırıntıları aldı, onları piponun içindeki yarı kömürleşmiş artığa ekleyip yaktı, Friedhem Meydanı'ndan ya da oradaki büfe kapalıysa istasyonun oradan tütün almak için dışarı çıkması gerektiğini düşündü. Kâğıtları yırtıp çöp sepetinin içine atmak, okunmuş gazeteleri toparlayıp evrak çantasının içine tıkmak, uzun süre oturduktan sonra bacaklarını hareket ettirmek, adım adım pencereye yaklaşıp onu açmak olağanüstü mutluluk verdiydi. Dumanın içinde girdaplar oluşuyordu. Lambayı söndürüp el yordamıyla kapıyı buldu, ona yatacak yer sunabilmek için ev sahiplerinin koyduğu yatağın yanından geçip koridorda kimseye görünmeden çıkmak istiyordu. Ama adam ona, bir sürü çocuk bezinin asılı olduğu mutfaktan el salladı, bluzunun düğmesini kapatmakta olan

karısı sanki beşiğinde yatan karnı tok çocukla birlikte ona da meme vermiş gibi ağzını sildi. Adam tarafından esir alınmak istemediği için yatağın üstünden atlayıp portmantoda asılı paltoların ve giysilerin arasından sürünerek geçti, kapının tokmağına atılıp kapıyı açtı ve hızla merdivenlerden aşağıya indi. Partinin ödediği az miktarda bir kira karşılığında kendisine bu odayı veren insanlara müteşekkir kalmak istemiyor, onların yapışkan acısından kaçıyordu, tek istediği ona söz verdikleri öteki odaya taşınabilmekti. Öyle umuyordu ki, orada rahatsız edilmeden kalabilir, kapısını kapatabilir, bir telefonu olabilirdi. Öte yandan bu bina güvenli bir yerdi, Mineur ailesinin dışında burada Dahlgren adında bir ustabaşı, Henriksson adında bir kadın kuaför, Larsson adında bir posta memuru, Lindberg adında bir radyo montajcısı, Palm adında bir formen, Östlund adında bir elektrikçi ve Edlund adında aşağıdaki süt dükkânının sahibi oturuyordu. Değişen kiracılar, bir barınak arayan akrabalar ve dostlar eksik olmuyordu buradan, Svensson önünden geçerken giriş kapısının arkasındaki tabelada yazılı olan adları hep bir hoşnutluk duygusuyla okuyordu. Sokağa, yaz öncesi akşamının aldatıcı aydınlığına çıktı. Yukarıdaki odasında, kapalı pencereler ve perdeler yüzünden, Beyaz Geceler'in fazla uzaklarda olmadığını unutmuştu, yukarıya, kuzeyin geceyarısı güneşini görmeye gitmeyi isterdi, gizlenmekten, asıl adını inkâr etmekten bıkıp usanmıştı, ama gelecek haftalar yine bir elçiyi gemiyle Almanya'ya gönderme hazırlıklarıyla geçecekti ve Arndt pusuya yatmış, onu en ufak bir hatasında tuzağa düşürmeye çalışıyordu. Evin giriş kapısının önünde yüzüne çarpan ılık havada, bağlantı yollarının kapalı olduğunu bahane ederek araştırmaların sonuçlarını şifrelenmiş mikrofilmler halinde hâlâ Moskova'ya göndermemiş olan Stahlmann'a duyduğu öfkeyi de anımsadı, karşıt bir rapor hazırlamakta olan bölge yöneticisinden daha hızlı hareket etmek zorunda olduğunun farkındaydı Svensson. Arndt, Henke'nin edinmiş olduğu bilgileri kendi çıkarı için kullanırsa, Komintern'de yapılacak durum değerlendirmesinde kendi haklılığını nasıl kanıtlayabilirdi ki. Hareket halinde olanın değil de, olduğu yerde duranın dikkat çektiği ve bu nedenle pek doğru bir hareket olmadığı halde kapının eşiğinde dikildi öylece, belki de bu, artık hiçbir şeye dikkat etmemeyi, sıradan ve yerleşik bir kişi gibi yaşamayı isteme güdüsünün bir dışavurumuydu. Arndt'ı suçlayacak ne vardı ki şimdi, diye geçirdi içinden, kendisi sırf tütün bağımlılığı yüzünden, polisin gözetim altında tuttuğu istasyona gitmeye kalkışmamış mıydı sanki, birkaç blok ötedeki Disponent Caddesi'nde, geçerli bir Fransız pasaportuyla mültecilere yabancı dil dersi veren ve burada karısıyla, Dahlem'in kızı olan karısıyla yaşayan Arndt'tan, ya da şimdi içinden asıl adını andığı Mewis'ten daha büyük bir riske girmiyor muydu kendisi. Saat dokuz olmak üzereydi, Bro Caddesi'nin karşı çaprazındaki eve kapısı kapanmadan önce yetişmek istiyorsa harekete geçmek zorundaydı. En azından bu kısa yolu kat et-

mesi gerekiyordu, onun yirmi iki numaralı evi caddenin en ucundaydı, cadde burada yokuş yukarı viraj yapıyor, sonra da yokuş aşağı, demir kazıkların taşıdığı ve küçük Essinge Adası'nı daha büyük Essinge Adası'yla birleştiren, dik bir yamacın, çalılıkların ve nehir kolunun üstünde bulunan köprüye çıkıyordu. Kubbenin alt kısmında, depoları ve liman tesisleriyle Primus fabrikasının ve Lux atölyelerinin gece vardiyasında aydınlatılmış blokları uzanıyordu, kalelere benzeyen bu yapılar köprünün baş kısmına kadar, şimdi Svensson'un yürümekte olduğu ortadaki yolun etrafındaki halka biçimli sokakları çevreliyordu. On dokuz numaralı kapı Bro Caddesi'nin köşelerinden birindeydi, burada geldiği ilk günlerde yanında kaldığı Frithiof oturuyordu. Yine başa dönmüştü. Marieberg kıyısının bir köşesinde bahçenin yoğun yeşili arasında açık sarı villa ışıldıyordu, Gustav'la birlikte sivri çatılı eski evin önünden geçmişler, Gustav bazıları hâlâ inşaat halinde olan yeni binaları göstermişti, ve şimdi evin kapısını açıp merdivenleri çıkıp zili çaldığında burada Sven olarak tanıtıldığı günlerden bu yana hiçbir şey değişmemiş gibi geldi ona. Kararsızlık içindeydi, ama Frithiof'un kapıda görünmesiyle birlikte istekli bir tavra büründü ve taleplerinin aciliyetini dile getirdi. Buradaki ilişki biçiminin bir parçasıydı bu, oysa aktaracağı mesele ayaküstü halledilecek bir şey değildi, mutfağın yanındaki yemek masasına davet ettiler onu, Frithiof'un karısı kahve ve yiyecek bir şeyler getirdi, az önce eşikte beklerken hissettiği soğukkanlılığa ihtiyacı vardı. Bu şekilde de içinde bulunduğu döngüden çıkamıyorsa, bunun nedeni yine son zamanlarda kendisinin de beklemediği sıklıkta etkisine kapıldığı huzur ve rahatlama ihtiyacıydı, Frithiof'un verdiği tütünle yeniden piposunu tüttürmeye başladığında birden bir çelişkinin içinde buldu kendisini, bu çelişki stoacı düşünme eğilimiyle kendini sınırlamadan davranma isteği arasındaki çelişkiydi. Öte yandan bu iki yön onun çalışma sürecinde birbirini tamamlayan parçalardı. Bir dil karışımını kafasını gözünü yara yara konuşmak sorunları açıklamakta, özellikle de vurgulamakta bir zorluk gibi görünüyordu önceleri. Ama devletin siyasi baskıları ve parti yasağının baskısı yüzünden zaten hayatlarını neredeyse tamamen yeraltında sürdüren İsveçli yoldaşlar için anahtar sözcükler yeterliydi. Alman ve İsveç partileri Komintern'in bölümleri olarak birbirlerine bağlıydı. Alman birliklerinin transit geçiş bölgesi haline gelmiş olan İsveç'i nasıl ki düşmanın etkisinden uzaklaştırmak Alman göçmenlerin duyduğu bir gerekliliktiyse, Almanya'daki savunma alanlarının geliştirilmesi de İsveçli antifaşistlerin misyonuydu. İşçilerin ve denizcilerin katkısı olmaksızın İsveç'te eylemlere gitmek olanaksızdı. Burada, parti bölge yönetimi içinde planlananlar ortak çıkarlara yönelikti. Buna rağmen gizli faaliyet, kimseye görevinin parçası olmayan konularda bilgi verilmemesini gerektiriyordu. Herkes kendisine verilen görevi uyguluyordu ve herkesin bilmesi gerekenden fazlasını bilmemesi önemliydi. Üstü kapalı anlaşma ilişkisinin dar

sınırları içinde sarf edilen her sözcüğün ardında, çözülmeyi sağlayacak bütün araçları elinde bulunduran olası bir sorgu pusuya yatmış bekliyordu. Sadece kısmi iki sorundan başka bir şeyden söz edilmemesine rağmen, mutfaktaki masanın başında, inşaat malzemeleriyle dolu toprak avluya bakan bu küçük dairede Svensson'un planlamalarının bütün boyutları bu konuşmaya yansımış bulunuyordu. İlk sorun, faaliyetinde başarılı olabilmesinin önkoşulu olarak uzun zamandan beri sözü edilen taşınma meselesiydi, Svensson'un taşınacağı yer Frithiof'un kız kardeşinin dairesiydi. Svensson işinin, rahatsız edilmeden çalışabileceği daha büyük bir mekân gerektirdiğini yineledi, ayrıca bir işçi semti olan Söder'deki Gotland Caddesi gerçekleştireceği buluşmalar için Lilla Essingen'den daha uygundu, orada Svensson'u tanımaları ihtimali olan çok sayıda Alman mülteci yaşıyordu. Parti yöneticilerinden birisi olan Matern, Norveç'ten kaçtıktan sonra Gustav'ın aracılığıyla Gotland Caddesi'ndeki odayı kiralamış ve Komintern'in talimatı üzerine Sovyetler Birliği'ne gitmek için Mart ayında oradan ayrılmıştı, ama bu oda ailevi nedenlerden dolayı artık kullanılamıyordu. Frithiof taşınma işi için Svensson'un Haziran ortasına kadar beklemesi gerektiğini söyleyince içinde yine bir sabırsızlık dalgası yükseldi. Mineur ve ailesinin oturma odalarını vermiş olmaları Svensson için son derece doğal bir durumdu, bu nedenle Frithiof un kız kardeşinin de bir hizmette bulunmak adına evini açmasında ısrar ediyordu, bunun üzerine Frithiof'un karısı eltisiyle bir kez daha konuşacağını söyledi. Böylece daha kapsamlı bir iş olan ve kısa zamanda çözülmesi gereken ikinci soruna geçti Svensson, Frithiof ona Alman yoldaşla bir buluşma ayarlandığını bildirdi, Svesson Bischoff u adıyla anmamıştı, oysa Frithiof un karısının arada bir onunla buluştuğunu biliyordu. Ayrıca Söderman'ı da sadece Gustav adıyla anıyordu. Kod adlarını kullanmak insanın kendi kod adına alışmasında yararlı oluyor, görevlerin zor taşınır ağırlığını biraz olsun temsili figürlere aktarıyor, ölümcül tehlike ânında insanın kendine karşı belli bir mesafe kazanmasını sağlıyordu sanki. Bu arada önemsizmiş gibi sunulan bir şey daha öğrendi, sekiz Haziran pazar günü sabah saat dokuzda Drottingholm'un dışında, Lövo'daki kilisede onu bekleyeceklerdi, böylece kendi etrafına çizdiği dar çemberin sınırları büyük ölçüde genişliyordu.

Kapı sürgülenmişti. Ayak sesleri uzaklaşıyordu. Kamarada yalnız başınaydı. Lomboz çapraz şekilde içeriye doğru açıktı. Limanın bir kısmı cama yansımıştı. Kayıkçı, gizlenmesi gerektiğinde ona dolaba girmesi için bir işaret verecekti. Sırtını iyice duvara dayamıştı. Bakışlarını camdan ayırmıyordu. Saat sabahın beşiydi. Denizci giysisinin altında iki kat giysi ve iki kat iç çamaşırı

vardı. Başındaki kasket kısa saçlarını örtüyordu. Boynuna yün bir atkı dolamıştı. Giysilerin etek kısımlarına şifreli raporlar, broşür metinlerini içeren mikrofilmler, yedi yüz mark ve Alman ekmek karneleri dikilmişti. En geç dört hafta içinde Berlin'de olacaktı. Bugün, yirmi dokuz Haziran bin dokuz yüz kırk bir pazar günü Broström Denizcilik Şirketi'ne ait, bin iki yüz elli tonluk bir yük gemisi olan Ferm Göteborg Limanı'ndan ayrılıp Bremen'e gidecekti. Svärd pencerenin camından görülebileceği bir yere geçti. Hafifçe elini kaldırdı. Bir düdük sesi duyuldu. Kadın dolaba girdi, kapıyı kapatıp, yağmurluğun arkasına saklandı. Sesler yaklaşıyordu. Anahtarın kilide girmesi ikinci bir uyarı oldu. Kapı açıldı. Svärd ve Starkenberg kamaraya girdiler. Tekrar kapıya gidip gümrük memurlarıyla konuştular. Bir süre daha kapıda durdular. Sonra yukarıya çıktılar. Kapı açık kalmıştı. Kadın kulağını dolabın kapısına dayadı. Dört bir yandan ayak sesleri geliyordu. Sesler güvertede yankılanıp demir merdivenleri inmeye başladılar. İskele çekildi. Yukarıda makine dairesi komut kolu çekildi. Zil işaretiyle birlikte makineler çalışmaya başladı. On yedi mürettebatlı bu küçük gemi titreyip sallandı. Daha önce palamar postaları tarafından çekilmiş olan halatlar gemi duvarına çarptı. Ağır seyir işareti verildi. Pervanenin dönmesiyle metal uğuldadı. Son halat da çözüldü. Yolculuk başlamıştı. Kayıkçı dolabı açıp elini Bischoff'a uzattı. Bischoff gözleri kamaşarak dışarı çıktı. Kamarada yeniden yalnız kalmıştı. Kapı dışarıdan kilitlenmişti. Limanlardaki vinçler ve ambarlar gözlerinin önünden kayarak geçiyordu. Tepede görünen Masthuggs Kilisesi ağır ağır dönüyordu. Boş mavi bir tramvay Andree Caddesi boyunca Järntorget yönüne doğru ilerliyordu. Birkaç büyük denizaşırı buharlı geminin demirlemiş olduğu Stigberg Limanı sessizdi. Ama balıkçı limanlarında hareket vardı. Pencereden çekilip yüksek tabureye oturdu Bischoff. Zaman üç biçimde hesaplanabilirdi. Dünyanın doğuşuyla batışı arasındaki süre. Kendisinin doğumuyla ölümü arasındaki süre. Üstlendiği görevin başlangıcıyla bitişi arasındaki süre. Şimdi geçerli olan sonuncusuydu ve küçük bölümlere ayrılmıştı. Her bir bölümün bütün ayrıntılarıyla düzenlenmesi gerekliydi. Dikkatini hep bir sonraki adıma yöneltmek zorundaydı. Her ne kadar ön hazırlıklar tam olarak yapılmış olsa da, önceden kestirilemeyenler daima daha önemli ve belirleyiciydi. Tetikte olma zorunluluğu tedirginliğe izin vermiyordu. Ferm'in güvertesindeki iki aşamayı geride bırakmıştı. Gece birde Svärd'le birlikte Skeppsbro Limanı'na gitmişlerdi. Gemiye girmek için en uygun saat buydu. Beyazlığın ağır bastığı alacakaranlıkta bütün biçimler belirsiz bir nitelik kazanıyordu. Svärd ona, sekiz direkli geminin kabinindeki lombozu göstermişti. Liman zemininin birkaç metre üstünde, ambar pencerelerinin seviyesindeydi. Onun üstünde kenar ve güverte pencereleriyle kaptan köşkü vardı. Onun hemen ardında da üstünde beyaz bir B olan baca. Ön güverte gemi uzunluğunun üçte ikisinden fazlaydı. Bura-

sı henüz boştu, ilk olarak Uddevella'da odun yüklenecekti gemiye, bunlar Hollanda'da Deljzejl'e götürülecekti. Ambar Bremen'e götürülecek rulman sandıklarıyla doluydu. Delikten sarkan çıpanın altında kömür kasası vardı. Oraya üst güverte lombarından dar bir merdivenle iniliyordu. Bischoff Alman karasularından geçerken burada saklanacaktı. Svärd'in İspanya'da savaştığını ve pek çok kez Almanya'ya malzeme ve ajan götürdüğünü biliyordu. Svärd'in gemideki bağlantı kişisi olan makinist Starkenberg borda iskelesinden onlara işaret verecekti. Mürettebat, kaptanın yanı sıra, üç dümenci, bir kayıkçı, üç makinist, altı tayfa, bir aşçı ve iki hostesten oluşuyordu. Geminin yanından geçip ağır ağır geri dönmüşlerdi. Starkenberg iskelede belirmiş ve onlara el sallamıştı. Puslu ışığın altında iskeleden geçmişler, yeni açılmış kamaraya girmişlerdi. Starkenberg yan taraftaki kamaradaydı. Öbür yandaysa tuvalet vardı. Bischoff dışarı çıkmak istediğinde Svärd ve Starkenberg koridoru gözleyeceklerdi. Ona yemek ve temizlenmek için su getireceklerdi. Gece nöbetlerini almış olan Starkenberg gözden kaybolmuştu. Svärd kapıyı sürgülemişti. Ona lombozun nasıl çalıştığını gösterip pencereyi limanın cama yansıyabileceği bir açıya getirdi. Bischoff Almanya'da üretilmiş temizlik malzemelerinin bulunduğu bohçayı dolaba koymuştu. Svärd ona battaniyeli üst ranzayı verdikten sonra aşağıdaki kerevete uzanmıştı. Bischoff yolculuk boyunca giysilerini çıkarmayacaktı. Kamarada geçirdiği ilk birkaç saat boyunca uyumadı. Uykusuzluğa uzun süre dayanabiliyordu. Sadece uzanıp dinlenmek yetiyordu ona. Saat üçte ortalık gündüz gibi aydınlanmıştı. Bulutlar güneş ışınlarını kırıyordu, pencerenin pirinç kenarları ışıldıyordu. Masaya sabitlenmiş pirinç lamba ve tabureyle dolabın pirinç aksamı da parlıyordu. Mobilyalar kırmızı maundu. Duvarlar ve demir taşıyıcıların üstündeki tavan beyaza boyanmıştı. Bu oda sağlam bir yerdi. Üç haftayı aşkın bir süre için Bischoff'a tahsis edilmiş bir oturma odasıydı. Gemi Göta Älv'i yarıyor, büyük tersanelerin önünden geçiyordu. Hava yeniden bulutlanmış, bulutlar batıda yoğunlaşarak kararmıştı. Bischoff kıyıdan uzaklaştıkları için pencerenin yanına gitti, serin rüzgâr yüzüne çarptı. Dışarıdaki anahtar kilidin içinde döndü. Bischoff bir sıçrayışta dolabın içine girdi. Ama Starkenberg onu hemen dolaptan çıkardı, yanında kahvaltı ve bir kova su getirmişti. Masada boynundaki atkıyı gevşetip kasketini çıkardı, ellerini nemli saçlarının arasında dolaştırdı. Makasın kafasında şakırdayışını, kahkahaları duydu birden, o an hafiflediğini hissetti. Stahlmann'ın yüzü tam karşısındaydı, gözlerini kısmıştı. Göz kenarları yelpaze gibi kırış kırıştı. Bischoff'un alnındaki kesilmiş saçlarını üfleyerek uzaklaştırmaya çalışıyordu. Wahlström ensesindeki kılları temizlemekle meşguldü. Svärd elinde tarak ve fırçayla saç kesimini gözden geçiriyordu. Şuradaki fazlalığı alalım, Stahlmann şurada burada kalan fazlalıkları kesiverdi. Bischoff'un yanında kaldığı aşçı Josefsson ocağın başında veda yemeğini hazırlı-

yordu. Omuzlarındaki havluyu aldılar. Beyaz havlu dalgalandı. Onun çevresini sarıp görünümünü, saçlarının nasıl durduğunu değerlendirmişlerdi. Stahlmann kısaltılmış saçları bir kez daha karıştırıp fazlalıkları aldı. Bir tutam saçı muska gibi saklayacaktı Stahlmann. Bischoff'un üstündeki dar takım onu güçlü kuvvetli gösteriyordu. Uzun boylu değildi, ama ellerini cebine sokunca en azından arkadan, kaba botlarıyla, kasketiyle genç bir tayfa gibi görünüyordu. Wahlström onun pantolon kemerini biraz daha sıkmıştı. Kollarını hareket ettirdi, gerindi, öne eğildi, olduğu yerde döndü ve yürümeye başladı Bischoff. Kaba saba ceketin içinde boynunun fazla ince kaldığını söyledi Svärd. Kendi atkısını onun boynuna doladı. Şöyle bir bakıldığında bu giysinin onu yeterince kamufle ettiği konusunda hemfikirdiler. Aniden karşına birisi çıkarsa arkanı dön, bir şeyle uğraşıyormuş gibi yap, dedi Wahlström. Ne kadar olduysa o kadar, diye yanıtladı Bischoff. Karşılarına çıkabilecek bütün rastlantısal olasılıkları düşünüp tartışmışlardı. Farklı durumlarda nasıl davranacağı konusunda fikir yürüttüler. Ama kendini sınavdaymış gibi hissedince hata yaptığını söyledi Bischoff. Kendisinin bir sınav insanı olmadığını söyledi, ötekiler de bunu onayladı. Yemek hazırdı, masa donatılmıştı, geceyarısına kadar yenip içildi, ama Bischoff kadehindeki içkiyi bitirmedi. Dışarı çıktıklarında Stahlmann, onlara Skeppsbro Limanı'na kadar eşlik etmekten alıkonabilecek gibi değildi. Kanaldaki rıhtımda dikilip durdu, gülümseyen geniş yüzü gözyaşlarıyla ıslanmış gibi görünüyordu uzaktan. Liman tesisleri sisin içine gömülmüştü. Älvsborg fiyorduna yaklaşıyorlardı. Dalgalar güçlü bir biçimde gemiye vuruyordu. Geminin sallantısı Bischoff a dokunmuyordu. Vücudu, nefes alışı düzenli iniş çıkışlara uyum sağlamıştı. Sanki bir beşiğin içinde hedefine doğru gidiyordu. Kahverengi yelkenli balıkçı sandalları yağmurlu rüzgârda salınarak geçiyordu. Bir hafta süren yakıcı sıcaklardan sonra, daha iki gün önce yağmur başlamış, hava serinlemişti. Tam o günlerde Stockholm'den Bischoff un yolculuk izni çıkmıştı. Josefsson'un mutfağında oturup Svärd'in getirmiş olduğu geminin krokisini bir kez daha gözden geçirmişlerdi. Bischoff karanlıkta bütün koridorları, basamakları, lombarları, mahzenleri bulabileceğini düşünüyordu. Daha gemiyi görmeden avcunun içi gibi öğrenmişti. Bischoff'u bir tek hemen açık denize çıkmayıp Uddevalla'daki yükü almak için Rivo fiyordundan kuzeye dönmek zorunda olmaları rahatsız ediyordu. Kıyıya yakın giderek çıplak, gri ve kayalık adaların arasından geçip akşam saatlerinde vardıkları küçük limana doğru yol alıyorlardı. Göteborg'dan ayrıldıktan sonra bir kez daha iki buçuk yılını geçirmiş olduğu bu karadaydı. Kendisi için hiç de kolay olmayan ayrılıkları bir kez daha acıyla hatırlamak zorundaydı. Gemi göbek bağıyla birleşmiş gibi limana halat attığında özgürlük ve aidiyetin olmadığı bir dünyanın içine düşmüş gibi hissetti kendini. Düşmanın elinden kurtulmuş biri olarak ve kendi kararıyla yeniden

düşmanın karşısına çıkmak üzere yola koyulmuşken öncekiler yetmiyormuş gibi bir kere daha veda etme cezasına çarptırılmıştı sanki. Daha önce de gemiyle Leningrad Limanı'ndan ayrılmak, kızını Sovyetler Birliği'nde bırakmak zorunda kalmıştı, üstüne üstlük şimdi bir de, onların yük limanında hareketsiz beklediği günlerde bir tutuklunun kendisini gözetim altında tutanlardan nasıl kurtulduğunu kanıtlamak zorundaydı sanki. Dostlarının jestleri, yüreklendirici sözleri bile onu sakinleştirmeye yetmiyordu, ama fedakârca onunla ilgilenenlerin duydukları güven gelip geçici olmayacağına inandığı tek şeydi. Heyecanla lombozun camından dışarı bakıyor, birbirlerine bağlanmış uzun kalasların vinçten nasıl indirildiklerini görüyor, komut seslerini, tahtanın güverteye hafifçe çarpışını, yüke payanda olarak kullanılan kazıkları çakma seslerini, gerilen halatların gıcırtısını duyuyordu. Güneş bulutların arasında göründüğünde sıcak yakıcı oluyor, giysileri bedenine yapışıyor, alnı ve yüzü ter içinde kalıyordu, pencereye daha fazla yaklaşmaya cesaret edemiyordu yine de, kasketini ve atkısını da çıkarmamıştı, nemli ve boğucu havada boğulacak gibi oluyordu. Korkuları yarı uyur yarı uyanıkken uyanıyordu asıl, ama bu korkular o kadar uzaklardan kopup geliyorlardı ki bunlara dikkatini vermemeliydi, çünkü onu şimdiye kadarki yaptıklarından saptırabilirdi. Geçmişe dönmek istediğinde bunu yarı uyuşukken değil, kendi özgür kararıyla yapmak istiyordu. Yoksa onların arasında yolunu yitirebilir, bulunduğu ana yoğunlaşamaz, zar zor atlattığı pek çok şey açılan yarıktan dışarı fırlayabilirdi. Kendisini bir nefer olarak niteliyor, kendine dikkat telkin ediyor, irkilerek kendine geliyor, kendi adını söylediği düşüncesine kapılıyordu. Duvara asılı aynaya dönüp gözünü küçük, yabancı, donuk yüze dikti, dikkat, diye fısıldadı, uzun süren hareketsizlik tehlikelidir, insanın zaman duygusu kayboluverir. Bu tür atılığın sona ermesinden, uyarıcı kapı vuruşlarının, saklanmak için dolabın içine girişlerin başlamasından bu yana üç gün üç gece geçmişti. Halatlar atılıyor, bununla birlikte örgüler de çözülüyordu. İki Temmuz akşamı sağanak yağmur altında Marstrand'a demir attılar, öteki gemileri bekleyecekler ve onlarla birlikte konvoy halinde Kattegat'ı ve Kiel Körfezi'ne giden Büyük Belt Boğazı'nı geçeceklerdi. Bu bekleyiş sırasında tekrar kendisiyle barışık olduğu duygusunu hissetmişti Bischoff. Bütün gemiyi algılıyor, adımların hangi yönden geldiğini, kapıların nerede açılıp kapandığını, nerelerin fırçalanarak silindiğini, nerede eşyaların çekildiğini ayırt edebiliyor, makine kollarının hareketini hissedebiliyor, hangi manevranın yapılacağını önceden kestirebiliyordu. Bu gemiyle bütünleşmiş, geminin ta kendisi olmuştu, onun nabzı, titreşimleri kulaklarında, parmak uçlarında atıyordu, derisi titreşen levhaların bir parçası haline gelmişti. Düşünceleriyle koridorlardan geçip tanımadığı nesnelere dokunduğunda bunların ne olduğunu her defasında Svärd'a soruyor, böylece her bir bölgeyle, boruyla, merdivenle tanışmış olu-

yordu. Gemilerin gelişinden önceki günlerin tekdüzeliği iç sıkıcı değildi artık. Bischoff kovanın içinde yıkanıyor, masanın başında yemeklerini yiyor, tuvalete gitmek için arada bir kamaradan çıkıyor ve artık uykusunda inleyeceğinden ve bağıracağından korkmuyordu. İnsanın bütün enerjisini tüketen ve hiç bitmeyecekmiş gibi gelen gerginlik anları da oluyordu. Böyle anlar bir saat, bir gün sürebiliyordu, ama yine de nasıl sonuçlanacağı belli olan günler çarçabuk geçiveriyordu. On dokuz haziranda Göteborg'a gelmiş, yirmi iki haziran pazar günü her şeyin paramparça olduğunu düşünmüştü. Radyo sabahın erken saatlerinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı haberini vermişti. Radyoyu açmış ve donakalmıştı. Bir süre sonra ağzının hâlâ açık olduğunu fark etmişti. Alman radyosundan fanfarların yankısı geliyordu. Haberi duymasıyla Josefsson'un mutfağındaki banktan fırlayıp kalkmıştı. Pencereden giren sıcak yüzüne vuruyordu. Aşçıyı uyandırmak için yan odaya koşmuştu. Dışarıda, Masthuggs Kilisesi'nin altında kalan caddelerde huzurlu bir sessizlik vardı. Josefsson yataktan süzülerek kalkmıştı. Slovakya, Macaristan, Romanya Almanların yanındaydı. Tanklar ülkenin iç kısımlarına kadar ilerlemişti. Finlandiya'nın savaşa gireceği beklentisi vardı. Kızıl Ordu'nun böyle bir sürprize hazır olmadığı söyleniyordu. Hepimiz gibi. Yine uzun süreden beri bunu hesaba katıyorlardı. Şimdi de bu olay onları yataktan fırlatıyordu. Stahlmann ve Wahlström de onlara katılmış, az sonra da Svârd gelmişti. Parlak güneşin altındaki sokaklar boştu. Yaz ortası bayramından önceki pazar. Bizimkilerdi tankların paletleri altında ezilenler. Burada insanlar henüz uyuyordu veya orman içindeki kulübelerinde ya da kaplıcalardaydılar. Çanlar çalıyordu. Ama uyarı için değil, duaya davet için. Titreşen havanın içinde tepedeki kuleden gelen ses dalgaları. Bütün gün boyunca Stockholm'le bağlantı kurulamamıştı. Çayırlara pagan gelenekten kalma, ucunda çelenklerin asılı olduğu direkler dikilmişti. Yarın akşam dans edilip, şarkılar söylenecekti. Orada burada birileri şaşkın şaşkın gazeteye bakıyor, ama bağırmıyorlardı. Müzikler çalınacaktı, enstrümanlar şimdiden akort ediliyordu. Herkes samanlıklarda ve köprülerde tepinecekti. Çocuklar çimenlerin üzerinde halka olacaktı. Başkentte, sarayda, parlamentoda telaşlı toplantılar. Ama bu büyük kentte de pek çok kişi kırlara gitmişti sürüler halinde. Herkes yazı, hasatı, aydınlığı kutlayacaktı. Uzun kışlar arasında kısa süren bir ışıklı günler dönemi. Ama ne günler. Yıllardır yaz bu kadar sıcak olmamıştı. İnsanların boğucu bürolarından, dükkânlarından, atölyelerinden, fabrikalarından kaçmasını kim engelleyebilirdi ki. Yeşil çimenlere uzanmalarını. Suya girmelerini. Parlaklığa doğru kürek çekmelerini, yelken açmalarını. Acıyla, nefretle haykırmamalarını. Stahlmann yumruklarını sıkmıştı. Artık sadece İsveç üzerinden Norveç ve Almanya arasında mekik dokumakla kalmayacaklar, İsveç trenleri onları Finlandiya'ya da taşıyacak. Kral böyle istiyor, hükümet de ona

boyun eğecek. Nihayet söyleyebileceğiz artık. Faşizm bizim en büyük düşmanımız. Yavaş konuş, demişti Wahlström, bizi duyabilirler. Dört bir yan denizdi. Gemiler demir atmışlardı. Balıklar zincirleri oynatıyordu. Denizyıldızları, denizanaları, yosunlar kumun derinliklerine batmış demirin çevresinde salınıyordu. Akşama doğru da hükümetin resmî açıklaması geldi. Almanya ve Finlandiya'nın talebi doğrultusunda, bir İsveç tümeninin Norveç'ten Finlandiya'ya kaydırılması onaylanmıştı. İsveç'in zarar görmemesi için ödenen bir bedel olarak. Peki ama Batılı güçler nasıl davranacaktı bu durumda. Sovyetler Birliği'nin tepkisi ne olacaktı. Gelişmeler birbirini izliyordu. Dışişleri Bakanı'nın Sovyet elçisi Kollontay'ı ziyareti. Dışişleri Bakanı'nın Almanya elçisini ziyareti. İngiltere ve Fransa elçilerinin Dışişleri Bakanı'm ziyareti. Ve Stahlmann'ın o çıkık alınlı yüzünün ekşimesi. Ağzını çevreleyen derin hatlar, üst dudağını kaldırmasıyla dişlerinin ortaya çıkışı. Kelimeleri yaydığı, Königsberg şivesine çalan konuşmasıyla bir tümenin ne olduğunu açıklıyordu. Üç piyade alayı, iki topçu alayı, iki zırhlı alay, bir çok zırhlı birlik, keşif birlikleri, öncü birlikler, istihbarat birlikleri, ulaştırma birliği, kurmay subaylar ve cephane. Bunun küçük bir ordu olduğunu, yirmi binden fazla adamdan oluştuğunu söylüyordu Stahlmann. Ayrıca tümenin adını da öğrenmişti. Tümenin adı Engelbrecht'ti. Üstelik sadece başlangıçtı bu. Devamı da gelecekti. İsveç'in başka şansı yoktu. Herhangi bir itiraz ülkenin işgaliyle sonuçlanabilirdi. Sovyetler Birliği'nin ve Batılı güçlerin onay vereceği de düşünülmüştü. Pazartesi günü parti gazetesi sosyalizmin faşizmle savaşını ilan etti. Ama bu söz dışında ideolojik mantığı çağrıştıracak bir vurgu gelmedi. Vatanperver bir savaştan söz ediliyordu. İngiltere ve Fransa'yla ittifaktan söz ediliyordu. İsveç'in tarafsızlığı korunmak zorundaydı. Ülke Almanya'nın düşmanlarına planlamaları görüşecekleri, müzakereleri yapacakları yer olarak hizmet edebilirdi. İsveç savaşa girmedikçe buradaki eylemlerimizi sürdürebilirdik. Sah günü Stockholm'deki yönetimden hâlâ bir karar çıkmamıştı. Herkesin eli kolu bağlanmış gibiydi. Sovyetler'den talimat gelmiyordu. Stahlmann hazırlıklarımızı sürdürme kararını almıştı. Bir eskiciden denizci giysisi satın alınmıştı. En küçük beden olmasına rağmen Bischoff onun içinde kaybolmuştu. Aynı zamanda terzi olan Josefsson pantolonu ve ceketi küçültmekle uğraşmıştı. Sonra bütün giysiler giyilerek prova yapılmıştı. Göğüslerinin küçük olması iyiydi. Bischoff elbisesinin üstüne giymiş olduğu gemici kostümünü yerleştirmeye çalıştı. Kabarmış yastık gibi olmuş, kan ter içinde kalmıştı. Kimse gülmemişti. Boğucu sıcaktan bunalmış halde çarşamba günü oturmuş haritaya bakıyorlardı. Askerî birlikler hızla Vitebsk'e, Smolensk'e, Minsk'e, Kiev'e, Brjansk'a ilerliyorlardı. Leningrad Estonya ve Finlandiya topraklarından kıskaca alınmıştı. Ferm'in demir alması bir hafta ertelenmişti. Svârd en geç cuma günü ortalığı kolaçan etmeliydi. Bekleyiş çaresizlik ve umutsuzluğa dö-

nüşüyordu. Geçen her an sorulara gebeydi. Eylemler rafa kaldırılmış, düşünceler hareketsizliğin içine itilmişti. Sessizlik hâkimdi sadece, anbean hâkimiyetini sürdüren bir sessizlik. Geminin krokisinden telefona çevrilen bakışlar. Ahizeyi kaldıran Wahlstörm. Stahlmann'ın cevap isteyen sesi. Nihayet kod isimleriyle bağlantı kurulacak kişilerin bildirilmesi. Diğerlerine aktarma. Gelen bilgiyi yine de kuşkuyla karşılamışlardı. Değişen durum yüzünden yolculuk daha da tehlikeli olmayacak mıydı. Yirmi altı haziran perşembe. Gölgede otuz iki derece. Bischoff Stahlmann'ın bağırdığını duyuyordu, ülkeyi boydan boya katediyordu sesi, yolculuk için en uygun zaman olduğunu, yeni bir seferberliğe yoğunlaşıldığı için limanlardaki gözetimin zayıflayabileceğini söylüyordu. Ayrıca Ferm'den daha iyi bir gemi bulunamazdı. Gürültüler, çıpa zincirinin şakırdayışı, piston kollarının titreyişi. Pervanelerin uğultusu yeniden başlamıştı. On beş gemiden oluşan konvoy nal biçiminde dizilmişti, Jylland kıyısının doğusunda yarım yol ilerliyordu, hava açmaya başlamıştı, Ferm altı Temmuz akşamı Läsø'da bir kez daha demir attı, geceleyin yolculuğa ara verilmek zorunda kalınmıştı, gövdelerinde büyük harflerle ülke adlarının yazılı olduğu, bayraklarla donanmış gemiler alacakaranlığın yaydığı ışığa batmışlardı, deniz çarşaf gibiydi, deniz, sesleri uzaklardan taşıyıp getiriyordu, uzaklardan bir öksürük ya da gülme sesi sanki bir kamaradan geliyormuş gibi duyuldu, batan güneş, o tuhaf, gökkuşağımsı alacakaranlık bastırmadan önce alçak bulutların üstünde pas kızılı, morumsu bir huzme bırakıyordu, birkaç saat sonra da tanyeri tekrar pembemsi renklerle aydınlandı. Bischoff tabureye tünemiş, kendini manzaraya kaptırmıştı. Güzellik izlenimini uyandıran şey nedir, diye sordu kendine. Bu izlenimin kaynağı, direklerinin tepelerine kadar flamalarla donanmış uzun karaltılar halindeki gemi gövdelerinin uyum içinde dizilmiş olması mıydı yoksa gemilerin suyla gökyüzü arasındaki konumlarından kaynaklanan görünüşteki hafiflikleri miydi. Gökyüzünün açık yeşili deniz tarafından emiliyor, ikisinin tonları birbirine karışıyor, birlikte ufuk çizgisini eritiyorlardı, ama bu bir sanat yapıtı, insanın tasarladığı imgesel bir yoğunluk değildi yine de, pratik ve teknik bir düzenlemeydi bu, savaşın ortasındaki yük gemileriydi onlar, mayın ve her an hava saldırısı tehdidiyle karşı karşıyaydılar, buna rağmen salman biçimlerle arka plandaki saydam yüzeyler arasındaki ilişki onları hallerinden hoşnut gibi gösteriyordu. Bischoff yolculuğun her durağında, Grenå'da, Kalundborg'ta, Svendborg'da ve nihayet Schleswig'de, güneye indikçe artan akşam karanlığında bu etkileyici, her an biraz daha gizemli hale gelen manzarayı gözlerinin önüne seren gece saatlerinin gelmesini beklemişti. Svärd on altı haziranda Göteborg'a gelene kadar Ferm'le pek çok yolculuk yapmış, Göteborg'a vardığında hemen Wahlström'le bağlantıya geçmiş ve ona gemiye bir yolcu alınabileceğini haber vermişti. O sırada bir hafta sonra geminin tekrar demir ala-

cağı düşünülüyordu, gemiye yeniden yazılmadan önce makine dairesinde bazı onarımlar yapmakla ve sandıkların yüklenmesini gözetim altında tutmakla yükümlüydü. Gemide yardıma hazır bir yoldaş olduğu ve mürettebattaki öteki kişilerin de güvenilir olduğu öğrenilince, İsveç limanlarındaki işleyişi çok iyi bilen Wahlström görevlendirilenlerin hemen yola çıkması işaretini vermişti. Bischoff Almanya'ya doğru yola çıktıklarından bu yana denizcilerin arasında bir dayanışma tavrının olduğunu öğrenmişti. Aralarından bazıları Svärd'in, kabininde bir yolcu sakladığını biliyordu, hiç soru sormadan ona kendi tayınlarının bir kısmını veriyorlardı. Svärd ve Starkenberg kaptanın bir şey bilmediğine emindiler. Bischoff'un varlığından haberdar olan mürettebatın konuşmayacağı kesindi. Ayrıca kaptanın mürettabat kabinlerine adımını atmayacağı biliniyordu. Kaptanın yaklaşımı ne olursa olsun, ona güvenilemezdi, yukarıdakilerin dünyasına aitti o. Kiel Körfezi'ne yaklaştıklarında yaz mevsimi doruk noktasına ulaşmış, sıcaklıklar otuz beş dereceye kadar çıkmıştı. Lombozdan en ufak bir esinti girmiyordu. Bischoff boylu boyunca kerevete uzanmıştı. Boncuk boncuk ter damlaları gözlerine akıyordu. Işık huzmeleri arasından tavana bakıyordu. Suyun yansısı hiç durmadan göz kırpıp duruyordu. Tam üstünde suyun serabı kaynaşıyordu. Artık ayağa kalkacak halde değildi. Hararetten erimiş gibiydi. Elini bile oynatamıyor, kafasını çeviremiyordu. Alabildiğine her yer çöldü. Dünya çöldü. İçindeki her şey kaynama halindeydi. Yakında kuruyacaktı. Bütün insanlar ve hayvanlar, bütün bitkiler ve şehirler kuruyacaktı. Beyaz kum bütün kemikleri, ağaç köklerini ve taşları örtecekti. Artık gözlerini açamıyordu. Güneş yapışmış gözkapaklarından içeriye sızıyordu. Kalbinin temposuna göre ortalık bir aydınlanıyor bir kararıyordu. Kalbi şimdilik atıyordu. Yakında duracaktı. Kalp atışları almış başını gidiyordu. Giysileri üstünden attı, suya atladı, yanan kumlara uzandı. Dalgalar sıfırlanmıştı. Deniz kurumuştu. Gözlerine kan hücum etti. Yakında karanlık hücum edecekti. Karşısında beliren Stahlmann elini kaldırdı. Sükûnet, sükûnet, diyordu. Derin derin ve düzenli nefes al. Yapamıyorum, dediğini duyuyordu Bischoff. Dayan biraz, dışarısı senin içinden hâlâ daha serin, diyordu Stahlmann. Bırak makine sesi uykunu getirsin. Bu metalik uğultu, bu dönme, bu metal darbeleri. Stahlmann'ın cama yapışmış yüzü. Bischoff ve Wahlström'le birlikte Göteborg'a kadar gitmekte ısrar etmişti Stahlmann. Funk ve Arndt onun gitmesini tavsiye etmiyorlardı, ama Stahlmann trenin kalkışından kısa bir süre sonra kompartımanın kapısında belirivermişti, gülüyordu, tren tam eski kentin karşısındaydı ve verilen işaret üzerine tünele doğru harekete geçmişti. Etraf tekrar aydınlandığında Stahlmann gözden kaybolmuştu. Huddingi, Tullinge, Tumba banliyöleri bir bir akıp geçiyor, tekerlekler rayların üzerinde trampet çalıyordu. Stahlmann koridora çıkmıştı tekrar, bedeni sağa sola sallanıyordu, pencerenin önünde duruyordu uçuşan

saçlarıyla, kondüktör geldiğinde Bischoff'un yüreği kalktı, Stahlmann sahte bir gülümsemeyle ona biletini uzattı, sonra delgeçin çıtırtısı, kondüktör diğerlerine geçti, ona belgelerini gösterdiler ve ardından birlikte dışarıya, koridora çıktılar, aralarında en fazla tehlikeyle karşı karşıya olan kişi polisin bir yılı aşkın bir zamandan beri aradığı Stahlmann olsa da, Bischoff kendini onun yanında güvende hissediyordu hep. Belki Bischoff için de arama emri çıkarılmıştı. Serbest bırakıldığından bu yana, bir buçuk yıl önce kendisini tutuklayan Komiser Fahlander tarafından izlendiğini biliyordu Bischoff. Fahlander, Lundqvist ve Lönn, bu üç uzman Sosyal Hizmetler Bakanı Möller tarafından siyasi mültecilerin takibini yönetmek üzere görevlendirilmişlerdi, duruma göre anlamlı bir biçimde susan ya da yağcı edalarla onlara yaklaşan bu üç zevzek aynı zamanda Alman hiyerarşisinin de hizmetindeydi, onlara bilgi veriyor, Berlin'de resmî makamları ziyaretten pek hoşlanıyorlardı, bu ezacı tipler ve üstün insanlar Bischoff hakkındaki gıyabi tutuklama kararını en yeni fotoğrafıyla birlikte Almanya'ya iletmişlerdi. Bischoff Stockholm'den ayrıldıktan bir ay sonra, onun artık Hägersten Sokağı'ndaki odada kalmadığını kesin olarak öğrenmiş olmalılardı, onlarla Aspudden'deki evi paylaşan Lindner muhakkak sorguya çekilmişti, Fahlander Bischoff'u Almanya'daki yetkili makamlara kayıp olarak bildirmiş olmalıydı. On bir temmuz akşamı, Lotsen'in kayığı Kiel Körfezi'nde onlara yaklaşırken Svärd Bischoff'u alıp sandıkların üst üste yığılmış olduğu ambardan geçirip ön güverteye götürmüş, Bischoff dar lombardan süzülüp merdivenden aşağıya inmiş, safra tankına tırmanmış, Svärd de lombarın kapağını yeniden yerine vidalamıştı. Kiel Kanalı'nı geçerlerken zemini suyla dolu olan burundaki bu haznede gecelemek, belki ertesi günün bir kısmını da burada geçirmek zorundaydı Bischoff. Yanında yiyecek ve bir termos kahve, bir el feneri ve uyuyakalır ya da bayılırsa aşağıya düşmemek için kendini merdivene bağlayacağı bir kayış vardı. Eğer tank suyla dolarsa lombarın kapağına tırmanmak zorunda kalacaktı. Bu mekânı modelinden ve çizimlerinden bütün ayrıntılarıyla tanıdığı halde, tepeye doğru sivrilen bu küçücük yerde kapalı kalmak, yağlı deniz suyunun kekre kokusu, pervanenin dönerken çıkardığı gürültü yine de önceden tasavvur edilebilecek bir şey değildi. Yolculuktan kısa bir süre önce Wahlström ve Henke'yle birlikte Stockholm Deniz Müzesi'ne gitmişti Bischoff. Çocukların oynadığı taraça gibi yükselen çayırlığın, hayvanat bahçesi içinde kalan ve kanolarla, yelkenlilerle dolu suyun yanında yükselen bu nezih yapının, iki yana doğru uzanan kanatlarının ortasında yuvarlak beyaz salonu, açık yeşil bakır damıyla görünüşü, onların bu yapının içinde, kalyonların burnunda ileri bakan atılgan figürlerin, bir zamanların kaptanları ve amirallerinin, gemilerin üstünde yükselen devlet ricalinin hizmetindeki özel kamaraların, dört direklilerin mürettebat ranzalarının, briklerin ve fırkateynlerin görkemli modelle-

ri arasında gezinişleri, sonra da ticaret gemilerinin enine kesitlerinin bulunduğu bodrum katını görmeleri. Henke Bischoff'a yanına balmumu kulak tıkacı almasını tavsiye etmiş, ama o bunu unutmuştu. Ufacık demir merdivenleriyle, pervanenin yanındaki bir delikten çıkıp tankın üst kısmında halka haline getirilmiş zarif zinciriyle, toplu iğne başı büyüklüğündeki cıvatalarla birbirine eklenmiş pürüzsüz ve parlak duvar panelleriyle bu modelin, o harika oyuncağın inceliği ona fırtınalarda ve yakıcı güneşte limandan limana sürüklenen her yanı darbe almış, çizik çizik olmuş eski yük taşıyıcısını unutturmuştu. Şimdi onun iç kısımlarında oturmuş, sıkışmışlıkla, uğultular ve çatırtılarla, pis kokuyla, nemli ve insanı yutacak gibi olan havayla başa çıkmak zorundaydı, aynı deneyimi geçirmiş olan Henke buranın dar ve gürültülü olduğundan başka bir şey söylememişti ona. Zifiri bir karanlık, feneri yakmaya cesaret edememişti, çünkü ışığın sızabileceği bir yarık olup olmadığını bilmiyordu, Bischoff yine zaman duygusunu yitiriyordu. Demir attıklarından bu yana saatler geçmiş gibiydi, ama kol saatinin fosforlu göstergelerine baktığında aradan ancak yarım saat geçtiğini gördü. Birden Almanca konuşan sesler duyulmaya başladı. Demir duvarlardan geçen keskin seslerdi bunlar. Seslerin yandaki ambardan mı yoksa güverteden mi geldiğini kestiremedi. Sinirlerinin en ince noktalarına kadar işliyordu bunlar. Ama yine de korkmadığını anladı. Tutuklanma tehlikesini düşündüğü İsveç limanlarındaki gibi tedirgin değildi artık. Burada düşmanın ülkesindeydi, savaştaydı. Onu yakalarlarsa bir asker olarak ölecekti. Yapılması gerekeni yapmıştı. Kemerin tokasını çözüp merdivenden aşağıya indi, bileklerine kadar suya girdi, tam geminin burnunun olduğu taraftaydı, birisi lombardan aşağıya ışık tutacak olursa buradan görülmezdi herhalde. Daha az yer kaplamak için ellerini başının üstüne koydu. Yukarıdakiler bu sefil geminin kalyonlara özgü nasıl bir burun figürü taşımakta olduğunu bilselerdi. Naiadeslerin, Sirenlerin, Niobe'nin ve Nike'nin tahtaya oyulmuş kız kardeşinin geminin burnundan çıkabileceğini bilselerdi. Nasıl bir rüzgâr gelinini ellerinden kaçırdıklarını bilselerdi, sesler uzaklaşıyordu artık. Sonra zincir uğultuyla üstüne indi, sanki gemi parçalanıyordu, çıpa deliğe öyle bir çarptı ki, demirin titreşimi Bischoff u merdivene doğru fırlattı. Orada çömelmiş durumda kaldı Bischoff, hiçbir şey duyamıyordu, kulak zarının patladığını sandı. Sonra metalin titreşimiyle birlikte pervanenin yeniden döndüğünü duydu. Sadece birkaç gemi giriyordu körfeze, rotaları Holtenau'ydu, konvoyun öteki gemileri doğuya yönelmişlerdi, Lübeck, Stralsund ve Danzig'e. Wahlström ona, giriş ve çıkıştaki çift seddi, onların üstündeki sabit balon silsilesini, nehir yatağının kesme taşlarıyla kanalı tarif etmişti. Schleswig-Holstein düzlüğünü geçeceklerdi, yollarının üstünde Sehestedt, Rendsburg, Breiholz, Schafstedt, Hochdonn vardı, Elbe ağzındaki Brunsbüttel'e doğru yol alacaklardı. Otlakları, sulak arazileri ve yosunları,

çiftlikleri ve köyleri görmüş, gemilerin ay ışığında çayırların arasından nasıl kayıp geçtiklerini hayal etmişti, sonra yeniden sesler çınlamaya, çizmeler iskele kalaslarına vurmaya başladı. Bu sesleri nasıl da hemen tekrar tanıyabilmişti, bu komut seslerini, bu telaşlı tıpırtıları. Ne mutlu sağır olmamıştı. Düşmanın seslerini duyuyordu, ama bu kendi diliydi aynı zamanda. Ülke elinden alınmış, dili alınmamıştı. Dili elindeydi hâlâ, ülke de geri kazanılacaktı. Şimdi Kuzey Almanya lehçesi geliyordu kulağına. İşçiler seddin kapısını açıyordu. Belki de onların arasında Bischoff'un düşmanı olmayan birileri vardı. Sesler önce güven uyandırıyor, ama bunun ardından gelen keskin düdük sesleri ve emir nidaları yeniden yabancılık duygusu yaratmakta gecikmiyordu. Bu ülkeye gizlice sızacak, ülkenin dilini konuşacak, dışarıdan geldiğini inkâr edecekti, kendisiyle ülke arasına tam yedi yıl girecekti, ama belki de onun gibi olan birilerini bulacaktı orada. Tepeden tırnağa değişmiş olan bir şeye alışmayı öğrenmek zorundaydı. Adımlarında duraksamamalıydı. Eskiden kentlerin sokaklarında nasıl dolaşabileceğini hayal edebiliyordu. Henke ona Berlin'i anlatmıştı, Bischoff da kendisine bildirilen hedefleri bulabileceğine inanıyordu. Ama çok yakın gibi olan karaya varış şimdi ulaşılmaz bir uzaklıktaydı. Ve uzun süre önce terk etmiş olduğu kent ona yaklaşmaktaydı. Stockholm'deydi. Küçük bir yoldaşlar grubunun içinde, son gün, bulması gereken adresler geçiyordu aklından. Onu bekleyen şey somutlaşmıştı. Düşüncesinde banliyö treninin istasyonlarına adım atıyor, metronun merdivenlerinden iniyordu. Artık kulağına tek tük çarpan, tıpkı bir deniz gibi ayrıksı duran sözler, düşüncelerinde bu sözlerin ait olduğu dil kuşatıyordu çevresini. Denizde de Berlin'in kendine özgü binaları sık sık somutlaşmıştı kafasında, ama şimdi ülkeye girerken bunların hepsi kaybolup gitmişti, çevresinde yabancılıktan başka bir şey yoktu, paslı metal muhafazasının içinde, motorların vızıltısı ve suyun şapırtısı kulaklarında, yabancılığın içine doğru ilerliyordu. Stockholm, bu kent şimdiye kadar hiç bu denli havadar, bu denli ışıltılı olmamıştı, oysa Bischoff'un duyuları şimdi karanlığa gömülmüştü. Nasıl ki düşte, gecenin derinliklerinde göz alıcı renkler oluşabiliyor ve bilinçsizlik esnasında düşünceler dolaşmaya çıkıyorlarsa Bischoff da şimdi ada şehrin içinde dolaşıyordu, güney kıyısında kulenin yanındaki Denizciler Evi'ni, Skeppsbro'da gümrük binalarının karşısındaki tayfa bürosunu görüyor, suyun ilerilerine bakıyor, küçük beyaz feribotun martı sürüsünün arasından geçip hayvanat bahçesine ilerleyişini izliyordu, Wahlström haber vermeden yanına gelene kadar neyi beklediğini unutuyordu hep. Wahlström her gün gemilerin geliş gidişleriyle ilgili sorular sormuş, Göteborg Limanı'ndaki yük gemileri hakkında bilgiler edinmişti, ama ya gemilerin gidecekleri yer ya da mürettebat uygun olmuyordu bir türlü, ayrıca Herm'in ait olduğu şirketin bulunduğu Kristinehamn'dan gelen ilk haberden sonra, Svärd'den de hiçbir başka haber

gelmemişti. Bischoff'un yola çıkmasına karar verilmişti, uzun zamandır bunu bekliyordu, ama Henke ona neden bu yolculuğu üstlenmek istediğini sorduğunda ona bir cevap verememişti. Aralarındaki bu konuşma Svä Sokağı'nda, Henke'nin bölgesinde geçmişti, Vanadis Parkı'ndaki yüzme havuzunun yanından geçiyorlardı o sırada, vücutların suya çarptıklarında çıkardıkları sesi, ani ve tiz kahkahaları duyuyorlardı, buradan aşağıya bakınca Henke'nin oturduğu Döbeln Caddesi'nin köşesi görünüyordu, Henke sorduğu sorunun hemen ardından, benimki de ne soru ama, demişti, insan gidiyor işte, çünkü birisi gitmek zorunda. Henke'nin karakteri Bischoff a benziyordu, Henke şansına güvenmiş, her şeyin yolunda gideceğini telkin etmişti kendisine. Basitçe mesele şöyleydi, tarlada yaralı bir arkadaş yatmaktadır ve oradan getirilmelidir. Her şey bundan ibaretti. Birisi bunu yapmak zorundaydı. Yaz ortasından bir hafta önce olmuştu bu konuşma, Bischoff gününü de tam olarak hatırlıyordu, on altı Haziran, çünkü akşam saatlerinde her şeyin kesinleştiği söylenmişti, üç gün içinde harekete geçilecekti, ve bu güzel kokulu açık yeşil ortamda Henke ona Berlin'i anlatmıştı, şu cam duvarların ardındaki yüzücülerden birisi gibi olmak zorundasın, ortama sızıp hiç zorlanmadan, antrenmanlıymış gibi kayarcasına hareket etmeli, şimşek gibi dönüşlere hazırlıklı olmalısın, tıpkı bir fok balığı gibi, yaptığı bu karşılaştırmaya uzun uzun gülmeden edememiş, kahkahaları boş mekânda yankılanmıştı. Henke de Lübeck önlerinde bir İngiliz hava saldırısı sırasında çıpa zinciri haznesinin tam altında saklanmak zorunda kalmıştı. Bu durum yinelenebilirdi, limanlar ve geçiş yolları artık neredeyse her gece bombalanıyordu. Uçak motorlarının boğuk uğultusu duyuluyor mu diye kulak kesildi Bischoff. Ama ortalık sessizdi. Bir tek set havuzunun duvarındaki usturmaçaların sürtünüşü, kapılardaki menteşelerin tıkırtısı, motorların boğuk sesi duyuluyordu. Acaba Holtenau seddinden ayrılıp kanala yeni mi giriyorlardı, yoksa çoktan ülkeye girip tren köprülerinden birisine varmışlar mıydı, bundan emin değildi, belki de güneydeki bataklık bölgelerden birindeydiler, saate son baktığından bu yana saatler geçmişti. Neden yolculuğa çıkmak istediği sorusu yine de uyarıcı bir soruydu, çünkü neden başkaları gitmiyordu, ülke koşullarını uzun zamandır yakından tanıyanlar, eskiden orada gizli misyonlar üstlenmiş olanlar, askerî mücadelede yer alanlar neden gitmiyordu. Stahlmann muharebelerde yer almıştı, öteki ikisi, Arndt ve Funk daha çok kurmay sınıfındandı, planlamanın içinde bulunmuş, partiyi yönetmişlerdi. Stahlmann Bischoff'a onun arkasından geleceğini söylemişti. Parti Stahlmann'a henüz çıkış izni vermiyordu, Stockholm'de ona ihtiyaç vardı. Arndt ve Funk da Bischoff'dan haber alır almaz onun arkasından Berlin'e gitme niyetlerinden söz etmişlerdi. Onun görevi parti ileri gelenlerinin yolunu açmak, ülkede faaliyet göstermenin onlar için mümkün olup olmadığını araştırmaktı. Onurlu bir görevdi bu. Parti li-

derleri korunmalıydı. Gıyabi tutuklama kararı siyasi polisin elinde olsa da, başına yüksek bedel biçilenlere kıyasla onun yeraltında çalışması çok daha kolaydı. Yakalanırsa da Bischoff'un kaybı parti açısından kabul edilebilir bir kayıptı. Aşağıdakilerin sayısı çok, yukarıdakilerin azdı, sayıları ne kadar azsa yerleri de o kadar zor dolduruluyordu. Bütün düzlemlerde yapılanlar birbirini tamamlayarak partinin bütünlüğünü oluşturuyorlardı. Ve Bischoff hiçbir zaman işi bir erkeğin mi yoksa kadının mı yönettiği ayrımını yapmayı istememişti. Partiye girdiğinden beri, yapılmak zorunda olanı hiç yüksünmeden yapan bir sürü kadın görmüştü her yerde. Ama parti, Rosa'ya rağmen, Zetkin'e rağmen erkekler tarafından yönetiliyordu. Merkez Komite'de tek bir kadın yoktu. Bischoff bunun böyle olmak zorunda olduğunu öğrenmişti. Oldum olası organizasyonu yapanlar erkekti. Yükselmek istemiyordu Bischoff. Bu tehlikeli yolculuğa gönderilmiş olması yeterince kabul gördüğünü gösteriyordu. Eğer içindeki sıkıntıdan kurtulamıyorsa bunun nedeni geminin bu bölmesinde kapalı kalmış olmasıydı. Talimatların yukarıdan gelmesine hiçbir itirazı yoktu. En zengin tecrübeye sahip olanlar yukarıdakilerdi. Erkekler de emirleri yukarıdan alıyordu. Herkesin üstünde daha yüksek merciler vardı. Partiye girme kararı kendisine aitti, ama onun hakkında karar verenler partinin erkekleriydi. Erkekler partiyi kendi eserleri olarak görüyordu. Parti erkekler için bir büyüme zeminiydi. Bischoff ise kendi gibi olan isimsizlerden birisiydi. Görünmeyenlerdendi o. Erkekler atılım yapmak, gelişmek istiyordu. Erkekler de parti için ellerinden geleni yapmak istiyordu elbette. Ama bunu yaparken ayrıcalıklar için birbirleriyle boğuşuyorlardı. Bischoff erkekleri sahip oldukları ünle değerlendirmek eğilimindeydi, ama Arndt'ın Funk'a yönelmiş öfkesini duydu. Karanlığa hapsedilmiş bir çocuk gibi şarkı söylemek istedi, alnını yumrukladı, ama kafasının içindeki sesler devam ediyordu, Bischoff Arndt'ın bağırışını duyuyordu, onu azarlamış olan Funk'un bir korkak olduğunu, Almanya'ya gitmekten kaçtığını haykırıyordu. Funk Bischoff'a bu konuda bir şey söylememişti, ama onun bu suskunluğu kendini beğenmişlik olarak görünmüştü Bischoff'a. Peki alışverişlerde ona eşlik etmesini istemesinin ona verdiği görevle ne ilgisi vardı. Funk Sture Meydanı'nda kravat seçerken Bischoff'un onun yanında olmasını istemişti. Belki de onun güvenini kazanmak istiyordu. Yoksa Funk, Bischoff'u bekleyen şeylere artık maruz kalmayacak kadar sivil hayatıyla mı bütünleşmişti. Tezgâhtar kızın yardımıyla takıp aynada baktığı bir sürü kravata ne için ihtiyacı vardı ki. Niye ille de en iyi ayakkabıları giymenin peşindeydi, kendi sözleriyle tabanları güzelce yuvarlanmış o Macar ayakkabılarını. Ayakkabıdan iyi anlıyordu, kendisi de bir zamanlar ayakkabıcılık yapmış ya da bir ayakkabı fabrikasında çalışmıştı. Funk Bischoff'un yaptığı işi bütünü ilgilendiren bir mesele değilmiş gibi karşılamış ve kişiselleştirmişti. Onu bir kadın olarak erkeğin yardım-

cısı konumuna indirgemişti. Bischoff onu anlamakta zorlanıyordu. İçinde bulundukları hayatın banalleşmesinin de bir zararı yoktu aslında, kahraman değillerdi onlar, kahraman olmak da istemiyorlardı zaten, hayat devam ediyordu, Funk giysilerine niçin özen göstermesindi ki, Henke de yanında oturduğu kadın yoldaşla operaya gitmiş, *Güllü Şövalye*'yi, *Sihirli Flüt*'ü dinlemişti. Arndt yeniden konuşmaya başladı, Bischoff onun sesindeki öğretmen tonunu duyuyordu. Bu ses tonu onun Almanya'daki durumu çok iyi bildiğinin göstergesiydi, yıllardır ülkenin her tarafından gelen raporları topluyordu. Peki ama niye Bischoff'un yanında bilgileriyle şişinmeden yapamıyordu. Casusluk için meydana çıkacak olan Bischoff'tu. Arndt ise kalıyordu. Erkekler kendilerini daha güçlü, daha dayanıklı görüyorlardı. İyi ama, güçlerini, ifade becerilerini ne için kullanıyorlar, diye soruyordu kendine Bischoff. Çelişkiyi görüyordu, bir yanda en ilerici güçleri yanma çekmesi gereken partiye hizmet etmekte erkeklerin iradesi, öbür yanda kariyer ihtiyacı, söz geçirme hırsı. Adaletsizlikle ve sömürüyle mücadelenin arkasında erkeklerin birbirleriyle mücadelesi vardı ve bu mücadele de dış düşmana karşı yürütülen mücadele kadar şiddetliydi. Ama onlar klik oluşumunu, içerideki baskıları ve tasfiyeciliği asla kendi çıkarlarının bir sonucu olarak kabul etmezlerdi. Onlara göre bütün yaptıkları partinin taleplerini izlemekti. Gerçi Henke gibiler de vardı. Wahlström ve Svärd gibiler. Onların yüzlerindeki dinginliği hemen görmüştü Bischoff, bu dinginliğe sadece açgözlülüğün ve kıskançlığın olmadığı yerde rastlanıyordu. Onların bakışlarında kuşkuculuk yoktu. Çene kasları gerilmiyordu. Dişlerini öfkeyle sıkmıyorlardı. Onlar için erkeğin ve kadının yaptığı iş arasında bir fark yoktu. Stahlmann'a döndü. Eğer buradan dışarı bir çıkabilirse düşüncelerini yine kendine saklayacaktı, ama şimdi, mezar gibi bir yerde bulunduğu bir anda kendine göre de olsa, yoldaşça da olsa onu sevdiğini itiraf etmekten alıkoyamamıştı kendini. Stahlmann korkusuzdu. Eğer kendisiyle övünüyorsa, dikkatleri üstüne çekiyorsa bunun nedeni, rakipleriyle boy ölçüşmek değil, fazla cesur olmasıydı. Koltuk peşinde değildi o, Stahlmann yolculuk sırasında Bischoff'un yanında olmak isterdi hiç kuşkusuz, parti adına büyük bir iş yapmış olmak için değil, sırf onu korumak için. Arndt'la birlikte yaşayan Louise'in durumu da dokunmuştu Stahlmann'a. Louise gençti daha, yirmi yaşlarında ya vardı ya yoktu. Lilla Essingen'deki Disponent Caddesi'nde dört numaralı evde Louise'in dört aylık kızı yemek köşesindeki küçük yatakta yatıyordu, Stahlmann küçücük eli onun büyük, biçimli, neredeyse zarif denebilecek parmaklarına uzanan çocuğu seviyordu. Bischoff Stahlmann'ın başının üstünden baktığında cumbalı pencereden Mäler Nehri'ni görüyordu. Beyaz yelkenlilerle mavi su, nehir kenarının yeşili, parlak gökyüzüne bakınca bir an ayrılık acısını hissetti karın boşluğunda. Bir gezgindi Bischoff. Yeri yurdu olanların arasında bir yabancıydı. Louise'in ge-

çim kaygıları vardı, artık çok fazla dil dersi veremiyordu, Arndt partiden ayda yüz seksen kron alıyordu, kira ve giyim için yetiyordu bu ancak, ama Stahlmann yine de aç kalmayacaklarını söylemişti. Gelirken yanında yine yiyecek ve şarap getirmişti. Arndt'ın ve hayat arkadaşının yanında plandan söz etmemişlerdi. Burada güven ve sıcaklık esastı, bu duygunun onların günlerini dolduran şeyle bir ilgisi yoktu. Sokak köşelerindeki, parklardaki, kafelerdeki, istasyon salonlarındaki o buluşmalar, mektupların ve dosyaların o hızlı değiş tokuşu, süratle alman o randevular, bir sözü, bir hareketi sabitleştiren o görüntü parçacıkları, taşıt trafiğinin, gelip geçenlerin, bağırıp çağıranların arasında, sıra sıra yapıların, göllerin ve ağaçların arasında olup bitenlerle. Bischoff lombar kapağının vidalarından gelen bir ses duyup saate baktığında sabahın dördü mü yoksa akşamüstü dört mü olduğunu anlayamadı, yeniden burundaki oyuğa yerleşti, ta ki Svärd'in sesini duyana kadar. Lotte, diye seslendi Svärd. Ön adını duymak garipti. Sanki kendi adını unutmuş da Svârd ona adını geri vermiş gibi geldi ona. İsim beklenmedik, büyük bir sıcaklık gibi kucakladı onu. Merdiveni tırmanmak istediğinde dizleri ona ihanet etti. Svärd Bischoff'a elini uzattı. Bischoff onun ellerini tutup kendini yukarıya çekti. Ve sonra alacakaranlıkta kerevetinin üstünde yatarken adının sesi, içinde hâlâ etkisini sürdürüyordu. Ye Lotte, hiçbir şey yiyip içmedin. Elbe'ye doğru gidiyoruz. Sonra fener kulesinin oradan geçeceğiz, Borkum'a kadar adaları geçeceğiz, sonra Ems'e girip Delfzejl'e gideceğiz. O zaman tekrar tanka girmek zorundasın Lotte, kalas yüklemesi yapılacak. Sonra Weser'e devam edeceğiz, Bremen'e. Artık uyuyabilirsin Lotte.

Uzun, dümdüz bulvar, yanlarda gümüş yeşili tarlalar, tarlakuşları çığlıklar atarak göğe yükselip ardından yeniden pike yapıyorlardı, gagaları açıktı, uzaklarda ormanlı tepeler, dinç ve zinde adımlarla oraya doğru yürüyordu adam. Kadını daha uzaktan görmüştü, kuyunun başındaydı, beklediğinden daha kısa boylu, daha inceydi. Kadın pompanın sapma dayanmış ona bakıyordu, yürürken omuzlarını ve kalçalarını sallıyordu adam hafifçe, ayakkabılarının topukları küçük toz bulutları kaldırıyordu. Kadının arkasındaki akdikenlerin arasından kilise yükseliyor, altın horoz parlıyordu. Kayınlarla çevrili beyaz beyaz parlayan meydanı geçerken elini kaldırmıştı adam, kadına yönelip onunla el sıkıştı, kadının eli demiri tuttuğu için soğuktu. Adamın enine uzanan kırışıklarla dolu alnı geniş, çenesi ve ağzı heybetli, dudakları inceydi, ağzının sol kenarı hafifçe yukarı kıvrılmıştı. Şık ve zarif görünüyordu ilk bakışta, ama ağzının kenarındaki kıvrım acı ya da küçümseyici bir gülümsemeyi düşündürüyordu. Göz ve ağız arasındaki mesafe sol tarafta sağ taraf-

takinden daha az olduğu için yüzü eşit olmayan iki parçaya ayrılmıştı. İki ayrı yüzü var, diye düşünmüştü kadın, birisi açık, öteki kapalı. Kadının yüzüyle ilgili kesin bir şey söylenemezdi, hatlarını ele geçiremediği için bu yüz adamı yadırgatmıştı. Adam herhangi bir işaret elde edebilmek için birkaç kez onu süzmüştü, ama bu yüzde gördüğü tek özellik kadının bakışlarını ondan kaçırmaması, ağzının hiçbir tedirginlik belirtisi göstermemesiydi. Dikili taşın yanından geçip kilise avlusunun açık kapısına yöneldikleri sırada bu yüzün mahiyetini soruyordu adam kendine. Ayaklarının altındaki çakıllar gıcırdıyordu. Akçaağaçlar çitin iç kenarlarını ve mezarları kesen anayolları süslüyordu. Fritz Bischoff'la, kocanla tanışmıştım, demişti Funk. Yüzünde herhangi bir kıpırtı olup olmadığını görmek için ona dönmüştü, ama Bischoff sadece kafasını kaldırıp kilisenin çam tahtalarla örtülü damına bakmakla yetinmişti. Mâler Vadisi'nin en eski kiliselerindendi bu, kaba, kızıl granit bloklardan yapılmıştı, derin mazgallarda hâlâ birkaç pencere vardı. Yılan gibi kıvrılan çiviyazısıyla, taşa oyulmuş kayık, hayvan ve avcı resimleriyle eski Germen taşları çok eski zamanların tanıklığını yapıyordu. Ama onların hemen yanında Karin Fock gömülüydü, hâlâ hayatta olan öfkeli bir Germen'in karısı yatıyordu burada, Funk çimenlikteki levhaya doğru eğilmişti. Karin Fock yatıyordu burada, on yıl önce ölmüştü, ve mezarın kenarında taze çiçek demetleri vardı. Adamın, bu ızbandutun, bu ülkeye öfkesini karısının anısına saygıdan dizginlediği belirtiliyordu, saçmalık bu, diye bağırmıştı Funk, sert, büyük adımlarla kollarını sallayarak kilisenin yanından dolanmıştı. Kilise kapısı siyah, yamru yumru olmuş, eşit parçalardan oluşmayan demir kütlelerinden çatılmış, küt çivi başları dışarı fırlamıştı. Kocaman kapı kolunu tutup kapıyı açtılar, açık gri kubbeli kilisenin içine adım attılar, içerisi serin kilisenin sağ ve sol tarafında gri beyaz karışımı mermer izlenimi veren boyalı iskemleler vardı. Ortadaki yol yine ölülerin üstünden geçiyordu, tabut levhalarının üstünde yürüyorlardı, kapaklı dua bankının çıkıntısının başladığı yerdeki yazılar aşınmış, silinmişti, başka bir bölümde ise, batı-doğu yönünde tabutlarına yatırılmış ölülerin adları okunuyordu. Bischoff Funk'un ardısıra, dokuz Nisan bin altı yüz elli dörtten beri Maria Samuelsdotter'in ve yanında yatan kızı Maria Pedersdotter'in adının üstüne basıp yürümüştü. Funk sıralardan birine oturup kürsünün üstünde ellerini kavuşturmuş, Bischoff da onun yanına geçmişti, bana niye böyle merakla bakıyor ki, diye sormuştu içinden. Pencere kenarlarındaki frizler Johan Sylvius tarafından yapılmıştı, mimber Precht'in eseri, demişti Funk. On ikinci yüzyıldan bu yana kilisede hizmet vermiş olan bütün ruhbanların adı yazılıydı yapının içinde. Funk buraya gelmeden önce dersini çalışmıştı. Bu onun özelliğiydi. Kocası Fritz de bir yere gideceği zaman hep görülmesi gereken yerlerin nereler olduğunu bilmek ve onlarla ilgili tarihsel bilgi edinmek isterdi. Kocasının yüzü gelmişti gözünün

önüne bütün ayrıntılarıyla. Onun da yumuşak, koyu renk saçlarının çevrelediği alnı yüksek ve geniş, ağız hatları ve bakışları keskindi, acaba yüz hatları hâlâ eskisi kadar düzgün kalmış olabilir mi, diye sormuştu kendine Bischoff, hapishanede geçirdiği yedi yıldan sonra bozulmuş, yıpranmış mıydı acaba. Proleter Kültür Birliği'nin Başkanı, demişti Funk, kendimi kültür konusuna, Politbüro'nun bana verdiği teknik örgütlenme görevinden daha yakın hissettim hep. Bin dokuz yüz otuzda gördük ki, siyaset ve kültür hep koşut gidiyordu, partinin kurulduğu günden beri gelişmeye açık olan şey ancak şimdi biçimleniyordu. Bazı siyasi niyetler kimse fark etmeden birer kültürel aksiyon haline gelmişti zaten o zamanlar. Aydınlanma ve eğitimle gelişmeleri etkileme olanağı daha geniş bir çerçeve kazanmıştı, parti son on yılın bilgilerini derinleştirmeye, onları dünya görüşlerinin devrimci değişiminden söz eden fikirlerle tamamlamaya çalışıyordu. Edebiyatımız, sanatımız ve müziğimiz, tiyatromuz, tartışmalarımız doruk noktasına ulaşmıştı, yüzyılın başında başlamış olan her şey benzersiz bir açılım gösteriyordu. O zamanlar edindiğimiz araştırma sonuçlarını, sanatsal gösterileri bugün, ifade gücüne sahip olan ne varsa paramparça edildiği için tasavvur bile edemiyoruz. Söz konusu olan sadece bir Piscator'un, Brecht'in, Weill ve Eisler'in, bir Grosz'un, Dix'in, Schlemmer'in, Nolde'nin, Beckmann'ın ve Klee'nin, bir Döblin'in, Musil'in, Broch'un, Jahnn'ın ya da Benjamin'in ortaya koydukları yapıtlar değildi, canlılığın, sınırsız düş gücünün, deneyselcilik heyecanının yarattığı bir atmosferin içindeydik, kültürel yaşamın kurucusu bu atmosferdi, her gün yeni keşifler yapılıyordu, insanın bütünlüğünü kavrayan bir devrimin başlayacağından emindik, bu ülkenin tarihinde ilk kez ulus kimliğini kazandığı bir dönemde böyle bir devrim çok daha anlam kazanıyordu. Nasıl oldu da, diye sormuştu Funk, bu kültürel yükselişin yanı sıra insanın özünde var olan alçaklık, birkaç yılda bütün açık görüşleri bulandırarak bu kadar güçlenip yaygınlaşabildi. Nasıl oldu da daha iyi ve adil bir yaşam için güzergâhımızdaki kilometre taşları budalalık tarafından böyle hemen yıkılabildi, nasıl oldu da bu eleştirel ve edebî ruh çapulcular tarafından defedildi. Fritz Bischoff'la birlikte, demişti Funk, daha Şubat otuz üçte komünist ve sosyal demokrat işçilerin bu yozlaşmaya dur diyeceklerini düşündüğümüzü anımsıyorum. Yeni bir birlik cephesi kurmaya çalışıyorduk, ama başta birlikte olduğumuz pek çok kişi kopmuştu bizden, o denli yaratıcı olan, pek çok çözüm önerileri geliştirebilen bizler sürünüyor, baskın kültürün dayattığı şiddetten kaçıyorduk. Bütün bir yüzyıla damgasını vurmuş entelektüel gücün aniden sönüşünü, kitaplardan, dergilerden, resimlerden, konuşmalardan ve tartışmalardan tanıdığımız bir yapının bir anda çözülüşünü ve geriye panikten başka bir şeyin kalmayışını nasıl açıklayabiliyorsun, diye sormuştu Funk. Siyasette başarısız olduğumuz için belki kültür de avcumuzun içinden kayıp gitti, demişti Bischoff. Bi-

zim elimizin altındakiler vizyonlar ve ütopyalardı. O zamanlar deneyimlerden oluşan altyapının güçlü, bilincin olgun ve açık olduğu doğru. Düşünülenler hayata geçirilebilirdi, ama pek çok şey anıtsal bir mimarinin taslağı gibiydi sadece, yapının kendisi ortada yoktu henüz. Yönümüzü görüyorduk, ama pek çok insan öyle bir yoksulluğun, öyle bir sefaletin içinde yaşıyordu ki, önlerine konan ucuz vaatlerle yetinmekten başka bir şey yapacak enerjiye sahip değildiler. Dönüm noktasından önceki Berlin'de, kültür taşıyıcılarının bir araya geldiği, oyunlarını sahnelediği, konserlerini verdiği, sergilerini açtığı Berlin'de kendimizi hiçbir zaman evimizde hissetmemiştik, ayrıcalıklar bize yabancıydı, bizler eğitim akşamları için hücrelerde, kısa bir politik oyunun provalarında, Ekim kutlamalarında, bir mayısta, seçimlerde bir araya geliyorduk hep. Ama senin ne demek istediğini anlıyorum, demişti Bischoff, Fritz de böyleydi, bunu onun ağzından da o kadar sık duyuyordum ki, düşünmekten sevinç duymak diye bir şey vardı, bir şeyler düşünüp keşfettiğimizde neşe diye bir şey vardı. Hep proleter kültürden söz ediyorduk, ama şimdi bu kavramdan ne anladığımızı sorguladığımda ona en yakın olanlar bizlermişiz gibi geliyor bana, bisikletle Spandau'ya, Tegel Gölü'ne giderken, kayıkla gezerken, spor derneğinde çalışırken çok yakındık ona hep, nasıl söylesem ki, bir sanat yapıtında bir çözüm bulduğumuzda kanatlanıp uçuyor, adeta rahatlıyorduk. Yani sanat öyle bir şey ki, soluk alıp vermeye benziyor. Ve bunun için, demişti Funk, onlar Fritz'i sekiz yıl boyunca hücrede tuttular. Kassel Wehlheiden, demişti Bischoff. Bir süre konuşmadan oturmuşlardı. Düşünsel değerlerin yıpranması, diye düşünüyordu Funk, toplumdaki antagonizmin bir sonucu. Güçler her zaman kendi karşıtlarıyla çatışarak geliştikleri için, anlamlı olan şey eskiyle çatışarak doğuyordu, eski olan ne kadar şiddetle geri püskürtülürse yenilenmenin işaretleri de o kadar belirginleşiyordu. Değişim geçirmek isteyen şeyin sürekli güvence altına alınmaya gereksinimi vardı. Evet, kazanımlarımızın bizi yanıltmasına izin vermiş, bizi yok etmek isteyen başka bir sürü şeyin varlığını unutmuştuk. Bizim ülkemiz çok özel bir hastalığa yakalanmıştı. Cumhuriyet'e, Weimar Cumhuriyeti'ne, kuruluşunda hiçkimsenin düşünmemiş olduğu bir anlam yüklenmişti. Onun içinde, savaşçı, duyguları şahlandıran geleneklerle çatışan hümanist bilimsel bir hareket çıkmıştı ortaya, dünya mutluluğuna yönelinmemişti, psikolojinin, fizyolojinin ve sosyolojinin desteğiyle her şey analiz masasına yatırılıyordu. Ama ilericiliğin kendini gösterdiği her yerde onu tuzağa düşürmek için karanlık güçler bir araya geliyordu. Ve kazanılan başarılar ne kadar parlaksa onların imhası da o kadar görkemli oldu, bir defa özgürleşmiş olan her şey boğulup gitti. Funk, önemsemediği Troçki'nin o zamanlar tehlikenin boyutlarını fark eden tek kişi olduğunu itiraf etmek zorundaydı. Bischoff ona gözucuyla bakmıştı, Funk sanki içten sarsılıyor, bedenini saran bir ateşle mücadele ediyor-

du, alnında ter damlaları birikmişti. İyi misin sen, diye sormuştu ona. Ama Funk ağzını büzüp susmuştu sadece. Kazanılanların imhası sadece Almanya'da, faşist diktatörlüğün eseri olmadı, diye düşünüyordu. Eşzamanlı olarak, tamamen eşzamanlı olarak öteki ülkede de olmuştu bu, varlığını sürdürebilsin diye uğruna mücadele ettikleri, devrimci düşüncenin yüksek mevziler elde ettiği ve şimdiye kadar kendilerinin ortaya koyabildiklerinin hâlâ çok üstünde olan bu devrimci gücün ülkesinde de dehşet verici bir çöküş süreci başlamıştı. Birden yukarıdaki kulede çanlar çalmaya başlamıştı. Saat on olmuştu. Bir saat içinde ayin başlayacaktı. Gitmek istiyor musun, diye sormuştu Funk. Bischoff evet anlamında başını sallamıştı. Yeniden tabutların üstünde yürümeye başlamışlardı ağır ağır. Mezarlığa çıkıp uzak bir köşedeki bir banka oturmuşlardı, tahta bir çit mezarlığı yoldan ayırıyordu. Funk Bischoff'un Berlin'de kimleri tanıdığını öğrenmek istiyordu. Bischoff ona kız kardeşinin eskiden Karlhorst'da oturduğunu, ama yeni adresini bilmediğini ve bulması gerektiğini söylemişti. Charlotte Eisenblâtter'i tanıyıp tanımadığını sormuştu ona Funk. Bischoff ondan söz edildiğini duymuştu. Onunla bağlantı kurmaya çalış, Plenzdorf'da, Ückermund Caddesi'nde oturuyor, demişti Funk. Ceketinin cebinden bir şehir planı çıkarıp açmıştı. Gesundbrunnen İstasyonu'ndan Bornholm Caddesi'ne gideceksin, sonraki Norveç Caddesi'nde iki blok ilerle. Bak gördün mü, yine İskandinavya'da kalmış oluyorsun. Funk onun şaşkın ifadeli yüzüne bakmıştı. Ama şimdi yüz hatlarından bir şey çıkarabilmek daha da zordu. Cildindeki çizgileri, kıpırtıları keşfedebilmek için yanıma bir büyüteç almalıymışım, diye düşünmüştü. Bir yüzün büstleşmiş hali bu, ebediyete kalan sureti. Doğrudan sen niye gitmiyorsun, diye sorma isteği duyuyordu Bischoff. Beni kendine siper mi yapmak istiyorsun. Burada, karartı halinde kuş kümelerinin ıslık çalarak uçuştuğu engin tarlaların ucunda oturup sanki az ötedeymiş gibi Berlin'den söz etmek, nasıl bir kendini bilmezlikti. Bu şekilde çalışamayacağını söylemişti Bischoff. Ona adresler verilmesi gerekiyordu tabii ki, ama gideceği yolları kendisi seçebilirdi. Kenti bu plana göre gözünün önüne getirmesi olanaksızdı. Eisenblâtter'i tanıyordu, Elisabeth Schumacher'i de tanıyor, onun nerede oturduğunu biliyordu, ona bu bilgiyi Henke vermişti, ama Bischoff Funk'a söylememişti bunu. Birden Funk'u pek tekin bulmamaya başlamıştı, Funk'un ona sadece yolculuk emrini vermesi gerekiyordu, o kadar, daha sonra kendi Berlini'ni bulabilirdi, ve tabii daha önce yaşamış olduğu sokakları ve bu eski haritada olmayan yerleri de. Ama Bischoff henüz Funk gelmeden onu bu konuda uyaran Arndt'a da inanmıyordu. Bischoff sabırsızlanmaya başlamıştı, ama bunu belli etmemişti, arkasına yaslanıp gökyüzünde kabına sığamayan tarlakuşlarına bakmıştı. Funk Bischoff'un bu görevi yerine getirip getiremeyeceğini soruyordu içinden. Yetersiz eğitilen pek çok kişi dışarı çıkmış, hemen tuzağa düş-

müştü. Bischoff'un burada nerede kaldığını, nasıl geçindiğini sormuştu Funk. Bischoff ona kırk Nisanından bu yana, bir yıldır Sovyet elçiliğindeki ticaret ataşesinin, Davidov'un ev işlerini organize ettiğini söylemişti, Davidov'un evi Gärdet'de Smedsback Caddesi'ndeydi. Bir ay önce işten çıkarılmıştı. Bischoff'un şimdi nasıl geçindiğini polisin araştırıp araştırmadığını sormuştu Funk. Bu bir sorguydu. Evet, Lundqvist'e havale edilmiş, ona yeni bir iş bulmak istediğini söylemişti. Funk Bischoff'tan polis memurunun dış görünüşünü tarif etmesini istemişti. Tilkiye benziyor, demişti Bischoff. Gözleri birbirine çok yakın. Şefi Heydrich'e benziyor, demişti Funk ve yeniden şehir planını göstermişti. İşte Moritz Caddesi üç numara, Kreuzberg'de Prinzen Caddesi'nin hemen köşesinde, karımın annesi ve babası oturuyor orada. Bu adres gözetleniyordur, demişti içinden Bischoff, bu caddeye adım atmamaya kararlıydı. Beni ateşe atmak istiyor, diye düşünmüştü; Arndt haklı, Berlin'de iş yapmanın mümkün olmadığını kanıtlamak istiyor o. Mezarların arasındaki yollarda insanlar görünmeye başlamıştı, hızlı adımlarla kilise girişine doğru yürüyorlardı, girişteki org bir gemi motoru gibi gürlüyordu. Funk haritayı katlamıştı, ayağa kalkıp çitin kapısını açmışlar ve tarlalara yönelmişlerdi. Funk piposunu yakmış, Bischoff tahtanın onun dişlerinin arasında nasıl gıcırdadığını duymuştu. Funk dumanı derin derin içine çekmişti. Ve sonra, uzun bir yol katedip ağaçların arasından, tepelerden, adayı çevreleyen çiftliklerin yanından geçerek gölün yanındaki salkımsöğütlerin arasında Nymphа'ların zarafetle boy gösterdikleri saray bahçesine gelene kadar Funk Bischoff'a, eline ulaşan bilgilerden hesaplayabildiği kadarıyla parti ağının Berlin'deki bağlantı noktalarını açıklamıştı, Bischoff aranıp bulunması gereken, ellerine yazı ulaştırılacak ve mevcut durum hakkında bilgi alacağı kişilerin isimlerini aklında tutacaktı, sonra da Bischoff bir yargıya vardığında Nazilerin gazetesi *Völkische Beobachter*'de bir ilan verecekti. Eğer Bischoff Funk'un gelmesini de uygun buluyorsa ilan şöyle çıkacaktı, Çok Çocuklu Aileye Acil Yardımcı Aranıyor, eğer uyarıda bulunmak istiyorsa da ilan şöyle olacaktı, Bekâr Erkek Ev İşleri İçin Yardımcı Arıyor. Bischoff kendini tutamayıp gülmüştü, neden güldüğünü bilmiyordu, ama metinler öyle komikti ki, tankın kapağı açıldığında hâlâ gülmeye devam ediyordu. İşin sırrına ermiş hissediyordu kendini, bilinci açık biçimde yeni bölgesine gidecekti, göze batmadan hangi kültürün, hangi sanatın hizmetinde olacağının bilincindeydi, yeri geldiğinde her şeyi unutması, hiçbir işkencenin ondan gerçeği öğrenmesine imkân vermeyecek kadar derinden unutması gerekecekti. Tarlakuşlarının gölgelerinin düştüğü merdiveni neşeyle tırmandı. Svärd onu kamaraya götürdü. Gecenin geç saatleriydi, yirmi beş temmuz cuma. Gemi Gröpeling yakınlarındaki tersane bölgesinin havuzlarından birine demir atmıştı, çünkü hava saldırılarından dolayı limana girilemiyordu. İskele verilmiş, kılavuz kaptan

gemiden ayrılmıştı. Gemideki son aşama. Veda saati. Yaklaşık bir aydır bu kamaradaydı. Bu küçük odayı bir kez daha içine çekiyordu. Yerdeki kalasların her bir kertiğinin, duvarlardaki her bir çivinin, pirinç aksamdaki her bir vidanın varlığından emin olmak istedi. Kurduğu bağ Svärd ve Starkenberg'le sınırlı değildi, mürettebatın yüzlerini bile görmediği diğer üyeleriyle de yakınlık kurduğunu biliyor, pek çok kişinin onu düşündüğünü, onun cesaretine güvendiklerini hissediyordu. Dolaptan bohçasını alırken yüzünü, buraya saklandığı süre içinde kokusunu içselleştirdiği sarı yağmurluğa gömdü. Sonraki günler için kullanacağı Alman parasını, ekmek karnelerini hazır etmişti. Svärd ona, yük istasyonunun parmaklığından ve bahçelerden geçerek Gröpeling askeri yoluna nasıl çıkacağını tarif etti. Bischoff saat altıdan sonra, kaptan yemek için sofraya oturduğunda, Starkenberg ve kara izni alan birkaç tayfayla birlikte limana inecekti. Starkenberg ona bir yağlı ekmek paketi uzattı, ama Bischoff daha paketi çantasına koymaya fırsat bulamadan aceleyle yaklaşan ayak sesleri duydular, kapı açıldı, bir tayfa belirdi, polis diye fısıldadı onlara, Almanca sesler gelmeye başlamıştı bile, gömme dolaba saklanmak için vakit yoktu, Svärd dışarı çıktı, Starkenberg kapının eşiğinde kaldı, Bischoff ise lombozun yanında bir şeylerle uğraşıyormuş gibi yapmaya başladı, Almanların bakışlarını sırtında hissediyor, olabildiğince güçlü ve erkeksi görünmeye çalışıyordu, bu arada Svärd ve Starkenberg memurları konuşarak oyalıyor, Bremen'de boş zamanlarını en iyi nasıl geçirebileceklerini soruyorlardı, böylece grup onlarla arkadaşça şakalaşarak uzaklaştı. Bir süre sonra Svärd geri geldi, Bischoff bu yüzü asla unutmayacaktı, Svärd avurtlarını şişirmiş, dudaklarını öne doğru uzatmış, derin bir solukla içine çektiği havayı dışarı veriyordu. Şimdi hiç vakit geçirmeden yan merdivene ulaşmak gerekiyordu. Svärd ona denizci belgesini verip Bischoff u kucakladı, ve Starkenberg onu dışarıya götürürken onlara başka denizciler de katıldı, ellerini kaldırıp Bischoff'u selamladılar, omzunu sıvazlayıp ona şans dilediler. Starkenberg ve kendisine eşlik eden öteki iki kişiyle birlikte köprüden geçerken arkasına dönüp bakmasa da bakışların onu izlediğini seziyordu. Alman toprağına adım attığı andan itibaren görevini icra etme aşaması başlamıştı, bundan önceki her şey sadece bir başlangıç kısmıydı, limanın sonundaki nöbetçiye doğru attığı adımlar artık asıl yolun bir parçasıydı, bu yolda karşısına ani tehlikeler, engeller, uçurumlar çıkacaktı, ama o anda Bischoff açık bir biçimde gördü ki, bu yolda aynı zamanda hep varlığını hissettiren daracık bir patika da vardı ve Bischoff bu patikada tereddütsüz ilerleyerek durumu idare edebilecekti. Puslu akşam ışığında askerlere doğru ilerleyip onlara denizci belgelerini uzattılar ve Starkenberg tramvay istasyonu hakkında sorduğu sorularla nöbetçinin dikkatini dağıttı. Dolu tüfeğini omzuna asmış olan asker belgelere şöyle bir göz atmakla yetindi, Almanya'ya yük götüren İsveç denizcilerine dostça dav-

ranılıyordu. Asker onların arkasından seslenip dikkatli olmalarını ve sirenler çaldığında sığınaklara girmelerini söyledi. Nöbetçinin gösterdiği yöne doğru gidip ambarların ve ardiyelerin önünden geçtiler ve patikanın kenarında boş bir depo gördüklerinde tayfalardan ayrılıp kalastan duvarların bir köşesine gizlendiler. Bischoff hem üstünü başını hem de dertop edip bohçanın içine soktuğu giysiyi düzeltti. Yağlı ekmekleri yanma almayı unuttuğunu ilk o sırada fark etti. Yolculuk sırasında Svärd'in bir kez daha kesip düzelttiği saçlarının kısalığı belki artık göze batacaktı, ama kasketini çıkarıp bunun yerine başına yanında getirdiği küçük, mavi, çan biçimindeki şapkasını giydiğinde ve kaba botlarını daha hafif ayakkabılarla değiştirdiğinde Starkenberg onu karşısında şimdi bir kadın olarak görme şaşkınlığını kafasını sallayarak belli etti. Bischoff'tan belgeleri ve bir yerlere gömmek istediği giysileri aldı. Aceleyle el sıkıştılar, Bischoff yalnız başına yola devam etti ve arkasına dönüp bakmadı. Ama daha henüz yola koyulmuştu ki, tersanelerden, fabrikalardan ve uzaktaki kentten gelen bir uluma başladı, molozların üstünden geçip kentin kıyısına, bahçeler tarafına doğru koştu, ama sağdan soldan başkaları da koşarak geliyor, işçiler, tayfalar, birkaç kadın ve çocuk sokaktaki sığınağı gösteriyorlardı, çaresiz çığlıkların, gökyüzünün gümbürtüsünün, uçaksavarların takırtısı altında Bischoff'u da sürükleyip beton kapının arkasına çektiler. Nemli ve soğuk bodrumda önce bir karışıklık oldu, bedenler birbirine çarptı, sonra gözler asetilen lambanın zayıf ışığına alıştı. Hava hücumlarına karşı pasif korunma görevlisi onlara oturmaları için banklarda ve kerevetlerde yer gösterdi, işte artık buradaydı Bischoff, ülkeye gelir gelmez yurttaşlarıyla balık istifi gibi yan yana dizilmişlerdi. Yarı karanlık atmosfer, sığınma ve dışarıya kulak kabartma ihtiyacı bu ani birlikteliğin dehşetini azaltmıştı biraz. Bischoff düşmanlarıyla birlikte aynı çatının altında bulunmanın yadırgatıcılığına uyum sağlamaya çalışıyordu. Etraftaki ağır soluklar, bir fısıltıyla bile bozulmayan suskunluk, insanda kenara itilmişlik izlenimi uyandırıyor, ama bu izlenim hemen yaşama isteğinin getirdiği zoraki ortaklığa dönüşüyordu. Sığınaklarda yaşamaya alışmış insanlar artık tanıdık yüzlere bakıyor, birbirlerine el sallayıp sesleniyorlardı, bazıları birbirine sokulmuştu, üniformalarından denizaltı tayfası oldukları belli olan birkaç denizci ona gülümsedi. Gözlerini kapatıp uyuyormuş gibi yaptı Bischoff, ama denizciler hemen onun yanına ilişip nereden geldiğini sordular, aralarından birisi ona ufaklık diyordu. Daha önce tankta hissettiği neşeye geri dönmeye çalıştı. Hamburg'dan, dedi Bischoff, sesine bir tutam Hamburg şivesi katmayı bile başarmıştı, çünkü kocasıyla birlikte orada birkaç yıl yaşamıştı. Ben de Hamburgluyum, dedi tayfa. Peki nerede oturuyordu. Lange Reihe'de, diye yanıtladı hemen, şimdi gülüyordu, Hamburg ağzıyla konuşmak, orada bulunan belli bölgelerden söz etmek bu saklambaç oyununun bir parçasıydı. Ama görevlinin

kuşku dolu bakışları ona dikkatli olmasını hatırlatıyordu. Tayfanın eli Bischoff un saçlarında gezindi, saçların kısa, niye bu kadar kısa ki, diye sordu. Sporcuyum, dedi Bischoff, koşarken kısa saç gerekiyor. Bir konuşmanın içine çekilmemesi gerekiyordu. Ama tayfa yeni bir soruya geçmişti bile. Çantasında yiyecek bir şeyler var mıydı. Ekmek karneleri varken nasıl olabilir ki, dedi. Neyse, dedi tayfa, zaten belli bir kiloyu korumamız gerek. Biliyorum, dedi Bischoff, denizaltılarda öyle olmak zorunda. Çok fazla konuşmuştu. Artık susmalıydı. Ama tayfa onu bırakmıyordu. Nereye gidiyorsun, diye sordu. Böyle boş boş çene çalarken tuzak sorulara maruz kalabilirdi. Yeniden gözlerini kapadı Bischoff. Yorgunum. Görevli ona kerevete uzanabileceğini söyledi, tehlikenin geçtiğini belirten sirenler çalana kadar saatler geçeceği kesindi, dün bütün geceyi sığınakta geçirmişlerdi. Bischoff kadınların ve çocukların yanma uzanıp bohçasını başının altına yerleştirdi. Kalın duvarlardan saldırı dalgalarının boğuk sesi geliyordu. Artık gündelik hayatın içindeydi Bischoff, dışarıdaki uğultu aslında onu mutlu etmeliydi, çünkü düşman imparatorluğun yıkıcı saldırılara maruz kaldığının kanıtıydı bu, burada gördüğü güç değil, çaresizlikti, bir de bir zamanlar kendisini yakın hissettiği insanları görüyordu, onlara bu fırtınada kendilerini nasıl hissettiklerini sormak, tepelerine çöken şeye bizzat kendilerinin yol açtıklarını sonunda görüp görmediklerini öğrenmek istiyordu. Ama böyle bir yakınlaşma, koruyucu bir kamuflaj içinde de olsa onu ele verebilirdi, belli bir mesafeyi korumak zorundaydı, bu daracık mekânda aslında doğal olanı yapmamalı, insanlara daha fazla yaklaşmaya çalışmamalıydı. Belki de tayfa iyi niyetliydi, herhalde bu zayıf ışıkta onu olduğundan daha genç sanmıştı. Yirmili yaşlarının başında olmalıydı tayfa. Burada kurulan asker konseylerinin üstünden yirmi yıl bile geçmemişti daha. O zamanlar Bischoff on yedisine yeni girmiş, üç yıl boyunca Sosyalist İşçi Gençliği'nin üyesi olmuştu. Çevresinde denizciler, işçi kadınlar ve erkekler vardı şimdi. Ama onlar devrim uğruna mücadele etmiyorlardı. Yanma bir bıçak almalıydı. Eğer onların saldırısına uğrayacak olursa bıçağı ilk kişinin sırtına saplayabilir, kendini kapının yanma atıp dışarı sürünerek çıkabilirdi. Ama yarı kapalı gözlerinin arasından herkesin nasıl oraya buraya tünemiş olduğunu görüyordu, bazıları uyuyakalmıştı. Kendini fark ettirmeden bu boğucu ve hissizleşmiş bedenlerle, çalışmanın izlerini taşıyan külçe gibi omuzlarla ve kollarla dip dibe olmak tuhaftı. Funk, Arndt burada nasıl tutunabilirler ki, diye sordu içinden. Bu çevrede kuşku uyandırırlardı. Onların yüzlerinde bu iç içeliğe uymayan deneyimlerin izleri vardı. Kendisi şimdi çocuğunu bağrına basan kadının yanında sıcaklık duygusunu daha fazla tutamaz olmuştu. Kadının gözleri korkuyla fal taşı gibi açılmıştı. Bischoff çocuğu okşama cesaretini gösterdi. Bugün erken geldiler, dedi kadın, kente daha önce ulaşacağımı umuyordum, buradaki bahçemden patates almıştım, ama burası

daha iyi nasıl olsa, bizim orada sokağın yarısı yok oldu. Peki Bischoff'un ne işi vardı dışarıda. Gemiye binen bir arkadaşını geçirdiğini söyledi. Daha fazla bir şey söylemesine gerek yoktu, gemi isimlerinin, yer isimlerinin anılmaması gerektiğini biliyordu. Bari çabuk bitse, diye fısıldadı kadın. Bischoff evet anlamında başını salladı. Ve artık görüyordu ki, kesin verilere sahip olmasa da kişilerin ne türden insanlar olduklarını hissetmek, onları ses tonlarından tanımak mümkündü, insani yakınlığa ilişkin bir dokunuş, bir işaret gibi bir şeydi bu. Bu insanlar, diye düşündü, belki yarı gönüllü akıntıya kapılarak ve birbirlerini etkileyerek bir kereliğine bir yüksek uçuşun içine çekildiler aslında kendilerine hiç de uygun olmamasına rağmen, ancak şimdi yenilginin baş göstermesiyle birlikte yeniden birbirlerini bulacaklardı. Uykuya dalmış olmalıydı, çünkü birden çevresine bakındığında nerede olduğunu kestiremedi. Hâlâ geminin burnundaki haznede olduğunu sandı. Ama ne motor ne de su sesi duyuluyordu. Neden sırtüstü yatmakta olduğunu ve diğerlerinin nasıl onun üstüne doğru kaymış olduklarını anlayamadı. Çanağın içinde küçük bir lamba yanıyordu. Belki de batmışlardı, denizin derinliklerindeydiler. Ama su sızıntısı da görünmüyordu. Buranın öteki tutsakları da susuyordu. Soluk alıp veriyorlardı. Yerde yatmakta olan biri hoyratça yana döndü. Nişlerden birinin karanlığında birisi belirdi. Büyük yuvarlak bir miğfer vardı başında. Yerdeki insanların arasında ağır ağır sert adımlarla dolanmaya başladı. Öne doğru eğilip kulağını duvara dayadı. Elleriyle yeri yoklayıp bir kol buldu ve kaldırdı. Bir bölme açıldı. Bir duman ve toz dalgası sızdı içeriye. Sonra yeniden kalın kapağı kapattı hemen. Yere çömelmiş olanlardan bazıları doğrulup ayağa kalktı. Bischoff tayfaları tekrar tanıdı. Nöbetçi yakında sirenlerin çalacağını, tehlikenin geçtiğini söylüyordu. Gün doğmadan önce uçaklar geri dönecekti. Yanındaki kadın yattığı yerden doğruldu. Ötekiler de kerevetlerin üzerinde doğrulmaya başladılar. Görevli yanında bir kovayla geldi. Kepçeyi suya daldırıp sırayla herkese içirmeye başladı. Kalayın üstünde bir sürü dudak izi vardı. İnsanlar kımıldanıyor, giysilerine çekidüzen veriyorlardı. Birkaç kişi volta atmaya başladı. Uzun uzun öten sirenlerin sesi önce uzaktan duyuldu, sonra iyice yaklaştı. Açık kapıdaki duman kızıl bir ışığa bulanmıştı. Önce tayfalar çıktı dışarı. Onların arkasındaki pusta yangın ışığının düşürdüğü uzun gölgeler asılıydı. Gölgeler uzayıp kısalıyor, gözden kayboluyor, sonra yeniden ortaya çıkıyordu, kapının aydınlanmakta olan çerçevesinde gövdelerin kara silüetleri. Eller sallanıyor, bağrış çağrışlar duyuluyordu, yol açıktı artık. Bischoff gürültü patırtının içinde ötekilerle birlikte ufukta yükselen güneşin kızılına doğru yöneldi. Yukarıdaki şosede Görepeling'den ilk tramvayın beş buçukta geleceği çalındı kulağına. Çocuklu kadın yanında yürüyordu, işçiler de yanında yürüyorlardı, tayfalar limana yönelip uzaklaşmışlardı. Bahçeler bölgesininin üstünc yanık kokan, pis bir hava çökmüştü, yer-

den yukarı bir duman yükseliyordu, gümbürtü kesilmişti. Caddeye ulaşmışlardı. Bischoff istasyondaki erkekli kadınlı grubun içinde duruyordu. Yaz sabahı fokurdayan, kara mantarlarla kuşatılmıştı. Kimse konuşmuyordu. Pusun içinde sallana sallana gelen açık sarı tramvay göründü. Tramvaya binip oturduğunda dizleri çözüldü. Yan sokaklardan geçerken güneş ışınları fırsat bulduklarında pencerelerden içeri dalıyor, sonra evlerin cepheleri tarafından engelleniyorlardı. Tramvay giderek yavaşlıyordu, kıtalar yıkıntıları temizliyordu, Bischoff cam kırıklarının gıcırtısını duyuyordu, orada burada yanmış evler, damlarda is taneleri uçuşuyordu, tramvay kararmış karın arasında kayıp gidiyor, duruyor, sonra tekrar hareket ediyordu, yanan odun parçaları aşağıya düşüyor, insanlar gruplar halinde duruyorlardı. Yıkıntıların önünde haykıranları, yan yana dizilmiş cesetleri gördü, una bulanmış gibiydi ölüler, başkaları da bir şeyin peşine düşmüş gibi eşelenerek, yoklayarak taşların arasında sürünüyor, arada bir üstlerine güneş geliyordu, sonra Walle'de açık alanlar başladı, sağda bir mezarlık, solda otlaklar, uzakta yük trenleri, buharı tüten lokomotifler, ve Bremen'in dış bölgelerine yaklaşıyorlardı. Gözler dumandan dolayı yaşlıydı, her yerde ağlıyordu insanlar, sokaklarda hıçkırıklar asılıydı havada, ama Bischoff istasyon meydanına yaklaşırlarken içine çöreklenen zayıflık duygusunu atmıştı üstünden, yabancı bir ülkedeydi, ama yine de çok derinden tanıdığı bir ülkede, çevresi tarifsiz bir acıyla kuşatılmıştı ve hem acımasız bir düşmanlık hem merhamet duyuyordu, ve de nefret, daha çocukken karar vermiş olduğu bir şeyi yapması icap ettiği için gelmişti buraya. O zamanlar onu okulda, kısa koluyla kılıcının sapını tutan, ince bıyıklı Alman İmparatoru'nun resmiyle ödüllendirmek istediklerinde kabul etmemişti bunu, teşekkür ederim, bizim evimizde Bebel ve Liebknecht'in resimleri bana yeter. Ayrıca kocası Fritz'e yakın olmak için gelmişti buraya. Tren Berlin'e saat altıda hareket ediyordu.

Geri dönüş olamazdı asla. Bir defa girilen yolda yürümeye devam edilmeliydi. Onun için geçerli olan yegâne emir belki de buydu. Ve o bu yolu bir talimat olduğu için değil, yaşamındaki itici güç olduğu için izliyordu. Yanlış yapmış, yanılmış olduğu fikri onun için geçerli değildi, bir eylemi düzeltmek, yeniden başlamak için durmaya yeltenmemişti asla, tek bir eylemin içinde var ediyordu kendini o. Onunla buluştuğumda sanki bir uçuş halindeydi, onu bir daha gözden kaybetmek istemiyordum, koşuşturma halinde ardına takılmak zorunda kalmıştım, ağır hareket ettiği zamanlarda da etrafı bir fırtınayla çevrilmiş gibiydi hep, attığı her adımda sıçrayacak, güçlü omuzlarını ileri uzatacak, saçları alevler saçacak gibiydi. Buluşma noktasına şimşek gibi tam zamanında gelmişti, bense bir koşucu gibi start almaya hazır bekliyordum. Lâng-

holm Caddesi'ndeki ilkokulun önündeki meydanda, alçak duvara yaslanmış onu bekliyordum, Slip Caddesi'ndeki dik merdiveni ikişer ikişer tırmandıktan sonra ortadaki yapının kemerli girişinden, Verkstad Caddesi'nden gelecekti. Merdivenin iki yanında, yüksek yeni binaların arasındaki boşluklarda çalılıklar ve fidanlar vardı, aşağıda, Bergsunds sahilinin arkasında Liljeholm Körfezi'nin limanları ve fabrikaları görünüyordu. Slip Caddesi'yle Verkstad Caddesi'nin kesiştiği köşede bulunan odasından, birinci kattaki odasından dişlerini gıcırdatarak ve burnundan soluyarak söz etmişti. Caddelerin zanaatla ilgili olan adlarını beğeniyor, ama kaldığı yerden nefret ediyordu, bir hücreydi orası, karşıdaki evlerin cephelerinde dizi dizi pencereler vardı, perdeleri her zaman açık duruyordu, geceleri karanlıkta oturduğunda bu açık perdeler onu, hiç durmadan tekrarlanan bir aile yaşamının aydınlık kesitlerini izlemeye zorluyordu. Odada ihtiyaç duymadığı her şeyi kaldırmıştı ortalıktan, renkli halıları, dağları ve kırmızı çiftlik evleriyle manzara resimlerini, yabanhorozu ve geyik avını resmeden ucuz goblenleri, sehpaları ve ayaklı lambaları, tahta ve porselen ne kadar biblo varsa hepsini kaldırmıştı, yatağın, masanın ve iskemlenin çevresindeki duvarlar çıplaktı. Kışın bile açık tuttuğu penceresini boğucu yaz gecelerinde kapatması mümkün değildi. Arasına kahkahalar, kötü şarkılar, çığlıklar karışan konuşmalara, oturma odalarından gelen radyo seslerine ve müziğe, on buçuğa doğru ortalık sessizleşene kadar katlanmak zorundaydı, o saatte akşam haberleri bitmiş oluyor ve insanlar ağır soluklarla horlayarak yataklarında yatıyor, sabah da işe gitmek için erkenden kalkıyorlardı. Stahlmann yeşilliğin içinde görünüp ufak tefek olmasına rağmen sanki alnını kemerin üst kısmına çarpacakmış gibi hafifçe öne eğildiğinde, ben de dönüp ona doğru yürümeye başladım, bir hamlede yanına ulaştım, caddeden Västerbro'ya doğru yokuş aşağıya inmeye başladık. Önümüzde uzun bir yol vardı, Kungsholm üzerinden Sibirien semtine, Uppland Caddesi yetmiş yedi numaraya gidecektik, ve ben bu yürüyüş sırasında karşımıza her tarafta, sanki üstlerine projektör tutulmuş gibi beklenmedik görüntülerin çıkacağını biliyordum. İnsanın adımlarına havadar bir serbestlik veren, adalara yayılmış altın sarısı Stockholm kentinin zengin manzarasını ve ufukların ötesini görme olanağı veren bu köprü Stahlmann için de hep çekici olmuştu. Batmakta olan güneşin ışınları yıldız biçimindeki hapishanenin merkez binasının pencerelerinden içeriye düşüyor, kat kat büyümüş gölgeler parmaklıkların ardında oynaşıyordu, sanki orası zincire vurulmuş devlerin yeriydi, Kentaur'lar, aslan insanlar, güneş Essinge Adaları'nın üstünde mor bulut şeritlerinin içine daldığı için sönmekte olan göz alıcı ışığın içinde kollarını ve pençelerini yukarıya kaldırmışlardı. Pencerelerin ardındaki kocaman başlar büzüşüyor, karanlık boş bir mekânda yitip gidiyorlardı. Ama biz tepeye çıkıyorduk, tramvaylar yuvarlak tepeden inip çıngırdayarak yanımızdan gelip geçi-

yordu, korulukların içindeki Mariaberg tam karşımızdaydı. Köprünün tam ortasındaki kocaman yaya bakmak Stahlmann'ın sesini değiştirmişti, partiye övgüler düzen bir şiir okuyordu Stahlmann, onu bir zamanlar uçuşa geçiren gücü kastediyordu bununla. Benim partiye girişimin neden sessiz sedasız olup bittiğini sordu, bu bir şölen vesilesi değil miydi, neden bu haberi benden değil de başkalarından duymak durumunda kalmıştı. Ve sanki bir atkıyı, bir aslan kürkünü omzuna atıyorcasına bir hareket yaparak, aşağıya sarkan gözleriyle, çıkık elmacık kemikleriyle kavruk yüzünü bana çevirerek, aldığım kararın benzersiz, törene layık bir eylem olduğunu bir kez daha tekrarladı ve mazeretlerime kırıştırdığı alnıyla izin vermedi. Parti belgesinin benim açımdan, zaten uzun zaman önce gerçekleşmiş bir bağlanmayı onaylamaktan ibaret olduğunu, hiçbir devletin yurttaşı olmayan bir kişi olarak İsveç partisinde var olan üyeliğimi saklı tutmuş olmamı, kendime ve en yakın arkadaşlarıma hayatımda hiçbir değişiklik olmamış gibi davranmamı anlamak istemiyordu. Stahlmann için bir yoldaşın yanında yürümek güvendiği herhangi birisinin yanında yürüyor olmaktan çok farklıydı, kendi hayatını ötekine siper yapmak anlamına gelen bir ittifak, kopmaz bir bağdı bu. Onun bu anlayışına katılmakla birlikte ben partiyi geliştirilmeye muhtaç bir taslak olarak görüyordum, bu açıdan onunla karşıt düşünceleri temsil ediyorduk, Stahlmann için Parti tamamlanmış, yetkin bir yapıydı. Ben partiye temel bir tutumu, pek çok kişinin izlediği belli bir yolun geçerliliğini vurgulamak için girmeye karar vermiştim. Böyle bir zamanda dışarıya kapanmanın haklı bir davranış olduğunu, ama benim bu kadar önemli bir adımı neden yeterince önemsemediğimi ve bir yan unsur olarak gördüğümü anlayamadığını söyledi Stahlmann. Fabrikadaki işimden çıkarıldıktan sonra partiye girişimin onaylandığını söyledim, çünkü siyasi etkinliğimin ortaya çıkması tehlikesi azalmıştı böylece. İşten atılmamın nedeni yaptığım işin değerlendirilmesinde ortaya çıkan tuhaf bir ayrım olmuştu. Konuşmadan işimi kol gücüyle yaptığım sürece benden kuşkulanmamışlardı, ama sendika gazeteleri ve bir edebiyat dergisi için yazmaya, yani deneyimlerimi söze dökmeye başladığım günden itibaren gittikçe yoğunlaşan bir gözetim altında tutulmaya başlamış, santrifüj atölyelerindeki çalışma koşulları hakkında yazdığım bir makaleden sonra da fabrikanın mühendisi beni çağırmış, ardından da işten atılmıştım. Böylece yazılı sözün gücü de kısa sürede üstünlüğünü kanıtlamıştı. Sabırlı ücretli köle kimsenin dikkatini çekmeden yaşayıp gidiyordu, ama her ne kadar zanaat becerileri üretimin işine yarasa da ve orada işçi eksikliği çekilse de köle sesini yükseltir yükseltmez kapı dışarı edilmişti. Üç yıl sonra kendimi bünyeye yabancı bir unsur olarak ele vermiş ve proletaryanın sürgün koşullarında zor bela karnını doyuran entelektüel kesimine geçmiştim. Artık siyasi faaliyetimde daha özgür olsam da, bu yeni mesleki faaliyetle devlet kurumlarının iyice artan güvensizli-

ğini üstüme çekmiştim, kentten atılmamak ya da gözaltına alınmamak için olağanüstü bir dikkat sarf etmek zorundaydım. Sabit bir geliri olmayan yabancılar her ne kadar yaşamlarını yazar ya da sanatçı olarak sürdürebiliyorlarsa da, genellikle asosyaller olarak başkentte yerleşme hakkından mahrum ediliyor ve kürek mahkûmları gibi kuzeydeki ormanlara gönderiliyorlardı. İllegalitedeki Stahlmann böyle bir güvensizlik karşısında rahatlıkla gülüp geçebilirdi, gemileriyle nehrin, Riddarholm'deki yuvarlak kulelerin, sarayın görkemle yükseldiği eski kentin, demiryolu köprülerinin, hayvanat bahçesinin ardındaki tepelerin sunduğu görüntüler, bir yabancı pasaportuna ve oturma iznine sahip biri olarak benim için var olduğu kadar onun için de vardı. Kungsholm'e giden ve Rålambshov'un çayırlarının üstünde yükselen geniş ve yüksekteki caddeyi, kentte gizlenerek yaşayan Stahlmann da, bu semtteki kapılardan birinde adı yazılı olan benim gibi zihnine kazıyabiliyordu. Burada yaşama iznimiz olması veya olmaması sözü edilmeye değer bir konu değildi, bir kararı, bir talimatı izliyorduk biz sadece, Stahlmann için Kasım bin dokuz yüz on sekizden bu yana geçerliydi bu. Onu gözetleyenlerin onun gözünde, soldaki yamaçta bahçe yapımı firmasının arazisini sakallı aptal yüzleriyle, kırmızı kukuletalarıyla süsleyen ve geyiklerin, küçük tavşanların arasında yer alan alçıdan cücelerden daha fazla bir önemi yoktu. Küçümseyerek göstermişti bu adamları Königsberg'in köyünde bulundukları zamanlarda, kendisi kulenin çatısına yapışmış, aşağıda kilisenin önündeki meydanda küçücük görünen, oradan oraya koşturan adamlara bakarken. Bakır levhaları siper yaparak onlara, karşı devrimcilere ateş etmişti. Polisin cüce cinleri ona ne yapabilirlerdi ki, izini sürenleri her zaman atlatmış, bir sıçrayışta bir kapıdan, bir pencereden sıvışmış, yan sokakları ve damları kullanarak kaçmayı becermişti. Aşağıdaki parkta çimenlerin üstünde kol kola girmiş çiftler oturuyordu, çocuklar top peşinde koşuyor, sporcular çember olmuş hoplayıp zıplıyorlardı ve Friedhelm Meydanı'nın çevresinde trafik akıyordu. Sankt Erik Caddesi'nde üst üste yığılmış yapılar, iş gününün sonunda bürolardan ve dükkânlardan çıkan insan kalabalığı Stahlmann'ın iç dünyasında taşıdığı destanda yerlerini alıyordu. Yayaların ve taşıtların yokuş aşağı aktığı uzun Fleming Caddesi'ne, bitiminde santrifüj fabrikasının bacasının yükseldiği benim caddeme baktı ve yine bir şey anımsadı. Alman partisinin dağılmasından hemen sonra yola koyulmuştu, Kızıl Ordu'nun mücadeleleri alevlendirdiği yere gidiyordu, Çin devrimcileri onu askeri danışman olarak bekliyorlardı. Ama bu defa kahramanlık eylemlerinden söz etmek yerine, Singapur'dan Kanton'a giden lüks Fransız buharlısındaki yolculuktan söz ediyordu daha çok. Birinci sınıfta yolculuk edenlerin nasıl davranması gerektiği konusunda eğitilmişti. Akşamları smokin giyiyordu. Smokin dar geliyordu üstüne. Ceketin sırtı sökülmüştü bu yüzden. Biraz yelken ipliği bulup söküğü dikmişti. Beyefendiler

barın taburelerinde oturuyorlardı. Smokinli tek kişi kendisiydi. Viski ısmarlamıştı. Sağında solunda oturanlar gözlerini dikmiş ona bakıyorlardı. Sonra bir bir oradan kalkmışlar, smokinlerini giyip geri gelmişlerdi. Orkestra dans müziği çalmaya başlamıştı. Bir hanımı dansa kaldırmıştı. Kadın ona havanın sıcak olduğunu söylemişti. Ben de terliyorum şapşal gibi, diye yanıtlamıştı kadını. Ceketini çıkarmıştı. Öteki erkekler de onu izlemişti. Yüzmeye gitmeliymişiz, dedi Sankt Erik Köprüsü'nde Spor Sarayı'na doğru ilerlerken. Suya girme isteği onun zihninde Güney Çin Denizi'nin yanıp sönen imgesini canlandırmış, bir şeyler yapma isteğiyle içinde yer aldığı Uzun Yürüyüşü anımsatmıştı ona, kendini havuza atmak, sonra da restoranda benim partiye girişimin şerefine bir şişe şnapsı devirmek istiyordu. Ama ben bunun mümkün olmadığını biliyordum, çünkü belli bir saatte bir buluşmamız vardı. Yüksek köprüyü, kanalı, demiryolu hattını geçerken tekrar bir şeyler anlatmaya başlamıştı, kalabalıkta tempomuz yavaşlamış, Stahlmann'ın sesi de alçalmıştı, çevredeki gürültünün içinden ağustosböceklerinin cırlak sesleriyle eşlik ettiği bir manzara yükseliyordu. Bunaltıcı ve nemli sıcakta üstü açık otomobilin içinde davet sahibi sömürge memurunun yanında dimdik oturuyordu. Phnom Penh'i, Mekong'u arkalarında bırakmışlar, Tonlé Sap Gölü'ne doğru ilerliyorlardı, uzaklarda mavi sıradağlar. Cangıldaki tapınak kentini anlatmak istediğini söyledi bana, ama önce nasıl olup da oraya gidebildiğini açıklamak istiyordu. Gemide yolculuğun duraklarından birisi olan Kamboçya'nın Fransız idarecilerinden birisiyle konuşmuştu. Alman yolcunun yüz hatları bir arkeolog olan sömürge memurunun dikkatini çekmiş ve bunun nedenini açıklamadan onu Kamboçya'da kaldıkları süre içinde konuk edebileceğini ve ona ülkenin iç kısımlarını gezdirebileceğini söylemişti. Gece dolunayın çıkmasının da gezinti için çok iyi olacağını söylemişti. Sabah erkenden yola koyulmuşlardı. Tarlaların üstünde güneş yakıcılaşmıştı. Araba engebeli, tozlu yolda durduğunda kaynayan hava yüzlerine çarpmıştı. Yol boyunca da havanın harı ıslak yüzlerini yalamıştı. Ayaktayken gökyüzünün sırtına bindiğini hissediyordu. Bir köyde mola vermişler, pirinç çiftçileriyle birlikte kazıklar üstündeki kulübenin ön bölümünde yemek yemişlerdi, gölge daha serin değildi, ama yine de insanların hareketlerindeki yumuşaklık, yemeklerin büyük yeşil yapraklar üstünde sunulması, kulübenin altındaki su mandalarının geviş getirmesini, tavukların ve domuz yavrularının keyifli seslerini dinledikleri o ânın verdiği huzur soluk alıp vermeyi biraz daha kolaylaştırıyordu. Ama Stahlmann dişleri kararmış insanların yüzlerindeki yumuşaklığın daha çok itaatkârlık anlamına geldiğini fark etmişti yavaş yavaş, ve çığlıklar sükûneti yırttığında daha az önce masumiyet belirtisi gibi görünen her şey yırtıcı bir şiddete boyanmıştı. Kısa aralarla tekrarlanan bir çığlıktı bu, şaklayan bir darbe sesinin arkasından geliyordu her defasında, yerlerinden kalkıp koştuklarında köy meyda-

nında kenevir bir şiltede yüzüstü yatan bir suçlu görmüşlerdi, adamı kollarından ve bacaklarından kıskıvrak yakalamışlardı. Onun arkasındaki masada işlemeli, nakışlı süsler içinde yerli bir yargıç, başında yuvarlak, süslü bir takke ve mantardan miğferiyle bir sömürge subayı vardı. Yanları yırtmaçlı uzun bir etek giymiş ve bir türban takmış olan infazcı, bir kamışla çıplak kanlı sırta vuruyordu. Ve az önceki huzur ortamının unsurları bu olayın çevresine toplanıyordu, çocuklar sahneyi izliyor, bir horoz hemen onların yanında kumu eşeliyor, bir köpek yerleri koklayarak yaklaşıyordu, rehber yolcuyu yeniden kulübeye götürmüştü, burada onlara şimdi hırıltıya dönüşen acı feryatların eşliğinde tatlı şarap ikram etmişlerdi. Akşamüstü saatlerinde ilk tapmak harabesine varmışlardı, dar, kurumuş bir nehir yatağındaki tapınağın yarısı çalılıkların içindeydi, taşköprünün parmaklığında idol kalıntıları görünüyordu. Henüz Angkor Wat'ın uzağındaydılar, bir düzlükte ilerliyorlardı, düzlüğün çatlak toprağında arada bir ortaya çıkan yıkık bir duvar kilometrelerce uzunluktaki, dümdüz uzanan kanalların varlığına işaret ediyordu. Bir zamanlar burada boylu boyunca pirinç tarlalarını sulamışlardı. Sonra korulardan önceki alanlarda sinek sürüleri suyun haberciliğini yapmıştı, su buralarda bataklık kalıntısı çanaklarda toplanmıştı, gittikçe sıklaşan ormanda sarmaşıklarla kaplı ağaç gövdelerinin ardında uzunlamasına bir havuzda ışıltılar göz kırpıyordu. Kıyının set duvarlarına çizilmiş masal hayvanları onlara bakmaktaydı, kabartma başlarıyla yarı yılanlar, yarı aslanlar. Bir misafirhaneye geldiklerinde arabadan inmişlerdi. Bir nöbetçi ve sömürge ordusunun birkaç askeri daha burada kalıyordu, akşam yemeği hazırlanıp yataklar ve sivrisinek cibinlikleri kurulurken, onlar da alacakaranlığı gece karanlığına dönüştüren yüksek ağaçların arasında, Khmer İmparatorluğu'nun başkentine, ancak geçen yüzyılın sonunda ormanın içinde yeniden keşfedilen bu kente doğru yola koyulmuşlardı. Açıktaki kalın kök çıkıntılarının kapladığı yollardan, kıkırdak haline gelmiş dalların arasından yer yer rölyeflerle ve figürlerle bezenmiş merdivenlerin, kale burçlarının ve sütunlu kapıların göründüğü daha aydınlık bölgelerden ve sadece ağaç köklerinin kalmış olduğu orman içi açıklıklardan geçerek başı ve sonu yarı karanlıkta seçilemeyen derin, dikdörtgen bir set halinde uzanan bir kazı yerine varmışlardı. Köşeden köşeye çekilmiş düzgün yükseltileriyle, arka taraftaki duvarlarıyla taş döşeli yol, uzun zaman önce yıkılmış, ama kalıntılarıyla bu suskun ormanlık alanları hâlâ kendi büyüsü altında tutan bir egemenlik aygıtının ürkütücü simetrisi kendini göstermişti bile. Arkeolog, Stahlmann'ın şafakla birlikte buralarla ilgili, artık yaşamayan kentin, bütünselliğini yitirmiş olsa da geriye kalan parçalarıyla kendini ele veren yapısıyla ilgili bir izlenim edinebileceğini söylemişti. Ama sabahı beklemeden, ay ışığında onu heykellerin yanına götürmek istiyordu, Stahlmann'ın yüzü ona bu heykelleri anımsatmıştı. Stahlmann dünyadaki ikametgâhlarını ve

anıt mezarlarını buraya kurmuş olan tanrı krallarla kendisi arasındaki ortaklığın ne olduğunu öğrenmek istemiş, ama davet sahibi ona bu sorunun yanıtını daha geç saatlerde ayın vereceğini söylemişti. Kalacakları yere geri dönüp şoför ve nöbetçi ekiple yemek yemişlerdi, yemeklerin çeşitliliği cangıl kentinin labirentimsi zenginliğine uygun gibi görünüyordu, ay arkeoloğun uygun bulduğu bir konuma ulaştığında bir kez daha yola çıkıp ormandaki patikayı katetmişler ve bir kanalın boş yatağını ikiye bölen eskiden kalma geniş, altta kalan kısmı duvarla örülmüş düz bir set yoluna gelmişlerdi. Kenarlara açılan merdivenlerle aşağıya iniliyordu, burası teknelerin yanaşmasına imkân vermiş olmalıydı, uzaklarda büyük yapraklı bitkiler bürümüştü her yanı. Yol kenarına gerçek büyüklükte, eş biçimli figürler dizilmişti, üst üste konmuş kaya bloklarından yontulmuşlardı, yuvarlak taburelerde oturuyorlardı, kolları bedenleriyle iç içe geçmişti, kafalarında koni biçimli takkeler vardı, başları yana eğikti, yüzlerini karşıdan gelenleri karşılarcasına öne uzatmışlardı. Dört bir yan bu yüzlerle doluydu, sayıları yüz kadar vardı, ifadeleri birbirlerine çok benziyordu, ay ışığında daha da belirginleşen kaşların altında gözbebeği olmayan badem gibi gözler, yayvan burunların gölgelendirdiği melankolik ve kederli ağızlar. Ölümün büyük kapısına ilerlemek üzere bu ciddi suratlı bekçilerin dizildiği yoldan geçmek bile, insanın bu geceyi hayatındaki diğer gecelerden ayırması için yeterliydi. Sonra incir ağaçlarının çevrelediği ana girişteki yapıya gelmişlerdi, Jajavarman'ın kentine adım attıklarında, yapının alınlığında yer alan, yukarı doğru sivrilen halkaların taçlandırdığı dev başlar karşıya ve yanlara bakıyordu, aynı zamanda Bayon Tapınağı'na da dönüktüler. Filizlenmiş bitki kökleri, devasa ağaçların yüklü dalları ve aşağıya sarkan sarmaşıklar set yolundan beri devam eden yolun dümdüz görüntüsünü örtmüyordu. Bir aydınlık, yürümekte olanları kendine çekiyordu, en sonunda kendilerini ay ışığının yıkadığı, üst üste konmuş parçalarıyla yavaş yavaş tek bir yontuya dönüşen dağ kütlesinin önünde bulmuşlardı. Yapı sayısız kayalığın içinden piramit biçiminde yükseliyordu. İster istemez durup onu önce bir bütün olarak izlemişler ve teraslara yığılmış taşlardan fırlayan kocaman, binbir çehrenin etkisine bırakmışlardı kendilerini. Her bir kemerle daralan ana kule yuvarlak biçimiyle, çiçek biçimindeki tepesiyle görünüşteki karışıklığın gittikçe bir sisteme işaret ettiği, kare biçimindeki duvarların çevrelediği köşeli katmanların arasında yer alıyordu, bu kare duvarları da sivri kuleleri ve orta kapılarıyla bir ara duvar ve nihayet büyük, pürüzsüz dış duvar çevreliyordu, bu dış duvarın birkaç basamakla yükseltilmiş galerisinde yıkıntıların arasında tek tük sütunlar ayaktaydı hâlâ. Giriş boyunca taşa oyulmuş, birçok figürle bezenmiş bir friz dikkat çekiyordu, ama krallık kentindeki yaşamla ilgili önce çok da fazla bir şey söylemiyordu bu friz. Rehber tapınağa yabancıdan önce girmiş, hep dik açıyla kollara ayrılan sütunlar dizisinin, tanrı figürlerinin

oturduğu avluların ve süslemelerle bezenmiş şaşaalı geçitlerin arasından geçip dik merdivenleri tırmanmış, parmaklıklardan birine gelmişti, buradan kutsal yüzü taşıyan üst üste yığılmış kubbeler görünüyordu. Çehre köprü yolundaki yüzlere benziyordu, kesme taşlara oyulmuştu, taşların ek yerleri yüzün hatlarını birbirinden ayırıyor, ama bütünlüğünü bozmuyordu, bu çehre, taştan hapsinin içinden, yeryüzü yaşamından tanrıların katma yükselmiş olmanın bahtiyarlığını hissettiren bir ifadeyle gülümsüyordu. Dört bir yanda ortaya çıkan yüzler, bütün yönlere dikilmiş boş gözleriyle ziyaretçilerin iki katı büyüklüğündeydi. Yüzler yeryüzüne egemendi, zamanın olmadığı bir yerden geliyor, gelip geçiciliği aşıyorlardı, beyaz ay ışığı kıvrık dudak çizgilerini, başlıkların çiçeklerden ve yapraklardan oluşan bordürlerini, küpeleri, boyun çevresindeki pürüzsüz kayganlığı belirginleştirmişti. Alınlar, burun kanatları, yanaklar ve çeneler gölgelerin içinde parlıyordu, ve başlıklarda görülen işlemeler nasıl ki kulenin tepesindeki halkalara dönüşebiliyorsa, onların altında bulunan kapı sütunlarındaki ve genişleyen duvar çıkıntılarındaki süsleme kalıntıları da onların giysilerinde anıtsal bir görkemi ima ediyordu. Davet sahibinin iddia ettiği gibi acaba gerçekten de görünüşüm bu haşmetmeaplara benziyor mu, diye sormuştu Stahlmann içinden, sonra da ağzını büzerek gülmüştü. Tam da böyle güldüğü zaman onlara benzediğini söylemişti ev sahibi. Ancak gecenin geç saatlerinde, yatağa girip sivrisinekleri çadırdaki boğucu sıcağa tercih ettiği için ince cibinliği açtığında Fransız'ın sözleri üzerine düşünmeye başlamıştı, tapınak dağından indikten sonra uzun süre dış surun çevresinde yürüdüklerini söylemişti Fransız, bu frizde eski kent sakinlerinin gündelik hayatın kesitleri içinde gerçeğe yakın jestleri ve devinimleri resmedilmişti. Onlara yukarıdan bakan başlar ne kadar karşı konulmaz bir gücün, hiç itirazsız hizmet edilmesi gereken bir gücün simgesi idilerse, frizdeki figürler de o kadar gerçek yaşamın anlarına aittiler. Ay ışığı altında, resimlerin yüzeyselliği ortadan kalkıyor, bir arka plan derinliği oluşuyordu, bu arka plan sokakların, pazaryerlerinin ve tapınağın önündeki geniş alanların kalabalığıyla, gürültüsüyle dolu gibiydi. Bir koyun ve keçi sürüsü, sütunların arasında oturmuş, kendini tefekküre ve duaya vermiş papazların arasından geçiyor, böylece kırsal yaşam ve zihinsel inziva bütünleşiyordu, meditasyona dalmış olanların yanında bir çoban grubu görünüyordu, kiminin kolunda bir keçi yavrusu, kiminin ağzında bambu bir kaval vardı, kimi de vurmalı bir çalgı çalıyordu, avcılar filleri ve gergedanları ormandan çıkarıyor, balıkçılar ağ atıyor, su kaplumbağası ve istiridye çıkarmak için dalıyorlardı, hasat ambara alınmış, harman dövülüyordu, kadınlar sırtlarında bambu değneklerle çuvallar ve sepetler taşıyordu, bir yanda tezgâhlar vardı, bir kız çocuğu tezgâhlardan meyve aşırıyordu, başka bir tarafta metres görünümlü bir kadın bir el aynasında süslenip püsleniyordu, bir yanda dansçılar çalışıyordu, başka bir yan-

da çamaşırcılar iş başındaydı, bir yanda çömlekçiler, fırıncılar, terziler ve demirciler çalışıyordu, başka bir yanda bir arzuhalci, bir meddah görünüyordu, horoz dövüşleri yapılıyor ve hokkabazlar sahneye çıkıyordu, yere uzanmış birisi ayaklarının üzerinde bir halka çeviriyor, bir akrobat çocuklara oyunlar yapıyor, pantomimciler davul ve lir eşliğinde bir oyun sergiliyorlardı. Tek tek sahneleri birbirinden ayıran dikey ve yatay paneller bile egemenliği ve katı bir düzeni anlatmaya yetiyordu, ve insan birkaç adım geri gidip frize baktığında halkın yer aldığı mekânla, kayalıklarda tahtlarına kurulmuş ve ahşap kentin üstünde büyümüş bu vahşi ormanın yukarısında kalan efendilerin mekânı arasındaki dengesizliği açıkça görebiliyordu. En dış galerinin ayağındaki küçücük bir yer, tapınağı inşa edenlere ayrılmıştı, gün ışığında duvardaki bu minnacık alan neredeyse gözden kayboluyor, ay onları sadece birkaç saatliğine izleyiciye gösteriyordu, buna karşılık insan hangi noktada olursa olsun başını kaldırdığında tek olanın, seçilmiş olanın binbir çehresini her zaman görüyordu. Ana kanallar ve kaleler bölgesinde ve kazıklardan yapılma yapıların yan yana dizilmiş olduğu sokaklar ve su olukları boyunca ilerleyen Angkor Thom kenti miadını doldurmuştu, oranın sakinleri arasında elleri yumuşak ve tecrübeli olanların delikli kum taşma kaydettiği vakaların dışında geride bir şey kalmamıştı. Ve gece gezginleri insanların barış içindeki eylemlerini inceledikten sonra, resmedilmiş bu kent yaşamını boyutları itibarıyla kat kat aşan bir tasvirin yanına gitmişlerdi, burada askerler vardı, garnizonda şakayla karışık birbirleriyle boğuşan, halatlara tırmanarak beden eğitimi yapan askerler, sonra krallık muhafızları ve muharebe kargaşası, karada ve denizde. Burada sağdan sola okunduğunda, komşu imparatorluk Champa'nın saldırgan ordularına karşı yürütülen savaş üç aşamada gerçekleşiyordu, taramalarla yapılan mızraklar ve kılıçlar, kürekler ve mahmuzlar, sürekli bir ileri ve geri, uçuşan flandralar ve bol yapraklı dallar resmedilmişti. Güçlüler hanedanlığın gurur kaynağı olarak saygınlıklarını muhafaza edip, idol rolünde anıtta yerlerini alırken, onlar için savaşanlar sadece kitle olarak vardılar, tek tip duruşlarıyla, sert adımlarla ilerliyorlardı, kalkanları ve miğferleriyle karşı karşıya gelen iki tarafın üst üste yığılmış profilleriydi onlar. Yukarıdakilerin görevlendirdiği ve birbirlerinin üstüne saldıran makinelerdi, köleleri topun ağzına süren savaşlar krallık yönetiminin bir parçasıydı, Khmerler Chamlarla birlikte Annamitlere karşı seferber edilmiş, sonra Khmerler Champaları egemenlikleri altına almış ve şimdi de bin yüz yetmiş yedide Chamlar intikam için ülkeye girmiş, gemileriyle Mekong'u geçip Tonle Sap'a çıkmışlar, zırhlı birlikleriyle Angkor'a ilerliyorlardı. Orduların başını çeken savaş filleri aynı eyerlerle ve okçularla teçhiz edilmişti, göğüs göğüse savaşanlar iki yana açılmış bacaklarıyla birbirlerine benziyordu, iki tarafta da kendini koruyanlar, isabet alanlar ve yıkılanlar aynı duruş içindeydiler, aradaki tek fark Khmerlerin san-

caklarının tavuskuşu tüyüyle süslenmiş olması ve göğüslerine çaprazlama kemer asmaları, buna karşılık Chamların deri önlüklerinin üzerine bir mintan giymiş olmaları ve miğferlerinde bir manolya olmasıydı, ayrıca sancakları püsküllerle süslenmişti. Yine de insan onlara yaklaştığında savaşçıların yüzlerinin bireysel hatlara sahip olduğunu görüyordu, kiminin burnu küçüktü, kiminin büyük, kiminin ağzı yayvandı, kiminin dar, kiminin elmacık kemikleri belirgindi, kiminin daha az belirgin, sanki yontucular binlerce kişiden oluşan kitlenin her bir bireyini kendine özgü özellikleriyle göstermeye özen göstermiş, buna karşılık kralları kişiselliklerinden soyutlayarak resmetmişler, adeta onları ruhaniler olarak lanetlemişlerdi. Öbür dünya için eğitilmiş yarı tanrılar daha hayattayken ölü gibi gülümsüyorlardı kayalık kulelerinin tepesinden, ama onların tebaası gerçekten yaşamış, her birinin bireysel bir hayatı olmuş, ölümü hep birlikte kucaklamış, hepsi aynı adımı atıp dizlerini yukarıya kırmış, ayaklarını ileriye uzatmışlardı. Kutsanmış despotlar baştan beri ölümü aşmış, yumruklarının arasında tuttukları kılıç saplarıyla, mızraklarıyla sayısız insan ateşli bedenleri içinde ölümle.yüz yüze gelmişti, örgülü saçlarıyla başlarını eğmiş kürekçiler de onların yürek atışlarıyla birlikte ölümün temposunu tutturmuştu. Buradaki sanat anlayışı akarsuyun kesitini göstermeyi tercih ediyordu, balıkların ve timsahların gemi gövdelerinin çevresinde gezindiği yerde küçük bir yüzücü grubu çok canlı bir görüntü sergiliyordu, bu grup dümeni, kürekleri kırmak için kıç tarafından düşman gemisinin altına dalmıştı. Nasıl olup da kendi yüzünün arkeoloğa piramit dağdaki gülümseyen yüzleri anımsatmış olabileceğini geçirmişti aklından geceleyin Stahlmann, şiltesinde çıplak olarak yatıyor, etrafında sinekler vızıldıyordu, hep yığınların içinde kendini gösteren askerlere daha yakın hissetmiyor muydu kendisini, yoksa iki tarafa birden mi aitti, yukarıdakilere ve aşağıdakilere, bir kez daha ölüm kapısından geçip Bayon'un kehanetine ayak uydurmak isterdi, ama çok yorgundu, ayağa kalkıp pencereye gidecek hali bile yoktu. Karanlığa bakmış, içini bir ürperti sarmıştı, belki de ölümlülerin arasına inmiş olan tanrısal birisiydi kendisi, farkına bile varamadan Vasa Parkı'ndan geçip Oden Meydanı'na geldiğimizde, o gece ölümden korkmayacak kadar delirdiğini söyledi, bu duyguyu gün ağarmadan önce, gezi rehberi ona doğmakta olan güneşin eşliğinde ana tapmak Angkor Wat'ı göstermek için kendisini almadan önce hissetmişti. Aslında başka bir şey görmek istemiyordum artık, demişti, yeni izlenimlerin kendisine fazla geleceğini düşünüyordu, yarı baygın bir durumda rehberin onu arabaya götürmesine izin vermiş, uyuşmuş bir biçimde arkasına yaslanmıştı, böylece set yolunun kapısına gelmişlerdi, yol kat kat teraslar biçimindeydi ve yapı kocaman bir çukurluğun içinde uzanıyordu. Stahlmann önce pusun içinde sadece yüksek duvarlarla çevrili yolun dümdüz uzandığını görmüştü, yolun ardında sütunlardan oluşan geniş bir cephe ve

yine basamak basamak yükselerek piramit bir biçim sergileyen kuleler vardı, sonra ortadaki kulenin ardında güneşin kızıl yuvarlağı belirdiğinde ve ağustosböcekleri cırlamaya başladığında uyanmıştı Stahlmann. Güneş kule başlıklarının filigran halkalarını titreştirip bulanıklaştırdığında orta kapının önündeki yüksek ve çapraz yola doğru ilerleme halindelerdi. Yedi başlı yılanların ve önayaklarını kaldırıp doğrulmuş aslanların koruması altındaki sağlı sollu merdivenler aşağıya, yer yer çimlerle ve çalılıklarla kaplı düz alana iniyordu, uzaklarda, alçak bir sette daha küçük ön tapınaklar ve havuzlar görünüyordu, bütün düzlük kare şeklindeydi ve surlarla çevrilmişti. Kırık taşlarla kaplı toprak ağaçların büyümesini engellemişti, burası geçmişte bir tören meydanıydı, ama aynı zamanda yağmur mevsiminde suyun geniş kanaldan akarak oluşturduğu saray içi bir göletti, kralı ve saray erkânını taşıyan kayıklar tapmak basamaklarına kadar yanaşabiliyor olmalıydı. Olağanüstü büyüklükteki ve galerili ön cephe üç bölümlü girişten kuzey ve güney köşelerindeki kulelere kadar uzanıyordu. Doğu tarafında ortada yer alan ve tepesi manzara perspektifinin başlangıcını oluşturan yapıya adım attıklarında onları koyu bir gölge karşılamıştı, bu noktadan bakıldığında, gittikçe yükselen çatı köşelerinin, ara kubbelerin ve merdivenli büyük kapıların ötesinde ana kulenin en yüksek noktasına uzanan bir perspektif sağlanıyordu, duvarın üstündeki rölyefin ayrıntıları karanlık gölgelikte seçilemiyordu, birbirlerini hançerleyen, kovalayan, ısıran karmakarışık bir gövde silsilesiydi bu. Sağa sapıp sütunlar boyunca ilerlemişlerdi, sütunların arkasında açık meydanın göz alıcı aydınlığı vardı, yaklaşık yüz metre sonra köşedeki açıklığa varmışlardı, burası dik açıyla arkadan aydınlanan güney geçidini kesiyordu. Buradaki iki yüz metre uzunluğunda ortadan bölünmüş duvarda da hafif kabartmalı bir rölyef vardı, büyük, koyu taş levhalardan oluşuyordu rölyef, taşların birleştiği yerler öyle bir perdahlanmıştı ki zar zor belli oluyordu, bazı yerlerde renkli renkli parlayan görüntüler bütünün içinde öne çıkıyordu. Gecenin ışığında, bu kabaca yontulmuş, ama gerçek hayata yakın, hayatları tehlikede olan insanlara bakmışlardı, imparatorluğun son döneminde, on üçüncü yüzyılın başlarında yaşamıştı bu insanlar, o dönemde çöküş kendini göstermeye başlamış, zanaatçılar çekiçlerini ve çelik kalemlerini bir yana bırakıp pek çok işi tamamlamadan bırakmışlar, halkın gücü seferlerde ve inşaatlarda tüketilmişti. Şimdi gün ışığında krallığın yüz yıl önceki klasik dönem yapıtlarıyla karşı karşıyaydılar. Bayon ne kadar dizginsiz ve baroksa, Angkor Wat o kadar hiyerarşik bir törensellik içinde yükseliyordu. Duvar resminin birinci bölümünde muhafızlar, Suryavarman ve Jayavarman hanedanlıkları altında her zaman nasıl seferber olacaklarsa böyle bir seferberlik hali içindeydiler, buradaki duruşları bir mağlubiyet belirtisi göstermiyordu henüz, görkemli fetihçi edasıyla ilerliyorlardı, yüzleri maske gibiydi, başlarına örtüler sarınmışlardı ve saçları örgülüydü,

kancalı ve uçlarına doğru süslemelerle kalınlaşan mızrakları ustaca ellerinde tutuyorlardı, desenli eteklerindeki ve önlüklerindeki her bir kırışıklık ince ince işlenmişti, savaşçıların ve atların bacakları boyunca uzanan paralel çizgiler hem çeşitliliği hem de hareketlerdeki kaydırmaları yansıtıyordu, başlarının üstünde dalgalı kenarları olan, çiçeğe benzer uzun saplı şemsiyeler vardı, çevreleri yapraklarla sarılıydı, fil gövdelerinin ve fil dişlerinin, atların kuyruklarının ve sırtlarının, kalkanların ve miğferlerin yuvarlaklığı, ağaçların yuvarlak çizgileriyle iç içe geçiyordu, böylece halka desenleriyle, yer yer bitki renkleriyle bezenmiş duvarın düz hattı üzerinde uygun adım yürüyorlardı, kızıl, mavimsi ve altın rengi tonlar figürlere metalik bir parlaklık veriyordu, onlar ilerleyen öncülerdi, Siyamlı itaatkâr piyadeler, Khmerlerin tersine onlar sadece ürkütücü, hayvansı bir tuhaflık içinde değildiler, sadece barbar süslerle ve kaba silahlarla donatılmamışlardı, aynı zamanda dişlerini gösteren aygırların arasında vahşilik ve korkunçluklarını da dışavuruyorlardı. Bu duvar izleyeni, saray sahiplerinin üstünlüğüne ve yenilmezliğine inandırmak için hazırlanmıştı, ama dünyevi zaferi ortadaki galerinin sonundan itibaren tanrıların mahkemesi izliyordu, mahkeme ölüleri iki damara ayırmıştı, yukarıda telaşlı adımlarla ve yanlarındaki sandıklarla cennete gidiyorlardı, aşağıda ise cehenneme sürülenler vardı. Ve cennete uzanan yol bir kenara bırakıldıktan sonra şimdi, uzun çıplak Uppland Caddesi'ni dolduran cehennemlik figürler belirmişti, Alman Komünist Partisi'nin üyesi olan bu çılgın ama yine de disiplinden ayrılmayan İspanya savaşçısı ve parti muhasebecisinin düşüncelerine kazınmış figürler, ve siyah kuşlar cellatların boyunlarına ya da ayaklarına ip geçirdiği bedenleri çıplak lanetlilerin tepesine iniyordu, tek bir dehşet çığlığıyla, anlamsız yakarışlarla bazıları kendilerini yere atıyor, sürükleniyor, hırpalanıyor ya da panterlerin saldırısına uğruyorlardı. Ellerinden bağlanmış olarak ya da kafa üstü dalların üstünde asılı kalmışlardı, saçları sakalları birbirine karışmıştı, çığlıklarla cehennemin dibindeki işkencenin haberciliğini yapan şeytanlar dışarı çıkardıkları dilleriyle uçuşuyordu çevrelerinde. Orada ebedî kömür ateşi yanıyordu. Bu yakıcı dumandan asla kurtulamayacaklardı. Büyük yuvarlak gözleriyle, boyalı korkunç ağızlarıyla hayaletler hiç durmadan ateş saçan kılıç darbelerini indireceklerdi. Stahlmann alnını silerek, bedenlerden organların koparılıp uçurulduğunu, tekrar oluştuğunu, tekrar uçurulduğunu, aynı yakıcı acıyı sürekli yaşadıklarını söylüyordu. Kılıçların vınlaması ve alevlerin hışırtısı altında yetmiş yedi numaralı binanın önünden geçtik, bodrum katındaki dairenin kemerli pencere pervazında küçük pembe renkli, selülitten flamingo duruyordu, ziyaret için bir engel olmadığının belirtisiydi bu, ama Stahlmann beni Vanadis Sokağı yönüne çekmişti, Rosner'e gitmeden önce bana orta kuledeki son resmi anlatmak istiyordu. İçeriye doğru daralan avluları geçtiğimizi düşün önce, dedi, karşımıza hep çaprazlamasına

bir galeri ve daha yüksekteki sütunlar dizisine uzanan basamaklar çıkıyordu, bu dörtgen geçitler silsilesi yerini kare alanlara bırakıyor, sonra da ana kuleye çıkılıyordu. Yapının mimarisi, kazık üzerine kurulmuş yapılardan oluşuyordu, tahta oyma ustaları taşı işlemişlerdi, galeri sütunları tornalanmış, sık aralıklarla yuvalar açılmış gibiydi, gül şeklindeki süslemelerle bezenmiş taşıyıcı duvarların arasında bir kalınlaşıp bir incelerek yükseliyordu bunlar, onların yanında aynı genişlikte ve biçimde olmak üzere parlak bir kontrast yaratan ışık çubukları vardı, ve nasıl ki dalgalı siyah gölgeler beyaz güneş şeritleriyle yer değiştirerek koridorlardaki zeminin kesme taşlarını açığa çıkarıyorlarsa, kesit resimleri de duvarların ağırlığını alıyordu. Sondan bir önceki terastan yükselen köşe kuleleri gerideki iki kuleyle birlikte ortadaki daha büyük kuleye doğru eğilmiş izlenimi uyandırıyor, bu da bütünde bir piramit formu ortaya çıkarıyordu. Bu piramit algısı tasarlanmış bir şeydi. Bir yerden sonra saydam bir örtü gibi duruyordu ve hayalî çizgisi dört bir yandan yükselen kulelerin tepelerini yalayıp geçiyor gibiydi. Yapı kütleselliğin aşılmasıyla hareketlilik kazanıyordu. Boş bırakılmış mekânlar yapılı yerlerle aynı anlamı taşıyordu. Dört tane üçgen nasıl birbiriyle birleşiyorsa, ana kulenin çıkıntılarından da görünmez çizgiler çıkıyor, izleyici gözleri kamaşıp gözlerini kıstığında bu çizgiler güneş ışınlarıyla birleşiyor, böylece kızıl ve gümüşi renklerle parlayan, yarı maddi yarı kütlesiz yapı hacim kazanıyordu. Gittikçe genişleyen dört çatının kapattığı orta kule girişine gelmeden önce basamakları gittikçe dikleşen, neredeyse doksan derecelik bir merdivenden yukarıya tırmanılıyordu, daha sonra yol, oyukların ve galerilerin arasından, her adımda insanın karşısına çıkan, sürekli değişen devinimleriyle insanı olduğu yerde durmaya davet eden tanrı ve tanrıçaların yanından en tepedeki halkanın sahanlığına çıkıyordu, burada karşılarına çıkan ve daha önce aşağıdaki galerilerin girişinde rastladıkları düzlük bu defa ters yönde, ön pavyonların damını, avlu havuzunun üstündeki yolu ve kanalı geçerek devam ediyor ve beyaz bir çizgi haline gelerek, ağaçları yok olmuş ormanlık sahanın ve ufukta buharlaşan ovanın derinlikleri boyunca ilerliyordu. Yapılar ovaya göre düzenlenmişti. Krallar önce tebaayı çalıştırarak toprağın verimliliğinden yararlanmış, onların Doğu İmparatorluğu Funan'ın su tekniği kültürüyle eğitilmiş mühendisleri, bir işçi ve köle ordusunu deniz yüzeyine yakın toprağa kanallar açmak, maden damarları açmak ve onları dar yollarla birbirlerine bağlamak, eklüzler, havuzlar, su yolları yapmak, ormanları kesmek, yağmur zamanı yükselen suyu çarklarla, borularla dağıtmak, pirinç ekmek ve toplamak için kullanmışlardı, ve yüzyıllar süren servet birikiminden sonra başarıları yüceltmek ve tanrılara şükranlarını sunmak isteği doğmuştu. Geniş yeşil alanın içinden düşsel yaratılar yükseliyor, bunlar pratik faaliyetlerin bolluğundan ayrılıyor ve manevi bir dünyanın yüceltilmesine dönüşüyordu. İnsanlar ekip biçtiklerinden kendile-

ri de bir pay alıyordu, ama dinsel ritüelden sonra şimdi ortaya koymak zorunda oldukları şey sadece egemenlerin kendilerini yüceltmelerine yarıyordu, artık yiyecek üretmekten ziyade krallığın iktidarını anıtsallaştırmak için vinçlerle, arabalarla ve boyunduruk altında, birbirlerini dik açıyla kesen yönlerde koşturup duruyor, toprak altından kum taşı çıkarıyor, kırıyor, kesiyor, perdahlıyor, yüklüyor, kanayan elleriyle taş taş üstüne koyup egemene ve etrafındaki ruhbanlara, oturacakları saraylar inşa ediyorlardı. İkinci Jayavarman dokuzuncu yüzyılda inşaya başlamış, Suryavarman hanedanının ilk kralı bin yılında Angkor Tapınağı'nın temelini attırmış, beş yüz yıl sonra başka hanedanların iktidara gelişi ve düşüşünden sonra, İkinci Suryavarman'ın iktidarı sırasında Angkor Wat kenti yükselmeye başlamıştı, bu yapı gökbilginlerinin hesabıyla dünyanın merkezinde yer alan beş doruklu kutsal dağ Meru'yu örnek alıyordu. Kanallarıyla, bulvarlarıyla, kare biçimindeki park alanlarıyla, bahçeleriyle, göletleriyle, su yollarıyla, idari binalarıyla, ambarlarıyla, mühimmat depolarıyla, pazaryerleriyle ve geçit meydanlarıyla bir milyonluk bir kent kurulmuştu, hiçbir cadde yoktu ki, kuzeye ve güneye, doğuya ve batıya gitmesin, hiçbir cephe, hiçbir rölyef, hiçbir heykel grubu yoktu ki, ideal örneğe uygun olmasın. Gündelik yaşam yukarıdakilerin istediği gibi katı bir düzen içinde, tamamlanmış bir kompozisyon olarak sürüyordu, tesadüfi hiçbir şey, diyagonal tek bir biçim yoktu burada, burada yaşayan herkesin özüne değiştirilemez bir hayatın kesinliği sızmıştı, kimse burada isyan duygusu üretemezdi, burada ortaya çıkan şey ilk totaliter kentti, herkesin bir kastın rejimine ilk mutlak boyun eğişiydi, bu kast kendini tanrısal olarak adlandıracak kadar kendine güveniyordu. Kentin sakinleri zapt edilmişken krallar da kendilerini metafizik bir dünyaya adamıştı. Yapı ustaları bin yıl boyunca Vishnu'dan, Schiva'dan, Buddha'dan öğrendikleri meditatif becerileriyle ortaya sadece kendileri için ve işin erbabı için var olan bir sanat koymuşlardı. Bu sanat kendi üreticisini aşağılıyordu, çünkü onları kendine yaklaştırmıyordu, ama bununla kalmıyor aynı zamanda işvereni de aşıyordu, kendilerini kutsal olarak tanımlayan krallar eninde sonunda ölümlü varlıklardı, onlar gelip geçecek ama bu sanat var olmaya devam edecekti. Onun duyulara seslenişi acımasızdı. Yüceliği angarya işçilerinin ödediği bedeldi. Başka köleci İmparatorluklarda olduğu gibi yine burada da insanın özünde yatan bir güç kullanılmıştı, bütün inceliklerin en üstünlerinin kaynağını nereden aldığı sorulmamıştı. Sanat ne tür acılara yol açtığını sorgulamıyordu. Ayrıca ustalar ve deneyimli zanaatçılar da bu sanatın sürmesine katkıda bulunmuşlardı. Onlar bir ilkeyi izlemişlerdi, biçim bu ilke uyarınca onların ellerinde tamamlanmıştı. Tekliği içinde bu yapıt halkın korkusu ve derin saygısından doğmuş ve ortaya çıkan şey halk açısından daha derin bir aşağılanmanın ve ezilmenin anıtı haline gelmişti. Bu sanat, işçilerin gücünü tükettiği gibi, kralları da mahvetmiş, onların

servetlerini emmişti, çünkü yapıtların ortaya çıkmaları ölümüne bir çalışmayla yüz yıl sürüyordu, ve onlarla birlikte mahvolan isimsizler onun çöküşünden kısa bir süre önce son tapınağın kenarına kendilerinden bir şeyler kazımış, yaptıklarını kendileri için geri almaya çalışmışlardı, ve sonra, imparatorluğun dağılmasından, kentin yerle bir olmasından sonra uzun süre şiddet kullanılarak engellenmeye çalışılan vahşi orman, yapının her tarafını sarmaya başlamış, onu kökleriyle, yapraklarıyla yutmuş, kısa bir süre içinde tiran ruhunun anıtlarını yabanıl doğaya dönüştürmüştü, bundan ancak beş yüz yıl sonra yeni kâşifler bu anıtları vahşi doğanın içinden yeniden kurtarıp almıştı, böylece anıtlar yalnızlıkları, yadırgatıcılıkları ve dünya dışılıklarıyla yeniden gün ışığına çıkarak, ülkenin yoksulluğu ve köleleşmesi süredururken birkaç yüzyıl ya da bin yıl daha varlıklarını sürdüreceklerdi. Bayon, kuzey tarafındaki devasa ağaçların tepeleri arasından taş yüzleriyle yükseliyordu, ağustosböceklerinin uğultusu bu ölüp gitmiş, geniş, titreşen düzlüklerin, ve yokuş aşağıya inmekte olduğumuz Uppland Caddesi'nin üzerine düşüyordu.

Stahlmann'ın gezilerle, keşiflerle, karşılaşmalarla ilgili zihnindeki görüntüleri Funk'un onun hakkında sahip olduğu imaja ters düşüyordu, Funk onun, yaşanmışı somutlaştıracak biçimde betimlemeler yapamayacağını düşünüyor, özenli fikirler konusunda ona güvenmiyordu. Rosner ise onun konudan sapan konuşmalarına hiç anlayış göstermek niyetinde değildi, onun yanında sınırları belli görev çerçevesinin dışında kalan şeyler konuşulamazdı, ama konu müzik olunca popüler şarkılardan senfonilere kadar ne olursa her tür tasarımı kapsayan geniş bir yelpazeye açıktı, karşısına hangi şarkı motifi çıkarsa çıksın, ıslık çalarak, mırıldanarak, başını sallayarak eşlik ediyordu, acaba sesler çıkarmak onun soluk almasını mı kolaylaştırıyor, diye soruyordum kendime, acaba onun açısından düşüncelerin oluşmasını sağlayan bir sinir titreşimi anlamına mı geliyordu bu. Funk birkaç kez hoparlörün sesini kısmış, Rosner ise tekrar açmıştı, bu hareketi farkında olmadan, tıpkı makasla gazete sayfalarını keser, makalelere göz atar, gereksiz kâğıtları üst üste yığar gibi otomatik bir biçimde yapıyordu sanki, iç içe geçen eylemler dizisinin bir parçasıydı bu da, küçücük odanın içinde sürekli bir hareket ve gürültü vardı, okuduklarımız ve konuştuklarımız Funk'un belirlediği konuların çevresinde dönüyordu hep. Hissedilir hale gelen tedirginliğin nedeni sadece odanın darlığı, odanın içindeki kişilerin devamlı çarpışması değil, aynı zamanda içinde bulunulan durumun yarattığı tehlikeydi, dördümüzün birden, üstelik özel bir gizliliği temsil eden bir sığınakta toplanmış olması hiçbir kurala sığmıyordu, ama Rosner'in varlığına ihtiyacımız vardı, gittikçe kendi dünyasına kapa-

nan ve bacakları görevini yerine getirmeyen Rosner'in ise dışarı çıkıp başka bir yere gitmesi son derece zordu. Masanın başında oturan Rosner iskemlesinin üstüne birkaç telefon rehberi koyarak onu yükseltmişti, ben yatakta Funk'un yanında oturuyordum, dirsekleriyle masanın bir ucunu kaplamış olan Stahlmann Rosner'in tam karşısındaydı, dizleri bizim dizlerimize değiyordu, etrafta bir yığın kitap ve dergi vardı, duvarlar haritalarla ve iğnelerle tutturulmuş bir sürü küçük kâğıtla kaplıydı. İki yeni kurye Almanya'ya gönderildiği, üçüncüsü ise yola çıkma hazırlıkları yaptığı sırada Bischoff'un verdiği ilan *Völkische Beobachter*'de çıkmıştı, Bekâr Erkek Ev İşleri İçin Yardımcı Arıyor. Rosner başparmağıyla işaretparmağı arasında tuttuğu bu küçük metni iyice aşağıya çektiği lambanın yeşil ışığına doğru uzattı, başlar aşağıya doğru eğildi, sıcak soluklar birbirine karışıyordu, siyah çerçeve içine alınmış ve başka kimsenin gönderilmemesini ima eden uyarı buradaydı işte, ama Welter ve Wagner denizi arkalarında bırakmışlardı bile. İsveçli dostların yardımıyla gözaltında bulunan Welter ve Sager geceleyin Långmora kampından kaçırılmış, nöbetçiler kolayca atlatılmış, yol kenarındaki dikenli teller rahatlıkla geçilmişti, avlunun dışında onları bir araba bekliyordu. Bağlantı kişisi Wahlström, Welter'in Rotterdam'a varışını haber vermişti, daha önce de bu yolculuğu bir kez yapmış olan Wagner ise Lübeck'e gitmişti, yük gemisi Fredman deneyimli mürettebatıyla Sager'i Hamburg'a götürmek için Gävle'de hazır bekliyordu, orada Wagner'le buluşması ayarlanmıştı. Funk Bischoff'un mesajına rağmen Sager'i de göndermeye karar vermişti. Hollanda'da bağlantıların kurulmasından sonra Welter, Wagner ve Sager'le buluşacak, sonra da Berlin'e geçecekti, buna karşılık Wagner ve Sager kararlaştırılan bir tarihte Lübeck'te olacaklar ve denizciler tarafından İsveç'e geri getirileceklerdi. Bischoff'un gönderdiği sinyale rağmen Sager yola çıkmak durumundaydı, Stockholm'den iki saat uzaklıktaki Gävle'de ona ulaşılabilirdi, ama kararlaştırılan tarihte onu Hamburg'da bekledikleri ve Sager Funk'un yolculuk hazırlıklarını yapmakla görevlendirildiği için plana uyulmak zorunda kalınmıştı. Funk *Völkische Beobachter*'den kesilen ve kendisinin hazırladığı satırların bulunduğu küçük parçayı bir kenara koyup gemi hareket saatlerinin ve buluşma tarihlerinin yer aldığı kâğıdı açtı önüne. Pencere kapalı, perdeler çekiliydi. Hava boğucuydu. Mutfaktan ev sahiplerinin sesleri geliyor, gölgeleri kapının camlarına gerilmiş olan ince örtülerin üstüne düşüyordu. Funk'un yola çıkmak istemesi ve böylece Bischoff'un ilettiği bilgileri görmezden gelmesi ya da onları bir abartı olarak ilan etmesi önündeki kâğıtta yer alan verilere bir kez daha bir keyfilik kazandırıyordu. Funk'un yolculuğu, tıpkı Arndt'ın ve Stahlmann'ın yolculukları gibi daha önce pek çok kez tartışılmış ve ertelenmişti, bu girişimler kimi zaman güvenli bulunmuş, kimi zaman da kuşkuyla karşılanmıştı, ama bu yolculukların gerçekleştirilmesi kaçınılmazdı. Funk tütün

içme isteğini piponun ağzını ısırarak tatmin ediyordu, durmadan elini, üstünde güneşe doğru çıplak yürümekte olan bir çocuk resminin bulunduğu kibrit kutusuna atıyor, Rosner Funk'un elini tutarak ona engel oluyor, bunun üzerine Funk radyoyu kapatıyor, ama radyo sonra tekrar açılıyordu. Üç buçuk metre uzunluğunda, iki metre genişliğindeki ve bir maden kuyusu yüksekliğinde olan ve lambanın yeşilimsi ışığında gittikçe kararan bu oda, bu mezar, partinin yeraltındaki merkezi, bizler için birkaç saatliğine geçici bir sığınaktı, bir süre sonra dağılacak ve kendi mezarlarımıza geri dönecektik. Ve her yerde durum aynıydı, ya tek başımızaydık ya da iki kişi; üç kişi olmak bile çoktu. Oysa şimdi burada, parti bölge yönetiminin denetimiyle görevlendirilmiş olan Merkez Komite temsilcisi, Komintern'in sesi olan yılların yayıncısı, partinin muhasebecisi, aynı zamanda da milis komutanı buradaydı işte, ve böyle bir grup işgal altındaki ülkenin hücrelerine iletilmesi gereken talimatların özel bir ağırlık kazanması için yeterli oluyordu. Belirsiz bekleyiş en çok Stahlmann'a acı veriyordu, bir birliğe katılmaksızın yapılacak eylemleri tasavvur bile edemiyor, Funk, Rosner, Arndt ve ötekilerin kaleme aldığı broşürleri, aydınlatıcı yazıları, siyasi programları iletmekle yetinmek istemiyor, olaylara yerinde müdahale etmek istiyordu. Bana bir defasında Gallego'nun öyküsünden, onun bu öyküyü nasıl anlattığından söz etmişti, Enternasyonal Tugaylar'ın dağılmasından sonra Leningrad'a giden Sovyet gemisinin güvertesinde konuşmuştu onunla. Stahlmann bu serüveni anlatırken kendinden de pek çok şey katmış, İspanyol'un artık ülkesine geri dönme isteğinden, onun kendi ülkesinde bir köşede saklanmayı yaban ellerde sözümona faaliyetler yüzünden yargılanmaya tercih ettiğinden hiç söz etmemişti. Funk Stahlmann'ın bu sabırsızlığını şiddetle azarlıyordu. Ülkeye geri dönmek konusunda tıpkı Stahlmann ve Arndt gibi aynı ikilemin kendi davranışını da belirlemesine rağmen, artık koşulların uygun olduğu konusunda ısrar ediyordu Funk. Durum değerlendirmesi için düşman gücün kapsamıyla karşı güçler arasındakinin bir karşılaştırılması yapılıyordu. Karşı güçler kısıtlı da olsa, işçi partilerinin imhasından, sonu gelmeyen tutuklamalardan, işkencelerden ve cinayetlerden sonra olağanüstü bir önem kazanmışlardı, çünkü hâlâ haberler ulaştırılabiliyor, tehlikede olanlar saklanacak yer bulabiliyor, duvarlara sloganlar yazılabiliyor, sabotaj eylemleri yapılabiliyor ve hücreler bir arada tutulabiliyordu. Böyle bir zamanda vazgeçmek şimdiye kadar gösterilmiş olan bütün çabaların yok edilmesi anlamına gelirdi. Asıl mücadele muharebe alanlarında, doğuda gerçekleşiyordu, ilk püskürtmelerden, büyük kayıplardan sonra orada güçlenmeye başlayan şey, saldırganın genişlemekte olan cepheleri karşısında askerî bir güç olarak etkinleşebilir, saldırganı durdurup, moralini bozabilirdi. Düşmanın hızının kesildiği ölçüde, hâlâ kendini yenilmez sanan ülke içinde de sürekli bir fısıldaşma ve aleyhte atıp tutma, hafiften

sarsma ve alttan alta oyma hissedilir hale gelecekti, yeraltında saklananların ve sayıları hesaplanamayanların, ama görünüşe bakılırsa her yerde yandaş bulabilenlerin dayanıklılığı bile düşmanın askerî umutlarının önünde bir engeldi. Ortaya çıkan ilk yenilgiler Alman halkının kendine olan güvenini sarsacaktır, diyordu Funk. Bunun sonucu olarak Funk şimdiye kadar gösterdiği çekimserliği bir yana bırakmaya ve ülkeye gitme, bekleyenlere eza veren sessizliği bozma fikrini benimsemeye hazırdı. Ve Funk nesnel tartışmayı bir kenara bıraktığı andan itibaren, o eski kuşkular ve tehditkâr imalar bir kez daha, sakin bir seyir göstermekte olan konuşmanın gündemine giriverdi. Funk'un Bischoff'un kararı sonucunda kapıldığı öfke Arndt'a yöneliyordu, Arndt daha önce Wagner'i Britanya Büyükelçiliği'yle ilişkiler kurmakla suçlamıştı. Ben Wagner'e kefilim, diye bağırdı Funk, Rosner ise ona sesini alçaltmasını söyledi dişlerinin arasından bir tıslamayla, Funk Arndt'a dönüp, eğer Wagner'in bir Britanya ajanı olduğu konusunda ısrarlıysan, o zaman ben bunu, belli bir grubun gözünde Halk Cephesi çizgisini uzun süre savunmuş olan bir yoldaşa atılan bir iftira olarak görürüm, diyerek devam etti sözlerine. Tam da dar bir parti politikasının ötesinde bütün çevrelerdeki muhaliflerle bir ittifaka gidilmesi gereken bir zamanda Wagner gibi yoldaşlardan yararlanılmalıydı. Rosner Funk'un sözlerini büyük bir şaşkınlıkla karşıladı ve bu şaşkınlığı parti yetkilisinin Stahlmann'a yönelik sözleri karşısında daha da arttı, Funk Stahlmann'ı, diplomatik Sovyet aygıtının karşısına yetkisi dışında çıkmaması için uyarıyordu, Stahlmann eylemlerini para transferleriyle sınırlandırmak zorundaydı ve hiçkimseye hiçbir şekilde Parti içi faaliyetlerden söz etmemesi gerekiyordu. Stahlmann aracılığıyla Sovyet elçilik temsilcilerinin kendisini ziyaret etmesini ve kendisine Almanya'daki yönetimle ilgili talimatlar vermelerini istemiyordu Funk. Kibrit yandı, pipo tütmeye başladı. Rosner lambayı söndürüp perdeyi kenara çekti ve pencereyi açtı. Topraktan ve nemli yapraklardan yükselen ılık buğu içeri aktı. Evlerin cephelerindeki sarmaşıkların arasından yemek yenmekte olan mutfakların aydınlık pencereleri ve gölgemsi figürlerin aşağıya indiği ve yukarıya çıktığı merdiven sahanlıkları görünüyordu. Komşular da mutfak masasının başına geçmişlerdi, bizden ayrıydılar, ama yine de bizi koruyorlardı. Seslerimizi yükseltmekle ya da aniden suskunluğa gömülmekle her ne kadar varlığımızı belli ediyorsak da, bizler yokmuşuz gibi davranmak yardımcılık yapanların görevleri arasındaydı, onlara seslendiğimizde hemen yanı başımızda bitiveriyorlardı, ve hiç kuşkusuz en ufak bir tehlikede bizi uyarmaya hazırdılar, o zaman Rosner sırta alınarak pencereden çıkılacak, avludaki binadan, kapılardan ve koridorlardan geçilip ev sahibinin arabasının hazır beklediği Västmanna Caddesi'ne çıkılacaktı. Ne zaman sussak bir kulak kesilme oluyordu, bu kulak kesilme hep vardı aslında, kaçmaya her an hazır olmanın belirtisiydi bu. Bizim hayatımız buydu,

keskinleşmiş duyularla bu kulak kesilme, her an yerinden fırlamaya hazır bu bekleme, çünkü silahtan yana, kapalılıktan yana tüm eksiğimizi, hareketlilikle, son derece hızla kaçıp yeni sığınaklara kendimizi atmayla telafi etmek zorundaydık. Ve gerginlik az önce heyecanlı tartışmalara yol açtıysa da, suskunluk beraberinde, bütün fikir ayrılıklarını unutturan ve sadece aramızdaki müşterekliği geçerli hale getiren bir dayanışmayı getirmişti. Elimi attığım her şeyi engelleri aşma çabası olarak görüyordum, bütün bağlantılar bu çabanın içinde yer alıyordu, öteden beri böyleydi bu, ve bu noktada siyasi ve sanatsal eylemler arasında hiçbir çelişki çıkmıyordu ortaya, her ifade aracı anlama, yargıya varma, değiştirme imkânı sağlıyordu, Bischoff'un yolculuğu, Hodann'ın hastalığıyla mücadelesi, Rosner'in sahrı, babamın iş onurunu ayakta tutma çabaları, Stahlmann'ın arayışlarımda beni güçlendirmek için gösterdiği vericilik, düşlerini benimle paylaşması, bir bağlantı ağının planını çıkarabilmek için Funk'un, Arndt'ın gece gündüz çalışması ve öbür tarafta, ülkede, bizim deyimimizle mağaralarda tasarlanan her şey, bütün bunlar eylemimizin biçiminin değil de, amacının sorgulandığı ve pek çok kişinin dayanıklılık göstererek elinden geleni yaptığı, bu çabanın bir değer olarak ortaya çıktığı bir cemaatin parçasıydı. Belki de böylece küçük gruplarımızla, Münzenberg'in kültür devrimi olarak tasavvur ettiği şeyin zeminini hazırlıyorduk. Yandaki mutfakta yaşayan ve iki yıldan beri Komünist Enternasyonal'in temsilcisini gizlice yanlarında barındıran taksi şoförü ve amatör boksör Algot Pettersson'la Tranan Birahanesi'nde garsonluk yapan karısı, Gâvle Limanı'nda Sager'in Fredman'la yola çıkmasını sağlayan denizciler Wahlström, Larsson ve Ponthan ve bu ülkenin pek çok işçisi gösterdikleri sebatla ağır ilerleyen bir devrime katkıda bulunuyorlardı. Funk piposunu vurarak boşalttı, Rosner pencereyi kapatıp perdeleri çekti ve lambayı yaktı, tartışma devam edebilirdi artık. Partinin bundan böyle bağımsız bir gelişme göstermek zorunda kalacağını söyledi Funk, bu Sovyetler Birliği'ne sırt çevirmek değil, yeni duruma uyum sağlamak demekti. Saldırmazlık Paktı'yla birlikte Komintern pratikte ortadan kaldırılmıştı. En önemli görevi olan faşizmle mücadelesi, dışarıya karşı elinden alınan, üstelik mücadelenin en gerekli olduğu zamanda böyle bir durumun içine düşen Parti, yalnızlığıyla yüzleşmek zorundaydı. Funk'a göre, parti Norveç'te ve Fransa'da kendini eylemlerden soyutlamış, böylece hazırlanması yıllar alan siyasi temellerinden yoksun bırakılmıştı. Saldırmazlık Paktı'na rağmen illegal mücadelenin en ağır yükünü taşımaya devam etmemizin, proletaryanın enternasyonalizm ilkesini canlı tuttuğunu, ama örgüte yeniden yapılanmak için gerekli rezervleri sağlamadığını söylüyordu Funk. Bizim açımızdan ne kadar yıkıcı etkileri olduğunu bilerek, Sovyetler Birliği'ne bir ateşkes dönemi daha sağlama talebini onaylamıştık. Şimdi, bir kez daha asıl düşmandan açıkça söz edebildiğimiz bir zamanda ko-

münist partilerin rolüyle ilgili yeni bir değerlendirme yapmalıydık Funk'a göre. Artık uzun zamandır dünya devriminden söz etmeyen Komintern bugün yurtseverliğe dayanan bir savaşın, silahlı halk savaşının, yurtsever güçlerin eylem birliğinin yanında yer alıyordu, ve parti geniş tabanlı bir birleşme çağrısı doğrultusunda, artık emperyalist ve savaş kışkırtıcısı olarak değil, demokratik olarak tanımlanan burjuva devletlerinde sağlam bir yer edinmek zorundaydı. Karşılıklı bir anlaşma ve uzlaşma olmaksızın parti daha fazla varlığını sürdüremezdi ve bunun önkoşulu da savaş başladığından bu yana ona duyulan güvensizliğin ortadan kalkmasıydı, burjuvazinin içinde yer alan ilerici güçler dahil bütün ilerici güçlerle kurulacak bir ittifakı ciddiye aldığını göstermek zorundaydı parti. Komünist Parti ortaya koyduğu çalışmayla Sovyetler Birliği'nin yükünü hafifletiyordu, ama bu çalışmanın amacı, bağlantı kişilerinin çabalarına bakılırsa, Sovyet talimatlarını yerine getirmek değil, kendi ülkesinde özgürlüğe ulaşmaktı. Dimitrof'un, Manuilski'nin, Togliatti'nin açıklamalarına göre partilerin geleceğini, kendi ülkelerinde özel sınıfsal koşullara ve ittifak olanaklarına göre siyaset yapmak olarak anlamak gerekiyordu. Bunun tekrar bir dünya hareketine dönüşüp dönüşmeyeceğini zaman gösterecekti, ama biz şimdi, partiler arasındaki temasın olanaksız hale gelmese de zorlaştığını düşünmek durumundaydık. Bunun yanı sıra bir yanda ülkeyle ilgili tasavvurlarımız, öte yanda da elimize geçen her rapor sonucunda ortaya çıkan ve her defasında ülkeye gidip kendi gözlerimizle çok anlamlı, karmaşık durumu görmek zorunda olduğumuz fikrini uyandıran sorular vardı. Kısa bir süre önce elime geçen ve şimdi aktardığım bir tanık raporunu okurken ben de kafamda oluşturduğum Berlin'i kentin şimdi içinde bulunduğu durumla karşılaştırma isteği duymuştum, içlerinde bir düş olarak yaşattıkları şeyin gerçekliğini bilmek isteyen Bischoff'u, Henke'yi, Funk'u anlıyordum, uzun süre önce yitirilmiş bir şeyle yeniden ilişki kurma dürtüsünü anlıyordum. Funk'a göre malzeme gönderme, yeraltındaki çalışmalarla ilgili haber alma görevi ön planda olmuştu. Bir zamanlar yakın olup, sonra birbirlerinden ayrılmış olan insanların arasındaki düşünsel ilişkilerin devamlılığına ilişkin deneyimler nesnel gözlemler uğruna inkâr edilmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen bilincimizi oluşturan sokaklarda, binaların arasında hareket edebiliyor olmak fikri bile son derece güçlüydü. Ama benim İsveçli mühendis Nyman'ın kimliğini almama ilişkin plan geri çevrilmişti, Nyman kurye olarak faaliyette bulunabilmem için bana bütün belgelerini vermeye hazırdı. Tasarladığım gibi dostlarım Heilmann ve Coppi'yle buluşmam gerçekleşemeyecekti. Nyman'la birlikte annemi ve babamı ziyaret ettiğim Alingsås'da tekstil fabrikasında buluşmuştum, buranın laboratuvar şefini tanıyordu Nyman. Kimya Fabrikası Grünau'da çalışıyordu ve birkaç haftalığına izinliydi, benden sadece birkaç yaş büyüktü, aynı boydaydık ve birbirimize benziyorduk,

Almanya'ya geri dönüş izni ve geçerli çalışma izni olan pasaportunu bana vermişti Nyman, bir tek pasaporttaki fotoğrafı değiştirmek gerekiyordu. Belgeyi elinde tutan Stahlmann verileri kontrol edip belgeye yeni bir fotoğraf konmasının zor olmadığını söyledi. Ben de kişisel bilgilerin yanı sıra, herhangi bir sorgulama durumunda soruları cevaplayabilmek için beyazlatma yöntemleri, suni yün ve ipeğe uygulanan işlemlerle ilgili temel bilgileri öğrenmiştim. Nyman'ın belgeleri, eğitim kitapları ve diğer teknik evrakı elimdeydi. Pasaportları tahrif eden, mikro fotoğraf ve gizli yazı uzmanı olan, kimyasal süreçleri iyi bilen Stahlmann Nyman'ın notlarına şöyle bir bakıp beni birden kolumdan yakalamış ve sabunun bileşimini sormuştu. Yüksek yağ asitlerinin alkali tuzlarından yapılır, diye yanıt vermiştim ona. Yüksek yağ asitlerinin adlarını söylememi istemişti. Palmitin asit, stearin asit. Sabun nasıl elde ediliyordu. Sözgelimi sodyum hidroksit bazlı bir yağ asidinin nötralizasyonu yoluyla. Endikatörlerin neler olduğunu biliyor muydum peki. Turnusol kâğıdı, fenolftalein, metil violet. Rosner'in boğulur gibi attığı kahkaha, Funk'un taşlaşmış yüzü tüyler ürpertici hayaletlerin vardıkları bir yargı anlamına geliyordu ve Stahlmann tuzak sorularıyla amaçlarımın aşırılığını göstermek istemişti. Ama yine de, Nyman'ın annemin babamın evinde anlattıklarını parti yetkililerine aktarmayı isterken, gerçekleşmenin eşiğine kadar gelmiş olan Berlin'e gitme fikri aklımdan çıkmıyordu. Nyman'la buluştuğumuzda garip bir içsel yakınlık oluşmuştu aramızda. Ekim bin dokuz yüz kırktan bu yana Almanya'da çalışan Nyman, bir tekstil teknisyeni olarak sürdürdüğü gündelik yaşamdan gittikçe uzaklaşıp yazmanın ağır basmaya başladığı bir bölgeye girmişti. Norrköping'de Nyborg Yün Fabrikası'nda, sonra Magdeburg'da kimya tekeli İG Farben'in İsveç şubesine bağlı yıkama fabrikasında ayrıştırma uzmanı olarak çalışmış, son olarak da Grünau fabrikalarında görev yapmıştı, katettiği bu yolda bir günce tutmuş ve örme kumaşları yıkama deneylerinin, sabun türü yağlarla ve endikatörlerle yapılan deneylerin kendisine artık yetmediğini görmüş ve sıradışı meseleleri çözme alışkanlığı içinde onun yerine Almanya'ya gitmem fikrine kendini hemen hazırlamıştı. Orada kalacağım süre içinde Friedenau'da Kaiser Bulvarı on beş numaradaki evini bana tahsis etmeye hazır olduğunu da söylemişti. Üç hafta sonra bir telgrafla acil aile meselelerinden dolayı İsveç'e geri çağrılacaktım. Bu planın mantıklı olduğunu düşünüyordum, ülkeye gitmek isteyen başkaları da kendi planlarının mantıklı olduğunu düşünüyordu, yaptığım hazırlıklar, Henke, Bischoff, Wagner, Welter, Sager ve diğerleri için yapılan hazırlıklardan daha güvenli gibi geliyordu bana, ama sonra parti hücresinde dile getirilen nedenlerden dolayı olmasa da, başka nedenlerden dolayı en derin gizliliğin içinde bana yer olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştım. Plan Caddesi'ndeki evimizde Nyman'ın anlattıklarını ve sağlık durumu bir süredir düzelmiş olan annemin de anlar gibi görün-

düğü şeyleri sınamak ve değerlendirmek durumunda kalmıştık. Ben konuşurken dinleyicilerin not almasını, mutfağın gittikçe sessizliğe bürünüp ev sahiplerinin yatmaya gitmesini izlerken, evimizdeki sohbet sırasında annemin yüz ifadesinin nasıl değiştiğinin ve onu ilk ziyaretimde gördüğüm gibi tekrar ürkütücü bir biçimde donuklaştığının giderek daha çok bilincine varıyordum. Annemin ilgisinin tam olarak ne zaman dehşete dönüştüğünü söylemek mümkün değildi. Nyman önce ülkeyi genel olarak anlatmakla başlamıştı konuşmasına, ülke ticaretin, ekonominin merkezi olan Berlin'den yönetilerek yeniden düzenlenmekte olan Avrupa'yı soyup soğana çevirmek, doğudan köle getirmek, İsveç ve İspanya'nın cevherinden yararlanmak, Norveç'i tek bir balıkçı limanı haline getirmek, Hollanda'yı sebze bahçesi, Belçika'yı kömür deposu, Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı tahıl ambarı olarak kullanmak istiyordu, ve bütün bunlar anıtsal mimariyi, gösterişli bulvarları, tören meydanlarını düşününce sürpriz değil, siyasi beyanlardan zaten bildiğimiz şeylerin her geçen gün hayata geçirilmesiydi. Ama sonra, güneydoğudaki işyeri konusundan uzaklaşıp yavaş yavaş insanlardan söz etmeye başlamıştı Nyman, sokaklardaki, evlerdeki insanlardan, biz de onlarla ilgili şeyler duymak istiyorduk. Albümin elyaflarıyla, nebati pamuklarıyla, apre ve emprenye kimyasallarıyla şimdi o uzaktaki laboratuvar bir tür camdan kutuydu, Sommer adında teknik bir şef ve Leussen adında bir başkimyager vardı, Nyman'ın düşünceleri damıtma aygıtlarıyla potaların arasındaki bu gölgemsi figürlerden uzaklaştıkça, Glienicke ve Johannisthal'den, Königsheide'den, sanayi bölgelerinin bulunduğu sıradağlardan ve Neukölln'ün kiralık evlerinden geçen ve kentin iç kısımlarındaki yoğunluğa ulaşan takırtılı tren hattı belirginleşiyordu, bu yerleri bir Alfred Döblin, bir Walther Ruttmann bile sadece şöyle bir anlatmışlardı. İnsanı kendine çeken bu kaleydoskop bir kez daha karmaşanın, is ve tozun, yağ ve ter kokusunun içine dalmak demekti, Heilmann ve Coppi'yle yaşamış olduğum dünyaydı bu. Sokaklardan ve mahallelerdeki avlulardan geçerken insan bu dünyanın hiçbir zaman bütününü değil, sadece küçük kesitlerini görebiliyordu. Nasıl ki bu dünyaya bakış biçimi gözlemcinin bakış açısına göre değişebiliyorsa ve bu bakış açıları görülmeyenlerin içinde durmadan yitip gidiyorsa, Nyman'ın görüp bildikleri de ister istemez tesadüfi olarak kalmak zorundaydı. Nyman, Grünau'daki çalışma arkadaşlarından söz ederken onların rejim ve savaş karşıtı olduklarını, tarafsızlığını korumayı bilen İsveç'ten övgüyle söz ettiklerini anlatmış, ama İsveçli olduğu bilindiğinde çoğunun ona söylediklerinin, bir yabancıya söylenen şeyler olarak bağlayıcı kabul edilemeyeceğini de itiraf etmişti, bunun dışındaki durumlarda edindiği izlenim farklıydı ve itaatsizlikle uyum arasındaki karşıtlığı daha da tekinsiz hale getiriyordu. Nyman'a göre bu savaşı onlar yaratmıştı, sadece içine çekiliyor olmaları söz konusu değildi, savaş denen şey onların yaptığı ve düşün-

düğü her şeyi kuşatıyordu, savaştan önce olup biten her şeyi desteklemişti onlar, bu ister istemez onların savaşıydı ve onlar bu savaşın bir parçasıydılar, eğer öyle olmasaydı savaşın beraberinde düşmanlarına getirdiği şeyler karşısında bu denli duyarsızlaşmazlardı, bu onların savaşı, onların istediği bir savaş olduğu içindir ki, duyarsızlaşmaya razı olmuşlardı, her şeyin kendilerinden kaynaklandığını, kendileri tarafından harekete geçirildiğini hiç düşünmüyorlardı, sadece kendilerini görüyorlardı, taşıdıkları sorumluluğun ve suç ortaklıklarının farkında değillerdi. Nyman'ı en çok şaşkınlığa uğratan şey, candan ve ekabir davranmaları, kendilerinin yol açtığı felaketi onlara hatırlatabilecek her şeyi boşa çıkarma becerileriydi. Bir zamanlar olduğu şey olmaktan çoktan uzaklaşmış, kendisi olmaktan çıkıp kendini cinnete kaptırmış, üstelik bundan yüksünmeyen insanlar ancak bu şekilde davranabilirdi. Bu insanlardan değişmeleri beklenemezdi, onlar sıradan, çalışan, savaş yorgunu, utanca batmış insanlar değildi, Nyman halk olarak bu durumda olanlardan hesap sorulamayacağını, çünkü hiçbir şeyin farkında olmadıklarını söylemişti. Örgütlü bir muhalefete de tanık olmamıştı Nyman, sadece aranan birkaç kişinin Wilmersdorf daki Viktoria Kilisesi'ne sığındığını, bu kilisenin papazı Forell'in gerektiğinde kendisine yardımcı olacağını biliyordu. Adresi belliydi, Kaiser Bulvarı'nın hemen arkasında, Berlin Caddesi'nin köşesindeki Landhaus Caddesi. Bütün siyasi bağlantıların dışında olmasına, ayrıca da bir yabancı olmasına rağmen, orada ne olup bittiğini, sokaktakilerin görmezden geldiği, her yerde ve sürekli olarak gün ışığını parçalayan panik anlarını görmüştü. Almanya'nın yerlisi insanlar, içlerinden çıkan kurbanlara, ellerindeki acınası bohçalarıyla itilip kakılarak kamyonlara sürüklenen kederli kurbanlara, bitkin yaşlılara, kirece dönmüş kadın yüzlerine, artık ağlamaya cesaret edemeyen çocuklara kayıtsızca sırtlarını dönmüşlerdi ve Nyman'a göre bu kayıtsızlık algısızlık hali değil, sadece genel bir uzlaşının göstergesiydi. En açıkça görünen şeyin suçlularla, işledikleri suçlar arasındaki ayrılık olduğunu söylemişti Nyman, göğsünün üstündeki işaretle, uyurgezer gibi önüne bakarak yaya kaldırımına çıkmadan, kenarda yürüyen toplumdışı kalmış birisini gördüğünde yer yarılsın istemişti Nyman, ama kaldırımlarda, yollarda istenen olmuş, kendilerine halel gelmesine izin vermeyenler arasındaki dayanışma sağlanmıştı artık, yolunu şaşırıp buralarda görünen birisi onları hiç ilgilendirmeyen, hemen gözden kaybolacak bir gölgeydi sadece. Onların hâlâ inanılmaz buldukları ve aşağılandıklarını hissettirip öfkelenmelerine yol açan tek şey ötekiydi, geceleri yükseklerden, yaşadıkları dünyaya baskın yapıp binalarını harabeye, ortalığı yangın yerine çeviren, aralarındaki pek çok kişiyi yere seren öteki, çünkü o övünç kaynağı yaratıların kalleşçe saldırıya uğraması caiz değildi. Nyman bir zamanlar E.T.A Hoffmann'ın demlendiği, daha sonra da Strindberg ve Stanislaw Przybyszewski'nin uğrak yeri zum Schwarzen Ferkel

meyhanesini anmış, ben de bu sohbet sırasında sadece bu iki yazarın vakasından söz edip, dünyanın tepsi gibi düz olduğunu kanıtlamak için bu iki yazarın yağmurda ıslanmış asfaltta, at arabalarının arasında kafa kafaya verip yere uzanışlarını, polis tarafından tutuklanışlarını konuşmakla yetineceğimizi sanmıştım, ama Nyman Kempinski Restoran'da karşılaştığı von Seydlitz adındaki bir konttan bahsetmeye başladığında konuşmamızın başka bir yöne gittiğini ben de anlamıştım. Belki de anlattıklarını inandırıcı kılan şey, sözü edilen kişinin garip, hayaletimsi görünüşüydü, durum öylesine normaldışıydı ki, onu ancak kendisi de tekin olmayan birisi anlayabilirdi. Kontun kendisi de, baykuş gibi yüzü, diken diken saçlarıyla hayalî bir şeydi sanki, Nyman duyduklarını gerçek kabul ediyordu, çünkü günümüzde hakikatin, inanılmazın sınırları içinde yer aldığını öğrenmişti. Hoparlörlerden Ragnarök'ün* trombonlarının grotesk ve melodramatik sesi yayılmaya başlamıştı, kıyamet güçleri Kırım'a, Çarkov'a, Kursk'a, Moskova'ya ilerliyordu, Nyman garsona yemek siparişini veriyordu, dimdik arkasına yaslanmış, bacaklarını öne doğru uzatmıştı, garson kolunun altında peçetesiyle bekliyordu, yanındaki masada oturan adam da omuzlarını kaldırmış, gözleriyle onun bakışlarını izleyerek duvardaki iki afişe dikkatini vermişti, afişlerden birinde bir Churchill tasviri arkasını dönmüş, iyice önüne eğilmişti, başı bacaklarının arasından görünüyordu ve pantolon dikişi patlamıştı, afişin altyazısı şöyleydi, Patlıyor, hemen onun yanında Roosevelt yer alıyordu, goril suretinde, Beyaz Sarayın Delisi ibaresiyle dişlerini göstererek gülüyordu, eğer komşusu onu etkili bir jestle susması için uyarmış olmasaydı keskin bir kahkaha atmaya hazırdı. Nyman yemeğini seçtikten sonra yanındaki adam, Başkomutan Sibirya'ya gitmek istiyor, diye fısıldamış ve onu kendi masasına davet etmişti. Kont doğrudan lafa girip köklerini kurutmaktan söz etmeye başladığında aralarındaki sohbet daha yeni başlamıştı. Nyman onun Sovyet ordularının imhasından bahsetmediğini hemen anlamıştı, onlar asla imha edilemezdi, olsa olsa kendi ülkelerinde çetin cevize çarpacaklar ve saldırganı ağır ağır geri püskürtüp ait olduğu deliğine göndereceklerdi, hayır, bir ırkın, Yahudi ırkının imhasından söz ediyordu, bu iş zaten uzun zamandır yürürlükteydi, ama usulünce gerçekleştiriliyordu her şey, şimdi ise, onlarla, yüzlerle insanın toplu olarak maruz kaldığı örgütsüz kıyım devri kapanmış, kıyım sistematikleştirilmişti, artık böcekler gibi kökleri kazınabilirdi, böcek ilacının işe yarayacağı akıl edilmişti çünkü, bu kırıntılı madde serpildiğinde ölümcül bir gaz çıkarıyordu, ölümcül bir zehirdi bu. Uzun zamandır denemedeydi bu madde, imha edilecekler giysileri çıkarıldıktan sonra mühürlenmiş vagonlara konuyordu, bitlerinden arındırılacakları söyleniyordu onlara, demişti adam, arındırılıyorlar da, ama daha bitler ölmeden çıkardıkları hırıltılarla kendileri üst üste yığılıyor. Adam Ny-

(*) Nordik mitolojide dünyanın sonu anlamına gelir – ç.n.

man'a biraz daha sokulmuş, izleme deliğinden gördüklerini anlatırken yüzü çarpılmıştı. İnsanlar içeride balık istifi gibi ayakta dikiliyordu, çalışacak durumda olmayan, yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar. Yüzleri yukarıda açılan küçük bir pencereye dönük. Yukarıya dönmüş yan yana solgun yüzler. Gözleri korku içinde, fal taşı gibi açık. Çocuklar anneleriyle sarmaş dolaş. Hemen hemen herkes birbirine sarılmış durumda. Konserve kutusu üstlerine boşaltılıyor. Gri bir toz bulutu. Öksürmeye başlıyor, can havliyle ellerini boğazlarına götürüp soluk almaya çalışıyor, birbirlerinin üstüne çıkıp yukarıya tırmanmak için debeleniyor, duvarları tırmıklıyorlar, bedenlerin oluşturduğu sarmaş dolaş bir yığın, maviye çalan bedenlerin seğirmeleri, kusanlar, altını pisletenler, ve en fazla beş dakika sürüyor bu, on beş dakika daha bekleniyor, sonra havalandırma, yılanlar gibi öyle dolaşık bir hale geliyorlar ki, ancak uzun çubuklarla birbirlerinden ayrılabiliyorlar. Adam iniltileri ve hırıltıları taklit ederken Nyman, kendilerine bakan var mı diye tedirginlikle çevresine göz atmıştı. Toz şimdilerde daha da hızlı etki ediyor, demişti adam. Almanya'nın Haşeratla Mücadele Şirketinde yüksek tempoyla çalışıldı. Tam kapasiteyle üretim yapıldı. Bu madde etkili ve ucuz. Kilosu beş mark. Bin kişi için dört kilo kullanılıyor. Tutarı yirmi mark. Bir defada iki bin kişinin halledilebildiği hangarlar inşa ediliyor. Yeraltı hangarları. Dışarıda numaralı banklar var, giysilerin ve ayakkabıların bırakılması için. Cesetlerin yakıldığı fırınlara çıkan asansörler. Gelecek ilkbahar başlayacaktı işlem, kendi yaptığı teftiş gezilerinde beton odaları, ısıtma odalarını, kocaman barakaları görüp olaydan emin olmuş, tesislerin kapasite hesaplamalarında yer almış, buradan uzaklarda, Ana Karargâh'ta Büyük Mastürbatörü, bu ırkın yok edilmesi için ağzı köpükler içinde bağırırken duymuştu. Nyman'ın her sözcüğü aklında tutması, duyduklarını ülkesinde yayması, onu dinlemek istemeseler de vazgeçmemesi, bu tür masallardan dolayı onu alaya alsalar da gücü yettiğince haykırması gerektiğini, burada kentin içinde görülenlerin doğuda olup biteceklerle karşılaştırılamayacak kadar dehşet verici olduğunu, bütün bunların masal olmadığını, gerçek olduğunu, kurallarını öğrenmek zorunda olduğumuz bir gerçeklik olduğunu söylüyordu. Ocak ayında bütün hazırlıklar tamamlanmış olacaktı. Teknik organizasyonun, görevi yaklaşık on milyon insanın yakalanması ve onların muhasebe kayıtlarının ele geçirilmesi olan bürokrasinin yanı sıra ekonomi siyasetine dönük hedefler de söz konusuydu. Krupp, İG Farben ve sanayi sektörünün diğer birçok kuruluşu kampların yanı sıra bu iş için fabrikalar bile kurmuştu, hâlâ çalışabilecek gücü olan tutsaklar burada sonuna kadar kullanılacaktı. Bu insanların saçlarına ve dolgu dişlerine kadar her şeylerinin ellerinden alınıp son parçasına kadar kullanılması, onları ekonomik, ulusal bir planlamanın parçası haline getiriyordu, bu planlama ulusun yabancı türlerden arındırılma görevini büyük kâr elde edecek yatırımlarla

birleştiriyordu. Nyman kendini susturmak için ağzını eliyle kapatmış, kafasını öne eğip gözleriyle çevreyi süzmüştü, annemin yanında böyle şeyleri nasıl konuşabildik, diye düşündüm ve ertesi gün ilk trenle annemin babamın yanına gitmeye karar verdim. Masanın etrafındaki yüzlerde kuşku, Nymann'dan aktardıklarımın yol açtığı bir güvensizlik okunuyordu. Onlar ne İsveçli mühendisi ne de ünlü ve soylu bir aileden gelen rejim karşıtını güvenilir buluyordu, generalin akrabasının öne sürdüğü bu tür iddialar, önce olaylara vâkıf bir merci tarafından onaylanmalıydı, ancak parti henüz bu boyutlardaki katliamlarla ilgili bir bilgi vermemişti. Nyman hakkında anlattıklarımdan sonra, bir hayalcinin fantezilerini dinlediklerini düşünüyordu onlar. Oysa Nyman görgü tanığının böylesine açık konuşmasına neden olan şeyin sarhoşluk olmadığını söylemişti, bu adam Nyman'ı, taşıdığı yükü hafifletebilmek için içini dökebileceği birisi olarak görmüş olmalıydı, ben de mühendisin içtenliğinden emin olduğum için Seydlitz'in neden ona günah çıkarma cüretini gösterebildiğini anlıyordum, yönümüzü belirleyecek dışarıdan veri gelmediği bu ortamda riskleri göze alarak içgüdülerimize güvenmek zorundaydık, çünkü bazen bu türden bir güven isabetli olabilirdi. Başka ipuçlarının olmadığı yerde insan, deneyimlerine dayanarak başka bir insanın yüz hatlarını, bakışındaki ifadesini, jestlerini okuma imkânına sahipti, bu yoldan edinilen bir izlenim tavsiyelere güvenerek edinilen izlenimden daha az güvenilir değildi çoğu zaman. Bu görüşmede, rastlantının ve ayırt etme becerisinin etkileşimi benzersiz bir gözlem olanağı sağlamıştı. Doğudaki sevkıyat hatları ve aktarma noktaları hakkında da anlatacaklarım vardı, kampların sayısından ve adlarından söz etmek istiyordum, ama çevremdekilerin ilgisinin azaldığını fark ettim, her şey birdenbire elle tutulur olmaktan da çıkmıştı zaten, dinleyiciler kendilerine dönme ihtiyacı içindeydi sanki. Anlattıklarımı araştıracaklarını, işgal altındaki ülkelerde Yahudilerin kaderiyle ilgili bilgi edineceklerini söylediler, sadece Nyman'ın anlattıklarını esas almak düşünülemezdi. Onların görüşüne göre politik duruşu bilinmeyen ve parti üyesi olmayan bir İsveçli'nin işin içine katılması çalışmaların bütününe büyük zarar verebilirdi. Onun belgelerini kullanmak benim araştırılmama yol açabilirdi, ayrıca onun Berlin'deki evine yerleşmeyi başarabilsem bile, bina sorumlusu hemen kuşkulanacak, ben de Grünau'daki fabrika yönetimiyle yüzleşmek zorunda kalacaktım. Bir kuryenin üstlenmek zorunda olduğu faaliyetlerin gizlilik altında, bilinen bütün bağlantıların dışında yürütülmesi gerektiği kesin bir emirdi, bir İsveçli'nin kimliğiyle kadroların tanımadığı biri olarak bana yeraltının kapıları açılmazdı. Legal yollardan, dediler, hiçbir yere varılamaz, ülkeye ancak uzun yıllarını illegal bir gizlilik içinde geçirmiş deneyimli kişiler girebilir. Uzun zamandır bilinen katliamların yaygınlaşacağını kabul etseler de, Kont'un bir yabancıya anlattıklarını ancak bir delinin sözleri olarak algılıyor, bu nedenle de bu

bilgileri ciddiye almıyorlardı. Belki de artık yorulduklarından gündelik alana daha yakın bir alana atladılar, günün hareketliliği bittikten sonra, geceyarısından sonra bu tuhaf, bir kenarda kalmış, yersiz yurtsuz, kimseye aidiyet sunmayan, sadece fikirlere hizmet eden bir hayatla ilgili düşünceler gündeme gelmeye başlamıştı, nitekim artık Funk'un kapatmaya yeltenmediği radyodan gelen bir aryaya kulak kabartan Rosner Viyana'dan söz etmeye başlamıştı, az önce dinledikleri hasta bir beynin ürettikleri yeni izlenimlerle örtülmüş, büyük şamdanların ışığında arabaların yaklaştığı, sütunlu geniş opera girişinin, ağızları halkalı aslan başlarının, şaha kalkmış beyaz atların üstündeki demirden prenslerin görüntüsü öne çıkmaya başlamıştı, Rosner de bir tiyatroda yerini almış gibi, sallanan koltuğunda arkasına yaslanmış, ellerini karışık saçlarının arasına sokmuş, başını sağa sola sallıyordu, Funk ise uzun zamandır gül yetiştirmek istediğinden söz ediyor ve renklerin çeşitliliğini, bu soylu bitkinin ne çok türü olduğunu, savaştan sonra kendisinin de bir gün bir bahçesi olabileceğini anlatıyordu, Stahlmann'a gelince o da yeniden pembe renkli figürün büyüsüne kapılmış olarak Angkor'a dönmüş, ana tapmak yolundan söz ediyordu, yarı karanlıkta parmaklar işlenmiş kesme taşların üstünde dolaşmış, sonsuz figür çeşitlemelerine, biçimlere dokunmuştu, nihayet güneş ışığının vurduğu bir figür çıkmıştı karşılarına, o anda soluğunun kesildiğini söyledi Stahlmann, en güzel figürlerden birinin, gülümseyen pembe ağzıyla, inanılmaz derecede pürüzsüz, kavisli alnıyla, kemerli olmasına rağmen benzersiz bir inceliğe sahip burnuyla dans eden tanrıça Devata'nın yüzünün tam karşısındaydı, Stahlmann onun yumuşacık bir hareketle kaldırmış olduğu elini tutmuş, saç örgülerinin yıldız biçiminde çevrelediği bu çehrenin karşısında uzunca bir süre kalmış ve aslına bakılırsa onun etkisinden asla kurtulamamıştı. Ertesi gün sabah karanlığında istasyona giderken bu üç yoldaşın ikinci yaşamlarını da kafamda taşıyordum, Komintern'in sarsılmaz temsilcisi şarkı sanatına biat etmiş, partinin öfkeli organizatörü kendini güzel kokan çiçeklerin bakımına adamış ve Parti'nin neferi taştan bir dansçıya büyük bir aşkla bağlanmıştı.

Yolculuğu imkânsız hale getirecek nedenlerden birisi de annemden ayrılmanın kederi olacaktı. Onu düşünmek beni kör edecekti. Son bir hafta içinde annem yemek yemeyi reddettikten sonra öyle güçsüz hale gelmişti ki, hayattan ayrılmak için nefesini biraz tutması yeterdi, insan onun başka bir boyuta geçtiğinin farkına bile varmazdı. Bir tek ardına kadar açtığı gözlerinin birden nasıl söndüğüne tanık olunabilirdi. Yeni yıla kadar babamın yanında kalmıştım, ama birbirimizi teselli edemiyorduk. Sanki ben annemi, babam

da karısını yitirmekle bize şimdiye kadar yaşama ve çalışma gücü veren her şeyi yitirmiştik. Annemin sırtlandığı yük, bizim ona yardım gücümüzü çok aşıyordu. Onun umutsuzluğunu biraz olsun azaltmak için ona anlayış gösterme, onu ikna etme çabalarımız yetersiz kalmıştı. Geçen yıl onun iyileşme yolunda ilerlediğini sanmıştık, ama sonra ona olanlar hastalığın nüksetmesi bile sayılmazdı, çoktandır geri dönülmez hale gelmiş bir durumun yeniden öne çıkmasıydı sadece. Annem dilini yitirmediğini, sadece bizim anlayamayacağımız başka bir ifade biçiminin arkasına çekildiğini kanıtlamak istercesine zaman zaman babamla konuşmuştu, bunu yapmaktaki amacı babamın dünyasını da göz önünde bulundurarak kendisinin içinde yaşadığı sınırları onun gözünde belirgin kılmaktı. Ama yine de annemin ölümünün ardından, tıpkı Boye'nin ölümünün ardından olduğu gibi bir sarsıntı yaşamıştık, bu sarsıntı içinde, onun yardım çağrılarını duymazdan gelip onu yarı yolda bıraktığımız duygusuna kapıldık. Bu tökezlemeden ancak onun bize söylemiş olduklarını unutmayı başarırsak kurtulacağız gibi geliyordu bize. Babamın bana iletmiş olduğu ve onları ziyaret ettiğim zamanlarda benim doğrudan algılamış olduğum anneme ait yaşantılar hâlâ içimdeydi, ama çözülmeye başlıyorlardı. Bu yaşantılar bizim gerçekliğimizin bir parçası olmasına rağmen her defasında bir sınıra çarpıyorlardı, bu sınırın ötesine geçilebilse bile varılacak nokta çaresizlikten başka bir şey değildi. Böylece bu durumla yaşamaya devam etmek sürekli bir hileye dönüşüyordu ister istemez, annemin yasını tutuyor, eksikliğini çektiğim şeyin anısıyla yaşıyordum, ama ondan geriye kalan ve yaşamaya devam eden şeyin içine sızamıyordum yine de. Nyman'ın restoranda yaptığı konuşma da unutulup gitmişti, gazeteler yeni bir şey bildirmiyor, hükümetler susuyordu, partiden de herhangi bir onay gelmemişti, yeniden Berlin'e dönen Nyman'dan ise yeni haberler geleceği yoktu. Annemi içine çeken şiddeti ocak ayı başında konuşup danışmak amacıyla izini sürdüğüm Hodann biliyordu bir tek. Ayrıca Hodann hayatın devam etmek zorunda olduğu önermesinin boşluğunun da farkındaydı, hayat aklın sınırlarını aşan bir felakete dönüşmüşken hayatın devam etmesinin ne anlamı olabilirdi ki. Annem Alingsâs mezarlığında gömülüydü, mezarlığın kuzey ucunda, çiftlikleri ve tarlaları sınırlayan Nyebro Caddesi'ne çıkan çitin orada, aramızdan ilk ayrılan olarak orada yatıyordu, İsveç toprağında, Strassburg'dan Bremen'e gitmiş, orada babamla tanışıp beni dünyaya getirmiş, babamla ve benimle Berlin'e yerleşmiş, sonra bir dönem Warnsdorf'da yaşamış, Polonya'nın birçok yerinde yaşayarak bu ükeyi boydan boya katetmiş, yolu sonunda İsveç'e kadar uzanmış, ve burada hayat yolculuğunun sonuna gelmişti. Ardında hiçbir mal mülk bırakmamıştı, artık babamın tek başına oturduğu odadaki koltuk bile ona ait değildi. Üzerine lastikle gerilmiş tezgâhın başında elindeki baskı aletiyle tezgâhın bir ucundan diğerine giderken kıvamlı bo-

yayı kepçeyle tel ağın arasından akıtmakla meşgul olan, işini yaparken de arada bir geniş pencereden okulun avlusunun çaprazında bulunan yıkık dökük ahşap eve, kendisini beklemek için dışarı çıkan olacakmış gibi bakıp duran babam da çalıştığı bu fabrikadaki hiçbir şeyin sahibi değildi, o da annem gibi mülksüzdü. Annem Boye'yi buz tutmuş orman zemininden ayağa kalkıp oradan uzaklaştığını gördükten sonra, babama zihnindeki görüntüleri anlatmıştı, ama Brest'in güneyinde, Sobibor'daki karlı havada başına gelenleri babama anlatması için uzun bir süre geçmesi gerekmişti, başkalarıyla birlikte çukurun içine düşmüş, onların arasında yatmış, çevresinde gövdelerin sıcaklığını, seğiren kolları ve bacakları hissetmişti, kar hırıltıların ve hışırtıların üstüne yumuşak yumuşak düşüyordu, sonra ortalık sessizliğe gömülmüştü, akmakta olan kumların arasından sürünerek dışarı çıkmış, bir kar denizinin içinde bata çıka ilerlemişti, ama onu böylesine ele geçiren şey bu değildi, onu geri dönüşü olmayan bir yola sürükleyen şeyden ancak ölmeye yattığında söz etmişti babama. Uppland Caddesi'nde geçirdiğim geceden sonra ailemin yanma gittiğimde annemin kararını fark etmemiştim. Annem eskiden beri alışık olduğum ve içimi ürkek bir sevinçle dolduran sakin hareketlerle yemeği hazırlarken babam da lafı yine Nyman'ın sözünü ettiği olayların ardındaki güçlere getirmişti. Nyman'ın ve babamın anlattıkları biçimsel olarak farklıydı, ama ikisi de mantığımıza kapalıydı. Babamın o akşamüstü söyledikleri mühendisin anlattıklarından daha da akıl almazdı. Hayatımızın içinde yer alan şeylerden söz etmişti babam, onun anlattıklarıyla bizim aramızda bir kırılma söz konusu değildi. Nyman'ın söylemiş oldukları, bana bir kez daha avcumun içinden kayıp gidiyormuş gibi geliyorsa, bunun nedeni sözü edilen acıların taşıyamayacağımız kadar büyük olmasıydı. Ama bu acıların var olduğunu ve her an kendilerini gösterebileceğini biliyordum. Buna karşılık babamın anlattıkları, her şeyin ötesindeydi. Burada sözü edilen şey yabancı bir dünyadandı. Bunu Hodann'a anlatmak istediğimde fark etmiştim. Babam konuşurken onun sözlerinin bizi kuşatan şeyle ne kadar uzlaşmaz olduğunu hissetmiştim öncelikle. Üç ay sonra, Hodann'la aynı konuya girdiğimde, babamın konuşurken ne denli zorlanmış olması gerektiğini anlamıştım, babamın o zorlanma hali, söylenenlerin içeriğinin bıraktığı rahatsız edici, mantıksızlık izlenimini bastırıyordu, Onun sözleri öncelikle annemin karakterinin duruluğuyla çelişiyor ve bin dokuz yüz kırk mayısında yeniden bir araya geldiğimizde başlamış olan bir kopuşa işaret ediyordu. O zamanlar ima etmiş olduğu bir şeyi bütün sistemiyle yerli yerine oturtmak için yeniden ele almıştı. Ağır ağır batmakta olan o küçük odayı realitenin en yüksek güçle kendini gösterdiği düzeye çıkarmak istiyormuş gibi gelmişti bana. Açıklık ve çürütülemezlik peşindeki tavrıyla annemin yaşadıklarını daha büyük bir karanlığın içine itiyordu babam. Bizden hep gizlenmek istese de hayatımızı be-

lirleyen şiddete meydan okuyor, ona sesleniyordu. Bu annemin anlayamadığımız iç dünyasının tam karşıtıydı ve bütünüyle akılcıydı. Bu devasa metalik sistemin karşısında organik madde pütür pütür oluyor, kolayca eziliyor, kabarcıklar halinde uçup gidiyordu. Adlarını andığı kişiler, onlardan çok önce başlamış ve onlardan sonra da devam edecek bir sistemin sadece temsilcileri olsalar da, çatırdayan tahtaların üstünde volta atan babam için doğrudan onlara hitap etmenin zamanı gelmişti artık. Babamın isimleri sayması alışık olduğumuz her şeyden bir kopuş gibiydi önce. Bu isimleri biliyor olmamız ve onların varoluşumuzla iç içeliği onların adını koymayı daha doğal hale getirmiyordu. Belki de bir üslup ilkesi kendini dayatıyordu ister istemez. İsimlerle bağlantısı olan şeyi nasıl aktarmam gerektiğini bilmiyordum. Ancak daha sonra, ocakta bu acı hesaplaşmanın gerekliliğini hissetmiştim, ve kuru bir sonradan anlatımla koskocaman bir model arasındaki bozuk, orantısız ilişkiye rağmen babamın çaresiz, ama aynı zamanda bilinçli saldırısına katılıyordum. Bir insanın ölümüyle birlikte gelen en derin yakınlık ânının tam da babamın arzu ettiği hesaplaşmaya uygun olduğunu söylüyordum kendime. O sıralarda annemin ölümünün zaten başlamış olduğu fikrini kabul etmemiştim. Buna karşılık artık hiç umut olmadığını gören babam son bir başkaldırıyla isimleri haykırmıştı. Annem mutfağın köşesindeki raflardan tabakları alıp onları pencerenin yanındaki masaya getirirken, babam kendisini için için yiyip bitiren isimleri sayıyordu, isimler çığırtkan ve sahtekâr geliyordu kulağa, tam da kulağa gelmeleri gerektiği gibi. Çocukken onlardan söz edildiğini duymuştum, babamın mücadelesi sırasında silahlanmayı kışkırtan sanayinin yönetim kurullarındaydı onlar. Onların kafaları çiçekler ve hevenklerle çevrelenmiş olarak altın paralara basılmış gibi geliyordu gözümün önüne. Ellerinde tuttukları İmparatorluk hakkında henüz bir şey öğrenmeden önce, onların soylu ve savaşçı yüz hatlarını, girişlerini flamalar ve armaların süslediği özenli fabrikalarını, saraylarını tanımıştım. Ne savaşta ne de zor zamanlarda bir zarar görmüşlerdi, isyanların bastırılmasından sonra tekrar tam kapasiteyle üretime devam edebilmişler, paralarıyla devlet aygıtına sızabilmişler, müttefiklerini milletvekili, bakan yapıp öne sürebilmişler ya da bizzat kendileri kabinede görev almışlardı. Krupp, Thyssen, Kirdof, Stinnes, Vögler, Mannesmann antiBolşevik birliği kurmuş, Nasyonal Sosyalist Parti'yi finanse etmiş, aralarından bazıları da parti üyesi olmuştu. İsimler mutfağın köşesinden gelen yumuşak tabak çanak sesinin üstüne yükseliyordu. Daha basit yaşamak ve tasarruf yapmak, demişti babam, bin dokuz yüz on dörtte olduğu gibi yirmili yılların ortasında da bu çağrı yapılmıştı bize, çağrıyı yapan dünyanın en büyük tröstü İG Farben'ın başındaki isim Duisberg'di, bunu duyduğumuzda savaşın geleceğini anlamıştık. Annem masaya çatal bıçak getiriyordu. Babam isimleri saymaya devam etmişti. Haniel, Wolff, Bor-

sig, Klöckner, Hoesch, Bosch, Blohm, Siemens, gücü elinde bulunduranların sadece bir kısmının adını andığını söylüyordu babam. Sermayenin bin dokuz yüz otuzlardaki mücadelelerini arkalarında bırakmışlar ve uğradıkları zararı kısa süre içinde telafi etmişlerdi. O sıralar onların zenginlikleri benim gözümde de idil formatını yitirmişti artık, zarif tuğla bacalar ve minyatür cepheler görmüyordum artık, bunun yerine karşımda isten kararmış kaleler, mermer ve çelikten yıkılmaz yapılar vardı. Annem kaşıkları, bıçakları ve çatalları özenle tabakların yanına koyuyordu, düşüncelere dalmış gibi bir süre masanın başında durmuştu öylece. Eskisi gibi kilolu değildi artık, zayıf, sararmış solmuş bedeni pencereye yansıyordu. Dışarıda Schedin'in Pansiyonu'nun ardında batmakta olan güneşin kırmızısı şeritler halinde okulun avlusuna düşmüştü. Otuz üçte, demişti babam, şimdiye kadarki en büyük işi tezgâhladılar. Sivri miğferli, kalkık bıyıklı yaşlı mareşale yanaşıp ondan en büyük partinin liderine hükümeti kurma görevini vermesini istediler. Aceleleri vardı. Sosyal demokratlar ve komünistler birleşebilirdi ve bu durum engellenmeliydi. Sivrilmekte olan, kendi varlığından heyecanlanan düz suratlı adamı küçümsüyorlardı gerçi, ama bu adam onların planlarını gerçekleştirebilmesi için halkı itaatkâr hale getirmeye gayet uygundu. Burnunun altındaki badem bıyık onun devlet adamı kimliğini tehlikeye soksa da, bu kusur onun vahşi çığlığının kazandırdığı saygıyla dengeleniyordu. Burjuvazi ve orta sınıflar ulusal amaçlar için her zaman hazırdaydı, yükselmeyi uman küçük burjuvazi ise vurucu güruhu oluşturacaktı, hayal kırıklığına uğramış, aç proletarya ise iş bulduğu sürece sanayinin büyümesi için eşek gibi çalıştırılacaktı. Bu oyuna katılmak istemeyenler kısa bir süre sonra örgütsüz, partisiz, arkadaşsız kalıp nasyonal ve sosyalist ve işçi partisi olan tek partiye katılmak zorunda kalacaklardı. Büyük gösterilere katılmak için yola düşen kitleler göz önünde olacak, ama bundan kâr elde edenler ortalıkta görünmeyeceklerdi. Onlar sessiz sedasız soygun planları yaparken ve bu planlarını halk demagogunun fetih hırsıyla birleştirirken kentlerde şovenizmin koroları yankılanacaktı. Annem ağır adımlarla mutfak tezgâhına gidip tenceredeki yemeği karıştırmış ve tahtanın üstünde sebzeleri doğramıştı. Sekiz yıl geriye gitmişti annem, İspanya'daki iç savaş öncesine. Muhafazakâr Başbakan Gil Robles'le yürütülen görüşmelerde kuzey bölgelerdeki maden kuyuları ve çelik işletmeleri için imtiyaz güvencesi verilmişti, faşizm İspanya'ya taşındıktan ve silahlarıyla, gönderilmiş birlikleriyle zafer elde ettikten sonra Krupp ve Thyssen Leska ve Ollarean'daki kömür ocaklarına, San Sebastian ve Bilbao'daki silah fabrikalarına girebilmiş, Wolff ise Jean'daki, Linares ve Vilches'deki ocakların gümüş ve kurşununu almış, İG Farben Huelva, Wolfram ve Antimon da Galiçya bakırına el koymuştu. Krupp, Thyssen, Kirdorf, Vögler, Flick ve Wolff Avusturya'da Alpine Montan Sanayii'ni, Berndorf Metal'i,

Plansee ve Titanit'i aralarında paylaşmışlardı zaten, Kassel'deki Henschel Floridsdorf Lokomotif Fabrikaları'na, Stinnes Avusturya'da akaryakıt üretimine el koymuş, Dresdner Bank Hirtenberg Cephane Fabrikası'nın yönetimini almış, Deutsche Bank da bir Avusturya bankası olan Wiener Bankverein'ı bünyesine katmıştı. Annem ocakla masa arasında mekik dokuyor ve babam konuştukça bu odadaki her şey daha zavallı görünüyordu, savaştan önceki son aşamadan da söz etmek istediğini söylemişti babam. İkisi de, Alman ekonomisinin generaller kurulunun üyeleri ve onlar tarafından kurulan yüksek heyet Bismarck'ın tezini izliyordu, Bohemya'nın efendisi olan, Avrupa'nın da efendisi olur diyen tezi. Birileri soyluluklarına halel getirmeyen bir sessizlik içinde işlerine bakıyor, ötekisiyse haykırıyor ve piyadelerini Çekoslovakya'ya gönderiyordu. Askerlerin bu işten elde edebilecekleri hiçbir şey yoktu, kazançlı çıkanlar ise hemen kendini belli ediyordu. Ausig'deki kimya ve metalürji işletmeleri İG Farben'a teslim olmuş, Krupp ve Flick Brüx'ün kömürünü almış, Mannesmann Komotau'daki Witkowitz işletmelerine ve silindir fabrikalarına, Dresdner Bank ve Deutsche Bank bankalara el koymuştu, Çekoslovakya'nın geri kalanı da düşer düşmez, Bohemya Makine Fabrikaları, Prag'daki uçak fabrikası, Brünner Silah Fabrikaları, Pilsen'deki Skoda İşletmeleri imparatorluğun tröstlerine katılmıştı. Biz onları taşımasaydık nasıl bu kadar güçlü hale gelebilirlerdi ki, diye sormuştu babam. Onlar su üstünde yüzüyordu, bizler ise nehirdik. Birinci Savaşı tepemize indirmişlerdi, bizler de bir kez daha kendimizi onların piyonları kılmış, kendi sınıfımız karşılıklı birbirinin kanlarını akıtsın diye onlara silah yapmıştık. Bu isimleri anıyorsam, demişti babam volta atarak, her ne kadar zaruret içinde davranmış olsak da, bizim de en az onlar kadar, tarihi biçimlendirmiş ve onun yasalarını yaratmış olan kendi sistemlerinden başka bir şey tanımayanlar kadar suçlu olduğumuzu söylemek istediğim içindir, bizim suçumuz onları durdurmayı beceremememiş olmamızdır. Bireyler olarak önemimiz yok bizim, kendimizi ancak işçi hareketi içinde var ediyorduk, ve bu hareket kendi iç çatışmalarıyla dağıldığında bizim de güçsüzlüğümüz ortaya çıktı, doymak bilmeyenlerin ellerini yalayan bizler mezbahalık olduk, bu durumdan kaçamayanlar mezbahalık olarak yolun sonuna gelmek zorunda kaldı ister istemez. Bu denli silik, bu denli önemsiz olduğumuz için, bir zamanlar gururlandığımız şeylerle bir devlet kuramadığımız için önce bizlerden değil onlardan, adı olanlardan, bu nedenle de daha kolay söz edilebilir olanlardan söz ettim. Korkaklık ve zayıflık yüzünden önce onların adını andım, demişti babam, çünkü sayıları bizden daha az olduğu için öne çıkabildi onlar, bizlerse onlardan çok daha fazla olduğumuz için korkaklığımız ve zayıflığımız daha da büyük. Bize diş geçirilemez. Halkları oluşturan bizleriz. Bununla oyaladık kendimizi uzun zaman. Körlüğümüz içinde bizi kırıp geçirmeleri-

ne izin verdik, insan toplamda bunu fark etmiyor, kayıplar sadece içeride, yoksul, adı sanı bilinmeyen ailelerin içinde hissedilip asla sorgulanmayan bir sefaletle birleşiyor. Doğuya doğru bakan bu oda hep zamanında kararıyordu, gri mavi bir alacakaranlık sarmıştı ortalığı, mutfaktaki lamba çoktandır yanıyor, dışarıda ağaçların dalları kırmızı damarlar gibi parlıyordu, karanlık aniden bastırmış, annem bizi yemeğe çağırdığında beline kadar gölgenin içinde kalmıştı, bize gösterdiği son dostluk gösterisi gibiydi bu. Bizimle birlikte masaya oturmuş, ama bir şey yememişti. O sıradaki tedirginliğimi kendime itiraf etmemiştim, ancak daha sonra ocakta Hodann'la birlikteyken, sonraki iki ayın tecrübeleriyle annemin o akşam ne kadar bitkin ve yalnız olması gerektiğini fark etmiştim. O akşamdan sonra tek kelime etmemiş, yemek yememiş, Bratt onu kliniğine götürmek ve serumla beslemek zorunda kalmıştı. Babam telefon edip beni çağırdığında annem klinikten yeni dönmüştü eve. Bratt onu birkaç hafta boyunca serumla beslemeye çalışmış, ama sonra bunu anlamsız bulmaya başlamıştı, çünkü hastada istek olmadığını düşünüyordu. Ölüm süreci başlamıştı ve tıpkı Boye'nin, ondan kısa bir süre sonra da Anita Nathorst'un ölümünde ve Margot'nun intiharında olduğu gibi suyla, şekerle ve tuzlarla durdurulamazdı. Karın zamanından erken yağdığı sıralarda annemin yatağının kenarına oturduğumuzda, ölürken annemin tek başına ölmediğini, onunla beraber bir insan denizinin de öldüğü izlenimine kapılıyorduk, ve ölümün hidrasına, kesilen dehşet verici başın yerine yenisi çıkan canavara karşı, mücadele cesaretini göstermek için bir Herakles gerekiyordu, ve annem o sırada kıpırtısız yatıyordu, acı çektiğini gösteren bir şey yoktu. Söylemeye gücü olduğu şeyi söylemişti, daha Beyaz Rusya'dayken tüm bu göç yollarına düşmüşlerin varacağı hedefi biliyordu, sonu gelmez bir kış mevsimi boyunca yollarda olduğunu hissediyordu, ve belki şimdi de, bu Kasımda da kış aynı kıştı, ocak ayında Hodann'ın penceresinin önünde yağdığı gibi iri kar taneleri yoğun bir şekilde yağıyor, okul bahçesini, fabrikayı örtüyordu. Bu kışın içinden konuşmuştu annem, ve babam sözleri anlamak için kulağını onun ağzına iyice yaklaştırmak zorunda kalmıştı. Söylediklerıyle babama mavi kapılı evi hatırlatmıştı, babam üçüncü kez subaylara demir nişanını gösterip kendisini savaş gazisi olarak tanıtması üzerine barınmak için götürüldükleri evdi bu. Gece saatlerinde, babam uykudayken, annem seyyar yatakta uyanıktı, şöminede odun kırıkları yanıyordu, seslerin homurtusu duyuluyordu, subaylar masada oturmuş bir şişeyi deviriyorlardı, ve bu homurtu içinden olacaklara ilişkin, ama somut veri içermeyen kelimeleri seçebilmişti, kısa süre önce Nymann'ın evlerinde doğruladığı şeyi duymuştu, o bir tanıktı, oysa sadece içinde vınıltıların ve patırtıların yansıdığı sesler duymuştu, onların parmaklarıyla bir bir nasıl saydıklarını, giderek saymanın hızlandığını, elleriyle nasıl boşver hareketi yaptıklarını görmüştü, bütün ge-

ce boyunca, ne zaman o masadan tarafa baksa bu hareketleri görüyor, mırıltılar ve kahkahalar duyuyordu, bir de o kadın vardı aralarında, bir kadın görmüştü, kadının kucağında bir çocuk vardı, ve kadının yanı başında bir adam vardı, ve üç asker gelmişti, kadının elinden çocuğu çekip almışlar ve gözleri önünde darbelerle öldürmüşlerdi, ve adam askerlerin üstüne atlamıştı, ve askerler adamı ayaklarının altına almışlar ve kadının üstüne çullanıp kocasının gözleri önünde ölünceye kadar eziyet etmişlerdi, ve sonra adamı bir yerlerde kurşuna dizmek için götürmüşlerdi. Ama babam bunları annemin anlattığından emin olamıyordu, bunlar annemin anlattıkları mıydı yoksa kendi düşünceleri miydi artık ayırt edemiyordu. Babam ona bu olayı neden şimdi anlattığını sormuştu, ama annem suskunluğa gömülmüştü artık. Babam bunları anlatırken çok zorlanmıştı, ama ben de aynı şeyleri Hodann'a aktarmak istediğimde daha da fazla zorlanmıştım. Annem çarşafın altında bir deri bir kemik yatarken günbegün kuruyor, ama yine de ona her dokunduğumuzda bizi sarsacak bir güç yayıyordu. Son zamanlarda kafasında görüntüler oluştuğunu söylemişti babam, ama bu görüntülerin kendi kurgusu mu yoksa annemden yansıyan görüntüler mi olduğunu bilmiyordu. Kendini annemle dans ederken görüyor, bu görüntü durmadan tekrarlanıyordu, bir sofadaydılar, müzik duyulmuyordu, ama onlar ağır adımlarla oldukları yerde dönüyorlardı, babam kolunu onun beline sarmış, annem elini babamın omzuna koymuştu, bacaklarını tuhaf bir biçimde kaldırıp duruyorlardı, sonra ayakları sessiz bir biçimde tekrar yere iniyordu, bu görüntüleri yaşadığı sırada anneme bakarken sanki gülümsüyormuş gibi geliyordu babama. Solgun derisinin altındaki kemikler belirginleştiği halde annemin yüzü gençleşmiş gibi geliyordu bize, uzayan ve yastığın üstüne yayılan koyu renk saçlarında hiç kır yoktu. Başucunda nöbetleşe bekliyorduk, babam çalışmaya devam etmek zorundaydı, benimse artık sabit bir işim yoktu, siyasi faaliyet açısından da izinde gibiydim, böylece yazmakla nereye varılabileceği konusunda düşünecek boş zamanım oluyordu. Şimdiye kadar hayatla sanat arasında bir çelişki çıkmamıştı ortaya, tersine gerçeklik sanatta en yüksek ifadesini buluyordu. Ama şimdi annemin hayatı benden uzaklaştıkça sanat da uzaklaşıyordu benden. Annemden ayrılmam kaçınılmaz hale geldikçe sanatsal araçlar da daha kuşkulu ve yabancı gelmeye başlamıştı bana. En yakınım olan anneme yaklaşamadıktan sonra sanatta yakınlığı ve kesinliği nasıl yakalayabilirdim ki. Sanatın mantığından, zihinsel hâkimiyetinden bir şey kalmamıştı geriye, sanatın oluşmasının temeli olan bedensel kıpırtılar vardı olsa olsa. Yine de ne zaman annemle baş başayken ölümün kaçınılmazlığını görmezden gelmeye ve onun yarı açık kurumuş dudaklarının arasından kabul etmeyip geri çıkardığı ılık sütü damlatmaya çalışsam, olup bitenleri aktarabilecek her türlü form yetersiz geliyordu bana. Babam, annemin ayakta olduğu son akşam, bu

yozlaşmada bizim de payımız olduğunu itiraf etmekten kendini alamadığı için kendini suçluyordu. Annemin üstüne eğilerek, başımıza gelenlerden senin de sorumlu olduğunu kastettiğimi zannetmiş olamazsın, ne olur uyan, diye bağırmış, ama sonra onun yüzünün soğumuşluğuna bakmaktan başka bir şey gelmemişti elinden. O zamandan beri onunla yaşamaya devam ediyorduk, biz bilincimizde meydana gelen değişimin henüz kavramlara dökülmediği bir gerçekliği algılarken kar da pencere camlarını kaplamaya başlamıştı. Bütün Kasım akşamları, çıplak tabanların şapırtısının duyulduğu, tırnakların duvarları tırmaladığı, çatı deliklerindeki pencerelerin kapandığı, soğuk bir rüzgârın estiği tek bir akşama dönüşmüştü. Bir defasında babam kendini kaybedip patlamıştı, belki de annemin içinde bir şoka yol açmak istemişti, ona bağırmış ve onu sarsmış, ama bunu yapması aramızdaki korkunç uçurumu daha da belirginleştirmekten başka bir işe yaramamıştı, ve sonunda bize bakan ama görmeyen annemin önünde hıçkırarak diz çökmüştü babam, yeniden onun yatış pozisyonunu düzeltmiş, saçlarını okşayıp onu öpmüştük. Kar yeşil odanın içindeki ışığı donuklaştırıyordu, Hodann'ın penceresinin önündeki kar ise her şeyi yumuşatıp sessizleştiriyor, her şeyi, annemin katettiği o asılı duran belirlenemezliğin içine sürüklüyordu. Belki de anneme en yakın olan insan Boye idi, demiştim Hodann'a, Boye bir defasında insanın bütün umutlarını yitirdiği noktada gerçeğe yaklaşabileceğini söylemişti, çünkü insan bu hayata umutlarıyla daha fazla katlanabilecek durumda değildi. Ne annemin ne de Boye'nin hayata gerçeklik kazandırabilecek bir uzlaşmayı başarabildiklerini söylemişti Hodann. Öte yandan Hodann'a göre babamın koyduğu teşhis sadece daha büyük bağlamlar için doğruydu, bu teşhis ruhun sınırlarının ötesine geçemiyordu. Başımıza gelen her şeyle, en korkunç şeylerle bile bir uzlaşım yaratmaya çalışıyoruz, demişti Hodann, bunun bedeli mahvolmak olsa bile yapıyoruz bunu, yoksa ne yapacağımızı bilemezdik, ama mahvolurken bile bilincimiz açık olmalıydı. Hodann bir noktadan sonra kendi kendine konuşuyor gibiydi ve hiçbir şeye sırtımızı dönmemek, hiçbir şeyi inkâr etmemek isteğiyle annemin hayatıyla bütünüyle özdeşleşmek yeteneksizliğimiz arasında bir çelişki oluştuğunun farkında olduğunu söylüyordu. Bütün olayların sonuçlarını görebilmek özel ve az bulunur bir yapılanma gerektiriyordu, buna sahip olan insanlar korkunç bir tehlikenin içindeydi, çünkü bu insanlar bizden daha geniş ve derin bir bakışa sahip olduktan sonra bir noktadan itibaren bizim dünyamızda yaşamayı beceremiyorlardı. Bu insanların iki seçeneği vardı sadece, gittikçe içe kapalı bir özellik kazanan, yalnızlaşmanın başka insanlarla birlikteliğin anlamını yavaş yavaş sildiği halüsinasyonlara geri dönmek ya da sanata yönelmek. Ama bu ikinci yol ancak insan dış dünyaya yönelmeye hazırsa açıktı. Eğer bu yitirilmişse sanatın alanlarına girmek de imkânsızlaşıyordu. İyileş-

me vaat eden dışa açılan ile içe kapananın arasındaki sınır sanatta her zaman mevcuttu ve kendini melankolik eğilimlerde gösteriyordu. Bir sanat yapıtında bizi etkileyen, kavrayan şey dışa açılanın kurtuluşundan ziyade adlandırılamaz olanın sınırları içinde dolaşmasıydı. Böylece annem, tıpkı Dürer'in resmettiği gibi, yasladığı başıyla, önüne bakıp başka dünyalara dalmış ve yanma yaklaşılmaz bir biçimde terazinin, kum saatinin, çanın, anlaşılmaz rakamlarla dolu levhanın altında kalmakta ısrar etmişti, sonra Hodann bu resim hakkında Berlin'de ya da İspanya Denia'da konuşup konuşmadığımızı, fondaki parlak yıldızı, körfezin üstündeki o görkemli gökkuşağını hatırlayıp hatırlamadığımı sormuştu bana. Sonra raftan bir kitap almış, sayfalarını çevirip bakır oymabaskının* bulunduğu sayfayı açmıştı. Kim bilir bu hareketi kaç kez yapmış, kitaplara yönelmiş, bize aktarılmış olanlarla arayışımızı doğrulamaya çalışmıştık. Resimdeki kadın figürünün dizinin üstünde kalın, bir kayışla bağlanmış bir kitap vardı, kadının gözleri ardına kadar açılmıştı, bol kıvrımlı uzun giysisinden bir anahtar tomarı sarkıyordu, ve bir de yıpranmış bir para kesesi, elleri güçlü ve büyüktü, öylece oturduğu halde hareketsiz ve cansız olduğuna dair hiçbir işaret yoktu onda, sanki çalışırken işe ara vermişti ve yapacaklarını düşünüyor gibiydi. Henüz tamamlanmamış bir yapının kenarında duruyordu, görünüşe bakılırsa bu yapı onun tarafından ya da onun yardımıyla inşa ediliyordu, elindeki pergel bir çizimle uğraştığını ima ediyordu, ayaklarının dibinde marangoz aletleri, bir testere, ve bir cetvel, rende, kerpeten ve çekiç ve birkaç büyük çivi vardı. Araç gereçler onun çok yakınında olduğuna, bir kısmı da etek uçlarının altında kaldığına göre bunları kendisi kullanmış ve oraya daha yeni koymuş olmalıydı. Çokkenarlı kesilmiş bir kaya bloğu, bir küre ve bir değirmen taşı öteki nesnelerin arasında yabancılaştırıcı bir biçimde göze çarpıyordu. Çokgenin perdahlanmış üst yüzeyine ve ağır küreye ışığın yansıması düşmüştü, epeyce kullanıldığı belli olan yıpranmış köşeleriyle değirmen taşı kulenin duvarına yaslanmıştı. Arkadaki duvarda bir simyacı potasının altında kömür ateşi yanıyordu, kürenin arkasında ise pirinç aksamı parlayan bir gaz lambası görünüyordu. Kule çanının altındaki levhanın üstünde bulunan rakamlar ve işaretler bir kriptogramı, Jüpiter gezegeninin astronomik özelliğini de içeren tılsımlı bir kareyi gösteriyordu. Kadının yukarı çıkmak için kullandığı belli olan işçiliği kaba bir merdiven yaslanmış olan kule kısmıyla görünen yapının bütün somutluğuna rağmen burası bir yuvadan çok bir meditasyon ortamıydı, her şey bütün somutluğu ve sağlamlığıyla gösterilmiş olsa da, bildik dünyanın içine başka bir gerçekliğin sızdığı bir an resmedilmişti. Geometrik nesneler bütün katılıklarıyla belli gündelik amaçlara hizmet eden gereçlerin yanı başında dikilip onlara baskı yapıyor, değirmen taşı akıp gitmiş zamanı ima ediyordu,

(*) Albrecht Dürer'in *Melancolia* adlı oymabaskısı konu ediliyor – ç.n.

terazinin kefeleri boştu ve salınmıyordu, kulenin duvarına asılı küçük çanın ipi kıpırtısızdı, gemiler körfezde bir daha hiç hareket etmeyecekmiş gibi duruyorlardı, uzak kentte en ufak bir kıpırtı yoktu, ama yine de zaman akıyordu, çünkü kulenin köşesindeki kum saatinin içindeki kum ince oluktan geçerek yarı dolu üst bölümden alt bölüme doğru akıyordu, sanki resmin dışına taşan zilin ipi her an çekilmeye hazırdı. Ağır taş formlara gökyüzündeki ışık kuşağının renkleri ve Satürn olduğu düşünülebilecek bir yıldızın göz kırpışları yanıt veriyordu, geceleri insanı melankoliye sürükleyen yıldızdı bu, levhadaki işaret onun karşıt güç oluşuna dikkat çekiyordu. Bu resimde yüzeyler ve yuvarlaklıklar vardı, bu resimde dört element, ateş, hava, su ve toprak vardı, ve onların içindeki hayat üç aşamaya bölünmüştü. Tamamlanmışlık aşaması sağda açık çatı katının basamaklarından birine oturmuş olan masif kadın figürüyle ima ediliyordu, değirmen taşına oturmuş, taş kalemleri ve yazı tahtasını elinde tutan küçük çocuk bilincin ilk aşamalarındaydı, bitli kafasıyla büzülmüş uyumakta olan sıska tazı ise bir doğa yaratığıydı. Hayvanın içindeki yaşam huzuru yansıtıyordu, çocuk ise oluşumu başlatacak enerjileri biriktiriyordu içinde, küçük ve daha şimdiden güçlü yüzü düşünceli bir biçimde yana eğilmiş, elleri yazı gereçlerini kararlı bir biçimde kavramıştı, kadının, tamamlanmış olanın sırtından ise koruyucu melek kanatları, dehanın kanatları yükseliyordu, gelişimini tamamlamış bu kanatlar çocukta henüz körpe kuş tüyleri halindeydi. Kadın duyu ötesi bir varlık gibi görünse de, insani hayatı içinde, araç gereçleriyle, anahtarlarıyla, para kesesiyle bu dünyanın hizmetindeydi hâlâ, giysisi çalışma yaşamı içinde yıpranmıştı, gölgeli yüzü sırtını dünyaya dönmemişti, tam tersine hayat tecrübesiyle doluydu, ve doğa, uçma yeteneğinden ziyade bir rahatlama vaat ediyordu, bu vaat kadının şifalı bitki ortancadan yapılma bir tacı açık ve gür saçlarına takmış olmasıyla görünürleşiyordu. Araştırmaya, inşa etmeye ve hakikat hakkındaki son bilgileri edinmeye yarayan nesnelerin çevrelediği kadın çocuksu varoluş düzleminden çıkagelmişti, bizim düşüncemiz için kavranamaz görünen şeyler onun iç dünyasında tamamlanıyordu, gökkuşağının altındaki kuyruklu yarasa ise pençelerinin arasında bir yazıtın parçasını tutuyordu, yaşananı tekrar düşünmenin kopmaz bir parçası olan melankoliye ruhun ülkesinde baş köşeyi veriyordu bu yazıt parçası. Sanatın, bütün felsefelerin ve ideolojilerin bittiği yerde devreye girdiğini söylemişti Hodann, sanatın kaynağı zihindeydi ve bütün canlıların içinde var olan gizemli bir güçtü, bu güç canlı varlığı yönlendirmek ve zarar gördüğünde kendini yeniden üretmek için vardı, algılanan her şeyin beyindeki görsel ve işitsel merkezlerde, mekân ve zaman algılarını yönlendiren merkezlerde muhafaza edilmesini ve sinir sisteminin uyarımlarıyla onlara ulaşmamızı sağlayan bellek işlevlerinin bir parçasıydı sanat, ama teşrih masasına yatırmakla anılardan oluşan

bu düşünme yeteneğinin izlerini keşfedemezdik. Tanrıça Mnemosyne'nin koruması altındaki bellek bizi sanatsal eylemlere sürüklüyordu, ve içimizde ne kadar çok dünya görünüşleri biriktirirsek onlardan o kadar zengin kombinasyonlar oluşturabilirdik, tam da bu çeşitliliğin içinde görebilirdik kültürümüzün geldiği noktayı.

Sanatın insanilikle aynı anlama geldiğini söylemişti Hodann, çünkü insan hayata katılmadığı, kendisinden vazgeçmemek için sürekli mücadele etmediği, durumu hep yeni bir bakış açısıyla aydınlatma baskısını yaşamadığı sürece sanatın kapsayıcı geniş etkisini anlayamazdı. Sanatın yanıtları her zaman müthiş olmuştu, çünkü bir tek sanatın yanıtları çağın tezlerini çürütmeye cesaret edebiliyordu, onlar örtük de olsa kendi zamanlarını aşmış ve yanılsamaların karşısına hakikati çıkarmışlardı. Ama siyaset, hakikat ve insanilik sözcüklerini, tıpkı ahlak ve etik kavramları gibi kötüye kullanmış, kuşku duyulur hale getirmişti. Sanattan söz ederken de genellikle özel bir durumdan söz etmiyor, sanatı zanaat olarak görmek istiyor, bunun bahşedilen bir şey olmadığını, çalışıp çabalayarak öğrenilmesi gerektiğini düşünüyorduk. Tek kerelik olan bir şeyden edindiğimiz izlenimlerden hareketle sanatın arka planı hakkında kafa yormamızın nedeni, sanatsal dilin ne şekilde iletişim kurduğunu ve hangi etkilerin ürünü olduğunu saptama isteğiydi. Annemin geçtiği yolu görememiş oluşumuzu belirleyen şey olayın metafizikliği, mistikliği değildi, açık seçik görünenin ötesini dile getirecek araçlarımız yoktu henüz, çaresizliğimiz geçici bir çaresizlikti, bütün gelişimimiz sezgilerden, el yordamıyla araştırmaları sürdürerek sonunda somut yargılar çıkabileceğini göstermişti. Herhangi bir şey düşsel bir tohum olarak var olmaya başladığı andan itibaren gerçekliğimizin sınırları içine girmiş oluyordu. Hodann'ın sözleriyle aktarmak gerekirse, sanat siyasetin sağlayamadıklarını gerçekleştirerek bir denge yaratmak zorundaydı. Sanat siyasetle birlikte aynı mekânı paylaşıyordu, ama siyaset son on yılda bizim isteklerimize karşılık verecek şeylerden öylesine uzaklaşmıştı ki, onun yönelimlerini gerçeği ıskalama ve saplantı olarak algılamaktan başka çaremiz kalmamıştı. Hodann'a göre gün gelecek, annemin başına gelenler anlatılabilecekti, her şeyin gelmekte olduğunu görmüştü o, buna karşılık biz sadece onun suskunluğuna tanıklık etmiştik, kitleler katillere tezahürat yaparken, kadınlar uluyarak kucaklarındaki çocukları kutsamaları için onlara doğru uzatırken, bizi neyin beklediğini biliyor olmalıydı annem. Güçlerimiz küçümsenmişti, ama biz bu küçümsenmeyle İspanya'ya gitmiş, siyasetin hizmetine girmiş ve katliamın ilk perdesine tanık olmuştuk, şimdi de acınası bir korkaklık içinde hayatta kalmaya çalışıyorduk. Devrimin ülkesi de bundan bir süre önce onurunu yitirmişti, ama şimdi olağanüstü bir

mücadelenin içindeydi, belki bu mücadeleyle birlikte yüceliğini yeniden kazanabilir ve bizim de fikrimizi değiştirebilirdi, ama bunun bedeli milyonlarca ölü olacaktı. Aşılması gereken bir çelişkinin içindeydik Hodann'a göre, hayatımızı yeniden anlamlı kılacak şeye ulaşabilmek için ölümün ve yozlaşmanın içinden geçmek ve yalanla çılgınlığın ortasında gücümüzü harekete geçirmek zorundaydık. Üstümüze gelen şeyin ancak yeni bir dille ifade edilebileceğini düşünmüştüm ben. Ama Hodann'ın buna yamtı, hedeflerimiz için asla herkesin bildiğinden başka bir dilin var olamayacağı yolundaydı, anlatılacak olanın anlaşılır olması için tam da tüketilmiş eski sözlerle anlatılması gerekiyordu. Benim için yeni olan tek şey kendi dilimde kaleme aldıklarımı sendika gazetelerine, öncelikle de metal iş kolunun gazetesine vermek için artık sözlük yardımıyla ülkenin diline çeviriyor olmamdı. Ama Almanya'da ve İspanya'da yaşadıklarımı anlatırken siyasi aidiyetimi ima edebilecek her şeyden kaçınıyordum. Söylemek istediklerimden ne denli uzakta olduğumu değirmen taşının üstünde oturmuş bir şeyler çiziktiren çocuğa bakarken anlamıştım bütün açık seçikliğiyle. Ben de yazmayı kara tahtada öğrenmiştim. Fleming Caddesi'ne bakan masamda hecelerken burnuma Bremen'de Braut Caddesi'ndeki ilkokulun sınıfından yayılan süngerle silinmiş tebeşirin ıslak kokusu gelmiş, limandan gelen ve düşüncelerimizin sık sık içinde yitip gittiği gemi düdüklerinin boğuk sesini duymuştum. Kış boyunca içimde bir öfke şahlanmış, ama sonra her defasında belirsizliğin içinden sıyrılıp yasalarını izlemeyi öğrenmiş olduğumuz gerçekliği yapılandırmaya yönelmiştim. Kürsüdeki değnek darbelerine korku dolu soluklarla bakan Berthold Merz'in sıra arkadaşım olduğu günler dün gibiydi, Grünen Caddesi'ndeki komşumuz olan kömürcünün oğluydu Merz, yine karların arasında yürüyordum, bu defa Stockholm sokaklarında, Funk'a iletilmesi gereken müsveddelerle Rosner'in barınağından çıkan ya da başkalarının verdiği belgeleri Rosner'e ileten bir ulak, bir taşıyıcıydım. Malzemenin iletilmesi belli bir düzen içinde gerçekleşiyordu, kimse birden fazla adres bilmiyordu, bağlantı kişisi geciktiğinde onunla buluşacak olan kişi onu beklemiyor, oradan ayrılıp beş dakika sonra yeniden aynı noktaya geliyor, beklenen kişi hâlâ yoksa buluşma noktaları değiştiriliyordu. Sokakları arşınlarken, gazete bayilerinin önünden geçerken gördüğüm ilanlarda muharebe alanlarının isimleri öylece çakılıp kalmıştı, siyasetin mecrası olan olağanüstü bir şişinmenin varlığını hissediyordum. Hodann burada olsaydı, şimdi Volchov ve Kalinin cephelerinin de üstünü kaplayan kar yağışı altında bu sokaklarda yürürken de aynı şeyi söylerdi, dengeyi sağlayan aklın avuçlarımızın içinden kayıp gittiğini, arayışlarımızın ancak el bombalarıyla, alev makineleriyle, tanklarla ve bombalarla gerçekleşebileceğini, sonuna kadar gitmekten, birbirinden tümüyle kopmuş antagonist güçlerin son çatışmasını kabullenmekten başka çaremiz olmadığını düşünüyordu. Şimdi en vahşi, en hainee

araçları kullanan bir şiddetle zorladığımız şeyi, eğer bilim çağının insanları olabilseydik karşılıklı anlayışla çözebilir, sonsuz bir rahatlamaya kavuşturabilirdik. Çevremizi saran ve ancak kar fırtınasının burgaçlarıyla biraz dağılan gaflet perdesi bizim başarısızlığımızın, elimizden geleni yaptığımız yanılsaması içinde hepimizin ortak olduğu bir yalanın sonucuydu. Uzun ve geniş bir cadde olan Horn Caddesi üstünde Ring Sokağı'nın köşesine doğru ilerliyordum, her an birinin beni omzumdan tutacağı beklentisi içindeydim. Sager ve Wagner Ekimde, Fredman'la geri döndükten sonra Södertälje Limanı'nda tutuklandıklarından beri kendimizi gözetleniyormuş, takip ediliyormuş gibi hissediyorduk ister istemez. Tutuklananların üstüne isimleri bir mühür gibi yapışmış olan cinayet masası memurları Paulsson, Söderström, Lundqvist ve Lönn onları Alman devlet güvenlik polisine teslim etmek niyetindeydi. Her şeyin mubah olduğu bir zamanda onlar da Sager'i bir kez ellerinden kaçırmış olmanın intikamını almak istiyorlardı, kendilerine onun tutuklanması istemini iletmiş olan müttefiklerine işi havale etmek ondan kurtulmanın en kolay yoluydu. Onlar sadık bekçiler gibi davranıyor, üstlerinden, Sosyal İşler Bakanı Möller'den, onun sekreteri Erlander'den övgü aldıkça kuyruk sallıyorlardı, bu ikisi sosyal demokrattı ve ellerinde seksen kişiden oluşan bir liste vardı, kuşkululuk derecelerine göre sıralanmış bu seksen kişinin gözetlenmesi, izlenmesi ve yakalanması isteniyordu. Bunlardan ikisini enselemişlerdi, onları çok isteyecekleri halde kendi elleriyle işkenceden geçirmek yerine onları, Alman ajanı oldukları ve yurt dışı edilmeleri gerektiği bahanesiyle işkencenin içine göndermişlerdi. Berlin'deki dostlarının, üçüncü şahıs Welter'in kaldığı yer hakkında bunları sorguda konuşturacakları beklentisi içinde memnuniyetle fesat imparatorluğuna gidiyorlardı, bu imparatorluk onların gözünde çalışkan yurttaşlar ve aile babası olarak yaşayabilecekleri bir yerdi. Buranın kuralı, parlamentonun kararı doğrultusunda haşerenin örgütlenmesini, yazılar dağıtmasını men etmekti. Ama öte yandan sendikalarda, Branting ve Wigforss'un çevresinde ve birkaç liberal gazetede ortaya çıkan muhalefet güçleniyordu, bu muhalefet adalette ısrar ediyordu ve bu arada Sager ve Wagner'in durumunda olduğu gibi aşırı saldırılar karşısında kendini savunmayı başarmıştı. Demokrasinin son kalıntıları bu ülkede, Alman haçlıları sayesinde Bolşevizmin parçalanmasını uman polis devletiyle çatışma halindeydi. Onların zafer elde edeceğine dair hiçbir kuşku duyulmuyordu henüz, oysa Leningrad ve Moskova önlerinde, Kursk'a, Charkov'a, Kırım'a yapılan taarruzların önü kesilmişti. Haberler Sovyet ilerleyişinden, Almanların geri püskürtülmesinden söz ediyordu. Kızıl Ordu birlikleri donmuş Ladoga Gölü üzerinden, İsveç'in transit geçişini sağladığı Alman birliklerinin yanında çarpışan Finlandiya'ya girmişti. Bin dokuz yüz otuz dokuz sonbaharında Sovyetler'in yapmış olduğu tahminler gerçekleşmiş ve kuzeybatı sınırını güvenceye alma eylemle-

ri haklı çıkmıştı, ama artık yeni değerlendirmeler yapılmıyordu. Biz de artık politikayı her şeyi olduğundan başka bir şeye dönüştüren bir araç olarak görüyorduk. Savaşın başlangıcından bu yana olayların yıkılmaz bir mantığı varmış gibi görünüyordu, Funk da emperyalizmin o sıradaki entrikaları karşısında Saldırmazlık Paktı'nın gerekliliğini bir kez daha vurgulamıştı. Bu arada paktın işçi hareketi, uluslararası dayanışmanın ve militan hedeflerin sona ermesi üzerindeki etkilerinden söz edilmiyordu. Faşizmle mücadele reddedilmiş, düşmana utanç verici ödünler verilmiş, böylece çalışanlar yanlış yola çekilmişti, ama durum değiştiğinde onların aniden uyanışı tekrar yüceltilmeye başlamıştı. Tam da bu noktada, karşıt ideolojideki bütün sistemlerin arasındaki uzlaşma kararının ardında geçmiş yılların yanılgıları beliriyordu, sadece tarihin üstümüze yıkıldığı âna bakmak yeterli değildi, önce güvenli gibi görünen, ama sonra dağılan ve savaşa yol açan bütün aşamaları iyi gözlemlemek gerekiyordu. Pek çok insan eli kolu bağlı duruyordu, durum yüzyıl başında ülkedeki bölünmüşlük gibiydi, bir kısım silahları, sanayi sektörünü, bankaları elinde tutarken, ötekiler barikatlar kuruyordu. Ama şimdi, sınıf mücadelesinden yıllar sonra cesaret ve kararlılık adına ne varsa açıkça gösterilmemeliydi. Proletarya özgürlük hareketini başlattığı noktaya geri gitmemiş, tam tersine bütün yenilgilerini geride bırakan bir döneme geçiş yapmıştı, daha önce Rusya'ya destek olamayan proletarya şimdi de devrimin çağrısını duymuyordu. Rosner'e göre bu sağırlık, bu kararsızlık tarihsel sürecin bir parçasıydı, tarih dümdüz ilerlemiyordu, bu sürecin içinde duraksamalar, sapmalar vardı, açıklığa kavuşturulmamış hatalar yanlış kararların tekrarına neden olmaz mı diye sorduğumda Rosner ya başını sallayarak itiraz ediyor, doğru sayılan şeyin ve ondan vazgeçişin güç ilişkilerinin iniş çıkışına bağlı olduğunu, hiçbir şeyin öngörülemeyeceğini, her şeyin o anki verilerle uyum içinde olması gerektiğini söylüyordu ya da sorularımı cevapsız bırakıp masanın üstünde bir bardak suyun içinde duran takma dişlerinin sırıtışına dişsiz ağzıyla sırıtarak karşılık veriyordu. Dişsiz, boş ağzı yüzündeki kırışıklıkları, olukları, kertikleri, çıkıntıları belirginleştiriyor, yüz hatları onun bu barınağın duvarları arasında, dergisinin başına dik harflerle yazdığı gibi, dünyayı çoktandır kendisine ait kıldığını ele veriyordu, iç kıtalarıyla ve denizleriyle bu kurgusal dünya yaşatıyordu Rosner'i. Halkları kendi iradeleri altına alan bir Caudillo'nun, bir Duçe'nin, bir Führer'in tahkim ettiği yüksek kaleleri görüyordu Rosner, buna karşılık çarın eski sarayı Rosner için adaletin merkeziydi. Kardeşler, diyordu Kremlin'den gelen ses, ölüm sessizliğinin ardından Temmuz başında baskına uğrayan ülkenin sakinlerine seslenirken. Bu radyo yayınını dinleyen ve ağlayarak Kızıl Meydan'ı dolduran insanlardan söz eden Stahlmann'ın da gözleri dolmuştu. Düşman hatları yararken ve başkent geri çekilirken genizden gelen bu sakin ve huzurlu ses cesaret ve güven yaymıştı insanlara. Ve Kasımda, Al-

manlar kentin kapılarına dayandığında bu ses bir kez daha duyulmuştu, Lenin'in yattığı mermer bloğun üstünden geliyordu ses, bu defa meydanda kar fırtınasının altında geniş bir kıskaç harekâtıyla düşmanı geri püskürten birlikler vardı. Maddi savaşa büyük duygular egemendi, son yılların hunharlıkları kimsenin aklına gelmiyordu artık, insanlar çok eskiden kalma bir aşkın, gerilerde kalmış bir gücün etkisi altına girmişlerdi, ve kendini ülkenin babası olarak tanımlayan adam kiliselerin de yeniden kapılarını inananlara açmalarına, vatan toprağının savunulması için bütün güçlerin bir araya gelmesine izin vermişti, nasıl ki Kasım on yedide* Rusya'da yepyeni bir şey doğduysa ülke yeniden bütün mağdurların örnek aldığı bir ülke haline gelecekti. Stahlmann, nasıl eskiden dünya devrimi uğruna savaşılmışsa bugün de Rusya'da boyunduruk altına alınmış olan ülkelerin çalışanları için savaşıldığından en ufak bir kuşku duymuyordu. Asıl adı Arthur Iller olan bu Köngisbergli takma adını belirlerken pos bıyıklı Gürcü'yü örnek almıştı. Kızıl Ordu'nun bir üyesi olarak Büyük Vatanperver Savaş'ta sergilenen kahramanlıklardan kendine de bir pay çıkarabilirdi. Kominternin gazetelerine damgasını vuran coşku, muharebelerin boyutlarıyla uyuşmalıydı, ama yazarların kendilerini yüceltmelerine hizmet eden zayıf bir yansıydı bu sadece. Yazma görevi olmayan Stahlmann'ın ulusal marşlara ihtiyacı yoktu, her zaman en zorlu görevleri yerine getirme onurunu kanıtlayacağını zaten biliyordu o. Yazarların yazılarıyla oluşturdukları ve kendi ilkelerini yücelttikleri dile dönüşen şey, Stahlmann için sosyalizmin yurduna gösterilen doğal ve olmazsa olmaz bir bağlılık haliydi. Onun kaçırılan fırsatlar, yapılan hatalar, geçmişin tahrif edilmesi gibi meselelere girmesine gerek yoktu, Rus Devrimi'nde ve Çin Devrimi'nin başlangıç aşamalarında hazır bulunmuştu o. Enternasyonal Tugaylar'a ilk katılanlardan birisiydi, ayrıca Almanya'da bir ayaklanma çıksa koşa koşa oraya da giderdi. Despotları tarafından imha etmek ve fethetmek üzere eğitilmiş olanlar, üstün insanın timsali ve dünya egemenliğinin patronu olmaya soyunanlar uzaklarda kara saplanıp kalmışlardı. Takma adı Arndt olan Mewis, ülkede huzursuzluk işaretleri olduğuna inanıyordu, savaşın ilk aylarındaki korkunç tehditten sonra Sovyetler Birliği'nde baş gösteren yükselişi kendi bölgesine taşıyarak bu defa büyük örneği izleyecek ve ulusal mücadele misyonu çerçevesinde sermayenin egemenliğini yıkacak olan Alman işçi sınıfının yeniden doğuş hesaplarını yapıyordu Mewis. Sadece Sovyet koruması altında huzur ve barışa kavuşulabilirdi, emperyalist güçlerin şartlarına uyarak başarılamazdı bu. Bu nedenle ülkede partiyi güçlendirecek ve onun propagandasının etkili olmasını sağlayacak her şey devreye sokulmalıydı, böylece parti uygun anda yönetimi ele geçirebilirdi. Buna karşılık Funk hiçbir yerde başkaldırma alameti görmüyordu, Amerika Birleşik Devletleri olayların içine çekildikten, Ja-

(*) Rus takvimine göre Ekim Devrimi.

pon taarruzundan sonra bütün dünyayı etkisi altına almış olan bir savaş sarhoşluğu söz konusuydu daha çok. Stockholm'de alçakgönüllülükle kendisini Svensson olarak tanıtan ve geçen yılın yaz aylarından bu yana da Friedemann takma adıyla her hafta Rosner'in dergisine baş makale yazan, arada bir Wegner kod adını da alan, belli ortamlarda ise asıl adı Wehner'i taşıyan Merkez Komite temsilcisi, Mewis'in ulusal görevlere vurgu yapan beyanlarda bulunmasını engellemişti, Mewis'in temsil ettiği biçimiyle geleceğin Almanyası'nda ulusallığa yer yoktu. Ulusal gelenekleri anımsatacak her şeyden kaçınılmalıydı. Arndt adı dergide görünmez olmuştu, ama Mewis, dış ülkelerdeki işçi hareketini yazmak için Loiret, Swalms, Schneider ya da Schulze adıyla hâlâ yayın kurulundaydı. Funk Haziran ortasında taşındığı, Söder bölgesindeki tenha, renksiz bir caddede bulunan yeni odasında artık rahatsız edilmeden bir yığın not üzerinde çalışıyordu, yeniden enternasyonalizme yol açacak bir gelişimle ilgili düşünceleri içeriyordu bu notlar. Kâğıda geçirilenler öteki makalelerden ayırt edilemiyordu çoğunlukla, sadece Komintern grubunun içindeki çelişkileri ve karşıtlıkları tanıyan birisi, Sovyetler'in mücadelesini öven ve Alman militarizminin yenilgiye uğrayacağı kehanetinde bulunan yazıların arasındaki fikir ayrılıklarını görebilirdi. Şifreli isimlerde bile yazanın özellikleri kendini ele veriyordu. Friedemann, barışın adamı olarak Stahlmann'dan* ayrılıyordu. Mewis kendini Arndt'a, Almanya'nın büyüklüğü ve birliğini terennüm eden, askerî ve vatansever şarkıların ozanına yakın hissetmişti. Rosner bir kulede insanlardan uzak büyümüş çocuğun, Hauser'in anısına gönderme yapıyordu. Bir diğeri, Seydewitz adıyla kamplar arasında sözünü söylemekten kaçınmayan bir gücü dile getirmek istiyordu belki de. Sadece Henke ekonomik analizlerini yazarken hiçbir imaya başvurmamış, erkeksi kibirden de vazgeçmeyi göze alarak Erna Schmitz adını almıştı. Doğuda bir dönüm noktasının baş gösterdiği ve sürgündeki partinin yerini sağlamlaştırmaya başladığı bir zamanda Funk, hırsına sarılarak sadece kendi konumunu muhafaza etmekle kalmayıp aynı zamanda yönetimin en üst kademelerine daha da yakın olmak, kendisine yönelik kuşkular karşısında ayakta kalabilmek için yazdığı her sözcüğü tartmak zorundaydı. İşçi partilerinin içine düştüğü felaketin nedenini sadece faşist şiddete bağlıyor, Avrupa'nın işgal altındaki ülkelerinde dağıtılan örgütleri sayıp döküyor, enternasyonal dayanışmanın sonunun geldiğine, yukarıda talimatların yerini özgür kararların, demokratik denetim ilkesinin almasının gerekliliğine işaret ediyordu. İşçi sınıfını, kendisi gibi sakatlanmış, herhangi bir ülkede kendine uygun biçimde yaşamayı beceremeyen, pasif davranışın ve suskunluğun yanı sıra yeni düzeni daha da ileriye götürme çabaları yüzünden de çökmeye mahkûm bir gövde gibi görüyor ve acaba bu bakış, kendini yok etmeyle ilgili ifadelere başvurmaksı-

(*) Almancada, *Friede* huzur ve barış; *Stahl*, çelik anlamına gelir – ç.n.

zın yine de kendi partimin bir eleştirisi olarak anlaşılamaz mı diye sorguluyordu. İşleri oluruna bırakmayı ve daha iyi zamanları beklemeyi önerdiği için sosyal demokrasinin sorumsuzluk sergilediğini ifade ederek dünyanın yeniden biçimlenmesinde kendi Enternasyonal'ine yönlendirici bir rol biçiyordu. Bunu yaparken vicdanı rahattı, çünkü İsveç Komünist Partisi'ni sosyal demokrat işçi sınıfıyla tabandan bir birlik cephesi kurmak için ikna etmeye çalışmıştı, daha önce de pek çok kez sosyal demokrat yönetim tarafından komünist parçalama taktiği olduğu gerekçesiyle geri çevrilen bir girişimdi bu. İşçilerin anayurttaki çıkarlarını öne çıkarmaktan vazgeçmeyen ve güçlü bir biçimde desteklenen Arndt'ın saldırısına uğrayan Funk, halkların birlik cephesine yönelik yeni talimatların yorumlarını yapmaya girişmişti. Sovyet inisiyatif sahiplerine dayanarak, onların yurtseverliğini vurgulayarak, böylece Arndt'ın elinden karşı argümanları alarak bütün uluslara büyük toprak egemenliğiyle ve özgürlük uğruna mücadele etmeleri için çağrıda bulunmak amacıyla Vatan Uğruna Savaş'ı daha büyük bağlamlara taşıyordu. Cümlelerin başka yerlere çekilemeyeceğine ikna olana kadar evirip çeviriyordu onları. Sovyetler Birliği'ndeki insanların gözüpekliğinin yarattığı etkiye işaret ediyor ve öteki ülkelerde de mücadeleye girişme görevinden söz ediyordu. Hiyerarşinin tepesinin zorladığı sahte bir birliğe, vasalların birliğine karşı çıkıyor, çalışanların köleliklerini sona erdirme ve ülkelerini özgürleştirme mücadelesi sayesinde yakın gelecekte kurulacak olan uluslar ötesi bir birlik olasılığından söz ediyordu. Duman altı odasının kapalı perdelerinin ardında bu denli tüketilmiş fikirleri dile getirirken düşünce yöntemindeki olmayacak çelişkilerden sıkıntı duyuyordu. Sadece Sovyet partisine öteki partiler üzerinde hükmetme hakkını tanıdığı izlenimine kapılıyordu. Sonra, Oslo'daki işçilerin grev eylemleri, kitlesel tutuklamaların, mahkemelerden çıkan ağır mahkûmiyet kararlarının, idamların gündemde olduğu Norveç'teki olağanüstü durumun örtbas edilmesi, Belçika'daki kömür madenlerinde sürdürülen grev, Yugoslavya ve Yunanistan'da partizanların eylemleri hakkında haber yaparken Almanya'nın başkaldırı eylemlerinden yoksun olması içini bunaltıyordu. İşçiler faşizmin yükselişine izin vermelerinin bir uzantısı olarak, şimdi de kendi güçlerine de güvenmiyorlardı. İşçiler arasından binlercesi, en iyileri imha edilmişti, yüz binler ise kıllarını kıpırdatmaya cesaret edemiyordu, ama milyonlarca insanın sessiz kalması dehşet vericiydi. Kuryesi eliyle dağıtmak istediği çağrı metnini önüne çekti. Sadece işçi sınıfına değil, burjuvaziye de yöneliyor, rejim karşısında ittifak kurmaları, ulusun kurtuluşu için ortak bir cephede buluşmaları için ülkenin demokratik güçlerine çağrıda bulunuyordu. Hâlâ birlik siyasetine inanabiliyor olsaydı, bu sözlerin törenselliği dayanak kazanmış olacaktı. Ama onun açısından bu sözlerin içi boşalmıştı, çünkü her zaman olduğu gibi komünist ve sosyal demokrat yönetimlerde hegemonya so-

rununun ağır bastığını ve örgütlerin eskiden kalma ve yeniden canlanan zıtlaşmalarıyla bencil olmayan bir yapılanmayı engelleyeceklerini biliyordu. Ayrıca partinin yeraltı kadroları da iyice budanmıştı. Önüne ağın çizimini gösteren kâğıdı yaydı. Zindanı gösteren kutunun içine Gall, Nelte ve Hallmeyer'in altına Steffelbauer, Emmerlich, Gloger ve Grünberg isimlerini yazdı. Kırk bir mayısında tutuklanmış olanlardı. Bu kutu bir okla, ölüm anlamına gelen başka bir kutucuğa bağlanıyordu. Gall ve Nelte yirmi üç ocak kırk birde yargılanmış ve yirmi beş temmuzda asılmışlardı. Danimarka polisi yirmi dokuz Mayısta Wiatrek'i Kopenhag'da yakalamıştı. Merkez Komite onu, Arndt ve Drogemüller'in verileri doğrultusunda Danimarka'da yeraltında yaşayan başka bir yoldaş için gözden çıkarmıştı. Aynı şekilde parti yönetimi tarafından ihraç edilen Schmeer'in akıbeti hakkında da bir şey bilinmiyordu. Partinin yönergecisi Kowalke kırk bir yazında Hollanda'dan Berlin'e Uhrig'in yanma gelmişti. Onlar tıpkı, Mett, Weiter ve Tomschick, Sieg, Küchenmeister, Harnack ve Guddorf, sosyal demokratlar Leber, Reichwein, Haubach, Leuschner ve Maass gibi işlerine devam ediyorlardı. Komünist ve sosyal demokrat hücrelerin ortak yönetimlerinin bağlı olduğu Saefkow ve Jacob da görünüşe bakılırsa serbesttiler. Welter ve Bischoff'tan hiç haber gelmemesi Funk'u tedirgin ediyordu. Onlar Funk'un kişisel himayesi altındaydılar. Onların kaybı sırtında bir kambur oluştururdu. Tutukluları hücrelerinde gözünün önüne getirdi. Bakışları kare biçimindeki hapishane binasından avludaki darağacına kaydı. Giyotinin bıçağı yakında yine inecekti. Korkusuyla mücadele ederek broşüre bir şeyler yazmaya devam etti. Partideki duruşunu kaybetmeme çabası içinde, daha yüksek amaçlara hizmet ediyormuş gibi görünen, ama birkaç kez dile getirildiklerinde koflukları belli olan ifadelere yöneliyordu. O da söylemek istediklerinin çoğunu yukarıdakilerin etkilemesine uyum sağlamış bir dille yazmıştı. Görüşlerini paylaşanların, onun satır aralarını okuyacaklarını umarak teselli buluyordu. Çatışmaların ağma düşmüş olan, başkalarının ağzıyla konuşan, ama aynı zamanda kendi bağımsızlığı için mücadele eden, yılları illegal faaliyetlerle geçmiş olan deneyimli Funk en küçük grupların gerçekleştirdikleri etkinliklerin değerini görüyordu hâlâ. Kendisi de durum değerlendirmeleriyle bunların bazılarının kuşatmaya rağmen ayakta kaldıklarını kanıtlıyordu. Doğudaki savaşın ilk aylarında, öldürülen parti ve ordu yöneticilerinin kaybıyla birlikte Sovyet cephelerinde baş gösteren tutukluktan dolayı dehşete kapılmıştı. Ardından yenilgi tehlikesi, cesaret ve kitlelerin fedakârlıkları gündeme gelmişti. Dışarıda, karın içinde debelenenlerin kararlılığı ve birliği, önderler katında da var olsaydı neler olmazdı. Özgür ulusların kendileri üzerindeki tasarruf hakkı ve birliğinden söz ediyor, ama yakın çevresindeki parçalanmalar ve bölünmeler yüzünden ter döküyordu. Değişime katkıda bulunmak istiyordu, öte yandan her cümlesi bağlılığının bir kanıtı ol-

mak zorundaydı. Bir zamanlar sosyal demokrat milletvekili olan, bin dokuz yüz otuz birde partiden ihraç edilen, Prag'dan Norveç'e kaçan, oradan da İsveç'e gelen ve Branting tarafından Långmora'dan kurtarılan Seydewitz'in Arndt'ın taraftarı olmuştu. Bir halk cephesinin oluşturulması çabalarından bu yana bağlanmıştı ona, aralarında bir düşmanlık yoktu, savaş karşıtı mücadelede çalışanların hangi araçlarla etki altına alınabileceği hakkında onunla hâlâ tartışabiliyordu, ama o Sovyet haber ajansının muhabiri olarak Moskova'yla sürekli ilişki içinde olduğundan Arndt'ın baskısıyla ona zarar verebilecek potansiyel bir bilgi kaynağıydı aynı zamanda. Öylesine kuşkucu olmuştu ki, güven verici bir ses tonu onu başka niyetler konusunda kuşkulandırıyordu, birbirlerine düşmedilerse bunun nedeni dergiye yaptıkları iş yüzünden birbirlerine razı olmaları, birbirlerini kollamalarıydı. Friedemann'ın kapsamlı, ilkesel açıklamaları, tarihsel makaleleri ve Schönerer imzasıyla çıkan savaş operasyonlarının haftalık dökümü için ihtiyaç duyduğu malzemeyi topluyorlardı gece gündüz. Glückauf u Seydewitz'den de daha uzun bir zamandır tanıyordu. Glückauf la Alman parlamentosunda komünistlerin meclis grup başkanıyken Berlin'de birlikte bulunmuştu, Funk'un partide yükseldiği zamanlarda, birlik cephesi mücadeleleri sırasında Saar bölgesi oylamalarında yakınlaşmışlardı, Funk Alman gönüllülerini İspanya'ya gönderme organizasyonunda başkanlığı üstlenen Glückauf'la Enternasyonal Tugaylar'ın dağılmasından sonra Paris'te bir kez daha bir araya gelmişti, dost olabilecek kişilerdi, ikisi de işçi hareketini parçalayan hatalardan kurtulmanın zamanı geldiği kanısındaydı, ne var ki herkes kendi hayatından endişe ettiği için konuşulmayan bir sürü şey aralarına bir duvar gibi girmişti. Bu nedenle Funk onun hakkında da fazla bir şey bilmiyordu, Glückauf sol sosyal demokratların koruması altında Stockholm'de legal olarak gazetecilik yapmayı başarmıştı, aynı zamanda Lindström takma adıyla Komintern'in gazetesine yazılar yazıyordu, kimden yanaydı, Funk'a lütufta bulunan Pieck, Dimitrof ve Ercoli'den yana mıydı, yoksa ona güvenmeyip düşüşünü bekleyenlerden yana mı. Pek çok parti oturumundan, yer aldığı meclis grup oturumlarından yola çıkarak ikinci gruptan yana olanları ancak tahmin edebilirdi, bu toplantılarda tıpkı kendisi gibi eski dünyanın ani son buluşundan sonra hapse atılmaktan ve katledilmekten kurtulmuş olanlarla birlikte olmuştu. Onlarla karşılaşmış, onları Lux Oteli'nin koridorlarında ya da Komintern binasının odalarında görmüştü, bazıları da uzaklardaydı, Moskova'daki tasfiyede durumu tehlikeye giren Koenen, Pieck'in müdahalesiyle serbest kalmıştı, şimdi Londra'daydı, Merker ise Meksika'daydı, Ackermann'la birlikte bir defasında Merker'i Troçkist eğilimde olmakla suçlamışlardı. Oysa Funk'un Merker'e, Politbüro'nun en önemli kişisine tavır almasının nedeni daha çok sendikalist görüşlerin ve dönen dolapların bir sonucuydu, Abusch da Meksika'daydı, araları iyi değildi, ama ta Mek-

sika'dan kendisine zarar vermesi imkânsızdı, Dahlem ise Fransa'daki gözaltından sonra bir Alman toplama kampına götürülmüştü. Funk'u artık sadece Merkez Komite'de, parti yönetiminde görüşleri önemsenenler bağlamak zorundaydı, ama yine de karşısına çıkan herkesi görevde olup olmadığı, hangi grubun içinde yer aldığı, tutuklama listesinde bulunup bulunmadığı konusunda değerlendirmek zorundaydı. Parti içinde sürdürdüğü, yazgısının karşısına çıkardığı bu yüksek mercili ve düşmanın tam karşısındaki cephe hattındaki hayatı sürekli, onurun ayaklar altına alınması, işkence görme ve bir köpek gibi öldürülme olasılığıyla iç içeydi, ama Funk'un ve yirmi yıldır yanlarında yer aldığı başkalarının böyle bir hayattan başka bir seçenekleri yoktu, çünkü bu hayat onun devrimci düşüncelerine uyan hedeflerin gerçekleşeceğini vaat ediyordu. Asıl sorunu ve belayı parti oluşumunda görenleri desteklememişti hiç, üstün bir güce sahip düşmanla mücadelede biçim arayışları varken bu katı örgütlenme biçimleri ve korkunç çatışmalar da kaçınılmazdı. Ama sürgünden bu yana kendini ayakta tutma çabası insanın canına tak ettiren bir durumdu, artık en iyi öneriler bile para etmiyor, gayret ve kendini adamayla etki elde edilemiyordu, herkesin kanma sahtekârlık, ihanet, hile girmişti ve kimse bunun farkına varmamıştı, kendisinin de bilinçli bir biçimde bu özelliklere hizmet ettiğini düşündükçe tüyleri diken diken oluyordu. Funk dürüstlüğüyle tanınmıştı, Dimitrof'un saygısını da bu dürüstlüğü sayesinde kazanmıştı, oysa şimdi Münzenberg'i tuzağa düşüren telleri çekmiş, Ulbricht'i açıkça eleştirmemiş, Ulbricht'in koruması altına girdiğinde Ackermann'ı desteklemişti, halbuki Ackermann'ın Komintern'de kendini sevdirmek için gösterdiği gayretkeşliği çok itici buluyordu, Dimitrof ve Manuilski'nin de onu itici bulmalarını sevinçle karşılamıştı. Malenkov'a gelince, Kremlin'in en dipteki odalarına girebilen tek kişiydi o, Alman Merkez Komitesi'nin ilişkileri hakkında rapor yazıyordu, eleştirdiğim insanlar onu inkâr edecek olsalar ondan yana olur muyum acaba diye sorguluyordu Funk kendini. O zaman Ulbricht, Ackermann, Florin, Matern dikiliyordu karşısına, kelleleri koltuklarının altında değildi, karşısında gerinip ona sırıtıyorlardı. Aynı tehdit altında yaşayanların arasında olduğu gibi yoldaşça bir sırıtma mıydı bu acaba, yoksa onun sadakatsizliğini bildiklerini gösteren alaycı bir gülümseme miydi. Oysa sadakatsiz değildi o. Dışarıdaki hiçkimsenin çalışmadığı kadar partinin güçlenmesi için çalışıyordu Funk. Ama bu güçlenme onun açısından aynı zamanda Parti'nin yenilenmesi anlamına geliyordu. Bu türden bir hunharlığın bir daha asla baş gösteremeyeceği bir ortama girmeliydi parti. Denkel Funk'a yanaşmış, ama Funk onu kendinden uzaklaştırmıştı. Komintern'in yürütme komitesinde partinin temsilciliğini yapan Denkel ulusalcıydı, rahatlıkla bir Alman ruhundan söz edebiliyordu. Bu noktada Ulbricht'le anlaşamıyorlardı, ama Ulbricht yine de Funk'u bölge yöneticisinin ulu-

salcı açıklamalarını araştırması için İsveç'e göndermişti. Bu arada, Ulbricht'in Pieck'le aralarındaki gerginlikten sonra kendi grubunu güçlendirmek için Mewis'i yeniden yanma çekip çekmediği belirsizdi. Glückauf ve Seydewitz'in saydam olmayan tutumları bunun bir işareti olabilirdi. Funk kendilerinden istendiği takdirde herkesin kendi karşısında yer alacağını düşünüyordu artık. Birinci evliliğinden olma iki oğlu Moskova'da tutuklanan Seydewitz partiye sadakatini kanıtlamak zorundaydı. Matern'le ilgili hiçbir haber alamamıştı, onun eskiden kaldığı odada yaşıyordu şimdi Funk. Matern'in gizli yolculuğundan önce ona verdiği raporun Moskova'da nasıl değerlendirildiğini bilmiyordu. Ayrıca Matern'in görüşleri de her zaman tartışmaya açıktı. Stahlmann'a haber vermeden ona bir rapor vermiş olması kendisinin ve Matern'in aleyhinde kullanılabilirdi. Ama Stahlmann Funk'tan şikâyetçi olmuş olsaydı faaliyetine çoktan son vermiş olurlardı. Stockholm'deki Sovyetler'in diplomatik aygıtından geri dön talimatı almadıkça Pieck'in hâlâ onu desteklediğini düşünebilirdi Funk. Ama sadece Pieck'e güvenemezdi, Pieck onun Berlin'e gitmesine karşı çıkmıştı, çünkü belki de onun Berlin'de kendi parti merkezini kuracağından korkuyordu. Ayrıca Funk'a boyun eğdirmekte en güçlü araç olarak karısı kullanılabilirdi. Lotte'yi neredeyse rehin olarak Moskova'da bırakmak zorunda kalmıştı. Ondan ayrı kalmak, geri dönmeyi kabul etmezse onun başına geleceklerden kaygılanmak, kendisi hâlâ çalışmaya devam edebilse de katlanılmaz hale gelmiş bir durumun içinde en ağır yüktü. Ama partiden ihraç edilmesi düşünülemezdi, yine de bu olasılığı hiç aklından çıkarmamalıydı. Partide kalmak eylemlerini yeraltında gerçekleştiren Funk için hayatta kalmanın önkoşuluydu. Yanında sadece Rosner, Stahlmann, Mewis ve Henke vardı. Seydewitz, tıpkı Glückauf gibi serbestçe dolaşabiliyor, karısıyla ve iki küçük çocuğuyla birlikte oturuyordu, elinde çalışma izni ve yabancı pasaportu vardı. Dışarıdan bakıldığında Glückauf ve Seydewitz dallanıp budaklanmış iltica olgusunun içinde görünüyor, siyasi olmayan pek çok insanın, sosyal demokratların ve Komünist Parti'nin üyeleri arasında yer alıyor, siyasi faaliyette bulunma yasağını ihlal ederek kendilerini tehlikeye atıyorlardı, yine de herhangi bir engelle karşılaşmadan Alman ve İsveçli dostlarla ilişki kurabiliyor, bilgi edinebiliyor, kütüphanelere, bilimsel kurumlara girip çıkabiliyor ve etkinlikleri izleyebiliyorlardı. Funk'un bütünüyle kendi dünyasına çekilmiş olması kişiliğinin indirgenmesi sonucuna yol açıyordu, bazen kısa süren kış aydınlığı perdelerin arasından sızar gibi olduğunda gece ve gündüz duygusunu yitiriyor, bir hücrede olduğunu düşünüyordu. Tecridin bir tutukluyu nerelere sürükleyebileceğini ve sorguların baskısına dayanabilmek için bilincin ancak devamlı bir egzersizle nasıl uyanık tutulabileceğini şimdi anlıyordu. Herkesi davalar sırasında gerçek olmayan itiraflara neyin sürüklediğini sorgulamasına gerek yoktu artık. Bunun nedeni kapatılmış-

lık ve her türlü düşünce alışverişinin kesilmiş olmasıydı. Bu noktada hiçbir şey sınanamaz, dışarıdan hiçkimse kuşkularını onların üstünde ölçemezdi. İnsan zindanda anlaşılmaz bir şeyi kabul etmeye hazır oluyordu, böyle bir durumda kavranamaz olan birden kavranabilir hale geliyordu, sonra çılgın varsayımlarını haklı olduğu yolunda destekleyen birisi çıktığında büyük bir hafifleme hissediyor olmalıydı insan. Eğer adaleti benim gözümde tartışılmaz olan bir devlet benden şikâyetçi olursa, diyordu Funk kendine, buna karşı çıkamam, çünkü eğer bunu yaparsam benim için şimdiye kadar en yüce hakikat olan her şeyi silmiş olurum. Devleti haklı çıkararak kendimi haklı çıkarmış oluyorum. Eğer inkâr edecek olursam ayaklarımın altındaki zemini yok etmiş olurum. Eğer sonunda itirafta bulunursam bunun nedeni yalnızca bu aşılması güç kapalılıktan çıkabilmek ve uğruna yaşamış olduğum şeyle yeniden bütünleşebilmek olur, diye düşünüyordu. Ayağa fırlayıp yüksek sesle kendi kendine konuştu. Eğer parti beni atarsa o zaman partiye yapmış olduğu hataları söylemekte duraksamam. Kapıya koşup kulağını ahşaba dayadı. Frithiof un kız kardeşi Elvira Gustafsson'un evinde sessizlik hâkimdi. Yalnız yaşayan kadın gündüzleri Kornhamnstorg'daki bir birahanede kasiyer olarak çalışıyordu, iki oğlu da fırıncı Rolf ve itfaiyeci Lars akşamları dönüyorlardı eve. Yola çıkma emri alsam da buna uymam, diye düşünüyordu Funk. Yerine geçip kâğıtların arasına gömüldü ve yazmaya devam etti. Funk'un gönüllü tutsaklığıyla legal sürgünlük arasında Warnke ve Verner yer alıyordu, onlara şimdi de Wagner ve Sager eklenmişti, gerçek bir hapishanenin sürgülü demir kapılarının arkasındaydılar, siyasi düzlemin aşağıdaki ve yukarıdaki katmanlarından kopartılmışlardı. Mewis hayat arkadaşıyla birlikte oturuyor, penceredeki tül perdelerin arkasında durup kadının kızını pusetiyle gezmeye götürüşünü izliyordu, Disponent Caddesi'nden aşağıya doğru iniyorlardı, Lux Fabrikası'nın yanındaki parka gideceklerdi. Hanna Gustavsson'un yanında oturan Henke dikkatle Döbeln Caddesi'ndeki altmış numaralı evin kapısından çıkıp çıplak dallara konmuş kuşlara ekmek kırıntısı vermek için Vanadis Tepesi'ne yöneliyordu. Stahlmann ise hep yollardaydı, bütün saklananları tanıyan tek kişi oydu, Arndt'a, Rosner'e ya da Funk'a gidiyor, gittiği yerde her gün saat tam yarımda İsveç haberlerini, saat birde Alman haberlerini ve saat ikide kısa dalgadan çıkan Sovyet haberlerini dinliyordu. Kendisi masayı donatırken yoldaşların ulusal mesele yüzünden niye birbirlerine girdiklerini anlamıyordu. Müsveddeleri bir kenara iterken tek bir ulusal mücadeleden, Sovyetler Birliği'ndeki özgürlük mücadelesinden söz edilebileceğini, çocuklardan yaşlılara kadar bir tek oradaki halkların ayaklandığını, yirmi beş yıl önce bir tek orada herkesin ortak bir eylem içinde kenetlendiğini, bir tek orada insanların kendilerini feda etmekten çekinmediklerini, bir tek orada kimsenin acılardan, sıkıntılardan korkup kaçmadığını, her yerde, öteki Avrupa ülkele-

rinde sadece yenilmek istemeyen bir azınlığın Sovyet halk savaşını yıkmak istediğini, ancak saldırganlar ortadan kaldırıldığı takdirde ulusların kurtulabileceğini söylüyordu. Beni arayanlar Horn Caddesi'nde, Ring Sokağı'nın köşesinde bulabilirlerdi. Evrak çantasında taşıdığım belgeleri bekleyen birileri oluyordu hep. Bir yerlerdeki sığınağında çiziktirerek, tasarlayarak, yırtıp atarak bekleyen birisi vardı sürekli, bizler de yolları katediyor, satın alınmış gazetelerin ve kitapların dağıtımıyla, yorumların iletilmesiyle, müsveddeleri Parti'nin Kung Caddesi'ndeki matbaasına götürmekle uğraşıyor, çevremize bakınmıyor, hiç istifimizi bozmadan gözetim altındaki kentin sokaklarını arşınlıyor, vitrinlerin önünde durup paltomuzdaki karları silkiyor, elinde dosya, çanta, bohça taşıyan başkalarının arasına karışıp tramvay duraklarında dikiliyorduk. Sendika binasında dil alıştırmaları yapmış olduğum Norra Bantorget'de geçirdiğim günlerde yazmayı çok büyük eksiklerimin olduğu bir zanaat olarak görüyordum henüz, Weser'deki yan yana evlerin arasındaki küçük bahçelerden birinin koruluğunda Berthold Merz'le birlikte taş kalemi oynatmak için yaptığım ilk denemelerde de çok endişeli ve telaşlıydım, ama artık aradan çok zaman geçmişti, yirmi yıl sonra artık nasıl öğrendiğimi bile unuttuğum bir beceriyle yazabiliyor ve okuyabiliyordum. Bu süreç içinde dil katmanları arasında ayrım yapmayı da öğrenmek durumunda kalmıştım. Sözgelimi siyasetin kullandığı, bir zamanlar insani fedakârlık olan her şeyi tüketen ve umut dağıtan bir sözcükler dünyası vardı, sözgelimi haberlerin borsa haberleri gibi, çabaların çıkan rakam grupları halinde sunulduğu, yaşayanların karşısına ölülerin, işgalcilerin karşısına kendini savunanların, saldırganların karşısına kaçanların konulduğu, kentlerin, dağların ve denizlerin adları hızla akıp geçerken çığlıkların, inlemelerin, kanayan bedenlerin eriyip yok olduğu bir dil vardı, bir tarafta sahtekârlıkların arasında yolunu şaşırmış ve bunları kendi parçaları haline getirmiş olanların kahredici bir dili vardı, diğer tarafta benim sessizlik içinde üzerinde çalıştığım dil vardı, sözcüklerini bulup çıkarması en zor dil. Annemin dile getirmeye çalıştıkları ve somuta yaklaştıkça incelen ve çaresizleşen, dokunur dokunmaz unutulmaya yüz tutan şeyler bu dilin bir parçasıydı. Ve annemin fısıltılarında bizi büyüleyen her şey özünü yitirmiş gibi görünüyordu, ben onun yaşadıklarını anımsamak istediğimde, annemin hayatını söndüren korkunç devi gözümde canlandıramıyordum şimdi, sayısız insanın başına gelen olayların zayıf bir yansısı görünüyordu sadece, ve annemin son sözlerinden geriye, sanki sadece bir açılış yapmışcasına kederli birkaç çizgiden ve gölgeden başka bir şey kalmamıştı, bizim katkılarımıza ihtiyaç duyan bir modeldi belki de bu, böylece daha büyük olanı, bütünün başlangıcını kavrayabilirdik. Ama asıl sorun buydu zaten, nasıl bütünü kavrayamıyorsak burada da kavranamaz bir şeyle karşı karşıyaydık, bütünü kavramak görevimizdi, ama içinde bulunduğumuz durumla başa çıkabilmek,

yolumuzu bulabilmek için onu bölgelere indirgemek, sınırlandırmak zorunda kalıyorduk. Kaynaktan, köklerden gelen bir dil daha vardı bu arada, düşlerin diliydi bu. Bu dil sözlere dayalı değildi pek, çoğunlukla imajlardan oluşuyordu, daha henüz konuşmayı bile öğrenmediğimiz bir zamanın içinden geliyordu onun sesleri. Bu dilin içindeki pek çok şeyi sezgiler ve duygular belirliyordu, ama bunların kesinliği olmadığı için bu dilin içinde şaşkınlık, dehşet, sevinç ve gözyaşı dalgalanmaları iç içe geçiyor, meydana getirilen ve yeniden eriyip gidiveren biçimlendirmeler asla birbirlerine benzemiyor, sadece gizli benzerlikler taşıyorlardı, bu benzerlikler insanı heyecanlandırıyor ve sürekli karşılaştırmalar yapmaya sürüklüyordu. Beynimin, bahçelerdeki sarmaşıkların her bir otunu, her bir yaprağını algılıyor olması özel bir anlam taşımıyor, varlığı algılamanın yoğunluğu, imajın ışık saçan gücünde dile geliyordu, tıpkı duvarların, cılız armut ağacının, çamaşırların asıldığı direğin zihnime nakşolması gibi, Horn Caddesi'ndeki her şey de olağanüstü açık seçikti, taşıtlar ve gelip geçenler soğuk havanın içine keskiyle oyulmuştu sanki. Haga Parkı'ndan gelen Üç Numara çıngırdayarak Högalid Kilisesi yönünde yanımdan geçti, karşıdan da On Numara geliyordu karların arasından kayarak, eklüzü geçip, Skeppsbro, Kungstrâd Parkı, Humle Parkı, stadyum boyunca ilerleyip Ropsten yönüne devam edecek, Lidingö Köprüsü'nden geçecekti, insanların buzlanmış camlara hohlayarak açtıkları deliklerin ardında yüzleri parlıyordu. Saat üçe beş vardı. Saat tam üçte buluşma noktasında olacaktım, o zamana kadarki dakikalar giderek kısalan cadde kesitiyle, evlerin cepheleriyle, beşinci katlara kadar çıkan pencere dizileriyle doluyordu. Bir mensucat dükkânı Lido Sineması'yla bitişikti, sinema girişinin üzerinde bir gölgelik ve duvarda Charles Boye'yle Paulette Goddard'ın bana gülümsedikleri camekânlar vardı. Onun yanındaki kemerli vitrinler boştu, arka taraftaki lokallerde tadilat vardı, kuaför Eva ve manav Lundström doksan altı numaradaydı, ara kata kadar yükselen duvar ayaklarıyla çevrilmişlerdi. Karşıda yetmiş beş numarada bir demir eşya dükkânı vardı, hemen onun yanında da elektronik firması Svea, firmanın satış reyonları bütün bodrum katını kaplıyordu. Duvarlar burada büyük taş bloklarıyla yapılmıştı, üst katların pencereleri pervazlıydı, çatı köşelerinde süslemeli bir çıkıntıyla desteklenmişti. Bölgenin geçen yüzyılın ortalarından kalma son alçak binası daha zengin süslemelerle, pencerelerin üzerindeki zambak biçimli demir aksamla bezenmişti, burada bir eczane vardı, adını da aldığı kunduz kemerli kapının altındaydı. Ring Sokağı'yla Horn Caddesi'nin kesiştiği noktadaki yüz iki numaralı ev de geçmişte kalmış bir yapı anlayışının cumbaları ve payandalarıyla bezenmişti, manifaturacı Ivar Johnsson'un vitrininde iplikler, dikiş gereçleri, çoraplar ve iç çamaşırlar yan yana dizilmişti. Evlerin cephelerinin yolun sonundaki inşaat iskelesine kadar uzandığı noktada beklerken Hansson'u, Parti'nin genç görevlisini bana doğru

gelirken gördüm. Yakınımızda kimsecikler yoktu. Kar yağışı azalmış, batmakta olan güneşin kızıl ışığı görünür hale gelmişti. Vitrindeki peçetelere bakarken pencerenin kenarına yasladığım dosyayı sol elimle tutuyordum, Hansson sağ eliyle dosyaya davrandı, birkaç saniye yanımda durup elindeki dosyayla Horn Caddesi'nde yoluna devam etti. Dosyada Funk'un, bu defa Wegner adıyla Rosa Luxemburg'un ölüm günü anısına kaleme aldığı ve son düzeltmeler için kendisine gönderilecek olan bir makalenin notları vardı. Bu da yine kendi içinde çok tartışmalı, cesaretle, korkaklıkla, zorlama bir tarih anlayışı ve kaçınılmaz tahriflerle dolu bir çalışmaydı, devrimci Luxemburg'un adını anımsatmak bir cüret olabilirdi, Funk onun ödünsüz duruşunun hakkını verebilirdi, ama Luxemburg, hayattayken ateşli bir biçimde eleştirdiklerinin hizmetine girmiş oluyor, böylece adına leke sürülüyordu. Ama belki de onun adından söz etmek bile yeterliydi, Luxemburg'un adı hayatta kalmayı başaran öteki arkadaşlarıyla birlikte yıllar önce partiden silinmişti, onun hakkında kısa da olsa bir şeyler yazmak, bin dokuz yüz on sekiz aralığında partinin kuruluşu sırasında onun yanında olanları ima etmek anlamına geliyordu, adına leke sürülenleri, ihraç edilen ve öldürülen Spartakistleri, bir Brandler'i, bir Thalheimer'ı, Knief'i, Flieg'i, Eberlein'ı, Remmele'yi veya Frölich'i, bu çevreden sadece bir tek kişi kalmıştı geriye, o da Pieck'di, bu küçük yazıyı yazmaya da Funk'u eski muhafızlardan geriye kalan tek kişi olarak ve parti başkanı sıfatıyla Pieck teşvik etmiş olmalıydı. Gençlik Derneği'nin başkanı Solveig Hansson altın kaplama kunduzun boy gösterdiği binanın ardında gözden kaybolduğunda, ben de paltom için birkaç düğme almak üzere manifaturacıya girdim. İplik seçmekte olan kadınların arasında bekledim. Hansson'un dosyada taşıdığı makalede Funk'un dile getiremedikleri Rosa Luxemburg adının anılmasıyla belirginleşiyordu, karısı, kızı ve oğluyla birlikte vurulmak üzere götürülen Remmele, ağır hasta Eberlein'ın darağacı odasına sürüklenişi, Münzenberg'in uyarılarına rağmen bin dokuz yüz otuz yedide Moskova'ya giden Flieg'in sonu, yirmili yılların sonunda partiden ihraç edilenlerin ortadan kaybolması, aralarından sadece Thalheimer'in Havana'ya, Frölich'in de Londra'ya kaçmayı başarması. Luxemburg'un bütün arkadaşlarının sürülmesi sadece gözü dönmüş siyasi güç mücadelelerini, gaddarca bir saygısızlığı anımsatmakla kalmıyor, aynı zamanda aklın içine düştüğü dehşet verici çılgınlığı da anımsatıyordu. Çünkü tuzağa düşmeyecek uyanıklıkta olanlar rejimin elinden kurtulmayı başarmış, ama parti diktatörlüğünün ilk kurbanları olmuş, mücadelenin en iyi isimleriydi. Korkunç olan, kültürün özgürleşmesi misyonunu taşıyan partinin yaratıcı düşünürlerini yok etmesi ve şablonların geçerli kılınmasını sağlamasıydı. Luxemburg'un çevresinde toplanmış olanlar insanın iyi yeteneklerini geliştirecek olan bir devrimin sözcüleriydi, faşizmin sanatın ve edebiyatın incelmiş başarılarının tepesine çökmesi gibi, komüniz-

min merkezi de entelektüellerin imhasını tertiplemişti. Tretyakov barbarlığın çiğneyip geçtiği pek çok insandan sadece bir tanesiydi, ve Luxemburg'un çizgisini izleyenlerin etkili olmasına izin verilmiş olsaydı, Funk'un eli kolu bağlı anlattıkları da başka türlü olurdu. Luxemburg'un adını dergisine koymakta Enternasyonal'in ne çıkarı var, diye soruyordum kendime. Merkez Komite tarafından Luxemburg'un yapıtlarını yayımlamakla görevlendirilen Frölich bin dokuz yüz yirmi sekizde sağ sapma gerekçesiyle partiden atıldığından bu yana, ne Luxemburg'dan ne de yaptığı işlerden söz edilmişti, bu arada Frölich arşivler kendisine kapatılmasına rağmen onun hakkındaki ilk biyografiyi yazmış, savaş patlak vermeden kısa bir süre önce Fransa'da sürgündeyken yapıtı tamamlamış ve geçen yıl İngiltere'de yayımlamıştı. Funk'un yapmak istediği İsveç'teki okurların dikkatini de bu günlerde Sandberg Kitabevi'nin vitrininde duran Frölich'in yapıtına çekmekti, Funk belki de kendi anlatımını, kitabın kapağındaki karanlık, keskin yüz hatlarıyla, miğfere benzeyen topuzuyla Luxemburg'u partiyi yeniden hayata döndürmek üzere geri kazanmamız gerektiğini söylemek için yeterli buluyordu. Ama Merkez Komite'nin, Almanya'daki devrimci gelenekleri hatırlatmanın zamanı geldiğini düşünüyor olması daha muhtemeldi, işçi askerler kuşağından kalan bazılarının hâlâ tanıdığı Luxemburg bu amaca hizmet edebilirdi. Satıcı kızın sesiyle yerimden sıçradım. Tezgâha yaslanıp düğmeleri karıştırmaya başladım. Paltomdaki eksik düğmelerle tekrar sokağa çıktım, birisi bana doğru geliyordu, gözleri bana yöneldiği anda yüzü yamru yumru olup kanlı bir kiste dönüştü.

Kızıl karın içinde ilerliyordu, tramvayın ahşap bankından tepede inşaat halindeki hastanenin dev bloklarını görüyordu, inşaatın pencere oyuklarında keskin ışıklar, vinçlerin ve iskelelerin arasında projektörler vardı. Hareket için kolu çeken sürücüye doğru el sallayarak koşmuş, şoför de otomatik kapıyı açıp onu bindirmişti. Dört Numara sallanarak beton duvarlar boyunca ilerliyordu, Skanstull'daki mağaza da çatlak kayaların ve yeni köprünün kazıklarının üzerinde yükseliyordu. Hammarby Limanı'mn üzerindeki park durağında ışıklar seyrelmiş, evler kararmıştı, ve aydınlık vagonun terk edilmesinden sonra, Gotland Caddesi'ne çıkan Södermanna Caddesi'ndeki yürüyüş sırasında alacakaranlığın boyadığı gökyüzü artık ışıktan kamaşmayan gözlere açık seçik kendini gösteriyor, kiralık evlerin içinde karaltılar seçiliyordu. Gotland Caddesi'nin son mahallesinde sadece küçük dükkânlar aydınlıktı, kunduracı Brostedt ayakkabıların tabanlarına çekiciyle vuruyor, çamaşırcı Anna Eriksson çamaşırları çitiliyor, Olsson'un kır saçları ekmeklerin, şişelerin, ve konserve kutularının arasından görünüyor, tütüncü Helan-

der sigara paketlerini düzenliyor, yetmiş altı numara A Blok'un girişinin hemen yanındaki berber Atlas Wulf pencerede durmuş müşteri bekliyordu. Kadın, berberin bakışları ona takıldığında Katarina Ban Caddesi'ne doğru bir iki adım ilerledi, caddenin çıplak ağaçlarının ardında tenha, çiğnenmiş karın yüzeyinden yerden bitercesine ilkokul yükseliyor ve eski ahşap evleriyle daha uzaktaki Beyaz Dağ zar zor seçiliyordu. Kadın arkasına dönüp baktı, cepheye iyice yaklaşarak giriş kapısına geri döndü ve hızla içeriye girdi, merdivenleri çıkıp Gustavsson isminin yazılı olduğu kapıyı daha önce kararlaştırıldığı gibi üç kez çaldı. Koridorun sağ tarafında avlunun üstünde hah dövmek için bir balkon vardı, avlunun etrafı yangın duvarlarıyla ve isli atölyelerle çevriliydi. Kapı açıldı, aydınlatılmamış dehlizde Svensson adıyla anılan kişi belirdi, bir el işaretiyle kadını cadde tarafına bakan odaya çağırdı, odanın ortasında, tavan lambasının ipek şemsiyesinin tam altında büyük, yuvarlak, kâğıtlarla kaplı bir masa vardı. Ona geldiğinde Svensson'un kadınla hiç konuşmaması onu şaşırtmıyordu, karşısında Alman partisinin yöneticilerinden birisi olduğunu biliyordu kadın, ona soracak bir şeyi yoktu, sadece yanında getirdiklerini ona vermesi ve onun iletmek istediklerini de ondan alması gerekiyordu. Eliyle iskemlelerden birisini gösterdi Svensson, kadın oturup Svensson'un dosyadan çıkardığı kâğıtları gözden geçirmesini bekledi. Eğer Svensson onu bir konuşmanın içine çekseydi bunu rahatsız edici bulacağını biliyordu, hiçbir şey bilmek istemiyordu, sadece bir emir eriydi o, onu bu sığınağa getiren adımları inkâr ederdi. Yazı yazanın üstündeki püsküllü avize kahverengiydi, odadaki her şey gibi. Her şey yanmış, kömürleşmiş gibiydi. Bir şeye benzemeyen bir kanepe, duvara yaslanmış birkaç dolap. Perdeleri çekilmiş pencereleri aşacak en ufak bir ses gelmiyordu sokaktan. Burada kişisel şeylere yer yoktu, yine de kadın, dosyayı geri verirken Svensson'un ellerinin nasıl titrediğini gördüğünde ona kişisel bir söz söylememek için zor tutmuştu kendini, tedirginlik içinde adamın hasta görünümlü solgun yüzüne baktı, ama Svensson yeniden masaya döndüğünde kadın selam vermek için ya da hoşçakal anlamında elini şöyle bir kaldırmakla yetinip dosyayla odadan çıktı, alacakaranlıkta merdivenleri inip dışarı çıktı, sonra bir kez daha berber dükkânın önünden geçmemek için sağa döndü, bin dokuz yüz kırk iki ocağının kenti bizim için savaştaki bir kentti, kabuklaşmış karların arasındaki gazete bayilerinde isimleri sürekli değişen kentler bu kente sızıyordu, sıradan günlerin her biri bizim için nabızların yükseldiği, solukların sıklaştığı bir savaş günü, karda bir düşüş, yumuşak bir sönüş günüydü. Kimsenin katettiği yolun hedefinden korkmaya ihtiyaç duymadığı bu kentte oradan oraya sürükleniyorduk, bu topraklarda savunulmayan, suç işliyormuş gibi sırtımızda taşıdığımız bir meseleye hizmet ederken her an kaçaklığa hazırdık. Ve bu kentte yabancı olsak da, gizli birlikteliğimizle kurulmasına kat-

kıda bulunduğumuz çok uzaklardaki bir şeye ait olsak da, sokaklarda savaş alanlarını açık seçik görüyor, duvarlara dokunuyor, onların kayganlıklarını ya da pütürlerini zihnimize kazıyor, büyük kapılardaki isim levhaları içimizde tutuşuyor, kapı tokmaklarını bütün sertliğiyle elimizde hissediyorduk, bizden başka hiçkimse pencerelere bizim baktığımız gibi bakmıyordu. Evlerin numaraları ve adları, sokak levhaları, saat göstergeleri hayatımızı kaplamıştı, bir işaretten diğerine hareket edip duruyorduk, bir buluşmayı kaçırmak, bir adresi unutmak ya da keyfî davranmak hayatımızı yıkmak demekti, bu bekleme ve hesaplama, bu sayma, saate yönelen bakışlar, yakınımızdaki insanların davranışlarını algılamak için dört yanı kolaçan eden gözler, dosyaların iletilmesi için kısa bir süreliğine yan yana gelişler, bir sokak boyunca yapılan yürüyüşler, evlere girişler, kapı önlerinden ayrılmalar, başkalarının kayıtsız kaldığı, onlar için çok sıkıcı olabilecek bütün bu şeyler bize olağanüstü bir gerginlik ve heyecan yaşatıyordu. Tam da bunun için, hiçkimseyle bunları konuşamadığım için bakışların bir kapı numarasından ötekine kayması, yolumuza çıkanlarla çarpışmak öylesine güçlü bir duyguyla yaşanıyordu ki, düşünceler sürekli bir sarsıntının içine düşüyordu. Bir sandalyede kıpırdamadan oturulan anlar o sırada içinde bulunulan dairenin planını zihne kazımakla geçmişti, masada yazı yazmakta olan kişinin kaldığı yerin yanındaki odada, mutfaktaki bankı yatak haline getirmiş olan ev sahibinin oğulları kalıyordu, onlar gelmeden önce terk etmeliydi burayı, oda, mutfak kapısı açık duruyordu, avluya bakan pencerenin ardındaki karanlık artacak ve erken bastıran, mor mavi bir geceye dönüşecekti. Spor giyimli, kısa sarı saçlarına bir kasket takmış olan Solveig Hansson'la sık sık karşılaşmıştım ben, o da Fleming Caddesi'nin yukarı tarafında, caddenin Stadshagen yamacıyla kesiştiği yerde oturuyordu. Avluyu, komşu evlerin çıkışlarını kullanarak bodrum katındaki otuz dokuz numaralı odasından kolayca Friedhem ya da Arbetar Caddesi'ne kaçabilirdi, ve baskı örneklerini matbaaya vermek için Kung Caddesindeki Parti binasının kapısından içeriye adım atmak hep bir tuzağa yaklaşmak gibiydi, şimdiye kadar yakalanmamış oluşunun bir tür hayatın cilvesi olduğunu düşündü bir kez daha. Steffelbauer'in, Emmerlich'in, Gloger'in ve Grüneberg'in on ocakta ölüme mahkûm edildiğini öğrendikten sonra, İsveç polisinin Almanya'daki yeraltı hareketiyle bağlantı yerlerimizi ortaya çıkarabilmek için daha sıkı bir çaba harcadığını da biliyorduk. Stahlmann bile kendini fazla ortaya atmıyordu artık, Hansson ise Funk'u ziyaret etme izni olan tek kişiydi, Tıpkı Rosner'i bir tek benim ziyaret edebilmem gibi. Rosner'e giderken Nortull Caddesi'ni kullanıyordum. Rasathane tepesinde Drottning Caddesi'yle birleşen ve böylece kentin iç kısımlarında boydan boya bir damar gibi uzanan bu uzun caddenin insanı içine çeken, kendine özgü bir derinliği vardı. Strindberg'in gençlik yıllarını burada, tepe-

deki çiftliklerde geçirdiği zamanlarda Oden Meydanı'nın öbür tarafında bahçeler ve otlaklar uzanıyordu, sonra gümrük binalarının yanına yol boyunca tuğla binalar yapılmıştı, bunlar Strindberg'in de gezintileri sırasında gördüğü binalardı hâlâ. Meydanın ortasındaki gazete bayisinden her gün cephelerdeki durum değişikliklerini bildiren gazeteleri satın aldım. Almanlar Ukrayna'da Şukov'un ordularından kaçıyordu, Kırım'da geri çekilmişlerdi, Brjansk'da sokak çarpışmaları devam ediyordu, Taganrok temizlenmişti, bunlar olup biterken ben, Strindberg'in ailesinin oturduğu evin yerine inşa edilmiş olan Hamburg Biracılık'ın önünden geçerken kemerli yüksek pencerelerin ardında bakır fıçıların parladığını görüyordum, Hongkong Japonların elindeydi, Singapur alevler içindeydi, Japonlar Tayland'ı almıştı, Japon donanması Filipinler'e yaklaşıyordu, bunlar olup biterken ben Nortull Hastanesi'nin, sanki kapıları hiç açılmayan ve bütün ziyaretçileri geri çeviren, içinde terk edilmişlerin, ölümü bekleyenlerin yattığı bu karanlık binanın ve sokağın öbür yanındaki kapısında bin sekiz yüz yetmiş dokuz tarihi yazan, mızrak biçimli bir çitle çevrilmiş olan dullar evinin önünden geçiyordum. Alman birliklerinin kış savaşı için yeterince teçhizatları yoktu, Batı'da olduğu gibi hızla zafer elde edeceklerini düşünmüşlerdi, kadınlar eldiven, bileklik ve çorap örüyorlardı, Timoşenko Donets Havzası'nda taarruza geçmişti, Üçüncü Reich'ta geniş çaplı bir seferberlik başlatılmıştı, Amerika hummalı bir faaliyet içinde hazırlık yapıyordu, ve ben Matteus İlkokulu'nun cephesindeki yazıyı okuyordum, yazı okul için değil, hayat için çalışmamız, vatanımızı sevmemiz ve onun onuru söz konusu olduğunda ölmemiz gerektiğini söylüyordu, Dnyepropetrovsk'taki mücadeleler bana Cueva la Potita'da bir Kasım akşamı yaptığımız bir sohbeti anımsattı, sohbetin konusu barajın yapımı ve bundan duyulan gururdu. Finlandiya'da iki taraf da ağır kayıplar vermişti, karın içinden cesetlerin donmuş kolları ve bacakları yükseliyordu, Alman sevkıyat trenleri İsveç'in içinden geçmeye devâm ediyordu, benim tam karşımda ise sivri damları bacalarla taçlanmış, sarı renkli ikiz gümrük binaları vardı, Nortull Caddesi'nin sonuna gelmiştim, buradan demiryolu köprüsünün altından Haga'ya giden yola çıkılıyordu, Strindberg'in de yolunun sonuydu burası. Otuz bir ocakta, her cumartesi günü yaptığım gibi Nortull Meydanı'na doğru yola koyulmuştum, orada öğleden sonra saat beşte Stahlmann'la buluşacak ve ondan Rosner'e götüreceğim malzemeyi alacaktım. Üç numaralı tramvay durağındaydım, arkamda Strindberg'in henüz yazmaya başlamadığı zamanlarda ıhlamur ağaçlarının kapladığı derbent, önümde uzaklarda Haga Parkı ve Strindberg'in yattığı mezarlık vardı, birden hayatın akışı, geçmişten geleceğe geçiş duygusu sardı içimi, burası, kentin sınırı benim için de yazarın yol ayrımına geldiği duraklardan birisini oluşturuyordu, başkomutan vekili beni gümrük binalarından birinin içindeki küçük kafeye

çektiğinde de hâlâ bu düşünce vardı aklımda. Yapmak istediklerimiz gerekliydi, burada bir kuşku, bir soru işareti yoktu, yine de sohbetimizde başka bir şey seziliyordu, sona erdirilmesi gereken bir dünya. Bir önceki akşam Berlin'deki Spor Sarayı'ndan Avrupa'ya yayılan nutuktan cümleler alıntılıyordu Stahlmann dalga geçerek, saldırı pozisyonundan savunma pozisyonuna geçmeyi gerektiren şey Ruslar değil, kış koşullarıymış, kaybedilenler ilkbahar geldiğinde yeniden geri alınacakmış. Üstünde küçük abajurların ve çiçekli vazoların bulunduğu tahta masalarla donatılmış bu küçük mekânda kahve fincanının üstüne eğilerek güldü Stahlmann, sonra yeniden ciddileşerek Rosner için hazırladığı paketi bana verdi. Bir dahaki sefere, hatta iki hafta sonraki buluşmaya da gelmezse kaygılanmamamı, eğer başka bir talimat almazsam sözleşildiği gibi yine buraya gelmemi söyledi. Kısa bir süre önce Drottning Caddesi'ndeki havuzun kabininde giysilerinin arandığından kuşkulanıyordu, ayrıca yüzerken başına tuhaf bir şey gelmişti, içini çekti ve kısık gözlerle bana baktı. Buharin'in suyun içinden çıkan kafasıyla karşılaşmıştı, Buharin bir defasında onu Stockholm'de ziyaret ettiğinde, bin dokuz yüz on altı nisanında tutuklanmış ve üstünden sular damlayarak götürülmüştü. Ona en zor gelen şey ise yüzmekten vazgeçmekti, havuzun bahçesinde yürümek, fıskiyeli havuzuyla, heykelleriyle, fayans süslemeleriyle kentin içindeki bu vahada bulunmak çok hoşuna gidiyordu. Birbirimizden ayrıldık, onu geniş kesimli paltosunun içinde yapılı omuzlarıyla, başı açık, elleri cebinde Haga'ya yönelene kadar izledim. Hagalund'a doğru yürüyordu, o sıralar Rosstigen'de yedi numarada İsveçli bir kadın yoldaşın yanında yaşıyordu Stahlmann. Burada eski moda mobilyalarla döşenmiş, camlı bir verandası ve küçük bir bahçesi olan keresteden yapılma işçi evlerinden birinde, Maja Holm'ün yanında sığınacak bir yer bulmuştu Stahlmann, kaldığı yeri kimse bilmiyordu. Katetmesi için onu bekliyordu geniş cadde, soldaki tepede kızıl çamların arasından Karolin Hastanesi'nin yeni binaları yükseliyordu, sağ tarafa, bir sirk Brunsvik Gölü'nün kenarına çadır kurmuştu, kazıklara bağlanmış bir devenin yan gözle izlediği göstericiler renkli arabanın önünde tabakları havaya atıp tutuyorlardı, bir palyaço ellerini ateşin üstünde gezdiriyordu, Kraliyet Parkı'nın karşısındaki mezarlıkta karın içinden mezar taşları yükseliyordu, saksağanlar ağaçların iskeletlerinde kanat çırpıyordu, patikalardan birinde siyah giyimli insanlar belirmişti, Stahlmann artık izlenemeyecek kadar gözden kaybolmuştu, artık arabalar ona yaklaşamazdı, dümdüz caddelerin bulunmadığı noktalarda, dar sokaklarda, merdivenli yollarda, çitlerin, hendeklerin, işçilerin boş zamanlarda tahta oymacılığı yaptıkları, bahçelerinde elma ağaçlarının bakımıyla uğraştıkları, çiçek tarhları kazdıkları evlerin arasında gözden kaybolacak, eğri büğrü küçük sığınağına girip gece boyunca sıcak şöminenin başında Maja'nın ona kütüphaneden getirdiği

Candide'i okuyacak ya da Balzac veya Zola'dan bir şeyler karıştıracaktı. Burada da duvarlarda kayın ağaçlı ve kuğulu resimler vardı, bir defasında Maja'ya bu resim müsveddelerini kaldırmazsa başka bir yere taşınacağını söylemiş, ama Maja onun söylediğini yapmaya yeltendiğinde sözünü geri almış, eğer çok istiyorsa beyaz ağaç kabuklarının ve kuş tüylerinin yerinde kalabileceğini söylemişti. Kel kafalı, pipo içen yaşlı pos bıyıklının resmi de daha iyi sayılmazdı. Hayatını artık Hensel'in bu kurabiye evinde geçirmek zorunda kalmasının, gözlerden uzak yaşamaya karar vermenin bedeli olduğunu düşünüyordu. Ve kendini birden Ebro'da bir dağ yamacında gördü, tabancayı bir Tugay subayının ensesine dayamış ve tetiği çekmişti, adam yere yığılmıştı, onu tek başına ölüme mahkûm etmişti, düşman karşısında duyulan korkaklık yüzünden. Korkaklık. Sinirleri ona ihanet etmiş, uluyarak ağlamıştı, eve gitmek istiyordu. Hagalund'e giden sokağa saparken, ileri, diye şarkı söylüyordu, ileri, Enternasyonal Tugaylar uygun adım yürüyerek, bayraklar yukarı, diye şarkı söylüyordu, dayanışmanın bayrağı yukarı. Uppland Caddesi'ndeki pencerede selülitten flamingonun duruyor oluşu, demek ki Rosner'in hâlâ odasında oluşu, sanki dairenin boşaltılmış olacağını bekliyormuşum gibi beni epey şaşırttı. Ondan Funk'un son makalesini, Kızıl Ordu'nun onuruna yazdığı makaleyi aldım. Dillere destan olan Ordu Lenin ve şimdiki Ulu İnsan tarafından kurulmuştu. Onun asıl kurucuları hakkında tek bir söz geçmiyordu yazıda. Bu yazıyı hemen matbaaya verebilmesi için Hansson'a iletmek durumundaydım. Sovyet ülkesinin sadece köyleri ve kentleri yıkılmakla kalmamış, aynı zamanda tarihi de yerle bir edilmişti, yine de yaşlı münzevinin yüz ifadesinde benim itirazlarımı anlamayacağını, onun artık sadece hayaletlerin arasında bir mücadele yürüttüğünü, günün birinde hesap vermek zorunda olacağımız şeyden bihaber olduğunu gördüm. Tahriflerin Funk'u da gerçeklikle ilişkisini yitireceği ölçüde duyarsızlaştırıp duyarsızlaştırmadığını sorguladım, yoksa Friedemann adı başkalarının buluşu muydu. Stahlmann söylenen yalanları ve tasfiyeyi hareketin kendini koruması için mubah sayarken, Hodann Batı cephesinin hizmetine girmekle bütün saptırmalardan kendini kurtardığını düşünüyordu. Kulenin en tepesinde borusunu çalan meleğin bulunduğu, kırmızı kum taşından yapılma Anglikan Kilisesi'nin önünden geçip hayvanat bahçesinin bitişiğindeki Britanya elçiliğine doğru ilerliyordu. Sokaklarda insanlar olduğu için, önce göle iniyor, yolda, buzun üstünde, sazların arasında paytak paytak ilerleyen ördeklerin karşısında duruyor, kıyının öbür ucundaki Skansen hayvanat bahçesinden gelen kurt ulumalarını dinliyor, sonra arkasını dönüp beyaz villaya doğru yürümeye başlıyordu, soğuktan titreyerek ve öksürerek kapının ziline basıyor ve kapı kendisine açılıyordu. Yanında taşıdığı dosya Almanya'daki durumla ilgili yorumlarıyla doluydu, önce küçük notlar halindeydi bu görüş-

ler, gelecekteki eylem biçimiyle ilgili önerilerden, entelektüel duruma ilişkin değerlendirmelerden oluşuyordu, entelektüel durumdan söz etmek fazlaydı, düşünsel ortam mı demeliydi, ama düşünsel de fazlaydı, beklenene uyma hali denmeliydi, belki gençliğe ulaşılabilir olma, kitlelerin milliyetçi tutumu, Alman halkını disipline sokan, aynı zamanda apolitikleştiren milliyetçi örgütsellik, telkinle hareket edenler Führer'in yanılabileceğini düşünmemekte, tarihsel ilintilerden uzaklık, ama bu kesimin yine de eğitilebilir olması, buna karşılık halkın geri kalanının insanlık dışı eylemlerin karşısında edilgen hale gelmiş ve duyarsızlaşmış olması, gözlerinin önlerinde olup biteni inkâr ediş, inanmaktan başka çarelerinin olmayışı, körlüğün nedeni olarak suçluluk duygusunu bastırma ihtiyacı, hunharlığı aşacak ve barışa götürecek her şeyden kaçınma, aksi takdirde o eski özgürlük anlayışı, sorumsuzca konuşma özgürlüğünün gündeme gelecek olması, gerçeğin bilgisini engelleyen her şeye darbe indirilmesi gerekliliği, bu anlamda kentlerin tahrip edilmesinin savunulabilir olup olmadığı, yok olma tehlikesinin daha güçlü bir savunmaya, daha derin bir körleşmeye yol açıp açmayacağı sorusu, total bir ahlak çöküntüsünün yeni bir ahlakın yerleşmesine bir zemin oluşturup oluşturamayacağı sorusu, bu sorulara hep aynı yanıt, şiddetin karşısına ancak bombalarla çıkılabileceği, savaşın nedenlerinin ancak bir çöküş durumunda anlaşılabilir olması. Bunun karşısında, materyalizmin tartışmalı olduğu, Marksist gelecek inancının artık daha fazla varlığını sürdüremeyeceği, geriye sadece nihilizmin ve umutsuzluğun kaldığı ve insanların, başlarına gelecekleri beklerken ertesi güne sağ çıkmaktan başka bir şey istemedikleri. Onun düşünce biçimine göre Almanya dünya tarihinin yetmiş yıl gerisindeydi. Komün ardında hiçbir etki bırakmamıştı. Rokoko egemenleri hâlâ hâkimiyetlerini sürdürüyordu. Çocukların içinde uyanan her tür haylazlık geri püskürtülüp bastırılıyordu. Siegfried gibi, Horst Wessel* gibi genç idoller vardı önlerinde. Devlet biçimi olarak ilkel emperyalizm. Boyun eğme hiç olmamış gibi. Yedi Yıl Savaşları efsanesi. Bin dokuz yüz on sekizin arkadan hançerlenme efsanesi.** Bin dokuz yüz otuz üç işçi hareketi felaketiyle birlikte Komünist Parti'nin yenilmediği yanılsamasının yaygınlaşması. Getirilen eleştiriler karşısında sürekli bir tepkisellik, bir saldırganlık. Benzer örnekle özdeşleşme, kendini ötekinde bulmak yoluyla kendini sevme. Führer kültünün açıklanamaz oluşu, zira Führer karakterinin kitleye uzaklığı ve dayatılmışlığı. Hodann İngiliz basın ataşesi Tennant'la açıkça konuşabiliyor, İspanya'da geçirdiği günleri saklamak, sosyalist duruşunu inkâr etmek zorunda kalmıyordu,

---

(*) Horst Wessel (1907-1930); Nazi örgütü SA üyesi. 1927'de bestelediği bir marş, öldürülmesinden sonra Nazilerin resmî marşı haline gelmiştir – ç.n.

(**) Hitler Almanyası'nın manevi güç aldığı tarihsel ve siyasi değerlendirmelere gönderme yapılıyor – ç.n.

yine de siyasi cephenin nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerinden söz etmiyordu, bunun nedeni bir komünist partili olarak görülebileceği korkusu değildi, asıl neden kendi içinde kuşku taşıyor olmasıydı, çünkü elde edilecek bir zaferin kırılan, yaralanan onuru iyileştirebileceğine dair kuşkuları vardı. Onlar müttefikler olarak ortak bir düşmanın karşısına dikiliyor gibi görünüyorlarsa da, ideolojik sorunlar önemini yitirmiş gibi görünüyorsa da, Hodann Labour Partisi'ne yakın olan ve halk ittifakındaki faaliyetlerinden tanıdığı Tennant'la birlikteliğinin ardında başka çıkarlar olduğunun farkındaydı, bu çıkarlar yüzünden tartıştıkları her şey yanıltıcı hale gelebilirdi, çünkü Hodann'ı içine almayan, onu sadece danışman olarak kullanmakla yetinen büyük güç, Almanya'daki insanların değişimiyle ilgilenen bir kurum değildi, onların asıl ilgilendikleri İspanya'da da görülmüş olduğu gibi savaş düzleminde de devam eden büyük ticari girişimleriydi. Tennant elçi Mallet'ye Hodann'ın casusluk yapmak için ikna edilemeyeceğini, ama onun zengin deneyimlerinden ve savaş tutsaklarının tedavisinde, ilerici mültecilerin çabalarını anlamakta onun psikolojik bilgilerinden yararlanılabileceğini söylemişti. Tennant'ın misyonu da Hodann'ınki gibi bütün Alman halkının cezalandırılmasını engellemek olsa da, Tennant aynı zamanda kaynağını Başbakan'da bulan planları da hesabına temel almak zorundaydı, bir önceki Dünya Savaşı'ndan bu yana Başbakan'ın asıl düşman olarak görmeye devam ettiği Bolşevizmin üzerine yeniden salmak için Alman ordularını mağlup etme isteği hiç sarsılmamıştı. Bu koşullarda yaptığı işin nedenini ortaya koymak için, ayda dört yüz ya da beş yüz kronluk bir kazançtan başka elinde ne kaldığını sorguluyordu Hodann, bu gelir onun karısı ve çocuğuyla sürdürdüğü hayatı kolaylaştırıyordu, ama öte yandan onun kendini İngilizlere sattığı söylenecekti. Geçen yılın sonbaharından bu yana Stora Essingen, Stenhäll Sokağı dokuz numarada, hemen köprünün üstünde oturuyordu, oradan diplomatlar bölgesine gitmek kolay değildi, önce elli altı numaralı otobüsle Friedhem Meydanı'na gitmek zorundaydı, oradan iki numaralı tramvaya biniyor, bu tramvay onu yarım saati aşan bir yolculuktan sonra hayvanat bahçesi köprüsüne getiriyordu, orada inip on dakika kadar da yürüyordu. Bazen öyle bitkin düşüyordu ki, bekleme odasında dinlenmek ve kendine bir iğne yapmak zorunda kalıyor ve ancak ondan sonra Tennant'la konuşabilecek hale geliyordu. Onu bazen evde ziyaret ediyordum, insanın zor zamanlarda en iyi yeteneklerini geliştirdiğine hep inanmış olan Hodann düşünmenin deformasyonundan gittikçe daha çok söz etmeye başlamıştı, bu deformasyon on yıllık bir propaganda salgınından sonra beyinlerin başka türlü eğitilmesini imkânsız kılıyordu. İşçilerin öncelikle karınlarını doyurmak istediğini, ülkelerinin ne hale geleceğini düşünmediklerini, hiçbir aile babasının diktatörlükle mücadele etmeyeceğini, karılarının da kocalarını bu işlere bulaşmaması için et-

kileyeceklerini söylüyordu. Ama bunları ona söyleten yorgunluğu ve güçsüzlüğüydü, asla başkalarının karşısında böyle sözler sarf etmezdi. Ama arada bir de o eski güvenine ve gayretine dönüyor, bana hedeflerinden söz ediyor, Alman mülteci hareketi için bir kültür merkezi kurmak istediğini, bu merkezin partiler üstü olması gerektiğini, savaşın daha fazla devam edemeyeceğini, birlik çerçevesinde yeni yapılanma için hepimize ihtiyaç duyulacağını söylüyordu. Sürgünün öğrettiklerinden sonra aradaki çatışmalar sona erdirilip uzlaşma sağlanamazsa, zafer elde eden güçler ülkedeki insanlar üzerinde egemenliklerini artıracaklar, boy atmakta olan bir düşünce dönüşümünü boğacaklar, nihayet insanların yeteneklerini geliştirecekleri yerde onları itaatkâr araçlar haline getireceklerdi Hodann'a göre. Yüzyıllar içinde kültürel olarak başarılanların anlamı savaşlara dayanan tarihyazımının karşısına çıkarılamazsa, bu halk hem Batı tarafından hem de Doğu tarafından yutulacaktı, oysa bir anda fetihçiye dönüşebilen kurtarıcıların aralarında kaçınılmaz çatışması sırasında parçalanmaktan ve bir oradaki güçlünün, bir buradaki güçlünün yamağı olarak karşılıklı restleşmekten başka yapacak bir şey kalmazdı geriye. Eğer aramızda uzlaşma sağlanamazsa, on yıl önce bıraktığımız yerden başlama hakkını talep etmezsek oyun dışı kalacaktık, askeri güç etkili olmamızı engellemek için her şeyi yapacaktı, ne var ki Hodann siyasi olarak aktif olanların büyük sorumlulukların farkında olduğuna dair bir işaret göremiyordu. Eğer hastalığı başına dert olmasaydı, yeni yerleştiği geniş dairesinde, düşünceleri daha açık, daha hedefe yönelik ortaya çıkacak gibiydi, en iyi saatlerinde pencereden fabrikaların arasındaki Lilla Essingen'in tepesindeki köprünün çizdiği demir yayın ötesine yönelen bakışı bir umut dünyasını kuşatır gibiydi. Ülke dışında geçirdiğimiz yıllar sayesinde bir zamanlar ait olduğumuz uygarlık ortamını değerlendirme fırsatı bulduğumuzu, farkına vardığımız şeylerin geride kalanları yadırgatabileceğini, bazı şeyleri anlamanın onlar için zor olabileceğini söylüyordu, başka yaşam bölgeleriyle yakın ilişkiye girmiş olan bizler psikotik tabloyu aşabilecek durumdaydık, aynı tablo, bir Fichte'nin Germen şovenizminden bu yana, kendini seçilmiş ve diğerlerinden üstün sanan halkın niyetlerine damgasını vurmuştu, saldırgan savaşların çılgınlığını ortadan kaldırma kaygısını sadece bizler taşıyorduk, bin sekiz yüz altmış dörtten bu yana bu ülkede yaşanan felaketin sonuçlarını görebilmiş olanlar taşıyordu. Bu arada Hodann bir realist olarak umutlarını parçalarına ayrıştırıyor, sonra da eksik parçaları saptamasıyla bu umutları yeniden kuşkulu bir hipoteze dönüşüyordu. Bense parti ileri gelenlerinin cenahını bildiğim için, sarf edilen bütün çabalardan sonra uzlaşma, birleşme düşüncesi bana da gittikçe daha imkânsız görünmeye başlamıştı. Arada bir buluştuğum Mewis beni Hodann konusunda uyarmış, Şubat başında da artık Funk için ulaklık yapmamamı tavsiye etmişti. Ben gerçekte kime

çalışıyorum, diye sorguluyordum kendimi. İsveç partisinin üyesi olarak, ama bir iznim olmadan katıldığım bölge hücresi toplantılarında, yapacaklarımı Stahlmann ve Rosner'den, Södermann'dan, Lager veya Rogeby'den öğreniyordum, parti basınının talep ettiği eylem birliğinin gündelik bir pratiğe dönüşmemesi isteniyordu, sosyal demokratlarla ilişki kurmak yönetici kadroların tekelindeydi, ve orada da söz konusu olan öncelikle karşılıklı red çabalarıydı, nitekim sürekli birinin ötekinin yönetiminin altını oymak istediği vurgulanıyordu. Yönlendirmelerin ötesine geçip kendi vicdanımı dinliyorsam bunun nedeni içimdeki inanç kalıntısıydı, ortak noktalara olan inançtı bu ve en azından bir avuç insan için hâlâ geçerliydi, çizgiyi aşma tehlikesini göze almak zorundaydım. Mewis Wagner'i nasıl İngiliz casusu olmakla, onu koruduğu için de Funk'u hain olmakla suçladıysa benden de şüphelenebilirdi, çünkü onlardan ayrılan düşüncelerim kulağına gitmiş olabilirdi. Partinin bizim açımızdan ne olması gerektiğine dair düşüncelerimi bir tek Rogeby'le paylaşabiliyordum, onunla aramızda çekincesiz bir güven oluşmuştu, Hodann'ın karşısında bile partiye aidiyetim ve buna bağlı faaliyetlerim konusunda susuyordum. Belirsizlikte çalışmaya devam etmek, bizi yöneten örgütlenme tarzı ve bunun nasıl gelişeceği sadece yapmamız gerekeni yapmayı daha da acil hale getiriyordu, daha yüksekte alınan kararlardan kopuk olduğumuz için bu bizi bazen çaresizliğe sürüklüyor, öte yandan sadece önümüze konan ve mecburi olanı yapıyor olmak işimizi kolaylaştırıyordu. Funk gibi yukarıda bulunan birisi iktidar yetkisinden uzak düşme halinde panikleyici bir kafa karışıklığının içine sürüklenebiliyordu. Nitekim Funk on yedi Şubat sah günü akşam saatlerinde odasında volta atıyordu, sonunda yalnızlığa daha fazla katlanamamış ve kendini sokağa atmıştı. Katarina Ban Caddesi'nin yokuşunu çıkmış, biçimsiz karanlık bir yığın gibi görünen ilkokulun önünden geçmiş, kasketli ve dar ceketli çocukların alçak ahşap evlerin arasında kızak kaydıkları, uzun etekli kadınların kuyulardaki buzları kırıp pompanın altında duran kovaları doldurdukları ve at arabacılarının ahırların önünde atların kızak takımlarını çıkardıkları Nytorg boyunca ilerlemişti. Karlı rüzgârın esintisi yüzüne vuruyordu, şapkasını takmayı, paltosunu giymeyi unutmuştu, ama geri dönmek istemiyordu. Folkunga Caddesi'nin köşesinde iş çıkışı trafiğine karışmıştı, her yönden gelerek buralarda yürüyordu onlar, sokaklar boyunca ilerliyor, kalabalıklar halinde duraklarda toplanıyor, her akşamki gibi akın akın atölyelerden ve bürolardan geliyorlardı, ertesi sabah erkenden yine yollara düşeceklerdi, uçuşan, vitrinlerin ışığında parlayan kar tanelerinin arasında insanlar el kol hareketleriyle çabalayarak kendilerine yol açıyordu. Şimdi herkesin kendi soluk bulutunu beraberinde taşıdığı kalabalığın ortasındayken ezici tedirginlik duygusu yok olmuştu, karın içinde ilerleyen, ötekilerin, toplaşan yığınların arasında Funk da günün ağırlığını

üstünden atmıştı, ve onların hepsi nasıl ki içinde bir kadının, bir erkeğin, bir çocuğun onları beklediği küçücük bir odayı beraberlerinde küçük bir ışık olarak içlerinde taşıyorlarsa, Funk da kentin öbür ucundaki bir evde bulunan bu odayı getiriyordu gözünün önüne. Dokuz Numara sarsılarak geldiğinde bacak kalabalığı arasında o da tramvayın basamağına adım atmış, Katarina yolu boyunca bir köşeye sıkışıp oturmuş, merkezdeki trafik akışını, gittikçe tenhalaşan kuzey mahallelerini geride bırakıp son durak Karlberg'e kadar gelmişti. Burada Norra İstasyon Caddesi yük trenlerinin bulunduğu alanın karşısındaki yüksek cepheleriyle kentin sınırını çiziyordu. Solda, aşağıda, dik kaya duvarıyla kanal arasında ana istasyona ve ülkenin kuzeyine çıkan raylar vardı, uzaklarda Karlberg Parkı'nda çatlamış buzlarıyla Ulvsunda Gölü uzanıyordu. Eğimli köprülerden gelen vagonlar yük istasyonunda manevra yapıyor, lokomotifler buhar saçıyor, sinyal ışıkları bir sağa bir sola salınıyor, el arabalarının demir tekerlekleri yükleme noktalarında yuvarlanarak ilerliyordu, hareket ona iyi gelmiş, adımlarını hızlandırmıştı, karşısındaki düz sokakta yüz on beş numaralı binayı gördü, az sonra dördüncü katın penceresinden aşağıda tahta çitlerin arkasındaki depolara ve yük hangarlarına, yan yana dizilmiş kamyonlara, titreşen uzun gölgeleriyle çalışanlara bakabilecekti. Wagner'in karısı Frieda evde olsaydı bari, kullanılmaktan yıpranmış basamakları ikişer ikişer çıkıp kapıyı çalmış ve içeri alınmıştı. Ama ertesi sabah saat on kırk beşte kapı tuhaf bir biçimde çalmıştı, Funk bu çalışı, kapıya sert bir biçimde vurmanın ne anlama geldiğini biliyordu. Sürünerek yatağın altına girmeden önce buzun üzerinde güneşin aydınlattığı gökyüzünü görmüş ve sonra gözlerinde hâlâ göz kamaştırıcı ışığın izini taşırken politikacı olarak katettiği yolun en derin çukuruna gömülmüştü. Yatağın altındaki dar alanda Frieda'nın kapıdaki ziyaretçilerle konuştuğunu, erkek seslerinin yaklaştığını duyuyordu, dayanmak boşunaydı, bütün ağız dalaşları, tartışmalar boşunaydı, partinin yenilenmesi için yapılan bütün planlar başarısız olmuştu, partideki yerini yitirmişti, geride yakıcı bir duygu kalmıştı sadece, bir önceki akşam kendisine sormuştu bunu, sonuç böyle olmak zorunda değil miydi, tuzağa eninde sonunda düşmeyecek miydi. Maden bölgesinin yamacında, kayınlı tepelerin arasındaki o köyün, Schneeber köyü mü yoksa Lössnitz köyü mü olduğundan emin değildi, evet Lössnitz'di, çünkü Aue'den geçip gelmişlerdi oraya, Zwickauer çukurunun üstündeki köprüden geçmişlerdi, aşağıda suyun içinden taşlar yukarı doğru yükseliyordu, kıyılarda çakıllar, güneyde Bohemya sınırı, yükselen dağlar, altı yaşındaydı, bin dokuz yüz on bir yılıydı, sırt çantasıyla sokak boyunca ilerleyip okula gidiyordu, ayağında siyah bağcıklı botları, babası yapmıştı onları, yürürken yerdeki tozları kaldırır, önüne çıkan taşlara vurur, okulun merdivenlerinde ayakkabılarının derisini parlayana kadar mendiliyle temizler, öteki okula

çıplak ayak ya da tahta ayakkabılarla gelirken o, kunduracının oğlu olarak çizmelerini göstermeye bayılırdı. Babasının ayakkabı tabanlarını kontrol eden, dikişleri okşayan, örsün üzerinde küçük çekici kaldıran elleri geldi gözünün önüne, bir yaşam boyu, ne zaman Gotland Caddesi'ndeki komşusu Usta Brostedt'in dükkânının önünden geçse durmadan edemezdi, onun özenli devinimlerine, iğneleri tutan dudaklarına bakardı, şimdi ayağında ayakkabıları yoktu Funk'un, yatağın altında iyice büzüştüğü için ayak parmakları uyuşmuştu. Münzenberg'le birlikte ayakkabıların yumuşaklığından, yuvarlaklığından söz ederlerdi, ikisi de bu zanaatı öğrenmişti, Paris'teki gezintileri sırasında ayakkabıcı dükkânlarına daha sık bakmış olsalardı aralarındaki anlaşmazlıklardan kaçınabilirlerdi. İşçi gençliğin içinde örgütlenmeye başladığında Funk da Münzenberg gibi on yedi yaşındaydı, birkaç yıl sonra ilk kez, Parlamento Başkanı'na, Weimar Anayasası'na karşı yazdığı makale yüzünden tutuklanmıştı, derginin adı *Devrimci Eylem*'di. Ama Münzenberg ondan on beş yaş büyüktü, uzun zamandır Rote Hilfe'yi yönetiyordu, Funk ise Dresden'deki bölge grubuna girmişti, Münzenberg her zaman onun önünde olmuştu, propagandadan sorumlu yöneticilik yapmış, İspanya'ya yardımı organize etmişti, Merkez Komite'nin tercihlerindeki değişimlere bağlı olarak bazen onun yolunu tıkamış bazen onun hamiliğini üstlenmişti, nasıl da birbirlerinin sırtını sıvazlamışlar ve birbirlerine iftiralar atmışlardı, ta ki Münzenberg Montagne Ormanı'nda çürümüş yaprakların arasında uzanmış yatana ve Funk da bir tutuklunun karısının yatağının altındaki tozları yutana kadar. Ama polis memurları Akarberg ve Hultsten'in yüzlerini yatağın kenarında eğilmiş kendisine bakar gördüğünde ve dirseklerinin üzerinde doğrulduğunda yeni bir hayata hazırdı artık, kanıtlanamayan her şeyi inkâr edecek, gerçek adını ve adresini sürdürebildiği kadar gizli tutacak, odasındaki malzemeye el konulduğundan emin olana kadar bilgi vermeyecekti, ve iyi kesimli tabanlarıyla Macar ayakkabılarını giyip, kollarından kıskıvrak tutulup, dışarıda bekleyen arabaya götürülmesiyle birlikte ardında bıraktığı uçurum kapanıvermişti, yeniden ayağa kalkacak, onurunu kurtaracak, bir lider, bir karar verici olacaktı, yıllarca tutuklu kalsa da hiçkimse onu yolundan çeviremezdi, kendini savunacak, meşruiyetini ortaya koyacak, Parti'deki yerini yeniden kazanacaktı. Ama ötekiler, tutuklandığını öğrenen Mewis, Stahlmann, Seydewitz, Glückauf raporlarını göndermişlerdi, siyasi bir tutuklunun karısının evinin gözetlendiğini bilmesi gereken Funk Almanya'da harekete geçmemek uğruna korkaklığı yüzünden yakalanmıştı. Funk sürgünlüğü içinde kendini hâlâ gençliğinden beri faaliyet gösterdiği Parti'nin üyesi olarak görse de partinin gözünde bir posaydı artık o. Ayrıca sulh mahkemesinin kapalı kapılarının ardında aşağılanıp suçlu ilan edildi. Komünizmle mücadeleden sorumlu Bakan Möller tarafından görevlendirilen ve

soruşturmayı yöneten kişiler, onun kim olduğunu ve siyasi geçmişini ayrıntılarıyla öğrendikten sonra onun Sovyetler Birliği için çalışan bir casus olduğu iddiasına tutunmak istediler. Funk'un faaliyetinin ülkesinin faşist diktatörlükten kurtarılmasına yönelik olduğu savunması, Almanya'daki kurumlarla birlikte hareket eden ve onlara bilgi ileten Komiser Söderström, Lönn ve Lundqvist'in ve Savcı Rhyninger'in gözünde davalıyı suçlamak için bir fırsattı. Ağzından çıkan her sözü onun aleyhinde kullanan, ilk günden itibaren peşin kararlarla hareket eden, onu sürekli düşmana teslim etmekle tehdit eden bu adamların karşısında Funk gelecekten söz ederek çöküşün tarihini ve illegalitede işçi hareketinin nefsi müdafaasını anlatmaktan, Almanya'daki yeraltı hareketiyle bağlantıların değerini açıklamaktan vazgeçmedi, bu ülkeye nasıl geldiği hakkında hiçbir şey söylemedi, sadece odasındaki malzemeye el konduğundan emin olduktan sonra adresini ve tehlikede olan başkalarını korumak için aracının, Solveig Hansson'un adını verdi. Hansson'u feda etmekle ve önüne konan fotoğraftaki kadının polisin de Almanya'ya gittiğini bildiği Charlotte Bischoff olduğunu itiraf etmekle yetinmesi, kendini gururla partinin en yüksek komitesinde yer alan birisi olarak kabul eden Funk'u hain pozisyonuna düşmekten kurtarmıyordu. Susmayı bilen birisi olarak neden fazladan iki kelime söylemeden duramadığının yanıtını Funk kendi kendine vermek zorundaydı, polisler yirmi iki Mart günü onu yirmi geçe evine girdiklerinde Hansson pencereden kaçmayı başaramamıştı, Svensson'un bavullarını onun odasından alan, ama bavulları yanında saklayan Frithiof da tutuklanmıştı, aynı şekilde Elvira Gustafsson, işçi Mineur ve kod adı Gustav olan İsveç partisinin görevlisi Söderman polis tarafından ele geçirilmişlerdi. Mahkeme duruşmaları yaz boyunca sürdü, ama biz çalışmaya devam ediyorduk. Rosner, Friedemann'ın son makalesini, yine onun imzasını taşıyan birkaç yeni yazıyı, iz takibini önlemek için dergiye koymuştu, kendi adını ise Steinbichl olarak değiştirmişti, yakalanana kadar Seydewitz, Mewis ve Henke eski kod adlarını kullanmaya devam etmişlerdi, Rosner onların isimlerini sonradan da kullanmaya devam etti; bu isimlerin arasına bir Huber'i bir Vorläder'i de eklemişti, amacı Komintern'in dergisinin tutuklamalardan zarar görmediği izlenimini uyandırmaktı. Dur durak bilmeksizin üslup ve konu değişiklikleri yaparak hayalî ekibiyle çalışmaya devam ediyordu Rosner. Bense aynı ağızdan çıkan ama farklı kişiler arasında geçen diyaloglar curcunası içinde bana dikte edilenleri yazmak, taslakları hazırlanmış makaleleri ve raporları kaleme almak, Kraft, Schönerer ya da Rosa Winzer imzalı baskı örneklerini, onları matbaaya verecek olan bağlantı kişilerine iletmek için didiniyordum, bu aşırı etkinlik bazen içimi saran korkudan uzaklaştırıyordu beni. Ama Stahlmann'ın bana, münzevinin esrik dayanıklılığından daha fazlasını, çılgınca bir güveni aşılıyordu, oysa Stahlmann Ağustos ortasındaki o üç gün

içinde yakalanan diğerlerinin akıbetine uğrama tehlikesi atlatmıştı, hayatta son kalana özgü bir güven olmalıydı bu ve düşmanda, savunmanın hâlâ devam ettiği izlenimini uyandırma amacını taşıyor olmalıydı. Sabahın erken saatlerinde yorgunluktan bitap düşmüş halde, gene de gözüme uyku girmeden odamda yatarken, Stahlmann'ın kurtulmuş olması beni soğukkanlılığımı kaybetmekten kurtarıyordu. Sorgularda sık sık adı Kalle olarak geçen ve Wehner'in bu kişi hakkında başka bir şey bilmiyormuş gibi yaptığı gizli organizatörün, perde arkasındaki bu adamın peşindeydi onlar aslında, Stahlmann o sırada, on dokuz Ağustos sah günü Seydewitz'le birlikte bit pazarındaydı, ileri uzattığı koluyla Bergstörm Mağazası'nı gösteriyordu, Lenin bin dokuz yüz on yedi nisanında Petrograd'a gitmeden önce buradan ayakkabı ve takım elbise almıştı. Önce onu yakalamalıydılar, ama önce Seydewitz'in üstüne atıldıkları için Stahlmann meyve ve çiçek tezgâhlarının arasından koşarak kaçmayı başarmış ve birkaç adım sonra renk titreşimleri ve güneşin yansısı içinde meyve ve sebzeleri yoklayan, keskin düdük sesleri duyulduğunda şaşkın şaşkın çevresine bakınan sıradan bir müşteri olup çıkıvermiş, sonra kolunun altında bir kese kâğıdı elmayla dar sokaklardan aşağıya inip Vasa Caddesi'nin köşesine çıkmış, oradan bir otobüse atlayıp Kung Caddesi'ni geçerken pazaryerini bir kez daha gözetleme fırsatını elde etmişti. Polis arabaları yol kenarında duruyordu, Seydewitz götürülmüştü, polisler hâlâ çevreye bakıyor, renkli güneşliklerin ve çadırların altındaki satıcıları sorguya çekiyorlardı, küçük gruplar halinde toplanmış el kol hareketleri yapıyor, sağı solu işaret ediyorlardı, sonra konser binası Stahlmann'ın görüşünü engellemişti, otobüs anacaddeye çıkan yüksek taşköprülerin altından geçerek Sture Meydanı'na ilerliyordu. Evlerin sapasağlam ve dimdik ayakta durduğu, açık renk giysili insanların kaldırımları doldurduğu bu sıcak kentte yapacak fazla bir şeyi kalmamıştı Stahlmann'ın, yeterince parası vardı, artık endişe duyacağı kimse de kalmamıştı çevresinde, Türk hamamına gitmesinin de yakalananlara bir zararı olamazdı. Kimse onun bu pahalı, seçkin hamamlardan birinde olacağını, kolalı önlüklü bir kadının onu mermer taşın üstünde sabunlayacağını, ovalayacağını ve ona masaj yapacağını tahmin edemezdi. Dehşetin bu yakınlarda hüküm sürdüğü yerleri iyi bilen Stahlmann, her türlü ölüm korkusundan uzakta çıplak gövdesini ellerin sıkı ovalamalarına teslim ederek kendini seslerin yankılandığı, buharlı, beyaz bezlerin uçuştuğu saatlere bıraktı.

Söyle Herakles, dedi Heilmann, senin desteğin olmadan biz nasıl varlık göstereceğiz. Coppi, o kuvvetiyle şişinip durmadı mı, diye sordu, gücünü boşa harcamadı mı. O benim gözümde, dedi Heilmann, bizim erişemediğimiz her şeyi gerçekleştirmiş biri, onun büyüklüğü nefretinde ve hışmındaydı, önüne çıkan hiçbir düşmana aman vermemeyi ilke edinmişti, sahtekârlıklara, riyakârlıklara hayır diyordu, onun sarsılmaz azmi, insanların ortak yaşamına zarar veren her şeyin yok edilmesinin bir görev oluşuna işarettir, acımaya yer olmamalıydı, biz ne de çok tereddütlere düştük, yalpaladık, çok daha önce kendimize gelmeliydik. Bağırmak, kükremek istedim, ama yanımdakileri korkutabilirim kaygısıyla sessiz kaldım, öyle bir eylemi, kurtuluşu sağlamaktan nasıl uzak durmuştuk. Ama İspanya'da bu adım atılmıştı, dedi Coppi, üç yıl boyunca. Bizim coğrafyamızdaki son proleter mücadele, Çin'de de ilk başkaldıranlar liman işçileri, Kuliler olmuştu, ardından Hindiçin'in köylüleri Fransızlara karşı, Japonlara karşı ayaklandı, ya Rusya'dakilerin güveneceği kim var kendilerinden başka, tanrılar frizinden inen timsal bizim içimizde, bizim kutupyıldızına ihtiyacımız yok, bizi sadece küçültmek isteyen mitlere ihtiyacımız yok, biz kendimize yeteriz. Buna itiraz eden Heilmann, bizi ifade eden bir imge olmadan yaşayamayız, dedi, bu imge ister tarihten bugünlere taşınmış olsun, isterse de onu bugünün ihtiyacı için kendi ellerimizle oluşturmuş olalım. Herakles bir tanrıyla bir ölümlünün oğlu, hem dünyaya aitliği hem zaman dışılığı içinde barındırıyordu, o önce insandı, sonra kahraman, sonra da tanrı oldu, bu gelişmenin, bizim de kendi varoluşumuz içinde tüm evreleri birer birer geçmemizden, kendi sınırlılığımıza karşı sürekli mücadele etmemizden başka bir anlamı var mıydı, sürekli Herakles'i karşısında görüyordu, dün-

yanın en ucunda, o Hesperidlerin kaldığı, tasavvur gücünün erişemediği ama yine de daha ötesine uzanmak istediği yerde. Sonunda kazandığı ölümsüzlük onun yıkıcı güçlere karşı giriştiği eylemlerin unutulmazlığını gösteriyordu. Trajik bir kahraman, diye gülerek karşılık verdi Coppi, eliyle de bir boş ver işareti yaptı, kendi içinde huzuru bulamamış biri, bilinebilir olanla yetinmeyen, kavranamaz olana ulaşmak isteyen. Çevremizi saran şu ölüm dansının etkisiyle yine girişecek bir tartışma buldun, dedi Heilmann; bakışları, dışarıda gümbürtüler koparken, kilise kulesinin iç duvarlarına dizilmiş soluk figürlerin üzerinde gezindi, figürler, her birinin, yanı başında yerlere kadar dökülen kumaşlara sarınmış bir iskelet adam, yavaş adımlarla ağır bir dönüş hareketi yapar haldeydiler. Üstünde sütunların yükseldiği kaba tuğlalı zemin bombardımanın etkisiyle sarsılıyordu, mekânı onlarla paylaşan diğerleri duvarın sağladığı sipere iyice sokulmuşlardı. Kafasını öncelikle meşgul eden şeyden söz ederek konuşmasına devam etti Heilmann, Herakles sadece canavarlarla çarpışıp onları gözlerimizin önünde yere sermiyordu, O Musaların da müttefikiydi aynı zamanda. Hem engelleri aşma hem de kendi özüne yönelmedeki bu eşzamanlılık, sanata götüren yolun karakteristik özelliğiydi Heilmann'a göre, ve Coppi onun sözünün arasına girmek istediğinde, Ananka, diye sesini yükseltti, boyunduruğu, sırtımıza bindirilmiş kaderi kaldırıp atmak istedi o, diye devam etti, önceden belirlenmiş hiçbir şeye izin vermemek istiyordu, işte bu nedenle, dilin anlatım gücünde en ileri noktaya gelenler, Hölderlin, Rimbaud, ona en çok yaklaşanlarla aynı kişilerdi. Bu söylediğin, dedi Coppi, ancak sanatın eseri olabilecek bir gerçeklik çarpıtmasıdır, zira Herakles bir tüccar, bir denizciydi, dolayısıyla da bir soyguncu ve sömürgeci, ama, daha da yükseklere çıkmak istemesinden dolayı, ele geçirdiği hayvan sürülerini ve hazineleri manevi zenginlikler örtüsü altında yüceltmiştir o başka, maddi şeyleri en yüksek kültür kazanımları olarak sunan bu sihirli dönüştürüm sürekli başvurulan bir yoldu Coppi'ye göre. Böyle olsa bile, dedi Heilmann, ben onu kendimizden uzaklaştırmam, bizler de bugünkü bilgilerimize birçok yanılgıdan geçip ulaşmadık mı, o, yanlış adımları, ütopyaları ve yenilgileri, evet böbürlenmeleri ve körlükleriyle de bize daha da yakınlaşıyor sadece. Ve gözünü, şeytanın flütü eşliğinde halka halinde dansı başlatan papadan ayırıp, cüppesi sıva üstünde dağılıp mor parçacıklara dönüşmüş olan kardinale çevirdi, oradan da yanı başlarında duran kadına, Bischoff'a döndü, bizim sanatımızdan neyin anlaşılması gerektiğini Bischoff da dile getirmişti. Kiliseye isabet eden gümbürtülü patlama üzerine başlarını içeri çektiler, sanki kendi kabuklarına girmek istiyorlardı, ve bu halleriyle, on beşinci yüzyıl sonunda veba salgınının çekip aldıklarının anısına duvara resmedilmiş figürlere benziyorlardı. Heilmann, bizim yaşamımızı bitmiş tamamlanmış şeylerden çok oluşum halindeki şeyler belirliyor, dedi, ve bu noktada, şehirde onları

bulması için Bischoff'u gönderenle aralarında bir bağ vardı. Herakles hakkındaki konuşmada düşündüm de, dedi Bischoff, o ancak sürgünde, yurdundan uzaklarda varolabilecek biri, sürekli oradan oraya dolaşan, bu nedenle de yerinde yurdunda kalan biri olarak pek tasavvur edilemeyecek biri, bu keşif arzusu ve fetih düşkünlüğü ve bu sinsi bekleyiş, bu öfke ve onun arkasında yatan durulma ve eziyete son verme isteği, bunları yurdundan uzağa düşmüşlerde görüyoruz, ve onlar hep dönmenin sözünü etseler de ve bu macerada yolları Lidya Kraliçesi Omphale gibilerle kesişse de artık yurtlarına geri dönebilecekleri umudunda değillerdir, belki de, dedi Heilmann'a dönerek, onun harcanan çabayı ve gidilen yolu hedefe varmaktan daha yüksek tutmasının nedeni tam da buydu, ve bu yüzden sürgündeki Herakles, bağlantılarından koparılmış ve belli bir biçim kazanmamış şeylerle yaşamak durumunda olanlara, ancak gelecekteki kuşakların içini doldurabileceği şeyi hazırlamayı başarabilecek olanlara herkesten daha yakındır. Heilmann'ın onbaşı üniforması içinde ne kadar da genç göründüğünü düşündü, ve bir güven çemberi oluşturuyordu, o yanlarındayken onlardan kuşkulanmayı kim akıl edebilirdi ki. Ama yakasının dışarıdaki kısmında görünen çift şerit onların çevresindeki ölümcül bir tehlikenin işaretiydi aynı zamanda. Başkomutanlığın şifre çözme departmanında görev yapan Heilmann'dan Coppi'ye haberler uçuyor, o da parmağı kısa dalga cihazında bunları gerekli yerlere iletiyordu. Bombardıman uçakları gökyüzünde göründüğünde kilisenin kubbesi altına sığınmışlardı, başka kent sakinleriyle birlikte, ama bir hasımlık ürküntüsüyle onlardan uzak duruyorlardı, bombaları atanlar ise müttefikleriydi, Doğu cephesinin gerisinde onlardan gelecek sinyalleri bekleyen taraftı. İsveç gizli polisinin geçtiği ve Heilmann'ın gece saatlerinde çözdüğü mesajdaki, Stokholm Grubu'nun çökertildiği bilgisini Coppi yayına, Bischoff yeraltındaki hücrelere, Heilmann ise Havacılık Bakanlığı'ndaki daireye bağlı merkezin şefine iletecekti, sirenlerin uğultusu görevin yerine getirilmesini geciktirmişti. Heilmann çoğunlukla yaptığı gibi, korkuyu defetmek için zaman algısını genişletecek bir konuyu aramış ve Herakles'i zikretmişti. Kule duvarlarına dizilmiş olan ince bir deri örtünün altındaki iskelet adamlar, başrahibi ve yardımcısını, imparator ve imparatoriçeyi, kont, şövalye ve toprak ağasını, tüccarı, köylüyü, kambiyocuyu ve meczubu ellerinden tutmuşlardı, cam imbiği yukarı doğru kaldırmış içine bakan, onu yakalamış illete karşı fayda edecek bir ot bilmeyen doktor da kemik flütün ezgisiyle bu halaya katılıyordu bir taraftan. Meryem Ana Kilisesi'nin kapısı darbeyle açıldı ve içeriye delik deşik olmuş bir melek kafası yuvarlandı, gelip durduğu tuğla zeminde, çevresi parçacıklarla dolu hâlâ sallanıp tıngırdıyordu. Dışarıdaki her şey alev ışığına boğulmuştu. Korunmaya çalışan diğerleri kilisenin nefine doğru içeriye çekilirken Heilmann ve Coppi kalabalığın içinden öne hamle yaparak girişin eşiğine doğru

ilerledi, kilisenin karşı çaprazında katedralin bakır levhalı kubbesini yaran alevler yukarı yükseliyordu, sağ tarafta Alexander Meydanı Tren İstasyonu'nun cam çatısı devasa bir şangırdamayla kırıldı, saray bahçesinin gerisindeki Pergamon Müzesi'nin de bulunduğu yarımadanın kara binalarının üstüne duman çökmüştü, Heilmann, bodrumda korunaklı yerdeler Zeus ve Athena, dedi, koşumlarıyla Helios, Ge ve Alkyoneus, Herakles'in omzundaki pençeli aslan postu. Girişine kum torbalarının dizildiği Pergamon Müzesi'nin önünde birbirlerini bulalı bir yıl kadar olmuştu, Heilmann anne babasının Hölderlin Caddesi'ndeki evinde, otuz yedi yılının yirmi iki eylülünde Berlin'den ayrılan arkadaşıyla birlikte bulunduğu noktaya gitmesi bilgisini almış ve orada Bischoff da çıkagelmişti. Uçak motorlarının homurtusu uzaklaşmıştı, yüzlerini taşın soğukluğuna dayadılar, bir hararet dalgası yanlarından geçip ıhlamur ağaçlarını tutuşturdu, yangın geniş bulvar boyunca büyük bir hızla ilerledi, ağaçlar irkildiler, bu yılın yirmi dokuz ağustosunda birkaç saniye içinde caddeye aniden güz gelmişti, dallar ateş kızılı yapraklarını döktüler, gövdeler sanki kökleriyle beraber şu nefret topraktan kurtulup çıkmak ister gibi dönüp büküldüler. Yanan ağaçlar Heilmann'ı, caddenin iki yanındaki sarayların yıkılan duvarlarından ve sütunlarından daha fazla etkilemişti, kendini dışarı atmak istedi, Coppi onu tuttu, sabırlı olmasını söyledi, ama ağaçlar orada yardım çağrısı yaparken ve esaretten kurtulup göğe yükselmek isterken nasıl sabırlı olabilirdi. İtfaiye arabaları siren çalarak çıkageldi, hortumlardan su dalgaları fışkırdı, burada korunmaya değer neler vardı, savaşların anıldığı şehitler anıtı, tarihsel silahlar müzesi, ordu komutanlarının heykelleri, imparatorun ve kralların sarayı, zafer geçitlerinin meydanı, ve onun bürosunda telgraf aletleri durmaksızın tıkırdıyorlardı, birden emin oldu, kendi grubunun kullandığı kod çözülmek üzereydi, kendisi odayı terk ettiğinde peşinden koşturan büro elemanı Traxl'ın ona söylemek istediği şey bu olmalıydı, onun yüzündeki kızgınlığın parıltısını fark etmiş, ama acelesinden dolayı ona kulak vermemişti. Ben şimdi fırlıyorum, dedi, ama Coppi onu bırakmadı, Bischoff un kalmalısın diye fısıldadığını duydu, izimizi bulmak üzereler, diye cevap verdi Heilmann, Coppi, başını sağa sola salladı, bu hareketi tuhaf göründü, sanki yeri koklama hareketi yapıyordu, ardından hava basıncının fırlattığı Bischoff'u açılmış kollarıyla üzerlerinde buldular. Geçen yılın yirmi altı haziranında bir cumartesi günü Bremen'den Berlin'e gelmek için yola çıktığından beri sanki bir ömür geçmişti, şehrin üstündeki ağır duman hâlâ duruyordu, tren yolu seti isabet almıştı, tren istihkâmcı gruplarının yanından ağır ağır geçerek ilerlemiş ve halk parkının, Lehe ve Horn'un tarla ve koruluklarının çevresinde geniş bir yay çizmişti, sonra Oberneuland'a gelmişti, ufka kadar hayvan sürüleri, keresteden köylü evleri, ve daha Rotenburg'a gelmeden, tıka basa dolu kompartımanda bohçalar açılmış, termoslardan kahveler taslara

doldurulmuştu, tatil havası hâkimdi, yolculuk boyunca bir tıkınma hali, ve kimse ona bir şey ikram etmemişti. Cuma günü güverteden ayrılmış, perşembeden beri bir şey yememişti, nasıl oluyor, diye sordu kendine, onu dıştan biri olarak mı görmüşlerdi acaba, yoksa sadece kendi içlerine dönükler ve tatilleriyle mi meşgullerdi ve bir köşeye çekilmiş uyukluyor görünen kendisiyle hiç alakaları yok muydu. Kendini birden bu gövde ve kol kalabalığının içinde bulmuştu, yıldırım hızıyla yüzlere bakınmış ve eskiden alışık olduğu bir şeyleri bulmaya çalışmıştı. Bu yüzlerde, bir önceki gece üstlerinden geçen fırtınanın izi okunmuyordu, evet onların bir özelliğiydi bu, kendileri için tehlike arz eden şeylerin geçip gitmesini beklemek, en ufak bir tutuklaşma veya silikleşmeden bile eser yoktu, ama belki de çoktan kendilerini ifade özelliklerini yitirmişler, tek tip şiddetin altında duyarsızlaşmışlardı. Aslında onlara acıma duymalıydı, ama bin dokuz yüz on sekizdeki ayaklanmaları, baskıyı ve katliamları, kendi yaşamlarıyla ilgisiz şeyler gibi umursamadan izleyenler onlar değil miydi, Serbest Birlikler'i, Yurttaş Tugayları'nı ve polis birliklerini kendi güvenlikleri için gerekli görmemişler miydi, askeri güçler barış anlaşmalarını ihlal ederek silahsızlanmış ordudan çıkardığı gizli Reichswehr yine eskisi gibi trampetler ve zillerle yürüyüşe geçtiğinde el sallayarak cadde kenarında durmamışlar mıydı, bu ülkeyi bir arada tutanlardı onlar, küçük insanlar, sıradan yurttaşlar. Peki ama burjuvaziyle proletarya arasındaki bu muğlak kütle neyi temsil ediyordu, hep güçlünün yanında yer alan, zayıfa ihanete ve zayıfları tepelemeye her zaman hazır bu kesim kimdi, ama, diye soruyordu kendine, sınıflar arasında en zayıfı da bunlar değil mi, ve bu zayıflıklarından dolayı böylesine hararetle birlikteliği koruyan ve bu nedenle ülkenin yüz akı gibi görünenler bunlar değil miydi. Onların arasında büyümüş olan Bischoff, küçük burjuvalara yanaşıp, çıkarlarının burjuvaziden daha çok proletaryayla uyuştuğuna, onların da, bu memurların, esnafın ve tüccarların, bu beyaz yakalıların ve maaşlıların da ücretli işçiler gibi sömürüldüğüne onları iknaya ne çok girişmişti, ama her girişiminde kaba bir redle karşılaşmıştı. Rayların üzerinde yol alan, Aşağı Saksonya düzlüklerini, Havelland'ı geçip yoluna devam eden trende çekingen davranarak arada bir uyuklayıp ter içinde uyanarak bu sürekli şapırtıları ve hüpletmeleri çekmek zorunda kalmıştı, ve aradaki keyifli gülmeler ve mırıltılara rağmen onun arkasında kendisine düşman olan her şey vardı, sarsılmaz bir düzen olarak karşısına dikilen şey, Bischoff'un katlanmak zorunda kaldığı ve her şeyi yok edecek kadar ileri giden düzen. Berlin'e vardığında akrabalarını ziyaret etmek için Lehrt İstasyonu'ndan hemen tramvaya binerek Neukölln'e gitmişti. Evde kimse yoktu, karşı dairedeki komşunun kapısının zilini çalmış, orada da kapıyı açan olmamıştı, ama merdiven başında bir emaye kova vardı, içi su doluydu, yangın söndürme için konmuş olmalıydı, yetecek gibi değildi, ama genç de burada yıkanabilirdi. Burası en

üst kattı. Birisi gelecek olursa tahta merdivenlerin gıcırtısından duyardı, elbisesini, ikinci bluzunu, çifte iç çamaşırını çıkarmıştı, yüzüne, boynuna çarpan su onu ferahlatmıştı, yiyecekten daha fazla suyu aramıştı, nihayet rahat bir nefes alabilirdi, daha serbest hareket edebilirdi. Başının üstünde bir açıklık vardı, pencere demir bir raya sabitlenmişti, dışarıyı görmek için uzanmış, paslı demirin kenarına tutunmuş, dışarıya, sıcak havanın buğusu üstünde görünen çatıların ötelerine bakmıştı, Magdelena Kilisesi'nin sivri kulesi, Bohemya Kilisesi'nin soğan biçimli kubbelerinden uzaklardaki Hasenheide çayırlığına ve batıda binalar yığınının ortasında açılmış bir boşluk halindeki havaalanı, güneye doğru Teltow Kanalı tarafındaki koruluklar ve bahçe dizileri, ve manzaraya çepeçevre göz gezdirdiğinde yurduna geldiğini hissetmişti, burada, kendi, şehrindeydi artık, üstündeki tüm sıkıntı, tüm yabancılık duygusu silinmişti, ve aşağıda caddede, kendi bildiği yüzlerin arasında bulmuştu kendini, buradaki yüzler sığ ve silik değildi, iyi tanıdığı, derin ifadelerin işlediği yüzlerdi bunlar. Kız kardeşine gitmek istiyordu, ama şimdi nerede oturduğunu bilmiyordu, o bölgede olacağını tahmin ediyordu, çünkü çocukluklarından beri buralarda yaşamışlardı, bir birahanede bir bardak malt bira içerken adres rehberini istemişti, Scherl Yayınları'nın çıkardığı kalın açık sarı kitapta kız kardeşinin adını aradı, ama bulamadı, annesinin adını buldu, kız kardeşinin evlenmiş olduğunu hatırladı, kocası çimento fabrikasında işçiydi, kazancıydı, hayır ateşçiydi, adamın soyadını hatırladı, rehberde buldu, buradan sadece birkaç blok ileride, Hermann Caddesi'ndeydi, ama Hermann Caddesi uzundu, tozlu ve ateş gibiydi, ayakkabısının topukları sıcaktan yumuşamış asfalta gömülüyordu, çantası giysi parçalarıyla tıka basa doluydu, bu kuşku uyandırabilirdi, ama kimse dönüp ona bakmıyordu, burada insanların elinde çokça çanta, çokça bohça vardı, çoğunlukla kadınlar görünüyordu etrafta, çocukların ve gençlerin yapacak başka işleri vardı tabii, cumartesi öğleden sonra da, pazar günü de, buradan götürülmüşlerdi, önceleri orada bowling salonunda olurlardı, ya da spor alanına gidiyor olurlardı, kadınlar kapı önlerinde yan yana duruyorlardı, birkaç dükkânda asılı gamalı haç bayrakları eğreti duruyordu, duvarlardaki perişan sıva burayı daha iyi anlatıyordu, birkaç çocuk kaykaylarıyla parke yolda kayıyorlardı, başka birkaçı kapı eşiklerinde mırıldanarak oynuyorlardı, şurada burada biri pencere pervazına, bir yastığa dayanmıştı, her şey her zamanki gibi sakin ve huzurlu görünüyordu, sadece birkaç genç oğlan kahverengi üniformaları, kemerleri, kemer tokaları ve kamalarıyla bu atıl, sıradan cumartesiden ayrılıyorlardı, üniformalaşma onların işçi çocuğu görüntüsünü alıp götürmüştü, küçük burjuvamn kahramanlık kültüne kapılmışlardı, bunlar artık genç proleterler değillerdi, şimdiden küçük tanrılar haline gelmişlerdi. Başka bir sessiz, ama meşakkatli mücadelenin izleri duvarlarda kendini gösteriyordu, bodrumların ferforjeli pencerelerinin

üst tarafında, is lekelerinin ve yağmur oluklarının arasında, beyaz boyayla üstü kabaca örtülmüş harfler, kelimeler seçiliyordu, bazen bunlar öne çıkıyorlar, bir yerde barış, bir yerde karşı, bazen bir K, bir P, bir D okunabiliyordu, beyaz çizgiler bodrum katlarda da devam ediyordu, bükülmüş bir ok işareti hava saldırılarından korunma deliklerine işaret ediyordu, işte kız kardeşinin oturduğu bina karşısındaydı, bir kere daha merdivenlerden yukarı çıkış, bir kere daha yıpranmış kapı kolları, perişan haldeki paspaslar, dökülen isim levhaları, zili çalınca kız kardeşi ağır ağır açmıştı kapıyı, kapı koluna yapışıp kalmıştı, karanlık koridorda hareketsiz duruyordu. Bir süre sonra, sen, demişti. Hiç şaşırmadın mı, diye sormuştu Bischoff. Son zamanlarda sürekli seni rüyamda gördüm, diye cevap vermişti kardeşi. Bu Inge Teyze, demişti arkasında bir oğlan belirdiğinde, oğluydu bu çocuk, kaçıştan önce, yedi yıldan fazla bir süre önce doğmuştu. İlk aşamadaki yardım isteğinin hemen ardından bakışlardaki korku perdesi kendini göstermişti, komşunun kapısı açılmıştı bile, biri orada meraklı bakışlarla duruyordu, sonra eniştesi de gelmişti, eniştesi bina sorumlusuydu, komşu kadın, çamaşırhaneye inmek istediğini söylemişti, ne zaman çamaşırhaneye inmesi gerekse içeri giremiyordu, cumartesileri böyle olabilir, ayrıca okul tatilindeyiz dedi enişte, gelenin kim olduğunu hemen anlamıştı adam, çamaşırhanenin kapısını açmak için komşu kadınla avluya inmişti, Bischoff un kız kardeşi, buradan hemen gitmelisin, demişti, bir kere buraya gelip ondan haberi olup olmadığını sormuşlardı, sadece onun İsveç'te olduğunu biliyorum demişti, hayır, demişti diğerleri, İsveç'ten ayrıldı. Sonra korkuyu yenme aşaması geldi, ona yiyecek verip dinlenmesini sağlamışlar, Splittermarkt'ta oturan yoldaşların yanına göndermişlerdi, ona belki kalacak yeri onlar ayarlayabilirdi, ayrıca ertesi gün kız kardeşiyle buluşmak için bir buluşma noktası belirlendi, ama artık tekrar ortalıkta görünmemesi gerektiği söylendi. Kız kardeşi, eniştesi daha sonraları sürekli yardımda bulundular, onun için Nazi gazetesi *Völkische Beobachter*'de ilan verdiler, ama bu ilan incelenmek üzere uzun süre bekletildi, gelen cevaplar da incelemeye alındı, kız kardeşi ona defalarca kuryelik yaptı, onun yaptıkları özel bir önemdeydi, çünkü illegaliteyle ilgili bir şeye bulaşmama adına yaşanan hengamenin dışına çıkma söz konusuydu her seferinde, kız kardeşini anlıyordu, ve bütün ötekileri, onlar yüzlerceydi, binlerceydi, sorulara maruz kalmamaları gereken kişilerdi, ve maruz kaldıkları bu sıkışmışlığı kırma cesaretini göstermek cesaretine sahiplerdi, içleri korku doluydu, kendilerini tehlikeye atıyorlardı, çünkü sinmişliğe, ürkekliğe tahammülleri yoktu, bir bağlantılar ağına dahil olmuşlardı, bir not pusulasının yerine ulaştırılmasından, aranan birini gizlemeye kadar işler üstleniyorlardı. Bischoff şimdi aylardır Wusterhauser Caddesi'nde, Köpernicker Caddesi'yle Michael Kirch Caddesi arasında kalan bu küçük köşemsi caddede bir ailenin yanında oturuyordu, şimdi adı Irm-

gard Maria Schäfer'di, elinde tanıtıcı kartı vardı, Hollanda'dan gönderilen parti görevlisi Knöchel'in hazırladığı, onun fotoğrafının ve parmak izinin bulunduğu sahte bir kart. Kış aylarında Splittermarkt'ta haftada iki kez temizliğe gittiği evde bulunduğu sırada bir ev aramasında kimliği büyüteçle kontrol edilmişti. Nerede çalıştığını sormuştu polis memuru, Mercedes Benz'te, Marienfelde'de diye cevap vermişti, bir pazar günüydü, fabrikaya gidip sorulamazdı, biz tekrar geleceğiz demişti memurlar, o günden sonra artık orada görünmemişti Bischoff, oysa paraya ihtiyacı vardı, oradan aldığı ve yattığı odanın kirasına karşılık Karnickel ailesinin verdiği ete de, bu aile insanları bodrum katında barındırıyordu, kocanın tutuklanıp tutuklanmadığını bilmiyordu Bischoff, kadını titremesi sürerken görmüştü, neden böyle titrediğini sormuştu, adamın cevabı, kadının ağır hasta olduğu şeklindeydi. Ama Wusterhauser Caddesi'nde de uzun süre kalamayacağını biliyordu, çok fazla kiracı vardı, gelen giden çok oluyordu, Reinhard adında bir ressam vardı, Bischoff'a fabrikada ne yaptığını sormuştu, şarjör torbası diye cevap vermişti, nerede yapıyordu bunu, bunlar neye benziyordu, buna cevap veremem demişti, bu savaş sırrıydı, blok yöneticisi de arada bir yukarı çıkıyordu, arkadaşınız neden hep böyle suskun, diye ev sahibine soru yöneltebiliyordu, ya da provokatif bir şekilde, acaba burada da İngiliz radyosu çeker mi diyebiliyordu. Tüm kent geçit vermez bir çalılık gibiydi, ama burada nasıl ilerleyebileceğini kendine sormuyordu artık. Çalılığa rağmen, bariyerlere, tuzak çukurlarına rağmen hep başı dik yürüyordu, ve aralarında olduğu diğerleri de böyle yapıyordu. Sadece annesi için endişe ediyordu, kız kardeşi onun burada olduğunu annesine söylemeden edememişti, annesi onu görmek istemişti, birkaç kez onunla buluşmuştu, Tiergarten semtinde hayvanat bahçesinde, son görüştüklerinde bir bankta annesi ona sarılmıştı, annesini itmek zorunda kalmıştı, ağlaşan kadınlar çevredekilerin dikkatini çekmişti, ele geçmesi durumunda annesinin dayanma gücü gösteremeyeceğini, işkencede her şeyi itiraf edeceğini, onun İsveç'te olduğu konusunda ısrar edemeyeceğini biliyordu. Kontrolü kaybedip topluluğun içinde yüksek sesle ortaya çıkanlar rastlanmadık bir şey değildi, daha geçenlerde sinemada propaganda haberleri gösterimi sırasında bir kadın ayağa fırlamış ve oğlunu savaşta kaybettiğini bağırmıştı, karambol içinde kadını alıp götürmüşlerdi, bir asker onu bırakmalarını istemişti. Kent fosfor fırtınalarının, taş yağmurlarının yaşanmaz bir çöle çevirdiği yer olsa da, burada aynı zamanda, onları güçlü kılan düzenli organizasyonları da vardı, Knöchel onu Merkez Komite temsilcisi Kowalke'ye götürmüştü, oradan da Uhrig Grubu'na ulaşmıştı. Lovö'deyken, yani diğer yaşamda, kilise önünde Funk'la yaptığı görüşmeyi hatırlıyordu, o sırada bir şeyden çok emin hissediyordu kendini, eğer Berlin'e bir gelecek olursa her şeyin yerini bulacağını düşünüyordu, ve kısa zamanda kendini göstermişti, varmak istediği yerdeydi şimdi, tıpkı

Stockholm'de olduğu gibi günlük yaşamın kalın örtüsü, yanıltıcı sükûnet ortamı altında diğer oluşum, inatçı, bir yumak halindeki mücadele yaşıyordu, ve burada gizlilik içinde yaşayanlar birbirlerini tanıyorlardı, başkalarının algılayamayacakları küçük bir işaret yetiyordu, ve garip olan nokta, burada, savaşın içindeki bu dev kentte, düşmanla yüz yüze yaşarken, bu birbirini karşılıklı tanımanın zorlaşmış olmamasıydı, tersine duyular daha da keskinleştiği için kolaylaşmış olmasıydı. Ona Elisabeth Schumacher'le buluşma izni verilmeden önce onun annesiyle Bleibtreu Caddesi'ndeki bir kafede, koltuklarla tefriş edilmiş bu küçük loş mekânda bir buluşma ayarlanmıştı, ordu üniforması içindeki bir adam birkaç kez onun yanından gelip geçmiş, onu bakışlarıyla süzmüştü. Konuşmanın seyri sırasında kadın ona Paul Braun'u tanıyıp tanımadığını sormuştu, evet, demişti, *Rote Fahne* gazetesinin yurt dışı bölümüne bakan kişi bu isimle anılıyordu. Bu karşılaşmadan sonra Bischoff'a Gsellius Kitabevi'ne gitmesi notu ulaştı, Mohren Caddesi'ndeki kitapçıda bilimsel yayınlar bölümünde bir coğrafya kitabını soracaktı, kitapların sayfalarını karıştırmaya koyulmuş, ama hiçbir şey olmamıştı, ama aradan birkaç gün geçtikten sonra Elisabeth'e gitmek için bir davet almıştı, ve Elisabeth ona, kitapçıda çalışan Braun'un onu tanıdığını söylemişti, daha sonra onun gerçek adını da öğrendi, Guddorf, o sırada Bischoff, Schumacher'in de referansıyla o kafede Stockholm'den getirdiği yayınları teslim edebildi. Karşılıklı katı gözetleme yapıldığının ve talep edilmeden herhangi bir girişimde bulunulmasının yasak olduğunun farkında olmak, onları yeraltında birbirlerine bağlayan güveni güçlendiriyordu, hiçbir yabancı, buraya ait olmayan hiçkimse bu ilişkiye sızamazdı. Ve kendi içinde sağlam bu duruş onda, değiştirme yeteneği ve gücünün, ülkeyi yeniden inşa etmenin, bu az sayıda görünen insanlardan kaynaklanacağı duygusunu veriyordu, bu insanlar eylemleriyle çok kişiye ulaşıyorlar ve en azından onlara, kendini savunmanın gerekliliği düşüncesini iletiyorlardı. Bir keresinde Sieg'e gitmişti, Bischoff aslında bunun bir hata olduğu düşüncesindeydi, birbirlerini sık sık evlerde görmelerinin dikkatsizlik olduğu kanısındaydı, ama oradakiler Bischoff'u dinlemedi ve geceler boyu birlikte oturdular. Guddorf, Harnacklar, Schumacherler, Kuckhofflar, Heilmann, Coppi, sanki kendi kentlerinde aralıksız geçirdikleri yaşam onları efsunlamıştı, sanki kendi başına kalma buyruğu sadece yıllarını sürgünde geçirenler için geçerliydi, özellikle de Sieg'ten, illegal gazetelerin basımını yürüten kişiden en yüksek derecede dikkat bekliyordu, ama herhalde Sieg üstündeki demiryolcu üniformasının onu kamufle ettiğine inanıyordu, Sieg Stettin İstasyonu'nda çalışıyordu. Bugüne kadar ters giden bir şey olmamıştı, ne el baskısı yayınların gizlenmesinde, ne ilk yazıların yerine iletilmesinde, ne de gazetelerin, bildirilerin, afişlerin, pulların hazırlanması sırasında, Britz'te, Treptow Kanalı'nın kıyısında, *Innere Front*, *Friedenskämpfer* gibi gazetelerin

basıldığı bahçe içinde bir kulübe vardı, el baskı makinesinin kolunu çevirirken bu hareketi kol kaslarında hissediyordu, gazeteler silah fabrikalarında dağıtılıyordu, Avrupa'nın bütün dillerinde yayımlanıyordu, esir olarak getirilmiş işçilere sesleniyorlardı, bu işçilerden bazıları da çeviride onlara yardım ediyordu, burada, Britz'te daha sonra telsiz yayını da devreye girdi, Coppi orada temel bilgileri aldı, Rudow ve Oranienburg'ta da Sieg'in gerektiğinde yer değiştirmesini sağlayan çeşitli bahçe arazileri vardı, Bischoff sürekli kentte oradan oraya yanmda Harnack'ın, Schumacher'in, Kuckhoff'un basılacak yazılarıyla mekik dokuyordu, Sieg'le, Knochel, Kowalke'yle, İsveç'ten yeni gelmiş olan Welter'le, ayrıca onun doğrudan temasta olduğu Eisenblatter ve Stobe'yle, hepsinin buluşma yerinin bulunduğu Neukölln kesiminde buluşuyor, bilgi servisinin çalışması olarak hücre üyeleri için öngörülen metinleri kaleme alıyor, geceleri de pullama yapanlara, sessizce sokaklarda süzülenlere, duvarlara ve çitlere yazı yazanlara karışıyordu. Bu tür eylemlerin, düşman propagandasının büyük dalgası karşısında önemsiz kaldığı fikrine hiç kapılmamıştı, tersine duvarlara yazdıkları barış, özgürlük ve ilerlemeyi temsil eden harflerin kulak ardı edilmesi imkânsız bir önem kazandığını düşünüyordu, ve dün Niederschöneweide yük istasyonunda polis tarafından yakalanmış olsaydı ona fark etmezdi. Eisenblatter, Tomschick, Uhrig ve Mettin Şubatta yakalanmış, erkekler Brandenburg Hapisanesi'nde, kadın ise Ravensbrück'te işkenceden geçirilmiş, Emmerlich'in, Gloger'in, Grünberg ve Steffelbauer'in idam edilmiş olması onun cesaretini kırmamış, tersine çabalarını, bildirileri, bu her yana savrulmuş yayını, söyleyecek sözü olan, yön verme hakkı olan tek yayın türünü dağıtma çabalarına daha da güç vermişti. Bischoff iki genç adamda çekingenliğin izini görmüş, sanki onları koruyabilirmiş gibi kollarıyla onları sarmıştı. Bu iki adam ondan çok daha gençti, kendisi daha önceki savaşta safını seçmiş biriydi. Korkmamalısınız, demişti onlara, bir kere bir dava için kararınızı verdiyseniz, her zaman için bunda kararlı olmaya hazır olmalısınız. Heilmann ve Coppi yakınlardaki zaman ayarlı bombanın patlamasının yankısında Bischoff'un sözlerini duyamadılar, uyuşmuş halde yerde kadının bedeninin altında kaldıklarını hissediyorlardı. Çok da güzel bir yaz günüydü o gün, sanki kent dışındaki bu yerde, vericinin sinyalleri arasında ağustosböceklerinin ötüştüğü, kuşların cıvıldadığı Karlshorst'ta tatildelerdi, doğu cephesindeki saldırıyla ilgili birliklerin büyüklükleri, toplanma alanları ve sevkıyatları, silahların miktarı ve cinsleri, uçak tipleri, savunma merkezleri ve kurmay karargâhları hakkındaki sayılar dizisini verdiklerinde ve müttefiklerin çağrısını kulaklıkta duyduklarında telsiz tespit cihazına henüz yakalanmamışlardı, sonra birliklerin Ukrayna üzerinden Volga'ya, Kırım ve Kafkaslar'a ilerleyişi, Sivastopol'daki ilk çarpışmalar, Sovyet güçlerinin Çarkov'daki karşı saldırısı sırasında etraflarındaki çember iyice daralmıştı, tekrar kente, kaldık-

ları yeri sürekli değiştirdikleri dünyaya dönmeliydiler. Karısı Hilde'nin anne babasının yanında, Borgiswalde'deki bahçe evinde kalmış olması Coppi'yi çok rahatlaşmıştı, bahçenin yeşillerinin ortasında otururken görüyordu onu, saçları düz şekilde geriye taranmıştı, elleri hamile karnının üstünde, çocuğun doğmasına daha üç ay vardı, ama Coppi'yi yakalasalar bile Hilde'yi bu haliyle bulamazlardı, ama bulacak olurlarsa, onu karşısına getirirler, şiş ve kana bulanmış yüzüyle ondan istedikleri ifadeyi almaya çalışırlardı, karısının karnına bıçağı dayayarak, Coppi yerinden fırladı, o da şimdi gitmek istiyordu buradan, ama o an nereye gitmek istediğini bilmiyordu, en iyi cihazın bulunduğu Harnack veya Kuckhoff'a mı, Brockdorff veya Schottmüller mi, son zamanlarda cihazlar çok arıza vermişti, kesintiler olmuştu, kendisi de dikkatsizlikler etmişti, vericiyi düz akım yerine alternatif akım kaynağına bağlayınca yakmıştı, kendi frekansını açtığında ona telsiz arama arabası yaklaşana kadar birkaç dakika kalıyordu sadece, her yer onun için tuzaktı, ve maiyeti tarafından en iyi deşifre uzmanlarından biri olarak bilinen Heilmann Matthaikirch Meydanı'ndaki bürosunda, Coppi tarafından aceleyle gönderilen sayı kombinasyonunu dinleyip çözmeye çalışıyor gibi görünüyordu, bu casus yayınlar doğudaki sonuçlardan görüldüğü üzere orduların her hareketini düşmana bildirerek tüm sürpriz manevraları engellemişti, bu casuslar, askerin ilerlemesini engellemeye, geçen kış yaşanan yenilgilerin intikamını almaya yemin etmiş başkomutanın sözünü boşa çıkarmaya çalışan bu vatan hainleri, tüm yönetim kurumlarında bulunuyor olmalıydı. Ve dışarıya fırlamadan önce vedalaşmak için el ele tutuşanlar yaptıklarını hiçbir zaman casusluk olarak görmemişti, savaş meydanının ortasında dinleme devriyesiydi onlar, korkunç bir sorumluluk yüklüydü omuzlarında, ülkelerinin esaretinin daha ne kadar süreceği onların geçeceği mesajlara bağlıydı, yayınların kaynağı olan ve aceleyle değiştirilen noktalar, bir orkestradaki aletlerin önceden belirlenmiş pozisyonlarına bire bir uyuyordu, Rote Kapelle adıyla anılacak bu organizasyona sonuna kadar bağlanmışlardı, savaşın dönüm noktası artık gelmiş görünüyordu, Kafkaslar'ın yüksek bölgelerine girmelerine izin verilerek Bakü'nün petrol bölgelerine kadar ilerleyen, Volga boylarında, Stalingrad önlerinde toplanan sayıları üç yüz bini bulan saldırganlar kanatlardan sıkıştırılmış, ikmal yolları kesilmişti, ve bir diğer yoldaşının elinin kuvvetini elinde hissedenler daha fazla ayakta kalamayacak olsalar bile, güz fırtınalarında, kar altında düşmanın çöküşüne katkıda bulunduklarını rahatlıkla söyleyebilirlerdi

Alarm henüz susmamıştı, trenler ve otobüsler sefer yapmıyordu, bir karmaşanın içinde yürüyorlardı, itfaiye arabalarının, tahliye görevlilerinin ara-

sından, Heilmann Belediye Binası yönüne, Bischoff Kloster Caddesi'nden aşağıya, Coppi yanan ıhlamur ağaçlarına doğru, kaidelerinin üstünde, koltuklarında iki büklüm oturuyordu Humboldt kardeşler, biri yer küreye yaslanmış olarak, diğeri kucağında açılmış kitabıyla, ve donuk bakışlarla çevrelerindeki yıkımı izliyorlardı, tepelerinde, üniversitenin pervazlarında alev yalımlarının arasında parlak miğferleri ve baltalarıyla birileri yukarılara tırmanıyordu, su ışınları yukarılara yöneliyordu, gökyüzünde ışık oyunları dolaşıyordu. Üç beden bir bir adımlar atarak ilerliyordu, körük gibi inip çıkan göğüs kafesleriyle, gümbürdeyen kalp atışlarıyla, yanık kokusunun karıştığı hava açık ağızlarından içeri doluyor, ciğerde dolaştıktan sonra ıslıksı bir sesle dışarı çıkıyordu, beyinler, gelecek tüm sıçrama ve düşmeleri hesap ederek bir sonraki hareketlerin hazırlığını yapıyordu, Heilmann'ın tabanları Schloss Meydam'nın parke taşları üzerinde düzenli olarak inip çıkıyordu, Neptün Çeşmesi'nin orada biri gölge gibi aceleyle yanından geçti, Coppi'nin kolları bir lokomotifin pistonları gibi ileri geri hareket ediyordu, Bischoff sessiz adımlarla Jannowitz Köprüsü'ne doğru uçuyordu, çoraplarının üstünde yürüyordu, ayakkabılarını nerede kaybettiğini bilmiyordu. Heilmann Fransız Caddesi'nden iki katedral yönüne, Gendarmenmarkt Meydanı'ndaki bu simetrik yapıya doğru döndü, Tiergarten semtine gitmek isteyen Coppi'nin bedeni önde giden uzun kara bir ulak gibi, yanmakta olan bulvardan uzaklaşıp ıssız Dorotheen Caddesi'ni dolanarak yoluna devam etti, çatısı eski yangından kömürleşmiş eski parlamento binası Reichstag'ın kara kütlesinin önünden hızla geçti, ardından Prusya geleneğinin yarı tanrılarının kaideleri üzerinde onu karşıladığı uzun Siegesallee Bulvarı'na girdi. Leipziger Caddesi'nin tüneli Heilmann'ı içine aldı, Coppi'nin soluğu adeta rüzgâr yapıyordu, bir devdi o, tarih öncesi bir canavar, çalılıkları yararak geçti, toprak yığınları ve otların üzerinden hızla yola devam etti, ince çelik çerçeveli gözlüklerinin arkasındaki gözlerini kısmıştı, yüzü, bu kurukafa Bischoff'un ağtabakasından hâlâ silinmemişti. Brücken Caddesi'ni arkada bırakarak Köpernicker Caddesi'ne varmıştı, o arada iki yüzün kilise kapısından kendisinden ayrılışı bir türlü gözünün önünden gitmemişti, askeri şapkası altındaki çocuksu yüz, yanaklardaki derin çökükleriyle kemikli yüz, keskin çizgili ağız, dalgalanan saçlar, şimdi duman bulutlarının doldurduğu Wusterhause Caddesi'ne ulaşmıştı, ama orada polis arabası gördü, ve o an kasları onu güney yönünde, Neukölln kesimindeki Neander Caddesi'ne, doğumundan beri ait olduğu yere attı. Potsdam Meydam'nın zeminine vuran adımları yavaşlayan Heilmann yıldız biçimiyle açılan caddelerin gerisinde dumanlı havanın içinden Matthäus Kilisesi'ni gördü, Coppi korkunç bir tükenmişlik duygusu içinde böğründe bir sancıyla iki büklüm Lützow İskelesi'nin korkuluklarına dayandı. Otuz yıl önce öldürülen Rosa'nın cesedi hâlâ Landwehr Kanalı'nda yüzüyor-

du. Tam o sırada arkadan yanına yaklaştılar, biri sağında biri solunda durdu, iki sivil polis kimliğini görmek istedi. Siemens'te tesviyeci. Bu doğruydu. Kontrol edilebilirdi. Burada, alarmlar çalarken ne işi vardı. Sabah vardiyasına gitmesi gerekiyordu. Sabah vardiyası mı, pazar günü mü, diye sordular. Bugünlerde yüksek tempoyla çalışıyoruz, dedi. Öyleyse önünde daha uzun bir yol vardı. Hayvanat Bahçesi İstasyonu'na gitmek istediğini, orada trenler tekrar sefere başlayana kadar beklemek istediğini söyledi. Bu uzun zaman alabilir, dediler, ve kâğıtlarını ona geri verdiler. Güleryüzlü davranışları onu şaşırtmıştı. Bilseydiniz karşınızda kim olduğunu. İçinde öyle bir zayıflık vardı ki, tutuklanmayı isteyecek durumdaydı. Bu dur duraksız hayatın devam etmesindense son bulmasını tercih ederdi. Ama polisler uzaklaşmışlardı bile, hatta ona el salladılar. Ayaklarını sürüyerek Herkül Köprüsü'nden geçti. Orada Stymphalos bataklığının içinde Hydra köprü ayağından yukarı çekiyordu kendini, kartalın kanatları göğü yalıyordu. Tauentzien Caddesi bile ona sonsuz uzunlukta geliyordu, önünde daha Nürnberger Caddesi, Spichern Caddesi ve de tüm Wilmersdorf ilçesini boydan boya kateden Kaiser Bulvarı uzanıyordu, bu caddenin ulaştığı Friedenau'da, Brockdorff'ta bulunan verici cihazı vardı. Bischoff'un Oranien Meydanı'ndan Kottbus Kapısı'na kadar fazla yolu yoktu, ve Heilmann üniformasının tozunu silkeleyerek merdivenlerden bürosuna çıktı. İçeri girdiğinde yardımcısı Traxl üzeri işaretlerle dolu bir kâğıdı önüne uzattı, kâğıdı görür görmez şifrenin bulunduğunu hemen anladı. Sirenlerin uzun ötüşü sırasında Bischoff Kottbus Kapısı'na varmıştı. Buradan metroyla Leine Caddesi'ne gidebilir, Hermann Caddesi'nden aşağıya kadar olan yarı yolu katedebilirdi. Peron girişinde buraya sığınmış ve yeni bir saldırının korkusuyla geceyi burada, küf kokulu alt geçitte geçirmek isteyen bir kalabalık arasında kaldı, loş ışıkta paltolarının ve örtülerinin altında birbirlerine sokulmuş ve yere uzanmış halleriyle sessiz ve ürkek bir mağaraya sığınmış boz bir sürüye benziyorlardı. Heilmann kâğıda göz attığında, kâğıttaki mesajın, müttefiklerin epey önce, on ekim kırk birde, korkunç bir düşüncesizlikle Brüksel'deki irtibat noktasına gönderdikleri telsiz mesajı olduğunu hemen anladı. Bir ay önce Brüksel'deki merkezin lağvedilmesinden sonra bürodaki şefi Vauck'u sayı kombinasyonları üzerinde kafa yorarken görüyordu, bu sayılardan kendi grubundaki önderlerin adresleri çıkacaktı. Dokümanları ortadan kaybetme olanağı yoktu. Harnack artık Fredericia Caddesi'nde değil, Tiergarten semtinde, Woyrsch Caddesi'nde oturuyordu, Kuckhoff ise Kaiser Bulvarı'ndan Friedenau'daki Wilhelmshöher Caddesi'ne taşınmıştı, sadece Schulze Boysen Altenburger Bulvarı'nda kalmayı tercih etmişti, dairesi belirtildiği gibi üçüncü katta değil beşinci katta olduğu için ve üçüncü katta ordu istihbaratından bir subay oturduğu için onların peşindekiler yanlış bir ize yönelmişlerdi. Ama metnin çözülmesi işinin onların tutuklanmasını sadece bir-

kaç saat geciktireceğini biliyorlardı, ve Heilmann'ın yardımcısı kırmızı kırmızı parlayan yüzüyle karşısına çıkıp Choro, Wolf ve Bauer kod adlarını taşıyanların gerçek isimlerini kâğıttan okuduğunda birkaç günden beri beslediği kuşkusunun, onları dar bir çemberde tuttuklarının doğrulandığını, ve sadece en uygun ânın, bir seferde mümkün olduğunca çok grup üyesinin zararsız hale getirileceği ânın beklendiğini anladı. Tabii bunlar yoldaşları derhal yerlerini terk etmeleri için uyarma isteği uyandıran sinyallerdi, ama daha saniye geçmeden zihninde oluşan bağlantılar onda sadece sakin tepkiye yol açtı. Önce sessizce, inanmaz görünerek, en küçük bir titreme hali yaşamadan kâğıdı okumak durumundaydı, bakışlar ona çevriliydi, ya da belki sadece kendisi böyle sanıyordu, belki de onun gruba dahil olduğu henüz bilinmiyordu, bu bir yanıltma olmalı, baksanıza buradakiler yüksek mevkili memurlar, dedi, saygın kişiler, bunun üzerine önde gelen üç kişinin arka planını önüne serdiler, artık söylenenleri dinlemiyordu, sadece kendine bir tek şeyi soruyordu, acaba kendisi de, haftalar boyu mor ötesi ışık altındaki bir hücrede kaldıktan sonra çelik sopa inmeye başlayınca her şeyden kopar mıydı. Harnack'ı beş yıldan beri tanıyordu, o zamanlar Coppi'yle ve şimdi İsveç'te yaşayan diğer bir arkadaşıyla birlikte okumalar yapıyorlardı, Harnack'ın ekonomi-politik derslerine girdiğinde yaşı henüz on beşti, on yedisinde Uluslararası İlişkiler Fakültesi'ne girdi, Haushofer'in derslerini, mistik ulusal jeopolitik konuları kamuflaj olarak kullandı, Haushofer onu en iyi öğrencisi olarak görüyordu, ama onun gerçek hocası şimdi ekonomi hakanlığında danışmanlık yapan Harnack'tı. Sömürücülerin bunaltıcı bir üstünlüğü ele geçirdiği sınıf savaşını yollarda Coppi'yle birlikte öğrenmişti, sermaye egemenliğinin açık faşist şiddete dönüşmesini sağlayan mekanizmaları ise ona Harnack açıklamıştı. Proletarya son yirmi yılda razı olduğu yoksunluklarla, yaşadığı aşağılanmalarla öyle bir uyuşukluk içine girmişti ki gücünün elinden alınmış olduğunu ve bunun sonucu olan esaretini göremeyecek durumdaydı. Konuları Coppi'den öğrenirken her şey kolaydı, çizgisi belliydi, Coppi daha okuldayken, Scharfenberg yatılı okulunda, parti üyesiydi, gençlik birliğinin Tegel'deki grubunun başındaydı, okul yatakhanesinin kümesinde kendine bir bodrum odası düzenlemişti, burada Marksizmin babalarının resimleri altında arkadaşlarına Mayakovski'den ve Wedekind'den şiirler okuyor, onlara devleti ve devrimi ve en yüksek aşama olarak emperyalizmi anlatıyordu, öğretmenlerden biri kuşkuyla içeri bakacak olursa da duvardaki gür sakallının dedesi olduğunu söylüyordu, pazarları annesinin dondurma kulübesinde duruyordu, tesviyeci eğitimi aldı, sonra bin dokuz yüz otuz iki yılında Weimarcılar arasında komünistlikten dolayı okuldan atıldı, ve sonraki yıllarda ilk hapse girenler arasındaydı. Bildiri dağıtmaktan on iki yıl. Dışarı çıkar çıkmaz da illegal çalışmalara tekrar dönüyordu. Bir işçi çocuğu olan Coppi yap-

tığından hiç kuşku duymamıştı, ama onun için idealizmden gerçekliğe uzun bir yol katetmek gerekmişti, romantizm ve asalet duygusu, filizlenmekte olan materyalist dünya görüşünün içine hep sızma eğilimi gösterdi. Yetiştiği burjuva eviyle, sözde var olan huzur ve mutlulukla, siyasi mücadelenin amansızlığı arasındaki çelişkiyi yaşıyordu, onun başkaldırışı önce her türlü haksızlığa ve baskıya karşı bir başkaldırıştı, olay ondan ne kadar uzaksa duygusal katılımı da o kadar güçlü oluyordu, uğursuzluğun en yakında ve en büyük olduğu durumlarla ilgili mücadele vermesi ancak zamanla oldu, Harnack, Kuckhoff, Guddorf, Schumacher, Schulze Boysen ile yaptığı ve bazen birisiyle bazen ötekisiyle gece yarılarına kadar süren konuşmaları sırasında bir şeyi fark etmişti, her bir insanın içindeki karşıtlıklar onun yöneldiği eyleminde itici gücünü oluşturuyordu, hiçbirinin yolu, Coppi gibi daha çocukluktan çizilmiş değildi, onlar kendi kökenleriyle yaşadıkları çelişkinin etkisiyle keskin dönüş gerektiren kararlarını vermişlerdi. Onların hümanist, barışsever veya sanatsal arka planları onları burjuva liberalizminin iflası karşısında özellikle duyarlı tepki vermeye yöneltmiş ve liberalizmin kamuflajı altında ortaya çıkan rezilliğe karşı başkaldırının zorunluluğuna inandırmıştı. Belki başlarda duyduğu hayranlık ve saygıyla onlara yaklaşmak istemişti, ama kısa sürede, işin ayrıntılarının, kararlı ve titiz çalışmalarla yapılan planların, atılan küçük küçük adımların önemini fark etmişti, aralarına katıldığı insanların tarihsel güçlerin hizmetinde olduğunu, onun gereğini yapmaya hazır olduklarını gördüğünde kendisi için de artık geri dönüş yoktu, hepsi neyin hizmetinde olduklarını biliyorlardı, bu da onları neredeyse tümüyle anonim yapıyordu. Birden teoriden pratiğin içine girmişlerdi, sayılarının böyle az oluşu onu hiç şaşırtmamıştı, zaten fazla da olamazlardı, çoğunun zayıflığı onlara bu yeri açmıştı, körleşme kurbanı olanlar kitle oluşturmasaydı vahşet de var olamazdı ve ona karşı koyanların çoğunluğunun kökünü kurutma gücünü bulamazdı, ve onların varlığı bile, tümüyle yok edilemeyecek bir yaşam gücünün varlığını göstermeye yeterdi, ve o kadar az da değillerdi aslında, savaşın başlarında üç yüz bin kişi kamplarda ve zindanlardaydı, kendi kurtuluşları için ve terbiyecilerin emirlerini yerine getiren milyonların kurtuluşu için iş başındaydılar. Harnack, yaptıklarının tarihin bir ilkesine uymak olduğu açıklamasını getirmişti, Schulze Boysen'a göreyse sadece kişisel karar vardı, hırslı kişiliği onu bu işe sürüklemişti, ikisi de düşmanın komuta merkezlerinde çalışıyordu, onların kendilerini kontrol gücü, sunuş yetenekleri öylesine mükemmeldi ki, çabalarını genişlettikçe mevkileri de yükselebilmişti, biri hükümet başdanışmanı, diğeri üsteğmendi. Harnack hep geri duran, bekleyen ve inceleyen bir kişiliğe sahipken Schulze Boysen hemen yargıya varabilen, her türlü zorluğu bertaraf eden, tüm belirtilen bunun tersine olsa da halkın başkaldırısına inanmaktan hiç vazgeçmeyen birlydi. Bir

sporcu, bir pilot olan ve saman sarısı saçları, gök mavisi gözleri ve uzun sivri yüzüyle yüceltilen Kuzeyli ırka örnek gösterilebilecek Heilmann ise Germen Reich'ının devrilmesi için en büyük hırsla uğraşan kişiydi, firkateyn kaptanının oğlu, Amiral Tirpitz'in yeğeni olarak subay kastının ve sömürgecilik geleneğinin vârisi ve Genç Almanlar örgütünün maneviyatıyla yetişmiş olan Heilmann önünde sosyalist bir Alman devletinin geleceğini görüyordu. Yirmi yaşlarına kadar, hukuk ve iktisat öğrenimi gördüğü sıralarda avrupacı fikirlerin etkisindeyken artan şovenist vahşet karşısında enternasyonalizme yönelmişti. Siyasi bakışını büyük bir hızla değiştirdikten sonra önünde yeni, devrimci bir dünya açılmıştı, yeni bir yayın dünyası ve yeni insan ilişkileri, ve çok geçmeden bir foruma ihtiyaç duymuş, bin dokuz yüz otuz ikide *Der Gegner* adıyla bir dergi çıkarmaya başlamış, bu dergide, işçi partilerinin kabullenmek istemedikleri büyüyen faşist iktidar tehlikesine karşı birlik çağrısı yapmıştı, zamanın yetersiz olacağını biliyordu, o sadece bir başlangıç yapabilirdi, bir grup toplamalı, her şeyin bittiğinin düşünüldüğü zaman geldiğinde bu grup karşı koyuşu sürdürmeliydi, ve faşizmin zaferinin ardından on binlerin içinde o da tutuklanmıştı. Kamptaki deneyimler, ağır işkenceler, en yakın arkadaşlarının katledilmesi, başkaldırı için ihtiyaç duyulan nefreti kazandırmıştı, ama onun tutumunu bilimsel görüşlerin belirlediğini hiçbir zaman göz ardı etmedi. Etkili kişilerin ona referans olmasıyla serbest kalmasından itibaren, aynı kökenden geldiği çevrelerin amaçladıklarını onların aleyhine çevirerek, ülkesi adına işlenen insanlık suçlarının önünü almak uğruna, genelkurmaya, hükümete kadar ulaşmasını sağlayan ilişkilerini kullanmıştı, pilotluk eğitimi almış ve hırslı subaylara önem verir görünen mareşalin yardımıyla Havacılık Bakanlığı'na atanmıştı, burada savaşta ordunun donanımını gösteren dokümanlara ulaşma olanağı vardı. Asıl hücumun Sovyetler Birliği'ne yöneleceği bilgisiyle hareket ederek edindiği bilgileri gerekli yerlere iletmiş, Sovyet-Alman Paktı sırasında bile saldırıların doğuya yönelerek devam edeceği kanısından uzaklaşmamış ve saldırı hazırlıklarının altını oymak için elinden gelen her şeyi yapmıştı, bu dönemde komünistlerin geri çekilerek sessiz kalmaları gerektiği tezini çürütmüştü. Sovyetler Birliği'yle dayanışmayı sürdürmüştü, çünkü kendi ülkesinde bir değişimin ortaya çıkması için bu ilk işçi devletinin hayatta kalmasını önkoşul olarak görüyordu. Komünist Patrisi'ne üye değildi, önderlik yapanların arasında sadece Guddorf Parti üyesiydi. Bağımsızlıklarıyla tüm ilerici güçlerle birleşebilecekleri mesajını vermek istiyor gibiydiler. Birçok tartışmada gelecekteki devlet biçimi ele alınmıştı. Hâlâ bir ayaklanma olacağına, bunu da Almanya'da zorla çalıştırılan milyonlarca yabancı işçinin götürüceğine inanan Schulze Boysen bir Sovyet Almanyası'ndan, bir komiteler cumhuriyetinden söz ediyordu. Ötekiler bir sosyalist demokrasiden söz ediyorlardı. Ama halkın katılımına dair bir

işaret olmadan buna ulaşılabileceğini düşünen yoktu. Onlar bir öncü kuvvetti. Ama bir partinin öncülüğü değildi onlarınki. Bu biçimde ortaya çıksalardı güvensizlik uyandırırlardı. Partiler, özellikle de yeraltında mücadele içinde ayakta kalmış partiler ileride hegemonya hakkı görebilirlerdi kendilerinde. Ama zaten onların amacı Komünist Parti'yi ayakta tutmak, böylece zamanı geldiğinde devleti kurmak üzere hazır olmasını sağlamak değildi. Onların hedefleri daha genişti. Bir birlik hareketi amaçlıyorlardı. Stockholm'den onlara ulaşan Funk'un yazıları, sürgündeki parti içinde de, tüm muhalif güçleri biraya toplayacak bir cephe partisine ulaşma çabalarının olduğunu göstermişti onlara. Başlangıç olarak onların yurtsever bir ahlakın temsilcileri olmaları yeterliydi. Bu tutum enternasyonalizmi dışlamıyordu. Onlar devrimciydi, ama toplumsal koşullar uzun süreli, sabırlı hazırlıklar gerektiriyordu. Organizasyonu genişletmeden önce, mücadelenin kendi ülkelerinin emperyalist yönetimini zayıflatmaya yönelik olması gerekiyordu. Onun gücüne zarar verilebileceğini göstermeyi başarmaları karışıklıkların doğmasını sağlayabilirdi. Ama bir birlik partisi, gücü tümüyle elinden alınmış halkın tüm katmanlarını kazanacak bir program henüz uzak görünüyordu. Konuşmalar sürekli bir bütünleşmenin gerekliliği etrafında dönüyordu. Bunu başaramazlarsa tüm çalışmaları boşa gidecekti. Batılı müttefik güçlerin Sovyetler'in yıkılmasını umdukları konusunda kuşkuları yoktu, Almanya'nın doğudaki ordularına yeterli hareket alanı bırakarak Sovyetler Birliği'nin işgal edilmesini, bekliyorlardı, sıra kendi zaferleri için harekete geçmeye geldiğinde de kendi isteklerini Almanya'ya dayatma amacı güdüyorlardı. Eğer birleşik güçler olmazsa ülke egemenliğini savunamazlardı. Bu düşünce ve planlar Heilmann'a pek çok kez dayanaksız görünmüştü, ama onlar da kendi yalıtılmışlıklarına mahkûmdular, sadece onlar, bu az sayıdaki insan, günü geldiğinde büyük aciliyet kazanacak görevlerle uğraşabilirlerdi, ama eğer bir Alman sosyalizmi Batılı güçlerin engeliyle karşılaşırsa ve sadece Sovyetler Birliği'nin koruması altında bunun mümkün olması durumunda ne yapacakları sorusuna bir cevapları yoktu. Uçuşan düşünceler arasında gözünün önüne tüm çabaların inanılmaz çeşitliliği, önderlerin, çok farklı yönlerden güdülenen farklı amaçlar yığınını birbiriyle bağdaştırmak, kimsenin haksız avantaj elde etmesine meydan vermemek ve yeni bir anlayışı bu kitleye taşıyacak simgeler bulmak için ortaya koymak zorunda oldukları dayanma gücü geliyordu. Ama ortaya konan sebat tüm belirsizlikleri aştı, bu çaba ödünsüz dürüstlüğün açık bir yansımasıydı, yalıtılmışlıklarından dolayı haklı çıkabilecek olan suçlama, onların gerçekçi olmayan, yanılsamalı beklentiler içine girebilecekleri iddiası doğrulanmadı, olan biteni içeriden izleme şansı elde ederek, o an dışarıya yansıtılan tüm başarı iddiaları ve büyüklenmelere rağmen orduların yıpranacağını, geri çekilmeye ve yenilgiye uğramalarının kaçınılmazlığını görüyor-

lardı, yeter ki sabretsinler ve hücreleri güçlü tutsunlardı, ve Heilmann'ın gözünün önüne bir adada yaşadıkları görüntüsü geldiğinde, bakışlarını tüm caddelerde ve işletmelerde var olanlara bakması, onların güttükleri çabaların uyumlu ve büyük bir çerçeve içinde etkili olacak bir şey olarak görmesine yetiyordu. Onu hüzünlendiren tek şey tüm bu darbe yemiş ve kötürümleşmiş kitleydi, onların yapıp ettikleri ancak halk hareketlenirse gerçeğin kendisi olabilirdi, ve birden Pergamon frizinin önünde yaptıkları bir konuşmayı hatırladı, değişimlerin onların, yerin, tozun ve çakılın içinden çıkıp gelenlerin omzunda yükselmesi gerektiğini konuşmuşlardı, ve onlar kazanılanı tekrar ellerinden bıraktıklarında her şey yine çökecekti. O zamanlar kendilerini fatih olarak görmüşlerdi, kültür varlıklarını kendilerine mal ettiklerini, bu kadar bilgiyle ve entelektüel kazanımla, insan yaratımlarıyla alay edenlerin boyunduruğu altına sokulamayacaklarına inanmışlardı, ne var ki bu güçler onları yine alt etmişti, onlar tarafından derdest edilip balçığın içine atılmayı engelleyememişlerdi. Heilmann Traxl'ın, Vaux'un gözlerinin içine baktı, yaklaşan avın şehvetiyle parıldıyorlardı, ama onun midesini alt üst eden bir samimiyet de okunuyordu aynı gözlerde, onun boğazına sarılmamış olmaları, onu hâlâ kendi kana susamış dünyalarının parçası gördüklerinin işareti gibi görünüyordu, ona biraz daha zaman kalmıştı, oradan uzaklaşıp Schulze Boysen'e telefon etmek için uygun ânı beklemesi gerekti sadece. Aklıselimlik, bilgi ve amaçlı davranış onun duygularının esiri olmayıp katillerin arasına katılmasını, kendini onlardan biri olarak göstermesini ve onlarla şakalar yapmasını sağlıyordu. Grubun yok olmayla karşı karşıya kaldığı o anda, özellikle bütünün bilgisine sahip olanların olabildiğince uzun süre korunması gerekiyordu. Geniş bir korumanın sağlanamayacağı, parti yönetiminin ve müttefiklerin çok uzaklarda olduğu ve kendilerini koruma mücadelesi içinde bunaldıkları gerçeği, kurtuluş ânı gelene kadar daha birçoklarının bu yolda hayatlarını vereceklerini gösteriyordu, ve Heilmann dışarı çıktı, bir telefon kulübesine gitti, ne Schulze Boysen, ne karısı Libertas evdeydi, telefona çıkan kıza gelirlerse acilen kendisini aramaları notuyla birlikte gizli daire'nin telefon numarasını verdi, bu numaranın verilmesi bile onun başına malolabilirdi, Harnack ve Kuckhoff u da aradı, yine telefona çıkan olmadı, ve şimdi tekrar kemik iskeletlerin taşıdığı deri çuvalların arasındaydı, mırıldanma, tıkırtılar içindeki hardal sarısı odasında.

Gelin, size yardım edeyim, dedi Bischoff kadına, ve kendini taşımaktan başka sarıp sarmalanmış çocuğuyla ilerlemekte zorlanan kadından çocuğunu aldı. Kalabalığı yararak Leine Caddesi'ndeki metro istasyonu son durağından

yukarı çıkıp Aziz Thomas Mezarlığı'nın duvarı boyunca yürüyerek Jonas Caddesi'ne yöneldiler, sadece adımların hışırtısı duyuluyordu, insanlar tozdan bozlaşmışlardı, kimse konuşacak durumda değildi, sığınakta yaşadıkları korku yerini dönüşte onları bekliyor olabilecek tehlikenin korkusuna bırakmıştı. Kucağında çocukla kendini daha güvende hissediyordu, Altenbraker Caddesi'nde oturan işçi kadının evine Jonas Caddesi üzerinden ulaşabildiler, Bischoff birisini arıyormuş gibi yaparak Sieg'in oturduğu işçi bloklarının ana kapısından avluya girdi. Arka avlunun bina cephesinde garip bir sessizlik vardı, kimse ne giriyor ne de çıkıyordu, sanki tüm kapılar ve merdivenler kapatılıp mühürlenmişti, çocuk uyanmış ve hafiften mızırdanmaya başlamıştı, ve Bischoff gözlendikleri duygusu içinde hızla kadına döndü, yorgun şekilde duvara yaslanmış olan kadını ardı sıra sürükledi, geri dönüp bakmaya cesaret edemedi, bodrum katlarından çıkıp gelmiş olanlar arasında merdivenleri çıkması için yanındaki kadına destek olduğu ve daha sonra Neukölln merkez istasyonuna yaklaştıkları sırada tehlikede oldukları duygusundan hâlâ kurtulamamıştı, ve Saale Caddesi'nde otuz altı numarayı önce pas geçti, ileri geri giderek tehlike olmadığına emin olduktan sonra kapıya yönelmeyi düşünüyordu. Ama yine yürümeye devam etmek zorunda kaldı, çünkü bu caddenin memuru, yaşlı polis onun önüne çıktı ve onu tanımadığını söyleyip kim olduğunu sordu. Bischoff o an gülmeyi becerebildi, çocuklar büyüyor işte, dedi, kendisi onu iyi hatırlıyordu, ama herhalde onu bu semtte görmeyeli bir on yıl olmuştu, yaşlı polis başıyla onayladı, Bischoff un ensesine bir hayalet binmişti, sanki burada güvendiği yuvasındaymış rolüne girdi, polis onun parçalanmış çoraplarının içindeki ayaklarını gösterdi ve başıyla tekrar bir onaylama hareketi yaptı, evet, şu yaşananlar bir bitseydi. Ön uyarıların ona yetmiş olması gerekirdi, ama bunların işe yaramadığı, insanın kafasına koyduğu şeyi yapmaktan kendini alıkoyamayacağı anlar vardı, isterse tehlikenin içine düşsündü, ve Bischoff bir iki yan caddeyi dolanarak yeniden Ilse'nin oturduğu eve yöneldi. Kahveyi hazırlamış olan Erika Brockdorff Coppi'yi mutfağa çekti, genelde sükûnet ve metanet yansıtan yüzü gergin bir maskeye dönüşmüştü, geniş alnı, yuvarlak çenesi sanki taştandı. Artık buradan mesaj gönderemeyeceklerini söyledi, yayın tespit arabası çok yakınlardaydı, Hössler devriyenin çağrı işaretini kulaklıktan duymuştu. Sovyetler Birliği'nden gelen, paraşütle atlayan ve bir haftadan beri Brockdorf'ta kalacak yeri olan İspanya mücahidi yan odadan çıkıp geldi. Cihazı buradan götürmelilerdi, kendisi Kuckhoff'a gidip ona tehlikeyi bildirmeliydi. Ama Coppi sadece derin soluklar alıyordu, alnını ter basmıştı, dinlenmesi gerektiğini söyleyip yatak odasına gitti ve kendini yatağın üstüne attı. Yanında, küçük parmaklıklı yatakta çocuk uyuyordu. Şimdi dinlenemezsin, dedi Erika ona, uzattığı kahveyi bir çekişte içti, devam etmelisin, şimdi biz, alarm sonrası kalabalıktan ya-

rarlanarak bavulu evden çıkarmaya çalışacağız. Hössler kulaklığı bir kenara bırakmıştı, yatağın kenarında yarı çömelmiş oturuyordu, elinde tabanca etrafa kulak kabarttı, sonra da alet edevatı toparladı. Erika Coppi'nin omuzlarını yukarı çekti. İmkânsız, dedi Coppi. Yapmalısın, dedi Erika ve bu arada çocuğu kucakladı ve bir örtüye sardı. Vauck'un şifreyi çözmek için haftalarca uğraşarak ulaştığı isimler arasında Ilse Stöbe de vardı, dilini şaplattı, Heilmann onun şampanyayı şimdiden patlatmak istediğini düşündü, ama Dışişleri Bakanlığı'ndaki bu kadın casusun, şu ünlü Alta'nın dışında başka daha kimleri yakalayacağını görmek için beklemek üzere şu an kendine hâkim olamayacak olsaydı, harika bir matematikçi ve hırslı bir devlet memuru olarak karşı istihbarat örgütünün başında olmazdı, şimdi hepsi avucunun içindeydi, sadece Heilmann'dan, aynı odada birlikte çalıştığı kişiden habersiz görünüyordu. Heilmann'ın bakışı duvardaki takvime yöneldi, elektrikli saat geceyarısını gösteriyordu, mekanik bir hareketle kolunu kaldırdı, yirmi dokuz yazılı sayfayı yırttı, otuz sayısı karartısıyla ortaya çıktı, takvimin çevresi gezi amacıyla iliştirilmiş kartpostallarla doluydu, tatilcilerden sevgilerle, parıltılı renkler içinde Eyfel Kulesi, Hracin, Colosseum, Sevilla'da bir sarayın fligran resmi, ah, Kremlin henüz asılı değildi, Nevski Prospekt Bulvarı da eksikti, yirmi dokuzu otuz Ağustosa bağlayan gece, Kuckhoff'un kırk beşinci yaş gününün Friedenau'daki evinde kutlanacağını hatırladı, ama Heilmann bir kez daha telefonu açmaya fırsat bulamadan Vauck onu, Rusça telgrafları çevirmek üzere yanına çağırdı. Coppi hepsini toplanmış buldu, Adam ve Greta Kuckhoff'u, Guddorf'u, Harnackları, Schumacherleri, heykeltıraş ve dansçı Oda Schottmüller'i ve de anlaşılmaz bir nedenle onların aralarına katılan ve asık suratla sessizce durup söylenen her sözü hep bir sınavdan geçirir gibi dinleyen yaşlı Anna Krauss'u. Yaşlı kadının geçen savaşta kocasını yitirdikten sonra Doğu Prusya'da bir çiftlikten Berlin'e geldiği söyleniyordu, Neubabelsberg'te oturuyor ve terzilik yapıyordu, onun kartlarla fal baktığı da söyleniyordu. Kapıdan göründüğünde kadının göz alıcı bakışları ona yönelmişti, diğerleri dehşet içinde ona bakarken bir tek o tanımıştı onu, çünkü kepçe kulaklarıyla, karman çorman saçlarıyla ve çökmüş siyah göz çukurlarıyla bir ucubeye benziyordu. Sohbet durmuştu, Kuckhoff ona doğru adım atana kadar bir süre geçti, onu bir koltuğa oturttu, kendini koltuğa bıraktı. Vericinin artık burada olmadığını, Alexander Meydanı'nda Graudenz'in yanında olduğunu söyledi Kuckhoff. Coppi doğrudan neden Graudenz'e gidip oradan acil mesajı göndermediğini sordu kendine, ama yerinden kıpırdayamıyordu. Uğursuzluğun buraya da ulaştığını anlamak için Anna Krauss'un yüzüne bakması yetti, ama süregiden konuşma onun dalmasına neden oldu. Acı bedenini oymaya devam ettiği için onu bu sızıntının ve pıtırdamanın içinden çekip çıkarmak isteyen bir itki de orda duruyordu, ama bitkinliği daha güç-

lüydü, Kaiser Bulvarı'ndan aşağı Wilhelmshofer Caddesi'ne doğru uzun yürüyüşü sırasında üstüne çökmüş olan bu bitkinliğe son bir çabayla karşı koymuştu. Brockdorff'tan Kuckhoff'a sadece birkaç adım vardı, hemen yandaki binada oturuyordu, Hössler orada hâlâ yatağın üzerine çökmüş, küçük, ağır bavulu kapatıyordu, bavulun içindeki basit, marifetli mekanizmanın her düğmesi, her şalteri gözünün önündeydi, akkor lambalarıyla, frekans ayar sürgüsüyle, hafif tuşuyla, anten ve topraklama yuvalarıyla, kuarz osilatörüyle, oktanlı tüpleriyle her şeyi tek tek görüyordu, o an frekansı ayarladığını sandı, ama tekrar tüm gücü boşaldı, Kuckhoff'un sesini duydu, hayır, ekspresyonizmden yana olmamıştı hiç, onun gözünde sanat gerçekliğin ortasında duran bir şeydi, sanatın krallığı ruh değil, bilginin aydınlığıydı, sanatın görevi, bilimler tarafından ancak parça parça ortaya konabilen yaşam dünyasını sanatsal biçimlendirmeyle görünür kılmaktı. Bir itirazlar karmaşası, ardından yeniden Kuckhoff un sesini ayırt etti. Hassas görülü psikolog bilimci değil sanatçıdır, tabii herhangi bir sanatçı değil, deneyimlerini dış dünyayla ilişki içine sokabilen bir sanatçı. Akla yakın geliyordu bu söylenen, gene de yarı uykusu içinde, tüm söylediğinin yanlış olduğuna dair içinde uyanan bir tahmin onu rahatsız ediyordu. Geniş omuzlu gövdesiyle öne doğru eğilmiş, geniş yüzlü ve çok büyük koyu gözleri olan Kuckhoff falcı kadına doğru dönük haliyle sanki bir büyünün esiriydi. Ama kabul etmek gerekir ki, dedi, sanatla siyaset arasındaki çelişkiyi aşamadık, ve Mayakovski'nin, şarkılarımızın boğazını sıkmamız gerekmez mi, sorusunun sıkıntısını yaşıyoruz. Elisabeth ve Kurt Schumacher'in arasında oturan ve ikisinin de ellerinden tutmuş olan Oda Schottmüller, çatallanan tiz sesiyle bağırarak konuştu, o böyle bir kuşkuyu anlamıyordu, onun gözünde siyasal eylem sanatsal görüyle ayrılmaz bir bütündü, ve eğer düşüncenin tahribatına karşı entelektüel zihnin mücadelesi onları birleştirmeseydi burada olmazlardı. Oda'nın ince boynu ağır mücevherlerin sardığı elbisesinin içinden uzanıyordu, alnı kaşlarının ince çizgileri ile ortadan ayrılmış kızıl saçlarının arasından parlıyordu, Kuckhoff başıyla ileri geri hareketler yaparak düşünüyordu, o bir eylem adamı değildi, eylemi iradeyle değil gözleriyle, görme yeteneğiyle yaşıyordu, onun sırtında onu frenleyen kökeni vardı, ona bir tutukluk, derin bir yetersizlik duygusu aşılıyordu. Harnack'ın karısı Mildred, bunu sen mi söylüyorsun, dedi belli belirsiz İngilizce aksanıyla, işçilere ve entelektüellere Rusya'ya karşı savaşmamaları için çağrı metnini yazan sen. Bizim burjuva sınıfından geliyor oluşumuzdan biz sorumlu değiliz, dedi Harnack, önemli olan, onun değerlerini sürdürüyor muyuz, yoksa durağanlık demek olan bu değerlerden kendimizi kurtarmış mıyız. Bizim sahip olduğumuz çok şey oradan geliyor. Benim babam bir düşünce adamıydı, burjuva düşünürü, ama yukarıdakilere boyun eğen türden değil. Onun bana kazandırdığı kültür burjuvaya özgü bir kültürdü,

sonra bunu işçi sınıfının kültürüyle birleştirme konusu bana kalmış bir şeydi. Henüz ailemin yanındayken hukuk konusuna yöneldim, burjuva bir baba burjuva bir anne ve bir edebiyat, müzik ortamı içinde. Benim iktisat öğrenimine başlamam artık ailemden gelen bir karar değildi, bu benim yaşadığım dönemin getirdiği bir şeydi. Hümanist kökleri ilkgençlik yıllarımda, burjuva geleneğinde yatan araştırmalarım beni Marksizmle buluşturdu. Bunu inkâr etmek kendimi inkâr etmek olur. Senin baban fabrikatördü, dedi Kuckhoff. Büyük sanayicilerden değil, tekelci sermayenin isteklerine uyabilen biri değildi, sen ailenin tek çocuğuydun, kollanan korunan biriydin, şiirler, oyunlar yazıyordun, çok erken yaşta yüksek öğrenime başladın, tıp, hukuk, iktisat, filoloji ve çoğu durumda bir sonuç olarak felsefe, ama bu da sana yetmedi. Ve devamında gelenler, dedi Kuckhoff, İtalya, Birinci Dünya Savaşı öncesinin Roma'sı, Büyük Deneyim, sanat, tiyatro, ama işe yaramadı, kendimi seçkinlerin bu ürünleriyle ortaya koymayı bir haddini bilmezlik olarak algıladım hep. Başka ne yapabilirdin, dedi Harnack, Guddorf ise, bu bilgiler olmadan ne olurdum ben dedi. Kuckhoff, çelik boru iskeletli sandalyesinde oturmakta olan omuzları çöküK, yorgun yüzlü Guddorf'a dönerek konuştu. İçimizde siyasi çalışmaya ilk katılan ve bunun bedelini en çok ödeyen sen oldun. Nereden geliyordun, eski değerlere bağlı burjuvaziden, baban profesör ve Katolik'ti, senin rahip olmanı istiyordu, evden ayrıldığında yirmi yaşında ya vardın ya yoktun, o dönemde partiye girmeni kökeninden kopma olarak mı gördün bilmiyorum, ama deneyimlerden bilgiye ulaşma konusundaki başarın yetiştiğin ortamın düşünce zenginliğinden geliyordu, Belçika'nın tarih dolu şehri Gent'teki yaşamından. Senin kitapları, sanat eserlerini, müziği araman gerekmiyordu, kısa, dolaysız bir yol seni edebiyatbilime, tüm Avrupa dillerine, hatta onların ağızlarına ve eski biçimlerine, ayrıca İbraniceye, Arapçaya, Farsçaya, Çinceye götürebildi. Bunların birçoğunu hapishanede öğrendiğini söyledi Guddorf. Eğer seni o beş yıl boyunca ayakta tutan, bu zihinsel uğraşlar değildiyse neydi, orada Doğu dillerine çalışmanın, beynin körelmesini önlemekten başka bir anlamı var mıydı. Bizden kimse, diye mırıldandı Coppi, hiç ayrım yapıp kim burjuvaziden kim işçi sınıfından geliyor diye baktı mı, biz ihtiyacımız olan şeyi aldık, inandığımız değerler için bir araya geldik, sizlerin tek farkı bir halk cephesinin kurulması için çok uygun olmanızdır, çünkü burjuva çevrelerinin argümanlarını bizden daha iyi tanırsınız. Bu odada, sanat ve bilim konusunda yetişmiş kişilerin sayısı fabrikalarda, atölyelerde yetişmişlerden daha fazla. İyi ki sizler de, heykeltıraşlar, yazarlar, filologlar, felsefeciler de bu hareketin içinde. Sizlerde ifade ve toparlama yeteneği var. Sizleri hep aramızda görmek istedik. Arkadaşınız Hodann bizlerin eğitimi için neler yapmadı. Anna Kraus onunla ilgili her şeyi biliyor ve onaylıyor bakışlarıyla, değişik bir edayla ona gülümsedi, o sırada da başıyla titrek hare-

ketler yaptı, bu gece aynı hareketleri bir yerde bir kere daha görmüştü, Kuckhoff tekrar konuşmaya başladığında yaşlı kadın ak saçların örttüğü, sarsak başıyla bu hareketleri sürdürerek ona döndü. Bu ülkede seçkinler kendi mutsuzluklarını yaratmışlardı, çünkü sürekli kendilerini her şeyin merkezine koymuşlar, yerlerinin doldurulamayacağına inanmışlardı. Almanya'dan başka nerede gençler üstatların çevresini böylesine sarmıştı, Almanya'dan başka nerede tanrısal el tarafından seçilmişler kavramlarını kılı kırk yarayacağız diye yozlaştırarak sadece hayal kırıklığı yaratmıştı. Kendilerine değer vermeyen, sadece ağır işlerin dünyasına ait olanlarla kurulan bağ ender durumlarda görünüyordu, tinsel güç diye yüceltilen şey sadece az sayıda insana nasip olmuştu ve sefaletin yok edilmesine katkısı yoktu. En iyiler çevresine ait olanların peşinde olduğu tek şey birbirlerine karşı tek haklı kişi olma çabası değil miydi, oradakilerin her biri ülkenin yükselmesi yerine kendilerinin öne çıkmasıyla ilgili değiller miydi. Ortaklık arayışının eksikliği bu ülkede büyük, sürükleyici ve kalıcı bir halk hareketinin olmamasının da nedeniydi, çoğu durumda yanlış bir liderlikle kendine zarar veren bir vatanseverliğin ortaya çıkmış olması, buna karşılık ilericilik yönünde atılan adımların hep tıkanıp kalması da aynı nedendendi, ve sonunda da geriye sadece böyle tek tük kişiler kalmıştı. Ama yine de, diye yükseltti sesini, aynı yolda fedakârlığa hazır kişiler bunlar, yaşamlarını tehlikeye atıyorlar, başka bir ülkede benzeri bulunmayan uğursuz bir düşmanın karşısında onları neyin beklediğini biliyorlar. Nasıl korkunç bir ülke bu, böylesine acımasız çarpışmaları kaçınılmaz kılan, ya teslimiyet ya yok olmayı dayatmasıyla erkini artık sadece sıradan insanlara geçiren ve yarattığı yeni yeni sarsıntılarla onları kaldırıp bir kenara fırlatan bir ülke. Aşağıda kendi ellerinden geleni yapanların adı hiçbir zaman anılmayacak, onların başına da, onların yön verdiklerinin başına gelenler gelecek, işkence odalarına düşecekler, satır enselerine inecek, onlar mezarlarında yatarken demokrasi, bağımsızlık, insanların boyunduruktan, baskıdan kurtarılması, sözün özgürleşmesi tartışmaları aynen devam edecek. Konuşmalar zar zor anlaşılır olmaya başlamıştı, Coppi arada dalıp gidiyordu, Kuckhoff bir kitaptan söz ediyordu, bu romana, diyordu, bir Alman eseri olan bu romana tüm yaşam deneyimimi geçirmek istedim, dört yüz sayfalık kitapta tek hakikat Uşak Barnabas'ın ağzından çıkar, ah, der Barnabas, şu büyük sözler, onları bulanlar hainliklerini örtmek isteyen hainlerden başkası değil. Onlardan hangisinin ayakta kalacağını sordu Stöbe. Pencereyi açabilmek için lambayı söndürmüşlerdi, avlunun hemen gerisinde banliyö treninin viyadüğü görünüyordu, tuğladan örme yüksek duvarda depoların kemerli giriş kapıları vardı, arada karartı halindeki bir banliyö treninin takırtısı duyuluyordu, bunaltıcı bir hava vardı, tek tük projektörler hâlâ bulutlu göğü tarıyordu. Bischoff'un gözünün önünde, puslu yansımanın içinden il-

se'nin çıkık yanakları, keskin burnu, kuvvetli çenesiyle yüzü duruyordu hâlâ, saçları darmadağın alnına dökülmüştü. Guddorf sağlam duracaktır dedi İlse Stöbe, hapishanede ve kampta onun ağzından bilgi alamamışlardı, Harnack'lar da konuşmazdı, Mildred kocası Arvid'ten daha da güçlüydü. Kuckhoff ve Schumacher'den emin değilim dedi, onların tutarlı bir gelişimle değil yaşanan felaketin sonucu olarak bize katıldığını biliyoruz, bayan Kuckhoff ve bayan Schumacher de kocalarından daha iyi görüyorlardı gerekeni, partiye yaklaşmalarını sağlayanlar onlar olmuştu. Biz gücümüzün yettiği ölçüde parti uğruna çalışıyoruz, dedi Stöbe, onların seçimleri bana göre bizim için geçerli kararlarla bağdaşır görünmüyor, onların sanatı bizim yükümlülüklerimizin karşısında yer alıyor, bu sanat kendi başına bir hayat sürüyor, kişinin kendini yok sayması gerektiği an geldiğinde baskıya karşı koyuyor, onlar illegalitedeki yaşamı istedikleri kadar benimsesinler, bir anda yön değiştirip sanatın onlardan beklediği tutuma girebilirler. Bischoff, mesleki konumun kişinin yer altındaki yaşama dayanmak için ne kadar sağlam duracağını belirlediğini düşünmediğini söyledi. Ve bu noktada ayrıma gitmek istemek, ortak amaçların ve ortak sorumluluğun gereklerine uymuyordu. Stöbe, bunu sanatçıların kendilerini amaç için ortaya koyma iradesinden kuşku duyduğu anlamında söylemediğini açıkladı, hatta onlar, fedakârlıkta, davaya sadakatte başkalarından daha fazlasını yapıyorlardı, ama onlarla birlikteyken kendisinde oluşan farklı izlenimden kurtulamadığını, sanatçıların ortaya koydukları tüm amaçları, istenen yöne çevrilebilecek ve her an bir kenara bırakılabilecek birer öneri şeklinde sunduklarını söyledi, oysa partinin belirlediği amaçlarda tam tersi geçerliydi. Bu nedenle de onlar kendi eylem biçimlerinde yalnızlığa mahkûmdular ve bu yalnızlık içinde belki de eylemin bütününü algılamaktan uzak düşüyorlardı. Onlar bize göre daha büyük tehlikedeler, dedi, bu yüzden de kendi ikirciklerini tereddüde yer olmayan durumların içine de taşıyabileceklerinden bizim için daha tehlikeli olabilirler. Ama kendi sözlerinin geçerliliğini tekrar sorgulamak istiyordu, sanatı rejim tarafından epeydir yoz sanat sınıfına sokulan ve çalışma yasağı getirilen Schumacher yurt dışına çıkmayı hiç düşünmemiş, ülkede kalmıştı, Kuckhopff da gevşek davranıp rejim için tiyatro oyunları veya film senaryoları yazmayı hiç düşünmemişti, sanatçıların işi başkalarınınkine göre daha zordu, çünkü onların mesleği yaşamlarından ayrı düşünülemezdi ve tüm tehlikeli durumların içine meslekleriyle birlikte sürükleniyorlardı. Ve benim katılımım onlardan daha eski de değildir, dedi, en çok on yıl, bu da nedir ki. Bischoff un dizine elini koyarak samimi tonda konuşmaya devam etti. Sen benden çok daha önce başladın, ben de zaten senden on yaş daha küçüğüm, sen nereye ait olduğunu benden çok daha önce biliyordun. Yaşın burada önemi yok, dedi Bischoff, Coppi senden de genç, Heilmann'ın yaşı ise daha on dokuz, benim ya-

kınımdakilerin çoğu yaklaşık benim yaşımdalar, kırk yaşlarındalar, Eisenblâtter, Tomschick, Sieg, Kowalke, Grabowski, Husemann, ama bunun nedeni bizlerin yaklaşık yirmi yıl önce bir araya gelmemizdir, ayrıca bir de yaşlı Hübner var, oğlu, kızı, damadı, torunları, üç kuşağın hepsi aramızda. Ve çoğu işçi, işçi ailelerinden gelme, ezayı, adilikleri bizzat tenlerinde yaşayarak kendilerini savunmayı öğrendiler. Mücadele onlar için fedakârlık demek değil, onlar yapılması gerekeni yapıyorlar, kaybedecek çok şeyi olanlardan olmak istemezdim. Bu işçi ailelerinden, dedi Bischoff, hep bütün bir hücre çıkıyor, ve bütün bir mezarlığı dolduruyorlar. Eisenblâtter'ler on kardeştiler, Charlotte on dördünde hizmetçi olmuştu, kendini gençlik örgütünde bulduğunda on beşindeydi, proletarya gençlerden ne büyük orduya sahipti, o zamanlar ne kadar sık saflarımız vardı, şimdiyse ne kadar azız. Tomschick'le, dedi, spor klubünde karşılaşmıştık, sosyal demokrattı, ama hep bizim birlik cephemizde yer aldı. Ve Eisenblâtter'le Tomschick, dedi Stöbe, ikisi de konuşmadı, işkenceci uşaklar onların ağzından hâlâ bilgi alabileceklerini umdukları için hâlâ hayattalar. Çevremizde bir şeyler oluyor, dedi Bischoff, hemen bu gece biraz geri çekileceğim, beni Grabowski'nin Rudow'daki bahçe kulübesinde bulabilirsin, sen de işlere bir süre ara ver, kendini, güvenceye al, başka yere taşın, senin durumunda Neukölln'de oturmak şüphe uyandırıcı. Hayır, dedi Stöbe gülerek, o buraya aitti, bu evlere, bu is ve tozun havasına, bu seslere, bu insanlara ihtiyacı vardı, buraya döndüğünde, gündüz görev yerindeki korkunç gerilimi üstünden atıyordu, o Harnacklar gibi, Harro ve Libertas'ın kaldığı gibi bir yerde kalamazdı. Bir süre sessiz oturdular. Avlu tarafında uzanan bina cepheleri terliyordu, sert yüzeyli taşın arkasında bir fısıltı ve iç çekiş vardı, tren setinin ayaklarından aşağı su şertileri iniyordu, ve birden Ilse'nin yüzü iğrentiyle ekşidi, bazen, dedi, bizim dayanıklılığımızın sınırına dayandığımızı düşünüyorum, cesaretimizi yitirdiğimizden değil, oynadığımız ikili oyunda kendimize yabancılaştığımız için, bunca yılın ardından, kendimize, özgürlüğün krallığı bir gün gelecek dememiz yetmez oluyor, süregiden geçicilik bizi yaşlı ve titrek yapıyor, ben kendimi şimdi sık sık kendimi gözlerken yakalıyorum, kendimi yabancılaşmış, dışarıdan biri olarak görüyorum, ben dikkatsiz değilim, bu yaptıklarımı niye yaptığımı biliyorum, Scheliha bana şifrelemesi için Harnack'a iletilmek üzere haberleri getirdiğinde, kendime soruyorum, daha ne kadar süre, ve Libertas'la Propaganda Bakanlığı'nda Kültür Filmleri Merkezi'nde karşılaştığımda ve onun çınlayan kahkahasını duyduğumda, onun da lime lime olduğunu seziyorum, hatta nişan şeritleriyle subayların arasında dolaşıp duran Harro'nun cesareti de dışarıya karşı bir gösteri. Bir tatil yapmalısın, dedi Bischoff. Ben çoğu kez kendimden iğreniyorum, protokol koltuklarında, galalarda imtiyazlıların sırasında oturmamdan, seyahat iznimin olması, İsviçre'ye gidebilecek olmam si-

nirlerimi mahvediyor. Bischoff Ilse'nin neyi kastettiğini biliyordu, o hep kendi halinde görünen, aklıselim biriydi, zarif olabiliyordu, ama mesafeli bir tavırla, eğer çevresine karşı dikkatli biri olmasaydı yirmi yaşında *Berliner Tageblatt* gazetesinde Theodor Wolff'un sekreterliğine yükselemezdi, kendini kontrol etmeyi beceremeseydi beş yıldan beri başardığı gibi, gizli pazarlıkların, eksen kuvvetleri arasındaki ittifakın, geçen Haziranda Sovyetler Birliği'ne saldırı tarihinin bilgisini iletemezdi. Biliyorsun, dedi Stöbe, Harnack ve Guddorf son zamanlarda Schulze Boysen'la, çok fazla devrimden söz ettiği için ters düştüler, bu çanak yalayıcılar arasında devrim nasıl olacaktı, bu ülkenin önce tamamen ezilmesi gerekiyordu, ancak zor yoluyla yeni bir şey öğretilebilirdi bunlara, önce yaşamlarını değiştirmeye zorlanmaları gerekiyordu, ve bizim kadrolarımız Kızıl Ordu olmadan hiçbir şey yapamazdı burada. Ben hâlâ Schumacher'i ve Kuckhoff'u düşünüyorum, dedi Bischoff, onların yazdıkları her türlü değerin üstünde. Entelektüeller çevresi açısından, dedi Stöbe, onlar müttefik çekmeye yarayabilir, ama bize pek bir şey veremezler, zaten onlardaki bu gaip gücün varlığı nereden geliyor, şimdi söyleyecek sözlerinin kalmamış olması onların gaipten haber verme eğilimlerinin göstergesi değil mi. Bischoff ona katılamadı. Bizlerden kimse ortalıkta kalmadığı zaman onların nasıl davranacağı sorusunu kendimize sorsak bile, dedi, onların bizim yanımızda yerlerini aldıklarını unutamayız. Öyle mi yaptılar, diye sordu Stöbe, onlar bizim gibi faşizme karşı savaşıyor, ama bizim istediğimiz gibi bir toplumu içlerine sindirebilecekler mi, bütün halk cephelerinin kaderi böyle olmadı mı, eninde sonunda bizler ayrıcalıklarını bırakmak istemeyenlerin karşısında yine kendi başımıza kalmadık mı. Bir yerden başlamamız gerek, dedi Bischoff, çelişkilerin aşılabileceğini kabul ederek hareket etmeliyiz, Harnack, Guddorf ve daha birçok düşünür bunun için uğraşıyor, ve birçok burjuva kökenli de bazen kendileri bilincinde olmasalar da bunu yapıyor, bugüne kadar kendilerine uzak tehlikelere atıldıklarında büyük bir adım atmış oluyorlar, nihayetinde her şey bir dengede buluşur. İşkencede çözülenlerin durumu bizden iyi olmayacak, sıkı duranlar da bunu ortak davaya borçludurlar, bazıları inançlarını yitirebiliyor, ve ne için öldüğünü bilmeden ölmek korkunç bir durum. Başkaları için ölüm, belki bizim çevremizde böylesine sıklaştığı için artık korkulacak bir şey değil. Ve matbaacı Grasse'yi düşündü, buraya çok yakındaki Emser Sokağı'ndaki küçük atölyesinde pazartesi sabah erken Brandenburg Motor Fabrikaları'nda, Knorr Frenleri'nde, Hasse ve Wrede'de ve AEG Transformatör Fabrikası'nda dağıtılmak üzere bildirileri basmakla meşgul olsa gerekti, belki Sieg onun yanında duruyor ve boyası kurumamış kâğıtları okuyordu, bir Alman teknisyenin oğlu olan Sieg Detroit de doğmuştu, yirmi yaşındayken Ford ve Packard fabrikalarında bant başında çalışmıştı, akşam üniversitesinde eğitim bilimleri okumuştu, Bisc-

hoff bin dokuz yüz yirmi sekizde Berlin'de, partinin yayın organı *Rote Fahne* gazetesinde onunla ilk kez karşılaşmıştı, ah Siegfried Nebel, bu sensin, Bischoff bu isim altında yazılmış değerlendirmeleri uzunca bir süre okumuştu, yazar üretim kazanlarının başında neler yaşandığını, orada insanların nasıl ayakta kaldığını iyi biliyordu, elleri geniş pantolonun ceplerinde yürürdü, bugün de demiryolcu üniforması içinde yine öyle minnetsiz ve rahat adımlarla yürüyordu, ve hareket görevlisi olarak cephane taşıyan ve birlik sevk eden trenleri tıkalı hatlara veriyordu. Schulze'yi düşündü Bischoff, onun ailesinde de on erkek ve kız kardeş vardı, Pommern bölgesinden geliyordu, İmparatorluk Bahriyesi'nde telsizciydi, esmer, iriyarı olan Schulze tayfa komitesinden doğrudan yeni kurulan partiye katıldı, daha sonra Sovyetler Birliği'nde tekrar bir telsiz okulunda bulundu, Coppi'yi o eğitmişti, ikinci cihazı kendisi kullanıyor, teknik zorluklar çıktığında ona yardım ediyordu, Reich Posta Hizmetleri'nde şofördü, basılmış bildirileri alıp dağıtım noktalarına iletiyordu. Ve Kowalke, Bischoff'la işçi tiyatrosunda beraber olmuşlardı, metinlerin yazılmasına katkıda bulunmuş, marangoz olarak sahnelerin yapımında çalışmıştı, Bischoff'tan kısa süre sonra Hollanda'dan Berlin'e gelmişti, Merkez Komite'nin talimatıyla Bremen'e, Danzig'e, Leipzig'e, Ruhr Bölgesi'ne sık sık yolculuklar yapıyordu, o ağ örücülerinden biriydi, partinin ağı, Husemann'la birlikte Schulze Boysen çevresindeki grupla bağlantıları kurmuştu, yaptığı her şeyin gerisinde parti vardı. Gençlik Birliği'nin başkanı olan Husemann da o zaman yine Bischoff'la ve Fritz'le birlikte, ajitasyon ve propaganda bölümünde bulunmuştu, otuz üçte yeraltına inmişti, üç yıl sonra yakalanmış Buchenwald toplama kampına götürülmüştü, otuz sekiz sonunda serbest bırakılır bırakılmaz illegal çalışmaya dönmüştü. Sakin ruhlu biriydi, çevresindeki her şeye bir sükûnet aşılardı, bunu sağlayan şey sesi, dokunaklı kahverengi gözleriydi, toplama kampında bile bir barış çemberi kurmasını, daha doğrusu balçığın içinden bunu yaratmasını bilmişti, kitaplığı yönetmesine izin verilmişti, böylece mahkûmlar arasında ilişkiler kurulmasını sağlayabiliyordu, onun serbest bırakılmasından sonra kitaplık işi son bulmuştu. Sonra Hössler, İspanya'da Beimler Bölüğü'nde çarpışmış olan birliydi, yaralanmasından sonra Paris üzerinden Moskova'ya gitmiş, Alman hatlarının gerisine havadan inerek geri dönmüştü. Bu açık, ışıklı yüz. Ve Hübner'lerin yüzleri, yaşlı kalıp ustasının görüntüsü gözünün önündeydi, beyaz sivri sakalı, fırça gibi ak saçları, Bebel ve Liebknecht'i tanımıştı, on sekizin Aralığının son günlerinde oğulları Max ve Artur'la, kızı Frieda'yla, damadı Wesolek'le partiye katılmıştı, şimdi Max ve Frieda'nın işlettiği fotoğrafçı dükkânının arka odasında oturuyorlar olsa gerekti, belki Knochel de oradaydı, kimlik kartları, besin karneleri ürettikleri laboratuvardaydı, Bischoff'un da oraya bir uğrayıp kart edinmesi gerekiyordu, Hössler Brockdorff onu yanına almadan önce bu-

rası ilk kaldığı yer olmuştu. Ne güzel yüzler. Ilse'nin elini tuttu, bu çıplak loş odada böyle karşılıklı oturdular, istasyondan bir lokomotifin kenetlenme sesleri geldi, demir tekerlekler traverslere giderek daha hızla vurmaya başladı, trende karartılmış camların arkasında şu saatte pek çok insan sabah vardiyasına gitmekteydi, ve Bischoff, Fritz benim ülkede olduğumu bildiren mesajımı aldı, dedi, bu yedi yıl hapisten sonra ona yeni bir güç verecektir, ve Ilse, arkadaşı Herrnstadt'ı beklediğini söyledi, paraşütle inmişti, Sovyetler Birliği'nden geliyordu, ve iki kadın ayağa kalktı, birbirlerini kucakladılar, yakalanmayasın, dedi Bischoff uzaklaşırken. Ve Hössler fotoğrafçı dükkânının arkasındaki küçük odaya girdi, yetmiş dokuz yaşındaki Hübner duvarın dibinde yüksek bir taburenin üzerinde ağır elleriyle kalıbın kulplarını kavramış bir pozisyonda burun üstündeki monoklu ile dimdik oturuyordu, masada, yeşil porselen avizenin altında Knöchel ve Woselek pasaport yapımıyla meşguldüler, dudak kenarlarında gülmeye hazır bir gülümsemeyle kısaca Hössler'e doğru döndüler, Max misafirin bavulunu aldı, nereye yerleştirileceğiyle ilgili onunla bir görüşme yaptı, Frida karanlık odadan kafasını uzattı, oğulları Johannes ve Walter ön bölmede ve bina koridorunda nöbet tutuyorlardı, Hössler alnındaki teri sildi, kısa saçlarını parmaklarıyla sıvazladı, yaşlı döküm işçisi elini bir kutuya attı, birkaç bira şişesini masaya koydu, sonra oturduğu yerde hareketsiz kaldı, masadakiler gözlerini ayırmadan işlerine devam ettiler, ve Max Hössler'i uzanması için dar kerevete doğru çekti. Ve Hössler'e metroya kadar eşlik eden ve çocuğunu taşıyan Erika Brockdorff beş yaşındaki kızıyla birlikte yatağa uzandı, sıkıca sarıldığı çocuk huzur içinde soluk alıyordu, Brockdorff ise uyuyamadı, küçüğe bir şey olmasındı, ve soluk hışırtılarına dalıp gitti. Bir anda Anna Kraus'ın yüzüne karartı iner gibi oldu, Coppi yarı uykusunun içinden gördü bunu, ve Kuckhof'un efsanevi mizah figürü Ulenspegel'den söz ettiğini duydu, Ulenspegel'in şimdi nereden çıktığına şaşırmıştı, eğer, demişti Kuckhoff, başka bir hayat seçme şansım olsaydı Ulenspegel'inki olurdu bu, bir keresinde Ulenspegel'in ölüm yeri olarak bilinen Mölln'e gitmişti, onun mezarını aramak için, ama bulamamıştı, ama bu şaklabanlık ustasının bu dünyada yaşamış olduğunu düşünüyordu, ancak gerçekten yaşamış birisi böylesi izler bırakabilirdi. Olay şu, dedi Kuckhoff, bu taşralıda Doktor Faust'un bilgisi kadar bilgi vardı, ama o Faust'tan farklı olarak fikirleri için kendini çıkış noktası yapmadı, varolan dünyada gezginlik yaptı, acılarla, sefaletle ve özgürlük mücadeleleriyle içiçe oldu, o, yaşamın tüm aşamalarında bir kaçınılmazlık görüyordu, ve bunları göz ardı etmek olanaksız olduğundan en iyisi onları nükteyle karşılamaktı, her şey ölümün girdabına doğru gidiyordu, ve bu nihai sonu da kendi tarzında değişikliğe uğratmak istediği için bir hile çevirip, insanların neşe içinde ölmelerini sağlamak üzere ölümün yamağı oldu. O an Anna Kraus yerinden fırladı, bu ha-

reketi sinyalden önce gelmiş olmalıydı, Harnack telefon zili çınlarken yumruklarıyla koltuğun kollarına bastırıyordu, Oda Schotmüller, Kurt ve Elisabeth Schumacher'e sarıldı, Guddorf başını iyice omuzları içine çekti, ve Hössler son bir an odayı algıladı, iki adamın çalıştığı ışık altındaki orta masayı, Knöchel'in gözüne yerleştirdiği büyüteci, ihtiyarın karaltının içinde parıldayan ak saçlarını, gözlük camlarının ışıltısını, Johannes'in kapı sövesine dayanışını da görmüş ve bu dikkatli, genç yüze bakmıştı, Johannes de, günü gelip bu ânı anlatabilsem, diye düşündü, bunu başarabilirsem burada ortaya koyduğumuz şey anlaşılır olurdu. Ama şimdi olacak başka bir şey kalmamıştı, ne bir düşünce, ne bir iş, ne de yaşam, her şey erkenden, anlamsız bir kesintiye uğrayacaktı, ve geride bir tek korkunun çağrısı kalmıştı, haydi kalkın, çıkın buradan, gidin, gidin hemen.

Heilmann'dan adsız dosta. Çevremizi saran yumağın içinden, bizim yazgımızın anlaşılmasını sağlayabilecek birkaç ipucu çekip almaya çalışıyorum. Olayların içyüzünü gördüğüm kanısındaydım, ama şimdi her şeyin böylesine iç içe geçtiği bir anda aradan sadece tek tek zayıf bağlantılar seçebiliyorum. Sen şu anda olduğun yerden daha geniş bakış açısıyla, ve eğer benim satırlarım bir gün sana ulaşırsa belki üst bağlantılara yorum getirebilirsin. Coppi, şu anda tutulduğumuz kalede, biz kendi yaşam frizimizde, birlikte Herakles'in peşine düşmeden önceki dönemde bir kere daha bulunduğu için, buranın daha az yabancısı. Birbirimizi görmüyoruz, avluda voltalar da kaldırıldı, birbirimizi bundan sonra bir kere daha, geçeceğimiz o koridora adım attığımızda göreceğiz. Dışarıda Üçüncü Blok'un avlusunda, tuğladan alçak bina, ön tarafta kemerli dört pencere, hepsi gibi parmaklıklı, gidilecek yerin sağı ve solundaki bölmelere açılan iki giriş kapısı var. Otuz Ağustos günü sabaha karşıydı, bin dokuz yüz kırk iki yılı, yılı da yazıyorum, çünkü yazdıklarım sana ulaşacak olsa bile o zamana kadar uzun zaman geçebilir, ve yılları birbirinden ayırmak kolay olmayabilir. Pazar günüydü, sıcak, aydınlık bir gün, her şey tatildeki gibi koşuşturmadan uzaktı. Reich Caddesi'nden aşağı yürümüştüm, Steuben Meydanı'nda ortadaki ikili ağaç sırasını hatırlarsın, Neu Westend metro istasyonunu, sağlı sollu bulvarları, çınarları, dişbudakları, karaağaçları, akasyaları, sarı beyaz tondaki yeni binaların arasında uzanan koridorları, koku saçan yeşilin derinliğini. Altenburger Bulvarı'nın köşesini az geçince Sachsenplatz meyhanesinin oraya gelirsin, biz bu noktadan, ölümüne kadar burada oturmuş olan Ringelnatz'ı anmadan hiç geçmezdik, Coppi onu, büyük kemerli burnu, çıkık çenesiyle ağaç oyma bir figürü andıran ve mırıldanarak yürürken yalpalayan bu ufak telek kabaretisti tanıma fırsatı

bulmuştu. O yaşadığı sıralarda şehirde yaşıyor olsaydım, onun şiirlerini on yaşındayken sevmeye başlamış olsam da karşısına çıkıp onunla konuşmaya cesaret edemezdim herhalde. O da geçmişin harika galerisinden bir figürdü. Şimdi bizim için her şey geçmiş. Bir gece daha sadece. Devam edelim. Altenburger Bulvarı numara on dokuz. Yüksek blokların yükselişine tanık olmuştuk, Spandauer Şosesi'ne bakan kompleks burada yükselmişti, Spree Nehri'nin kum tepelerinden gelen kumu yığıyorlardı, nehirden kumu çekerken kazılar taban suyuna kadar inmişti, bodrum katlarını kazıklarla desteklemişlerdi, biz uzun gezintilerimiz sırasında, Ruhwald koruluğuna, buradaki golf sahalarına, Fürstenbrunn, Siemensstadt taraflarına uzandığımız zamanlar buradan geçerdik. Merdivenlerden beş kat yukarı en üst kata çıktım. Pencereden ileri bakınca buradan Spandau semti göründü, Libertas kapıyı açınca. Kapıda duran silüet çatı penceresinin aydınlık ışığı içinde neredeyse beyazın içinde kaybolmuştu. Kapıyı bana hemen açmış ve kapıda beklemekteydi. Yüzünü sana henüz tasvir edemiyorum. Şimdi bana birkaç adım uzakta, erişilmez yerde. Bir tek onun bağırdığını duydum, diğerlerinden ses çıkmıyor. Onun dışında uğursuz bir sessizlik var. Akşama doğru kapıların gıcırtısı, demir koridorlarda ayak sesleri vardı. Bir sonraki ses bir dahaki sefere kapı açıldığında. Sonra içeri, ışığa boğulmuş odaya girdim. Soluk soluğaydım, Hölderlin Caddesi'nden geliyordum, hâlâ orada, ailemin yanında oturuyordum, bir arada olduğumuz dönemden sonra da odamda hiçbir şey değişmedi. Sadece kitaplar artmıştı, özellikle de uzmanlık kitapları, ekonomi, tarih, siyaset, annemin olan bitenden haberi yoktu. Ama babam, senin hatırındadır, bir keresinde aramızda kavga ettiğimizde sana karşı, Coppi'ye karşı kuşku duymaya başlamıştı, sizinle dolaşmamı yasaklamak istedi. Peki ben kimi örnek gösterdim. Rimbaud'yu. Nedenini şimdi bilmiyorum. Liebertas ışığın içine doğru geriledi. Üzerinde giymeyi sevdiği o uzun, ince, boynunu, omuzlarını, göğsünü epeyce açık bırakan gömlek benzeri elbise vardı. Ben onu hiç öpmedim. Ahlakçılığımızdan ödün vermemiştik. Bizler yaşamın hazlarından, insanın duyusal özgürlüğünden çok söz etmiş, devrim için yaşayan, bedeni ve ruhuyla kendini devrime adayan insanın da duyu algılarını hiç bir şeye kapatmaması gerektiğine inanmıştık, ve algılarımızla ne kadar heyecan duysak da bu garip arılığın dışına hiç çıkmıyorduk. Hölderlin'e, Rimbaud'ya rağmen benim iç kıpırtılarım sınırlarını aşmaktan uzak kaldı. Belki de ben bir çocuk olarak kaldım. Tabii ki arzu duydum. Ama benim eksik, anlık ihtiyaçtan kaynaklanan bir şeye kapılmamı engelleyen daha büyük bir gereklilik vardı. Bundan beş yıl önce, şehirde dolaşmaya başladığımız dönemlerde diğer gençlerden farklı hale gelmiştik, Linien Caddesi'nde üçüncü veya dördüncü binanın arka avlusunda samanlıkların bulunduğu, hâlâ gaz lambalarının kullanıldığı, suyun tulumbadan çekildiği yerde sözgelimi kendi odası olmadığı için

kız arkadaşıyla samanların üzerinde vakit geçiren genç bir işçi gibi gizlice keçi ahırına girmiyorduk. Bir keresinde beni eleştirdiğiniz gibi iffetten veya dindarlıktan gelen bir şey değildi bu, içimdeki güçlü diğer istekten, adaletin toplumsal temelleri için çalışma isteğinden gelen bir şeydi sadece. Başka türlü nasıl söyleyebileceğimi bilmiyorum. Şimdi bu düzenin neye benzediği konusunda fikrim de yok, belki de ben Fournier, Louis Blanc, Blanqui gibilerin arasında bir yerdeydim, çalışmam ne kadar uzak, olabildiğince uzak bir geleceğe dönük olsa da ânın içinde yer alıyordum. Uğrunda mücadele verdiğim ve şimdi beni yere sermiş olan ülkem hakkındaki düşünceler konusunda da pek bir şey söyleyemiyorum. Bu ülkenin halkı da çoktandır yok zaten, yeniden yaratılması gerek. Daha doğrusu bu ülkeyi içinde yaşatanların pek azı hayatta kalacak, çoğu yok olup gidecek. Ve ülkeyi uzun zamandır dışarıda olan sizler içinizde yaşatıyorsunuz, gurbette ona bir şeyler vermeye devam ediyorsunuz ve belki günün birinde onu geri getireceksiniz. Şimdi işleri bitirilecek bizlerden çoğu yol gösterici düşünceler bırakmıyor arkasında. Bizim ele geçirmek istediğimiz şeyin kanıtı hiçbir zaman olmayacak. Sadece sıradan sözler söyleyebiliyoruz bu konuda. Aramızda bilimciler, sanatçılar vardı. Onların düşünme yetenekleri de dünyayı hedeflediğimiz yaşama ikna etmeye yetmedi. Bir heykeltıraşımız vardı, yapıtları sınırlıydı, bir yazarımız vardı, onun şiirleri ve romanları edebiyat tarihine mal olmayacak. Yine de onlar, zarar görmeyen ve sizlerin dünyasını zenginleştiren yapıtlarıyla anılacak olanlardan daha isteksiz çalışmıyorlardı. Bununla söylemek istediğim, onların ortaya koyduklarının bilinen ölçütlerle değerlendirilemeyeceği, bunun için onların yaşamının ağırlığını gösterebilecek yeni bir terazinin bulunması gerektiği. Birkaç ay öncesinde üzülüyor, yeni doğacak şeyi bilemeyecek olmama hayıflanıyordum, ama şimdi bana, hayatımda doğru bulmadığım hiçbir şeyi yapmamış olduğumu bilmek yetiyor, o doğru şu an tekrar bulanıklaşsa da. Hemen ona koştum, o son pazar günü gün ağarırken. Yüzü, sana yüzünü tasvir etmeye çalışacağım. Geniş, düzgündü, ağzı genişti, dolgundu, gözleri parıltılıydı, aynı zamanda tetikte bekler bir ifadesi vardı, saçları yanlara dökülüyordu, alnında perçemi vardı. Bir şey söylemiyor bu tasvir. Bizim önem verdiğimiz şey hakkında böyle az şey söyleyebildiğimiz saptaması şaşkınlık yaratabilir, ama onun içimizde olduğu ve varoluşumuza ağırlık kazandıran, kendimizi yeniden tanımamızı sağlayan bir şey olduğu algısı buna karşı geliyor. Ve benim için yirmi yılı bile bulmayan bir zamanın ardından her şey çok yakında son bulacaksa, bizim olmamızla ilgili başka bir zaman kavramına başvurmak gerekir, daha önceyi ve daha sonrayı kapsayan ve bizim yaşamımızın onun büyük akışı içinde minicik bir aralığı kapladığı bir zaman. Libertas'ın yüzü pencere önünde donuk bir siluetti. Çatı saçağında sinyallerimizi uzaklara göndermemizi ve müttefiklerin çağrılarını yakınlaştırmayı sağlayan

anten görülüyordu. Ürkütücü tehdit bizi birleştirmek istiyordu, işte karşımda bu göz alan ters ışığın içinde duruyordu. Ama mutlak şeye ulaşılacak olsa her şey tekrar ne kadar bayağılaşırdı, utanma duygusunu nasıl bir kenara bırakabilirdim, hayatın bu ânında taşımaya devam etmem gereken utanma duygusunu. Beni tensel varoluşa bağlamaya çalışan şeye razı olsaydım ne olurdu. Konu her zamanki gibi sorumluluk sorunuydu, en küçük yanlış adımımızda üstlenmemiz gereken suçtu, Libertas'ın kocası Harro o gece tutuklanmıştı, onu uyarmak için telefon ederek onu ve kendimi ele veren ben olmuştum, ve ben ona ve kendime karşı bir kez daha hata yapardım, eğer o an içimdeki sıradan bir ölümlü olma isteği baskın gelseydi. Elle tutulur olan ne varsa hepsi varlıksızlaşmıştı, mevcut tek şey kendimizi aşmayı başarmamıza bağlı olan görünmez gerçekti. Benden on yaş büyük olan Libertas benden çok daha genç görünüyordu, o çocuk olandı, ben son noktayı görüyordum, o nelerin gelmekte olduğunu anlamaktan çok uzaktı. Hâlâ devam etmenin bir yolu olacağına inanıyordu. Beni donduran bir şey yaptı. Hâlâ kendisine bir zarar gelmeyeceği inancı içinde bavulunu hazırladı. Bizim sonumuz kapıdayken çoraplarını, çamaşırlarını, mücevherlerini, makyaj malzemelerini bavula yerleştirdi, telefon görüşmeleri yaptı, Kontes von Langenstein adında birine, Baden'de yaşayan bu akrabasına ziyaretine geleceğini bildirdi, Libertas da yüksek asil sınıftandı, Oranienburg'taki Liebenberg Sarayı aileye aitti, babası Eulenburg Prensi İngiltere'deydi, Douglas hanedanına gelin giden kız kardeşi Ottora İsveç'te yaşıyordu, Libertas oradan yardım umuyordu, ordu komutanı Kont Archibad Alman Reich'ının ileri gelenleriyle dosttu, ilişkilerini kullanmayı iyi bilirdi, ve ben bizimkileri aleyhte kullanılabilecek dokümanları ve verici gereçlerini yok etmek için, kendileri için, yakınları için gizlenecek yer arama çabası içinde koşturur halde görürken Libertas bana ailelerinin geçmişini anlatıyordu, Brandenburg ormanlarında İsveç ve Alman feodal beylerinin av partilerini, sekizinci yüzyılda korsan şövalyelerin yatağı olan, Douglas hanedanına ait Langenberg Şatosu'nu. Herakles, sana sesleniyorum. Yanakların ne kadar soğuk, dedi bana yüzüme dokunurken. Ama beni anlamalısın, bundan söz etmemin tek nedeni, onun katetmek zorunda kaldığı yolu, sadece birkaç ay içinde tüm bir yaşamın eksiğini kapatışını ve bunu olgunluk noktasına getirişini bilmemdir. Yanlış. Ama bu böyle kalmalı burada. Değişiklik için yerim yok. Taşın içinden bağırışını, bana seslenişini duyduğum Libertas uzunca süre bu işten kurtulacağı inancıyla yaşadı, son özgür saati, Anhalt İstasyonu'nda bavuluyla trene bindiği an, onun için devam etmek üzere geçici olarak ertelenen bir yolculuğun başlangıcı olarak kaldı. Kız kardeşi İsveç'ten gelmişti, annesi ve İsveç elçisi hükümet nezdinde girişimde bulunmuştu, onun nikâh şahidi olan mareşal onu yalnız bırakmazdı, tüm diplomasi çarkı onun için çalışıyordu, Aralık ortasındaki mahkeme

kararı bile bir yerde işin döneceği konusunda onun umudunu yok etmedi, bazen kahkahaları duyuluyordu, dış taraftaki nezarethanenin koridorlarından. Bu koridorlar, kendimizden geçmiş şekilde gardiyanların kollarına yığıldığımız zamanlar bizim de kulağımıza kadar gelen fısıltı curcunası, bu duvarlar, bir ses tonundan, adımların ritminden çıkan, kelime haline pek gelmeyen mesajlar bu duvarları delerek geliyordu, tetikteki duyularımızla bunları anlıyorduk. Her birimizin içine düştüğü uçurumla ilgili söylenebilecek çok şey var, tadına baktığımız taş hakkında da, düşüncelerimizin yoğunluğuyla bazen hamur gibi pütürlü hale gelen, parmağımızı soksak içine girecek gibi duran taş, ama ellerimiz sonra sertliği hissediyor, ardından şu duygu kargaşası. Genelde son aylar benim için atıl beyin fonksiyonlarının eğitimi biçiminde geçtiyse de bunun ayırt edici tarafı, fikrimin netleşmesi, yaşadığım aydınlanma geldiği gibi aniden kayboldu. Bu düşünce alıştırmalarını nasıl yaptığımızı hatırlıyor musun hâlâ, çoğunlukla bir rüyadan yola çıkardık, o zamana kadar bilinenleri geride bırakan vizyonlara ulaşırdık. Söylenmesi gereken diğer konuya dönmeden önce, bize ait olan bu kırılgan ama aynı zamanda çok şey ifade eden araç üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bunun hakkında ne çok şey yazıldı, ama sadece bu vizyonların içinden gelerek yazılanlar kalıcı oluyor, örneğin Hölderlin'in, Rimbaud'nun yazdıkları. Rüyadaki görme hakkında konuştuk. Zifiri karanlıkta renklerin tüm canlılığıyla içimizde uyanması nasıl oluyor diye soruyorduk kendimize. Bunlar ışık hakkındaki bilgilerimizin eseriydi. Bilgi görür. Işık uyarıları orda değildir, onları hatırlarız. Rüyada her ayrıntıyı tüm keskinliğiyle yansıtan bu ilk resimlerin olduğu sonucuna vardık. Daha sonra bu resimlerin üzerine, farklı deneyim gruplarına ait olan, sezgisel bir düzen içindeki ve sonsuz bir çeşitlilikteki yansımalar geliyor, daha doğrusu bunlar yüzüyor, çeşitli duygusal merkezlerin çevresinde geziniyor, spermler gibi yumurta hücresine doğru akıyorlar, sürekli yeni döllenmeler yaratıyorlar, her duygu hücresi döllenmeye açık görünüyor, sürekli değişen etkilerle yeni yeni görüntüler üretiyor, hiçbir şey aynı biçimde bir tekrar olmuyor, akışkanlığın sonucu olarak olamaz da, ama yine de hep aynı aileden, etkinin kararlılığına, ısrarcılığına bağlı olarak ilk örnekle aynı yöreden görüntüler, sonra şimşek gibi bunun üzerine binen ne varsa temizleniyor. Ama rüyada, kendimize yakın hissettiğimiz bir şeyi, bu bir insan olabilir, bir yer olabilir, görme arzusu hissedilebilir haldeyse o zaman bize oraya giden yol da kapanıyor, böyle bir arzu ancak yarı uykuda gelebilir, çünkü biz ancak uyanmaya doğru tekrar etmek, gözden geçirmek istiyoruz, rüyada hiçbir şey tekrar görülmez, ancak tekrar belirsizlik hali üstün gelirse beklenti duygusu da ortadan kalkabilir, çünkü bu beklenti uyuyanın özlemlerinin uzandığı şeyin yakınına düşen kombinasyonları, durumları biçimlendirir. Ben yarı uykularımda, uzun periyotlar sırasında fırtınalı, elek-

trik yüklü bir alacakaranlığa dönüşen ve uyanıklıktan artakalan bir tarafın sürekli ani bir uyanma beklediği gecelerimde tekrar Libertas'ın karşısına çıkma isteği besledim, o her şeyden vazgeçişin yaşandığı sabah olduğu gibi, hedeflediğim hiçbir şeyin sağlam duramadığını kabul etmek için, ters yönden de olsa benim de kendimi aldattığımı, yıkımın her tarafı sardığı yerde tek sağaltıcı şeyin kendini birbirine adama olduğuna inanarak kendimi aldattığımı. Az önce sözünü ettiğim mutlakla esrikliğe varan bir yükselmeyi kastettim, yani yaşamın yinelenmezliğini, başka bir yaşamın karşısına çıkarıldığında iyice keskinleşen bir kereliğini görmeyi kastettim. Bana hayalperest dediğinizde siz haklıydınız, nitekim o otuz Ağustos pazar sabahı, bunu şimdi görüyorum, içimde azizce bir şey vardı, kendimi Harro için, Libertas için, tüm diğerleri için kurban etmek istemiştim, davranışımda tüm önceki kararlarımın doğal sonucunu görüyordum, adım adım oluşturduğum çizgiden sapmak istemiyordum, her seferinde benim için irademin kanıtı olan tüm o eylemlerimden sonra en küçük bir şeyden bile vazgeçilmesini istemiyordum. Zindanın tabanında benim pislik olarak gördüğüm şeyler vardı sadece. O çocuksu kadını, kirletilmiş, pisliğe bulanmış haliyle görüyordum, ve benim sevgim onun mahvıyla can bulan bir sevgiydi. Ben onu içimde böyle, sefaleti ve yenilgisi içinde tasavvur ederek rüya katmanlarına yaklaşmıştım, ama onun görüntüsü canlanmak istemiyordu. Sürekli başka görüntüler, karikatürsü figürler beliriyordu, rüyada nasıl bir çaba, nasıl bir emek israfı sergiliyoruz, dev kentleri ve kırsal alanları yeniden üretiyoruz, bazen büyüsel bir güzellik içeren, bazen arkaik dehşet içeren, evet, dışkı ve salgıların dünyası, kötü kokulu asitler, kan, sinir seğirmeleri, içim bunlarla dolu orada öyle yatıyordum, ama soluyan ağzından çıkan havayı yüzüme üfüren yüzü tanımadım. Peki neden böyle bir evren doğmuştu, neden çiçekler açıyordu bu evrende, neden kendi büyüsüne kapılıyordu, hangi amaca hizmet için, ve tüm bunlar bir anda tekrar silinmek üzere, ama, sormaya devam et, yazarken de böyle değil midir, elinden çıkardıkların seni bir girdabın içine çekmiyor mu, amaç olarak ileri sürdüğün açıklık getirmekten ziyade bu girdabın içinde kaybolmuyor musun. Böyle soruları daha önce de sormamış mıydık. Yaratımda hiçbir zaman amaç aranmayacağı, her şeyin kendi mecrasında aktığı ve bir hedefe yönelmesi gerekmediği cevabını vermemiş miydik. Belki de rüyalarımızdaki çoğu süreç, bu doğum öncesi devinimler gerçekten de anne rahmine geri dönme güdüsünden kaynaklanıyordur, embriyo olarak içine girmeye hazırlandığımız gerçekliği düşünme yeteneğimiz yoktu, ve bu gerçekliği içinden yaşadığımız zaman da ölümü kendi gerçekliğimiz dışında düşünme yeteneğimiz yok, o yüzden de ölümle yüz yüze geldiğimizde ana rahmindeki canlı varlıktan farkımız kalmıyor, bir şey bilmiyorduk ve yine bir şey bilmiyor olacağız. Benzetmenin mantığı bu. Ana rahmindeki uykunun özlemini duyu-

yorsak ölümün de özlemini duyuyoruzdur, çünkü doğumdan önce biz, ölümü de içinde barındıran dolaşım sisteminin parçasıyız. Sonra dışarı çıktığımızda önceyi ve sonrayı düşünmekte âciz kalıyoruz, sadece burada olduğumuzu biliyoruz, ve bazılarımızın acısını çıkarırcasına burayı yaşamak istemesi şaşırtıcı değildir. Ben her zaman, bizden önce yaşamış ve yapıp ettikleriyle var olmuşlarla ilişkiyi önemsedim, ve sanıyorum bu noktada seninle aynı fikirde olduk. Geçmiştekilere açık olmakla bizden sonra gelecek olanlara da saygımızı göstermiş oluyoruz. Bu gecenin sona doğru ilerlediğini gördüğüm şu an, rüya ve ölüm üzerine yazarken kendi ölümümü unuttuğumu fark ediyorum, ama şimdi bu duygu geri geldi, midemde hissettiğim bir çekilme halinde. Belki biri sana benim nasıl öldüğümü, bizlerin nasıl öldüğünü ayrıntılarıyla anlatacaktır. Şimdi kapının açılacağı, bizim ayağımızda takunyalar, üstümüzde beyaz önlüklerle dışarı çıkarılıp idam yerine götürüleceğimiz ânı bekleme duygusu ağır basıyor. İnsan, yaşadığı yerleri bir kez daha gözünün önüne getirmek istiyor, orada yaşanan farklı şeyleri bir kez daha görmek istiyor, ama şu anda olan şey rüyanın mekanizmasına ters, sadece rüyada mümkündür içimizde sakladığımız şeyin ayrıntılarını görmemiz, bilinç ise sadece hipotez mantığıyla değerlendirir, rüyayla rüyayı hatırlamaya çalışma eylemi birbirinden tamamen farklı iki ayrı yöntemle çalışır, rüyada sizin etki edemeyeceğiniz, içinizde yatan şey karşınızdadır, uyanıkken ise rüyadaki her şeyi başka şekle sokacak varsayımlar vardır sadece. Libertas'ın yüzü, özellikle de bir ay önce, onun bize ihanet ettiği, şu dünyanın sefil özgürlüğüne yeniden kavuşma umudu taşıdığı için kendini düşmana sattığı haberini duyduğumuzda kaç kere gözümün önüne gelir gibi oldu, onu düşündüğümde kustum, ama rüyamda bana gerçekten geldi, tertemizdi, bana masumiyetiyle gülümsedi, ve sonra onu suçlamaktan vazgeçtim, sanıyorum tüm diğerleri de, onun içinde yaşamın gücü olduğunu anladık, büyümenin gücü içinde olduğu sürece bir çimen sapı da taştaki küçücük bir çatlağı yol bulup uç vermiyor muydu, onu engellemek isteyen her şeyi delip geçmiyor muydu. İhanet benim için rezilliklerin en kötüsüydü ve amaçlarımıza ulaşma yolunda güvenilirlik en ödünsüz önkoşuldu, ama Libertas'ı tüm etik görevlerden kurtardım, nasılsa aramızda bu göreve uyan yeterince insan vardı, ve ifadesinde ne söylemiş olursa olsun bizim ölümümüzün sebebi olamazdı, ayrıca da, ve en korkuncu buydu, onun ihaneti kendisini de ölümden kurtarmamıştı. Şu akşama kadar onun kurtulmasını diledim, evet biliyorum, bu istekle, bizim derinden bağlı olduğumuz, titizlikle kurduğumuz planları etkisizleştiriyorum, adaletin krallığını etkisizleştiriyorum, hâlâ bunun mücadelesini veren milyonlara karşı görevimi, tek bir sefil yaşam uğruna savsaklıyorum. Bir keresinde rüyalarla ilgili konuşuyorduk, Hedwig köy mezarlığındaydı, rüyada yaşadıklarımızın bize dayanılmaz gelmemesini sağlayan şey bir anestezi içinde olma-

mızdır demiştik. Bedenselliğin tüm derinliğine rağmen bedensel acı duymuyoruz, tüm ezalar rüyadadır, ama bunlara şaşıracak kadar bile tepki göstermeyiz. Senin oturduğun dar kısa sokaktan geliyorduk. Arkamızda Stettin İstasyonu'ndaki trenlerinin hareketlerini duyuyorduk, biz sadece büyük zorluklara doğru adım attığımız durumlarda çevremizi iyi tanımaya dikkat ediyorduk, çevremizdeki binaları saçaklarıyla, tarihleriyle algılıyorduk, yolları katedişimizin verdiği gerçeklik duygusu, ya şimdi, bunların gerçekliği kalmadı, sadece düşüncelerimize dayanak oluşturuyorlar. Tanımsız şeyi elle tutulur kılmaya çabaladık. Rüyamda düşünmeyi öğrenen bir bedendim. Kelimelere henüz dönüşmemiş o hırıltı, o algılayış, bizim burada epeydir tek dil olarak duyduğumuz gürültüye benziyor. Burada rüyanın dili içinde, ruhun dili içinde yaşadığımızı söylemek yanlış olmaz, ve bu dil bir ahlak, bir sorumluluk içermediği için, içimizdeki en zayıf, en çocuksu olana tekrar yakınlaşabiliyorum. Lime lime edilmiş teni görüyoruz ve tepkisizce kabul ediyoruz, ama bir alına yansıyan yumuşak bir ışık, bir küçük hareketteki zarafet bizi gözyaşları içinde hayata döndürüyor. Libertas onu Baden'deki bir kaleye götürecek uçan bir trenden düşmüştü, şimdi taş zeminin üstünde bir kenara büzülmüştü, ona da son bir mektup yazması için gerekli şeyler verilmişti, ve böylece bizler arkamızda bıraktığımız haberle birbirimizle bütünleşmiştik, çevrelediği her şeyi, müminin ruhu, bedenin kafesi gibi, terk ediyordu. Ama yaşam, nasıl bir hücreye atılmış olursa olsun, bir rüya değil. Ben inançlı biri değilim, ben bu dünyada yaşıyorum. Bizlerin, hepimizin yaptığı gibi ben de, bizi tımar etmek isteyenlerin elinden kaçıp kendi kabuğumun en kuytularına çekildim. Sanırım içinde bulvarları koyu yeşillikler içinde görüyorum, oysa güz ve kış mevsimi bu yeşilliğe çoktan son vermiş olmalı. Belki dallar ve beşinci katta bizim dışarıya baktığımız pencerenin üstündeki çatı karla örtülüdür. Ve önümüzdeki zaman aralığı hızla kısalıyorsa, bu yüzden bizim kavrama yeteneğimizde son saniyeye kadar bir şey eksilecek değil, belki de tersine daha da güçlenecek, kimseye bir yararı olmadığı şu anda bizi daha da keskin görüşlü yapacak. Ve rüya sırasında nasıl o muazzam örgü ortaya çıkıyorsa, uyanıklık durumunda da maddi dünyanın refleksleri sayısız kaynaktan gelerek o âna ait tek bir bütünde kaynaşıyor. Büyüklük açısından rüyanın yeri, bu resim karşısında tek insanın insanlığın bütünü karşısındaki yeri gibidir ve düşüncelerimizin kökeninin harekete geçirdiği süreçlerin kendimizi ne kadar yakalayıp kavrayabilmemizi sağladığı sorusu bizim için bir bilinmez olarak kalmaya devam edecek. Gecede gördüğümüz tümüyle bizim malımız olmayı sürdürdüğünde, başkalarının kurmaya çalıştıkları yapı bizden uzağa düşüyor, ama yine de yapıp edilenlerin sonuçları da herkes için hissedilir düzeyde kalıyor. Ama işte her birimize ayrı ayrı. Her bir kişi sadece herkesi ilgilendiren şeyi alıyor, kendi içinde işliyor ve vardığı sonuçlarla birlikte tekrar

diğerlerine aktarıyor. Bir sorunun cevabına uzanmak için buna kafa yoruyorum. Neden rüyada bizim tanığı olduğumuz acıları içimizde hissetmeyiz. Temelde rüyada ve uyanıkken aynı şeylerle karşılaşma yaşarız, beyinden büyük olmayan rüya dünyası dışarıda çevremizi saran şeyleri yeniden karşımıza çıkarır, bizim dahil olduğumuz her şeyi boyutlarıyla algılamamızı sağlar, ama dışarıdayken başvurduğumuz eleme, ayırma, parçalama, geri atma yeteneklerimiz işe karışırken, rüyada görünür bir amaç taşımaksızın tüm boyutlar üzerimize çullanır ve sadece içimizdeki yaşamı besler. Rüya gören gözlerimizin önünde cereyan eden acılar karşısında duygusuz kaldığımızda, bizim uyanıklıktaki varoluşumuzu belirleyen ahlaki özelliklerden uzağızdır. Uykuda bizi etkileyen tek şey kaçma isteği, bu içgüdüsel korku halidir, biz dışarıda yüz yüze kaldığımız tehlikelerden kaçınabilmek için sürekli derinliklerimizi arar, sürekli daha aşağılara inmeye çalışırız, bizim peşimizdekiler sürekli ensemizdedir, her an bir yerden çıkıvereceklerini hissederiz, hep yetersiz kalan koruyucu örtülerin ardından başlarını gösterirler, ve her şey tek parça garip bir gazaptır, çünkü biz orada tek hedefizdir, çünkü en temel anlamda biz saldırılar karşısında korunmasızızdır. Dışına çıkıp uyandığımızda o an kendimize yabancılaşırız, ve bizler yaşamın içinde olduğumuz için her şeyi saran acıyı duyarız, ve o durumda da insan kardeşimizin bedensel acısını hissetmeyiz, ama her şeyi saran acının bilinci bizi merhamet duymaya, yardım isteğine sevk eder, ve bunun faydası olmayacaksa ve kendimize en yakın insan gözümüzün önünde paralanıyorsa, çaresizlik duygusu o kadar büyük olabilir ki kendi yaşamımıza son vermek isteyebiliriz, çünkü ancak güçsüz varlığımızın nihai sonu bize huzuru yeniden bahşeder. Öyleyse rüyada sorumluluk duyan, yaşananı içinde hisseden benliğimizden çıkarız, ama uyanma halimizde de en derinlerimizdeki gerçeğimizden uzak düşeriz. Eğer insan yeterince uzun süre kendi başına kalırsa, içinde büyüyen dil, başkasıyla anlaşma amacından uzaklaşır, ve benliğimin dışında olana ve bir daha görmeyeceğim şeye yöneldiğim için başımın döndüğünü hissediyorum. Böyle dış gerçekliğe doğru uzanmak rüyanın giriştiği araştırmalara benziyor, çünkü iki durumda da bir dünyadan bambaşka bir dünyaya doğru bakılıyor, içimde bir fanfar, dipsiz bir hercümerç var, dışarıda, tel örgülerin ötesinde bir başka fantazmagorya yaşanıyor, senin de birbirinin önünü kesen akıntılar arasında kendi yolundan gittiğin bir başka hayal, kentleri, ülkeleri, kıtaları tanıyorum görünce, daha doğrusu tanımıyorum, sadece tasavvur ediyorum, ve dünyanın yansımalarını yeniden görmemizi sağlayan hatırlama yeteneğimiz, ve başkalarının açıklamalarını hatırlama yeteneğimiz, dünya gerçekliğinin sunduğu boyutları bende de bir ölçüde var ediyor. Çevremi saran duvarların ötesine geçmek, ve benim sözlerimin başkalarında bıraktığı yankıyı, benim varlığımdan parçaların devamını sağlayan ve her an yeniden uyandırılabilecek

izi düşünebilmem çok zor olduğu için baş dönmesi içindeyim. Artık rüyaya yer yok, çünkü bir daha uyumayacağım. Sadece dışarıdaki çabalarımızın âcizliğinden söz etmek istiyorum elimden geldiğince. İşte biz böyleyiz, haftalar boyunca benden uzaklaştırılmış olan Libertas'ın tekrar yakınımda olduğunu bilmek, ikimizin birkaç adımı birlikte atacağını bilmek, kahredici bir durumda olsak bile bende inanılmaz mutluluk yaratıyor. İçimizdeki en zayıfımız olduğu için eylemlerimizin içinde yatan ve varlığa kesin bir tartışılmazlık kazandıran ikircikliklik en güçlü biçimde onda kendini gösterdi. Onun yaşam tarzındaki her şey, bizim çabalarımıza tersti, anlamını hiç kavrayamadığı şeyleri saflıkla yerine getiriyordu, tazeliğinin heyecanıyla içine daldığı şey onun çürüyüp dağılmasına yol açacaktı, ve onun dava için kendini feda etmesi onun durumunu düşününce daha da derin bir anlam kazanıyordu, çünkü son âna kadar inandığı gibi yaptığında kötü bir şey yoktu, en amansız düşman bile onun herkesin iyiliğini istemekten başka bir düşüncesi olmadığını görürdü. Bu noktada Harro da ona benziyordu, onun gözünde de hedef o kadar ulviydi ki sıradan bir olayın başlarına gelmesi düşünülemezdi, ve kendini biraz dünyaüstü bir varlık görmeden, ya da en azından yüce bir gücün korumasında olduğu inancı olmadan böyle bir mücadeleye nasıl kendini verebilirdi ki. O da bir kere başlamış olduğu şeyin ardı sıra gelen yeni adımların içine çekilmişti, ta ki kişisel nedenler adına bir şey kalmayana ve onun için geriye sadece karşı durulmaz gerekler kalana dek. Ve başka birçokları için de aynı süreç işledi. Biz hâlâ hayattayken bir fikir tartışması içine düşmüştük, kendi kuşkularımızı çıkardık karşımıza, ve herkesin elinden gelen tüm çabayı harcadığını görmemize rağmen bir süreliğine uyumsuzluklara meydan verdik, ve bunlar geçtiğinde de aramızda sadece bağlılık kalmıştı. Aynı şey uzaklarda didinen parti çalışanları için de geçerli olmalıydı, onlar da çizgiye sadakatlerinde bizden daha öteye gidememişti, onlar da bizim gibi tamamlanmış, örnek olacak bir şeye ulaşamamışlardı, onlar da uzlaşmaz karşıtlıkların yaylım ateşinde yollarını şaşırıyorlar. Ama bizim kendimizi zorladığımız disiplin yekpare bir bütün ve onun sayesinde gerçeklik rüyayı altına aldı. Ve bizim tasavvurlarımızın birçoğuna en yakın düşen kişi Libertas'tı belki de, çünkü gelecekteki devlet biçimi hakkındaki konuşmalarımızda bize sürekli Rosa Luxemburg'un yazılarından parçalar okurdu, hep bir şeyi ilk defa keşfeden birinin sevinciyle, ve belki de biz onu özel kişi olarak, başka düşüncedeki kişinin özgürlüğü yoksa özgürlük yoktur düşüncesinde biri olarak görmeliydik. Bizim şu halimize, biz ilk partideki, on bir kişinin haline, gerçekliğin hücresindeki hapisliğimize baktığımda, içine tıkıldığımız izolasyon kayboluyor. Dış dünyaya bir haber iletmemize izin verilmeden ölmüş olsaydık bile kendimizi unutulmaya mahkûm görmezdik. Zincirlere vurulmuş, zırhlı araçlara bindirilmiş olarak kentin gürültüsü içinden geçişimiz

birkaç saat önceydi, farklı yaşlarda, Alman tarihinin farklı kesitlerinden sekiz adamdık, üç kadın ayrı araçla naklediliyordu, dar sıralarda karşılıklı oturuyorduk, tüfekler üzerimize doğrultulmuştu, ağızdan çıkacak her söz dipçiklenecekti, yine de, bakışlarımıza nasıl da bir uyumun dili yayılmıştı. Arkadaşımız, karısının duvarların arasında dünyaya getirdiği çocuğunu görme şansına kavuşmuştu, ve şu sıralarda çoğu arkadaşımız kendileri için artık yaşları ilerlemeyecek çocuklarına, bizim yazgımızı ileri taşıyacak olan sevgililerine yazıyor olmalılardı, ve bize mektup yazma fırsatı verilmesi, burada bizim durumumuzda insanlıktan geriye kalan bir şey olduğu izlenimi yaratma kararının bir parçasıydı. Ben de anne babama yazdım, ama veda mektubu bu yazdığım. Işık soluk, kurşunkalem kör. Her şeyi farklı yazmak isterdim. Ama zaman çok kısa. Ve kâğıdın sonuna geldim.

Ama bütün gün beklemek zorunda kalmıştı. Sabah saat beşte rahip yanma gelmiş ve mektubu teslim almıştı. Heilmann'ın ailesini tanıyan Poelchau, o Prinz Albrecht Caddesi'ndeki hapishanedeyken ziyaretine gelmiş, Libertas'ın, Arvid ve Mildred Harnack'ın, Schumacher ve Kuckhoff'un yanında defalarca bulunmuştu. Libertas öyle istediği için onunla birlikte dua etmiş, diğerlerine, onların istekleri doğrultusunda kitaptan kendisi okumuştu. O sıralar Libertas gülebiliyordu henüz, gizli polisin ana karargâhındaki hücresinde, bu binanın bir zamanlar babasının müdürü olduğu Sanat Okulu binası olmasını komik buluyordu. Sürekli kendisinin ne kadar aşağılara düştüğünden söz ediyordu, gençlik yıllarında, henüz resim sınıfı öğrencisiyken ailesinin evinde, merdivenleri bir aşağı bir yukarı koşturuşundan, gerisinde Prenslik parkından artakalan parçaları görebildiği arka avluya bakan büyük pencerelerin önünden geçişinden söz ediyordu, aynı parka Fontane, roman kahramanı Effi Briest'e son evinin ıssızlığı içinden baktırmıştı. Hapishane rahibi, mahkûmlara idamdan önce küçük bazı kolaylıklar sağlama olanağını kullanmıştı. Parmak mengenesi ve baldır kıskacı işkencesinin yaralarını taşıyan Harnack bu sayede Platon'un *Sokrates'in Savunması* metnini ve *Faust*'un öndeyişini dinleme fırsatı bulmuştu, daha bu sabah rahip, bağlandığı için şişmiş ellerini kaldıran Harnack'ı teselli için ona Mildred'in idamdan kurtulacağını söylemişti, oysa savaş mahkemesi başkanı Roeder'in, yaşlanmış çocuk yüzlü biri olan bu acımasız hâkimin ağır koşullarda hapis kararını ölüm kararına çevirmek üzere olduğunu biliyordu, aylardır süren hapishane hayatıyla zayıf düşmüş olan kadının dolgun sarı saçlarının ağardığını ve garip bir duyarsızlaşma içinde ve içe kapanarak kendini sona hazırladığını da. Rahip, en yüce hedeflerden alaşağı edilerek en alçaltıcı aşağılamaya maruz bırakılmak iste-

nen bu insanların, hücreden hücreye giderek aralarında canlılık işaretlerini ileten haberci haline gelmiş, her birini kendi çukuru içinde bulmuştu, Kuckhoff başında bir torba, ayaklarından asılıydı, Coppi, derisi morarmış ve patlamış çıplak bir durumda ve onu kendine getirmek için üzerine boşaltılan su birikintisinin içindeydi, ve Heilmann iskelete dönmüş bedeni içinde, ama işkencede konuşmamanın zaferiyle başını dik tutuyordu. Din adamının mesleğini yapmak için öğrendiklerinin yerini çoktan başka gerçekler almıştı. Mahkûmların siyasal düşüncelerini paylaşmasa da, onlar için gerçek anlamına gelen ve hiç vazgeçmedikleri arayışlarından etkilenmişti, Heilmann'ın son bir isteğini yerine getirebileceği, kendi yaşamını tehlikeye atmasına rağmen hiçbir biçimde aklına gelmezdi. İşkenceden geçmiş bu kişilerin arasında bir süre geçirdikten sonra, inandığı Tanrı'ya hizmet insanlık onuruna hizmete dönüşmüştü. Kendisinin de mahkûmu olduğu bu dünya dışkı, idrar ve buharı tüten kan gölü içinde yüzdüğü için eylemlerine kararlılıkla sarıldı, bir şekilde yine günahların keferesiydi bu yaptığı. Sıkı yazıyla dolu kâğıtları cüppesinin altına gizlemiş, diğerlerini, Alman usulü düzen mantığının ölüm ânına kadar uzanan gereklerine uymak için izin verilen son bir selam içeren mektupları deste halinde görevliye vermişti, bu mektuplar da, gardiyanların ve hâkimlerin garibine gidecek bir kararlılıkla baş eğmeyen tutuma tanıktı. Yirmi iki aralık günü o öğleden önce bürosunda çarmıhtaki İsa suretinin altında oturmuş, dışarıda kar tanecikleri düşerken kurşuni havaya bakıyordu, bu akşam rahip olarak yanlarında bulunacağı diğerlerinin de metin bir şekilde idam sehpasına doğru ilerlemeleri için dua ediyordu. Onlar on bir hücrede beklemedeydiler, altı hücrede daha bekleyenler vardı, önce oraya gidecek olan bu grubun dualarıyla Rahip Buchholz ilgileniyordu. Bu öğleden sonra ve akşam saatlerinde gerçekleşecek olan on yedi idam, zaman sıkışıklığını ve koşuşturmayı da beraberinde getirmişti. Önceleri genellikle giyotin kullanılıyordu, bugün de ilk altı kişi giyotinle idam edilecekti, kadınlar da aynı şekilde, ama onun grubundaki erkekler asılacaktı. Emirname dün en büyük savaş lordundan gelmişti. Sekiz adam kendileri için, aşağılayıcı yöntem olan asılarak idam kararı verildiğini henüz bilmiyorlardı. Gece idam salonunun yan duvarlarına kasap çengelleri asılı kalın demir kornişleri takılmıştı. Duvarların sıvanmasını, salonu ikiye bölen perdenin arkasında kirişlerin bulunduğu yere ek bir perdenin asılmasını izledi. İdamları izlemekle ve ölüm raporunu hazırlamakla görevli savcı onunla birlikte idam sırasını gözden geçirdi, infaz hâkimi de gerekli görev talimatlarını almıştı. Poelchau birçok kararın infazında hazır bulunmuştu, idamlar çoğunlukla şafak vakti veya gece saatlerinde pek fark edilmeden olup bitmişti, ama bu sefer Üçüncü Blok'un tamamında boğuk bir gerginlik hissediliyordu. Sadece zemin katta, kimsenin kendini asmaya kalkmaması için radyatörlerin çıkarıldığı, içinde sadece bir kova

ve havalandırma deliğinden gece ve gündüz ışık veren zayıf bir lamba bulunan bu çıplak, penceresiz ölüm hücrelerinde değil, üç kat yukarıdaki koridorlarda da huzursuzluk baş göstermişti. Kapılar darbelerle inliyor ve kimsenin aşağı düşmemesi için koridor boşluğuna gerilmiş telden ağın arkasında sağa sola koşturan gardiyanlar görülüyordu. Poelchau birkaç kez idare binasından çıkıp hazırlıklar hakkında bilgi almak için tuğla kulübelerin yanından geçerek haç biçimindeki üç numaralı binaya gitti. Mahkûmlara son yemekleri verildi. Sıcak yemek artık sunulmuyordu. Sadece sosisle bir parça ekmek, bir fincan kahve ve bir sigara dağıtılmıştı. Mektupların yazılması için yaptıkları gibi yemek için de kelepçeler çıkarıldı. Onlar yemeklerini yerken gardiyanlar kapıda bekledi. Hücrelerin önünden geçerken, hareketsiz tepsilerinin başında oturanlara telkinlerde bulundu. Öncesinde güçlenmek gerektiğini ne çok söylemişti. Sadece biri, Dış İşleri'nde çalışan ve onun yıllarca sekreter Stöbe ile birlikte düşmana en önemli haberleri ileteceğine kimsenin ihtimal vermediği aristokrat Scheliha tepsiyi ona fırlattı. Metal tepsi çok yakınından geçip duvarda patladı, Onun hakkından gelmek isteyen gardiyanları engelledi. Öğleden sonra saat üçte ilk altı adam sıra halinde hücrelerinden alınarak dışarıya, avluya götürüldü. Şimdi yaşlı hapishane hademesi on yıldan fazla süredir yürüttüğü işinin gereğini yapmak için hücrelere girdi. Sepetinde bir makasla bir ip yumağı vardı. Gardiyan mahkûmun tekrar önde birleştirilmiş ellerindeki demir halkaları çözdükten ve onun ceketini düzelttikten sonra yaşlı hademe arada bir diliyle dudaklarını yalayarak çok dikkatli bir edayla boşalmış gibi iki yana sarkmış elleri arkadan iple bağladı, kadınların saçlarını, boyunları yakasız önlükten rahat çıkabilsin diye iyice kısa kesti. Başka ne yapabileceği sorusu bile gelmedi rahibin aklına, bu rahat, aldırışsız, ama aynı zamanda memnuniyet içinde yapılan işlemlere uyacak bir telkin sözü olamazdı, ve garip olan, kendi hallerine terk edilmiş bu kadınlar ve erkekler ihtiyarın çalışmasına sabırla boyun eğiyorlardı. Poelchau her biriyle birkaç dakika konuşma fırsatını kullanmadan önce infaz hâkimi hücrelere girdi. Üzerinde rengi belirsiz belden kesik kalın bir hırka vardı, yürüyüşünde törensel bir hava seziliyordu. Az önce altı insanın başını aldığını gösterir bir emare okunmuyordu. Hannover kökenli, Berlin Moabit'te Wald Caddesi'nda oturan Röttger işinden, rahibin göreviyle aynı düzeyde bir misyon gibi söz etmeye özen gösteriyordu. Kurbanlarının karşısında durduğunda sanki üzerine bir incelik geliyor, pembe ve pürüzsüz tıraşlı yüzü hamiyetle ışıldıyordu. Karşısındakilerin yanağını okşama hareketi yaptı ve parmakuçlarıyla çenesini aşağı çekerek daha sonra çekip çıkaracağı dişlerin altın kaplama olup olmadığını kontrol etti. Saptadıklarını listesine kaydetti ve sempatiyle gülümseyerek, az sonra görüşmek üzere selamlaşarak ayrıldı. Yukarıdaki cam çatıdan düşen ışık azaldı ve az sonra çıplak ampulün keskin ışığının ardında ta-

mamen kayboldu. Ilse Stöbe ve Elisabeth Schumacher rahip hücrelerine girdiğinde sırtlarını çevirdiler, ona söyleyecekleri bir şey yoktu artık, ama Libertas onun ayaklarına kapandı, dolgun saçları gittikten sonra başı küçücük kalmıştı, gözyaşlarına boğuldu, elleri arkadan bağlanmış insanı kollarından tutup kaldırmak ona dualar okumak rahibe onur lekeleyici geldi, ben nasıl bir Hıristiyanım ki, diye bağırmak istedi, sizleri kendi sefaletinize terk ediyorum, gardiyanı etkisiz hale getirmiyorum, mücadele ederek sizin yanınızda ölüme gitmiyorum, ama sadece kutsama sözleri döküldü ağzından, dualarını mırıldanarak geri geri dışarı çıktı. Sonra Harnack'ın bir ricasını yerine getirebildi, ona Orpheus'un geçmişten gelen sözlerini okudu. Onunkinden farklı bir dünya görüşü olan bu düşünür, dizeler okunurken gözlerini kapadı, yüzü gerginlikten kurtulmuştu, rahip metni okurken dudaklarından ona giderek daha da yabancı gelen kelimeler dökülüyordu, kelimeler ondan uzaklaştı uzaklaştı ve sonunda sadece boş seslere dönüştü, rahip tekrar bu rezilliğe, bu dilin en temiz özünü gerektiren metnin en kirli sesler tarafından ortalığa dökülmesine isyan etmek istedi, ama okumasını bitirdiğinde Harnack ona müteşekkir, sevecen gözlerle baktı, ve rahip utanç içinde ondan uzaklaştı. Artık acele etmek gerekiyordu, doğu kanadının kapısından nöbetçi mangası uygun adım hareketleriyle girdi, rahibin daha diğerlerini ziyaret etmesi gerekiyordu, Schumacher'e söyleyecek bir şey bulamadı, ama heykeltıraş kendini Riemenschneider, Veit Stoss ve Jorg Ratgeb gibi, sanatlarıyla halk savaşının içine çekilmiş olan simaların yanında gördüğünü söyleyerek kendi kendini teselli etmesini bildi. Heilmann'a, mektubunun kendinde, emin ellerde olduğunu ve mektubun bir gün muhatabına ulaşacağını bir kere daha söyledi, sonra dışarı çıktığında Schumacher'in hücresinden seslendiğini duydu, karısının adını çağırıyordu, yan hücreden de karısı onun adını çağırarak cevap verdi, askerler dirsek aralığıyla hizaya gelirken rahip olduğu yerde durarak onların birbirlerine seslenişlerinde tüm yaşamlarının yankısını duydu, duvarın yarı yarıya boğduğu bu karşılıklı şakıma, bu ikili şarkı kilisenin duasının tüm şarkılarını dilsiz bırakırdı. Ziyaret ettiği diğerleri ona sırtlarını döndüler, sadece Coppi, sanki cesarete çağırması gereken oymuş gibi, her şeyin iyi olacağını söyledi, ve o an zaman tamamdı, kapının sürgüleri kapatıldı, astsubay askerlerin önüne geldi, onlara alçak sesle emrini verdi, ve manga tüfeklerin şakırtısıyla yürüyüşe geçti, kadınların hücrelerine giden kapıların önünde yerlerini aldılar, gardiyanlar üç kapıyı açtı, her bir kadını ayrı ayrı omuzlarından tutarak dışarı çıkardılar, kadınlar önlerinde ve arkalarında güvenliği alan çelik miğferli askerlerin arasında ve yanlarında Poelchau ve hapishane görevlisi Schwarz'la birlikte, şimdi sessizleşmiş olarak ve çuvalı andıran kolsuz, geniş kesimli önlükler içinde koridoru ve doğu kapısını geçtiler, ve daha az önce uzun koridordan kadınlar yürürken ayaklarındaki bol

takunyaların takırtıları duyulurken şimdi, avluda karşıdaki alçak binaya doğru atılan ve karda kara bir yol oluşturan birkaç adım süresince yayılan hışırtıların arasından sadece sürtünme sesi duyuluyordu. Havada hâlâ kar serpintisi vardı. Alacakaranlıkta, Plötzensee Hapishanesi'nin blokları üzerinde yükselen nöbetçi kulesi ve solda tepesine dikenli teller çekilmiş ve dışarıyı, arkasında uzanan parsellenmiş bahçeleri, Spandau Kanalı'nı ve korulukları görmeyi engelleyen yüksek duvar seçilebiliyordu. Rahip ön odanın beton zemininde elinde İncil'le kadınların karşısında duruyordu. Avluya açılan sürgülü kapı kapandı. Kemerli pencereler içeriden demir parmaklıkla kapatılmıştı. Çatının altında kirişler uzanıyordu. Yanlardaki kapıların aralığından kuvvetli ışık sızıyordu. Gardiyanlar kadınları kollarından tuttular. Askerler tüfekleri indirmiş hazırolda bekliyordu. Yan kapı açıldı. Savcının yardımcısı göründü. Schwarz listesine göre kadınların isimlerini okudu. Müşahit okunan isimleri kendi kâğıdındakilerle karşılaştırdı. Önce Libertas içeri çağrıldı. Schwarz onu, arkadan bağlı ellerinden içeriye, göz kamaştıran ışığa doğru ittirdi. Poelchau onları izledi. Kapı arkalarından kapandı. Odanın ortasında duvardan duvara siyah perde asılıydı. Sağda, siyah örtülü küçük masada savcı oturuyordu. Onun arkasında köşede infaz hâkimi, elinde perdenin ipi duruyordu. Perdenin eteğinin altındaki zemin ıslaktı. Arkasındaki bölme altı idamdan sonra temizlenmiş olsa da boğucu, tatlımsı bir koku hissediliyordu. Müşahit savcının yanma gelmişti, Poelchau ve Schwarz kadını ortalarına almışlardı. Savcı kararı okudu. Üzerinde siyah cüppe ve siyah görev başlığı vardı. Rahip duasına toplayabildiği tüm duygusunu katmaya çalışıyordu. Ama Libertas bağırmaya başlamıştı, bırakın beni, bırakın yaşayayım, diye bağırdı, şimdi birden her şey çok hızlanmıştı, rahip duasıyla yetişmekte zorlanıyordu, infaz hâkimi çabuk bir hareketle perdenin ipini çekerek ortadaki perdeyi sonuna kadar açtı, iki taraflı perde gıcırdayarak yanlara açıldı, bol gömlekli, poturlu pantolonları çizmenin konçlarına sokuşturulmuş üç yamak geriden bir anda fırladılar, kadının üstüne atıldılar, bacaklarıyla tepinen Libertas'ı dik duran ve baş tarafında oyuntu bulunan tezgâhın üstüne bastırdılar, menteşelerin üzerindeki tahtayı aşağı indirdiler, boyunduruğun askıdaki üst tarafı kayarak indi, ve hemen ardından kılıfından boşalan çapraz ağızlı dev bıçak ıslık çalarak aşağı indi ve başı bedenden ayırdı, kana bulanan kafa sepetin içine düştü. Boyundan hâlâ atımlar halinde kan fışkırıyordu, beyaz önlüğü kana bulanmış bir adam belirdi ve saati söyledi, savcı idam edilenin adının yanına listede bir çentik attıktan sonra saati ölüm raporuna geçirdi. İnfaz hâkimi siyah perdeyi tekrar kapatıp yamaklar hâlâ seğiren bedeni alçak ahşap sandıklardan birinin içine attıktan ve kafayı lavaboda yıkayıp ölünün bacakları arasına koyduktan sonra ikinci mahkûm içeri çağrıldı. Gelen İlse Stöbe'ydi, ve Poelchau ona dualarıyla yaklaşmak istediğinde keskin bir sesle,

dua istemiyorum artık, diye bağırdı. Başı dik duruyordu, yüzü ince ve köşeliydi, ağzı mühürlenmişti, perdenin gıcırtıyla açılışı sırasında karşı koymadı, ve birkaç saniye sonra demir bıçak bileylenmiş ağzıyla Ilse'nin boyunduruğun içindeki boynunu kesip derindeki ahşap yuvaya indi. Elisabeth rahibin konuşmasına ses çıkarmadı, sanki görevini yapan rahibi rahatsız etmek istemeyen bir iyi niyet içindeydi. O da kıpırtısız durdu, sadece burun kanatları inip kalkıyordu, kesimlik hayvanların da korkusuna neden olan havadaki kan kokusuyla huzursuzlandığı için. Poelchau akışın düzenliliğiyle şimdiden uyuşmuştu, açılan bezin korkunç gıcırtısını öne yatırılan tezgâhın gürültüsü, kapanan boyunduruğun sesi, giyotin bıçağının tok çarpışı, kenarından kan damlayan demirin tekrar yukarı çekilirken sarsıntısı izliyordu. Dışarıda tüm insanların soluk alışlarından, konuşmaları ve ayak seslerinden, şehrin tüm otomobillerinden ve makinelerinden yükselen uğultu onu sersemletti. Avludan ölüm evine olan yolu geçmesinin üzerinden sadece yarım saat geçmişti, şimdi erkekleri almak için Üç Numaralı Bina'ya tekrar giriyordu. Askerler de geri gelmişti ve koridorda düzen aldılar. Hapishane görevlisi mahkûmları hücrelerinden çıkarttırdı. Schwarz rahibin çaresizliğini gördü. Onun bir şey söylemesi için bekledi. Şimdi hücre kapılarında duran adamlara bakıyordu. Yüzlerini tanımak pek mümkün değildi, çünkü şimdi mavimsi gece lambaları yanıyordu, bedenlerin çıplak üst kısmı bir mürekkep gölüne batmıştı. Birkaçının pantolonları aşağılara düşmüştü, diğerlerinin pantolonları bellerinden sıkıtırılmıştı. Birinin kaburgaları görünüyordu, bir diğerinin göğsü kıllarla kaplıydı. Meme uçları bir hizadaydı, sadece birininki bir baş kadar daha yukarıdaydı, Coppi'ydi bunun adı. Onların Schwarz için hâlâ birer adı vardı. Gerçi tanınmış diyebileceği isimler değildi, sadece dün ona kâğıtta iletilen isimlerdi. Rahip bir şey söylemediği için Schwarz numara sırasına göre isimleri okumaya başladı. Her isimden sonra ismi çağrılan Burada diye cevap verecekti. Her şey düzenli gitti. Günün birinde yaptıklarından dolayı hesap vermek zorunda kalırsa, isimlerini çağırarak bir kere daha onların yaşamlarını teyit ettiğini söyleyebilirdi. Onları ölüme mahkûm eden kendisi değildi. Tersine o henüz hayattalarken bu ölüm mahkûmlarıyla ilgilenmişti. Onlara iaşelerini getirmişti. Onlara son yemeklerini vermişti. Kovalarını boşaltmıştı. Belki de aynı gece, kirlenmiş pantolonları yıkayacaktı daha. Ve rapora imzasını koyduğunda sadece onların ölümlerini teyit ediyordu, ölümlerinde suçu yoktu. Kendisinin mahkûmlara son anlarına kadar şu suskun rahipten daha yakın olduğunu ileri sürebilirdi. Rahipten hâlâ bir şey gelmeyince aslında kendine cesaret vermek için kararlı bir sesle, haydi, çıkın, emrini verdi, ve takunyalar taşta takırdamaya başladı, ve yukarıda tüm hücre kapıları yumruk darbeleriyle yıkılmaya başladı, tekdüze karmakarışık bir uğultu halinde, içlerinde grubun lideri olan, iki isimli mahkûm bu uğultunun içine doğru ses-

lendi, biz yaşadığımız gibi ölüyoruz. Yedi buçukta idam yerinin antresindeydiler. Bu sefer daha zahmetli olacaktı. Asma daha fazla zaman gerektiriyordu. Her birinin ipten indirilebilmesi için yirmi dakika asılı kalması gerekiyordu. Yamaklar da deneyimsizdi. Ve belki asılarak idam kararı ilan edildiğinde huzursuzluk baş gösterebilirdi. Ama Röttger takviye edilmişti. Yardımcı infaz hâkimi Roselieb de gelmişti. Ve delikanlılar barış zamanında kasap çıraklığı yapmışlardı ve benzer bir işe alışkındılar. İpe asma kısmını rahat halledebilirlerdi. Müşahit kapıya doğru gitti ve açtı. Sadece eliyle getirin işareti yaptı, ve askerler mahkûmları dipçiklerle içeri sürdüler. Hepsi dipdibe siyah perdenin önünde durdular. Mahkûmlar sıra haline getirildi. Schwarz yeniden onların önünde durduğunda, kuvvetli ışık altında bedenlerinin üst kısmındaki her kırışıklığı, her çiziği, yüzlerdeki her morarmış şişliği, ve sıyrıkları, derin yuvarlak yanık izlerini, kabuk bağlamış veya irin tutmuş yaraları tek tek gördü. İsim okuma prosedürü bir kez daha uygulandı. Heilmann, Horst, diye seslendi Schwarz, ve mahkûm, Burada, diye net bir sesle karşılık verdi. Bu bir deri bir kemik kalmış, diye düşündü, boynunun kırılması için ona özellikle asılmaları gerekecekti. Coppi, Hans, ilk kez onun ismi dikkatini çekti. Mahkûmun derin karartılı çukurun içindeki gözleri miyopluğun etkisiyle kısılmıştı, gözlüğünü çoktan almışlardı ondan, karısının Barnim Caddesi'ndeki hapishanede olduğu söyleniyordu, Kasımda bir çocuk doğurmuştu, o da buraya gelmeden önce birkaç ay çocuğu emzirmesine izin verilmişti. Schulze, Kurt, mesleği şoförlük, postanede çalışıyor, yıpranmışlığına rağmen yüzünde hâlâ gücü okunan bu işçi ne suç işlemiş olabilirdi. Graudenz, Johannes, gözaltı derileri ve avurtlarının derisi torbalanmıştı, Schwarz onun boynunda atardamarın gölgesinin zıplamalarını gördü, Harnack, Arvid, aydınlık yüzlü bu mahkûm kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu, Scheliha, Rudolf, ama bu mahkûm, Burada, cevabını vermedi, onun yerine sıradan kendini attı, kapıya yöneldi, askerler derhal üzerine çöktüler, onu geriye sürüklediler, biri karnına bir darbe indirdi, iki büklüm oldu. Savcı, o da burada, diyerek listesine bir çengel daha attı. Onun için mahkûmlar artık ölüydü. Schwarz için de onların işi bitmişti. Onlarla artık işi kalmamıştı. Aklından çıkarmaya başlamıştı bile. Bir nedenle Hans Coppi ismi aklına takılmıştı. Perdenin altından birkaç kırmızı su sızıntısı göründü. Öte tarafta odayı suyla yıkamışlar, giyotini silmişlerdi, kana bulanmış çıplak kadın bedenlerinin ve gözleri yuvalarından fırlamış, yarı açık ağız kenarlarından kan sızan kafaların bulunduğu sandıklar yan odaya alınmıştı, ve korniş üzerinde hareket eden çengeller hazırlanmıştı. Roselieb öğleden sonra ona işlem akışını açıklamıştı. Perde bu kez ortada sadece biraz aralanacaktı. Her mahkûm ayrı ayrı arkaya alınacaktı. Asmaya soldan başlayacaklardı ve kornişe bağlı perdeyi parça parça kapatacaklardı, böylece mahkûmlar kendilerinden önce asılanları görmeyecekti.

Yamaklar, infaz hâkiminin kasap çengellerine geçireceği düğümlerle ilgili şakalaşmışlardı. İdam başına otuz mark alıyorlardı. İnfaz hâkiminin ücreti seksen marka kadar çıkıyordu. Röttger önceleri baltayla baş kesme yoluyla yapılan idamlarda üç yüz mark almıştı. Konfor içinde yaşıyordu. Gönüllü yaptığı bu görevin yanı sıra büyük bir de nakliye şirketi vardı. Schwarz ise tanık olarak bulunduğu bu idamlarda on mark ek ücret alıyordu. Ama iş arkadaşlarına karşı olumsuz tavır takınmak istemiyordu. Sonuçta bu para, ve bugün gelmesi beklenen özel gıda istihkakı, tam zamanında elinde oluyordu, çünkü yarın Noel tatiline çıkmayı planlamıştı. Şimdiden kendini Noel akşamı Weissensee'de Langhans Caddesi yüz kırk üç numarada ailesiyle birlikte görüyordu. Langhans, yani Uzun Hans Caddesi. Bu onun kafasına takıldı. Uzun olan Hans. Langhans Caddesi'nden her geçtiğinde aklına Uzun Hans takılacaktı. Başını kaldırıp Hans Coppi'nin yüzüne baktı. Perdenin açılmasını beklemenin nasıl bir şey olduğunu tasavvur etmeye çalıştı. Devam, diye seslendi savcı. Bir sonraki ismi okurken şaşaladı. Grubun lideri, burada, diye seslendikten sonra, Schulze Boysen, Harro, diye tekrar etti savcı. Schumacher, Kurt, listedeki son isimdi. Schwarz isimlerin yaş sırasına göre dizildiği düşüncesine kapıldı. Kadınlarda en genç olanın sırası en önce gelmişti. Heilmann ve Coppi de en gençleriydi. Heilmann reşit bile değildi. Ama doğum tarihlerini okurken Schulze'nin en yaşlıları olduğunu gördü, bin sekiz yüz doksan dörtte doğmuştu, ilk savaşa da katılmıştı, ve zor isimli olan dokuz yüz dokuzda doğmuştu, Harnack ise dokuz yüz birde, onların farklarına dikkat etmek kimsenin ilgisini çekmemişti, hepsi aynı kuşaktan sayılmıştı, ve birbirlerine de çok benziyorlardı, hepsi tükenmiş suratlardı, yaşamla işlerini bitirmiş insanların yüzleri, öyle bir anda yaşlarının elli veya kırk olması önemli değildi, onların birbirine benzemesini sağlayan şey şu garip gurur, yaptığından eminlikti. Savcı kararı okudu, asılarak idamı ilan ettiğinde Schulze Boysen, sesini yükselterek, idamın giyotinle infaz edileceğini söyledi, ama Röttger bulunduğu köşeden perdeyi ortadan ayırmıştı bile, müşahit Heilmann'ın yanma gitti, onu aralıktan içeri aldı, üç yamak ıslak zeminde kayarak onun yanına geldiler ve onu aldılar. Rahip onları izledi, onun ardından perde kapandı. Poelchau yamakların mahkûmu korniş üzerinde kayabilen birinci büyük çengelin altına götürüşlerini ve öne doğru çevirişlerini izledi. Arkasında, odanın genişliği boyunca uzanan, yukarıdaki demirli pencere açıklıklarına doğru yükselen üç basamağın bittiği yerde bir tabure vardı, infaz hâkimi bu tabureye çıktı. Röttger'in üstündekilerin çoğu alınmıştı. Giyotin bıçağının inmesi için sadece düğmeye basması yeterli olduğu gibi, burada da yamaklar mahkûmun son işlem için hazırlıklarını yapıyorlardı. Roselieb ipin halkasını boynuna geçirdi, ip Heilmann'ın burnuna ve dudaklarına takıldı. Yamaklar ipi aşağı doğru çekip boyna yerleştirdiler. Poelchau yüksek

sesle dua ediyordu. Yamaklar hafif bedeni yukarı kaldırırken Röttger ellerini onun üzerine doğru uzattı. Roselieb ipin ucundaki düğümü ona uzattı, Röttger düğümü çengele geçirdi. Yamaklar bedeni boşluğa bıraktılar. Sağa sola savrulan bacaklara asıldılar. Omurilikten gelen çatırdama duyuldu. Asılanın yüzü morardı. Gözbebekleri dışarı fırladı. Birkaç saniye boyunca dili, iyice açık ağzın içinde şiddetli şekilde sağa sola döndü. Poelchau hâlâ dua ediyordu. Seğirmeler asılanın tüm bedenini ve bacaklarını sarsıyordu. Kirli önlüğü içinde doktor steteskopu göğsüne dayadı. Doktor, onu tekrar dinlemek için kapatılmış kısa perdeyi birkaç kez yana çekti. Poelchau dışarı çıkarken örtünün arkasındaki beden hâlâ kıpırdıyordu. Sonra doktorun işareti üzerine Coppi perdenin aralığından içeri alındı. Ona eşlik eden Poelchau'ya Hilde'ye selam iletmesini söyledi. Ve olanlar daha şimdiden alışılmış bir şeydi. Doktor Coppi'nin ölüm saatini yirmiyi yirmi bir geçe olarak bildirdi. Schwarz'a Coppi'nin perdenin arkasında kaybolmasıyla ölüm anı arasındaki süre sonsuz gibi geldi. Rahip'in götürüldüğü sıra Harnack'a garip bir ifadeyle seslendiğini duydu, güneş eskisi gibi ses veriyor, türünden bir şey, ve Scheliha bağırıp sağa sola tekme savurdu, çevresini sarmış bir grup asker sağa sola yalpalıyordu, ve düğümü bir türlü atamayan iki infaz hâkimi küfrediyordu, bir patırtı ve kalabalık ayak sesleri duyuldu, ve sonunda doktor tekrar öne çıkarak ölümün gerçekleştiğini bildirdi, saati dokuzdu. Siz bu dünyadaki mahkeme değilsiniz, diye bağırdı Schulze Boysen ip onu boğmadan önce, ve Schumacher yamakların önünden darağacma yürüdü, en uzun o beklemişti, iş artık olup bitmeliydi. Ön perde ve arkasındaki ikinci perde açıldığında yoğun bir koku sardı etrafı. Hepsi orada, kornişin altında asılıydı, boynu çarpılıp uzamış, kafası kenara düşmüş bedenler, tanınmaz olmuşlardı, Schwarz onların isimlerini sadece diziliş sıralarından söyleyebilirdi, ama bunlar da bir boşlukta kaybolup gittiler kısa sürede. Sonuncusu, Schumacher, hâlâ hafifçe yukarı aşağı sallanıyordu, ve bacaklarında bir titreme vardı, ve artık kokuya dayanmak mümkün olmadığından Schwarz ölüm raporunu onayladıktan sonra, damlalar süzülen pantolonları bedenlerden sıyırıp aldı, bir el arabasına koydu ve karşıdaki çamaşırhaneye götürdü.

Artık fazla uzun süremezdi. Müttefik birlikler, Paris'i ele geçirmişti, Kızıl Ordu Romanya ve Bulgaristan'a kadar ilerlemişti, doğuda her yerde Alman birlikleri kaçmaktaydı, Berlin dumanlar içinde bir harabeydi. Burada kentin dışında, Buch'da yaz sonu huzuru hüküm sürüyordu. Bischoff iki yıldır Panke kenarındaki bahçe kolonilerinde kalıyordu, tahta çitin arkasında Malchow ve Hohenschonhausen'a kadar uzanan dev tarlalar uzanıyordu, dümdüz

kanalların, çukurların ve yolların uzayıp gittiği düzlük arazi sıcak günlerde buğu altında kalıyordu, evlerini kaybeden aileler buradaki bahçelerde, bahçe kulübelerinde sıkış tepiş yaşıyorlardı, birçoğu sabahın erken saatlerinde trenle, caddeleri sürekli bir çalışmayla yanıp yıkılan cephe molozlarından temizlenen kente gidiyor, hâlâ molozun içinde devam eden işlerine başlıyorlardı, ve akşamları, bombalar inmeye başlamadan bahçelerine geri dönüyorlardı. Ve hiçbir yıkım, işgüzar, karanlık yüzlü arayıcıları işlerini sürdürmekten alıkoyamıyordu, hiçbir yenilgi ve ricat onları, izini buldukları son kişileri de ölümüne işkenceden geçirmekten alıkoyamıyordu. Bu iki yıllık süre tekdüze geçmişti, geriye dönüp baktığında, ait olduğu grubun imhasıyla sonuçlanan bir önceki yıla göre daha kısa geliyordu ona. Geride bir tek kendisinin kalması onu şaşırtmıyordu, bu sonucun, onun görünmezliğinden kaynaklandığını biliyordu, ve bundan sonra da görünmez olmayı becerebilirdi. Temmuza kadar o da kentte çalışmıştı, hafta içinde birkaç kez evlere temizliğe gitmişti, kentin tepesine ne kadar ne yağdırılırsa yağdırılsın, molozların arasında hâlâ temizlik gerektiren evler, en azından odalar vardı, tüm duvarlar isabet almış değildi, ve bodrumlardan ve sığınaklardan çıkıp gelenler çoğunlukla bir iki blok ötede ikamet edilebilecek bir ev, bazen bütün bir semt bulabiliyorlardı, ve dış semtlerdeki bazı villalara bir şey olmamıştı, özellikle buraların temizlik işini yapmıştı, bir zamanlar Stockholm'de olduğu gibi. O bir temizlikçi kadındı, önlüğü, başörtüsü, el bezleri ve sepetindeki fırçalarıyla, ve Haziran sonunda bulunduğu yere artık geri dönemezdi, nedeni, şimdi de oraya gökten ateş yağacağından korkması değildi, en yakın çevresine tehlikenin yaklaşmış olmasıydı. Şimdi burada, kentin uzağında komşu kadınlara yemek ve çocuk bakımı işlerinde yardım ediyordu. Irmgard Schâfer olarak biliniyordu, ve şimdiye kadar onun isminden kuşku duymak kimsenin aklına gelmemişti. Onun da parçası olduğu devasa uğraşı ve zahmeti düşündüğünde bunun arkasında, hiçbir halkası zayıf olmayan bir zincirin varlığını görüyordu. Zincir hiçbir halkasından kırılmamıştı, çekiç darbeleri almıştı, binlercesinin öldürülmesinden sonra düşman zincirin imha edildiğini açıklamıştı, ama zincirin kenetlenmiş gücü varlığını sürdürdü. Birkaç gün önce, kırk dört yılının on sekiz eylülünde Saefkow, Jacob ve Bâstlein'in öldürülmesiyle herhalde tüm önder güçler bu yolda hayatlarını vermiş oldu, ama organizasyon hâlâ varlığını sürdürüyordu. Mücadeleyi sürdürenlerin yardımlaşması olmasaydı son iki yılı yıkılmadan geçirmek mümkün olmazdı. Bischoff, hareketin ulağı, bildirilerin baskıcısı ve dağıtımcısı kadın, en yakınındaki yol arkadaşları çekilip alınırken işine hiç ara vermemişti. Bu çalışmanın sürdürülmesi, zincire gücünü eksilmeden veren şeydi. Ilse'yle vedalaştığı gecenin sabahında tanımadığı bir adam Rudow'daki bahçe evinin kapısını çalmıştı ve adam yoluna devam etmeden önce ona yeni bir kalacak yer adresi vermişti. Alıştı-

ğı bağlantı noktalarından hiçbirinin kalmadığı o güz döneminde Bischoff hemen başka hücrelerin içine alınmıştı, güz ve kış aylarında karşı savunma yeniden büyümeye başladı, ve baharda, Stalingrad'da yenilginin kabul edilmesiyle, Rostov ve Charkov'un boşaltılmasıyla beraber zaferin kazanılacağına olan güven kaybolduktan sonra milyonlarca köle işçi arasında huzursuzluklar baş gösterdi, çoğu silah ve teçhizat fabrikasında üçlü gruplar oluşturulmuştu, bunlar fabrika işçilerine siyasi bakımdan aydınlatma amacıyla yaklaşıyorlar ve çoğu sabotaj eylemini düzenliyorlardı. Birbirinden ayrılmış küçük gruplara bölünme yoluna gidilmesi sayesinde organizasyon kırk iki eylülünde Saefkow tarafından hemen üstlenilebilmişti, Uhrig'in çevresindeki grup devre dışı kalınca Saefkow hemen devreye girmiş ve Hamburg'dan kaçmış olan Jacob ve Bästlein de Ekim başında ona katılmıştı. Daha sonra, yaz başlarına kadar eylem birliği bunlar tarafından hazırlanmıştı, ve bu gruplar da imha edilene kadar, bir on yıllık planlamanın en tutarlı ve en ilerici hedefi olan ortak cephe için temeller atılmıştı. Düşmanın hâlâ onun köklerini tehdit eden şeyi imha etmeye yetecek güçte olmasını çabaların karşısında bir sorun olarak görmemişti. Bertaraf edilenlerin yerine başkaları geçiyordu. Ve yüksek sorumluluklar üstlenenlerle, aşağıda kendilerine verilen işleri yapanlar arasında bir ayrım yapmaktan yana değildi. Zincir içinde hepsinin değeri aynıydı. Ve ölenlerin kaybı aynı derecede zordu. Yeni bir gruba dahil olmak ona hiç zor gelmemişti. Birlikte taşıdıkları sorumluluk tek parçaydı. Bischoff mesajları kuzey semtlerinin temas noktalarına iletiyordu, Oranienburg'daki Heinkel Fabrikası'ndaki, Wittenau Makine Fabrikası'ndaki ve Siemensstadt'taki bağlantılarına ilettiği çağrı metinlerini el baskı makinesiyle basıyordu, ve bin dokuz yüz kırk üçte, onun raporlarını Stockholm'e götüren İsveçli bir aracıyla bağlantıya geçmişti. Ama belki de, diye düşündü o yaz sonu akşamında kulübenin önündeki bankta otururken, bu hareketlilikle, belki iki yıl önce Eylülde beni alt edecek acıdan kaçmak istemişimdir. Bu kötürüm edici acıyı sürekli ertelemişti, kendine, yapılan hiçbir şeyin boşuna olmadığını, kendisinin de her an ölmeye hazır olduğunu söylüyordu, ve o an tekrar aynı duygunun esiri oldu, ölülerle bu yol kesitini birlikte yürüyen ve ölülerin yüzlerini, seslerini kayıtta saklayan hayattaki birkaç kişiden biri oydu. Ilse'yi terk ettiği geceden bu yana çevresindeki ölüler yığını sürekli büyümüştü. Çalışmasındaki istikrar, sebat konusunda kendine güven veriyordu, ama şimdi, birkaç saniye için acıya, eserlerinin sonucunu göremeyenlerin acısına açtı kendini. Mücadele içinde hayatını kaybedenlerin anısının ne kadar hızla unutulduğunu biliyordu. Önceki savaş sonrasının devrimcilerine de böyle olmuştu, ve şimdi ölümleriyle sessizliğe geçenlere de bu savaşın sonunda aynı şey olabilirdi. Varlığının devamını gelmekte olan barışa bağlayan düşman, onlarla ilgili geleceğe kalabilecek her şeyi azaltmak, çarpıtmak, alaya almak,

büyük güçlerin güreşinde önemsiz ilan etmek için uğraşıyordu. Bu nedenle yol arkadaşlarının varoluşu ve ölümleriyle ilgili bildiği her şeyi küçük bir deftere yazıyor, defteri de her seferinde böğürtlen çalılarının altına gömüyordu. Aldığı notlar, onların ortaya koyduklarını yansıtmaktan çok uzak olsa da onların ölümsüzlüğünü bir parçasıyla güvenceye alıyordu. Belki ileride bunları tamamlardı, çünkü taşa kazınmış ve altın yaldızla yazılmış tüm isimleri taşıyan bir mezar taşı yeterli değildi. Mezar taşının üstünde ne yazması gerektiği hakkında fikri bile yoktu. Almanya için öldüler. Bu söz meçhul asker anıtı üzerinde de olabilirdi. Daha iyi bir dünya için öldüler. Ama coşku onlara göre bir şey değildi. Olması gereken için öldüler. Rusya'da da milyonlar olması gereken şey için ölmüştü. Buradaki az sayıda insan onun tanıdıklarıydı. Onları düşündüğünde düşünceleri tüm diğerlerini de kapsıyordu. Ama her biri bir yaşam kitabını hak edenler için ne kadar neyi dile getirebilirdi. Nereden gelmişlerdi, öldüklerinde oldukları kişiye nasıl dönüşmüşlerdi. On yirmi yıl önce de bir arada olduğu kişileri sadece ortak çalışmayla tanıyordu, onların kişisel yaşamlarının, yakınlarıyla ilişkilerinin, okul ve üniversite çağındaki gelişimlerinin yer aldığı arka plan hakkında pek az bilgi çıkmıştı karşısına, her şey büyük tek bir bütünlüğün içine, toplumsal gerçeklik bağlamına yerleştirilmiş ve bu bağlam içinde birbirleriyle karşılaşmışlar, bunun içinde kararlarını alıp eylemlerde bulunmuşlardı. Öykülemeyi zorlaştıran bir şey de, birbirlerine yakınlıklarının, dostluklarının, hatta birbirlerine gösterdikleri inceliklerin bu karşılıklı birbirine ihtiyaçtan geliyor oluşuydu, kendilerini gizlemek zorunda kalmadıkları dönemlerde de her şey partiye hizmet içinde düşünülüyordu, herkes gerekeni yapmaya her an hazırdı, ve eğer bir şey araştırılmışsa bu belli bir çerçevede yapılmış oluyor ve bu da büyük topluluğa mal oluyordu. Normalde dostların birbirine sır verirken duyduğu samimiyet ve güvenin yerini daha geniş anlamda bir güven almıştı, ve bu birçokları tarafından bir eksiklik olarak, bireyselliğin kötürümleşmesi olarak algılandı, ama bu tür bir güven, her bireyin sebatını sağlayan özellikler geliştirmesinin arkasındaki güçtü. Herkes kendine özgü tarafları koruyabildi, ama ancak ortak paydaları içinde kendilerini gerçekleştirdiler. Schumacher, Kuckhoff, Schottmüller ya da Libertas'ı insanın sanatla mükemmelleşmesinden söz ederlerken duymuştu, ve yaşadıkları iç çelişkileri onlarda kişilik krizine de neden olmuştu, ama sonunda onlar da ortak planın içinde kendi yerlerini almışlardı. O nasıl birini diğerinin üstüne hiç çıkarmamış, herkesi birbirinin özelliğine göre hareket etme, birbirini kollama ve bilgisini herkes için kullanma yeteneğiyle değerlendirmişse, sanatı ve bilimi devrim dünyasının sadece oluşturucu parçaları olarak görmüştü. Genç Heilmann'ı düşündü, gündüzleri Siemens'te tesviyecilik yapan, geceleri de bir telsiz vericisinden diğerine koşturan Coppi'yi düşündü, konuşmalarını hatırlamaya çalıştı, ve aklına, çok uzak

meselelere uzanan konuşmalarının ardından dikkatlerinin hep bir sonraki göreve yönelmesi gelince gülmesini tutamadı, fantezi galerisine, Heilmann'ın bir keresinde dediği gibi tinsel yaratıların havuzuna girmeden önce çözüm bekleyen bu işlerin yapılması gerekiyordu. Ilse Stöbe görüş belirtmeye çok istekli değildi, sözün ustalarına pek önem vermiyordu, çevresinde düşmanın tarafını seçen çok fazla yazar, gazeteci, sinemacı ve tiyatrocu olduğunu, daha da sefilcesi, zayıflıktan veya düşünce yoksunluğundan karşı tarafa geçtiğini görüyordu, Bischoff onu, ülkeyi terk eden birçoğunun ortaya koyduğu kültürün değerine inandıramamıştı. Onun kaba, biraz alaycı kahkahasını, bu kültür simalarının en büyük hizmetlerinin kaçmış olmaları olduğunu söyleyişini duydu. Son gece duvarlardaki ve bildirilerdeki sloganlar üzerine konuşmuştu, her an yakalanma tehlikesinin yaşandığı bir ortamda edebiyatın yerini tutuyordu bu sloganlar. En hızlı yoldan iletişimi gerektiren şu zamanda, uzun uzun düşünmeye gerek kalmayacak, hemen kavranabilecek sözlere ihtiyaç vardı. Daha sonra Bischoff, bazılarının ölüm ânında Goethe'nin dizelerini dinlemek istediklerini duymuştu, kendisi, ben bir komünist olarak ölüyorum, diye bağırmayı yeğlerdi. Ama aslında böyle bir anda susmayı daha da yeğleyeceğini düşünüyordu. Onlardan çok sonra da var olacak bir edebiyat, bir şiir vardı ve duvardaki slogan yazılı pul kısa zamanda kazınacaktı, ama o yine de, kendileri için, bu kayıp kuşak için, Goethe'nin *Faust*'uyla John Sieg'in küçük bavulunun altındaki kesiğe yerleştirdiği şablon arasında bir fark yoktu. Bischoff bu bavulu bir cadde köşesinde, bir tramvay durağında yere bırakıp az sonra oradan uzaklaştığında yerde kalan Kendinizi Savunun baskısını çok sık bir yerlerde bırakmıştı. Çabucak silinen ve bir başka yerdeki taşların üstünde tekrar ortaya çıkan küçük bir söz. Bir keresinde, Sieg'in ölüm haberini aldığında, bu bavulla bütün gece sokaklarda koşturmuştu. Yollara Kendinizi Savunun baskısını bırakmıştı, şablonu sürekli mürekkepliyordu, baskıyı şehre yaymıştı, çevresine bakma çabası da göstermiyordu pek, sanki kendisini de yakalamalarını arzu ediyordu. Bu bavul Sieg'ten geriye kalan tek şeydi. Onu uzun süre işletti, şimdi Harry'nin yanında saklıydı, ve Harry isminin arkasında, Bischoff'un uzun süredir tanıdığı terzi Goltz saklanıyordu, dokuz yüz otuz üçün hemen ardından yaklaşık altı yıl Luckau Hapishanesi'nde yatmış ve serbest bırakıldıktan sonra parti yönetiminin kuryeliğini üstlenmişti Goltz. Bavulu arada bir eline alıp caddeleri damgalamaya başladığında neşeleniyordu. Bir insanın mirasının ona neye mal olduğunu sormak gerekirdi hep. Otomobil işçisi, paketleyici, şoför, raportör, akşam okulu eğitmeni, sendikacı, parti yöneticisi sıfatlarını taşıyan ve düşmanın sürekli altını oymayı iş edinmiş olan Sieg, artık yaşamının ona, işkencede yeni eziyetin dışında bir şey getirmeyeceğini gördüğünde bu yaşama son vermişti. Kendini, polis müdürlüğündeki hücresinde, kırk iki yılının on beş ekiminde

asmıştı. Matbaacı Grasse de onunla aynı kararlılığı göstermişti. Bisikletin üstündeki Grasse, bir pazar günü Pichselwerder'de başında kasketi, pantolonunda kıskaçlar, aşağı doğru bükük gidonun üzerine katlanmış halde Havel Nehri kıyısında Gatow Barajı boyunca, uçarcasına pedal basan Grasse, orada çadır kurmuşlardı, Kowalke ve Husemann da beraberlerindeydi, ve de Goltz, sonra kayıktaydılar, küreklerin düzenli şıpırtısı, kalkan küreğin ucundan akan sular, Grasse şiirlerden parçalar okumuştu, evet, o da şiir okumayı severdi, İlse'ye bunu da söylemek istemişti, o ışıltılı pazar günü bu adamın dudaklarının kıpırdayışını görmüştü, bir yerlerde onun elinden çıkma şarkı ve ajitasyon metni taslakları olacaktı, gitar çalıp şarkı söyleyen bu geniş alınlı adam, Sieg'in ölümünden dokuz gün sonra, Alexander Meydanı'nda bulunan soruşturma hapishanesinde sorguya götürüldüğü sırada beşinci kattan kendini atmıştı, giyotinin altına girmektense kendini parçalamayı tercih etmişti. Husemann da sorgu sırasında açık pencereden kendini atmaya çalışmıştı, bir memuru da kendisiyle birlikte götürmek istemişti, ama durdurulmuştu, ve kırk üç mayısındaki idamına kadar altı ay daha işkence gördü. Onu idam sehpasına sürüklerlerken kolları ve bacakları kırıklar içindeydi. Diğerlerinin akıbetiyle ilgili ancak kış aylarında duyumlar almıştı, önceleri, Gall'ın, Nelte'nin idamları sırasında, kentteki ilan sütunlarında beyaz çerçeveli açık kırmızı pusulalarda ölüm tarihi duyurulurdu, şimdi ise tüm haberlere kısıtlama getirilmişti. Sadece Hössler'in akıbetini öğrenmişti. Sieg'in ölümünden birkaç gün sonra, onu ellerinden kaçırmalarının intikamını almak için Hössler'i hapishane bodrumunda döverek öldürmüşlerdi. Otuz iki yıl yaşamıştı, anne babası Saksonya'da tekstil işçisiydi, ilkgençlik yıllarında aile bütçesine katkı için çalışması gerekmişti, bir çiftçinin yanına uşak verilmişti, sonra orman işçiliği ve bahçıvan yamaklığı yapmıştı, bin dokuz yüz yirmi sekizden beri de partideydi, otuz üçte kısa bir hapislikten sonra Çekoslovakya'ya kaçmış, illegal yoldan tekrar ülkeye dönmüştü, otuz beşte Moskova'ya delege olarak gönderildi, ve otuz yedi martında İspanya'ya gitti, Guadalajara'da yaralanmasından sonra Özgür Radyo için çalıştı, İspanya'da ve Paris'te, iyileşmesi otuz dokuzu buldu, Sovyetler Birliği'nde, sonra Çelyabinsk Traktör Fabrikası'na girdi. Partideki ismi Oskar'dı. Oskar, Beimler Bölüğü'nde takım komutanı. Oskar, kırk iki ağustosunda paraşütle Alman hatlarının gerisine indi. Oskar, iki ay sonra, ağzında tıkaç, derinlerdeki bir bodrumda öldürüldü. Bischoff geçmişe dönüp Hössler'i, Grasse'yi, Sieg ve Husemann'ı düşündüğünde onlardan geriye ne kaldığını arıyordu. Vericide Hössler'i görüyordu, paraşütle beraberinde getirmiş, önce Schumacher'e sonra Hübnerlere taşımıştı, birkaç hafta boyunca, Brockdoff'un, Schottmüller'in yanında Coppi'yle birlikte kullanmıştı, parmak sürekli tıkırdayan mors tuşu üstünde, şimdi Coppi'nin iş arkadaşı Weißensteiner saklıyordu vericiyi, Siemens'te kaynakçı olan We-

ißensteiner geç olmadan Eylül başında cihazı Hübner'lerin dükkânından alabilmişti. Yıpranmış, çizik çizik bir bavuldu, John Sieg'in bavulundan büyük değildi, ve tıpkı Grasse'nin atölyesindeki küçük siyah el baskı makinesi gibi göze batmıyordu. Bischoff Grasse'nin baskı levhasının kulplarından aşağı bastırışını görüyordu, Sieg'in, yakasındaki kanatlı tekeri, bir taraftan ıslık çalarken o paralanmış bavulunu ileri geri sallayışını görüyordu, bu görünmez eşyalar onların eserleriydi. Onun yanı sıra yürümüş bu insanlar, ne kadar alçakgönüllü insanlardı, ölümsüzlük talebinde bulunmamışlardı, eylemleri kendi yaşamlarına içerik kazandırmıştı. Çabuk, acele etmeli, onların unutulmasını engelleyecek bir şeyler söylenmeli. Bischoff onların çalışmalarının ve mücadelelerinin menzilini biliyordu, ama bununla ilgili not defterine yazacak bir şey bulamadı. Onların ölümleri hakkında da bir bilgi veremiyordu. Başkalarına kapalı olup bitmişti her şey, Sieg onunla aynı hücrede yalnızdı, tanıklık yapılan tek şey Grasse'nin sokağın taşlarına çakılmasıydı, ve uşaklar Hössler'in etini parçalarken kimse yoktu yanında. Acaba Sieg ve Grasse, diye kendine soruyordu, bir sonraki eziyete katlanamayacaklarını ve acımasız işkencenin onları konuşturacağını mı hissetmişlerdi, başkasını ele vermemek için mi kendilerini öldürmüşlerdi, ve belki Hössler de güruhu üstüne atılmaları için kışkırtmıştı, böylece kimseye ihanet etmeden kör saldırının içinde yok olup gidebilirdi. Eylülün ilk haftalarındaki belirsizlik kötürümleştirici hale gelmişti. Köşesine sinmişti, iz sürücülerin grubun çapından henüz haberdar olmadıklarını biliyordu. Emin oldukları kişileri hemen tutuklamadılar. Beş gün daha, üç Eylüle kadar Libertas'ın serbest kalmasına izin verdiler. Libertas'a kocasının görev gezisinde olduğunu söylemişlerdi. Harnacklar Kurische Nehrung'a gitmişlerdi, bir balıkçı köyünde bulunuyorlardı. Kuckhoff Prag'da kalıyordu. Heilmann Hölderlin Caddesi'ndeki odasındaydı, onu beş Eylülde yakaladılar. Arvid ve Mildred Harnack o arada götürülmüştü, illegalitede barınma koşullarına alışık olmayan Kuckhoff on ikisinde kolaylıkla tutuklandı, Berlin'de kalmış olan Greta da aynı şekilde. Ama grubun bütün liderlerini ele geçirene kadar Libertas onlara çok sayıda ipucu sağlamıştı. Bischoff ayrıntılarla ilgili ancak bahar aylarında ve sonraki yaz aylarının başlarında İsveçli bağlantısı üzerinden bilgi alabilmişti, öğrendikleri düşman karşısında birlik içinde hareket edildiği imajını önce zedeler gibi oldu. Ama zaman geçtikçe bu yaşananlar için açıklama getirecek gücü bulmuştu kendinde. Ama şimdi, bu yaz akşamı bahçe çitinin kenarındaki tahta bankta oturup gözünü ufka kadar puslu görünen tarlalara çevirmişken sarsıntıların gecikmiş etkisini hissetti, diğerlerinin de bu duygulara kapılmış olması gerektiğini düşündü. En azından Hans ve Hilde Coppi, Oda Schottmüller ve Erika Brockdorff'un yakalanmalarına Libertas'ın işkenceye bile gerek kalmadan yaptığı itiraflar yol açmıştı, ve Kuckhoff'un verdiği ifadeler Sieg'in tutuklan-

masını sağlamıştı, ve Schumacher önüne fotoğraflar konduğu sırada düşüncesizlikle Hössler'i ele vermişti, tıpkı Schulze Boysen'in ifadeleriyle Anna Kraus'u ele vermekle suçlanması gibi. Kuckhoff ve Schumacher'in daha sonra itiraflarını geri almaları ve konuşmamış olan tüm diğerleri gibi mahkeme önünde eylemlerine sahip çıkmaları bir işe yaramamıştı. Ölümün ortaklık oluşturup oluşturmayacağı sorusu hâlâ cevapsız duruyordu, yoksa çok sayıda kişinin birlikte ölümü, acımasızlığın katlanması olarak her bir kişiyi daha büyük bir yalnızlığa mı itiyordu. Erika'nın hâkimin yüzüne karşı alaycılıkla güldüğü ve celladın giyotini önünde, yakında kendisinden sabun yapılmasının ona vız geldiğini bağırdığı söyleniyordu, ve Husemann'ın babasına yazdığı mektup da duyuldu, ölümü son bir sınav olarak ortaya koyan bir mektup. Nefret yüklü gururu, kahramanca idealizmi yansıtan bu tür tanıklıkların yanı sıra sessiz bir duruştan söz eden başka anlatımlar da vardı. Mahkeme duruşmalarının ilk günlerinde bazı gerçekler ortaya çıkmaya başlamıştı, en yakın arkadaşlarını bir medyumdan başka bir şey olmadığına, siyasi bilinçten yoksun olduğuna inandıran Anna Kraus'un, grubun ana bilgi kaynağı olduğu anlaşılmıştı. Kendisini falcı olarak tanıtıp yüksek mevkideki birçok kişiyi kazanarak onlardan bilgi sızdırmıştı. Hâkimlerin karşısında sakin bir duruşla kendisinin yirmi yıldan beri parti üyesi olduğunu açıklamıştı. Daha başta efsaneleşmeye yüz tutan bu tür haberler bir gerçeğin ne kadar değişebilir, kanıtlanmaktan ne kadar uzak olabileceğini gösteriyordu, tümü ikinci el haberlerdi bunların, tanıklar ölmüştü. Kırk iki kasımı ve aralığında, Bischoff kimlerin idam edildiğini henüz bilmezken, hepsinin yek vücut olduklarına ve tek yürek hareket ettiklerine inandıkları, böyle bir kuruntunun esiri oldukları düşüncesine kapılıyordu zaman zaman. Bu tür tahayyüller tüm devrimci hareketlerin arkasında yatmaktaydı, bireysel ölümü küçümsemeden, çok insanın ölümü de içeren bir yola birlikte girdiğine inanmadan bir devrimci hareket oluşamazdı. Ve belki de, diye düşünmüştü bu bahar ve bu yaz, başarısızlığın nedeni o kadar az olmaları, halkın onlara katılmamasıydı, ama aynı nedenle, onların kalkıştığı işin o ölçüde cüret gerektirdiği, onların tereddütleriyle ve duralamalarıyla birlikte hiçbir şey yapmayanlardan daha güçlü oldukları da söylenmeliydi. Bischoff nihayet otuz Ağustosta Ilse'nin karşısında oturduğu geceyi, o gece söylediği sözü hatırladı, düşmanın elindeyken gösterilen bu zayıflığı da anlamak gerekir demişti, bakılması gereken tek şey mücadeleye katılmış olmaktı, onları yakalayan ölüm bu teslimiyeti affettirirdi. Bischoff kendisinin de parçası olduğu o zincirin zayıf halkası olmadığına inanmışsa, bunun nedeni, herkesin elinden geleni, en güçlü tarafını verdiğine olan güveniydi, ve birinin elinden diğerinden daha az veya daha çok gelmesi, birinin diğerinden daha az veya daha çok bilgili olması burada önemli değildi. Bir kere güçlerini birleştirmişlerse toplam güç hepsine yayılıyordu.

Ama, diye kendine soruyordu, ihanete düşenler, güçlü duranların yanı başında var olmaya devam edebilir miydi, ve orada bankta karanlık çökerken ve birçokları geceyi geçirmek için yeraltı sığınaklarına inerken bu sorusuna başını sallayarak onayladığı karşılığını verdi. O yaz tartışmalarında bir birliğin nasıl oluşturulabileceği konusunu çeşitli yönleriyle tartışmışlardı tekrar tekrar, birliğe kim alınmalıydı, kim reddedilmeliydi, ve bütün bu tartışmalarda bulunan tek cevap, düşmana karşı koyma kararını gösterebilmiş herkesin üye olarak görülmesi gerektiği olmuştu. İster komünist, ister sosyal demokrat, ister partisiz, ister işçi veya entelektüel, ister orta sınıftan, isterse de burjuva sınıfından olsun, bir ulusun temelini oluşturabilecek tüm bu güçler aynı cephede buluşmalıydı. Ya kendisi, düşman elinde kor halindeki demirle, tahta kazıklarla, tırnaklarım çekmek için üzerine doğru geleceği anda kendisinin sağlam duracağını iddia edebilir miydi, zindandakilerin gerçekte nasıl davrandığı, ne tür suçlamalara kurban edildikleri hakkında nasıl görüş bildirebilirdi, onların bu son zorlanmayı, bu ekstrem durumu atlatabilmelerinde ne tür özelliklerinin işe yaradığını nasıl bilebilirdi. Kırk iki ekiminin başlarına kadar Guddorf ile Saefkow'un grubu arasında hâlâ bağlantılar vardı. Bin dokuz yüz on sekiz devrimci ayaklanmada askerler komitesi üyeliği yapmış, dokuz yüz yirmiden beri parti üyesi, sonra Weimar Cumhuriyeti'nde milletvekili olmuş elli yaşındaki Bästlein liderler grubuna özel bir ağırlık kazandırıyordu. Bu Ekim günlerinde tekrar, işçi sınıfının bir öncüsü, devrimci bir partinin gerekliliğinden söz edilmekteydi, eskiden yapılan hataların değerlendirilmesinde de üyelikte katı kontrolün ihmal edilmesi, başka gruplarla işbirliğinin disiplini tehlikeye soktuğu dile getiriliyordu, ve partiler arasındaki ortaklık yerine karşıtlıkların, profesyonel devrimcilik taleplerinin dile getirilmesini, suçun diğer partilere, özellikle de burjuva çevrelerinden gelen aktivistlere yüklenişini dinlediğinde Bischoff geçmişe ait bir aşamanın yeniden hortlatıldığı duygusuna kapılıyordu. Ama hepsi de yirmili yıllarda deneyim kazanmış olan Guddorf, Saefkow, Jacob ve Bästlein'la birlikte mücadele yeraltı koşullarına uygun ve yeni bir önderlik kazanmış görünüyordu. Ama tarih on Ekimi ancak bulmuştu ki Jacob ve Bästlein'la buluşmaya giden Guddorf yolda tutuklandı, on yedisinde de Bästlein. Bischoff o gün Hübner'in fotoğrafçı dükkânındaydı, Knöchel'den gıda kartı ve tramvaya binme hakkı veren kimlik almak için uğramıştı ki Johannes Wesolek polisin Bästlein'ı tutukladığı haberini getirdi. Bundan bir gün sonra fotoğrafçı dükkânına baskın yapılmıştı, sadece Knöchel kurtulabilmişti ve o günden beri kayıplardaydı. Oysa o güne kadar bu küçük laboratuvar ne kadar sakin, huzurlu bir ortam görüntüsüne sahipti, masada yeşil lambanın altındaki çalışma titizlikle yapılıyordu, ihtiyar sandalyesinde oturuyordu, oğulları Johannes ve Walter nöbetçilik yapıyordu, ve Hössler Erika Brockdorff un ve çocuklarını aramak ye-

rine orada kalmaya devam etseydi tutuklanmasını birkaç hafta daha ertelemiş olurdu. Ondan sonra ertesi yılın Ağustosuna kadar nelerin geliştiğini parça parça bir araya getirmeye çalışmıştı, başta çok sınırlı veriler elde edebilmişti, onun kendine yirmi iki Aralıkta, o sah günü orada katledilenlerin onuruna kendisinin ne yaptığını sormasına neden olan küçük ayrıntılar. Ama sıradanlıklar dışında, bu hâlâ hayatta olma hali dışında bir şey bulamamıştı, bir tramvay yolculuğu, bir pullama çalışması, hatta sadece şu gizli barınağında saklanma. Libertas'a karşı da ne kadar yetersiz kalmıştı. Tarafsız ülke İsveç'ten gelen Lundgren, Libertas'ın çaresizlik ortamında bedensel ve ruhsal iflasından henüz habersizken onun tavrını sert biçimde eleştirmişti, asiller çevresinin onu hapisten kurtarma çabalarını diğer mahkûmlara karşı bir hakaret olarak görmüştü. İsveç ordusunun başı olan Kont Douglas Alman Mareşali'ni arayarak Alman Orduları Başkomutanı nezdinde Libertas için girişimde bulunmasını rica etmişti, ama en azgın intikam hırsıyla dolu hâkim Roeder'i mahkemenin başına atayan, bir taraftan da görüşmelerin seyriyle ilgili bilgilendirilen malum zat, İsveç'teki yöneticilere karşı dostça duygularını da düşününce içindeki öldürme hırsını nasıl dizginlemiş olmalıydı. Yargılananların yok edilmesini sağlayacak bir dava süreci götürmek zorundaydı, ama İsveç elçisini ve Libertas'ın yakınlarını, onun yakında, en geç Noel'e kadar serbest kalacağı yolunda aldatmıştı, bu yüzden de Libertas'ın annesi Moabit Hapishanesi'ndeki kızı için idamdan bir gün sonra küçük bir Noel ağacı iletmişti, Lundgren'e göre bu da insanı ölüme kadar takip eden ayrıcalıklara bir örnekti, ama Bischoff'la konuşması sırasında o da Libertas'ın bütün bunlarla ilgisi olmadığını kabul etmişti. Onun kendini, yaptığı eylemleriyle aldatılmış hissedip hissetmediği, veya kaçınılmaz şey karşısında kendisiyle barışıp barışmadığı bilinmese de, sonuçta sadece onun diğerleriyle birlikte attığı nihai adımın önemi vardı. Celladına yalvardığı söylentisi doğru olsa da önemsizdi, çünkü affa uğramamıştı, ve boyun oyuntusu olan tezgâhın üstünde yatarken, on altı şubat sah günü ülkesi için, rahibi şaşırtan açıklamasıyla çok sevdiğim dediği ülkesi için başını veren Mildred Harnack'tan bir farkı yoktu, Buch'da elma ağaçlarının çiçek açtığı on üç mayıs perşembe günü Guddorf, Brockdorff, Husemann, Küchenmeister ve Rittmeister idam sehpasına çıktılar. Kendini yetiştirerek yazar olan metal işçisi Küchenmeister'i de tanımıştı, Schumacher'lerin çevresindendi, Bischoff onun Müntzer ve Savonarola üzerine yazılarını okumuştu, bedensel güçle entelektüel çaba arasında bağlantıyı vasiyet eden çok sayıdaki insandan biriydi o da. Doktor ve psikiyatr olan Rittmeister de ölümüyle çoktandır sınıfsız bir blok oluştuğunu ve bunun artık kırılamayacağını kanıtlamıştı. Beş Ağustos perşembe günü Kuckhoff, Hilde Coppi, Anna Krauss, Oda Schottmüller, Emil Hübner ile Stanislaus ve Frida Wesolek Plötzensee'deki ölüm evine götürülmüşlerdi.

Max Hübner ile oğulları Johannes ve Walter hâlâ hapishanedeydiler. Hilde'nin geride bıraktığı çocuk dokuz aylıktı ve babasının ismi olan Hans'ı taşıyordu. Hilde, sekiz Aralık bin dokuz yüz kırk iki sabahı Coppi'yi son defa görmüştü. Bir örtüye sarılmış bebeğiyle Barnim Caddesi'ndeki kadınlar hapishanesinin çıplak ziyaretçi odasına girmişti. Coppi masanın gerisinde duruyordu, elleri bağlı ve iki yanında gardiyanlarıyla. Birbirlerine baktılar, Coppi gözlerini kıstı, Hilde onun daha yakınına götürülmesi ricasında bulundu, Coppi gözünde gözlüğü olmadığı için çocuğunu görmüyordu. Bir süre geniş masanın iki kenarında sessizce bakıştılar. Hilde örtüyü kaldırdı ve ona çocuğu gösterdi, çocuk ağlamaya başlamıştı. Neredeyse iki metre boyunda olan Coppi uzun bir hareketle çocuğun üzerine doğru eğildi. Çocuğu gördüğünde sallanmaya başladı, gardiyanlar onu sert bir hareketle geri çektiler. Kuckhoff'un oğlu Ule beş yaşındaydı, Erika Brockdorff'un kızı altı yaşındaydı. Küchenmeister geride genç bir oğlan bıraktı, Stanislaus ve Frida Wesolek bir oğlan ve bir kız çocuğu bıraktılar. Bischoff'un Moskova'da kalan kızı yakında yetişkin olacaktı. Kızından ayrıldığında onu bir gün tekrar görme umudu hâlâ vardı. Diğerleri çocuklarından ebedîyen ayrılmışlardı. Bu çocuklarından ayrılma acısı göğü yırtmıştı. O akşam için teselli yoktu. Ve bu ayrılık karşısında bir kusur, bir suç kalamazdı geriye. Sadece acı kalıyordu. Birçoklarının uğradığı akıbet, o korkunç kesiliş de Rahip Poelchau'nun tanık olduğu şeyi başkalarına aktarmasının bir nedeniydi. Sosyal demokrat dostu, Devlet Müzelerinde pedagogluk yapan Reichwein'e anlatmıştı yaşadıklarını, Bischoff da o bahar yanına gelip giden Reichwein'dan öğrenmişti olanları. Son iki yıllık zaman aralığının bulanıklığını ve kısalığını fark etti yeniden. Yol arkadaşlarının son saatlerini hep tekrar tekrar düşünmeye çalıştığında, rahibin sözleri ona onay olarak görünmüştü, ve sanki kendisi de onların yanındaydı. Ölüm onun içinde öylesine yer etmişti, hem o Berlin'e geldikten sonra da değil, daha önceleri, daha Stockholm'de o garip beklemedeyken. Ve küçük yük gemisiyle yolculuğu sırasında, her bir ölüm, onun ölme duygusuna katılıyordu, ondan koparılan her bir kişiyi içinde taşımaya devam ediyordu, ve ölümlerle yüklü haliyle kendi ölümünü de, birlikte bir ölüm gibi düşünüyordu, hele şimdi Saefkow ve Jacob ve Bâstlein da öldükten sonra, ve Reichwein ve başka sosyal demokrat fikirdaşlar zindanlarda ölümlerini beklerken, kendini öte dünyanın ön mekânında, bir zamanlar onunla yürümüş tüm bu canlarla ikili sohbetler içinde algılıyordu, hem de dışarıda, sessizce sararan yaprakların, geniş sulak tarlaların, birazdan uçak filolarının sesleriyle gürüldeyecek yıldızlı gökyüzünün bulunduğu yerde. Kızının hâlâ yaşıyor olması, Fritz'in şimdi Sachsenhausen kampında hâlâ yaşıyor olması, Bischoff, Oranienburg'ta işi olduğu çoğu zaman bir durak daha ötede inerek yumak tel örgülerin arkasındaki barakalara bakıyordu, hâlâ çok sayıda genç yoldaşın yaşıyor

olması, onun, ölü sayılacak Bischoff'un zamanında, ölülerin zamanında başlayan şeyi devam ettirecek yeni bir kuşağın büyüyor olması, bu ona soluk aldığı bilincini kazandırıyordu, Eylül havasını derin derin içine çekti, havayla birlikte, güney tarafından gelen bir gürüldemeyi ve ardından gelen siren seslerini de. Banktan kalkmadı, defterine daha başka neler yazması gerektiğini düşündü. Ocakta Welter, sonsuz ormanlarıyla, kırmızı ahşap evleri, gölleri ve adaları ve hapishaneleriyle İsveç'i tanıma fırsatı bulan bu yol arkadaşı iz sürücülerin eline düşmüştü. Bischoff onu İsveç'ten sonra tekrar görememişti, çünkü Saarland bölgesinde bulunuyordu, o yılın on dokuz nisanında Stuttgart Hapishanesi'nde onun güzel başını kopardılar, ve kırk üç şubatında Kowalke'yi yakaladılar, ve Brandenburg'da, altı mart kırk dörtte onu öldürmeden önce bir yıl boyunca işkence ettiler. Sekiz eylül kırk üçte Hallmeyer Plötzensee'de başını giyotine verdi, ve gençlik arkadaşı Tomschick bir ay önce on yedi ağustosta Brandenburg'da intihar etti, ve onları yirmi bir Ağustosta Mett ve Uhrig izledi. Sanki tek bir günün ölümleriydi bunlar, Ilse'nin elini tutalı şurada ne kadar olmuştu, Heilmann'la, Coppi'yle el sıkışalı ne kadar olmuştu, Libertas ateş dolu gözlerle bakalı ne kadar olmuştu, Hilde bebeğini göğsünden uzaklaştıralı ne kadar olmuştu, hepsi şimdi serilmiş yatıyordu. Çok kişiye ölüme giderken eşlik eden rahip, mahkûmların beş Ağustosta ölüme gidiş sıralarını Tevrat'ın sıralaması gibi algılamıştı. Sıcak, aydınlık bir akşamdı. Önce dört kadın dışarı çıkmıştı. Yüzlerini birkaç saniyeliğine göğün saydam yeşiline doğru kaldıran bu kadınlar birbirlerinden ne kadar farklıydılar, ama yine de yazgılarıyla ne kadar bağlanmışlardı. Çıplak ayaklı Oda Schottmüller önde gidiyordu, ince boynunu öne uzatmıştı, sanki solgun teni umutlu titreme halindeydi, geriden bağlı ellerine rağmen salınarak ve rahat edayla yürüyordu, sanki ağırlıksızdı, ayak parmakları iri siyah kumu yalıyordu, sabanın peşi sıra kabaran toprak gibiydi kum, bir karatavuk öttü, Oda'nın arkasından Hilde Coppi geldi, yüzünde donmuş bir gülüş vardı, dişleri parlıyordu, önlüğün kesimi içinde leğen kemiklerinin sert hareketleri öne çıkıyordu, ve gözyaşları yanaklardan süzüldüğünde, bunlar ellerinden çocukları alınan tüm annelerin gözyaşlarıydı, onu izleyen Frida Wesolek ağır bedenliydi, takunyalarının tabanları yerden toz kaldırıyordu, köşeli burnu çökmüş yüz hatlarının içinden sert biçimde çıkıyordu, büyük elleri belinde, bükülmüş haldeydi, Anna Kraus balçık rengindeydi, onun yıpranmış, derin çizgili yüzünün karartısını sadece çelik mavisi bakışları deliyordu, ve kadınların ardından Kuckhoff yürüyordu, seyrek saçının altında geniş alın yayılıyordu, ve iri koyu gözleri yüze hâkimdi, burnu sadece eğri bir çizgi halindeydi, düşük pantolonun içindeki kunt bedenini lekeler ve çizgiler kaplamıştı, sanki derisi lime lime dökülüyordu, ama bir peygamber duruşuyla yürüyordu, Stanislaus Wesolek çökük şakaklarıyla, köşeli elmacık kemiği ve kaburgaları, kas-

ların düğüm düğüm lifleri, kollardaki kalın damarlarıyla yakalanmış, derisi yüzülmüş, kuvveti alınmış bir mitoloji devine benziyordu, ve en son seksen yaşındaki Emil Hübner, döküm işçisi, ayaklanmalarla ve savaşlarla geçen bir ömür, çalışanların mücadelesiyle özdeş bir hayat, biraz kütük gibi yürüyordu, zorlandığını hissettirmeme çabasındaydı, bedeninin çıplak üst tarafını dik tutuyordu, kısa sert saçları parlıyordu, kısa kesilmiş beyaz sakalı çıkık çenesinin üstündeydi. Ne kadar kısaydı aldıkları yol, ama nasıl bir yürüyüş grubuydular, kanlarının birbirine karışacağı yere, kaba taşla örülü binaya doğru yol alıyorlardı. Ülke en iyi evlatlarının ölümüyle başını yitirmişti ve katiller kadavraları değerlendirmek üzere silip temizlemekle meşguldüler. Kendilerine zarar verebilecek son kişilerden de kurtulmuşlardı, muhalif subaylardan, sosyal demokrat yurtseverlerden, ve kentin üzerindeki gök yırtılarak dağılırken, rengi kızıla dönerken, Bischoff yaşanan bu devrenin yumaklanmış iplerini, geriye kalan tek tanık olarak birbirinden ayırmaya çalışıyordu. İplerin ucu Stockholm'deki zamanda başlıyordu. Kırk üç yazında İsveç'teki grubun durumu üzerine yazdıkları raporda, ilk adımları atılmaya başlayan güç birliğine işaret edenler, öteden beri Wehner'le arkadaş olan Jacob ile İsveç elçiliğinde şoförlük yapan Lundgren olmuştu. Bischoff'un Goltz üzerinden Lundgren'le bağlantısını Jacob kurmuştu, Temmuzda ilk kez onunla buluşmuştu, lağım sularının aktığı arazinin kuzeydoğusundaki Samith Gölü'nde. Son aylarda olup bitenler açısından bakıldığında Lundgren'den aldığı bilgiler uzak, küçük, önemsiz gelmişti ona. Duydukları, Wehner'in yarım yıllık bir tutukluluktan sonra bir yıl ağır koşullarda hapis cezasına, yardımcısı Hansson'un dokuz ay hapis cezasına, diğer tutuklular Seydewitz, Henke ve Mewis'in daha kısa hapis cezalarına çarptırıldığıydı. Henke'nin adı geçince kulak kabarttı, ama ardından Stahlmann'ın adı gelmeyince bir soru da sormadı. *Die Welt* dergisi Komintern'in Mayısta lağvedilmesine dek yayımlanmıştı ve ardından onun yerine, Moskova'daki Özgür Almanya Komitesi'nin savunduğu birlik hareketinin yayın organı olarak *Politische Information* dergisi çıkarılmaya başlanmıştı. Bu dergide, kimlikleri ortaya çıkarılmamış olan Steinitz ve Glückauf ile, tutuklanma olayından sonra isimleri açıkça verilen Seydewitz, Mewis ve Henke, Verner ve Warnke yazıyorlardı, sonbaharda göçmen kampından salman Wagner ve Sager de dergi yazarlarına katıldı, ama Falun'da bir yıllık hapis cezasından sonra Smedsbo Kampı'na götürülen Wagner'i, Alman birlik hareketinin bu kararlı savunucu ve öncüsünü İsveç makamları ve eski yoldaşları siyasi çalışmadan kopardılar. Başlarda bu konu üzerinde pek durulmamıştı, çünkü Wehner'in Stockholm'deki gizli yargılama sırasında yardımcısı Hansson'u, Bischoff'u ve bir de Stahlmann'ı ele verdiği söyleniyordu. Ama sonra Jacob bu kuşkuların üzerine gitmişti, elçilik talimatıyla İsveç'e gelen Lundgren üzerinden ona yeni bilgiler

gelmişti, bunun üzerine Wehner'in kimseyi ele vermemiş, sadece zaten bilinenleri söylemiş, açık etmekle suçlandığı ifadelerle diğer arkadaşlarını korumak istemiş olabileceği düşüncesine vardı. Ama Mewis'in güçlendirdiği suçlamalar onun üzerine yapışık kaldı, ta ki tutukluların avukatı Branting'den gelen bilgilerle, Mewis'in verdiği ifadede Stahlmann hakkında, onun arka planı ve hedefleri hakkında Wehner'den daha geniş açıklamalar yaptığı, ayrıca Alman gizli polisiyle bağlantı içinde olan sorgu şefine Almanya'da Saar bölgesinde bulunan Welter'le ilgili işe yarar bilgiler verdiği ortaya çıkana kadar. Ama ardından Stockholm'de en çok aranan iki illegal, ne partinin kasası ne de Komintern gazetesinin yayın yönetmeni yakalandığı için konu suskunluğa gömüldü, bunun bedeli de belki gerçeği ortaya çıkaracak itirafların alınamaması olmuştu. Güz ve kış aylarına girerken aciliyeti olan başka işler gündemde olduğu için İsveç'teki olaylar çabucak unutuldu, ama bu olaylarda da aynı şey görülmüştü, eylemlerin arkasındaki güdüyü pek ortaya çıkarmayan, kanıtların çok kısıtlı olduğu ve çoğu durumda duyulan sempatiye ve antipatiye göre çarpıtıldığı ve herkesin her an sorumluluk ehliyetinden uzak ilan edilebileceği ve hakkında suçlama bulunan kişinin kendisinin de savunmasında bir süre sonra ne dediğini ve ne kastettiğini bilmez hale geldiği bir ara durum yaşanmıştı. Buharin'in oğluna taparcasına sevgisi, Kuckhoff'un çocuğunun büyüdüğünü görme lütfunun kendisinden esirgendiği düşüncesine saplanmış olması, Libertas'ın yaşamın mutluluğunu elden kaçırmama paniğine kapılmış olması örnekleri gibi Mewis de, ailesine dönme isteği içinde birdenbire sıradan, insanların yakınlığını arayan bir vatandaş havasına girerek karşı tarafın muhbirine kaygılarını bir bir anlatmıştı. Bir keresinde Jacob ona, Mewis'in Wehner'i, eylem birliğinde sosyal demokratlara fazla güç tanımaya çalışan bir dönek olarak gördüğünü ve bu yüzden de ne pahasına olursa olsun devre dışı bırakılması gerektiğini düşündüğünü söylemişti. Parti üstün konumu elde etme hedefinden sapmamalıydı, yoksa bir önceki savaştan sonra olanlar olur, güçler, sermayenin sosyal demokratlar tarafından desteklenen yeni bir iktidarına doğru kayabilirdi. Jacob ve Saefkow, Lundgren üzerinden şimdi Merkez Komite'nin temsilcisi olarak İsveç'teki parti seksiyonunu yöneten Mewis'den çalışmalarıyla ilgili talimatlar almışlardı, onlardan, kırk üçün bir kasımındaki resmî güç birliği çağrısından sonra sosyal demokratların etkili isimleriyle bağlantıları güçlendirmeleri isteniyordu. Berlin'deki grup için bu karar, alt düzeylerde öteden beri var olan çizginin onaylanmasıydı, bu çizgi Reichwein, Haubach, Leuschner, Maass ve Leber gibi yeraltında mücadele eden sosyal demokratlarla yeniden kurulan ilişkilerle bahar aylarından beri sürdürülmüş ve neden sonra taktik hesaplarla benimsenmişti. Bischoff o yılın Haziranına kadar Reichwein'a, arada bir de Leuschner'e temizliğe gitmiş, moloz temizlemiş, cam kırıklarını çöpe götürmüş, bahçede

devrilen ağaçlardan şöminede yakmak üzere odun kesmiş, bir odadan diğerine taşınma işini halletmiş, yiyecek alışverişi yapmış, yemek pişirmişti, ayak işleriyle ilgilenen biriydi o, her zamanki gibi, getir götürcü, temizlikçi kadın, olayların kıyısında durmuştu hep, oysa merkezde bulunduğunu da aynı rahatlıkla iddia edebilirdi. O buna rıza göstermişti, çocukluğundan beri, genç kızlığında da, başka bir isteği olmamıştı onun, Bischoff adı anılmışsa kastedilen Fritz olmuştu hep, Kültür Birlikleri'nin eski yöneticisi olan kocası, Lotte her yerde hep hazır bulunmuştu, diğerleri eylemleri planlıyor, iş organizasyonunu yapıyorlardı. Bütün kış boyunca Thälmann'ı* Bautzen Kale Hapishanesi'nden kaçırma planları yapılmıştı, İsveç kurye postasını kullanabilen Lundgren Jacob'a parti yönetiminin talimatlarını iletmişti. O sıra Hollanda elçilik binası olan, şimdi konsolosluk ve ticari temsilcilik olarak kullanılan binanın bodrumunda gizlenen Jacob Dresdner parti merkezinin hazırladığı hapishane çizimlerini inceliyordu. İnsanın ağzından ne kolay çıkıyor, diye düşündü. Ama aynı kolaylıkla, doğallıkla bütün bunlar konuşulmuştu. İlerde bir gün öğretmen olmak istiyordu Bischoff, savaştan hemen sonra eğitim alacaktı, o dönemin nasıl olduğunu öğrencilerine anlatmak istiyordu. Öğrenciler mermerden büyük anıt levhasının önünde duracaklardı, ve öğretmen olarak kendisi, bu yaldızlı isimlerin arkasında nelerin gizli olduğu konusunda bir şeyleri anlaşılır kılmaya çalışacaktı. Belki uzun alfabetik listede isimleri önce araması gerekecekti. İsimleri heceleyerek sırayı izlediğinde öğrencileri duydukları isimleri tekrar hemen unutmamasını umut ediyordu. Her birinin görüntüsü, yüzü, eylemleri öyle elle tutulur hale gelmeliydi ki öğrenciler isimleri akıllarında tutabilmeliydiler. İyi de onlara Lundgren'in görüntüsünü nasıl tasvir edebilirdi. Söyleyebileceği sadece onun uzun boylu açık tenli ve sarışın olduğuydu. Öğrencileri kendisine, onu yeraltındaki gruba neyin getirdiğini soracak olsalar vereceği tek cevap, bunun bir kitap olduğuydu, Neukrantz'ın *Wedding Barikatları* kitabı, bu kitabı gençliğinde okumuştu, ve o kadar etkilenmişti ki Berlin'deki işçilere katılmak istemişti. Bu nedenle İsveç elçiliğinde şoförlük işine başvurmuştu. Öğrencileri ona, bir kitabın bir insanı gerçekten eyleme götürüp götüremeyeceğini sorduklarında, o zaman, bir insanın içindeki eylem dürtüsünü harekete geçirmeyi başaran tüm o kitapları sayardı. Kuşkusuz kitaplar hakkında uzun uzun konuşurlardı, ve belki içlerinden biri, bu konuda kendisinin edindiği bir deneyimden söz ederdi. Bu bile çok şey kazanılması demekti. Lundgren kırk üç baharında Berlin'e geldiğinde ilk iş olarak Koslin Caddesi'ne nasıl gideceğini öğrenmişti. Hangi numaraya girmek istediğini sormuşlardı kendisine. Sadece caddeyi görmek

(*) Ernst Thälmann; Alman Komünist Partisi lideri (1925'ten sonra). Hitler dönemi öncesinde Cumhurbaşkanlığı'na aday oldu ve meclis üyeliği yaptı. 1933'te tutuklandı, 1944'te toplama kampında öldürüldü – ç.n.

istediğini söylemişti. Ve sonra yirmi dokuz mayısında barikatların durduğu caddeyi gördü. Şimdi İsveç'te bulunan, Almanya'ya burada tutuklanacağı için dönemeyen bu Lundgren Dresden ve Berlin arasında ve İsveç elçiliğiyle Tiergarten semtindeki Hollanda temsilciliği arasında resmî araçla, yanındaki gizli belgelerle gidip gelmişti. Bautzen'de de bulunmuştu. Hapishane olarak kullanılan kalenin önünden geçerken giriş kapılarının terini, duvarların yüksekliğini aklına yazmıştı. Durdurulacak olsaydı, yolu şaşırdığını söyleyecekti. Ama diplomatik dokunulmazlığı yoktu, sadece şoför kimliğini gösterebilirdi. İlerde savaştan sonra öğrenciler, o zaman bunun nasıl bir cüret gerektirdiğini nasıl kavrayacaklardı. Olaylar bir macera gibi aktarılmaya uygun değildi, öğrencilerin ilgisi heyecan yaratarak çekilmeli, bilgilendirici tasvirlerle katılımları sağlanmalıydı. Ve ardından Bästlein'ın yaşadığı olayı, kırk dört yılının otuz ocağında Plötzensee bölgesine yapılan bir hava saldırısından sonra hapishaneden kaçma fırsatı bulmasını anlattığında, belki öğrencilerde bir kompozisyon yazma isteği uyandırarak, elleri bağlı, mahkûm kıyafeti içinde bina yıkıntıları arasında ve güvenli bölge çemberinden geçerek kentin içinde kaçmanın ve orada hâlâ durup durmadıklarını bilmediği gizlenme yerlerini aramanın nasıl mümkün olabileceğini düşünmelerini isteyebilirdi. Şubatta, artık Reichwein ve Leber'in de destekleriyle planlar olgunlaşmış ve ikinci aşamada da Breitscheid'ın Buchenwald'dan kaçırılmasını kapsayan eylemin zamanı Nisan olarak belirlenmişti. Halk cephesi yanlısı sosyal demokrat milletvekili Breitscheid savaş başladığında Fransa'da göçmen kampında tutuluyordu ve Fransa işgal edildiğinde Arles'ten alınıp Alman kampına atılmıştı. Öğrencilerine kırk dört baharında ne tür koşullar içinde olunduğunu anlatabilmeliydi. Bästlein'ın lider kadroya tekrar katılması, Berlin'de ve ülkenin geri kalanında illegal hücrelerin çoğalması, sadece başkentte sayılarının yetmiş ikiyi bulması ve ittifak halinde kırk grubun varlığı, altmıştan fazla yerde üslenilmesi, Odessa olayı, Kızıl Ordu'nun ilerleyerek Ukrayna'yı geçmesi, Özgür Almanya Radyosu'nun giderek yaklaşan yayınları, İsveç'teki seksiyon yönetimiyle düzenli temaslar, yeni baskı makinelerinde daha fazla sayıda bildiri ve gazete basma ve böylece, halkın daha geniş kesimlerine ulaşma olanağı, tüm bunlar yakında bir cephe oluşacağı düşüncesine yol açmıştı. Nisan başında Saefkow birkaç gün Dresden'de kalarak planın son ayrıntılarını, hapishane içinde destekçileri bulunan eylem timiyle görüştü. Tam avludaki volta saatinde Thälmann dışarı çıkarılacak ve silahlı adamlarla arabada bekleyen Lundgren tarafından oradan uzaklaştırılacaktı. Hapishanenin aniden güçlendirilen koruma önlemleri, Thälmann'ın kızının on altı Nisanda tutuklanması, ondan kısa süre sonra karısının tutuklanması kurtarma girişimini engelledi, Mayıs ve Haziranda, Kırım'ın boşaltılmasından ve müttefik kuvvetlerin batıdaki ilerleyişinin başlamasından sonra iki partinin yöneticileri arasında-

ki buluşmalar tüm eylemlerde önplana geçti ve bu gelişmeler Mayısta Bästlein'ın yeniden tutuklanmasıyla gölgelendi. Onu Brandenburg Hapishanesi'ne götürdüler, Plötzensee'deki gibi işkence görene destek olacak ve ölümü hakkında bilgi aktaracak kimsenin olmadığı bu zindanda cellatlar ölüm kararını okuma zahmetinde bile bulunmayıp sadece duvarda asılı elle karalanmış hâkim kararını göstererek tanınmaz hale gelmiş mahkûmu giyotinin altına atıyorlardı. Bischoff tekrar kendi sınır noktasına dayanmıştı. Haziran ne cepheye ne de ayaklanmaya yol açmıştı. Jacob ve Saefkow'a verilen talimatta, Reichwein, Leuschner, Haubach, Maass ve Leber'le ülkenin yeniden inşasına dönük orta bir program taslağı hazırlamaları için tanınan süre dört temmuzda dolmuştu. Yirmi iki hazirandaki son buluşmada Bischoff da hazır bulunmuştu, görüşme odasında değil, mutfakta, o arada Reichwein'ın evinde sanat eserleriyle dolu odayı toplamıştı ve görüşmelere ara verildiği sıralarda eylem birliğinin manifestosundan, bunun dört Temmuzda Leber'in evinde yapılacak bir sonraki toplantıda yazılmasından söz edildiğini duymuştu. Ama Leber'e giderken yolda polis ekipleri tarafından çevrildiler. Jacob ve Saefkow Brandenburg'a, Reichwein, Maass ve Leber de Plötzensee'ye götürüldüler. Stauffenberg'le birlikte cepheyi askerî çevrelere doğru da genişletmeyi planlamış olan Haubach ve Leuschner de yirmi Temmuzdaki Hitler'e suikast girişiminden sonra diğer asi subaylarla birlikte oraya götürüldüler. Bischoff yine tutuklanmadan kurtulan tek kişi olmuştu, ve kendisi gibi önemsiz biri, plancılardan ve organizatörlerden daha uzun yaşayacağı için utanç duyuyordu. Çevresini gölgeler sardı. Onların ortasına oturacaktı, ve onun için yapacak bir şey kalmamış olacaktı. Çevresinde toplanmış gölgeler böyle susup kalırken o sesini yükseltecek gücü nasıl bulurdu. Onların ölümlerini hâlâ hayattalarken görmüştü. Ölüm onların yüz hatlarına işlemişti, yaz mevsiminde, yakında gelecek olan barıştan ve iki işçi partisinin birleşmesi umudundan söz ederlerken. Saefkow rejimin yıkılmasından sonra alınacak acil önlemleri ona daktiloda dikte ettirirken kafasını kaldırdığında ağzındaki çürük dişlerinde, yorgunluktan kızarmış gözlerinde Saefkow'un ölümünü görmüştü. Reichwein, kafası yana eğik, parmak uçlarını ahşap Afrika heykelinin üstünde gezdirirken Reichwein'ın ölümünü görmüştü. Leber, bir yılını karanlıkta olmak üzere kampta geçirdiği dört yıldan fazla sürenin yansıdığı keçeleşmiş yüzünü pencerenin arkasından ona çevirdiğinde Leber'in ölümünü görmüştü. Jacob parmaklarıyla yumuşak saçlarını sıvazladığı ve Stockholm'e göndereceği rapora eklemesi gereken bir şey var mı diye düşündüğü sırada Jacob'un ölümünü görmüştü. Bahçedeki bu akşam, kentin kül yığınına dönüşmesi sürerken içinde sadece daralma vardı. Zincirin gücünün dayanmayı sürdürmeye yeteceğinden ilk defa kuşku duyuyordu. Hızla çözülen düşmana hâlâ destek veren bu iflah olmaz yığınları içinde kendilerinkiler o kadar azdı

ki. Bir keresinde, bu az sayıdakilerin, çok sayıda sayılması gerektiğine inanmıştı, ama sürekli daha azalarak sonunda yüz kişiyi bulmaz olmuşlardı. Bu ülke, kendisine yeni bir kişilik kazandıracakların neredeyse tamamı elinden alındıktan sonra nereye gidecekti.

Yirmi dokuz eylülde Leuschner ölümle buluştu, ardında, üzerinde Birliği Gerçekleştirin, yazan bir not bıraktı.Yirmi Ekimde Reichwein ve Maas, beş ocakta Leber idam sehpasına çıktı, ve yirmi beşinde, Esterwegen Toplama Kampı'nda yıllardan beri verem hastası olan Haubach sedye üzerinde giyotine taşındı. Hepsi birlik uğruna mücadele vermiş insanlardı, o dönemde en azından Stockholm'de birlik adına bir şey kalmamıştı. Birliğe ihtiyacı sağlayan terör olmuştu, ama terörden uzak kalınmışsa birlik adına verilen mücadele safları dağıtıyordu. Yeraltında birbirlerine dayanmışlardı, ama açık ortamda birbirlerini yanıltıp gizliden gizliye çalışılmıştı. Sanki anlayış ve birlik olması için karşılarında dolaysız tehdit olmalıydı, ve tehlikenin azaldığı dönemlerde olumsuzluklar ve ayrışmalar olmak zorundaydı. Düşman tarafından kuşatıldıkları son anlarda bile, eğitim ve kültürel gelişme için yeni bir başlangıcın nasıl yapılabileceğini tartışmışlardı. Sanki çalışmalarını çok rahat ortamda yapıyor gibi bütün kültür sorununa el atmışlardı. O zamanlar, olayların tam ortasında yer aldığımız sırada, her şeyin antagonizmlerle dolu olduğunu görüyorduk sadece, bütünü görebilmekten uzaktık. Kendi tarihimizle ilgili bir bakış edinebilmek için kısıtlı dayanak noktalarını birbirine bağlamak üzere, derin çukurların üzerinden geçerek çizgiler çekmek durumunda kalmıştık. Ama aynı zamanda, yaşadığımız günleri bir gelişme süreci bilinci içinde kavrıyorduk, ayağımızın altında sağlam zemin olduğunu düşünüyorduk, ve bize her olayı, çeşitli yönleriyle açıklamak isteyen her sese kulak kabartıyorduk. Bu yılın güz ve kış aylarında korkutucu bir çelişkiye düşmüştük, bir tarafta tüm umut ve beklentilerin yakında gerçekleşeceği düşüncesi, diğer tarafta, savaşın sona ermesiyle birlikte yeni bir uzlaşmaz kavganın başlayacağı düşüncesi arasında gidip geliyorduk. Huzursuzluk yaratan tek şey, kırk dört ocağında kurulan Kültür Birliği içindeki ayrılıklar değildi, ülkede kalarak hayatlarını verenlerle dışarıda olup yönetimi devralacakları günü bekleyenler arasındaki uzaklık da tartışmalara neden oluyordu, ayrıca benim, Hodann'a anlayış gösteren biri olarak parti üyeliğimin ne kadar uygun olacağı da konuşuluyordu. Hodann Birlik'in kurucularındandı ve Ekimdeki istifasına kadar başkanlık yapmış, ve açılış töreninde tüzük ilkelerine ilişkin açıklamalar yapmıştı. Almanya'da karşı eylemler içindeki hücrelerin güçlendiği ve ortak eylemlerin gündeme geldiği dönemde, Almanya dışındaki fa-

şizm karşıtı güçlerin de, hangi siyasi görüşten olursa olsun bir araya gelmesi istenmişti. Parti sınırlarının ötesine geçen kültür bunun için uygun bir araç olarak görünmüştü. Herkesin dahil olabileceği bir kültürün varlığı tartışmalıyken, Alman kültürü gibi bir kavramdan söz etmek bile, bu kültür adına girişilen fetih seferlerini, yağmacılığı, köleleştirmeleri ve insan yok etmeleri düşününce bir cüret sayılmalıydı. Dünyaya kendini gösterecek ahlaki bir güç Almanya'dan çıkmamıştı, bu nedenle de uğursuzluktan bütün bir halk çoktandır sorumlu tutulmaktaydı. Kültür Birliği kurulması yönündeki çabalar duyulduğunda İsveç tarafından da, bunun merhamet uyandırmaya dönük bir girişimden ibaret olduğu açıklamaları gelmişti. Silip süpürücü güç karşısında az sayıdaki insanın başkaldırışından kimsenin haberi olmamıştı, kendilerine kuryeler üzerinden haber ulaşan yönetici kadrolar biliyordu sadece orada neler yapıldığını ve ne pahasına yapıldığını. Ve ülkede kültür kavramını canlandırma gücüne sahip insanların hâlâ var olduğunu kanıtlamak gerekmiş olsa bile onların isimlerinin ve eylemlerinin gizli tutulması gerekmişti. Ve burada, ülkelerinin dışında durup ülkelerinin hümanist geleneğinin bozulmadığına tümüyle inanan bu insanların ne hükmü olabilirdi, kendileri ülkeleri tarafından dışlanmış, on yıldan beri sürgünde yaşayan bu kişiler, ulusal değerlerinin devamlılığını yine ulusal tahribata karşı savunabilmek için gerçekleri ne kadar görüyor olabilirlerdi. Hodann'a göre bu kültür başından beri, kendi içinde acımasız bir kavgaya tutuşmuş bir bütünün dışsal görüntüsüydü sadece. Bu Almanya, dahası tüm Avrupa, felaketten önce de, bir çürümüşlüğün, korkaklığın ve ihanetin yansımasından başka bir şey değildi, ve sadece o yapıdan kopmuş birtakım yalnız kişiler, bu bataklığın içinde kendilerine yol bulamayanlar artık var olmayan bir imgenin peşinden gitmeye devam ediyordu. Hodann, yaklaşım geliştirme çalışmalarına katılırken, bu birliğin, içsel sürekliliği yansıtma konusundaki amacını ancak geçici bir zaman aralığında gerçekleştirebileceğini ve kısa süre sonra, bugün için geçerli tek amaç olan siyasete yarar düşüncesine tâbi hale geleceğini baştan biliyordu. Bazıları kültürün özerk bir değeri olduğuna inanmak istese de, kültür sadece taktik bir basamak olarak, eylemler alanına geçiş için kısa sürede terk edilmesi gereken bir alan olarak düşünülüyordu. Hodann'ın kendisi de, kültürü, nüfuz ve hegemonya elde etme mücadelesi içinde meşru bir araç olarak görecek kadar reel politik bakışa sahipti, ve kendi demokratik devletlerini kurmaya can atan mücadele arkadaşlarını, inanılırlıklarını güçlendirmek için kültürel değerlere atıfta bulunuyorlar diye suçlamaktan uzaktı. Oysa ülkede kültür namına neyin mevcut olduğunu bilecek olanlar artık kendilerine soru sorulamayacak olanlardı, ve diğerleri, dışarıdakiler, sürekli kendini yenileyen, geleceğe işaret eden bir kültürün varlığını düşündürecek pek az şey ortaya koymuşlardı. Hodann için kültür, edebiyat, resim,

müzik ve felsefenin çok ötesine uzanan bir şeydi ve bu alandaki evrensel nitelikte büyük yapıtların da varlığına rağmen, bunlar onun çağının asıl deneyimlerini ifade etmekten uzak kalıyordu. Antik veya Tevrat'taki hikâyeler kisvesi altında benzeti yoluna giden, bu anlamda düşünce oyunları dünyasına kaçan meditatif nitelikte yapıtlar az değildi, ama sanki sanatçılar, düşünürler içine düşülen durumların muhasebesini yapmaktan kaçınıyordu, veya çekingenlik ve kafa karışıklığı onları, mektupların, günlüklerin çok daha fazla yakaladığı günün olaylarını işlemekten alıkoyuyordu. Ama bunlar da, dışlanmışlıkla hesaplaşmaya yarar sağlamıyordu, müzik ve resim kendi form sorunlarıyla uğraşıyordu, felsefe ise, doğrudan yaşanan sıkıntıların dışındaki sorularla uğraşıyordu. Bu durumda Hodann'ın sözünü edebileceği, ve yine sürgünde olmakla ilgili olan tek bir eksiklik vardı, buna göre, bugün bizim söyleyebileceğimiz kültürün, erişilmesi zor, kenarda kalmış ve suskunluğa gömülmüş taraflarda yaşandığıydı. Kültür taşıyıcısı gibi bir role itirazı vardı, onun gözünde ahlak, ahlaki değerlerin temsil edileceği tek yer, en büyük aşağılanmayı yaşayanların dünyasıydı. Tehlikeden uzak bölgelerde üretilenlerin çoğu onun için, yitirilenin eksikliğini kapatmaya dönük şeyler, eski kültürün artıklarıydı. Bunlar bırakın yeni bir başlangıç yapmayı karı, kışı atlatmaya bile yetmezdi. Dışarıda küçük dağınık gruplar vardı, içeride ise saklanacak yer arayanlar, ve içeridekilerin sesini kimse duymazken dışarıdakiler arasındaki en iyilerin çoğu sefalet ve yoksulluk içinde silinip gidiyordu. Güç kayıplarını ve vazgeçişleri, yanılgıları ve yenilgileri hesaba katmadan, ülkede kültürün ezilmesiyle ve artakalanların yeraltına itilmesiyle sonuçlanan karar yanlışlarını dikkate almadan bir Alman kültüründen söz etmek yalan olurdu, ve bu noktada, ülke dışına çıkarken bozulmamış bir kültürü de yanlarında götürdüklerine, ve tekrar döndüklerinde, ülkede zemin kazandıklarında aynı kültürün yeniden filizleneceğine inananlarla ters düşülmeye başlanmıştı. Hodann kendi çizgilerinde ısrar eden, kendi düşüncelerine göre bir ülke kurma beklentisi içindekilere karşı çıkıyordu, çünkü bunlar kafalarının dikine giden yapıda olmalıydılar, yakında kendi iradelerini dayatacak olan büyük güçlere karşı varlık göstermekten uzak bir ödünsüzlük içindeydiler. Hâlâ sempatiyle, ama aynı zamanda her zamanki alaycılığıyla, kültürel değerlerin kadife örtüsü altında söylemişti bunu, böyle yapmasının nedeni de, gelecekte Alman devlet yapısının neye benzeyeceği konusunda baş gösteren ayrılığı kamuoyundan gizlemekti. Bin dokuz yüz kırk dördün bir Kasımında Özgür Alman Radyosu, Alman göçmenlerin İsveç'te toplanması çağrısında bulunmuştu. Çağrıyı imzalayanların isimleri *Politische Informationen* gazetesinin başsayfasında yer almıştı, İsveç sürgününde yeraltında yaşayan ve şimdi legal çalışmaya geri dönmüş olanların hepsine ilk defa aynı yerde yer verilmişti, Wehner dışında. Moskova'dan Erich Weinert, Princeton'dan

Thomas Mann, Doğu'yu ve Batı'yı birleştiren bir hareketle, bu çağrıyı geniş bir ulusal cephe için çıkış noktası almışlardı. Ama Özgür Alman Kültür Birliği kurulduğunda Tahran Konferansı'nda Almanya'nın kaderi belirlenmiş bulunuyordu. Birliğin içindeki önde gelen siyasetçiler, bazılarının kırk beş baharına kadar içeride gerçekleşmesini beklemeye devam ettiği halk ayaklanması olsaydı, Nazi rejimiyle onların yerine son çatışmaya tutuşan bu dış güçleri önemsemeyip kendi planlarının gerçekleşmesini bile onlara bağımlı düşünmeyeceklerdi. Geçen on yıl boyunca güç birliği girişimlerinde öne çıkan güç hep Komünist Parti iken aynı parti şimdi, savaşın sonuna yaklaşılırken, ülkedeki dönüşümü sağlamak için ortak bir cephenin yaratılmasında ısrar ediyordu. Son yıllardaki tüm çalışmalar, parti ağını genişletme, müttefikler kazanma çabaları, hep bu ani gelişmeye, faşizmin içeriden yıkılması olayına endekslenmişti. Sadece bunun gerçekleşmesi halinde egemen bir devlet ortaya çıkabilirdi. Ve bu devlet Komünist Partisi için, dokuz yüz otuz beşte Brüksel Konferansı'nda çizilen çerçeveye göre Demokratik Cumhuriyet'ti. Almanya'daki kadrolarla bağlantılar sürerken, tüm yönlendirmelerin, sloganların ve programların hedefi, askeri yenilgiden önce halkın diktatörlüğe karşı ayaklanmasıyla bağımsızlık talebini güvence altına almaktı. Hodann Ulusal Komite'nin etkisine inanan komünistlerle aynı fikirde değildi. Bilinç eğitiminden geçirilen Alman savaş esirlerinin ifadelerine pek önem vermiyordu. Alman ordusunun esir generalleri Seydlitz ve Paulus'un, Özgürlük Radyosu'nda konuşan bu askerlerin saf değiştirdikleri yönündeki açıklamaları, onların içsel bir değişim geçirdiklerine kolayca inanmayı gerektirmiyordu, Hodann bu açıklamalarda daha çok, zaferden emin insanların yenilgi karşısında uğradıkları şoku görüyordu. Tarihsel gerçekleri görecek noktaya gelmek için uzun süreçler gerekiyordu. Ayrıca halkın içinde açığa çıkmamış bir enerjinin varlığına da inanmıyordu, ama üst yönetimin perişanlığıyla, ülkedeki moral çöküntüsünün ve bozgun havasının yol açacağı dolaylı bir ayak diremeciliğin, pasif bir değişimin olabileceğini düşünüyordu, ama bu da topyekûn bir çözülme ortamının gerektireceği inisiyatifi kazandırmazdı. Ama öte yandan sağ sosyal demokratların Londra'da bulunan yöneticilerinin bekle gör politikasını da onaylamadığından ve her şeyin Batı güçlerinin gelecekteki düzenlemelerine bağlanmasına karşı çıktığından cephenin oluşumundan yana tavır aldı, bu cephenin tekrar dağılacağını ve sahip çıkılan kültürün uzlaşmaz parçalara ayrılacağını bilmesi onu bu karardan alıkoymadı. Cephe ve ortak kültür, onun gözünde bir kenara atılacak yaklaşımlar değildi, bu yönde en küçük bir şans olduğu sürece ve ülke içindeki güçler buna olumlu karşılık vereceği umulduğu sürece geçerli hipotezlerdi. Yine de aklından çıkaramadığı bir düşünce vardı, klasik Alman kültürüne sahip çıkmak isteyenler de çöle dönmüş ülkeye döndüklerinde kültürsüzlüğün parça-

sı haline gelecekti, çünkü ülkenin inşası için ihtiyaç duydukları her şeyi molozların içinden bulup çıkarmaları gerekecekti. Ülkede olup bitenlerle ilgili hüküm süren suskunluğun nedeni büyük ölçüde, konunun içinde olanların bile, düşmanın kalesinin içinde inatla ayakta kalanlar hakkında yeterli bilgi sahibi olmamasından geliyordu. Wehner, Mewis ve Warnke, Henke, Seydewitz ve Glückauf bile, tek tek grupların oluşumu, devre dışı kalması ve yeni birleşmeler hakkında, kendilerine iletilen sınırlı ve kuvvet dağılımını görmeyi sağlamaktan uzak raporların ötesinde bilgi verecek durumda değillerdi. Muhalefetin boyutları, planların gidişatı, parti hücrelerinin sayısı, toplanma noktalarının değiştirilmesi hakkında sadece muğlak bilgiler vardı, sürekliliği olan sağlam bağlantılar beklenemezdi artık, ve bahar ayları, Tahran'da kararlaştırılan Batılı güçlerin Almanya'yı işgali gerçekleşmeden geçip giderken, ülkedeki savaşçılar için, onların isimlerini mermer plakalara kazımak ve çelenklerle anmaktan başka yapacak bir şey kalmadığından herkes emin olmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'ndeki insan kayıpları ve Polonya'daki kamplarda kitlesel katliamlar hakkında bilgilendirilmiş olan parti yöneticileri için Almanya'da yeraltında verilen kurbanlar büyük ölüşün parçasıydı, onlar, bu komiserler, yani partinin mühendisleri, dikkatlerini, canlarını verenlere değil, yerine getirilmesi gereken önlerindeki görevlerine yöneltmişlerdi. Yirmili yıllardan beri komünistleri ve sosyal demokratları iyi tanıyan, onların gecikmiş olarak oluşturmaya başladığı eylem birliğinin fazla uzun ömürlü olmayacağını da bilen Hodann, güz başında, olayların gidişatı konusunda başka bir görüşe varmıştı, umulan şey, aşağıdan bir inşanın başlaması umudu bir kez daha ve daha ağır bir yenilgiye uğramıştı, gelmekte olan, şimdi dışarıdan ve yukarıdan buyurulacaktı, ve mücadele yolunda kendilerini feda edenlerin unutulmaya mahkûm olmaması için ne yapılabileceğine kafa yormaya başlamıştı. Onun kastettiği kültürde, sanatsal ve bilimsel işler, maddi işlerle eş düzeydeydi, birliğin açış konuşmasında, dağıtılan bildirilerden, sabotaj eylemlerinden, gizli buluşmalardan, düşmanın elindeyken gösterilen cesaretten, yapılan yeni yeni planlardan, hapishaneden kaçırma girişimlerinden söz ederek bir ülkenin dibe vurduğu zamanda bile bu meşru savunmada, bu birliktelikte, bu dayanma gücünde kültürün yaşamaya devam ettiğini vurgulamak istemişti, ama bir ulusu şekillendirmek isteyen diğerleri, daha kalıcı noktalara vurgu yapılmasını istemişlerdi, onurunu yeniden kazanacak bir Almanya için, dumura uğratılmış Alman tininin yeniden canlandırılması gerekiyordu. Nasıl ki Moskova ve Londra'daki kültür birlikleri, Herder ve Lessing, Goethe ve Kleist, Bach, Haydn ve Schubert, Eichendorff ve Mörike erdemli bir ülke vizyonunun kefili olarak görülüyorsa, Stockholm'deki dünyadan yalıtılmış Almanlar da kendi yazar ve düşünürlerini referans gösteriyorlardı, ve biz bu yaklaşımlara, işgal güçlerinin yönetiminde bölünme teh-

likesi yaklaşan bir Almanya'nın kendi kaderini belirleme hakkının baş mesele olduğu bir dönemde sessiz kalmak zorundaydık. Kurulan birliğin ilkelerinden biri olarak sözün serbestliğine diğer özgürlükler arasında özel bir ağırlık verildi, bizleri bir arada tutan şey buydu ve kısa zamanda üye sayısı beş yüzü bulacak olan birliğe ağırlık kazandırıyordu. Kırk dört ocağında, partisizlerin ve liberallerin, sosyal demokrat ve komünistlerin, aralarındaki tüm görüş ayrılıklarına rağmen antifaşist bir cephe olarak birleşmeleri hâlâ mümkün görünüyordu. Belki de yanılgı Hodann'ın, tüm kesimlerin soruları ve çatışmalarıyla içeriden ilgilenip tüm niyetlere insani bir içerik kazandırmasıyla ilgiliydi, çünkü, başkanlık görevini bıraktıktan iki ay sonra Birlik'ten de ayrılması, kişisel olarak sivrilme niyetinin anonim güç siyaseti karşısında pes ettiği şeklinde yorumlanmış olabilirdi. Bugüne kadar sosyal demokratların gelecekle ilgili belirsiz düşünceleri karşısında komünistler önerileriyle üstünlüklerini göstermişlerdi, ve bunu yaparken kendi partilerinin hâkim pozisyonunu talep etmemeleri bunu daha da güçlendirmişti. Mücadelede önder rol üstlendikleri ve savaşın asıl yükünü taşıyan Kızıl Ordu arkalarında olduğu için bir özgüvenle davranabiliyorlardı, ve orada sol sosyal demokratlar mülkiyetin kamulaştırılmasından ve orduyla işbirliğinden uzak durulması gerektiğinden söz etmeye başladığı halde, koşullar elvermediği için sosyalizm propagandasından uzak duranlar da komünistler olmuştu. Ulusal Komite'nin çalışmaları, askerlerin temsiliyle tüm katmanların yer aldığı bir kurucu meclis işlevindeyse halkla da gerekli alışveriş içine girilmeliydi, amaç, deniyordu, olabildiğince geniş bir çevreye ulaşmaktır, bu nedenle de şimdilik siyasi bir programın belirlenmemesi gerekir. Faşizmin yenilmesi dışındaki tüm çabalar reddedilmeliydi, ta ki ortaya çıkan bir kurtuluş hareketi ulusal çıkarlara süreç içinde sosyal bir anlam kazandırana kadar. Birçok sosyal demokratta hâlâ kuşkular devam etse de, komünistlerin yaklaşımlarından kuşku duymak için neden yoktu, gerçi herkes diğerine göre yerini bulurdu, ama cephe kurma çalışmalarına katılan herkesin eşit hakkı olacaktı, cepheden herkes sorumlu olacaktı, ve korkunç yıkımdan sonra kendimizi içinde bulacağımız ortam o zamanlar bir güç birliğini ve eski sınıf temelli düşüncenin sonunu vaat eder görünüyordu. Ulusal Komite esir düşen İsveç'e kaçan askerlere dönük çalışmalar için bir üs konumu kazanmıştı, işte tam bu hedef, aslında uyumun kanıtı olarak işlemesi gerekirken, ayrışmaya neden oldu. Diktatörlük altında büyümüş, eğitilmiş kuşakların demokratik bir Alman devletinin yurttaşlarına dönüşmeleriyle ilgili Alman askerlerin eğitimiyle uğraşırken Kültür Birliği de İskandinav ülkelerini işgal etmiş Alman birliklerinden baştaki ortak kaygı, farkına varılmaksızın kendiliğinden başka yöne kaymış ve bir gün hükümet görevlerini ellerine alacak olanlar ve bu yüzden çok daha büyük çaplı eğitim görevine kendilerini hazırlamak iste-

yenler arasında kitleyi kendi neferi yapma çekişmesine dönüştü. Partilerin dışında duran, Almanya'ya dönmeyi düşünmeyen ve Alman göçmenlerin ve İsveçli entelektüellerin saygısını kazanmış olan Hodann, Birlik'i amaçlanan tarafsızlığı içinde temsil etmeye uygun nitelikteydi. Almanya'yla ilgili konularda İngiliz Elçiliği'nde danışmanlık görevinde çalışması onun karşısına bir sorun olarak çıkarılmamıştı, nitekim komünistler de Moskova'daki Ulusal Komite'yle bağlantılarından dolayı suçlanmıyorlardı, ortak düşmana karşı Doğu ve Batı birlik içindeydi. Hodann yirmi sekiz ocakta, birlik henüz bozulmamışken, davetlilerin karşısında yaptığı konuşmada, Almanya'nın onursuzlaştırıldığı onca yılın ardından geri kazanılması gerektiğini söylediği kültürün önemini vurguladı. Kendisinin, Almanya kaynaklı şiddete karşı bir ömür boyu duran, önce imparatorun ve generallerin hükümdarlığı altında kendini gösteren, sonra Weimar Cumhuriyeti döneminde finans sermayesi tarafından, son olarak da barbarlık rejimi tarafından sürdürülen bu şiddetle mücadele etmiş biri olarak, Alman kültürünün yeniden canlandırılması çabalarından söz etme hakkını kendisinde gördüğünü belirtti. Omuzları yukarı kalkık, solgun yüzü ve alnında görünen teriyle kürsüde konuşmasını yaparken önce Almanya'yla başladı, Almanya'yı, yüz yıl gibi bir sürede beş kez dünyanın üstüne çöken, her seferinde kuşatılmış olduğu, yaşam alanının tehdide maruz olduğu efsanesini anlatan, düşmanın entrikalarını öne süren, anlaşmaları ihlal eden, suçu başkalarının üstüne yıkan ve kendini seçilmiş ve yenilmez olarak sunan, ve bu yüzden bir daha başka halkların karşısında büyüklenecek gücü bulamaması için ağır bir darbe yemesi gereken bir ülke olarak sergiledi. Ve vicdan rahatlığıyla buna eklemek istediği şey, bu ülkenin gene de ayakta kalması, kendini mahvedecek noktaya getirilmemesi gerektiğiydi, çünkü uygarlık çemberinde bu ülkeye yeniden ihtiyaç olacaktı. Bu ülkede bir kültürün nasıl var olabildiğini sordu ve barbarlığa karşı koyan insanları hatırlattı. Kültür bir karşı koyuştur, bir başkaldırıdır, dedi. Başkaldırının gücü baskının şiddetiyle ölçülmeliydi. Karşı koyuş iradesi mevcut olduğu sürece kültür de mevcuttu. Suskunlukta, uyumda kültür silinirdi, geriye sadece törensellikler, ritüeller kalırdı. Devasa güç karşısında başkaldırı tavrından vazgeçmeyenlerin sayısı yüzleri geçmese de bu cesaret kültürün varlığını kanıtlamaya yeterdi. Ve şimdi Doğu'daki kamplarda girişilen imha hareketi düşünüldüğünde bu duruşun değerinin ne kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılıyordu. Bize ulaşan sayılar yetersiz, dedi. Her yeni haberde on iki bin oluyor, on altı bin, kırk bin oluyor. Hükümetlerimiz susarken orada duman olup havaya karışanlar Yahudiler. Ortalık karıştı. Bağrışlar duyuluyordu, bu olamaz, bu doğru değil. Bizim kültürümüz böyle bir topraktan çıkıp gelişecek, dedi Hodann. Böyle bir canavarlığın nasıl ortaya çıkabileceğine açıklama getirmeye çalışarak Alman halkının askeri idealini neden olarak

belirttiğinde ön sıralarda oturan Parti yöneticilerinin tepkisini çekti, kendileri hiyerarşi içinde yetişmiş, otoriteler karşısında saygının, görevleri harfiyen yerine getirme iradesinin ve askeri disiplinin iliklerine işlediği bu çevreye göre tam da Hodann'ın eleştirdiği özelliklerin, halkı yönlendirecek yeni simgelerin oluşması için gerekli olduğu kanısındaydılar. Hodann konuşmasına devam ederek, Almanların kendi hatalarını kabul etmeyip yine başkalarını suçlayacağı beklentisi karşısında özellikle göçmen Almanların önemine dikkat çekerek, onca yıl ülke dışında çok çeşitli ülkelerin karakterleri hakkında bilgi edinmiş oldukları için onlara yeni bir zihniyetin doğmasında görev düşeceğini vurguladı. Bu söylenen çoğunun düşüncesine ters değildi, ama Almanya'nın yeni bir Avrupa birlikteliği içinde entegrasyonundan söz ettiğinde, homurdanmalar ve tıslamalar başladı, ve nasıl bir Avrupa, nasıl bir birliktelik düşünülüyor, diye sorular ortaya atıldı, ve bazı yumruklar parmak kemiklerinin beyazı ortaya çıkacak kadar sıkıldı. Ancak bundan bir yıl sonra, Yalta Konferansı'nda sadece Almanya'nın bölgelere ayrılması değil, aynı zamanda kıtayı boydan boya katedecek sınıra da karar verildiğinde o gün neden bir uyuşma olmadığı, güvensizliğin öne çıktığı anlaşılıyordu. Komünist siyasetçiler, Batı güçlerinin Almanya'nın sosyalizme dönüşümüne seyirci kalmayacaklarını, ve onların hedeflediği sosyalist cumhuriyetin ancak Sovyetler Birliği'nin himayesinde gerçekleşebileceğini biliyorlardı. Churchill, Bolşevizmle mücadeleden vazgeçmeyeceğini gizlemiyordu, Vogel ve Ollenhauer'in çevresindeki sosyal demokratlar da onun yolundan gideceklerini gösterdiler. Demek ki kaçınılmaz olarak sürtüşmeler olacaktı. Kırk dört ocağında, Sovyet orduları Almanya'nın üstüne silindir gibi gelirken ve Batı güçleri onun bu harekâtta kan kaybedeceğini umarken Komünist Parti ulusal cephedeki yerini sağlamlaştırmak için çabalarını artırmış bulunuyordu. Komünistler, sağ sosyal demokratları antifaşist güçleri aldatmakla suçlarken karşı taraf da onların Ulusal Komite'yle tek amaçlarının komünizmi Almanya'ya taşımak olduğu ve Halk Cephesi'ni kendi güçlerine tabi kılmak istedikleri kuşkusunu besliyorlardı. Bütün bunlar kırk dört ocağında henüz pek dile gelmiyordu, sadece siyasi çalışmanın içinde yer alanların sezdiği bir şeydi. Hodann, Alman toprağında tohum olarak ekilen demokrasiyi geliştirme hedefini savunuyordu, ama o aynı zamanda görmesini bilen, insanın zayıf yanlarını ve sapmalarını tanıyan biriydi, ve bu, onun konuşurken birden tutulmasına neden oldu. Bir boğulma krizinin geldiği korkusuyla şırınganın bulunduğu kutuyu hemen açtım, ama onu bir anlığına susturan şey, farklı ideolojilerin güdülediği, biri doğudan biri batıdan ilerleyen iki ordunun Almanya'da karşı karşıya geldiği düşüncesiydi. Kültür Birliği'nin kurulmasının arkasında yatan çözüm düşüncesi, akıl, Hodann'ın içinde tuhaf bir biçimde geri çekilmişti, ve sözlerini içi boş kelimeler olarak hissetmesinin tek nedeni,

birbirine düşman iki sistemin birbirlerinin karşısına dikilmesiyle birlikte, halklara ne istediği sorulmadan tek hedefin görülmemiş büyüklükte güçleri toplamak haline geldiğini görmesi değildi, aynı zamanda burada, atalardan bu yana sürdürüldüğü gibi erkekler tarafından düşünülmüş ve erkekler tarafından son felakete sürüklenene kadar inatla sürdürülmüş düzenin bir özelliği olarak karşı konulmaz bir enerjinin toplandığının da farkında olmasıydı. Hiçbir beyin gücü, bir değişimi getiremezdi. Bugüne kadarki hiçbir toplum formasyonu, erkek umarsızlığını kırmayı ve yerine toplumun selametini isteyen bir duyguyu koyamamıştı, aynı kuşağın yaşadığı iki evrensel yıkım savaşı bile erkeklerin azgınlıklarını söndürememişti. Evet kadınlar da bu düşüncesizliğin içine sürüklenmişler, onlara dayatılan geri düşünceye sarılmışlar, tiranların esin perileri, kahraman anneleri olarak bu budalalaşmada yerlerini almışlardı, kadınlar ve erkekler maruz kaldıkları acının yükünü, sorumluluğunu birlikte taşımak durumundaydılar, ama erkekler elebaşıydı burada kadınlar ezilmişlikleriyle onların peşinden gitmişti. Ve erkeklerin hâkimiyet alanlarından oluşan, en vahşi saldırıların, katliamların gerçekleştiği bu dünyada, sanatsal düşüncelerin varlığını bilmek de teselli olmuyordu. Serbestlik alanının sürekli giderek daraldığı bu yerde ulaşılabilecek her şey güçsüzlükle damgalı olabilirdi. Hodann'ın neredeyse fısıltı halinde, mütevazı bir tonda konuyu başka yere çekerek, Alman göçmenlerin İsveç kültür çevreleriyle deneyim alışverişine girmek arzusunun yaklaşmakta olan işlere yeni bir açıdan bakış sağlayabileceğinden söz etmesi, karşısında açılan bağdaşmazlıkları düşününce onda bir baş dönmesine neden oldu, ama her nefesinde hastalığıyla mücadele içinde edindiği bir sıkı duruşla, elleri kürsünün kenarlarına dayalı, bir kere daha kendini göstererek her tür çaresizlik düşüncesini küçültecek bir kararlılıkla hümanist realizmini vurguladı. Hemen önünde güçlü komünist kanat oturuyordu. Üyeleri ülkenin tüm bölgelerinden kalkıp gelmişlerdi. Onların sosyal demokratlar gibi henüz başkentte ikametine izin verilmemesi onların mevcudiyetine özel bir önem kazandırıyordu. Artık kendilerini gizlemelerine gerek olmasa da, illegalitede geçirdikleri yılların verdiği dikbaşlılık onların duruşlarına damgasını vuruyordu. Wehner aralarında değildi, Wehner'in yakın adamı Wagner ve başka birkaçı daha yoktu. Bu manzara, onların gruplarını, parti çizgisinden sapanlardan arındırdığını gösteriyordu. Bu doğruydu, çünkü tüm birlik çabaları aynı zamanda bir iktidar mücadelesiydi. Pek az kimse Wehner'in dışlandığını biliyordu, hatta belki kendisi bile, şimdi Smedsbo Göçmen Kampı'nda bahçıvan olarak gül tarhlarının bakımını yapan Wehner bile haberdar değildi. Mewis'in onun dışarıda kalmasını açıklaması gerekmiyordu, çünkü bu konudan İsveç makamları sorumluydu. Parti içindeki rakibinden kurtulmuştu ve artık partinin buradaki seksiyonunu Moskova'nın talimatları doğrultusunda istediği

gibi yönlendirebilirdi. Bunun böyle olması gerekiyordu. Bir cephenin ayakta kalması, en güvenilirlerin ve en sıkıların ön safta durmasına bağlıydı. Sürgünde ve Almanya'nın içinde böyle olmuştu, Alman işgalindeki ülkelerde böyle olmuştu. Mevzilerini korumak durumundaydılar, savaş sona erdiğinde örgütlerinin hareket kabiliyetine sahip olması gerekiyordu. Yeraltında mücadeleyle kazandıklarını ellerinden kaçırma hakları yoktu. Komünist Enternasyonal geçen yıl, tek tek ülkelerdeki partilere özgürlük alanı tanımak ve onların karar gücünü artırmak amacıyla tasfiye edilmişti. Ama enternasyonalizm varolmaya devam edecekti. Zor sınavlardan geçilmişti. Benimsenen taktik onların uzun süre dışarıya karşı sessiz kalmalarını gerektirmişti. Ama hedeflerinden hiç vazgeçmemişlerdi. Şimdi görevleri gerici çabaların üste çıkmamasını sağlamaktı. Burada dışarıda sosyal demokratlar sayıca onlardan üstündüyseler de onlar birlik sergileyebilen taraftı. Kararlılık, beraberlik onların yüzlerine yazılmıştı. Hodann bunu tektipleşme olarak algıladı. Birlik içinde olmak onlara tartışmalarda avantaj sağlıyordu, o zaman aynı görüş defalarca vurgulanabiliyordu, buna karşılık sosyal demokratların görüşleri birçok yöne ayrılıyordu. Komünistlerde birlik beraberlik hâkimken sosyal demokratlardan muğlak, akışkan bir manzara yansıyordu. Ama normalde netlik yanlısı olan Hodann, ucu açık argümantasyonu, bu sürekli gidiş gelişi hazır yargıya tercih etmeye başlamıştı. Komünistlerin de pozisyonlarını uzun tartışmalar ve arayışlardan sonra edindiklerini, varılan noktayı ancak sonra hep birlikte savunduklarını biliyordu, ama şimdi, sosyal demokratların yaptığı gibi, geniş yelpazeli analizin daha güvenilir bir yanı olduğunu seziyordu. Komünistlerin cephesinde, bir şeye kuşkuyla yaklaşmak saldırı gibi algılandığı ve çizgidışı düşünceler, çoğunlukla duruşmayı andırır bir tartışmaya yol açtığı için onlardan uzaklaşmıştı. Sosyal demokratlar, gruplarının farklı yaklaşımları içerdiğini gizleme tavrı içinde değillerdi. Hatta tek tek kişilerin bile tam ne düşündüğü her zaman belli olmuyordu. Tarnow, Stechert, Heinig, Blachstein sendika hareketinden geliyorlardı, önceleri radikal kanattaydılar, ama şimdi kısmen Londra'daki tutucu kanadın arkasındaydılar, komünizm karşıtlığında onlarla birlikteydiler, ama antifaşist tutumlarıyla onlardan ayrılıyorlardı, gerçi komünistlerin gözünde bağlayıcılıktan uzak bir tutumdu bu. Onlara göre bu kesim, önceki savaştan sonra halkın tarafında saf tutan, ama bunu onların haklarını savunmak için değil, daha sonra halkı sanayinin ve sermayenin eline terk etmek için yapan sosyal demokratlara benziyordu. Sosyal demokratların bazıları faşizme karşı bir birlik cephesine izin vermek istemiyordu, eski sendikacı Krebs ve Mugrauer gibi bazıları ise Komünist Parti'yle birlikte çalışmayı istiyordu. İki tarafın çabası da çalışanlara yönelikti, sosyal demokrat kesim, var olandan mümkün olduğunca yararlanıp Alman İşçi Cephesi'ni yeniden inşanın ve sendikal hareketin temeli yapmak

amacındaydı, komünist kesim ise, faşizmin doğmasına yol açan ne varsa, ortadan kaldırmak ve yeni toplumsal örgütlenmeyi kurmak amacındaydı. Sosyal demokrat yayıncılar arasında en tanınmışları Tarnow ve Stechert'ti. Aslında bütün sosyal demokrat grup entelektüel bir merkez halindeydi. Yayımlanan kitap, gazete ve dergilerde kamuoyuna sunulan makalelerin miktarı bile komünistlerin teori ve kılavuz adına ortaya koyduklarını kenarda bırakıyordu. Aralarında Strzelewicz, Friedländer, Rück, Fricke, Koetting, Enderle, Szende gibi yazarlar vardı, aralarında Willy Brandt ve Fritz Bauer vardı, ve edebiyat tarihçisi Brendensohn gibi bağımsızlar, *Wiener Neue Freie Presse* gazetesinin eski yayıncısı Benedikt, sosyal demokrasiye yakın duran Käte Hamburger ve Max Tau vardı. Szende, Strzelewicz, Rück, Enderle Komünist Parti üyesiydiler. Enderle bin dokuz yüz yirmi sekizde partiden atılmıştı, Strzelewicz Çekoslovakya'da Halk Sosyalistleri'nin tarafına geçmişti, Blachstein ve Brandt Sosyalist Parti'den geliyorlardı, Blachstein, Devrimci Sosyalist Gençlik hareketi üyesi olduğu sırada İspanya'da anarşist lider Nin ve çevresine karşı girişilen hareket sırasında komünistlerce tutuklanmış ve İspanya İç Savaşı sona ermeden önce Komünist Parti'nin hapishanesinden kaçarak Fransa'ya gelmişti. Onların hepsi siyasi kavgaların ve karışıklıkların biçimlendirdiği insanlardı, otuzlu yılların son döneminde edindikleri deneyimlerin ardından Sovyetler Birliği'yle ilgili bakışlarını değiştirmişlerdi, bazıları, savaşın yayılmasından sonra tekrar anlaşma zemini aramaya başlamıştı, ama bütün bu bir yerlere savrulmuş sosyalistler, reformistler, Marksistler için Sosyal Demokrat Parti çokyönlü çalışmalarının ortak zemini haline gelmişti. Sosyal demokrat basın onlara açıktı, oysa komünist yazarlar sadece *Politische Informationen* gazetesine, Ulusal Komite'nin yayın organına mahkûmdular. Strzelewicz, elleri minicik, karga gibi sesli ve kafadan ibaret bu diyalektik düşünür sosyal demokrat yayıncılar arasında en çok hareket getireniydi, ama Hodann, sarsıcı, grotesk ifade biçimlerini iyi kullanan, komünistlerin hiç cesaret edemediği gibi kapıp koyverebilen Friedländer'e de önem veriyordu. Öteki tarafta ise Glückauf ve Seydewitz gibi bağımsız yazarlar bile talimatlara harfiyen uyuyorlardı, sadece doğrudan partiye katkısı olan şeylerin propagandası yapılıyordu, ağır, kuru ciddiyetin hâkimiyeti vardı. Doğrusu işçi partilerinden birinde sadece entelektüel enerji toplanmış olması, yani sosyal demokratlar grubunun neredeyse sadece okumuşlardan oluşması garipti. Belki de bu grup kendiliğinden bir kültür birliği oluşturabilirdi, ama o zaman yetersizlikleri açığa çıkardı. Salondakiler üzerinde bir göz gezdirilse yoksunluk içindeki küçük burjuvalardan pek ayrılamasalar da burjuva kökenlilerin ağırlığı gözden kaçmazdı. Sanatçılar, düşünürler arasında proleter boyut, yıllardan beri işçi lokallerinde, atölyelerde, fabrikalarda kültür çalışması yürütenlerle sınırlı kalmıştı, ve bu yolla onların resimleri ve müzik

eserleri, edebiyatları ve bilimleri, eğitimleri içinde ele alınmayan yeni malzemeler kazandırmıştı. Onlardan henüz tüm cesaretini yitirmemiş olan bazıları silik, bulanık bir umut içinde Kültür Birliği'nin onlara sağlayacağı platform sayesinde, edinmiş oldukları kendine özgü deneyim ve bilgilerini kullanarak mesleklerini icra edebileceklerini düşünüyorlardı. Ama hepsi için geçerli bir sorun vardı, kendilerinin nasıl bir gelişim geçirdiği, neyi ortaya koyabildikleriyle ilgili düşünemiyorlar, varolma mücadelesi veriyorlardı, her ne kadar bazıları resimlerini arada bir sergileme şansı bulmuşlar, veya defalarca geri çevrildikten sonra bir dergide makale yayımlatabilmişlerse de, onların suskunlukla karşılanması öyle büyüktü ki onlar unutulmuşlar arasına katılmışlardı, ve sadece bu yüzden bu soğuk cuma akşamında, yaşadıklarını birbirlerine kanıtlamak üzere Jarla Meydanı'nındaki Bürger Okulu'nda toplanmışlardı. Önceleri arada bir birbirleriyle karşılaşıyorlardı, örneğin destek ödeneklerini almaya gittiklerinde, Riddarholm'daki baraka önünde sırada beklerken, yabancılar oturumunu uzatırken veya Sture Meydanı çevresindeki, Kung Caddesi'ndeki kafelerde. Şimdi ilk defa hepsi bir araya toplanmıştı, ama bir cemaate dönüşeceğe benzemiyorlardı, çünkü sürgün insanları birbirine yaklaştırmıyor, herkesi kendi yalnızlığı içinde köksüzleştiriyordu. Bazılarındaki tükenme, bir cemaate uyum gösteremeyecekleri noktaya gelmişti. Birçoğu kentte oturuyordu, ama bir kere sürgüne düştükten sonra, sürgünlükten bir daha kurtulamıyorlardı, bir yurtlarının olmayışını kabullenmişlerdi, erişebildikleri dışsal olanak, başlarının üstünde bir çatı asgari düzeyde bir çözümdü, ve burada kalacaklarını biliyorlardı. Arkalarında bıraktıkları, ilelebet yitip gitmişti. Hodann'ın ardından Thomas Mann üzerine konuşacak olan Brendsohn İsveç'te bir profesörlük bulamamıştı, günlerini arşiv memuru olarak geçiriyordu, fizikçi Lise Meitner de, herhangi bir yerdeki bir laboratuvarda alt bir pozisyonda çalışıyordu. Dışarı kaçmış Alman doktorlardan sadece Citron, Danzig kontenjanından biri olarak muayenehane açma izni alabilmişti, o da sadece göçmenlere bakma koşuluyla. Lindner ev ziyaretleriyle doktorluk yapıyordu, tıbbi kapasitesini dökülen bir çantanın içinde taşıyor, her an, yoksul bir hastanın yardımına koşmak üzere tetikte bekliyordu. Müzik alanında İsveç mutlak egemenlik hakkını kullanıyordu, besteciler Glaser ve Holewa, piyanistler Stempel Engländer, Fischer, Klinger, şan sanatçıları Spilga, Stahl, Ribbing konser salonu bulamıyordu, müzikolog Emsheimer'in yapacak bir işi yoktu, ve en kötü durumda olanlar oyuncular ve yönetmenlerdi, Arpe, Winner, Trepte ve Greid bir kenarda oturuyorlardı ve konuşmalar bittiğinde sahne almak için bekliyorlardı. İşte Helbig örneği önümüzdeydi, geçek savaşta enkaz altında kalmasının bir sonucu ağzının kenarı seğiren şu heykeltıraş, işte Tombrock, dağıtmış, kendi kendine mırıldanan biri, ve Rubinstein, Alman hapishanesinden kaçıp Sovyetler'e giden,

Riga üzerinden İsveç'e gelen ressam, ve işte Rosalinda, buğday tenli yüzü garip biçimde salman ve yüzen kalabalığın içinden bir görünüp bir yok oluyordu. Ljungdal ve Matthis, Tegen, Hammar ve toplantıyı açan Gunnar Myrdal gibi birkaç İsveçlinin de aramızda bulunması kültür yaşamıyla köprü olduğu umudu yaratıyordu, oysa bu kişiler, sürülmüşlerin arasına, onları düşünen birilerinin olduğunu göstermek amacıyla katılmışlardı sadece, ve ardından onların ulaşılmaz olacağı dünyalarına çekilip gözden kaybolacaklardı. Hodann, bu karaya vurmuşların, karşısında çömelmiş oturanların hepsine aynı ilgiyle sesleniyormuş gibi görünse de asıl ilgisi asker kaçaklarına, kamplarından tatil izni alan ve Warnke grubuna dahil edilen bu gençlereydi. Daha önce kaldıkları yerlerde onları ziyaretleri sırasında gördüğü bu biçimlenebilir, hırslı yüzlere bakıyordu. Ordudan firar kararları yeni yaşam anlayışına doğru atılmış bir ilk adımdı, ama, diye soruyordu kendine, diktatörlüğün mengenesinden kurtulup yeni siyasi etkiler altına giren bu gençlerin ayakları nasıl yere basacak. Gençlerle çalışmaya alışkın bir psikolog olan Hodann'a bazıları güven duymuştu, onlarla, gelecekteki yaşamlarına ilişkin sorunları, kendi vicdanlarıyla hesaplaşmaları sorununu görüşmüştü, ama öncelikle siyasi kararlarını deşmek istemiyordu, firar etmenin verdiği, zaman zaman bilinçaltında depreşen suçluluk duygusundan kurtulmalarını, yeni bir ahlak için temeli temizlemelerini, özgür seçimin değerini kavramalarını istiyordu, ama parti yöneticileri için onları pratik amaçlar için kazanmak daha önemli olacaktı. İlkgençliklerinden beri başka ulusları anlama çabasından koparılmış olan ve eski ideallerinin parçalanmasıyla oluşan bir boşluğun içindeki bu insanların, yeniden ait olabilecekleri bir birliğin içine sokulmaları, geniş çaplı organizasyon birimleri içinde eğitilmeleri gerektiğini düşünüyorlardı, yurtseverlikleri, fedakârlıkları hâlâ ayaktaydı ve işlevsizlik onları pasifleştirmeden onlardan yararlanılması gerekirdi. Hodann, tekrar yeniden insan kitlelerinin böyle birden ortaya çıkmış olmasından etkilenmişti, eski bağlarından kendilerini kurtaran insanlardı bunlar. Dokuz yüz on sekizde de aynı şey olmuştu, ve yirmili yıllarda, sonra dokuz yüz otuz altıda İspanya çağrıda bulunduğunda gönüllü olarak çıkagelmişlerdi, ne bir uyarıya, ne emirlere gerek olmuştu, ama o zamanlar toplumsal değişim için mücadeleye hazırdılar, ama şimdi bir kafa karışıklığı içindeydiler, bu şaşkınlık içinde de, faşist öğretilerin içlerini boşalttığı bu insanlar, komünist organizasyonların onlarda şu an görmek istediği öncülüğü üstlenecek durumda değillerdi. Ama Hodann kırk dört baharında, kendi evinde, Stora Essinger sırtlarında Stenhâll Sokağı'ndaki müstakil evinde yapılan görüşmelerde, toplanma noktalarından terhis edilen asker kaçaklarını kazanma konusunda çıkan tartışmaya pek değinmedi. Ancak yaz aylarında, Batı Avrupa'nın işgal altına alınmasının ardından tartışmalar şiddetlendi, ve ordular Almanya'ya yaklaştıkça şiddetin

dozu da arttı. Komünistler de toplanma noktalarını Stockholm'e taşıma hakkı elde ettiler. Orada konferanslar yapıldı, eski askerlerle düzenli toplantılar yürütüldü. Komiteler, dernekler kuruldu, eğitici kurslar düzenlendi, haftalık gazeteler çıkarıldı, ve kısa sürede aktivistlerin, devrimci hareketin halk iktidarıyla sonuçlanmasını hedefleyen çekirdek grubun çevresinde bir destekçi grup oluştu. Kültür Birliği'nin ilk toplantısı kamuoyunun dikkatini çekmeden, en fazla basında bir iki alaycı değinmeyle geçip giderken, birliğin içinde neler olup bittiği de pek az kişiye malumdu. Birçokları daha sonra o akşamı düşündüklerinde akıllarında bir tek kapanış bölümü, tiyatrocuların sahnelediği oyun kalmıştı. Ama oyuncuların o küçücük sahnede, piyanonun kenarında kalan dar alanda, merdiven ve kaidelerle karanlık sularıyla gölün üst tarafındaki Rütli Çayırlığı'm, çevresindeki buzullu yüksek sarp kayalıkları nasıl yansıttıklarını anlatabilecek durumda değillerdi.* Bunu sağlayan teknik olanaklardan ziyade yoksunluğun getirdiği hayal gücü olmalıydı, bu sayede seyirciler, Alpler'in parçası Gotthard Dağı eteklerinde, çift haleli ay ışığının altında, halk devletinin kurulmasını müjdeleyen özgürlük yeminini etkilenerek izlemişlerdi. Oyunculardan dalgalı saçlı Greid, Stauffacher rolünde büyüyordu, Trepte cüssesiyle sahneyi doldurarak Melchthal'ı oynuyordu, ve Winner'in canlandırdığı rahip seyircileri duygulandırmayı bilmişti. Silahlılar yükseklerden aşağı indiğinde, diplerden çıkıp geldiğinde, herkes birbirine, bu Schiller oyunu mu diye sormuştu, çünkü oyunun orijinalini sadece birkaç kişi hatırlıyordu, sanki oyun onlar için, burada kanunsuz dedikleri bir biçimde, ama zamanın gereğini yaparak toplananlar için yazılmıştı, sıkıntılı ülkeden, güçsüzlüğün gözyaşlarından söz eden her dize, onlara, iğfal edilmiş ülkenin dostlarına sesleniyordu, ve oyunu izleyenler, Rösselmann'ın yeni birliğin kuruluş yeminine ait sözlerini ve Stauffacher'in uyarıcı sözlerini kendileriyle birlikte dışarıya, karın ıslattığı sokaklara taşıdılar. Yaza kadar ortak cephe inancı sürdü, ama sonra cephe tartışması ayrılık nedeni haline geldi, bir taraf bunu küçümseyici bir tavır alıyordu, diğer taraf ise cepheyi Marksist devlet kavramlarıyla ilintilendiriyordu. Almanya üzerindeki askeri baskının artmasıyla, Batı güçlerinin savaşın bitmesiyle birlikte, sağ sosyal demokratların da desteğini alarak, komünizme karşı mücadeleyi sürdürme aşamasına geçecekleri belirginleşmeye başlamıştı. İttifak savaşın sonuna kadar sürecekti sadece. Komünist siyasetçiler, yeraltındaki güçlerin yok edilmesiyle ve en büyük burjuva muhalefetinin çelişkileri tırmandırmasıyla sürgünde ortak bir cephe ve buna bağlı olarak tek bir Alman dev-

(*) F. Schiller'in bir İsviçre efsanesi olan Guillaume Tell'i konu alan oyununa (*Wilhelm Tell*) gönderme yapılıyor. Schiller'in özgürlük temasını işleyen oyununda İsviçre'nin kanton sistemi halkların kendi kendini yönetmesinin örneği olarak alınır. Oyunda Tell eylem adamı olarak, Stauffacher ise düşünce adamı olarak kendini gösterir – ç.n.

leti çabalarında yalnız kaldılar. Onlarla birlikte çalışmak isteyen sosyal demokratların sayısı giderek düşünce cephe, komünistlerin elinden çıkma bir biçime dönüşmeye başlamıştı. Eğer şimdi bir devrimci antifaşist cepheden söz ediliyorsa bu arzu edilen şey olduğundan değil, emperyalizmle sosyalist güçler arasındaki genişleyen sınıf mücadelesinin getirdiği bir sonuçtu. Komünistler bu mücadelede kendi yerlerini sağlama almak durumundaydılar. Birlikteliğe hazır herkesi kazanma zorunluluğu ideolojinin Kültür Birliği'nin çalışmalarına da sıçramasını meşrulaştırıyordu. Kültür Birliği'nin partilerüstü olması talebi, mümkün olduğunca çok kişinin ortak kültürü koruma görevinde bir araya getirilmesi çabasıyla çelişmiyordu, buna karşılık Birlik'in siyasallaşmasından korkanların tavrı, tekyönlü bir siyasete, gerici bir siyasete hizmet ediyor ve Birlik'in temellerini yıkacak bir yöne gidiyordu. Hodann, bağımsız kalma fikriyle kendini birden dışlanmış buldu ve yoldan çıkmış biri, hatta bir hain damgasını yemekten kurtulamadı. Güz aylarında onu evraklarla yığılı büyük masasında çalışırken gördüğüm zamanlar, İspanya'da Jucar'daki çiftlik evinde, Cueva la Potita'daki halini, onu çevreleyen duvar frizlerindeki Don Quijote öyküsünün sahneleri arasında, personelle hastalar arasındaki sürtüşmelerin raporlarını kaleme alışını ve çözümler arayışını hatırlıyordum, ve o dönemde Hodann'ın ayrışan iki ayrı tavrın işaretleri olarak gördüğü şey şimdi tam anlamıyla varlık bulmuştu. Onun için toplumsal düşünce bireysel sorumluluktan ayrılamaz bir şey olduğu için ortaya konan bir tavır da ancak bireysel yargıya dayanıyorsa bir değer taşıyordu. Özellikle de bu ülkenin, milyonları ölüme sürükleyen Almanya'nın şimdi, kuşku duymaktan çekinmeyenlere, babaların, otoriter seslerin buyruklarına daha fazla boyun eğmeyeceklere ihtiyacı vardı. O, ulusal bir cephe için mücadele verenlerin yanında yer alamazdı, evet ulusalcılıktan, özellikle de kendi şovenizminin kurbanı olmuş bu ülkenin ulusalcılığından tiksiniyordu, ama aynı olumsuzluğu, Sovyet Partisi'ndeki deformasyonla birlikte gelen karanlık olayları hatırladığı zaman da duyuyordu. Halk savaşının kahramanlık yönü insanın aşağılandığı gelişmeleri unutturmamıştı ona, partilerinin dogmalarını yeni kuşaklara aktarmak isteyenlere güven duyamıyordu, kurtuluştan sonra artık mutlakçılık olmamalıydı, gelmesi gereken tek şey, bir kendini sorgulama dönemiydi. Ama zaman daralıyordu. Komünistleri sebatkâr bir çalışmayla bu askerler arasında en küçük gruplara kadar inerek onlarla tartışmak, ülkede mekik dokuyarak onların bulunduğu yerlerde, tarlalarda, barakalarda temaslar kurmak, hâlâ kararsızlık içindeki tek tek kişilere mektuplar yazmak, onlara faşizme yol açan nedenleri açıklamak görevleri bekliyordu, bu gençleri rahat bırakmak mümkün değildi, ordudan kaçmanın ardından şimdi karşı savunmaya geçmelerini sağlamak gerekiyordu, özellikle de onların, komşu ülkelere saldırıların içinde yer almış bu askerlerin, yukarıyla

uyuşmadığını göstermesi, rejime karşı mücadelenin tabanını özellikle onların oluşturması gerekiyordu. Ve eğer böyle bir şey kendini gösterirse o zaman halk da etkilenir, kendi askerlerinin işçilere, kardeşlerine çağrısı geç olmadan kendi elleriyle ülkeyi temelinden değiştirme şansını yaratabilirdi. Sayıları iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar azalmış olan partili önderlerin çabalarının arkasında, tarihin akışını bir yenilenmeye olanak verecek yöne kaydırma iradesi yatıyordu, büyük güçlerin, yeraltında ortaya konan fedakârlığı hiçe sayan aldırmazlık içindeki güçlerin karşısına dikilme iradesiydi bu. Sayıları yüz iki yüz kadar olan ulaşabildikleri kaçak askerlere, onlardan ne beklendiğini anlatmak için yorulmadan uğraşıyorlardı, darbe yemiş bu insanları içlerinde yatan gücün varlığına ikna etmek, her birinde, her şeyin kendisine, tam da ona bağlı olduğu bilincini uyandırmak gerekiyordu. Hodann ise sözlerin, ne yapılması gerektiği, onların neyi yanlış yaptığı açıklamalarının genç insanların kafasına çakıldığını görüyordu sadece, tıpkı başka cepheden de olsa bir zamanlar yine yapıldığı gibi. O zaman yapılan yanlıştı, şimdi doğrusunu görüyorlardı, ama kendileri bunu nasıl ayırt edebilecekti. Yine de Hodann'ı Kültür Birliği'nden ayrılmaya iten şey Warnke'nin hâlâ tereddüt içinde olan bazılarına ya bir tarafı ya diğer tarafı seçmeleri ültimatomu olmamıştı, asıl neden Wehner'in atılmasıydı. Ağustosta nihayet kamptan serbest bırakılan ve sanayi kenti Borâs'ta bir tekstil fabrikasında iş bulan Wehner'in birlik hareketine katılımına izin verilmemesi, Hodann'a, Komünist Parti'nin cephe içinde önplanda olmak istediğinin ve kendi ilkelerinde ısrar edeceğinin göstergesiydi. Wehner'in sosyal demokratları ve komünistleri birleştirmek isterken, sosyal demokratları avantajlı konuma getirerek komünistlerin egemenliğine zarar verebileceği düşünülüyordu. Warnke'nin bazı asker kaçaklarına yazdığı mektup da aslında Hodann'ın bir açıklamasının, Almanya'nın demokratikleşmesinde Batı güçlerinin desteğinin gerekli olduğu düşüncesinin sonucu olmuştu. Güz sonlarında müttefiklerin ortak hedefinin ne olduğu belirsiz hale geldiği için, Hodann'm, İngiliz ve Amerikan güçlerine uygun bir çözüm yönündeki fikri, faşizmden arındırılacak ve sosyalizmin inşasına olanak tanıyacak bir devlet isteyenlerin gözünde onu, faşist geçmişi örtbas edecek ve mülkiyet ilişkilerine dokunmayacak bir Almanya'nın savunucusu kılmıştı.

Asker kaçakları görüş ayrılıklarının nedenini kavrayamıyordu, Hodann'm ve Warnke'nin argümanları arasında gidip geliyorlardı, ve sonunda Birlik'in bölünmesiyle bir şaşkınlığın içine düştüler, sadece geçmişten kopmanın değil, gelecekle ilgili perspektifsizliğin de boşluğunu yaşıyorlardı. Sonra bazıla-

rı, Hodann'ın demokratik ve hümanist ilkelerinde dayanak bulacağını umdu, bazıları ise kendilerini işçi hareketinin geçmişiyle, sendika ve enternasyonalizm meseleleriyle tanıştıran Warnke'nin etrafında toplandı, ama çoğu, bir bütünlüğün sağlanamamasından hayal kırıklığına uğramış olarak siyasetin stratejilerinden ürktü. Psikoloğun görüşleriyle parti yetkilisinin görüşleri bağdaştırılabilirdi, zira hareketin devamını sağlayabilmek için hem ahlaki hem pratik kılavuzlara ihtiyaç vardı. Ne var ki kırk beş baharında, Almanya'yı işgal eden savaş galiplerinin Almanya'yı işgal bölgelerine ayırma girişimi kendini gösterdiğinde, geriye artık sadece, zamanında gereken yerde hazır olmak için yürütülen bir yarış kalmıştı. Burjuva basını, savaşan Batı'yı ateşliyor, gelecekteki gelişme açısından belirleyici olacak üstünlüğünü övüyordu, ve Kızıl Ordu'nun ilerleyişini neredeyse tamamen unutulmaya mahkûm etmişti. Sosyal demokratlar arasında, birleşik bir sosyalist parti düşüncesine en uzun süre bağlı kalan Willy Brandt olmuştu. O, kendi partisi içinde var olan eğilime ve Almanya'da ağır sanayinin ve para kurumlarının iktidarını restore etmeye niyetli müttefik kuvvetlere karşı uyarıda bulunan tek kişiydi. Ama Sovyet, İngiliz ve Amerikan birliklerinin Alman topraklarına doğru hareket halinde olduğu bir dönemde bir birlik hâlâ nasıl oluşabilir, diye soruyorduk kendimize. Brandt'ın tasavvur ettiği biçimiyle geniş, demokratik bir birlik içinde komünistler azınlıkta kalacaktı. Oysa komünistlerin görüşüne göre, bir birlik partisi, illegal mücadelenin öncüsünü çıkarmış olan kendi hareketlerinin önderliğinde olmalıydı. Bu anlayışlarını ülkenin batısında hiçbir zaman diğer taraflara kabul ettiremezlerdi. Brandt, sosyalizmi silmek ve komünistlerle ayrılığı keskinleştirmek isteyen partisinin yönetim düzeyinde hiçbir şey elde edemeyecekti. Komünistler bin dokuz yüz on sekizin hatasını tekrar etmek istemiyorlardı, kendi kontrollerindeki işgal bölgesinde zaman kaybetmeden güçlerini pekiştireceklerdi. Sosyal Demokrat Parti, ilk savaşın ardından da yaptığı gibi, burjuva toplumu içinde bir oluşuma giderdi. Komünistler, yirmi beş yıllık bir siyasi çözülmeden sonra, sosyalizmin kurulması yönünde birliği zorlayacaklardı. Sürgündekilerin ortak kültür tasavvurları da sonuç vermemiş, ama Kültür Birliği'nin çalışmaları siyasi açıdan yararlı olmuştu. Bir kere daha görüldüğü üzere, sürgün, nereye ait olduklarını bilmeyenleri güçsüzleştirmişti sadece, aidiyetlerini hiç unutmayanlar için sürgün, sonrasında yeni başlangıcın geleceği geçici bir ara durum demekti. Birlik bu durumdakiler için sebatlarının anlamlı olduğunu doğrulamıştı. Şimdi, ülkelerinden sürülmüşler olarak ülkelerinin kültürüne güven duyduklarını vurgulayabilirlerdi, onlar bu kültürün geleneklerini kendilerine ait olacak bir toplum düzenine entegre etme hakkına sahiplerdi, oysa izledikleri yolun dışına düşmüş olanlara ait bir kültür yoktu artık. Bu gelişmenin dışında kalacak olanlar için, sürgünün sona ermesiyle bunun

ölümcül sonuçları görülmeye başlamıştı, hayatta kalmış olmalarının anlamını onaylayacak şeyi sadece çok azı bulabilecekti. Parti çalışanları için, yıllarca ülkelerinin dışında kafa yordukları her şeyin gerçekleşeceğinin işaretleri görünüyordu, beklenen çarpışmalar da, korkunç türden olsalar bile, onların eğitilerek hazırlandıkları sürecin bir parçasıydı. Almanya'da devrimci bir dönüşüm olabileceği umudu için kimseyi kazanamıyorlardı, ama kültürün yeniden canlandırılması gereğine duydukları inanç, partilerüstü görmeye devam ettikleri birliğe son bir hareketlilik getirmişti. Başkanlığın değişmesiyle burjuva kesimlerinin giderek daha fazla terk ettiği birlik esas yapısını kaybetti ama aynı zamanda en verimli dönemini yaşadı. Kendine özgü bir Alman kültürüne hiçbir zaman olumlu bakmamış biri olarak bana, gelmekte olan devrimci, evrensel bir kültür, çekiciliğiyle gündelik akışın iç karartıcılığına dayanma gücü veriyordu. Sendika gazetelerinde yayımlanan makalelerimin ve ender olarak bir edebiyat dergisinde çıkan şu veya bu yazımın geliriyle kıt kanaat geçinirken, dille ilgili deneyimlerimi geliştirmemi sağlayacak zemini genişletebiliyor ve önümde, ortak bir yaşamın kapılarını açabilecek her çeşit çabanın, edebî ve toplumsal, görsel ve siyasal çabaların geliştiğini görüyordum. Barış gününe kısa bir süre kaldığı dönemde hepimizi bir coşku sarmıştı, hazırlanmış bavullarının yanında oturan siyasi kadrolar da, dünyanın çektiği acıların doğurduğu bilincin bir uzlaşmaya götüreceği düşüncesine kapılmışlardı. Ama işte savaştan yara almamış Amerika, Avrupa'nın üzerine çöküp, İngiltere ve Fransa'nın emperyal mirasını devralma hesapları yapıyordu, ceset kokusunun içine küstah ve taze güç olarak adım atacak ve bizim ulaşmaya çalıştığımız her şeyi elinin tersiyle itecekti. Belki de beklentilerimizi bu kadar yüksek tutmamızın nedeni, son haftaları başka türlü geçirmeye dayanamayacak olmamızdı. Aralarında Henke'nin ve Hodann'ın da olduğu sadece birkaç kişi, gerçeğin hepimizin bildiği karşıt yönlerini dile getirdi, ülkede, dokuz yüz on sekizdeki enerjiden geriye bir şey kalmadığını, yenilen ülkede her şeyin galip güçlerin eline kaldığını, kadavra sadakatiyle kıpırtısız duran bu halkın efendileri can çekişirken bile onlardan desteğini çekmeyeceğini, sonra da daha güçlüler geldiğinde, hiçbir şey olmamış gibi onlara el sallayıp hizmetlerini sunacağını dile getirdiler. İliklerine kadar çürümüş bu ülkeyi düşündüğünde Hodann tiksinti duyuyordu. Buna karşılık Henke bir dönüşümün maddi koşullarının oluştuğunu düşünüyordu. Hodann için Almanya, Stanley ve Livingstone'un tanımladığı Afrika'dan da beter bir diyardı, ekonomist olan Henke için eski ağaçların kesilip yenilerinin dikileceği bir araziydi. Hodann bize İspanya'da heyecanla tanıttığı Birinci Beş Yıllık Plan'ın coşkusundan çok uzaklaşmıştı, ve bu plan şimdi Avrupa'nın göbeğinde, ama başka bir çerçevede uygulanabilirdi. Hodann bir dönüm noktasının yaklaştığı fikrini bezgin bir alayla karşıladı. Nasıl bir tıbbi sağlığı

yerinde olmayan biri bugünden yarına iyileşme yoluna girmezse, diyordu, hasta bir ülke de bunu yapamaz. Önce geçmişteki her şeyin sorgulanması gerekirdi, ona cevap olarak, bizim dikkatimizi geçmişe değil geleceğe verdiğimiz söylendi, örnek davranışlarla insanları yeni zihniyet yolunda eğitecektik, yeni kuşakları yanımıza çekecektik, eski ve kullanılmış şeylerin yeri moloz yığınıydı. Ancak bir sorgulamadan sonra, diye devam etti Hodann, demokratik özgürlükler filizlenebilir, ama, diye karşılık verildi, bu özgürlüklerin değeri ne olabilir ki, piyasaların, zenginleşmenin özgürlüğü karşısında bunların esamesi okunmaz. Sosyalist bir düzen yaratmak için, diyordu Hodann, sizler, içinde bulunduğunuz izolasyonun sonucunda şiddete başvurmak durumunda kalacaksınız, buna karşılık komünistler, bu şiddetin adalete hizmet edeceğini, oysa karşı tarafın şiddetinin, insanları sınıflara hapsettiği, çalışanları horladığı, ülkeleri ve kıtaları tekellerin hâkimiyetine soktuğu ve sürekli daha büyük bir silah gücüne dönüştüğü için yıkıcı olduğunu söylüyorlardı. Liberaller ve hümanistler ise, Sovyetler Birliği'nin çalışanlara bundan böyle örnek olamayacağını söylüyorlardı, bu kesimler, kendilerine hangi sistemin daha çok yarar getireceğini çabucak ayırt edeceklerdi, ücret, yiyecek, boş zaman, tüketim malları talep edeceklerdi, ideolojinin kendilerine empoze edilmesine izin vermeyeceklerdi. Onlar, diyordu komünistler, işyerleriyle ilgili kararları kendileri vermek isteyeceklerdir, üretimi kendi ellerine alacak, bir daha başkaları için çalışmayacaklardır, karşı taraf bunlara cevap olarak, çalışanların sosyalizmde yoksunluk çekeceğini, kendilerine yardım gelmeyeceğini, Sovyetler Birliği'nin kendi yıkımlarını giderebilmek için yıllara ihtiyacı olduğunu söylüyordu, oysa Batı'da para akışı olacaktı, orada mal ticareti, kentlerin imarı yoluna girecekti, orada kişisel girişim sınırsızca gelişme olanağı bulacaktı. Bu tartışma, bizim bir saptamamızla son buldu, kendi varlığımızla elde edeceklerimiz, bize dışarıdan hediye edileceklerden daha kalıcı olacaktı. Tüm bunlara rağmen, ben o sıralar, yani barıştan önce, suçun hangi tarafta olduğu soruma cevap vermek durumunda olsaydım, iki tarafın da ellerinde olanı ve kendi gerçek anlayışlarının gerektirdiğini yaptıklarını söylerdim. Çok sonraları günün birinde, bütün bunların içinde neyin kalıcı olduğunu, neyin bir tutku halinde, ama aynı zamanda kuşkular içinde yerine getirildiğini inceleyecektim. Ve bu geriye dönük bakışta, bizim daha sekiz Mayıs* tezahüratlarında çatlak bir ses duymuş olduğumuz bu rahatlama vaveylasını aslında yenilgiden duyulan dehşetin çığlığı olarak algıladığımız ve başarısız olmuş tüm çabaların ortasında durduğumuzu hissettiğimiz saptamasını yapacaktım, ve ben, o zamanlar, sürekli karar verilmesini isteyen katı seslere daha o zaman hak verdiğimizi görecektim, ve uzak gelecekte de bu sesler haklı çıkacaktı, çünkü karşıtlarının söylediği gibi, bu bir

(*) İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği gün – ç.n.

körleşme veya dar görüşlülük değildi, tersine onları çağrılarında ısrara yönelten şey görüş açıklığıydı. Tüm uyarıları bile geride bırakan, kısa süre sonra uyarıları ve bizi hiçe sayacak olan şiddetten dolayı kaybedecek zaman yoktu. O anda hangi tarafa ait olduğunu bilmeyenler arada ezilip gideceklerdi, nedeni onların gözüpekliği değildi, tersine kararsızlık içinde gayet güzel yaşayıp gidilebilirdi, ama kararsız kalanlar aşağılığın bir unsuru haline, akıntıya sürüklenerek yeni yıkıcılığın işbirlikçisi haline geliyorlardı. Deneyimlerimi yorumlamak için ihtiyaç duyduğum uzak mesafeden bakacağım gün geldiğinde o dönemin sonunda yaşanan sarsıntıyı hissetmiş olacaktım. Zaman kavramı üzerine konuşmak bizim önceleri de uğraştığımız bir şeydi, ama aradan o kadar süre geçtiğinde bu sürekli akan değişimi o zaman ne derinlikte hissedecektim, kötülüklere gebe bu savaş sonunu nasıl hissetmiş olacaktım. Sürgünün tasvirini yapmak için uzun yıllar harcadığım çabalardan başımı kaldırdığımda onu izleyen tüm yanlışları ve savrulmaları görmüş biri olarak yine kendimi bitkin hissedecektim, hepimizin yollarının ayrıldığı zaman bir kere hissettiğim yorgunluğu yeniden yaşayacaktım. Sürekli yeniden yaşadığım an karşıma geçmişin kaçınılmazlıklarım çıkaracak, aynı soruyla kafamı meşgul edecekti, içinde yaşanan şeyler ne ölçüde zihinde yeniden yaşanabilir diye, daha sonraki bilgilerin damgasını vurduğu geriye bakış, asıl durumlara ne ölçüde uygun düşer diye soracaktım kendime. Vardığım düşüncelerin derhal tükendiğini, gelmekte olan kötü yazgı tarafından gölgelendiğini düşünecektim, ve kırk beş mayısında henüz sahip olduğumuz açık görüşlülüğün yerini dar görüşlülük ve zihin kapalılığı alacaktı. O uzun bekleyişimin nedeni, gelecekte gelişecek net kavrayışlardan yararlanarak geçmişi aydınlatmak olacaktı kuşkusuz, ama belki de geçmiş zamanki Ben'i anlamak o kadar da önemli olmayacaktı, geçmişi hatırlayan kişiye daha yakın olmak önem kazanacaktı, çünkü kendimizi sürekli yeniden tasarlamak, gözden kaybetmek, yeni bir biçimde bulmak zamanın özüdür, incelememizde tüm ayrıntıların hakkını vermek durumunda olduğumuz bir süreçtir bu, ve yazmak, benim bu görevi yerine getirmek için başvuracağım, ve beni uygulayıcılardan ayıracak eylem olacaktı. Günlerimiz, onyıllar sonra da olacağı gibi, eylem ve akıl yürütme kutupları arasında akıp geçiyordu, ve sona ermek üzere olan bir uğraşta dış etkenlerin öne çıkması, ama amaçlanan girişimin de bir yere bağlanmamış görünmesi gibi, kırk beş mayısı da bizde öylesine çokyönlü etkiler bırakmıştı. Sürgün sona ermişti, ve şimdi sanki bir dayanağımız vardı, ama kendimize bir zemin aradığımızda da sanki ayağımız boşluğa gidiyordu. Umutlarımıza sahip çıkmak istiyorduk, çünkü onlarsız yola devam edemezdik, ve ben ileriki zamanlarda geçmişe dönüp bakarken geçmiş dönemde tekrar tekrar umutlarımıza sarıldığımızı, umudun başarısızlıklardan her seferinde daha güçlü çıktığını, yaşama gücünün doğrudan

kendisi olan umuda bağımlılığımızı, ve bu umutlarımızı, tüm işaretler tersini gösterse de hiçbir zaman çılgınlık olarak nitelendirmediğimizi görecektim. Bazen sanki siyaset bizim düşüncemizi, kendimizi ifade gücümüzü tüketiyor, sanki siyasetle uğraşmak istiyorsak onun oyunlarına teslim olmamız gerekiyor gibi görünüyordu bize. Asker kaçakları bildirgelerini yazarken sözcükleri tıkanıp kalıyordu, ben de metal sendikasının gazetesinde bana ayrılmış köşeyi ağza sakız olmuş sözlerle doldururken aynı şeyi yaşıyordum. Biz bir kere bir hesaplaşmada yerimizi aldığımız için ve varlığımızın devamı ona bağlılık olduğu için, kendimize ait gördüğümüz, ama aslında başkalarına ait olan açıklamaları tatsız tuzsuz çiğniyorduk. Serbest akıl yürüterek görüşlerimize vardığımızı düşünsek bile karşımıza bitmiş hazır formülasyonlar halinde ilkeler, kılavuz sözler çıkıyordu derhal. Hodann, benim için neyin değer taşıdığını anlamam için, tüm bu siyasi mantık karmaşasını bir kenara bırakmamı söylemişti, eski askerlere de kendilerini dinlemelerini, bundan sonra çok kullanılacak bir ifadeyle, kendilerini gerçekleştirmelerini öğütlüyordu. Ama bizler siyasi düşüncelerin karmaşası içinde labirente düşsek bile, dışarıda birbiriyle çarpışan güçlerden uzaklaştığımız zaman daha büyük bir karmaşanın içine düşecektik, gideceğimiz yolu bulmalı, çalışmamız için bir zemin edinmeliydik. Siyasetin çemberinden geçmeliydik, huzursuz edici, üslubu bulandırıcı bu alandan kaçış yoktu, tıpkı sessiz sessiz işini yaparken babama sert darbelerini indirmiş olan büyük sanayinin dünyasından kaçış olmadığı gibi. Ben, kendi kuşağımdaki, önce faşizmin eline düşmüş, gecikmiş olarak uyanmış olan diğerlerine göre değişim dönemine daha hazırlıklıydım. Benim için her şey yerli yerinde görünüyordu, proleter kökenim, siyasi düşüncelerim ve eylemlerim beni devrimci partiye yöneltmişti. Ama sanki ancak şimdi, parti üyesi olduğum noktada yönelmek istediğim hedefi belirlemiş gibiydim. Kurtuluşu arayanların seçtiği bu yönün altyapısı çoktandır vardı. Hedefimize, kurtuluş hareketlerinin hedefine nasıl varacağımızı ise henüz bilmiyorduk. Sosyalist bir birliğin oluşmaması bizde güvensizlik yaratmıştı. Önümüzde köklü değişimler, yepyeni organizasyon biçimleri görmekteydik. Setin yıkılıp ortalığı selin bastığı Mayısta benim ne kadar ütopik düşündüğümü, siyasi hayalcilik içinde olduğumu gördüm. Oysa siyaseti bilenler, kendilerini kontrol etmesini bilerek, disiplin içinde davranarak, ulaşılabilir olanla, mümkün olanla ilgileniyorlardı. Dönüşü bekledikleri her bir gün onlara sonsuzluk gibi geliyordu. Bir kere daha illegal hareket etmek zorunda bırakıldılar, şimdi Batılı güçlerin antifaşistlere kapattığı ülkelerine girmek için dolambaçlı ve gizli yollar aradılar. Kendini hissettiren yeni savaş başlamıştı. Kapitalizm ve sosyalizm birbirlerinin karşısına dikildiğinde kahkahaların, barış şarkılarının sesi henüz kulaklarda çınlıyordu. Bunu izleyen gelişmeler, geçmişe dönük bakışta sıkıştırılmış olacaktı, bizim yanılsamalar-

la ve endişelerle dolu parçalanmış günlerimizden geriye sadece havasızlıktan boğulma, güçsüzlük duygusu kalacaktı. Her şey başka bir açıdan görülecekti. Şu gün bizim çalışmamızın gereği olarak ortaya çıkan birlik, karşılıklı birbirini anlama, ortak çaba, sonradan bakıldığında birden tersine dönüşerek hareketin yola devamı için önkoşul olarak görünecekti. Cephenin dağılmasından sonra, Almanya'nın ve Avrupa'nın bölünmesiyle, uzun mücadelenin umutla beklediği bir şeylerin gerçekleşme olanağına ilk defa kavuşulacaktı. Ama, birini yükselten diğerini aşağı iten bölünme onyıllar boyunca yaşamımızı karartacak uğursuzluğun da başlangıcı olacaktı. Gelişme aşağıdan, sınanmış insanların iradelerinden gelerek değil, yukarıdan, galip güçlerin merkezlerince belirlenecekti. Siyasi geriliğin, derin karanlığın hüküm sürdüğü, toplumda bu yönde bir niyetin olmadığı yerde sosyalizmin kuruluşunu, komünist partilerin belli bir gücünün bulunduğu ve halkın antifaşist güçlerin yanında yer aldığı ülkelerde ise toprağın, kâr hırsı güdenlere ve spekülatörlere hazır hale getirilişini izleyecektik. Nefret ettiğimiz Doğu ve Batı gibi ayırıcı kavramlar bize dayatılacak, biz de bunlara göre kendimizi ayarlamayı, bunlarla yaşamayı öğrenecektik. Seçtiğimiz tarafın yanında her zamankinden daha fazla yer almak durumunda kalacaktık, ve bu bölünmüş dünyanın baskısı altında, inançlarımızın bozulmamasını sağlamak her zamankinden zor gelecekti. Yeni dönemin başlamasıyla bizim ahlaki değerlendirme ve tutumlarımız, çevremizdeki dünyayı belirleyecek olan kusursuz iktidarın sıkıştırmaları karşısında tek tek bireyler olarak sürekli sınavlardan geçecektik. Çoktan aştığımızı sandığımız şey bir kere daha bizi dehşete düşürerek karşımıza çıkacaktı, bizlerin birçoğunu dalgası altına alan kişiliksizlik, tekrar üstünlük kazanarak karşımıza dikilecek ve artık siyasal düşüncelerimize bağlanamayacak bir şehitlik kültünü bizde canlandıracaktı. Ama yıkıcılık, Amerika'nın demokratik görüntü altında kendini kabul ettirdiği yerde güç topluyordu. O sıralar, henüz ileri hareketin dalgasıyla, bazı faşist önderler mahkeme karşısına çıkarılmıştı, barışm onların cezalandırılmasını gerektirdiği görüntüsü yaratılıyordu. Sanık sandalyesinde sararmış benizleriyle göründüler. Fonksiyonlarından arınmış halleriyle faraşa süpürülmüş solucanlar gibiydiler. Onlardan onu on beşi asılınca cinayetleri cezalandırılmış olmadı. Yapılan vahşet karanlıkta kalmıştı. Havanın pusu, tozu dumanı ve vurdumduymazlık, faşizmin arkasında neyi bıraktığını sormaktan uzak tutuyordu. Batı'daki demokratlar böyle bir sorunun gündeme gelmesine bile meydan vermek istememişlerdi. Faşistlere ılımlı davranıldı. Müttefik olarak işe yarayacaklardı. Onlar, şimdi Batı'nın güttüğü hedefin aynısını gütmüştü. Birlikte komünizme karşı mücadele edeceklerdi şimdi. Arka bahçe, faşizme karşı savaşanlardan temizlenmişti. Yeni efendilerin yolundaki taşları temizleyenler alay konusu edilmiş, başları koparılmıştı. Batı'nın işçi askerleri henüz Sovyet

askerlerinin üzerine gönderilmeyecekti, çünkü onlar da kendileri gibi Avrupa'nın kurtuluşunu sağlayan savaşta yerlerini almışlardı. Şimdilik yeni çekilen sınırda, gelecek emri bekleyeceklerdi, ilk ağızda dev patlama yeterliydi. Bu arada sarı tenlilerden yüz binlercesinin bir saniye içinde yok olmaları önemli değildi, savaşı zaten kaybetmiş bulunanların tepesine inen bu felaketle doğudaki kan kaybetmiş deve, eğer aklına boyunu aşıp kendisine tanınan nüfuz bölgeleriyle yetinmeme fikri gelecek olursa neyle karşı karşıya olduğu bildirilmek istenmişti. Bu yeni ilk patlamayla Amerika Birleşik Devletleri dünya krallığını kurmuş oldu. Sosyalizm, sermayenin askeri üstünlüğünün gerisinde kalmamak için sonsuz sıkıntılara katlanacak, çok güç yitirecekti. Uzun süren acıları aşabilmek için barış ortamına ihtiyacı olmasına rağmen çabalarını, aynı akıl almaz patlamaları yaratmaya yöneltmekten kurtulamayacaktı. Paranın egemenliği karşısında emeğin gücünün kısırlığı görülecekti. Batı'nın satılmış basını Doğu'daki yoksulluğu plan ekonomisine bağlayacaktı. Paranın ülkeleri hızla büyürken sosyalizm yoksul kalacaktı. Yapay üretim fazlası, spekülatif hareketlilik ideolojik çabaların küçümsenmesini getirecekti. Piyasaların sınırsız olanakları siyasal inadı insanlıkdışı görmeye yol açacaktı. Bir ajanlar ordusu, her sosyalist gelişmenin altını oyacaktı. Hiçbir yerde sosyalizmin başarılı görünmesi istenmeyecekti. Sosyalizmin kendini koruyucu önlemine, perde adı takılacak, arkasında bir rezilliğin yaşandığı ima edilecekti. Ve kısa sürede sermaye çevreleri Avrupa'nın bölünmesi sırasında Sovyetler Birliği'ne fazla alan terk edilmiş olmasından pişmanlık duyacaktı. Neden, diye soracaklardı kendilerine, neden savaşın hemen ardından komünizme karşı sefere girişilmedi. Belki o sırada, daha yeni bitmiş boğazlaşmanın ardından yeni bir savaşa güçleri olmadığını düşünmüşlerdi, belki halkların isteksizliğinden çekinmişlerdi. Başka kıtalara yağma ve çürüme reva görülürken Avrupa'yı demokrasiyle onurlandırma tercihini yaparak herkesi yanlarına çekmeyi, onları gönüllü olarak nihai zafere doğru önlerine katmayı amaçlamışlardı. İşte biz, başta kararsız, ama giderek daha çok acı verici bu çekişmeyi, korkunç güç kayıplarının, kan gölünün yaşanmasından sonra geriye kalmış son kuvveti de heba eden bu boğuşmayı görecektik, oysa toprak dökülen kanları henüz emmemiş olacaktı ve yangının külleriyle örtülü olduğu için de hiçbir zaman ememeyecekti. Göreceklerimiz, çelik fabrikalarının yeniden işleyişi, makinelerin, türbinlerin ve üretim bantlarının çalışmaya başlaması olacaktı, maden ocaklarının nakil bantlarının çarklarını duyacaktık, bir zamanlar o bantlarda çalışanların sanayinin, bankaların denetim kurulu üyeliklerine gelişini görecektik, temiz yelekleriyle ve ince tavırlarla gülümseyeceklerdi, ve onların aleyhinde bir şey söylemeye cesaret edenler düzenin güçlerince susturulacaktı. Görülebilecek tek şey, sorumluluk sahibi bir seçkinler grubunun birlikte çektirdikleri güler yüzlü aile fo-

toğrafı olacaktı. Kırk beş mayısıyla son bulan dönemle ilgili bir şeyler anlatmaya çalışacağım zaman her seferinde sonrasında yaşananlar aklıma üşüşecekti. Ölümle dolu deneyimlerin üstü, çok zaman geçmeden tekrar işkence, kundaklama ve cinayetlerin yoğunlaştığı bir gelecek zamanın parlak renkleriyle örtülecekti. Sanki geçmişteki umutlar hep niyetlerin sonradan ortadan kalkmasıyla yerle bir edilmek zorundaymış gibi görünecekti gözüme. Ama olayların istediğimiz gibi gelişmemesi umudun kendisini değiştirmeyecekti. Umutlar var olmaya devam edecekti. Ütopyanın vazgeçilmezliği görülecekti. Daha sonra da umutlar sayısız kez yeniden canlanacak, üstün düşman tarafından boğulacak ve tekrar yeniden uyandırılacaktı. Ve umutlar, bizim zamanımızdakinden çok daha geniş bir alana, bütün kıtalara yayılacaktı. İçimizde uyanan çelişki, karşı koyma güdüsü çökmeyecekti. Geçmiş nasıl değiştirilemez ise umutlar da değiştirilemez kalacaktı, ve bir zamanlar, bizler henüz gençken böylesi umutları beslemiş olanların onurları, biz onları anıp hatıralarını canlandırdıkça yaşatılacaktı. Aslında onlar ses vermemişlerdi, eylemlerini suskunluk içinde yürütmüşlerdi, sadece bazen uykuda çığlık atıp, henüz tam uyanmadan elleriyle hemen ağızlarını kapatmışlardı, onlar, içinde yaşadığımız o zamanki gerçekliği, ve aynı zamanda yazmaya başlayacağım gelecekteki günü değiştirip şekillendiren bu insanlar, kendi isimlerinin bile sahibi olmamışlardı. Şifrelerle, kod adlarıyla kendilerini gizlemişlerdi. Onların arasında yaşadığım şeyleri anlatmak istediğimde bu alacakaranlığı koruyacaktım. Onları yazarak tanır hale gelmeye çalışacaktım. Ama tekinsiz bir yanları kalacaktı, beni mahkûm edebileceklerini bildiğim için bazılarından duyduğum korkuyu üzerimden hiç atamayacaktım. Yazdığımla onları konuşturmayı isteyecektim. Bana söylemedikleri şeyleri yazacaktım. Onlara hiç sormamış olduğum şeyleri soracaktım. Ben onlara, gizli kalmış bu kişilere isimlerini tekrar verecektim. Daha sonraki öğrendiklerimle, onların sonraki eylemleri hakkında edineceğim bilgiyle onlara yaklaşmaya çalışacaktım, ve sonuçlarımda yanılacak olursam, bu onların yanıltıcılığı da içeren mahiyetleriyle ilgili olacaktı. Onların fısıltı, mırıltı halindeki monologlarını, kâbuslarını tahmin edecektim, belki onlar benim yazdıklarımda kendilerini tanıyamayacaklardı, ama ben kendimi, onların silik yüzlerindeki küçük bir işaretten onların yaşam çizgilerini okumaya can atmış olan bir zamanların Ben'ini görebilecektim bu yazdıklarımda. İsterse onlar, karşıma tekrar çıktıklarında eskisinden, dehşetin içinde birlikte aynı kaderi paylaştığımız zamandakinden daha yabancı gelsinlerdi bana, ve onlar açıkça konuşma şansını bulsalardı bile, benim onların sessizliğinden çıkardığımdan fazlasını söyleyemezlerdi. Ama birçoğu ulaşılamaz durumdaydı. Kendimiz de inanamadan felaketten sağ salim çıkıp Mayıs kırk beşte yaşamımızın yeni bir dilimine başladığımızda onların çoğu ölmüştü. Onları andığımda huzur kapılacak-

tım. Beni gece gündüz izleyeceklerdi, ve bu yeni ve yine vahşet içeren saldırıların hüküm sürmeye başladığı dünyada her adımımda onların cesaretlerini, dayanma güçlerini nereden aldıklarını soracaktım kendime, ve tek açıklama olarak aklıma, hâlâ bütün zindanlarda hükmünü süren şu kıpırtılı, kayış gibi sert, cüretkâr umut gelecekti. Kendine Stahlmann diyen İller veda ânında gerinerek gülümseyecekti. Hagalund'da, Maja Holm adındaki kadın işçinin yanında saklanarak yakalanmaktan kurtulmuştu. Mücadele arkadaşlarıyla birlikte ülkesine dönmeden önce, benimle bir kez daha görüşme ayarlayacaktı, birlikte kenti dolaşacak, kent merkezindeki havuzun mavi sularına kendimizi bırakacak, Continental Oteli'nde kahvaltı edip garsonlara yüklü bahşişler verecektik, ve benim onda en son göreceğim şey Asyalı'yı andıran gözlerini bildik biçimde kırpıştırması olacaktı. Ondan birkaç ay önce Rosner, Komintern'in bu keşişi İsveç'i terk etmişti. Uppland Caddesi'nde, amatör boksörün ve garson kadının mutfağında Rosner'in ayrılışını kutlamıştık, masanın etrafında dipdibe oturuyorduk, Stahlmann, Solveig Hansson, Henke, Lager, Söderman aramızdaydı, ve bu kutlama sadece yeraltının bu en sebatkâr, en üstün karakteri için yapılmıyordu, aynı zamanda illegalitede çevrilen numaraların başarısı kutlanıyordu. Pettersson taksisinin bagajında Rosner'in üstünü bir şeylerle örttüğümde ve bizler onu serbest limandan alıp Leningrad'a götürecek gemide yaslanması için bastonunu aradan uzattığımızda gözyaşları yanaklarından aşağı aktı. Hodann'ın sonu yıkım olacaktı. Cephenin bölünmesi sırasında iki kamp arasında kalmış, hâlâ fazlasıyla sosyalist ve geçmişindeki Bolşevikliğini ardından sürükleyen, askerler komitesi üyesi, İspanya savaşçısı, daha sonra sosyal demokratlardan gelen katılma çağrısına uyamayacak, ama Sovyetler'in eski idealleri çarpıtmasından da büyük hayal kırıklığına uğramış, boyutlarını kimseye göstermemeye çalıştığı hastalıktan çok perişan düşmüş bu adam için yeni bir başlangıç olanaksız görünüyor olacaktı. İsveç makamlarının doktorluğunu çoktan öldürdüğü, yoksunluk içinde yaşayan Hodann ailesini geçindirmek için ticari temsilcilik görevini yürüterek, en çok birkaç yıl daha dayanabilecekti, oradan oraya sürükleyip durduğu numune çantasının ağırlığı altında tıkanıp tekrar ayağa kalkacaktı, ta ki dokuz yüz kırk altı Aralığında boğulma nöbeti geldiğinde şırıngayı bir kez daha doldurup ama sonra tekrar kutusuna koyacağı, iki büklüm olup öne doğru düşeceği ve bir ter gölünün içinde ölü bulunacağı noktaya kadar. Daha uzun bir süre Bischoff'la buluşmayı bekleyecektim ve onu dinlerken onu bir azize gibi görmekten kendimi alıkoyamayacaktım, çünkü kimse geride bıraktığı yürüyüşünü onun kadar alçakgönüllülük içinde anlatamazdı. Savaşın sona ermesinden birkaç gün önce kocası Fritz'i de, Neuengamme'den tahliye edilen başka mahkûmların arasında Lübeck Körfezi'nde İngiliz uçakları tarafından batırılan gemide kaybeden bu

kadın yeni inşa edilmiş, gürültülü caddelerde dikkat çekmeden yürüyen, uzun yıllar kaybettiği onca insanın acısını içinde taşımaya mahkûm bir gezgin olacaktı. Ve Heilmann ve Coppi'den haber aldığımda elim kâğıdın üzerinde pelteleşecekti. Oradan kalkıp frizlerin, toprağın oğullarının ve kızlarının onların mücadeleyle elde ettiklerini her seferinde ellerinden almak isteyen güçlere karşı ayaklandığı Pergamon frizlerinin önüne gidecektim, Coppi'nin anne babasını ve benim anne babamı tozun toprağın içinde görecektim, fabrikalardan, tersanelerden ve maden ocaklarından düdük sesleri ve uğultular gelecek, haznelerin çelik kapıları çarpacaktı, hapishane kapıları gümbürtüyle kapanacak, onların çevresini demir ökçeli çizmelerin şakırtıları saracak, makineli tüfeklerin takırtısı yükselecekti, taşlar havada uçuşacaktı, havaya ateş ve kan püskürecekti, sakallı yüzler, muşmula yüzler, alınlarında küçük lambalar olan kara yüzler, parlayan dişler, elyaf örgüsü miğferlerin altındaki solgun yüzler, hâlâ çocuksu genç yüzler hücuma kalkacak ve buharın içinde tekrar kaybolacaktı, ve uzun kavgalardan körleşmiş, yukarıya doğru hamle yapanlar da birbirlerinin üstüne çökecekler, birbirlerini boğup tepeleyeceklerdi, silahlarını sürükleyen yukarıdakilerin de birbirlerini ezip parçaladığı gibi, ve Heilmann Rimbaud'dan dize okumuş olacaktı, ve Coppi manifestoyu zikretmiş olacaktı, ve hercümercin içinde bir boşluk belirecekti, aslan pençesi olacaktı orada, herkesin elinin yeteceği yerde, ve onlar aşağıda birbirlerini bırakmadığı sürece, aslan pençesini görmeyeceklerdi, ve o boşluğu doldurmak üzere bildik biri çıkagelmeyecekti, onlar kendileri o tek hamleyi, üzerlerindeki, onları ezen korkunç baskıyı kaldırıp atacak o hareket için kollarını hız alarak savuracaklardı.

Almanya'da politik tiyatronun bir altbaşlığı olarak alınabilecek "belgesel tiyatro"nun öncülerinden ve teorisyenlerinden biri olan Peter Weiss, *Direnmenin Estetiği*'nde, 1937-1944 yılları arasındaki anti-faşist direnişi ve bu direnişin içinde yer alan gerçek kişilerin öykülerini/yaşantılarını merkez alarak, isimsiz bir Ben Anlatıcı'nın (sınıf bilincine sahip aydın bir işçinin) bakış açısıyla, tarihi, Antik Yunan'dan bu yana sanat ve siyaset düzlemlerinde yeniden kuruyor.

Direnmenin Estetiği gerçekliğin verilerinden yararlandığı için belgesel ve tarihsel, yazarının yaşamına göndermeleri olduğu için otobiyografik, metne giren parçaları kendine özgü bir biçimde yorumladığı ve birleştirdiği için kurmaca, metinde belirsiz bir imkân olarak yansıyan bir kurtuluş fikri bıraktığı için ütopik, yandaşı olduğu dünya görüşü karşısında eleştirel olduğu için yeniden kurucu, kullandığı farklı anlatım biçimleriyle hem belgesel-gerçekçi hem gerçeküstücü, Batı kültürünün siyasi tarihi ve sanat tarihiyle metinler üzerinden tartıştığı için metinlerarası ve kültür birikimini yeniden yorumladığı için ufuk açıcı özellikler taşıyan çok katmanlı bir derya metin.

